

કહાણી કહું રે કૈયા

કહાણી કહું રે કૈયા, સાંભળ મારા કૈયા-થી શરૂ થતી વાર્તાથી માંડીને આજ સુધીની નવી રચાતી બાળવાર્તાઓ—બાળકોનું રંગન કરવા માટે છે એમ આપણે મોટેરંગો કહીએ છીએ પણ આપણે પોતે મોટેરંગો જ વાર્તા વરે, રીઝીએ છીએ એ વાત સાવ સાચી છતાં આપણે છેક બૂલી જઈએ છીએ.

પુરતકા તો હવે થયાં. તે પહેલાંના દૂર દૂરના પ્રાચી ઐતિહાસિક યુગ સુધી નજર નાખી લુઓ. આખાવટક સૌ વાર્તાઓ માગતાં-પોતપોતા ભોગી. કહાણી એ એમના લોકોમાંથી ઊડતો એક જ ચૂર હતો. 'કારણકે એમાં એમનું હવન-ગિવાયકું કે આણુગિવાયકું-પ્રતિબિંબિત થતું, એમાંથી એમને હવનની પ્રેરણા મળતી, એમાંથી હવન હવનાનો પ્રાણુવાયુ મળતો. અને તે પછી કહાણી એમને જૂજવે રૂપે મળવા લાગી. ક્યાંક રામલીલા કે રાસલીલામાંથી, ક્યાંક નાટક કે ઇતિહાસમાંથી, ક્યાંક હરિકથા કે જગવત્ વાર્તામાંથી અને ક્યાંક ચર્યચિત્રોમાંથી, અને છતાં માણસ વાર્તા વગર છતી શકતો નથી એટલે તો આ નવા યુગની લાંબીટૂંટી વાર્તાઓ આવી અને ખીજું બધું એને મળતું રતું છતાં કહાણી-વાર્તા તો એણે માગી અને તે તેને મળી રહી.

આ કહાણી પણ એ માગણીના જવાબમાં છે. એને કશી જ ઝોળખાણની જરૂર નથી કારણકે એ માણસની હવનસંગિની છે.

ગિરીશ

શસ્ત્રથી સામાનો સંહાર થાય છે. આપણો વિજય નહિ; કારણકે તેથી પરાજિત
ઓછો થઈ જશે તે ઓટલે સુધી કે બધુબધુ, પિતાપુત્ર સહુ પરસ્પર લડ
ત્યાગ એ ઇલાજ છે અને એ કાળે
અધ્યાત્મ સંપાદન કરવું જોઈએ.

પ્રરંભમાં અદ્ય અને સમય જતાં ક્રમે ક્રમે
વધતી જતી સદ્ગુણોની મૈત્રી માફક વસિષ્ઠના
આશ્રમનાં તરુવૃંદની છાયા ઓળખના મધ્યાહ્ન પછી
વધતી જતી હતી. ઉપવનનું રૂપ ધરતાં આશ્રમ-
વૃંદોની પૂર્વે સમીપમાં બહોળા પટે વહતી સરસ્વતીનો
પ્રવાહ ધ્યાનાવસ્થિત હોય તેમ નીરવ સ્થિરસભ વહે
જતો હતો. અને એ સરસ્વતીના પટ પરથી સંચાલિત
થયેલી શીળી પવનલહરીઓ આશ્રમવૃંદોની ગાદ
છાયામાં મધ્યાહ્નને અંગે સંકારીને ભેટી ગયેલી બાળ-
હરિણી સમી હંડકને હાથ ખેંચીને ઉવાનમાં સંગે
સંગે યથેચ્છ રમવાને તેડી જતી હતી. સરસ્વતીના
જળનો સ્પર્શ લઈ શીતળ થયેલો વાયુ જેમ ઓળખના
દાહને આવરી લેતો હતો તેમ વસિષ્ઠ પાસેથી ઝુ-
મત્ત લઈ સહવાસથી સમભાવશીલ થયેલો આશ્રમનો
પ્રદેશ વત્સલ આદરભાવ દાખવતો હતો. આશ્રમના
છતિકોસની સર્વ દુઃખદેવતાઓ વર્તમાનના સ્વસ્થ
મનોદર્શન નીચે ટંકાઈ ગઈ હતી. ચિત્કા કંઈ ઓછાં
નહિ વીતેલાં. કાન્યકુબ્જનો અધિપતિ ગાંધીપુત્ર વિશ્વા-
મિત્ર પાસેના વનમાંથી થાકીને વિશ્રાન્તિ માટે આ
આશ્રમે અતિથિ થઈને આવેલા, છતાં વસિષ્ઠની કામંધેનુ
નંદિનીને હરી જવા આશ્રમમાં ઉઘ તોડાન મચાવેલું
પણ તેમાં તે નિષ્ફળ ગયા. છલતેજ આગળ ફાત-
શીર્ષની મર્યાદા જોઈ. છલ્લિર્વિ વસિષ્ઠનો તપઃપ્રભાવ
જોઈ તે હસ્તગત કરવા રાત્ર્યત્યાગ કરી વનવાસ
સૈનિકોએ અને તપશ્ચરણથી સિદ્ધિ મેળવી, તોપણુ તેથી
એ રાત્રિર્વિ થયા, છલ્લિર્વિ નહિ.

આટલી તપઃસિદ્ધિ છતાં વસિષ્ઠના આશ્રમમાં ગર્વ-
ખંડિત થયેલ વિશ્વામિત્રના મનમાં એ છલ્લિર્વિ માટે
દેવભાવ રહી ગયેલો. એ દેવામિતે પ્રત્યક્ષિત ચવાના
પ્રસંગે પણ દૈવથી ઉપસ્થિત થતા ગયા. કલ્માષપાદ
રાત્રની સલામાં વિશ્વામિત્રનો તપઃપ્રભાવ જોઈ સર્વ
સલાજનો સંલિવદતા કરતા હતા તે સમયે વસિષ્ઠ
ઋષિએ અન્ય સર્વની પેઠે વિશ્વામિત્રનું વિનિતલાવે
સન્માન ન કર્યું તેટલું જ નહિ પણ છલ્લિર્વિ ચવાનું
આસલાન ધરાવતા વિશ્વામિત્રને તેમણે રાત્રિર્વિ કહીને

સંબોધન કર્યું. વિશ્વામિત્રને આ આચરણમાં વસિષ્ઠ
ગર્વ લાગેલો અને પોતાનું અપમાન, યુધ્ધ ગણ
વસિષ્ઠને સર્વ રીતે દુઃખ દેવાની યોજના ધંદી. પ્રથ-
મો કલ્માષપાદ રાત્રને અવારનવાર મળી કાન લાગેલી
વસિષ્ઠને તેના પુરોહિતપદથી ખેસત્યા અને સલામ
તથા સર્વત્ર તેમની નિંદા શરૂ કરી. વિશ્વામિત્રે કષ્ટે
કે આથી કોધાવિષ થઈ વસિષ્ઠ યુદ્ધ આરંભશે તે
વસિષ્ઠનો સહેજે પરાભવ કરી શકશે. પણ વસિષ્ઠ
જુદી પ્રતિનિતા ઋષિ હતા. શકે પ્રતિ જાણ્યું એ નીતિ
એમની ન હતી. ઊલટું માનવગત તરફ સમભાવ
કેળવી ઉદાર વત્સલતા બતાવતા એ તપશ્ચરણ કરતા
હતા. સમજે યોગમુચ્ચતે । સત્યેના પરતેષ્ઠમ્ ।
એ સત્યો શિષ્યોને ભણાવનાર વસિષ્ઠે વિશ્વામિત્રના
સર્વ પ્રદર્શ હસતે મુખે સહી લીધા. તેથી તે
વિશ્વામિત્રનો કોષ અને દેષ દિગુણિત થયા. વસિષ્ઠના
વિનાશનો ભયંકર નિશ્ચય કરી તેમણે કલ્માષપાદ રાત્રને
અનેક અયોગ્ય ઉપદેશથી સંજ્ઞમરીલ બનાવી દીધા.
વનમાં શિકાર કરવાના બાનાં તળે તેડી જઈ એ
રાત્ર પાસે વસિષ્ઠના ક્ષેત્ર પુત્ર શક્તિનો દૂર રીતે ઘાત
કરાવ્યો. પોતાના અંતઃકરણનો આદર્શ આજે પોતાથી
નહિ તો પોતાના વંશજને મારફત સફલ બનાવવા
વસિષ્ઠે કલ્પના કરી હતી તે શક્તિને ત્યાં હજી પુત્ર-
પ્રાપ્તિ પણ થઈ ન હતી ત્યાં યુવાન શક્તિનો સંહાર
થયો. આ અસલ આઘાતને સહેન કરી લેવા નેટલી
શક્તિ પોતામાં હવે નથી રહી તેમ લાગતાં તેમણે
તીર્થયાત્રા શરૂ કરી. પણ શક્તિની સ્ત્રી અદસ્વતી
સજાને સાથે લઈ સર્વ તીર્થે જતાં નહિ થતાં
આશ્રમે પાછું વળતું પશું. આશ્રમે આવતાં અદસ્વતીને
પુત્રજન્મ થયો. એ બાળપૌત્રને પોતાનો જીવનમંત્ર
ભણાવવા પ્રાતઃકાળે સરસ્વતીનાં જળમાં સ્નાન કરતાં
કરતાં ઊગતા સૂર્યને અર્થ આપી વસિષ્ઠે પ્રણામનાદ
જળની સપાટી પરથી વહેતો મૂક્યો. એ સમયેથી આજ
સુધી કલ્માશીલ કર્તવ્યનિષ્ઠ વસિષ્ઠના સ્વભાવની એકવાર
પ્રસન્ન ચારુતા આ આશ્રમપ્રદેશમાં વિસ્તરી રહી હતી.

અત્યારે મધ્યાહ્ન પછી વસિષ્ઠ કામંધેનુ નંદિનીને
કાક પર હાથ ફેરવીને પાષાળતા હતા તથા ઘાસ
મેમાં આપતા હતા. જે દિવસથી વિશ્વામિત્રે આ
આશ્રમે અતિથિરૂપે આવી નંદિનીને હરી જવા અણુ

થયેલ શત્રુમાં વેર જતો છે. આ શસ્ત્રના સેવનથી માનવજાતમાં સમભાવ
 મરશે. આ ઇષ્ટ નથી. એ સ્થિતિમાંથી ભાવિ પ્રજાને ઉગારવા માટે શસ્ત્રનો

છાજતા પ્રયત્ન કરેલા તે દિવસથી આ નંદિનીને
 વશિષ્ઠ માટે વધુ મમતા જન્મેલી. વશિષ્ઠને જોઈ એ
 ચંભી જતી, એનો અવાજ સાંભળવા કાન માંડતી.
 એ નજીક આવી જ્યારે ડોક પર હાથ ફેરવતા ત્યારે
 શાંત દિશર આંખોએ તે વશિષ્ઠ સામે જોઈ રહેતી.
 અત્યારે વશિષ્ઠ નંદિની પાસે હતા ત્યાં મેધાતિથિ તેમને
 મળવા આવ્યા. આવતાં જ તેમણે કહ્યું: “વશિષ્ઠ,
 તમારી કામધેનુની સેવા આરી છે. તમે જરા વધુ...”

“વધુ નહિ મેધાતિથિ! તમે મને આ બાબતમાં
 રોજ કહો છો. પણ આજ હું તમને મારી વાત સ્પષ્ટ
 કરીશ. આ તો ફરજ. મૂંઝું પ્રાણી માણસ પાસેથી
 શું શું અપેક્ષા રાખે છે તે જોતાં હવે તો શીખવું
 જોઈએ? આ નંદિની આશ્રમની પોષક છે. તેમની
 સેવા મારાથી યથોચિત નથી થઈ શકી. પણ જે
 દિવસે એ વનમાંથી દિસક પશુના ભયથી નાસતી આવી
 આશ્રમે હાંફતી હતી તે વખતે મેં પાસે જઈ પાણી
 ધૂંધું, ખડ મોમાં આધું અને પપાળા ડોકે હાથ
 ફેરવ્યો. તે વખતે એની આંખોમાં વિશ્વાસ અને સંતો-
 પનાં આંસુનાં દીપાં જોયાં છે તે દિવસથી મારાથી
 તેની પાસે બેઠા વગર ચાલતું નથી. ખંડુ કહું છું,
 મેધાતિથિ! કે પશુમાં પણ અંતઃકરણ છે અને એ
 બીજા કોઈ પશુમાં કે માનવમાં અંતઃકરણને પિજન-
 નવાના શુભધર્મ ધરાવે છે. જે મમતા માણસને પોતા
 માટે કે મંબંધી માટે હોય તેને સમભાવે પશુપક્ષીમાં
 પણ વિસ્તારી જોઈએ.”

મેધાતિથિએ વચમાં કહ્યું: “માણસજાત પોતાથી
 વધુમાં એ વિસ્તારી શકે નહિ.”

“તેમ ન કહેશો. કારણકે સમતા એ આત્માનો
 સ્વભાવ છે. અને એની સિદ્ધિ અશક્ય નથી. વળી
 આ સર્વ ઈશ્વરનાં છે. તેવા કોઈ સર્જનના ગૌરવની
 હાનિ કરવામાં માનવતા નથી. બ્રહ્મ પરસ્પરે માનવન્તઃ
 કલ્યાણની પ્રાપ્તિ યાય છે. શું કોઈ પ્રત્યુત્તર શોધો
 છો? મેધાતિથિ! શું વિચાર કરો છો?”

“કંઈ નહિ તમારી વાત તો ખરી લાગે છે તો-
 પણ પંચાધ્યયથી માણસ અન્ય પ્રાણીજાતનો સાધન
 તરીકે જ ઉપયોગ કરતો આવ્યો છે.”

“તે હકીકત હું સ્વીકારું છું. પણ પોતે દરેક
 જૂઓ એકરાર કરી તે જૂલ સુધારવાનો અધિકાર

લેખક

પારાશર્ય

મં
ત્ર
દી
ક્ષા

માનવજાતને છે તે ન ભુલાવું
 જોઈએ. જૂઠ્ઠાને સુધાર્યા વગર જૂલ
 કરેલ રસ્તે આગળ ને આગળ
 વધવાથી તો બ્રહ્મ આદર્શસિદ્ધિથી
 વધુ વેગળું થવાય છે. નજીક
 આવતું નથી. તેથી જ કહું છું.
 માણસે આજથી જ ચેતવું જોઈએ.
 અને અંતઃકરણને વધારે સમભાવ-
 શીલ બનાવવું જોઈએ. આજથી
 જ જે ચેતીને માનવની આ જૂલ
 નહિ સુધારાવીએ તો આજે અન્ય

પ્રાણીને સાધનરૂપ બનાવનાર માણસ મનઃક્રોધને
 પરિણામે પોતે માણસનું સાધન બનશે. માણસ જીવન
 જીવતો મરી બીજાના ઉપભોગનું સાધન બનશે.
 માનવજાત આમ ઉત્તરોત્તર અધોગતિ પામતી જશે.
 અને જાણ્યા છતાં એ જૂલ નથી સુધારાવતા તેથી એ
 સર્વનું પાપ આપણે શિરે...”

“મેધાતિથિ! શરૂદેવ...” દરથી અવાજ આવવા
 લાગ્યા. અને વશિષ્ઠનું પ્રવચન પૂરું થયું.

“ઈચ્છું છું કે તમારા શિષ્ય બની શકું વશિષ્ઠ!
 પણ અત્યારે તો...” મેધાતિથિ બોલતા હતા ત્યાં
 બેઠેલ અધિષ્ઠિત તથા શિષ્યો દોડી આવ્યા. સર્વનાં
 મુખ પર ભયનાં સ્પષ્ટ ચિહ્નો હતાં.

“શું છે?” મેધાતિથિએ ઉતાવળે પ્રશ્ન કર્યો.

“કદમાપપાદ રાખતે લઈને વિશ્વામિત્ર ધર્યા
 આવે છે. સરસ્વતીની પેલી બાલુથી આવે છે. પાછળ
 મોહું સેન્ય છે.”

“વિશ્વામિત્ર?” મેધાતિથિને ડર લાગ્યો. શિષ્યો
 પણ ભયથી પરસ્પર જોવા લાગ્યા.

“પરાશર ક્યાં છે?” આશ્રમની અંદરથી બહાર
 નીકળી અરુધતીએ પૂછ્યું. એના ચિંતાતુર અવા-
 જમાં એના વૃદ્ધત્વનાં સૂચક દરુણતા તથા વાત્સ-

“મધ્યાહને સરસ્વતીમાં હતા. હું
 નાવા પહોંચું તેમની સામે પાણીનું

વીતી લેમાંડતા હતાં. " એક શિષ્યે કહ્યું.

" પછી ક્યાં ગયો ? અત્યારે ક્યાં છે ? " અરુ-
ધતાએ પૂછ્યું.

" પછીની ખબર નથી. " શિષ્યે કહ્યું.

ઉતાવળે વશિષ્ઠ તરફ નેઈ અરુધતાએ કહ્યું:
" આ છેકરો ચિંતા કરાવે છે. તમારે એને હવે વારના
નેઈએ. "

" એ યશો અરુધતા, પણ ચિંતા કરવાથી નહિ
ચાય. " કહી વશિષ્ઠે નંદિનીની ડાકે હાથ ફેરવીને
તેના સામે નેહ્યું.

વિશ્વામિત્ર આવે છે તેથી બચવા માટે ચોતરફ
ઉપાય યોજતા મેધાતિથિએ આશ્રમની પેલી બાજુ.
નેહ્યું અને ઘોઘ્યા: " આ આશ્રમની પાછળથી આવે
છે તે જ પરાશર. " અને તુરત ૧૭-૧૮ વર્ષનો પરા-
શર આગળ આગ્યો. તેણે જતા બાંધી હતી, વસ્ત્રલ
પહેર્યું. હાથ અને હાથમાં ધનુષબાણ હતાં.

" આ શું પરાશર ? " કહેતાં આશ્રમથી અરુધતા
નંદીક દોડી આખા અને પરાશરને નેઈ રહ્યાં. આ
બાળકે ક્યારે શસ્ત્રવિદ્યા સંપાદન કરી એ એમને હજી
ખબર ન હતી. અત્યારે પહેલી વખત જ તે સન્ન
ચર્મને આવેતો હતો. વશિષ્ઠને થોડી માહિતી મળી
હતી પણ પૂરી જાણ ન હતી. અરુધતાને નેતાં તેની
પાસે જઈ પરાશરે હંડવત પ્રણામ કર્યાં અને ઊભો
થઈ ઘોઘ્યા: " કાઈ પણ હાથ રાખવાની જરૂર નથી
માડી, વજ સહિત ઇન્દ્રને પણ પરાજિત કરવાની
શક્તિ તારા હીકરે મેળવી છે. દાદાના આશ્રમનું રક્ષણ
કરવાને મેં. વર્ષોથી શાસ્ત્રોપાસના પણ કરી છે.
આજાં આપો. હું વિશ્વામિત્ર સહિત સર્વ રાત્રને એક
ક્ષણમાં હરાવીને આવું. દાદા ! આશિષ આપો. "
કહી પરાશરે વશિષ્ઠનાં ચરણમાં મસ્તક નમાવ્યું.

" વિજયી થા પુત્ર ! " વશિષ્ઠે કહ્યું.

" પરાશરે ઊભો થઈ ધનુષ પર હાથ ચિયર કરી
આગળ ડગલું ભરવાં ગયો ત્યાં વશિષ્ઠે કહ્યું: " પુત્ર,
એક વાત સમજાવીશ ? "

યુવોને પરાશરે પૂછ્યું: " શું ? "

" અત્યંત શરણ લેવું તેને કેમ ગમે છે ? "

" અને ? બિલકુલ નહિ. "

" તો સ્વાવલંબીને શસ્ત્રનું શરણ કેમ લેવું
પડ્યું છે પુત્ર ? "

" વિશ્વામિત્ર કે કાઠથી આપણે વિનાશ નેવા હું
તૈયાર નથી. " પરાશરે મગફળીથી બચાવ કરતાં કહ્યું.

" તારી વાત હું સમજું છું પુત્ર ! પણ હું
ખીલું કહું છું. " વશિષ્ઠે કહ્યું: " દ્રવ્યબળ વૈશ્યનું છે.
શસ્ત્રબળ ક્ષત્રિયનું. બાહ્યે તો અધ્યાત્મબળ સંપૂર્ણ
મેળવવું નેઈએ. શસ્ત્રબળથી એ કટકું બ્રહ્મવતર છે
એ બતાવવું નેઈએ. માનવજીવનનો વિજય એના
પર નિર્ભર છે. "

" એ રીતે મેં વિચાર કર્યો નથી. પિતામહે ! "
પરાશરે કહ્યું: " જ્યાં સુધી લોકમાં પાપકર્મ કરનારને
દંડ દેનાર કાઈ છે એમ લાગે છે ત્યારે માણસ દુષ્કર્મ
કરતાં ડરે છે. પણ જ્યારે કાઈ દંડ દેનાર દેખાતો
નથી ત્યારે દુષ્કર્મથી માણસ પ્રેરાય છે. એવાને દંડ
દેવાને જે શક્તિમાન માણસ, દુષ્કર્મ કરનાર લોકોને
જાણવા અને નેવા છતાં તેમના નિવારણાર્થે ઉપાયો
ચોટને તેનો પ્રતિકાર કરતો નથી તો તેને એ સર્વ
દુષ્કર્મ કરનાર નેટકું જ પાપ લાગે છે. "
પરાશરે કહ્યું.

" તારી આ વાતને એક ડગલું આગળ મૂકી
ને. દુષ્કર્મનો પ્રતિકાર કરવો જ નેઈએ. પણ તેને
માટે શસ્ત્ર એકમાત્ર ઉપાય નથી. "

" પણ શસ્ત્ર વગર એ કુદ લેકા તુરત સમજે
તેમ નથી. "

" એમને તુરત સમજાવવા માટે આપણે આપણા-
પણું છોડવાથી તો આપણે તેમના જેવા જ સ્વભાવે
ચર્મ રહીએ છીએ. તો આપણાપણું છોડવાથી શું
લાભ થનાર છે ? જે અધ્યાત્મ સંપાદન કર્યું છે
તેણે જે જોડીને શસ્ત્રનું શરણ લેવાથી કાઈ કંઈમાણ
નથી. આપણે બ્રહ્મત્વ બળવતું નેઈએ. પ્રબંધવની
વાત તે સાંભળી છે ? એક વખત તેઓ સૂર્યને અર્ધ
આપી નદીમાંથી બહાર નીકળતા હતા. ત્યાં એક
વીંછી નદીનાં જળ વચ્ચે શીથા પર ચડવા પ્રયત્ન
કરતો પણ પાછો પાછળમાં પડીને તણાતો તેમની
દષ્ટિએ પડ્યો. વીંછી મરી જશે તેમ લાગતાં પ્રબંધવ
તેને પકડીને બહાર ફેંકી દેવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા.
પણ કષ્ટિનો હાથ અડતાં વીંછી ડબ મારવા લાગ્યો.

નહી કાંઈ એક કૃષિકારે આલ્યો જતો હતો તેણે ઋષિને કહ્યું: "હે મુનિ! જે આ વીંછી પાણીમાં મરવા પડ્યો છતાં તમને કંપ દે છે તો બચાવો છે શા માટે? ભલે મરતો, એના સ્વભાવનું કૃત્ય ભલે ચાખે!"

પ્રશ્નરૂપે જવાબ આપ્યો: "ભાઈ, એટલે જ બચાવું છું કે જો વીંછી મરવા છતાં પણ પોતાનો સ્વભાવ છોડતો નથી તો હું માનું કંપનું દુઃખ થવાના ભયથી મારે સ્વભાવ છોડી દઈશ?" આટલું કહી પ્રશ્નરૂપે એ વીંછીને બચાવ્યો હતો. આમ આપણું અંગત દુઃખ ભૂલી જઈ આપણે કર્તવ્ય બંધનનું નોંધએ. બહાવને જતું ન કરવું નોંધએ."

પરસારે ઉત્તરમાં બચાવ કરતાં કહ્યું: "કાઈક સમય એવો પણ હોય છે કે શસ્ત્ર વધારે કૃત્યકારક થઈ પડે છે."

"એ આભાસ છે: સત્ય નથી." વશિષ્ઠે કહ્યું: "શસ્ત્રથી સામાનો મંદાર થાય છે. આપણો વિજય નહિ. કારણકે તેથી પરાજિત થયેશ શત્રુમાં વેર જન્મે છે. આ શસ્ત્રના સેવનથી માનવજાતમાં ત્યાં મૈત્રી એ સ્વાભાવિક અપેક્ષા છે ત્યાં વેર સ્થાન મેળવશે. માનવકુટુંબ તરિક્તો સમભાવ એછો થઈ જશે તે એટલે સુધી કે બંધુબધુ, પિતાપુત્ર સહુ પરસ્પર લડી મરશે. આ ઇષ્ટ નથી. એ સ્થિતિમાંથી ભાવિ પ્રજાને ઉગારવા માટે શસ્ત્રનો ત્યાગ એ ઇલાજ છે. અને એ કાળે અધ્યાત્મ મેળવવું નોંધએ."

"એ અધ્યાત્મવૃત્તિ, સમભાવ અને ક્ષમાશીલ સંસ્કારના બદલામાં તમને શું મળ્યું છે પિતામહ! એ અમારાથી અજ્ઞપણું નથી. તે ઉપરાંત તમે જુઓ છો તેમ એ જ વિશ્વામિત્ર સર્વ વિનાશ માટે ધર્યે આવે છે. આ આદર્શસિદ્ધિની દૃષ્ટિને અંગે તો સ્થિર બિભેશ વૃદ્ધને જેમ દાવાનળ બાળી નાખે છે તેમ વિશ્વામિત્રની નિર્દયવૃત્તિ આપણને નિઃશ્વેશ બનાવી દેશે. તમારા હવનનો નિષ્કારણ વિલય થઈ જશે."

"નિષ્કારણ નહિ પુત્ર!" સદૈવ હસતાં હસતાં વશિષ્ઠે કહ્યું: "આદર્શ એ જ હવનને કારણ છે—હવનનો હેતુ છે. જગત એક કુટુંબ જેવું બની રહે, સમભાવ, આદર અને સ્નેહથી દૈવીસંપદ મેળવી ભાવિ પ્રજા સંકરારથી એકરૂપ બની ખરું હવન હવે એ આદર્શસિદ્ધિ માટે વશિષ્ઠને જે દેહ આપ્યો પડ્યો તો જરૂર આપશે. એ આદર્શની સરખામણીમાં

વશિષ્ઠનો દેહ કંઈ વસાતમાં નથી. એ ભાવિ પ્રજાના ઉત્કર્ષ માટે ચિહ્નિત પલ્લુ મારા સ્વાર્થહૃથી થશે તો હું ધનભાગ્ય મણીશ."

વશિષ્ઠ આ વાક્યો ઉચ્ચારતા હતા ત્યાં પપ્પીઓનું એક મોઢું ટાળું ભયની ચીસો પાડતું ઉતાવળે આશ્રમ પરથી બીડીને ચાંદ્યું ગયું અને તુરત આશ્રમવૃક્ષોમાંથી હરણાનું ટાળું આશ્રમ તરફ ધસી આવ્યું. હરણાં અત્યંત હાંડતાં હતાં. ફેવાડાં બિલાં થઈ ગયાં હતાં. અને જાણે ઉગ્રદંપ્ત મૃત્યુની દાદમાંથી માંડ છટકીને ભાગી શકાયું હોય તેમ તેમની વિદ્યુત્ત આંખોમાં ભયનાં ચિહ્નો તરવરતાં હતાં. ઋષિ શિષ્યો સહિત મેધાતિથિ ચંભી ગયા. એક હરિણશિશુ અરુધતીને આંચે ધૂળનું બિલું રહ્યું; ખીણું વશિષ્ઠના પગ મુઠાનું પ્રદક્ષિણા કરવા લાગ્યું. આશ્રમવાસીઓ જાણે ચેતન નષ્ટ થયું હોય તેમ નિસ્તબ્ધ બિલા રહી ગયા. ત્યાં ઉપર બીડી જતાં હસનાં ટાળાંમાંથી કુણુ ભગ્ન ચીસ પાડીને એક હસે પાંખોમાં બાણથી વીંધાઈને નીચે પડ્યો. તુરત અરુધતી તે તરફ દોડ્યાં. સાવધાન થઈ પરાસારે ધનુષ ઉપાડ્યું ત્યાં વશિષ્ઠે હસીને પોતાના હાથમાં લીધો અને પપ્પાળને પાંખમાંથી બાણ એચી લેવા પ્રયત્ન કરતાં પરાસારને કહ્યું: "પેલી રાપણુ વન-સ્પતિ લાવ પરાસાર!"

"પિતામહ અસારે—"

"અસારે એ જ કર્તવ્ય છે."

ક્યારાતે મને ઉતાવળે વનસ્પતિ લાવી આપી પરાસારે ફરી ધનુષ્ય સંભાળ્યું. વશિષ્ઠે હજવેથી હસના પ્રદમોદભવ પ્રદેશ પાસેથી બાણ એચી ધા પર વનસ્પતિ દાખી દીધી. મૂર્છાની નજાગાઈમાંથી, મૃત્યુના મુખમાંથી જનમત થતી હસની પાંખો કાઈ નમ્ર આભારભાને વૃદ્ધ વશિષ્ઠની વસત્ત મુખમુદ્રા તરફ ચંભી ગઈ હતી. એક હાથે છાતી સરસો દબાવીને વશિષ્ઠ ખીજે હાથે હસને પપ્પાળતા હતા. પગ પાસે હરિણી બેઠી હતી. નહકમાં શ્વાસ ચંભાવીને નહિની નોંધ રહી હતી. ત્યાં ઘોડાના પગના દાગડા સંભળાયા અને તુર્ત સામેના વૃક્ષોમાંથી પૂરપાટ અથ્ર દોડાવતો આવતો રાત્રન ક્રમાશપાદ દેખાયો. એને નેતાં ધનુષ પર બાણ ચઢાવતાં પરાસારે કહ્યું: "એ જ મારા પિતાનો યાતક આજે હું એનો નાશ કરીશ. ક્ષત્રિયોને"

જીવવા હશે. સપ્તસોકનો વિનાશ કરવાની જે શક્તિ સંપાદન કરી છે.”

વશિષ્ઠે સ્વસ્થતા ન ગુમાવી. તે આગળ આવી પરાશરની આંડે ઊભા રહી બોલ્યા: “ક્ષત્રિયોનો કે સમસોકનો કોઈનો નાશ કરવાની જરૂર નથી. પુત્ર! પણ આ તારાં તપઃતેજને દુષ્ટા આપનાર કોઈને હણી નાખ. અત્યારે તું કર્તવ્ય બ્રહ્મવતો નથી પણ વૈરવૃત્તિને પોષવા માટે રાત્ર ઉગમ છ. અને તેને તું કર્તવ્ય તરીકે ગણાવ છ. તું એ આણુ ઉતારી નાખ. ત્યાં સુધી વશિષ્ઠ અહીં જીવે છે ત્યાં સુધી તારાથી આણુ છોડી શકાશે નહિ.”

આ આસાથી ઉપરવટ જઈ પરાશરથી આણુ છોડી શકાય તેમ ન હતું દરમિયાન અંધ પરથી ઊતરી કસ્માપપાદ આગળ આવ્યો અને પરાશરને બાણુ પાછું ઉતારતાં જોઈ પોતે ખડગ નમાવી વિના ઉતાવળે વશિષ્ઠ તરફ વળ્યો. પૂર્વે વશિષ્ઠ એ રાજના પુરોહિત હતા. તેમણે રાજને સંબોધીને કહ્યું: “હે પ્રભવત્સલ રાજા સ્વાગતમ્. ધર્મનિષ્ઠ અને અધ્યાત્મવિદ્યામાં તત્પર એવા રાજાના આગમનથી આ આશ્રમ હર્ષ પામે છે.”

રાજાને વશિષ્ઠના સ્વભાવની ખબર હતી. એ જે મહિષજીતાની વાતો કરતા, માનવતા માટે ઉપદેશ કેતા તે આજે પ્રત્યક્ષ જોતાં રાજાને વશિષ્ઠની મહત્તા અનુભવણે મનમાં સ્પર્શી ગઈ. શ્વાસભર આગળ ચાલતાં કસ્માપપાદે કહ્યું: “એટલે જ આ તમારા પૌત્ર આંડે આવી તમે બાણુ હેઠું ઉતારાવો છો. એની શસ્ત્રવિદ્યા બાળત મને ઘણી માહિતી મળી છે. શું ક્ષત્રપુત્ર મારો વધ કરવા તત્પર થયો હતો?”

“એ હકીકત બાણુ પર રહેવા હજી તોપણ એ પોતાની અધ્યાત્મવિદ્યાનો વ્યાસજીસ્વભાવનો દૂકમાં કહું તો ખરી માનવતાનો નાશ કરવા તત્પર થયો હતો. મનઃ સર્વેષુ મતેષુ યદિ માણસે ક્ષમાશીલ થવું જોઈએ. એ જુદી એ પદ્ધતિયુત થતો હતો. જે માનવતા મેળવવા માણસ પ્રયત્ન કરે છે તે જો ન મેળવી શકાય તો તેવા પ્રયત્ન વગરના કે તે વિનાના આ શરીરનું શું પ્રયોજન હોઈ શકે? એ હું તેમને સમજાવવા પ્રયત્ન કરું છું.” વશિષ્ઠ બોલતા હતા ત્યાં તેમના

ઉતાવળે પાંખો ફફડાવી, ફરી લોહી વહેતાં બેજાન થઈ ગયો.

“અરે! અરે! અરુઘતી! પાણી લાવો.” વશિષ્ઠે કહ્યું.

“આમનેકેમ...અચાબો લાગે છે.” રાજાએ કહ્યું.

“આ પંખીની જાત. માણસથી ટેટલી ફફડે છે. જેના શરણમાં એ નિર્ભય થઈ જીવવા માગે છે તેનાથી જ તેનું મરણ થાય છે તે જોઈ એ ખૂબ ત્રાસે છે. રાજા! જુઓ ત્યાં ઊભેલાં હરણાં!” ધા પર ફરી શેપણુ ઓપી દાખી, હાંસની ડોક પર પાણી છાંટી પંખાળતાં વશિષ્ઠે પોતાથી લાગીને આવે ઊભાં રહી રાજા તથા વશિષ્ઠ તરફ લાંબી ડોક કરી એક બાને છતાં કંઈક લયથી જોઈ રહેલ હરણાં તરફ આંખો ચીંધતાં કહ્યું.

અને એ જ વખતે પરાશર વશિષ્ઠની સન્મુખ આવી ઊભો રહ્યો. અને ધનુષ ફેંકી દઈ ચરણમાં પડી ઊભો થતાં બોલ્યો: “પિતામહ! તમારી વાત ખરી છે. શ્રુત્યુધી હું કરતો નથી. હું રાક્ષો ફેંકી દઈ છું. હવે તમારો મંત્ર જીવીશ. આ જન્મે નહિ તો આવતે જન્મે તમારા મંત્રની સિદ્ધિ માટે મધીશ ને મેળવીશ.” દંડ નિશ્ચયનો પ્રભાવ તેના લક્ષાટ પર અંકાઈ રહ્યો.

“બેટા!” વશિષ્ઠે કહ્યું. “મારો આદર્શ ટેટલો સિદ્ધ થશે એની મને કલ્પના નથી. તારા પૂરતો આજ મને ઘણો આત્મસતોષ છે. તું એક જીવરી ગયો એ શું બોલું છે?” કહી વશિષ્ઠ મૂંગા થઈ ગયા.

કસ્માપપાદ આ સર્વ જોઈ રહ્યા હતા. આગળ પાછળના અનુસંધાનની તેમને ખબર હતી. તેમનું મન આવેશથી ભરાઈ ગયું. તેમણે વશિષ્ઠનાં ચરણમાં મસ્તક નમાવી દીધું. થોડી વાર સુધી બોલી શકાયું નહિ. પછી તેણે કહ્યું: “હું પણ આજે સર્વનો વિનાશ કરવા આવેલો. પણ જીવન લાંબીને જીવીશ. હું આપને ફરી પુરોહિતપદે આવવા વીનવું છું. આશા રાખું છું કે મને અવગણ્યો નહિ. હું જેટલો જીલપાત્ર છું તેટલો જ ક્ષમાપાત્ર છું.”

“રાજા! બેટા! યાઓ. હું સર્વ સમજું છું. પણ વિશ્વામિત્રને ખેસવવા તે યોગ્ય નથી.”

[અનુસંધાન પાન ૧૮ મે]

પોતાની સાથે સંતાકુડી રમતા અને પોતાથી દૂર ને દૂર જ રહેતા યુવાન

લાલ લલકર માસ્તર મીઠા-
ખોલા અને લલા માણસ
હતા. વાણીથી કે કામથી કોઈને
માહું લગાડયું અને કોઈ પણ
જાતની મુશ્કેલી ઊભી કરવી એ
તેમને જરાય પ્રસન્ન નહોતું. એ
કહેતા કે દુનિયાના પ્રવાહની સાથે
સાથે જ જવું. સામે જવાથી
વહેલા થાકી જઈએ અને ડૂબી
જઈએ. અને તેથી ફાયદો પણ થું?
પરંતુ મુશ્કેલી એક એવી બલા છે
કે તેનાથી સંતાતા ફરતા માણસને

પુત્રને ન કહી શકવાથી
મૂંઝવણ અનુભવતા અને
પરસ્પર અંતર વધારતા

આપ

દુખ
પ્રસન્ન પારખ

પણ તે ગોતી કાઢે છે અને ગમેથી પકડે છે. લાલ-
શંકર માસ્તર પણ આમ જ પકડાઈ ગયા હતા.
કોલેજમાં એમ. એ. માં ભણતો તેમનો છોકરો છેલ્લા
બે મહિનાથી છાકરીઓ સાથે જરા વધારે વાતો
કરતો હતો. જે કે પહેલાંય તેના વિષેની નાનીમોટી
ફરિયાદો તો તેમણે સાંભળી જ હતી. બહુ ફિરો
જેવાની, વાંચવાને બદલે રણડવામાં વખત વિતાવવાની,
ફેશનેબલ કપડાં પહેરવાની, વરણાગી જેવા વાજ
ઝાળવાની વિગેરે. પરંતુ આ બધા વિષે તેમણે
ઝાંઝું ધ્યાન નહોતું આપ્યું. કારણકે લોકો ય એ
વિષે ઝાંઝું બોલતા નહિ. પરંતુ આ છેલ્લી વાત
સાંભળી ત્યારથી તો એ ખૂબ સચિત ધ્યાન ગયા હતા.
છોકરો ય જરા મોટી ઉમરનો હતો એટલે આ વાત
તેની પાસે કેમ કરવી તેની પણ તેમને સૂઝ પડતી
નહોતી. આ તો કહેવાય નહિ અને સહેવાયે નહિ
એવું થયું હતું. તેમણે એ વાત કરવાનો નિશ્ચય તો
ઘણી વાર કરેલા પરંતુ હોડે આવીને એ વાત અટકી
જતી. બેત્રણ વાર તેમણે પ્રેરેસર વિરે અને તેમના
લુદા લુદા વિષયો વિષે વાત કરીને એમની કહેવાની
વાત ઉપર આવવા પ્રયત્ન કરેલા પરંતુ વામનના
ટૂંક અને કંઠાળા ભરેલા જવાબથી છે અટકી જતા.
એક વાર તેમણે તેમના નાતીલા વિદ્યારામ વકીલની
દીકરી માટે પણ તેની સાથે વાત કરેલી પરંતુ તે
વિષે ય વામને કંઈ સરખો જવાબ આપેલો નહિ.

વેણીરામ લાલશંકર માસ્તરના લગોડિયા દોસ્ત.
ધરતી નાનીમોટી બધી વાત માસ્તર વેણીરામને કરે.
માસ્તરને અને તેમની પત્નીને વહેવારની કાઈ બાજ-

તમાં મતભેદ પડે ત્યારે વેણીરામ
જ એ વાતનો નીવેડો લાવતા.
ધરમાં કોઈ તકરાર થતી અને
લાલશંકર માસ્તર ખાવાનું છોડી
નિરાંબે જતા ત્યારે વેણીરામ જ
તેને સાંજે મનાયીને જમાડતા.
વામનને કઈ કહેવાનું હોય તો તે
પણ ઘણુંબહુ વેણીરામને હાજર
રાખીને કે તેમની મારફતે જ કહે-
વાનું. આમ વેણીરામ આ ધરના
અગત્યના માણસ યથાપણ હતા.
જે કે મનથી માસ્તરના પત્નીને

આ વાત પ્રસન્ન નહોતી પરંતુ એ વિષે માસ્તર બહુ
દરકાર કરતા નહિ.

વામનની વાત પણ માસ્તરે વેણીરામને કહી
અને કહ્યું કે તમે કંઈ વામનને સમજાવો અને સમજો
તો સારું. પરંતુ વેણીરામના મનમાં એવો એક ભય
હતો કે કોલેજિયનોને કોઈ મંભીર વાત કહીએ તો
એ લોકો આપણને મરકરીમાં ઉઠાવે. ઉપરાંત આપણે
તો બહુ ભણેલા ય નહિ એટલે પૂછ્યું જ શું? વળી
ખાસ કરીને આવી બાબતમાં તો આપણને હસી-
કાઢ્યા વિના રહે જ નહિ. એટલે આ બાબત માટે
તેમણે માસ્તરને એક લુદા જ માણસને ચીંધ્યા.
“એમ કરોને” તેમણે કહ્યું. “પેલા ઇન્ડુલાઈને તો
તમે ઝોળાઓ છો ને?”

“ઇન્ડુલાઈ?” માસ્તરે લયમાં ચડાવી પૂછ્યું.

“કેમ જરા ચસકેલ છોકરાઓની હમણા નિશાળ
કાઢી છે ને તે. આવી બધી બાબતમાં તેમનું
મનજ બહુ ચાલે છે. એની સજાહ લઈ લુઓને.
એને વાત કર્યામાં કોઈ જ વાંધો નથી. એ ઝોળા જ
આપણો નાતીલો છે. અને સજાહ પણ રીક દેશે ને
રસ્તો ય બતાવશે. બાકી આવી બાબતમાં આપણે તો
શું કરી શકીએ? જમાનો ય એવો આવ્યો છે કે
આપણા જમાનામાં જે વાત શરમતી ગણાતી તે,
અત્યારના લુવાનિયા દુશિયારીની ગણે છે. વામનની શું
વાત કરો છે અતોરે તો બધા જ એવા છે. પેલા
જેઝીરાનઆઈએ તેમના દીકરાને આવી બાબતમાં કોઈ
કંચું હશે એટલે તેણે એના લાઈગધોમાં કંચું કે
બાપા તો હવે છૂટા થયા છે. હ્યો! આમાં આપની ય

શરમ રાખી ? એ તો આ જમાનો જ એવો છે. ”

“ એ ઇન્દુલાઈને ત્યાં તમે સાથે આવશો ? ”
વિચારમાંથી જાગૃત થઈ માસ્તરે પૂછ્યું.

“ હાલે ! ક્યારે જવું છે ? ” વેણીલાઈએ પૂછ્યું.

“ રવિવારે સવારે જઈ આવશો. ”

રવિવારે સવારે માસ્તર સાહેબે અને વેણીરામે ઇન્દુલાલના મકાનનાં પગથિયાં પાસે જઈને પૂછ્યું :
“ ઇન્દુલાલભાઈ છે ? ”

અંદરથી અવાજ આવ્યો. “ હા ” અને તરત જ એક સરાકત શરીરલાથો પ્રકુલ્લવન માણસ દેખાયો. વેણીરામને નેતાં જ તે બોલી બહારો : “ બોલો ! વેણીરામભાઈ ! અત્યારમાં ક્યાંથી ? ” અને જવાબની રાહ નેચા વિના “ આવો આવો ! કહી બનેને મકાનની બાલુમાં આવેલી પોતાની ઓફિસમાં લઈ ગયા.

બંનેને ખેસાડી ઇન્દુલાલભાઈએ શરૂ કર્યું. “ બોલો વેણીલાઈ ફરવા નીકળ્યા છો કે કંઈ તોફાની છોકરાના બાપની લથામણ લઈને આવ્યા છો ? ”

“ ફરવા તો નીકળ્યો છું પણ કંઈ બાપની લથામણ લઈને નથી આવ્યો. ખુદ બાપને જ લઈને આવ્યો છું. ” એમ કહી વેણીરામે માસ્તર તરફ નેચું.

માસ્તર આ બધી વખત ચૂપ જ હતા. ઇન્દુલાલની સહાનુભૂતિના વીરક દમી એ આંખો તરફ જ એ નોંધ રહ્યા હતા. વેણીરામની નજરે એમને જરા ચમકાવ્યા. “ એમની..... એ મારા સ્નેહી છે. અહીંની એક નિરાશમાં કામ કરે છે. એક વાતમાં તમારી જરા સલાહ લેવા આવ્યા છે. ”

“ આપ અહીં શિક્ષક છો ? ” ઇન્દુલાઈએ માસ્તરને પૂછ્યું.

“ હા જી ! ” તેમણે જવાબ આપ્યો અને વળી પાછા ચૂપ થઈ ગયા.

ઇન્દુલાલે આંખો વતી વેણીલાઈને શું કામ છે એમ પૂછ્યું. “ એમના દોકરા માટે આપને જરા પૂછવું છે. ” વેણીરામે કહ્યું.

ઇન્દુલાઈએ માસ્તર તરફ નજર કરી જવાબમાં તેમણે “ હા જી ” કહ્યું અને ચૂપ થઈ ગયા.

વળી પાછું ઇન્દુલાલે વેણીરામ તરફ નેચું. વેણીરામે માસ્તર તરફ નેચું. માસ્તરે આંખોથી “ તમે જ

કહો ને ” એમ વેણીરામને સૂચવ્યું.

વેણીરામભાઈએ જાણે ન છૂટે શરૂ કરવું પડ્યું હોય તેમ શરૂ કર્યું ; “ માસ્તર સાહેબના એક દીકરો કોલેજમાં ભણે છે. એમાં બીજું કંઈ નથી પણ હમણા હમણા જરા છોકરી સાથે વધારે બોલના ચાલતો દરી. પણ એ તો અત્યારે કાણ એમ નથી કરતું ? અત્યારનો જમાનો જ એવો છે. પરંતુ આ તો આપણે સાધારણ માણસ કહેવાઈએ, છોકરા આવમાં વખત બગાડે અને એના અભ્યાસ બગાડે તે આપણને ન પાડવે. બીજું આગરવાર માણસોનાં છિદ્ર નેવા સૌ ટાંપીને જ બેઠું હોય. આવું કંઈ પણ થાય એટલે તરત જ લેકા બોલવા માંડે નેચું, એ લાલચંદર માસ્તરનો છોકરો. આમ લોકાની આંખે ચડીએ. ”

ઇન્દુલાલ ગંભીર મુખે આ બધી વાત સાંભળી રહ્યા હતા. વાત પૂરી થતાં જ એ જરા હસ્યા અને કહ્યું : “ જુઓને ! આમાં કંઈ ચિંતા કરવા જેવું તો છે નહિ. છોકરો જીવાન છે, તેને યુવતિઓ સાથે વાતો કરવાનું, મૈત્રી બંધવાનું મન થાય તે સ્વાભાવિક છે. એમાં તમે ચિંતા કરશો કે ચિંતા કરીને એ અદ્ય કાવવાનો પ્રયત્ન કરશો તેથી કંઈ વળવાનું નથી. સંચો રસ્તો તો એ છે કે તમે એને વિશ્વાસમાં લો, તેની સાથે વાતો કરો અને પોતાની બધી વાત તમને કરે તેટલો તેને નિર્ભય કરો. કેમ ! તમને શું લાગે છે ? ” વેણીલાઈ તરફ ફરી ઇન્દુલાલે પૂછ્યું.

“ જરૂર ! જરૂર એમ જ ” પોતાને પુછાવાનો આનંદ વેણીલાઈના અંદરો ઉપર તરી આવ્યો અને એ આનંદ બહારાયા વિના રહ્યો નહિ. તેમને પોતાની નવીન શોધ જેવી લાગતી એક વાત કહેવા માંડી. “ ઇન્દુલાઈ ! આ જમાનો જ એવો છે. પહેલાના જમાનામાં પેલા આપકર્મી અને બાપકર્મી થતા ને એમાં આપકર્મી એટલે પોતાની બાવડાના બજે પોતાનો રોટલો કમાનાર એવો અર્થ થતો હવે આપકર્મી એટલે પોતાની મેજે પોતાની પત્ની શોધનાર એવો અર્થ થાય છે. પછી ભલેને પત્ની પત્ની વરસના થાય ત્યાંસુધી બાપની કમાણી ઉપર તાગડધિન્ના કરતા હોય. ” આટલું કહીને વેણીરામ હસી પડ્યા. એમને હસતા નોંધને ઇન્દુલાઈએ પણ ‘ સાચું, સાચું ’ કહી હસવા માંડ્યું. અને માસ્તરે પણ મંદ સ્મિત કર્યું.

“વારુ ! ત્યારે અને હવે જઈએ” વેણીરામ-
ભાઈએ કહ્યું અને ઊભા થયા. તેની પાછળ મારતર
પણ ઊભા થયા. તેણે ઇન્દુભાઈ તરફ નેત્રું. “તમે
પોતે જ તેને વિશ્વાસમાં લેવા પ્રયત્ન કરો અને
આમાં કાંઈ ચિંતા કરવા જેવું નથી: જ કાંઈ અને
તેથી મને વાંકે રાખજો.” ઇન્દુભાઈએ કહ્યું.

“હા છ” મારતરે જવાબ આપ્યો અને બને
જણા કંપાઉં-૩ બહાર નીકળ્યા.

એ ગયા એટલે આ પીવા માટે અત્યાર સુધી
ઇન્દુભાઈની રાહ જોઈ ખેડેલાં તેમની પુત્રી સુનીલા
અને તેમના એક દોસ્ત ત્યાં આત્યાં.

“કાં વળી પાછી કાંઈ અસંકેત છોકરાની ચિંતા
આવી લાગે છે.” દોસ્તે પૂછ્યું. પ્રશ્ન સાંભળી સુનીલા
હસી પડી.

“ના, ના. એવું કાંઈ નથી. પેલા અશ્માંવાળા
હતા ને ! એ એક મારતર છે. અને તેનો દીકરો
છોકરીઓ સાથે વધારે વાતો કરે છે એટલે મુજબ
છે. માથાપ અને સંતાનો વચ્ચે અવિશ્વાસની કેટલી
ઊંડી ખાઈ બોદાઈ જાય છે !” ઇન્દુભાઈએ કહ્યું.

જવાબ સાંભળી સુનીલા નવે કાંઈ વાતનો
તોલો મેળવતી હોય તેમ વિચારમાં પડી ગઈ. દોસ્તને
લઈ ઇન્દુભાઈ ઘરમાં ગયા. ધીમે પગલે, વિચાર કરતી
સુનીલા પણ પાછળ પાછળ ગઈ.

મારતર સાહેબ અને તેમના દીકરા વામન વચ્ચે
હમણા સંતાડકીની રમત રાત્ર ચર્ચા હતી. વામનની
સાથે વાત કરવાને મારતર સાહેબ તેના ઓરડામાં
જાય કે તરત જ વામન કાંઈ ખાસ કામે બહાર
જતો હોય તેવો દેખાવ કરી બહાર નીકળી જતો.
મારતર સાહેબ ઊભીડા પડી જતા. જરા દુઃખ પણ
થતું અને ત્યાંથી બહાર નીકળી પોતાના ઓરડામાં
આત્યા જતા. અને ત્યાં જઈ લગવાનની મૂર્તિ સામે
હાથ નેડી બોલતા: “પ્રભુ ! તેને સન્મતિ આપજો.”

એક દિવસ મારતર વામનના ઓરડામાં દાખલ
થયા ત્યારે વામન કંઈક લખતો હતો. તેને લખવામાં
દખલ ન થાય એટલે ધીમે પગલે આવી તે દિગ્રાજા
ઉપર બેઠા. દિગ્રાજા બોલ્યા અને વામન ચમકી ગયો.
તેણે પાછળ નજર કરી અને મારતર સાહેબને જોયા.
પછી બેએક મિનિટ સુધી લખવાનો પ્રયત્ન આણ

રાખ્યો પરંતુ લખી શક્યો નહિ. કાગળ એક ક્વરમાં
મૂકી તે ઊભો થયો.

“વામન ! શીદ જાય છે ?” મારતરે પૂછ્યું.

“ક્યાંય નહિ, વખત થઈ ગયો છે તે આ
કાગળ ટપાલમાં નાખી આવું છું.”

“કોને લખ્યો છે ?”

“વડોદરે મારા એક ભાઈનિધને.” વામને
જવાબ આપ્યો અને જવા માટે કોટ પહેરવા માંડ્યો.

મારતરે કહ્યું: “પણ જોને મારે તને એક વાત
કહેવી છે. હજુ ટપાલ નીકળવાને વાર છે.” વામનના
મનમાં ગુસ્સો અને કંટાળો બેળા થયા. “પેલા
કાશીરામ વધીલ આવ્યા હતા” હવે પછી મારતર શું
કહેશે તે વામન સમજી ગયો હતો. કારણકે કાશીરામ
વધીલની દીકરીની વાત આ પહેલાં પણ તેમણે એક-
બે વાર કહી હતી. એટલે તેણે અધવચ્ચથી જ બોલવા
માંથું: “પણ ભાઈ ! જે તમને કહ્યું તો છે કે મારે
મારો અભ્યાસ પૂરો કર્યા વિના કાંઈ નથી કરવું. તમે
શા માટે એની એ વાત મારી પાસે કર્યા કરો છો ?”

“એમ ?” મારતરના મગજમાં ગુસ્સો ઊછળ્યો
“અભ્યાસ પૂરો કર્યા વિના કાંઈ નથી કરવું કેમ ?
ત્યારે છોકરીઓ સાથે વાતો કરવામાં અને કાગળો
લખવામાં તમારો એ અભ્યાસ ક્યાં જાય છે ? તું
એમ સમજતો હોઈશ કે મને કાંઈ ખબર નથી કેમ ?
પણ હું તો તારું રજીસ્ટર જ નાણું છું સમજ્યો ? તારું બધું
હજાપણ છોડી આ જે મેં કહ્યું છે તેનો વિચાર કરજો
સમજ્યો ?” મારતર સાહેબ ગુસ્સાથી પણ ખૂણ દબા-
વેલ આવજો આટલું બોલ્યા અને ચૂપ થઈ ગયા.

પછી તો બાપ-દીકરો વધારે વખત એક ઓરડામાં
બેસી રાક્યા નહિ. વામન કાગળ લઈ બહાર નીકળી
ગયો અને મારતરે પોતાના ઓરડામાં જઈ થોડી વાર
આંટા મારી લગવાનની મૂર્તિ સામે જોઈ હાથ નેડ્યા
અને બોલ્યા: “પ્રભુ તેને સન્મતિ આપજો.”

ઇન્દુભાઈના કહેવા પ્રમાણે તેને બધી વાતથી વાંકે
રાખવા માટે મારતરે ઉપદ્રા બનાવતી વાત તેમને કરી.

“તમે ગુસ્સે ન ચાલો સમજ્યા ? તમારે તમારી
વાત તેની પાસે મૂકવી હોય તો તેના મિત્ર બનો
અને એકાદ વાર તેને મારી પાસે પણ મોકલોને, સમ-
જ્યા ?” ઇન્દુભાઈએ કહ્યું.

માસ્તરે “હા હા” કહ્યું અને ચાલતા થયા. એ બનાવ બની ગયા પછી આપ-દીકરી એક-મીનથી દૂર ને દૂર જ રહેતા. એક દિવસ માસ્તર સામનની ચોરડીમાં ગયા અને પૂછ્યું : “વામન ! તું પેલા ઇન્દુલાલભાઈને ઓળખે છે ?”

“હા” વામને જવાબ આપ્યો અને પછી એકા-એક નળે કાંઈ યાદ આપ્યું હોય તેમ બોલ્યો : “ક્યા ઇન્દુલાલ ?”

“કેમ ! પેલા ઇન્દુલાલ બાસ તોફાની અને માંડા જેવા છેકરાઓની નિશાળ કાઢી છે ને તે ?”

“ના, તેમને નથી ઓળખતો હું તો સમજ્યો કેલા “અરુણ” ના તંત્રીની વાત કરતા દશો.

“આ ઇન્દુલાલભાઈ પણ ઓળખાણ કરવા જેવા માણસ છે. બહુ વિદ્વાન છે. મને તો વેણી-મભાઈએ ઓળખાવ્યા. હું કોઈ કોઈવારે ત્યાં જાઉં છું. મારી સાથે આવજો.” માસ્તરે કહ્યું.

“હા.” વામને જવાબ આપ્યો.

“એએક દિવસ પછી હું તેમને મળવા જવાતો છું ! આવજો.” માસ્તરે કહ્યું અને જીડીને બહાર ગયા.

વામનના મનમાં ચટપટી થવા લાગી. હોડતા જતા મોરડી પાસે જ જેમ પોલીસ આવી પહોંચે ને જેવું પાવ તેવું વામનને થવા લાગ્યું. તેનું મન અત્યારે ખૂબ ગરમી, અધીરાઈથી અને ગમે તે માગે દોડવા લાગ્યું.

“વામનરાવ લાલચાંદર” બહારથી ટપાલીની મવાજ આવ્યો. વામનની બેને કાગળ લઈ વામનના અલ ઉપર મૂક્યો. વામન ક્યાંક બહાર ગયો હતો. મોરડામાં એક એકા માસ્તર સાહેબે ટપાલીની અવાજ ઝાંલવ્યો હતો. વામન માટે તેમનું મન ધણું જ અધીરું હતું. “મળું” હવે. ચોરડામાંથી જીડીને તે વામનના ટેબલ પાસે આવ્યા અને ત્યાં પહેલું કવર તેમણે લઈ લીધું. મત્તારસુધી કાંઈ દિવસ માસ્તરે વામનનો કાગળ ફેંચ્યો હોતો. વામનને પણ એ બાબત ધરના બધામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. પરંતુ માસ્તર સાહેબના મનમાં માત્રે આંધી ચઢી હતી. એ આંધીથી દસગાઈ તેમણે વર ફેંચ્યું અને કાગળ વાંચ્યો :

પ્રેમ વામન,

તમારો કાગળ મળ્યો. નારી જવાની તમારી ત મને માન્ય નથી. તેમ કરવાની કોઈ જરૂર નથી. મારો કાગળ મળ્યા પછી મેં ‘મોટાભાઈ’ને

આપણી બધી વાત ગંધ કાઢે કરી છે. અલગત તેમને નવાઈ તો લાગી છે. તેમણે મને જેટલું પૂછ્યું હતું તે બધું જ પૂછી લીધું છે. એક કુશળ વકીલની અદાથી હવે તો મોટાભાઈ જ આપણને બધી સગવડ કરી આપશે. કાલે સવારે તમે જરૂર જરૂર અહીં આવજો. હું તમારી રાહ ભેટી બહાર બેસીશ. જરૂર આવજો રાહ ભેંધશ. સવારે દસ વાગે. એ જ.

તમારી

સુની

વાંનીને માસ્તર સાહેબના હોશકારા જીડી ગયા. ધડીક તો લાકડાના પૂતળાની જેમ જોડા રહ્યા પછી વેણીરામને ત્યાં જવાનું તેમણે નક્કી કર્યું. લગ્ન પહેરી બહાર નીકળ્યા અને તેમનો નિશ્ચય ફોલો તેમના પગ ઇન્દુલાલભાઈના ઘરની દિશામાં વળ્યા.

માસ્તરનું આજનું ગભરાયેલું મોં જોઈ સહાનુ-ભૂતિના વીરડા સમી ઇન્દુલાલની આંખોમાં કંઈક રમજ પણ સમજતી હતી.

“ઇન્દુલાલ ! આ કાગળ !” ઓફિસમાં આવ્યા કે તરત જ માસ્તરે ઇન્દુલાલને કાગળ આપ્યો.

તેમણે એ કાગળ ભેંચ્યો. તેમાં તેમને માટે હવે કંઈ જ નવીન નહોતું. “તમે આ છોકરીને ઓળખો છો ?” તેમણે માસ્તરને પૂછ્યું.

“ના. હું નથી ઓળખતો.” માસ્તરે કહ્યું. તેમનો ગભરાટ હજી ઓછો નહોતો થયો.

“એ મારી દીકરી છે.” ઇન્દુલાલે કહ્યું.

“આપની દીકરી ?” માસ્તરના ગભરાટમાં આશ્ચર્ય જાણ્યું.

“હા.” ઇન્દુલાલે કહ્યું. માસ્તરને શું કહેવું કે શું કરવું તેની ગમ ન પડી.

“જો એમને પરણવું હશે તો હું જ તેમને પરણાવી આપીશ સમજ્યા ?” ઇન્દુલાલે કહ્યું.

માસ્તર સાહેબ શય આંખે ઇન્દુલાલ તરફ જોઈ રહ્યા. તેમને એમ જ પડ્યો ઇન્દુલાલે ચોરડાની બહાર જઈ સુનીલાને ખૂસ પાડી બોલાવી. સુનીલા આવી એટલે તેને અંદર લઈ આવ્યા. અને કહ્યું : “આ વામનના પિતા, સુની !” સુનીલાએ તેમને પ્રણામ કર્યા.

માસ્તર તો આ બધો વંમત બાધો બની બેસી રહ્યા હતા.



એ મકાન વહેમવાળું હતું છતાં મધુકરે તો એમાં જ ધામી નાખ્યા અને વાસનામૂર્તિ સાથે ભેટા થતાં એણે એની સાથે ઘરવાસ પણ માંડી દીધો.

લેખક
'મયૂર'

વાસનામૂર્તિ

એ મકાન વહેમવાળું હતું. લોકો અને માટે લુદી લુદી ઘણી વાતો કરતા. કોઈ કહેતું, એમાં આખી રાત અવનવા બનાવો બને છે, નોટ-કની તખ્તા ઉપર બને છે એવા. કોઈ કહેતું, એમાંથી વેદના અને દર્યાપાતના ઉલ્કાપાતો જીંદે છે, કોઈ જાતીકાટ ફૂટતું હોય એવા ધનકારા થાય છે. વગેરે. અને મકાન ખૂબ સગવડતાવાળું હતું, છતાં ૪ લોકોમાં પ્રચલિત થયેલી આવી આવી વાતો સાંભળીને કોઈ એમાં વસવાટ કરતું નહિ. મકાનધણીએ પણ એને ઘણું વખતથી તાળું મારી દીધું હતું.

એક દિવસ એક વિદ્યાર્થી આગળ અભ્યાસ કરવાના ઇરાદાથી એ ગામમાં આવી ગયો. મધુકર સુવાન હતો, રૂપાળો હતો, આકર્ષક હતો. એને અભ્યાસ કરવાની ધગશ હતી, પરંતુ રિયલિટીનો દુર્બળ હતો. મહેનત કરી આશ્ચર્યજનક મેળવતી હતી અને ભણવાનો ખર્ચ પણ કાઢવો હતો. વિદ્યાર્થીગૃહના ખર્ચા તેનાથી ઊપડી શકે તેમ ન હતા. એ તો કોઈ સરતા લાડાનું મકાન મળી જાય તો એની શોધમાં હતો. કોઈએ એને કહ્યું: 'એક મકાન છે. ધણી જ સગવડવાળું. વળી લાડું પણ નહિ બેસે. મકાનમાલિકને મળો એટલી વાર. મફત રહેવાની સગવડ કરી આપશે.'

એકનાર તો આ છુટકા જેવા જણાતા ગામ-ડિયાને બનાવવા ઇચ્છતો હતો, પણ મધુકરને લાગ્યું કે આવું મકાન વગર ભાડે મળી જતું હોય તો એમાં ખોટું પણ શું છે?

એણે મકાનમાલિકને શોધી કાઢ્યો અને મકાન નેત્રું. માલિક તો રાહના રેડ થઈ ગયો. 'તમારું જ છે ને. ખુશીથી વાપરો. વિદ્યાર્થી પાસેથી ભાડું લેવાનું હોય. વગેરે.'

પણ કોઈ સારા માણસે એને કહ્યું: 'ભાઈ! એ મકાન વહેમવાળું છે. ઘણું વખતથી ખાલી પડ્યું છે. કોઈ જ એમાં રહેવા જતું નથી. હાથે કરીને આફત થા માટે વહેરો છો?'

મધુકરે જવાબ આપ્યો, 'મને કાલુ ખાઈ જવાનું છે, ભાઈ! મારી પાસે એવું શું છે તે મને કોઈ વળગતું આવે!' મકાન એને ગમી ગયું હતું અને એણે ત્યાં જ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

અને એણે જ્યારે એની બેગ અને મિસતરો એ મકાનમાં લાવી મૂક્યા, ત્યારે તો આભુલાભુનાં લતામાં એને માટે એક જ અલિપ્રાય ઉચ્ચારાઈ રહ્યો હતો: 'મૂરખ છે મૂરખ. હાથે કરીને પગ પર કુહાડો મારવા બેસો થયો છે.'

'લોભિયા હોય ભાં...મફતમાં મકાન મળી ગયું છે તે ભાઈ લોભાયા છે. પણ પછી ખર્ચ પડી જશે.'

'ખારીએથી નીચે જીંદગી ન દે તો કહેજો.'

પણ મધુકરે લોકોના બોલવાની કશી જ પરવા ન કરી. એને યશું ને મકાન સારું છે, મફત મળે છે, શા માટે ન રહેવું? લોકોનો તો સ્વભાવ જ એવો હોય છે. પડોશમાં કોઈ એકલોકી રહેવા આવે એ એમને ગોઠતું જ નથી, એટલે ભતગતના તુકા અજમાવે છે. ભુલો તો ખરા, આવા સરસ મકાનને વહેમવાળું કોઈ બેસાડ્યું છે!

પ્રથમ મકાન ધણીએ જ કહેલું: 'ભાઈ, એવું કોઈ જ નથી. લોકો તો ઇર્ષાભાવથી એવું બધું બોલે છે.'

એ અને તેમ હો, મકાન વહેમવાળું હો કે ન હો, લોકો સાચી વાત કહેવા હોય કે ઇર્ષાભાવથી એવું બોલતા હોય, એને તો સગવડ મળતી હતી.

શાંદ્રાએ કાપે લાકે જોતો કરવો? મધુકર ત્યાં રહ્યો.

—એને-એના-મનમાં એમ-પણ હતું કે લોકો કહે :

‘છે તેવું મકાનમાં કાંઈ ખરેખર એટલે હશે તો પોતાને નવું નેવાળજીવાનું મળશે. એને કાણ ખાઈ જવાનું છે ?’

(૨)

મધુકર સવારની રસોઈ કરી જમવા બેસવાની તૈયારી કરતો હતો. તે વખતે એના કાન ઉપર ફાઈનો અવાજ સંભળાયો.

‘ઓહો તમે તો રાંધી પંજુ લીધું ને શું ?’

મધુકર કણ્ઠભર તો અમકી ગયો. લોકો ત્યારે વાત કરતા હતા તે કાંઈ ખોટી ન હતી. નાટક શરૂ થવાની તૈયારી હતી. તેના ચરીરમાંથી એકાએક વીજળી પત્તાર થઈ ગઈ.

આખરે એ ધડી આવી પહોંચી હતી. લોકો જેની અનેકવિધ કષ્ટપના કરી રહ્યા હતા, તે ઘટના નજરેાનજર નેવાની ધડી આવી પહોંચી હતી. હવે એ શુભ પળ હાથ લાગી હતી, તે એણે ન જાણ એની મધુકરને સાવચેતી રાખવાની હતી. એણે મનમાં નક્કી કરી નાખ્યું; ગમે તે થાય, વેપ પૂરેપૂરો ભજવેલા.

મધુકર પાછળ નેચું. બારણાનો ટોડલો પકડીને એક અપ્રપચ સુંદરી ભભી ભભી હસી રહી હતી.

મધુકરે હિંમત રાખી કહ્યું: ‘પધારો, હું તમારી જ રાહ જોતો હતો.’

‘મારી વાટ જોતા હતા ?’ સુંદરી હસી.

‘ત્યારે મને ખબર ન હતી એમ માનો છો ?’

‘રોની ખબર ?’

‘તમે આવશો જ, એ હું જાણતો હતો. એટલે તો તમારી વાટ જોતો હતો.’

‘પણ તમે તો જમવાની તૈયારી કરતા હતા ને ?’

‘તૈયારી તો કરવી જ નોંધએ ને ! મહેમાન આવે અને કાંઈ ખોટી કરી રખાય ?’ મધુકરે હસ્યો.

‘તે હું મહેમાન છું ?’

‘મહેમાન રતો. તમારી વિના હું કાંઈ જમવા બેસવાનો શોડો હતો ?’

‘પણ સાચોસાચ તમને ખબર હતી ?’

‘એ વિના આ જહું મુંઝી રાખ્યું છે !’

‘પણ...પણ...’

‘હવે વાર લગાડો મા. રસોઈ કરી જાય છે.’

‘તો મારે ખરેખર જમવું પડશે ?’

‘બીજાને જૂખ્યા રાખવા હોય તો ન જમશો.’

સુંદરી હસી પડી. તે નહક આવી.

‘આ પાટલો તો અહીં લાગી રાખ્યો છે. ત્યાં કેમ ભભા રહી ગયા ?’ મધુકરે પંજુ હસ્યો.

સુંદરી પાટલા ઉપર બેસી પડી.

મધુકરે બે થાળા પીરસી. એક થાળા સુંદરી પાસે મૂકી. ‘લો હવે જમવા માંડો.’

‘પણ તમે તો શરૂ કરો.’ સુંદરીએ કહ્યું.

‘મારાથી પહેલાં કેમ જમાય ? નૈવેદ્ય ધરાવ્યા વિના ?’ મધુકરે કહ્યું.

‘નૈવેદ્ય ?— સુંદરી અમકી પડી.

‘નૈવેદ્યરતો... તમારે માટે તો આ બધી તૈયારી કરી છે. મહેમાનને એ જહું ધરાવ્યા વિના મારાથી કશું જ ન લઈ શકાય. નૈવેદ્યરતો.—લો હવે શરૂ કરો. પકી કરી જશે.’

સુંદરીએ રોટલીનું બટકું મોઢામાં મૂક્યું.

બન્ને જમી રહ્યાં.

‘ને સાંજે વખતસર આવી જાઓ. વાટ જોવા.’

વરો મા. મારે પાછું વાંચવાનું હોય છે.’ મધુકરે કહ્યું.

‘સાંજે પણ...’

‘હા, વાટ જોવાવરો એ નહિ કામ આવે, કહી રાખ્યું છું.’ મધુકરે હસ્યો.

‘પણ-પણ...’

‘અને અહીં જ રહી જાઓ તો જહું સાડું. મને પણ એકજી તો ન લાગે.’

‘તે ખરેખર મને તમે રોટી રાખવા માગો છો ?’

‘હવે ક્યાં જવાના છો ? માંડ હાથ ક્યાં છે.’

તે ફરીથી હસ્યો.

‘પણ આ બધી ઉપાધિ કરવી તમને કેમ કાવશે ? અભ્યાસ તો કરવો જોઈશે ને ?’

‘પણ આમાં ઉપાધિ કે પગાળજી જેવું છે પણ શું ? એકજી કરવાનું તો હતું જ ને. એકને બલે બેનું...’

‘તો પછી...’

‘રહી જાઓ તો તો ઘણું જ સારું. મારે ય સંગાથ યાવ ને. આવડા મોટા ઘરમાં...’

‘પણ તમને ખબર છે હું કાણ છું?’

‘અત્યાર સુધી તો મહેમાન હતા, પણ રહી જાઓ તો ઘરનું માણસ.’ તે હસ્યો.

‘પણ તમારે જાણવું જોઈએ...’

‘કે તમે મારી પ્રેયસી છો.’

‘પ્રેયસી!’

‘ત્યારે વળી બીજું શું? એ વિના તમારે માટે હું આ બધી જહેમત ઉઠાવવાનો હતો?’

‘પણ હું તો વાસના છું...’

‘એ જ તો, એ જ તો, એને મેળવવા માટે તો મને કાંઈએ અહીં લાવી મૂક્યો છે. મને ખબર જ છે. હું તમને કેવો જાણતો હતો. હવે તો તમે ક્યાંઈ જ જશો મા. આપણે અહીં સાથે જ રહીશું, સાથે જ ખાંશું, પીશું ને લહેર કરીશું.’

‘પણ તમારો અભ્યાસ...’

‘હા એટલી છૂટ આપવી પડશે. મારો અભ્યાસ પડે એ મને નહિ પોસાય.’

‘તમારો અભ્યાસ તો નહિ પડે, પણ ખરેખર તમે મને સંઘરશો?’

‘હવે એ પાત નક્કી કરવાની ખાજી છે?’ તે હસ્યો.

તેણે સુંદરીનો હાથ પકડી પોતાની પાસે બેસાડી. હિમશીકરનો સ્પર્શ થયો ન હોય, તેમ તેવું શરીર ફાળુભર શીથળ ગયું, પણ એ સંજોગોની અસર થોડા વખતની જ હતી.

વાસનામૂર્તિ સાથે તેણે ઘરસંસાર માંજો હતો.—

(૩)

તે દિવસે એના મગજમાં ગમે તે વિચાર ઉદ્ભવ્યો હોય, વાસનામૂર્તિની મરકરી કરવાનો એનો મનમુગ્ધો હોય, કે પછી એ સૃષ્ટિનો અનાંદર કરવાથી મત્તુ નિશ્ચિત છે એવી એના મનમાં ભાતિ હોય, ગમે તેમ, એણે એ સૃષ્ટિને અપનાવી લીધી અને પછી તો એણે વાસનામૂર્તિ સાથે ઘરવાસ પણ માંડી દીધો.

અને છતાં ય એ ખરેખર વાસનામૂર્તિ હતી કે કેમ એની એને શંકા હતી. એ કાણ હતી એ તો એ કહી શકે તેમ ન હતું, પરંતુ પોતાની સાથે ઘર માંડી બેઠેલી એક રૂપજોખનભરી યૌવના પ્રેતસૃષ્ટિની એક અમકમાન હતી, એવું માનવા એ તૈયાર ન હતો, એણે ભૂતસૃષ્ટિની વાતો તો ઘણી સાંભળી હતી, પરંતુ એ કેવળ વાતો જ હતી. એ સૃષ્ટિનો સાક્ષાત્કાર એને કાંઈ દિવસ થયો ન હતો અને એવી સૃષ્ટિ હસ્તી ધરાવતી હોય તોપણ એ આવી રીતે સાકાર વીયરી શકે એમ માનવા એ તૈયાર ન હતો. એ સૃષ્ટિને માટે એણે જે જે વાતો સાંભળી હતી એમાં તો સુખ્યત્વે પડકારપ્રવેશની વાતો હતી અને અહીં તો—

પણ એની એ ભ્રાંતિ વાસનામૂર્તિએ ભાંગી નાખી. એક દિવસ એણે અચાનક મધુકરને પૂછી નાખ્યું: ‘તે તમને મારી બીક નથી લાગતી?’

‘બીક?’ મધુકરે હસવાનો પ્રયાસ કર્યો, પણ તે હસી શક્યો નહિ.

‘હું કાંઈ આ જગતનું માનવી થોડી જ છું?’

‘કાણે કહ્યું? હું એવું કશું માનતો જ નથી.’ મધુકરે નેસ કરીને કહ્યું.

‘ત્યારે તમને તો એમ જ છે કે હું કાંઈ મારું બુલેલી.....’

‘એવું જ! એવું જ!—’ તે કહેવા તો જતો હતો.

‘બિચારા!’ સુંદરી મધુકર સામું જોઈ રહી.

‘પણ બીજું અનુમાન તો યઈ પણ કેવી રીતે શકે? જગતમાં એવું તો ક્યાંઈ જોયું નવયું નથી.’

‘ને એવું કાંઈ જુઓ તો પછી તમને બીક લાગે ખરી કે નહિ?’

‘બીક?’ ફરીથી એ બીક શબ્દે એને કંપારી દી.

‘નામ સાંભળતા જ હેખત ખાઈ જવાય છે.’ તે હસી.

‘એ તો અમર્યું જ. તમે ગમે તે હો, હવે તો મેં આ સંસાર અપનાવી લીધો છે. હવે વળી બીક ક્યાં?’ તેણે હસવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

‘ચોક્કસ?’

‘ચોક્કસ.’

‘તો પછી સાંભળો. હું કાંઈ તમારા જગતનું ‘માનવી નથી. તમે વાસનાસૃષ્ટિ સાથે ધરસંસાર માંજો છે,—પણ કહી રાખું છું, બીજા મા, આમેય તો હું તમને વળગી છું.’

‘આમેય એ મને વળગી છે.’ મધુકર મનમાં મનમાં બળગ્યો.

અને તે કણે એની નજર સમગ્ર એક લયાનક દશ્ય ખડું થયું, રૂપની કળા વેરતી એની નવધોવના અદશ્ય યઈ યઈ હતી, અને એને ખદેએ એક સ્ત્રીની પ્રિદામણી આકૃતિ નમાવરયામાં જોવી હતી. એના અંગ અંગમાંથી બલિયાર—રહી ગયેલી વાસનાનો વસ્ત્રવદાટ—તથાખી રહ્યો હતો, એની ઊંડી પેસી ગયેલી આંખોમાં, એના લગડી પડેલા હોઠમાં, એની ટગી પડેલી છાતીમાં એક પ્રકારની ભૂખ ભરી હતી. એ જાણે કે પુરુષસૃષ્ટિને એક સાથે ભોગથી લેવા બાથકા લરી રહી હતી. એક અને એનેકની બનેલી પુરુષ-સૃષ્ટિને ઝાલવાને એના હાથ જાણે કે લાંબા લાંબા લંબાએ જતા હતા અને એનું સ્ત્રીત્વ—

મધુકરથી એ દશ્ય છરેખી ચકાચું નહિ, તેણે આંખો બંધ કરી દીધી. તે ઘીસ પાડવા જતો હતો.

‘જે કહી રાખ્યું’તું બીજા મા.’ અને તે ચબ્દો સાથે એક મુમધુર હાસ્ય ચારે તરફ ફરી વળ્યું.

‘હું બી ગયો’તો!’ મધુકર માંડ માંડ બોલી શક્યો. તેણે હજી પણ આંખો બંધ રાખી હતી.

‘ઘીસ પાડવાની તૈયારી તો કરતા હતા.’

‘એ તો—એ તો...’ હજી પણ એણે આંખો બંધ રાખી હતી.

‘હવે આંખો તો ઉઘાડો. હું તો એની ને એવી રસભરી યૌવના જ છું.’

મધુકરે આંખો ઉઘાડી. નેયનું તો સામે એ જ મરભરી સુંદરી મીઠું મીઠું દસી રહી હતી.

‘શું કાંઈ ખરાય સ્વપ્નું આગ્યું’તું ?’ તે દસી.

‘એમ જ તો. બહુ જ ખરાય સ્વપ્નું...’

‘એનું નામ જ ભૂતસૃષ્ટિ યદી ધડીમાં અવનવા રૂપ નજરે દેખાય. આંખ મીંચીને ઉઘાડો, સાં કાંઈ જ ન હોય.’

મધુકર વિચારમાં પડી ગયો. વાસનામૂર્તિ સાથે

સંસાર ચર ક્યો ત્યારે તેણે બીનેત્રીને વિચાર ક્યો ન હતો અને હવે ત્યારે એ સૃષ્ટિની ખીટ બાલુ તેણે નિહાળી સારે—

‘કેમ શું વિચારમાં પડી ગયા ?’

‘કાંઈ નહિ અમરથો જ.’

‘તો આપણો આ સંસાર ભૂસી નાખવા માગે છે ?’

‘ના ના એવું કશું જ નથી. હવે આટલે સુધી પહોંચ્યા પછી...’ એ ઘોલકી બગાડી નાખવાનું એને તો મન હતું, પણ એ વધા હવે થોડી જ દૂર થાય તેમ હતી ?

તેણે સુંદરીના હાથ પકડ્યો. એવો ને એવો કીત-રપર્થ. એને ચરીરે રોમાંચ જોમા થઈ ગયા, પણ એણે નેસ કરીને સુંદરીને પાસે ખેંચી, ખૂબ પાસે ખેંચી અને હતું ખટકું બગ વાપરીને એને દેખા સાથે હાંસી નાખી.

‘હું તો એમ પૂછવા માગતો’તો...’ તે જોસતો અધવચ્ચે અટકા પડ્યો. સુંદરીના મુખ સામું નેઈ રહ્યો.

‘પૂછી નાખોને. મને ખબર છે શું પૂછવાના છે તે.’ સુંદરી તેને વળગી બેઠી હતી.

‘તમને ખબર છે ?’

‘અને કેમ ખબર ન હોય, હું તો વાસનામૂર્તિ છું ને.’ તેણે મધુકરને એક ચુંબન ભર્યું.

‘હા તો...’

‘એ જ કહું છો તો. સાધારણ રીતે એવી વાતો અમે નથી કહેતા. અમે કાણ છીએ એની પણ ઓળખાણ નથી આપતા. પૂર્વભવની એવી વાતો કહેતાં સંભારતાં અમને કુઝાય થાય છે. અમારા એ ભવના અપૂર્ણ રહી ગયા, ને માટે તો અમે આ સૃષ્ટિમાં ભટકીએ છીએ. પણ તમે તો હવે મારી સાથે ધરસંસાર માંડ્યો છે, તમને તો વાત કરવી જ નેરો ને !—હા તો સાંભળો. હું મુપાવડમાંથી માંદી પડી, બચીસ કે કેમ એની પણ રાંકા હતી. અને મંદવાડ પણ લંબાપો લંબાપો. તે ખૂબ જ લંબાપો. મારો પતિ વાટ નેઈ નેઈને ચાકી ગયો. એ બિચારો ક્યાં સુધી ખેરો રહે ? એનો મંધનકાળ વીનો જતો હતો અને એની પત્ની તો ખાટલે પડી હતી. એણે

બીજું લગ્ન કર્યું એ નવદંપતીના હાસ્તક્રિયાલ હું પથારીમાં પડી પડી સાંભળતી હતી. મારા હૈયામાં જે યૌવનની ભૂખ ભરી હતી, પરંતુ એ ભૂખનું શમન કરવાનો કાંઈજ ઉપાય ન હતો હું તો પથારીવસ હતી.

‘પણ પછી એકાએક ચમત્કાર થયો. ધરના લોકોએ મને વિસારી મૂકી હતી. મારા રોગ અસાધ્ય હતો એમ માની મારી સારસંભાળ લેવાનું છોડી દીધું હતું. પણ કુદરત કાંઈ જુદું જ ઇચ્છતી હતી. કાંઈએ નહોતું દર્દ્યું એનું બની ગયું, હું એકાએક સાથ થઈ ગઈ. મારી રોગગ્રસ્ત ફરીથી તાજગી રેલાણી. અંતરમાં સજગી રહેલી યૌવનની ભૂખ હરવની અસલ થઈ પડે તેટલી હદે વધી પડી. —પણ મારા પતિ તો બીજી પરણ્યા હતા, એણે મારી સામું લેવાની દરકાર ન કરી. હું ગિચાઈ રહી હતી, મારું યૌવન મને સ્તાવી રહ્યું હતું, મારી વાસના—અત્યંત વાસના મને મુંઝી રહી હતી, પરંતુ એનું કશું જ વારણ ન હતું, એનું શોધનશમન ક્યાંયથી મળતું ન હતું. અને—અને—અંતરમાં ધીપ્ત રહેલા વાસનાના હુતાશની આગમાં પ્રગ્ન હતી હું એક દિવસ મૃત્યુ પામી.—પરંતુ એ વાસના કાંઈ મરી ગઈ ન હતી. ત્યારથી એ ભૂખનું શમન કરવા હું આરે તરફ રથદાયાની જેમ ભટકતી હતી, આરે તરફ બાચકા ભરી રહી હતી...’

‘અને હું જ પહેલેથી જ મળ્યો લાગું છું.’ મધુકરે ભૂખનું હસવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

‘એવા તો કંઈક હૈવાફૂલ્યાને પકડી રાખવા મેં પ્રયાસ કર્યો. પરંતુ તેઓ આ ભૂતજીવનનો ઉદ્ધાપાત સહી શક્યા નહિ. બેચણ તો ગિચારા ધાકમાં ને ધાકમાં મરી ગયા.—એ જે ભૂતચરિત્રના હવ બની ક્યાંક ભટકતા હશે ને—’ તે અટકી.

‘ભૂતચરિત્રના હવ!’ મધુકરથી એક અણુમણુ નિશ્વાસ મૂકાઈ ગયો.

‘અત્યંત વાસના માનતીને એ જ સૃષ્ટિમાં ધકેલી દે છે ને!’

‘એ જ સૃષ્ટિમાં.’ વળી તે બચડયો. પોતે જાણે હવેનેહવ એ સૃષ્ટિમાં આવી પડ્યો હતો એનું એને બાન થઈ રહ્યું હતું.

‘પણ મારી સાથે બેમત્ત ધર. માંડીને રહે એવા તો તમે એક જ મને મળ્યા’

‘સાવ મૂરખ ખરું?’

‘મૂરખ તો ખરા જ ને. પણ હવે મારાથી કાંઈ છટકવાના છે? હવેતેહવ ભૂતચોનિમાં પ્રવેશ્યા છે તે!’ તે હસી.

‘કેમ નહિ છટકું?’ હું ભૂવા બોલાવીશ, કાકડા વગડાવીશ...

‘ને હું ભરખી જઈશ.’

‘અરે એ મેલીવિવાના પરચા તંબે હજુ મળ્યા નથી! એ તો મરચાંની હુમાડી કરશે, લોહાની સાંકળો સળોડશે, મોંમાં સજગતા કાકડા બોસશે...

‘તો ય હવે હું ખસવાની નથી.’

‘પણ હું ખસી જઈશ તો?’

‘તો...તો...’ તેણે મધુકરને બાંધમાં લઈ જાતી સાથે ભીંસ્યો. અનેના હોક એકબીજાના હોક ઉપર એવા ચોંટી ગયા, જાણે કે વાસનાશરિતું બધું જ અશ્વત્કે એર એક જ ઘૂંટડે ચૂસી જવા મથતાં હતાં, ચૂસી જ રહ્યાં હતાં.

(૪)

મધુકરે પછી તો રમઓમાં પણ ઘેર જવાનું માંડી વાળ્યું. આવો રૂડો ધરસંસાર માંડ્યો હતો. ઘેર આથી વિશેષ કશું આકર્ષણ વાટ જોતું હતું તે નહય?

અને જે વાસનામૂર્તિ એને વળગી હતી એ એને જવા પણ ક્યાં દે તેમ હતી? એની વાસનાની ભૂખ તો જાણે યુગયુગથી સંધરી રાખેલી હતી. એને સીમા જ ન હતી, એને તૃપ્તિ જ ન હતી.

પણ એક દિવસ એક અણુધારી મુંઝવણ ઊભી થઈ, દેશમાંથી કાગળ આવ્યો હતો. બાપે એનાં લગ્ન લીધા હતા અને તેને જલદી તેડાવ્યો હતો. મધુકર મુંઝવણમાં પડી ગયો. એને વાસનામૂર્તિની પૂર્વલવની વાત યાદ આવી. પતિનાં બીજાં લગ્ન અને...

તે શાળામાંથી ઘેર આવ્યો ત્યારે ઉદાસ જણાવો હતો.

‘કેમ કાગળ આવ્યો છે ને?’ વાસનામૂર્તિએ તેને જોતાં જ પૂછ્યું.

‘હા, તમે કેમ જાણ્યું?’ તેણે પૂછ્યું.

‘એ હવે પૂજાનું છે! લગ્ન લેવાણા છે કાં!’

‘હા.’

‘તો હવે શું કરશો ?’

‘હું તો કંઈ જવાનો નથી. લખી નાખીશ કે હું તો પરણી ગયો છું.’

‘એમ તે કંઈ ચાલે ? આ કંઈ લમ છે ?’

‘તો પછી મારે શું કરવું, કહો.’

‘તે જાલ ને.’

‘જાઉં ?’

‘હા, હા, લમ કરી આવો.’

‘પણ પછી તમે...’

‘પાંચ પંદર દિવસની જૂખ સહન કરી લઈશ. પણ લમ પછી તરત પાછું આવી જવું જોઈશે, એ કહી રાખું છું.’

‘પાછો તો આવીશ જ ને. અભ્યાસ પણ હજી અધૂરો છે.’

‘અભ્યાસની વાત પછી મારી જૂખ...’

‘હા, હા, એમ જ તો.’

‘લલે તો ખુશીથી લમ કરી આવો.’

મધુકરને માથેથી એક મહાન બોજ ઊતરી ગયો. આમ સહજમાં રળ મળી જશે એની તો કંપના સુદાં એને ન હતી.

તેણે ઝટપટ તૈયારી કરી અને રેશન જવા નીકળ્યો.

‘જો જો, પાછા તરત જ આવી જવાનું છે, એ જૂલી ન જતા.’ સુદરીને ફરીથી એ એકની એક વાત યાદ આપી.

‘એ કેમ જુડું ?’

‘તમારી નવી પત્ની માટે...’

‘નવી પત્ની ?’

‘નવી જ તો. પહેલી હું, પછી...’

‘પણ આપણાં લમ ક્યાં થયા છે. તમે જ કહેતાં હતાં ને !’

‘તમારી રીતે નથી થયા. અમારી રીતે તો થયા છે ને ! પણ હું તો એમ કહેતી હતી કે તમારી નવી પત્ની માટે કંઈક ભેટ મોકલું.’

‘તમે શું ભેટ મોકલવાના હતા ?’

‘અમને શું અસાધ્ય છે ! રાજમહેલના લંડારો ખાડા કરી દઈએ...’

મધુકર તેની સામું નેહી રહ્યો. તે જાણે કે આ

બાબતનો ખુલાસો પૂછી રહ્યો હતો.

‘અને છતાંય અહીં તો તમે કામી લાવો ને હું ખાઉં છું, ખરું ને ? પણ એ જુદાઈ મલિન ખખડો હું ઈશ્વરપૂર્વક તમારાથી અંદર રાખું છું. આટલા તમને અભ્યાસ છે તે જસ કે આખરે તો એ વિજ્ઞા જ છે ને ! એટલે તો કો મોકલતી નથી.’

‘મોટી મહેરબાની.’

‘મહેરબાની નહિ. મને તમારા તરફ એ મમતા બધાણી છે. તમે મારી જૂખ લાંબી કે તમારું કશું જ અહિત કરવા હું નથી ઇચ્છતી.’

‘તો !—’

‘હા, ખુશીથી જઈ આવો.’ તેણે મધુકરને એ સુખન લખ્યું.

મધુકર રવાના થયો.

‘વહેલાવહેલા પાછા આવી જજો હો.’ એ કાન ઉપર સુંદરીના શબ્દો અચ્છાયા. એ શબ્દો મ કરણ માર્યાના હતી. શિખારીનું જૂખ્યા પેટનું મ આકંઠ હતું.

મધુકર બખડ્યો : ‘ખિચ્ચારી.’

(૫)

અભ્યાસ પૂરો થઈ ગયો હતો. ચાર ચાર વરસના વાસનામૂર્તિ સાથેના ઘરવાસ પછી એ ઘરસંસ્થા સદાને માટે સમેટી લેવાની ધરી આવી પહોંચી હતી મધુકરનું અંતર ઊંચુંનીચું થઈ રહ્યું હતું. અંત્યા સુધી જે બધું રાહસ્યમું પાર ઊતર્યું હતું તે આખ ધરીએ હવે કેવું સ્વરૂપ પકડશે એની મધુકરને ચિંતા થવા લાગી હતી.

એને ઘેર એની પત્ની દૈવામાં કદાચ આવી જ જૂખ સંઘરી રાખીને એની વાટ જોતી હશે. એક વાસના મૂર્તિનો વિલય થતાં ખીંચ વાસનામુદ્રિ ન જન્મે એની મધુકરને ચિંતા થતી હતી.—અને આ જાન તે એને નવું થયું હતું ને ! અધૂરી રહી ગયેલી વાસના આ રીતે વાસનાસહિને જન્મ આપે છે, એ હું એને શીખવવા જવું પડે તેમ ન હતું. ચારચાર વરસ મુખી એણે એ પાકની અભ્યાસ કર્યો હતો.—

મધુકરના મનમાં મંથન મંડાવ્યું હતું. જૂલ

જગતની અને સ્વર્ગજગતની બે વાસનાસૃષ્ટિને વચગાળે એ અટવાઈ ગયો હતો. એ વિચારતો હતો: 'હવું પણ તૃપ્તિ નહિ થઈ હોય, ચાર ચાર વરસના સતત સાહચર્યથી પણ ?'

પણ એ મુશ્કેલી એક દિવસ એકાએક નિરાકરણ થઈ ગયું. મધુકરની મુઠ્ઠાણ વાસનામૂર્તિથી અચ્ચત્તણ ન હતી. એણે એક દિવસ પૂછી નાખ્યું:

'પછી શું વિચાર કર્યો ?'

'શેનો ?' મધુકર. ગણે કે ચમકી ગયો.

'પરીક્ષા તો પૂરી થઈ.'

'હા, પૂરી થઈ.'

'તો પછી ઘેર નથી જવું ?'

'ઘેર ?'

'તો હવે અહીં શું છે ?'

એવું મન પણ એ જ પૂછી રહ્યું હતું: 'અહીં શું છે ?' પણ એનો ઉત્તર એની પાસે ન હતો. હતો તો કદાચ આપી શકાય તેમ ન હતું.

'ઓહી ગિચારી કેટલા વખતથી ભૂખી તરસી બેઠી છે ?'

'ઓહી—'

'તમે તે પરણ્યા ગયા'તા, કે જન્મ મારવા ? મને લાગે છે કે અમારી આ સૃષ્ટિનો કોઈ દિવસ અંત જ નહિ આવે.' સુરુડીએ ગોઠું કટાણું કહ્યું.

'પણ હું કહું છું...'

તમે કહો છો રાખ, હવે ઝટઝટ ગિરતરો બાંધી લો અને ધરભેગા થઈ જાવ.'

'પણ પછી તમારું શું ?' તેણે માંડમાંડ પૂછ્યું. એવો પ્રશ્ન પૂછવાની એને જરૂર ન હતી. ન પૂછ્યો હોત તો સારું હતું એમ એને થયું.

'મારું શું છે ? હું કાંઈ તમારી સાથે ચોડી જ આવવાની છું ?'

'આવો તો તો ધણું જ સારું.' તેણે હસવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

'એવી મારી રહ લાગી છે ?'

'ચાર ચાર વરસ સુધી...'

'ગોળ ઉઘારી છે.' તે ખડખડાટ હસી પડી.

મધુકર અંખવાળો પડી ગયો.

'પણ હવે બીક રાખશે મા. હવે હું તમને વળગતી નહિ આવું.'

'સાચે જ ?'

'સાચે જ મારી ભૂખ શમી ગઈ છે. પૂર્વભવમાં જેની બળતરા રહી ગઈ હતી, જેને માટે વરસોથી વક્ષમાં મારી રહી હતી તેનો તો તમે ઉતાર મેલ્યો. અમે તો ખાલી વાસનાના ભૂખ્યા, કેવળ ઉતાર મુદ્રા આવેને તોપણ અમારી વાસના સંતોષાય. અને તમે તો ચાર ચાર વરસ સુધી મારી સાથે ધરસંસાર માંડ્યો. હવે મને કશી જ અજાણ્યા નથી, જરા પણ ભૂખ નથી.' તેની આંખમાંથી સાચે જ તૃષ્ણા ઊડી ગઈ હતી.

'તો તમે સાચે જ રમ આવો છો ?'

'ખુશીથી જાઓ. તમારી પત્ની તમારી રાહ બેતી હશે. એના અંતરમાં પણ મારા જેટલી જ ભૂખ ભરી હશે ને ! વાસના ન સંતોષાય, એટલે વાસનાસૃષ્ટિનો ઉદ્ભવ થાય.—અને એમ જ અમારી આ સૃષ્ટિનો કદી વિલય થતો નથી. શેજ શેજ એની વસતિ વધતી જાય છે.'

'તો તમને હવે કશી જ અજાણ્યા રહી નથી ?'

'કશી જ નહિ.'

'કશી જ નહિ ?'

'વારે વારે એમ શા માટે પૂછો છો ? મારામાં તમને વિશ્વાસ નથી ?'

'એમ તો કેમ કહી શકું ? છતાં ય...'

'પણ જરાકે અજાણ્યા રહી ગઈ હોય તો તમને આમ છુટ્ટા કરું ખરી ?'

'તો પછી તમે આ સૃષ્ટિમાં ક્યાં સુધી સમગ્રશો ?'

'ત્યાં સુધી...' તે બધું થઈ ગઈ. તેના મુખ ઉપર વેદના ફરી વળી.

'હું આ સૃષ્ટિમાંથી તમારો ઉદ્ધાર કરું તો ?'

'મારો ઉદ્ધાર, આ સૃષ્ટિમાંથી ?'

'હા, હું ગયા જઈ તમારો પિંડ સારીશ.' મધુકરે કહ્યું.

'એવી લપ્પનહપ્પનમાં વળી તમે ક્યાં પડશો ?'

અને હવે કશી રજૂદા રહી નથી. હું છું તેમ જ મને પડી રહેવા ઘો.'

'પણ વાસના મરી ગઈ છે...'

મંત્રામ કાળમાં પણ.....
૧૯૪૩ ના વર્ષાન્તે
ભરપાઈ થયેલું
નવું કામકાજ.

રૂ. ૧,૫૫,૦૦,૦૦૦ થી વધુ

**ધી બોમ્બે લાઈફ
એસ્યુરન્સ કું લી.**

સ્થાપના ૧૯૦૮

ડેક ઓફીસ:

૪૫-૪૭ મર્ચન્ટ રીટ, ક્રા: મુંબઈ

આખા કાલિયાવાડમાં ઉદાર
ચરતોથી એજન્ટો નિભવાના છે.

:: વધુ વિગત માટે મળો યા સભો ::

આનંદ મેનેજર

કાલિયાવાડ આનંદ ઓફીસ
રાજકોટ સી. એસ.

અથવા

વિગ્નેશ એસ. મહેતા,
સાવનગર સપ આનંદ
આરજેટ-સાવનગર

૨

નાની રકમની પોલીસી માટે ઉપરોક્ત
કંપનીની સળસીયરી "સ્વદેશી
પ્રોવીડન્ટ" કું. માં તમારો વિગ્નેશ ઉતરાવો

'દા મરી ગઈ છે.'

'તો પછી આ સૃષ્ટિમાં સળસવાનો કાંઈ જ
અર્થ નથી. હું જરૂર તમારો ઉદ્ધાર કરીશ.'

વાસ્તનામર્તિએ છીંકી જતાં આખો નદિ. તે
ફૂગનાપૂર્વક મધુર સામું લેઈ રહી.

એ મધુર જ્યારે વનન જતા વિદાય લીધી
ત્યારે એવી ને એવી ફૂગનાપૂર્ણ દૃષ્ટિએ એણે એને
વિદાય આપી હતી.

૦

મંત્રદીક્ષા [પાન ૧ થી અંત]

"તે એ જાનવી દરો તો તેમને અગોચર નદિ
સામે, અન્યથા તેનો ઉપચાર નથી, પણ એ અર્થો
કેવા છે... વિચારિય!" ચામળો જૂઠા માટી પણ
આશ્રમરૂઝોની પેલી પારથી કાઢ પ્રત્યુત્તર ન મળ્યો.
માત્ર અરૂંધની કંઈક હતો જાતી દર્શાવતાં ત્યાં આ
બાજુથી કંઈક સારી બેચાર દરજ્જા વધિયતી નજર
થઈ જ રહી ગઈ અને નદિની વધિયત તરફ ભરી
આંખોએ આનંદથી લેઈ રહી.

આશ્રમરૂઝોની ડાવા એ વખતે સરસ્વતીની શીમા
એકાગ્રી ચૂંટી હતી.

ધ ર કું ડી

(એકરસાઈ નાટક)

લેખક: ઉમેશ કવિ

૨

આ એકાંકી નાટક પદેલીવાર એવામાં જાણ્યું
ત્યારથી તે મને આકર્ષક લાગ્યું છે. આપણે ત્યાં
આવાં નાટકો પણ એકાંકી લખાય છે. આપણા
જૂન નાટકસાહિત્યમાં અને આ નવો અને સુંદર
અનવરો જણાયો છે.

શામનાશાસ્ત્રી વિ. પાઠક

ગુલાબીમાં આ દલપી, આ કલપી, આ નિરી-
દાનુપી, આ તરફવાસી દારૂવહિથી નાટક લખતાં
યાજ તો ગુલાબીને જરૂર લાવ પુણી યાજ.

ઉમાશંકર જોષી

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

પુસ્તક-પ્રકાશક અને વિકેના

દાણાપીઠ, સાવનગર

ગા. યા સૈકાની મધ્યમાં એક દિવસ મેજર જે. ટી. વોક્સની ઓફિસમાં ચિંતાનું વાતાવરણ ફેલાયું. જે. ટી. વોક્સ હિંદુસ્તાનના માપણીવિભાગનો ઉપરી હતો. હજી હમણાં જ ગવર્નર જનરલની ઓફિસમાં નીચેની હુકમ આવ્યો હતો:

“હિમાચલની ઉત્તરમાં રાજકીય ગાળ્યક જિલ્લી થવાને કારણે ત્યાં જવા માટેના બધા પરવાના રદ કરવામાં આવ્યા છે. ખીલ્તે હુકમ મળે ત્યાં સુધી કોઈ બ્રિટિશ અમલદાર કે નાગરિક, કે કોઈ પણ યુરોપવાસીને નામદાર સરકારની સરહદ ઓળંગીને ઉત્તરમાં જવાની મનાઈ કરવામાં આવે છે. તમને પણ ખાસ જણાવવામાં આવે છે કે માપણી માટે એ જાણુ મોકલેલા તમારા તમામ માણસોને પાછા બોલાવી લેવા.”

“આ હ્યો, આ મેલો આવ્યો છે. આપણા અત્યારસુધી કરેલા કામ ઉપર પાણી ફેરવવાનો વખત આવ્યો છે.” વોક્સે ગોતાના સાથી મોન્ટગોમરીને કામગીરી બતાવીને કહ્યું.

આખા હિંદુસ્તાનની ત્રિકોણમિતિક (Trigonometrical) માપણી કરવા માટે સ્થાપવામાં આવેલી આ ઓફિસે હિંદુસ્તાનનો નકશો બનાવવાનું પૂરજોશમાં આદરી દીધું હતું. તેના માણસો તે કામમાં લાગી પડ્યા હતા. તેમને એમાં જ રસ હતો.

“મને એમ હતું કે આવો હુકમ આવશે. આખા ચીન કે તુર્કિસ્તાનમાં પરદેશીઓ પ્રત્યે સંકેત અને નફરત છે.”

“હા, પણ એમાં આપણું કામ અટકે તેનું શું?” હજી આપણા નકશામાં કેટલી જગ્યાઓએ આપણે કાળાં ધાબાં મૂક્યાં પડે છે? જે જૂના મુસાફરોની હકોક્તો છે, તેમાં આપણે જોઈએ છે તે ચોક્કસાઈ નથી. ગિલ્ગીટ, ચિત્રલ, અને ચિત્તાના પ્રદેશો હજી અજાણ્યા હતા અને અજાણ્યા હતા. હજી પામીરની માહિતી પણ સાવ અધૂરી છે.”

આપણે અત્યારે એશિયાના નકશાઓ જોઈએ છીએ તે તેમાં મધ્ય એશિયાના પહાડોની માળાઓનાં પરદેશીઓનો પ્રવેશમાત્ર મોતને પાત્ર ગણાતો હતો એવા પ્રદેશમાં ઘૂસી એ પ્રદેશના નકશામાં ખૂટતી વિગતો મેળવી આવનાર એક હિંદી શોધકવીરની પ્રેરણાકરી સાહસકથા

શિર સાટે

શોધ

ઓમાં આપણે નાનામાં નાની વિગત પુરાબોલી જોઈએ છીએ. પણ હજી ૧૦૦ વર્ષ પહેલાં આ બધા લાગુ ઉપર અંધકાર હતો. ૧૮૪૫ માં હક અને ગામેટનામના બે ખ્રિસ્તી સાધુઓએ તિબેટની રાજધાની લ્હાસાની મુસાફરી કરેલી, તે મુસાફરીનો વર્ણન છે ખૂબ મજબૂત, પણ તેમાં કોઈ જાતની ચોક્કસાઈ નહોતી. લ્હાસાની જગ્યા તેમણે અટકળે મૂકેલી. આ બધું સુધારવા સમારવાનું કામ એ કંઈ સામાન્ય કામ નહોતું. અનેક માપણી કરનારા પોતાનો જાન હથેળીમાં રાખીને આ માપણીનું કામ કરતા હતા.

“આપણે એમ કરીએ તો? વેશપટ્ટો કરીને આપણે એ પ્રદેશમાં ઘૂસીએ તો?” કેપ્ટન મોન્ટગોમરી એ સૂચના કરી.

“એમાં કોઈ માલ નથી. એ બૂલ આપણે કરવા જેવી નથી. તમને ખબર છે પેલાં મુરકોફ્ટ અને હિયરસીનું શું થયું હતું? તેઓ ક્ષીરનો વેશ લઈને ૧૮૧૨ ની સાલમાં નીકળ્યા પડ્યા હતા. તેમણે પોતાનાં નામ પણ માયાગિરિ અને હરગિરિ રાખ્યાં હતાં. પણ પેલા તિબેટિયન લોકોએ તેમને માનસરોવર પાસે લગભગ ૮૦ માઈલને અંતરે પકડી પાડ્યા. એ તો દેવીસિંહ અને ખીરસિંહ નામના આપણા બે માણસોએ તેમને જાગીર પર માંડ માંડ છોડાવ્યા.”

“આ વાત નીકળી ત્યારે મને એક વિચાર આવે છે. આ કેટલાક હિંદી લોકો આપણને આમાં કામમાં આપી શકે. કાશ્મીરમાં મારા માપણીના કામમાં આ હિંદી લોકોની મદદ ન હોત તો મારું શું થાત એ મને ખબર નથી. આ દેશી લોકોમાં પણ બધા નાખી દેવા જેવા નથી હોતા.” હજી વોક્સ સાંભળે હિંદુસ્તાનમાં બધા મુખાઓ જ છે, એ

વખ
મૂળશંકર મો.

બદ

★

ખ્યાલથી મુક્ત નહોતા.

“આપણે-એ પ્રયોગ કરવા જેવો છે. થોડાક દેશીઓને સેક્રટરી એને પ્રીએમિયલ કંપાસ વાપરતાં શીખવી દઈએ.”

“પણ એમના ઉપર ખરચ કરીએ તેનું વળતર મળી રહે ખરું?” વોકર સાહેબમાં બેઠેલી અંગ્રેજ વાણિયા સરકાર બોલી બોડી.

“અરે, એમાં ક્યાં મોટા ખરચ છે? એ દેશી માણસો માગી માગીને શું પગાર માગશે? મહિને રૂ. ૨૦) આપો એટલે તો રાજ રાજ. વળી આપણે એવી શરત કરીએને કે તેઓ જેવું કામ કરે તે પ્રમાણે તેમને પૈસા મળે.” મોન્ટગોમરી સાહેબ કંઈ વોકર સાહેબથી બીતરે તેવા નહોતા.

“ભલે તો પછી હું એ બાબતમાં ઉપરના અધિકારીઓ સાથે વાત કરી લઉં. તમે તમારે કામ શરૂ કરી દો. થોડાક દેશીઓને વીણીને તેમને માપણીની તાલીમ આપવા માંડો.” વોકર સાહેબે હેવટની સંમતિ આપી દીધી.

દેહરાદુનમાં દેશી માણસોને તાલીમ આપવાનું કામ શરૂ થયું. આ દેશી માણસો-તેમને પડિત તરીકે ઓળખવામાં આવે છે-પડિતોએ આ તાલીમમાં તેમના શિક્ષકોને ચકિત કરી દીધા. ભેતભેતામાં તેમણે ભૂમાપનશાસ્ત્ર જ નહિ, પણ તે માટે જરૂરી ખગોળશાસ્ત્ર, પ્રવાસમાં ઉપયોગી થાય તે માટે યુરોપીય વૈદકશાસ્ત્ર, એ બધામાં પ્રવીણતા મેળવી લીધી. આ વૈદકશાસ્ત્રના આધારે તો આ પડિતો તિબેટ જેવા દેશના અગ્નિવા લાગેમાં ધૂસી જઈને ત્યાંના કાઈ અમલદારનાં ઘરનાં માણસોને સાગ કરીને તેમની મહેરબાની મેળવી લેતા અને પછી પોતાનું માપણીનું કામ કરી લેતા.

આ રીતે રૂ. ૨૦) ના ‘મોટા’ પગારથી પોતાના જીવનાં જેખને આ હિંદનો નકશો ઘડવાનું કામ કરવા આ પડિતો તૈયાર થયા. સરકાર તરફથી તેમને થોડીધણી લવાઓ, માર્ગમાં જરૂરી એવો ખિસ્સા-ખર્ચ અને જો તેમને વેપારીનો વેશ લેવો પડે તો માલ ખરીદવા માટે પૈસા વંગેરે આપવામાં આવ્યું.

પણ આ/અધુ) છતાં માર્ગનાં બધાં જેખમ

માટેની જવાબદારી સરકારની નહોતી. એક વાર માપણીના કામે નીકળ્યા પછી તો તેમને કેવળ પોતાની જ શક્તિ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને ચાલવાનું હતું. તે પડિતોએ વેશપત્રદાની કળા પણ પૂરી હાથ કરી લીધી હતી. મીની સરકારનું ફરમાન તો એવું હતું કે આ તિબેટની હદમાં ફિરંગી જ નહિ પણ કાઈ હિંદુસ્તાનીને પણ પેસવા ન દેવો. આ પડિતોનાં નામ હિંદી સરકારના દફતર ઉપર પણ મોંઘી શકાય તેમ નહોતું. કારણ કે આમ થાય તો તો હિંદી સરકાર સાથેની મૈત્રીનો દુરુપયોગ કર્યો ગણાય. આ અવરચા તો કેવળ ખાનગી હતી. સરકારી દફતરમાં તેમને ‘પડિત’ ‘એ.કે.’ એવી સંતાઓના રૂપમાં નોંધેલા હતા. તેઓ કાઈ પકડાય તો તેને માટે સરકાર બિશ્વકુલ જવાબદાર નહોતી. તેમણે પોતાની જ હુદ્દિશક્તિ વાપરીને નાસી છૂટું અને નહિતો મોત માટે તૈયાર રહેવું. તેમની પાસે પરવાના જેવું કાઈ નહોતું.

ઈ. સ. ૧૮૬૪ માં પડિત નયનસિંહ પોતાની પહેલી માર્ગાએ નીકળ્યો. તેણે કુમાઉજના રસ્તેથી તિબેટમાં ઘૂસવા માટે કોશિશ કરી હતી. આ જગ્યા સતલજની ખીણમાં માનસરોવરની પાસે આવેલી છે. આમાં તેને પૂરી નિષ્ફળતા મળી. બધી જગ્યાએથી તેને તિબેટના ચોકીદારોએ પાછો ધકેલ્યો. તે નિરાશ મને પાછો દેહરાદુન આવ્યો. પણ નિરાશ થઈને તે બેસી રહે તેવો નહોતો. તેણે બીજા વાર નેપાલની સરહદમાં યઈને તિબેટમાં પેસવા પ્રયત્ન કરી ન્યેયો. પણ તેમાં પણ તે પોતાની પાસેની બધી મૂડી ગુમાવીને બેઠો. તેણે એક વેપારીને લાંચ આપીને તેની વણખર સાથે તિબેટમાં જવા માટેનો પેંતશ રચ્યો. પણ વેપારી તેના માથાનો નીકળ્યો. પડિત કાઈદી વાણિયાને છેતરી શકે? પેલો વેપારી લાંચના પૈસા ખાઈજઈને નયનસિંહને રખડાવીને ચાલ્યો ગયો. નયનસિંહના ખિસ્સામાં પાછાં પણ ન રહી. પણ આ વખતે તેણે પાછા ન ફરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, તે તો બિશ્વકુલો વેશ લઈને લીખ માગતો માગતો અને વચ્ચે મંજૂરી ને દાંડી કરતો કરતો આગળ ને આગળ વધતો ગયો. પણ પોતાનું મુખ્ય કામ-માપણીનું-તે નિયમિતપણે કરી જ કરતો હતો. તે ત્યાં-સાબરપુત્રા પર આવેલા દાંડોમ ગામે

પહોંચ્યો. ત્યાંથી તે ચાલતો ચાલતો લદાખ પહોંચ્યો. ત્યાંથી તે એક મોટી વણુગરમાં ઊંટ ચરાવવાનું કામ લઈને તે વણુગરની સાથે ઊપડ્યો અને આ રીતે તે દુનિયામાં સૌથી રહસ્યમય ગણાતી તિબેટની રાજધાની લ્હાસામાં તા. ૧૮મી જાન્યુઆરી ૧૮૬૬ને દિવસે પહોંચ્યો. આ આખા પ્રવાસ દરમિયાન તેણે કરેલા માપણીના કામકાજનો અહેવાલ મોન્ટગોમરી સાહેબને પહોંચાડવા તે ઉત્સુક હતો. પણ પાછા પહોંચ્યું કંઈ રીતે ? કેટલાય મહિના સુધી તેણે કાંઈ હિંદુસ્તાન જતી વણુગર સાથે બળી જવાની કોશિશ કરી. પણ આ લિખારીને કાણુ સાથે રાખે ? તે કંઈ દેહરાદુન પૈસા માટે કાગળ પણ લખી શકે તેમ નહોતું. તેમ ત્યાં કંઈ ટપાલ જેવું પણ ક્યાંથી હોય ? એટલે તેણે લ્હાસામાં રહીને કામ કરવા માંડ્યું. તે ત્યાંના મોટા વેપારીઓના છોકરાને ગણિત ભણાવવા લાગ્યો. પણ તેમાંથી પોતાનું શુભરાત માંડ નીકળતું. પણ તોય તે નિરાશ થયા વગર પોતાનું કામ કર્યું જતો. વળત મળે એટલે લ્હાસા શહેર ફરતું ચક્કર મારવા નીકળે. અને પોતાનાં પગલાં ગણતો જાય; આસપાસ કાંઈ નથી એમ જુએ એટલે પોતાનાં છુપાવેલાં એન્ડર કાઢીને માપણી કરી લે. આવી રીતે ત્યાં કામ કરીને તે તક મળતાં ત્યાંથી પાછો લદાખ પહોંચ્યો. ત્યાંથી ત્રાહિમ આવ્યો અને ત્યાંથી નેપાળને રસ્તે હિંદમાં આવવાને બદલે પશ્ચિમના પર્વતોમાં યદને માનસરોવર અને તેની આસપાસના પ્રદેશની માપણી કરી.

આ રીતે પોતાના કાર્યની એક મજલ પૂરી કરીને તે તેના ઉપરી મોન્ટગોમરી પાસે આવ્યો. મોન્ટગોમરીના આનંદનો અને ગર્વનો પાર ન હતો. તેના 'શિષ્યે' સ્વલ્પુત્રા નદીનો ઉપરનો પ્રવાહ શોધી કાઢ્યો હતો. અલગત દેશી માણસની શોધ વિશે પહેલાં તો શંકા ઊભી કરવામાં જ મહત્તા ગણાય છે. પણ આખરે નયનસિંહની શોધ જ સાચી કરી. એ ઉપરાંત લ્હાસા અને તેની આસપાસના પ્રદેશની ખૂબ જ કાળજીથી, સત્ય અને નજરે દીકી માહિતી રજૂ કરી તેઓની આસપાસ વીંટાયેલ પરીક્ષા તથા કસપનાનું ધુમ્મસ તેણે વીખી નાખ્યું. લગભગ ૧૨૦૦ માઈલના પ્રદેશની માપણી તેણે કરી હતી. લ્હાસાની નજીકની સોનાની ખાણોની પણ તે

તપાસ કરવાનું ચૂક્યો નહિ.

આ નયનસિંહની શોધખોળની આખરે કદર થઈ. યુરોપના ભૂગોળશાસ્ત્રીઓએ પણ આ વીરને યોગ્ય માન આપ્યું. સરકારે પણ તેને યોગ્ય મહેનતાણું આપ્યું. ઇંગ્લાન્ડની રોયલ જ્યોગ્રાફિકલ સોસાયટીએ તેને સોનાની ધણિયાલ બેટ આપી. પણ તે તેના કાંઈક શિષ્યે ચોરી લીધી.

પણ આટલાથી નયનસિંહને સંતોષ થાય તેમ નહોતું. તેમ મોન્ટગોમરી સાહેબને પણ આ પડિ-તોને વધારે સંખ્યામાં મોકલવાનો લોભ લાગ્યો. એક વરસ પછી નયનસિંહ પાછો નીકળ્યો. આ વખતે પોતાની સાથે બીજા બે જુવાનિયાઓને આ કામમાં પલોટવા માટે સાથે લીધા. આ વખતે તેમણે ભૂગોળના એક મહત્વના પ્રશ્નનું સમોધાન કરવાનું હતું. સિન્ધુ નદીની એકેય શાખા પૂર્વ તરફ વટે છે કે કેમ ? એ ઉપરાંત અંગ્રેજ સરકારને મન સ્વર્ગ જેવી સોનાની ખાણોના વિસ્તારની તપાસ તો કરવાની જ હતી. પણ નયનસિંહને સોનાની ખાણોમાં કે સિન્ધુની શાખામાં સરખો જ રસ હતો. તેઓ વેશપદ્ધતી કરીને પાછા વેપારી તરીકે નીકળ્યા. પણ આ વેપારીઓ ઉપર તિબેટની શંકાશીલ વસતી બહુ કડક ચોક્કી રાખતી હતી. તોપણ તેમણે કંઈ નહિ ને ૧૮૦૦૦ ચોરસ માઈલ જેટલા પ્રદેશની માપણી કરી અને શંકાસ્પદ સ્થાનો વિષે ચોક્કસ માહિતી એકઠી કરી.

પણ આ બે પ્રવાસોએ નયનસિંહના શરીરને લાંબી નાખ્યું. અલગત તેનો જુરસો જરાયે લાંબો ન હતો પણ હવે તેના શરીરને આરામ આપ્યા વગર છટકા નહોતો, એટલે તેને હવે તેના ઉપરીઓએ શિક્ષક તરીકેનું કામ સોંપ્યું. તેને એક સવાયો શિષ્ય પણ મળી ગયો. તેનું નામ કિશનસિંહ. પણ સરકારી દંતરમાં તેને એ. કે. નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

પણ આ નયનસિંહની વાત હજી પૂરી કરવાની છે. આ રખડુ જીવને માસ્તરગીરી કેમ ગમે ? તેનો જીવ ફરી છટે ચલ્યો. તેના ઉપરીઓએ તેને બણી ના પાડી. પણ તેણે પોતાના પ્રવાસનું કામ નંદરી ઉપાડવા માટે કમ્મર કસી. અલગત મોન્ટગોમરી સાહેબને અંદરખાનેથી આ વાત ગમતી હતી. કારણ કે નયનસિંહની ચોકસાઈ અને ગઢાકુરી બીજે

ક્યાં મળે ? પણ તેને એક ખીણ પણ ચિંતા હતી. આ નયનસિંહની કામગીરીની પ્રસિદ્ધિ ચતાં જ તિબેટમાં પણ તેનું નામ ફેલાઈ ગયું હતું અને તિબેટના લોકો હવે જો હાથમાં આવે તો તેને ઊંડે તેમ ન હતા. તોપણ આખરે નયનસિંહને ફરી પોતાના પ્રવાસે નીકળવાની તક મળી. ઈ. સ. ૧૮૪૪ ના જુલાઈની ૧૫ મીએ તે તિબેટી સાધુના વેશમાં હદ ઓગળીને તિબેટમાં પેડા. તેની સાથે ત્રણ નોકરો હતા. સાધુનો વેશ આવા કામમાં સૌથી વધારે અનુકૂળ આવે તેમ હતો. માળાના મણકાની ગણતરી કરતાં કરતાં જમીનની માપણી કરવી થકુ સહેલી પડે. વળી તિબેટી લાભાના હાથમાં એક 'પ્રાર્થના-ચક્ર' નામનું સાધન હોય છે. આ ચક્ર એક હાથા-વાળા ડચ્છા જેવું હોય છે. અને તેની અંદર કાગળમાં 'ઠંઠ મણિ પદ્મ-કુમ્' નામનો મંત્ર લખેલો હોય છે, એ હાથે પકડીને એ ડચ્છાને ગોળ ગોળ જેટલી વાર ફરવે તેટલી વાર એ મંત્ર બોલ્યાનું ધ્રુવ્ય મળે. આ પ્રાર્થનાચક્રમાં નયનસિંહને મંત્ર કરતાં તિના માપણીનાં આગમન સંતાડવાનો રસ હતો. એમાં નાનો હોઠાવધો, નોંધપોથી એવું બધે પશું રહે. નયનસિંહે આ વખતનું પોતાનું કામ જેટલી યુક્ત રીતે ક્યું 'તેટ્ટું' જ ચોક્કસાઈથી ક્યું. તેણે હાસા તરફનો ઉતરેના ધારી માર્ગ જ પસંદ કર્યો. તે ધ્રુવપુત્રાના પ્રવાસની સાથે-સાથે હેડ તેઓનાટ સુધી ગયો અને ત્યાંથી દક્ષિણમાં 'નીચે' જતારીને હાસા તરફ વળ્યો. હવે તેને યુક્ત વેશે સહીસકામત રહેવામાં જોખમ દેખાવા લાગ્યું. તેને પોતાની જાનનું જોખમ નહતું ન હતું. પણ તેનું જીવનકાર્ય જે નોંધ-પોથીઓમાં લખ્યું હતું તેની ચિંતા હતી. તેણે અત્યાર સુધીની પોતાની નોંધો પોતાના નોકરો સાથે પાછી દિંદમાં મોકલી આપી. તે નોંધો લઈને પોતે પણ જો પાછો વળી ગયો હોત તોપણ કંઈ વાંધો ન હતો. પણ તેનો ઉત્સાહ અદમ્ય હતો. જાતનું જોખમ તેમાં આડે આવે તેમ નહોતું. તેણે તો પોતાનું કામ પાછું આગળ ચલાવ્યું. કોઈ પણ દુષ્ટિ ખુટ્યા

પડી જવાના અને ખુટ્યા પછા એટલે પેકડાયા, અને પેકડાયા એટલે ફાંસીએ ચડવાનું એ પણ નકી પણ આ નયનસિંહ તેવી કલ્પનાઓ કરવા નવર નહોતો. તેની નજર સમક્ષ તો તિબેટની પર્વતમાળાઓ, તેનાં સરોવરો, ત્યાંના લોકોના રીતરિવાજો, આંખો હવા એ બધાં તરતાં હતાં. તે ૧૮૭૪ ના જુલાઈની ૧૫ તારીખે નીકળ્યો હતો. ૧૮૭૪ ના નવેમ્બર મે હાસા પહોંચ્યો, અને ત્યાંથી ૧૮૭૫ ના માર્ચ મે પાછો દિંદ કર્યો. હવે તેને પણ પોતાના કામને આત્મસંતોષ થયો. તેણે તિબેટના બેદ ઉપર પડેલ પડો ઊંચક્યો હતો. તેણે અત્યાર સુધી જ્યાં કોઈને પગલાં નહોતાં પડ્યાં એવો ૧૩૧૯ માઇલનો પ્રદેશ નકશામાં ઉમેર્યો; લગભગ ૫૦૦ જેટલા મોટા પર્વતોનું ઊંચાઈઓ માપી; તિબેટની મોટામાં મોટી નદીને તેણે નકશામાં પૂરી દોરી અને તેણે જ સાબિત કરી પતાવ્યું કે દિંદની ધ્રુવપુત્રા તે આ તિબેટની જ મહા નદી છે. તેણે આખી ૨૪ નદી જ પર્વતમાળા શોધી કાઢી, નકશામાં હલ્લુ સુધી ન નોંધાયેલાં એવાં મોટાં સરોવરો તેણે શોધી કાઢ્યાં. આ ઉપરાંત તે પ્રદેશની દિલચાસ, રીતરિવાજ અને ત્યાંનું રાજકારણ આ બધાનો અભ્યાસ કરવાનું પણ તે ચૂક્યો નહિ.

પણ નયનસિંહે આ બધામાં પોતાના શરીરને ગળી નાખ્યું. હજી તેની ઉંમર તો માંડ પચાસ વરસની હતી. પણ આ તિબેટની ભયંકર આબોહવા અને તનતોડ કામને અંતે તેનું શરીર નખાઈ ગયું; તેની આંખો પણ લગભગ નકામો જેવી થઈ ગઈ. સરકારે તેને રી. આઈ. ઈ. નો ઇલાકામ આપ્યો. તેને વાર્ષિક હમરની આવકવાળા એક ગામની જિવાઈ બાંધી આપી. દેશપરદેશના વિદ્વાનોએ તેને અભિનંદનો આપ્યાં. સોનાનાં ચાંદો અને ઘડિયાળ તેને મળ્યાં પણ આ બધામાં નયનસિંહને કંટકો રસ હશે તે આપણને ખબર નથી; તેણે તો પોતાનું જીવન પોતાના ગામડામાં બેઠો બેઠો દિમાસવની ગિરિમાળાઓ અને તેની પાછળના તિબેટનાં દિગ્ગજરપોયાં સ્વપ્નાંઓ સેવ્યા કર્યા હશે.

પ્રજ્ઞ

ગાંધીય કાર્યાલય . .
ભારતી સાહિત્ય સંઘ નાં
આસપિનેડ કાર્યાલય

બાલ સાહિત્ય નાં મનોહર પુસ્તકો
લખો:-સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર : દાણાપીઠ : ભાવનગર

અં

દ્રા! તને એમ હોય કે હું ખોટું કહું છું
તો તું નજરોનજર જોઈ લે. અહીં જોભી
રહે. અહીંથી બરાબર દેખાય છે.' સાવિત્રી
જોભી. ચંદ્રા આવીને જોભી રહી.

‘તું કહે છે ને કે મારા મનમાં ખોટો વહેમ
ભરાયો છે; દાકતર બહુ સારા માણસ છે, તે જો.
કેવાં એ વ પાસે પાસે જોવાં છે! કેવાં ધીમે ધીમે હસીને
મીઠી મીઠી વાત કરે છે! બબ્બું, મારે તો રાજ આ
જોવાનું ને સજાગ્યા કરવાનું! તને શું વાત કરું?’

‘તમે નકામા છવ બાળો છો, સાવિત્રીબહેન!
અરુણભાઈ એના દરદી સાથે વાત કરે છે એમાં શું
યર્થ ગયું?’

‘જો તો ખરી! જો એ નીચા નમ્યા. પેલીના
મોં પાસે... હાથ! હાથ! નખખોદ નાળે એ શું ચિંતા-
વર્ણનું. કાકનાં ધર લાંગવા જ જન્મી છે!’

‘અરે, ખીચારીને ગળામાં દવા ચોપડી હશે તે
દાકતર એમ જોભા છે. એમાં તમે આમ અકળાઈ શું
જવ છો?’

‘એના ગળાને જુએ વ કાંઈ થયું નથી. ક્વેલી માટેલી
સાંદ જેવી છે! રાજ એવી ને એવી કંઈ આવે છે!’

‘તે એ જ સારું ને! દરદી વધારે આવે એટલી
તમારે કમાણી વધારે થશે.’

‘અરે બાઈ! ધૂળ પડી એ કમાણીમાં મારું તો
રાજ અરધું લોહી અવટાઈ જવ છે.’

‘વહેમનું એસડ નથી, બહેન!’ ચંદ્રાએ કહ્યું.
‘નહિતર સાચું કહું તો તમે ખાલી કંકાસ જોભો
કરો છો. અરુણભાઈ જેવા ખીચારા ભરા, બોળા,
નિખાલસ માણસ; કાણ એમના વિષે આવી શંકા લાવે?’

‘એમ કે? ખી-
ચારા, ભલા, બોળા,
નિખાલસ માણસ!
તેં એની સાથે
નિંદગી કાઢી નથી
એટલે તને ખબર
નથી. આખા ગામની
સાથે હસી હસીને

વાત કરે, મેંચેથી નાણું કે ફૂલ. અરે; અને ધરની
પૈરી સાથે, એને પૂછી તો જોજો, કદી સારું મોઢો
મને બોલાવી છે?’

‘પણ તમે એને ચીડવ્યા કરો, પછી એનો
શો વાંક?’

‘તને વ મારે જ દોષ દેખાય છે. તારી આંખ-
માં વ દાકતરે જૂરકી આંજી દીધી છે. તું વ કાલ
દાંતની દવા કરાવવા આવીશ એમ લાગે છે.’ સાવિ-
ત્રીએ કહ્યું.

‘શું બોલો છો, સાવિત્રીબહેન! આતું કહેશે
તો ફરીથી તમારે ઉંબરે ચઢીશ નહિ.’

‘તો રહેવા દેજો ને, બાપુ! હું ક્યાં કાઢના સમ
દધને તને બોલાવવા આવી હતી!’

‘હું આ ચાલી. તમને કાઢની સાચી વાત ગળે
નહિ ઊતરે. જે લોકો હાથે કરીને પોતાની આસપાસ
દુઃખની સાંકળો તૈયાર કર્યા કરે છે તેમને મુક્ત કરવાનો
કાંઈ ઉપાય જ નથી.’ કહીને ચંદ્રા ચાલી ગઈ.

સાવિત્રી બબડતી બબડતી જોભી રહી: ‘સહુ
એનો જ પક્ષ ખેંચે છે. મારે માટે કાંઈ લાગી
આવતું નથી. બધા વ કહેશે કે દાકતર બહુ સારા
માણસ. અરે, અંદરની વાત નાણુતા હોય તો ખબર પડે
ને કે આ પંદર વરસમાં મારે માથે શી શી વીતી
છે! દવાખાતું અને ધર સાથે રાખ્યું. મનમાં હતું કે
મારી નજર આગળ એ જરા શરમાશે, છોકરિયું
આવતી જોખી થશે. પણ એના એ રંગદંજા! એમાં
તલ નેટલો પે ફેર નહિ. હાથ! બબ્બો અવતાર! જો,
બારણું જીધયું. હવે એ છોકરીને મૂકવા જશે. આવજો!
આવજો!’ બોલો! એમ થાય છે કે એ જીવજીવાળીની
છલ એવી કાઢું.

તરસ્યો છવ

લેખક
નાથાલાલ દવે

માળા મોટર પો-
તાની મેળે હાંકે છે
ને કહે છે કે: માંદો
છું. હજી તો ત્યાં
જોભા છે! બગર
વચ્ચે બેસજીણું હાથ
મેળવે છે! છે ને

સાવિત્રી પૂછતી: ‘કેટલા પાસે જોભા હતા? કેમ મોટું રાખ્યું હતું? કેમ હસતા હતા? શી વાત કરતા હતા?’ દાકતર કહેતા: ‘મારો ધંધો એવો છે એમાં હું શું કરું?’

સાચ નક્કી! અરે ભંગવાન! ક્યાં સુધી મારે આ બધું જોયા કરવાનું ?

મોટર ગઈ.

દાકતર અરુણકુમાર ઉપર આવ્યા.

સાવિત્રી બોલી: 'એના ઘર સુધી ગળાવવા સાથે ગયા હોત તો સારું હતું. આટલેથી જ કેમ પાછા આવ્યા ?'

'કેમ શું છે ?'

'શું હોય ? ખૂબ મીઠી મીઠી વાતો કરી કે ?'

'અરે, તને તે કહેવું શું ? દીવાન બહાદુરની દીકરી છે. એટલે વિવેક ન કર્યો હોય તો ગામમાં દાકતર ક્યાં જોયા છે ? આપણે ઉંચરે કાણ ચડે ?'

'હા, હા. હું ક્યાં નથી બહુતી ? આપણે ઉંચરે ચડે એ માટે તો ઠેક મોઢા પાસે મોઢું લાવી તમે એની બરાબર તપાસ કરો છો !'

'તોઆ તારાથી તો. એને બીચારીને ટાન્સીલ છે તે મારે જોયા વગર જ ક્યાં આપવી ?'

'ફાળી ડાકરીએને બધીને ટાન્સીલ જ થાય એવું શું કારણ ?'

'તારા આ સ્વભાવથી તો હું ખરેખર ત્રાસી ગયો છું, સાવિત્રી ! આ માટે તો મહાન બદલાવી અહીં દવાખાના સામે જ તને રહેવા લાવ્યો. મને હતું કે તું નજરનજર નોંધી એટલે તને બધી વાત સમજશે. પણ તું તો દિવસરાત વધારે ને વધારે પહેમાતી બન્ય છે. તું જોતી નથી કે તારી આ વાત સાંભળીને તો ગામના લોકો મારી મસ્કરી કરે છે !'

'તે કરે જ ને ! તમારાં લક્ષણ એવાં. તમે અધિણા હશે, ગામ કાંઈ અધિણું છે ?'

અરુણે અકળાઈને કહ્યું: 'હું તને એમ પૂછું છું કે તારે ને મારે તે ક્યાં ભવની દુસ્મનાવટ છે ? આ માટે આ કાતર જેવી છલ લઈને તું મારી પાછળ પડી છે ? મારે કંઈ ગયો, હાંઆ અહીં આવતા બંધ થયા; મારી પ્રતિજ્ઞા ગઈ મારી આખી કારકિર્દી ધૂળ મળવા બેઠી. પણ હજી તને તુમિ થતી નથી ! મેં એવું તે તારું શું બગાડ્યું છે ?'

'હો, જોને ન્યાય ! કાણ ગણે ક્યા ભવને પ્રાપ્તે તમારે પનારે પડી. પરણ્યાને આજ પછર વરસ

થયાં પણ એક દિવસ નીરાંતે ખેસીને વાત કરી નહિ. એક દિવસનું સુખ મેં જોયું નહિ.'

'સુખ શું કહેવાય તેની તને ખબર છે ! સાક્ષાત ભગવાન આવે તો ય તને સુખી કરી ન શકે. તારી સાથે ખેસીને શી વાત કરવી ? તારા સહવાસથી હજી હું ગાંઠો નથી તઈ ગયો એની જ મને તો નવાઈ લાગે છે.'

'તમારા મેનચાળા જોઈને હું ય ચાકી ગઈ છું. કેમ ટોપી પહેરી ? શું, ફરવા ચાલ્યા ?'

'હા, કલ્પમાં જાઉં છું. તારી સાથે છલાંગેડી, કરવાથી મારું માથું ભગે છે.'

'ક્યારે, રાતે બાર વાગે ઘેર આવશે ?'

'મારું ચાલે તો આખી રાત બહાર જ રહું.'

'મારા કલાક કેમ જતા હશે એનો કદી વિચાર કર્યો છે ?'

'તારે સાથે આવવું નહિ અને એકલા ય રહેવું નહિ એ બે ય કેમ બને, કહે જોઈ ?'

'હું સાથે આવું તો રસ્તામાં પેલી મોટરવાળીને કેમ કાપશે ?'

'પાછી મૂળ વાત પર આવી ગઈ. તને એમ છે કે મારી વાટ જોઈને એ રસ્તામાં ઊભી જ હશે, કેમ ?'

'હારતો. નહિતર આમ બનીકનીને ઊપડવાની તમને શી જરૂર પડી ? હજી એક વાર અરીસામાં જોઈ લો કે ટાઈની ગાંઠ બરાબર આવી કે નહિ. અને માથે બ્રશ ફેરવી લો, વાળ ઊભા થઈ ગયા હશે.'

'સાવિત્રી ! મને લાગે છે કે કોઈ વખત હું તારું ખૂન કરી ખેસીશ.'

'એની તો મને ય ખબર છે.'

દાકતર કપાં પહેરીને બહાર ચાલ્યા ત્યાં સાવિત્રીએ કહ્યું: 'જરા ઊભા રહો, મારી એક વાત સાંભળવા બનવ.'

'આટલી સાંભળી એ બોધી છે ?'

'હું એમ કહું છું કે તમે મારી બહેનને બોલાવી આવશે ?'

'કાને, ગમીલાને ?'

'હા. એ અહીં આવશે તો મારા મનનો ભાર ઝાડો થશે.'

‘બને બહેનોએ મળીને મોરચો તૈયાર કરવો છે?’
‘એ હશે તો મારો વખત જશે. પછી તમે ફાલે ત્યાં ફર્યા કરજો.’

‘હવે, આને જ કાગળ લખીશ.’ કહીને દાકતર જતા રહ્યા.

x x x

પ્રમીલા સાવિત્રીની મોટી બહેન થાય. સાસરામાં તેમ જ પિતાના ઘરમાં તેનું ખૂબ માન હતું. સાવિત્રી કરતાં તેનો સ્વભાવ પણ લુદી ભતનો. અરણ્યકમારના ઉપરાઉપર બે પત્નો આવ્યા. નાની બહેનનો બહુ આગ્રહ છે. વળી અમદાવાદ શહેર તેણે વરસો થયાં જોયું નથી. મનમાં થયું: ‘ચાલ, થોડા દિવસ જઈ આવું; બહેનને મળી આવું.’ પિતાની રજા લઈ તે અમદાવાદ ચાલી.

એના આવવાથી ઘરમાં બે દિવસ શાંતિ થઈ. રસોઈ વખતસર તૈયાર થવા લાગી. સાવિત્રીને વાતો કરવાનું ઠેકાણું મળ્યું. દાકતરને પણ વાતાવરણમાં રાહત દેખાવા લાગી. પ્રમીલા વાત કરતી: ‘પતિને માથે સંસારનો બોજો રહ્યો. એના ખાવાપીવાને વખતે ઘરમાં શાંતિ રાખવી જોઈએ. ઘરમાં પણ નિરાંત ન હોય તો એનું શરીર કેમ ચાલે?’ પતિપત્ની વચ્ચે ચાલતા કંકાસતી પ્રમીલાને ખબર હતી. તેણે સાવિત્રીને કહ્યું: ‘જો બહેન! સ્વામીનો રોહ એ સ્ત્રીની મોટામાં મોટી દોષત છે. આમ અવિચારી રીતે એ ઉડાવી દઈએ તો પાંછળથી પરતાવાનો વખત આવે. કંકાસ જેવું બીજું ઝેર નથી. એથી તો માણસની નિંદગી બરબાદ થઈ જાય.’

સાવિત્રીને થયું કે આ તો પોતા પર જ બહુ દોળાય છે. એટલે એણે તુર્ત જ પ્રશ્ન કર્યો: ‘મોટી બહેન! તું અહીં નિરાંત રહેવા આવી છે કે મારી આગળ ભાગ્યું કરવા આવી છે?’

‘મારે તમને બંનેને નિરાંત રહેતાં કરવાં છે.’

‘એ બની રહ્યું. તેં એમનાં લક્ષણ જોયાં નથી.’

‘દાકતરમાં શું કહેવાનું છે, બહેન! કેવા ભલા-બોળા માણસ છે! તું તેને માથે જાણ્યાં થાપે છે છતાં એક અક્ષર બોલતા નથી. આવા સહનશીલ માણસની માથે, સાચું કહું તો બહેન! તું બુદ્ધિમં જ કરે છે.’

‘સગી બહેન થઈને તું ય આમ બોલીશ? થોડી

વાટ જો, હમણાં હું તને સગી આંખે બતાવું કે આમાં કોનો વાંક છે?’ સાવિત્રી બોલી.

બીજા અંકમાંથી આવીને અરણ્યે કહ્યું: ‘હા, પ્રમીલા બહેન! તમે જાતે જ આજે પરીક્ષા કરો. હમણાં કાંઈ દરદી આવશે. મારે એની આંખ, કોન, નાક, ગળું કંઈક તપાસવું પડશે એટલે આ તમારી બહેનને આખો દિવસ ટકટક કરવાનું મળશે. કેટલા પાસે બિલા હતા? કેમ મોઢું રાખ્યું હતું? કેમ હસતા હતા? શી વાત કરતા હતા? હું ચે કહું છું કે આવો ત્રાસ તમે કદી ક્યાંય જોયો નહિ હોય એટલે આજે બરાંબર જોઈ લેજો. મારો ધંધો એવો એમાં હું કુશું? તમે સલાહ આપતા હો તો હવે સંન્યાસી થાઉં?’

સાવિત્રીએ કહ્યું, ‘હા સંન્યાસી થને પણ પેલી મોટરવાળીને સાથે લેતા જજો. શી લાંબી આવરદા છે? ભુઓ, આ આવી!’

ત્રીયે મોટર આવીને બની રહી. ગુલાબી સાડી પહેરેલી એક યુવતી અંદરથી બીતરી. દરવાજા પરનું બટન દબાવી અંદર જઈ એ દાકતરની વાટ જોતી બેઠી.

દાકતર એની પાસે ગયા.

અને સાવિત્રીનું વિવરણ ચાલું થયું: ‘જો એ કેમ બિલા છે? કેવી રીતે વાત કરે છે? આવી ભુવાન-જોષ છાકરી છે ને કહે છે કે માંદી છું!’

પ્રમીલાએ કહ્યું: ‘આ તો ઘણું ખરાબ કહેવાય-બહેન! સ્વભાવે તું આવી વહેમીલી ક્યાંથી થઈ? બીચારા છાનામાના દવા આપે છે!’

‘તે આપે જ ને. બે જણનાં દેખતાં છાનામાના દવા ન આપે તો કેમ આપે?’ સાવિત્રી બોલી.

દવા લઈને પેલી યુવતી ચાલી ગઈ. દાકતર ત્યાં દવાખાનામાં જ રોકાયા.

થોડીવારે પ્રમીલાએ કહ્યું: ‘મને બીક લાગે છે બહેન! કે તું હાથે કરીને તારું સત્યાનાંશ વાળવા બેઠી છે. તારા વાક્યે વાક્યે કુશંકાની દુર્ગંધ બેઠે છે. તારી નજરમાં ઈર્ષ્યા જ ભરી છે. તું જ તારા દાકતરને કાંઈ સ્ત્રીના હાથમાં ધકેલી દઈશ. જોતી નથી એ કેટલા સુકોઈ ગયા છે! હજી એમને પૂરાં પાંત્રીશ નથી થયાં ત્યાં તો વાળ ઘોળા થવા લાગ્યા છે. ઘરમાં વખતસર રસોઈ થતી નથી. ફાલે ત્યારે આવે છે ને ટાટુટું જમી લે છે. એ આટલાટું સહન

કરે છે તેનીય તને કિંમત નથી.

‘આવી મોટી કિંમત કરવાવાળા! એમ હોય તો. તું જ એને ઉઠાવી જાને. એ આટલા બધા સારા માણસ છે તો શા માટે જતા કરે છે?’

‘સાવિત્રી! શું બોલે છે તેનું કંઈ જ્ઞાન છે? વધારે બોલીશ તો તારી જીભ જ એવી કાઢીશ.’

‘શા માટે ન બોલું? હું શું નથી દેખતી એમ?’ પથારીમાં ચૂંતાં ચૂંતાં જ સાવિત્રી આગમથી કહેવા લાગી: ‘તું આવી ત્યારથી હું જોઉં છું. ઈશ્વરે મનેય આંખો આપી છે. દાકતર આવા ને દાકતર તેવા. તું જ એની પાછળ ગાંડી ચાલે છે. બેચ જણાં જાની જાની વાતો કરે છે ને મસ્કરી ઉઠાવે છે એ શું હું નથી સમજતી? એને લખતે ચાલતી ચા એટલે તને સંતોષ થાય. દિનમણિ વળા બીજી પરણી લેશે.’

‘દાકતર! દાકતર! લુઓ તો સાવિત્રી શું બોલે છે?’ કરતી પ્રમીલા દવાખાનામાં દોડી ગઈ. દાકતરના પગ આગળ બેસીને એ રડી પડી. દાકતરને વાતનો ખ્યાલ તો હતો જ. સાવિત્રી શું શું કહેવાને સક્તિ-માન છે તે તે ગણતો હતો.

‘મારે આજે જ સાંજની ગાડીમાં જવું છે, દાકતર! આ ઘરમાં મારાથી રહેવાય તેમ નથી.’

પ્રમીલાથી પ્રમીલાનાં આંસુ લૂછતાં લૂછતાં દાકતરે કહ્યું: ‘તમે લુઓ છોને, આંખો મારા સંસાર છે.’ એના અવાજમાં જે યાક, નિઃશ્વાસ અને વ્યગ્રતા લરી હતી તેણે પ્રમીલાના હૃદયને હલાવી નાખ્યું. દાકતરનો હાથ તેણે હાથમાં લીધો અને બોલી: ‘પુરુષ થઈને એમ કિંમત શું હારી જાયો છો! નાનકડું ઘર એટલી જ કાંઈ દુનિયા નથી. તમારે તો બહારની મોટી દુનિયામાં રહેવાનું છે ને કટકટલાં કામ કરવાનાં છે!’

‘પહેલાં મનેય એવો ઉત્સાહ હતો. કેંક કરવાની હોંસ હતી. પણ પછી ધીરે ધીરે મારી શક્તિ અલોપ થઈ ગઈ. આ કંકાસની કાળજી મારા જીવન પર લપેટાઈ ગઈ. મારા હૃદયની વાત સમજે, મારા પુરુષાર્થને રોક આપે એવી ટાઈ સ્ત્રી મને મળી હોત તો મારી જિંદગી હું લુદી જ રીતે પડી લેત. પણ હવે તો મને યાક લાગ્યો છે. એમ થાય છે કે બધું છોડી ક્યાંક દૂર દૂર ચાલ્યો જાઉં, આ ઘર, આ દવાખાનું બંધાતો બોલે જાણે કે મારી જાતીને કચરી નાંખે છે.’

‘એમ હતાશ ન થાઓ, દાકતર! જિંદગી એ એવી મામૂલી વસ્તુ નથી કે જે તે આવીને તેને વેકરી નાખે અને આપણે તેમ થવા દઈએ. સહન કરવામાં જ બધો પુરુષાર્થ આવી જતો નથી. અને કરાનો પ્રતિ-કાર ન કરવો એ તો સૌજન્ય પણ નથી, માત્ર નિર્જનતા છે.’ કહીને પ્રમીલા હસી.

દાકતર તેની સામે સ્થિર નજરે જોઈ રહ્યો. જે એને ક્યાંય મલ્લો ન હતો એ સ્નેહ તે સામેની જે આંખોમાં શોધી રહ્યો હતો. પ્રમીલાના હાથ ધીરેથી દવાખાને તેમણે છોડી દીધા. પછી તેમણે કહ્યું: ‘અવિ-નય કરું છું-એમ માનશો નહિ. આટલા પૂરતી પણ મારી વાત કોઈ સમજે તેની મને જરૂર હતી. આજે તમે મને ધણી વ. વસ્તુ સમજતી દીધી છે.’

‘ચાલો, હું જાઉં ત્યારે? સાવિત્રી વળી કહેશે કે. હું તમને જુદી જવાં જ આવી છું.’

તે દિવસે સાંજની ગાડીમાં પ્રમીલા જતી રહી.

કુદરતમય જીવન

બા. ચમનલાલ મા. વૈજયંત

કિંમત ૨-૬-૦

એટલાજુલુરના ‘રીડર્સ’ દુ નેચર નું તમારી માતૃભાષા (ગુજરાતી)માં ભાષાંતર કરવાના છે એ બહુ યોક્ષ મને ખૂબ આનંદ થયો છે.

—એનરિક હેન્ડ

આ પુસ્તકની ત્રીજી આવૃત્તિ થાય છે એ જ એની કોટિપ્રિયતાની સાબિતી છે. આપણી ભાષામાં આ પ્રકારનું આ પહેલું જ પુસ્તક છે. જેણે ન વાંચ્યું હોય એમણે અવશ્ય વાંચી જવું. એ પછી વાચકને લાગશે કે વાચનનો સમય નકામો નથી ગયો. જામિ-નવરચન

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ : લાલનગર

આ

કામની હકીકત એવી છે કે આ કામના અપીલ-વાળાએ આજથી એકાદ વર્ષ અગાઉ પોતે પાંચમી વાર વિધુર થતાં છઠી વાર સામાવાળાની પુત્રી બાઈ કમળા ઉ. વ. ૧૩ સાથે લગ્ન કર્યાં. એ લગ્ન કરવા અગાઉ અપીલવાળા અને સામા-વાળા વચ્ચે થયેલ સંમતિ મુજબ અપીલવાળાએ સામાવાળાને દસ હજાર રૂપિયાની રકમ તથા હપ્તે આપવાની હતી જેમાંનો હરેલો હમો મંગળદેરા ફરી રહ્યા બાદ આપવાનો હતો. અને તે રકમ પૂરેપૂરી અપીલ-વાળાએ સામાવાળાને ચુકાવી આપી છે અને સામાવાળો તે વાત કબૂલ રાખે છે.

ફે. ફા. જા. નં. ૭૦૨

અડવાસા લગાસાઈ દોશી } અપીલવાળા
ઉ. વ. ૬૦ નાંતે વાણિયા }
વિ.
કપુરચંદ દેસેચંદ શાહ } સામાવાળા
ઉ. વ. ૫૨ નાંતે વાણિયા }

કલમ ૪૯૧ મુજબ કરારમાં ગેના અથવા કલમ ૪૧૮ મુજબ છેતરપીંડીનો ગુનો બને છે કે નહિ તે જોવા બાબત**

લેખક : મુનિકુમાર મણિશંકર ભટ્ટ

લગ્ન થયા બાદ અપીલવાળો પોતાની પરણેલર ચણેલ બાઈ કમળા (ઉ. વ. ૧૩) ને પોતાની સાથે પોતાને ગામ પોતાને ઘેર લઈ ગયો. તે વાતને એક માસ પીત્યો નહિ તે પહેલાં જ એક સાંજે બાઈ કમળા (ઉ. વ. ૧૩) હાજરેથી પાછી ફરતી હતી તેમાં તેને સર્પદંશ થયો અને તેના ઉપચાર કર્યા તોપણ થોડા વખતમાં તે મરણ પામી.

આ ઉપરથી આ કામના અપીલવાળાએ નીચેની કોર્ટમાં દાવો દાખલ કર્યો કે પોતાની વિધુર અવસ્થા દૂર કરવા તેણે રૂ. ૧૦,૦૦૦) તો અર્પ કરીને ગુજ-રનાર બાઈ કમળા જોડે લગ્ન કર્યું હતું. વળી લગ્ન કરતી વેળાએ બાઈની ઉમ્મર તેર વર્ષની હોવાથી તે બીજાં છણું વરસ છવશે તેથી અપીલવાળાને પોતાના શેષ આયુષ્યમાં ફરી પરણવા જરૂર પડશે નહિ એમ વિચારી તેણે રૂ. દસ હજાર જેટલી મોટી રકમ આપી હતી. પરંતુ બાઈ મજદૂર તો પોતાની પાંચેય ધણિ-યાણી કરતાં ગોણું જીવી હોવાથી તેના લગ્નનો હેતુ

બર આગ્યો નથી તેથી સામાવાળાને આપવામાં આવેલ દસ હજાર રૂપિયા તેણે અપીલવાળાને પાછા આપવા. સામાવાળાએ નીચલી કોર્ટમાં દલીલ કરી પરણાવવા બદલ તેણે રૂ. દસ હજાર અપીલવાળા પાસેથી લીધા હતા તે વાત ખરી છે અને તે મુજબ તેણે બાઈ (હવે ગુજરનાર બાઈ) કમળાને અપીલવાળા સાથે ચાર ફેરા ફેરવી વિધિસર પરણાવી દીધી હતી તેથી પોતે કરાર પ્રમાણે બરાબર વર્તન કરેલ હોઈ તેણે અપીલ-વાળાને કાંઈ રકમ આપવાની થતી નથી. નીચલી કોર્ટે આ લગ્ન સંપૂર્ણ રીતે અમલમાં આવેલું ગણી, કરાર બરાબર પળાયો હોવાનું સાબેત ગણી કેસ કાઢી નાખ્યો હતો, તે કસાવથી નારાજ થઈ અહીં આ અપીલ લાવવામાં આવી છે, જેમાં દલીલો મુખ્યત્વે નીચે મુજબ છે:—

૧ કે આ અપીલ નીચલી કોર્ટને ફેસલો સંભ-ળાયા બાદ તુરત દાખલ કરવામાં આવી હોઈ મુદતની અંદર છે.

૨ કે આ પ્રમાણે જે દસ હજાર રૂપિયા નીચલી કોર્ટની માલેફીનાન્સ હોતા પરંતુ અપીલવાળાના હતા તે સામાવાળાને રાખવાદે પાતો હુકમ કરવામાં નીચલી કોર્ટે ભૂલ કરી છે.

૩ કે અપીલવાળાએ પોતાના શેષ આયુષ્યમાં ફરી પરણેલર કરવું ન પડે તેટલા માટે ધરાદાપૂર્વક નાની કમરની બાઈ સાથે લગ્ન કર્યું તે પછી બાઈ મરણ

* જે ડા વખત પહેલાં મારા હાથમાં કાગળોનું એક બંડલ આવ્યું છે તે તપાસતાં કોઈક કોર્ટના એક વિલક્ષણ ન્યાયાધીશે કેટલાક જવદંડે જ બનતા કેસોમાં જવદંડે જ અપાય તેવા ફેસલા આપેલા છે. કાગળો ઉપરથી આ કેસો ક્યાં બન્યા તે દેખાતું નથી તેમ જ ન્યાયાધીશની પદવી કે તેની કીમત શું હતી તે જણી શકાયું નથી એટલે તે સંસોધનનો વિષય હોઈ પ્રકટ કરવામાં આવે છે.

ગુજરી ગય અને પૈસા પણ નય તે ન્યાયક્ત નથી, કેમકે પરણ્યા છતાં પરણવાનો હેતુ ખર આવ્યો નથી.

૪ કે સામાવાળાના કહેવા પ્રમાણે તેણે બાઈને પરણાવી હોવા છતાં સામાવાળો હવે બાઈને રજૂ કરી શકે તેમ નથી, અમર ને કે દસ હજાર રૂપિયા રજૂ કરી શકે તેમ છે માટે પૈસા પાછા નહિ આપવામાં તેણે કશાભંગ કર્યો છે.

આ પ્રકરણને અંગે સામાવાળા તરફથી રજૂ થયેલ સાક્ષીઓ જેવા કે લગ્ન કરાવનાર ગોર, લગ્નમાં હાજરી આપનાર બે શખ્સો, પાવતી હાથી આપનાર કારકુન વગેરેને તેમ જ અપીલવાળા તરફથી રજૂ થયેલ શાહેદો જેવા કે સ્મશાને ગયેલ ડાહ્યો, લગ્નમાં સાહુ નક્કી કરનાર મહારાજ અને રૂપિયા ગણી આપનાર શુભાસ્તાને ખ્યાનથી તપાસવામાં આવ્યા છે અને તેમની કેદિયત ઉપર વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

ઉપરાંત અપીલવાળા તરફથી પોતે પરણવા ગયેલ ત્યારે કશાવેલ કપડાંનું, દરહતું તથા વિધુર યથા બાદ ધોળા ફેટા લીધા તેનું ખિત, સ્મશાનમાંથી લીધેલ લાકડાં, તથા સ્મશાનસામગ્રીનો આંકડો, સુધરાઈ આતાની મરણોત્પન્નની ખરી નક્ક, સર્વિંદસ યથો તે જગ્યાનો સ્કેચ અને ગંગાશમાં નાખવા લીધેલાં મરનાર બાઈનાં કહેવાતાં ફૂલ રજૂ થયાં છે. ત્યારે સામાવણ તરફથી બેન્ડવાળાનો, પૂળપાવાળાનો, કદા-ધનો, દોધાનો વગેરે આંકડાઓ, તથા મરનાર બાઈની ઉમરનું નિશાળનું સર્ટીફિકેટ રજૂ થયાં છે તે સર્વ પુરાવા ખ્યાનમાં લેવામાં આવ્યા છે.

તે ઉપરાંત બેસ પક્ષના વિદ્વાનોએ પોતપોતાનાં કુલો માટે ફરેલી દલીલો ખ્યાનપૂર્વક સાંભળવામાં આવી છે.

આ કામમાં વિદ્વાન વડીલો તરફથી રજૂ કરવામાં આવેલ છે તે ઉપરાંત પણ કેટલાક કાયદાના અને સામાજિક રીતરિવાજના પ્રશ્નો ઊભા થાય છે તેનું નિરાકરણ પ્રથમ કરતું જરૂરું લાગે છે.

સૌથી પ્રથમ તો અપીલવાળો જે શુદ્ધ ઉપર ભાર મૂકે છે અને સામાવાળો પણ જેનો ધનકાર કરતો નથી તે આ દસ હજાર રૂપિયાની બાબત છે. જો આ કન્યા કંડુને ચાંદલે આપવામાં આવી હોત અને તે કન્યા મરી જતાં કંડુ પાછું માગવામાં આવ્યું હોત તો સંભવિત છે કે કંડુ પાછું અપાયું હોત અને આ દસ હજાર આપ્યો ન હોત. ખીજી રીતે જોતાં, તેમ જ

સાક્ષીઓની કેદિયત તપાસતાં માત્રમ પડે છે કે જો અપીલવાળાએ આટલા રૂપિયા સામાવાળાને આપ્યા ન હોત તો સામાવાળો તેને પોતાની કન્યા આપત નહિ. તે જ પ્રમાણે અપીલવાળાનો આગ્રહ પણ આ કન્યા (મરનાર બાઈ કમળા) ની સાથે જ લગ્ન કરતું એવો હતો નહિ, પણ તેણે વાપરવા કારેલી મુકદ્દર રકમમાં મળી શકતી ગમે તે કન્યા લેવી એવો તેનો મનસુબો હતો. આ ઉપરથી એમ દેખાય છે કે સાધારણ રીતે થતાં લગ્નોમાં જે પ્રકારની પર્સનલી, જન્માદ્ય મેળવરા, મેચ-ડુગ જેવાં, એવો કોઈ વ્યવહાર આ લગ્ન પરત્વે જરૂરનો નહોતો. કેટલાક સ્થળોએ દૈનિક, માસિક કે વાર્ષિક રકમો આપીને માણસો સ્ત્રીઓ મેળવી શકે છે, અને એમાં શહેરોમાં તે માટેની દુકાનો પણ હોય છે અને તેવી જગ્યાએ જનાર પુરખને મંગલદેરા કરવાનો વિધિ કરવો પડતો નથી; માત્ર તે સંદ્યારની લંબાઈ તે માટે અપાતા પૈસા ઉપર અવલંબે છે. આ કિસ્સામાં લગ્નનો વિધિ તો કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ તે તો કોઈ માહક એકનો એક માલ જુદી જુદી દુકાનેથી ખરીદ કરે ત્યારે કોઈકે તેને એમ ને એમ આપે, કોઈકે કામગીરી બાંધી આપે ત્યારે સારી મોટી કે મોંઘી દુકાનો તેને ટાઈલોડમાં બાંધીને તે ઉપર પોતાના નામવાળાં રીખન બાંધીને આપે છે તેમ આપવાના પ્રકારમાં ફેર છે તે જ પ્રમાણે શોભામાં અસિદ્ધિ કરવા આ કન્યા આપતી વેળા લગ્નનો વિધિ કરવામાં આવ્યો જણાય છે. અને કન્યા માટે અપાયેલ મોટી કામત જોતાં તે જરૂરનું હતું એમ લાગે છે.

વધારે માનવાચોચ તો એ જણાય છે કે આ દસ હજાર રૂપિયા અને કન્યાની સામસામી લેવડદેવડ એ સામાન્ય રીતે થતાં લગ્ન જેવો સામાજિક પ્રકાર હતો જ નહિ પણ એક સોદો હતો. ત્યારે માણસ બનરમાં કોઈ વસ્તુ ખરીદ કરવા જાય છે ત્યારે તેનું ટકાઉપણું મુખ્યત્વે જુલે છે, અને શોભા સફાઈ વગેરે ગૌણપણે તપાસે છે. તેમ આ કામમાં પણ અપીલવાળાને ટકાઉ પત્ની માગવાનો હક હતો. આ કામમાં મરનાર બાઈની ઉમર તેર વર્ષની હતી તેમ પુરાવામાં રજૂ થયું છે અને પચાસમે વર્ષે તે મરણયોગ્ય અને એમ ગણીએ તોપણ તે બીજા સ્ત્રીની વર્ષે જીવવા લાયક હતી છતાં તેણે વખત તેણે હયાતી ન મેળવીને અપીલવાળાને મુક્તે લીધાં મૂક્યો છે તેટલું આ કોર્ટ સામેત માને છે,

અને સામાવાળાએ પણ માત્ર બાઈની ઉમર જ બહેર કરીને અપીલવાળામાં તે બાઈના દીર્ઘાયુષ્ય વિશે ખોટી આશા ઉત્પન્ન કરી તેમાં તેણે “વાસ્તવ ગોપન” યાને જેને કાયદાની પરિભાષામાં સપ્રેસેસીયો વેરાઈ કહે છે તેમ કરેલું દેખાય છે. તેમ જ ઉપર દર્શાવ્યા મુજબની હકીકત જેમાં અપીલવાળાએ સામાવાળા ઉપર મૂકેલ વિશ્વાસનો ભંગ થતાં હેતરપોંડી થઈ છે તે ખરું છે તોપણ તે માટે સામાવાળાને તકસીરવાન કરાવી શકતો નથી.

આ જગ્યાએ સામાનો સુદો પણ, જે કે તેમાંથી એક વ પક્ષ તરફથી હજી થયો નથી તોપણ મુકદ્દમાં જરૂરનો હોઈ વિચારી લેવો ચોગ્ય છે. ખરું જોતાં મંગળદેરા ફેરવીને જે વિધિ કરવામાં આવે છે તેને લગ્ન કહેવાય નહિ. તેવું નામ તો પાણિગૃહણ છે, અને એ વિધિનાં સંસ્કૃત વાક્યોમાં પણ તેને પાણિ-ગૃહણ જ કહેવામાં આવેલ છે. લગ્નની વ્યાખ્યામાં તો એક વાર મંગળદેરા કે પાણિગૃહણ થયા પછી બન્ને જણાં હયાત હોય ત્યાં સુધી ચાલતી મુદત અને તેના બ્યવહાર જેલ સમાઈ જતાં હોય એમ કાયદામાં એ શબ્દોનો જે રીતે ઉપયોગ થયો છે તે તપાસતાં જણાય છે.

ખીજી રીતે તપાસતાં, અને અપીલવાળા અને મરનાર બાઈ વચ્ચે લગ્ન થયું છે તે પુરાવ પ્વાનમાં લેતાં, અને સામાવાળાના વકીલની દલીલ કે લગ્ન થઈ ગયાં છે માટે ચાર ફેરા કર્યા બાદ કરાર આપોઆપ રદ બાતલ થાય છે તે દલીલ વધારે વિચાર માગી લે છે. હિન્દુ રિવાજ પ્રમાણે કાઈ પણ સંયોગોમાં

યથેલું કાઈ પણ લગ્ન સ્ત્રીની હયાતી સુધી ટકી રહે છે; કેમકે જે પુરુષ મરી ગય છે તો, કેમ જાણે પુરુષ હજી જીવતો છે તેમ ગણી સ્ત્રી ખીલું લગ્ન કરી શકતી નથી. બધારે તેથી બેલકું સ્ત્રી મરી ગય ત્યારે પુરુષ ખીલું લગ્ન કરી શકે છે અને કરે પણ છે; જે ઉપરથી એમ કહે છે કે લગ્નની મુદત ચાર ફેરા કરી ગતપાંથી થઈ થાય છે તે સ્ત્રીનાં મરણ સુધી છે. કેમકે જે તેમ ન હોત તો આ કિસ્સામાં બન્નું છે તેમ અપીલવાળો આટલી બધી વખત લગ્ન જ કરી શક્યો ન હોત. તે ઉપરાંત એમ હોત તો આ પ્રકરણ પ્રથમ દક્ષિણે જ ઉપસ્થિત થવા પામ્યું ન હોત. પરંતુ પ્રત્યુત કિસ્સામાં જીવી વખત લગ્ન કર્યા પછી ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ બાઈ કમળાના ગુજરી જવાથી લગ્ન આપોઆપ રદ થયું છે. એટલે લગ્ન માટેનો કરાર પૂરેપૂરો પળાયો નથી એ સાબેત માનવામાં આવે છે.

સખ્ય નીચલી કોર્ટનો ફાવલ રદ કરી સામાન વાળાએ અપીલવાળાના લીધેલા રૂપિયા તેને પાછા આપવાનું ફાવવામાં આવે છે.

બંને પક્ષોના ખર્ચ સામાવાળાએ આપવો.

(સહી) આ અક્ષર કલેશ નથી.

કન્યાશાળાઓમાં ભેટ આપવા અને

લઠાણી કરવા મગાવો

જગદંબા ઈસ્તુરબા

વ. શિવરાત્ર જેસલપુરા : કિંમત ચાર આના
અરવતી પ્રકાશન મંદિર, દાણપીઠ : ભાવનગર

અગ્નિને યતાં ઝાઝા, ગરુડી, લાવ, કમિને ગપદગ, છુક ખાવાથી પેટનું મોટું ચડું, ઢાંચપગ ગળી જવા, દસ્તાની કળજખાત, ધાવણ કે કુપનું પાંચન ન ચડું વિગેરે અનેક દરદોષદાઈ અખૂટ કૌવત આપનારી અમૃત તુલ્ય ઔષધિ.

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી વાપરો
[૨૪૨૮૬૬]

દરંથી દખાતાં હજારો બાળકો આરોગ્ય આપતું અને નવજોતન પામ્યાં છે.

કો. હળી એકના આના બાર. (બી. પી. પો. હુડ)

વૈદ નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

કે. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી કીપો—આંગણોઝ—ભાવનગર

સુખર્ષમાં મળવાનું ટેકાણું—કેરાલદ્યાણું મસાલા ડીપો, ૧ લી સુતારગલીના નોક—સુખર્ષ નં. ૪

સાંડૂ અશોકારિષ્ટ

તરુણ સ્ત્રીઓનો
સાચો મિત્ર

બહુજ પ્રાચીન કાળથી ગર્ભાશયની અશક્તિ ઉપર ઉત્તમ

એવી પ્રસિદ્ધ થયેલી અને આજના અનેક નામાંકિત
ડોક્ટરોએ પણ વખાણેલી આ દિવ્ય ઔષધિ છે.

સ્ત્રીઓના નાના પ્રકારના પ્રદર (ધુપણી),

આર્તવદોષ, અનિયમિત રત્નેદર્શન તથા

ગર્ભાશયના વિકારો ઉપર અત્યંત અશોકારિષ્ટ

એટલે જ તરુણ સ્ત્રીઓનો સાચો મિત્ર



ગર્ભિણી સ્ત્રીઓ માટે એક જ દિવ્ય ઔષધિ

સાંડૂ ગર્ભિણી ગર્ભરક્ષક

વાપરે

મેન્યુફેક્ચરર્સ

દ. કૃ. સાંડૂ બ્રધર્સ ચેંબૂર લિમિટેડ : ચેંબૂર, મુંબઈ

માવનગર પંજન્ટ

મેસર્સ જોશી બ્રદર્સ આણિ કમ્પની

ગોષાંગેટ સાવનગર.

દર્દીના અંગે જીવાત ખદબદતી હોય, પાચપરના રેગાડા ચાલ્યા જતા હોય

જનક પરગણામાં ગામેગામે દયા ને દાનના બોધ દેતા એક સાધુ ભગત રણની દીકર નામે ગામમાં આવી પહોંચ્યા. ભગત સિદ્ધિવાળા હતા અને એટલા ગાળામાં જાણીતા હતા. ગામનાં લોક આવી આવીને તેમને ચરણે પડવા લાગ્યાં. કૈંકનાં વાંઝિયાપણું ભાંગ્યાં, કૈંકનાં અધાપા થયા અને કૈંકનાં રોગદોગ નાંક્યા.

ગામમાં એક અઢારેક વર્ષનો જીવાન રહેતો હતો. નાનપણથી જ એને ભક્તિ ને સત્સંગ પર પ્રીત હતી. સાધુ ભગતની ખ્યાતિ સાંભળીને તે તેમની પાસે આવી રહ્યો ને તેમની ખૂબ ખાતરબરદાસ્ત ઉઠાવવા માંડી.

આમ કરતાં કરતાં એક દિવસ ભગતનું મન દીકર પરથી બહી ગયું. બીજે ગામ જવા તેમણે પ્રયાણ આદ્યું. ભગતના પગ ઝાલીને જીવાન ઘેરો ગયો.

‘શી મરજ છે, આપ કાળા ?’

‘તમારી દુવા જોઈએ, આપુ !’

ભગત ખડખડાટ હસીને બોલ્યા: ‘આપ કાળા ! તું તો પરજપત છે. સેવા તો તને ગળયૂંથીમાં મળી છે. ઠાકરનું નામ લઈને લોકની ચાકરી કરવા મંડી નાં. મારી દુવા છે ભાઈ, તારા તપના પરતાપે તારે હાથે ભારે ભારે રોગ મટશે.’

અઢાર વર્ષનું યૌવન, મંસારતું સુખ માણવાની લાલસા, માતાપિતાનો રોહ. બધું ય સાપની કાંચળી માફક કાળાએ એંગ પરથી ઉતારી મૂક્યું. કાળાએ ભગવાં પહેરી લીધાં ને ગુરુની આરા મુજબ લોકાની ચાકરી કરવા માંડી.

રોગીની લાગ મળતાં જ જીવાન કાળો ટાકતડકા જોયા વિના, ગાઉના ગાઉ ચાલીને પણ તેની પાસે દોડી જાય છે. કાઈ તોધારા કે અપંગની ચાકરી કરવા પોતે ય કૈંક ઉમ્મગરા વેડે છે. દર્દીના અંગે જીવાત ખદબદતી હોય, પાચપરના રેગાડા ચાલ્યા જતા હોય તો તે બધું ય આ જીવાન જરા પણ ચીતરી ચડાવ્યા વિનાં ધુએ છે. સેંકડો રૂપિયા ખર્ચતા ને મોટા મોટા વૈદોના ઈલાજે પછી જ રોગો નથી મટતા તે રોગો આ જીવાન ભગત મન્ત્રેલા દોરાના બળે પગમાં મટાડી દે છે. ને ખદલામાં કંઈ પણ લેવા તે ઘસીને ના-પાડી દે છે. અને આમ પોતાના ઉપચારોને પરિણામે સાબળ થતા માણસોને જોઈને તે કાઈ સ્વર્ગીય આનંદના

તો તે બધું ય પ્રેમપૂર્વક ધોનાર સંત નસામાં મસ્ત રહે છે.

માલશિયાત ગામના ઘના પટેલના પટલાણીને ભયંકર જળંદર થયું છે.

પટેલ પ્રાંગણા ને વડવાણના મોટા મોટા વૈદો સુધી દોડી વળ્યા. સેંકડો રૂપિયાનો ધુમાડો કરી ચૂક્યા. પણ પટલાણીનું દરદ ન મટ્યું તે ન મટ્યું.

ગામના લોકોએ પટેલને કાળા ભગત પાસે જવાની સલાહ આપી. પટેલે ભગત પાસે જઈ દરદની વાત કરી ને ફગમાં પડીને કહ્યું: ‘આપુ ! મારું આટલું દખ ના મટાડો ?’

‘કુદી ના પાડી’તી, પટલ ? લે આ દોરા. પટલાણીને કહિ બાંધજે.’ ભગતે પટેલને દોરા આપ્યો.

પંદર દહાડામાં પટલાણી પાણીની હેલ લાવતા ચર્ધ ગયાં.

પટેલે સો રૂપિયાની થોકડી ભગતના પગમાં મૂકી. ભગત હસવા લાગ્યા: ‘એ તો ઠાકરની દુવાથી બન્યું છે. ઠાકર લેખે વાવરી નાખજે.’

પ્રાંગણને પાદર નદી ઉપરથી એક દિવસ ભગત તીકળ્યા.

એક ઝૂંપડીમાં કાઈ ચીસેચીસો પાડે છે. ભગત ઝૂંપડીમાં ગયા. જુઓ છે તો વાધરીની બાર વરસની છોકરીનું માથું બિંદરીથી ગઘઘી ગયું છે. અંદર જીવાત પડી છે. ખદબદ ! ખદબદ !

કાળા ભગત

લેખક

શિવલાલ જસલપુરા

ભગતનું અંતર દીકરીનું દુઃખ દેખીને ઝોગળી ગયું. છોકરીનું માથું ઝાલીને એકએક જીવાતને તેમણે જોચી કાઢી. પાણીથી તેનું માથું ધોયું ને કૂંકે મારીને તેને ગળે દોરા બાંધ્યો.

છોકરીને ટાકડ વળી ગઈ. તેની ચીસો અટકી ગઈ. કૈંક કૈંક ઉપાચારો નહિ મટેલા રોગ પગમાં મટી ગયો.

છોકરીના બાપે ભગતના પગ ઝાલી લીધા: 'બાપુ, કા' તો આખી ય જાણી તમારી ચાકરીમાં રહું.' ભગતે આકાશ તરફ જોઈ તે તરફ આંગળી ચીંધી કહ્યું: 'ચાકરી કર પેલા ઉપલાની!'

x x x

સાપકડા ગામના ગરાસિયાઓની હાક વાગતી. તેમની નજરે થઈને કાઈ ધોડે ચડીને નીકળી શકતું નહિ.

કાળા ભગતને આ વાતની બાજુ યઈ ધોડે-સવાર થઈને તે સાપકડા ગામની વચમાં થઈને નીકળ્યા, ગામને ચોરે ગરાસિયા બેઠા હતા. ભગતને જોતાં જ તેઓ બળા ઊઠ્યા.

'આ ટપલું જોને ફાટ્યું છે!' એકે દાંત કચકચાવ્યા.

'વસવાયાની જાત આપણી નજરે ધોડે ચડીને જાય તો ભારે અપમાન કેવાય.' બીજાએ ટાપરી પૂરી.

'પાડા એને ધોડી પરથી હેડા!' ત્રીજાએ હોકાકો કપો.

હોકારા સાથે ગરાસિયા જલા થવા ગયા. પછુ કાઈ ઊભું જ ચઢ શક્યું નહિ. ગરાસિયા જમીન પર ઘસઘસ ચોટી ગયા હતા.

ભગત તો ગરાસિયા સામે જોઈ ને ખૂબ હસવા લાગ્યા.

ગરાસિયા ગભરાયા. ભગતને ખૂબ કરગર્મી. ગામના ખીજા લોકોએ પછુ ભગતને દયા લાવવા વીનવ્યા.

આખરે ભગતે કહ્યું: 'જે બાપ દરખાશે! આવો એકાર ના રાખીએ. દનિયામાં ઊંચીનીચી જાત્યું કરી મૂકી છે. પછુ કોઈની આતમા ચોડા ઊંચોનીચો છે?' કહીને ગરાસિયાઓને મારી આપી.

ગરાસિયાઓનો ગર્વ ગળી પડ્યો. તેઓ ભગતને પગે પડ્યા.

એ દિવસથી સાપકડા ગામમાં સૌ કાઈને ધોડીએ ચડીને નીકળવાની છૂટ મળી.

x x x

સુલીના વાણિયાના દીકરાની જાત જતી હતી. ત્યાં મારગમાં આકાશ બંધકધારી લૂંટારાઓ જાનને ઘેરી વળ્યા. વાણિયાઓના હાથપગમાંથી ધરેણું ઉતરાવી ઉતરાવીને તેમણે ઢગલા કરવા માંડ્યો.

ત્યાં તો એ જ મારગે ધોડી ઉપર કાળા ભગત નીકળ્યા.

તેમને જોતાં જ લૂંટારાઓએ કહ્યું: 'ભગત!

સીધા હાથ્યા જાજો. નહિ તો રામ રમી જશે.'

સીઓ ને બાજાંને કાળો કકળાટ કરતા જોઈ ભગત લૂંટારાઓની આગળ આવ્યા ને કહેવા લાગ્યા: 'બાપ! આ મેનદીકરિયને સંતાપવી રેવા દો. જેલો મને લૂંટો. પછી આ સોને.'

લૂંટારાઓ ના માન્યા. તેમણે લૂંટનું કામ ચાડુ રાખ્યું.

'હવે બાપ! ત્યારે આ લૂંટ લેવી હોય તે લઈ જાવ.' કહી ભગત ધરેણુંના ઢગલા નજીક આવ્યા ને એક પછી એક ધરેણું જાનમાં વહેંચવા માંડ્યું.

લૂંટારાઓ ધુઆપૂઆ થઈ ગયા. ભગત તરફ તે ધસવા ગયા. પછુ તસુભર કાઈ ખરી જ રીતા શકે!

લૂંટારાઓએ ભગતને ખૂબ કાલાવાલા કર્યા ત્યારે ભગતે તેમની દયા ખાધી: 'શો સાર કાદયો બાપ?'

ધડી પહેલાં કાળો કકળાટ કરનારાં માણસોને આનંદથી ઊભરાતા જોઈને પરમ સંતોષ પામતા ભગત આજ્ઞા ગયા.

x x x

ભગતનું વય સિત્તર વર્ષનું થઈ ગયું છે. નારીશણા ગામમાં તે મરણપચારીએ પડ્યા છે. ભગતને પોતાના કુટુંબી હાકરશીને મળવાની ખૂબ જ જિજ્ઞાસા છે. ભગતે હાકરશીને બોલાવવા માણસને દીકર મોકલ્યો. હાકરશીએ તેડવા આવનાર માણસને જવાની ના પાડી દીધી.

માણસ ગયા પછી હાકરશીને લાગ્યું કે ભગત ફરીથી માણસને મોકલીને પોતાને તેડાવ્યા વિના અને કાઈ લાકરું (દેવોના કર) વળગાડી ગયા વિના રહેશે નહિ. એટલે તેણે જિયા જતા રહેવાનું હીક ધાધું.

હાકરશી બેચાર બેતરવા જાય ને તેને રસ્તા સરે નહિ, તે પાછો ફરે ને કાઈ બેઠેમારુને મારગ પૂછે. વળી પાછો તે બેચાર બેતરવા જાય ને તેને મારગ સરે નહિ.

હાકરશી આવી સ્થિતિથી ગભરાયો. ભગતને નહિ મળવાનો સંકલ્પ કરવાથી આમ થવા પામ્યું છે એવી તેને ખાતરી થઈ. તેણે ભગતને મળવા મનમાં નક્કી કર્યું. તેણે નારીશણા તરફ પગારાં માંડ્યાં અને એકાએક તેને મારગ સૂચના માંડ્યો.

ભગત પાસે આવીને તેમના પગમાં હાકરશી નખી પડ્યો. ભગતે તેને જોઈને સંતોષ અનુભવ્યો. 'હાકરશી! હાકરની ભક્તિ કરજો!' કહીને તેમણે દેહ છોડ્યો.*

જ્ઞાનેશ્વરમાં પ્રસિદ્ધ પથેલ પ્રભપતિ સંતો માંથી

જોઈએ છે દુઃખ

લેખક

નરવરસાસ પ્ર. ભુચ

★

★

મ કરપુરા મહાલમાં હું થોડા વખતથી રહેવા આવ્યો છું. હું રહું છું તે આવાસ નંબર ખીલે છે. મારી બાલુમાં, આવાસ નંબર પહેલામાં એક યુવાન દંપતી રહે છે. રજની અને રજનીકાંતનું નેહું સર્વાંગ સંપૂર્ણ છે. દેવોને પણ અદે-ખાઈ આવે એવા સુખથી તેઓ રહે છે. રજનીકાંતે રજનીને પરણ્યા પછી પોતાનું રજનીકાંત એવું નામ રાખ્યું એમ નથી. એ સુમેળ તો અનાયાસે જ થઈ ગયો છે. નેહું નામની બાબતમાં તેનું જ તેમનાં જીવનનાં બધાં પાસાંની બાબતમાં. તેઓ જાણે કે એકબીજાં માટે જ નિમાયાં હોય નહિ ! એક જ આત્માના બે દુકાડા થોડા વખત ભુલા રહી ફરી પાછા જોડાઈ ગયા હોય તેનું તેમના દંપતીજીવનને નેતાં લાગે.

હું તેમના પાડોશમાં રહેવા ગયો તે પછી થોડા દિવસની જ વાત છે. રહેવા ગયા પછી ખીલ જ કંકડે. તેઓએ મને અપનાવી લીધો તેમ કહેવું નેહંએ. થોડા દિવસમાં તો જાણે હું તેઓનો ઘણો જૂનો સ્નેહી હોઉં તેમ તેમની સાથે લગા ગયો. હું રહેવા ગયો તે પછીના માસની પહેલી તારીખ હતી. રાતે નવેક વાગ્યા સુધી ગપાટા મારી મારા ઘરમાં આવી સત્તા માટે પચારીમાં પકો. રજનીકાંત-દંપતી વિશે, મારે નસીબે વળી રજની હશે કે કેમ, હશે તો આ રજની જેની પૂર્ણિમાની હશે કે કાળી ચૌદસની હશે તેના વિચારો કરતાં કરતાં મારી આંખ મળી ગઈ.

* * *

હું એકાએક ઝબકીને જાગ્યો. આવાસ નં. ૧ માંથી રજનીકાંતનો કોથપૂર્ણ ઘાટો સંભળાયો. હું એકદમ આશ્ચર્ય પામી, કોઇ ચોરલકો ગેરમાં પેસી ગયો હશે તેને ધમકાવતા હશે તેમ માની તે તરફ દોડ્યો. તેમના આવાસનાં બારણાં ઉઘાડાં હતાં. ત્યાં

જે મેં જોયું તેનાથી હું આભોજ બની ગયો; રજનીકાંત હાથમાં મોટી લઈ ઊભા હતા; તેમની આંખોમાંથી કોથની જ્વાળાઓ નીકળતી હતી. સામે રજની પણ ચંડીચરણે ઊભી હતી. મેં કદી કદ્યો ન હોય તેનો આ દેખાવ હતો. મને મારી આંખ ઉપર અવિશ્વાસ આવ્યો. જાણું છું કે કેમ તે જોવા મેં મને ચોંટિયો ભરી જોયો. પણ દરમિયાન સાચું જ હતું. હું આશ્ચર્યમાંથી પૂરેપૂરા નિષ્પ્રત યાઉં તે પહેલાં રજનીકાંત મોટે અવાજે 'કભારમ્, જાણી રહેજે તારો વાંસો ખોખરો કરી નાખ્યું' કહેતા રજની તરફ ધસ્યા. 'હાં, હાં, રજનીલાઇ આ શું કરો છો ?' કહેતા હું અંદર ધસ્યો. અને પછી તરત જ જાણે નાટકનો તખ્તો ફરી ગયો હોય તેમ થયું. રજનીકાંત અને રજની હમી પડ્યાં અને રજનીકાંતે કહ્યું : 'લે હવે પ્રવેશ પૂરો થયો. આ ગંજુભાઈ આવ્યા. આ તો બનાવ.' મને પહેલાં કરતાં પણ વધારે આશ્ચર્ય થયું; આ બધું શું થતું હતું તે હું સમજ ન શક્યો. આશ્ચર્યમૂક થઈ હું ઊભો હતો ત્યાં રજનીકાંતે હાથ પકડી મને ખેંસાર્યો, અને પૂછ્યું : "શું વિચારમાં પડી ગયા, ગંજુભાઈ ?" ત્યારે હું જાગૃત થયો. ધડિયાળમાં અગિયારના ટકારા થયા; મેં રજનીબેનને કહ્યું : "બહેન, અત્યારે હવે આ મુકશો નહિ, આને માટે આ કવેળા છે." પણ રજનીકાંતે કહ્યું : 'ખેસો, હવે આ પીધા વિના ન જવાય. આને માટે કવેળા છે જ નહિ. ભેરવી રાગ અને આ ગમે ત્યારે સારાં લાગે.' હું રોકાયો. મેં રજનીકાંતને પૂછ્યું : 'હે, રજની-ભાઈ, આ બધું શું હતું ? કાંઈ સમજાયું નહિ.' અરે એની પાછળ તો ઇતિહાસ છે. ચાલો આ પીતાં પીતાં હું તમને એ વાત કહું.' અને પછી રજની-કાંતે પોતાના દંપતીજીવનનો ઇતિહાસ કહ્યો જે હું નીચે નાની વાર્તારૂપે જ આપું.

પોતાના જીવનમાં રમી રહેલા નિર્ભેજ સુખથી ગળા સુધી આવી જનાર, ખીજ લોકોના જીવનમાં દુઃખો પડતાં જોઈ તેમની અદેખાઈ કરનાર દંપતી

રજની દીવાનખાનાની બારીમાં બેઠી બેઠી “બારી ખહાર” નામનો શ્રી. પ્રદલાદ પારખનાં કાવ્યોનો સંગ્રહ વાંચતી હતી. પાનાં ફેરવતાં ફેરવતાં “અતિ-સુખનું દુઃખ” નામનું કાવ્ય તેની નજરે ચડ્યું. તે વાંચવા લાગી:

“અંતર અરપૂર;
દેવે રીધું અને
માથું જે છવને
તેણે કાં આ બચાવ્યું કરી
રૂપરાશિ મમ અંગે અંગ,
હલકતા કર સુખ-તરંગ,
ધન-વૈશ્ય સહ સંજ
શાના આ કરણ ચારી...”

તે આગળ વાંચી શકી નહિ. બોપડી હાથમાંથી પડી ગઈ. તેની આંખોમાંથી આંસુની ધારાઓ ચાલવા લાગી. આ પંક્તિઓ જાણે કે તેની મનોદશાનો આબેહુય પડ્યો હતો. કોઈ તંતુવાદના એક જ સ્વરમાં મેળવેલા બે તારમંત્રો એક વાગતાં જેમ બીજો પંજુ વાગી ઊઠે તેમ પંક્તિમાં આલેખેલી કુણ્ણતાએ તેના હૃદયમાં રહેલી તેવા જ પ્રકારની કુણ્ણતાને સજા કરી હતી. તે ખૂબ રડી.

રજનીના જીવનમાં આ કુણ્ણતા કઈ હતી? રજની એક ધનવાન અને સંસ્કારી માયાપની એકની એક પુત્રી હતી; તે પોતે રૂપાળી, ભણેલી, સંસ્કારી, કલા-પ્રિયુષ અને મિલનસાર હતી. તેને પતિ પણ કળ-વાયેલો, સંસ્કારી અને સાદું કમાતો યુવાન હતો. તેમના જીવનમાં જાણે કે સુવર્ણ, સુગંધ અને સુકા-મંજતાનો વિરલ સંધેગ થયો હતો. રજનીને આ રીતે કોઈ વાતનું દુઃખ ન હતું; અને એ જ તેનું દુઃખ હતું. નિર્દોષ સુખથી તે જાણ સુધી આવી ગઈ હતી. ત્યારે દુનિયા આખી સ્વર્ગ માટે ઝંખતી હતી ત્યારે રજનીનું પૃથ્વી ઉપરનું સ્વર્ગીય જીવન તેને અકાંટું લાગતું હતું. બીજા લોકોનાં જીવનમાં દુઃખો પડતાં જોઈ તેને તેમની અંદરમાં આવતી. કમ્પાઉન્ડના એક ખૂણામાં એક ઝૂંપડીમાં પગી તેની પત્ની સાથે રહેતો હતો. તે વરવડુ ધણી વાર લડતાં અને કોઈ વાર પગી તેની વહુને દીધી નાખતો. તે વખતે રજની તે તરફની-બારીએ જઈ પંખીની ખૂંચો, વહુની ચીસો અને

ધખાની અવાજો સાંભળતી અને પોતાને પગીની વહુની સ્થિતિમાં કહી મળે તેટલો ત્રેતોષ લેતી. પણ પગીથી પોતે ખરેખરી રીતે માર નથી ખાતી તે થાક આવતાં બેઠી દુઃખી થતી. એક વખત ત્યારે યામો-ફાનની રેડોમાં ‘લવિંગ ડેરી લાકડીએ રાખે રીતોને માર્યાં જો.’ એ ગીત સાંભળ્યું ત્યારે તેને રીતાના સદલાગમની અંદરમાં યાદ હતી. રજનીકાંત તેને કહી એક ફૂલ પણ મારતો નહિ ત્યારે રામ તો રીતાને લવિંગની લાકડી મારતા! એક વખત તેનાં એક ફાઈએ પ્રેમથી તેને પાસે બોલાવી કહ્યું: ‘આવ યૈસ તારાં દુઃખમાં લઈ’ અને પગી બહુ જ હેતથી આવારણાં લીધાં; ત્યારે રજની માંડ માંડ રડતું ખાળી શકી. તેને થયું, ‘અરે, ભગવાન! આ ભવમાં તો એકે વ દુઃખ નથી, અને જો આ બધાં દુઃખમાં લેશે તો આવતા ભવમાં કલય દુઃખો માર્યાં હશે તેમાંથી પણ લેવાઈ જશે. શું તારે આવતે ભવ પણ મારે માથે આવું જ સુખ નાખવું છે?’ પાડોશીઓ વારતહેવારે ભીડ-ભંજન મહાદેવ દર્શને જતાં તેને બોલાવતી ત્યારે તે ના જ પાડતી અને દુઃખો યદ્ય મનમાં બોલતી: ‘જીવનમાં એક પણ ભીડ પડી નથી; હું કયે મોટે-ભીડભંજનનાં દર્શન કરું?’

બંને પોતાના સુખની અસહ્યતા સમજતી હતી. પણ બિચારાં કરે શું? તેઓ ધણી વાર હાથે કરી દુઃખો ઉત્પન્ન કરવા પ્રયત્ન કરતાં. પણ તેમના કમલાગ્યે તેમના અવગા ધા સવગા જ પડતા, રજની પોતાના પતિને ચીકરી સુસ્તે કરવા માટે પ્રયત્નો કરતી પણ રજનીકાંત જાણે કે ગુરસે થવાની શક્તિ જ બોઈ બેઠો હતો. એક વખત તેણે શાક ખૂંચ જ ખાટું કરી નાખ્યું પણ રજનીએ કોઈ જ કહ્યું નહિ. ત્યારે રજનીએ તે વિશે ખાસ પૂછ્યું ત્યારે તેને ખબર પડી કે શાક ખાટું છે અને તે હસીને બોલ્યો: ‘તારા મોહાની ચીકારા આડે ખારાશ વરતાણી નહિ.’ જ્યાંય સાંભળી રજની દુઃખી થઈ. એવા નાનાં નાના ધલા-નેવાં ફાપી નહિ ત્યારે એક વખત રજની એથી પણ આગળ ગઈ અને પોતાના કોઈ છપા પ્રેમીએ પોતા પર પત્ર લખ્યો હોય તેવો એક ખતાવડી પત્ર રજની-કાંતના હાથમાં, પોતાની હાજરીમાં જ, આવે તેમ મૂક્યો. રજનીકાંતના હાથમાં પત્ર આવ્યો; તેણે તે વાંચ્યો; રજની તેના મોહાના લાવા જેવો આશાલસી

તેમને નિઃસહાય મૂકતો ગયો. આખરે એક સાકરની માછલી આવી. તેમને બન્નેને ગળી ગઈ. રજનીઃ ક્રમક્રમે જંગી બીડી.

વળી એક વાર ખીચું સ્વપ્ન આવ્યું. તે જાણે કે નાતની વાડીમાં જન્મવા ગઈ. જન્મવામાં લાડુ, દાણ, બાત, થાક, ચટણી હતાં. તેની નાતના એક વૃદ્ધ પુરુષ વિધુભાઈ પીરસતા હતા. રજનીને ચટણી-અગ્રી નહિ, તો થોડીક પલુ-જોષ્ટી હતી. તેણે વિધુભાઈ પાસે ચટણી માગી; પણ કોણ જાણે કેમ વિધુભાઈ તેને આગ્રહ કરી લાડુ જ આપવા લાગ્યા. તે ગુસ્સે થઈ, દુઃખી થઈ અને 'જોને, પલુ, વિધુભાઈ તો માયું છું' તે નથો આપતા અને નથી માગતી તે જ આપે છે, ' એમ બોલતી તે જંગી બીડી.

દિવસો જતાં રજનીનું માનસિક અને શારીરિક સ્વસ્થ્ય વધારે બગડવા લાગ્યું. તેને હિસ્ટીરિયા લાગુ પડ્યો. નિર્ભય સુખને સહ બતાવનાર જેટલું, જરા જેટલું દુઃખ પણ તેને અલભ્ય થઈ પડ્યું!

આખરે વાત છેલ્લી હદે પહોંચી. આવું નવું સુખ રજની માટે લેશ પણ સહ રહ્યું નહિ અને તેણે પોતાના સુખીજીવનનો અંત આણવાનો નિશ્ચય કર્યો. એક દિવસે રાત્રે રજનીકાંત રાત્રે મોડો ધરે

આવવાનો હતો. તે તકનો લાભ લઈ રજનીએ પોતાના પતિ પર ચિટ્ટી લખી,

'કાન્ત, (પ્રેમસંબોધનનું સુખ પણ તેણે આજ ધણે વરે છલ્લું જ લીધું)

દુઃખને નોતરવાના આપણા અનેક પ્રયત્નો છતાં દુઃખ ન જ આવ્યું; આપણાં જીવનમાં છોડાં મૂળ નાખી ગયેલું' સુખ હવે મારે માટે અસંભવની મજા છે. એવા સુખમય જીવનનો અંત આણવાનું મેં નક્કી કર્યું છે. આપણું નિરહદુઃખ આપણને બંનેને સુખી બનાવશે એવી આશા સાથે હું આજે આપણા ગામના તળાવમાં જલશાયી થઈશ. રજની જતાં તારા દુઃખનો દિવસ ભગશે એવી મારી અંતિમ શુભેચ્છા છે.

તારી રજની'

રજનીકાંતના ટેબલ પર ચિટ્ટી મૂકી રજની ધરને સલામ કરી તળાવને રસ્તે ચાલી નિકળી.

તે પછી દસેક મિનિટ રજની ઘરે આવ્યો. આવતાં-વેત તેણે પોતાના ટેબલ પર પડેલી રજનીની ચિટ્ટી વાંચી. વાંચતાં, પ્રથમ તો તે સ્તબ્ધ થયો; પણ તરત જ તેના મનમાં ઘણા વિચારો પસાર થઈ ગયા અને થોડી જ મિનિટમાં તેણે મનમાં અમુક નિર્ણય કરી લીધો. તે એકદમ પોતાની સાઈકલ લઈ, માર્ગની સાઈકલે તળાવ તરફ ગયો. તળાવની પાળ પાસે સાઈકલ મૂકી તે પાળ પર ચડી દોડતો આગળ ગયો. પાળ પરના વડના ઝાડ નીચે તે પહોંચ્યો ત્યાં તેણે પાણીમાં ધપાકો સાંભળ્યો. તે પહેલેથી કપડે પાણીમાં પડ્યો. તેના ચહેરા પર ગુસ્સો હતો. પાણીમાં પડી તેણે રજનીનો ચોંટલો પકડી કહ્યો 'એમી કાદી અને 'એમ તે ક્યાં મરતું છે? ક્યારેજ, બહી રહે તારા વાંસો જોખરો હતું' કહી બેવલુ ધખ્યા અને એટલે તમારા ચોડી કાઢ્યા. રજનીના મોઢા પર ઇચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થવાથી મજાત સંતોષ અને રિમત તરવરી રહ્યાં. તે રજનીકાંતને વળગી પડી અને 'હાથ, હાથ, હાથ. હવે મારે મરતું નથી' એમ કહેવા લાગી.

x x x x

અને હવે તેઓ કુદરતી દુઃખને અલાવે, દર માસની પહેલી તારીખે કાંઈક અઘડો બોલો કરી લડી લે છે. કુદરતી દુઃખને અલાવે આ કૃત્રિમ દુઃખ (synthetic misery) સારું કામ આપે છે.

ખોરાક

ક્રિ. ૧૧૩

દો. અમનસાત મા. વેપાલ

૨

તાજાં દીલાં ચાકમાજી અને દૂધ, ઘી તથા સંપૂર્ણ પોષણ-તરવાળો મિશ્ર ખોરાક જે આપણે લઈએ છીએ તે કેમ ખાવો તે આપણે શીખવું પડે એમ છે.

આ બાબતનું આપણું ધૈર અગાધ ખોરાક પાછળ આપણી ખર્ચાતી સંપત્તિને અને તેથી ધાતી ભાવિ પેઢીને કેટલું અર્થહીન છે તે આ પુસ્તક સુંદર રીતે દર્શાવે છે.

સંસ્કૃતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ : ભાવનગર

ભા ૦૨૦ ત ૦૪૦ ન ૦ ની કસ્તુરબા

[જીવનગરમર]

લેખક

રામનારાયણ ના. પાઠક



આજથી આસફ વર્ષ પહેલાં પોરબંદરના એક વૃદ્ધિગૃહસ્થની તેર વર્ષની કન્યા, રાજકોટના કારભારીના તેડલીજ વયના યુવ સાથે લગ્નગ્રથિથી જોડાઈ ત્યારે, કોઈને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહિ હોય કે આ બાલકપતી આગળ જતાં દાંપત્ય-જીવનનો લઘ્ય આદર્શ જગત સમક્ષ મૂકી જશે.

લગ્નદિને સાલારામાં ફિરોર પતિના હાથનો કંસાર જમ્યાં તે દિવસથી માંડીને આગાખાન મહેલમાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનાં મહાન કેદી તરીકે, યુગ-પુરુષને ખોળે પોઢી ગયાં ત્યાં સુધીનો કસ્તુરબાનો છ દાયકાનો ગૃહસ્થાશ્રમ ત્યારે દષ્ટિ સમક્ષ પડેો યાય છે ત્યારે, પ્રાચીન કાળથી ચાલ્યા આવતા આપણા આર્યસ્ત્રીના આદર્શની એક અદ્વિતિય મૂર્તિ આપણાં મનઃચક્ષુ સમીપ આવીને ઊભી રહે છે અને જગત આખાની વંદના માગી લે છે.

પોતાના જીવનમાં વીજળાવેગે ક્રાંતિ કર્યો જતા, જગતમાં પ્રેમનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવા સારુ, માનવજાતને સત્યને પથે દોરવા મથતા, સત્યાગ્રહી સેનાપતિની અધીંગના તરીકે કસ્તુરબાને જે મનોવ્યથા ભોગવવી પડી હશે તેના તો માત્ર ગાંધીજી જ સાક્ષી છે.

ગાંધીજીના અલૌકિક જીવન સાથે પોતાના જીવનનો તાલોવાણો વણવામાં કસ્તુરબાએ જે ઉચ્ચ સદ્ગુણોનું જગતને દર્શન કરાવ્યું છે તે આજના જમાનામાં દુર્લભ છે. સામાન્ય રીતે હિંદુ સ્ત્રી એટલે ધણીથી દબાયેલી, તેની હામાં હા મેળવનારી એવી છાંપ આપણા મન ઉપર હોય છે. પરંતુ કસ્તુરબાએ પોતાના જીવનથી ખતાવી આપ્યું છે કે આર્ય સ્ત્રી જગતભરની વંદના પામનાર આર્ય

એટલે પતિપરાયણ નમ્રતા, સ્વમાનશીલ દંડતા; સેવા-પરાયણ વતસલતા, સત્તનિષ્ઠ તેજસ્વિતા, પસન્નગંભીર વૈરાગ્યપ્રિયતા અને પ્રભુપરાયણ આસ્થિકતા!

છેક લગ્નજીવનના પ્રારંભકાળમાં પણ આપણને કસ્તુરબાના જીવનના આ ભૌલિક ગુણોની છાંપો યાય છે. એ દિવસોમાં નિર્મથિનાં ચોપાનિયાં નીકળતાં અને પેસે પેસે વેચાતાં. ગાંધીજીને સારાં ચોપાનિયાં વાંચવાની નાનપણથી ટેવ હતી. તેમાં પસંદ ન પડે તે ભૂલી ગય અને પસંદ પડે તેનો તરત અમલ શરૂ કરે. આવા એક ચોપાનિયામાં 'એક પત્નીવ્રત' પાળવા ઉપર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો. ગાંધીજીએ એક પત્નીવ્રત પાળવાનો નિશ્ચય કર્યો અને સાથેસાથ પોતાની પત્ની પણ આદર્શ સ્ત્રી અને તેની ભાવનાને લીધે પત્નીને એક પતિવ્રત 'પળાવવાનો' નિશ્ચય કર્યો. ગાંધીજી આ પ્રસંગ વિષે 'આત્મકથા' માં લખે છે: 'આ વસ્તુ અમારી વચ્ચે દુઃખદ ઝગડાનું મૂળ થઈ પડી. રાજ વિના કર્યાં ને જવાય એ તો એક જાતની કેદ જ થઈ. પણ કસ્તુરબાઈ એવી કેદ સહન કરે એમ હતી જ નહિ. ઇચ્છામાં આવે ત્યાં જરૂર મને પૂછ્યા સ્ત્રીના આદર્શની એક અદ્વિતિય મૂર્તિ

વિના નામ. જેમ હું દાખ મૂકું તેમ તે વધારે છૂટ લે અને તેમ હું વધારે ચિંતિ, આથી અમ બાળકો વચ્ચે અગોલા એ સામાન્ય વસ્તુ થઈ પડી. કસ્તુરબાઈએ જે છૂટ લીધી તેને હું નિર્ણય માનું છું. એક બાળા જેના મનમાં પાપ નથી એ દેવદર્શને જવા ઉપર કે દોષને મળવા જવા ઉપર દાખ કેમ સહન કરે? જો હું તેના ઉપર દાખ મૂકું તો તે મારા ઉપર કાં ન મૂકે?.....'

મોટે ભાગે કસ્તુરબાઈએ ગાંધીજીને પગલે ચાલવામાં પોતાના જીવનની કૃતાર્થતા માની છે. ગાંધીજીના જીવનમાં પોતે સમાઈ જવું એને જ શાંતિનું સાધન માન્યું હતું પરંતુ તેમાં જે પ્રસંગોપાત તેમના સ્વતંત્ર અને સ્વમાનસિય સ્વભાવની ઝાંખી આપણને થાય છે. આક્રિષ્ટ જતાં ગાંધીજીની ઈચ્છા મુજબ મોજાં ને ઊંચી એડીના ખૂટ પહેર્યાં, લાંબાં બદન અડાબાં. ત્યાં જઈને ગાંધી બેરિસ્ટરની ગૃહિણી તરીકે ટેબલ ખુરસી પર બાથમાં લીધાં. અપહરેટ દીવાનખાનાં શલ્યગાયાં, દેશીપરદેશી પેશાણોનાં પ્રેમપૂર્વક સ્વાગત કર્યાં. ગાંધીજીના વિકસતા જતા નીકિતવને આંખવા કસ્તુરબાઈએ પણ ઝડપી મંજૂર થઈ કરી. ગાંધીજીની વિશાળ બનતી જતી કુટુંબલાવનાને કસ્તુરબાઈએ પોતાના વાત્સલ્યપૂર્ણ હૃદયના સ્વાભાવિક ઔદાર્યથી ઝીલી લીધી. એ કાળ ગાંધીજીની સાધનાનો કાળ હતો. ગૃહસ્થજીવન શરૂ થાય ન થાય ત્યાં ગાંધીજીએ ત્યાગ અને સેવાના મંત્રાને જીવનમાં વલુવા મોંઝવા. કસ્તુરબાઈએ એ મંત્રાને પ્રેમપૂર્વક અપનાવ્યા અને તેમાં જીવનની ધન્યતા માની. એ આકરી તાવણીના દિવસોમાં એક પ્રસંગ બની ગયો. ગાંધીજી જ્યારે ડરખતમાં વધીલાત કરતા ત્યારે ઘણી વાર તેમના કારકુનો તેમની સાથે જ રહેતા. તેમાં હિંદુ અને ખ્રિસ્તી પણ હતા. ગુજરાતી અને મદ્રાસી પણ હતા. એક ખ્રિસ્તી કારકુનનાં માતૃપિતા પંચમ જાતિનાં હતાં. ગાંધીજી રહેતા એ ઘરની બાંધણી પશ્ચિમ દેશની હતી. તેમાં ખાજ ન હતી. રાતે પેશાખ માટે ચોકડીમાં કુંડાં મૂકવામાં આવતાં. એ વાસણ સાફ કરવાનું કામ કોઈ નોકરને માથે ન રાખતાં ગાંધીજીએ પોતાને માથે રાખ્યું હતું. કસ્તુરબા તેમાં મદદ કરતાં. બીજાનાં વાસણ તે કસ્તુરબા ઉપાડતાં પણ આ પંચમ જાતિના કારકુનનું વાસણ ઉપાડતું

તેમને માટે અસહ્ય થઈ પડ્યું. એક સુસ્ત વૈષ્ણવ કુટુંબમાં જીરેલાં કસ્તુરબાને માટે હરિજનના પેશાખનું વાસણ સાફ કરવાનો પ્રસંગ કેટલી મનોવેદનાનો હશે એની કલ્પના વાચક સહેજે કરી શકશે. આ હૃદયદ્રાવક અને પાવનકારી પુણ્ય સ્મરણ ગાંધીજીના જ શબ્દોમાં બાંધીએ: 'બીજો તો કસ્તુરબાઈ ઉપાડતી પણ આ તેને મન હદ આવી. અમારી વચ્ચે ક્લેશ થયો. હું ઉપાડું એ તેને ન પાલવે, તેને પોતાને ઉપાડતું ભારે થઈ પડ્યું. આખમાંથી મોતીનાં બિંદુ ટપકાવતી, હાથમાં વાસણ ઝાલતી, અને મને પોતાની લાલ આંખોથી કંપકા આપતી, 'સીડીએથી જીતરતી કસ્તુરબાઈને હું આજે પણ ચીતરી શકું છું.'

'પણ હું તો જેવો પ્રેમાળ તેવો ધાતકી પતિ હતો. મને પોતાને હું તેનો શિક્ષક પણ માનતો ને તેથી મારા અંધ પ્રેમને વશ થઈસારી પેટે પળવતો.'

'આમ તેના માત્ર વાસણ ઊંચા જવાથી મને સતોષ ન થયો. તે હસતે મુખે લઈ જાય તો જ મને સતોષ થાય. એટલે મેં એ બોલ ઊંચે સાંકે કહેલા: 'આ કંકાસ મારા ધરમાં નહિ ચાલે' હું બપોડી ઊઠ્યો. આ વચન તીરની જેમ ખૂંચ્યું. પત્ની ધમી-જીડી: 'ત્યારે તમારું ધર તમારી પાસે રાખો હું આ ચાલી' હું તો હિંમરને બ્રહ્મો હતો. ક્યાનો છોટા સરખો નહોતો રહ્યો. મેં હાથ ઝાલ્યો. સીડીની સામે જ બહાર નીકળવાનો દરવાજો હતો. હું આ રોક અચળાને પકડીને દરવાજા બહાર ખેંચી ગયો. દરવાજો અરપો ઉઘાડ્યો. આખમાંથી ગંગાજનના વહી રહ્યાં હતાં અને કસ્તુરબાઈ બોલી: તમને તો લાજ નથી, મને છે. જરા તો સરમાઓ. હું બહાર નીકળાને ક્યાં જવાની હતી? અહીં માળખાપ નથી કે ત્યાં નહીં. હવે લજવાઓ ને બારણું બંધ કરો. કોઈ જોશે તો. જેમાંથી કોઈ નહિ શોભીએ.' મેં મોં લાલ રાખ્યું પણ સરમાથો ખરો. દરવાજો બંધ કર્યો. જો પત્ની મને છોડી શકે તેમ નહોતી તો હું પણ તેને છોડીને ક્યાં જનારો હતો? અમારી વચ્ચે કનિયા તો પુષ્કળ થયા છે પણ પંચિગુપ્ત હમેશાં કુશળ આવ્યું છે. પત્નીએ પોતાની અદ્ભુત સહનશીલતાથી જીત મેળવી છે.'

આ તો થઈ ઔદુષિક જીવનની વાત. કસ્તુરબાઈએ હિંદુ સ્ત્રીનું નામ જે ભારે શક્તિ દર્શાવીને જગતમાં

હિંદુ વળ ક્યું છે તે પ્રશ્નને વર્ણવતાં પાર આવે તેમ નથી. હિંદુ સ્ત્રી ધરના ઉત્તર બહાર પગ મૂકતી નથી. એનો અવાજ પાંચ માણસ વચ્ચે ન સંભળાય, એનો ચહેરો ચાર માણસ ન જુએ તેમાં જ એ પોતાની ખાનદાની અને મહત્તા સમજવા લાગી છે. આવી દુરુણ સ્થિતિમાંથી હિંદુની હનરો બહેનો અંગ્રેજ સરકારની સામે રણમેદાને પડી અને જેલ તથા લાકીના માર હસતે મુખે સહન કરવા તૈયાર થઈ તેની શુભ શરૂઆત કસ્તુરબાએ આફ્રિકામાં કરી હતી.

ગાંધીજીએ વકીલાતના વાધા ઉતારી જનરલ સ્મર્સ સામે યુદ્ધના સાગ્ર સભ્યા હતા. હિંદીઓના હક્ક માટેની લડાઈ ચાલી રહી હતી. બ્રિટાનીસર્જનના રાજમાર્ગ ઉપરની હવેલી છોડી શીનીકસતું આશ્રમ-જીવન શરૂ થઈ ચૂક્યું હતું. કસ્તુરબા ગાંધીજીને પગલે પગલે સાથ પુરાવતાં હતાં. એક વાર કસ્તુરબા રસોઈ કરતાં હતાં, ગાંધીજી તેમને મદદ કરતા હતા. તે વખતે ધીમે રહીને ગાંધીજીએ વાત ઉઘારી: 'તને ખબર પડી કે ?'

‘શું ?’ કસ્તુરબાએ પૂછ્યું.

ગાંધીજીએ હસતાં હસતાં જવાબ આપ્યો: ‘આજ સુધી તું મારી પરણેતર સ્ત્રી હતી. આજથી પરણેતર નથી રહી.’

કસ્તુરબાએ સહેજ ભવાં ચડાવીને કહ્યું: ‘એવું વળી કાણુ કહ્યું ? તમે તો શેજ નવા નવા તુકતા શોધી કાઢો છો !’

ગાંધીજી સહેજ હસીને બોલ્યા: ‘હું ક્યાં શોધી કાઢું છું. પેલો જનરલ સ્મર્સ કહે છે કે ખિરતી લગ્નની જેમ આપણાં લગ્ન પણ કોરટમાં નોંધાવાં જોઈએ. આપણે નોંધાવ્યાં નથી માટે તે ગેરકાયદેસર ગણાય. અને તેથી તું મારી પરણેતર ગણાય નહિ પણ રખાત ગણાય.’

કસ્તુરબાએ ગુસ્સે યઇને કહ્યું: ‘કહ્યું એણે એવું માયું. એ નવરાને આવું આવું કાણુ જણે ક્યાંથી સૂઝે છે ?’

‘પણ હવે તમે યૈશ્વં શું કરશો ?’

‘અમે વળી શું કરીએ !’

‘અમે લડીએ છીએ તેમ તમે પણ લડો. સાચી પરણેતર થવું હોય અને રખાત ન રહેવું હોય,

તમારી આખર તમને પહાલી હોય તો તમે પણ સરકાર સાથે લડો.’

‘તમે તો જેલમાં જાઓ છો.’

‘તું પણ તારી આખર ખાતર જેલમાં જવાને તૈયાર થા’

‘યૈરાંથી તે વળી જેલમાં જવાય.’ કસ્તુરબા નવાઈ પામીને બોલ્યાં.

ગાંધીજીએ ગંભીરપણે જવાબ આપ્યો: ‘હા કેમ ન જવાય. પુરુષ જે સુખદુઃખ ભોગવે તે સ્ત્રીઓથી કેમ ન ભોગવાય ? રામની પાછળ સીતા ગઈ, હરીશ્ચંદ્રની પાછળ તારામતી ગઈ, નળની પાછળ દમયંતી ગઈ અને સૌએ જંગલનાં અનહદ દુઃખ વેઠ્યાં.’

ગાંધીજીનાં વચન કસ્તુરબાના હૃદયમાં સોંસરવાં ઊતરી ગયાં. તેઓ બોલ્યાં: ‘એ તો અર્ધા દેવ જેવાં. તેમને પગલે ચાલવાની આપણી શક્તિ ક્યાં છે ?’

ગાંધીજીએ ગંભીરતાપૂર્વક કહ્યું: ‘એમાં શું, આપણે પણ તેમની જેમ વર્તીએ તો તેમના જેવા થઈ શકીએ. રામના કુળનો હું અને સીતાના કુળની તું, હું રામ થઈ શકું અને તું સીતા થઈ શકે. સીતા રામની પાછળ ધર્મની ખાતર ન ગઈ હોત અને મહેલમાં બેસી રહી હોત તો તેને કાઈ સીતામાતા ન કહેત. અને હરીશ્ચંદ્રના સત્યવ્રત ખાતર તારામતી વેચાઈ ન હોત તો તેને કાઈ સતી ન કહેત. હવે તારે સ્ત્રીજાતિની આખર સાચવવી હોય, રખાતને બદલે ધર્મપત્ની ગણાવું હોય તો સરકાર સામે લડ અને જેલમાં જવા તૈયાર થા.’

કસ્તુરબા ધડીલર સાંભળી રહ્યાં. થોડી વાર વિચાર કરી તેમણે જવાબ આપ્યો: ‘ત્યારે તમારે મને જેલમાં મોકલવી છે ખરુંને ? હવે એટલું જ બાકી છે. ભલે પણ જેલનો ખોરાક મને માફક આવશે ?’

‘હું તને કેહેતો નથી કે જેલમાં જા. તને તારી આખર ખાતર જેલમાં જવાનો ઉમંગ હોય તો જા અને જેલનો ખોરાક માફક ન આવે તો ત્યાં ફળાહાર કરજે.’

‘જેલમાં સરકાર ફળાહાર આપશે ?’

‘ફળાહાર ન આપે ત્યાં સુધી ઉપવાસ કરજે.’

‘હીક, એ તો તમે મને મદવાતો રસ્તો બતાવ્યો. અને મને લાગે છે કે જેલમાં જઈશ તો હું જરૂર

મરી જઈશ.

ગાંધીજી ખડખડાટ હસી પડીને બોલ્યા: 'હા, હા, હું પણ એ જ ધર્યું છું. તું જેલમાં મરી જઈશ તો હું તને જગદંબાની જેમ પૂછશ.'

'ડીક ત્યારે તો હું જેલ જવા તૈયાર છું.'
કસ્તુરબાએ દહતાથી પોતાનો નિશ્ચય જણાવ્યો.

કસ્તુરબા હુકડીની આંગેવાની લઈ જેલ સીધાન્યાં કાયદાનો છડેચોક લંગ કર્યો. જેલમાં માંદગીના ભોગ બન્યાં. અનેક કષ્ટ સહન કર્યાં અને આખરે જાનરક્ષ સ્મરૂસને કાયદો ફેરવવાની ફરજ પડી.

માણસની ધાર્મિક વૃત્તિની કસોટી તેની માંદગીમાં ચાલે છે. આપણી ગામડી કહેવત પ્રમાણે માણસનું પારખું 'પાટલે કે પાટલે' ચાલે છે. કસ્તુરબા લગભગ મરણ પધારીએ હતાં. ગાંધીજીના ડાકટર મિત્ર પોતાના ઘરમાં તેમની પ્રેમપૂર્વક સારવાર કરતા હતા. અનેક ઉપચારો કર્યા છતાં કસ્તુરબાનું શરીર વળતું ન હતું. ડાકટરને લાગ્યું કે માંસનો શેરવો અથવા બીફ દી આપવામાં આવે તો જ ગમેલી શક્તિ પાછી મળે તેમ છે. એ વસ્તુએ આપવા માટે તેણે ગાંધીજીની રજા માગી. ગાંધીજીએ કહ્યું કે દરદીની રજા સિવાય મારાથી હા ન પડાય. કસ્તુરબા પધારીરજા હતાં. આવે સમયે તેમને કાંઈ પણ પૂછતું એ ગાંધીજીને માટે અત્યંત દુઃખમય હતું. છતાં ધર્મ સમજીને ગાંધીજીએ ડાકટરને અભિપ્રાય કહી સંભળાવ્યો. તદ્દન નમ્રતા અવાજે છતાં દહતાપૂર્વક કસ્તુરબા બોલ્યા: 'મારે માંસનો શેરવો નથી લેવો. મનબા દેહ વારે વારે નથી આવતો. ભલે તમારા ખોળામાં હું મરી જાઉં પણ મારાથી આ દેહ વટલાવાશે નહિ.'

આખરે જીવલેણ માંદગી સામે કસ્તુરબાએ પોતાની અજન્મ શ્રદ્ધાથી જીત મેળવી.

બારબાર વર્ષની આકરી, સાધના પછી લડાઈમાં વિજય મેળવી ગાંધીજી દેશ આવવા તૈયાર થયા. વિજયી સત્યાગ્રહીને વિદાય આપતાં મિત્રોએ પોતાના દાર્શિક લાવની નિશાનીરૂપે અનેક કિંમતી ભેટો આપી. ભેટોમાં સોનાચાંદીની વસ્તુઓ ઉપરાંત હીરાની ચીજો પણ હતી. તેમાં એક પત્થાસ ગીનીનો હાર ખાસ કસ્તુરબાને સારુ હતો. ગાંધીજીએ આખી રાત જાગીને આ ભેટો પોતાની સાથે ન લઈ જવાનો નિશ્ચય કર્યો.

જાહેર સેવકને મળતી અંગત ભેટો એ તેની સેવાનો બદલો હોઈને તેનો ઉપયોગ જાહેર સેવાના કામમાં થવો જોઈએ એવા અભિપ્રાય ઉપર ગાંધીજી વિચારને અંતે આવ્યા. દીકરાઓને આ વસ્તુ ગાંધીજીએ સમજાવી. તેઓ તો સમજ્યા. પરંતુ કસ્તુરબાને સમજાવવું મુશ્કેલ હતું. ગાંધીજીએ કસ્તુરબાને શાંતિથી સમજાવવાની શરૂઆત કરી. દાગીના પાછા આપવાની વાત સાંભળીને કસ્તુરબા ધગી ઊઠ્યાં, 'તમારે ભલે ખપ ન હોય, તમારા ઊંઝાઓને ન હોય, બાળકોને તો જેમ અપ્રાપ્ય તેમ મરે. ભલે મને પહેરવા ન દ્યો પણ મારી વહુઓનું શું? એમને તો ખપ આવશે. અને કાણ જાણે છે કે કાલે શું થશે. એટલા હેતુથી આપેલી વસ્તુ પાછી ન દેવાય.' આમ વારંવાર આવી તેની સાથે અનુધારા પણ લખી.

ગાંધીજીએ હજારેથી કહ્યું: 'ઊંઝાઓ પરણે તો ખરાં. આપણે ક્યાં બાળવપે પરણાવતાં છે. મોટા થાય ત્યારે તો તે પોતે જ ભલે કરવું હોય તે કરે. અને આપણે ક્યાં ઘરેણાંની શોખીન વહુઓ લાવવાની છે. છતાં કંઈ કરાવવું પડે તો હું ક્યાં નથી બેઠો.'

'જાલસા તમને. મારાં ઘરેણાં લઈ લીધાં એ જ તમે ને? મને મુખે નથી પહેરવા દીધું એ તમે મારી વહુઓને સારુ શું લેવાના હતા. ઊંઝાઓને આજથી વેરામી બનાવી રહ્યા છો. એ દાગીના પાછા નહીં અપાય અને મારા હાર ઉપર તમારો શો હક્ર.'

'પણ એ હાર તારી સેવાને ખાતર કે મારી સેવાને ખાતર મળ્યો છે?'

'ભલેને. તમારી સેવા એટલે મારી પણ ચર્ચા મારી પાસે રાતદહાડો મજૂરી કરાવી એ સેવામાં નહિ ગણાતું હોય. રક્ષાબંધને પણ જેને ને તેને ઘરમાં રાખ્યા ને ચાકરીઓ કરાવી તેનું શું?'

લાંબી ચર્ચાને અંતે ગાંધીજીએ કસ્તુરબાની જેવી તેની સંમતિ મેળવી. ઘરેણાં પાછાં આપ્યાં. કસ્તુરબા ઘૂંટણે ગળી ગયાં અને આવા અનેક પ્રસંગોમાં પોતાનો તીવ્ર વિરોધ દર્શાવ્યા છતાં ગાંધીજી પ્રત્યે અને તેમના મહાન કાર્ય પ્રત્યે સહેજ પણ અણગમો દર્શાવ્યા સિવાય તેમાં સદાય પ્રેમપૂર્વક સહકાર આપ્યા કર્યો. એ કસ્તુરબાના જીવનનો ભારે કિંમતી ગુણ કહી શકાય.

દેશમાં આવીને ગાંધીજીએ સાબરમતીમાં આશ્રમ સ્થાપ્યો. તેમાં પ્રાંત પ્રાંતના વિવિધ પ્રકૃતિના અનેક સ્ત્રીપુરુષોને એકત્રિત કર્યાં. આશ્રમજીવનમાં અનેક પ્રસંગે વારંવાર કરતુરખાને ગાંધીજીના કાર્યમાં સહકાર આપતાં ભારે મનોમંથન સેવવાં પડ્યાં. પણ તેઓ પોતાની અદ્ભુત સહનશક્તિથી પાર જીત્યાં.

અને છેલ્લાં પચ્ચીસ વર્ષોમાં ગાંધીજીએ ઉપારેલી સત્યાગ્રહની ઐતહાસિક લડતોમાં કરતુરખાએ પૂરે સાથ આપ્યો. એક પણ પ્રસંગે પાછી પાની કરી નહિ. પોતાને મળેલા મહાન પતિની સહધર્મચારિણી તરીકે પોતાની ફરજ બજાવતાં આખર સુધી તેઓ ઝૂક્યાં.

જેવું પવિત્ર, ત્યાગમય અને વાત્સલ્યપૂર્ણ જીવન જીવ્યાં તેવું બડામગી વીરમૃત્યુ કરતુરખાને સાંપડ્યું. પૂનાના આગાખાન મહેલમાં પયગંબર પતિના સાંનિધ્યમાં તેમને હાથ પોતાના હાથમાં રાખીને, લાંબી માંદગી સામે ઝૂકતાં, સામ્રાજ્યના એક કેદી તરીકે, સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામના અગ્રોખા લડવા તરીકે, ખરી ક્ષત્રિયાણીને જાણે તેવું વીરમૃત્યુ તેઓ પામ્યાં.

કરતુરખાના મૃત્યુસમાચાર સાંભળતાં જગતનાં લાખો સ્ત્રીપુરુષોએ પોતાની સગી માતા ગુમાવ્યા જેટલું દુઃખ અનુભવ્યું. કરતુરખાનો દેહ ગયો પણ અદ્વિસક સંગ્રામના સેનાધિપતિનાં મુયોગ્ય સહધર્મિણી તરીકે અને આર્થસ્ત્રીના સનાતન આદર્શની મૂર્તિરૂપે, કરતુરખા પોતાને મળેલા 'ખા'ના બહુમાન ગિરદાને જ સાર્થક કરતાં, ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં સતત્ય અમર રહેશે.



હાસ્ય-પ્રકાશ

લેખક: જહુરાય ડી. બંધડિયા
ક્રિ. ૩-૦-૦૦

વર્ષો સુધી સ્વેચ્છાએ સાહિત્ય-સંવાસ સેવ્યા પછી હાસ્યરસના બાણીતા લેખક શ્રી જહુરાય બંધડિયા આ પુસ્તકથી સાહિત્યક્ષેત્રે પુનઃ પ્રવેશ કરે છે. આ પુસ્તકમાં વાર્તાઓ, લેખો, ગીતો, દુહાઓ વગેરે પાંચ પ્રકારે પીરસાયેલો-પંચા-મૃત-હાસ્યરસ વાચકને અનેશ આનંદ આપશે.

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ : ભાવનગર

જો તમારે

સુખ, સમૃદ્ધિ અને સન્માન મેળવવું હોય
પૈસા, પ્રેમ અને પ્રતિષ્ઠા જમાવવી હોય
જગત જીતવાનો બહુ બાણી લેવો હોય

તો

હબરો પુસ્તકોમાંથી ચૂંટી કાઢેલાં નીચેનાં
જો સર્વોત્તમ પ્રકાશનો વહેલી તકે વાંચો

અંતરદ્વાનિ

સકળતાનો રાજમાર્ગ

(અનેક સકળ પુરુષોના અનુભવોનો પ્રકાશ)

કિંમત રૂપિયા ત્રણ ફક્ત

આત્મશુદ્ધિ અને જીવનનો વિકાસ
સાધવા તુરત મંગાવો

મળવાનું એક જ સ્થળ:

ગુર્જર સાહિત્ય ભંડાર

લાઠી : કાઠિયાવાડ

૦૦

ભાવનગરમાં પ્રાપ્તિસ્થાન
સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ.

જેમાં ચતુરભાભી નનામા કાગળોમાંથી એક નવું જ તત્ત્વજ્ઞાન શોધી કાઢે છે.

નવું તત્ત્વજ્ઞાન

[૧

વાધરી પરિવદમાં, (લેખ ‘અભિનેતાગીરી’
જે ધડી મોજ તા. ૧૬/૨૩-૪-૪૪) મારી
અને મગનભાઈની મારાં ચતુરભાભીએ રેવડી કરી તે
પછી મારું જલદેર કાર્ય જરા હંકું પહોં દહું. ત્યારે બીજી
અણુધારી દિશા તરફથી મને ગરમી લાગવા માંડી.
મારા પર ‘નનામા’ કાગળોનો વરસાદ વરસવા માંડ્યો
હતો! આમ ‘હંડી, ગરમી ને વરસાદ’ મારા પર
એક પછી એક દબ્બો કરી રહ્યાં હતાં.

માણસના હવનમાં ત્રણે ઋતુની જરૂર છે અને
તે જો ખીસામાં ઉનાળો, દેશમાં શિયાળો અને શરીરે
ચોમાસું એ રીતે હોય તો સુખદાયી લાગે. પરંતુ
મને તો ખીસામાં શિયાળો, આંખમાં ચોમાસું ને
શરીરે ઉનાળો ખેડો હોય તેમ લાગતું હતું! તે જાણે
કેમ જોણું હોય તેમ નનામા કાગળોની પાનખર
ઋતુ-જેમ ઝાઝા પાંદડાં બીડી બીડીને માથે પડે તેમ
મારે માથે આવી પડી હતી.

એક કાગળમાં મેં ઓફિસ-સિપાઈને રજા આપી
હતી તે વ્યાખત નકામી ધમકી હતી. બીજામાં અમુક
હોટલમાં મારે સાધારણ તકરાર ચલેલી હોવાથી ત્યાં
ન જવા વ્યાખત ચેતવણી હતી. ત્રીજામાં ચતુરભાભી
સાથેના મારા ભાઈમહેન જેવા સંબંધ વિશે મંદા
બાણેપો હતા. એવા તો અનેક નમૂના મારી પાસે
આવી ચઢ્યા હતા જે ચતુરભાભી તથા મારાં ધર્મ-
પત્નીને દેખાડીને મેં કચરાની ટોપલીને સ્વાધીન કર્યા
હતા. પણ તેમાંના છેલ્લા એક કાગળે તો હદ કરી.
જે કાગળ લાંબાતરફથી કોઈ છાત્રભાઈ તરફનાં મણસે
સોમવાર તા. ૧૦-૪-૪૪ ને રોજ મારા પર લખેલો
જે મને હુમવાર તા. ૧૨-૪-૪૪ ને રોજ મળેલો
અને તેમાં ‘તમારા સાળા લખમીદાસ નાની ઉમ્મરે

ભાવનગર મુકામે તા. ૫-૪-૪૪ ને રોજ કુલથંદ
ભાઈને ત્યાં શ્રી રામશરણ થયા છે’ વગેરે ‘અશુભ-
મોર્ચા’ કરીને લખેલું, તેથી મારા ધરમાં દિવસગીરી,
રાત્રીગીરે હાથપીડને બદલે હોળી સળગેલી!

વ્યાખત એમ હતી કે છગનભાઈ નામના ભાવ-
નગરમાં મારા કાઈ મિત્ર હતા જ નહિ! મારા કાઈ
સાળો તે દિવસે ભાવનગરમાં હતો જ નહિ કારણકે
તે બધાની સંખ્યા નંગ ૧૭ મેં મુખ્યમાં, ગણી
લીધેલી! વળી મારા કાઈ પણ સાળાનું નામ લખમી-
દાસ હતું જ નહિ. વળી કાઈ પણ લક્ષ્મીદાસ
લક્ષ્મીનો ખરો દાસ હોય તે નાની ઉમ્મરે ગુજરી
જાય જ નહિ. ૫ મી એપ્રિલે જમરાત્રા આવી ચડે
તો તેને બળદ-ધારા પ્રમાણે વધુમાં વધુ ત્રીસ દિવ-
સની અથવા બે-ત્રી કુંડીના ધારા પ્રમાણે જોળામાં
જોડી ત્રણ દિવસની તો જરૂર મુદત નાખે! વળી
૫ મીના મરણુનો મેલો કાગળ ૧૦મીએ કાઈ દેવતા
કટક લખે તે પાંચ દિવસ સુધી નાટક-સિનેમા ભેવા-
માં દોષે રાખે એ પણ સંભવિત નહોતું. દોવા જેવી
સાક વાત હતી કે એ કાગળ નનામો હતો. ખેડો
હતો, છતાં મારાં ધર્મપત્નીએ હક લીધી ને કહ્યું:—

‘મારા ભાઈઓ બધા મારી નજર પાસે હીમ-
ખીમ છે તે હું જાણું છું. છતાં આપણે તો લક્ષ્મી-
દાસભાઈનો ખરખરો કરવા આજે જ ભાવનગર જવું
છે. કુલથંદભાઈ આપણા સ્નેહી છે તે મળતાં આવશું
ને મારા રોયા છગનભાઈ જેવા નાલાયક નનામા
પત્રો લખનાર માણસની ખબર લેશું. મને ખબર છે
કે ભાવનગરમાં કેટલાક હથકટને એવી ટેવ પડી ગઈ
છે તે જરા એકાદે પ્રકરેને કોઈ પ્રકરે પ્રશ્ને સપ્તે
હમણું જ ભાવનગરની બે ટિકિટ કઢાવી આવે.’

મેં કહ્યું: ‘પણ ગાંડી, આપણને ન લાગે, ન
વળગે; ન સ્નાન; ન સ્નાન; ન સ્નાન; અમથો શું કામ ખરચ
કરવો? બીજા કઈ કામ ધધા
હશે કે નહિ?’

નનામા કાગળો

લેખક

જહુરાય ડી. ખંધડીઆ

એણે કહ્યું: ‘બીજા ધધા
ચુલામાં પડ્યા. હું તો સામાન
આંધું છું ને તમે નહિ મનો
તો ચલો ચતુરભાભી પાસે
ન્યાય કરાવવા. મારે તો ખેચાર

દિવસ મન મોકળું કરવા બહારગામ જવું હતું તેમાં લકું થયે આ નનામા કાગળનું કે ભાવનગર-આપણા વતનની તેણે યાદ આપીને ગામતરું ઊભું કર્યું.

મેં કહ્યું: 'તારે બહારગામ જ જવું હોય તો ચાલ આપણે માથેરાન જઈએ, કાશ્મીર જઈએ, બેંગલોર જઈએ પણ ભાવનગર કંઈ સાતિનું કે દવા ખાવાનું સ્થળ નથી. ત્યાં તો મચ્છર છે, ગંદકી છે, ગરમી છે અને આવા કેટલાક માણસોની નાલાયકી વધારામાં.'

એણે કહ્યું: 'છતાં આપણું વતન તે વતન. બોલો હવે ભાવનગર આવો છો કે ચતુરભાભીને ઘેર?'

પતિપત્ની વચ્ચે આવેો મતભેદ પરવાથી અને બંને ચતુરભાભીને ઘેર આવી ચઢ્યાં.

ચતુરભાભી કંઈકે કાગળ ફાડતાં હતાં અને મગનભાઈ એક હાથમાં તાર રાખીને બીજે હાથે ચતુરભાભી સામે ગુસ્સાના ચાળા કરી ચીંથરા ફાડતા હતા. અમને બંનેને અણુધાર્યાં આવેલાં નોંધને એ બંને હસી પડ્યાં.

મારાં પત્ની કહે: 'ઓહોહો, મૂડીખજરના મહા-મંડળના મંત્રી મગનભાઈ? કેમ જાણે તમારી વડ-ગાદીની ઓફિસમાં બેસીને મહેતાને ધમકાવતા હો તેમ કાઈ દિવસ નહિ તે આજે મારાં ચતુરબહેન સામે આંખ્યું કાઢીને તેમને ધમકાવતા હતા?'

મેં કહ્યું: 'કાઈવાર પ્રસંગ આવે બેરં સામે આંખ્યું પણ કાઢવી પડે. ચતુરભાભી પણ આખરે તો બેરં જ છે ને? એ બંનેની ખૂબી તો એ છે કે આપણને નોંધને બંને ગુસ્સામાંથી હાસ્યમાં તરત

લાપસી પડ્યાં. એ પણ એક કળા છે.'

ચતુરભાભી: 'પધારો જહુભાઈ! પધારો દયા-બહેન! એ તો બેરંઓ પુરુષ સામે જીલ કાઢે ને પુરુષો બેરં સામે આંખ્યું કાઢે. સંસાર એમ જ ચાલ્યા કરે. બાકી ગુસ્સામાંથી હાસ્ય, હાસ્યમાંથી આકંદ એ મુગ્ધ મોહા પરના ભાવો બદલવા એ તો એક સામાન્ય બાબત છે. ખરી બાબત તો આજ મેં એક નવા તત્ત્વજ્ઞાનની શોધ કરી તે છે.'

મેં કહ્યું: 'નવું તત્ત્વજ્ઞાન? એ વળી શું?'

મગનભાઈ: 'આ એ જ તોફાન છે તો. તે તારી ભાભીને જાપરે સઘાવી દીધી છે એટલે રોજ નવા નવા ફતવા શરૂ કર્યા છે. હું તે નોકરી કરું કે એના નવા તત્ત્વજ્ઞાનના અંખતરા કરવા માટે પ્રયોગ-શાળા ખોલું?'

ચતુરભાભી: 'તમારે કશું નહિ કરવાનું. હું કહું તે કરવાનું. નહિતો પછી તમે નોકરી કરો ને હું પ્રયોગો કરીશ. એ માટે આપણો ન્યાય કરાવવાનું...'

મેં કહ્યું: 'પણ ભાભી, એ નવું તત્ત્વજ્ઞાન તે વળી શું? વાત તો કરો એટલે કંઈ સમજ પડે.'

ચતુરભાભી: 'તો સાંભળો, કાશ્મીરમાં કહેવ-તોમાં તમે 'રાત્ર કામ' કહેવત સાંભળી હશે. પુસ્ત-કાનાં નામોમાં તમે 'કંડી આગ' 'ઝેરી અમૃત' 'મીઠું ઝેર' 'કડવી મીઠાઈ' વગેરે વાંચ્યાં હશે.

મેં કહ્યું: 'કડવી મીઠાઈ' શબ્દ તો મેં જ ચાલુ કર્યો છે. એ વદતોઆધાત (Paradox) કહેવાય છે.

ચતુરભાભી: 'તમારા એક પુસ્તકમાં તમે એથી

તમારી રુચિને અનુકૂળ
અને તમારા વ્યક્તિત્વને હુજાડું રજૂ કરતી
તમારી એકેય છબી લેવાઈ નથી ને ?
તો તમારા જ સંતોષ ખાતર, એક વાર મુલાકાત લ્યો:—

નિરંજન સ્ટુડીઓ

સ્ટુડીઓ-૫૯૫ ૬૨-૬૯૫ : સ્ટેશન રોડ, ભાવનગર

૨૦
૨૧
૨૨
૨૩
૨૪
૨૫
૨૬
૨૭
૨૮
૨૯
૩૦
૩૧
૩૨
૩૩
૩૪
૩૫
૩૬
૩૭
૩૮
૩૯
૪૦
૪૧
૪૨
૪૩
૪૪
૪૫
૪૬
૪૭
૪૮
૪૯
૫૦
૫૧
૫૨
૫૩
૫૪
૫૫
૫૬
૫૭
૫૮
૫૯
૬૦
૬૧
૬૨
૬૩
૬૪
૬૫
૬૬
૬૭
૬૮
૬૯
૭૦
૭૧
૭૨
૭૩
૭૪
૭૫
૭૬
૭૭
૭૮
૭૯
૮૦
૮૧
૮૨
૮૩
૮૪
૮૫
૮૬
૮૭
૮૮
૮૯
૯૦
૯૧
૯૨
૯૩
૯૪
૯૫
૯૬
૯૭
૯૮
૯૯
૧૦૦

પણ એક પગલું આગળ વધીને કહ્યું છે: 'શાંતિથી કોષ કરો. નિરાંત ચિંતા કરો, પ્રેમપૂર્વક દુશ્મનને ધિક્કારો, વગેરે.

સૌ ક્ષમા: 'એ તો મેં એમને દેખાણું છે અને એ પ્રમાણે જો માણસ વર્તે તો સુખી જ થઈ જાય.'

ચતુરભાભી: 'ખરું છે. એથી ખીલું એક પગલું હું આગળ વધું છું. મારે મતે સત્ય અને અસત્ય અંધકાર અને પ્રકાશ, પુણ્ય અને પાપ ભલે ભૂદાં લાગતાં હોય છતાં ઈશ્વર જ એ સર્વનો સર્જનહાર હોવાથી અસત્યમાં, પાપમાં, અંધકારમાં પણ તેનો કંઈક દેવી અંશ હોવો જોઈએ. કંઈ નહિ તો શોમાં એક ટીકા.'

મેં કહ્યું: 'એટલે ?'

ચતુરભાભી: 'એટલે જ જગતમાં કોઈક પ્રસંગમાં દુશ્મનો પણ દેવી અને કલ્યાણકારી હોઈ શકે. જેમ કે પુણ્ય-પ્રકાશ જે દુર્વાસા અને વિધામિત્ર મુનિ જેવાનો હતો. દયાદ્ર-હિંસા જે મહાત્મા ગાંધીજીને એક રિખાતા પ્રાણી પર અજમાવવી પડી હતી. લોકાપોચારી-લોભ જે સ્વરાજ્યના કાળા માટે ક્રોધારી અને ક્રૂર બાપા હાખવી રહ્યા છે. સ્વદેશભક્તિનો મદ, કલ્યાણની કામના, દેશસેવા ખાતર જેલમહેલના મોહ; એ રીતે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મસર બધાં જ જાણીતાં દુશ્મનો દેવી સ્વરૂપ કદીક પકડી શકે છે.'

મેં કહ્યું: 'તમારી વાત વિચારવા જેવી છે. કંઈક નવું છે. પણ અસત્ય માટે દેવી શું હોય ?'

ચતુરભાભી: 'જરૂર હોય. દેવી જુદાણું હોઈ શકે છે. જેમ મહાભારતમાં યુધિષ્ઠિરને ખોલવું પડ્યું હતું તેમ.'

મેં કહ્યું: 'એ જરા ખ્યાનમાં નથી આવતું. હાખવા તરીકે નનામા કાગળો ને નનામા તારો કેટલાક બાપલા નાલાયક માણસો ખીલને તુકસાન પછેના આડવા લખે તેમાં કદી પણ દેવી જુદાણું સંભવી શકે. એ હું માની શકતો નથી.'

મગનભાઈ: 'હું પણ માની શકતો નથી.'

ચતુરભાભી: 'તમારે ખનનેએ હમણાં જ માનવું પડ્યો. હું સાબિત કરી આપીશ. પહેલાં તો નનામા કાગળો હોઈ શકે; નનામા તારો નહિ. તારમાં સહી કરવી જ પડે છે. એટલે કે નનામાં અથવા ખોટા

કાગળો અથવા તારો. ટેલિફોન પણ નનામા કે ખોટો હોઈ શકે. વારુ, ખીલ વાત. કંઈ બધા જ કાગળો નનામા નથી હોતા. કોઈ નનામા હોય છે. કોઈમાં સરનામા વગરનાં ખરાં નામ હોય છે. કોઈમાં ખોટાં નામ-સરનામાં હોય છે. કોઈમાં ખરાં નામ-સરનામાં છતાં ખોટી સહી હોય છે. અને કોઈમાં ખરા નામ-સરનામાં ને ખરી સહી છતાં ધણી કબૂલ નહિ થાય. વળી કોઈમાં ખોટી હકીકત તો કોઈમાં ખરી હકીકત હોય છે. અનેક કેસો પોલીસોએ એવા નનામા કાગળમાંની ખરી હકીકત પરથી પકડેલા છે. અનેક માણસો નનામી ચેતવણીઓથી આફતમાંથી બચી ગયા હોય છે. નનામા લેખકો કંઈ બધા જ બાપલા કે નાલાયક નથી હોતા. કેટલાક નવરાજોને નનામું લખવાનો શોખ લાગુ પડેલો હોય છે. કેટલાકને સેવા કરવી હોય પણ ઉપાધિ વહોરવી ન હોય, સત્ય કહેવું હોય પણ આંખે ચાવું ન હોય એટલે નનામું' યા જગતું નામ યા તખ્તલુસ રાખી લખે છે. તમારા લેખકોમાં પણ એ રીતે અનેક જાહેર લેખો લખનારા છે. ઝાઝી વાતે ગાંડાં ભરાય એટલે સાર એટલે જ કે કાલિદાસ નનામો કાગળ કે ખોટો તાર પણ દેવી જુદાણું હોઈ શકે. કારણ કે કોઈ ભોળા છતાં ખોટ પાસે ભગવાનજીભાઈ નનામું લખાવી નાંખે.'

મગનભાઈ: 'કપાળ ! આ જો આજ ભાવનગરથી એક હળાહળ ખોટો તાર આવ્યો છે એને તારી ભાભી દેવી જુદાણું કૃપા કરે છે.'

તારમાં લખ્યું હતું:—

'કુલચંદભાઈ ગંભીર બીમાર માટે જલદી આવો. ઇમનભાઈ.'

મેં કહ્યું: 'તાર વાંચતાં તો ખોટો નથી લાગતો.'

મગનભાઈ: 'અરે, કુલચંદભાઈ તો મારે ત્યાં અહીં રાજા કરવા ૧૫ મીએ આવવાના છે એવો સંદેશો નેતો માણસ કાલે લઈ આવ્યો.'

મેં કહ્યું: 'આ ભાવનગરમાં આવવા નનામા તાર-કાગળ લખવાની કુટેવ ઘણાને હોય એમ જણાય છે. અમે પણ—'

ચતુરભાભી: 'એ માટે આજે જ ભાવનગર જવું કે ન જવું એ વિષે અમારા વચ્ચે મતભેદ પડ્યો હતો. હું કહું છું જવું. એ કહે છે નથી જવું. એટલે

કુલચંદલાઈની વહુએ ટકુકો કરતાં કહ્યું: 'આપણે બધાં જ સાથે કાલની ગાડીમાં મુંબઈ જઈએ તો શું વધી ?'

ચતુરભાભી: 'વધી કંઈ નહિ પણ સાથે પેલાં છગનભાઈને પણ લેતા જઈએ તો ચોર પકડાશે ને વધુ મજા આવશે. તમારે ચોર ન જ પકડવો હોય તો પછી ચાલો કાલે મુંબઈ.'

કુલચંદલાઈની વહુ કહે: 'એ વાત બરાબર છે. આમેય તમે બધાં આવ્યાં છો તો ભલે ૪-૫ દિવસ રોકાઈ જઈએ ને પેલા છગનભાઈનો ઘડો લાડવો કરો એટલે મારો રાયો ફરી વાર કાઢવું નામ ન લે.'

મારાં પત્ની કહે: 'એમ ૪-૫ દિવસમાં તે ચોર હાથ આવતા હશે ?'

ચતુરભાભી: 'ભલેને મહિનો લાગે. આપણે મુંબઈ જવાની શી ઉતાવળ છે ? ને અહીં કુલચંદલાઈનું ઘર ક્યાં પારડું છે ? એ તો હવે અહીં આવ્યાં છીએ એટલે કુલચંદલાઈના એ ચોરને પકડવે જ છટકો.'

મને આ બે બૈરાંની રમતમાં કંઈક ચાલાકીની ગંધ આવી. ચતુરભાભી કુલચંદલાઈને ગળે પડીને કેમ જાણે તેમને ત્યાં મહિનો માસ જળરજરતીથી ધામા નાખવાની રમત રમી રહ્યાં હોય તેમ લાગ્યું. પણ હજી હું મારા છીછરા પાણીમાંથી ચતુરભાભીના ઊંડા પાણીમાં ઊતરું ત્યાં તો કુલચંદલાઈ ધૂરડી બેઠા: 'અત્યા, પણ તમે બન્ને વિદ્વાન લાખડા જેવા લાખડા ચઈને આવા ખોટા તારકાગીની તપાસ કર્યા વગર એકદમ અહીં ચાલ્યા આવ્યા તે વિચાર તો કરવો હતો ?'

મગનભાઈ અને મેં એકીસાથે અનાજ કરતાં કહ્યું: 'કુલચંદલાઈ, હવે તમે હડાપણની વાત કરી. અમે તો આ હજાહજી જૂઠાણું જાણતા હતા ને આવવા બિલકુલ તૈયાર નહોતા. છતાં આ તમારી બન્ને લાભીઓએ બૈરાં-હડ પકડી એટલે લાચાર થઈ પડ્યા ને અહીં આવીને બારાઈ પડ્યા.'

ચતુરભાભી: 'તમે બન્ને એકીસાથે શબ્દે શબ્દે આવડો લાખો પાક બોલી ગયા તે કયાંક લખી રાખેલું ઝાખી નાંખ્યું લાગે છે. અમારી હડ તો હવે પૂરી થઈ ગઈ, હવે ચાલો તમારી હડ પૂરી કરીએ. બોલો તમારા બધાની શી હડ છે ? અહીં રહીને કુલચંદ-

લાઈનો ચોર પકડવો કે કાલે મુંબઈ જવું ?'

હું ને મગનભાઈ કુલચંદલાઈનું કાચું ભેવા લાખા ને કુલચંદલાઈ એમની વહુનું કાચું ભેવા લાખા ત્યાં તો છગનભાઈ બોલી બેઠા: 'છેલ્લે કાઢી ખાતર નહિ તો મારે ખાતર, મારા નામને ખાતર પણ એ સાલા છગનભાઈને પકડીને તેને ખોખરો કરવો નોઈએ. કુલચંદલાઈને ઘેર તમારા ઉતારા આવત વધીને હોય કે અગવડ હોય તો ચાલો મારે લો.....'

ત્યાં તો કુલચંદલાઈની વહુ તકુકી બેઠા: 'શું બોલ્યા તમે છગનભાઈ! ખચરદાર, એવું બોલ્યા છો તો. અમારાં ઘર કંઈ કાળીવાધરીનાં ઘર નથી. અમે કેમ તેમને ત્યાં મહિનો માસ ધામા નાંખવાના હતા ? તેમ મગનભાઈ, ચતુરબહેન, જુલુભાઈ, દયાબહેન વગેરે અમારાં મહેમાન છે. અમારું ઘર તે તેમનું જ ઘર છે. અમારે કંઈ ભુલાર છે જ નહિ. તમે તેમને ન બોળો ન પારખો ને વળી મહેમાનગતી રેના કરવા તીકલ્યા છો ! તમે બધા લાખડાઓ એ જ એવા. એ તો મગનભાઈ ને જુલુભાઈનું ચાલું હોત તો અમારે આંગણે મહેમાન કયાંથી હોત ? એ તો ભણું અને અમારાં ચતુરબહેન તે દયાબહેનની સ્ત્રી-હંકરું કે અમારાં આંગણું આજ પાવન થયાં.'

ચતુરભાભી: 'અને ભણું અને પેલા નનામો કાગળવાળા છગનભાઈનું.'

ત્યાં તો અમે બધાં એકીસાથે બોલી બેઠા: 'એને તો સાફાને ખાણિયામાં ખાંડી, ખોખરો ફરી તેનું તેલ કાઢવું નોઈએ.'

ચતુરભાભી: 'પણ એ છગનભાઈને પહેલાં પકડો તો ખરા !' કે ગમે તે છગનભાઈને શળાએ ચડાવવા છે ?'

મેં કહ્યું: 'એને પકડવાનું બીકું તો તમે ઝાપ્યું છે ને ? પછી અમને શી ફિકર ?'

ચતુરભાભી: 'ને સમજ કરવાની સત્તા પણ મેં રાખી છે.'

કુલચંદલાઈ: 'ચતુરભાભી, તમે તો ચોર પકડનાર પોલીસ ને સમજ કરનાર ન્યાયાધીશ તરીકે બંને જ કામ કરશો ત્યારે અમારે શું કરવાનું ?'

મારાં પત્ની કહે: 'આપણે વળી એમને એ

કામમાં મદદ કરશું. દાખલાજી તરીકે એ ગુનેગાર જીનભાઈને શોધી કાઢવામાં, ભાવનગરમાં કુલ જીનભાઈ કેટલા તેની તપાસ કરવી—'

જીનભાઈ: 'એની જરૂર નથી કારણ કે આપણા રતિલાલ માસ્તરે નામ પ્રમાણે માણસોની નવરા બેઠાં વસતિગણતરી કરી હતી ને તેમને ૧૬૪ જીનભાઈ જણાયા હતા ને મને ૧૬૫મે નંબર આપ્યો હતો.'

મગનભાઈ: 'પણ એ બધામાં કુલચંદભાઈ અને અમને બધાને જાણનાર જીનભાઈ કેટલા ?'

જીનભાઈ: 'હું એક જ. એટલે એ શોધ નકામી છે.'

ચતુરભાઈ: 'એ રતિલાલ માસ્તર કોણ? આંકે વર્ષ પહેલાં તમારે ત્યાં અમે લગનમાં આવ્યાં હતાં અને વાત વાતમાં 'માટે' શબ્દ બોલે છે તે જ કે?'

મેં કહ્યું: 'હવે મને પણ યાદ આવે છે. તેઓ નિંદાગ્રામમાં માસ્તર છે ને હજી કુંવારા છે. જરા વેદિયા છે એટલે જ કુંવારા હશે. એકંદરે છે લગવાનના માણસ. લક્ષા ને ભોળા ને ધાર્મિક.'

કુલચંદભાઈ: 'અરે બહુ મજાના માણસ છે. બધાના લેલામાં રાજ. કોઈનું ય બગાડે નહિ. મરતાને મર ન કહે એવા. તમને બધાને બહુ પ્રેમથી યાદ કરે છે.'

ચતુરભાઈ: 'હજી સુધી? આંક વર્ષ થયાં છતાં?'

કુલચંદભાઈ: 'હા. ખાસ કરીને તમારા ચાતુર્યનાં તો એ ભારે ભારે વખાણ કરે છે. હજી અડવાડિયા પહેલાં જ તમારા બખર પૂજતા હતા. અને જહુભાઈના નવા ધુસ્તક વિષે તપાસ કરતા હતા. એ તો હાસ્યના શોખીન છે.'

ચતુરભાઈ: 'કદાચ એટલા જ માટે—'

ત્યાં તો રતિલાલ માસ્તર આવી યજ્ઞ. અમને બધાને 'નેઈ' આનંદ પામી બોલ્યા: 'મને બખર મન્યા કે તમે બધાં આવ્યાં છો માટે તો હું દોડતો આવ્યો. તમે બધાં આવ્યાં તે માટે બહુ આનંદ થયો. પણ આમ અણધાર્યું આવવાનું શને માટે?'

ચતુરભાઈ: '૧૬૬ નંબરના જીનભાઈને માટે. વાંચો આ તારકાગળ.'

રતિલાલ: 'કોઈ જીનભાઈને ઘઠ હશે માટે આપી બનાવટ કરી લાગે છે. પણ જરૂરાબધાઈ તમારા

કોઈ સાળાનું નામ તો રૂપમીદાસ હતું ને આમાં તો લખમીદાસ છે માટે કંઈ ગોટાળો લાગે છે.'

મેં કહ્યું: 'એ તો મારી એક વાર્તામાં બનાવટી અને કલ્પિત સાળો રૂપમીદાસને નામે ચીતરેલો.'

ચતુરભાઈ: 'તમે વાર્તાઓમાં બનાવટી રૂપમીદાસ બિલા કરો તો કોઈ જીવનમાં બનાવટી જીનભાઈ બિલા યામ ને આવી બનાવટો કરે. નનામાં કાગળો લખે તેમાં શી નવાઈ?'

રતિલાલ માસ્તર: 'બરાબર છે. અંગ્રેજીમાં કહ્યું છે કે When a jest you cannot take then a jest you should not make માટે જે બનાવે તેણે બનવા પણ તૈયાર રહેવું જોઈએ.'

કુલચંદભાઈ: 'પણ માસ્તર આ રીતે? આ તો ધાતકી રીત છે. આપણા ભાવનગરમાં જ એવા નાલાયકો વસે છે. ને મારા હાથમાં એ બનાવટી જીનનીઓ આવે તો—'

ચતુરભાઈ: 'તો તમારા હાથમાંથી લાંકડી એવી લઈને તમને જ ફટકાનું ને જીનભાઈને તેણે કરેલી બનાવટ માટે ધન્યવાદ આપી તેનું સન્માન કરું.'

અમે બધાં ડહાઈ ગયાં. રતિલાલ માસ્તર તો પૂતળાની માફક સ્તબ્ધ થઈ ગયા. જીનભાઈ ને કુલચંદભાઈ તો છેલીલી પડી ગયા. એ ભેદી વાર્તાવરણ દૂર કરતાં કુલચંદભાઈની વહુ બોલ્યા: 'હવે મૂંઝાં એ બધી પંચાત. તમારા ચોર પછી નિરાંતે પંકજાં કરજો, હાલ તો અમને તમારું સન્માન કરવા દો. ચાલો કપડાં ઉતારી નાહીધોઈ લ્યો. છોકરીઓ રસોઈ તૈયાર કરી રહી છે.'

x x x

૧૪ મીના ધડાકા [૩

બીજો દિવસે તા. ૧૪-૪-૪૪ ને રાજ સાંજની પાંચેકને શુભારં અમારાં વણે કુટુંબો સભ્યો નંબ ૨૧ તથા જીનભાઈ તથા રતિલાલ માસ્તર વગેરે આપણી પી, સભા ભરીને ગપ્પાં મારતા બેઠાં હતાં. ત્યાં જીનભાઈએ વાત છેડી: 'હે ચતુરભાઈ, મને તો હવે મારા નામ બાજત કીડીઓ ચડે છે. તમે મેલા ૧૬૬મા જીનભાઈને પકડવા માટે ક્યારે શરૂઆત કરો છો? નાહકનું મારું નામ સંડોવાયું છે.'

ત્યાં તો કાંઈના સ્વપ્નમાં નહિ એવો ચતુરભાભીએ ધડાકા કરતાં કહ્યું : 'તેમાં વળી શરૂઆત શી કરતી હતી ? મેં તો મારી તપાસની સમાપ્તિ પંજુ ફરી લીધી છે ને ચોર શોધી કાઢ્યો છે.'

અમે બધાં ફરી આંખે ચતુરભાભી સામે નેઈ રહ્યા. અમે તેમના ચાતુર્યનો આવો સ્વાદ કદી ચાખ્યો નહોતો. પણ રતિલાલ ભારતર કેમ એ સ્વાદ ચાખ્યો હોય તેમ બોલ્યા : 'હું જાણુતો હતો જ કે તમારું નામ ચતુરબહેન છે માટે ચોરને તમે તરત શોધી કાઢશો. એ તો આપણા મંડળમાંથી જ એક હોવો નેઈએ. માટે તમે હવે તેને ઉઘાડો પાડી શકો છો.'

ચતુરભાભી : 'હે રતિલાલભાઈ, આ તારમાં તમે 'માટે' શબ્દ ન લખ્યો હોત તો ન ચાલત ? અને તમે રૂબીદાસને બદલે લખમીદાસ સમજ્યા હતા એ છુપાવ્યું હોત તો ન ચાલત ? ને છગનભાઈનું નામ આપવાને બદલે તમારું પોતાનું નામ આપીને પછી નાચકર ગયા હોત તો ન ચાલત ? અને ૫-૪-૪૪ થી ૧૦-૪-૪૪ સુધી યોજવાની પણ જરૂર નહોતી.'

રતિલાલ : 'એ દરેકનું કંઈને કંઈ કારણ છે માટે જ મારે એ ખોટા તારટપાસ કરવા પડ્યા હતા. મેં કુલચંદભાઈને આઠ દહાડા પહેલાં કહ્યું હતું કે તમને બધાને અહીં બોલાવો તો અમને બધાને આનંદ આવે પણ એ કહે 'ના અમારે જ મુંબઈ જવું છે.' એથી અમારી મજા દુઠાઈ જતી હતી. ચતુર-બહેન ને જુલુભાઈની સોજતનો લાલ નહોતો મળતો. વળી ઈશ્વરે મારું એવું સાફ દિલ ધણું છે કે જ્યારે જ્યારે મને કાંઈ બાબત નનામા કાગળો લખવાની હુદ્દિ સુઝે છે ત્યારે તેમાં તેનું બહુ જ લખાવડું હોય છે એટલે મને નનામા અને ખોટા કાગળો લખવાની ટેવ પડી ગઈ છે અને છતાં તે દ્વારા ઈશ્વર મને નિમિત્ત બનાવી મિત્રોનું કથાણુ ફરી રહ્યા છે. આ મારો બચાવ છે. હવે આ તમારા ૬૬૬મા છગનભાઈ તમારા મુનેગાર તરીકે તમારી પાસે ફાળવે છે. માટે તમને યોગ્ય લાગે તેમ સગ્ન કરો.'

પહેલો ધડાકો ચતુરભાભીનો થયા પછી અમે હજી બાંનમાં આવીએ ત્યાં તો રતિલાલ ભારતરના આ ખીળ ધડાકાએ અમને બધાને લગભગ બેહોરા બનાવી

મૂક્યાં. અમે બધાં, બાંનમાં આવી એક પછી એક બોલ્યાં :—

કુલચંદભાઈનાં વડુ કહે : 'મારતર સાહેબ, તમે આવા ધંધા કરો છો ?'

કુલચંદભાઈ કહે : 'તેમાં અમારું કયું કથાણુ ફરી નાંખ્યું ? બિલકાનું—'

મગનભાઈ : 'અમને ખરચમાં ઉતાવાં ને કુલ-ચંદભાઈને—'

છગનભાઈ : 'ને મારું નામ બોલ્યું ને લગ્યું—'

મેં કહ્યું : 'એમાં કયું દેવી જુલુભાઈ આવી બરાબું ચતુરભાભી ?'

એ જ વખતે બંદારથી કુલચંદભાઈના કેટલાક નિકટના મિત્રો તેલખજારમાંથી બચકર ખજાર લઈ આવ્યા. મુંબઈના તાર આવ્યા છે. બચકર ધડાકા થયા છે. વઝાદો આસપાસનો લતો, વગેરે આગથી તારાજ થઈ રહ્યા છે. અનેક માણસોના જાન ગયા છે.

અમે આ ત્રીજા ધડાકાથી હેચતાઈ ગયા. ચતુર-ભાભી એક છુટકારાનો શ્વાસ ખેંચી બોલ્યાં : 'લ્યો, આ દેવી જુલુભાઈના પુરાવો. આજે અમે બધાં ત્યાં હોત અને મગનલાલ તેમની મૂડી બજારની ઓફિસે હોત અને તમે બધાં મુંબઈ આવ્યાં હોત તો કેટલી આફત આવત તે હવે કદીથી લ્યો. બહુ યત્ને, આ ૬૬૬મા છગનભાઈ ઉર્ફે રતિલાલ ભારતરનું કે તેમણે બનાવરી કાગળો લખી આપણને બધાને બચાવ્યા.'

રતિલાલ ભારતર : 'કહો, બહેનો અને ભાઈઓ, હવે મને શી સગ્ન કરવાની છે ?'

ચતુરભાભી : 'તમને તો હું મુંબઈમાં પહેલાંથી જ ધન્યવાદ આપી ચૂકી છું અને આજે બધાની વતી ફરી ધન્યવાદ આપું છું. તમે તમારે, ઈશ્વર તમને સુઝાડે તે સુખ્ય નનામા કાગળ ખુશીથી લખ્યો જાઓ અને અમારા જેવા સ્નેહીઓને હેરાન કરીને હેરાન-ગતિમાંથી અચાચે જાઓ.'

મેં કહ્યું : 'પણ ભાભી, મુંબઈમાં તમે અગાઉથી તેમને ધન્યવાદ આપ્યો ત્યારે મુંબઈની આ બચકર આફત વિષે તમે જાણુતા નહોતા, ને મારી પાસે મોટા લવિખવેતા યવાની ગપ નહિ ચાલે. માટે તમારું ખરું કારણ શું ?'

ચતુરભાભી: 'નવું તત્ત્વજ્ઞાન સંસ્કૃત' તેટલા માટે મેં ધન્યવાદ આપેલો. અને બીજું કારણ હું તમને મુંબઈમાં કહીશ.'

• તે પછી અમે ભાવનગરમાં ૧૫-૨૦ દિવસ રહ્યાં અને મુંબઈ પાછાં આવ્યાં ત્યારે અમને માલમિલકત સંબંધમાં થોડું નુંકસાન પહોંચેલું જણાયું. બાકી અમે જનથી જતાં, કે ઘરગાર વિનાનાં થતાં જત્યાં એ જગનભાઈના દૈવી જુઠાણાને પ્રતાપ. મુંબઈમાં જ ચતુરભાભીએ ખરે જુલાસો કરતાં કહ્યું: 'જરૂરભાઈ, સાચી વાત એ છે કે મુંબઈમાં એક તો જગ્યાની તંગાશ, વધુમાં રેશનીંગ અને એમાં કુશલ્યભાઈનું ૧૭ માણસના સૈન્યનું ધાડિયું અમારે ત્યાં આવવાના અને સમાચાર મળ્યા એટલે તેમને ચટકાવવા મેં પોતે જ આવો કાઈ ખોટા તાર કરવા માટે રતિલાલ ભાસ્તર પર પત્ર લખી રાખ્યા હતા. પણ મને કંઈક આવી ચાલાકી, ચાને હુન્ન્યાઈલિયું આનુર્ભ કરવા માટે પશ્ચાત્તાપ થવાથી હું કાગળ ફાડી નાખતી હતી તે જ વખતે ભગવાને એવો જ તાર મોકલાવી આપ્યો ને ત્યાં તો તમે પણ આવી ચલા. એટલે મારા મનની ધારણાઓ પાર પડી ને ઈશ્વરે દેવી જુઠાણું ચલાવી આપણને બચાવ્યા. કહો, પહેલે અને છેલ્લે, ૧૯૧૬માં જગનભાઈને કેટલો ધન્યવાદ થયે ?'

મગનભાઈ: 'પણ તે નવું તત્ત્વજ્ઞાન ન ચલાવ્યું હોત ને મારી મરજીને આધીન થઈ હોત તો આપણે બધા મરી રહેતને ? માટે બીજો ધન્યવાદ તારા નવા તત્ત્વજ્ઞાનને થયે છે. માટે આજ પછીથી તારે હવે કાઈ દિવસ મારી વાત માનવી જ નહિ.'

ચતુરભાભી: 'તમારી એ વાત હું માન્ય રાખું છું.'

કેક



જું સીંચોની સૌંદર્યતા તેણીનાં જમર જેવા કાળા, લાંબા અને ગુન્નાદાર વાળને આભારી નથી ?
તેવા વાળ હોવા માટે હલકી જાતનાં તેલો વાપરવા કરતાં તેલ બનાવવાનો સુપ્રસિદ્ધ-

કેશ કલ્યાણમસાલો વાપરો

કિંમત દબા ૧ ના આના બાર. પો. જુકું

: કેશ કલ્યાણ મસાલો ડીપો :

સી. પો. ટેન્ક ખેતવાડી મેઈન રોડ નં. ૧૨-૧૪

૧ થી સુતાર જલ્દી. મુંબઈ. ૪

ભાવનગરમાં મળવાનું કેકાણું-વૈદ્ય એન. એચ. મહેતા.

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંદી દીપો, આંબાચોક

જાહુ શરમાવા લાગી અને કહુ પણ એને ખીજ-
વવા લાગી: 'એમાં કંઈ નથી કંઈ. એ તે ઇંડાં
છે? પાણી છે પાણી.'

વિનતાએ તો ખીજમાં ને ખીજમાં એક
ઈંડું ફેંકી નાખ્યું.

ફેંકતાં તો ફેંકતું, પણ પછી તો એના
પસ્તાવાનો પાર ન રહ્યો. એ ઇંડામાંથી એક
પુત્ર જાહાર નીકળ્યો, એવું અડધું જ અંગ
સમુંસારું ઘડાયું હતું. નીચેના અડધા અંગનું
કેંકાણું જ ન હતું.

એ તો જાહાર નીકળતાવેંત જ વિનતાને
ઠપકો દેવા લાગ્યો: 'મા, તે' નાહકની ઉતાવળ
કરી અને મારું સત્યાનાથ કાઢ્યું. આવું અધ-
કચરું શરીર લઈને હું દુનિયામાં કેવી રીતે
રહી શકીશ?'

વિનતા જાહુ લોંઠી પડી ગઈ. તે બોલી:
'પણ બાઈ હું શું કરું? હું જાહુ મુંઝાણી હતી
અને કહુ મને ખીજવતી હતી.'

'કહુની ઈર્ષ્યાને લીધે તે' ઈંડું ફેંકી નાખ્યું
અને મારી નિંદગી ગાગાડી. હું તને શાપ દઈ
છું કે તું પાંચસો વરસ સુધી કહુની દાસી થઈને
રહેજે.' પુત્રે માતાને શાપ આપ્યો.

'હં. હં. બેટા!' વિનતા કરગરવા લાગી.

પુત્રે કહ્યું: 'એમાં હવે બીજું કંઈ થઈ
શકે તેમ નથી. પણ તને એક બીજી વાત કરી
રાખું. આ બીજું ઈંડું છે તે ઉતાવળ કરીને
ફેંકી નાખીશ મા. પાંચસો વરસ પછી એ એની
બેળાએ ફૂટશે અને તેમાંથી તારો બીજો પુત્ર
જાહાર નીકળશે. તારો એ દીકરો તને દાસી-
પણામાંથી છોડાવશે. એ ઇંડાતું ખૂબ જતન
કરજે.'

'ભલે ભાઈ.' વિનતા સોવા જેવી થઈ ગઈ.
માતાને આ પ્રમાણે શાપ આપીને અને
ખીજા ઇંડાતું જતન કરવાની ભલામણ કરીને
વિનતાનો એ અધકચરો દીકરો વિચાર કરવા

લાગ્યો કે હવે મારે શું કરવું? પણ એને
એકાએક કંઈક યાદ આવ્યું અને તે એકદમ
આકાશે બિડી ગયો. સીધો પહોંચ્યો સૂરજદાદા
પાસે. સૂરજની સામે હાથ બેડી બસો રહ્યો
અને કહેવા લાગ્યો: 'સૂરજદાદા! મને ચાકરી
આપો.'

સૂરજે પૂછ્યું: 'તું શું કામ કરીશ ભાઈ?'
વિનતાના પુત્રે કહ્યું: 'હું બીજું તો કંઈ નહિ
કરી શકું. મારું અડધું અંગ તો નકામું છે.
પણ દાદા! તમારો રથ તો જરૂર હાંકી શકીશ.'

'ભલે, તો આજથી તું મારો સાથી
થઈને રહે.' સૂરજદાદાએ તેને ચાકરી આપી.

અને તે દિવસથી વિનતાનો તે પુત્ર સૂરજ-
દાદાનો રથ હાંકવા કરે છે.

એને તો તમે બોળખી કાઢ્યો ને? એવું
નામ અરુણ.

અરુણ આ રીતે આકાશે બિડી ગયો એમાં
કંઈ નવાઈ જેવું નથી. અરુણ તો પક્ષી હતો,
એટલે એ તો બિડી શકે ને!

૩ વિનતા દાસી થઈ

એક દિવસ કહુ અને વિનતા બેડી બેડી
વાતો કરતી હતી. વાતમાંથી વાત નીકળતાં
ઈંદ્રના ઘોડા ઉચ્ચેઘ્રવાની વાત નીકળી. કહુએ
કહ્યું: 'વિનતા, તે' ઈંદ્રનો ઘોડો ભેગો છે?
કેવો રૂપાળો છે?'

વિનતાએ કહ્યું: 'જાહુ મળ્યો છે. રૂપાળો
ઘોળો ઘોળો આરસપહાણમાંથી નળે કાઢ્યો
ન હોય એવો છે.'

કહુએ કહ્યું: 'પણ એવું પૂંછડું કાણું
કેમ હશે?'

વિનતા બોલી: 'પૂંછડું' એ ઘોળું ઘોળું
ગાસ્તા જેવું છે.'

કહુ કહે: 'ના, ના, પૂંછડું તો કાણું
છે. મેં મારી સગી આંખે જોયું છે.'

‘ના, ઘોળું જ છે.’ વિનતાએ કહ્યું.

‘શરત લાગે ?’ કદુ બોલી.

‘હા, આવી બા.’ વિનતાએ કહ્યું.

કદુ કહે: ‘જે એવું પૂછડું કાળું હોય તો તારે મારે ઘેર પાંચસો વરસ દાસી થઈને રહેવું.’

વિનતાએ કહ્યું: ‘અને જે ઘોળું હોય તો તારે મારે ઘેર પાંચસો વરસ દાસી થઈને રહેવું.’

‘કબૂલ.’

‘કબૂલ.’

‘આલો ત્યારે, આપણે ઉચ્ચેશ્રવાને જોવા ગઈએ.’

‘હું તૈયાર થઈ આવું.’ કદુ ઘરમાં ગઈ.

કદુએ તો એના દીકરાને બોલાવ્યા. ‘આલો ઈંદ્રના ઘોડો જોવા આવવું છે ?’

પુત્રો કહે: ‘અમે તો જોયો છે.’

કદુ કહે: ‘મેં વિનતા સાથે શરત લગાવી છે. વિનતા કહે છે કે ઈંદ્રના ઘોડાનું પૂછડું ઘોળું છે....’

એક પુત્ર વચમાં બોલી ઊઠ્યો: ‘તે ઘોળું જ છે ને.’

કદુ બોલી ઊઠી: ‘ઘોળું છે ? કાળું નથી ? હાથ હાથ. ત્યારે તો હું હારી જવાની ને મારે પાંચસો વરસ સુધી વિનતાની દાસી થઈને રહેવું પડશે.’

‘તે તને કાણે કહ્યું હતું કે શરત માર. એમ લાગ્યાદેખ્યા વગર શરત મારે પછી હારી જ બેસે ને ?’ પુત્રે કહ્યું.

‘મને શી ખબર ? પણ તમે હવે એક કામ કરો. તમારામાંથી કાળા કાળા બધા એને પૂછડે લટકી રહો. પછી તો પૂછડું કાળું જ દેખાશે ને ?’ કદુએ યુક્તિ શોધી કાઢી.

‘ના, એવું જોડું અમારાથી નહિ થાય.’ કેટલાક સર્પો બોલી ઊઠ્યા.

‘તમે તો મારા કાઢ્યા દીકરા છો. માનું

એટલું કામ નહિ કરો ?’ કદુ કરગરવા લાગી.

‘એવું જોડું કરવાનું શીખવે એ મા જ ન કહેવાય.’ કેટલાકે કહ્યું.

કદુએ કહ્યું: ‘તે તમારી મા કોકની દાસી થઈને રહેશે એ તમને ગમશે ?’

‘પણ અમે ક્યાં કહ્યું તું કે શરત મારશે.’ પુત્રોએ કહ્યું.

‘તો પછી હું તમને શાપ દઈશ.’ કદુ બોલી.

‘તારી નજરમાં આવે તેમ કર. ખાંડી અમારાથી એવું અભુગતું કામ તો નહિ જ થાય.’ પુત્રો મક્કમ હતા.

‘મારું કહ્યું જે નહિ માને તે જનમેજય રાગના યજ્ઞમાં પડીને બળી મરશે.’ કદુએ શાપ આપ્યો.

માતાનો શાપ સાંભળીને કેટલાક તો ધર-ધર ફૂંજવા લાગ્યા અને દોકતા દોકતા ઈંદ્રના ઘોડાને પૂછડે વિટાઈ જવા બિપડી ગયા. પણ કેટલાક તો મક્કમ જ રહ્યા: ‘મા ! એથી ચે આકેશ શાપ આપવો હોય તો આપને. પણ અમારાથી એવું હીણું કામ નહિ થાય તે નહિ જ થાય.’

પણ કદુનો અર્થ તો સરી ગયો હતો. એના કેટલાક પુત્રો તો ઘોડાને પૂછડે લટકવા બિપડી ગયા હતા, એટલે હવે તો ઘોડાનું પૂછડું કાળું જ દેખાવાનું. તે તો અટપટ તૈયાર થઈને બહાર આવી.

વિનતા અને કદુ બન્ને ઈંદ્રના ઘોડાને જોવા ગઈ. વિનતાનો હરખ તો ક્યાંય મોતો ન હતો. એને તો ખાતરી જ હતી કે ઉચ્ચેશ્રવાનું પૂછડું ઘોળું જ છે. કદુ ચે મનમાં મનમાં મલકાતી હતી. એના દીકરા કચારના પૂછડે વીંટાઈ વળ્યા હશે એટલે પૂછડું કાળું જ દેખાવાનું.

બન્ને બંહેનો ઉચ્ચેશ્રવા પાસે આવી પહોંચી.

સૌને કરવા જેવું



આજઠાલ વેપારી દરીદ્રાઈમાં લપ્પીછે છે કે "અમારી નકલ થાય છે" તો "અમારી નકલ ખોઈ કરી શકે તેમ નથી" આ બંનેર ખબરથી દરેક

વેપારી બહુએને અમારું અનુકરણ કરવા ભાવભર્યું આમંત્રણ આપીએ છીએ કે અમારા રાહે સૌને કરવા જેવું છે.

અત્યારસુધી અમારી ખાલચુકું છાપ વેચનાર અમારા વેપારી ગાંધીએને ખતરની વધાઈના આત્મ મળ્યા. અત્યારની પરિસ્થિતિએ ધેસા દેતા અસહ વસ્તુ મળવાના અમારે કોઈ પણ વેપારીભાઈએને અસહ વસ્તુ એકે વેચવી પરવડી શકે તેમ નથી તે વખતે અમેને ફાયદાકારક રોક મળીજવાથી ખાલ વાપરનારને ફાયદાકારક થાય તે માટે "ખાલચુકું સંગ્રહી રનફ" થાને છીકણી એક માસ તા. ૧૦-૧-૪૪ થી તા. ૧૦-૭-૪૪ સુધી પડતર ભાવે વેચવાની વ્યવસ્થા કરી છે. જેથી તેની કિંમત રતલ ૧ ના રૂ. ૫) રાખ્યા છે. ચાલુ આવ અત્યારે રૂ. ૬ છે. વેપારીભાવ રૂ. ૨૨૦) છે. પણ ખાલ ઉપરોક્ત દારણે આ ભાવ રાખેલ છે તે કમ્પાઈ ન જવાપ તેની ખાત્રી માટે ના રતલથી વધુ ઓડર સ્વીકારવાની મનાઈ છે. વેપારીભાઈએને ટપાલ લખવાની જરૂર રહેતી નથી. દરેક ખીજ વપરાતી તમાકુમાં આ ખાલચુકું છાપ છીકણી પોતાનું એક ક્ષેત્ર સ્થાન ભોગવવાનો સર્વોપરી ગુણ તેમાં છે તે તમે વાપરશો એટલે આપોઆપ થઈ જશે.

મુખ્ય દુકાને જ ઓડર સ્વીકારાય છે.

સંખ્યા:—ઈશ્વર રનફ વર્ડ્સ

મુખ્ય દુકાને: આંખાચોક: હાવનગર

એવો સરસ ઘોડો હતો કે એવો તો કોઈ ક્યાંય નેયો નહિ હોય. દેવો અને દાનવોએ સમુદ્રમંથન કરેલું ત્યારે એ સમુદ્રમાંથી નીકળેલો. ધીરે તે પોતાને માટે રાખી લીધો હતો.

ઘોડાને ભેતાં વિનતાના આશ્ચર્યનો તો પાર ન રહ્યો. આ શું? એનું પૂછડું તો ખરેખર કાણું દેખાતું હતું. ઉચ્ચેશ્રવાને તો એણે ઘણી વાર ભેયો હતો. એનું પૂછડું ઘોણું હતું. પણ અત્યારે તો એ કાણું દેખાય છે. પોતાની ભૂલ તો નથી થતી ને? તે આંખો ચોળવા લાગી.

કદુ તો હસવા લાગી: 'કાં? કહેતી હતી ને પૂછડું ઘોણું છે? હવે ભેઈ લે ઘોણું છે કે કાણું છે? અમે તો જાણે કોઈ દિવસ ઉચ્ચેશ્રવા ભેયો જ નહિ હોય!'

'પણ....પણ....' વિનતા હજીયે આંખો ચોળી રહી હતી.

'નો ખાતરી થતી હોય તો ચારકોર ફરી ફરીને ભેઈ લે.' કદુ તો હસ્યાં જ કરતી હતી.

વિનતાનું મોઢું પકી ગયું. ચારે તરફ ફરીફરીને ભેયું, પણ પૂછડું કાણું જ દેખાતું હતું. તે ચરત હારી ગઈ.

'આલ હવે મારે ત્યાં. પાંચસો વરસ સુધી દાસી થઈને રહેવાનું છે.' કદુએ વિનતાનો હાથ પકડ્યો.

ખીજું શું થાય? ચરત બકી હતી અને હારી ગઈ હતી. એટલે વિનતાને ખીજો રસ્તો જ ન હતો: મને કમને કદુની દાસી થઈને રહેવું પડ્યું.

૪ ગરુડનો જન્મ

એ વાતને પાંચસો વરસ વીતી ગયાં. જિ-આરી વિનતા કદુનાં દાસીનાં કરતી દુઃખેસુએ દિવસો વિનાવી રહી હતી. દરમિયાન તેનું ખીજું છંડું ફૂટ્યું અને તેમાંથી એક બગવાન

પક્ષીરાજ ચિચિયારી પાડતો બહાર નીકળ્યો.
તે પક્ષીરાજ બીજો કોઈ નહિ પણ પક્ષીઓનો
રાજા ગરુડ.

ગરુડ પક્ષીઓનો ઇંદ્ર પણ કહેવાય છે. એ
પક્ષીઓનો ઇંદ્ર કેવી રીતે કહેવાયો તે સંજ્ઞ-
ધમાં એક વાંત છે.

કશ્યપ ઋષિને એક વખત પુત્રની ઇચ્છા
થઈ, એટલે તેમણે એક યજ્ઞ કરવાની તૈયારી
કરી. કશ્યપ ઋષિ યજ્ઞ કરે એટલે તો બધા
ઋષિમુનિઓ, દેવદેવતા વગેરેએ યજ્ઞનું કામ-
કાજ કરવા હાજર થઈ જ નહું જોઈએ. બધા
આવી પહોંચ્યા, ઇંદ્ર પણ આવ્યો. ઋષિએ
બધાને યજ્ઞનું કામકાજ વહેંચી આપ્યું.

કશ્યપઋષિના યજ્ઞમાં બધા કામકાજ કરે
અને કોઈ વાલગિદ્ય મુનિઓ બાકી રહે ?
તેઓ પણ હરખસેર આવી પહોંચ્યા અને
પોતાને સોંપેલું કામ તેમણે ઉપાડી લીધું.

આ વાલગિદ્ય મુનિઓ આમ તો મહા-
તપસ્વી, હમેશાં જાધે માથે રહીને જ તપ કરે,
પણ એમનાં શરીર જોયાં હોય તો બધાંને
હસવું આવે. ભાઈસાહેબનાં કદ અંગૂઠા જેવડાં
જ. બધાં એમને અંગૂઠિયા મુનિ જ કહે.

એક દિવસ ઇંદ્રની ટોળકી જંગલમાં લાકડાં
લેવા ગયેલી, તે એક જખખર લાકડું ઉપાડીને
ચાલી આવે. પેલા અંગૂઠિયા મુનિ પણ એક
મોટું લાકડું ઉપાડીને આવ્યા આવે.

આગલી રાતે વરસાદ પડેલો, એટલે રસ્તામાં
કીચડ બન્યો હતો અને તેમાં સવારમાં ગાયો
ફરી વળેલી એટલે ચારે તરફ તેનાં પગલાંના
ડાળા પડેલા અને તેમાં પાણી ભરાઈ રહેલું.

અંગૂઠિયા મુનિઓએ એક તો ગળ ઉપર-
વટ ભાર ઉપાડેલો, તેમાં આ રસ્તાનો કીચડ;
ગિયારા ક્યાંક લપસી પડે, તો ક્યાંક સુકાંટ
ખાઈ જશે, વળી પાછા ભ્રમા થઈને આવવા
માંડે. એમ એ અંગૂઠિયા મુનિઓનો સંઘ

સૌથી મોખરે

ગેઈટી ગોલ્ડના દાગીના

તેનું કારણ

અપટ્ટેટ કારીગરી એ વર્ષની ગેઈટી
છેલ્લામાં છેલ્લી ફેશન પાછા લેવાનાં શરતે
તે ઉપરાંત

૪ મુંદરતાથી ચોક્કસ, અપટ્ટેટ કારી-
ગરીથી આપતા અને શુભ પ્રસંગે
લેટ આપવા માટે દરેક વ્યક્તિના
ખીસાને યોગ્ય તેવા ભાવે વેચાતા
હોઈ સર્વ કોઈ તે જ પસંદ કરે
છે અને વળી ચોરી લૂંટફાટના
ભયથી મુક્ત રાખે છે.

૫ ખાસ સૂચના—દાગીના ખરીદતા
પહેલાં બોર્ડ તેમજ બીજા ઉપર
ગેઈટી ગોલ્ડ ઇન્ડસ્ટ્રીઝનું પ્રેપ્પર
નામ વાંચવું ખાસ જરૂરી છે.

હેડ ઓફિસ

ગેઈટી ગોલ્ડ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ

રતનપોળ-અમદાવાદ

—: બ્રાન્ચ :—

ભાવનગર

શોરૂમ નં. ૧—ગોધાગેટ

શોરૂમ નં. ૨—નસરવાનજી બીલ્ડીંગ
રોશન રોડ

મહુવા

શોરૂમ—દેરાસરનો ખાંચો

તા. ૬. દરેક શહેરમાં ગેઈટી ગોલ્ડના દાગીનાની
એજન્સી ઉદાર શરતોથી આપવાની છે.

આદ્યો જાય.

એવામાં ઇન્દ્રની ટોળકી અને અંગૂઠિયા સુનિઓની ટોળકી ભેળી થઈ ગઈ. ઇન્દ્રની ટોળીને રસ્તો આપવા અંગૂઠિયા સુનિ એક તરફ ખસી ગયા, પણ એમને ખ્યાલ રહ્યો નહિ અને ગાયના પગના ડાબામાં સરી પડ્યા. એ તો માંડ્યા પાણીમાં ડૂબકા ખાવા.

ઘણી મહેનત કરે, ઘણાં તરફડિયાં મારે, પણ બહાર નીકળાય જ નહિ. એ તો માંડ્યા બૂમાબૂમ કરવા: 'કોઈ કાઢો! કોઈ ખચાવો.' ઇન્દ્ર તો આ દેખાવ જોઈને ખસ હસવા જ લાગી ગયો.

અંગૂઠિયા સુનિ તો બૂડુબૂડુ થઈ રહ્યા હતા અને ઇન્દ્ર ઊંચો ઊંચો હસતો હતો. સુનિ કોઘથી ધુંવાંધુવાં થઈ ભાલી ઊઠ્યા: 'હસે છે શું? અમને બહાર કાઢ. ત્વેતો નથી અને બૂડી મરશું?'

તોય ઇન્દ્ર તો ખસ હસ્યે જ જાય, હસ્યે જ જાય. એને તો હસવાની ભારે લહેર આવી. 'હસતાં હસતાં તેણે કહ્યું: 'પણ સુનિરાજ! આ તો ગાયનો ડાબો છે, એમાં તમે શી રીતે બૂડી મરશો?'

'તું અમને બહાર કાઢ ઇન્દ્ર! આવે વખતે મરકરી ન હોય. અમારો જીવ જાય છે.' અંગૂઠિયાભાઈ ખરેખર બૂડુબૂડુ થઈ રહ્યા હતા.

તોય ઇન્દ્ર તો ખસ હસ્યે જ જાય, હસ્યે જ જાય.

ખીજા દેવતાઓને દયા આવી. તેમણે ઇન્દ્રને કહ્યું: 'ઇન્દ્રદેવ! આ હસવા જોવું નથી. બિચારા સુનિ ખરેખર બૂડી મરશે. એમને બહાર કાઢો. એમની કાયા તો જુઓ, એ અંગૂઠિયાભાઈ કેવી રીતે બહાર નીકળી શકશે?'

ઇન્દ્રે અંગૂઠિયા સુનિઓને ખાડામાંથી બહાર કાઢ્યા, પણ એવું હસવું તો માય જ નહિ. એ તો ખસ હસ્યે જ જાય, હસ્યે જ જાય.

અંગૂઠિયા સુનિઓ ઇન્દ્રના આ વર્તાવથી ખૂબ શરસે થયા. તેમણે લાલ લાલ આંખ કરી ઇન્દ્ર સામે જોયું અને કહ્યું: 'તું ખીજાની ખરાબ દશા દેખીને હસે છે? પણ ચાદ રાખજે તારી આંધી પણ ખરાબ દશા કરશું. અમે યજ્ઞ કરી છીએ ઇન્દ્ર ઊંચો કરીશું તારું ઇન્દ્ર-સન એને આપીશું. તું રાતરાત ને પાનપાન થઈ જઈશ.'

'હવે ઇન્દ્રને ખરેખરી બીક લાગી, આવા મોટા તપસ્વી ધારે તો શું ન કરી શકે? તે અંગૂઠિયા સુનિના પગમાં પડી કરગરવા લાગ્યો: 'મારી ભૂલ થઈ મને માફ કરો.'

'ના ના, તને તો ભારે મજા આવતી હતી કાં? કોકવું ગોત જોઈ તને તો હસવું આવતું હતું. પણ એનો કંઈ તારે લોગવવો જ પડશે.' સુનિઓ શરસામાં ને શરસામાં ત્યાંથી આડ્યા ગયા.

ભાઈજાંધ ઇન્દ્રવું મોઢું પડી ગયું.

અંગૂઠિયા સુનિઓએ તો તાબડોતોળ પોતાને આશ્રમે જઈ યજ્ઞની શરૂઆત પણ કરી દીધી.

હવે તો ઇન્દ્રના ખાર લાગી ગયા. તે કરચપ સુનિ પાસે દોડ્યો ગયો અને તેમના પગમાં પડી ગયો.

'ઇન્દ્ર! શું થયું?' કરચપ સુનિએ પૂછ્યું.

'મારો એક અપરાધ થયો છે. વાલગિદ્ય સુનિની મેં મરકરી કરી અને હવે તો તેમણે ખીજો ઇન્દ્ર ઉત્તર કરવા યજ્ઞ શરૂ કર્યો છે. માડું આવી જાનશે. માડું રાજપાટ બધું જશે. મને જાણવો.' ઇન્દ્ર કરગરવા લાગ્યો.

કરચપ સુનિ કહે: 'ઇન્દ્ર! તેં ગદુ જોડું કર્યું. કોઈની પણ મરકરી કરવી એ સાડું નથી અને તેમાં આ તો મોટા તપસ્વી. હવે એ જરૂર ખીજો ઇન્દ્ર ઉત્તર કરવાના.'

ઇન્દ્ર કહે: 'મારી ભૂલ થઈ છે, મને જાણવો.'

‘હું એમની પાસે જઈ છું. જાનતા સુધી તો સમજી જશે. ગાહુ ઉદાર છે.’ કશ્યપ ઋષિ વાલમિલ્ય સુનિ પાસે જવા રવાના થયા. ઇન્દ્ર એક રીતે તો કશ્યપનો પુત્ર હતો, એટલે પુત્ર તરફની મમતાને લીધે પણ તેમને જયા વિના છૂટકો ન હતો.

વાલમિલ્ય સુનિના આશ્રમમાં ચરતું કામ ધમધોકાર ચાલી રહ્યું હતું. ચોટે ચોટે અવાજે મંત્રો લણાઈ રહ્યા હતા. અગ્નિમાં આહુતિ ઉપર આહુતિ અપાતી હતી અને કુંડમાંથી અગ્નિ હનર હનર જીભ લાંબી કરી લણકારા લઈ રહ્યો હતો.

કશ્યપ ઋષિને આવતા બાળી વાલમિલ્ય સુનિએ તેમનો સત્કાર કરવા સામા જયા: ‘પધારો પધારો. કાંઈ એકાએક બૂલા પડ્યા?’

‘સુનિરાજ! એક પ્રાર્થના કરવા હું આવ્યો છું. તે દિવસે ઇન્દ્રે આપનું અપમાન કર્યું....’
વાલમિલ્ય સુનિ વચ્ચે બોલી બોલ્યા: ‘અરે કાંઈ જેવું તેવું અપમાન? અમારો જીવ જતો હતો અને એને અશકરી સૂઝતી હતી.’

‘અને તેમાં આપ અહીં બીજે ઇન્દ્ર ઉસદ કરવા યત્ન પણ કરવા લાગ્યા....’ કશ્યપ સુનિ હસતા હસતા બોલ્યા.

‘હા, આ યત્નમાંથી અમે બીજે ઇન્દ્ર પેદા કર્યું. એવો પરાક્રમી કે એના જેવો ત્રણ ભુવનમાં બીજે કોઈ જ નહિ હોય.’ વાલમિલ્ય સુનિએ કહ્યું.

કશ્યપે કહ્યું: ‘આપની એ શક્તિની દુનિયામાં કોને ખગર નથી. આપ તો ચાહે તે કરી શકો તેમ છો. પણ છોકરાએ એક અપરાધ કરી નાખ્યો, એની સામે આટલો જથ્થો શુસ્સો હોય? આપ તો ગાહુ ઉદાર છો....’

‘તો પછી આ યત્ન અમે બંધ કરી દઈએ એમ આપનું કહેવું છે?’

‘શા માટે મૂંઝાવ છો?’

અમારી

મજબૂત થયેલી સ્પેશિયલ

છોકરા છાપ તમારું

વાપરી તમારા હાતનાં તમામ હરો દૂર કરે

તથા

અમારી સ્પેશિયલ બનાવટ

અનમોહક સુગંધી તમારું

વાપરી

તમારા કંટાળી ગયેલા મગજને

મુક્તિલભાવે

+

એક વખત ટ્રાયલ ઓર્ડર આપી
જાત્રી કરે

તા. ઇ. અમારી દુકાનેથી તમામ જાતની તમારું છૂટક તથા જરૂરનાં મિલકત ભાવ મળશે. બહારના મના ઓર્ડર ઉપર પૂરતું પ્લાન આપવામાં આવે છે.

જૂના અને જણીતા

સુતા ભગવાનદાસ બકેરદાસ

સિહોરી તમારુંવાળા

— હેડ ઓફિસ —

સિહોર (કાઠીયાવાડ)

— બ્રાન્ચ —

ગોળા બજાર તથા આંગાચોક
ભાવનેગર

પુષ્પોથી મહેકતો ખગીચો

માત્ર એક જ હળીમાં

પોરસ્થ ખગીચાની મધમધતી સુગંધી
એક જ હળીમાં સુગંધ સાગર તપકીર

સુગંધ સાગર

તપકીર

જે આલ્કોહોલથી અલિપ્ત છે એટલા
માટે તે પોતાની લબ્ધકતી સુગંધી
લાંબો વખત સુધી જાળવી રાખે છે.

માથાનાં તથા દાંતનાં તમામ દરદો
ચમત્કારિક રીતે નાબુદ કરી અમિત
મગજને અપૂર્વ ઠંડક અને સ્વસ્થ-
સૃષ્ટિની મધુર મીઠી સુગંધનો સ્વર્ગીય
આનંદ આપે છે.



એક હળી ખરીદી લ્યો. તે તમારી
માનીતી સુગંધી તપકીર થઈ પડશે.
તેની મનોહર ખુશ્બો મનને ગમે તેવી નાબુદ છે.

નમૂનાના પાકીલનો એક આનો

- એકલા બનાવનાર

ધી સુગંધ સાગર સ્નર્ક વર્કસ

મો. મહેતા પીતાંબરદાસ આણંદજી
સિદ્ધાર (કાઠિયાવાડ)

ના, યત્ન બંધ કરવાની જરૂર નથી. આ
પનો યત્ન લહે પૂરો થાય અને તેમાંથી મહા
પરાક્રમી ઇન્દ્ર પણ લહે પેદા થાય. પણ તે
દેવલોકનો ઇન્દ્ર ન બને. પક્ષીઓનો ઇન્દ્ર બની
રહે 'એટલી મહેરબાની કરો.' કર્યપે કહ્યું.

વાલખિલ્ય મુનિએ થોડી વાર વિચાર કરી
જવાબ દીધો. 'મુનિરાજ, આઈ ચલાવીને આપ
અહીં સુધી આવ્યા છો, એટલે આપનું વેલું
ઠેલવું ઠીક નહિ. લહે; તમે કહો છો તેમ થશે.
આ યજ્ઞમાંથી ઉત્પન્ન થનાર ઇન્દ્ર પક્ષીઓનો
ઇન્દ્ર કહેવાશે. અને તે આપનો જ પુત્ર થઈ
અવતરશે. આપે પણ પુત્રની ઇચ્છાથી યજ્ઞ
કર્યો હતો ને!'

અને એ યજ્ઞની પ્રસાદીરૂપ કશ્યપ ઋષિને
ધેર વિનતાને પેટે એક પુત્ર જન્મ્યો.

એનું નામ 'ગરુડ', પક્ષીઓનો ઇન્દ્ર.



મોતીની માળા જેવી ઉજ્જવળ !

ગરુડેડ અમેરીકન દાંતની માત્ર એકસો
ખત્રીસી બનાવવાની અમે ચોજના થકી છે.

માલની મોંઘવારી તથા અછત !

છતાં પણ

કીંમત માત્ર રૂ. ૬૦

નિરાશ કરવા ન પડે માટે આપનો

ગ્રોડર તુરત મોંઘાવો:-

ડો. શુક્લેશ દાંતનું દવાખાનું

સ્ટેશન રોડ : ભાવનગર

હાઈકલાસ પારદર્શક ખત્રીસી માટે પુછો

★ ઉલ્લાસ અને ઉદ્બોધન આપતી વાર્તાઓનું 'અનોખું' માસિક ★

વર્ષ ૧

પૃ. ૨

રૂઝગી

જુલાઈ

૧૯૪૪

કાવ્યેષુ રમ્યા કથા

વાર્તાનાં વાંદું અનુભવ છે.

વાર્તા સંભળાવતાં સંભળાવતાં

બા બાળકોને હમૂરે છે, વાર્તા

સંભળાવતાં સંભળાવતાં દાદા-

દાદી છોકરાંઓને ભવિષ્ય માટે

તૈયાર કરે છે, વાર્તા સંભળાવતાં

સંભળાવતાં બારોટો પત્થરોમાં

પ્રાણ પૂરે છે અને વાર્તા

સંભળાવીને માણુબંદી જનતાનાં

હેયાંને જીવનનો જોષ આપે છે.

વાર્તા સદેહ નથી છતાં અનેક

દેહોમાં પેસી દેહવતી બને છે

અને એ રીતે જીવનઘડતર,

સમાજઘડતર અને રાષ્ટ્રઘડતર

કરે છે: વાર્તા જોટલે ઘડતર.

ગિરીશ



યંત્ર શરૂ થયું. એક પછી એક કાગળો
જાપાઈ જાપાઈને બહાર નીકળવા લાગ્યા.
ગરબાએ પ્રેસના સંચાલકના હાથમાં એક
ગપેલું ફીટ મૂક્યું. સંચાલકે તેના ઉપર જોડતી
જર ફેરવી. અચાનક તેના મુખમાંથી એક ચીસ
ફેરવાઈ ગઈ. 'આ બધો શું ગોટાળો કરી મૂક્યો
? યંત્ર બંધ કરો.'

તેણે પ્રેસમેનને જોડાવ્યો.

પ્રેસમેન આ એકાએક હુમલાથી હેબતાઈ ગયો.
'જોડાળો થઈ ગયો છે? રાતે યંત્ર ઉપર કંપોઝ
લાવી, બરાબર લોક કરી તેનું નમૂનાનું પ્રિન્ટ સંચા-
લકને બતાવ્યું હતું. સંચાલકે બરાબર હોવાની સંમતિ
પાળી પછી જ તેણે સવારના છાપકામ શરૂ કર્યું
તું. જરા પણ ભૂલ થવાનો સંભવ ન હતો તો
છી—તે ગભરાતો સંચાલક પાસે આવ્યો.

તેને જોતાં જ સંચાલકે કહી નાખ્યું, 'તમે બધા
શા છે શું? આ રીતે કામ થશે તો મારે તો
પાખાનું બંધ કરવાનો વખત આવશે.'

'કાંઈ ભૂલ રહી ગઈ છે?' પ્રેસમેને ગભરાતાં
ભારતાં પૂછ્યું.

'તમારે કાંઈને ક્યાં કાંઈ નેતું છે? ફટલી
કોણ છાપી છે?'

'અડધા ઉપરાંત નીકળી ગઈ હશે.'

'એ પૈસાની કાણુ હવે મારે જ બોમ્બવરી નું?'

'પણ યશું છે શું? રાતના બધું બરાબર કરી
નમૂનાનું પ્રિન્ટ પાસ કરાવ્યા પછી જ સવારે છાપ-
કામ શરૂ કર્યું છે. ભૂલ થવાનો સંભવ જ નથી.'

'તો પછી આ 'સરખસ'નું 'સરખસ' કઈ
તે જાપાઈ? આવડા મોટા ટાઈટલના અક્ષરો પણ
મુક્યા?'

પ્રેસમેને છાપેલો કાગળ હાથમાં લીધો. 'સરખસ'
સિદ્ધિના પહેલો ફરમો હતો અને બરાબર ટાઈટલની
વ્યાખ્યા 'સરખસ' જાપાઈ હતું. આમ કેમ થયું?

યંત્ર બરાબર ચાલતું હતું પણ કાગળો
શાહી અને કંપોઝને અડધા સિવાય
બારોબાર નીકળી જતા. થોડી વારે
શાહીના લોંદા, કાગળના કૂચા અને ગોડવેલાં બીજાં ચારે તરફ જોડવા લાગ્યાં.

અજ્ઞાત અંક

રાતે નમૂનાનું પ્રિન્ટ તો બરાબર
હતું કે પછી એમાં પણ ભૂલ
હતી? તે નમૂનાનું પ્રિન્ટ મંગા-
વવાનું કરતો હતો, ત્યાં એની
નજર બીજા મેટર પર પડી.
એનો હાથ મૂક જોડ્યો, છાપેલો
કાગળ એના હાથમાંથી સરી
પડ્યો. સંચાલક તેની સાથું
પ્રશંસાથી દૃષ્ટિ નોંધી રહ્યો.



લેખક
મધુર

★

'બધું જ મેટર કાંઈ એ.'

લીખી નાખ્યું લાગે છે. પહેલા પૃષ્ઠ પરની કવિતા
જોવી જાપાઈ છે...'

સંચાલકે નીચે પડેલો કાગળ ઉપાડી લીધો. તેણે
તો ખાલી ટાઈટલ ઉપર નજર પડતાં જ આ બધી
ધમાધ મચાવી મૂકી હતી. પણ હવે આખા ફરમા
ઉપર નજર ફેરવતાં તેમાં મચી ગયેલો ઉદ્ઘાષણ
નોંધતાં તેને પણ મૂનરી આવી ગઈ. મુખપૃષ્ઠ પરની
કવિતા જોવી જાપાઈ હતી, બીજા પૃષ્ઠની લાઈનના લાંબી
ટૂંકા થઈ ગઈ હતી, ત્રીજા પૃષ્ઠ ઉપર વચ્ચે વચ્ચે
ખાલાં પગાં હતાં, ચોથા પૃષ્ઠ પર.....

'અરે આ લેખના લેખકનું તો નામ જ બદ-
લાઈ ગયું છે, 'સિરીષ' ને બદલે 'સિરોહ'—અને
અહીં જરા પૃષ્ઠ ઉપર આ બ્લોક ક્યાંથી આવી પડ્યો?'
સંચાલકે ગભરાઈ ગયો.

કાંઈ અજ્ઞાત યુવકનો બ્લોક તે પૃષ્ઠ ઉપર જાપાઈ
હતો અને તેની જગ્યાએ જ મેટર હતું તે રમોજ
ટાઈપમાં એક તરફ સમાવી દીધું હતું.

'આખો ફરમો કાંઈ એ રાતમાં લીખી નાખ્યો
છે.' તે બળ્યો.

'પરંતુ તે કેવી રીતે અને? બધું બરાબર ક્યાં પછી
તો પ્રેસ બંધ કર્યું હતું અને સવારમાં પ્રેસ ઉપાડીને
તરત જ છાપકામ હાથમાં લીધું છે.' પ્રેસમેને ક્યું.

'મારે નેતું નેરો.' સંચાલક ચોતાની ખુરશી
પરથી જોતો થયો.

પરથી જોતો થયો.

‘સંખરસ’ના ફરમા ચડતો અને યંત્રમાં ઉલ્કાપાત જાગતો

તે અને પ્રેસમેન યંત્ર પાસે ગયા.

‘યંત્ર ચાલુ કરો, એક નકલ કાઢો.’

પ્રેસમેને યંત્ર ચાલુ કર્યું. એક નકલ કાઢવામાં આવી. સંચાલકે તે હાથમાં લીધી. ઝીણવટથી બધું મેટર તપાસ્યું.

‘આનો અર્થ શું?’ તે પ્રેસમેન તરફ નોંધ રહ્યો.

પ્રેસમેને તે નકલમાં ડોકિયું કર્યું. આખા ફરમા પર નજર ફેરવી. ‘આનો અર્થ શું?’ તેનાથી પથુ બોલાઈ ગયું. તે સંચાલક સામું નોંધ રહ્યો.

‘બધું જ બરાબર છે. ટાઈટલ, કવિતા, અંદરનું મેટર. એલી છાપેલી પ્રતો ફરીથી લુઓ તો.’

અગાઉ છાપાયેલી નકલો ફરીફરીને ઉચ્ચાવવામાં આવી. બધી જ નકલોમાં એકધારે ઉલ્કાપાત મચી ગયો હતો.

પ્રેસના બધા માણસો યંત્ર પાસે એકઠા થઈ ગયા. શું બની ગયું છે તેની કાનાફૂસી કરવા લાગ્યા અને જેમ જેમ વાતની ખબર પડતી ગઈ તેમ તેમ બધાનાં મોઢાં આશ્ચર્યચ્છિન્ન જેવાં થઈ પડ્યાં.

‘કાંઈ જ સમજ પડતી નથી.’ પ્રેસમેન બબજો.

‘ઠીક, છાપી નાખો ત્યારે.’ સંચાલકે કહ્યું.

પ્રેસમેનનો હાથ યંત્ર ચલાવતાં ઘડીક તો ખમ-ચ્યો, પરંતુ બેસ કરીને તેણે યંત્ર ચાલુ કર્યું. છાપ-કામ પૂરું થયું ત્યાંસુધી બધા જ યંત્ર પાસે બેસી રહ્યા. છાપાયેલી એકેએક નકલ ફેરવી ફેરવીને તપાસવામાં આવી. બધું જ બરાબર હતું.

ત્યારે?—

‘કાંઈ જ સમજ પડતી નથી.’ સંચાલક બબ-હતો બબહતો પોતાની જગ્યાએ ગયો. પ્રેસના માણસો એકબીજા સામું સાશંક નગરે જેતાં ધૂટા પડ્યા.

સંચાલકે ઘણી ઘણી કસપના દોડાવી, પરંતુ જે તોફાન મંચી ગયું હતું તેનો કાંઈ જ ઉલ્ક તેને હાથ લાગ્યો નહિ. રાતના કાંઈ પ્રેસમાં આવીને આટલું બધું તોફાન મચાવી જાય એ સર્વથા અશક્ય હતું. અને એક વખત જે ઉલ્કાપાતવાળી નકલો યંત્રમાંથી નીકળી હતી, તે જ મેટર અને તે જ યંત્રમાંથી પાછી બધી નકલો બરાબર ફરી રીતે નીકળી એનો ઉલ્ક તો અશક્ય જ હતો, અને એ વાતનો વિચાર આવતાં

સંચાલકને કપાળે પરસેવો વળી ગયો. કાંઈ બીજી ત્રીજી કસપના કરતાં તેના આખા અંગે ધૂનરી આવી ગઈ.

: ૨ :

છાપખાનામાં તે દિવસે મચી ગયેલી ધમાલતો કાપડો અણુઉલ્કે જ રહી હતો. માણસો અંદર અંદર અનેક જાતની વાતો કરતા હતા. સંચાલકને પથુ રહી રહીને અનેક તરંગો ઊડતા હતા; પરંતુ એ બધા તરંગો વહેતા મૂકવા ધધાની દૃષ્ટિએ યોગ્ય ન હતા, તેમ જ છાપખાનાની પ્રતિજ્ઞાની દૃષ્ટિએ પથુ તે અવ્યવહારુ હતા. એટલે મનની વાતો મનમાં રહી ગ હતી. ત્યાં વળી એક આશ્ચર્યનો દિવસ બેગ્યો.

આ વખતે ફરિયાદ કરવાનો વારો પ્રેસમેનને હતો. તેણે સંચાલકને કહ્યું, ‘યંત્ર ચાલે છે, પરંતુ કાગળ ચડતો નથી.’

સંચાલકને પ્રાસકો પહોં પરંતુ તેણે હિંમત રાખીને કહ્યું, ‘કાંઈ આણુપાણું થઈ ગયું હશે, જ ન યંત્ર તપાસી લુઓ.’

પ્રેસમેને એકજો ચાવી આરીઅવળી ફરી, એકં રુ ફેરવી નેચા, કાગળ ચડવા લાગ્યો. પ્રેસમેનનું થયું નકામો ગભરાઈ ગયો. પથુ બીજી જ પળે તેં નેચું કે યંત્ર બરાબર ચાલતું હતું, કાગળો બરાબર ચડતા હતા, યંત્રમાં જઈને બીજી તરફ નીકળત હતા, પરંતુ સાવ જ કોરા શાહી અને કેપોએને અજ સિવાય આરોપાર નીકળી જ જતા હતા. એને ચર આજે તે આ યંત્રને થયું છે શું? કાગળ ચડતો નથી ચડે છે તો કોરેકારો નીકળી જાય છે. આનું તે યંત્રમાં કદી બન્યું નથી. એ યંત્ર બંધ કરી ખોટકો ક્યાં છે એની તપાસ કરવા જતો હતો, ત્યાં તો વળી નવી વાત બની. બધા જ કાગળો શાહીમાં તરંગોળ થઈને કાળા મથ જેવા બહાર નીકળવા લાગ્યા અને પછી તો યંત્રની ગતિ એટલી બધી અસાધારણ વધી ગઈ કે તેને નિયમમાં રાખવું લગભગ અશક્ય થઈ પડ્યું. થોડી વારમાં તો શાહીના લોંદા, કાગળના ફૂરચા અને ગોકિવેશાં બીજાં ચારે તરફ ઊડવા લાગ્યાં. યંત્રનો અજાન કાન ફારી નાખે તેટલો વધી ગયો. ચારે તરફ ધમાલ ધમાલ મચી ગઈ. પ્રેસમેને યંત્ર બંધ કરવા પ્રયાસ કર્યો. હેન્ડલ ફેરવ્યું, પથુ યંત્ર તો પળે પળે ગતિ વધારી જ રહ્યું હતું. તે હવે કાંઈ પથુ

નિયંત્રણની મર્યાદાની બહાર પડેલી ગયું હતું.

સંચાલક એકદમ આ ધમાલથી ધધિ થઈ ગયા. તે યંત્ર તરફ દોડ્યો, 'શું જાપવાનું હતું?' એના મુખમાંથી અનુભવે આ પ્રશ્ન સરી પડ્યો.

'સખરસ'નો બીજો ફરમા, 'પ્રેસમેન ધૂનતે અવાજે બોલ્યો.

સંચાલકને એ શબ્દોથી એટલો સખત આંચકા લાગ્યો કે તેને જાણે કંઈક ફગોળ્યો હોય તેમ હવામાં જાછળ્યો અને બીજા માણસો વખતસર મદદે ન ધાયા હોત તો તે પ્રચંડ વેગથી ધસમસે જતા યંત્રમાં જ ઝીકધાયો હોત.

પ્રેસમાં ચારે તરફ ગભરાટ ગભરાટ મચી રહ્યો હતો. બધાના હોરાકોરા ઉડી ગયા હતા અને બધા એક એક પગલું પાછળ અને પાછળ ફરતા હતા, જાણે કે તે ભૂતવળગથી દૂર નાસવા મથતા હોય!

પરંતુ યંત્ર ધીમું પડતું હતું, કુદરતી ગતિ ઉપર આવતું હતું, શાહીના લોચા અને કાગળના ફરચા ઊડતા બંધ થયા હતા અને પછી તો કાગળ છપાઈ છપાઈને બહાર પડવા લાગ્યા, જાણે કે કંઈ બચ્ચું જ નથી.

સંચાલકના જીવમાં જીવ આગ્યો, માણસોને હૈયે થોડીધણી શાંતિ થઈ. સંચાલકે જાણેલા કાગળની એક પ્રત હાથમાં લીધી. એ કાગળ ઉપર જે છપાયું હતું તે વાંચતાં જ તેના મોઢા ઉપરનું વર ઊડી ગયું. બહુ જ મોટા ટાઈપમાં તેના ઉપર નીચે મુજબ છપાયું હતું:

'સખરસ' માસિકને લગતો એક પથુ કાગળ તમે નહિ જાપી શકો. હું નહિ જાપવા દઉં.

એકલા થયેલા બધાએ તે વાંચ્યું.

'ભૂત.' દરેકની મુખમાંથી ક્યાપલો અવાજ આગ્યો. તે સાથે ફરેકની નજર સામે ભૂતની પિઠા-મણી આકૃતિ જાણે કે ખડી થઈ ગઈ. હાઈપિંગર સમો દેહ અને ઉપર ઓરેલો કાલો જીએ. અમિતા અંગારા સમી જમ્પી રહેલી આંખો અને વિશ્વેશ્વર પ્રાસ કરી જવા મથતા લાંબા લાંબા હાથ, એ ભૂત જાણે કે યંત્રને તોડીફાડી રહ્યો હતો, પ્રેસના થોડા ઉપરથી બીમાં ઉઘાડી રહ્યો હતો, કાગળના ચિત્રાગ બેલાવી રહ્યો હતો અને-અને-પ્રેસના માણસોનાં

ગળાં દાખવા હાથ પ્રસારી રહ્યો હતો.

માણસોએ એક સામઠો ચિત્કાર કર્યો. બંને હાથે નેરથી આંખો દાખી દીધી. અને મનમાં મનમાં સહુ સહુના ધર્મ પ્રમાણે ભગવાનનું નામ જાપી રહ્યા. તેમના પગ જાણે ભૂમિ સાથે જડાઈ ગયા હતા, તેમનાથી જરા પણ ચસકી શકાય તેમ ન હતું.

અને ભૂત !-એની આકૃતિમાં વારે વારે પરિવર્તન થયા કરતું હતું. ધડીકમાં ખાલી તેજનું વર્તુળ દેખાતું હતું, તો ધડીકમાં એકલો સફેદ જીએ હાલતો ચાલતો નજરે પડતો હતો, ધડીકમાં કાળા જીભાના આવરણ નીચે હલનચલન કરતું હાઈપિંગર નજરે પડતું હતું, તો ધડીકમાં એક નવલુધાનની સૌમ્ય આકૃતિ દેખાતી હતી, સિનેમાના પડદા ઉપર પડતા ચિત્રોની જેમ એક પછી એક અનેક રેખાઓ જાપડતી હતી અને અદસ્ય થતી હતી અને તે સાથે એક ગાઢ નિષાસ-હવાનો એક કારમો સુસવાટ માણસોના કાન ભરી રહ્યો હતો.

પરંતુ એ બહુગરની કુનિયા થોડી વારમાં અદસ્ય થઈ અને માણસો હતું એટલું જોમ એકઠું કરીને- ત્યાંથી રવાના થયા. તે દિવસે પ્રેસને બહુ વહેંચું તાણું દેવાયું.

માણસોને ઘેર જતાં જતાં પથુ પોતાની સામે જાણે કે કંઈ આવતું ન હોય એવો ભાસ થયો હતો અને એવો અતુલ્ય એકને જ નહિ, પ્રેસના બધા માણસોને થયો હતો એવું તેમજ બીજાં દિવસે કરેલી વાતોથી જાણાયું હતું.

: ૩ :

બીજા દિવસે પ્રેસમાં ફરજિયાત રજા હતી અને પ્રેસનો સંચાલક 'સખરસ' માસિકના તંત્રીની બોદિ-સમાં તંત્રીને કહી રહ્યો હતો. 'આપના માસિકનું જાપકામ હવે અમારાથી નહિ થઈ શકે.'

'કમ્!' તંત્રીને આશ્ચર્ય થયું.

'એનો કંઈજ ખુલાસો હું આપી શકું તેમ વધી, પરંતુ અમારાથી હવે કામ બની શકે તેમ નથી.'

'પથુ એમ કંઈ ચલે! માસિક શરૂ કર્યું ત્યાં-રથી તમને જ કામ સોંપ્યું છે...'

'અને આટલાં વરસ અને પથુ એ કામ અમારું'

પોતાનું જ હોય એમ માની કરી આપ્યું છે...

‘તો પ્રજા હવે આટલે વરસે ના પાડો એ કાંઈ ચાલે? હું તો એમ જ માનું છું કે એ આપણું જ માસિક છે, આપ જ એનું સંચાલન કરો છો, હું તો નામમાત્રનો તંત્રી છું.’

‘એ આપની મહત્તા બાકી મેં કહી દીધું, અમારાથી હવે એ કામ નહિ થઈ શકે.’

‘પણ હવે રહી રહીને આટલે વરસે મારે પ્રેસ ક્યાં શોધવા જવું?’

‘પ્રેસ તો આપને હમરો મળી રહેશે...’

‘પણ આનું કાંઈ કારણ ખરું?’

સંચાલકને ઇચ્છા તો ન હતી, પરંતુ તેણે પ્રેસમાં મચી ગયેલ ઉદ્ઘાપાતોની વાત તંત્રીને કહી સંભળાવી અને ઉમેર્યું, ‘આપનું માસિક છાપવું એટલે પ્રેસ હંમેશને માટે બંધ કરવું.’

‘આ તો લાગે વિચિત્ર ઘટના છે.’ તંત્રી પણ વાત સાંભળી વિચારમાં પડી ગયો.

‘આનું કાંઈ કારણ આપ કહી શકો છો?’

‘ખરું જ વિચિત્ર.’ તંત્રીએ માથું હલાવ્યું.

‘એટલેસ્તો લાચારીએ ના કહેવી પડે છે. માસિકનો ફરમો ચડે છે ને ઉદ્ઘાપાત થાય છે. બીજા કામને કશી હરકત પહોંચતી નથી...’

‘આપ એક કામ કરશો? એકાદ ફરમો ચડાવી બુઝો, હું જોઈ તો ખરા.’

‘હાલે એમાં મને વાધા નથી. હું માણસોને સમજાવીશ.’

‘મને તો આ બધી ખાલી બ્રમણા જ લાગે છે.’

‘ભૂતની કદાચ બ્રમણા માની લો, પણ જે ઉદ્ઘાપાતો બને છે એનું કારણ પણ કાંઈક હોવું તો જોઈએ ને!’

‘અને ‘સખરસ’નો ફરમો ચડાવતાં જ આ બધું બને છે?’

‘બીજા કોઈ કામને કશી હરકત આવતી નથી. આપના લેખકમંડળમાંથી એવો કોઈ લેખક...’ સંચાલક આગળ બોલતો બંધ થઈ ગયો. તે વખતે જ બંધાયેલાં કે તંત્રીની ખુરશીની પાછળ એક આકૃતિ-એક નવજુવાનની સૌમ્ય આકૃતિ-તેની નજર પડી પડી અને અભેદ થઈ ગઈ. તેના શરીરમાંથી કંઈના એક

ચમકાર પસાર થઈ ગયો.

‘તમે તે લાઇ આ નવા જમાનામાં પણ આવી બધી વાતો માન્યા કરશો?’

‘માનવું ન માનવું એ સહુ સહુની વાત છે. હું તો માનું છું કે માનવીની અધૂરી રહેલી વાસના આ રીતે જીતજીતે જન્મ આપે છે.’

‘તો તમે એમ માનો છો કે એવો કાંઈ લેખ જેની આશા અધૂરી રહી ગઈ હોય...’ તંત્રી હસ્યો

‘પણ એ તમને જ શા માટે સતાવે છે? ‘સખરસ’નું તંત્રીખાતું તો અહીં ચાલે છે.’

‘એ તો-એ તો-’ સંચાલક એનો જવાબ દે શક્યો નહિ.

‘ત્યારે મારા લાઈ! આ તો બધી ખાલી બ્રમણાઓ છે, બ્રામક મનના તુક્કા છે. એમ ને એ આ દુનિયાની સાથોસાથ પ્રેતસૃષ્ટિનો પણ ઉદ્ભવ થયો, ફાલીફાલી અને ધરધરમાં પાવરધી બની ખેડી અત્યાસના આ વિતાનના જમાનામાં પણ આપણે એવી બધી માન્યતા પોષ્યા કર્યું? હજી પણ જીવ પ્રેત અને દોરડાગા પાછળ ભટક્યા કર્યું? શું તો આ બધી નબળા મનની કમ્પના જ લાગે છે.’

‘પણ એને કમ્પના કહેવાથી પ્રેસ ઉપર મન્યત ઉદ્ઘાપાતોનો તો ઉદ્ભવ મળતો નથી.’

‘ત્યારે તો એ મારે જોવું પડશે.’

‘હું આપને કહેવાવીશ. હો જય જય.’ સંચાલકે રજા લીધી.

: ૪ :

તંત્રીએ કહી નાખ્યું હતું કે પોતે એવી વાતોમાં માનતો નથી, છતાં એણે વાત સાંભળી ત્યારથી એનું કુતહલ ખૂબ જ વધી ગયું હતું. અને ‘સખરસ’નો નવો ફરમો યંત્ર ઉપર ચડાવ્યો ત્યારે તે વખતસર છાપખાનામાં હાજર થઈ ગયો હતો.

પ્રેસમેને ‘સખરસ’નું મેટર છાપવાનું હોય તો પોતાને તોડી કરવી નથી એવી નોટિસ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં આખી દીધી હતી, પરંતુ સંચાલકે આ એક વખતને માટે અખતરો કરી બોલા તેને ગમે તેમ કરીને સમજાવ્યો હતો.

આખા છાપખાનામાં શંકાનું અને ભયનું વાતાવરણ હતું.

પ્રેસમેને યંત્રનું હેન્ડલ દાખ્યું. યંત્ર બરાબર હોય તો તે તરત જ ચાલુ થવું જોઈતું હતું, પરંતુ યંત્ર એક લાંબો નિશ્વાસ મૂક્યો અને ચાલવાની સાફ ના સુણાવી દીધી. પ્રેસમેને અહોતહો ક્યા બરાબર હોવાની ખાતરી કરી, બધા તાર તપાસી નેલા, ચકો જોઈ લીધાં. બહુ જ બરાબર હતું. તેણે હેન્ડલ ઉપર ફરીથી હાથ મૂક્યો અને હેન્ડલ દાખ્યું. ફરીથી યંત્ર એક ઉશ્ચ નિશ્વાસ મૂક્યો અને જમનું તેમ ચેતનહીન પડી રહ્યું.

પ્રેસમેને સંચાલક સામું જોયું, સંચાલકે તંત્રી સામું જોયું.

તંત્રીએ કહ્યું, 'કાંઈક ખોટાકા લાગે છે.'
'ખોટાકા બિલકુલ નથી. બરાબર ખાતરી કરી છે.'
'તો પછી કેમ ચાલતું નથી?' તંત્રીએ પૂછ્યું.
'સખરસ'નું મેટર...' પ્રેસમેને કહેવા જતો હતો.
'વહેમ કેટલી જોડી જડ થાલી ખોટા છે।' તંત્રી બબજો.

'મેટર બદલાવી ખાતરી કરીએ.' પ્રેસમેને કહ્યું.
'સખરસ'નું મેટર યંત્રમાંથી કાઢી લેવામાં આવ્યું અને બીજું મેટર ગોઠવવામાં આવ્યું. ફરીથી હેન્ડલ દબાવ્યું, યંત્ર નિયમિત ગતિથી કામ કરવા લાગી ગયું.
'સંચાલક તંત્રી સામું જોયું, 'જોયું?'

'ખોટાકા મટી ગયા લાગે છે. હવે ફરીથી 'સખરસ'નું મેટર ચડાવો જોઈએ.' તંત્રી હજી સંચાલકની વાત માનવા તૈયાર ન હતો.

ફરીથી યંત્ર ઉપરથી ચડાવેલું મેટર કાઢી લેવામાં આવ્યું. પ્રેસમેને 'સખરસ'નું મેટર હાથમાં લીધું. તે યંત્ર તરફ ચાલ્યો. પરંતુ તે વખતે એકાએક તેના હાથને કોઈકની સખત અપટ લાગી. તેના હાથમાંથી મેટર ગળે કે કોઈએ ખૂંચી લીધું. એ કંપોઝ કરેલા મેટરનાં બીજાં ચારે તરફ હવામાં વેરણુ-છેરણુ થઈને બેઠાં. પ્રેસમેને ચીસ પાડી બેઠો.

સંચાલક અને તંત્રી બંને એકીસાથે યડકી ગયા. છતાં તંત્રી લાલ મોઢું રાખી રહ્યો હતો. 'બીક એની ખરાબ વસ્તુ છે. હાથ યડકી ગયા અને મેટર પડી ગયું.'

'મેટર પડી ગય તો બીજાં નીચે દબાવો થઈ પડે. પણ આમ ચારે તરફ બેઠા ખરા!' પ્રેસમેને કહેવા જતો હતો, પરંતુ તે ચૂપ રહ્યો.

તે વખતે યંત્ર પાસે એક સફેદ ધાણું તંત્રીની દષ્ટિએ પડ્યું. બધાએ તે જોયું. ધીમે ધીમે તે ધાણું આકૃતિ ધારણ કરતું હતું અને થોડી વારે એક મોટા સફેદ જમ્બો હાસતોચાલતો ભેગા મગસા બધાની દષ્ટિએ પડ્યો.

બધાનાં ડાચાં ફાટ્યાં રહ્યાં. બધાનાં ગાત્ર ગળા ગયાં. તેઓ લપલરી નજરે તે જમ્બો તરફ જોઈ રહ્યા. જમ્બો યંત્ર ઉપર વાંકો વળી કાંઈક કરી રહ્યો હતો. યંત્રમાં મેટર ગોઠવવાની જગ્યાએ તે કાંઈક મુકી રહ્યો હતો. ધીમે ધીમે તે ટટાર થયો. એની એક બાંધ યંત્રના હાથ તરફ વળી. હાથો દબાયા, યંત્ર ચાલુ થયું, કાગળનું એક શીટ બીજી તરફ બેઠી પડ્યું. ફરીથી હાથો દબાયા, યંત્ર બંધ થયું. તે સાથે જમ્બો હવામાં હવા થઈ ગયો.

સંચાલકના તો હોરાકાસ બેઠી ગયા હતા. તે સફેદ પૂણી જેવો બની જઈ ચિત્તવત બેઠો હતો. પરંતુ તંત્રીએ હજી બાન ગ્રુમાન્યું ન હતું. તેણે હાથે હાથ રાખીને યંત્રમાંથી નીકળેલા કાગળ ઉપાસ્યો, વાંચ્યું: "સખરસ'નું મેટર એ નથી. એનું મેટર તો કંપોઝ થાય છે. જુઓ ધોડા નં. ૫ ઉપર."

'ધોડા નં. ૫.' તંત્રી બેઠી બેઠો.

'ધોડા નં. ૫.' સંચાલકનાં ઘાંટિયા એ તરફ દોઢા.

ધોડા નં. ૫નું ટેબલ ખાલી હતું. ત્યાં કોઈ બેઠું ન હતું. પરંતુ સંચાલક અને તંત્રીએ ત્યાં પહોંચી જો દરમ જોયું તે ખરેખર ચિરલ હતું. ખાનામાંથી બીજાં અંગ્રાપ બેપકતાં હતાં અને રીકમાં ગોઠવાતાં હતાં. એટલી બધી ઝડપથી એ મેટર તૈયાર થઈ રહ્યું હતું કે તેની પાછળ દષ્ટિ પણ પહોંચી શકતી ન હતી.

સંચાલક અને તંત્રી તે જોઈ રહ્યા, જોઈ જ રહ્યા. બીજાં જગ્યા કે બેઠી બેઠીને રીકમાં પડતાં હતાં. લીડીઓ ઉપર લીડીઓ તૈયાર થયે જતી હતી.

'તમે શું માનો છો?' આખરે સંચાલકને સંજા આવી. તેણે તંત્રી સામું જોયું.

'ભારે વિચિત્ર છે.' તંત્રી કપાળ પરનો પર-સેસે લૂંછી રહ્યો હતો.

બીજાં રીકમાં ગોઠવાયે જ જતાં હતાં. અચાનક સંચાલકે કહ્યું, 'આની દ્રાપક લેયું?'

‘નેઈએ’ તંત્રી યંત્રવત બોલ્યો.

પરંતુ એમને એ તકલીફ લેવી પડી નહિ. કપોઝ પૂરું થયું, એટલે મેટર ઘોડાં નં. ૫ ઉપરથી જાંચ-કાયું, યંત્ર તરફ ચાલતું થયું. જાણે કે કોઈ તેને સાચવી સાચવીને યંત્ર તરફ લઈ જતું હતું. તે સંભાળપૂર્વક યંત્રમાં ગોઠવાયું, કાગળ શાહીની જાણે કે કોઈએ ખાતરી કરી અને પછી યંત્ર ચાલુ થયું.

એક પછી એક કાગળો છપાઈ છપાઈને બહાર પડવા લાગ્યા. સંચાલક અને તંત્રી આ અન્યયની નેઈ રહ્યા, નેઈ જ રહ્યા.

સંચાલક એકાદું શીટ હાથ કરવા પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ તે તે તરફ જઈ શક્યો નહિ. કોઈતેના માર્ગ રોકી બેસ્યું હતું.

થોડી વારે યંત્ર બંધ પડ્યું. બંધા જ કાગળો છપાઈ ગયા હતાં. છાપેલા કાગળોમાંથી એ કાગળ અદર જાણા. એક તંત્રીના હાથમાં અને બીજો સંચાલકના હાથમાં આવી પડ્યો. તે સાથે એક દીર્ઘ નિશ્વાસ બનનેના કાન ઉપર અથડાયો. તેમના કાનમાં જાણે કોઈ કહી રહ્યું હતું. “‘સજરસ’ના આવો અંક જોવાની ઇચ્છા હતી!”

એ છાપેલા કાગળના અડધા ભાગમાં એક કવિતા છપાઈ હતી. તે નીચે લેખક તરીકે ‘અઝાત’ની સહી હતી. અડધા ભાગમાં એક યુવાનનો બ્લોક છપાયો હતો. ‘સંચાલક બોલી બેઠો. ‘પહેલા દિવસની ગડબડમાં છટા પૂટ ઉપર આવો જ બ્લોક છપાયો હતો!’

હાસ્ય-પ્રકાશ

લેખક: જુદરાય ડી. ખંધડિયા

ક્રિ. ૩-૦-૦૦

વર્ષો સુધી સ્વેચ્છાએ સાહિત્ય-સંસ્થાસ સેવા પછી હાસ્યરસના જાણીતા લેખક શ્રી જુદરાય ખંધડિયા આ પુસ્તકથી સાહિત્યક્ષેત્રે પુનઃ પ્રવેશ કરે છે. આ પુસ્તકમાં વાર્તાઓ, લેખો, ગીતો, કુહાઓ વગેરે પાંચ પ્રકારે પીરસાયેલા-પંચામૃત-હાસ્યરસ વાંચકને અનેરો આનંદ આપશે.

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ : લાંબનગર..

તંત્રી આંખો ચોળતો હતો. તે કોઈક વિચારમાં પડી ગયો જણાયો. તેણે ધીમે અવાજે કહ્યું, ‘મારે તપાસ કરવી પડશે.’

‘શેની?’ સંચાલકને થયું હજી પણ એને આ વાતમાં શંકા છે?’

‘આ કવિતા મારા ઉપર પ્રસિદ્ધિ માટે આવેલી એમ મને યાદ આવે છે અને મેં એ પાછી મોકલવાની આપેલી એમ પણ મને ખાતરું સ્મરણ છે. પણ મારે તપાસ કરવી પડશે.’ તંત્રીએ કહ્યું.

‘તો હવે શેની તપાસ કરશો?’

‘એ ભાઈ અઝાતના સંબંધમાં.’

તંત્રી નીચી દૃષ્ટિએ ગ્રેસમાંથી રવાના થઈ ગયો. તે દિવસે પણ સંચાલક ગ્રેસ બંધ રાખવાની આજ્ઞા આપી દીધી.

: ૫ :

થોડા દિવસ પછી ગ્રેસના સંચાલકને ‘સજરસ’ના તંત્રી તરફથી નીચેની ચિઠ્ઠી મળી હતી.

‘મેં ભાઈ અઝાતના સંબંધમાં તપાસ કરાવેલી અને તે તપાસનું પરિણામ કુઃખ છે એમ જણાવતાં મને દિલગીરી થાય છે. મેં એમની કવિતા પાછી મોકલી આપેલી, તે પછીથી એમને થયેલા અઘાતને પરિણામે એમનું સ્વાસ્થ્ય બગડતું ચાલેલું. અને આપના ગ્રેસ ઉપર ‘સજરસ’ના સંબંધમાં જે દિવસે પહેલી ધમાલ મચી ગઈ, તેને આગળે દિવસે જ એ ભાઈ મૃત્યુ પામ્યા છે. એક આશાભર્યા યુવાનની કારકિર્દીના આ રીતે અકાળે અંત લાવવામાં હું નિમિત્ત બન્યો છું એનું મને કુઃખ છે અને એના તર્ફથી અર્થે ‘સજરસ’નો આવતો અંક ‘અઝાતઅંક’ તરીકે બહાર પાડવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. સ્વ. ભાઈ અઝાતનાં લખાણો મેં મંગાવ્યાં છે અને એ આવી ગયેથી ‘અઝાતઅંક’ અંગેનું મેટર હું આપને મોકલી આપીશ.’

અને ‘સજરસ’ના ‘અઝાતઅંક’નો પહેલો ફરસો યંત્ર ઉપર ચડ્યો, તે દિવસથી ગ્રેસ ઉપર ‘સજરસ’ને અંગે થતા ઉત્કાષ્ઠાનો શ્મી ગયા હતા એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય.

૭૬

બચ્ચાંઓનાં દરેક દરદો માટે

વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતાની

બનાવેલી-રજીસ્ટર્ડ

કાઠીયાવાડી

બાલામૃત સોગઠી

એક અમૃતસુદય દવા છે

માટે આજેજ એકે કબી મંગાવી તમારાં બહાલાં બચ્ચાઓને અનેક દરદોમાંથી મુક્ત કરી તંદુરસ્ત બનાવેા. કીં. કબી એકના બાર આના કે. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી ડીપો આંબાચોક ભાવનગર

સુખમાં મળવાનું કેકાણું કેશ કલ્યાણ ડીપો-૧ લી સુતાર મલ્લીના નાકે-સુખર્ષ નં. ૪

મફત

આજેજ મંગાવેા

તદન મફત

મેલેરીઆ તથા દરેક જાતના તાવમાં અકસીર નીવડેલ અગારી બનાવટની સીદ્ધવર કેટેડ મેલેરીન ખીલ્સના ચાર આનાતા પેટેઝા પ્રચાર માટે મફત આપવાના હોષ ઉપરના ભાવનગરના સીરનામે બે આનાતા રદીપ પેસ્ટેજ માટે થીડી તદન મફત મંગાવેા.

શું સ્ત્રીઓની

સૌંદર્યતા તેણીના લાંબા, કાળા અને ગુચ્છાદાર વાળને આભારી નથી ?

તો તેવા વાળ હોવા માટે હલ્લકી જાતના તેલો વાપરવા કરતા તેલ બનાવવા માટેના મુખ્યિક

ભાવનગરવાળાનો

કેશ કલ્યાણ મસાલો

વા પ રો

કીં. ડબા એકના બાર આના પો. જુડ

કેશકલ્યાણ ડીપો

સી. પી. રેન્ક ૧લી સુતારમલ્લીના નાકે

પર નં. ૧૨ સુખર્ષ ૪.



ભાવનગરમાં મળવાનું કેકાણું:-

વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા-આંબાચોક-ભાવનગર.

ગુજરાતના એન્ટ્રી-મેસર્સ મનમુખલાલ એન્ડ કં.-બાજવાડા રોડ-વડોદરા.

વિલાયતથી ફરીકે ડીઝી લઈ આવેલા પુંડરિકે ન્યારે બે વૃંસની રખડપટ્ટી પછી નેત્રો કે સરકારી નોકરીનો પતો ખાખ તેમ નથી ત્યારે તે અમારે ગામ આવ્યો અને એકાએક પોતાની જાતને સમર્થ કેળવણીદાર તરીકે જાહેર કરી.

ગરમી

લેખક
નાથાલાલ દવે

અમલદારોને પ્રમુખ બનાવી તેણે શ્રીતાઓના સર્વભક્ષી કણો પર ફેરો, ફેબેલ અને મોન્ટેસોરી પર લાપલો ઇબકાર્યો. તેણે કહ્યું કે ગર્દાન્ડ રસેલ, એ. એસ. નીલ, રોસ, સર પર્સીનન અને આચાર્ય જેક્સ જેવા વિચારકોએ કેળવણીની ફળદ્રુપ ભૂમિમાં નવા વિચારોના ધોધ વહાવ્યા છે અને તે પ્રવાહમાં પાંચેક હજારનું સ્નાન કરીને પોતે વિદ્યાવતથી હજી બીનો બીનો જ. ચાલ્યો આવે છે. ચીન, જપાન અને રશિયામાં ચાલતા કેળવણીના પ્રયોગો પર તેણે ચર્ચાઓ આદરી. નવા માનસશાસ્ત્ર વિશે ફોર્ડિ, યુંગ અને એડલરને ખુલ્લા પત્રો લખ્યા. અને એમ પ્રચારનો વટાળ જમાવી એક દિવસ સહુના આધાર્ય વચ્ચે તેણે નવી સાળાનું ઉદ્ઘાટન કર્યું.

નવી ટપલુ કૃત્તિચર વસાવીને તેણે ઓફિસ થયુ-ગારી. ત્યાં તે ખેસતો અને નિશાળમાં પધારતા વાલી-ઓનું સરિમત સ્વાગત કરતો. વિદ્યાર્થીઓ સાથે તે વિવેકથી હસતો. સહુ વિદ્યાર્થીઓ એને બહુ વહાલા લાગતા એમ તે કહેતો. પણ પુંડરિકનું એક બીલું સ્વરૂપ હતું. ભવ્ય ચઢાવી, પગ પછાડી, તોછડાઈ ખતાવી, ખૂસખરાડા પાડીને તે જે ગુંડાગીરી કરી શકેતો તે ગામના માણસોને નેવા મળતી નહિ. પુંડરિકના એ સ્વરૂપનાં દર્શન અચારનવાર તેની શાળાના શિક્ષકોને જ થતાં. ગદ્ગદ કંઠે વિદ્યાર્થી પરના પ્રેમ વિશે, શિક્ષકોનાં સાદાં જીવન વિશે, ત્યાગની ભાવના વિશે, નિષ્કર્મિતા વિશે પુંડરિક પ્રવચનો કરતો ત્યારે કોઈને યાદ ન આવતું. કે શિક્ષકોને ઓછામાં ઓછો પગાર આપી તે તેમને સાદું જીવન ગાળવાની ફરજ પાડતો હતો, બધી સજવડોનો છાકરાઓની નોટો વિષ્ણુરામ લાલ પેન્સિલથી તપાસતા. એવી એક નોટ ઉપાડીને પુંડરિકે કહ્યું: 'ભુઓ વિષ્ણુરામ! આમાં તમે શું સુધાર્યું છે?'

વિષ્ણુરામ જેવા લાગ્યા કે કઈ ભૂલ પોતાને થાય આપી આચાર્ય પાસે પહોંચી ગઈ.

તેમની આગળ ત્યાગ કરાવતો હતો અને કોર રીતે કામ લઈ તેમને યંત્ર જેવા નિયમિત અને નિષ્પ્રાણ બનાવતો હતો. જો કે આખો ખાતર કહેવું નોંધ્યે કે પુંડરિકને પણ એ વાત યાદ રહેતી નહિ.

પુંડરિકના આ સ્વભાવનો લાલ

સૌથી વધારે વિષ્ણુરામને મળતો. એ બીચારા મોડાના મોળા માથુસ. સ્વભાવે સાવ ઠંડા. કદી જિંચે સાદે વાત ન કરે. પુંડરિક જે કહે તે સાંભળી ગ્રહે. પગારને ખાતર બધી તોછડાઈ સહન કરે. ઘેર સ્ત્રી હતી. ચાર આંગળાં હતાં. પગારના ચૈસા દર મહિને ખલાસ થતા. લગ્ન-ઈની આ કારમી મોંઘવારીમાં વિષ્ણુરામને મહિનો કાઢવો સુરેકલ મઈ પડતો. એટલે એ મૂંગેમૂંગા કામ કરતા. ટપાલખાતું, વસુલાતી ઓફિસ, વીમા કંપની એમ ત્રણ ચાર જગ્યાએ વિષ્ણુરામે નસીબ અજમાવ્યું હતું. પણ ક્યાંય કામ ન ફાવતાં તે પાછા અશક્તોની અજપૂર્ણા સમી શાળાની નોકરીમાં નોડાઈ ગયા હતા.

અડવાડિમાર્ગો બેત્રણ વખત શિક્ષકસ્થાન મળતાં. શાળાના પ્રશ્નો પર ચર્ચા ચાલતી. એ વાતોમાં કોઈને રસ ન પડતો. એકબીજાથી તેમ જ કામથી કંડાળેલા શિક્ષક પુંડરિકનાં વ્યાખ્યાનો ઉદાસ ભાવે સાંભળી રહેતા. એમ તો એમાં પુંડરિકને પણ રસ ન હતો પણ નોકરોને વધારે વખત રાકીને પોતે ચૈસાના પ્રમાણમાં જરાખર કામ લે છે એવો તેને સંતોષ થતો અને સાથે એમ પણ તેને લાગતું કે તે નવા આદર્શો પ્રમાણે શાળા ચલાવે છે. એક દિવસ વિષ્ણુરામે બીતાં બીતાં કહ્યું, 'શિક્ષકસ્થાન આપણે અડવાડિયામાં એક વખત રાખીએ તો? સહુ લાઈઓને એમ લાગે છે કે...'

'સહુની શા માટે વાત કરો છો? તમને પોતાને શું લાગે છે?' પુંડરિકે હાંછાઈને પૂછ્યું.

વિષ્ણુરામ મૂંઝાયા. પોતે એકલા પડી જશે એમ લાગ્યું. 'હું તો એમ માનું છું કે આવી મીટીંગો જેમ

વધારે થાય તેમ સારું.' તેમણે વાત ફેરવી.

'તો પછી શું કહેવાનું છે? આપણે નવા ધોરણે શાળા ચલાવીએ છીએ. વિચારની આપણે તો બેઠા વધારે વાર થાય તેમ સારું' કે નહિ?'

'હારતો, એમાં એવું શું?'

'બસ ત્યારે, બેસી બેઠા', પુઝરિકે બોલ્યો.

અને 'વિચારની આપણે? વિચાર હોય ત્યારે આપણે થાય કે એમ તે એમ?' એવું એવું મનમાં બગડતા વિષયુરામ બેસી ગયા.

વિષયુરામ ચારિત્રના શુદ્ધ. તેમને તપશ્ચીર સંઘવા સિવાય બીજું એક પણ વ્યસન નહિ. વ્યસન તેમને મરવડે તેમ પથ્થુ ન હતું. ખહેલાં તે પાન ખાતા. પથ્થુ આત્મવિકાસને માટે તેમણે પછી તેનો ત્યાગ કર્યો હતો. નિશાળે જવાને વખતે ચરીસામાં નોંધને પોતાના લાંબા કાટનાં બટનો બધ કરતા હોય અને કાળા ટોપી માથે મૂકતા હોય ત્યારે તેમની સ્ત્રી કહેતી 'આ ટોપી તેલ તેલ થઈ ગઈ છે! હવે ખાદીની ધોળા ટોપી લેવા તો શું વાંધો છે? આ કાળા ટોપી તો સાવ કાઢિયા જેવી લાગે છે!'

વિષયુરામ કહે, 'બે, કેવી વાત કરે છે! ચાર ચાર દિવસે એ સાજીથી ધોળી પડે તેની ખબર છે?' અને હાથમાં લાકડી લઈ, શિક્ષકો જ રાખી બાજુ છે તેમ કાવડી મૂકીને રાખી તે ઝડપથી ચાલી નીકળતા. 'નિશાળે કામ તે વહેલા આવતા. મનમાં ભય રહેતો કે સાહેબ જન્મ જેવો છે, જરા જૂલ થઈ તો મોહ' તોડી લેશે.'

અને ખરેખર પુઝરિકે એવું જ કરતો. છોકરાઓની નોટી વિષયુરામ લાલ પેન્સિલ લઈને તપાસતા અને એ તેમની સુધારેલી નોટી પુઝરિકે નેવા માગતો. એથી કાંઈ શિક્ષકો વધારે સારું કામ કરતા એવું ન હતું. પણ પુઝરિકેને જ્યારે કમ્પ્લેટ થાય ત્યારે શિક્ષકને 'ધમકાવવાની' તેને તેથી તક મળતી. એવી એક તોટ ઉપાડીને પુઝરિકે કહ્યું, 'જુઓ વિષયુરામ! આમાં તમે શું સુધારું છે?'

ઝાબીમાંથી ચશ્માં કાઢી ત્રેલી પ્રેમની સાથે બાંધેલી દોરી કાન પર વીંટતા વીંટતા વિષયુરામ નોટમાં જેવા લાંબા કે કમ જૂલ પોતાની દંડિને ધાપ આપી આચાર્ય પાસે પહોંચી ગઈ છે. બોમને.એ કમ-

બંધ જૂલ ક્યાં ચે ન જડી. હેન્ટે પુઝરિકે જ. આંખમાં મૂકીને બતાવ્યું. 'જુઓ, આહી 'ધક' નોંધે છે કે 'ધક' નોંધે છે?' ત્યારે વિષયુરામને ખ્યાલ આવ્યો. પોતે જ એ વ્યક્તિ જૂલ કરી હોય અને પરિણામે અંગ્રેજી લખાણો સર્વનારા થઈ ચૂક્યો હોય એવી લાચારીથી તે પુઝરિકે સામે નોંધ રજા: 'જરા oversight...' તે પ્રહારો કરવા ગયા.

'એ કેમ ચાલે? અને ખ્યાન દઈને કામ કરતા હો તો જૂલ રહી જાય એ અને જ કેમ? ધણે વખત થયા મને એમ લાગે છે કે તમે દિલ દઈને નોકરી નથી કરતા. હમણાં વરસ પૂરું થશે એટલે કટોશો કે જ્યારે વધારે ત્યારે તમને આ કશું વાદ નહિ રહે.'

વિષયુરામને લાગ્યું કે ચીંટના કિલ્લ પછી પ્રેમી સુતરો વખત થતો હતો તેની સામે આ પાળ બંધાતી હતી. 'તર તોડીને કામ તો કરું છું. ધેર પણ નોટી જ તપાસું છું,' તેમણે કહ્યું.

'તો પછી જુલો કેમ રહી જાય છે?'

આનો વિષયુરામ પાસે જવાબ ન હતો.

'છોકરાઓને પણ તમારા કામથી સતોષ નથી,' પુઝરિકે બોલ્યો.

'કામ તો હું કરતો આવ્યો છું તેમ કરું છું.'

'મિ વિષયુરામ! દુનિયા બદલાતી જાય છે, નવી પદ્ધતિઓ, નવાં પુસ્તકો, નવા પ્રયોગો, એના તમે અજાણ કરો છો! કેળવણીમાં પુસ્તકો લાંચો છો!'

'આપ એ બધી વાતો કરો છો પણ મને વખત રહેલો નોંધે ને?'

'કલગમાં બેસી ગંજીયો ફટવાનો વખત મળે છે.'

'સંજના ત્યાં બાજુ' છું, કોઈ વાર, જરા થાકે કિતારવા...'

'જસ ત્યારે, થટ અપ,' પુઝરિકે કહ્યું. પાંત-વાતમાં હાથ પગડીને મુખમાંથી સુસવાટભર્યો અવાજ કાઢી 'થટ અપ' કહેવાની પુઝરિકેને કોણે બાજુ ક્યાંથી ટેવ પડેલી. વિલાયતમાં તેણે એ ચઢો વાપરવાની હિંમત કરી હોય એવો લાગ્યો જ સંભવ. વતનમાં આવ્યા પછી એ તેની છૂટથી અજાણ્યસ કરવા લાગ્યો હતો.

વિષયુરામ કાટનાં બટન બંધ કરતા કરતા બોલિ-સંભારી બહાર નીકળ્યા. બાજુ કે એક વધુ અપમાન

અંદરના ખીસામાં મૂકી દીધું ન હોય. -

પરીક્ષાના પરિણામ વખતે પણ આવા જ સંવાદ ઉપરિચિત થતા. ખાસ થયેલા પોતાના વહાલા વિદ્યાર્થીઓને હાર્દિક અભિનંદનો અને નિષ્કળ થયેલાઓને દિવસોછના શબ્દો કહીને પુંરિક આફિસમાં આવ્યો; પાછળ પાછળ વિષ્ણુરામ આવ્યા: 'સાહેબ, એક વિદ્યાર્થીને અન્નપાથ થાય છે, એ જરૂર વારતે નાપાસ થાય છે.'

'તે કેવી રીતે?' પુંરિક પૂછ્યું.
'આ એ વિષયમાં માત્ર ત્રણ ત્રણ માર્ક ખૂટે છે.'
'પણ એ પાસ થવાના ધોરણમાં આવે છે?'
'ના, પણ બહુ સારા વિદ્યાર્થી છે.'
'તેથી એમાં શું થઈ શકે?'
'આપ ધારે તો ગ્રેસના માર્ક ઉગેરી શકો.'
'પણ ગ્રેસ તો એક વિષયમાં આપાય. કાંઈ એમાં અપાય?'

'એકરો યુદ્ધિશાળી છે, આસાક છે. એ નાપાસ થાય એ જ નવાઈની વાત છે. બીજા વરસે એ કંટાળશે. એનું વરસ કેમ જશે?'

'આવા ખ્યાલોથી કાંઈ પરીક્ષાનું ધોરણ ન ફેરવાય, મિ. વિષ્ણુરામ! અર્ધા યામાપોને મારે શો જવાબ દેવો?'

'તો પછી મને કહેવા દો કે પરીક્ષામાં ખામી છે. એવા તેજસ્વી વિદ્યાર્થીને તમે ઠોક કહી કાઢી નાખો? બીજા અધા પાસ થયા તેઓમાં શી વધારે વિદ્યા રહી ગઈ છે?'

'કેવી નકામી વાત કરો છો, મિ. વિષ્ણુરામ! સંસ્થાને માટે તમે જવાબદાર છો?'

'ના છ, આપ.'

'તો એના કિતનો મને ખ્યાલ હશે કે નહિ?'

'ખેશક.'

'તમે એમ માનો છો કે વિચાર કર્યા વગર એ પરિણામ નહોત ક્યું? છે?'

'ના છ, એમ હું કયાં કહું છું? આ તો એક વિદ્યાર્થી...'

'હવે ખસ કરો.' પુંરિક આડા કરી.

'ત્યારે વિષ્ણુરામ ઉપરથી કાંઈ બોલી ન શક્યા પણ મનમાં તો તેમણે પુંરિકને એવી ગાળો દીધી કે

સમ્ય ભાષામાં તેનું વર્ણન ન થઈ શકે. તેમનું ચાલે તો આ નોકરી તરત પડતી રહે. કામથી તેમનું શરીર ભેલક વળી ગયું હતું. ગાલમાં ખાડા પડ્યા હતા. લાંબો કાટ, જૂતી છતી, તુટેલા જેવા ચપ્પલ. એ તેમનો પહેરવેશ. પોતાના દિવાર પર પણ હવે તો તેમને કંટાળો છૂટે તો. પણ થાય શું? બીજો કોઈ રસ્તો ન હતો. એટલે ન છૂટે પુંરિક જેને 'ઊગતી પ્રજામાં નવ-સરકાર રેડવાનું કામ' કહેતો એ વિષ્ણુરામ ક્યાં કરેતા અને કહેતા, 'કાણુ પૂછે છે મારા પર શા શા સરકાર થાય છે એ!' પૈસા સફેદ કંડનીવાળા લોક-તેતાએ આવીને ભાષણ કર્યું કે 'જાનના પ્રકાશમાં બાળકોનાં હૃદય કમળની પેઠે ખીલે છે. તેમનાં દલેદલ વિકસી રહે છે.' ત્યારે વિષ્ણુરામ એ ધડીક તો સાંભળી રહ્યા, પણ પછી અગ્રણ્ય: 'ભાલ્યો તમારા જાનનો પ્રકાશ. ધડી આવીને વર્ગમાં ઊભા રહો તો ખબર પડે. વાંદરા જેવી તમારી ઊગતી પ્રજા તમને કેવી કાયર કરે છે તે આવીને એક વાર જુઓ તો ખરા. ભાષણો ફેંકનાં એ તો બધાપને આવડે.'

બધાને ખબર હતી કે વિષ્ણુરામ ધાર્મિક માણસ હતા. હનુમાનજીની દેરી, શંકરનું દેવાલય, કે દુર્ગાનું મંદિર રસ્તામાં આવે કે વિષ્ણુરામ ટોપી ઉતારીને રસ્તામાં ઊભા ઊભા પ્રણામ કરી લેતા, અને કાંઈ રાહતિ પણ બોલતા. પણ એક વાતની કાઠીને ખબર ન હતી. તે એ કે વિષ્ણુરામ દર વરસે ગોવાલોટરીની ટિકિટ લેતા. પોતે ન્યોતિષ જાણતા એટલે આંકડાની સંખ્યા ગણી, ગ્રહની કૃપાદિતો હિસાબ મેળવી, સારે દિવસે શુકન, નોંધ પોતે અમુક નિશ્ચિત નંબરની ટિકિટ લઈ આવતા.

એક દિવસ એક મહાપુરુષે તેમને સલાહ આપી; 'માસ્તર સાહેબ! મારું માનો તો આ ટિકિટમાં પૈસા ન. બગાડો. હું બીજો રસ્તો બતાવું.'

'બોલો, આપની શી સૂચના છે?' વિષ્ણુરામે પૂછ્યું.

મહાપુરુષોની સૂચનાએ વિષ્ણુરામ માનતા. એટલું જ નહિ પણ પોતાના વિદ્યાર્થીઓ આગળ મહાપુરુષોના દાખલા આપવાનું તે ચૂકતા નહિ. અને સારું કમાનાર દરેક જણ તેમને મન મહાપુરુષ હતા. 'એમ કરો. તમે કોસવડ પછા સોલ્વ કરો.'

જન્મશ્રમિ કે ઇક્વિટી વિકલી લો. આમાં ક્યારેક તમારો ચાન્સ લાગશે. આ ટિકિટમાં તો માત્ર નંરીંગ પર આધાર પેલામાં તો આપણી બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવાનો હોય છે. તમારા જેવા માણસે પોતાના બુદ્ધિગમ્ય કમાવું નેહએ. શબ્દચૂલોમાં તમને જરૂર રસ પડશે.

પોતે બુદ્ધિશાળી છે એવો જામ દરેક શિશુકમાં હોય છે. અને તેમાંથી વિષ્ણુરામ મુકા ન હતો. તેમને એ મૂલના ગમી ગઈ.

તેમણે શબ્દચૂલોના ઉકલ શોધવાનો આરંભ કર્યો. પછી તો એનો તેમને હંદ લાગ્યો. ટિકિટની લઈને જ એ ખેસતા અને જે આવે તેની સાથે અમલવા શબ્દોની જ વાતો કરતા. પ્રવેશપત્રો મોકલ્યા પછી ઈનામ ન આવે ત્યારે તે છપાયેલા જવાબો સાથે પોતાના ઉકલ સરખાવતા અને બૂલો સુધારી ફરીથી ધ્યાન રાખવાનો સંકલ્પ કરતા.

એક નિવૃત્ત ન્યાયાધીશ તેમાં વિષ્ણુરામને મદદ કરતા. એ વૃદ્ધ અમલદાર પત્નીસવાઈ ચર્ચા આ શબ્દચૂલો ઉકેલ્યા કરતા હતા. ખરું પૂછો તો જિંદગીમાં તેમણે બીજા કામ જ કર્યું ન હતું. એ તેમને ઠીક-ફાવી ગયું હતું. દરેક ડાયકના તે ટપોટપ જવાબ આપતા અને ત્યારે તેમની આંખમાં ગર્વની રેખા ચમકતી, જાણે કહેતા ન હોય, કે, 'કેમ, કેવો જવાબ શોધી કાઢ્યો? જરાય વાર લાગી?' ને કે એકેય વાર તેમને ઈનામ આવ્યું ન હતું પણ તેથી તેમનો ઉત્સાહ પણ ધલ્યો ન હતો. એ આખતમાં રાજ ખૂસ તેમ જ તેનો પ્રેરણાદાતા પેલો કરોળિયો-એ બનેને તે ટકર મારે તેના હતા. 'સારો શબ્દકોષ હોય તો નંરીંગ પણ ફરી નળ, 'એમ તે કહેતા. શબ્દકોષ પર તેમને અપાર શ્રદ્ધા હતી. વિષ્ણુરામને તે કહેતા. 'The fault, dear brutus! is not in our stars, but in our dictionaries.'

શનિવારની બપોરે વિષ્ણુરામ જરા સ્વનાનો વિચાર કરતા હતા ત્યાં મુખઈથી વિકલીના તંત્રીનો તાર આવ્યો: તમે પહેલું ઈનામ છતા છો. તંત્રીએ એજિનદનો મોકલ્યા છે. ઈનામ બે જણ વચ્ચે વહેંચાયું છે. તમારે હામે સાગઆર હજાર રૂપિયા આપ્યા છે. કમ્પિગ્નિય બેન્ટો એક રનિરટડ પોસ્ટથી રવાના

કર્યો છે. વગેરે વગેરે.

વિષ્ણુરામ એ તાર સામે જોઈ રહ્યા. શું ખરે એ પોતાનો તાર હતો? 'જરા થોભો,' તેણે વાળાને કહ્યું અને ઉતાવળા અંદર જઈ તેમણે ખાંમાંથી અર્ધો રૂપિયા કાઢ્યો અને લાવીને તારવાળ દોઢમાં મૂક્યો.

પત્નીએ પૂછ્યું: 'કાનો તાર છે?'

વિષ્ણુરામ હસીને બોલ્યા: 'કંઈ નથી. બાઈબિના ટિકિટનું વેનિશાળ થયું છે.'

'કાના ટિકિટનું?' સ્ત્રીએ પૂછ્યું.

'એક છે મુખઈમાં. હું એને ન આજખે.'

'પણ વાત તો કરો.'

'છે એક. શ્રીમંત માણસ છે. ફનો વેપાર છે.' તે વાત જોડવા માંડ્યા.

'તેમાં આપણા પર કેમ તાર કર્યો?'

'કરે જ ને! સારા ખખર આપવા. આપ સાથે ઠીક સંબંધ રાખે છે.'

'એનું નામ શું?'

'હવે તારે ઇ બધું શું કામ છે? લે હવે મૂક, પીને બહાર જવું છે.'

'સહ જવાના હતા ને?'

આ પીને વિષ્ણુરામ બહાર નીકળી ગયા. ગાર એકઠે ચક્રર લગાવી સાંજ પડવા આવી એટલે બગીચામાં જઈને બેઠા. આજે તેમને ટિકિટી સ વાતો કરવી ગમતી ન હતી. તેમના અકિચન છત્રન એકાએક સમૃદ્ધિના સાગરમાંથી જે સુવર્ણછાંજ જીલ આવી હતી તેનાથી ભોંભાયેલા ખડકની જેમ વિસ્મિત યશ્ન થતા હતા. એ સુખભર્યું રહસ્ય તે એકે એકલા માણવા ઇચ્છતા હતા. તેથી તે હજી પાત્ર પણ વાત કરી ન હતી. જે માટે આટલાં વરસ વધ માલ્યો હતાં, રાતે સતાં સતાં ચિંતા કરી હતી એ દિવસે થીરર ધસ્યું હતું તે પૈસા આમ હમણાં તેમના પર વરસ્યા એ એક શ્રદ્ધા ન બેસે એવો ચ તાર હતો. 'The age of miracles is not yet gone' તે અખ્યા. વૃદ્ધ ન્યાયાધીશનો તેમ મનથી ઉપકાર માંગ્યો. તેમને છૂપા ખખનાને મથ લઈને નિહાળતો મોન્ટીક્રિસોવાળો પેલો યુવાન એડા દોતે. યાદ આવ્યો. દોતેને તો ફુનિયા પર પેર વાળ

હતું. પણ પોતાને ક્યાં કોઈ સાથે દુસ્મનાવટ હતી ? ત્યાં તેને શાળાના આચાર્ય સાંભળ્યા અને 'એ પણ નોંધ લે' એવા કાંઈક ભાવથી તેમણે મુઠ્ઠીઓ વાળી. સાંજ નમી.

બેરસલી અને આસોપાલવનાં ઝાડો પાછા જવું આકાશ લાલ રંગે રંગાઈ ગયું.

રાતના બેન્ડવાળાઓએ આવીને બાગમાં વિલાપતી ઘોંઘાટ શરૂ કર્યો ત્યારે વિષ્ણુરામ ત્યાંથી બહાર ધેર ગયા.

વિષ્ણુરામના મનમાં એક બીક હતી. તે એ કે રખેને હજી બીજને તાર આવે કે 'ઈનામ તમને નથી મળ્યું. કાંઈ ગફલતથી પહેલો તાર થઈ ગયો છે.' પણ એ શંકા પાયા વગરની હતી. બીજે દિવસે બપોરે ટપાલ આવી અને કવરમાંથી એક નીકળ્યો.

ગુલાબી કાગળ પરના વાંકડિયા સફાઈદાર અંગ્રેજી અક્ષરો તે નોંધ રહ્યા. આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. અહો ! આ જ તે પૈસા. જેને માટે પોતે શરીર ધર્યું, મન ફેંચ્યું, અપમાનો સહ્યાં, કોઈના કહેવા પ્રમાણે જિંદગી છવ્યા. તેમણે એક બેડા નિશ્વાસ મૂક્યો.

પછી એ ટોપી પહેરી છત્રી લઈ ગામમાં ગયા અને બાળકો માટે બે રૂપિયાની મીઠાઈ લઈ આવ્યા. 'ખાવ બાપા ! હવે તમારે કોઈ દી ફિકર કરવી પડે તેમ નથી,' ત્યારે ય બાળકોને લાગ વહેંચી આપતા તે બોલ્યા.

પત્નીએ પૂછ્યું : "આ શું બોટા પૈસા બગાડવા માંડ્યા છે ?"

વિષ્ણુરામે કહ્યું : "તું એ ન સમજ. લાઇબ્રેરના દોકરાનું વેવિશાળ મથું છે." અને બોડા સતોષથી એ હસ્યા.

'શું છે તે બે દિવસથી લાઇબ્રેર લાઇબ્રેર કરો છે ? મને તો કરી ગમ પડતી નથી.'

'પડશે, પડશે; હું તને નિરાંતે વાત કરીશ.'

તે રાતે જ્યારે બાળકો બધાં સુઈ ગયાં ત્યારે પત્નીને પાસે બેસારી વિષ્ણુરામે નિરાંતે વાત કરી, 'જે એક વાત કહું; મનમાં રાખીશ કે જેને તેને કહેતી ફરીશ ?'

વિષ્ણુરામને બીક હતી કે પત્નીને કાંઈ કહેતું એટલે છાપામાં ગોટો અક્ષરે જાહેરખબર આપતા જેવું

હતું. સવારમાં તો આખા પાડોશમાં એનો અચાર થઈ જતો.

'કહેવી હોય તો કહે, નહિ તો રહેવા જો.'

'ના, એમ શું કહે છે ? સાંભળ તો ખરી; સાંભળવા જેવી વાત છે.'

'હું તો સાંભળું જ છું.'

'આપણું ભાગ્ય આડેથી પાંદડું ખસી ગયું.'

'હું ? શું થયું ?'

'હું એમ કહું છું કે આપણને ઈનામ મળ્યું.'

'કોણે આપ્યું ?'

'આપે દાણ ? આ છાપામાંથી પૈસા આવ્યા.'

'છાપામાંથી ? કેટલા આવ્યા ?'

'કેટલા આવ્યા હશે ? તું કહે નોંધ ?'

'સો બસો'

'ના.'

'ત્રણ સો'

'ના'

'ચાર સો'

'એથી તો ઘણા વધારે.'

'કહેને હવે કહેતા હો તો !'

'સાડાખાર હજાર.' વિષ્ણુરામે છેવટે કહી દીધું.

'શું ખરેખર ?'

અતિ નિશ્વાસ ન બેડો. પતિના મુખ સામે એ નોંધ રહી. પણ વિષ્ણુરામના મુખ પર મસ્કરીતો કરો ભાવ ન હતો. તે નોંધ એ બોલી : 'મને ખતાવો નોંધ !'

વિષ્ણુરામે એક તેની સામે ધર્યો એટલે એ હસી, 'જાવ, જાવ; હવે ખતાવો છો શું ? આવા એક તો બાણુએ પાંચ છ મેગા કર્યા છે.'

દિવાળીના દિવસોમાં વિષ્ણુરામ બાણુને માટે 'ફિનિશ બેન્ડ ઓફ લવ, અનલિમિટેડ' ના ચોકા લઈ આવતા તે વાદ આવતાં તેમણે કહ્યું : 'આ એક એવો નથી. આ તો સાચો છે.' અને પછી ધીરથી ઉમેર્યું, 'એ તો ઈનામ વહેંચાઈ ગયું. નહિ તો પૂરા પચીસ હજાર આવત.'

પોતાના વાંસા પર ફરતો પતિનો હાથ ધારેલી હાથમાં લઈ સ્ત્રી સાંત બેડી.

'આ લખતે માટે મુંઝઈ જવું પડશે.'

‘કેમ ?’

‘અહીં વટાવીએ તો ગામમાં વાત છતી ચાલ.’

ઓ વિચાર કરતી હતી. આવેલા દિવસ કેટલી વસ્તુ વગર તેણે ચલાવ્યું હતું ! દૂધી આવકમાં રહેનારાં કેટલી કેટલી ઝાંતે જતી કરે છે ! કેટલી સગવડો વગર ચલાવી લે છે ! હવે આવેલા પૈસામાંથી પોતે શું ખરીદશે, બાળકોને શું ચખાવશે, ઘરમાં સા શા ફેરફાર કરશે તેનો વિચાર કરતી હતી.

હવે તમારે ખાદીની રોપી લેવી જ પડશે.’ તે બોલી.

‘કબૂલ છે, કાલે જ વાત.’

‘અને કાલને જાહેરે હવે કફની પહેરો. હેઝારત્તર તમને મેણાં મારે છે તે.’

‘એ તો નોંધું જશે.’ વિષ્ણુરામે કહ્યું.

પુરંકરે તેમને કહેતા કે ‘કાં તો તમે દૂધા કાટ પહેરો અને કાં તો કફની પહેરો. પણ આ લાખો કાટ તો બધું લુનવાણી લાગે છે. કબાટ જેવડા કાટ કરાવો છો તે એક તો કાપડ બગાડો છો અને ખરાબ લાગે છે તે વધારામાં. તમારે કાપડી, કાગળો, કાપલી, દવાની શીશીઓ, ચાકના કટકા એ બધું સાથે ફેરવતું હોય તો થેલી રાખો. બધું ખીસામાં સા મારે બરો છે ?’

ત્યારે વિષ્ણુરામ જવાબ દેતા, ‘પહેલાંની ટેવ પડી ગઈ. સાહેબ ! નવા ચેનચાળા હવે કાલે નહિ.’

આ વાત વિષ્ણુરામે ઘેર કરી હશે તેનો પત્નીએ ઉલ્લેખ કર્યો.

મેહી રાત સુધી વિષ્ણુરામે વાતો કરી.

કંડા પવની ભહેરો વાવા લાગી.

આકાશમાં કૂબળપટ્ટોતો અંદર ઊગ્યો.

દરથી પહેરેગીરનો અવાજ સંભળાયો, ‘જગતા રંજો.’

‘જાગીએ જ છીએ તો,’ વિષ્ણુરામે હસીને કહ્યું.

જવાબમાં સ્ત્રી પણ હસી.

બીજે દિવસે જમીને એ ધીરે ધીરે નિશાળે જતા હતા. શાળાથી થણે દૂર હતા ત્યાં ઘંટેનો અવાજ સંભળાયો. વિષ્ણુરામને થયું, ‘મેહું થયું લાગે છે. તે એ થયું. અહીં કાને પરના છે ?’ અને જરા થે ઉતાવળ કર્યો વગર તેની તે જ ગતિએ તે શાળામાં દાખલ થયા.

માર્યાના પૂરી મઈ હતી અને શિક્ષકો વગેરે જતા રહ્યા હતા. ખુરશી પર આરામથી બેસીને વિષ્ણુરામે કહ્યું, ‘ભાઈ ! પાણી લાવ.’

‘મિ. વિષ્ણુરામ ! તમે મોઝ થયા છો. મોઝ રાગો બેરો રજા હશે.’ પુરંકરે કહ્યું.

‘હા, જાઈ છું.’ કહીને વિષ્ણુરામે ભાઈનું હાથમાંથી ખાલો લીધો અને ધીમે ધીમે તે ખાઈ કર્યો. ટેબલમાંથી ચોપડી કાઢી. વળા તે પાછી મૂકી બીજી કાઢી. ને એમ બેપાંચ મિનિટ તે વર્ગમાં ગયા.

વચ્ચે નવરાશના વખતે તપખીરની કાપલી કાઈ તે આનંદથી સંઘતા હતા ત્યાં પુરંકરે કહ્યું, ‘મિ. વિષ્ણુરામ ! વિદ્યાર્થીઓના પ્રગતિપત્રો લાવો નેહ.’

‘એ તૈયાર નથી,’ વિષ્ણુરામે જવાબ આપ્યો. ખરેખર સનિરવિમાં પોતે એ બૂલી જ ગયા હતા.

‘નવા મહિનાનું રજિસ્ટર તૈયાર કયું ?’

‘ના, એ પણ નથી થયું.’ અવાજમાં કાઈ પણ જાતની દિશગીરી વગર તે બોલ્યા.

‘કેમ એમ ?’

‘ખીજ કામમાં જરા રોકાયો હતો.’

‘ખીજું કામ વળી શું ?’

‘શિક્ષકને પણ અંગત ઇવન જેવું હોય છે. સગાં સંબંધી, કામકાજ, ઘરમાર, એ બધું હોય છે. આપને એ વાદ નહિ હોય.’

‘ઓહ ! તે તમે એ વાદ કરાવો છો, એમને ?’

પુરંકરે કહ્યું : ‘મિ. વિષ્ણુરામ ! જે વસ્તુ અગત્યની હોય તે તો પહેલી થવી નેહજોને !’

‘પેલી વસ્તુ તેથી પણ વધારે અગત્યની હતી.’

‘What rot ! મારે આ સંસ્થા ચલાવવી છે, મિ. વિષ્ણુરામ ! બેસી રહેવું નથી. કામ તો નિયમિત નેહજો. બીજી બધી વાત પછી. મહિનામાં તમે પ્રગતિપત્રો પણ તૈયાર ન કરી શકો એ કેમ આવે ! માથાપેડને મારે શો જવાબ દેવો ?’

‘કાણ માથાપ તમારાં કાગળિયાં વાંચતા નવરાં છે ? ખાલી કકળાટ શો માર્ગો છે !’

‘આનો અર્થ શો ?’

‘તમે પત્રો ને પત્રિકાઓ ને પ્રચાર માટે શિક્ષકો પાસે એટલું કામ કરાવો છો કે શિક્ષણ માટે કાઈને વખત નહેતો નથી.’

‘What ! what nonsense !’ પુરરિકે ગર્જના કરી.

‘તમને એમ લાગતું હશે. બાકી એ નોનસેન્સ નથી.’ વિષ્ણુરામે કહ્યું.

‘Shut up’ પુરરિકે રાડ પાડી.

‘I say, You shut up,’ વિષ્ણુરામે એટલા જ નેરથી પ્રત્યુત્તર આપ્યો. ‘ચારિત્ર્યજ્ઞ’ને ક્ષમા ને ઉદારતાની વાતો કરો છો અને મિત્રજ તે મિનિટ પણ કાબૂમાં રાખી શકતા નથી. મોટે ઉપાડે કેળવણીકાર થઈને ચાલી નીકળ્યા છો ! બીજા કોઈ પ્રમાણિક ધંધો તમને જડતો નથી ?’

‘મૂંગા રહો, કહું છું.’

‘ક્યાં હવે. મૂંગા રાખવાવાળા નહિ જોયા હોય તો. શિક્ષકોને ગ્રીસ ગ્રીસના પગાર આપવા છે ને પચાસમાં સહીઓ કરાવવી છે. નવી કેળવણી ને નવા આદર્શોની વાતો કરવી છે, તે મોટર દોડાવવા માટે કે બીજું કોઈ ? છડેચોક લૂંટ ચલાવો છો લૂંટ, ને બીચારા શિક્ષકોનાં લોહી પીઓ છો. તમને કોઈ કહેનાર નથી એટલે ?’

કોઈથી તપીને તે લાલ થઈ ગયા હતા. કોટનાં બટન ખુલાં હતાં પણ તે બંધ કરવાની હવે પરવા ન હતી. છાકરાઓનું ટોળું આ તકાર નેવા જોયું થયું હતું. શિક્ષકો પણ હેરાતમાં પડી ગયા હતા. વિષ્ણુરામને આટલા ગરમ થયેલા તેમણે કદી જોયા ન હતા.

‘મિ. વિષ્ણુરામ ! હવે એક પણ રાજદ આગળ બોલશો તો ભારે પડશે,’ પુરરિકે કહ્યું.

‘પજા, પજા ભારે. બોલીશ, બોલીશ ને ધરાય બોલીશ. થાય એ કરી લેતો,’ વિષ્ણુરામે જવાબ આપ્યો, અને એ જળજા, ‘આવી તો ત્રણ નિશાળો ખરીદીને ગંજવામાં રાખું તેમ છું.’

‘તમે ચત્તારે ને ચત્તારે અહીંથી ચાલ્યા જાવ,’ આચાર્યે આસા કરી.

‘હા, જાઉં છું અને સાત વાર ગરજ હોય તો બોલાવજો’ કહીને તેમણે લાકડી હાથમાં લીધી અને ફાવથી પગથિયાં ઊતરી ચાલી નીકળ્યા.

પુરરિકે ઝોગને જવા જોઈ રહ્યો. વિદ્યાર્થીઓ તથા શિક્ષકો પણ જોઈ રહ્યા.

બીજા દિવસે તે નિશાળ ન આવ્યા ત્યારે પુરરિકે

કે નવાઈ લાગી. તેનાં ગુસ્સાં ઊતરી ગયા હતા. એટલું જ નહિ પણ વિષ્ણુરામ આટલું સામે બોલ્યા તે પરથી તેને થયું હતું કે માણસ સાચા દિલનો છે. એ ક્યાંક બીજા નોકરી લેશે તો અનુભવી શિક્ષક મળતાં વાર લાગશે. લણેલા સહુ રેરાનિગમાં રહી જતા હતા. ઐન્યુએટોની આજત હતી. ચિટ્ટી લખીને તેણે માણસ મોકલીને વિષ્ણુરામને બોલાવ્યા.

ઘેરથી જવાબ આવ્યો કે વિષ્ણુરામ કામને અંગે સાત આઠ દિવસ માટે મુંઝઈ ગયા છે ત્યારે પુરરિકેને લાગ્યું કે શિક્ષકોનેય તે શાળાના કામ સિવાય બીજું કામ પણ હોઈ શકે છે.

આઠ દિવસ પછી ચેક વટાવીને નોટોથી ટૂંક ભરીને વિષ્ણુરામ સેકન્ડ ક્લાસમાં મુંબઈથી પાછા આવ્યા ત્યારે પુરરિકે ખાસ ઘેર બાવીને તેમને શાળાએ તેડી ગયો. બધા શિક્ષકો વચ્ચે મુખારકગાદી આપીને આચાર્યે કહ્યું : “આ બધાને તંમારે શિખડ પૂરીનું જમણુ આપનું પડશે, મિ. વિષ્ણુરામ ! ના કહેશો તે નહિ, ચાલે.”

અને વિષ્ણુરામે હસતાં હસતાં કહ્યું : “ખાંડની વ્યવસ્થા આપ કરતા હો તો મારી ક્યાં ના છે !”

વિકલીમાં ઇનામવિજેતા વિષ્ણુરામને કોટા હપ્તો હતા તે ચેલા ન્યાયાધીશની નજરે સૌની પ્રેલમાં ચલો. પછી તો આ આખા ગામમાં એ વાત જાહેર થઈ ગઈ હતી.

“ખાંડ મેળવવાનું મારી માથે, પછી છે કોઈ ? બોલો, કયો દિવસ નક્કી કરો છો ?”

“આપ કહો તો...” વિષ્ણુરામે જવાબ આપ્યો.



મુંબઈ, બિરીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
હુકમનામા કરાવવા, લેણું વસૂલ કરવા
લખો યા મળો
મગનલાલ ઝોચ, ભટ્ટ
આંતરપ્રાંતીય નિખ્યાત, આપાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિખ્યાત અને નિમા-એન્ટ.
અખબર બિરહીંગ, સી. પી. રન્ડ
મુંબઈ ૪

હાસે પુનરાવર્તન કહ્યું: ગૌતમને દુનિયાનાં દુઃખો નજરે પહોંચી ન પડે તે માટે શુદ્ધોદ્ધે કાળજી રાખ્યા હતાં એક વખત ગૌતમ દુઃખ જોઈ ગયો તેમ એક વખત અવિનાશ હંમેશના નિયમ પ્રમાણે સાંજે મોટરમાં બેસી ફરવા જતો હતો ત્યાં દિલ્હી ચક્રા પાસે મોટરમાં પંચર પડતાં પેદુ જાલવાવા મોટરને બીજી રાખવી પડી. પેદુ બદલતાં પા કચાક ગઈ તેમાં અવિનાશ મોટરમાં બેઠો બેઠો રસ્તા પરનાં છાકરાઓનાં તોફાનો અને રમતો જોતો હતો. એક છાકરાએ એક છાકરીને ઝીડવાતાં કહ્યું, 'ખારી.' અવિનાશે તે સાંભળ્યું. બીજે દિવસે અવિનાશ પોતાના અભ્યાસનો ઝીરડો વાળતી કામવાળીની દરેક વર્તી છાકરીને કહ્યું, 'ખારી.' અલગત અવિનાશે તે કેવળ એક નવા શબ્દનો પ્રયોગ જ કર્યો હતો. અવિનાશનો એ બોલ બાલુના ખંડમાં આડેપડે ચપેલા તેના પિતા શેષકરણ શેઠે સાંભળ્યો. ઘરમાં ખળભળાટ મચી ગયો. આટઆટલી સાવચેતી છતાં અવિનાશ આવો અશિષ્ટ પ્રયોગ કેમકર્યો હોય ? સેવકરામે તપાસ શરૂ કરી. બધા તોફારો અને શિક્ષકોની ઊમટ તપાસ સેવાણી પહોંચી ચકાવતી રતો અભ્યો નહિ. સેવકરામ મૂંઝાયા; આજે પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો સવાલ હતો. આખરે સેવકરામે ખુલાસો શોધી કાઢ્યો, 'અવિનાશભાઈએ તો તેલની 'ખાલી' તાવવા છાકરીને કહેલું પછી નાના હોવાને લીધે શુદ્ધ કેમ્બાર ન કરી ચક્રા તેથી 'ખારી' બોલ્યા હતા. અને જ વચ્ચે બ્યુટપિસારામાં પછી કેટલીક વાર મહેદ મનાય છે તે પછી આ જ કારણ.' સારે કાંઈએ કંઈ ઉઠાવી કે બાળકો તો રની જગ્યાએ જ બોલે કે ત્યારે સેવકરામે જવાબ લીધો, 'પછી અમારા નિર્જિતસભાઈ કંઈ સામાન્ય બાળક હોય જ છે.' મામ પ્રકરણ સંકેતાયું.

અવિનાશ, વખત જતાં, ગૂંજરાતી ચાર ચોપડી વણી, અંગ્રેજીમાં આવ્યો. અંગ્રેજ પહેલી ચોપડીમાં આવ્યો ત્યારથી જ તેને માટે દરેક વિષય માટે અકેક માનગી શિક્ષક થી. સેવકરામની કેપરેખ નીચે નીચી વામાં આવ્યો. દરેક શિક્ષક પોતાને લાજાવવાના વિષયના મહત્ત્વ પ્રમાણે પગાર મેળવતો અને નક્કી કરેલ વખતે અવિનાશને લાજાવી આંદોજો જતો. દરેક વિષય શીખવનાર તે તે વિષયનો નિષ્ણાત હતો અથવા ગણ્યોતો અને તેથી મોંમાગ્યા પૈસા હોતા. શેષકરણ શેઠને થોડી

જ એવી ગણતરી કરવાની જરૂર હતી ? પછી જેમ જેમ ખાનગી શિક્ષણનું દબાણ વધતું ગયું તેમ અભ્યાસ-માંથી અવિનાશનો રસ ઓછો ચતો ગયો. ખાનગી શિક્ષક એક પછી એક આવી તેના લેખમાં જાન ભરવા લાગ્યા અને અવિનાશનો માનસિક થાક અને કંટાળો વધતાં ગયાં.

અવિનાશ મેટ્રિકમાં આવ્યો સારે સેવકરામે ખાનગી શિક્ષકોની સંખ્યામાં પ્રમત્તો વધારો કર્યો. અસાર સુધે અકેક વિષય માટે એક એક શિક્ષક હતો તેને બદલે દરેક વિષયનાં લુદા લુદા દરેક અમ માટે અકેક શિક્ષક રાખવામાં આવ્યો-અંગ્રેજી નોડણી માટે એક, વાંચન માટે બીજો, વ્યાકરણ માટે ત્રીજો. શેષકરણ શેઠ પોતાના પુત્રને સગીન કેળવણી મળે તે માટે આ રીતે માસિક હજારેક રૂપિયા માત્ર ટપ્પીતોમાં જ ખર્ચતા.

સેવકરામ શેષકરણ શેઠને બંગલે પહેલે દિવસે આવ્યા ત્યારથી જ એક બીજો તેમનું ખાસ ધ્યાન જેમનું હતું; તે હતી શેષકરણ શેઠની રત્નજડિત ના-લુક ખીસાધડિયોળ જેનાં પા પા કલક કંકા વાળતા. સેવકરામ પહેલી જ નજરે તે ધડિયાળ ઉપર મુગ્ધ થયા હતા; પછી એમ કાંઈ કાંઈની ચીજ મગાય ! આખરે આટલાં વર્ષોના સંબંધ પછી, હવે ત્યારે અવિનાશ પોતાના હાથ નીચે કેળવણી લેતો લેતો મેટ્રિક સુધી પહોંચ્યો સારે સેવકરામને થયું કે આટલાં વર્ષોની સેવા પછી શેષકરણ શેઠ પાસે આ ધડિયાળ માગવામાં વાંધો નહિ. અને એક દિવસ અચકાતાં અચકાતાં તેમણે શેઠને કહ્યું, 'શેઠ સાહેબ, આટલાં વર્ષોમાં આપની પાસે કદી કાંઈ માગ્યું નથી; આજે એક ચીજ આપની પાસે માગું.' પછી અવિનાશભાઈ ગેરણ મેટ્રિકમાં પ્રક્ટ ચાલુ રાખેલાં મને આપની આ ધડિયાળ આપશો ?' શેષકરણ શેઠને ધડિયાળ ધણી પ્રિય હતી પછી પોતાના પુત્ર કરતાં વધારે તો નહિ જ એટલે તેમણે કહ્યું, 'ખુશીથી, અવિનાશ મેટ્રિક પાસ થાય તે દિવસે વધામણીમાં તમને એ ધડિયાળ મળશે.' જવાબ સાંભળી સેવકરામનું દૃઢ હૃદય કુદ્યું-જાણે કેમ પ્રેમસીતા પિતાએ લામ માટે સંમતિ આપી હોય ! તે દિવસથી સેવકરામને ધડિયાળનાં સુખદ સ્વપ્નો આવવા લાગ્યાં. રાતે પધારીમાં પડ્યા પડ્યા ધડિયાળનો મધુર રણકાર કૂંપનામાં સાંભળતા સાંભળતા તે નિદ્રાવશ થતા અને સવારે તે જ મધુર રણ-

કારનાં સ્મરણો સાથે જાગી ઉઠતા... મેટ્રિકની પરીક્ષા પાસે આવતી ગઈ તેમ તેમ ધડિયાળના ડાંક વધારે ને વધારે પાસે સંલગ્નતા ગયા.

આ બાબુ જેમ જેમ પરીક્ષા પાસે આવતી ગઈ તેમ તેમ અવિનાશ પર ખાનગી શિક્ષણના ત્રાસ અને પરિણામે તેનો ધાક વધતો ગયો. એક પણ વિષયની એક પણ માર્ગદર્શિની (ગાઈડ) એવી ન હતી જે અવિનાશના ટેબલ પર ન હોય. તે માર્ગદર્શિનીઓને જોઈ, તીર્થસ્થાનમાં પોતાને ઘેરી વળતા પંથાઓને જોઈ યાત્રી મૂંઝાય, તેમ તે મૂંઝાતો. યુનિવર્સિટીના બધી સાલના મેટ્રિકના પ્રશ્નપત્રો, 'આખી જાગ્યો વર્ગ' (ક્રાઈમ ક્લેસ) માંથી આવતાં સચ્ચો વગેરે વગેરે અનેક વસ્તુ તેના શિક્ષકો તેની પાસે રજૂ કરતા. અવિનાશ હવે માણસ મરી લગલગ રેકનિંગ પેન્ટ જેવો બની ગયો હતો. પરીક્ષાના દિવસોમાં તો ખંચ વળી ગયો. રાતે તેના બધા જ શિક્ષકોને બંગલે સુવાડવામાં આવ્યા. પહેલા જ દિવસની આંગળીની રાતમાં મુશ્કેલીના શેકના મુનિમો મારફત ગોઠવણ કરી પ્રશ્નો જણાવે વખતે વખતે ટેલિફોન ટૂંકે કોલ પર અગ્રીક માટે સૂચનો આવ્યાં. સૂચન આવતું કે તરત જ સેવકરામને જગાડવામાં આવતા અને તે જોઈ સેવકરામ જે વિષયોને લગતું તે સૂચન હોય તે વિષયોમાંથી શિક્ષકને જગાડતા; તે શિક્ષક સૂચના નજીક લઈ તરત જ અવિનાશને જગાડતો અને 'તેને ઉત્તર પરીખર સમજાવી દેતો.

સવારે બધા શિક્ષકોને બંગલે જમવાનું હતું. કંસાર ખંડાવી, સારાં શુકન જોઈ અવિનાશ અને તેના ખાનગી શિક્ષકોને શેકની સારામાં સારી મોટરોમાં વિદાય કરવામાં આવ્યા. પરીક્ષામંડપમાં પહોંચ્યા ત્યારે પંજુ પાછળ દોડાવેલા શેકના નોકરે અરજન્ટ તાર તેમના હાથમાં મૂક્યો. જેમાં એક અગત્યનું મનાતું સૂચન હતું. તેને લંગતા શિક્ષકે ત્યાં જ અવિનાશને તે સમજાવ્યું. ઘંટ વાગ્યો ત્યારે સેવકરામ અને બીજા શિક્ષકો ન ગલરાવાની સૂચનાઓ કરતા, અનેક વાર શુભેચ્છાઓ અને ઉત્સાહ આપતા છેક હોલના બારણા સુધી તેની સાથે ગયા અને પરીક્ષાપથના યાત્રીને છેક આંખ સુધી વળાવી, પાસેના જ એક મકાનમાં પેપર પૂરો થતાં સુધી રોકાવા રાયા. પણ જોડની પીક પડતા છેડના તણખા જેવા આગલી રાતના નજીક ચાર

અને પરીક્ષાના વખત પહેલાંના છેડના હુમલાઓ, અવિનાશની અત્યાર સુધી ખાનગી શિક્ષણના આક્રમણને સહન કરી રહેલ શુદ્ધિને કુદિત કરી નાખી. હોલમાં ગયો ત્યારે તે ધાંધો થઈ ગયો અને હાથમાં પેપર મુક્યો ત્યારે તેમાં તેને કથુ જ સમજાયું નહિ. આ સાલ પેપર પ્રમાણમાં ઘણો સહેલો હતો પણ અતિશય લાર વહેન કરી થાકેલા અવિનાશના મગ માટે તે પણ ન સમજાય તેવો બની ગયો. ઘણાં ફાંફાં ઘણી મયામણને અંતે પણ, નજીક દલાક પૂરા થત અવિનાશ ઉત્તરપત્ર કારો જ આપી બહાર આવ્યો તેની પાસેથી રખાવેલી આશા અને તે પૂરી ન થત અપ્રતિષ્ઠા મળે તે બધે તેણે કાઢીને આ વાત કરી નહિ અને ઉત્તરપત્ર ઘણું જ સારો લખાયો છે તેમ સહુને કહ્યું. સેવકરામને તો હવે એમ પણ લાગ્યું કે કદાચ અવિનાશભાઈ યુનિવર્સિટીમાં પહેલા પણ આવે, કારણકે મળેલાં સૂચનોમાંથી ઘણાં પ્રશ્નપત્રમાં પુછાયાં હતાં. સેવકરામને હવે ધડિયાળ સાથે તેણે જ દિમતી અકોરો પણ કેમવા લાગ્યો.

પરિણામને દિવસે લુહા લુહા દસ માણસોને તાર કરવા કહેલું હતું પણ ખપોર થયા તો પણ દસમાંથી એક પણ તાર આવ્યો નહિ. ટૂંકે હોલમાં પુછાવતાં જરા અસ્પષ્ટ જવાબ મળ્યો. આખરે અવિનાશે આંખુલરી આંખે કહ્યું: 'એ પહેલો ઉત્તરપત્ર આખો કારો જ આવ્યો હતો.' અંતંતમાંથી સૂચનો વધારે ને વધારે પાસે આવતો ધુમ્કિત આખરે સૂચનો સ્પર્શ કર્યા વિના જ અંતંતમાં વિલીન થઈ જાય તેમ સેવકરામની હાથવેંતમાં આવેલી ધડિયાળ એકાએક દૂર ચાલી ગઈ. તે રાતે ધડિયાળના મધુર રણકારને અણવે સેવકરામને જાંઘ આવી નહિ.

૩૩

કન્યાશાળાઓમાં લેટ આપવા અને લહાણી કરવા મગાવો

જગદંબા કરતુરબા

લ. શિવકાલ જેમજાણે
કિમત ચાર આના

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર, દાણાપીઠ : લાવનગર

‘સુમિ ! તું મને વચન આપ કે પેલા વિનાદને તું નહિ પરણે.’

અને મરણપથારીએ પડેલા બાપને
સુમતિએ આપેલા એ વચનની વાત
વિનાદને કાને પાણુ પહોંચી ગઇ.

વચનભંગ!

લેખક

મહુલાદ પારેખ

સુમતિના વિવાહની ચિંતામાં તેના પિતાનો જીવ
અટવાયો હતો. રાજકુમારીના લાડથી ઉછેરેલી સુમતિ
એક સાધારણ માણસના દીકરા સાથે લગ્ન કરવાની
હઠ લે એ કુટુંબ તેમના જીવને ખાંધી રાખતું હતું.
માંદગી પહેલાં તેમણે અનેક રીતે સુમતિને સમજાવી
હતી. પસંદગીના વિવાહ કરવાથી જ કાંઈ દંપતી-
જીવન સુખી નથી થઈ જતું એ વાત તેમણે પોતાના
શહેરના જ એવા દાખલાઓ તરફ સુમતિને આંખી
ચીંધી બતાવી હતી. વૈલવમાં જીજ્ઞેષી છોકરીને સા-
ધારણ માણસના ઘરમાં કેટલી મુશ્કેલત પડે છે એ
ચિત્ર પેશુ તેમણે ઘેરા રંગ પૂરી સુમતિને બતા-
વ્યું હતું. પ્રેમ એ કેવડો મોટો ભ્રમ છે, સગવડ અને
આરામની ગેરહાજરીમાં એ કેમ નિષ્ફળ બની જાય
છે એ વાત સમજવવામાં તેમના સમસ્ત જીવનના
અનુભવો અને અવલોકનોનો ઉપયોગ કર્યો હતો.

પિતાની વાતો સાંભળી સુમતિ મૂંઝી થઈ જતી.
એ વાતોમાં બિચકુલ સત્ય નથી એવું એ જોરપૂર્વક
હાલી શકતી નહિ કારણકે તેમનાં જ સગાંઓ અને
આજીવનીતાઓમાંથી દાખલાઓ આપીને પોતાની વાત
કેટલી સાચી છે તે એના પિતા સમજાવતા.

પરંતુ તેના પ્રિતાથી દૂર જતાં જ એ બધી જ
વાતો તેના મનમાંથી સરી જતી અને સાગરની સપાટી
ઉપર ધીરે ધીરે ઊગતા સર્વેની જેમ તેની પોતાની જ
વાત-વિનાદ તરફના તેના પ્રેમની વાત-તેના મનમાં
ફરી ઊગતી અને તેનું મન ઝળાંઝળાં થઈ જતું.

તેના પિતા તેને પોતાની સમજણનાં પાણી
પાતા પરંતુ સુમતિના મનમાં કાંઈ અનોખો જ શોષ
પડ્યો હતો. પિતાના એ પાણીથી ધાર્મિક તો બન્યો
એ શોષ બંધ પડતો લાગતો; પરંતુ વળી પાછી તેની
એ અનુભિ તુસિ માટે મૂંઝી અને સજળ ભાગ્યુ
ફરી ઊડતી.

તેના મનમાં પિતાની દલીલો સાથે આપવાને માટે

કાઈ દલીલ નહોતી આવતી. પરંતુ માયું બુણાવી તે
મન સાથે બોલી ઊડતી, ‘ના, ના પિતાજીની એ વાત
સાચી ન હોય.’

મિઠ્ઠીથી કૃશ થયેલા સુમંતલાલ સમજી ગયા
હતા કે હવે તેનાં જીવસો દિવસો હજાર. સુમતિ ખેડે
એ તેમની આકરી કરતી. તેના બધા વખત તે
પિતાની તહેનાતમાં જ વિતાવતી. ઊંડે ઊંડે તેને આશા
હતી કે આ જ દિવસો દરમિયાન કાંઈક ઘડી એની
આવશે કે જ્યારે તેનીની હતી અને તેના પિતા જેમ
તેના માથે હાથ મૂકતા તેમ હાથ મૂકી બોલી ઊડે,
‘સુમિ ! હવે મારે કાંઈ નથી કહેવું. તને જે શોષ
લાગે તે કર મારી શુભાશિષ હશે. તારી સાથે જ
છે.’ પરંતુ સુમતિની એ આશાથી ઊણટા જ લાવ
સુમંતલાલના મનમાં જન્મતા. આંખી સોના જેવી દીકરી
ગરીબીની લીડમાં લીસાઈ જશે. પરંતુ વારંવાર એ જ
વાત કહીને દીકરીનું કરમાયેલું મોં જોવા પશુ એમનું
હિલ માનતું નહિ.

આખરે એમનાં દિવસો આંખી પહોંચ્યાં. એમનાં
પગ જોટા પડી ગયા. કાંઈની મદદ-સિવાય પથારીમાં
તકિયાને અટકેલીને એસવા માટે પડેલાં મુરકેલ થઈ
પડ્યાં. સુમતિને પાસે બોલાવી.

રાખવત થઈ ગયેલા પિતાના દસંધી સુમતિને ખીક
લાગતી હતી. તેણે ગલારાધિને મૂક્યું, ‘કોઠરને બોલાવું ?’

‘ના.’ ધીમો નકાર આવ્યો.

તેમણે ફરી જરા માયું હલાવી સુમતિને નજીક
બોલાવી. સુમતિ પાસે ગઈ. તેના હૃદયના ધમકારો
વધી ગયા હતા. આ દસંધી પાસેથી નાસી, છૂટવાની
તેની ઇચ્છા પ્રબળ થઈ ઊઠી. હૃદય અને કંઠે ભરીને
બાપી-ગયેલ-રુદનને તેણે મોંડ મોંડ છલકાતું બાણ્યું
હતું. ‘સુમિ !’ ફરી પાછો પેલો ફીણ અવાજ
આવ્યો. સુમતિએ સાંભળવા માટે માયું નમાયું.
‘સુમિ ! તું મને વચન આપ કે પેલા વિનાદને તું

નહિ પરણે' એક મૌનભરી વજનદાર પળ અનેનાં હૃદય ઉપરથી પસાર થઈ ગઈ. 'નહિ પરણે ?' ફરી એ ક્ષીણ અવાજે પૂછ્યું અને એ-અંખી આંખો સુમતિ સામે તાકી રહી.

'ના.' સુમતિએ જવાબ આપ્યો અને પછી અદ્ય વાળી, હોઠ ખીટી રુદનના એક પછી એક પ્રળય થતા આવતા તરંગોને ખાળતી એડી.

થોડી વારે સુમંતલાલ સુવાનો પ્રવલ્ન કરવા લાગ્યા. સુમતિએ તેમને ટેકા આપી. ક્ષીએથી સુવાડ્યા અને પાસેના ટેબલ ઉપરથી દવા લાવી પાઈ.

ત્યાર પછી એ રિથિતમાં પંદર દિવસ પસાર થઈ ગયા. પરંતુ પછીથી સુમંતલાલ સુમતિ પાસે ઝાઝું બોલી શક્યા નહિ. તેમણે કહેલી વાતને એ સાચી માનતા અને તોય એ વાત કલા પછી તેમણે સુમતિનું કુભાયેહું મન નોચા ક્યું હતું અને પોતાની નાંતને એક શુનેંગાર જેવી માન્યા કરી હતી. હવે એ ખીણ કોઈ વાત સુમતિને કહી શકતા નહિ. સુમતિએ કેમ જાણે તેમને આભારી ક્યાં હોય તેમ જ એ સુમતિની હાજરીમાં વર્તતા. 'સુમિ ! તારી તબિયત હમણાં ઠીક નથી લાગતી.' એક દિવસ તેમણે સુમતિને પૂછ્યું.

"એ તો તમને એમ લાગે. મારી તબિયત તો સારી જ છે."

સુમતિએ હસવાનો નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું.

હવે આવી કટકા થયેલી વાતચીત જ તેમની વચ્ચે થતી. સંગમ વાતો કરી શકતા નહિ.

પંદર દિવસ પછી સુમંતલાલનું અવસાન થયું.

ગમે તેની મારફત હો પરંતુ સુમતિ અને તેના પિતા વચ્ચેની એ વાત આખા ય લતામાં પ્રસરી ગઈ હતી અને એ જ લતામાં રહેના વિનોદના કાને પહોંચે એ વાત ગઈ હતી.

'સુમંતલાલે મરતી વખતે સુમતિ પાસેથી એવું વચન લીધું છે કે એ તને ન પરણે'. ખબર લઈ આવનાર મિત્રે વિનોદને કહ્યું અને ઉમેર્યું: 'વિનોદ મને તો ખાતરી થતી નય છે કે આવી બાબતમાં કોટકોને વખતે સ્ત્રીઓ ટકી જ નથી શકતી. બધું સરલ અને સીધું હોય તો ઠીક છે પરંતુ માળાપ તરફથી કે સર્ગાવહાલાં તરફથી વાંધો આવ્યો કે તરત જ નમી પડવાની.'

શુભશાતના સુમસિદ્ધ કલાકાર અને

સુમસિદ્ધ માસિક 'કુમાર'ના તંત્રીના

અભિપ્રાય

ભાષી.....

'કદાની'ના પહેલો અંક તમે મોકલ્યો તે હું સાદૃત વાંચી ગયો. બધી જ રુચિને પોષે એવો વાર્તા સમૂહ તમે મેળવી શક્યા છે તે માટે અભિનંદન. આ માસિક શુભશાતનાં કુટુંબોની વાંચનની ધૂન તંદુરસ્ત રીતે પૂરી પાડી શકશે અને મને તો આશા છે કે તેમના માસિકને ખૂબ આવકાર મળશે.....

તમે તમારા આ સાહસને જરાય અટકાવશો નહિ. તેના માટે બધું જગ્યા થઈ રહેશે પ્રસંગ આવતાં હું મારાથી બનતો સહકાર આપીશ.

ચિત્રકૂટ
અમદાવાદ
તા. ૨૮-૬-૪૪

હિ.
શુભચક્ર
રવિભાઈ
તેના મિત્ર સાથે આવ્યો અને પછી લાંબુ ચક્કર લગાવી એકઠીમાં આવી બેસી ગયો.

★

વિનોદનો ટયુશન કરવા જવાનો રસ્તો સુમતિના ઘર પાસેથી જ જતો હતો. જો કે ખીજ ધણી રસ્તા હતા પરંતુ વિનોદ એ જ રસ્તે નીકળતો. તેને આશ્રિત લાગ્યો હશે માટે તેણે રસ્તો બદલી નાખ્યો. હશે એવો ખ્યાલ સરખો પણ સુમતિને આવે એ એના માની હૃદય માટે અસહ્ય હતું. કેટલીક વાર તે સુમતિને પહેલાંની જગ્યા તેના મકાનની બારીમાં બેસેલી જોતો અને તેને જોતાં જ તેની આત્મવાની

ઝડપે પધી જતી ન બેતો ત્યારે હુંખે પછું થતું. પણ ધીરા પડી જતાં, આજરોજ-થોળી થોળીને કડવા શબ્દોની ખાલીઓ તેણે તૈયાર કરી હતી. પરંતુ સુમતિ પાસે જઈને એ પાછા આવવાની તેની હિંમત નહોતી. પછી બે સુમતિ તેની સાથે જરાએક બોલે ને તો બોલે કે તરત જ એ ખાલીઓ ફોફટ પિચડાવી દેવાની તેની એક અદ્ભુત ઇચ્છા હતી. આ રસ્તે રોજ નીકળવાનું એક કારણ આ પંથુ હતું. કોઈક દિવસ તક મળી જશે એમ આશા હતી.

એક દિવસ વિનોદ તે રસ્તેથી જતો હતો ત્યાં એક નાનકડી છોકરીએ આવીને તેનો હાથ પકડ્યો અને કહ્યું, 'વિનોદભાઈ! તમને સુમતિબેન બોલાવે છે.' વિનોદ પાછો ફર્યો. 'જુઓ! પછે બારીમાં સુમતિબેન બોલાઈ, છોકરીએ આજણી આંધી બતાવ્યું. નજર મળતાં જ સુમતિ બારીમાંથી ખસી ગઈ. વિનોદ નહિ આવે તો! એ એનો મોટો ભય દૂર થયો હતો. એ આવતો હતો. સુમતિનું આખું વ મન એક ભાતની અરપજટાથી ભરાઈ ગયું હતું. સ્વસ્થ થવાના અને દેખાવાના પ્રયત્નો વારે વારે નિષ્ફળ થતા હતા.

વિનોદ પછુ ઝડપથી પેલી કડવાશ ભરીલી ખાલીઓને હૈયામાંથી કંઈ સુધી અને ત્યાંથી જોઈ સુધી લાવીને સોઠવતો જતો હતો. કે જ્યાં એક પછી એક લઈને ઝડપથી સુમતિને પિચડાવી દઈ રાખ્યા.

તે દરવાજા પાસે આવ્યો એટલે પેલી છોકરીએ નેરથી કહ્યું, 'સુમતિબેન! વિનોદભાઈ આવ્યા.'

સુમતિએ બહાર આવી કહ્યું, 'આવો.' વિનોદ અંદર ગયો. પેલી છોકરી હસતી-હસતી દોડી ગઈ.

આજ ઘણા દિવસ પછી વિનોદ તેની પરિચિત જગ્યાએ બેઠો. સુમતિ તેની સામે હિંડોળા ઉપર બેઠી.

'મને એમ હતું કે બાપુજીના શુજરી ગયા પછી એકાદ દિવસ તો તમે જરૂર આવી જશો.' સુમતિએ કહ્યું અને તેની સામે નહિ બેતાં વિનોદ સામે બેઈ રહી. વિનોદ મારે આ એક અણુપાયો સવાક હતો. તેણે કદી રાખેલા સવાકન્યાય કે તેને મળતી કદી જ વાત આવવાને બદલે એકાએક આ અવિ-વેકનો આરોપ આવવાં એ જરા દોષો તો થઈ ગયા. ઉગાળી રાખેલા હથિયારમાંથી તે કદું જ ફેંકી રાંધ્યો

નહિ. તેને તાત્કાલિક જવાબ જોડવી કંઈનો પગે 'એમાં તંમારા લોકા પાસે આવ્યાને શું કરવું કે કરવું તેની અને કોઈ જ ગમ ન પડે એટલે ન આવ્યો.'

'બીજા પાસે આવવાની વાત નથી કરતી, મારી પાસે આવવાની વાત છે.' સુમતિએ કહ્યું.

'તમારી પાસે આવતીંય શું કરું!' વિનોદે કહ્યું. આટલું પારદર્શક વાક્ય વિનોદને નહોતું બોલ્યું. બોલાઈ ગયું.

સુમતિએ વાક્યની પાછળ બેઠેલી વિનોદના મનની મૂર્તિને બેઈ લીધી. એ તેને પૂરેપૂરી પામી ગઈ. 'આવીને તમારે કંઈ જ કરવાનું નહોતું, એ મોં કહેવાનું કે કરવાનું હતું તે મારે જ હતું સમજ્યા!' છતાં રાન્દો બોલતાં સુમતિનો કંઈ સંદેહ મૂળે. આંખોમાં આંખો નીર અમક્યાં. આંખું કદું ખમશે એવો લેશમાત્ર પણ ખ્યાલ વિનોદને નહોતો. સીધી વાત ઉપર આજ્યા સિવાય હવે તેનો કોઈ ઉપાય નહોતો.

'સુમતિ, તમારા પિતાની અત્યુ-વેગાએ તમે તેને આપેલું વચન તમે પાળી શોધ એવા જ મારા પ્રયત્નો હતા.' વિનોદે રાન્દે વાપરવાં શરૂ કર્યાં.

'બહુ સારું. મારે તમારા એ પ્રયત્નો નથી ભે-ઈતા અને મારે એ વચન પાળવું પછુ નથી સમ-જ્યા કે બાપુજીની ઇચ્છા અને સુખી કરવાની હતી. ફર ફક્ત એટલો જ કે 'તમેની' રીતે જ મને સુખી કરવી હતી.' હું મારી રીતે થઈશ અને એ ત્યાં હશે ત્યાં મને સુખી બોઈને રામશે એમ મારી ખાતરી છે. અને મને એ પંથુ વિશ્વાસ છે કે આ વચન ભંગને કારણે ભગવાન પંથુ એકે અશ્વર નહિ કહે.'

સુમતિના રાન્દોએ વિનોદના અંતઃકરણની કડવાશ ચૂસી લીધી. તેના મનનું એરે જોતરી મધું એવી પણ આની લાગી કે જ્યારે માણસ પ્રિયજનનો માત્ર નામોઆર કરીને પછીથી આનંદમયુ મીન માણે છે. અને સુમતિને પછુ ન સંજગાય તેમ વિનોદ બોલ્યો, 'સુમિ!' અને વળી-વળી આનંદમયુ મીન માણતો બેઠો. એના આખા વ ચહેરા ઉપર એ આનંદ હતું તર પથરાઈ ગયું. સુમતિ આ સમગ્ર ગઈ. તેણે કહ્યું, 'જાઓ પાછુ ટપુસેનનું મોડું ચારો સમજ્યા.'

'ના આજે રાજ્યાવવા નથી જનું. આંધી જ લાગુવા બેસનું છે.'

[અનુસંધાન પાન ૨૮૨]

ઉચ્ચારતા દાસકાકાનો અપરાધ !

*

‘હા હ.’ પાતળી વ્યક્તિએ કહ્યું.

‘શું, હા હ?’ ભડી વ્યક્તિએ પૂછ્યું.

‘બોધા જેવા છે.’

‘શું...હ...હ...કાણુ બોધા જેવું છે?’ કોમથી હચ્છકસી બેઠી, ચૂં...ચૂં...કરતી સ્ત્રીગવાળી ખુરસી પરથી અર્ધ બેઠી થઈ જતી, કોટપાટલુન આચ્છાદિત, ગોળ મુખાર્વિંદથી ધડિયાળનું ચગદું અને લટકતી ટાઈથી લોલક (Pendulum) નો ભાસ આપતી—બોધા સહિત ભીંતિયા ધડિયાળ જેવી લાગતી વ્યક્તિ કોમના ડંકા વગાડતી હતી—બોલતી હતી.

‘કાણુ બોધા જેવું છે?’

‘હા હ.’ અર્ધ નાકે ચરમાં ઠેરવી જરાય સ્વસ્થતા શુભાભ્યા સિવાય આંખો બે વાર પટપટાવી દૂબળી વ્યક્તિએ જવાબ આપ્યો.

‘હું બોધા જેવા છું?’ આંખોનાં બન્ને તીર, સામે બેઠેલી વ્યક્તિની આંખ નીચી હોવાથી છાતીમાં, ભેંકી ધઈ પૂછ્યું.

છાતીમાં તે તીર ખૂતી ગયું હોય કે કંઠમાં સલવાઈ ગયું હોય અથવા તો આળસ ચયું હોય—ગમે તે હોય. ‘હા હ’ એ જવાબ ન આપ્યો. સહેજ માથું હલાવ્યું.

‘શું આમ આમ?’ કોધિત વ્યક્તિએ માથું હલાવી પૂછ્યું. મતલબમાં પૂછ્યું કે ‘માથું ડોલાવી શું કહેવા માગે છે?’

દૂર્બળ દેહ બોલવામાં દીર્ઘસૂત્રી હતો—તે ન બોલ્યો.

‘ભગવાનદાસ તમે બોધા જેવા છે. દરેક વાતમાં ‘હા હ’ સિવાય બીજું આવડે છે કે નહિ?’

‘ના હ.’

‘શું, ના હ? તમને કંઈ આવડતું નથી. તમે બોધા જેવા છે, શું, બોધા જેવા છે.’

‘હા હ.’

‘ઝોપડા લખતાં આવડતું નથી, ન્યાંત્યાં ડાપાડયા પાડ્યા કરો છે. મારે શા માટે તમને

લેખક

માસ્ટર

‘ડીસગીસ’ ન કરવા? બોધા જેવાઓને રાખી શું કરું?’ સત્તા જેવી બાબત હસ્તગત કરનાર વ્યક્તિવિશેષ બોલી શકે

તેવાં વચનો હતાં.

‘હા હ.’ સાહેબ શું બોલ્યા કરે છે તે તરફ લક્ષ્ય આપ્યા સિવાય શાસ લેવા તે થંભે લ્યાં. ‘હા હ’નું ટપકું મૂકી દેતું એવી ક્રમ્બાવાળા, ઊર્ધ્વ ગથેલાની છટા ધારણુ કરી છે જેમની આંખો એવા, સિલક, પુરાંત આદિ શબ્દો સંભળાય ત્યારે ભગી જોવાના દંઢ નિશ્ચયવાળા હલુ સિલક, પુરાંત એવા શબ્દો કેમ શ્રવણગોચર થતા નથી તેમ વિચારવા લાગ્યા.

‘Nonsense (હટ) હા હ. કંઈ આવડતું નથી ને પાછો મને બોધો ગણો છે. તમે બોધા જેવા છે, હું નહિ, શું?’

‘તમે બોધા જેવા છે, હું નહિ.’ બંગાળી ચિવ-ચિવતી જેમ આંખો અર્ધ ઉઘાડી હતી તે તદ્દન બંધ કરી ગદગદિત કંઠે તે બોલ્યા.

‘You stupid! Get out. (મૂર્ખ! બહાર નીકળ.)’ બોલનાર વ્યક્તિ કોમથી ધૂનતી ધૂનતી બેઠી થઈ ગઈ. ટપક પડતી ટોકારી નોરથી બે મિનિટ સુધી વાગ્યા કરી.

ભગવાનદાસ કારકુનની અને આંખો બેઠેલી ગઈ. સાહેબની ચેમ્બરમાં પડાવાળો પ્રવેશ્યો.

‘હા હ?’ પડાવાળો બોલો રહ્યો.

‘આ અદમાશને બહાર દાઢ.’ ભગવાનદાસ તરફ આંગળી ચીંધી કહ્યું.

પડાવાળાએ ચારે ખૂણે દૃષ્ટિ ફેરવી. કોને કાઢવાનું છે તે સ્પષ્ટ થયું નહિ. દરમિદિને પગાર આપતા ભગવાનદાસને ઝોળા જ અદમાશ ગણી સકાય તેમ હતું? ને બીજા સાહેબ હતા. પથુ સાહેબને...પડાવાળો મોન પકડી ગભરાતો બોલો.

સાહેબ ખુરસી પર ઢળી પડ્યા—એસી ગયા.

‘ટપુની જરૂર નથી. હું જ ઝોપડાં લઈ જઈ છું.’

ટેબલ પર પોટકામાં મૂકેલા પાંચ છ ચોપડા ઉચકતા બગવાનદાસ બોલ્યા.

ચોપડા લઈ જવા નહિ, તમને હાકી કાઢવા દ્યુને બોલાઓ છે તેમ સાહેબ સ્પષ્ટ બોલી શક્યા નહિ. બોયા, માણસ, પાસે સ્પષ્ટતા. શું, એમ. પણ કદાચ લાચુ હોય !

બગવાનદાસ રાત્રે : સતે : એમ્પર છોડી ગયા.

દન...દન...દન...એમ્પરમાંથી ટકારી ગઈ રહી.

‘લાલભાઈ, તમને સાહેબ બોલાવે.’ ખુસ્તી પર આરામથી બેઠેલ એક સ્પૃશ્ય વ્યક્તિને પટાવાળાએ કહ્યું.

લાલભાઈએ બાજુમાં ખીંટીએ ઉતારેલો ડાટ લીધો. ચીપી ચીપીને પહેર્યો. હળવે ડગલાં બરાતાં હત્યાં તે, એમ્પર આવતાં, ઝડપ ધારણ કરી રહ્યાં.

‘લાલશંકર !’ સંબોધન અર્થે આંકમી વિભક્તિનો ઉપયોગ કરી સાહેબ બોલ્યા.

લાલશંકરે મોં સહેજ ગંભીર ક્યું.

‘બગવાનદાસને ‘ડીસમીસ’ (ખરતરફ) કરો.’

લાલશંકરે જવાબ આપ્યો નહિ : સહેજ વધુ વિચારમયતાની છાંટ મોં પર આવવા દીધી.

‘એ ઉદ્ધત છે. મારી સામે બોલ્યો, મને માથ દીધી એટલે ‘ડીસમીસ’ કરવાનો અભિપ્રાય થાય છે, એમ ઉપલી ઓફિસને લખાશે.’ સાહેબે તુમારમાં ‘ડીસમીસ’ કર્યાંતું શું કારણ આપતું તે સ્પષ્ટ ક્યું.

‘એમ ન થાય.’

‘કેમ ન થાય ? હું શું સાહેબ નથી ? મારો નોકર કામ ન કરે, ગમે તેમ બોલે, તેને હું ‘ડીસમીસ’ ન કરી શકું ?’

‘દેશી રાજ્યના કાયદાઓ એટલે બાપુશાહી ! બાકી જ્યારે થાવર સાહેબ નીચે હતો ત્યારે તેણે એક પળમાં પીસ વર્ષના જૂના નોકરને ‘ડીસમીસ’ કરી દોષલો !’ લાલશંકર આ ઓફિસના દેશી વાતાવરણથી ખૂબ કંટાળો આવે આપવાત ન કરી બેસાય તેવી બીતિથી, ‘તાવ’ આવ્યા પહેલાં ધણી કિન્દાઈન લીધાં કરે છે તેમ, અંગ્રેજ ઓફિસરને, ખટુ કંટાળો ન આવે મોટે, સંભાર્યાં કરતા.

‘તો હું શું કામ ન કરી શકું ?’

‘એ કાયમી નોકર છે.’ લાલશંકરે કહ્યું, ‘ચેલો ડીસ વર્ષવાળો કાયમી નહોતો કે શું ? કાયમી હતો

તો ય શું કામ કાઢી મૂક્યો ! એ પ્રશ્નો સાહેબે પૂછ્યા નહિ. લાલશંકરે કહે તે વાજબી ન ગણાવું નેમજ એવી એમની માન્યતા હોય કે કાણુ બહુ !

‘હીક, જાવ.’ સાહેબે લાલશંકર બહાર નીકળતાં હતા ત્યાં ટકારી બન્યો.

‘હ.’ પટાવાળો બોલ્યો.

‘માવજીભાઈને બોલાવ.’

પટાવાળો શિરસ્તેદાર માવજીભાઈને બોલાવવા ગયો. શિરસ્તેદાર સાહેબ પાન ચાવતા-ચાવતા ઊભા થયા. માથા પર, પાસે ગાદી પર મૂકેલ ફેડા ગોઠવેલ ઊભા થઈ કાઠનાં છુતાન બધ ક્યાં.

‘એલા, પાણી લાવ્ય તો.’ માવજીભાઈ બોલ્યા.

પટાવાળો પાણી લાવવા ગયો.

દન...દન...અંદરથી ટકારી વાગી.

‘માવજીભાઈને બોલાવ.’ સાહેબ મનમાં.

‘આવે છે.’

‘બોલાવ જલદી.’ ચીકાઈને કહ્યું.

પટાવાળાએ બહાર નીકળી, કાગળો કરતા માવજીભાઈને ફરીથી પાદ આપી.

‘આતું છું, બાપા, આતું છું..પાણી તો પીવા દઈશ ને ?’ માવજીભાઈ બોલ્યા.

માવજીભાઈ હળવે હળવે સાહેબની એમ્પર તરફ વધ્યા.

‘માવજીભાઈ !’

‘હ.’

‘બગવાનદાસને ‘ડીસમીસ’ કરો. તે તદ્દન નકામો માણસ છે.

‘કેમ ?’ કોધતું કારણ પૂછવા માવજીભાઈ મથ્યા.

‘એ ઉદ્ધત છે.’

‘બગવાનદાસ ?’

‘હા. બગવાનદાસ. દરેક બાજતમાં ‘હા હ.’ હું

બોલો છું તો કહે ‘હા હ.’.

‘તે એવું શીદ પૂછતા હશે !’

‘પણ ત્યારે એણે મને બોધી કહેવાતું એમ ?’

‘હશે ! હવે ધરડો માણસ છે. બોલે.’

‘ધરડો એટલે ફાવે તેમ બોલે, એમ ? એમ નહિ

ચાલે, એ અગાઉ ચાલતું હશે. મારા અધિકારમાં એ

નહિ બને.’

‘બલે.’

‘હવેફે નહિ. એને હમણાં ને હમણાં ‘ડીસ-મીસ’ કરે.’

શિરસ્તેદારે હકારમાં માથું, કંટાળી જઈ, ધુણાવ્યું: ચેમ્પરની બહાર આવી યૂંક્યા. જરા જોખાયાં. ટેબલ પાસેની ખુરસી પર, ધીરે ધીરે આવી ગોઠવાણા.

‘દાસભાઈ, અહીં આવો તો.’

ભગવાનદાસ કાને હોડર ખોલી માવજભાઈ પાસે આવ્યા.

‘ચોપડામાં સાહેબની સડી કરાવી?’

ભગવાનદાસે બંને હોડાને ડાખી બાજુ ધકેલી એક આંખ ઝીણી કરી ક્યારેક કરો અર્થાત્ ‘સડી યઈ નથી.’

‘ના પાડી?’

‘હા છ.’

‘કેમ શું થયું?’

હોડાને ખલા તરફ વાળી, જમણે હાથ પ્રશ્નાર્થે ફેરવે જોડો કરી નીચો કર્યો, બંને જોડાં કરી સંજામાં સમજાવ્યું, જેનો અર્થ ‘કાણુ નલે?’ થાય.

‘કેમ કાણુ નલે?’

‘ખૂટનાં તળિયાં ધસ્યાં.’

રસપૂર્વક વાત સાંભળી રહેલો હું બોલ્યો, ‘તે સાહેબ ચેમ્પરમાં બેઠો બેઠો તળિયાં ધસ્યાં કરે છે?’ ખૂટનાં તળિયાં શેણેથી ધસાતાં હશે એ પ્રશ્ન પૂછવાનો વારો આવ્યો જ નહિ કેમકે ઉપલા પ્રશ્નના જવાબમાં શિરસ્તેદાર સાહેબે કહ્યું, ‘જાનોમાનો ખેસ.’ તાજેતાને ને નાનકડો હોવાથી મને એ મહાશય જેમતેમ બોલાવતા. મેં મૌન ગ્રહ્યું.

‘એકલાં તળિયાં ધસ્યાં કે કંઈ કહ્યું?’

‘અંગ્રેજીમાં નાટકિયા જેવું કંઈ બોલતા હતા.’ ચશ્માંને નાકથી અદર ચડાવતા તે બોલ્યા.

‘તમે શું કાણું?’

‘હા છ.’

‘હા છ કાણું એમાં કંઈ ખિન્ન?’

‘ખિન્નણા જ ને!’ બળતરા કાઢતા ભગવાનદાસ બોલ્યા.

‘તે તમે બોધા છે એમ નહિ બોલેલા?’

‘એણે કાણું ને હું બોલ્યો.’

‘શું કાણું? બોધા છે એમ બોલવાનું કહ્યું?’

‘સાંભળો, બાપા. મને કહે: તમે બોધા છે, શું?’

હું બોલ્યો: તમે બોધા છે?’

‘એમને એમ કહેવું તું: તમે એટલે-ભગવાનદાસ બોધા છે.’

‘તે હું જ ને. પાંચસો રૂપિયા નો પગારદાર એણે બોધે હોય?’

‘ત્યારે શું છે બીજું? વૃત્તાની પૂરી કરી માની માવજભાઈ ખુરસી પરથી ઊભા થયા. ઊભા થઈ પાસેની ગાદી પર ફેટો મૂકી, ટાળિયા પર પગ લાંબા કરી બેઠો.

‘મને કહે છે: ભગવાનદાસને ડીસમીસ કરો. મને એણે બોધો કાધો.’

‘‘ડીસમીસ’ કરો બાપા. ભુવાન્યામાં આપણે ન શોભીએ. લાલભાઈને લાભ થશે.’

લાલશંકર તેના ટેબલ પર બેઠો બેઠો ધૂરક્યો, ‘મારે એવો લાભ નથી નોંધતો. ચાવર સાહેબના વખતમાં અંગ્રેજી દબે કામ કરતાં શીખ્યો હું તે તમારાથી ક્યારે પગાર તો ગમે ત્યાં મળે.’

‘ગમે ત્યાં શું કામ બાપા? અહીં જ મળશે.’ દાસભાઈ ગોઠવીને બોલ્યા.

‘તમે ‘ફર્મ’ (પેડી) કાઢવાના હતા તેવું શું થયું?’ માવજભાઈએ વચ્ચે માથું માર્યું.

‘સ્ત્રીમ’ (ચોજના) કરી છે: હમણાં જરા Circumstances bad (પ્રતિકૂળતા) છે. નહિતો પાંચીસ રૂપરૂપીમાં સડતા હોઈએ ખરા?’ ગર્વપૂર્વક લાલશંકરે કહ્યું.

‘દાસભાઈને તમારી પેદીમાં રાખજો.’

‘હા. અહીંથી છૂટા થઈ બીજું શું કરશું?’

દાસ બોલ્યા.

‘લાલભાઈનું કામ અંગ્રેજીમાં ચાલે ત્યાં દાસકાક જેવા ઘરડાને કાણુ રાખે?’ રજિસ્ટર કારકુન બોલ્યો. લાલભાઈએ રિમત કહ્યું.

દેન...દેન...

માવજભાઈએ કુદ નગરે ચેમ્પર તરફ બોલ્યું.

‘એલા, કાણુ છે બહાર, ટપુ?’

પટ્ટાવાળો અંદર આવ્યો.

‘નિનાયક આગળથી પાન લઈ આવ્ય.’

‘છ.’

માવજભાઈએ જરા લંબાવ્યું.

‘સાહેબ બોલાવે છે.’

‘હીક બા.’ માવજીભાઈએ કદાની બગાડે આતાં કહ્યું.

‘એ તૈયાર કરેલાં કાગળિયાં શિરસ્તેદાર સાહેબ પાસે થઈ’, ‘આપે સૂચના પ્રમાણે બધું લખી નાખ્યું છે.’

‘હીક મૂકવા.’ તેમણે કાગળિયાં સાચું બોવા સિવાય કહ્યું.

પરાવાળાએ બાવી માવજીભાઈને પાન આપ્યું.

પાન મોમાં મૂકી શિરસ્તેદાર સાહેબ ચેમ્બરમાં પધાર્યા.

‘તમે લગવાનંદાસને ‘ડીસમીસ’ કરવાનો તુમાર કયો?’

‘હા જી.’

‘હીક લાવો, સહી કરી દઉં. પછી મારે બહાર જવું છે.’

‘‘રામરાજ્ય’માં રિકિટ નહિ મળે આજી.’

‘મારે કયાં સિનેમા બોવા જવું છે?’ સાહેબે રિમત કરતાં કહ્યું.

‘અમસ્ત. કદાચ વિચાર થાય તો!’

‘તો એમ કરોને બે સીટ રીઝર્વ કરવાનો ફોન કરો.’

‘બાલ્કની?’

‘હા. જરા સારી સીટનું કહેજો. ‘તાનસેન’ વખતે નીચે પડાય તેવી હતી.’

માવજીભાઈ ટેલિફોન કરવા તત્પર થયા.

‘ના. તમે રહેવા દ્યોને.’ સાહેબે કહ્યું. દૂન... દૂન... ટોકારી વાગી.

‘લાલશંકરને બોલાવ.’

માવજીભાઈ ચેમ્બર બહાર નીકળી ગયા. લાલશંકર દાખલ થયા.

‘લાલશંકર થીએટર પર ફોન કરો કે બે સીટ રીઝર્વ રાખે.’

‘‘રામરાજ્ય’માં ને?’

‘હા.’

‘બોલાવ્યાશું ન કહેવું પડશે ને?’

‘Yes (હા) એ તો માવજીએ કહ્યું જ નહિ.

‘મોઢા સાહેબો સાથે રહો હોય તેને ‘એડ્રિક્ટ’ (રીતભાત)ની ખજાર પડે. ધાવર સાહેબને સિનેમા

બોવા જવું હોય ત્યારે મોટરને ‘ઓઈલ’ ફરારી-સાફસર ફરારી-નવી નકાર બતાવરાવે ને તે ડી ઓઈલે જ આવે નહિ. પણ કામ એવું ‘રેગ્યુલર’ (નિયમિત) કે બસ. ને અહીં તો માવજી ને બસ વાતો જ કર્યા કરે છે.’

‘લગવાનંદાસને ‘ડીસમીસ’ કરવાનો તુમાર લખ્યો કે નહિ?’

‘એ તો પાણી-પાનમાંથી નવરા થાય ત્યારે લખેને?’

‘પણ મને તો કીધું લખ્યો?’

‘જુદું બોલવું એને થું?’ રમસ ચહેરે લાલ ચંકર બોલ્યા.

દૂન... દૂન... સાહેબે ગુસ્સામાં આવી ટોકારી વગાડી.

‘માવજીભાઈને બહાર બોલાવ.’

હળવે હળવે માવજીભાઈ આવ્યા.

‘લગવાનંદાસને ‘ડીસમીસ’ કરવાનો તુમાર નથી લખ્યો?’

માવજીભાઈએ લાલશંકર સામે તોયું.

‘એની સામે શું જુઓ છો? એ દાઈ દી આદી નથી ખાતા.’ જુરસીને જરા ચૂં ચૂં ફરારી ગુસ્સો બતાવતા વધુમાં બોલ્યા, ‘ને અહીં આવી ગપ્પાં જ માર્યા કરો છો?’

‘બધા તુમાર લાલભાઈ લખી નાખે પછી અમારે લખવાનું શું હોય?’ એક આંખ ઝીણી કરી માવજીભાઈ બોલ્યા.

‘NonSense (જુદું) લગવાનંદાસને ‘ડીસમીસ’ કરવાનો તુમાર લાવો.’

‘હા જી.’

માવજીભાઈ ચેમ્બર બહાર નીકળ્યા. બહાર નીકળી નાક ઊંઠ્યું. ચિત્રવિચિત્ર અવાજો કરી નાક ઊંઠ્યું. ધોતિયાને છેડે નાક લૂછતા અંદર આવ્યા. આવીને ગાદી ઉપર બેઠા.

‘એલા પાણી લાવ.’ પરાવાળો પાણી લેવા ગયો. ‘જરા સમઠો આપજો ને.’ લગવાનંદાસ પાસે ઊંઠણીની માગણી કરી. સૂંઘતાની તમાકુ પ્રાપ્ત થયે ચિત્તવતી સમઠા બેઠવા લાગ્યા.

‘તમે દાસકોઠા! ‘હા જી’ કયાંથી સીખ્યા?’

‘ને’ સાહીમાં હોદ્દર બોળતાં કહ્યું.

ભગવાનદાસે ચોપડામાંથી ડોકું બહાર કાઢી આંખો પટપટાવી પૂછ્યું, ‘કેમ?’

‘આ તમે દરેક વાતમાં ‘હા છ’ જ કહો છો એટલે પૂછતું પડ્યું.’ મેં કાગળ પૂરા કરી નીચે મૂકતાં જણાવ્યું. ‘તે દિવસે મળગરાસદાશનું પત્રક બે દિવસમાં મારાથી નહિ થઈ શકે એમ મેં કહ્યું. તમને તે પત્રક કરવા આપ્યું તો તમે કહ્યું. ‘હા છ.’ તે સાહેબ ખીખતા નથી. તમારા ગોઠા ‘હા છ’થી?’

‘ખાતું શેણે?’ અડમાં કપાળે ચડાવી આંખથી નેતાં તેમણે પ્રશ્ન કર્યો.

‘પત્રક તો હજુ થયું નથી; બે દિવસને બદલે આ જ મહિનો થયો.

‘હજુ આઠ મહિના થશે.’

‘તે તમને બે દિવસ પછી પૂછ્યું હોત તો ‘હા છ’ ક્યાં જત?’

‘તો કે’ત નથી થયું.’

‘તો ખિખત નહિ?’

‘સાહેબ તો ખિખપા જ કરે.’ દાસદાકાએ અચ્ચંતર-ન્યાસ કર્યો. ‘બાપી તોફારી કરી હોય તો ‘હા છ’ મંત્ર ગોખી રાખજો. મારા ગુસ્સે આપેલ છે.’

‘એ તેમ કહે તોય?’

‘હા તોય ‘હા છ’ કહેવું.’ પાસે પડેલા કાગળિયા નીચેથી આરી ગોતતાં તેમણે કહ્યું.

‘એમ તે ચાલે?’

‘બે મિનિટ સાંભળો ત્યારે.’ દાસ મારી પાસે ગોઠણ સુધી ધોતિયું ચડાવી બેઠા.

‘એક વખત અમારે—નો હિસાબ તપાસવાનું આવ્યું. સાહેબ કહે, ‘દાસ તારે જવાનું છે. સાડા અગિયાર પહોંચી જજે—આવતી કાલથી.’ મેં કહ્યું, ‘હો.’ બીજે દિવસે ડાલતો ડાલતો બાર વાગ્યે પહોંચ્યો. ત્યારે ક્ષણભેા ખિખણે. મને કહે, ‘મોડા આવો છો તે નહિ ચાલે. રિપોર્ટ કરીશ.’ મેં કહ્યું, ‘થાય તે કરી લેજે.’ તો હો હું જુવાન મિજબનું ધોયું. ચોપડા કાઢી સાંજ સુધી પાનાં ફેરવ્યાં કર્યાં; કામ ન થયું. સાંજે પેસો કહે, ‘લાવો, શું કામ ક્યું?’ મેં ચોપડા આપ્યાં. ‘દાસે બોલતાં બોલતાં તમારું કામ પૂરું કરી સડાકા બેઠ્યો.

‘કારો ચોપડા આપ્યો?’ મેં દીર્ઘશ્વાસ લઈ પૂછ્યું.

‘સાવ કારો.’

‘ત્યારે તો એણે ખૂબ મરચાં લીધાં હશે.’

‘લ્યે જ ને.’ બોલતા બોલતા તેઓ પુલકિત થઈ ગયા, મને કહે, ‘આ શું ક્યું?’ મેં કહ્યું ‘જે થતું હોય તે.’

‘એમ કીધું?’ મેં પૂછ્યું.

‘ચોક્કસ એમ જ. ત્યારે મને કહે, ‘આજો દિવસ તમે ચોપડામાં અશ્વર પાડ્યો નહિ તે બીજું શું કામ ક્યું?’ મેં કહ્યું, ‘ચોપડા કેમ આંકવો તે વિચારતો તો.’ ને એ સડક થયો છે, બેટા, કાંઈ સડક થયો છે!’ દાસ ખૂબ જોરથી હસી પડ્યા.

‘તે તેણે તમારા સાહેબને ફરિયાદ ન કરી?’

‘કરે જ ને?’

‘ત્યારે કપડા ખૂબ મળ્યો હશે, કે દંડ થયો?’ મારી ઉત્સુકતાનો પાર નહોતો.

‘દંડ શું થાય? સાહેબે બોલાવી કહ્યું, ‘માળા મુરખ ‘હા છ’ કહેતાં તને શું થતું તું? જ હવેથી કાયમ ‘હા છ’ કહેવાનું રાખજે. કરતું આપણું ધાર્યું પણ ‘હા છ’ કહેવું.’ આ તે કુંતો ‘હા છ’ કહું છું.’ ધોતિયાને તમાકુવાળા નાક સાથે ધસતા તે બોલ્યા, ‘કેમ મોડા આવ્યો?’ તો કહેવું ‘હા છ.’ ‘તું બોધો છે’ તો કહેવું ‘હા છ.’ ‘તને ‘રીસમોસ’ કરવામાં આવે છે’ તો કહેવું ‘હા છ.’

માવજબાઈ ચિરસ્તેદાર સાહેબનાં નક્કારાં સંભળાણાં

ટન... ટન...

‘માવજબાઈને બોલાવ.’

પટાવાળાએ અંદર આવી નેચું તો માવજબાઈ ઉઘિતા હતા. જગાડવા કે કેમ તે વિશે તેણે ભગવાન-દાસની સલાહ પૂછી.

‘દાસ, હું જ આવું છું.’ દાસ ચેન્બર તરફ જાપડ્યા.

‘તમને કાણે બોલાવ્યા છે?’ પટાવાળા તરફ ફરી, ‘આ માવજબાઈ છે. હે?’

‘માવજબાઈ બહાર ગયા છે.’ દાસે જવાબ આપ્યો.

‘મને પૂછ્યા વિના?’

‘જરા ઉતાવળનું કામ હતું?’

‘એ તેવું કામ હોય. મને પૂછ્યા વિના જવા?’

શા માટે મૂંઝાવ છે ?

અમારી

પ્રખ્યાત થયેલી સ્પેશલિસ્ટ

છોકરા છાપ તમાકુ

વાપરી તમારાં દાંતનાં તમામ દર્દો દૂર કરે.

તથા

અમારી સ્પેશીયલ બનાવટ

મનમોહક સુગંધી તમાકુ

વાપરી

તમારા કંઠાળી ગયેલા મગજને

પ્રકૃતિલત બનાવો

+

એક વખત ટ્રાયલ ઓર્ડર આપી
ખાતરી કરો

તા. ક. અમારી દુકાનેથી તમામ જાતની તમાકુ
છૂટક તથા જમ્યાનપે મિશ્રિત ભાવે
મળશે. બહારગામના ઓર્ડર ઉપર
પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

જૂના અને જાણીતા

સુતા ભગવાનદાસ બકેરદાસ

સિહોદી તમાકુવાળા

—: હેડ ઓફિસ:—

સિહોર (કાઠીયાવાડ)

—: બ્રાન્ચો:—

ગાળ બજાર તથા ચાંબાચોક

લાવનગર

‘ના છ.’

‘સાવ એવરૂં છે ને !’

‘હા છ.’

‘શું હા છ ? તમે જાવ તમારું મોં જોતું જમું નથી.’

‘હા છ.’

‘ને દાસથી ઓફિસમાં આવશે નહિ. તમને ‘ડીસમીસ’ કરવામાં આવે છે.’

‘હા છ.’

નાટકમાં કામ કરનાર અભિનેતાને પણ કૃત્રિમ ભાવ પ્રવૃત્તિ કરવો પડે છે. પણ દાસે તો નિસાસો જ મૂક્યો નહિ. વિનંતી થ કરી નહિ: ‘હા છ’ કરી જોભા રહ્યા.

‘બહેન વાસ્તે એ સાક્ષ્યા લીધા તે ક્યા ‘હેડ’ (શિર્ષક) મૂકવાના છે ?’ દાસે પૂછ્યું.

‘તમે સાવ બોધા જેવા છો. એમાં મને શું ખબર પડે તે પૂછો છો ?’

‘હા છ.’

‘ને આજે એક ઇલેક્ટ્રીક છત્રી મંગાવી લેજો.’

‘હા છ.’

‘ને આવજીભાઈએ તમારો ‘ડીસમીસ’ નો રિપોર્ટ કરી રાખ્યો હશે.’

‘હા છ.’

‘તે ફાડી નાખવાનું કહેલો.’

‘હા છ.’

૦૦૦

વચનભંગ

[પાન રચન સંખ્યા]

‘બહુ સારું’ તો લ્યો આ ચોપડી અને પાડ તૈયાર કરી રાખો હું હમણાં આવું છું.’ સુમતિએ કહ્યું અને પડખેના ટેબલ ઉપરથી વિનોદને એક ચોપડી આપી અંદર ચાલી ગઈ.

વિનોદનું મન આજે અમૃતમય થઈ ગયું. ચોડી-વારે એ આ લખ ચાલી.

ત્યારે તે બહાર નીકળ્યો ત્યારે તેનું અંતઃકરણ હબર હબર કમળો ખીલેલા સરોવર જેવું હતું.

૬૬

પ્રફુલ્લચંદ્ર રોય

લેખક
રામનારાયણ ના. પાઠક

નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી, વિનય
અને વિદ્વતાના મિશ્રણથી બનેલી
સૌમ્યભૂતિ, રસાયણોના મહાન શોધક,
ખાદીના આચાર્ય, દીનબંધુ અને દેશભક્ત



સાદુ અને સંરળ, શાંત અને સ્વસ્થ, સંમતી અને સેવાપરાયણ, સત્યનિષ્ઠ અને સતત પુરુષાર્થી હોવન એ ભારતવર્ષનો આદર્શ છે. ભારતવર્ષના પ્રાચીન ઋષિઓએ આ આદર્શને ગાયો હતો અને અપનાવ્યો હતો. ગીતા અને ઉપનિષદ, રામાયણ અને મહાભારતમાં જે આદર્શ ગવાયો હતો તે જ આદર્શને ભારતવાસીઓ એકનિષ્ઠપણે ભક્તિભાવપૂર્વક સેવતા આવ્યા છે. આજે પણ ભારતવર્ષમાં એવા સખૂતો પંખા છે જે પોતાના હોવનમાં એ આદર્શને મૂર્ત કરીને જગતને માર્ગદર્શન કરાવી રહ્યા છે.

જગતનું મુખ આજે ભુદી દિશામાં છે. સિકંદર, અંધીસખાન, નેપોલિયન કે હિટલરના મારમાર કરતા નેશીલા અક્રિતત્વને જગત હજી પૂછ રહ્યું છે. લોહી અને આંસુઓના મહાસાગરમાં ગળાજુડ ફૂળ્યા છતાં પહેલી નજરે આંહી નાંખનારા એવા પ્રતાપી પુરુષોને જ એ પૂછ રહેલ છે. જે માણસ બીજાને ચાપ આપે, જે પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ માટે સામાનું સર્વસ્વ હરી લે તે જ કુશળ, તે જ ચતુર, તે જ બુદ્ધિમાન ગણાય એવો હળાહળ કળિયુગ આજે પ્રવર્તી રહ્યો છે. ભૌતિક સમૃદ્ધિની ટોચે પહોંચવા મથતા પશુબળમાં મસ્ત બનેલા દેશો અંદરોઅંદર કૂર હરીફાઈ કરી રહ્યા છે. સખળા નખળાને પરાસ્ત કરી ગર્વોન્નત મસ્તકે જગત સામે નોંઢે રહે છે. તેવે સમયે પણ ભારતવર્ષ માનવતાની રક્ષા કરવાના પોતાના સનાતન આદર્શને વળગી રહી, જનકક્યાણુચર્યે મુકપણે પોતાનું હોવન સમર્પણ કરનાર સખૂતોથી મહા નિરાશામાં આશાનું કિરણ પ્રગટાવી રહેલ છે. હનરેક વર્ષથી પરદેશીઓના પગ નીચે કચંડાવા છતાં, પેસેટકે ઘસાઈ ગયા છતાં, માનખાન વિહોણી બન્યા છતાં ભારતમાતા, આજે માર્ગભૂલ્યા પીડિત જગતને જે વસ્તુની જરૂર છે એવી માનવતાને પોતામાં

પૂર્ણપણે પ્રગટ કરતા સખૂતોને જન્મ આપીને ગૌરવાન્વિત બની છે.

એવા એક સમર્થ સખૂત વિદ્વાનાચાર્ય પ્રફુલ્લચંદ્ર રોયનું ૮૩ વર્ષની વયે અવસાન થયું. નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી, વિનય અને વિદ્વતાના મિશ્રણથી બનેલી સૌમ્ય ભૂતિ, રસાયણોના મહાન શોધક, ખાદીના આચાર્ય, દીનબંધુ અને દેશભક્ત પ્રફુલ્લચંદ્ર રોય હિંદુસ્તાન અને જગતમાં મશહૂર હતા. તેમના લગ્ન સેવામાં હોવનનો આજો પરિચય અહીં આપીને એ મહર્ષિ તર્પણ કરીશું.

આઠીસ વર્ષ પહેલાંની વાત છે. ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકાથી હિંદુસ્તાન આવ્યા હતા. કલકત્તામાં મહાસભા મળી હતી. તેમાં ગાંધીજી આફ્રિકાનો ઠરાવ પંસાર કરાવવા આવેલા. ગોખલેજી એ સમયે ગાંધીજીને મોટા મોટા જાણીતા પુરુષોનો પરિચય કરાવતા હતા. સદ્ગુણોપાસક ગાંધીજીની માનવપારખુ દૃષ્ટિમાં એ સમયે દા. રોય વસી ગયા હતા. એ પ્રથમ પરિચયનું પુણ્ય સ્મરણ ગાંધીજીએ આત્મકથામાં કરેલું છે:

‘જે દોષ મોટા માણસો ગોખલેને મળવા આવતા તેમની જોખખાણુ મને તેઓ કરાવતા. આવી જોખખાણુમાં મારી નજર આગળ અસારે સહુથી વધારે તરી આવે છે દા. પ્રફુલ્લચંદ્ર રોય તેઓ ગોખલેના મહાનની પાસે જ રહેતા ને લગભગ હંમેશાં આવતા એમ કહી શકાય. ‘આ ગ્રેડિસર રોય જેમને દર મહિને આફ્રિકા રૂપિયા મળે છે, અને જે પોતાના ખર્ચને સારુ રૂ. ૪૦ રાખી બાકીના બધા જાહેર કામમાં આપી દે છે. તેઓ પરણ્યા નથી અને પરણતા માગતા નથી’ આવા શબ્દોમાં ગોખલેએ મને તેમની જોખખાણુ કરાવી. આજના દા. રોયમાં અને સારના ગ્રે. રોયમાં દુ. થોડા જ ભેદ જોઈ છે. જેની ભતનો પોશાક ત્યારે (૧૯૦૨માં) પહેરતા તેવો જ લગભગ

આને (૧૯૨૧માં) છે. હાં, આને ખાદી છે. ત્યારે ખાદી તો નહોતી જ; સ્વદેશી મીલનાં કપડાં હશે. ગ્રામ-લેની અને પ્રેમ દેવતાની વાતો સાંભળતાં હું તમ જ ન થતો. કેમકે તેમની વાતો દેશદિલને લગતી હોય અથવા જાનવાર્તા હોય.

આ પ્રશ્ન બાદ ગાંધીજી આફ્રિકા સિંધાવા, પાછા તેઓ ૧૯૧૫માં આવ્યા અને જ્યારે રોલેટ એક્ટ સામે સત્યાગ્રહ આદર્યો ત્યારે અને ૧૯૨૧માં અસહકાર પોકાર્યો તે વેળાએ આચાર્ય પ્રફુલ્લચંદ્ર રોયે તેમાં પોતાનો વૈજ્ઞાનિક ચર પુરાવો. ખાદીનું અર્થદાત્ર હિંદને માટે જ નહિ પણ જગતને માટે શ્રીમંત અને ગરીબનું અનુસંધાન કરનારું, અહિંસક સામ્યવાદની સ્થાપના કરનારું, અણમૂલું શસ્ત્ર છે એમ પોતાની વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી તેમણે જાહેર કર્યું. તેમનો ખાદી-પ્રેમ એટલો તો જાણીતો બન્યો કે તેમની ઝોળખાણ આપતાં પી. સી. રોય એટલે ‘ખાદીના આચાર્ય’ એમ કહેવામાં આવતું. ખાદી અને ગ્રામજીવન એ ભારતની ખાસિયત છે એમ તેઓ કહેતા હતા. તેમનું બાળપણ ગ્રામગામ જ વ્યતીત થયું હતું. એટલે આપણા ગ્રામજીવનની અનોખી ખૂબીઓ તેઓ જાણી શક્યા હતા.

ખુદના જિજ્ઞાસા કતીપરા નામે ગ્રામમાં તેમનો જન્મ ૪. સ. ૧૮૬૧ના આગસ્ટની બીજી તારીખે થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ હરિશ્ચંદ્ર હતું. તેઓ વિદ્વાન અને બહુચુત હતા. પોતાના ગામમાં તેમણે અંગ્રાણી અંગ્રેજી શીખવનારી સ્કૂલ શરૂ કરી હતી. તેમના જૂના ઘરમાં જ એ નિશાળ ચાલતી હતી. તાના પ્રફુલ્લખાણુએ ત્યાં જ પોતાનો પ્રાથમિક અભ્યાસ કર્યો હતો. આગળ અભ્યાસ માટે પ્રફુલ્લચંદ્રને કલકત્તા મોકલવામાં આવ્યા. ત્યાં ત્રણચાર વર્ષ લડવા તેમમાં એકાએક ગિભાર પડ્યા તેથી તેમને અભ્યાસ છોડી લેવો પડ્યો. રીતસરનો અભ્યાસ છોડી પ્રફુલ્લચંદ્ર ઘેર આવ્યા પણ તેમનો સ્વભાવ મુશ્કેલી જ અભ્યાસી હતો. તેમના પિતા સાહિત્યના શોખીન હતા. એક કારુ એનું પુસ્તકાલય તેમણે વસાવેલું. એનો લાજ તેનો પ્રફુલ્લચંદ્ર શરૂ કર્યો. અંગ્રેજ કવિઓ અને તત્ત્વચિંતકોનાં ઘણાં પુસ્તકો તેઓ રસથી વાંચી ગયા.

લગભગ એ વર્ષ ઘર આગળ રહી ટીરિર સુધાર્યું. બાળકોનાં જ પાછા કલકત્તા ગયા અને ત્યાં

હાઈસ્કૂલમાં અભ્યાસ શરૂ કર્યો. એ સમયમાં બ્રહ્મો-સમાજના સ્થાપક કેશવચંદ્ર સેનનો પ્રભાવ કલકત્તાના વિદ્વાનો તથા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ભારે હતો. તેમનાં વ્યાખ્યાનોમાં કલકત્તાના પંડિતો અને રાજામહારાજાઓ માનપૂર્વક જતાં. પ્રફુલ્લચંદ્ર પણ એ વ્યાખ્યાનો સાંભળવા લાગ્યા. તેમને બ્રહ્મોસમાજના નિયમો અને ધ્યેય પસંદ પડ્યાં. પ્રફુલ્લચંદ્ર બ્રહ્મોસમાજના સભ્ય બન્યા. પાછળથી ૧૮૮૫માં રાષ્ટ્રીય કેમિસ્ટ્રી સ્થાપના બાદ બંગાળના સભ્ય વક્તા મુરેન્દ્રનાથ બેનર્જી અને આનંદ બોસ્નાં વ્યાખ્યાનોથી પ્રેરાઈ તેઓ દેશપ્રેમના પાક જીવનમાં ઉતારવા લાગ્યા. પ્રફુલ્લચંદ્રના પિતા પાસે બાપદાદાએ મૂકેલી સારી એવી મૂડી હતી. પરંતુ પિતા હરિશ્ચંદ્ર એ પોતાના અંગત તેમ જ સાર્વજનિક શોખ પૂરા કરવામાં સાફ દરી નાંખી. આથી પ્રફુલ્લચંદ્રને ઉચ્ચ કેળવણી માટે વિદ્યાપત મોકલવાનું તેમનું સ્વપ્ન અધૂરું રહેશે એવો ભય તેમના મનને બધિન કરવા લાગ્યો. યુવાન પ્રફુલ્લે આ વસ્તુ જાણી લીધી. તેણે અભ્યાસમાં મન પરાશ્વું અને ભારે જહેમત ઉઠાવીને પ્રથમ વર્ષમાં સારા ગુણ મેળવી ‘ગોલ્ડમેડલિસ્ટ રોકેટરશીપ’ મેળવી. એ શિષ્યવૃત્તિ મળતાં જ પ્રફુલ્લચંદ્રે વિદ્યાપત જવાની તૈયારી કરી. બે દિવસે આ શિષ્યવૃત્તિ પ્રફુલ્લે મેળવ્યાના સમાચાર મળ્યા તે દિવસે પિતા હરિશ્ચંદ્રના આનંદનો પાર ન રહ્યો. તેમણે અસંત પ્રેમપૂર્વક પુત્રને ઇચ્છાકુરવાના કર્યો.

એ વખતે બંગાળના અને હિંદના લુહા લુહા ભાગોમાંથી બે હિંદી યુવાનો વિદ્યાપત લણવા જતા હતા તેમને અંગ્રેજ સાહિત્ય, રાજકારણ, અર્થશાસ્ત્ર અને કાયદાનો ભારે મોહ હતો. પ્રફુલ્લચંદ્ર એ મોહમાં ન તથાતાં રાષ્ટ્રની જરૂરિયાતોના વિચાર કર્યો. તેમણે જ્યેષ્ઠ કે જગત આટલું આગળ વધ્યું છે. તેનું કારણ બીલું કંઈ નથી પણ વિજ્ઞાન છે. વિજ્ઞાનની સહાયથી આજે ઇંગ્લેંડ અને જર્મની, જપાન અને અમેરિકા સમૃદ્ધિને શિખરે પહોંચ્યાં છે. જળ અને સ્થળની અકૂટ શક્તિનો ઉપયોગ વિજ્ઞાનના બળે આજે આ દેશ કરી રહ્યા છે. હિંદને એક ટાંકણી જોઈતી હોય તો જ વિદ્યાપતથી મંગાવવી પડે છે. એક દવાની શીશી પણ ઇંગ્લેંડ, જર્મની અને જપાનથી આવે છે. ભારત-વર્ષમાં બીધિઓનો ભંડાર ભર્યા છતાં, હિંદની વન-

સ્પતિમાંથી જ રૂપાંતર કરીને મોકલેલી દવાઓ પચીસ પચાસ ગણા દામ ચૂકવીને આપણે મંગાવવી પડે છે. એવાં અનેક રસાયણો પૃથ્વીના પેટાળમાં હજી પડ્યાં છે જેને શોધીને જગત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે તો તેનો માનવજાતિના કલ્યાણમાં ભારે લાભ થાય. આવા વિચારોથી પ્રેરાઈને વારસામાં ઊતરેલા સાહિત્યના શોખીને દયાવીને પ્રકૃલ્પ્યંદ્રે વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. એડીનબરોના વિશ્વવિદ્યાલયમાં રસાયણશાસ્ત્ર, વનસ્પતિશાસ્ત્ર અને પ્રાણીશાસ્ત્રનો અભ્યાસ તેમણે આર્યો. અભ્યાસ દરમિયાન પોતાની ખત અને પુરુષાર્થથી અધ્યાપકોનો પ્રેમ મેળવ્યો.

બી. એસ સી. ની પરીક્ષા માટે તેમણે ‘જળવા પહેલાંનું અને પછીનું હિંદ’ એવો નિબંધ લખ્યો. એ નિબંધમાં તે વખતના અંગ્રેજ શાસનની કડક દીકા કરવામાં આવી હતી. એ વાંચીને ક્રૂરતાક્રમ અંગ્રેજોને ઊગાઈ પડ્યા. પણ મોટા ભાગના સમજી અંગ્રેજોએ પ્રકૃલ્પ્યંદ્રની હિંમત, અભ્યાસની ચોક્કસાઈ અને સ્પષ્ટ રજીઆત બદલ અભિનંદન આપ્યાં. ૧૮૮૮માં એમણે બી. એસ સી. ની પદવી પ્રાપ્ત કરી અને તેઓ સ્વદેશ પાછા ફર્યા.

કેટલીક વાર માણસના જીવનમાં કોઈ સાદો સામાન્ય પ્રસંગ એના જીવનનું આખું વહેણ બદલી નાંખે છે. અથવા કહો કે માણસે પોતાના મનથી અમુક કારણો રાખી હોય છે. પરંતુ તેની સક્તિનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે કુદરતે નિર્માણ કરી રાખ્યું હોય છે. પ્રકૃલ્પ્યંદ્રે રોય રસાયણશાસ્ત્રમાં પારંગત બની સ્વદેશ પાછા ફર્યા. તેમણે ઇંડિયન એન્યુકેશનલ સર્વિસમાં જોડાવાના પ્રયત્ન શરૂ કર્યા. દરમિયાન એક અંગ્રેજ અધિકારીએ તેમને ટાણે માર્યો, ‘રસાયણ-શાસ્ત્રમાં તમે આટલા બધા નિજ્ઞાત છો તો પછી હિંદી સરકારી ફેળવણીખાતાની નોકરી માટે શા સારું ફાંફાં મારો છો ? એકાદ ઉલોગસરથા જોલોને ?’

બસ, ભાભીનાં મેણાંથી નર્સિસ મહેતાએ પ્રથમ પ્રાપ્તિનો માર્ગ લીધો તેમ આ એક મર્મવાક્યે યુવાન પ્રકૃલ્પ્યંદ્રને જાગી દીધા. તેઓ એક સ્વતંત્ર સંસ્થા જોડી કરવાના વિચારો કરવા લાગ્યા. રાત્રિવસ એમના દિવમાં રસાયણિક કારખાનું જોડવાનાં સ્વપ્ન આવવાં લાગ્યાં. લીધું કામ પાર પાડવા માટે જે પરમ પુરુષાર્થ

જોઈએ તે પ્રકૃલ્પ્યાંશુમાં પ્રથમથી જ હતો. તેમણે અડગપણે એ વિચારને મૂર્ત કરવા તૈયારીઓ માંડી. પરંતુ મુશ્કેલીઓના પહોડ સામે આવીને ઊભા થતા જતા હતા. હિમગિરિનાં શિખરોની પેઠે એક ઓળંગે ત્યાં બીજું સામે આવીને ખડું થતું. પ્રકૃલ્પ્યંદ્ર એને ઓળંગતા આગળ વધ્યા. એ વખતે તેઓ પ્રેસીડેન્સી કોલેજમાં વિજ્ઞાનના સહાધ્યાપક તરીકે કામ કરતા હતા અને મહિને ફક્ત રૂ. ૨૫૦) રૂપિયા તેમને મળતા હતા. પોતે અત્યંત સાદાઈથી રહેતા છતાં પિતાનું જૂનું કરજ ચૂકવવામાં મોટી રકમ વપરાઈ જતી હતી. એમાંથી આવા મોટા ઉલોગ માટે નોંધતી મૂડી બચાવી રાકાય તેમ ન હતું. અને પાંચપચીસ બચતા તે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરવામાં ખરચાઈ જતા.

આવી કપરી મુશ્કેલીમાં પણ તેમણે જૂજ મૂડીથી ‘બંગાલ કેમિકલ વર્ક્સ’ ની સ્થાપના કરી. લેડિમાં સ્વદેશી વસ્તુ ઉપરનો પ્રેમ હજી જન્મ્યો ન હતો. પરદેશી વસ્તુ ઉપરનો મોહ અતિશય હતો. દેશી વસ્તુનું નામ પડતાં ધરાઈના નાકનું ટેરનું મગડાનું. સ્વદેશીની ભાવના ફેળવવાનું કામ પણ પ્રકૃલ્પ્યાંશુને જ કરવાનું હતું. એકં બાજુ કોલેજના વર્ગો લેવા, પ્રયોગશાળામાં વિજ્ઞાનની શોધખોળનું એકાન્તિક કાર્ય કરવું અને બન્ને તે સમય આ નવા કારખાનાને પગભર કરવામાં આપવો. આ કાર્યક્રમ વરસો સુધી એક ધારે ચાલ્યા કર્યો. વહેલા પરીક્ષિતે ઊંડે ત્યારથી તે મોટી રાતે સુએ લાં ચૂકી ઉપર ગણવેલા ત્રિવિધ કાર્યક્રમમાં પ્રકૃલ્પ્યંદ્રે રોય પૂરાવાયલા રહેતા. તેમણે પોતાના શરીરની દરકાર ન કરી. ન જોઈ રાત, ન જોયો દિવસ. સતત એકાપાસના ચાલુ રાખી. એમના જે પ્રખર સાથીઓ અમૃત્યવરણુ જોડા અને પ્રો. ભાદુરી પણ કારખાનાને વિકસાવવામાં તનમનધનથી અર્પિત થઈ ચૂક્યા. અને એમાંના એક મિ. જોડે તો એ જ કાર્યમાં પોતાનું બલિદાન આપ્યું. એક રાસાયણિક ક્રિયા કરતાં અકસ્માત થવાની તેમનું અકાળ અવસાન થયું. ધીમે ધીમે કારખાનાની પ્રગતિ થતી ચાલી. આજે તો બંગાલ કેમિકલ વર્ક્સનું નામ સારા યે હિંદમાં ગણીતું છે. ત્યાંની દવાઓ અને રસાયણો શાસ્ત્રશુદ્ધ અને અકસીદ પુરવાર થયાં છે. એની સમૃદ્ધિનો ખ્યાલ કરવા માટે એક જ દાખરો બસ થયો. એના એનજીએ નણુ હળવર રૂપિયાનો માસિક

પગાર મળે છે. અને સંપૂર્ણપણે સ્વદેશી એવું આખાં હિંદુસ્તાનમાં આટલું મોટું, ખીલું, કારખાનું નથી. તેનું કારણ તેના સ્થાપકની વૈજ્ઞાનિક શુદ્ધિ, યોગના-સાક્ષિ, ત્યાગભાવના અને સ્વદેશપ્રીતિ છે. ઇ. સ. ૧૯૦૨માં આ કારખાનું બે લાખની મૂડીથી-લીમો-2૩ કરવામાં આવ્યું હતું. તે જ અરસામાં સરકારનું ધ્યાન જ્યોત્સનાથી પ્રો. પ્રફુલ્લચંદ્ર રોયને રસાયણ-શાળાઓ અને રસાયણિક ઉદ્યોગો બંધવા માટે ઇચ્છાં મોકલ્યા. ત્યાંથી પાછા ફરીને પ્રો. પ્રફુલ્લચંદ્ર રોયે કારખાનાને તથા પ્રયોગશાળાને સારી રીતે વિકસાવ્યાં.

‘જોગલ ક્રમિકલ વર્કસથી તેઓ હિંદુસ્તાનમાં જાણીતા થયા પણ તેમનું મુખ્ય કાર્ય તો રસાયણ-શાસ્ત્રની શોધ અને તેની ઉપરના અજોષ્ટી સ્વભાવ હતું. જે કાર્ય પાછળ તેમણે બેખ લીધો હતો એમ કહી શકાય. અને એમની વૈજ્ઞાનિક શોધાથી તેઓ જનપ્રસિદ્ધ બન્યા. એમણે શોધો તો લગભગ પોણાસો જેટલી કરી છે તેમાં ‘મક્યુરસ નાઇટ્રેટ’ની શોધથી તેમણે વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગની તરીકે દુનિયા આખામાં નામના મેળવી. જગતભરનાં વર્તમાનપત્રો અને માસિકામાં તેનાં મુકતક ઠે વખાણ થયાં. તેમણે ‘હિંદુ રસાયણશાસ્ત્રનો ઇતિહાસ’ લખીને એક અગત્યનું કાર્ય કર્યું. વિજ્ઞાન એ તો માત્ર પશ્ચિમના ઇંગ્લેન્ડની પરંપરા મનાતી એ જમાનામાં આ સંશોધનપૂર્ણ પ્રયે હિંદુસ્તાનની પ્રતિષ્ઠામાં સારી પેઠે વધારો કર્યો હતો. બે લાખમાં આ પુસ્તક બહાર પાડેલું છે. જેનું રસાયણશાસ્ત્રી સો. બેથલેટ તેની ખૂબ પ્રશંસા કરીને વિજ્ઞાનના સ્વેચ્છાં નવનિવારના પ્રેરક પુસ્તક તરીકે એને જાહેર કર્યું.

પણ આચાર્ય પ્રફુલ્લચંદ્ર રોય એ માત્ર વૈજ્ઞાનિક કે ઉદ્યોગની નહોતા. તેઓ સ્વદેશપ્રેમી અને માનવ-હિતરત ત્યાગી ઋષિ હતા. લોકમાન્ય તિલકને તેમની નિહાતા માટે દેશવિદેશના પ્રખર વિદ્વાનેઓ જાન્ય અંગ-લિઓ આપી હતી. પુનામાં એકવાર તેમણે ખાદિશ્યન સંસ્કૃતિ ઉપર વ્યાખ્યાન આપેલું તે સભાના પ્રમુખે વ્યાખ્યાન પૂરું થતાં કહ્યું, ‘મિ. તિલક, તમે રાજકારણના કાલાહલમાં તમારી આ અમૂલ્ય શક્તિને વેચી નાંખો છો. તમે જો આ દિશામાં જ સર્વ શક્તિ વાપરો તો ત્રિખંડપડિન થઈ શકો.’ તેના જવાબમાં તિલક મહારાજે કહેલું કે ‘હિંદને અત્યારે પડિતોની જરૂર.

નથી. પણ સ્વરાજસેવકોની જરૂર છે. સ્વરાજ પ્રાપ્તતાં તો અનેક પડિતો પાકશે.’

આનો જ પ્રસંગ દાં-રોયના જીવનમાં જ બન્યો હતો. તેમની રસાયણની સંશોધનપ્રતિબ્દિ-કાર્યને લઈને જોગલે પડતી તે તેમના પ્રયત્નોને જમતું ન હતું. તેથી એક રીઝીએ પ્રેમાચકપૂર્વક આચાર્યશ્રીને વિનંતિ કરી કે ‘તમે જો તમારા તમામ વખત રસાયણની-શોધમાં અને ઉદ્યોગવિકાસમાં જ ગાળો તો જગતને અંબનીની શોધોની ભેટ કરી શકો’ તેના જવાબમાં દાં-રોયે કહેલું કે ‘શોધજોગનું કમ કોડે વખત જોગલે પડશે તો ચાકશે, ઉદ્યોગવિ-સમાં પણ ચોરીધણી દીલ ચાલી શકશે પણ સ્વરાજને એક ફાલુનો પણ વિલંબ પોસાય તેમ નથી.’

આચાર્ય પ્રફુલ્લચંદ્ર રોયની સ્વદેશી ભાવના, ખાસી-પ્રેમ, અસ્પૃશ્યતાનિવારણ, સમાજસુધારાનાં કાર્યો એક પ્રખર દેશભક્તને જાજે તેવાં હતાં. બંગાળમાં સ્વદે-પ્રીતિ અને સમાજસુધારામાં તેઓ અગ્રેજ હતા.

ખુલના જિલ્લામાં પડેલા કારમા દુષ્કાળ વખતે તેઓ દુષ્કાળનિવારણકાર્ય માટે નીકળી પડ્યા હતા. પોતાની પાસેની સર્વ સંપત્તિ તેમણે દુષ્કાળનિવારણના કાર્યમાં અર્પણ કરી અને પછી ધનિકને દુષ્કાળ-પીડિતોની મદદે આવવા હાથ કરી. તેના જવાબમાં ત્રણેક લાખ રૂપિયા તેમની ઝોળીમાં આવી પડ્યા. જેટલી રકમને કુશળતાપૂર્વક વહેંચીને તેમણે દુષ્કાળ-પીડિતોને રાહત આપી. ૧૯૨૨માં પડેલા દક્ષિણ બંગાળના દુષ્કાળ વેળાએ તેમણે જે ચરતકાર્ય કરેલું તે વિશે એક પરદેશી પત્રકારે લખેલી તોષ પત્રી આપણને તેમના કાર્યનો ખ્યાલ આવશે. ‘માન્ચેસ્ટર ઓર્ડિન’ના પ્રતિનિધિએ લખ્યું હતું. ‘પ્રો. પ્રફુલ્લ-ચંદ્ર રોયે દુષ્કાળનિવારણ માટે પોતાના દેશમાંધોને કાંક કરી તેનો સુકર જવાબ મળ્યો. એક માસમાં બંગવાસીઓએ ત્રણેક લાખની રકમ તેમને ચરણે ધરી દીધી. કીર્મત સીઓનાં આજ્ઞપણે અને સામાન્ય પર્થની ખહેનોનાં જૂનાં કપડાંલતાની ગાંસડીઓ તેમની પાસે આવી પહોંચી. મેનેરિયાથી ઘેરાયલા કુલકમાં દુષ્કાળસંકટનો સામનો કરવા પ્રો. રોયની ચદ્દમાં હમરો યુવાનો આપી પહોંચ્યા. યુવાનોની આ ફેજ પરદેશી સત્તાધીશોની જેદરકારીની જવાબ

રૂપે જીતરી આવી હતી એમ કહેવા કરતાં વધારે સાચું તો એ છે કે ડૉ. પ્રો. પી. સી. રોયના લગ્ય વ્યક્તિત્વથી આકર્ષાઈને તેઓ આવ્યા હતા. આચાર્ય રોય જેવા સ્વભાવસિદ્ધ શિક્ષક છે તેવા જ તેઓ ઉત્તમ વ્યવસ્થાપક છે. એક પુરોષિયને એકવાર કહેલું કે 'ને મિ. ગાંધી બીજા બે વધુ પ્રકુલચંદ્ર પેદા કરી શકે તો એકાદ વર્ષમાં જ સ્વરાજ મળી જાય.'

દા. રોયના રસાયણશાસ્ત્ર ઉપરના મહાગ્રંથ ઉપરાંત બીજા અનેક પુસ્તકો તેમણે વિજ્ઞાન ઉપર લખેલાં છે. 'બંગાળી રસાયણશાસ્ત્રનાં જીવન અને કવન' નામનું પોતાનું આત્મકથાતંત તેઓશ્રીએ લખેલું છે.

૧૯૧૧માં તેમને સરકારે સી. આર્થ. ઈ.નો ખિતાબ એનાયત કર્યો હતો અને ૧૯૧૮માં મહા-યુદ્ધની ખૂબીહુતિ પછી 'નાઈટહુડ'નો ઈરજાગ આપ્યો હતો.

અશ્વત્થીસ વર્ષ પૂર્વે સતત એકનિઃશ્વરે સેંકડો વિદ્યાર્થીઓને સૃષ્ટિવિજ્ઞાન અને જીવનવિજ્ઞાનના અમૂલ્ય પાઠ લખાવી તેઓ ૧૯૧૬માં નિવૃત્ત થયા. પ્રેસીડેન્સી કોલેજના અધ્યાપક કાળમાં તેમણે પોતાનું જ્ઞાનામૃતં શિષ્યોને પાયા કર્યું. કોલેજમાંથી નિવૃત્ત લીધી પણ જેમણે વિજ્ઞાનની સેવામાં જ જીવનનો આનંદ અને સંતોષ માન્યો હતો, માનવહિતાર્થે જ જેમનું સમગ્ર જીવન સમર્પિત થયેલું હતું તેમને પ્રમાદી આરામ કેમ ગમે? કોલેજમાંથી નિવૃત્ત થઈને તરત જ તેમણે સાયન્સ કોલેજની પ્રયોગશાળામાં ડિરેક્ટર તરીકે કામ શરૂ કર્યું. ઈ. સ. ૧૯૩૬ સુધી તેમણે એ કાર્ય ચાલુ રાખ્યું. 'વૃદ્ધાવરજ્યા અને સતત કર્તવ્યશીલતાને લીધે શરીરે કામ કરવાની સાવ ના પાડી ત્યારે જ તેઓ કામ કરતા અટક્યા. એ વરસોનો બધો પગાર તેમણે પ્રયોગશાળાનાં ફિઝમ્લી સાધનો વસાવવામાં તથા વિદ્યાર્થીઓને શિષ્યવૃત્તિઓ આપવામાં ખર્ચી નાંખ્યો હતો.

કોલેજનો એક ઓરડો એ જ એમનું ઘર હતું. પોતાના જીવનમાં આટલી વિરલ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કર્યા છતાં આટલી સાદાઈ અને નમ્રતા જવડેજ જોવામાં આવે છે. જીવનના છેલા દિવસો તેમણે પોતાના પ્રિય શિષ્યો વચ્ચે શાંતિપૂર્વક પસાર કર્યા હતા. આખરે તા. ૧૬મી જૂને, જે દિવસે દેશખંડુ ચિત્તરંજન દાસે જીવનલીલા સંકેલી હતી તે જ દિવસે આચાર્ય પ્રકુલચંદ્ર રોયે ૮૩ વર્ષે પોતાનો દેહ મૂક્યો. ભારત-

પુષ્પોથી મહેકતો બગીચો

માત્ર એક જ ડહીમાં

પોરસ્ય બગીચાની મધમધતી સુગંધી
એક જ ડહીમાં સુગંધ સાગર તપકીર

સુગંધ સાગર

તપકીર

જે આઢોહોલથી અલિપ્ત છે એટલા માટે તે પોતાની લબૂકતી સુગંધી લાંબો વખત સુધી જાળવી રાખે છે.

માથાનાં તથા દાંતનાં તમામ દરદો અમલકારિકે રીતે નાબુદ કરી શ્રમિત મગજને અપૂર્વ ઠંડકે અને સ્વમ-સૃષ્ટિની મંદુર મીઠી સુગંધનો સ્વર્ગીય આનંદ આપે છે.

©

એક ડહી ખરીદી લ્યો. તે તમારી માનીતી સુગંધી તપકીર ઘઈ પડશે. તેની મનોહર ખુશ્બો મનને ગમે તેવી નાજુક છે.

નમૂનાના પાકીટનો એક આનો

એકલા બનાવનાર

ધી સુગંધ સાગર રનફ વર્ક્સ

મો. મહેતા પીતાંબરદાસ આણંદજી
સિદ્ધાર (મોડિયાવાડ)

જો તમારે

શુભ, સમૃદ્ધિ અને સન્માન મેળવવું હોય
પૈસા, પ્રેમ અને પ્રતિષ્ઠા જમાવવી હોય
જગત છળવાનો બહુ બળી દેવો હોય

તો

હબરે પુસ્તકોમાંથી શ્રુતી કાઢેલાં નીચેનાં
જે સર્વોત્તમ પ્રકાશનો બહેલી તકે વાંચો

અંતરદવાને

સફળતાનો રાજમાર્ગ

(અનેક સફળ પુરુષોના અનુભવોનો પ્રકાશ)

કિંમત રૂપિયા ત્રણ ફક્ત

આત્મશુદ્ધિ અને જીવનનો વિકાસ
સાધવા તુરત મંગાવો

જ

ગુર્જર સાહિત્ય બંડાર

લાઠી : કાઠિયાવાડ

••

ભાવનગરમાં પ્રાપ્તિસ્થાન
સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ

વર્ષ ને જીવનથી આને પણ મન્ય બન્યો છે એવું
મન્ય જીવન છતી એ મહર્ષિ પોતાના અનેક શિષ્યોની
હૃદયભોમમાં જ્ઞાનમંગા વહાવીને પોતે ચૈતન્યના અર્ચન
આકાશમાં વિલીન બન્યા.

રામકૃષ્ણ પરમ હંસનો સંયમ, ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યા-
સાગરની વિદ્યતા, જગદીશચંદ્ર બોઝની શોધશુદ્ધિ,
દેશબંધુનો ત્યાગ, અરવિંદ ધોલવી તત્ત્વદર્શિ, કવિર
રતીન્દ્રનાથનો સાદિસપ્રેમ, એ સર્વ સદ્ગુણોના સમિ-
શ્રય જેવા આચાર્ય પ્રફુલ્લચંદ્ર રામ આપણી વચ્ચેથી
ચાલ્યા ગયા છે પરંતુ તેઓ આરોગિ પ્રાચીન ઋષિને
વારસો આપણે માટે મૂકતા ગયા છે. આપણે તેને લાપક
બનીને જ એ મહાન આત્માનું તર્પણ કરી શકીએ.

દેવો મૂલ્યા દેવં યજેત્ ।

૬૬૬

કુદરતમય જીવન

બા. ચમનલાલ મા. વૈષ્ણવ

કિંમત રૂ-૬-૦

એકાદ્ધ જુસ્સા 'રીટન' દુ નેચર'નું તમારી
માતૃભાષા (ગુજરાતી)માં ભાષાંતર કરવાના
છા એ બહુ ચોક્કસ અને જૂન આનંદ થયો છે.

—એનેલિકટ હુસ્ટ

આ પુસ્તકની ત્રીજી આરતિ થાય છે એ જ
એની લોકપ્રિયતાની સાબિતી છે. આપણી
ભાષામાં આ પ્રકારનું આ પહેલું જ પુસ્તક
છે. જેણે ન વાંચ્યું હોય એમણે અવશ્ય વાંચી
જવું. એ પછી વાચકને લાગશે કે વાચનનો
સમય તમારો નથી ગયો. હર્મિ-નવરચના

ક

ગૌરી

વૈષ્ણ: પારશર્ય

બ્રહ્મજીવનનાં ગૌરવ અને સંસ્કારિતા
આલેખતી દાંપત્યજીવનની અનોખી 'ભાત'

પાઠની નવલ કથા (છપાય છે)

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ : ભાવનગર

અમને બધાયને મૂંગા કરી દેતી રસિક અને વિચારયુક્ત

અમારી ચર્ચા જોશબેર ચાલતી હતી પણ અમે સામે જોયું કે મથુરપ્રસાદનું ધ્યાન તે તરફ નહોતું. તેનું ધ્યાન તો અમારા દરગામી ઉનાગાની બારી બહાર રહેતા ઉપર એક દળસી હાથમાં વૃંદાવાણું તંતુવાદ લઈ નાગિયેરના બાંજેલા કાચલા સાથે સોટીનેા દુકડો જરી તે વગાડતાં વગાડતાં જે ગાતો હતો તે તરફ કેન્દ્રસ્થ થયું હતું.

ચર્ચા બંધ પડી અને અમારું ધ્યાન પણ મથુરપ્રસાદ શું જોતા હતા તે જોવામાં ગયું. ચર્ચાના શોર બંધ થતાં સીદી જે ગાઈ રહ્યો હતો તેના પણ અસ્ફુટ સ્વરો રફુટ થયા:—

“ દેખો ચારો કિતના હમાના બદલ ગયા,
રૂપિયે કી મોટ દેખ રોઆના બદલ ગયા.”

‘વાત બરાબર છે અને નથી.’ મથુરપ્રસાદે અમારા તરફ ફરીને કહ્યું. ‘અને તે વાતના સમર્થનમાં મને અહીંની જ એક વાત યાદ આવે છે. વાત છે જૂની નથી.’

અમને લાગ્યું કે મથુરપ્રસાદનાં વાક્યો પાછળ કોઈ વાર્તા છુપાઈ છે. અને તે વાર્તા કહેવે ચડે જોડેવે અમે સહુ મૂંગા રહેતા, તે જ પ્રમાણે આ વખતે પણ બન્યું જોડેવે આસપાસ નગર કરી મથુરપ્રસાદે શરૂ કર્યું:—

વાત આ રાજ્યના હાલના મહારાજ સાહેબ ગાદીએ ગિરાજ્યા તે વખતની છે. તે વખતે એક દિવસ, હાલ જમાનો ધણો બદલાઈ ગયો છે, પહેલાં જેવું હવે કાંઈ છે જ નહીં અને નવા જમાનાને અનુરૂપ વર્તન હવે બધાએ રાખતા થયું જોઈએ, એમ એક પક્ષ કહેતો હતો. બીજા પક્ષ એમ કહેતો હતો કે માણસો હજી પહેલાંના જેવા જ છે અને જૂની દબને વગગી રહેતું જોઈએ. પણ વાતનો નિર્ણય એટલા કારણસર થતો નહોતો કે વાત-ચિત કરનાર કોઈએ જૂનો જમાનો જોઈને નવો જમાનો અનુભવ્યો ન હતો. હવે એક મુદ્દરએ એવી મુશ્કેલી હતી કે ગામના ખૂચ વગેરે અને કાંબેલ માણસોને બોલાવી તેની પાસેથી આ સલાહનો ઉત્તર લેવો.

મથુરપ્રસાદની

લેખક
મુનિકુમાર મ. ભટ્ટ

વાતો

‘પણ એવો માણસ કોઈ છે?’ રાજાએ પૂછ્યું.

‘હા છ.’ વજરે કહ્યું, ‘અહીંના નગરોએની ઉપર એસી વરસ ઉપરાંતની થઈ છે અને તે વૃદ્ધ તેમજ બાહોશ છે. હજી કારભાર સંભાળે છે અને લોકો તેમની સલાહ લે છે.’

તે ઉપરથી નગરોએને બોલાવવા પાલખી મોકલવામાં આવી અને તેમાં એસી ઝીણી પણ તેજસ્વી આંખોવાળા, કેટલી સહેજ નમેલ સ્વેત વસ્ત્રધારી પુરુષ મંદ કદમે પોતાના અનુભવ અને ઉમ્મરનો ભાર પાતળી પણ નેતરની મજબૂત લાકડી ઉપર ટેકાવતા અંદર દાખલ થયા, અને તાઝીમતવાલા થયા બાદ તેણે એક જ થોડા યુવકનું ઉપર સમભાવભરી નજર નાખી, મહારાજ તરફ કુદરતની નજર નાખી. અને મહારાજાએ તેને તેના તે જ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

જમાનો ફરે છે કે કમ તેની તો મને ખબર ન પડે પણ અત્યાર મને મારો જ એક અનુભવ યાદ આવે છે તે કહેવાની મરજી થાય છે. આજથી સાતેક વરસ ઉપર આપના દાદા ન્યારે ગાદી ઉપર હતા ત્યારે આ સંદેર આટલું વિચાર્યું નહોતું. નદી ઉપર પૂંચો બધાપા નહોતા. નદીને સામે પાર બે ત્રણ શેડિયાનાં મકાનો હતાં, અને હું એક જરીજ નિરાધાર માથાપ વિદોણો વાણિયો હતો. નદીને કિનારે એક જળરંજિત નાની ઝોરડી અને નાની પરસાગવાળું મકાન હતું તેમાં મારી દુકાન હતી. હું દિવસના બેચાર આના કમાતો અને તેમાંથી જે મળે તે ખાઈ લઈ મારો નિર્વાહ કરતો. ધણીખરા લક્ષ્મણેનો ગામમાં ને ગામમાં જ યતા અને દીકરી દિવસબર પિપર રહીને રાતે સાસરે જતી તે વખતનાં ચરીર આજ કરતાં કંઈક વધારે તંદુરસ્ત અને કાતર પણ ખરાં બન્યાં.

દીકરીઓ પોતે જ નદીએ અને કૂવાકડિ પાણી લેવા જતી અને એમાંથી તેમ જ મંદિરે જવામાં, પિયર કે સાસરે જવામાં ચાલીને જ જવાનું હોઈ ત્રિમને જોઈતી કસરત મળી રહેતી. તે વખતમાં નગરશેઠ કપૂરચંદ શેઠ હતા અને તેમનાં દીકરી નિર્મલા ગામમાં ઘણાં ખૂબ સરત ગણાતાં. હું જે વખતની વાન છું છું તે વખતે તેનાં તરતનાં જ લગ્ન થયાં હતાં અને કપૂરચંદ શેઠ પોતાનું નદીના સાગા પારનું એક મકાન પોતાના જમાઇને રહેવા આપ્યું હતું ત્યાં તેઓ રહેતાં.

મારી દુકાન ટકરા ઉપર આવેલી હતી પણ નદીની લગભગ હતી. અને કાઈ ઘરાક આવે કે ન આવે તો પણ હું છેક સમી સાંજ સુધી તે ખુશી રાખતો. એક વખત એમાંસામાં, દુકાન વધારી મંદિરે દર્શન કરી હું પાછો ફરતો હતો. વાદળાં ઘટાટા ધેરા આંધાળો હતો. થોડા ઊંડા પડતા હતા અને થોડી જ વારમાં મુશળધાર વરસાદ પડ્યો એમ લાગતું હતું. મેં પાછા ફરતાં નદીની ઉપરવાસ નજર કરી તો મહોન્મત હાથીઓ ગાંડા થઈ છટકા હોય તેવું પૂર ધસી આવતું જોયું. મારી દુકાન તો, મેં કહ્યું તેમ ઊંચાણ ઉપર હતી તેથી તેને અચ્ચણ થાય તેમ નહોતું પણ કાઈ ચાહદારી ને નદી ઓગળતું હોય તો તેને આ પૂર જરૂર તાણી જાય અને મોટા તરવૈયાની પણ કારી ફાવે નહીં તે દેખીતું હતું. એટલે થોડીને મેં નદી ઉપર કાઈ જતું હોય તો તેને ચેતાવવાનો વિચાર કર્યો, અને ખરેખર નદી જીતરતો એક ઓળો મારી નજરે પડ્યો. મેં ખૂબ પાડી: એ જવાન ઊભો રહે, ઊભો રહે, પણ તેણે કાઈ સાંભળ્યું હોય એમ લાગ્યું નહીં. વળી મને એ અંધારામાં પણ તેણે પગથી માથા સુધી ઓઢતું હોય એટલું સ્પષ્ટ દેખાતું કેમકે તેના હાથપગ કાઈ દેખાતું નહોતું. વધારે વિચાર કરવાનો વખત નહોતો. એટલે એ વડેમારું નો હાથ પકડી દોડીને મારી દુકાન ઉપર તેને લઈ જઈ તો જ તે ઊંચે તેમ હતું. અને બીજા બાજુ પૂર ધસ્યું આવતું હતું: વખતે તે માણસ બહેરા હોય તો મારો સાદ ન થે સાંભળે અને બહેરા ન હોય તો પણ એમાંસાના બીજા અંધારામાં મારો અવાજ ન સંભળાય તે બનવા જેવું હતું. એટલે બીજો વિચાર કરવા શકવાને બદલે મેં દોડ મૂકી: ત્યાં જનારનો હાથ પકડ્યો અને તેને એવાંને મારી દુકાન ઉપર લઈ ગયો. અને હજી તો

ઓ દુકાન માંડ અઢયા ત્યાં તો ઘુમવાદ કરતું પાણી ચારે તરફ ફરી વળ્યું અને મારી દુકાન પણ એક એટ જોડી બની ગઈ, અંધારું પુષ્કળ હતું. ત્યારે હું એ અનુભવા મુસાફરને એવી લઈ જતો હતો ત્યારે તેના કામળ હાથ ઉપરથી તે ખાનદાનનું ફરજદ હશે એમ મને કાગેલું, વળી મેં તેનો હાથ ગ્રાસ્યો ત્યારે તે અમકક એમ પણ મેં ધાર્યું અને છેવટ તેને મારી પાછા ઘસડાતું પડતું હતું એમ પણ મને લાગ્યું હતું એટલે મેં ચોરડી ઉધારી કાઢિયું પેટાગ્યું અને તેના પ્રકાશમાં જોયું તો હું જેને ઘસડી દુકાને લાગ્યો હતો તે કાઈ સતરઅંધાર વરસની યુવતી હતી. તેણે ધણાં કામતી વચ્ચે પહેર્યાં હતાં, તેમ જ ઘરેણાં પણ સારાં અને ઘણાં પહેર્યાં હતાં. તે અચાનક પૂના અપાટથી હોય કે વરસાદ તૂટી પડવાથી હોય કે પછી અચાનક ઊગરી જવાથી હોય પણ અન્ય અને કિમ્મત જતી ગઈ હતી. મને પણ થોડી વાર તો કાંઈ સજ પડી નહીં અને અમે બન્ને એ નાની પરસાગમાં વરસાદના શીકરથી ભીંજતાં અને પરનના અપાટ ખાતાં ફંકવતુ ઊભાં રહ્યાં. મને જોઈને પહેલાં તો શું કર્યું તેન સજાથી તે જરા હસી અને પછી આસપાસની રિથિતિ જોઈ તે લચબીત બની ગઈ. તેટલા વખતમાં મેં પણ સ્વસ્થતા મેળવી લીધી હતી. મેં કહ્યું, “બહેન, પ્રયત્નો પાક માન કે તું બચી ગઈ, તારું ઘર ક્યાં આવ્યું છે તે કહે એટલે તને ત્યાં પહેંચાડું.”

તેણે કહ્યું, “મારું નામ નિર્મલા, આ ગામના કપૂરચંદ નગરશેઠ મારા બાપ થાય. આજ મારે સાસરે કિત્તવ છે એટલે મારે ત્યાં જતું હતું પણ હવે ત્યાં તો જવાય તેમ લાગતું નથી, હવે તો ઘેર જવાય તો સાડ.”

તે વખતે વરસાદ ખૂબ જોરમાં પડતો હતો. રસ્તાઓ બધા પાણીથી તરંગાળ થઈ ગયા હતા અને મોંઘાં કપડાંઘરેણાં સાથે તેમાંથી જવામાં મને નોખમ લાગ્યું. મેં કહ્યું, “બહેન, હવે તારે ઘેર જવાય તેમ લાગતું નથી. બધે મોકલ્યુપૂર પાણી ચડી ગયાં છે, હવે તો તું રાતની રાત અહીં જ રહી જ. આ ચોરડામાં ખાટલો છે તેની ઉપર સઈ રહે અને હું બહાર ઓશરીમાં પગો રહીશ. સવાર થતાં હું તને તારે ઘેર મૂકી આવીશ.” નિર્મલાને પણ તેમ ક્યાં કિવાય બીજો ઉપાય જાઓ નહીં. તે ત્યાં જ શેકાઈ

ગઈ. બીજે દિવસે સવારે ઉઠ્યા થયો હતો. મારી આગલા દિવસની કમાણીના ચાર આના મારી પાસે હતા તે મેં તેને બહેન કરીને કાપડામાં આપ્યા અને તેને ઘેર મૂકી આવ્યો.

નગરશેઠને ન્યારે આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેણે મને બોલાવ્યો અને નોકર ગ્રાખ્યો. પછી મને કમે કમે વધારતા ગયા. તેમણે જ મને પરણાવ્યો. પછી મને તેમની પેઢીમાં લાગ કરી આપ્યો અને આજે મારે ત્યાં દોકરા, દોકરીઓ અને છોકરાંનાં છોકરાં છે અને પાંચ પૈસે મુખી છું.

જે વાત મેં હમણાં કરી તે તો મારી જિંદગીનો સૌથી સાદામાં સાદો બનાવ છે. આજે મારી જે સ્થિતિ છે તે આ બનાવ ન બન્યો હોત તો ન હોત એવું પણ કે નથી છતાં આ વાત કોઈ કોઈ વાર મને યાદ આવે તે.

ચાળાશેઠ વરસ પહેલાં ન્યારે મને એ વાત યાદ આવેલી ત્યારે મને એમ થયેલું કે મેં ઘરના ચાર આના આપ્યા અને બદલામાં કોઈ લીધું નહોતું તેને બદલે તે ધરણમાંથી એકમે લીધાં હોત તો સાડું હતું.

વીસેક વરસ પહેલાં ફરી એ વાત યાદ આવી ત્યારે લાગ્યું કે ન્યારે મેં શેઠની દોકરીનો ઇવ બચાવ્યો હતો ત્યારે શેઠ પાસેથી મેં નોકરી ઉપરાંત વધારે બહેનની માગણી કરી હોત તો ઠીક હતું.

આજે ન્યારે માથે પળિયાં આવ્યાં છે અને સરીર નજરિત થયું છે ત્યારે મને એ વિચાર આવે છે કે હું તે વખતે વીસબાવીસ વરસનો તંદુરસ્ત યુવાન હતો, તે સોળસત્તર વરસની મુઠ્ઠા હતી. મારી દુકાન નિર્જન સ્થાનમાં હતી અને કોઈ એકાન્તનો ભાગ કરે તેમ નહોતું. વળી તે એક તો આજરૂના ભયે કોઈ બોલી શકે તેમ ન હોતું, વળી તે સ્વચ્છવાન હતી તોપણ મને તેનો સ્પર્શ મુઠ્ઠાં કરવાની મરજી કેમ ન થઈ ?

એમ કહી એ વૃદ્ધ શેઠે કપાળે થયેલા પરસેવો લૂછ્યો અને બોલ્યા, 'આ ખરી હકીકત છે, હવે તે ઉપરથી તમે વિચારો કે જામો ફરે છે કે નહીં !'

પાર્તાના રસમાંથી મુક્ત થઈ અમે રસ્તા ઉપર નેનું તો સીદી ચાલ્યા ગયો હતો અને ખત્વાડના માથા જેવો રસ્તો સાફ ચઢ્યકતો હતો.

મોતીની માળા જેવી ઉજ્જવળ !



ગેરેન્ટેડ અમેરીકન દાંતની માત્ર એકસો બત્રીસી બનાવવાની અમે યોજના ઘડી છે.

માલગી મોંઘવારી તથા અછત !

છતાં પણ

કીંમત માત્ર રૂ. ૬૦

નિરાશ કરવા ન પડે માટે આપનો

ઓર્ડર તુરત નોંધાવો:—

ડૉ. શુક્લજી દાંતનું દવાખાનું

રેશન રોડ : ભાવનગર

હાઈકલાસ પારદર્શક બત્રીસી માટે પુરો

જૈન સો પ ફેક્ટરીના

નંબર 4 ના

સાબુ તથા લાટા

વાપરે.

પેસાતો અને મહેનતનો બચાવ કરો.

જૈન સો પ ફેક્ટરી

રેશન રોડ : ભાવનગર

મહાત્મા ગાંધીજી શું કહે છે—

હિંદના દરેક વતનીએ દરેક જાતનો વીમા સ્વદેશી વીમા
કંપનીમાં આપવો એજ આપણા સ્વરાજ્યની ખરી ચાવી છે.

હિંદુસ્તાનની વીમા કંપનીઓમાં પ્રમુખ અને
અત્યંત પ્રગતિ પર અને એને લીધે જ
વખાણાયેલી, સદ્ગુણ અને પ્રગતિમાન

કોમનવેલ્થ એરચુરન્સ

કંપની લિમિટેડ

સાથે

વીમા ઉતરાવી આપના તથા આપના
વારસદારોના ભાવિ માટે નિશ્ચિત બનો



વધુ વિગત માટે મળો યા લખો

હેડ ઓફિસ, લક્ષ્મીરાંડ પૂના

અન્ય ઓફિસ

૫૭૦ રીડરોડ

અમદાવાદ

એરગેનાઈઝીંગ ઓફિસ

સ્ટેશન રોડ

ભાવનગર

તંબૂમાં દ્રૌપદીના પાંચે બાળપુત્રો હણાયેલા પડ્યા હતાં.

દ્રૌપદી પૂછતાં હતાં: 'આવો ઘોર અનાચાર, કોણ આવીને કરી ગયું ?'

જય

લેખક

પારાશર્ય

ઘોર મંદાર પછી મહાભારતનું યુદ્ધ અઢાર દિવસને અન્તે પૂરું થયું હતું. આખરી વિજયને આત્મમંતોષ લઈ વિજયી પાંડવો યુદ્ધના અસલ ચાકરી અચેત થઈને પોતાની હાવણીમાં ગાદી બેઠાં નિશ્ચિતપણે સૂઈ ગયા હતા. દ્વારપાળો પણ નિર્ભય થઈ ઝંપી ગયા હતા, કોઈ જાગતું ન હતું. હાવણીમાં રતબધતા સમી નીરવતા ફેલાઈ રહી હતી. અંધકારમાં ફરથી રણમેદાન તરફથી શિયાળાની અવારનવાર લાળો સંભળાતી હતી. રહી રહીને તેની સાથે કંડો પવન ફૂંકતો હતો. અંધારી ઘોર રાત્રિ ધીમે ધીમે વધતી હતી.

યુદ્ધમાં જેમ જેમ યોદ્ધાઓ મરતા જતા હતા તેમ તેમ હાવણીમાં તેના તંબૂઓ ખાલી પડતા જતા હતા. પાંડવોની હાવણી આજ ખૂબ જ ખાલી થઈ ગઈ હતી. વચમાં કોઈ તંબૂમાં યોદ્ધાઓ મૃતા હતા. એવી સિર્સન સરો હાવણીમાં યુધિષ્ઠિરના તંબૂ પર થઈ જોણતું જોણતું ઘૂંઘડાં બેઠી ગયું. ફરી સ્તબ્ધતા હવરાઈ ગઈ. ને તુર્ત આણુઆણુના તંબૂમાંથી તીવ ક્રોધાદલ આવવા લાગ્યા. અત્યંત ક્રોધાદલ અને તીવ ચીસો છતાં મૂર્છાની ઉપમા આપી સકાય એવી ગાદી બેઠાંથી પાંડવસૈનિકા જાગી ચકતા ન હતા. ન સહન થતું હોય તેવા પરિશ્રમે યુધિષ્ઠિરે પડખું ફેરવ્યું. ફરી ભયંકર ચીસ હાવણીમાં ચોમેર થવા લાગી અને ઝોકઝોક યુધિષ્ઠિરે સૈયામાંથી સકાયા બેઠા થઈ ગયા. અને ચીસોને સાંભળતા ભયંકરતાના ખ્યાલે અસાધ્ય, એકદમ તંબૂની બહાર ધસ્યા. 'કાણુ?... આ શું?... અર્જુન...' કહેતા યુધિષ્ઠિરે જે આલુચ્છી તીવ ચીસો આવતી હતી તે તરફ અંધારામાં કોકર ખાના ફેરવા લાગ્યા.

અને તુરત તેની પાછળના તંબૂમાંથી અર્જુન

અને કૃષ્ણ હાથમાં શસ્ત્ર તથા મશાલ લઈને ઉતાવળે ધસ્યા. મશાલના પ્રકાશમાં એ બન્નેનાં ભરબેઠાંથી જાણેલાં મુખ પર સખતાઈ અને સાવધતાનાં ચિહ્નો તરી આવતાં હતાં. એમના પગ એટલા જ સ્વરથ વેગથી ઉપડતા હતા.

x x x

ચીઓ અને સેવકગણમાં ભયંકર રોડકળ થઈ રહી હતી. યોદ્ધા દ્વારપાળો મશાલ જળાવી નડ નેવા બેઠા થઈ ગયા હતા. નીચે જમીન પર પાંડવસૈનિકાનાં શય પર્લાં હતાં. લોહીથી ખરડાયેલી જમીન પર બેઠા રહેવા માટે માર્ગ શોધવો પડે તેમ શળો પર્લાં હતાં. સામેના તંબૂના દ્વારમાં ધૂટ્ટુમ્મ નિર્જીવ પડ્યો હતો. વચમાં દ્રૌપદીનાં પાંચે બાળપુત્રો હણાયેલા પડ્યા હતા અને એ મૃતપુત્રોની પાસે તેમનાં જનેતા દ્રૌપદી મૂર્છામાં પર્લાં હતાં. પાસે કોઈ પાંડવ ન હતા. યુધિષ્ઠિરને ખગર આવવા ગળેલો ધૂટ્ટુમ્મનો સારથી હળુ પાડો આવ્યો ન હતો. એક પરિજન દ્રૌપદીના શિર પાસે બેસી મુખ પર પાણી છાંટતો હતો.

મૂર્છામાંથી જાગૃત થતાં પંચાળાએ કરુણ કારમી ચીસ નાખી. એ ચીસની તીવ્રતામાં બધી રોડકળ અને ક્રોધાદલ દબાઈ ગયાં. સર્વ નિશ્ચિત નેત્રે દ્રૌપદી તરફ નેઈ રહ્યાં.

દ્રૌપદી પુરતું શિર જોણામાં લપટ તેના તરફ નેઈ રહ્યાં. તેનાં નેત્રો વ્યથ જનનાં જતાં હતાં. ગળું જકડાઈ જતું હતું. મહાપ્રયત્ન કરી તેણે આસપાસ નજર કરી પૂછ્યું: 'આવો ઘોર અત્યાચાર કાણુ કરી ગયું? આ અનાર્થ કર્મ કાણુ કરી ગયું?... કોઈ તો બોલો.'

ઉત્તરમાં કોઈની હાજર ઉપડતી ન હતી. મહાપ્રયત્ને એક દ્વારપાળે પાસે જઈ નમીને કહ્યું. 'મહારાણી! અશ્વત્થામાએ આ સર્વ કર્યું છે.'

'અશ્વત્થામાએ?... ગુરુપુત્રે?... અનેકા પર... અરે! આટલા પાંડવોદામાંથી શું કોઈ આમની વધારે ન ધાઈ શક્યું? આતો માગો ધૂટ્ટુમ્મન પણ શું તંબૂમાંથી બહાર ન નીકળ્યો? એ ધૂટ્ટુમ્મન?' દ્રૌપદીએ પોતાના ગાંધને બેઠે સ્વર સાદ કર્યો.

ધૂટ્ટુમ્મનના તંબૂમાંથી ઉત્તર ન આવ્યો. દ્રૌપદીની

.. આવા વિવાદમાં યુધિષ્ઠિરનું મન ખેંચાતું જતું હતું ત્યાં પ્રતિહારીએ આવી ખબર આપ્યા:

‘મહારાજ, અશ્વત્થામાને લાખે અર્જુન તથા કૃષ્ણ અને ભીમ આવે છે.’

‘આવી ગયા? એમને આવવા દો?’ યુધિષ્ઠિરે કહ્યું.

પ્રતિહારી ગયો કે તુર્ત કૃષ્ણ, ભીમ, અર્જુન અને અશ્વત્થામા આવ્યા. અર્જુને આવી પ્રથમ પ્રણામ કર્યા. પછી ભીમે પ્રણામ કર્યા તેને બેઠા કરતાં યુધિષ્ઠિરે કહ્યું: ‘પાંચાલી તમારી શહ બુએ છે અર્જુન; એમને ખબર આપ્યા?’

‘હા મહારાજ.’ કૃષ્ણે કહ્યું અને પછી અશ્વત્થામા તરફ જોઈને કહ્યું: ‘મહારાજ! આ સાહસ નાસી જતો હતો. એમને ડર હતો કે અર્જુન અને ભીમ એમની પાછળ પડશે તેથી વેદપલટો કરી ઝાપિનાર નાશમાં છુપાઈ જતાં હતાં પણ ત્યાં એનું શુદ્રપણું છાનું ન રહી શકતાં અર્જુનને આવતો સાંભળી ત્યાંથી નાસી જવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ અધવચ પકડાયો. પોતાના બચાવ માટે તેણે સાહસ દેડેલું પણ એ તેનો પરાજય થયો એ આપ પ્રત્યક્ષ જોઈ શકો છો. આ સાહસપુત્રને આપના તથા રાણિ દ્રૌપદીનાં ચરણમાં યોગ્ય થવા અર્જુન રજૂ કરે છે.’ કૃષ્ણે કહ્યું ‘એમને ઉપ દંડ દેવો જોઈએ મહારાજ.’

યુધિષ્ઠિર અશ્વત્થામા તરફ જોઈ રહ્યા હતા. એ પરાજિત થોહાના મુખ પર એટલી દીનતા અને આંશુ દેખાતાં હતાં કે મઈ રાત્રે આવી અનાર્પ કર્મ કરી જનાર આ શુરપુત્ર જ હતો તેમ કલ્પના ન થઈ શકે.

‘એ દુહ કૌરવના શુદ્ર સેવકને હું અહીં જ ધાત કરીશ’ ભીમે પોતાની મઘા બોલી કરી કહ્યું.

‘પાંચાલીને આવશ દો. એ રુગિ પ્રમાણે આગા આપે તેમ થાય, તેમ મનું જોઈએ.’ અર્જુને કહ્યું.

‘અર્જુન! યુધિષ્ઠિરે સ્વસ્થ નિર્ણયાત્મક સ્વરે કશુંક કહેવા જતા હતા ત્યાં દ્રૌપદી આવતાં તેમના તરફ જોઈ તે મૂંઝા થઈ ગયાં.

આવીને દ્રૌપદી યુધિષ્ઠિર પાસે બેઠાં રહ્યાં. તેણે પ્રથમ અર્જુન તરફ જોયું અને પછી એની નજર અશ્વત્થામા પર પડી. પશુની ચેટે એને દોરડે બાંધેલો

હતો. ખૂબ થોડું, બચરી વિલ્લખ અને નિસ્તેજ દીન અશ્વત્થામાનું મુખ જોઈ દ્રૌપદીને કમકમાં આવી ગયાં. એ દીન આંખોમાં એણે શુર દ્રૌણાચાર્ય અને શુરપત્નીની આંખોનું પ્રતીક જોયું. એ જોતાં દ્રૌપદી કુણાના આનેશમાં આવી જતાં એ સાહસપુત્રપુત્રને પગે લાગ્યાં.

વિસ્મય પામી ભીમે અજાના કરી, ‘પાંચાલી, એ અશ્વમ સાહસપુત્રો હું વધ કરવા બોલો છું, એમને નમનની આવશ્યકતા નથી.’

‘એ શુરપુત્ર છે.’ રુષાતાં સ્વરે દ્રૌપદીએ કહ્યું.

પણ સંસ્કાર પાપી કૌરવોનું ઉચ્છિષ્ટ ખાનાર શુદ્ર છે.’ ભીમે કહ્યું.

સહેજ આમળ આવી અર્જુને કહ્યું, ‘મહારાજ! આપ બંને સન્મુખ આ કલકિત અપરાધીને યોગ્ય દંડ માટે રજૂ કરું છું.’ ઠંડી અશ્વત્થામાને આમળ ખેંચીને દુર્યોધન બંનેની સામે બોલો રહ્યો.

અશ્વત્થામા નીચું મુખ કરીને બોલો રહ્યો.

‘એમને વધ કરવાનું હું સિરે લઉં છું.’ ભીમે કહ્યું.

‘તમને શુરપુત્ર કહીને સંબોધુ’ કે કૌરવસૈનિક તરીકે?’ યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું.

અશ્વત્થામા બોલું ન જોઈ શક્યો.

‘એમને શુરપુત્ર કહેવાનો કરો જ અર્થ નથી.’ કૃષ્ણે કહ્યું. દુર્યોધન અને કહ્યું ઉચ્છિષ્ટ ખાનાર અને અનાર્પ કર્મ કરનાર દ્રૌણપુત્ર ન હોઈ શકે. એમને કૌરવસૈનિક તરીકે જ દંડ આપવાની આપ આગા કરો.’

‘કૃષ્ણ...’ યુધિષ્ઠિરે કહેવા ગયા ત્યાં દ્રૌપદીએ આમળ આવીને કહ્યું.

‘એમને છોડી મૂકો. પશુની ચેટે બાંધેલા શુર દ્રૌણનાં પુત્રને હું મારી આંખે જોઈ શકતી નથી અને અર્જુન, એમને છવતા જવા દો, જેના પુત્રોતો નાશ થઈ ગયો છે એની હું કલ્પાત કરું છું. પણ જેમને છવન સર્વસ્વ સ્વાર્પણુ છે એવાં દ્રૌણનાં પત્ની દ્રૌણના ચરણથી અનાથ થઈ ગયાં છે એમને! એકનો એક પુત્ર અશ્વત્થામા...એ ફરી આ સંસારમાં આ ઉમરે એકલાં યજ્ઞને ન રહે તેમ થતું જોઈએ.’ દ્રૌપદીનું ગળું રુષાતાં તે એકએક બોલતાં બંધ થઈ ગયાં.

[અવસાન પાન ૪૮ મ]



લેખક
'મયૂર'

સર્પચંદ્ર



જન્મતાં વેત

વિનતાને પેટે ગરુડનો જન્મ થયો અને વાલ્મીકિય શુનિઓના યત્નની પ્રસાદિરૂપે તે પક્ષી-એનો ઇંદ્ર પણ કહેવાયો.

ગરુડનો જન્મ થયો ત્યારે જ એટું શરીર એટલું બધું કદાવર હતું કે ન પૂછે વાત. આગના ગળારા જેવો લાલચોળ એનો વાન હતો. એનો વેગ જોયો હોય તો જાણે વીજળીનો સળાકો. ઘડીકમાં અહીં દેખાય તો ઘડીકમાં ક્યાંનો ક્યાં નીકળી જાય અને રૂપ પણ નવાં નવાં ધરી જાય. ઘડીકમાં નાની કીડી જેવો બની જાય તો ઘડીકમાં મોટા પહાડ જેવો બની જાય. એ તો એને વરદાન હતું એટલે કરી જ શકે ને!

લાઈસાહિજના અભિમાનનો અને બળનો પણ કાંઈ પાર ન મળે. જન્મતાંવેત જ એને થયું કે બસ આખી દુનિયાના ચૂરેચૂરા ઉડાવી દઉં. એ તો ઊંચો આકાશમાં દોહોવાટ અને એક એવી ચિચિયારી પાડી કે ત્યારે તરફ હાહા-

કાર મચી ગયો.

સ્વર્ગમાં બેઠા બેઠા દેવલોકો અમનચમન ઉડાવી રહ્યા હતા. તેમણે આ ચિચિયારી સાંભળી. સાંભળતાં જ એમના તો હાંબ ગગડી ગયા. ગરુડ તો દોહોવાટ સ્વર્ગ તરફ ધસ્યો આવતો હતો. આ વિકરાળ રૂપ જોઈને દેવતાના તો ધરણ જ મરી ગયાં. એમને તો થયું કે આ આગનો ગોળો વળી ક્યાંથી વજ્રવ્યો.

નહી નવરા બેઠા બેઠા અશિદેવે આ નવી રમત આદરી લાગે છે. અરે પણ આવો આગનો ગોળો તે છોડે મૂકાય ખરો? આખી દુનિયા દાઝવા લાગી ગઈ છે અને હમણાં જ બધું બળીને ઢગલો થઈ જશે. ચારેકાર તેજતેજનો અંખાર થઈ રહ્યો હતો. અશિદેવને તે વળી આ શું સૂઝ્યું?

દેવતા તો બધા હાંફળા હાંફળા અશિદેવ પાસે ગયા: 'તમે તે આજે ધાર્યું છે શું? અમને બધાને જાણીને ખાણ કરી દેવાનો



વિચાર છે ?

અગ્નિદેવને તો કાંઈ ખબર ન હતી. તેમણે પૂછ્યું : 'પણ વાત શી છે ?'

દેવતાઓએ કહ્યું : 'તમે તો બધે કાંઈ બાંધ્યું નથી જ નથી ! આ તમારા ગોળાને પાછો બોલાવી લો. આખી દુનિયા સળગી જશે.'

અગ્નિદેવે કહ્યું : 'પણ ભાઈ, હું તો અહીં બેઠો છું. ગોળો કેવો ને વાત કેવી ?'

દેવતાઓએ કહ્યું : 'તો પછી પેલું લાલ લાલ આગના ગોળા જેવું શું જાડે છે ? એ તો હમણાં જ ચારેકોર દવ લગાડી દેશે.'

અગ્નિદેવે આંખ ઊંચી કરી તે લાલ ગળારા તરફ જોયું. તેને જોતાં જ તેઓ તો હસી પડ્યા : 'આટલી વારમાં બી ગયા. તે કોણ છે એટલું તમે નથી જાણી શકતા ? બધા મનના દેવતા.'

'તો તમે જ કહી દો ને એ કોણ છે ?'

'એ તો કશ્યપનો પુત્ર ગરુડ છે ગરુડ. એટલું જ જોળખી શકતા નથી ? તેજનો ગળારા તે કાંઈ આવી ચિચિયારી પાડતો હશે મલા ભાઈ.' અગ્નિદેવ હસી પડ્યા.

'જે નવો ઈંદ્ર થવાનો હતો તે ?' દેવતાઓ ગરુડનું રૂપ જોઈ નવાઈ પામ્યા.

'હા એ જ. પણ હવે તો એ પક્ષીઓના ઈંદ્ર છે. એનાથી બીવાનું કાંઈ કારણ નથી. એ તો તમારા ભાઈમંધ થઈને રહેવાનો છે.' અગ્નિદેવે કહ્યું.

'પણ અમે એના તેજથી બળી મરીએ છીએ. એને જરા સમજાવો ને, એનું રૂપ ધમાવી દે.' દેવતાઓએ કહ્યું.

અગ્નિદેવે કહ્યું : 'તે તમે એને એટલું પણ નહિ કહી શકો ? એ તો બહુ ભલો છે. તમે બધા એની પાસે જઈ એને સમજાવો. જરૂર એ માની જશે એને તો વરદાન છે, એટલે ગમે તેવું રૂપ ધરી શકે.'

'હાથ બચ્યા.' દેવતાઓ ત્યાંથી છુટકારા નો દમ ખેંચી રવાના થયા.

હરતા હરતા તેઓ ગરુડ પાસે ગયા અને કહેવા લાગ્યા : 'અરે ભાઈ. તે તો અમને ગિવડાવી માર્યા. આપનું મોટું તે શરીર ધારણ કરાય ? તારા તેજથી તો અમે આંધળામીત બની ગયા.'

'તે તમે કોણ છો ?' ગરુડે તેમના સામું જોયું.

'અમે સ્વર્ગના દેવતા છીએ.'

'તે તમે મારા આ રૂપથી બી ગયા ? મારા તેજથી દાઓ છો ? બધા સ્વર્ગના દેવતાં પણ તમારે બીવાનું કાંઈ જ કારણ નથી. હમણાં જ હું મારું આ રૂપ અને મારું તેજ શમાવી દઈ છું.'

તરત જ ગરુડ એક નાનકડા પક્ષી જેવો બની ગયો. દેવતાઓ ખુશી થતા થતા પોતાં પોતાને ઠેકાણે ગયા. અને ગરુડ પણ તેની મા વિનતા પાસે પાછો આવી ગયો.

૬ ગરુડ અને વિનતા

વિનતા તો કદુ સાથે શરતમાં હારી ગયેલી, એટલે તેને તો પાંચસો વરસ સુધી કદુની દાસી થઈને રહેવું પડેલું. એની ગિચારીના દુઃખનો તો કોઈ પાર ન હતો. વાસણ માંજના, છાણુ, વાસીદું કરવું, પાણી ભરવું, એને તો આખો દિવસ કદુના ઘરના દરદરકા દરડવા પડતા. એ તો કામમાંથી છાંચી આવતી જ નહિ. જરાકે નવરી પડતી કે તરત જ 'આ કર ને તે કર.' એમ નવા નવા કામ ચીંધ્યા કરતી.

ઘરનું કામ કરવું પડતું, એ તો બધે ઠીક પણ કદુને ક્યાંઈ કોઈને મળવાહળવા જવું હોય કે તરત જ એ તો વિનતાને હુકમ કરે : 'મને અહીં લઈ જા ને ત્યાં લઈ જા.' અને એ તો તરત જ વિનતાની પીઠ ઉપર સવાર થઈ જાય. વિનતા બધે ઘોડી અને કદુ ઘોડેચાર.

કહુ તો આ પ્રમાણે હુકમ કરતી અને વિનતાને માથે કરવામાં બાકી ન રાખતી, પણ એના દીકરા સર્પો પણ ગમે તેવા હુકમો કરતા. ગિચારી વિનતાને કાંઈ હુકમ ઉઠાવ્યા સિવાય છુટકો હતો? ચરત હારી ગઈ હતી એટલે શું થાય?

પણ એને એક વાતની મનમાં નિરાંત હતી. એના દીકરા અરુણે કહ્યું હતું ને કે એના બીજે દીકરા પોતાને દાસીપણમાંથી છોડાવશે. એ બીજા ઇંડાનું એણે ખૂબ જતન કર્યું હતું અને એ ઇંડું કૂટ્યું અને એમાંથી મહા બળવાન ગરુડનો જન્મ થયો, ત્યારે વિનતાને મનમાં થયું કે હાથ હવે આ દાસીવાનો અંત આવશે.

ગરુડને તો આ બધી વાતની કંઈ જ ખબર ન પડે. શા માટે એની મા આ પ્રમાણે ઘરનાં કામનો ઢસરડો કરે છે? શા માટે કદુ તેને હુકમો ઉપર હુકમો કરે છે? ગરુડને તો આમાંની કંઈ સમજ ન પડે, એ તો પૂર્ણપૂર્ણ કરે, પણ માને પછી જ શકે નહિ.

પછી તો ગરુડભાઈનો પણ વારો આવી લાગ્યો. પેલા સર્પો તો એને પણ હુકમ કરવા લાગી ગયા. એ તો ગરુડ ઉપર ચડી બેસે અને આકાશની સહેલ કરવા બિપડે, આ દેશ અને તે દેશની સફર કરે.

ગરુડભાઈ તો મૂંઝાયા. એક દિવસ એણે વિનતાને પૂછ્યું: 'મા! આ બધા આપણાં ઉપર શું કરતા હુકમ ચલાવે છે?'

વિનતાએ દુઃખી થઈને કહ્યું: 'ભાઈ! કદુ સાથે હું ચરતમાં હારી ગઈ એટલે મારે એની દાસી થઈને રહેવું પડ્યું છે.'

ગરુડે પૂછ્યું: 'તે કેટલાં વરસની ચરત હતી?'

વિનતાએ કહ્યું: 'પાંચસો વરસની. એ તો પૂરાં પણ થઈ ગયાં.'

ગરુડે કહ્યું: 'તો ખજી તારે દાસી થઈને

શું કામ રહેવું જોઈએ.'

વિનતા કહે: 'બીજું શું થાય ભાઈ, એ લોકો છોડે ત્યારે ને. આપણી ભેર પણ કોણ તાણે? હું રહી એકલી અને એ તો સામટા જણા છે. એને એક હબર તો દીકરા છે.'

'ચરત પૂરી થઈ ગઈ તો ચ નહિ છોડે? ભાર છે એના. હું જઈને છુટકારો મેળવીશ.' ગરુડ તો દોઢોવાટ સર્પો પાસે બિપડો.

સર્પો તો બધા ભેગા મળી લહેર કરતા હતા. ગરુડે આવીને વેડમાં કહ્યું: 'મારી માને છોડી મૂકો.'

બધા સર્પો તો દાંત કાઢવા મંડ્યા.

ગરુડે ફરીથી ભેસથી પૂછ્યું: 'સાંભળતા નથી? મારી મા કંઈ તમારી આખા બળની શુલામ નથી.'

એક સાપે કહ્યું: 'બહુ ભેસ આવી ગયું લાગે છે! ભાઈ, હજી જરા સમજતા શીખ, પછી વાત કરવા આવજો. નાને મોઢે મોટી વાતો ન કરીએ.'

ગરુડે કહ્યું: 'એટલે તમે શું કહેવા માગો છો?'

બીજા સાપે કહ્યું: 'એટલે એ જ કે તારી મા હવે છુટી રહી. એ તો અમારી દાસી થઈ ચૂકી છે.'

'પણ ચરત તો પાંચસો વરસની જ હતી. પાંચસો વરસ તો પૂરાં થઈ ગયાં. હવે એના ઉપર તમારો હક રહેતો નથી.' ગરુડે કહ્યું.

'તું હકવાળો કોણ થા છ? અમારી મરજની વાત છે.' એક સાપે કહ્યું.

'એટલે તમે નહિ છોડો એમને? ગરુડે પૂછ્યું.

'હા, હા, એમ. તારાથી થાય તે કરી લે.' સાપોએ કહ્યું.

ગરુડે એકલો હતો અને સામે એક હબર સાપ હતા. ગરુડનું કાંઈ ચાલે તેમ ન હતું. તે જરા નરમ પડ્યો. 'આ કાંઈ સારા માણ'

સની રીત નથી. પણ તમે કહો તેમ કરુંઃ

ફક્ત મારી માને છોડી મૂકો.

‘અમે કહીએ તેમ કરીશ? એક સાંધે પૂછ્યું.’

‘જરૂર’ ગરુડે કહ્યું.

‘અમૃત લાવી આપીય? સર્પોએ પૂછ્યું.’

‘અમૃત પણ લાવી આપું.’ ગરુડે કહ્યું.

‘અમૃત લાવી આપે તો તારી મા છુટી.’

સાંધેએ કહ્યું.

‘ગરુડ તો તરત જ વિનતા માસે આવ્યો.’

‘મા હું અમૃત લેવા બહુ છું.’

‘અમૃત લેવા? અમૃતને શું કરવું છે?’

વિનતાએ પૂછ્યું.

‘ગરુડ કહે: આ કાળમુખા સર્પોને અમૃત

લાવી આપીય અને તેઓ તને છૂટી કરશે.’

‘તે અમૃત એમ રસ્તામાં પડ્યું હશે! અમૃતને તો દેવતા પૂજ સાચવી સાચવીને રાખે છે.’ વિનતાએ કહ્યું.

‘બલેને ગમે ત્યાં રાખતા હોય? હું ત્યાં

હશે ત્યાંથી લઈ આવીશ.’ ગરુડે કહ્યું.

‘તો તું ચોક્કસ જવાનો?’ વિનતાએ પૂછ્યું.

‘ચોક્કસ’ ગરુડે કહ્યું.

‘ઠીક તો લાઈ જા. પણ સાચવીને જા.’

વિનતાએ કહ્યું.

‘મા! રસ્તામાં ભૂખ તો લાગવાની. કંઈ

ખાતું કરી દે તો સારું.’

‘રસ્તામાં જે મળે તેનાથી ચલાવી લેજે.

ભાતની શી જરૂર છે? ઘણા પશુપક્ષી મળી રહેશે. અને દરિયાકિનારે તો માછીમારના

ઘંઘાંયે જૂંપડાં છે. એ માછીમારોને પણ ખવાય.’

વિનતાએ કહ્યું.

‘હાથ! એ તો બહુ સારું, ભાતનો બાર

ઉપાડવો મટ્યો.’ ગરુડે જવા તૈયાર થયો.

‘પણ ત્યાં વળી વિનતાને કંઈક યાદ આવ્યું.

‘બાઈ, એક માત્ર જ્ઞાનમાં રાખજે. ભૂલ્યે વૃક્ષે

કોઈ પ્રાણજીવને પ્રાપ્તિ મા.’

‘ગરુડ કહે: વળી પ્રાણજીવ કોણ છે? અને

એ જોળખાય પણ કેવી રીતે?’

‘એને તું આમ તો નહિ જોળખી શકે.

પણ એટલું યાદ રાખજે કે ભૂલથી પ્રાણજીવો

લક્ષ થઈ ગયો હશે તો પેટમાં કાળી ગળતરા

ધશે. એવું જ કંઈક થાય કે તરત એને જોડી

નાખજે. વિનતાએ કહ્યું.’

‘એ વળી નિંવી સુસીળત ઠીક ચાલે,

થાશે તે ખરી.’ ગરુડ બિપજ્યો.

‘અને વિનતાનાં આંશીવાદ લઈ ગરુડ અમૃત

લેવા બિપજ્યો.’

‘પછી ગરુડમાંથી તો બિપજ્યા અમૃત લેવા.

એણે તો પંચન ઉપર પાંજો છૂટી મૂકી દીધી

અને એણે કે વીજળીનો રેલો ન ચાલ્યો જતો

હોય એમ સરસ કરતો એ તો બંધ બિપજ્યો,

બંધ બિપજ્યો. એની પાંજોનાં સંપોટાથી એવા

પંચન છૂટ્યો કે ચારે તરફનાં આંડવે આંડવે

કંપી બિપજ્યા, પૂળની ડમરીએડી અને આકાશ

વટોળિયાંથી છવાઈ ગયું.’

‘ગરુડમાંથી તો બિપજ્યા જ નીકળે છે, બિપજ્યા જ

બંધ છે. થોડેક ગયા હશે ત્યાં તો બાઈસાળને

કકડીને ભૂખ લાંગળી. આઘાં વિનતા એક પંજુ

ડગલું ચલાય એવું ન હતું.’

‘એણે તો જીલ્લી નજર કરીને ચારે તરફ

જોવા માંડ્યું. રસ્તામાં જે મળ્યું તે વીણીવીણીને

ડબોડબ મોઢાંમાં મૂકવા માંડ્યો, પણ એમ કંઈ

લાઈતું પેટ ભરાય? આમ વીણીવીણીને

ચણતોં ક્યારે પાર આવે?’

એણે આવે આવે દરિયા કાંઠે માછીમારનાં

જૂંપડાં જોયાં. પાર વિનતાનાં જૂંપડાં. બસ ત્યાં જ

ત્રાટકવા દે. એ વિનતા આપણી ભૂખ નહિ

લાગે. ગરુડમાંથી તો એ તરફ બિપજ્યો.

માછીમારનાં જૂંપડાં પાસે જેઈને એણે

સુક્તિ કરી. એક એક કરીને માછીમારને

વીણવા એસે તો તો પાર આવે તેમ ન હતું. એણે તો ક્યું મોઢું પહોણું, એક હોઠ જમીન ઉપર અને એક હોઠ આકાશમાં. પછી મંજ્યો બસે પાંખની અપટ દેવા. થોડી વારમાં તો વટોળિયો ચડ્યો અને એ વટોળિયામાં બાડવા બેઠ્યાં, માછીમારનાં ઝૂંપડાં બેઠ્યાં અને માછીમારો પણ બેઠ્યાં. બેઠીપછીને આવ બધા ગરુડના મોઠામાં થોડી વારમાં તો એનું મોઢું બસાઈ ગયું.

એટલે ગરુડબાઈએ તો ઘળ કરતુંકે ને મોઢું બંધ કરી દીધું અને પછી નિરાંતે એક એક વસ્તુને ગળવા લેઠો.

પણ ત્યાં તો બાઈસાબના પેટમાં એકાએક આંકડી બેપડી અને ઠાળી ઘળતરા થવા લાગી. મૂવા ઠાર. હવે તો પૂરા એક ઠાળિયો પે ભર્યો નથી, ત્યાં આ બધા કયાંથી આવી પડી? નક્કી કો'કે પ્રાણી આ વા-ઝડીમાં અંદર આવી

પડ્યો લાગે છે. એ વિના આવી ઘળતરા થાય જ નહિ.

ગરુડ તો-ઝટપટ બોલી બેઠ્યો: 'મહારાજા! પેટમાં પેસી ગયો હો તો ઝટ બહાર નીકળી બા.'

'પણ બાઈ કેવી રીતે બહાર નીકળું?' અંદરથી અવાજ આવ્યો.

'હું છોકે ખાઈ છું. ઝટ બહાર નીકળી બા' ગરુડે કહ્યું.

પણ પ્રાણી પરીખર લોભિયો લાગ્યો. તેણે કહ્યું: 'પણ હું એકલો, નથી, મારી સ્ત્રી પણ સાથે છે.'

'એનેય લઈ લે. તારો બીજો પરિવાર હાથ એને પણ લઈ લે. પણ હવે વાર લગાડ મા. નહિતર પછી ભે હજમ થઈ ગયો તો તારું અને મારું બન્નેનું આવી બનશે.' ગરુડનો તો છવ જતો હતો અને પેણે પ્રાણી

ખાંડ

ખાંડને બદલે

રેડ સ્ટાર કેમીકલ વર્કસની જ સ્યુગેરીનની ગોળીઓ વાપરો.

એક કંપ ચહા, દૂધ કે કોડી માટે એક ગોળી પૂરતી છે.

બીનહાનિકારક છત્રી સત્તી.

કિંમત એક ગોળીના એક પૈસા

દરેક સ્થળે થગી યકશે.

સહેજતાર પીણાં માટે હંમેશાં

રેડ કેમીકલ વર્કસના જ એન્ડો-સા વાપરો.

—બજાર માલથી સાવચેત—

હવે અથવા મલો

ચહા

હેમતા પટેલ બાવનો—

નવી ચહાના પાકો નવી નવા આવી પહોંચ્યાં નીચે પ્રમાણે પટેલ બાવથી અગિયે સેક્ટર યાર દરેક છે એને ક્રમ પાંચાણ માટે જલામ હેરો એવી નાણાં

ચહા ફેર્નિંગ નં. ૧	ચેરના ૦-૧-૧
ચહા ફેર્નિંગ નં. ૨	" ૦-૮-૩
ચહા સ્પીડોન ટ્રેડ	" ૦-૧૨-૬
ચહા એરેન્જ	" ૦-૧૪-૧
ચહા ફાઈર્સીમ	" ૧-૦-૦
ચહા ફાઈર્સીમ	" ૧-૪-૦

તથા અમારે ત્યાંથી

પ્રાણ કાર્ટા (નં. ૨૦૨) શા. ૧) ના અગ્ર માર્ચીસ હજવ એકના રા. ૦-૮-૬ ૧૦.૬૬૬ અગ્રમતી પુષ્પ છાપ રા. ૦-૧-૬ ૧૦.૬ ૬૬૬ દેર એકાઉન્ટ કમગણપ રા. ૦-૧-૦ ચોટ ૧

અગ્ર—મહેતા કનૈયાલાલ વેણીલાલ, ગાંધી મંદિર—બાવનગર

“સૌની પસંદગી”

વિલાયતી ને દેશી એસેસા તેમજ
પીપરમેન્ટ કુલથી અલિપ્ત

પુષ્પેન્દ્ર છાપ

સુવાસિત તપકીર

જે

અત્યાર સુધીની બીજી સુગંધી તપકીરથી
તદન નિરાળી ને અજોડ છે જેને અંગે
તેની મુદ્દ ચિરસ્થાયી, શીતળ સુવાસને
સોનેરી કલર “સૌ કોઈની પસંદગી”
રોળવી તેની ઉત્તમતા પુરવાર કરે છે.

તા. ક. “નમુના માટે બે આનાના પોસ્ટ
રૅમ્પ ખીડો.”

ઈશ્વર રનફ વર્કસ



મોબાઇલ નંબર

ધોળકીયા વૃજલાલ છગનલાલ

દરેક જાતની તપકીરના વેપારી

મુખ્ય દુકાન

સાખા

આંખાચોક

સારાંદ બજાર

સાવનગર

(કાઠિયાવાડ)

અંદર પડ્યો પડ્યો વાદવિવાદ કરતો હતો.

ગરુડે જોરથી એક છોક્ર ખાધી. તે સાથે
મહારાજ અને તેની સ્ત્રી હડકા કરતા બહાર
નીકળી ગયા.

ગરુડને તરત જ શાંતિ થઈ ગઈ. તે
જોલી જાક્યો: ‘હાથ બચ્યા.’

ખાદાણુથી પણ બોલાઈ ગયું: ‘હાથ
બચ્યા.’

જય [પાન ૪૨૪ સોપન]

‘વળી એ કશું અનિષ્ટ કરવા પ્રેરાશે. વિચારીને
આવા આપો.’ બીમે કહ્યું.

‘આઠા મહારાજે કરવાની છે.’ દ્રૌપદીએ કહ્યું.
‘હું મારી છજા બહેર કરું છું.’ કહી દ્રૌપદીએ
મુધિજિર તરફ જોયું.

‘એમને છોડી મૂકો.’ મુધિજિરે કહ્યું. ‘જો
સ્વામી કુયોધન મરણ પામ્યો છે એ આ અશ્વત્થામા
હવે બાકાણુપણું ધારણ કરી પિતા દ્રોણનું બાકાણુત
પ્રસ્ટ કરી બતાવશે એ ગુરુ દ્રોણનાં જ પુત્ર છે એ
ન બુધનું જોઈએ, બીમો.’ કહી મુધિજિરે આગળ વધી
અશ્વત્થામાના ગળેથી દોરડું દર કયું.

ન સમન્વય એવા આભારભારે નખી અશ્વત્થામાએ
દ્રૌપદી તથા મુધિજિર તરફ જોયું.

‘તમે ચલેજી જઈ શકો છો ગુરુપુત્રા’ દ્રૌપ-
દીએ કહ્યું. ‘હું તમને રોકી શકતી નથી.’

રાજકારણના પારખત કૃષ્ણે દ્રૌપદી તથા મુધિજિરનાં
આ પગલાંની ન મિંદા કરી તેમ ન સ્તુતિ કરી
અપરાધ છતાં વિના કંડ પાછા આસ્યા જતા અ-
ત્યામાની પીઠ પર તેની ઉદ્વેગબરી દટિ લખાઈ ગઈ.

૧૬

ગુજરાતી સાહિત્યનાં અંદાતન પુસ્તકો
મંગાવો.

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

પુસ્તક-પ્રકાશક અને વિક્રેતા

દણાપીઠ-સાવનગર



દૂંકી વાર્તા

૦૦
૦



જીવનને સમજવું અને જાણી ઉત્કર્ષ તરફ પ્રેરવું એ સાહિત્યનો એક પ્રધાન ઉદ્દેશ : પ્રાચીન જીવન કરતાં અર્વાચીન જીવન વધારે જટિલ બની રહ્યું છે : વાલ્મીકી રામાયણ દ્વારા કે વ્યાસ મહાભારત દ્વારા અને Homer અને Dante 'Iliad' અને "Divine Comedy" દ્વારા પોતાના યુગના જીવનને સાહિત્યમાં પ્રતિબિંબિત કરી શક્યા અને જાણી જીવનના ઉત્કર્ષની પણ જિજ્ઞાસી રેખાઓ દર્શાવી શક્યા એવો અખૂતરો—માનવીય આશાઓ, નિરાશાઓ, ક્રિયાઓ, પ્રસંગો અને સામાજિક, રાજકીય, અર્થશાસ્ત્રીય, ધાર્મિક ક્રિયાઓના વિરાટ તંતુજળથી અતિ સંકુલ એવા આપણા યુગમાં અશક્યવત્ છે. અત્યારે તો જીવનનું એકાદ ક્ષેત્ર જ ઝીલવું શક્ય છે : અદ્યતન યુગનું મહાભારત લખવું અસંભવિત લાગે છે. દૂંકી વાર્તા જીવનના એકાદ ક્ષેત્રને સરલતાથી ઝીલી શકે છે. એટલે દૂંકી વાર્તાના અખૂટ વહેતા પ્રવાહો વિવિધ લેખકો દ્વારા છેવટ આ વિરાટ જીવનની સફળ ઝાંખી કરાવી શકે ખરા. જીવનની ત્વરાભરી દોટમાં ધસતો આપણા યુગનો માનવી પણ એક એક પૂરું થાય એવા સાહિત્યવાંચન તરફ વધારે ઢળે તે પણ સ્વાભાવિક છે. આન દૂંકી વાર્તા એ નવાયુગને સમજવાનું અને જાણી ઉત્કર્ષ તરફ સમાજને દોરવાનું અત્યારની પરિસ્થિતિમાં એક ઉત્તમ સાધન છે. તેનું લઘુસ્વરૂપ હોવા છતાં આ યુગનું એ પ્રબળ સાહિત્યસાધન યોજતાં લેખકો જવાબદારી પણ એટલી જ સમજવી ઘટે. દૂંકી વાર્તાની કલા નવલ કે કવિતાની કલા કરતાં વધારે સરલ છે એવી જાણિતી વાર્તાના સર્જકે દૂર કરવી જોઈએ. પ્રસંગને ચોટથી ઝડપવાની પ્રતિભા, થોડી પંક્તિમાં પાત્રનું એકાદ જીવનપાત્રું ઝળોમય કરી મૂકવાની શક્તિ, અને દૂંકી વાર્તા સધન સંક્ષિપ્ત નિરૂપણ-કલાનું પ્રભુત્વ આવાં કેં કેં તરવો માગી લે છે. ખરેખર, દૂંકી વાર્તાને નવા યુગનું મહત્ત્વનું સાહિત્યસ્વરૂપ ગણવું જોઈએ.

યુદ્ધનિશ્ચય

લેખક
પારાશર્ય

પાંડવો તરફથી સંધિનાં કહેણ લઈને હરિત-
નાપુર ગયેલ કૃષ્ણ સંધિકર્મમાં નિબૂળ
થઈને અત્યારે હરિતનાપુરમાંથી પાછા નીકળતા હતા.
નાગરના મુખ્ય દરવાજામાંથી કૃષ્ણનો રથ બહાર
નીકળતો હતો. કૃષ્ણને વળાણીને કોરવો પાછા ચાલ્યા
ગયા હતા. એક મહારથી કર્ણુ યદુરાજને દૂર સુધી
વળાવવા માટે સાથે આવ્યો હતો.

રથને જરા થોભાવી કૃષ્ણ તથા કર્ણુ બન્ને નીચે
ઊતર્યા અને સાથે સાથે આગળ ચાલતા લાગ્યા.
કૃષ્ણને વાત કરવી હતી. કર્ણુનો વાંસો થાળડીને તેણે
કહ્યું: “શત્રિયના કોઈ પણ વીરપુરુષને હંફાવે તેનું
તારું ક્ષાત્રખળ જોઈને હું મગરૂષ થાઉં છું, કર્ણુ!”

“અને એ શત્રિયોને પ્રિય જોતું મુદ્ધ નિશ્ચિત થઈ
ગયું છે તેથી મને ખૂબ હર્ષ થાય છે.”

“હર્ષની જ વાત છે.” કૃષ્ણે કહ્યું. “મને તો
ખાતરી જ હતી કે એ પાપી દુષ્ટ દુર્યોધન કોઈ પણ
રીતે મુદ્ધ નિમંત્રણે કારણકે એ પાંડવોને જીવતા જોઈ
શકતો નથી. પણ એને ખબર નથી એ મુદ્ધને નહીં,
મૃત્યુને નિમંત્રણે છે. શિકારને નહીં, શિકારીને આમંત્રણે છે.”

“કૃષ્ણ!” સહેજ સખતાઈ દાખવતા અચાજે
કર્ણુ કૃષ્ણ તરફ જોયું.

ઉત્તરમાં કૃષ્ણે રિમતપૂર્વક કર્ણુ તરફ જોયું.

“તમે આ શું કહો છો તે જાણો છો? કાને
કહો છો તે ભૂલી તો નથી જતા ને! કુરુવીર દુર્યો-
ધનનો હું અનન્ય મિત્ર છું.”

“ઝોલી-નિર્માલ્ય બાળત પણ કૃષ્ણ ભૂલે એમ
શંકા કરવાને કોઈ કારણ નથી કર્ણુ! અને એ પણ
કહું કે હું કર્ણુ સાથે વાત કરું છું. દુર્યોધનના કેવળ
સેવકની સાથે નહીં.”

“દુર્યોધન વિના કર્ણુની કલ્પના કરવી અશક્ય
છે.” કર્ણુ કહ્યું.

“પાંડવપક્ષે આવવાનો હું

કૃષ્ણ પાંડવોને બળવાન ન બનાવી

“નિવકુલ નહીં.” કૃષ્ણે કહ્યું. “હું તો માનું
છું કે કર્ણુ પોતાની મહત્તા સમજે છે. પોતે કોણ
છે તે ભરાજર પિછાને છે.”

“એટલે કૃષ્ણ?”

“તું રાધાપુત્ર નથી એ હકીકત તો તું જાણુ છ
ને કર્ણુ?”

“જાણું છું.”

“મારી ઝોલી કલ્પના હતી કે તું કોનો પુત્ર છે
તે તું જાણે છે.”

“એ નથી જાણતો. અને એ જાણવાની હવે
જરૂર પણ નથી.”

“એ સત્ય હકીકત કહેવી જરૂરી છે કર્ણુ!”
કૃષ્ણે કહ્યું. “એ હકીકત તું જાણીશ તો કદાચ આ
ધોર સંહાર થતો તું અટકાવી શકીશ. પાંડવ અને
કોરવ બન્ને પક્ષનો સંબંધ તું સારો કરી બતાવીશ.”
“હું તમારી વાત રપજ સમજતો નથી. ખુલ્લો
કરો.”

“તું રાધાપુત્ર નથી; કુંતાપુત્ર છો કર્ણુ!”
કૃષ્ણનું વાક્ય સાંભળીને કર્ણુ ખરખરતે હસ્યો.
કૃષ્ણ ગંભીર વદને તેના તરફ જોઈ રહ્યા.

“આવી વાત ઉપજાવી કાઢવાનું શું પ્રયોજન છે
કૃષ્ણ!”

“ઉપજાવી કાઢવાનું કોઈ પ્રયોજન નથી પણ
જે છે તે જાણાવવી આવશ્યક છે. કોઈ પણ કુરુપુત્ર
કરતાં ગાદીનો હક્કદાર તું વધારે છે.” કૃષ્ણે કહ્યું.

“આવી વાત મારાથી મળતી નથી.”

“ન મનાય તેવી જ વાત છે પણ મારે તને
કહેવી છે. ધર્મશાસ્ત્રનો તને જાણ્યાસ છે અને અવ-
હારને તું સમજે છે. તને ખબર છે કે કન્યાને પોતાના
કન્યાકાળમાં જે પુત્ર જન્મે છે તે પુત્ર કન્યા જેની
સાથે લગ્ન કરે છે તેનો કહેવાય છે. એ પિતાનો તે
વારસદાર બને છે.” કૃષ્ણે કહ્યું.

“એ જાણું છું.” કર્ણુ કહ્યું.

“મારી વાત તને જો થોડો લાગે તો હું તને
સર્વ વાતે સહાય થવાં ધારું છું. કુંતાજીના કન્યા-
કાળમાં તું તેમને ઉદરે જન્મ્યો હતો. લોકલગ્નગમે

અસ્વીકાર કરું છું, કૃષ્ણ!

ગયા પણ કૌરવોના સ્વસ્થ પગ પર કારમો ધા મારવાનો યત્ન તો કરી ગયા.

કુંતાજીએ તને પેટીમાં સુવાડી ગંગામાં વહેતો મૂક્યો હતો. તું અધીરથી હાથ આવ્યો અને ત્યાંથી હસ્તિનાપુર આવ્યો. ત્યાં ફરી રાત્યસંપર્કમાં આવ્યો એ તારા ભાવી સદ્ભાગ્યની આગાહી છે. વારતવમાં તું કુંતાજીને તથા પાંડુનો પુત્ર છે અને મારો દર્શનો દીકરો ભાઈ છે.”

“કૃષ્ણ !” કહ્યું જરા નરમ થઈ બોલ્યો: “આ વાત આજ કહેવાનો શો અર્થ છે ?”

“એ જ કે તારો વધ ભેવા પાંડવો કે હું ખુશી નથી. માતા કુંતાજી હવે એ સહન નહીં કરી શકે.”

“મારો વધ ! એ સાથે કુંતાજીનું નામ આપવાનો કોઈ અર્થ નથી. મને ગંગામાં વહેતો મૂક્યો તે દિવસે જ કુંતિપુત્ર કહ્યું તો હજારો વૃક્ષો છે. હવે જે છવે છે તે કુંતાપુત્ર નહીં પણ રાખાપુત્ર છે, સ્ત્રિયપુત્ર નહીં પણ સુતપુત્ર છે.” કહ્યું કહ્યું.

“પોતાની જાતને એટલી કુદરતી દેખી લેવી એ તને થોડા નથી.” કૃષ્ણે કહ્યું.

“આલો. એ વાત પડતી મૂકો. પણ એક વખત મને મારી નાખ્યા પછી એ પુત્રને ફરી જીવતો ભેવા શ્રમ ન લેવા કુંતાજીને મારા વતી કહેલો. જે પ્રેમ આજે ઊભરાયો એ મારું અપમાન થતું હતું ત્યારે, મને દુર્યોધને આશરો આપ્યો એ ભેયું ત્યારે કદી કોઈ પણ પાંડવને આજ સુધીમાં કેમ ન ઊભરાયો ?” કહ્યું ઉતાવળે સ્વરે પૂછવા લાગ્યો.

“સહુ એમ માનતાં હતાં કે યુદ્ધ વિના સલાહ થઈ જશે. અને તને યાદ છે કહ્યું ! બાળપણમાં ત્યારે અર્જુને તને સુનપુત્ર કહી સ્પર્ધામાં જીતવા ના કહી હતી તે દિવસે માતા કુંતાજી ખેલ્યો મૂર્છા પામી ગયાં હતાં ?” કૃષ્ણે યાદ આપતાં પૂછ્યું.

“અને એટલે સુધી સ્થિતિ થવા છતાં કહ્યું પોતાના પુત્ર તરીકે ન ઓળખાવ્યો ? એ તો હું અજાણ રહી...”

“કહ્યું !” કૃષ્ણે વચમાં કહ્યું: “ગઈ શુક્રી વિચારી દેવી ભેઈએ. જે અત્યારે છે તે સ્થિતિ

સમજીને નિશ્ચય કરવો ભેઈએ. તું મારો નહીં સંબંધી છે. જે સંબંધ અર્જુન સાથે છે એ જ તારી સાથે છે. હું તને એ સમજાવવા માણું છું કે તું ને પાંડવોનો જેઠાંધુ બની રહે તો પાંચે પાંડવો તારી સેવામાં આવશે. અને દ્રૌપદી તને વરશે. જેને અંગે તારે અપમાન સહન કરવું પડ્યું હતું એ પાંચાલી તારી પટરાણી બની રહેશે અને આ ભારતનું ઘેર યુદ્ધ અટકશે. તારી સહાય વગરનો થઈ જતાં દુર્યોધન તમને પાંડવપુત્રોને તમારું રાત્ય પાછું આપશે.” કહી કૃષ્ણ મૂંગો રહ્યા.

થોડો વખત સુધી કહ્યું વિચારમૂઠ થઈ ગયો. એના સ્થિર મુખ પર વિષાદ, હર્ષ, દુઃખ, શોક, સ્વરથતા, દીનતા, ભય, એક પછી એક એમ ભાવો પલટી ગયા. અંતે કૃતનિશ્ચયનું સ્વાસ્થ્યચિહ્ન એની આંખ તથા ચીણક પર તરી આવ્યું. તે કૃષ્ણ તરફ ફર્યો અને કહ્યું: “પાંડવપક્ષે આવવાનો હું અસંધાન કરું છું.”

“કહ્યું !” ઉચ્ચ સ્વરે કૃષ્ણે કહ્યું નો નિશ્ચય ફેરવવા સંબોધન કર્યું.

“ભુજો કૃષ્ણ ! મારે સ્ત્રી છે, પુત્રો છે, સંબંધીઓ છે. એમાં સહવાસને અંગે મારે પુષ્કળ પ્રેમ છે. એ સંબંધને હું જતો કરી શકું નહીં. વળી પાંડવોનો જેઠાંધુ થવામાં મારે કંઈ લાભ નથી.”

“કેમ લાભ નહીં ?” કૃષ્ણે પૂછ્યું.

“ધર્મસ્વરૂપ યુધિષ્ઠિરનો મોટો ભાઈ થવામાં મારી પાસે આશ્રયગળ નથી. ઊંચકું હું એને ભેઈ છું કે એને વિશે વિચારું છું ત્યારે લાગે છે કે એ જ રાજા થવા યોગ્ય છે, હું નહીં. સદૃશ્યસંપન્ન, ધર્મનિષ્ઠ અને પ્રજાપાલન તત્ત્વરે એ યુધિષ્ઠિરના રાજા થવાના સમયે હું વચ્ચે નહીં રહું.” કહ્યું કહ્યું.

“હું કહ્યુંની જાતને યુધિષ્ઠિરની કક્ષામાં મૂકું છું.” કૃષ્ણે કહ્યું.

ફરી ખડખડાટ હસીને કહ્યું: “તમે શું ધારો છો એ તમારે ભેવાનું. મારે તો મારી નજર છે. વળી જેનાં અપમાન સહન કર્યાં છે એ દ્રૌપદીનો સ્વામી થવાનો મને ઉત્સાહ નથી.

યુદ્ધમાં હું દુર્યોધનના પક્ષને છોડી દેવા ખુશી નથી.”

“આવી નાની ખાત પર તું નિષ્કારણ વિચાર કરે છે. કહ્યું ! તું બૂલી ન જા કે માતા કુંતાણ કેટલાં રાજ યશે. પાંડવ-કૌરવનો સંબંધ કેટલો મીઠો મધ રહેશે ?”

“મને એમાં જ શંકા છે કૃષ્ણ !” કહેવું કહ્યું. “અને તમારી વાતનો અચીકાર કરવાનું સદુષ્ટી મુખ્ય કારણ તો આ કે જેમને આશ્રયે હું રહ્યો છું એ દુર્યોધનને હું ખરે સમયે છોડી દઈ ચકું નહીં.”

“છોડી દેવાની વાત નથી. તું એનો મિત્ર છે. અને તારો પાંડવો સાથેનો સંબંધ બહાર આવતાં આખું યુદ્ધ સમી જશે. ભારતમાં કુરુકુળનું ભાવી હતું તેવું જ ઉત્તરવળ રહેશે.” કૃષ્ણે કહ્યું.

“યુદ્ધ સમી જશે એ માન્યતામાં મોટી ભૂલ છે કૃષ્ણ !” કહેવું કહ્યું : “દુર્યોધનને પૂરેપૂરાં જાણ-ખવા છતાં તમે આ કેમ ઉત્તરારી શકો છો ? એ મને નવાઈ લાગે છે. દેવ, ધર્મ એ દુર્યોધનનો સ્વભાવ છે. એ પાંડવોનો પ્રભાવ હવે નોંધ શકે તેમ નથી. એથી તો એ યુદ્ધમાં મૃત્યુ પશુ પસંદ કરે છે. હું પાંડવપક્ષે ભણું તોપણ યુદ્ધ અટકવાનું નથી.”

“યુદ્ધમાં કૌરવોના વિનાશ યશે એ નક્કી વાત છે.” કૃષ્ણે દઢતાથી કહ્યું.

“હું જાણું છું.” કહેવું કહ્યું “અને તેથી જ દુર્યોધનને પક્ષ છોડી દેવા હું પ્રતી નથી. જેને મેં ખોજ મુખી રાજનીતિમાં સહાય કરી છે તેને આજે અંત વખતે હું છોડી નહીં દઉં. વળા હું પાંડવપક્ષે ભણું તેથી લોકોમાં મારી તથા અર્જુનની ઉભયની અપકીર્તિ જ ચાપ. હું તેમાં રાજ નથી. હું સન્નિવ છું.”

“તારો આ નિશ્ચય બહુ ઉતાવળો છે કહ્યું ! જો અસ્થિતાથી નિવૃત્તિ વિચારી નોંધને પછે તું નિર્ણય પર આવે તો સારું.”

“ઉતાવળ મારો સ્વભાવ છે તોપણ મારા નિર્ણયમાં ફેરફાર થવા કોઈ સંભવ નથી.” કહેવું કહ્યું.

ઉત્તરમાં કૃષ્ણ હસવાનો પ્રયત્ન કર્યો એ નોંધને ફરી કહેવું કહ્યું : “જોતું એક જ કારણ છે જનાર્દન ! મેં પ્રથમથી જ મારો જીવનમાર્ગ નક્કી કરી રાખ્યો છે. એને અંગે વચન દેવાઈ ગયું છે. અને સન્નિવનું વચન જોટલે શું એ તમને કહેવાનું ન હોય તમે આ

વાત કરી એ ઘણું દીક થયું. મારો નિશ્ચય વધુ દઢ થયો. નવું આત્મજ્ઞા મળ્યું.”

“વધુ દઢ !” ખૂબ આશ્ચર્ય ખતાવી કૃષ્ણે કહ્યુંના મુખ પર નોંધું. “હા.” કહેવું કહ્યું : “મારે હવે ખૂબ વફાદારીથી, અને સાવધ રહી કૌરવપક્ષ તરફથી લડવું નોંધે. નહિ તો લોકો કહેશે કે મમતાને અંગે કહ્યું પાંડવોનો વધ ન કરી શક્યો.”

“જોહ !” કૃષ્ણ હસ્યા. “પાંડવોના વધની આશા રાખવી નિષ્ફળ છે કહ્યું ! તારાથી પરાભવ પામે એવા તારા ભાઈઓ નથી એ યાદ રાખજો.”

“એ વાત હવે ન લખાવવી એ દીક છે.” કહેવું કહ્યું. “પાંડવ-કૌરવનું યુદ્ધ હવે નિશ્ચિત છે. એમાં કોઈ ફેરફાર નહીં. યુદ્ધમાં આપણે વહેલાં જગજગ્ન અને વિના યુદ્ધ કેના પરાક્રમની કાને ખબર પડી છે ! હવે હું અહીંથી પાછો વળીશ” કહી કહેવું કૃષ્ણની નજીક ગયો.

“તું મારો ભાઈ છે કહ્યું !” કહી કૃષ્ણે આલિંગન આપ્યું.

ગાઢ આલિંગનમાંથી અજાણ પડતાં બન્નેએ પરસ્પર નોંધું. કૃષ્ણની બીની થતી આંખો નીંધને કહ્યું-તો કંઈ રુધાઈ ગયો.

“હું રમ લઉં છું.” પશુ એક વાત તને કહેવી વહી જતો હતો. “કૃષ્ણે કહ્યું. “હું માતા કુંતાણને મળવા ગયો હતો. ત્યાંથી નીકળતાં તેણે મને તને આશિષ કહેવાનું કહ્યું છે.” કહી કહેવુંના સ્વેદ પર હાથ ફેરવીને કૃષ્ણ રમ પર ચડ્યા.

છેત્તી વિશાળતા હાથ ઉઘોડી કરી કહેવું નીચે ભૂમિ પર દણિ નાખી દીધી. કૃષ્ણના છેત્તવા વાક્યે એના હૃદયના એક મર્મલાગને ધા કર્યો હતો.

અને જ્યારે તે પાછો ફર્યો ત્યારે એક વાક્ય તેના મુખ પર આચ્યું. “કૃષ્ણ પાંડવોને અજવાન ન ખતાવી ગયા. પશુ કૌરવના સ્વરમ પગ પર કારમે ધા મારવાનો યત્ન કરી ગયા. પશુ મારે મારા નિર્ણયનો અમલ કરવો છે.”

સૂર્યના પ્રખર તેજમાં કહેવુંનાં કર્ણકુંડળ અજકાટ મારતાં હતાં : દૂર ગંગા નદીના પ્રવાહ પર ફેરેરી, ચાંદર દોડી રહી હતી.

કોઈએ એક દિવસ કહ્યું કે ભૂત ભૂત શું કરે છે? ભૂત જ નેવા હોય તો પહોંચી જવને હઠીલાનાં ખંડેરામાં

હઠીલાનાં ખંડેરામાં

લેખક

★ 'મયૂર' ★

કોણ જાણે શાથી પણ મગજ ઉપર એક જ ધૂન સવાર થઈ બેઠી છે. અને માથુસતું મન જ એવું વાંદરા જેવું અવળચડું હોય છે કે એક વાત હાથમાં આવવી નોંધે. ત્યારથી ભૂતની વાત સાંભળી છે ત્યારથી ખસ ચારે તરફ ભૂત ભૂત અને ભૂત જ નજરે પડે છે. લાગે છે કે ધીમે ધીમે આ સ્થૂળ જગત પણ મારી દિધે એ ભૂતસૃષ્ટિમાં ફેરવાઈ જશે.

પણ હજી એ તો દૂરના લવિષ્યની વાત છે. અત્યારે તો ભૂતસૃષ્ટિના ઇશોને શોધવા પૃથ્વીના કોઈ ઝગઝગાર ખૂણા દેઢાળી રહ્યો છું. કોઈ અગમ્ય રચણે આંધારવીંદા મારી રહ્યો છું.

કોઈકે એક દિવસ કહ્યું કે ભૂત ભૂત શું કરે છે? ભૂત જ ને નેવા હોય તો હઠીલાનાં ખંડેરામાં ભૂતનો ક્યાં તોટો છે? ભૂત ભૂતનાં અને રંગ રંગનાં ભૂતકાં લાંબા નેવા મળશે. એવા એવા ભૂત કે કોઈ દિવસ સાંભળ્યા પણ નહિ હોય.

ત્યારથી ખસ મન ઉપર એ એક જ ધૂન સવાર બની બેઠી છે. ક્યારે હઠીલાનાં ખંડેરામાં પહોંચી જઈ અને ભૂતજગતનો સાક્ષાત્કાર કરું?

એક ચાંદની રાતે તો હઠીલાનાં ખંડેરાને રસ્તો પણ લીધો. મિત્રોએ ઘણી ના પાડી. ખીલું કાંઈ નહિ. તો આવા ઉત્તર પ્રદેશમાં રાતના વખતે એકલા જવું કેટલું ભયાનક છે, એ એક જ ખ્યાલે તેમણે ન જવાની સલાહ આપી. પણ મન તોફાને ચડ્યું હતું. જવું જ એવો નિશ્ચય હતો. એટલે મિત્રોને ફીડી નાખ્યું કે સવારે પાછો ન આવું તો હઠીલાનાં ખંડેરા દેઢાળી નેનો. ભૂતમિત્રોએ શયને હીમખીમ રહેવા-દીધું હોય તો એને લઈ આવી દેન દેનો.

મગની ચાંદની ખીલી રહી છે. ચંદ્રમાને કાંઈ ભૂતસૃષ્ટિ તરફ ભેદભાવ હોય એમ લાગતું નથી. ચારે તરફ એણે મગની ચાંદનીની ચાંદર મિજાવી લીધી છે. એ ચાંદનીને અજન્માને નેતો મેતો આગળ

વધે જઈ છે. ત્યાં તો—

આ રહ્યો હઠીલાનો પાળિયો. લોકો વાતો કરે છે એવો તો કાંઈ જ ચમત્કાર લાગતો નથી. નથી નવલુવાન, નથી ઘોડસવાર. પથ્થરનો પાળિયો ચોતરા ઉપર બેઠો છે. એના હૈયામાંથી સુસવાટા ય બેળા થતા નથી કે એવું અટ્ટહાસ્યે નથી સંભળાતું. અરે લલ્લા લાઈ! એકાદો ચમત્કાર તો બતાવવો તો સવારે પાછા ફરીને વળી લોકોને માટે નવા ચમત્કારની કલ્પના બેળા કરવી પડશે. કેવી ઉપાધિ આપી પડી છે? આ ટાણે જ પાળિયાને પથ્થરનો બની રહેવાનું ક્યાંથી મુશ્કેલ? માંક ફરીને ઘણે દિવસે હું એને મળવાં આમ્યો છું તેવે ટાણે જ—

અરે પણ આ તો શુભકા તળાવ. એની પાસેથી તો કાંઈ ચમત્કૃતિની આશા રાખવી બ્યર્થ છે. અવન ગતે ગયેલી શુભકાનું તે લોકોએ શા સારુ આંધું સ્મારક ફરી રાખ્યું હશે? એને અવગતિવાના રોગોમાં રહેવા દીધી હોત તો ભૂતસૃષ્ટિમાં કેવી મગની નવી નતા ખડી થાત? મગની ફપમુંદરી નેવાની મળત. એક તો એનાં પોતાનાં રૂપ અને એમાં વળી ભૂતજગતનાં રૂપ રૂપના જાણે મહેરામણ જ છવી વળત. મગનાં સરીકાં ગાણાં સાંભળવા મળત. તૃત્વની જકનેરી જમત. પણ માથુસો યે જોઈ અવળચડાં હોય છે? કોઈનું નહિ ને શુભકાનું સ્મારક ફરી મુક્યું!

અને આ તો રાજમહેલનાં ખંડેરા. ઓહો! એની ભૂતાવળની તો બહુ વાતો સાંભળી છે. એ કારમી ભૂતાવળ તો નજરે નહિ જ પડે. એ ભૂતકાં તો એનો ખમતો સાચવતાં બેઠાં હશે ખમતનાનાં દાર તો બંધ છે. આજે કાળી ચતુર્દશીની રાત્રિ યે નથી અને સાચે કુમારિકા યે નથી. નહિતર વળી એ ભયંકર ભૂતાવળ નેવાનો ઠીક લાલ મળી જત.

પગલાં આગળ આગળ આંધ્યાં જાય છે. છટા છવાવા પથ્થરોના હઠીમલા પડ્યા છે. એ બેચાનીચા યે થતા નથી. તેમ હૈયાના ઉદ્ઘાપાતે મુજબતા નથી;

માણસો તો વાતો કરે છે કે એ ખંડેરનાં પર્યંતરો તો રાત આખી સામસામું યુદ્ધ મચાવે છે. 'મારો કાપો'ના રિડિયા બોલાવે છે. સવારે જ માંડ જંપે છે. મધરાતનાં રાજ તો રાત્રી યંધે ગયાં છે. અને હંજુ યુદ્ધનાં રણશીયાં તો સંભળાતાં જ નથી. મારે નસીબે શું એ યુદ્ધ જોવાનું નહિ માંડ્યું હોય ? કે પછી આજે યુદ્ધવિરામનો દિવસ હશે ?

આગળ અને આગળ. એકાએક ઝીણી ઝીણી ધૂધરીઓ ધમકે છે. કાકે જાણે સોનાનાં ઝંઝર રણ-કાવતું ચાલ્યું આવે છે. ઝંઝરનો ઝમકારો તે અહીં કયાંથી હોય ? કાકે પક્ષી જ જણાય છે. કોઈ એવું પક્ષી જેની બોલીમાં, પાંખના ફફડાટમાં કે પછી ચાલમાં ઝંઝરનો ઝમકારો હોય. એવું તે કયું પક્ષી છે ? પક્ષીઓનાં નામ એક પત્રી એક સ્મરણપટ પરથી પસાર થવા લાગે છે. વળી વિચાર ચાય છે. અરે ભાઈ ! તું એવી માથાફૂટમાં વળી કયાં પડ્યો ? સંભારી સંભારીને એવાં કેટલાંક પક્ષી યાદ કરી રાખે ? યાદ કરીશ તોય કેટલાં પક્ષીની બોલી તે સંભળી છે ? કેટલાં પક્ષીની ચાલ નિહાળી છે ? કયા પક્ષીની પાંખે ઝંઝર વાગે છે. એ તું કેવી રીતે જાણી શકવાનો છે ? એવી માથાફૂટમાં વળી તું કયાં પડ્યો ? પક્ષી હશે તો ઊડી જશે અને ઝંઝર જ હશે તો—

એ ઝંઝરનો રણકાર જ હતો. હજુ તો થોડાં જ પગલાં આગળ જાઉં છું ત્યાં તો એક સુંદરી સાચી જીભી રહી છે. એનાં રૂપનાં તે શા વર્ણન કરું ? પણ એ વર્ણન કરવાનો મને વખત જ કયાં છે ? હલુ તો રૂપની અધિઓનો અવ્યાસ કરી રહ્યો છું ત્યાં તો એ બોલી જોઉં છે:

'પદારો નામદાર.'

'નામદાર !' હું તે કયાનો રાણો-રાણિયો છું ? શું કોઈ રાજ્યનો રાજવી મૃત્યુ પામ્યો છે અને હાથથી કળશ લઈ રાજ શોધવા નીકળી છે ? એ કળશ શું મારા પર જ ઢોળાવાનો છે ?

મારી વિચારમાળાના મણકા તૂટે છે. સુંદરી ફરીથી બોલી જોઉં છે: 'મહારાણી વિલાસવતી આપની શહ નેહ રહ્યા છે.'

'મહારાણી વિલાસવતી !' ત્યારે તો આ કોઈ રાણી છે. મરુદેન્દ્રની જેમ હું થે અહીં આવી

હર્યાયો છું.

'પદારો આ રહેતો.' સુંદરીનાં પગલાં પાછાં વળે છે. કોઈ રાણીગયાની સવારી આવતી હોય અને એને માર્ગ બતાવવા દાસજનો જેમ પાછા પગલે પરવરે તેમ.

અહીં આ ખંડેરનગરમાં કઈ મહારાણી વિલાસવતી અચારે તેનો દરબાર ભરી બેઠી છે ? કોઈ જ ગતાગમ પડતી નથી. મનને થયું કે હવે જ ખરી જૂતમુદિ શરૂ થાય છે. મનમાં જેની ધણા કાળથી ઝંખના હતી તે આખરે પાર પડશે એમ લાગે છે. ભલે તો મહારાણી વિલાસવતીનો મહેમાન થાઉં.

અમણી ધરતીના હૈયામાં ધીમે ધીમે માર્ગ જાણીતો થતો જાય છે. રસ્તાના ખાડાખડિયા ઓછા થયા છે અને પછી તો આરસપહાણની પથથાર ઉપર જ ચાલી રહ્યો છું.

આગળ આગળ. કેટલાં પગચિયાં જીત્યો તેની ગણતરીમાં મન ગોટે ચડી ગયું. હું તે સામે જિંદગી જિંદગીના ઓછાયા દેખાય છે એ જોઉં કે પગચિયાં ગણું ?

મેં ધાધું હતું તેમ જ છે. મહારાણી વિલાસવતીનો રાજમહાલય જ સામે દેખાય છે. સંગેમરમરની સંગમ શિલામાંથી કંઠારી કાઢેલો આવો ભય મહાલય તો કોઈ દિવસ જોયો જ નથી. શી તેની ભયતા છે અને શી તેની કારીગરી છે. બધું જ વર્ણનાતીત છે.

રાજમહાલયના એક પછી એક માર્ગોમાંથી પસાર થાઉં છું. શેષા અને સાયબીનો પાર નથી. ચિત્ર-આચ્છાદનોની કયાંય જોડી નથી. છેવટે અમારી સવારી એક વિશાળ રંગમંડપમાં આવી પહોંચે છે.

રંગમંડપમાં રાણની આડે બીલું કશું દેખાતું જ નથી. રંગેરંગી ઝુમ્મરોમાં દીપમાળાની હારની હાર ઝગમગી રહી છે. મંડપના સ્થંભો જાણે દીપધર ન હોય એમ ઝળાંઝળાં થઈ રહ્યા છે. સો સો ચંદ્રની ચાંદનીનો એક સામંતો સમારોહ થઈ રહ્યો છે.

રણનીથી આંખ જરા ટેવાય છે. રંગમંડપની બીજી રિયાસત નજરે પડે છે. સુવાસિત જળના કુવારા ચારે તરફ ઊડી રહ્યા છે. વચ્ચે સુવર્ણસરમાં રંગરંગી માછલી જેવે ફરી રહી છે. સરોવરની પાળે કમળપુષ્પનાં આચ્છાદન ધારણ કરી કમળપરીઓ

આચાર્યેશથી પડી છે. કાઈના હાથમાં સિતાર છે, તો કાઈના હાથમાં વીણા છે. રંગમંડપની રત્નજડિત ભીંતને અટ્ટેલી મખમલ-મશરૂનાં ગાદીતકિયા બિછાવેલા છે. એના ઉપર મદભરી સુંદરીઓના જ્યેષ્ઠ-મસ્ત આમોદપ્રમોદ બિછળી રહ્યા છે. એક બાલુ ગાંધિકાવૃંદ સન્નય થઈ બેસે છે. બીજ તરફ કૂલમાળાના સ્વાંગ સજી નાંધિકાવૃંદ તૈયાર બની બેસે છે. મંડપની વચ્ચેવચ્ચ બે રત્નજડિત સિંહાસન મૂકેલાં છે. એક સિંહાસન ઉપર સૌંદર્યની રાણી સમી મહારાણી વિલાસવતી બિરાજેલી છે.

અરે પણ આવી સુંદરીઓ આ તે કેવો સ્વાંગ સન્નયો છે? એનું વર્ણન હું તો નહિ કરું. કદાચ કાઈ નમ્રગુપ્તિયુક્ત ફાટી પડે એ બીકેરતો.

‘બીલું’ સિંહાસન ખાલી છે. એના ઉપર કાલુ ખેસવાનું હશે?

સિંહાસનની સામે છુટ્ટો શેખર બેઠો છે. એની પાસે જાતજાતની સામગ્રી પાથરેલી છે. સામેની ધૂપદાની-માંથી લોખાનના ધૂપની વાસ વાતાવરણ ભરી રહી છે.

‘દ્વીમ કલીમ કલીમ.’

છુટ્ટો બખડતો જાય છે અને ધૂપદાનીમાં લોખાન લલરાવે છે.

‘પ્રીતમ પધારે છે શેખર! મહારાણી બોલી બેઠે છે.

‘દ્વીમ કલીમ કલીમ.’ છુટ્ટો જોરથી બોલી બેઠે છે.

અરે પણ મહારાણી તો મને એની પાસમાં જ બેસે છે. બીલું સિંહાસન તો ખાલી છે. મને શા સારુ એની બાલુમાં ખેસાડે છે? એનો સર્પોત્થાન શણગાર તો મને વીંટળાઈ વળશે.—પણ મારી વાચા બંધ થઈ ગઈ છે. હું કાઈ ઇત્મનો બેઝાયા બેઝાયા નહિ છું.

‘દ્વીમ કલીમ કલીમ’ શેખર લોખાન લલરાવે છે.

‘પ્રીતમ આવ્યો છે સખીઓ.’ મહારાણી બોલી બેઠે છે.

અને સખીઓ જાણે કે એના મનોભાવ સમજી જાય છે. નૃત્ય અને ગાન એકીસાથે શરૂ થાય છે.

નૃત્ય અને ગીતની જકજોરમાં મહારાણી એના પ્રીતમને મનાવે છે. સુરાસુંદરીઓ સુરા લાવે છે, ભોજનના થાળ આવે છે, મહારાણી જમ્યાડે છે અને

પ્રીતમ આરોગે છે. નૃત્યગીત શરૂ જ છે.

‘દ્વીમ કલીમ કલીમ.’ છુટ્ટો લોખાન લલરાવે છે.

‘પ્રીતમ મનાવો છે શેખર.’ મહારાણી બેઠે છે.

પ્રીતમ મહારાણીના બોળામાં જઈ પડે છે પણ આ સંક્રામણમાં હું તો ગૂંગળાઈ મરીશ સિંહાસન જ ઠીક હતું. ભલે એ નહિ તો સિંહાસને. થોડી સંક્રામણ હતી,—પણ બોળામાં કામ ધાલ્યો? મહારાણી આ તારો શણગાર તારા શણગાર હશે, મારું તો મોત જ થશે. તારા આ લાંબી લાંબી છલક કરી મને ચાટી રહ્યા છે. આ રૂંદમાળા મારા હાડકાડમાં ખટકી રહી છે બોળામાં શા માટે ધાલે છે? અહીં બેઠો બેઠો મને પ્રીતમ બનવા આવ્યો છું તે થોડો મરી જવાનો

અરે પણ એ તો મને ભીંસે છે. ગૂંગળાવીને નાખશે આ તો.

‘પ્રીતમ!’ મહારાણી ખુશખુશાલ છે.

‘દ્વીમ કલીમ કલીમ.’ છુટ્ટો જોરથી બોલી જ નૃત્યગીતની ગતિ વધે છે.

સમારોહમાં કાંઈ મણા નથી. પણ આ ગૂં મણ? આ ગૂંગળામણ તો મને મારી નાખશે એ આ...આ...

ભાગી છૂટવા દે આમાંથી ભાઈ! રંગના ચટકા જ હોય. પછી પાછું અછણું થઈ જશે. રાણીના પ્રેમનો તો કાંઈ પાર નથી. પણ ધીરજને યે હદ હોય છે.

એક ઝોંટ વાગે છે. મહારાણીની રૂંદમાળા મૂંડકા ચારે તરફ બિછળે છે. એના સર્પોત્થાન કરી કુતકાર કરે છે. મદિરા પી પી લાલ બનેલી રાણીની આંખોમાંથી રક્તની રોડો વહુટે છે. પ્રેમ જોયા સિંહાસનેથી નીચે ધરતી પર ઢળી પડે

‘શેખર.’ મહારાણીનો અવાજ ફાટી જાય

‘ઝમ ઝમ ઝમ.’ શેખરનો મંત્ર બદલાય ધૂપદાનીમાં લોખાનની સાથે અડના આટળા તલ હોમાય છે.

નૃત્યગીતની ગતિમાં અને લયમાં ફેર પડે મૃદંગ, વીણાને બદલે ડાકડાનું નાદ સંભળાય

કહ્યું કે 'તમારા વગર લાલ લસકરની શી વસ્ત્રે યાત ?' એ તો પેલી ઓઘાના પતિએ બધી વાત કરી. માર્શલ તો માત્ર એરેક્ટોમ જેવા આન્યા હતો. તારી સામે નજરે ય નાખી ન હતી. જે તારાં જુથજુથાં મારી પાસે નહિ આવે.'

'તું ખરેખર બહાર જાય છે ? ચાલ તો હું પણ તારી સાથે આવું છું.' એન્ડ્રીએ કહ્યું.

'ના, તારું મારે કંઈ કામ નથી. તું અહીંથી ટળે એટલે બસ.'

'તું તો એવી ને એવી રહી, તાન્યા !'

અને છતાં તાન્યા એન્ડ્રીનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ સાથે ચાલી. રસ્તાને ખરફ ખૂદતાં તે આલ્યાં. લેનિનના ચોગાન પાસે યઈને તાન્યા તેના કારખાના તરફ ચાલી ગઈ ત્યારે તેણે દસીને વિદાય લીધી અને એન્ડ્રી પોતાની હોટેલ તરફ ચાલ્યો. બે દિવસ પછી જ્યારે એન્ડ્રી પોતાની નાની બેઠક લઈને ચાલી નીકળ્યો ત્યારે તાન્યા તેને વળાવવા રેલ્વેને આવી. તાન્યાનું સોનેરી ક્રસ્ટ અને બૂરી આંખોવાળું મુખ તેણે બે હાથમાં લઈ ચૂમી લીધું.

'તારા ઘરમાંથી કંઈક લીધું છે, તાન્યા !'

'મારે ફોટો કે ? પાછ ! હું કાલે શોધી શોધીને ચાકી. મને ખાતરી હતી કે તું જ એનો ચોર કરો. લાલ એ મને પાછો આપ.'

એન્ડ્રીએ એક ફોટો તાન્યા હાથમાં મૂક્યો.

'જા રે, આ તારા ફોટાને હું શું કરું ? મારે ફોટો મને આપ.'

'એ તો અહીં જડાઈ ગયો, હલક સાથે,' એન્ડ્રી જાતી પર હાથ મૂકીને બોલ્યો.

ગાડી બેપડી તાન્યા પ્લેટફોર્મ પર સાથે સાથે ચાલી.

'તારું ચરીર સાચવજો.'

'મને કોઈ દિવસ કંઈ થવાનું નથી. તું ફિકર ન કરીશ.'

'ફિકર ? મારે શું તે ફિકર કરું ?' તાન્યા બોલી પણ એના શબ્દો સાચા નથી એમ તેને જ લાગ્યું. ગાડીનો વેગ વધતો ચાલ્યો. એણે રૂમાલ દબાવ્યો અને એન્ડ્રી બારીમાંથી તેના તરફ નોંઈ રહ્યો.

'આવજો, એન્ડ્રી ! ચુકાપા !' તે બોલી અને પોતાની આંખોના પરની લીટી સામે નોંઈ રહી.

'ચુકાપા' એન્ડ્રીએ ક્યાના તમામ મુશ્કેલીને નવાઈ લાગે એવા મોટા અવાજે બૂમ પાડી. ગાડી રેલ્વેનામાંથી બહાર નીકળી ગઈ.

૨

ચિવાગાના ધુમ્મસને લીધે આકાશ ચૂનો લગાવ્યો. હોથ એવું સફેદ દેખાતું હતું. નારવાના એરેક્ટોમ પર એન્ડ્રી પોતાની કેમિનમાં બેસી હતો. કંડી સખત હતી. એન્ડ્રી સિગારેટ ફૂંકતો હતો, આજે એરેક્ટોમના જર્મન મથક પર બોમ્બમારો કરવા જવાનો તેને હુકમ મળ્યો હતો. પણ તેને હજી એ કલાકની વાર હતી. સિગારેટના ધુમાડા સામે એ જોતો જોતો બેસી હતો. તેને તાન્યા ચાલ આવતી હતી. દૂર પોસ્ટાના તટ પર જ્યાં એની વાડી છે ત્યાં આ લગાઈ પછી પોતે રહેવા જશે, તાન્યા તેની પત્ની બની તેને ઘેર રહેવા આવશે તે વાતના એન્ડ્રીને વિચાર આવતો હતો. તેણે તાન્યાનો ફોટો ખીસામાંથી બહાર કાઢ્યો અને લાવપૂર્વક તે તાન્યાના મુંદર મુખની જામી નોંઈ રહ્યો.

'ચાલ એ એન્ડ્રી ! મુઠ્ઠા દિવસોમાં છાકરી-ઓના વિચાર કરવા સારા નહિ,' તેના સાથી આઈ-વન નિખોલોવિચે કહ્યું.

'તો ય એ જ વિચાર આવે છે, લામ કરવાના, સંસાર માંડવાના, બાળકો સાથે ખેતવાના, કુરસદને વખતે બીજું કરવું શું !'

'પ્લાનનો અભ્યાસ કરો એમ આપણા સેના-પતિ સલાહ આપશે.'

'સલાહ આપતી એ ધણી સહેલો ધંધો છે,' એન્ડ્રીએ કહ્યું.

પછી એ બહાર નીકળ્યો. પોતાનું વિમાન એણે તપાસ્યું. પેટ્રોલ પૂરું ભરેલું હતું. એન્જિન સાફ કરેલું હતું. પ્રોપેલર પર તેજ લગાડ્યું હતું. નીચે બોમ્બનો ભાર લખેો હતો.

સૂર્ય અસ્ત પામ્યો.

સાત રશિયન વિમાનો અધકારને ચીરતાં આકાશમાં ચાલ્યાં જતાં હતાં. કંડી હવા ધુમ્મસના ઝાંખા પટ વચ્ચે વચ્ચે વાહાનાના ઢગલા અને વચ્ચેથી ઝાંખી દેખાતી ધરતી. ઊંચાં, ઊંચાં, વિમાનો ચડતાં જાય છે. 'ચાર હગર શીટ' એન્ડ્રીને કાને આધુનિકતા અવાજ આવે છે.

‘હજી ઊંચે.’ એન્ડ્રી રાડ પાડીને જવાબ દે છે. યંત્રોત્તો ધરરર ધરરર અવાજ તેના સાદને ડુબાવી દે છે.

નીચે સાવ ધનધોર અધકાર છે. કશું દેખાતું નથી. યંત્ર પર દિશાનો કાંટો, વેગ નોંધતું બીજું ધડિયાળ જેવું ચક્ર; હાથમાંના નકશા પરથી એન્ડ્રી નક્કી કરે છે કે પોતે કયાં છે.

‘ધારેલી જગ્યા આવી ગઈ. હવે બોમ્બ છોડો,’ હુકમ આવે છે.

એન્ડ્રીએ હેન્ડલ દબાવ્યું. બોમ્બ સર્પો. અને અવકાશમાં એ વિનાશક ભાર ચાલી નીકળ્યો. નીચે, ઊડે, ઊડે. એક ઘડકા થયો અને આકાશમાં તેના આછા પડધા સંભળાયા. સરરર, સરરર, બોમ્બ સુસવાટ કરતા સરવા લાગ્યા. અવકાશ ખળભળી ઊઠ્યો. ઊડે ઊડે ધરતી પર આગ લાગતી હતી, જાણે કે હાઈડ્રોજન સળગી. એન્ડ્રીને સંતોષ થયો કે પોતે સ્થળ વિશે કરેલું અનુમાન સાચું હતું. બોમ્બ નકામો નથી ગયા. બરાબર ચોટ લાગી હતી.

‘ઝાહ ! એક આ હુમ્મસ ન હોત !’ એન્ડ્રી બળ્યો. એને આગો સ્પષ્ટ ભેગો હતો. પોતે કરેલા વિનાશના દ્રશ્યથી આંખો તૂમ કરવી હતી. પહેલાં તે હૃદયનો આવો નિબુર ન હતો. પોતે જ્યારે જ્યારે બોમ્બ ફેંકવા જતો ત્યારે તેની કલ્પનાશક્તિ તીવ્ર બનતી. નીચે કેવી સાઈનર વાગતી હશે, વિમાન-વિનાશક તોંપો આગળ સૈનિકા કેવા તત્પર થયા હશે, ખત્તીઓ બધે થાય, લોકો આશ્ચર્યચાનમાં જઈ સંતાપ. અને આપું શહેર સ્તબ્ધ બની મોતના વરસાદની વાટ જુએ. એન્ડ્રી હેન્ડલ દબાવે, બોમ્બ છૂટે. એન્ડ્રીને વિચાર થાય કે હવામાં જતો એ વિનાશનો ફાટ, કાઈ સૂતેલા બાળક માટે, કાઈ આશાભરી માતા માટે, કાઈ વત્સલ વૃદ્ધ પિતા માટે મોતનો પેગામ લઈને જાય છે. અહો યુદ્ધ ! પોતા પાસે એ કેવું કાર્ય કરાવે છે ! પણ આજ એન્ડ્રીના દિલમાં એવી લાગણી થતી નથી. શત્રુઓએ પણ એવી જ દૂર રીતે પોતાનાં માણસો સંહાર્યાં છે, શહેરો તારાજ કર્યાં છે, મામો છૂદ્યાં છે. એમના પર દયા કેવી એમ એન્ડ્રી વિચાર કરે છે તે પોતાના કાળજને કંકાર રાખે છે.

રોપે લરાયેલી ધરતી જેમ આંખો ખોલે તેમ એક પછી એક ખત્તી થવા લાગી અને પ્રકાશની

લાંબી સળીઓ આકાશમાં ફરવા લાગી. એ સર્ચલાઈટો. વિમાનોની તે શોધ કરતી હતી. : લાંબા લિસેટો અધકારમાં પ્રકાશની જાળી ગૂંથતા.

પ્રકાશનો ધોધ આકાશમાં પથરાયો. તેમાં ર વનતું વિમાન ઝબકી રહ્યું. તરત નીચેથી હુમ્મ અ થયો. જર્મનોએ વિમાનવિનાશક તોપનો ગોળો છે ધરરાટ કરતો એ ગોળો આકાશમાં ચાલ્યો : આઈવન દિશા ફેરવી. ત્યાં બીજી બાબુથી પ્ર આવ્યો. ફરી એનું વિમાન નીચેના શત્રુઓએ ન અને હુમ્મ અવાજ; બીજો ગોળો છૂલ્યો. આઈ વિમાન કાગળની પેડે સળગી ઊઠ્યું : હવામાં ને ગોળ ચક્કર લેતું, અધકારમાં લાલ અભ્રખંડ ન એ નીચે ગયું. ધુમાડાનું રાખોડી રંગનું વાદળ એ નેઈ રહ્યો. પોતાનો સાથીએ ગયો. અને થોડી પહેલાં તો એ છોકરીઓના વિચાર ન કરવા । વાતો કરતો હતો. એન્ડ્રીએ બોમ્બ છોડ્યા, એક, ત્રણ, ચાર. સર્ચલાઈટો ટપ ટપ છુટવા લાગી. ખત્તીનું નિશાન તારીને જ એન્ડ્રી બોમ્બ છો હતો. ત્યાં તેનાં કાન ચમક્યા. જર્મન વિમાનો ઉ ચડતાં હતાં. તો પછી પોતે જેનો નાશ કરવા આઃ હતો એ ઝારટ્રોપનો એશાફોમ કયાં ? શું ? એણે બ જગ્યાએ જ બોમ્બ ફેંક્યા ? કે પછી જર્મન વિમા બીજેથી આવે છે ?

નાઝી વિમાનોનો અવાજ નજીક આવતો લાગે આકાશમાં એની લાલ અને લીલી ખત્તીઓની હ પછી હાર દેખાવા લાગી, જાણે રંગીન નક્ષત્રમા ઊડતી આવે છે. રશિયન સરદારે હુકમ કર્યો, “આ પાછા” અને એન્ડ્રીએ વિમાનની દિશા ફેરવી.

બોમ્બનો ભાર ઝાછો ચવાથી વિમાન હળતું ર હતું. પૂરા વેગે રશિયન વિમાનો પાછાં ચાલ્યાં. પ જર્મન વિમાનોતો વેગ અજળ હતો. થોડી વારમાં : તે પાસે પાસે દેખાવા લાગ્યાં. એન્ડ્રીએ હોક પીતે તેની મશીનગન તૈયાર કરી.

રશિયન સરહદ બહુ દૂર ન હતી. નીચે એદ પર રશિયન સૈનિકા આઈઓ ખોદી યુદ્ધ કરતા હત અધકારમાં રણક્ષેત્ર સૂમસામ લાગતું હતું. સંભવ હતે કે જર્મન વિમાનો અહીં સુધી આવીને પાછા વળે પણ ના, તેમ ન થયું. એક નાઝી વિમાન એન્ડ્રીનો વિમા

પાસે આવ્યું અને “ કરરર ક્રૂ ક્રૂ મશીનગન સર. થઈ. સામ સામે વિમાનો ઊડ્યાનીચાં કરી એ નાઝી પ્રતિરુપથી અને એન્ડ્રી એન્ડ્રીએને હંફાવવા લાગ્યા. વાદળાનાં એક ગંભીર પહાડમાં એન્ડ્રીનું વિમાન અદૃશ્ય થઈ ગયું. પણ એ સફેદ ધટા ચીરીને એન્ડ્રી બહાર નીકળ્યો ત્યાં તેનો શત્રુ પણ તેની સામે આવી ગયો હતો.

એણે મશીનગન ચલાવી અને તેની ઝાળોએ એન્ડ્રીના વિમાનમાં કાણાં પાડતી ગઈ. એન્ડ્રીએ જોયું તો પેટ્રોલની ટાંકીમાંથી નાની ધાર સર થઈ હતી. એન્ડ્રીના સાથીદાર રશિયન વિમાનીએ પોતાનું વિમાન ઊંચું લીધું હતું. તેણે જર્મન વિમાની પર ઉપરથી બોમ્બ છોડ્યો અને એ પડતાં જર્મન વિમાન સળગી ઊઠ્યું હવામાં ફરતું ફરતું ચુલાંટો લેતું તે અદૃશ્ય થઈ ગયું.

ટાંકીમાંથી પેટ્રોલ ટપકતું હતું. એન્ડ્રીએ જોયું કે હવે થોડી જ મિનિટમાં પોતાનું વિમાન સળગી ઊઠશે. પૂર વેગે તેણે યંત્ર હંકારી મૂક્યું. જ્યાં જવાય ત્યાં, શત્રુની સરહદથી દૂર રહેવાય એ જ એની નેમ હતી.

પોતાની પેરેશન બરાબર છે કે નહિ તે તેણે જોઈ લીધું. શત્રુઓએ તેનો પીછો છોડી દીધો હતો. અંતરની ગણતરી કરીને તેણે ખ્યાલ કર્યો હવે પોતે રશિયન સરહદથી બહુ દૂર નહિ હોય. એ પોતાની પરિચિત કસકરી સંસાઓ માટે નીચે નજર કરવા લાગ્યો પણ ધનધીર અંધકાર સિવાય કશું દેખાયું નહિ. ધત્રા તપી ગયાં હતાં. પેટ્રોલની ધાર અટકાવવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો, પણ વર્થ. વિમાનના ખૂણામાં ભડકો થયો. હવે એક ધડાકા સાથે પેટ્રોલની ટાંકી તૂટવાની. એન્ડ્રી તૈયાર થઈ ગયો અને વિમાનની બારી તેણે ખોલી. વિમાનમાં એક આંચકો લાગ્યો. કારમા અવાજ સાથે ટાંકી તૂટી. એન્ડ્રી બારીમાંથી છટકી ગયો અને અંધકારમાં નીચે નીચે પડવા લાગ્યો, ઠંડી હવાના દરિયામાં જાણે કે એ ઊડેા ઊડેા ચાલ્યો જાય છે.

તેને નવાઈ લાગતી હતી કે પોતાનું મગજ રિથ-રેતાથી કામ કરે છે ! પડતાં પડતાં ધીરથી તેણે કમર પરની રિંગ હાથમાં લીધી. એ ખેંચે એટલે માથા પર છત્રી ખુલી યાય. પણ તેની નજર ઉપર ગઈ વિમાન હજી ઊંચે, તેની પાછળ હતું. આગનો ભડકો ખની એ હવામાં ચક્કર લેતું હતું. અને હુમ્મટાનાં

લાંબાં વર્તુળો આંકતું હતું. એમાંથી ને એકાદ તણુજો પડે તો એ સસલતા પવનમાં એની રેશમી છત્રી તરત સળગી જાય એટલે તેણે થોડી વાર વાટ જોઈ. વિમાન ખીણ ખાલુએ ચાલુ ગયું. તેણે રિંગ ખેંચી. છત્રી ખુલી થઈ. એન્ડ્રીના ખભા પર આંચકો લાગ્યો. પછી તે આસાનીથી હવામાં લટકવા લાગ્યો. તેને થયું કે હવે જર્મન બહુ દૂર નહિ હોય. મિનિટો જવા લાગી.

વિમાન ચક્કર ખાતું નીચે ગયું. અંધકારમાં જાણે લાલ મશાલ. એ નીચે પહોંચતાં તેની આગનો ઉજાસ પથરાયો. નીચે સરોવરનું પાણી ચમકી રહ્યું. એન્ડ્રીએ એ જોયું. ‘ આ વળી નવી આકૃત ! ’ તે બચ્ચો. ‘ મને કેં થવાનું નથી. ’ તેણે તાન્યાને કહેલા શબ્દો તેને યાદ આવ્યા ને તે હર્યો.

તે તરવા માટે તૈયાર થયો. બૂટ કાઢી નાખ્યા, છત્રીના પટા હાથમાં પકડી જીવરકોટ કાઢી નાખ્યો. ભારે ઠંડો. પવન લાગ્યો. ચપ્પુ કાઢી તેણે ધીરથી તોડી. આટલું કામ કર્યું તોય હજી જર્મન ન આવી તેની ડોને નવાઈ લાગી. પાકીટમાંથી તેણે સિગારેટ કાઢીને સળગાવી અને પીતો પીતો તે નીચે ઊતરવા લાગ્યો.

પાણી પચીશકે ફીટ દૂર રહ્યું હશે એટલે ખભા પરથી પટા દૂર કરી છત્રીમાંથી મુક્ત થઈ એન્ડ્રી પાણીમાં પડ્યો, સસલ ! ઠંડું ઊંમ જેવું પાણી ! એન્ડ્રી થયરી ગયો. અંધકારમાં કિનારા દેખાતા ન હતા. પણ વચ્ચે પડેલું વિમાન હજી ખળતું હતું. એન્ડ્રી તે તરફ તરતો ચાલ્યો. વિમાનની એક પોંખ ઓલવાઈ ગઈ હતી. એન્ડ્રી તે પર ચઢી બેઠો અને છૂટકારાનો તેણે દમ ખેંચ્યો.

થોડી વારે દૂરથી બે હોડીઓ આવી. એમાં રશિયન સૈનિકો હતા. નાની ખતીનું અજવાણું સરોવર પર પડ્યું. ઠંડીમાં થરથરતા એન્ડ્રીએ સાદ પાડ્યો “ ક્રામરેક ! ” અને એન્ડ્રીને તેઓ હોડીમાં લઈ ગયા.

૩.

વળી એન્ડ્રીને ત્રણ દિવસની રજા મળી હતી. પેલી હોરિપટલ આગળ એ નીકળ્યો ત્યાં નર્સ દરવાજામાં ઊભી હતી. ‘ હંસીને ’ તે બોલી, ‘ પાટાની નજર છે કે ? ’

‘ ના, આભાર ! એન્ડ્રીએ જવાબ આપ્યો.

‘તાન્યા!’ તેણે તાન્યાના ખડગાં જઈ સાદ પાઓ.

‘એન્ડ્રી! પ્રિયતમ!’ કહેતી તાન્યા તેને બાઝી પડી. તેના મુખ સામે, તેની છાતી સામે, તેના હાથ સામે તાન્યા જોવા લાગી. ગંભીરતાથી તેણે પૂછ્યું, ‘શરીર કેમ છે?’

‘મને? મેં નહોતું કહ્યું કે મને કંઈ ચવાતું નથી.’

‘આમાં જો’ કહીને તાન્યાએ તેની આગળ ‘પ્રવદા’ની સવારની નક્ક ધરી. તેમાં સાત રશિયન વિમાનીના ફેટાગ્રાફ હતા. અને શત્રુના જંગી વિમાની મથકને તેઓ કેવી રીતે તારાજ કરી આવ્યા એ વાત પણ વિસ્તારથી છાપેલી હતી. અને માર્શલ ટિમો-શેન્કોનો સંદેશ મોટા અક્ષરોમાં છપાયો હતો: ‘જો આવા વિમાન-વીરો રશિયાનું રક્ષણ કરવા તત્પર ન હોય તો આપણી પિતૃશ્રમિની શી કિમ્તિ થાય?’

‘લે, સાંભળ! ને તું તો મારી વાત જ માનતી નહિ, વોડકાની નાની પ્યાલી ભરતો એ બોલ્યો.’

‘આહ, આહ હવે. આ વખતે માર્શલ એટલું બોલ્યા એટલે કંઈ તારાં પહેલાનાં બુદ્ધિભાગ સાચાં પડી જતાં નથી.’

‘તું તો કદી નહિ સમજે.’

‘શું સમજવાનું છે?’

‘કે તને કેવો શરવીર અને સમજીતુ સ્વામી મળ્યો છે.’

‘લગ્ન પહેલાં તે કાઈ સ્વામી કહેતાતા હશે?’

‘એ તો કીક વાદ આપ્યું. આહ, જલદી તૈયાર કર.’

‘શું છે? શાની તૈયારી કરવી છે?’

‘કેમ? લગ્ન રજિસ્ટર કરાવવા નથી જતું?’

‘અરે એન્ડ્રી! તો તો મને અંમકાવી દીધી. શું આજે જ?’

‘હા, કેમ નહિ? ત્રણ જ દિવસની રજા છે.’

‘તું હંમેશાં તારું જ ધાયું કરવાનો, એન્ડ્રી!’ કહીને તાન્યા હસી અને એન્ડ્રીના બુજાપાશમાં સમાઈ ગઈ.

‘અજબ વસ્તુ છે આ જીવન, નહિ તાન્યા!

શ્વસુ વચ્ચે પણ જીવન સાદ પાડે છે. વિમાનમાંથી હું નીચે જીતરતો હતો ત્યારે મને શું સાંભળતું હતું, કહું? ન હિટલર, ન સ્ટેલિન, ન દેશ, ન સાથી. અચકાર ભરેલી એ હવામાં છત્રી લઈને હું જીતરતો હતો ત્યારે તારો ચહેરો મને વાદ આવતો હતો. અને ધનમાં તારા શબ્દો ગુંજતા હતા. સાચું જ કહું છું, બીજું કશું મને વાદ ન હતું. એટલે જ કવિ પુશ્કિનના પેલા શબ્દો, વાદ છે તને? ‘પ્રેમની સરિતા-એ જ છે સત્ય. એના પ્રવાહને શ્વસુની પાળ રોકી શકતી નથી.’

તાન્યા કશું બોલી નહિ. ગંભીર બનીને સાંભળી રહી. જિંદગીમાં આજ પહેલી વાર એન્ડ્રી અક્કલવાળી વાત કરતો હતો એમ તેને લાગ્યું.

૩૩

હઠીલાનાં ખંડેરોમાં [પાન ૮ નું સાંધણ]

મહારાણીને આ તે શું થયું છે? કેમ આમ અચેક્ષા ખાય છે? મારી નજર વિશ્રમિત થઈ છે કે શું?’

છુટો શેખર ક્યાં સંતાઈ ગયો? એનો મંત્ર કેમ નથી સંભળાતો? યુડોલોના રાસ પણ શમી ગયા? હ્રીમ કલીમ કલીમ. ઝમ ઝમ ઝમ.

ના ના. એ શેખરનો મંત્ર નથી. એ તો... એ તો... શું. એ તલવાર મહારાણીની ગરદન ઉપર જ પડી.

દુનિયા ચકાવે ચડી છે. દુનિયા કુદરી ફરે છે....

—સવારના મિત્રોએ મને દંદોળ્યો ત્યારે હઠી-લાના એક ખંડેરમાં બાનસાન વિહોળો પગ્યો હતો.

દાદો હીમ જેવો.

સારું હતું કે જીવ નહોતો નીકળી ગયો.

૩૪

કન્યાશાળાઓમાં ભેટ આપના અને લાહણી કરવા મગાવો

જગદંબા કસ્તુરબા

૬. શિવકાલ જેસલપુરા
કિમત ચાર આના
સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર, દાણાપીઠ : લાવનગર

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.



દ્રાક્ષાસવ

અકસીર હવા

શરદી મથાકનાર

ભૂખ લગાડનાર

દરેક સારૂ લાવનાર

ઊંઘ લાવનાર

તાકાત આપનાર

તાજી મક્કનાર

લગજતદાર પેય

જીવન સાથે વાપરવાથી અજબ ગુણ થાય છે.

અવન પ્રાશાવલેહ એટલે જીવન

પ્રતિકારક ખોરાક !

માંદા, સાખ, નખળાં,

સખળાં, નાનાં, મોટાં,

શ્રી, પુરુષ સૌને મારે

જીવનવર્ધક હવા !



દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી બેહદ ફાયદો થાય છે.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.
પો. બો. નં. ૫૫૧૩ : મુંબઈ ૧૪

★ અબદુલગફારખાન ★

પૂર્વે જંગાળોનો ઉપસાગર, પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર, દક્ષિણમાં હિંદી મહાસાગર અને ઉત્તરે પર્વતરાજ હિમાલય: એવી નૈસર્ગિક ચતુર્ભાષી રક્ષાયેલા ભારતવર્ષમાં પરદેશીઓને પ્રવેશ કરવા માટે પ્રાચીન કાળમાં એક જ માર્ગ હતો. અને તે કાશ્મીરથી પેશાવર સુધી પથરાયેલો ખૈરઘાટ.

હિંદના પુરદાર જેવા એ પેશાવરથી વીસેક માઈલ દૂર ચરસાડા નામે તાલુકાનું મુખ્ય ગામ આવેલું છે. ચરસાડાથી બે માઈલ ઉપર સ્વાત નદીને તીરે ઉત્તમાનઝાઈ નામનું ગામડું આવેલું છે. તે જ ખાનસાહેબનું મૂળ વતન. ત્યાં જ હિંદુસ્તાનની સરહદ પૂરી થાય છે. ત્યાંથી થોડે દૂર ગયા કે પછી પહાડી ટોળાઓનો જંગલી પ્રદેશ શરૂ થાય છે એ પ્રદેશમાં ખાનસાહેબને સેકેડો એકર ફળદ્રુપ જમીન આપવામાં આવતી મળેલી છે. એમાં ફળદ્રુપ અને શેરડીનો પાક સુંદર થાય છે. પોતાના એ મનોરમ જન્મસ્થાનની વાત કરતાં ખાનસાહેબે એકવાર સ્વ. મહાદેવભાઈને કહેલું; ‘સ્વાત નદીમાં એક નાનકડો સરખો ટાપુ છે. એના ઉપર અમે એક નાનકડું આરામસ્થાન બનાવ્યું છે. મહાત્માજી અમારે ત્યાં આવશે ત્યારે અમે એમને માટે ત્યાં આશ્રમ બનાવશું. આશ્રમને માટે એના કરતાં વધારે ઉમદા જગ્યા જડવી મુશ્કેલ છે. ત્યાંની શુલાબી કંડી, ખુશનુમા હવા અને ઢગલે ઢગલા ફોલા કાંઈ પણ માણસને પહાડી પકાણ બનાવી દે એવાં છે. મહાત્માજીનું વજન તો એટલું વધે કે જેટલું અહીં કદી હતું નહીં. અને અમારે ત્યાંનું દૂધ ખૂબ મલાઈવાળું હોય છે. બકરીનું શું કે ગાયનું? ગાયના દૂધનો ઉપયોગ અમે માખણ બનાવવામાં જ કરીએ છીએ. અમારે ત્યાંની શેરડી પણ અમારા જેવી જ મજબૂત અને ઊંચી.’

સરહદના પકાણનો પૂરો પરિચય ન હોય ત્યાં સુધી જેમ આપણને એ એક ‘હાઉસ’ લાગે છે તેમ ત્યાંના ફળદ્રુપ પ્રદેશની હકીકત જાણીએ નહીં ત્યાં

લેખક
રામનારાયણ ના. પાઠક

સુધી એ પ્રદેશ સડો વેરાન હશે એ જ અનુમાન થણે લાગે આપણે કરીએ પરંતુ ઉપર આપણે જોયું કે :

પ્રદેશ કેટલો ફળદ્રુપ અને રમણીય છે.

ખાનસાહેબના પિતા ખાન બહેરામખાન એ ખુદાપરસ્ત આદમી હતા. તેમણે ૯૫ વર્ષનું લાંબ સદાચારી આયુષ્ય ભોગવ્યું હતું. સરહદના ગાંધીનું સેવાપરાયણ, ભક્તજીવનને મૂળ પોષણ તેમનાં માતૃપિતાના જીવનમાંથી જ મળ્યું હતું તે વસ્તુ ખાનસાહેબના પોતાના શબ્દોમાં નોંધેલું:

‘મારાં માતૃપિતા એવી પવિત્ર જિંદગી ગાળતાં હતાં કે અમારે તેમના જીવન સિવાય બીજો બંધા કશું ધાર્મિક શિક્ષણ લેવા જવાપણું ન હતું. બેમાંથી એકેય લખીવાંતી જાણતા ન હતાં. પણ બન્ને દુનિયા કરતાં રૂહાની (આત્મિક) જિંદગી ગાળતાં મારી મા તો ઘણી વાર નમાજ પઢવા પછી શાંતિથી ધ્યાનમગ્ન બેસી રહેતાં, મારાં માતૃપિતા કરતાં વધારે ખુદાપરસ્ત નેહી મેં તો નથી જ નોંધી.’

ખાનસાહેબના પિતાની ધર્મભાવના શૈનિંદા બધું વહારમાં પણ ઊતરી હતી અને ખાનસાહેબમાં જ અહિંસક શક્તિ પ્રગટી તેનું મૂળ તેમાં દેખાતું હતું. ખાન બહેરામખાનને કાંઈ દુશ્મન નહોતો. કેટલાક સગાઓએ તેમને ખુવાર દરવામાં બાંધી નહિ રાખેલી તેમનું પણ તેમણે લાંબું ચાહેલું આખરે તેઓ પસ્તાયા. મરતી વખતે મારી માગી અને પોતાના છોકરા ખાનસાહેબને જ સોંપ્યા. એવાં કારણો ઊભાં થતાં કે જે પ્રસંગે સામાન્ય પકાણ સામાનું ખૂન કરી બેસે તેને પ્રસંગે પણ તેઓ વિરોધીને ક્ષમા આપતા. દગો કરનારને દગાથી હરાવવામાં તેઓ મોટાઈ ન માનતા. પણ દાનાઈથી તેને જીતવાની કાશિય કરતા. ઘણી વાર એ પોતે જીતરાતા પણ કાંઈને જીતરાતા નહીં. એમનું વચન કોર્ટ-કચેરીમાં મનાતું, ખાન બહેરામખાન જે વાત કરે તેને સાક્ષી ન નોંધેલું. એમના દુશ્મનની પણ એ વાત ખોટી પાડવાની હિંમત ન આવે.

‘ત્યારે અબ્યામન, આજે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનું કામ મેં ઉપાણું છે તે એક મજાબી ફરજ છે. જે નમાજ હોડાય તો એ કામ હોડાય.’

‘તારી વાત સાચી છે’ કહીને પિતાએ અનુ-મોદન આપ્યું અને સરજોન મેરી-ગ્રીફ કમીશનરને જવાબ આપી દીધો. કમીશનરની મહેનત અફળ ગઈ. તેણે ખાનસાહેબ ઉપર કામ ચલાવવાના હુકમ આપ્યા. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ આપવા સારુ તેમને ત્રણ વર્ષની સજા ગઈ.

આ વખતનો જ્યેષ્ઠવાસ ધવારે કંઠણ હતો. અધારી કાટડી, પગે બેડી, ચક્રી પીસવાનું કામ અને ઉપરાંત જે કંઈ શકાય તે, આવી આકરી સજા આનંદપૂર્વક ભોગવતા ખાનસાહેબનું વજન પણ રતલ ઘડી ગયું. દાંતનો રોગ લાગુ પડ્યો. સાંધા દુઃખવાનું શરૂ થયું. છતાં તેમના ઉશ્કારો પાર નહોતો. બીજા કેડીઓને પોતાના વહાલા ‘બાદશાહ ખાન’ને ચક્રી પીસતા જોઈ ખૂબ લાગી આવતું. તેઓ તેમનું કામ કરી આપવા વિનંતિ કરતા પરંતુ નેકદિલ ખાનસાહેબ તેમને શાંતિથી જવાબ આપતા: ‘એ તો ભુલાણું કહેવાય. તમે મારે બદલે કામ કરો અને હું લખાણું કે મેં આટો પીચો એ કેમ બને?’

ખાનસાહેબે જોશમાં ચાલતી છૂપી લાંચરૂંચત સામે પોતાની પ્રામાણિકતાનો પ્રયોગ શરૂ કર્યો. પરિણામે એક જમાદારે રાજીનામું આપ્યું. સરકારને ખાનસાહેબની આ નૈતિક અસર ખૂંચી. તેમની બદલી પંજાબ જોશમાં કરી. ત્યાં તેમણે શીખો તથા હિંદુ-ઓની મૈત્રી કરી. ગીતા વાંચી, ગ્રંથસાહેબ અને બાઈબલ વાંચ્યાં. પરધર્મ અને પરધર્મીને સહન કરવાની તેમની ઉદાર ભાવના વિકસતી જતી હતી.

દેશને ખાતર વારંવાર સહન કરેલાં દુઃખોથી, વૈરી પ્રત્યે દાખવેલા ઉદાર સમભાવથી, અનન્ય ઈશ્વર નિશ્ઠાથી ખાનસાહેબને ‘સરહદના ગાંધી’નું બિરુદ આજ અરસામાં મળ્યું. તેઓ જોશમાં અકરાડિયે એક ઉપવાસ કરતા અને એક દિવસ મૌન પણ પાળતા. એટલે પછી ‘સરહદના ગાંધી’ એવું નામ પડે તેમાં નવાઈ શી?

હિંદુમુસ્લિમ એકતા વિશે બોલતાં એકવાર તેમણે અત્યંત લાગણીભર્યા શબ્દોમાં કહેલું, ‘હું માયાં ગણીને

મજાબની કિંમત આંકતો નથી. મજાબની કિંમત વર્તનમાં છે, ઈસ્લામ એટલે અમલ. ઈસ્લામ એટલે યકીન, ઈસ્લામ એટલે મુહબ્બત. અમલ, યકીન અને મુહબ્બત વિનાનો માણસ મુસલમાન નામધારી ભલે હોય, મુસલમાન નથી. એક જ અશાહની બંદગી અને પાક કામે એટલું કાંઈ પણ માણસને મોક્ષ મેળવવાને મારે પૂરતું છે એમ કુરોને શરીફમાં સાફ લખેલું છે.’

૧૯૨૪ થી ૨૯ સુધીના સમયમાં હિંદુ-મુસ્લિમ હુલ્લોડ, વૈમનસ્વ-કંઠવાદ ખૂબ વધી પડ્યાં હતાં. છતાં બંને ખાનસાહેબો આ વસ્તુથી તદ્દન અરપૃષ્ટ રહ્યા હતા.

આપણા દેશમાં રોજીને રોજીને ‘હિંદુ પાણી’ અને ‘મુસલમાન પાણી’ની ખૂંચો ગાડી બેઠી રહેતાં જ સંભળાય છે. ખાનસાહેબથી એ સાંભળી જતી નથી. તેમના જાન અને હૃદય એ બૃમ સાંભળી શકતા નથી. તેઓ કહે છે. ‘હિંદુ કે મુસલમાન એક બીજાના હાથનું સ્વચ્છ પાત્રમાં ભરેલું સ્વચ્છ પાણી પીએ એમાં કાંઈ પણ હિંદુ કે મુસલમાનને શા મારે વધી હોય એ હું સમજી શકતો નથી.’

ખાનસાહેબે પંજાબના જ્યેષ્ઠવાસ દરમિયાન પોતાના હિંદુ જોશવાદીઓની લાગણીને માન આપવા ખાતર માંસાહારનો ત્યાગ કર્યો હતો. ૧૯૩૧માં દેવદાસ ગાંધી ખાનસાહેબના મહેમાન થયેલા ત્યારે દેવદાસ ગાંધી ત્યાં રોકાયા ત્યાં સુધી દસ-પંદર દિવસ આખા કુટુંબે માંસાહાર તત્કાલે કર્યો. ૧૯૩૪માં જમનાલાલ બાળજીને ત્યાં તેઓ વધાર્યાં રહ્યા હતા ત્યારે તેમની તમિષ્ઠ બગડવાથી દાક્તરે માંસાહારની ભલામણ કરી. ગાંધીજીએ કાંઈ મુસલમાન સહજાને ત્યાંથી પકાવી મંજાવવાની ભવશ્યા યશે તેમ કહ્યું, છતાં ખાનસાહેબ એકના બે ન થયા. જમનાલાલજી જેવા વૈખાનસા ધરમાં માંસાહાર કેમ થઈ શકે? આજે પણ તેઓ લાગે જ માંસાહાર કરે છે. કાંઈ એવા માંસાહારી કુટુંબમાં અચાનક મહેમાન તરીકે જઈ ચડ્યા હોય તો તેઓ એ આહાર સ્વીકારી લે એટલું જ.

ખાનસાહેબે એ જ રીતે ચા છોડી હતી. તેઓએ ઉપવાસ દરમિયાન નિશ્ચય કર્યો કે ચા છોડવી જ છે. અને તેમણે છોડી. ચાના એ ભારે શોખીન હતા. ન મળે ત્યારે માથું દુઃખતું. પીતા ત્યારે અનેક પ્યાલા

પીતા. પણ અજ્ઞ રીતે આ છોડી તે છોડી. આવા સંપર્ગથી અને જલવાસોથી ખાનસાહેબનું વર્તન ૨૨૦ રતલથી ઘટીને ૧૬૦ રતલ થઈ ગયું. સાડા છ ફૂટ ઊંચી કાયા સાવ સુકલકડી દેખાવા લાગી છતાં અહેરાનું તેજ વિશેષ અમકવા લાગ્યું.

ત્રણ વર્ષની સજા પૂરી કરી તેઓ બહાર આવ્યા. રાષ્ટ્રીય-શાળાના કાર્યકરોનું ભુથ તો હતું જ, ખીજા સાથીઓની મદદથી તેમણે ઉત્તમાનધાર્મિક અને આસપાસના પ્રદેશમાં રચનાત્મક કામ આરંભ્યું. ૧૯૨૯ સુધીમાં સાથીઓ અને પોતે આખા સરહદપ્રાંતને સેવાથી છતી લીધા. જે મંડળ રચનાત્મક કાર્યમાં ખાનસાહેબની આસપાસ બન્યું હતું. તેને વ્યવસ્થિત બનાવી તેનું નામ 'ખુદાઈ ખિદમતગાર' પાડ્યું. આ મંડળનું કામ શરૂઆતમાં સમાજસુધારાનું હતું. પાછળથી મહાસભાની તમામ પ્રવૃત્તિ એ આ મંડળની પ્રવૃત્તિ બની ગઈ. પહેલાં તો આ ખિદમતગારોનો પોષાક સંદેહ ખાદીનો હતો. પણ પછી ગરીબ પકાણું હંમેશાં ધોવાનો અર્થ ક્યાંથી કાઢે? એટલે તેને ઘેરા ગેરૂઆ રંગે રંગીને વાપરવાનો ઠરાવ થયો. ૧૯૩૦માં પરદેશી કાપડ તથા દારૂની દુકાનો પર ચોખ્ખી-પહેરાનો મહાસભાનો કાર્યક્રમ ખુદાઈ ખિદમતગારોએ ઉઠાવી લીધો. લશ્કરી કીલ, લાંબી કૂચો તથા લશ્કરી તાલીમ આ દળને આપવામાં આવતી.

૧૯૩૦માં ગાંધીજી પકડાયા અને સરહદના ગાંધીને પકડી લીધા. ૧૯૩૦ થી ૩૩ સુધીનાં ત્રણ વર્ષમાં ખુદાઈ ખિદમતગારો ઉપર અને ખાનસાહેબના કુટુંબ ઉપર જે ભુકમો ચલાવવા તેનું શાર્માયક વર્ણન આ દૂંડી કથામાં ન થઈ શકે. દેશના એક ઉડયી ખીજા છેડા સુધી સરકારે મહાસભાને લાખી દેવા માટે જે ભારે દમન ચલાવેલું તેનો સૌથી વધારે આકરો કાયડો સરહદમાં વીંછાયો હતો. અહિંસક વ્રતધારી, અગ્ર નિશ્ચયી પદ્મજીવીશ્વરે કુખ સહન કરવામાં પાછી પાની ન કરી અને દેશને આઝાદીના નિયાતે પહોંચાડવામાં ભારે સદાય કરી ખાનસાહેબનું સરહદના ગાંધીનું ગિરુદ અનેક રીતે સાર્થક થયું.

વચ્ચે ૧૯૩૧માં ગાંધી-અર્ચન સુલેહ થઈ ત્યારે કરાંચી મહાસભામાં ખાનસાહેબ પોતાના ખુદાઈ ખિદમતગારો સાથે આવેલા. ગાંધીજીને ઉતારે બેંક

વગાડતા ખિદમતગારો લશ્કરી દળે આવતા જતા એ દૃશ્ય યાદગાર હતું. ખાનસાહેબને ત્યાર પછી જ દેશ ઓળખતો થયો. ડો. ખાનસાહેબ અને તેમના પુત્રોએ લડતમાં ભારે ભોગ આપ્યા. ૧૯૩૪માં લડતની ઝોંઝૂકી થતાં બંને ભાઈઓને સરકારે ઊંચા ખરા પણ સરહદમાં જવાની મનાઈ ફરમાવી. બંને ભાઈઓ ગાંધીજીની ઇચ્છાને માન આપી વર્ષોમાં જમના-લાલજીને ઘેર રહ્યા.

૧૯૩૫ ની મુબઈની મહાસભાના પ્રમુખ તરીકે સરહદના ગાંધીનું નામ આવ્યું. ખાનસાહેબે નમ્રતા-પૂર્વક તેનો અસ્વીકાર કર્યો. પોતે એક અદના સિપાઈ હોવાનું બહેર કહ્યું. મુબઈ મહાસભાના નગર સાથે તેમનું શુભ નામ જોડીને ચંતોષ માનવો પડ્યો. અબ્દુલગફારનગર નામ રાખ્યું, મહાસભાની કારોબારી સમિતિના તેમને સભ્ય નીમવામાં આવ્યા તે પણ નાખુશીથી બન્યા.

મુબઈમાં ખ્રિસ્તિઓના એક મંડળ આગળ ખુદાઈ ખિદમતગારોનો પરિચય આપતાં સરકારે તેમાં રાજદ્રોહ જોયો અને એ બાપજી માટે તેમને બે વર્ષની સજા કરી.

હિંદુસ્તાનના આઠ પ્રતિભાં મહાસભાનું પ્રધાન મંડળ રચાયું ત્યારે સરહદપ્રાંતમાં મહાસભાની સરકાર આવી અને ડો. ખાનસાહેબને વડાપ્રધાન બનાવવામાં આવ્યા. નાનાભાઈ અબ્દુલગફારખાન તો પોતાના સેવાકાર્યમાં જ લીન બની ગયા.

ચાલુ મહાયુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું. તેને અંગે મહાસભા એ પ્રધાનપદ ઊંચાં અને દેશભરના આગેવાનો સાથે બંને ખાનભાઈઓને પણ સરકારે પકડીને પૂરી લીધા. આજે ખાન અબ્દુલગફારખાન જલવાસ ભોગવી રહ્યા છે.

જેમને જેતાં વેત આપણા દિલમાં ખુદાઈ નિચારો જાગી ઊઠે, દેશપ્રેમની આજ ભમૂષી ઊઠે, સેવામય જીવન ગાળવાના મનસુખા ઊભા થાય એવા પાક ફાટી ખાન અબ્દુલગફારનું જીવન સગમ રીતે પ્રભુપરાયણ જીવન છે. સરહદ જેવા લશ્કરી મુલકમાં ગાંધીજીની અહિંસાને લઈ જનાર, ફેલાવનાર અને પચાવનાર, અહિંસા એ ખરા ક્ષત્રિયનું અભોધ યજ્ઞ છે એમ પોતાના અને અનેક ખુદાઈ ખિદમતગારોના આપભોગથી સિદ્ધ કરી આપનાર સરહદના ગાંધી ખાન અબ્દુલગફારખાન છે. તેઓ એક સાચા ...

પુષ્પોથી મહેકતા જગીચો

માત્ર એક જ ડળીમાં

પોરસ જગીચાની મધમધતી સુગંધી
એક જ ડળીમાં સુગંધ સાગર તપકીર

સુગંધ સાગર

તપકીર

જે આલેકોલોલથી અભિન્ન છે એટલા
માટે તે પોતાની બબૂકતી સુગંધી
લાંબો વખત સુધી જળજળી રાખે છે.

માથાનાં તથા દાંતનાં તમામ દરદો
અમલકારિકે રીતે નાબુદ કરી અમિત
મગજને આપૂર્વ ઠંડક અને સ્વમ-
ચ્છિની મધુર મીઠી સુગંધનો સ્વર્ગીય
આનંદ આપે છે.

૦

એક ડળી જરીદી લ્યો. તે તમારી
માનીતી સુગંધી તપકીર થઈ પડશે.

તેની મનોહર ખુશ્બો મનને ગમે તેવી નાબુદ છે.

નમૂનાના પાકીટનો એક આનો

એકલા જનાવનાર

ધી સુગંધ સાગર સ્નહ વર્કસ

પ્રો. મહેતા પીતાંબરદાસ આણંદજી
સિદ્ધાર (મહિલાવાસ)

અલી અને પાક મુસલમાન છે. ત્યારે સાબરમતિ
જેલમાં તેઓને રાખવામાં આવ્યા હતા ત્યારે સફાત
મહાદેવભાઈ તેમને મળવા ગયેલા. પોતાની મુલાકાતનું
વર્ણન કરતાં મહાદેવભાઈ લખે છે: 'એ ફકીર અને
અમિનાં દર્શન હું હમણું જ કરી આવ્યો. એક જવાક
મેં તેમની સાથે વાતો કરી. પણ એમને રાજકાળની
કે એની બીજી વાતોનો ઇશારો પણ નહોતો કર્યો.
એમણે તો પોતાનાં બાળકોં સંયમી અને ત્યાગી થી
રીતે થાય એની જ વાતો કરી. અને છૂટા પડતાં
એટલું જ માગ્યું: 'મહાત્માજી સે કહિયે કિ અપની
બંદગી મેં મુઝે વાદ રખે. ઔર દિલસે કુવા દે' કિ
મેરી કુનવલી ખ્વાહિશોં સગ દય બનવ. હસ નામીક
જાનકે લિયે મુઝે કાઈ પરવા ન રહે, ઔર મેરી
દેહાની તાકત હમેશાં ખતરી રહે.' '

સરદાર વલ્લભભાઈએ ઉચ્ચારેલું એક વાક્ય
લોકો આ દુનંદ જીવનકથા સમાપ્ત કરીશું: 'બાપુ
મતેની વફાદારીમાં ખાનસાહેબથી થયે એવો હું તો
કાઈને જાણતો નથી.'

[સ્વ. મહાદેવભાઈ દેસાઈ દ્વારા
'એ મુદાઈ ખિસ્મતવાર'ને આધારે]

૬૨

ખોરાક

દિ. શાસ્ત્ર

વે. અમનશાસ મા. વૈષ્ણવ

જ

'તાંબ' લીલાં શાકભાજી અને ફળ, થી તથા
સંપૂર્ણ પોષણ-તત્ત્વવાળા મિશ્ર ખોરાક જે
ઓપણે લઈએ છીએ તે કેમ ખાવે તે આપણે
શીખવું પડે એમ છે.

આ બાબતનું આપણું ધોર અગામ ખોરાક
પાકળ આપણી ખર્ચાતી સંપત્તિને અને તેથી
ધૂંધાની જાન પેદાને દટણ અર્થહીન છે તે આ
પુસ્તક સુધે રીતે દર્શાવે છે.

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ : લાવનગર

પોતાના નામ પર જે રેશનબુકે કઢાવવી એ ગુનો છે.

રૂઝવા જવા માટે તૈયાર થઈને નિરંજન તમા તેની પત્ની પ્રભા ફ્રોન્ટિંગરૂમમાં બેઠાં હતાં. નિરંજને કહ્યું: 'સાત તો થયા છતાં ચૂનીલાલ કે વસંત કાઈ ડોકાયું નહિ.'

'આપણે ફોન કરી જોઈએ, નહિ તો પછી જઈએ.' પ્રભાએ કહ્યું. 'હજી નથી આવ્યાં તેથી મને લાગે છે કે હવે નહિ આવે.'

'કરી ને ફોન' નિરંજને કહ્યું.

ચૂનીલાલના બીજાનેસમાં નિરંજન જોડાયો હતો. પોતાના કામથી, આવડત અને સ્વભાવથી નિરંજને ચૂનીલાલનું મન જીત્યું હતું. તુમાખી સ્વભાવના ચૂનીલાલથી નિરંજનને કંઈ પણ આકર્ષક કંઈ શકાયું નહિ. બેઠકનું એમના

મનમાં ધરકારણને અંગે જે નવાં નવાં દુઃખો ઉત્પન્ન થતાં તેમાં નિરંજન દિલાસારૂપ થઈ પડશે એમ માની ચૂનીલાલ નિરંજનની સાથે દરરોજ ક્લાક-હાઉ ક્લાક ગાળતો. આજે નિરંજન તથા પ્રભા તળાવ પર ફરવા જવાનાં છે તેમ સાંભળ્યું જોટલે પોતાની પત્ની વસંતને મળી વાત નક્કી કરી તેમની સાથે ફરવા જવાનું ગતિએ નક્કી કરેલું. સાંજે સાત વાગે પોતે તથા વસંત નિરંજનને ત્યાં સાથે થઈ જશે તેમ ઠરાવેલું પણ વખત થઈ ગયો છતાં ન આવ્યાં તેથી પ્રભાએ ફોન કર્યો. વસંત નાહવા ગઈ હતી તેથી ફોન પર ચૂનીલાલ આવ્યો. તેણે જણાવ્યું કે કાઈ કારણસર તેનાથી આવી શકાય તેમ નથી. વસંતને અત્યારે ઇચ્છા નથી. 'રાહ ન જોશો.' એમ વહેલું કહેવરાવતું જોઈતું હતું પણ તેમ નથી થયું તેથી લાચાર.

'હીક, ચાલો આપણે જઈએ.' નિરંજને કહ્યું.

બેઠાં થતાં પ્રભાએ કહ્યું: 'આપણે એકલાં જ જઈએ છીએ તો કાંતિને ફોન કરી સાથે લઈ લઈએ. તેને મળશે.'

પ્રભાનો નાનો ભાઈ કાંતિ ગ્રેન્યુએટ થઈ રેલ-

કાળુ લાણાની એ રેશન-બુકે નીકળેલી: એક તેણે કઢાવેલી અને બીજી તેની પત્ની મોંઘીએ કઢાવેલી

રોટી

ને

પ્રેમ

★

લેખક:

આસ્તર

નિર્મિત ઓફિસમાં થોડા વખતથી જોડાયો હતો.

'એ હીક છે.' નિરંજને કહ્યું.

ફોન કરી, કાંતિને રસ્તામાં તેને ઘેરથી લઈ લીધો ને ત્રણે જગ્યાં તળાવે ફરવા પહોંચ્યાં.

તળાવની પાળ પર બાંકડા માથે ત્રણે જણાં ગોઠવાઈ ને બેઠાં હતાં ત્યાં ચૂનીલાલનાં જૂના બે મિત્રો કેશવલાલ તથા માણેકચંદ આવ્યા.

'તમે અહીં આવી ગયા છો? ચૂનીલાલ આવવાનો હતો ને?'

'એ નથી આવ્યા.' નિરંજને કહ્યું.

'શા માટે?' માણેકચંદે પૂછ્યું.

'તે હું કેમ કહી શકું?'

'તમે હમણાં તેના મિત્ર થયા છો ને?'

'મિત્ર અંતર્યામી નથી.' નિરંજને કહ્યું.

'તમે એમ કહો ને કે અંતર્યામી હું છતાં દરેક વાત તમને કહેતી જ નોંધે એવું કશું જ નથી.' પ્રભાએ રમૂજ કરી.

'એ વાત ખરી.' કેશવલાલે કહ્યું. 'પણ ચૂનીલાલ તથા વસંતની વાત જોટલે સુધી પહોંચી છે કે હવે આપણાથી કંઈ થઈ શકે તો જરૂર કોઈક કરવું જોઈએ.'

'એસો ને!' નિરંજને ખસીને બાંકડા પર માર્ગ કરી આપનાં કહ્યું ને બધા મિત્રો ત્યાં ગોઠવાયા.

'એમને કોઈ સમજાવવો જોઈએ કે તુમાખી મિત્રજન જહારના લોક પર ચલાવાય. વસંત પર ન. ચલાવવો જોઈએ.' માણેકચંદે કહ્યું:

'એક મિત્રજનની વાત નથી. તેમ બીજાં કાઈ સમજાવે ને ભાઈ સમજે એ ખનતું સંભવિત નથી.' નિરંજને કહ્યું.

'હું પણ એ જ કહું છું.' કેશવલાલે કહ્યું.

'રસ્તામાં હું માણેકને કહેતો હતો કે અને મને છે ત્યારે અંદરથી જોટલાં બધાં પૂંખવાનાં દોષ તેમ લાગે છે કે આપણને એ જગ્યા છોડી જવાનું મન થાય

એ બનેલી આખમાં પરસ્પર ધિક્કાર દેખાય છે, અને સન્માનના શબ્દો બોલે છે પણ એ દાદીને બોલતાં હોય તેમ લાગે છે.

‘ત્યાં ત્યાં કંઈક થાય છે ત્યાં એમ જ થાય છે.’ પ્રજાએ કહ્યું.

‘બધી જગ્યાની તો મને ખબર નથી, અને તો આ એક નગરના જરૂર જોઈએ છીએ.’ કેસવલાલે કહ્યું.

‘શ્રીપુરુષમાં આ જાતની ધિક્કારની લાગણી શરૂ થયા પછી એ કેવી જાતનું રૂપ પકડે છે તેના દાખલા તરીકે એક અમેરિકન છાપામાં વાર્તા આવેલી. મને ડોક્ટરભાઈએ બતાવેલી.’ માણેકચંદે કહ્યું.

‘શું વાર્તા હતી એ પૂછી શકું ?’ ક્રાંતિએ કહ્યું. અને અમેરિકન અને રશિયન વાર્તાઓનો ભારે શોખ હતો.

‘તને વાર્તાનો જ રસ લાગે છે.’ પ્રજાએ કહ્યું.

‘તો હું નહીં બોલું.’ ક્રાંતિએ કહ્યું.

કેસવલાલ જરા ચમક્યા તેણે ક્રાંતિ તરફ જોયું.

‘આ તમારે...’

‘મારે નાનો ભાઈ છે.’ પ્રજાએ કહ્યું.

‘ખરાબર.’ કેસવલાલે કહ્યું. ‘વાર્તામાંથી પણ લોકોને ધણું બળવાનું મળે છે.’

‘વાર્તા જેવું આ કંઈ નથી.’ માણેકચંદે કહ્યું.

માનસશાસ્ત્રના કોઈ અભ્યાસીએ દંપતીજીવનમાં કંઈક કેમ વધે છે અને ઉમર રૂપ પારણ્ય કરી કેવાં ખરાબ પરિણામ લાવે છે તેના નમૂના લેખે આ વાર્તા લખાઈ છે, એટલે એ રીતે જ તેને જોવી જોઈએ.’

‘દરેક વાર્તા એમ જ જોવાય.’ કહી નિરંજન સહેજ હસ્યો.

‘મારે સાંજગીની જોઈશો.’ કહ્યો. પ્રજા બંને હથેળી બેળી કરી, હાથને કાણીથી ગોઠણ પર રેક-વીને સહેજ આગળ નમી.

‘મને વાત કહેતાં નથી આવડતી પણ તમે સાર પકડી શકશો.’ કહી માણેકચંદે વાત શરૂ કરી.

‘મેકિસિકોમાં એક દંપતી રહેતું હતું. શરૂઆતમાં શ્રીપુરુષ વચ્ચે ખૂબ પ્રેમ હતો. શ્રી વારસો લાંબો આવેલી અને પુરુષ પણ પ્રતિષ્ઠાવાળો. તેમ વળી એ લેખક થયેલો અને નાતીય પ્રશ્નોની ખૂબ ચર્ચા કરતો. એ કહેતો કે મને માણસ સોને પારખીને અને શ્રી પુરુ-

ષને પારખીને લગ્ન કરે તો દંપતીજીવન સુખમાં ગળ્ય છે અને એના ઉદાહરણરૂપે એ પોતાનો દાખલો અવારનવાર આપતો. એક વખત બહાર ભાષણ પૂરું થયા પછી કોઈ કુવાને તેને પ્રશ્ન કર્યો:

‘તમે કોઈ કપરા સંયોગમાં મૂકાઓ તો છૂટા છોડા માગો કે નહિ ?’

‘નહિ જ.’ તેણે કહ્યું. ‘પુરુષે પ્રયત્નથી પરિવર્તન લાવીને પોતાનો સંસ્કાર સુખી બનાવી બહાર બતાવી આપવું જોઈએ.’

હકીકત તરીકે આ સાચું પણ તેનો અમલ ખરાબ થતો નથી. આ બહાર લાવવાના પ્રયત્ન બાદ શ્રીપુરુષને બન્નેને ઘરમાં કોઈ કારણસર બોલાવ્યાલી યઈ મળેલી. સ્ત્રી પ્રત્યેના પોતાના વર્તનથી સ્ત્રીમાં પરિવર્તન લાવવું જોઈએ એવા આદર્શની વાતો કરનાર પુરુષ પાસેથી તે સ્ત્રીએ સન્માનની સ્નેહની થોડી આશાઓ સેવેલી પણ તેવું કશું બન્યું નહોતું. તેથી સ્ત્રી રોષે બરાઈ. બોલાવ્યાલી બેચાર વખત યઈ ગઈ. સ્ત્રીએ લાવવાના પ્રયત્ન બાદ દેવરાઓ ત્યારે પુરુષે કહ્યું: ‘એ પરિવર્તન તારામાં આવવું જોઈએ. હું તો એ પરિવર્તન માટે બનતું કરી છૂટ્યો.’

‘એટલે તમારામાં પરિવર્તનની જરૂર નથી એમ જ ને ?’

‘હા. એમ જ.’

‘અને મારામાં પરિવર્તન યઈ શકે એવું કશું કરવાનું તમારે બાકી રહેતું નથી. ખરું કે ?’

‘બેચક નહોતું.’ પુરુષે કહ્યું.

આ પછી બન્ને શ્રીપુરુષને લાગ્યું કે બોલવામાં સાર નથી. તેથી મગાં રહ્યાં. પુરુષ બેઠકનાર પોરે રહેતો. સ્ત્રીએ મનમાં માંહ લાગ્યો કે આ પુરુષને દંબ હોવાનો. છૂટાછેડા હું માગીશ જ નહોતું. પુરુષને એમ હતું કે પોતાની બેઠકમારીથી સ્ત્રી વધુ કંટાળશે. આમ ને આમ દિવસ પછી દિવસ જતા લાગ્યા. તેમ બન્નેને પરસ્પર ઘણું ઉત્પન્ન થયા લાગી. સામસામી બેઠકમારી બનાવી, મને તેમ કરી ચીડવવાનું કારણ બેસું કરવાનું ન ગમતું કરવાનું શરૂ થયું. વાન ખૂબ જ વધી ગઈ. આ સ્ત્રીથી મુક્તિ મેળવવાના ઉપાયો યોગ્યતાં એક દિવસ અચા દે પુરુષને કંઈક વિચાર આવ્યો ને ને સવારે તેણે સ્ત્રીને દેતથી ટેબલ પર બોલાવી વાતો

શરૂ કરી. સ્ત્રી તો અચંબો પાગી ગઈ કે આ કઈ ચાલ છે ! ને ધણીના મુખ પર ધારીને બેતાં તેને કાઈ ભયંકર શંકા થઈ. તુરત તે સાવધ થઈ.

પુરુષે કહ્યું : ' મને એમ યાચ છે કે ધણી વખતથી આપણને આનંદ નથી તો થોડો સમય સ્ત્રી-ગરલેડ જઈ આવીએ. કામના બ્રોમમાં આપણે તોરમણ લાઈકે છવી શકતાં નથી. '

સ્ત્રી આ શબ્દો સાંભળી તેના તરફ તાકી રહી. પછી બોલી : ' એવી સુંદર સહેલાઈના નિમંત્રણમાં હું વિરુદ્ધ પડી શકું નહીં. હું Change (હવાફેર) માટે કહેવાની જ હતી. હું ધણી ખુશીથી આવીશ. એ ખરેખર આનંદનો પ્રવાસ થશે. ' પુરુષે આ શબ્દોમાં અંગ્રેજો રણકાર પકડી લીધો.

બન્ને સ્ત્રીગરલેડ ગયાં. અને આલ્ફસ પર્વતની તળેટીમાં એક હોટેલમાં બેઠાં. સાંજસવારે પર્વત પર બન્ને ફરવા જતાં. પણ આમાં ભારે દંભ હતો. નિનબના શબ્દો વગર વાત શરૂ ન થતી. અને બન્ને સામસામાં જેમ જેમ સમજતાં હતાં કે આ ભારે-ભારે ધિક્કારના શબ્દો છે તેમ તેમ અંદરનો અગ્નિ વધુ ધૂધવાતો હતો. આમ ને આમ અકાસિયું નીકળી ગયું. પછી એક દિવસ સાંજે પર્વતની એક તરફની સીધી કરાડવાળી ટોચ બતાવીને પુરુષે કહ્યું : ' આજે પેલી બીબી કરાડવાળી ટોચ પર ફરવા ગઈએ. ત્યાંથી ફરતા પર્વતો ને નીચે ખીણ બેવાની બહુ લિજ્જત આવશે. '

' ખરેખર, મને પણ ખૂબ આનંદ થશે તમે કેટલી સુંદર જગ્યા પસંદ કરી ! ' કહી તે સ્ત્રી સારામાં સારાં કપડાં પહેરી, હોટેલમાં એક આંટો મારીને ફરવા જવા બહાર આવી બીબી. પુરુષે સ્ત્રીનાં સૌંદર્યનાં વખાણુ કર્યાં. સ્ત્રીએ પુરુષના પ્રેમનાં વખાણુ કર્યાં. અને આમ પરસ્પર વખાણુ કરતાં બન્ને પર્વતની ટોચ ઉપર ગયાં. ઉપર બીબા રહેવાની જગ્યા પણ માંડ હતી. બેઠી બેઠી કરાડ. સીધી કરાડ. નીચે બેઠી બેઠી ખીણ. જરાક પગ લપસે કે ફેર આવે તો નીચે બેઠી જ પડાય. એક જ નકર પત્થર પર અજાવાનું. હાડકું પણ ન જડે એટલી ઊંચાઈ.

' તને ફેર ન આવતા હોય તો કાંટે જઈને બેઈએ. નીચે બેવાની બહુ મજા આવે તેનું છે. ચાલ

બેઈએ. ' પુરુષે કહ્યું.

' હું તો ખૂબ જ ચાકી ગઈ છું. ' કહી સ્ત્રી જમીન પર બેસી ગઈ.

' ખરે જ ચાકી જવાય તેટલી ઊંચાઈ છે. માથા આ આડસનું સૌંદર્ય ગોટલું તો આઢાઢ છે કે મારાં તો ચાક બેઠી નય છે, તેમાં વળી તું નહક છો. '

' જરૂર જરૂર. ' સ્ત્રીએ કહ્યું. તેના શબ્દોનો વ્યંગ પકડવાથી પુરુષમાં દબાવેલો રોષ પ્રકટ થવા લાગ્યો. તોપણ અપભ્રંશી તે દબાવી તે સ્ત્રીની નહક આવ્યો ને બોલ્યો : ' તું હવે બીબી થા. આ આપણે બેઈએ. '

' હું બેઠી થવાની નથી. ' સ્ત્રીએ ભારપૂર્વક કહ્યું.

' તો મારે ફરવી જશે. ' પુરુષે મક્કમતા બતાવી.

' તો તમે મારી ચોકખી વાત સાંભળી લો. એક જ મિનીટ. જિંદગીમાં તમે મને કદી સુખે બેસવા નથી દીધી. ખૂબ જ હેરાન કરી છે. હું સમજું છું કે તમે મને શા માટે અહીં લાવ્યા છો ! આ કરાડ પરથી હું નીચે જઈ પડું એમ તમે ધમકા છો. હું મરી જઈશ એટલે તમે તમારી પ્યારી સ્ત્રીને શમાવીને જગતમાં અફસોસ જાહેર કરશો. છાપાં તમારી પત્નીસેવાની કદર બાપશે. હું જાણું છું, તમારો શું વિચાર છે એ અહીં ઉપર આવીને હું સમજી છું; તેમ નથી. તમારો અબ્યાસ મને પણ આજે નથી. તમારાથી ખૂબ ત્રાસી ગઈ છું ને કંટાળી ગઈ છું. માટે હવે છવનું જ નથી પણ મરતાં મરતાં પણ તમે સુખે ન છવો. તેમ કરી જઈશ. ' કહી સ્ત્રીએ તિરસ્કારથી બેઠું.

' એટલે તું શું... ' પુરુષ ખૂબ ઉસ્કેરાઈ ગયો હતો. તેણે સ્ત્રીને બાવડેથી પકડતાં કહ્યું.

' એક જ મિનીટ થોભો. ' સ્ત્રીએ કહ્યું. ' હું મારી જતે જ ફૂંકો મારીને મરી જઈશ. તમારે ધક્કો મારવાની હવે મહેનત નહીં પડે. આપણે ઉપર આવવા નીકળ્યાં તે પહેલાં હું નીચે સી. આઈ. ડી.ના બે ઈન્સ્પેક્ટરોને મળી આવી છું. અને અમને ધણી-ધણિયાણીને ધણી વખતથી જરા પણ ભગતું નથી અને અત્યારે એ મને ઉપર લઈ જઈ સાંધી ધક્કો દઈ મારી નાખવા માગતા હોય તેમ મને લગ છે તો મારું બાન રાખવા તુરત પાછળ આવજો. એમ

કહીને આવી છું. આ મિનીટે હું તમને એ બતાવું.’
કહી સ્ત્રી બોલી યઈને કરાડના કોડા પર બઈ જોરથી
ખૂસ મારી: ‘અચાવો ! મને ધક્કો મારે છે, અચાવો
અચાવો...’ ને એમ ખૂસ મારતાં તેણે પગ લથડા-
વ્યા, ને ઉઘલી પડી.

હેમતાઈને પુરુષ જોઈ રહ્યો ને એ જ મિનીટે
સી. આઈ. ડી.ના એ ઈન્સ્પેક્ટરે કરાડની ખીંછ
આબુથી ઉતાવળા યડતા આવતા દેખાયા.

જરાક અટકીને માણેકચંદ કહ્યું: ‘મને કેસર-
ભાઈએ આ વાત કહી હતી.’

‘ખડુ સમજવા જોવી વાત છે.’ કેશવલાલે કહ્યું.

‘મને એ બિલકુલ ન ગમી.’ પ્રભાએ કહ્યું ને
એ તળાવનાં પાણીની સપાટી પર જોઈ રહી.

‘હકીકત એમ છે.’ નિરંજને કહ્યું. ‘માનસ-
શાસ્ત્રના ને ખાસ કરી જાતીય માનસશાસ્ત્રના કયા
કારણોને અંગે કેટલો ધિક્કાર જન્મે છે ને એ કેટલી
હદે આગળ વધે છે એ તે તે વિષયના નિષ્ણુઓનો
વિષય છે. આખો તો શૈશવનું જીવન જીવનારા. આખો
તો કાઈપણ અનવસ્થિત-અચરેલી દશામાંથી કેમ સંબંધ
જળવાઈ રહે ને નવેસરથી સારો બની રહે તે શોધ-
વાનું હોય છે. એટલે કે ઉપાયો યોજવાના હોય છે.’

‘એ વાત તમારી સાચી.’ માણેકચંદે કહ્યું.
‘પણ જે ધિક્કારને અંગે આવાં ખરાબ પરિણામ
આવે છે તેનાથી સાવધ તો રંડું જોઈએ ને ?’

‘ધિક્કાર આપમેળે જન્મતો નથી.’ નિરંજને કહ્યું.

‘એમ નહીં નિરંજન.’ કેશવલાલે કહ્યું. ‘સૂત્રી-
લાસ ને વસંતના સંબંધ વિષે તમે શું ધારો છો ?
બહે વચ્ચે મનદુઃખ આટલા જ દરે તેનાં કારણો તો
કંઈક હશે ને ?’

‘એ બન્નેની વાતમાં હું જીતરવા માગતો નથી.
હું પૂરું જાણુ તો પણ નથી. અને હું તમને બન્નેને
વીનવું છું કે એની વાતોમાં વચ્ચે ન પડીશ.’
નિરંજને કહ્યું.

‘તો શું વાત એમ ને એમ વધવા દેતી ?’

‘Sex એ જીવનનું મોટામાં મોટું પ્રોબ્લેમ
છે’ ક્રાન્તિએ કહ્યું.

‘એ ક્રાન્તિ. તું કોનું પેલા કૂડ કોઈ કોનું પુસ્તક
વાંચે છે !’

Sex psychologyનાં એકમાં પુસ્તકોની
સાથે Life psychologyનાં પુસ્તક પણ વાંચ્યાં
હોય તો ઠીક એમ તારે માટે મને થાય છે. મારે
કહેવું જોઈએ કે સ્ત્રીપુરુષનો સંબંધ એ કેવળ
જાતીય સંબંધ નથી.’

‘સમજાવું નહીં.’ કેશવલાલે કહ્યું.

‘સ્ત્રીપુરુષના સંબંધ ટકા રહેવામાં ને સફળ
થવામાં Sex સિવાય બીજાં પણ ઘણાં કારણો છે.’

‘તમે કંઈક નોખી રીતે વાત કરો છો.’
માણેકચંદે કહ્યું.

‘હું કાંઈ દિવસ શિક્ષક ન હતો તેથી ન સમ-
જાય તો જુદી જુદી વાલ્ય આર રીતે વાત સમજાવતાં
મને આવડતી નથી. હું જે રીતે વાત સમજાવું છું,
પકડું છું તે રીતે સમજાવી શકું છું. વાતને સમજા-
વવા બનતા પ્રવલ કરીશ પણ તમે આ વિષે વિચાર
કર્યો હશે તો વાત નહિ સમજો એમ નહિ થાય.’
નિરંજને કહ્યું.

‘I shall try (હું કોશિશ કરીશ)’ માણેક-
ચંદે કહ્યું.

નિરંજને કહ્યું: ‘માણસ પાંચ ઇન્દ્રિયાણું આણી
છે. તેને જો તે સ્ત્રી હોય તો પુરુષની ને પુરુષ હોય
તો સ્ત્રીની ઇચ્છા થાય તેમ તેને સ્વાદિષ્ટ જમવાની,
મધુર ગીત સાંભળવાની, સુંદર દ્રશ્યો જોવાની, મન-
ગમતી સુગંધ લેવાની બધી વૃત્તિ થાય. વળી મનજીદિ
અહંકારવાળો હોવાને અંગે સમાજમાં તેને માન-
મોભો શરો. કુટુંબી તરીકે ફરજ અદા કરવાની વૃત્તિ
થાય, દુનિયાની વિવિધ પ્રવૃત્તિ જાણવાની જિજ્ઞાસા
થાય, કંઈક નવું નવું કરવા પ્રેરણા. એમાં વળી એના
મનમાં જો કંઈ મહત્તા પ્રાપ્ત કરવાની કે ભાતી પ્રત્ન
માટે કંઈક કરી જવાની વૃત્તિ હોય તો માણસને
જીવનમાં એક જ પ્રોબ્લેમ નથી. એક જ વાતમાં
પરાવાઈરહેવા જેટલો તેની પાસે સમય પણ નથી.’

‘તેથી જાતીય પ્રશ્નોતો નીવેડો આવતો નથી.’
માણેકચંદે કહ્યું.

‘એ સમજાવું છું. નિરંજને કહ્યું. પણ એ પ્રશ્નની
મર્યાદા તો તમે સ્વીકારો છો ને ?’

‘હા.’

‘હવે માણસને જેમ સામાજિક આચારબંધન છે

તેમ સદાચારવૃત્તિ હોવી જોઈએ એમ પણ માનો છે કે નહીં ?

“હા. માણેકચંદ કહ્યું.

“હું એટલી ઉતાવળે હા કહી શકું તેમ નથી.”

કાન્તિએ કહ્યું.

“પછી હા કહેજે.” નિરંજને કહ્યું. “આ સદાચાર વૃત્તિ સારા સંસ્કાર...”

“કેવી જાતના સંસ્કાર ?” કાન્તિએ કહ્યું.

“ગુસ્સે ન થવું, ધીરજ રાખવી, સમભાવથી વર્તવું, મનનું સમતોલપણું જાળવવું, સામાની વાત સમજવી વગેરે—

‘બરાબર.’ કાન્તિએ કહ્યું.

“એ સંસ્કાર બહારના દર્શક નહીં પણ સ્વભાવસિદ્ધ હોવા જોઈએ અને તેને ઘરમાં સ્ત્રીપુરુષના સંબંધમાં પણ સ્થાન હોવું જોઈએ. ધણીને ઝોલી બ્રાન્તિ છે કે સ્ત્રી મળી એટલે જીવનભરની મળી અને સ્વભાવે સદાય અનુકૂળ રહેશે. સ્ત્રીઓ પુરુષ માટે એમ જ માને. પણ દરિદ્રતા એમ છે, સંબંધ યોગે એટલે સંબંધ અમર એમ નથી. સંબંધ જેમ બાંધ્યો બંધાય છે, વધાર્યો વધારાય છે તે રાખ્યો રૂંધાય છે તેમ બેકાળજીને અંગે વહે પણ છે. સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે એવું સદ્વર્તન હોવું જોઈએ કે જેને અંગે પરસ્પર સન્માન વધે. આ વાત કાઈ કાઈ સમજે છે છતાં વર્તનમાં ભુલાઈ જાય છે.”

“ધણી બૂલી જવા માગે છે.” પ્રભાએ કહ્યું.

“એમ થવાનાં વિચિત્ર અને મહત્વનાં કારણો છે.” નિરંજને કહ્યું. “માણસ વિચારવાળું પ્રાણી હોવા છતાં અજ્ઞાનની પેઠે વર્તે છે એ ખરે જ ખેદજનક છે. જાણે પોતે અમર છે એમ માનીને માણસ વ્યવહાર ચલાવે છે અને છતાં જાણે કાલ કાળે દીકરી છે એવા જમમાં એ માણસ બધો જ આનંદ આજે જ લૂંટી લેવા માગે છે. કાઈ એક માણસ ભલે એમ માને કે જાતીય સંબંધ વિના સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચે બીજું કાંઈ પ્રોબ્લેમ નથી. ધણું સારું. પણ તે માણસે એટલું તો વિચારવું જોઈએ કે બન્ને છેવે ત્યાં મુઠ્ઠી પરસ્પર એ સુખ એકધારું મળ્યા દરે. તે માટે પ્યાન આપવું જોઈએ. અમુક વય મુઠ્ઠી ખનવું હોય પછી કડવાશ થતી હોય તેવાં તો...”

નણ્યાર દાખલા નોંધા છે. ત્યાં એમ જ લાગ્યું છે કે માણસ ઉતાવળે છેવે છે. ખૂબ ઉતાવળે છેવે છે. જેને અંગે છતાં ફાટ લાઈ કહે છે. આવી જિંદગી જીવનાર માણસને પોતાને ઉતાવળ હોય છે તેટલી સામામાં ઉતાવળની વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવા એ યત્ન કરે છે. આમ થતાં સામું માણસ ઉતાવળે સાથે રહી ચક્રવું નથી તે શ્રેષ્ઠ કાઉન આવે છે. જે પેશાને પરવડતું નથી. આમાંથી તમે વિચાર કરો તો જણાશે કે બીજું પરિણામ આવી શકે નહીં. આવાં પરિણામ ત્યાં આવે છે કે જ્યાં સ્ત્રીપુરુષને એ એક જ વિષયમાં જીવવા જેટલો વખત મળી રહે છે તે પોતે શું કરી રહ્યાં છે એ જાણતાં નથી. પરિણામે શરીર તથા મન નબળાં પડે છે. ધણું એકસામટું બોલવાને અંગે જરા અટકાવે નિરંજને ગળું સાફ કર્યું.

“એટલે આ રીતે જ જીવન જોવું જોઈએ. કાઈ બીજીને ઉપાય નથી એમ તમે માનો છો ?” કાન્તિએ કહ્યું.

“એમ નહીં. બીજા ઉપાયો દરો. જે બહુ વાંચ્યું નથી. બહુ જોવું પણ નથી પણ જે થોડું જોવું છે તેના પરથી લાગે છે કે જે માણસને સ્વમનથી જીવવાની વૃત્તિ હોય અને જરા સમભાવ હોય તો સંબંધ ધણાં સારા જળવાઈ રહે. સ્ત્રી કે પુરુષ કાંઈ એકબી કંઈક મૂલ યાપ તો સામું માણસ એમ જ માને કે એ જાણીપણે ગીડગીડા માટે જ ક્યું છે અને પછી ઉદારતાથી નિશાની લઈ પોતાનું કર્તવ્ય બૂલી જીવડું સામાની બૂલનું વેર લેવા પ્રેરાય છે એ દુઃખદ સ્થિતિ છે. આમાં પણ એટી જીવન અને પોતાનું સ્વમાન શું એ જાખતનું અજ્ઞાન...”

“આપણે ધણી વાતો કરી નાખી.” પ્રભાએ કહ્યું.

“મને પણ તેમ જ લાગે છે.” કથવસાએ કહ્યું.

“વાતોમાં કાંઈક વખત ઝોલી રીતે જીવરી જવાય છે.” કાન્તિએ કહ્યું.

“હું અદાથી વાતને અટકાવી દેવા માગતો નથી અને એક જિજ્ઞાસા થઈ છે. મારે સાંભળવું છે કે અમારી ઓફિસમાં પરમ દિવસે એક ફિરસો બની ગયો તેને વિષે તમે શું માનો છો ?

“તારી સીધાપાણીની ઓફિસમાં વળી શું ફિરસો બની ગયો ?” પ્રભાએ પ્રજ્ઞ્યું.

‘રેશનિંગમાં સ્ત્રીઓ પણ કામ કરે છે ને ?’
માણેશ્વરે કહ્યું.

‘મારી ઓફિસ વિશે એવું બોલવાની જરૂર નથી.
માફ કરશો.’ કાન્તિએ કહ્યું.

‘દરજેક હું વાત કરીશ એટલે સમજાશે કે જનુ
સાદી છે પણ મને ગમે છે.’

‘કરુણાંત વાત હોય તો કહે હું જઈ. અધારું
મયા લાગ્યું.’ અમાએ કહ્યું.

‘કરુણાંત નથી. સાંજગવા જેવી છે.’ કાન્તિએ
કહ્યું ને વાત શરૂ કરી :

‘પોતાના નામ પર બે રેશનજીક કદાવરી એ
શુનો છે તે તમે જાણો છો. ઇન્ડેક્સ આંચમાંથી એક
રિવસ લખાણ આપ્યું કે કાશુ બાણુ ઉમર વર્ષ ૩૦ની
બે મોપરી નીકળી લાગે છે. સ્ત્રીક ઇન્ડેક્સરે આ
ખાખનમાં તપાસ કરાવી અને કાગળિયાં કર્યાં, દરજે-
કત એમ બનેલી કે કાશુ બાણુની બે રેશનજીક
નીકળેલી. એક એણે પોતે કદાવેલી. અને બીજી તેની
ભી મોંઘીએ કદાવેલી. કાશુ જન પાસે રહેતો બે કે
તેનું ઘર ખડખીડ પાછળ હતું. જ્યાં તેની સ્ત્રી તથા
નાની છોકરી રહેતાં.

આ ખાખનમાં બન્નેને શુનેમાર ગણી બધકતી
ઓફિસે સાહેબ પાસે રૂપર ખુલાસા માટે બોલાવેલાં.
સાહેબ પાસે અમારા એક બીજા રેપ્યુટરી સાહેબ બેઠા
હતા. હું કહ્યો. બન્નેને અંદર બોલાવ્યાં.

કાશુનું શરીર પૂરું પાંચ હાથ કહેવાય તેટલું
ઝેંડું પણ દમજીનું લાગતું હતું. માથે લીલો મેસો
કાંઠો, રાખેડી રંગનો એકડીવાળો હાફકોટ ને ઉરખી
ચોરખીનો પહેરવેશ તથા બિલા રહેવાની દમ કઢી
આપતાં દતાં કે આ એકસઆરામી માણસ છે. ટીંગાનાં
સાંકાવાળાં એના મોઢા પર એક પ્રકારની બેપરવાઈ
ફાટી હતી. એની આંખો જેટલી નિર્જીવ લાગતી
હતી તેટલી સમજદાર ન હતી. એની લાલ આંખમાં
એવી જ્વલનું ધેન લાગતું હતું કે જાણે કેઈએ
તેને હમણાં જ બંધમાંથી એકો કરી દીધો ન હોય!
એનાં ચોપચાં પર ભાર દેખાતો હતો. મોંઘીને ઓફિસે
બોલાવી છે ને પાસે બેઠી છે એ દેખતો હોવા છતાં
તેણે તેની સાથે શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો ન હતો. તેમ
સામે પણ જોયું ન હતું. કાશુ અંદર આવી સાહેબના

રેશનની ડાબી બાજુએ અદ્ય વાળીને બેઠો.

તેની પાછળ મોંઘી આવી. ૨૫-૨૬ વર્ષની,
બેઠા ઘાટની અને જેમ એ વર્ણમાં હોય છે તેમ
બીને વાને હતી. કદરૂપી હોવા છતાં જ્યાં ધારીને
જેનારને તેની આંખમાં સમજ અને સરલતા દેખાતી
તે છતાં એ સાવધ ન હતી. તેની આંખો અવાર-
નવાર ફરતી હતી. ધડીમાં સાહેબ તરફ, તો ધડીમાં
કાશુ તરફ ઉતારવો ફરતી હતી. છતાં એની આંખોમાં
ચોક્કસ દેખાતું હતું કે તેની પાસે ખચાવ માટે
કશું કહેવાતું છે.

બેસે તરફ દટિ ફેરવીને સાહેબે પૂછ્યું : ‘કાશુ
બાણુ તમારું નામ ?’

‘હા જી, સાજાં મારું નામ કાશુ બાણુ.’

‘તમારી ઉમર કેટલી ?’

‘ત્રીસ એકત્રીસ વર્ષાં કરો.’

‘જાતે કેવા છો ?’

‘કાળો સાજાં.’

‘આ ગામમાં રહો છો ?’

‘હા જી.’

‘કેટલા વખતથી રહો છો ?’

‘આપદાશના વખતથી રહ્યો છીએ.’ કાશુએ
કહ્યું.

‘ક્યાં શું કરો છો ?’

‘ચોડા દી પેલાં જનમાં જાતો. હમણે બીકિયું
વાળું છું.’

‘તમારું ઘર ક્યાં આવ્યું ?’ સાહેબે પૂછ્યું.

‘આમ તો ખડખીડ પાછળ બેઠું છે પણ
જન પાસે રહું છું. એકલો સાજાં.’

‘એકલા કેમ રહો છો ?’

‘એકલો રહું છું.’

‘તમારાં બાઈડીછોકરાં ક્યાં રહે છે ?’

‘ઘેર રે’ છે સાજાં.’

‘ક્યાં ઘેર ?’

‘ખડખીડ પાછળ છે ને લાં.’

‘તમે તમારી બાઈડીને બોળાઓ છો ?’

‘ને બોળાજી ?’ કહી કાશુ હસ્યો.

‘આને બોળાઓ છો ?’ સાહેબે મોંઘી તરફ
પેન્સીલ ચીંધી કહ્યું.

‘હંક.’

‘એ કાણુ છે ?’

‘મોંધી.’ મોંધી તરફ નજર કરી ઉતાવળે ફેરવી લેતાં કાણુએ કહ્યું.

‘એ તમારે શું થાય ?’

‘ઘરવાળો સાથ.’

‘હીક. તમારી રેશનબુક તમે કદાવી છે ?’

‘હા જી.’

‘બેગી લાવ્યા છે ?’

‘હા જી. મારા ગળવામાં છે. કહી કાણુએ તેના ખીસામાંથી રેશનબુક કાઢી ટેબલ પર મૂકી. સાહેબે તે બુક લઈ, ઈન્સ્પેક્ટરના રિપોર્ટ સાથે વાંચી સરખાવી તપાસી નેઈ. પછી પૂછ્યું: તમે કેટલી રેશનબુક કદાવી છે ?’

‘હેં. સાથ એક જ, એક.’

‘લુઓ.’ સાહેબે કહ્યું. ‘તમારા નામની બે ચોપડી નીકળી છે. માટે સમજીને બોલજો. બે રેશનબુક કદાવવી એ ગુનો છે ને બોડું બોલ્યો ને પકડાશે તો બમણો દંડ થશે.’

‘સાથ, મારે કહેવું છે.’ કહેતી મોંધી ટેબલ પાસે જવા ઈર્ષા સાહેબે કહ્યું: ‘તમારે કહેવાનું પંછી કહેજો.’ અને પછી કાણુ તરફ ફરી સાહેબે કહ્યું. ‘તમારે આમાં શું કહેવાનું છે ?’

‘મેં બીજી ચોપડી કદાવી નથી. મેં એક જ કદાવી છે.’ કાણુએ કહ્યું.

‘તમારી સ્ત્રીએ બીજી ચોપડી કદાવી છે તે બોલો છે ?’

‘ના, સાથ.’

‘લુઓ બોલવામાં ધ્યાન રાખજો. તમારે ને તમારી સ્ત્રીને આ બાબતમાં કંઈ વાત નથી થઈ ?’

‘જરાય નં. કોઈ દી નં, સાથ.’

‘હીક, બહુ સારું.’ કહી કાગળ પર કંઈક ટપકાવી સાહેબે મોંધી તરફ જોયું. ‘તમારું નામ મોંધી ?’

‘હા, કહી.’

‘આ તમારા ઘરવાળા છે કે ?’

‘વળી મોંધીએ હકારમાં માથું નમાવ્યું.

‘એમના નામની બીજી ચોપડી તમે કદાવી છે ?’

‘હા સાથ.’ નમ્ર શબ્દોમાં માથું નમાવી મોંધી

ટેબલ નજીક આવી.

‘એક માણસની બે ચોપડી કદાવવી એ ગુનો છે તે બોલો છે ?’

‘હા. સાથ. પણ એણે એની ચોપડી કદાવી હશે ઈ મને ખબર નં સાથ.’ મોંધીએ કહ્યું.

‘હા હા હા.’ નજીક ખેંચા ડેપુટી સાહેબે ગલોફાં બરીને હસ્યા ને બોલ્યા ‘She seem to be a very shrewd woman (એ બે પક્ષી બાઈ લાગે છે.)’

‘તમારા ઘણીએ ચોપડી કદાવી છે કે કદાવવાના છે તે તમને ખબર નોંતી ?’

‘ના. સાથ.’

‘એ વાત અમારાથી મનાતી નથી બાઈ. સાહેબે કહ્યું.

મોંધીનું મોઢું સાવ ઊતરી ગયું. છતાં જરા સાવ થઈ તેણે સાહેબ તરફ જોયું ને બોલી: ‘સાથ, સાચુ માતો ન માનો આપ સાથ છે. પણ મારી અરજ સાંભળો. મને સવાલ જવાબમાં ભૂલાર્થ જવાબ છે મારી વાત સાંભળો.’

‘બોલો. શું કહેવું છે ?’ સાહેબે તેના તરફ જોયું.

‘અમે આ જ સોળ વરસથી ભેળાં રહીએ છીએ આજ છે મહિનાથી એ અમથી જુદા થઈ બીજે રેવા ગયા છે.’ મોંધી બોલી.

‘ગયા હશે.’ ડેપુટી સાહેબે કહ્યું.

‘યા માટે જુદા થયા છે ?’ સાહેબે પૂછ્યું.

‘It Seems you are also interestec in her (તમને પણ એની વાતમાં રસ આવતે હોય તેમ જણાય છે.)’ ડેપુટી સાહેબે કહ્યું.

સાહેબે તેના તરફ ન જોયું એટલે મોંધીએ શરૂ કર્યું. ‘પેલાં તો અમે સખે રેતાં. એ મિલે ગમ ને હું કામપાણી કરતી. પણ પંછી મારે છોડી આવી ત્યારે તેને માતાં નીકળ્યાં. જાડુ ભારે. માતાજી દિયારે માંડ બેઠા કર્યાં. પણ તે દીપ્તી એના પંઝરમાં વસી ગઈ. એટલે કામે ગમ ને તાવ આવે પંડમાં કળતર થાય ને એવું એવું થવા માંડ્યું. એટલે ! કામે ગતતા એાસરી ગયા. વેદને નાડ ગતારીને પરિઠ. લીધાં તો ય એવું ને એવું રિયું. તો ય અમારું માંડ પૂરું થઈ રેવું. એમાં, સાથ, આ લગાઈ રૂઈ

નીકળી કે નંઈએમાં મોંઘવારી ખી વધી ગઈ. 'મેં
એ કામ બીજે બંધાવ્યાં પછુ ઈ થીગરેથી હાંક્યું નેં.
એને આ જોવે. ગાંજે જોવે. નાટક ફિલમ ખી ગમે
તે એ જોવા જાય ધર્યાં હું પૈસા ન હોં એટલે બહે.
મારે જોડી નાની. મોંઘવારી ખી. ને ઈન્ધા પંડે
દાઢક કરવા વેપારી લે ઈ ભાવે સાકર, ધરાખ,
દાઢમ, ધાણા લાવી દેવાં પડે. ઈમાંથી જાયે તંઈ આ
આગાંબમાં પૈસા દઈ ને ! એક દી મારી માટે પૈસા
સાવ નેં ને એણે રાતે આવીને આઃ આની માગી, મેં
ના પાડી એટલે ઈ તપી ગ્યા. મારો ય સાચ સ્વમાવ
આકરો. થાકી ગઈ'તી એટલે હું ય પછુ જોલી.
પછી ચાલે અચાલે કામ લાગે એ માટે ચાર આનીનો
પાસ ટંકડીમાં સંઘરી રાખ્યો'તો ઈ આપે. ઈ
લઈને ગ્યા ન ગ્યા ને તરત પાછા આવ્યા ને કંઈ
કીધા વગર બસ મને ધમેકી નાખી. વગર વાંકે.
મારાધી નો રેવાણુ' એટલે હું સામી યઈ. એટલે મારી
સામે એ મિલનેા પાસ ફનાવીને ક્યે કે 'ઈ મિલનેા
પાસ હવે હાથતો નથી તો ય દીશે કેમ ?'

'જે કે મારે ખમી ખાણું જોતું' કે શીતળાની
ભરમીમાં એનું મગજ ટેકાણે નો રે. ને મારો ધરમ
મારે ખમી ખાણું જોવે. પછુ જોતું શું ! સારે
મેં બહુ દાઢ ચડી'તી ને માર પજો તે નો રેવાણુ'
એટલે મેં કીધું કે 'તારે આઢમી ખૂબ છે તો પડે
માઈને વાવડોને ! આમ બાપડીને પનારે પડીને
ખતા નથી ને ઉદ્દા મારો છો શીદ ?' હા. બસ
જિ ધડીએ ઈ ધરમાંથી નીકળી ગ્યા ને કેતા ગ્યા
'હવે ના આણું. આણું તો હું કાણુ નેં. મેં કે દી
જવાની ના કીધી'તી ? હવે તો હાથે રળી ખાઈ તો
'ખરો.' તે દીધી સાચ એ જુદા રે છે. આજ
મેં મહિના પૂરા થયા. ને આ ગઈ આઢમને દી
રાતમો બેઠા. આટલું કહી મોંઘી મૂંગી યઈ ગઈ.
મેણે કાણુ તરફ જોયું. કાણુ તો મેપરવાદથી કારકુન
ખ કરતો હતો તેના તરફ નજર ચોંટાડતો હતો.

'તો ય કાક દી તો બેજાં ચાતાં હશે ને ?'
ખુદી સાહેબે કહ્યું.

'ના. રે ! ના. કાઈ દી ને. એનો લાઘમિધ
પાસા પોતાને ત્યાં ઈ પગા પાથર્યા રે. તેથી મને
રમ થઈ ને હું જોવા ગઈ. પછુ સામે ના જોયું.

પછી તો મને થયું કે કંઈ ને. આકુલા પાછા આવશે
આવા વખતમાં એને કાણુ સંઘરશે ? એવામાં માણસ
જણુતરી યઈ ને 'મેં. નામ લખાવ્યું. નામ લખવા
આવ્યો ઈ ડોકરાએ કીધું કે 'ગમે ત્યાં રેતા હશે
તો ય ચોપડી તો મળશે પછુ પછી મને એમ થયું કે
ચોપડી તો કલાવે પછુ વગર પૈસે દાણા. કચાંથી
લાવશે ?-દાકડા પૈસા વગર હવે 'કાઈ ભણું. રાખતું
નથી એટલે મેં એની ચોપડી કહારી. જુઓ એ આ
રે ચોપડી. 'કહી મોંઘીએ ટપાસ પર રેશનખૂક મૂકી.
'-મેં એ જોઈ હતો. સાહેબે પછુ જોઈ. એ ખૂક
હારે અનાજ-ખાંડ કંઈ લેવાયું. ન હતું. તોપણ
સાહેબે કહ્યું : 'તમારા ધણી ધેર આવે ત્યારે તમે
ચોપડી કંઠાવી શકા, પછુ એને એમ પૂછ્યા વગર
ખીજ ચોપડી કંઠાવવી એ યુતો છે. તમે મારી વાત
સમજો છો ?'

'સાજુ, એ યુતો વદતો હશે ઈ મને ખબર નથી.
એ ચોપડીમાં મેં હજી ખાંડ-ખાજરા કંઈ નથી લીધું.
મેં ઈ પડે ધેર આવે પછી ચોપડી માણું તો કાણુ
જણે કયે આવે ? ને હું તો મગજથી બાઈ છું. હમણાં
દાડીએ જઈ હું તે દુકાળ જોટથી જૂખ લાગે છે તે
બંધી પાંચરો-ગર-માટીકરી. એ ખાઈ જઈએ છીએ.
પછી ધરમાં દાણુ ન હોય તે એ આવીને જોવા રે
તો ! એટલે સાજુ મેં ચોપડી કંઠાવેલી.

'પછુ તમે જોયું કે એ આવ્યા નહીં. તો ય તમે
ચોપડી પાછી કેમ ન આપી ?' ડેપ્યુરી સાહેબે પૂછ્યું.

'તો આવ્યા સાજુ. મને ય એમ થાય છે કે નો
આવ્યા. પેલાં દાડી એમ કેતા કે આજ મોડું થયું.
તને ફરચિંતા યઈ હશે. કાલ પેલાં આવશે. એમ
જોલનાર-આઢમી આજ કેટલા દી વ્યા ! ઈ તો ઠીક
પછુ સાચું ય જોતા. મથી. ઈને પડે ગરમી છે તે
દાઢક કરવા અમારી દીકરીની ખાંડ મહિનો વ્યા કેડે
મારી મણુંદ હારે. ઈને મોકલ્યું છું. પૂછા ઈને. 'કહી
મોંઘીએ કાણુ તરફ જોયું. મોંઘીની આંખ સાથે આંખ
મળતાં કાણુએ નજર ફેરવી લીધી.

કાણુને સાહેબે પૂછ્યું : 'તમને ખાંડ મોકલે છે
તે મળે છે ?'

'મળે છે.' કાણુએ એકરાર કર્યો.

'સુરત મોંઘીએ કહ્યું : 'ને તોપણ સાજુ રસ્તામાં

ક્યારેક ભેટા થઈ જાય છે તો નજર ફેરવી જાય છે. સામે ય જોતા નથી. આજે હાફિસમાં અરધી કલાક થી બાર બેઠાં હશે પણ મારા તો ઠીક પણ એની છાતરીના ય સમાચાર પૂછ્યા નથી.' આ છેલ્લા શબ્દો બોલતાં મોંઘીની આંખમાં પાણી હતું. કાળુની નજર ત્યાં હતી.

'એ અંધી જુદી બિનજરૂરી વાત છે.' સાહેબે કહ્યું.

'તો ય જોતે પૂછે કે વગર ધણીએ રેશનબુક રાખવી છે.' ઉપ્પુડી સાહેબે કહ્યું.

'You please don't talk nonsense. (તમે લેલા થઈ નકામી વાત ન કરો.)' સાહેબે કહ્યું.

'એવું સીદ બોલો છો સાબ,' મોંઘીએ કહ્યું. 'ગરીબ હશે પણ ભગવાન સૌનો સરખો છે. ઈ એને ખમા કરશે. મારે હવે ઈ ચોપડી નથી જોતી.'

'એ પાછો આવશે ત્યારે...' ઉપ્પુડી સાહેબ બોલવા ગયા. ત્યાં મોંઘીએ કહ્યું: 'મને પેલાં બે હતો કે ઈ કેમ કરીને રણશે એટલે ચોપડી કઢાવી'તી. હવે રજે છે.'

'પાછા મૂકી દેશે તો?' ઉપ્પુડી સાહેબે બીજો પ્રશ્ન મૂક્યો.

'મારો આદમી છે ને ! હું જોળખું છું, સાબ.' કહી સાહેબ તરફ જોઈને બોલી. 'હવે સાબ...'

'We are wasting time (આપણે વખત બગાડીએ છીએ)' સાહેબે કહ્યું. ને મોંઘીને કહ્યું 'અસ. મારે હવે બીજું કશું પૂછવું નથી. આપી સાંભળો ! બીજી ચોપડી કઢાવવાથી દંડ ચાય છે. તમે ચોપડી પર અનાજ-ખાંડ કંઈ નથી લીધું તેથી આ એક વખત માટે રહેમ લાવી જવા દઉં છું. જાઓ.'

કાળુ તરફ એક વેધક નજર ફેંકી મોંઘી ઓફિસના રૂમની બહાર ચાલી ગઈ. કાળુ ઊભો હતો ત્યાં જ ઊભો રહ્યો.

'તમારું કંઈ કામ નથી હવે. જાઓ.' સાહેબે કહ્યું.

'મારે સાબ, એક અરજ કરવી છે.'

'શું ?'

'હું આ ચોપડી મેં છું કે આ ?'

'કેમ ? તમે કઢાવી હોય તે.'

'તો સાબ મારા ખડપીડના ઘરની લાવો.'

'એ ચોપડી શા માટે જોઈએ છે ?'

'મારે ત્યાં જાતું છે.'

'આજે જ ?' ઉપ્પુડી સાહેબે પૂછ્યું.

'હા.' કાળુએ કહ્યું.

'તમારે આ છત્તપરાની ચોપડી રખાવ. તમે ખડપીડની વોર્ડ ઓફિસ છે ત્યાં જાતું એટલે સરનામું બદલાવી દેશે. આ ચોપડી તો રદ કરવાની છે.' કહી સાહેબે ચોપડી પાછી આપી.

તે ચોપડી લઈ કાળુ ઉતાવળે બહાર નીકળી ગયો.

તે દી સાંજે મેં ખબર કઢાવેલી. કાળુ ખરેખર જોતે ખડપીડવાળે ઘેર રહેવા પહોંચી ગયો હતો. કહી કનિત મૂંઝા ચયો.

'આવી દામમાં ચાતું બહુ બને છે.' માણેકચંદ્રે કહ્યું.

'આમાં કયું માનસ કામ કરે છે એ જાણવા મને ઇતિજારી છે.' કાનિતએ કહ્યું.

'મને વાતમાં બહુ મજા આવી.' પ્રભાએ કહ્યું. 'એ Healthy (તંદુરસ્ત) માનસ કહેવાય. પણ હવે બીજી વિચિત્ર વાત સાંભળું તે પહેલાં હવે ઘેર જઈએ. રાત પડી.'

'ચાલો.' ઊંડાં ઊંડાં નિરંજને કહ્યું. 'કાનિત, તારે આમાં કયું માનસ કામ કરે છે તે જાણવું છે ને ? એમાં માણસનું માનસ કામ કરે છે.' નિરંજને માણસ શબ્દ પર લાર મૂક્યો ને ઉમેર્યું. 'અને જોમાં માણસાઈ હોય એ માણસ. માણસાઈ શું કહેવાય તે જાણવું હશે તો ફરી મળશું' સારે વાત કર્યું. 'કહી અંધા જવાને આગળ વધ્યા.'

'આપણો પ્રશ્ન ચૂનીલાલ વિષેનો તો...' માણેકચંદ્રે બોલવા ગયો. ત્યાં નિરંજને કહ્યું. 'દરેક પ્રશ્નનો ઉત્તર તુરત નથી મળતો. માણેકચંદ્રે કાંઈક વખત ઉત્તર શોધતાં વધુ વખત જાય છે. હું એમ છત્તું છું કે તમે આમાં ઉતાવળ ન કરશો. હજી આપણે આવતી કાલે સાંજે મળવાના જ છીએ. ઠીક ત્યારે 'નમસ્તે.' 'નમસ્તે.'

તજાવની પાળ પરના તે બાંકડા પર પડને ચોતાની એક જગ્યાની લીધી.

અમને બંધાયને મૂંગા કરી દેતી રસિક અને વિચાર યુક્ત
મથુરપ્રસાદની વાતો-૨

બેન્કનાં નાણાં

લેખક

સુનિકુમાર મ. સહ

‘તે ખરું’ પણ મને તે કારણ
લાગતું નથી. શેઠે ધાતું હોત તો આપ-
ણને પેતાની પાસે મોકલાવી ઘેસા આપ્યા
હોત, તેમ નહીં તો પેતે આવીને
ઘેસા આપી ગયા હોત, કે શુભાર્તા
પાસે મોકલ્યા હોત કે હુંડી ખીડી હોત.
મોતીશેઠ ગમે તેમ કરી શકત પણ મને
લાગે છે કે એક લખવાનો શોખ તેમને
એટલો બધો છે કે હવે તો તેમને

૨૧ જ પડી ગઈ હશે.’

‘મોટો વહીવટ હોય તો એકા ઘણાંય લખવા
પડે તેમાં ૨૧ પાવાની વાત શી રીતે આવે ?’

મથુરપ્રસાદ ઊઠાણમાંથી મોડતો હોય તેમ મોલ્યા,
‘તેનું કારણ છે. એ સમજાવો તો મોતીશંકર શેઠનો
આગલો કલિકાત ગળણે પડે.

મોતીશંકર શેઠ, તમે જાણતા હશો તેમ છ બહેનો
ઉપર એક લાઈ છે. અને છ બહેનો તેમનાથી મોટાં
અને પુત્ર-પુત્રી પરિવારવાળાં એટલે ઘણાંઓ તેમને
મામાશેઠના નામથી પણ ઓળખે છે. તેમના પિતા
.....નગરમાં આઠ રૂપિયાના પગારે કારકુન હતા.
અને તેમનાં મા ધનના જાતુ જગ્યાર આઈ હતો.
મોતીશંકર શેઠનું કુટુંબ પહેલેથી ખાનદાન ગણાય અને
મોતીશંકર શેઠના દાદા તેમજ માના બાપ પણ પૈસા-
દાર હતા. પણ દાદાની ઉતર વયમાં તેમને મોટી ખોટ
ગઈ અને મોતી શેઠના બાપમાં એવી વેપારી કુનેહ
નહીં એટલે તેમણે મોકરી સ્વીકારી લીધી. તે વખતે
તેમની પાસે એક માત્ર ઘર, અને તે પણ ધનજાના
બાપે તેને કાપડામાં આપેલું તે જ રહેલું. બાકી કેટલું
રહ્યું તે ધનજા જાણે.

મોતીશંકર શેઠ એક બાલક હતા સારથી તેમના
ઘરમાં દર માસે એક પ્રસંગ ખનતો, જે બંધાને ઘણા
ગંભીર લાગતો અને ધરના બંધાં માણસો તેમાં લાગ
લેતાં. ધનજાની લગભગ બેતાલીસ ત્રેતાલીસ વરસની
વયે મોતીશેઠનો જન્મ થયો હતો અને આ પ્રસંગ
તો તેની વયે પહેલાંથી તેમના ઘરમાં ચાલુ હતો. તે
એ કે દર મુદ્દે એકમે બપોરે મોતીશંકરના બાપ કપૂર-
ચંદનો પગાર આવે ત્યારે ધરની પરસાળમાં રાતે
બંધાં ભેગાં થાય. એક મોટા રીસમનો ઇસ્કાતરો લઈ
ધનજા અને બંધાં ઊકારાઓ તેની આસપાસ બેસે.

એ પ્રવાસ ફાળો કરવા અંગેનો હતો. અને બંધા
મોતીશંકર શેઠના વિશાળ મકાનના અતિથિ-
ગૃહમાં બેઠા હતા. માત્ર એ ગામના જ નહીં દિનુ એ
આખા પ્રદેશના મોતીશંકર શેઠ સૌથી પૈસાદાર જ નહીં
પરન્તુ સૌથી પ્રતિષ્ઠિત શેઠ હતા. એ ઘેસા જેમ તેમની
સુદ્ધિ અને કુનેહથી પ્રાપ્ત થવા હતા તેમ એ પ્રતિષ્ઠા
તેમના સૌજન્ય અને દાક્ષિણ્યે તેમને આપનાં હતાં.
અને અમે બંધા તેમની જ વાત કરી રહ્યા હતા ત્યાં
એક નોકરે આવી મથુરપ્રસાદના હાથમાં ચિટ્ટી મૂકી.
તે શેઠ તરફથી આવી હતી અને તેમાં ફાળા માટે
સારી રકમનો એક ખીજો હતો.

નોકરે બધો અને મથુરપ્રસાદ એક સામે બેતા
બેતા ઊંડા વિચારમાં લૂબી ગયા.

‘કેમ શું વિચારમાં પડ્યા ?’ મેં પૂછ્યું. ‘એકમાં
રકમ ઓછી છે ?’

‘ના, ના.’ મથુરપ્રસાદે કહ્યું. ‘એક તો બરાબર
છે, પણ હું એ વિચાર કરતો હતો કે આજ આટલે
વર્ષો પણ મોતીશંકર શેઠનો એક લખવાનો મોહ ન ગયો.’
‘સેમાં મોહ રાખો. આપણને એવી રીતે લખ્યું.
એક મળે છે, નો કે તેમાં કાઈકે ખોટા પણ પડે
છે, આ એક ખોટો તો નથી ને ?’

‘શું ?’ મથુરપ્રસાદે જરા ઊંચે સ્વરે મોલ્યા.
આટલા પંથકમાં મોતીશંકર શેઠના એક ખોટો કહે-
વાની ખીજ કાઈએ હિંમત કરી હોત તો ત્યાં જ
મારામારી થઈ જાત. પણ હું તો એ જ વિચાર કરું
છું કે શેઠને નો એકનો મોહ નહોતો તો એકથી
ઘેસા શા માટે મોકલે ?’

‘કેમ નહીં. એકમાં તેમને તેમજ આપણને
વધારે સગવડ છે.’

ધનયા પગાર ગણે તેમાં આગલા માસની સિલક ઉમેરે પછી હિસાબ કરવા બેસે. તે બોલે અને કપૂરચંદ શેઠ ગણતા જાય. આટલા પૈસા મોટીને, આટલા ગોવાળને, આટલા દોશીને એમ આંકડા મૂકતા જાય. અને દર માસે કાંઈક તો ખાસ ખર્ચ તો કરવાનું જ હોય એટલે તે માટે બધાં વિચાર કરે. વિચાર કરીને તોડ કાઢે. પછી જમા અને ઉધાર બંને પાસાં સરખાં થાય એટલે ધનયા બોલે ! હાથ ભગવાનની મહેરબાની આ વખતે બેન્કમાંથી પૈસા લેવા નહીં પડે. બધાંનાં મોઢાં હસતાં થાય અને સલા બરખાસ્ત થાય.

ત્યારે આપણા દેશમાં પહેલવહેલી કન્યાશાળાઓ દાખલ થઈ સારે મોટા ધરતી છાત્રી ધણુંખરું પાંચ છ વર્ષની ઉંમરે નિશાળે બેસે અને અગિયારમા વરસની ઉંમર થતાં નિશાળેથી ઊડી જાય. ધનયા એ રીતે ત્રણ ચોપડી ભણ્યાં હતાં અને સરવાળા, બાદ-બાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર એટલાં અંગ્રજીતનાં ચાર અંગ બરાબર ભણ્યાં હતાં. પણ તેમનાં પોતાનાં સંતાનો તેથી ધણું વધારે ભણે એવા તેમનો આગ્રહ હતો. એટલે તે પોતાનાં છાત્રીને નિશાળે ભણાવવામાં ધણું મક્કમ હતાં અને ઘેર તેમને સીવતાં ભરતાં અને ગૂંથતાં શીખવતાં. અને તેમનાં બધાંનાં લગ્ન પણ મોટી ઉંમરે કરેલાં. સૌથી મોટી બહેનનાં લગ્ન વખતની અને એવા મોટા ખર્ચનો વખત આવ્યો હોય ત્યારની આવી કેટલીક બેન્કની વાત મોતીશેઠે સાંભળેલી તે ધણા રસથી કરે છે. તેમની બીજી બહેન તનુનાં લગ્ન અને આણું સાથે કરવાનાં હતાં. તે વખતની સલા ભરાઈ હતી સારે મોતીશેઠની બે બહેનોને કન્યાશાળામાંથી રેશમી કપડાં અને સોનાના દાગીના ધનામમાં મળ્યા હતા, તે તેમણે બધાં આણામાં આપવા કબૂલ કર્યું. કપૂરચંદ શેઠે વાત કરી કે તેમને નગરશેઠને ત્યાં ત્રણ વર્ષનું નાચું નાખવાનું કામ આપવાની દરખાસ્ત થઈ છે. તેના ત્રીસ રૂપિયા તેમને મળશે. મોટી દીકરી જે સારે કેકણે પરણી હતી તેણે પચાસ રૂપિયાની સગવડ કરી આપવાનું માથે લીધું. એક બહેને પોતાનાં ભરેલાં કામે વેચીને પૈસા ઊભા કરવાનું માથે લીધું. અને ધનયા ખર્ચની રકમ બોલતાં ગયાં. કપૂરચંદ શેઠે ગણતા ગયા. પછી ઊપજની રકમ ગણવા લાગ્યાં અને ખર્ચ કાઢતાં એક બે રૂપિયા વધશે તેવા અંદાજ નીકળ્યો. ધનયા અને કુટુંબ

ધણું જ ખુશી થયાં. હાથ, મેળ મળી રહ્યો. હવે તો પછી બેન્કમાંથી પૈસા ઉપાડવા નહીં પડે. તે જ પ્રમાણે મોતીશેઠે નાનપણમાં માંદ પડ્યા હતા. તેનું વૈદનું બિલ ચૂકવવા માટે કપૂરચંદ શેઠે બે માસ માટે ખાનસેપારી ખાવાં છોડી દીધાં હતાં. એકવાર મનુ બહેનને ભણવા માટે ચોપડીના પૈસા ભેળા કરવા માથે લીધું હતું. આવા તો અનેક પ્રસંગો આવ્યા અને ગયા હતા.

ધનયા છાત્રીને વાપરવા માટે પાઈ કે પૈસા કે કોડી આપવાની બહુ જ વિરુદ્ધ હતાં. તે કહેતાં કે કીક છે કે આપણે તો બેન્કમાં પૈસા પડ્યા છે તે આ બધું પોસાય પણ જેમને તેવા પૈસા નહીં હોય તેમનું શું થતું હશે ! ધરમાં આડોશ-પાડોશનાં છાત્રા રમવા આવે તે બધામાં ખાવાનું વહેંચી લેવામાં આવતું. તેમાં જે વધતું ઝોણા ભાગ માટે તકરાર થાય તો ધનયાનો રણકાર કરતો ધાંટો સંભળાય. 'કેમ રે ! લોભ શેનો કરો છો ! ખૂદી જશે તો બેન્કમાંથી પૈસાં લઈ મગાવી લઈશું'. પણ ભાગ તો બધાનો સરખો અને પાડોશીનો વધારે.'

મોતી શેઠે છેક નાના હતા અને ધૂડી નિશાળે ભણતા તે વખતે તેની સાથે બીજે એક પૈસાદારનો છાત્રા તેનો ભાઈબંધ હતો. તેણે મોતીશેઠને પોતાની કીકની વાપરેલી ટોપી બેટ આપી. અને ધનયાને વાતની ખચર પડતાં જ તેમનો પિતો ગયો. કહે હમણાં જ જઈને તે પાછી આપી આવ. બેન્કમાં આપણા પૈસા પડ્યા છે તેમાંથી એક કીકની ટોપી પણ નહીં આવે. એમ તને લાગે છે ! મોતીશેઠે રડતા રડતા જઈ ટોપી આપી આવ્યા અને પાછા ફર્યા ત્યારે તેમને માટે તેની જ કીકની નવી ટોપી તૈયાર હતી. પછી તો કપૂરચંદ શેઠેનો પગાર ધીમે ધીમે વધીને પંદર રૂપિયા સુધી ગયો અને બીજી તરફ જેમ જેમ એક પછી એક બહેનો પરણીને સાસરે જતી ગઈ અને ધનયાના કુટુંબમાંથી એક એક માણસ ઘટતું ગયું પણ મોતીશેઠે કહે છે કે તે સમજણા થયા ત્યારથી તે મોટા થયા ત્યાં સુધી બેન્કમાં પડેલા પૈસામાં એક પાઈ પણ તેઓ ઉમેરી શક્યાં નહોતાં.

પણ કપૂરચંદ તથા ધનયાની ગાગમાં સુવાસ અને શાખ ધણી સારી હતી. બધા તેમને પૈસાપાત્ર લેખતા.

કાઠક તેમને કંલુસ પછી મળ્યું. તોપણ છોકરાંઓ બધાં પોતાનાં પૈસા બેન્કમાં પૂજા છે તેથી સર્ગ ખનતાં અને માયું જાયું રાખીને ફરતાં. બેન્કના એ પૈસાની હયાતીના બાને બધાંમાં નિર્લયતા અને સાહસ આપ્યાં હતાં. છોકરીઓ બધી સારે કેકાણે પરણી હતી. પછી ધનના પાસે બેન્કમાં પૈસા છે એ બાને પણ તેમના ગૌરવમાં ઉમેશ થતો રહ્યો હતો.

એક વાર મોતી શેઠે ધનબાને પૂછ્યું, કે આપણાં બેન્કના પૈસાના વ્યાજનું શું થાય છે અને ધનના ગુરસે થઈ ગયાં. શું આપણે મારવાડી છીએ તે વ્યાજ ઉપર છવીએ, અને મોતીશેઠ શાન્ત થઈ ગયા.

સત્તરમે વરસે એક બાલુ મોતીશેઠ મેટ્રિકમાં પાસ થયા અને બીજી તરફ કપૂરચંદ શેઠ ગુજરી ગયા. દી-કરીએ બધી સાસરે હતી, અને મોતીશેઠે પણ કમાણીની શોધ કરી. એક ધણી પ્રતિષ્ઠિત શરાફને લાંબાદગામ નોકરી શોધી. જગ્યા સારી હતી, શેઠ સારા હતા. આગળ વધવાના ધણી સંભવ હતા એટલે તેમણે નોકરી તો છાંડી લીધી. પણ શર્યાતમાં તો ઉમેદવારી કરવાની હતી. મોતીશેઠ પોતાને ગામ ધનબાને એ વાત લખી, પણ સાથે ઉમેયું કે અત્યાર સુધી બેન્કમાંથી પૈસા ઉપાડ્યા નથી માટે હવે પણ ન ઉપાડ્યા. પોતે પોતાનું સંભાળી લેશે અને પગાર શું નક્કી થાય છે તે જાણ્યા પછી ધનબાને પણ પૈસા મોકલવા શરૂ કરશે. ફક્ત એકબે મહિના ચક્ર બેવી પડશે એટલું જ.

પણ એકબેને ખદલે ચાર માસ વીતી ગયા ચાર માસમાં જ મોતીશેઠે એવી આવડત ખતાવી એલું સારું કામ થયું અને પોતાના અંગ્રેજી ગાનને લીધે પરદેશનો એવો સાશ વેપાર કર્યો કે શેઠની પ્રીતિ તેમણે તરત સંપાદન કરી અને તેમનો પંચોતેર રૂપિયાનો પગાર તે દાખલ થયા ત્યારથી કરી આપ્યો. મોતીચંદ તેમના શેઠ પાસે ગયા પગાર માટે ઉપકાર માગ્યો અને બે માગણી મૂકી: તેમાં એક તો યોડી રબ લઈ પોતાને ગામે જઈ ધનબાને તેડી લાવવાની અને બીજી પોતાનો પગાર શેઠે આપવાને ખદલે એકથી આપવાની. શેઠ આ બીજી માગણીથી જરા નિરંજિત થયા છતાં તે કબજા રાખી.

મોતીશેઠ એક લઈને હાંશબેર ધનના પાસે આવ્યા.

ધર પાસે આવનાં ધર જરા ઝંખું અને સનકાર ભાર્યું. અંદર ધનના ખાટલા ઉપર સૂતાં હતાં. પોતાને ગમે માત્ર ચાર માસ વીત્યા હતા છતાં પચાસી ઉપર સનેલ ધનના જાણે ચાર કે ચાલીશ વર્ષ જેટલાં વધારે વૃદ્ધ થઈ ગયાં જેખાતાં હતાં રાયરમીકાંથી ધર ભયું હતું તેને ખદલે લીતો અભરાઈગો ખાલી લાગતી હતી. ધનના બિજાં થયાને જ ચક્રર આનાં એટલે તેમને ફરી પધારીનો આશય લેવો પડ્યો. માત્ર મુખી સ્મિત સાથે વાતસત્યના રણકારભર્યો એટલો જ રવર સંભળાવો: 'આઓ ભાઈ.' અને તેમની વાતો શરૂ થઈ.

મોતીશેઠની એક મહેનજ હતી. નાનપણથી તેમણે તે પોષી હતી કે કમાતા થઈને બેન્કના પૈસામાં તેમણે ઉમેશ કરવો, એટલે બીજી બધી વાત પડતી મૂકીને તેમણે ધનબાને ત્રણસો રૂપિયાનો એક આપ્યો, અને શું કહે છે તે સાંભળવા તત્સમી રહ્યો.

ધનબાએ એક જાણે કાઈ નવી જ વસ્તુ હોય તેમ આગતેમ ફરવી બેસો. પછી મોતીશેઠને પાછા આપી કહ્યું, એ તું જ રાખ. મોતીશેઠે આગ્રહ છાંચ્યો નહોતો. પણ બા એ તો તારા બેન્કમાં પૈસા છે તેમાં ઉમેશ માટે જ મેં ખાસ આપ્યો છે.

ધનબાએ કહ્યું કે હશે! પણ મને તે નહીં ફાવે માટે તું જ તેની ગમે તેવી વ્યવસ્થા કર.

મોતીશેઠ જરા ઉમ થયા, અરે આટલાં વર્ષ બેન્કમાં નાણાંની લે મૂક કરી અને હવે નહીં રોતું ફાવે અને બીજું પણ કેટલુંક કહ્યું.

રસિક વચ્ચે જ બગાસાં ખાતાં કહ્યું, મથુરપ્રસાદ તમે નથી સારા વાર્તાકાર કે નથી. પ્રતિદાસકાર. ત્યારે તમે ખરી બનેલી હકીકત કહેવા બેસો છો ત્યારે અંદર વાર્તાના જેવાં વર્ણનો કરો છો અને વાર્તા કહેવા બેસો છો ત્યારે જાણે પ્રતિદાસ હોય તેમ અંદર બિનજરૂરી વિગતો ઉમેશો છો.

મથુરપ્રસાદ અટકી ગયા, 'કેમ શા ઉપરથી.'

મેં કહ્યું રસિક બરાબર જ કહે છે. આપણે તો મોતીશેઠને એક લખવાની ધૂન છે તે ઉપર વાત કરતા હતા. તે માટે તમે તેમનો અથવા કહો કે ધનબાનો પૂર્વદ્વંતાં કહેવા લાગ્યા. અમે ધારતા હતા કે તમે કાંઈ પુરપરાગત વારસાની વિદ્યક્ષણતા ખતાવવાના

હોશી પછી અત્યારે સુધી ધનયાગે એક વાં એક કાન્યા
 કુલ વંશાધીની ધર્મતાનો આજુ રહી પછું આન્યો તે
 પછી પાછાં આપવાની વાત લાગ્યા.
 આંધ્રકુલું, ધિંગા બ્યારે મોતીશેક ઘેર આવ-
 વાની વાત તમે હંમેશાં કરતા હતા ત્યારે ખરું જોતાં
 વાર્તાકારની માફક મોતીએ એક પૂરવાની, બારણે
 તોરણો લટકવાની અને એવા ઉત્સવના આનંદભર્યાન-
 વાળા ભાવને ખદલે બીતા, અભરાઈએ કેસી હતી
 અને ધર-સૂતકાર હતું અને એવી શોભિયા વાત
 કથાથી લાગ્યા.

રસિકે ફરી ઉમેર્યું અને ધનયાગ માંદાં શું કામ
 પડે? તમારે જાણે હિસાબે ધનયાગના ખેતાલીસમે વર્ગે
 મોતીશેકનો જન્મ, હોય અને અદારમે વર્ગે નોદરીમાં
 દામબલુ થઈ માતો, પૂજાર, આપવા આવતા હોય તો
 ધનયાગની વખતે તે વખતે માંડ સાકરી હોય તેમાં કમ
 જીવે, લાંબા ઉપવાસ, ખેંચ્યા હોય તેમ તમર
 આપ્યાની વાત, મણ, શી રીતે બંધ બેસે છે.

અથરપ્રસાદે કહ્યું કે જે તમે ઉતાવળા ન થયા
 હોત તો આ વાતને તમે ધનયાગે જે ઉત્તર આપ્યો,
 જે ઉત્તરથી એક કાણમાં મોતીશેક કિશોર મટી પીક
 બની ગયા અને જે ઉત્તર તેમના હૃદય સોંસરો જગાઈ
 ગયો છે તે તમે પણ સાંભળત અને તમારા બધા
 સંશયો નાશ થઈ જાત.

અને પછે બોલી ઉઠ્યા, 'એવો તે શો ઉત્તર
 હતો.'

ઉત્તર, અથરપ્રસાદે કહ્યું, 'ધનયાગે પચારીમાં
 સર્વ નિશ્ચય નાખીને આપેલો કે બેટા આજ સુધી
 જે કાંઈએ નથી બંધ્યું તે તને કહું છું કે મારે
 નામે કે કાંઈને નામે કોઈ બેન્કમાં કાંઈ પેસા છે ન
 નહીં અને હતા પણ નહીં. આ એક પંચ તે ખતાઓ
 સારે મારા જન્મમાંમાં પહેલી જ વખત જોઈ છું.
 અને સ્તબ્ધ અને મુઠ્ઠા બનીને જોઈ રહ્યા.

જો બાઈક કિશોર

ગુજરાતી સાહિત્યનાં અદ્યતન પુસ્તકો

મંગાવો

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

પ્રકાશન પુસ્તક પ્રકાશક અને વિદ્યાલય
 દાણાપીઠ-ભાવનગર

એક વાંચ. આર્ટ્સ, કોમર્સ અને સાયન્સની
 ૧૯૪૫ની પરીક્ષા માટે નક્કી થયેલ

ગુજરાતી પાઠ્યપુસ્તક

લોકમાતા ની

પથદર્શિની

લેખક :
 શિવલાલ જેસલપુરા, એમ. એ.

કિંમત એક રૂપિયા

પ્રકાશન

લેખક : જુહાપ ડી. બંધડિયા

કિ. ૩-૦-૦

વર્ષો સુધી સ્વેચ્છાએ સાદિત્ય-અન્યાસ સેવ્યા
 પછી હૃદયસમી જાણીતા લેખક શ્રી જુહાપ
 બંધડિયા આ પુસ્તકથી સાદિત્યક્ષેત્રે પુનઃ પ્રવેશ
 કરે છે. આ પુસ્તકમાં વાર્તાઓ, લેખો, ગીતો,
 દુહાઓ વગેરે પાંચ પ્રકારે પીરસાયેલાં અન્યા-
 મત-હાસ્યરસ વાચકને અનેરો આનંદ આપશે.

લેખક : જુહાપ ડી. બંધડિયા

કિ. ૩-૦-૦

લેખક : જુહાપ ડી. બંધડિયા

કિ. ૩-૦-૦

લેખક : જુહાપ ડી. બંધડિયા

કિ. ૩-૦-૦

લેખક : જુહાપ ડી. બંધડિયા

કિ. ૩-૦-૦

લેખક : જુહાપ ડી. બંધડિયા

કિ. ૩-૦-૦

લેખક : જુહાપ ડી. બંધડિયા

કિ. ૩-૦-૦

લેખક : જુહાપ ડી. બંધડિયા

કિ. ૩-૦-૦

‘મુશ્તરીએ આજે ઉસ્તાદને બોલાવ્યો છે.’
દરેક કોઠા ઉપર આ સમાચારે હલચલ
મચાવી દીધી હતી.

મુશ્તરી તો હવે દરેક રીતે ખલાસ થઈ ગઈ
હતી. રૂપના બગરમાં એક વખતની ગદારાણી સમી
મુશ્તરી આજે તો કોઈ ગયેલા આનાર સમી એક
ખાજુ જઈ પડી હતી. એના ગાંધ પર પહેલા દાઝોડા
પાવડરના થર નીચેથી પણ બહાર તરી નીકળના.
ગળું લાડાઈ ગયું હતું અને એક વખતની મીઠી
મુરાદ અમૂલી બની ગઈ હતી. એ હવે કોઈ નવી
ગઝલ-કવ્વાલી શીખવાની ન હતી અને શીખે તો
પણ કોઈ એ સાંભળવા નવરું ન હતું. એના ઉપર
હવે કોઈ મહેરબાની કરે એ તદ્દન અસંભવિત હતું.

છતાંય આજે તેણે ઉસ્તાદને બોલાવ્યો હતો
અને દરેક કોઠા ઉપર એ વાતની ચર્ચા થઈ રહી હતી.

‘જરૂર કોઈ નવી ચીડિયા પકડી લાવી છે.’

‘અરે ધડી દિલ ખહલાવવાની વાત હશે. કોઠા
ઉપર તો હવે કોઈ જતું નથી. અને રંગરાગના
ગ્રમણ કોઈ એમ બૂલી શકાય છે? ઉસ્તાદ સાથે
મે ધડી ગુસ્તેશો કરશે અને આનંદ મનાવશે. ઉસ્તાદે
હવે તો કોતરી ગયેલ દામના ધોડા જેવો છે ને!’

‘કાજુ જાણે પછી નવા સ્વાગે બહાર પડવાનો
ઠાઈ નુરખો હાથ લાગી ગયો હોય તો.’

અને બધા કોઠા પરથી ખિલખિલાટ હાસ્ય માર્ગ
ઉપર વેરાઈ પડતું હતું.

ધર ધરની બાંદી કોઈ ને કોઈ કામ શોધી મુશ્તરી-
ના કોઠા તરફ આંટા મારી આવી. કોઠા ઉપરથી
તારંગીનો મીઠો સર આવી રહ્યો હતો અને તે સાથે
ઠાઈ અણુપણે ગળામાંથી
આ...આ...આ...’ની
ગંગીતૂરી સૂરાવલિ કવચિત
વચિત પ્રગટી રહી હતી.

આખી રાત રૂપના
બગરમાં બેસનારીની બાંદી
પેલી અણુપણ ન હતી.
‘આ...આ...આ...’ના
ર ઉપરથી ત્યાં ચું ચાલી
હું છે તેનું તેમણે અનુમાન

કરી લીધું અને દરેક પોતપોતાની બાઈજીને એજ
જાતના સમાચાર દીધા: ‘નવી ચીડિયા આવી પડી છે.’

એ સમાચારે એ રંગરાગના બગરમાં હલચલ
મચાવી દીધી. રૂપનો બગર જે રાતબર બેઐતિ-
મંડળના સમારોહ સમે ઝગહળી બેઐતો હતો, તેમાં
અચાનક ન ધારેલી કાલિમા ફરી વળી.

‘નવી ચીડિયા!’

એ શબ્દો જ જાણે કોઈ પોતાની કમાણી ખૂટી
રહ્યું ન હોય એવા હતા રૂપના બગરમાં તેઓ પણ.
વખતથી બેસતી હતી. સૌ સૌના નસીબમાં મીઠી હતી
એટલી કમાણી કરતી. પરંતુ રોજબરોજ જેવા મળતા
એ એમાં એક મોટાંની વચ્ચે કોઈ નવી ચીડિયા
આવી પહોંચતી કે બસ ખલાસ! બધા રંગીલાની
ત્યાં જ કતાર લાગી જતી. વારો આવે કે ન આવે,
દરેકના મુખ એ એક જ કોઠા તરફ ઘોંટી રહેતા
અને રૂપબગરના બીજા બધા કોઠા થોડા દિવસ સુધી
તો ચૂંતા પથા રહેતા. ગમે તેટલો દારો કરીને
બેસે, ગળામાં ગમે તેવી હલક લાવે, છતાં તેમનો
ભાવ તે દિવસોમાં ન પુણતો તે ન જ પુણતો.
આવી જ રીતે એ દરેક બેસનારીએ એક દિવસ રૂપનું
બગર સર કપું હતું, છતાં આજે નવી ચીડિયાનાં
સમાચાર સાંભળી એ દરેકના વદન ઉપર કાલિમા
ફરી વળી.

મુશ્તરી થે એક દિવસ નેબનહરી હતી. એના
ગળામાં દર્દીકર્તું સંગીત હતું. એના હાવજાવમાં
માદકતા હતી. એક દિવસ એણે ય એ બગરમાં
ખગલ્યાટ મચાવી મૂક્યો હતો. પરંતુ એણે એનું
નેબન લુંદાવી દીધું અને પછી એને ચિંતા થઈ.

જે દિવસે મુશ્તરીની નવી ચીડિયા
રૂપના બગરમાં આવી ત્યારે કોઠા
કોઠા ઉપર એક સામડું તેલ રેડાયું

નવી ચીડિયા

લેખક
‘અન્નથ’

★

કોઠાની વારસદાર ન મળે
તો કોઠો ચૂંતો પડે, એ
એને મન આખરે ગુસ્સાવવા
જેવું હતું. ગમે તેટલી
કિંમત આપીને પણ એક
ચીડિયા ખરીદી લેવાની એ
ચેરવીમાં હતી અને જે
દિવસે મુશ્તરીની નવી
ચીડિયા રૂપના બગરમાં
આવી પડી, ત્યારે આખા

નવી ચીડિયા! ઉસ્તાદના દિલમાંથી એક અમકં પસાર થઈ ગઈ

બજારમાં કોઠા કોઠા ઉપર એ સમાચાર એકસામું તેલ રેકાયું.

(૨)

‘ચલો ઉસ્તાદજી, મુસ્તરીઆઈ ખુલાલી દે.’
મુસ્તરીની બાંદી ઉસ્તાદ અનવરખાં પાસે પહોંચી.

‘કયો ?’ ઉસ્તાદ બાંદી સાચું નેઈ રહ્યો.

‘નયી ચીડિયા આ ગઈ દે.’

‘નયી ચીડિયા !’ ઉસ્તાદના દિલમાંથી એક ભાતની ચમક પસાર થઈ ગઈ.

વર્ષો પહેલાં અનવરખાંએ આ રૂપના બજારમાં એક ખુલ્લા ચોતરા પર ફટલી શેતરંજ બિઝાવી પોતાની સારંગી છેડી હતી. કોઠા કોઠા ઉપર એ સારંગીની સુરાવટ રજુરજી રહી હતી. કંઈક રૂપજોબનાંએ એ સારંગી કાન માંડીને સાંભળી હતી. તે દિવસથી અનવરખાંનું એ બજારમાં અનોખું ધ્યાન થઈ પડ્યું હતું.

તે પછી તો એણે ઘણા જમાના નેઈ નાખ્યા. કંઈક નવી ચીડિયા એ બજારમાં આવી પડી, એની પાસેથી તાલીમ પામી કોઠા ઉપર બેઠી અને જૂની પથુ થઈ ગઈ. ઉસ્તાદના અંતરપટ પર રૂપજોબનની ખુમારીના કંઈક જોળા આવ્યા આવ્યા અને ભીતરી ગયા. મુકેલીનાની પુરજીમાં તરખતર બની રેશમી કંકની ઉપર ખુલ્લી છાતીનું કિનખાખનું તકીટ પહેરી, બગલમાં રેશમી રૂમાલ બોસી સુરમે આંજેલી આંખે અને વાંકડિયાં કુદકું ઉપર બાંધી ટોપી મૂકી એ રૂપના બજારમાં રંગરંગીલાની જેમ વિહરતો. કોઠા કોઠા ઉપર જતો, ‘આઈએ આઈએ ઉસ્તાદજી’નું માનભયું સ્વાગત મેળવતો, બાઈજીઓનાં ગળાં સાફ કરતો એ ગળામાં સરીલી તાન ભરતો અને એ રૂપજોબનની મઝા પથુ માણી લેતો.

પથુ પછી તો એ વૃદ્ધ થતો ગયો. એ રૂપજોબન પ્રત્યે એને એક પ્રકારની ઘૃણા જન્મી, એ પેશા પ્રત્યે એને તિરસ્કાર વધ્યો અને હવે તો એ કામ વિના કોઈ કોઠા પર ભાગ્યે જ જતો. એનું સન્માન હજી પથુ જેવું ને તેવું હતું, એના પ્રત્યેની ચાહના હજી પથુ એવી ને એવી ઉલ્લાસભરી હતી. પરંતુ એ બધાની પાછળ રૂપજોબનના કોઈ રસરસિયા પ્રત્યેની રંગલાલાસા કરતાં ગુરુભાવ વિશેષ હતો. એ બજારની બાંદીઓ હવે ઉસ્તાદજીને વિના કારણ તકલીફ

આપતા આવતી નહિ. કોઈ નવી ચીડિયા ચડી આવતી તો તેને તાલીમ આપવા માટે કે પછી ગળામાં કોઈ નવી તજ જેસાડવા માટે એને તેડું આવવું અને તેડું આવવું તો જ એ જતો.

ઉસ્તાદનું દિલ આ રીતે વૃદ્ધ થઈ ગયું હતું. છતાં મુસ્તરીની નવી ચીડિયા માટે તેને તેડું આવ્યું, ત્યારે ન ધારેલી એક ચમક તેના દિલમાં પસાર થઈ ગઈ.

‘નઈ ચીડિયા !’ અનેક નવી ચીડિયાને તૈયાર કરી કરીને તેણે રૂપના બજારમાં ધકેલી દીધી હતી. એ નવી ચીડિયાએ મેળવેલી વાહ વાહથી તેણે કદી તાજગી અનુભવી ન હતી, તેમના પતનથી તેને અરેરાટ થયો ન હતો, તેઓ ખલાસ થઈ ગયા પછી તેમને માટે તેને દયા પથુ ન હતી. એનું જીવન એવું એકધારું નિષ્કુર બની ગયું હતું. તેડું આવે ત્યારે જવું, સારંગી પર ગજ ફેરવવો, એની સુરાવટ સાથે નવી શિખાના ગળાના સુર મેળવવા, તાલ-કંકની સમજણ આપવી, એ બધું જ કામ એ યંત્રવત કયે જતો.

છતાં ય તે વખતે એને એક ભાતની ચમક આવી ગઈ હતી.

અને મુસ્તરીની નવી ચીડિયા હજી તો ને કે નાદાન અવચી જ હતી, તોપથુ આવતા દિવસની એધાણી એના અંગ અંગમાંથી મળી રહી હતી. એનું વદન ને કે ગોરું ગોરું ગુલાબના ફૂલ જેવું ન હતું, તોપથુ એનું અણીયુદ્ધ નાક અને કેરીની ફાડ જેવી આંખ જેનારને ઘેન ચડાવવા પૂરતાં હતાં અને એના ગળામાંથી એણે આ...આ...આ...ની પ્રથમ સુરાવલિ સર કરી, ત્યારે ઉસ્તાદને પથુ સારંગીના સુર બદલાવવાની ફરજ પડી હતી.

અનવરખાંએ વર્ષો સુધી રૂપની મદિરા પીધી હતી. પી પીને એને એ વસ્તુનો અવગણ આવી ગયો હતો, એના માથેલા મરી ગયો હતો અને એ રૂપ સૌરભની, એ જોબનમદની હવે તો એને જરૂરે અસર ન થતી. છતાં આ નવી ચીડિયાના ઉપાડથી એને રોજ રોજ થતા એના અંગ અંગના વિકાસથી એની વૃદ્ધ નાડીઓમાં જીવાનિનો નશો ફેરીથી ધીમે ધીમે વહેતો ચલેો હતો.

અનવરખાં આનું કોઈ કારણ સમજી શક્યો નહિ.

એ રૂપ અને એ નેયનની એને ગણતરી પણ શું હતી ? નો કાંઈ થોડું ન કાંઈની પાસે એ બધું માગવા ગઈ હતી ? કોણે ક્યારે એ બધું એને આપ્યું એની એને ધોડી ન બાણ હતી ? એ પાતે તો બાણ હતું મુશ્કરીને ત્યાં આવી તે વખતે જેવી હતી એવી બચ્ચી ન હતી. આ રૂપનાં ચિત્રામણ એને અંગે બેઠાં હતાં, આ 'યૌવનવંસતની' ફૂલવાડી એને અંગે ફાલીફૂલી હતી, એની એને જરૂરે શી હતી ? છતાં ય એ બધું એને વર્ગગણ આપ્યું હતું અને કનૂરી એ વેદારતી ફરતી હતી, ફૂલ સરખા હૈયાથી, નાદાન-નાસમજ બચ્ચીની અદાથી.

(૪)

આખરે એ પગ આપી પહોંચી, મુશ્કરી વધુ વાર નેઈ શકી નહિ. જે મળે છે તે ગતિમત છે એમ માની, એણે કનૂરીને અન્નરમાં ધકેલી દેવાનો દિવસ નક્કી કરી નાખ્યો.

તે રાતે એના કોકો શેશનીથી ઝળાઝળાં થઈ બેઠ્યો. બેઠકખાનામાં રંગરસિયાઓ બાંકોટા બની કનૂરીની વાટ નેઈ રહ્યા હતા. રૂપનો અચળો ઝોંડી કનૂરીએ બેઠકખાનામાં પ્રવેશ કર્યો 'કમાલ છે ! કમાલ છે !' ચોતરફથી કનૂરીના સત્કારમાં અવાજો બેઠ્યા. ઉરતાદ અન્નરખાની આંખો એ રૂપના બેઠકમાં સારંગ ઉપર ચોંટી રહી, શી શેશની હતી ? અને શે નેયનનો સમશેઠ હતો ? એ રૂપરાશિનું તોફાન અન્નરખાના હૈયાને વડોવી રહ્યું હતું.

વર્ષો સુધી એણે એ રૂપઅન્નરની અંબમણના કરી હતી. ખૂબ જ માણી લીધું છે હવે અગળખા ક્યાં છે ? એને થતું હતું. પણ કનૂરીના દર્શને એને થયું કે રંગનો રેસો પોતાના પગમાંથી વહી જાય છે અને પોતે મૂંઝી જાય, એને સરી જતો નેઈ રહે છે. તરસ ભરી છે, કંઈ સુકાય છે, દિવમાં કાળી બળતરા બેઠી છે અને—

પણ હવે તો-હવે તો એ બધી વાસના કેવળ વાસના જ રહી જ્યાની. ઝૂડી બે ધડીમાં તો કનૂરી એના હૈયા પર આસન જમાવી બેઠી કનૂરી બીજા કાંઈની છાતી ઉપર નાચતી દેશે, બીજાની ગોદમાં ભરાઈ બેઠી દેશે ! બોહ ! આને આટલા વરસે એને એ બધું ખ્યાલમાં આવ્યું ? એકું કેટલું મોઝું ?

અને આજનો દિવસ નોવા માટે એણે બધું જહેમત ઉઠાવી હતી ? કનૂરીને તૈયાર કરી એન ગળામાં મીઠી તાન પૂરી હતી, એ બધું આજના દિવસ માટે ? એના મનમાં પ્રશ્ન બેઠ્યો. કેવળ સુરખ હતો તે

પણ એ બૂલી જતો હતો. જે રૂપની-જે દેહ સૌજવની એને ખુમારી ચંડી હતી, એના ગંઠન માટે તો એણે કાંઈ જ મહેનત કરી ન હતી. એ તો ઈશ્વરે દીધું હતું અને કનૂરીએ સાચવી રાખ્યું હતું. નકામો હવે એ એનો માર્કિક બની બેઠવા મથામણ કરતો હતો. એને એવો હક્ક શું હતો ?-પણ બધાં જ એમાં રૂપનેયનના માર્કિક બની બેઠવા ઈચ્છતા હોય છે. એમાં બિચારા અન્નરખાનો શા દોષ ? મૂરખરતો.

સારંગી ઉપર ગજ કર્યો, કનૂરીના ગળામાંથી આ...આ...આ...ની મુરાવટ પ્રગટી. પરંતુ ઉરતાદનો હાથ ફૂળતો હતો, એની સારંગીમાંથી અવાજ બેઠો ન હતો. એની નજર તો કનૂરી ઉપર ફાટી રહી હતી; એ ધીમે ધીમે ભાન બૂલી જતો હતો.

કાંઈને ઉરતાદમાં થઈ રહેલા આ ફેરફારની કશી સમજ ન પડી. પરંતુ જલસાનો રંગ બેઠી જતો હતો. એ ભાંગતી મહેફિલ ને સાચવી લેવા બીજો સારંગીવાળો બાણમાં બેસી ગયો. એણે ગીત ઉપાડી લીધું.

ગીત પૂરું થયું. ચાર તરફથી વાહવાહના પોકારો બેઠ્યા.

અન્નરખાના હાથમાંથી સારંગી સરી પડી. એની સુરાવલિ કણ્ણ આક્રંદ સાથે એકાએક રડી બેઠી, જાણે કે ઉરતાદના પત્તન પર કલ્પાત ગચાવી રહી હતી. અન્નરખાને આણખાણુનો કશો જ ખ્યાલ ન હતો. એની ધેમછાલેરી આંખો જેમની તેમ કનૂરીની ક્યાં ઉપર ચોંટી રહી હતી. એ 'યૌવનનો ઉન્માદ' એને આવરી રહ્યો હતો, જરૂરી રહ્યો હતો.

બેઠકખાનાની વ્યક્તિ એક પછી એક ચાલી ગઈ હતી. અંતિમ રાત્રિનો કામુક કનૂરીની વાટ નોતો રાખતો ખડમાં અંધાર મને બેઠો હતો. મુશ્કરીએ કનૂરીને એ ગોદમાં દાર બતાવ્યું અને પછી મુશ્કરી પંથ ચાલી ગઈ, પોતે ક્યાં જાય છે એની જરા પણ સમજણ વગર કનૂરીએ તે ખડમાં જવા માટે પગ ઉપાડ્યા.

'કનૂરી !' ઉરતાદ ખૂમ પાડી બેઠ્યો. આખા ખડમાં હવે તે એક જ બાજી રહ્યો હતો. તેની સામે

કુદરતમય જીવન

શા. ચમનલાલ શા. વૈષ્ણવ

કિંમત ર-૬-૦

એકાદશ સુરતના 'રીટન' દુ નેચર 'નું તમારી માતૃભાષા (ગુજરાતી)માં બાષાંતર કરવાના છે એ જાણી ચોક્કસ મને ખૂબ આનંદ થયો છે.

—એનેડિટ કુદરત

આ પુસ્તકની ત્રીજી આવૃત્તિ થાય છે એ જ એની લોકપ્રિયતાની સાબિતી છે. આપણી બાષામાં આ પ્રકારનું આ પહેલું જ પુસ્તક છે. જેણે ન વાંચ્યું હોય એમણે અવશ્ય વાંચી જવું. એ પછી વાચકને લાગશે કે વાચનનો સમય નોકરો નથી મળે. જામિન-નવરચના

પ્ર

નિકષરેખા

શ્રી વિદ્યનાથ મગનલાલ બટ્ટે

સર્જન, વિવેચન અને વ્યાખ્યાનોનો નવો સંગ્રહ. ગુજરાતના વિવેચનસાહિત્યને ચોતાની પ્રતિબાધી સમૃદ્ધ કરનાર ગદ્યાગ્રંથના વિવેચકમાં અગ્રસ્થાન મેળવનાર 'સાહિત્ય-સમીક્ષા' અને 'વિવેચન-મુકુર'ના કર્તાઓ આ સંગ્રહ સામાન્ય વાંચકથી માંડીને કોલેજિયનો અને પ્રાધ્યાપકો સુધીનાને એકસરખો ઉપયોગી થઈ પડશે.

કિંમત ૩-૮-૦

મનીઓર્ડર કરનારને ટપાલખર્ચ માફ

પ્ર

ગૌરી

લેખક પારાશય

આદ્યજીવનનાં ગૌરવ અને સંસ્કારિતા આલેખતી દૌપત્યજીવનની અનોખી લાલ પાટી નવલકથા (છપાય છે)

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ : ભાવનગર

રૂપની રોશની સમી મનમનતી કરી જીભી હતી. ઉસ્તાદનો ઉન્માદ પણ પળે વધી રહ્યો હતો.

'તુમ નહિ ગયે ઉસ્તાદજી?' કરી જીભી રહી ગઈ. એને ઉસ્તાદના દિલની પરખ ન હતી.

'કરૂં! તુમ કહાં ચલી?' તે બેઠો હતો સાંધી જીભો યદ્ય ગયો. કરૂંનીની નજીક આવ્યો. 'તુમ નહિ જા સકતી કરૂં.'

'કયું?' કરૂંની ઉસ્તાદની સામું જોઈ રહી.

'તુમ નહિ જા સકતી. તુમ...' તેણે કરૂંનીને હાથ પકડ્યો.

'યે કેરી બાત હૈ ઉસ્તાદજી? મેરા હાથ છોડ દો.'

'નહિ કરૂંની, તુમ નહિ જા સકતી. તુમ...તુમ.....' ઉસ્તાદે બીજો હાથ કરૂંનીની કમરે લગાવ્યો.

'મેં...મેં...' કરૂંની બે કમરો પાછી છડી ગઈ. તે ગજારાઈ ગઈ. ઉસ્તાદના વર્નનની તેને સમજ ન પડી.

'યે તેરે પંતનકી કસી નહિ હૈ, કરૂંની યે તો તેરે ચૌવનકા ઉત્સવ હૈ. નહિ, તુમ નહિ જા સકાગી. તુમ મેરી હો...મેરી હો.' ઉસ્તાદે તેને પાથમાં બીડી બીંધી નાખી. તેના તરસસયાં હોડ કરૂંનીના ગાલ ઉપર ચોંટી રહ્યા.

'મેં...મેં' તો તુમારી બચ્ચી હું, ઉસ્તાદજી! મુઝે છોડ દો.' કરૂંની બોલી જીડી. તેનાં અંગાંગ કંપી રહ્યાં હતાં. બાજે પહેલી જ વાર જાણે એને એના ચૌવનનો ભાર લાગ્યો હતો.

'બચ્ચી હૈ... બચ્ચી હૈ...' ઉસ્તાદના હાથ હાથ પડ્યા. કરૂંની તેના બાહુબંધમાંથી છૂટી યદ્ય. ઉસ્તાદ કરૂંની સામું વિકળ બાંધે જોઈ રહ્યો.

'મેં તુમારી...' કરૂંની ધૂંછ રહી હતી. તેનું ચૌવન રહી રહ્યું હતું.

'તુમ મેરી...મેરી બચ્ચી હો!—મેરી બચ્ચી!'

ઉસ્તાદના પગ લડખ્યા.

કરૂંની ટોડી. ઉસ્તાદને પડતો ઝીલી લેવા તેણે પ્રયાસ કર્યો. પરંતુ તે મિથ્યા હતો.

અનવરખાં ધરણીએ ટળી પડતો હતો.

'મેરી બચ્ચી હો તુમ.'

ઉસ્તાદના એ છેલ્લાં શબ્દો પર કરૂંનીની આંખમાંથી આંસુમાં સરી પડ્યાં. [સૂચિત]

હાક ગાળી નાખે એવું હિમ, શરીર
વીધી નાખે તેવો પવન, છતે બરફે તરસ્યા મરવું પડે એવાં બરફનાં રણો.

કિસનસિંહ

આ બધાની વચ્ચે માપણી કરવા જતાં

‘કિસન, તિબેટના જો. વિશાળ હિમ-રણો,
જો સ્વચ્છ રૂઢિક સમાં સરોવરો, જો હિમા-
ચ્છાદિત શિખરો, જો કાઈ ગાંધર્વનગરી સમો લાગતો
પોતાલાનો પ્રાસાદ, જો અધું ય મારી આંખ આગળ
હજી રમ્યા કરે છે. મન તો ત્યાં બીડીને પડે છે, પણ શરીર
હવે કંઈ કરવું નથી. જો માપણીનું કામ જ એવું છે. મેં
તો મારો જો અધો વારસો તને મોંઘ્યો છે. ગુરથી સવાયો
ચલે, અને મને અદેખાઈ થાય, એવું કરજે. કામ બહુ
કપરું છે. અગત્યો મુલક, અગત્યો લોકો, આપણા
લોકો તરફની તે લોકોની નફરત. આ અધું તો ખરું,
પણ એથી ય વધારે તો ત્યાંની કુદરત છે. હાડ ગાળી
નાખે તેવું હિમ, શરીર વીધી નાખે તેવો પવન, છતે
બરફે તરસ્યા મરવું પડે, તેવાં બરફનાં રણો. આ
બધાની વચ્ચે આ કામ કરવાનું છે. સાહેબ લોકો આપ-
ણને બહુ તો માપણીની તાલીમ આપવાના. આકી
છાતી તો આપણી પોતાની ભેદોએ. તું જા, અને
ફતેલ કરે.’

જીવાન કિસનસિંહને માપણીની તાલીમ આપીને
તૈયાર કર્યા પછી તેના કાકા તથા ગુરુ નયનસિંહે પોતાના
અનુભવોના નિઝોડ રૂપે આ નાનકડું પ્રવચન કર્યું.
કિસનસિંહ હવે ભરજીવાનીમાં આવ્યો હતો. તેની સર-
વેયર તરીકેની તાલીમ પૂરી થઈ હતી. અને તેની કારકિર્દી
શરૂ થતી હતી. તેની સમક્ષ જેમ અગોચર ભોમ પડી
હતી, તેમ જ તેના ગુરુ નયનસિંહને અનુભવ અને
તેની ઝેરણા પર્જા હતાં. અને તેના દિલમાં ને શરીરમાં
જીવાની ભરેલી હતી. તેનાં અંગેઅંગમાંથી તે જીવાની
ફૂટતી હતી. તેની કાળી ભરમર નાનકડી દાદી તેના લાલ-
ચટા ગાલને ઢાંકવામાં ફાવે તેમ ન હતી. તેની પાસાદાર
છાતી તેના કુરતામાંથી બહાર નીકળતી હતી. તેના
તાણીને આંધેલા કેશોને ચોટવો તેના વિશાળ કપાળને
વધારે વિશાળ ને તેજસ્વી બનાવતો હતો. સર્વેયર
ખાતાના અમલદારો આ જીવાન કિસનને તિબેટમાં
જૂ-માપણી માટે મોકલવા તૈયાર થયા, પણ તેમને
શંકા હતી કે આ શીખરવડપ કઈ રીતે પોતાનું
તેજ છુપાવી શકશે ?

આખરે કિસન પોતાની પરાક્રમયાત્રાએ નીકળ્યો
તેણે એક વેપારીનો વેશ લીધો. પોતાની સાથે બે-
નોકરો (જો નોકરો પણ માપણીનું કામ તો જાણતા
હતા) ને થોડાક સામાન લીધો. અને કુમાઉન ગા-
તેણે પોતાનું કામ આરંભ્યું.

નાખી નજર ન પહોંચે તેવા વિશાળ અને ઉજળ
પ્રદેશમાં બે કાળા તલ જેવા નાનકડા તંબૂઓ બીંદે
છે. એક તંબૂમાંથી યાકના છાણમાંથી બનાવે-
છાણાનો ધુમાડો નીકળી રહ્યો છે. ને નોકરો રાં-
વાની ધમાલમાં પડ્યા છે. પડખે જ એક બે યાક એ
ઉજળ પ્રદેશમાંથી ક્યાંક ક્યાંક ફરી નીકળેલ લાસન
તરણાં ચરી રહ્યાં છે. દૂર કિસનસિંહ પોતાનું સેકરડ
ગોઠરીને માપણી કરી રહ્યો છે. ત્યાં દૂરથી ધોડાન
ગળાલોનો અવાજ સંભળાયો, નોકરો તંબૂમાંથી બા-
આવ્યા. તેમણે કિસનસિંહને ખૂસ મારી ‘ડાકુ
કિસનસિંહ પોતાના કામમાં તક્લીન છે. ધોડાના

નજીક ને નજીક આવતા ગયા. થોડી વારમાં તો એક
એક ધોડાઓની આકૃતિઓ પાસે આવતી દેખાવા
લાગી. નોકરો ગભરાયા. કુરતાએ ભેરથી ભસવા-
ચરૂ કરી દીધું. કિસનસિંહનાં કાન અમકયા, પળવારમાં
તે બહુ સંમગ્ન ગયો. તેણે તરત જ પોતાનાં નોંધના
કાગળિયાને ફાટના અંદરના ભાગમાં છુપાવી દીધા
ઓળંગને મોકેલીને જેમ સંતાડી શકાય તેમ સંત-
ત્યાં તો લગભગ ૬૦ જેટલા ધોડેસ્વારો આ ત-
ધેરીને બેઠા રહી ગયા. તેમના હાથમાં લાલ્લાં તથા
તરવારો હતી, તેમના ચહેરા ઉપર પૈસાની
સિવાય બીજો કાઈ લાવ દેખાતો ન હતો. કિસન-
સિંહે તરત જ નિશ્ચય કરી લીધો. તેના નોકરોમાં
તિબેટિયન હતો. તેણે આ લોકો પાસેથી જાણી લીધુ
કે આ બધા કંઈ કિસનસિંહનું સામેયું લઈને નહે-
આવ્યા, પણ તેની પાસેથી બહુ નોખમ પોત-
પાસે લઈ લેવાના હેતુથી જ આવ્યા હતા.
ટમાં અત્યારે પણ આવા લુટારુઓની ટાળ-
દૂરથી ફરી શકે છે. તો આજથી લગભગ સો

પહેલાં તો આની નવાઈ જ ન હોય! કિસનસિંહમાં
 ધ્યાનથી શીખી-ચોટી એક વાર તો બીજાવા લાગ્યું.
 પણ તેને પોતાનું કામ સાંભળ્યું. આ ખીસામાં પડેલી
 એમણે નોંધાવું શું? તેણે લૂટારુઓ સાથે વાટાઘાટ
 શરૂ કરી, થોડીક આનાકાની, વીનવણી, ધમકા, એવી
 બધી રીતે તેણે અજમાવી. આ લૂટારુઓ આ ચાર
 માણસોની સામે કાંઈ રીતે નમતું આપે તેમ નહોતા.
 પણ કિસનસિંહને તો વખત વિતાવવો હતો. તેણે જે
 વાટાઘાટ દરમિયાન પેલી નોંધાનાં કાગળિયાં નોકરોના
 ખીસામાં સરકાવી દીધાં. લૂટારુઓમાં એટલી અપ્રજ્ઞ
 હતી કે આમાં કોણ શેઠ છે તે કોણ નોકર છે. તેમણે
 તો, શેઠને જ બરાબર પકડ્યા હતા. આનો લાભ લઈને
 તેણે નોકરોમાંથી એકબે જણને આ નોંધા સાથે
 લઈતી સરકાવી દીધા.

... લૂટારુઓને આ નોકરો સાવ ખાલી હાથે ચાલ્યા
 જતા હોય તો કંઈ નોંધા નહોતો. સુદામાલ જ્યાં
 શેઠને તેમણે બરાબર આગ્રહ કરીને રોક્યા, અને તેમને
 પહેલેલે કપડાં સિવાય ખીસું કાઢી પણ નોંખમ ન
 રાખવા આટલો પહોંચી પાક આપ્યો. સામાનની ઝડ-
 પીમાં જ્યારે પેલા જુ-માપનનાં ઝોનરો આ લૂટારુ-
 ઝોનરી નજરે પડ્યાં ત્યારે તેમણે ઘડીક તો આમતેમ
 ફેરવીને નોંધા, અને બધાએ મળીને નક્કી કર્યું કે
 આ કચરો નકામો છે.

... લૂટારુઓ થોડી જ વારમાં બધા સામાન થોડા
 મુઠ્ઠાલાદીને આવ્યા હતા, તેની સામેની દિશામાં
 અંદરથી ચાલે ગયા. કિસનસિંહ અને તેનો એક સાથી
 આ આખી દુનિયામાં બચે એકલા હોય તેમ બિચા રહ્યા.

... સર્વે આતાની મુખ્ય કચેરીમાં બોકર સાહેબ
 અને મોન્ટગોમરી સાહેબ સામસામી દાટી પાળાગતા
 બેઠાં છે. બંનેની વચ્ચે ટેબલ ઉપર કેટલાક જોળા-
 ચેલાં ચૂંથાયેલા કાગળો પડ્યા છે. વારાફરતી બંને
 જોણું આ કાગળિયાંનો હાથમાં લઈને બારીકાઈથી
 સંપાસે છે.
 ... આમાં તો બધું ગડબડ મોડાળાવાળું છે. કિસન-
 સિંહનાં સિવાય બીજાને કાંઈ આ બેઠેલી શેઠ તેમ
 નોંધા મને લાગે છે કે આપણે આ માપણી કરવાનું
 કાર્ય હવે અંત કરી દઈએ. આ બંનેનું આવી રીતે

અગ્રાવવાનો કંઈ અર્થ નથી. મોન્ટગોમરી સાહેબે જુ-
 માને એમ નિરાશ થઈ જો તો કાંતે કેમ આવે!
 બોકર સાહેબે કહ્યું. સાત્રાન્યે કંઈ એક દિવસમાં
 જોના યતાં નથી. આપણી આ માપણીને યોગે યોગે જ
 એક દિવસ આપણું હાથકરો કૃત્ય કરતાં હશે. ક્રિસ્ટિય
 સરકાર અમરદી કંઈ આના કામ પાછળ પેલા ન વેરે.

‘પણ આવા કેટલાક કિસનસિંહો આપણને
 મળશે? અને તે પણ કામ અધૂરું મૂકીને ક્યાં ના છતાં
 ય અંદરથી થઈ જાય છે?’ મોન્ટગોમરી સાહેબે કહ્યું.

એકિસનો દરવાજો ખૂલ્યો, અને એક ઘાકી
 લોથપોથ શયેલો લગભગ ચીથરેલાક કહીએ તેવો માણસ
 અંદર આવ્યો. તેણે ઉતાવળે સલામ કરીને બંનેની
 વચ્ચે આવીને ટેબલ પર પડેલા કાગળો જોઈને બોલી
 બેઠો. ‘બસ! મારા કાગળો પહોંચી ગયાં છે ને! મને
 એ જ ચિંતા હતી.’

‘કાણુ કિસનસિંહ!’ બંને સાહેબો ખુરશી પરથી
 બીજી પડ્યા.

‘હા છ, મને આ જ ચિંતા હતી, કે મારા
 આપેલા કાગળો ત્યાં સડીસામત પહોંચ્યા હશે કે
 કેમ? કિસનસિંહે પડખેની ખુરશી પર બેસીને કહ્યું:
 ‘મારે બધી નોંધા એટલી ઝડપથી લેવી પડતી હતી
 કે તેમાં મેં આડઅવળું લખી દાડ્યું છે. વળી રસ્તા-
 માં કાંઈ તીખેટી અમલદારના હાથમાં આ કાગળો
 પડી જાય તો તે પણ તેનું રહસ્ય જાણી લે, એ ખીક
 મેં ખાસ નવાં ચિહ્નો વાપર્યાં હતાં.’

‘પણ, લૂટારુનાં હાથમાં પડ્યાંયા પછી કેમ છૂલ્યો,
 તે વાત તો કર.’

‘લૂટારુને તો જે જોઈતું હતું તે લઈ લીધું, ચાકી
 મારું તેમને શું કામ હતું?’ હું તો ત્યાંથી ચાલતો
 ચાલતો ઠેકઠાસા પહોંચ્યો. ખીસામાં પાંધ પણ નહોતી.
 અને ત્યાં કોણું મારો જાવ પૂછે? મારે કાંઈ પણ રીતે
 પાછા દેશમાં તો આવવું જ હતું. કારણ કે કંઈ અંધ-
 રસાતમાં મારો દેહ પડે તો આ નોંધા તો અચૂકકેલી
 જ રહી જાય. શું કરવું તેની મંજૂરિમાં હતો, આખરે
 ન છૂટે મેં.....
 ‘કેમ અંધર્યો?’
 ‘ના, અંધર્યો જ.’ કિસનસિંહે ગળું ખોંખાઈ.
 ‘હાસામાં મેં મારાં માપણીનાં બધાં ઝોનરો મારે

મુકાને પૈસા લીધા, ને તે પૈસાથી હું અહીં સુધી પહોંચ્યો. મને અહીં પહોંચવાની ઉતાવળ એક જ કારણે હતી, મારી લખેલી નોંધા પહોંચી હશે કે કેમ ? અને પહોંચી હોય તો તેને મારા સિવાય કોઈ ઉકેલી શકે તેમ નહોતું. હવે મને સંતોષ છે. આ નોંધા ઉપરથી તમને એકમે દિવસમાં જ સવિસ્તર અહેવાલ ધડી આપીશ. અત્યારે તો ને મને રમ આપો તો મારે શાક ઉતારું.’

મોન્ટગોમરી અને વોકર સાહેબ આ કિસનસિંહ સામે ધડીબર નોંધે રહ્યા. ‘ખુશીથી આગમ કરો. પછી નિરાંતે આપણે મળીશું.’

x x x

માપણી ખાતાની ઓફિસમાં એક બાલુ કિસનસિંહ અને બીજી બાલુ મોન્ટગોમરી બેઠેલા છે. બે દિવસ પહેલાંના ને અત્યારના કિસનસિંહમાં કેટલો ફેર હતો ? તિબેટનો થાક, ખેલ, ને ચિંતા ત્રણેય તેનામાંથી અદૃશ્ય થયાં હતાં. ‘આ મારે અહેવાલ.’ મોન્ટગોમરીએ કાગળિયાં હાથમાં લીધાં. કેટલાય વખત સુધી તે વાંચવામાં તકલીન થઈ ગયો, એકાએક તે ખુરશી પરથી ઊભો થઈ ગયો, ને કિસનસિંહને બેટી પજો.

‘સાચે જ ! આ બધા ભાગની માપણી તે’ કરી છે ? ૧૨૦૦૦ ચોરસ માઈલના વિસ્તારમાં તું ફરી વળ્યો ? સ્વરૂપના નદીની ઉત્તર શાખાની પણ માપણી કરી ? ખરેખર ઉત્તરમાં આટલે દૂરથી સ્વલ્પુત્રાને પાણી મળે છે ?’

‘તમને આમાં શંકા છે ?’ કિસનસિંહે હસીને પૂછ્યું.

‘ના, ના, શંકા હોય ? તારામાં કે નયનસિંહમાં મને શંકા જ ન હોય !’ તારાં ઝોગરો દહાસામાં પડી રહ્યાં. તેમાં તું આટલો ચિંતાતુર શું બની ગયો ? આવાં તો કેટલાંય ઝોગરો આ શોધ ઉપર વારી નાખું.’

‘પણ હવે મને કામ સોંપો તો આટલું નાનું ન સોંપશો.’

કિસનસિંહે મોન્ટગોમરીના ઉલાસને લાલ લીધો. ‘ફરે ફરના પ્રદેશોમાં પણ ને મારે ઉપયોગ થઈ શકતો હોય તો કરજો. ફક્ત એટલું કે સાધનસામગ્રી કંઈક વિશેષ પ્રમાણમાં મને મળે તો કીક પડે.’

આટલો શક્તિશાળી પુરુષની આ જ નબળાઈ હતી. સાધનસામગ્રી પ્રિટિશ સરકાર આપે તો જ તેની

શક્તિને અવકાશ મળે તેમ હતું. રાજકીય ગુલામીન આં અનિવાર્ય પરિણામ છે.

‘અરે ! આ વખતે તો તને ખરેખર કામ સોંપવું છે. તિબેટની પણ પેલે પાર મેગિલિયાની સરળ સુધી જવા માટે તારે તૈયાર થવાનું છે. હું વોકર સાહેબ સાથે આખી યોજના નક્કી કરું છું, તૈયાર રહેજે.’

“હું તૈયાર જ છું. ખરી તૈયારી તો તમારે કરવાની છે.” કિસનસિંહે મોન્ટગોમરીની વાણિયાવૃત્તિ ઉપર ટકાર કરી. બન્ને હસ્યા પડ્યા.

ક્ર. સ. ૧૮૯૭ના સપ્ટેમ્બર માસમાં તિબેટના પાટનગર લ્હાસાના પાદરમાં એક મોટી વજુનર ગિપ્સવાની તૈયારી કરી રહી છે. સોએક નેટલાં મેગિલિયન પુરુષો શાક ઉપર માલ લાદી રહ્યા છે. તેમની પત્નીઓ પીક પાછળ તોફાન કરતાં ઊકારાઓને બાંધીને પોતાના પતિઓને મદદ કરી રહી છે. વજુનરનો જુવાન નાવક ધડીક મેગિલિયન ભાવામાં બધા માણસોને મૂચનાઓ આપતો જાય છે. ધડીક પાછળ ગંધર્વનગરી સમા દેખાતા પોટાલા (તિબેટના દલાઈલામાનો રાજમહેલ) સામે મીટ માંડીને નોંધે રહે છે. તો ધડીક પોતાના સામે પડેલ અફાટ હિ. સાગર સમા ઉત્તર તિબેટના પ્રદેશ સામે નજર છે. તેની આંખમાં ઉત્સાહની ચમક છે. પોતાના મેગિલિયન નોકરો પ્રત્યે તેને વિશ્વાસ છે.

ઘોડી વારે આ વજુનર ગિપ્સી. ચાકાના ગળાની ઘંટડીઓ રણકયા લાગી. ઘોડાઓના હલુહલુટ, મેગિલિયન ઓપુરુષોનું સંગીત, બાળકોની ક્રિયારીઓ આ બધું એક અદ્ભુત વિન્યયાત્રાનું સંગીત ઉત્પન્ન કરતું હતું. કિસનસિંહ આજે નવા જ પ્રદેશમાં ડગ માંડી રહ્યો છે. તેનો વેપારી તરીકેનો આ વખતનો અભિનય તેને પૂરી રીતે મદદગાર થશે, તેની તેને ખાતરી છે. લ્હાસામાં એક વરસ રહીને તેણે રમ મેગિલિયા સુધીની ભાષાઓનો પૂરા અભ્યાસ કર લીધો છે. ત્યાંના વેપારની રીતો બાણી લીધી પોતાના કામની પૂરી માહિતી મેળવી લીધી મોન્ટગોમરીએ તેને ભારપૂર્વક કહ્યું છે કે સરળ રસ્તે નોંધેને તે તરફ ચાલવા માંડવાનો વિચાર જ કરવો. કારણકે તે બધા રસ્તાઓ તને ચીન દેશમાં લઈ જશે. આપણે તો હજી સુધી અણખેડાગેલો એવે

માર્ગ જ ખેડવો છે. કિસનસિંહ માટે આ સજાદ નકામી હતી. તેને તો સરળ માર્ગની પડી જ નહોતી. તેના ચીવનની આંખ તો અણુદીકેલી ભોમ પર જ મંડાયેલી હતી.

આ વણુગર અને તેને માટેનો માલ ખરીદવા માટે આ વખતે મોન્ટગોમરી સાહેબે પોતાનો હાથ ખૂબ છૂટો રાખ્યો હતો. આખી વણુગર લાલ્લાં, તરવાર વગેરેથી શસ્ત્રસજ્જ હતી. જે જગ્યાએ રાત-વાસો રહેવાનું હોય ત્યાં આખી રાત હથિયારબંધ યોદ્ધાદારોના ખડા પહેરો રાખવામાં આવતો હતો.

પણ કિસનસિંહ આ બધા લપકામાં પોતાનું મગ કામ જૂલી જા્ય તેમ નહોતો. તેને ખચર હતી કે આ આખી વણુગર એ તો બનાવટ છે. ખરું કામ તો તેના ખિસ્સામાં પડેલાં પેલાં સેક્રટ્ટ અને એવાં ખીખાં જૂ-માપનનાં યોગ્યરો સાથે રહેલું છે. પણ તે કામ પણ સહેલું ન હતું. કિસનસિંહની સાથેના તેના માણસો તેને શેઠ જેવો ગણતા. અને આ 'શેઠ' તો ઘોડા ઉપર ખેસવાને બદલે ચાલવાનું વધારે પસંદ કરતો કારણકે તે ચાલતી વખતે તેનાં ગાંઠાં એ જ એની કૂટપટ્ટી હતી. શેઠ તે કાઈ ચાલે ખરા ? પગે ચાલે તે તો નોકર. કિસનસિંહને આખર પ્રાયવવા ઘોડા પર ખેસવું પડ્યું. આ બાબતમાં વધારે પડતો આગ્રહ કરવો એટલે વળી વહેમ ભીંગે રવા જેવું થાય. કિસનસિંહે ઘોડા ઉપર ખેડાં ખેડાં પણ પોતાનું કામ ચાલુ રાખી ઘોડાના આગલા પગનાં ડગલાં ઉપરથી માપ લેવા માંડ્યું. આજે જૂ-માપનનાં અદ્વતન સાધનોથી સજ્જ થઈને નીકળેલા મોટા સર્વેયરોએ આ કિસનસિંહે આ રીતે માપેલા ફેરોની માપણી કરી છે.

હકાસાની હરિયાણા ખેતરાણ જમીન હોઠા પછી જેમ જેમ તેઓ આગળ વધતા ગયા તેમ તેમ ચરાણને કાચ એવી જમીન આવવા લાગી, મોટાં મોટાં ખીંડા, તોડા, ઘોડાં વગેરે પ્રાણીઓ ચરતાં હતાં. તે પ્રદેશમાં આવેલ શિયાળદાનના વિશાળ મકમાં ચોડા વખત આરામ કરીને વણુગર લાની લી ઘાટ યોગગીને મધ્ય એશિયાના મધ્યમાં પેહી. પર્વતોની દારમાળાઓમધ્યે જગ્યા કરીને આગળ વધતું મુકેલ હતું. સહેલામાં સહેલો ઘાટ પણ ૧૬૪૦૦ ફૂટથી નીચો ન હતો. પણ કિસનસિંહ પોતે જ દિમાલવની તરાઈમાં ઊભરેલો હતો.

અહીંથી કેટ મધ્ય એશિયાથી તે છોડાયાદાનના છોડા સુધી વહેતી મહાનદી મેકાંગના ઉપરના મૂળને વટાવીને તે પેલા પ્રસિદ્ધ મુસાફર માર્કોપોલોના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલી પર્વતમાળા વટાવીને ત્સાઈદાનના વિશાળ ખારાખાટમાં તે ઊતર્યો. આટલે સુધી તે આ વિશાળ કાફલાને પોતાની સાથે લઈ આવ્યો હતો ખરો, પણ આવા નફરો સ્વભાવના કિસનસિંહને આ બધું ધંડીના પેડા જેવું ભારે લાગતું હતું. આ તો પોતાને સોંપવામાં આવેલ કામમાં રહેલ જોખમને પ્યાનમાં રાખીને તેણે આ મોટી વણુગર આટલે સુધી આણી હતી. વણુગરને લઈને તેને આટલાં હથિયારબંધ માણસો વગર વહેમે રાખવાની અનુકૂળતા મળે તેમ હતું. એમ ને એમ આવેલ મોટું સો માણુ-સોનું લરકર કાં તો કોઈ મોટા રાજા પાસે હોય કે કાં તો કોઈ મોટા લૂટારુ પાસે હોય. એટલે એમાંથી એક વેશ જાળવવાને બદલે તેણે વેપારીનો વેશ ધારણ કર્યો હતો. આવા મોટા શસ્ત્રસજ્જ કાફલાને લૂંટવાની હિંમત તો આ પ્રદેશમાં કોઈ ન કરી શકે, પણ હવે ધીરે ધીરે તે મેગિાલિયાની હદ પાસે આવેલો જતો હતો. તેને હવે પોતાના કામમાં આડે આવે તેવું જોખમ કંઈ ન દેખાયું. અને વળી તે આ વણુગરની વેઠ વધારે વખત વહેરવા રાજ નહોતો, એટલે તેણે પોતાની વણુગર આ જગ્યાએ વિખેરી નાખી. ધણોખરો માલ વેચી નાખ્યો. માણુસો તો મોટા ભાગે મેગિાલિયન હતા. તે પોતાના વનન તરફ ચાલ્યા ગયા. કિસનસિંહ પોતાની સાથે ચોડાક માણુસો રાખીને ધીંગલો નામની જગ્યાએ ચોડા વખત રોડાઈ વાવગ્ય ચીનની-હદ પાસેના સાચાઈ શહેર તરફ જવા નીકળ્યો.

પણ કિસનસિંહની ગણતરી એટી નીકળી. ચિયા-મેગિલોક નામની જગ્યા પાસે એક સાથે ૨૮૦ ઘોડા-સ્વાર લૂટારુઓ તેમને ભેટ્યા. સર્વેયર કિસનના શરીરમાં વહેતું શીખ લોહી ઊછળી ઊડ્યું. તેણે પોતાનાં ચોડાએક શસ્ત્રબદ્ધ સાથીઓની મદદથી આ લૂટારુઓ સામે હાથોહાથની લડાઈ કરી. આંખરે લૂટારુઓ હાર્યા, અને લાગ્યા. પણ લાગતાં લગતાં પણ કેટલોક માલ અને જનનદરોને ઉપાડતા ગયા. સફલાએ કિસનનાં જૂ-માપનનાં કિંમતી સાધનો અને નોંધો સચવાઈ રહી.

અહીંથી પાછો તે પશ્ચિમ તરફ પેલા પ્રખ્યાત રૂખડતા સરોવરને નામે ઓળખાતા 'લેખનેટ' સરોવર પાસે ગયો. અહીં હવે તેની માઠી દશા શરૂ થઈ. તેની પાસે હજી થોડાઘણો માલ રહી ગયો હતો પણ આ ઉત્કલ પ્રદેશમાં તેને કાંઈ નફો મળે તેમ નહોતું અને એ સિવાય તેમની પાસે કંઈ ખાવાપીવાનું સાધન નહોતું. એટલે એ પ્રદેશમાં એક પૈસાદાર તિમેટિયનને ત્યાં તેનાં ઢોર હાંકનાર તરીકે કિસન-સિંહને નોકરી શરૂ કરી. એના યાકને ચરાવવા લઈ જતી વખતે જ કિસનસિંહનું માપણીનું કામ શરૂ થતું. યાક જેવા એકી પ્રાણીના પગોનો ઉપયોગ તેણે પૂટ-પટ્ટી તરીકે કર્યો, તે એ લાગની માપણી કરી. પણ આ માપ એટલાં બધાં ચોક્કસ હતાં કે તે પછીના એક મહાન પ્રવાસીએ એ લાગની માપણી તદ્દન આધુનિક સાધનો વડે કરી હતી તેમાં તે કિસન-સિંહની માપણીમાં ખુબ જ ઓછો ફેર નીકળ્યો.

ઈ. સ. ૧૦૮૦ના માર્ચના અંતમાં તો તે ઠેક મોગોલિયાની હદ સુધી પહોંચી ગયો, ત્યાં તે ત્રણેક મહિના ભટકતા મોગોલિયાની સાથે રહ્યો, અને પોતાની પાસેના માલ વેચી નાખ્યો. બદલામાં તેની પાસે રૂ. ૨૦૦ શેકડા, થોડાંક ધોડાં અને થોડીક બંદૂક રહ્યાં. પણ અહીં વળી બીજી મુશ્કેલી આવી. તેના એકે નોકરે અહીં કિસનસિંહની સાથે અસહકાર કર્યો. મુસલમાન લોકો (મોગોલિયન)ના પ્રદેશમાં તેણે સાથે આવવાની ના પાડી. એટલું જ નહિ, પણ તે એક રાતે કિસન-સિંહને છોડીને ચાલ્યો ગયો. ચાલ્યો ત્યારે તેના વાંધા ન હતા, પણ સાથે સાથે કિસનસિંહ પાસે જે કાંઈ જોખમ હતું, તે પણ કિસનસિંહને ન સાચવતું પડે, તે માટે પોતે સાથે લેતો ગયો. કિસનસિંહ હવે આ દૂર અબગ્યા મુલકમાં એકલો યઈ ગયો. ફક્ત તેની પાસે એક જ સાથી હતો. ખિસ્સામાં પાઈ પણ નહોતી. તેણે પાછી નોકરી શરૂ કરી, અને ત્યાંના માલ-ધારીનાં થેટાંબકરાં ચારવા લાગ્યો.

ઈ. સ. ૧૮૮૧ના જાન્યુઆરીમાં વળી તેનાં વળતાં પ્રાણી ચયાં. એક મોટી વણજર દક્ષિણ દેશ તરફ જવાં નીકળતી હતી. તેની સાથે તે ચીનના કાન-સું પ્રાંતનાં મેદાનો સુધી આવી શક્યો. પણ અહીં ચીન દેશના અધિકારીઓની નજર તેના પર પડી તે જાણસ હોવાની શંકા ઊભી થઈ, અને પોલિસે તેને

પકડ્યો. સાત મહિના તેણે જેલની મહેમાનગતી આપી. આ મહેમાનગતી તેને જીવનપર્યંત ભોગવવી પડત. પણ સદમાએ, તે પ્રદેશમાં એક પ્રસિદ્ધ બૌદ્ધ સાધુ સાથે કિસનસિંહને જૂતી ઓળખાણ હતી, એ બૌદ્ધ લામાએ કિસનસિંહને છોડાવ્યો. અને તેને પોતાના નોકરના વેશમાં પોતાને ત્યાં રાખ્યો. પણ નોકરનો વેશ ભગવતો પણ આકરો હતો. તે લામા યાત્રાએ નીકળ્યો અને તેની સાથે આ કિસનસિંહને પણ નીકળતું પડ્યું. કુન-લુનના પહાડો ઓળંગીને હોઈ-યાર્થના પ્રદેશમાં તેઓ પહોંચ્યા. ત્યાંથી ઠેક ડીયુ નદીની ખીણમાં આવેલ શુડેનગોખાના બૌદ્ધ મઠની જગ્યાએ તેઓ ઝીપડ્યા. અને ત્યાં બે મહિના રહ્યા, ત્યારે એ બૌદ્ધ સાધુએ તેને નોકરીનો પગાર આપ્યો.

આખરે તેની મુશ્કેલીના અંત આવ્યો. અહીં કિસનસિંહને એક વેપારીને ત્યાં નોકરી મળી ગઈ. આ વેપારીની સાથે સાથે તે ઠેક દક્ષિણ ચીનના તા-સિએન-દ્યુ સુધી પહોંચ્યો.

અહીં તેને અકસ્માત એક અપૂર્વ મદદ મળી ગઈ. તેની પાસે તે પ્રદેશના એક ખિસ્તી પાદરી પરની બસામણ ચિઠ્ઠી હતી. તેની તેને જરૂર પડશે, એમ આખા પ્રવાસ દરમિયાન ન લાગેલું, પણ આખરે તે ચિઠ્ઠી તેને કામ આવી ગઈ. આ ખિસ્તી સાધુએ ત્યારે આ કિસનસિંહની કથા સાંભળી, ત્યારે તો તે ચિઠ્ઠીની લક્ષમણ ચિઠ્ઠી બની ગઈ. પણ ખુદ કિસનસિંહ જ સન્માનને ધાર જતી ગયો. તે પાદરીએ તેને પોતાના લાઈની જેમ પોતાને ત્યાં સાચવ્યો, તેને આરામ આપ્યો, વાટખરચીના પૈસા પણ આપ્યા.

અહીં દાઈલિંગમાં તો મોન્ટગોમરી સાહેબ આ કિસનસિંહના કાઈ જાતના વાવડ ન મળવાથી ચિંતા કરતા હતા. આજે પાંચ પાંચ વરસ પીતી ગયાં. આ કિસનસિંહ જેવો હીરા ગુમાવવો પડશે કે શું? અને જાત-જાતની આફવાઓ આવતી હતી. કાઈ તો ખચર જાત-જાતની આફવાઓ આવતી હતી. કાઈ તો ખચર લાખુ કે તિમેટની ઉત્તરે લૂટારુઓએ કિસનસિંહનું ખૂન કર્યું છે, અને હાથપગ કાપીને તેને ફેંકી દીધો છે. સદલાએ કિસનસિંહને પણ દેશના કાઈ ખચર નહોતા મળ્યા. નહીં તો પોતાની ગરહાજરીમાં પોતાના એકના એક દીકરાના મૃત્યુના સમાચાર તેને ફેવો આપાત પહોંચાત!

તા-સિયાન-લુથી નીકળીને કિસનસિંહ ૧૮૮૨ના માર્ચમાં ખાતાંગ પહોંચ્યો. ત્યાં પૂર્વ તિબેટના હજી સુધી તદ્દન અજ્ઞાપેશા પ્રદેશને ખેડતો ખેડતો, સિટિશ હાથી ત્રીસ જ માઈલ દૂર એવી 'સામા' નામની જગ્યાએ આવી પહોંચ્યો. પણ આ ત્રીસ માઈલનો ગાળો જ ખરેખરો કષ્ટો હતો. હજી થોડા જ વખત પહેલાં એ ફ્રેંચ મુસાફરોનું અહીં તે પ્રદેશના જંગલી લોકોએ ખૂન કરી નાખ્યું હતું. એટલે કિસનસિંહ ત્યાંથી પાછો ઉતર તરફ વળ્યો. તેની પાસેના પૈસા વળી ખૂટ્યા, એટલે તે ગામડે ગામડે બજનકીર્તન કરીને બીજા માગવા લાગ્યો. તે તિબેટિયન ભાષાનાં બજનો સારી રીતે જાણતો હતો. આમ કરી તેણે રૂપિયા ૨૦ ની મોટી રકમ ભેગી કરી. એમાં વળી તે પાછો શંકા ઉપર પડ્યો. વળી તેણે આ જ પ્રમાણે બજનકીર્તન કરીને અમલદારોની શંકા દૂર કરીને તેમની મહેરબાની મેળવી.

આ બધા વખત દરમિયાન તેનું માર્પણુંનું કામ અવિરતપણે ચાલતું હતું, અને હવે તો તેની મોંઘા પણ એટલી બધી યઈ ગઈ હતી કે હવે તેને પણ

અનેક રોગાની એક જ દવા

જીવનધારા

કેસેરા, સંમહણી, ચરદી, હાથ, પગ, માથું તથા બદનતો દુઃખાવો, પાણીવિકાર, સંધિવા, અશક્તિ, સોનો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાંત-દાંતમાં કળતર, ઝેરી કબ્જ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની દુર્ગંધ, પેટની ચૂક, શુળ, પેટ-પેટુનો દુઃખાવો, અચૂંચ, દરેક જાતના તાવ, ધા પડવો, સોઢી નીકળતું ઈલાઈ અનેક જાતના દરદોમાં તેમજ રહેને, રડીમર પા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી-યઈ પકનારી અમુલ્ય ઔષધિ, કિંમત મોટી ખાટલી રૂ. ૧૫૫, વચલી ખાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની ખાટલી રૂ. ૧૦૮ પો. જીકું. દરેક ટેકાણે વેચાય છે. રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નંબર ૩૦૨.

જે. એન. શેઠના-નડીઆદ

પૂરતો મંતોવ હતો. એટલે હવે તેણે સીધા સ્થાસા તરફ જ પોતાનો માર્ગ લીધો. અને ત્યાંથી ૧૮૮૨ના નવેમ્બરની ૧૧મી તારીખે તે દાઈલિંગ પહોંચ્યો. સામા પાંચ વરસને અંતે તેણે પોતાના વતનમાં પગ મૂક્યો.

આહા! એ વખતે આપણે એ સર્વે-ખાતાની ઓફિસમાં હાજર હોત તો! મોન્ડેઓમરીની સામે આ કિસનસિંહ બેઠો હતો, ત્યારે બનના મનોભાવો કેવા હશે! આપણે તો કલ્પના જ કરવાની છે! કિસનસિંહે ત્યારે પોતાના કામની મોંઘા રજૂ કરી ત્યારે તો આ બધા અમલદારોના આનંદની જગ્યાએ આશ્ચર્ય વધી પડ્યું.

આ એક પ્રવાસમાં તેણે એક માણસ એકલે હાથે ન કરી શકે તેટલું કામ કરી બતાવ્યું. કેટલાય પ્રદેશોની બૂગોળ તેણે દોરી બતાવી. એટલું જ નહિ, પણ ત્યાંના ઉષ્ણતામાન, હવામાન, પવનના પ્રવાહો વસ્તીના આંકડા અને વેપાર વિષેની માહિતી પણ ભેગી કરેલી. એક બાલુથી તેણે હિંદની રસિયાની હદને સાંધી, બીજી બાલુથી તેણે હિંદની ચીનની હદને સાંધી તે એક મધ્ય એશિયામાં મોટું ચક્રર પોતાના પગલાંથી આકબુ. દુનિયાના કોઈ પણ મહાન મુસાફરને ગૌરવ આપે તેવું આ પરાક્રમ હતું.

પણ એનો બદલો! જે બદલો તેને સિટિશ સરકારે આપ્યો તે તો હજારોનું ઘરેણું સામવનાર આરબને પેલા વાલિયાઓ આપેલ પાંચ રૂપિયાની બક્ષિસ જેવો હતો. પણ જે મગ્યું તેનાથી કિસનસિંહને સતોષ હતો. કારણ કે તેને તો પોતાના કામમાંથી જ ખરો આત્મસતોષ હતો. બીજા તેને શું સતોષ આપી શકે! પણ સિટિશ સરકારે તો પોતાની ફરજ બજારી. કિસનસિંહને રાષસાહેબનો હકામ આપ્યો. અને વરસના ૧૮૫૬ રૂપિયાની વાર્ષિક કોંપન્યાળી જગીર આપી. છટકીની ભૌગોલિક સમિતિએ તેને એક આંદ આપ્યો. પણ કિસનસિંહ તો કોઈ પૂનકવુની જેમ બૂગોળના આકાશમાં ચમકીને પાછો પોતાની આ નાનકડી જગીરમાં પોતાના પુત્રવિહીન ઘરની અંદર થકિલ શરીરને આરામ આપતો તે પોતાના બૂતકાળ તરફ નજર કરતો પોતાની જિંદગી ગુજરતો હતો.



લેખક
'મયૂર'

સર્પયજ્ઞ



ગુરુભાઈ બ્રાહ્મણની બલામાંથી તો માંડ-માંડ બચ્યા. પણ પેટમાં તો ગજ ગજના ખાડા પડેલા. ભૂખ કહે માત્રું કામ. ખાઉં ખાઉં કરતો ચારે તરફ ફરે. પણ ક્યાંય ખાવાનું મળે નહિ. ગુરુડને તો ભારે ઉપાધિ થઈ પડી.

એવામાં એકાએક કશ્યપ મુનિ મળી ગયા. ગુરુડને જોતાં જ તે બોલી ઊઠ્યા: 'એલા ગુરુડ ક્યાં જાય છે?'

ગુરુડ કહે: 'જાઉં છું તો અમૃત લેવા.'
'તે આમ દીલો દીલો કેમ બની ગયો છે?'
'એ જ ઉપાધિ છે ને. કકડીને ભૂખ લાગી છે, પણ ક્યાંય તાકડા ચતા નથી. થોડીઘણી ચણુ કરી, પણ એમાં શું દી જણે?' ગુરુડે કહ્યું.

કશ્યપ મુનિ કહે: 'તે એમ તારું પેટ ક્યાંથી ભરાયે? જો સામે પેટું સરોવર દેખાય. એમાં એક કાચળો રહે છે. ને એ સરોવરને કાંઠે એક હાથી રહે છે. કાચળો છે ચાલીશ ગાઉ લાંબો ને બાર ગાઉ ઊંચો. ને હાથા છે

અડતાળીશ ગાઉ લાંબો ને ચોવીશ ગાઉ ઊંચો. એ બેઈને ખાઈ જા. પછી ભૂખનું નામ નહિ રહે.'

ગુરુડે કહ્યું: 'આવડાં મોટાં પ્રાણીઓ તો ક્યાંય જોયાં સાંભળ્યાં નથી. અહીં ક્યાંથી આવી પડ્યાં?'

કશ્યપ મુનિ કહે: 'એ તો બહુ લાંબી વાત છે. પણ દૂકમાં તને સમજાવી દઉં. આગલા જનમમાં એ બે ભાઈઓ હતા. ગાપદાદાની થોડી મૂડી હતી. તે વહેંચી લેવા રોજ જાનને વચ્ચે તકરાર આવે. એક દિવસ મોટાભાઈએ ક્રોધે ભરાઈ નાનાભાઈને કહ્યું: 'રોજ રોજ વહેંચણીની વાતો કરે છે તે તું. આવતે ભવ હાથી થઈશ.' અને નાનાભાઈએ મોટાભાઈને કહ્યું: 'તું કાચળો થઈશ.' પછી મરીને એક થયો હાથી ને એક થયો કાચળો. સરોવર પાસે રહે છે અને રોજ લડ્યા કરે છે. હજુ પણ એમને કનિયો પડ્યા નથી. આસ-



‘પણ આ વખતે તો તે અમૃત લેવા આવે છે.’ શુરુએ કહ્યું.

‘અમૃત લેવા ? અમૃતનું વળી એને શું કામ છે ?’ ઇંદ્રે પૂછ્યું.

‘એની મા વિનતા છે ને ! એને સર્પોના દાસોલાં સાંપડ્યાં છે. પાંચસો પાંચસો વરસથી ણિચાથી પારકે ઘેર કામ કરે છે. એને દાસી-પંજામાંથી છોડાવવા એને અમૃત લઈ જવું છે.’ શુરુએ સમજાવ્યું પાડી.

‘પણ એમાં અમૃતની શી જરૂર ! કહો તો અમે એની માને છોડાવી લાવીએ.’ ઇંદ્રે કહ્યું.

‘એણે તો સર્પોને વચન આપ્યું છે. એ અમૃત લીધા સિવાય જવાનો નથી.’ શુરુએ કહ્યું.

ઇંદ્ર કહે : ‘અમે અમૃત કોઈ કાળે લઈ જવા નહિ દઈએ.’

શુરુ કહે : ‘તો ય એ લઈ જશે. એ એવો ખળવાન છે.’

ઇંદ્ર કહે : ‘અમે તેનીસ કરોડ દેવતા એની સેથે લડાઈ કરશું.’

શુરુ કહે : ‘ગમે તે કરો ને. પણ એ અમૃત લઈ જવાનો છે એ ચોક્કસ.’

‘એઈએ છીએ કેમ લઈ જાય છે ?’ ઇંદ્ર બોલી ઊઠ્યો. તેણે દેવોને કહ્યું : ‘ખધા તૈયાર થઈ જાઓ. ગુરુડ આવે કે તરત જ એને મારી નાખો.’

શુરુ તો હસવા લાગ્યા અને દેવકોડે તેસમાં ને જોસમાં ત્યાંથી લડાઈના મેદાનમાં પહોંચી ગયા.

ઇંદ્રે તો અમૃતના રખવાળોને પણ સાવ-ધાન કરી દીધા. ચારે તરફ ચોડીપહેરા ગોઠવી પીધા. લડાઈનાં રણચીંગાં ફૂંકાયાં. ચારે તરફથી દેવતાઓ અનેક જાતનાં હથિયાર લઈને મેદાનમાં આવવા લાગ્યા. કોઈના હાથમાં તલ-વાર હતી, તો કોઈના હાથમાં ત્રિશુળ હતું. કોઈએ ગદા લીધી હતી, તો કોઈએ લોગળ.

‘તેનીસ કરોડ.’ બીજા દેવ બોલ્યો.

‘તમે સીધી રીતે માનો એમ લાગતું નથી. મોટા સ્વર્ગના દેવતા નહિ જોયા હોય ? ઠીક ત્યારે, એઈ તો લાયકાના સપાટા’

ગુરુડભાઈએ તો જાનને પાંખો પહોળી કરી,

એમ જાત જાતનાં હથિયાર ધારણ કરીને તેનીસ કરોડ દેવતાનું લશ્કર અમૃતનું વસૂલ કરવા અને ગુરુડ સાથે લડાઈ કરવા તૈયાર થઈ ઊભું. સહુને ચોખરે સેનાપતિ તરીકે ઇંદ્ર જોલો હતો. તેના હાથમાં મહાભયંકર વજ્ર હતું.

ગુરુડ કોહોવાટ કોહ્યો આવતો હતો. એને કાંઈ દેવલોકની તૈયારીની ખબર નહિ. એ તો ધરધરાટી બોલાવતો ધસ્યો જ આવે.

ત્યાં તો એણે રસ્તામાં દેવતાની મોટી સેના જોઈ. તે ઘડીક જોલો રહી ગયો અને બોલી ઊઠ્યો : ‘રસ્તમાંથી હતી જાઓ. મારે અમૃત લેવા જવું છે.’

ઇંદ્રે આજથી કહ્યું : ‘તારાથી એક ડગલું પણ આગળ નહિ જવાય હીમખીમ પાછો ચાલ્યો જા, નહિતર એક હાડકું ચે હાથ નહિ આવે.’

‘મારો રસ્તો રોકનાર તમે કોણ ? હતી જાઓ.’ ગુરુડે પણ સામે રોક કર્યો. અને તે એ ડગલાં આગળ વધ્યો.

‘ખળારદાર એક ડગલું પણ આગળ વધ્યો છે તો.’ ઇંદ્રે કહ્યું. દેવતાઓએ હથિયાર ખખડાવ્યાં.

‘ગુરુડે કહ્યું : ‘ભાઈ તમે ખધા જે હોં તો હું તમને જોળખતો નથી. પણ મહેરબાની કરી મારા રસ્તામાંથી ખસી જાઓ. નહિતર ખાનાખરાની થઈ જશે.’

‘હું અમને ડરાવે છે ? જોળખતો નથી અમે કોણ છીએ ?’ ઇંદ્રે વજ્ર ઉગાર્યું.

‘અમે સ્વર્ગના દેવતા છીએ.’ એક દેવે કહ્યું.

‘તેનીસ કરોડ.’ બીજા દેવ બોલ્યો.

‘તમે સીધી રીતે માનો એમ લાગતું નથી. મોટા સ્વર્ગના દેવતા નહિ જોયા હોય ? ઠીક ત્યારે, એઈ તો લાયકાના સપાટા’ ગુરુડભાઈએ તો જાનને પાંખો પહોળી કરી,

માંજ્યો થરીર મોટું મોટું કરવા. લયાનક ક્રિકિયારી પાડી. ઘડીક તો આખી દેવસેના ધૂણી ઊડી.

‘દેવો ચે એમ મોળા નહોતા. એમણે ચારે તરફથી ગરુડ ઉપર મારો ચલાવ્યો. તતવાર, ભાલા, ગદા, ત્રિશૂળ, તીર, વગેરેનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. પણ ગરુડને તો એની કાંઈ જ અસર થાય નહિ. એ તો એકેએક હથિયાર ચાંચમાં પકડી પકડીને તોડી નાખે.

પછી તો ગરુડમાર્ધએ પણ સપાટો લગાડ્યો. માંજ્યો પાંખો ફફડાવવા. જે પાંખો ફફડાવી, જે પાંખો ફફડાવી, તે ચારેકોરથી ધૂળના મોટેમોટા ઊડવા લાગ્યા. બાણે કે વાવાઝોડું જીપડ્યું. આખું જગત ધૂળની ડમરીથી છવાઈ ગયું. દેવસેનાની આંખોમાં ધૂળધૂળ ભરાઈ ગઈ. બધા લડવાનું મૂકીને જાનને હાથે આંખો ચોળવા લાગી ગયા.

‘પણ એમ ઇંદ્ર ક્યાં હારે એમ હતો? એણે તો તરત જ પવનદેવને બોલાવ્યા: ‘પવનદેવ! પવનદેવ! આ ધૂળના મોટા ઉડાડી મૂકો. નહિતર આપણી આખી સેના આંધળીગીત જાની જશે.’

‘પવનદેવ તો તૈયાર જ હતા. એ કહે, ‘એ ‘માડું’ કામ.’ એમણે સુસવાટા ઉપર સુસવાટા બોલાવા માંજ્યા. થોડી વારમાં તો ધૂળની ડમરી અલોપ.

‘દેવસેનાના જીવમાં જીવ આવ્યો. તેમણે આંખો ચોળવી બંધ કરી અને પાછી લડાઈ શરૂ કરી.

‘પણ ગરુડ ક્યાં ગાંજ્યો બાચ એમ હતો? એણે તો તડને ફડ શરૂ કરી. એણે તો જીપડી જીપડીને પાંખો ઝીંક્યા માંકી. કોકને પાંખની ઝાપટથી ઉડાડે. કોકને પગના પંજામાં પકડી પકડીને ફેંકે. કોકને ચાંચમાં પકડી પકડી જાંચે ફંગોળે. દેવોનાં હથિયાર તો ક્યાંય પડ્યાં રહ્યાં.

ગરુડે બધાના હાલહવાલ કરી નાખ્યા. ડેટ-લાયને થરીરે ઉઝરડે ઉઝરડા થયા, કંઈકનાં હાડકાં ખોખરાં થઈ ગયાં. ચારેકોર ચીસાચીસ મચી રહી.

દેવોના બાર વાગી ગયા. એમને થયું કે આ તો અમૃત બચાવવા જતાં આપણી જ લેર ખોલી જશે. અમૃત પડ્યું સૂતામાં એ તો જેને જેમ ફાળ્યું તેમ માંજ્યા ભાગવા. ગંધર્વ અને સાધ્યગણ પૂર્વ તરફ, દુર અને વસુ દક્ષિણ તરફ, આદિત્યગણ પશ્ચિમ તરફ અને અશ્વિનીકુમાર ઉત્તર તરફ: એમ સહુને જ્યાં રસ્તો સૂઝ્યો ત્યાં નાસી ગયા.

ગરુડના લડાઈમાં વિજય થયો. તેણે એક ખોંખારો ખાધો અને તે આગળ વધ્યો.

ભાઈબંધ ઇંદ્રનું મોટું તો જીવા જેવું જાની ગયું. એ ભાઈસાહેબનું વજ તો હાથમાં જ વા ખાતું રહી ગયું. મોટી મોટી બડાઈ હાંકી હતી તે તેત્રીસ કદાડની સેના તો ક્યારની છૂમંતર ભણી ગઈ હતી. હવે અમૃતને બચાવનારું કોઈ જ ન હતું.

અને ગરુડ તો મોટા મોટા કુદકા મારતો આગળ જઈ રહ્યો હતો.

હવે તો ઘડીના છટ્ટા ભાગમાં જ ગરુડ અમૃત લઈ જશે. હવે શું થાય? ઇંદ્ર ગમગયો. કોઈ મદદગાર! કોઈ મદદગાર! તે પોકારી ઊઠ્યો.

પણ ત્યાં એને અગ્નિદેવ સાંભર્યા. એણે અગ્નિદેવનું ધ્યાન ધર્યું. થોડી વારમાં અગ્નિદેવ મોઢામાંથી આગના ભડકા કાઢતા આવી પહોંચ્યા. ‘મને શા માટે યાદ કર્યો ઇંદ્ર?’ તેમણે પૂછ્યું.

ઇંદ્રે કહ્યું. ‘અરે દેવ! આ કરચપનો પુત્ર ગરુડ અમૃત ઉપાડી જવા આવ્યો છે. આપણું તેત્રીસ કદાડ દેવતાનું લશ્કર તો હારી ગયું. હવે તો કાંઈ રસ્તો નથી. ગરુડ અમૃત ઉપાડી

જશે તો પછી આપણું આવી બન્યું. તમે એક કામ નહિ કરો ? ચારેકોર આગ જ લગાડી દોને. પછી ગરુડ કેવી રીતે અમૃત લેવા જશે ?

અગ્નિદેવ કહે: 'એમાં શી મોટી વાત છે ? હમણાં દાવાનળ સળગાવું.'

અગ્નિદેવે મોઢું પહેાણું ક્યું. આગના ભડકે ભડકા છૂટવા લાગ્યા. ચારે તરફ ભડકા જ ભડકા. મોટો દાવાનળ સળગી ઊઠ્યો.

ગરુડે આ સળગતો દાવાનળ જોયો, તે મૂંઝાઈ ગયો. આ અગ્નિને મહાસાગર હવે શી રીતે પાર થઈ શકશે ? તે વિચારમાં પડી ગયો.

છંદ્ર તો આ જોઈને ખુશ ખુશ થઈ ગયો. તે બાકી ઊઠ્યો: 'હવે અમૃત કેમ લેશે ?' તે તો નાચવા જ લાગી ગયો.

પણ ત્યાં તો ગરુડને એકાએક કંઈક યાદ આવી ગયું. એને તો વરદાન હતું. એ તો મરણ સુજળ રૂપ ધારણ કરી શકે. નાનો થઈ શકે, મોટો થઈ શકે, એક મોઢું બનાવે, એક લાળ મોઢાં બનાવે.

ગરુડે તરત જ મનમાં ઇચ્છા કરી, 'એકની જગ્યાએ અઠ્યાશી સો મોઢાં બની જાઓ.' - એક હાથમાં અઠ્યાશી સો મોઢાં તૈયાર.

પછી તો એ બધાં મોઢાંમાં પાણી ભરી લાવે. અગ્નિના ભડકા ખુગાવે. અઠ્યાશી સો મોઢાં એટલે ધોધમાર વરસાદ જ શરૂ થયો. ગાપડા અગ્નિનું શું થયું ? ચોડી વારમાં તો બધું કંડુંગાર.

ગરુડની આ કરામત જોઈને તો છંદ્ર પણ ઠંડોગાર બની ગયો. હવે તો ખીજે રસ્તો ન હતો. ગરુડ જરૂર અમૃત લઈ જવાનો. તેમું મોઢું પડી ગયું. તે મોઢું વકાસી ગરુડના મોર્ગ તરફ જોઈ રહ્યો.

હ અમૃત લીધું.

અને ગરુડ તો પહેાંચ્યો અમૃત પાસે.

પણ ત્યાં તો વળી એક નવી ઝુંરડેલી ઊભી થઈ. એક ચક્રચકિત પારદાર લોહાતું ચક્કરે અમૃતના કુંપાની આસપાસ ચક્રચક્રે ફરે. તે કેઈ કુંપની પાસે જવા કરે કે ડોકું ઊડી જ ગયું નાણવું. ગરુડ મનમાં કહે: 'આ વળી નવી આફત.'

તે ધારી ધારીને પેહું ચક્કર ભેવા લાગ્યો. આ જોઈ છંદ્ર તો રાણના રેડ થઈ ગયો. હવે તો આગળ જવાશે જ નહિ હવે કેવી રીતે અમૃત લેશે ?

ગરુડ તો ચક્કર ભેવા જ કરે. અને ચક્કર તો ફર્યા જ કરે. પણ ભેતાં ભેતાં એને જે જોઈતું હતું તે મળી ગયું. ચક્કરની ધરી પાસે રહેજ જગ્યા હતી. બસ. ગરુડ તો એક ફીડી કરતાં ચે નાનો બની ગયો અને લાજ જોઈને તે છીદ્ર વાટે અંદર પેસી ગયો.

છંદ્રનું મોઢું ભેવા જેવું થઈ ગયું. ગરુડમાર્ગ અંદર તો પેઠા, પણ ત્યાં વળી એક ખીજી જાલા આગળ આવી. છંદ્રે અમૃતને એમ યાવ રેડું'શોળ મૂક્યું ન હતું. એક પછી એક ફેટલાય ચોડીપહેરા મોઢવી રાખ્યા હતા.

જે ભયાનક સર્પ અમૃતની ચોડી કરે. એની આંખમાંથી આગના ભડકા નીકળે અને મોઢાંમાંથી ઝેર વરસે. એક નજર જ ભે પડે ને તો આગલો માણસ બગીને ભસ્મ થઈ જાય. એવા ભયાનક.

પણ ગરુડ તો ભારે આલાક. સાચી નજર પડે તે પહેલાં જ તેણે ધૂળની ડમરા ચડાવી. બન્ને સાપ આંધળાભીત. પછી પગના નહોતરથી એને વીંખી નાખતા ફેટલી વાર ? ઊભા ને ઊભા ચિરાડા બોલાવી દીધા.

પછી તો કંઈ જ સુસીખત નહી નહિ. ગરુડે નિરાંતે અમૃતને કુંપો હાથમાં લીધો અને હરખાતો પાછો ફર્યો.

વર્ષ મહેલું
અંક ચોથો

★

ઉલ્લાસ અને ઉદ્બોધન આપતી વાર્તાઓનું
અનોખું માસિક

ઓક્ટોબર

૧૯૪૪

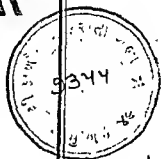
★



કાવ્યેષુ રમ્યા કથા

ઝૂલતો પુલ

એક તળાવ હતું. તળાવની વચ્ચે ટાપુ હતો. તળાવની પાસેથી ટાપુ ઉપર જવા માટે એક હતો ઝૂલતો પુલ, તે પુલ બે કામ સારતો: એક જગત-માંથી વચ્ચેના અંતરાય વટાવી બીજા જગતમાં તે લઈ જતો, અને જનારને વચ્ચે ઝુલાવી એક આનંદ આપતો.



વાર્તા, કહાની, એ સર્વ વાસ્તવ જગતમાંથી કાલ્પનિક જગતમાં લઈ જનાર પુલ છે, અને તેમાં જ નેટલે અંશે તે આનંદજનક છે તેટલે અંશે ઝૂલતા પુલ જેવો છે.

બાલ્યકાલમાં, શિયાળાની ચંદ્રી રાતમાં શગડીની આહ્વાદક ઉઘા પાસે બેસી પોતાની મોટી દાદી હલાવતાં હલાવતાં જમાલમિયાં ત્યારે અલિધ લેલા વ લેલની વાતોમાંથી શહરિયાર અને શહરાજાદીની અને બીજી વાત કહેતા, ત્યારે બધાયે એ શુભ કૃણી, એ પીંટોરિયાં મંકાન બૂલી સંગેમરમરના મહેસો સ્ફટિકની ભૂરી પગથીઓ, સોનારૂપાનાં આસનો, મરાઈનાં બિજાનાં, માણસ ખાતા રાક્ષસો, ઊડતા ધોડા, દોડતાં સીતાફળોની અને એવી કેક નવી કુનિયામાં અમે વ્યાલ્યાં જતાં.

કિશોરવયમાં સાંપ્રતને બૂલી મોટરમાં કે ગાડીના કોચબોક્સ પર નિરાતિ બેસી વનરાજ આવડો અને શિલ્પશુભ્રમરી, સુંદરેશી રાણી, કરજીથેલો, બાબરો ભૂત, એ જમાનાની ધોડેરવારી અને વેલના રમઝૂમ અવાજનાં પર્યટનો અમે કરતા અને તેનું વાહન હતાં પુરતકા.

ત્યારપછી તો એ જ વાહનનો આશ્રય લઈને શુભ્રમરી, શુદ્ધિધન, કુસુમ, ઉષાકાંત, સરોજ, પદ્મનાભ, યોગિની, ગુલાબસિંહ, વિપિન, શિશિર, તનમન, પ્રસન્ન, કાકિલા અને એવાં અનેક કુટુંબો આત્મીય બની ગયાં અને એક નવા જગતમાં અમે ફરવા લાગ્યા.

કહાની, વાર્તા, નવલ, નવલિકા એ બધાં માણસને તેની કલ્પનાના પગે વડે વાસ્તવ જગતમાંથી ઉપાડીને અતિવાસ્તવ કલ્પનાના જગતમાં લઈ જાય છે, ત્યાં નશ્વર પશુ શાશ્વત અને છે. અને જેમ હોયકા ઝૂલતાં ઝૂલતાં ઉત્તર કરે છે તેમ કહાની પણ ઉત્તરિતે. માર્ગે ઝુલાવી ઝૂલતા પુલનું સાર્થક ઉપમેય બનાવે છે.

મુનિકુમાર મ. લલ્લ

પ્રેમનો પયગંબર

આજનો યુગ વૈજ્ઞાનિક યુગ કહેવાય છે. જે વસ્તુ સગી આંખે જોઈ શકે તે જ સાચી એમ માનનાર માણસ આજે વૈજ્ઞાનિક ગણાય છે. ગાંધીજીનું જીવન એ એક વૈજ્ઞાનિક મહાકાવ્ય છે. ગાંધીજી સમગ્ર જીવન ત્યારથી આજે પોણેસી વર્ષ પૂરાં કર્યાં ત્યાં સુધીના તેમના જીવન અને ગ્રેરક જીવનની પળેપળ એક વૈજ્ઞાનિકની દૃષ્ટિએ પારદર્શક સત્યાર્થપૂર્વક વીતેલી છે. તેમનું એકએક કાર્ય, તેમનો એકએક વિચાર, તેમની એકએક બાવના વૈજ્ઞાનિક રીતે પૃથક્કરણ થઈ શકે અને વિજ્ઞાનની કસોટીમાંથી પાર જીતી શકે તેટલી ઝીણવટથી વિચારપૂર્વક ચાલેલી છે. સતીશિક્ષતા, આત્મીયતા, આશ્રમમાં શાક સુધારતા કે વાર્ધસંરોધ સાથે વાતચીત કરતાં, રેડિયો કાંતતા કે ધરાસણાના અંધર પર ધાક પાડતાં, પ્રાર્થના કરતાં કે બાળગોપાળ સાથે ગેલ-કરતાં ગાંધીજીનું જીવન એક આરપાર જોઈ શકાય તેવું સત્યમય, પરમાર્થમય, માનવજીવોને પોતામાં સંપૂર્ણપણે પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા પુરુષાર્થ આત્માનું જીવન છે.

આવા લોકોત્તર જીવનની ત્રણ પચ્ચીસી જગત સમક્ષ ઉઘાડી પડી છે. એના પ્રસંગો દુનિયાભરમાં ધરધરના બનાવો જેટલા પરિચિત થયા છે. ગાંધીજીની વાત નીકળતાં પોતાના કુટુંબની કાંઈ વાત ચાલતી હોય એટલી નિકટતા લાગે માણસોને લાગે છે.

અને ગાંધીજીનું નામ તો દુનિયાના ખૂણે ખૂણે જાણીતું છે. માત્ર નામ જ નહિ પણ એ માણસ સોનું બહુ ચાહનારો છે, એ જ એક એવો માણસ છે કે જે આ હજારકોળ કળિકાળમાં સત્યની ઉપાસના કરી રહ્યો છે એમ તેઓ જાણે છે. જ્યારે યુરોપની યાત્રાચળીમાં લાગે માતાઓ સંતાન વિહારી બને છે, લાગે પત્નીઓ વિધવા બને છે, પ્રાણપણે નિમગ્નિલી સંસ્કૃતિનાં જ્યારે વિનાશ થવા બેઠો છે. હિટલર, સ્ટેલિન, ચર્ચીલ કે રૂઝવેલ્ટની રજુ-લાકમાં કાંઈ ખીજે અવાજ ઉઠતો શક્ય નથી, ત્યારે દૂર પૂર્વમાંથી, પરાધીન ભારતવર્ષના કાચામારમાંથી એક સફલકડી આદર્શીના શુદ્ધ, સદ્, પયગંબરી અવાજ આવે છે: 'જુદો છે, જુદો છે આ લોકહિવાળો

માર્ગ જુદો છે. વેરથી વેર વધ્યા કરશે અને માત્ર પ્રેમથી જ વેર સમશે' અઠી હજાર વર્ષ પૂર્વે બાબાનું જુદું ઉચ્ચારેલ મહાન સત્ય એ ફરીથી ઉચ્ચારે છે. ફક્ત પર ચડીને જિતસ કાઢીને ઉપેક્ષેલ પ્રેમમાર્ગનો એ ફરી-એકવાર જગતને બોધ આપે છે. અને તે માત્ર સખોથી નહિ, પોતાના આચર-લુપી. કાષ્ટિયુ કાળા માયાના મનનીએ નહિ વેંકલાં હોય એટલાં દુઃખ પોતાની જાત પર વેડીને એણે પ્રેમનો પેશામ જગતને સંભળાવ્યો છે.

આજે આખું જગત એને ઝાળે છે તે શાથી? એવું કયું જાદુ એના નામમાં છે? એ છે માનવ-જાત પ્રત્યેનો નિત્યાર્થ પ્રેમ, જે પ્રેમને આધારે આ જગત ટકી રહ્યું છે. મનુષ્યમાત્રમાં એક આત્મા વસી રહ્યો છે. તેના પોતામાં સાક્ષાત્કાર કરવો અને પ્રાણી-માત્રને પોતારૂપ માનનાં એ હિંદુધર્મનો આદર્શ છે. ગાંધીજી એ આદર્શની ભૂતિ સમા છે. 'ભાગવત ધર્મસુત્ર' અને 'વસુદૈવ કુટુંબજન' એ અધિવાક્યોને ગાંધીજીએ પોતાના જીવનમાં વણી દીધાં છે. જેમ માતા પોતાનાં સંતાનો માટે રાતદિવસ જોયા વિના પ્રેમપૂર્વક વૈતરુ' કર્યા કરે છે તેમ ગાંધીજી આનવમાત્રને માટે સેવાકાર્યમાં રત રહે છે. માણસોમાં રહેલ સ્વાર્થ, છર્ષા, ભય, વેર, લોભ, લગેર કેમ દૂર થાય તેને માટે તેઓ માતાની માફક પ્રેમથી જહેમત ઉઠાવી રહ્યા છે. માણસમાત્રને તેઓ પોતા સમાન ગણે છે. પોતાનો જીવ જેટલો વહાલો છે તેટલો વહાલો તેઓ પોતાના વિચારનો વિરોધ કરનારાને પણ ગણે છે. આપણે જેમને પ્રેમથી ચાહીએ તે આપણને પ્રેમથી ચાહે એ સામાન્ય નિયમ મુજબ ગાંધીજીને જગત આખું ચાહે છે.

ગાંધીજીએ જોયું કે 'બળિયાના બે ભાગ'ની નીતિ આજે ઠેર ઠેર ચાલી રહી છે. આ દુનિયામાં ગરીબોને નજીકને સખળા દયાવી રહ્યા છે. કાળને ગોરા દયાવે છે. ઝીનને જાપાન દયાવે છે. હામ્સીને અમેરિકન દયાવે છે. હિંદીને અંગ્રેજ દયાવે છે. હરિજનને સનાતની દયાવે છે. સગળો નજીકને દયાવતો આવે છે, એટલે નજીકને માટે કાંઈ એવું શબ્દ શોધી

ઉંઘોને હમેં ઔર સંસાર કો યુદ્ધ કા નૈતિક સ્થાન પ્રદળ કર
સકનેવાલી વસ્તુ દી હૈ.

દો. રાજેન્દ્રપ્રસાદ



કાલુ' નોઈએ કે નેથી તે છાતી કાઢીને ઊભો રહી શકે અને પોતાનું સ્વમાન સાચવી શકે. હિંદુ હાડે જ કનિયાનો રાંક મનાતો આવ્યો છે. 'કામ શું કામ,' 'મફતનો કનિયો ન વહોરવો,' 'વાણિયા મૂછ નીચી,' વગેરે કહેવતો માણસાઈને લગ્નવાની છે એમ ગાંધીજીએ નોઈ લીધું.

ગાંધીજીના જીવનની શરૂઆતમાં જ આપણે નોઈ શકીએ છીએ કે તેમનામાં એક એવું પુરુષ-સિદ્ધપણું વસતું હતું જે અન્યાયની સામે હુકાર કરી બેઠું, અન્યાયી ઉપર પ્રેમ વરસાવતા છતાં અન્યાયને બિલકુલ ન સાંખી લેવાનો સત્યનિષ્ઠ સ્વભાવ એ જ ગાંધીજીના વિજયની વડી આવી છે એમ કહીએ તો ચાલે.

એકાદન વર્ષ પહેલાંનો એ પ્રસંગ છે. ડરબનથી નીકળેલી ટ્રેન મેરિસ્ટનગર્ગ રોડને પહોંચી. પોલીસ વર્ષના નવલુવાન ગાંધી મેરિસ્ટર ક્રોક કોટ પહેરીને ફર્સ્ટ ક્લાસના ડબ્બામાં આરામથી ઊપું વસેલા હતા. તેમના માથા ઉપર કાળજીપૂર્વક સેચો પાડેલ વાજ ચમકતા હતા. એક ગોરો અમલદાર આવીને એમને નીરખી ગયો. પછી બીજાએ આવીને કહેવાની હિંમત કરી: 'તમારે પાછળના ડબ્બામાં જવાનું છે.'

'શા માટે? મારી પાસે પહેલા વર્ગની ટિકિટ છે.'

'હાલે રહી, તમારે પાછળ જવું પડશે.'

'હું નથી જવાનો. મને આમાં બેસવાનો હક છે.'

'તમે જાતે નહિ જાતરો તો પોલીસ ઉતારશે.'

'હાલે પોલીસ ઉતારે' કહી ગાંધીજી અદબ વાળા ટહાર બેઠા. એ પળે એમની આંખમાં સત્યાગ્રહીનું શૌર્ય ચમકી રહેલું. પોલીસ આવ્યો. ધક્કો મારીને ગાંધીજીને નીચે ઉતાર્યા. ગાંધીજીનો સામાન ઉતરણી લીધો. ગાંધીજી ફક્ત હાથપાકીટ સાથે રાખી વેઈટિંગ રૂમમાં જઈને બેઠા. સામાનને હાથ સુધાં ન અડ-કાઓ. સત્યાગ્રહજનમની આ પ્રથમ રાત્રિનું વર્ણન ગાંધીજીના જ શબ્દોમાં વાંચીએ:

'આ મોસમ શિયાળાની હતી. દક્ષિણ આફ્રિકાનો શિયાળો ઊંચાણના ભાગોમાં આકરેલો હોય છે. મેરિસ્ટનગર્ગ ઊંચા પ્રદેશમાં હતું તેથી ટાટ ખૂચ લાગી. મારો ઓવરકોટ મારા સામાનમાં હતો. સામાન

માગવાની હિંમત ન આવી. ફરી અપમાન થાય તો! ટાટે કર્યો. કોટડીમાં દીવો ન હતો. મધરાતને મુમારે એક ઉતારુ આવેલો. તે કંઈ વાત કરવા માગતો હોય એમ લાગ્યું. પણ હું વાત કરવાની મનોદશામાં ન હતો.

"મેં મારો ધર્મ વિચાર્યો: કાં તો મારે હકાને સારુ લાગ્યું અથવા પાછા જવું. નહિ તો અપમાનો થાય તે સહન કરવાં ને પ્રિટોરિયા પહોંચવું અને કેસ પડતો મૂકીને ભાગવું એ તો નામદર્શી ગણાય મારા ઉપર દુઃખ પડ્યું એ તો ઉપરચોટિયું દર હતું. અંદર ઊડે રહેલા મહારાગતું એ લક્ષણ હતું આ મહારાગ તે રંગદેવ. એ ઊડે રાગ નાખક કરવાની શક્તિ હોય તો તે શક્તિનો ઉપયોગ કરવો તેમ કરતાં જાત ઉપર દુઃખ પડે તે સહન ન. અને તેનો વિરોધ રંગદેવ દૂર કરવા પૂરતો જ કરવો આમ નિશ્ચય કરી ખીજ ટ્રેનમાં ગમે તે રીતે આગળ જવું જ એમ નિશ્ચય કર્યો."

મેરિસ્ટનગર્ગની આ રાત્રિ ગાંધીજીના જ જીવનમાં નહિ પણ જગતના ઇતિહાસમાં અમર બની. એ રાત્રે એક એવા શસ્ત્રની શોધ થઈ જે શસ્ત્રે જગતની મોટામાં મોટી સત્તાને વિમાચલ્યમાં નાંખી દીધી. વ્યક્તિગત રીતે સત્યાગ્રહ કરી જગતને સન્માર્ગે વનાર મહાપુરુષોનાં ઉદાદરણ સંસાર પાસે મોજૂદ હતાં. પોતાની વાતને વગળી રહેવા ખાતર સોફ્ટીસે ઝેરનો ખાલો પીધો, ઇધુ ફૂસ પર લટક્યો; પગ જાત ઉપર દુઃખ વેડતાં હંઠારોને સાથે લઈને સાદા દાયિક સત્યાગ્રહ જંગ જગાડવાનો પ્રયોગ, તો ગાંધીજીએ જ જગતને ખતાવ્યો. હિંદુસ્તાનને અને જ ગાંધીજીની જે કોઈ મહાન બેટ હોય તો સત્યાગ્રહ શસ્ત્રની બેટ છે. તોપગોળા, ખંદ્રો અને વિમાન બુદ્ધો તો તાલીમજદ જીવાનો જ ખેતી થકે પોતાની સત્ય વાતને વગળી રહી સ્વમાનરક્ષા કરે

★

વાનો અક્ષર ઉપાય તો પાંચ વર્ષના બાળકથી
એથી વર્ષના વૃદ્ધ સુધી સૌકાર્ય અભ્યાસી શકે.
સરમુખભારો અને શહેનશાહેની આજીવન કાર્યતા
ઉપર વર્તે છે. ગાંધીજીએ માનવજાતને નિર્લેપતાનું
અભિપ્રાય રાજ્ય બેટ ક્યું છે. મુક્તિના કારમાં અનિચ્છીથી
ગુસ્સાથી જાગતને માટે પોતાનું અને સામાન્ય જાતને
અલગ કરનારું અને જાતની સ્વમાનવતા કરનારું આ
અભિપ્રાય રાજ્ય શોધવામાં, તેને અજમાવવાના હિમત-
ભર્યા મહાન પ્રયોગ કરવામાં ગાંધીજીએ પચાસ વર્ષ
ગાળ્યાં છે. તે દરમિયાન તેમણે અદ્ભુત સિદ્ધિઓ
મેળવી છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં વફાત કરી ન કરી
એ ઘર તથા ધરો સંકલ્યાં. આશ્રમજીવન શરૂ કર્યું
અને લડત ઉપાડી. આકાશ દુઃખો વેઠ્યાં. બાર બાર
સર્વ સુધી જૂડીને જનરલ સ્મર્સ જેવા કામેલ અને
કહણ હેવાના વડા પ્રધાન સામે વિજય મેળવ્યો. બિ-
રિસ સામ્રાજ્યનો એ મહાચાલુક્ય પથ ગાંધીજીના
પ્રેમજાળે કેવો મહાત્ થયો તે તેના પોતાના જ સ-
જ્જોમાં તે વર્ણવે છે: ન્યારે ગાંધીજી મારી સામે
જલડતા હતા ત્યારે તો તેઓ યુવાન હતા. પરંતુ
ન્યારે ન્યારે અને મળવા આવતા અને વાત કરતા
ત્યારે ત્યારે અને એવું સતત બાન રહેતું કે હું કોઈ
કાપુસ સામે વાત કરી રહ્યો છું. અને જે માણ-
સને હું જેલમાં નાંખું, પથર ફેંકાવું, તોપણ તે
ત્યાં એક માર માટે પ્રેમપૂર્વક ચપલ બનાવે અને
મને મોડતે (જે બેટ મેં હજી એક પવિત્ર શાદગીરી
રૂપે સંધરી રાખી છે.) તેને હું કેમ પહોંચું? પ્રેમ-
પૂર્વક કંઈ સહન કરનાર વગર દલીલે સામાન્ય દિલ
જીતી લે છે એ વસ્તુને છંપી પ્રિસ્તની માફક ગાંધીજીએ
જાગત સમક્ષ ધૂધી કરી બતાવી છે.

દક્ષિણ આફ્રિકાથી હિંદમાં આવ્યા બાદ ગાંધીજીએ
જે અદ્ભુત કાર્યો કર્યાં છે, જે મહાન લડતો કરી છે
તે આજે ઘર ઘર જાણીતી છે. ૧૯૧૬નો નવિયાં-
વાલા હત્યાકાંડ, ૧૯૩૦ની મીઠાની લડત અને ૧૯૪૨નો
સંક્રામ હિંદનાં આખાવૃદ્ધ જાણે છે. આવી મહાન
લડતો માટે દેશને તૈયાર કરવા પાછળ ગાંધીજીએ
રાતદિવસ જોયાં નથી. હિંદુસ્તાન જેવડા વિશાળ
દેશને ખૂણે ખૂણે તેઓ ગાંધીની માફક ધૂમ્યા છે.
લાખોની મેદનીઓને જગાડી છે. આસામનાં જંગલોમાં
અને હિમાલયની લંડાઈઓમાં ગાંધીજીની સંદેશો

પહોંચ્યા છે. સરહદની પહાડીઓમાં અને દૂર લંકામાં
ગાંધીજીનો સલાહકર સંબળાયો છે અને તેનો પડઢો
વિલાયતમાં પણ પડ્યો છે.

ગાંધીજીમાં ગાંધીજી વિલાયત ગયા ત્યારે પરદેશી
કાપડની હોળીઓ કરાવનારા એ મહામાને માંચેલ-
રના મિત્ર-મજૂરાએ ટોપીઓ ઉઠાળીને આવકાર
આપ્યો હતો. ગાંધીજી વહેલી સવારે લંડનની શેરી-
ઓમાં ફરવા નીકળતા ત્યારે અનેક માતાઓ થીંગડા-
વાળા ઓવરકોટમાં લપેટીને પોતાનાં નાનાં બાળકોને
‘ગાંધીકાકા’ને સન્નિધ કરવા રાહ જોતી બેસી રહેતી.
ઈટલિના ગામડામાં વહેલી સવારની પ્રાર્થનામાં સામેલ
રહેવા ઈટલિના શહેનશાહેની નાની પુત્રીને પગે
ચાલતી આવેલી જોઈને પૂરાપવાશીઓ ચકિત થયા
હતા. વિદેશની હોટલોનો તોફાર ગાંધીજીના સમાચાર
જાણવા અને ગાંધીજીને મળેલા માણસને મળવા ઉત્સુક
રહે છે. એ જ પ્રમાણે આફ્રિકાનાં હજારો બાળકો ધોળી
ટોપી જોઈને પોઢારી જોઈ છે કે આ ‘ગાંધીના
માણસ’ છે. દાર્મિલિંગના પ્રવાસમાં એક છુટ્ટો ગોરા
રોશન માસ્તર ગાંધીજીના કપા પાસે દોડીને આવ્યો
અને ગાંધીજીને પગે પોતાનો છોકરો મૂક્યો, હાથ
મેળવીને સામે જોઈ રહ્યો અને પૂછ્યું, ‘મને ન
જાણખ્યો? આપણે દક્ષિણ આફ્રિકામાં મળ્યા હતા.
મેં તમને બહુ દુઃખ દીધું છે. પણ તમે ભૂલી ગયા.’

ગાંધીજી હસીને કહે, ‘હા હા. તમે તો પેલા
આર્સ્ટાઈનવાળા કે?’ કહીને પ્રેમથી ભેળ્યા.

આ ગાંધીજીના પ્રેમનો જાડુ છે. તોપના ગડ-
ગાડ અને વિમાનોના ભયંકર ધરધરાટ વચ્ચે પણ
એની જ સત્તા જાગત ઉપર ચાલી રહી છે અને
ચાલવાની છે. સિંકદેશ અને હિટલરો આવ્યા તેવા
ચાલ્યા જશે પણ પ્રેમના પથજાળે સદાને માટે માનવ-
હૃદય ઉપર રાજ્ય કરશે. વિલાયતથી પાછા ફરતાં
ગાંધીજીને મુસોલિનીની મુત્તાકાત થઈ હતી. નાનાં
દસમાર વર્ષનાં કુમળાં બાળકોને હાથમાં બંદો પદ-
કારી હારખંધ મુસોલિનીએ બેઠાં રાખ્યાં હતાં. ગાંધી-
જીને તેમણે સન્નિધ આપી. ગાંધીજીએ તેમાંના એકને
પોતાની બાથમાં લઈ લીધો અને તેના હસતા ચહેરા
સામે જોઈ મુસોલિનીને કહ્યું, ‘આના હાથમાં ભલે

(નિશ્ચિતતાવાના પગી તરફથી ઓવરશીઅર સાહેબને)
મહેરબાન સાહેબ બહાદુરની હજૂરમાં,

ફાઈલ નં. ૨૩૪

લેખક

સુનિકુમાર મ. ભટ્ટ

આજરોજ રિપોર્ટ કરવાનો જે તળાવની ઊગમણી બાલુ રોન ફરતાં એક ઘોડો તળાવની અંદર પડી ગયો છે તે વાત આપ સાહેબને જાહેર કરું છું. અત્યાર સુધી આ તળાવમાં પાંદડાં વગેરે પડતાં હતાં પણ ઘોડો આ પહેલી જ વાર પડ્યો છે. શુકરવાર.

સહી. પગી અમયા ઘોળા

નં. ત. પ. આ. નં. ૨૭ તા. ૧૦-૬-૩૦

આ માટેના તુમાર સાથે સામેલ. તા. ૧૧-૬-૩૦
ઉ. ક. ઓ.

નં. નં. નં. ૫૬

મહેરબાન પાણી બાંધકામ ખાતાના ઉપરી સાહેબની હજૂરમાં.

સલામ બાદ જાહેર કરવાનું કે નિશ્ચિતતાવાના પગી અમયા ઘોળાએ રિપોર્ટ કરેલો છે કે મજદૂર તળાવમાં એક ઘોડો પડી ગયો છે. આ તળાવ ઓગણુ-આઠીસ વરસ પહેલાં બાંધવામાં આવેલું છે અને તેમાં માછલાં, દેડકાં, કાચબા, મગર એવાં પ્રાણીઓ રહે છે પણ ઘોડો રહ્યા હોય તેવો દાખલો મળતો નથી. આ ઘોડો મરી ગયેલો જણાય છે તો હવે તેનું જે રીતે કરવાનું હોય તે માટે હુકમ કરમાવવા વિનંતી છે. તા. ૧૧-૬-૩૦

સહી. ઉ. ક. ઓવરશીઅર

પા. બા. આ. નં. ૬૧

શહેર સુધારણા ખાતાના પ્રમુખ સાહેબ તરફ. સલામ દિગર લખવા હાંસલ જે આ સાથેના નિશ્ચિતતાવાના ઓવરશીઅરના રિપોર્ટથી જાણવામાં આવશે કે મજદૂર તળાવમાં એક મૃત્યુ ઘોડો પડી ગયો છે. તો તે કદાચી આપવાનો બંદોબસ્ત કરાવી આપવા મહેરબાની થવી. આ તળાવનું પાણી પીવાના ઉપયોગમાં લેવાય છે તેથી ઉપર લખેલી ગોઠવણ વેળાસર થવાની જરૂર છે. તા. ૧૪-૬-૩૦

સહી. દ. વે. ક.

નં. બાં. ખા. ઉપરી

ત. આ. નં. ૧૧૭

પ્રત્યુત્તરમાં સલામ સાથે લખવાનું એહવું જે:- નિશ્ચિતતાવામાં ઘોડો પડી ગયો તે કદાચી આપવા બાબતની આપની માહી મળી. પરંતુ શહેર સુધારણા ખાતાની તજનીજ તજે આવતી હદ પંચકોશીની અંદર મહારાજ કરાવ નં. ૩ તા. ૧-૨-૯૭થી મુકરર થયેલી છે, અને નિશ્ચિતતાવા તે હદની બહાર આવેલું છે એટલે એ ઘોડો અમારે કાઢી આપવાપણું રહેતું નથી. પરંતુ આ પાણી પીવાના ઉપયોગમાં આવે છે એટલે આ બનાવથી જનસુખાકારીને કાંઈ નુકસાન થશે તો તે માટે આ ખાતું જવાબદાર નથી. તા. ૧૮-૬-૩૦

સહી. બ. ક. ક.

શ. સુ. ખા. પ્ર.

પા. બા. આ. નં. ૭૧

મહેરબાન વડા તજનીજી અધિકારી સાહેબ તરફ. સલામ દિગર લખવા હાંસલ જે:-ઉપરના પ્રકરણથી આપના જાણવામાં આવશે કે અત્રેના પીવાના પાણીના તળાવમાં ઘોડો પડી જતાં તેથી શહેરની જનસુખાકારીને નુકસાન થશે એવો અભિપ્રાય ઉપરનો ભાગે લખાઈ આવ્યો છે. તંદુરસ્તીને લગતી તજનીજ આપના ખાતા તરફથી થતી હોઈ, તુમાર આપના તરફ મોકલવામાં આવે છે. તો તે સંબંધે ધટાર્થ હોય તેવો બંદોબસ્ત કરવા મહેરબાની થવી. આમાં ઘીલ થવાથી જનસુખાકારીને નુકસાન થશે તો તે માટે જવાબદાર આ ખાતું નથી. તા. ૨૩-૬-૩૦

સહી. દ. વે. ક.

નં. બાં. ખા. ઉ

વે. આ. નં. ૮૭

ઉત્તરમાં સલામ સાથે લખવા હાંસલ જે:- તંદુરસ્તીને લગતી તજનીજ આ ખાતેથી થાય છે તે ખરું છે. પણ જનસુખાકારી બગવા પછી જ ખાતાનું કામ સર થાય છે. કેમકે લોકોમાં દરદ ગત

યાય તે પહેલાં જ તે અટકે તેવાં પગલાં લેવામાં આવે
તો આ ખાતાના તખીબો માટે કંઈ કામ જ રહે
નહીં, અને છેવટ કામ વિના જ આ ખાતું બંધ કર-
વાનો વખત આવે તે આપના નાણુવામાં આવશે.
આથી આપના નાણુવામાં આવશે કે આપના હસ્ત-
તાલ તજાવમાંથી ઘોડો કે તેવું બીજું કંઈ જીવતું
લાભેલું પ્રાણી કાઢી આપવાનું કામ આ ખાતાનું
તથી; તેમ જ આ કામ નહિ થવાથી જનસુખાકારીને
નુકસાન થશે તો તે માટે પણ ખાતું જીએદાર નથી.
તા. ૩૦-૬-૩૦

સહી. ન. ફ. ડા.
વડા તખીબ

તા. બા. આ. નં. ૯૧

મહેરજાન મહેસલી અધિકારી સાહેબ તરફ
સલામ દિગર લખવા હાંસલ જે:-આ ખાતા
હસ્તકના નાણુતજાવમાં ઘોડો પડી ગયેલો તે
હવા સુધારાઈ ખાતે લખતાં તે ખાતા તરફથી એ
કામ પોતાના હસ્તકનું નહિ હોવાનું લખાઈ આવેલું
કે, આ રાજ્યની તમામ જમીન ઉપર આપના
ખાતાની ફેખરેખ હોઈ તુમાર આપના તરફ મોકલ-
વામાં આવે છે, આ જનસુખાકારીનો સવાલ હોઈ
તે અલગલગ પહેંચરો તો તે માટે આ ખાતું જવાબ-
દાર નથી. તા. ૩-૭-૩૦

સહી. દ. વે. ફ.
બ. બાં. ખા. ઉ.

ત. મે. આ. નં. ૩૦૨

ઉત્તરમાં લખવાનું કે:-આ ખાતા હસ્તક (૧)
માકારી (૨) નિરાકારી (૩) પકતર અને (૪) ખરાબો
જે ચાર પ્રકારની જમીનનો વકીયત થાય છે. તેમાં
નાણુતજાવનો સમાવેશ થતો નથી. માટે આપે
પશુરક્ષક ખાતું કે એવાં ખાતાની મદદ માગવી જોઈએ.
જનસુખાકારી સાથે આ ખાતાને નિસ્પત નથી તેથી
તેમાં કંઈ ફેરફાર થાય તે માટે આ ખાતું જવાબ-
દાર નથી. ૭-૭-૩૦

સહી. જી. ચ. ર.
મહે. ઉ. અધિ.

તા. બાં. આ. નં. ૯૯

મહેરજાન અરદાસ્ત ખાતાના ઉપરી સાહેબ તરફ
સલામ દિગર લખવા હાંસલ જે:-ઉપરના પ્રક-

રણથી આપને હકીકત વિદિત થશે, તો નાણુતજાવ-
માં પડેલો ઘોડો તેમાંથી બહાર લેવાવાની જવાબી
મોકલવણ કરાવવા મહેરજાની થવી. ઘોડા, બગદ, બેંટ,
હાથી, ગાય, બેસ વગેરે જનવરોની વ્યવસ્થા આપના
ખાતા હસ્તક છે તેથી આ તુમાર થોગ્ય મોકલવણ
થવા સારુ આપના તરફ મુનાસબ બંદોબસ્ત થવા
મોકલવામાં આવે છે. આ જનસુખાકારીનો સવાલ
હોઈ તેમાં વાંધો આવશે તો તે માટે આ ખાતું
જોખમદાર નથી. તા. ૧૧-૭-૩૦

સહી. દ. વે. ફ.
બ. બાં. ખા. ઉ.

રા. ખ. ર. નં. ૧૨

ઉત્તરમાં લખવાનું કે:-આ ખાતેથી જે જન-
વરોની વ્યવસ્થા થાય છે તે જીવતાં જનાવરોની થાય
છે. માંદાં જનવરોને કાસ્ટ કરવામાં આવે છે અને
મૃતેલાને દાટી દેવાય છે. પણ પાણીમાં પડેલ જનવ-
રની લાશને અલગ મંજૂલ પહેંચારવા માટે આ ખાતે
કોઈ આન્દ નથી. આ તુમાર આપે જલસુધારણાના
કે એવા કોઈ ખાતે મોકલવેલ દુરસ્ત હતો તેમ આપને
પણ લાગશે. જનસુખાકારીને નુકસાન થાય તે માટે
આપનું ખાતું જવાબદાર નથી તે બાબતમાં અમે
સમત છીએ કેમકે અમે પણ તે માટે જવાબદાર
નથી. તા. ૧૮-૭-૩૦

સહી. શિ. સિ. જે.
બ. ઉ.

પા. બાં. આ. નં. ૧૧૨

મહેરજાન ઇંજિયેશન ખાતાના ઉપરી સાહેબ તરફ
સલામ દિગર લખવા હાંસલ જે:-આપના ખાતા
તરફથી પાણી સુધારણાનું કામ થાય છે. અજેતા
નાણુતજાવમાં એક ઘોડો પડી ગયો છે તે કલાવ-
વાની મોકલવણ કરાવવા મહેરજાની થવી તેમાં દીલ
થવાથી જનસુખાકારીને નુકસાન થશે તો તેના
જોખમદાર અમે નથી. તા. ૨૨-૭-૩૦

સહી. દ. વે. ફ.
બ. બાં. ખા. ઉ.

ઈ. આ. ર. નં. ૭

ઉત્તરમાં લખવાનું કે:-આ ખાતા હસ્તકનાં ફિલ્દરો
વડે પાણી સાફ કરવાનું કામ થાય છે, તે ખરું છે.

પણ અત્રેનાં યાત્રિક સાધનોથી નાના કદના પોરા અને તેવાં જંતુઓ જ કાઢી શકાય તેમ છે. ઘોડા, હાથી કે મોટાં જંતુઓ કાઢવાનું હજી સુધી બન્યું નથી. પરંતુ આપ સાહેબના લખાણનો દાખલો અત્રે રખાવી લેવામાં આવ્યો છે એટલે નહેરુ વાટે! આપ એ પાણી તથા ઘોડો અત્રે મોકલવાની આપણો તો તેને પાણીમાંથી બહાર કાઢી આપવાની ગોઠવણ અત્રેથી થશે. તેમ કરવામાં વિઝમ થાય તેમ હોય તો મૂલેલાં જનવરોનો ઈન્કોરો જે ખાતે હોય ત્યાં લખવાનું વધારે દુરસ્ત થશે તેમ આપને જણાશે. સિવાય આપના ઉપરના લખાણનો છેલ્લો ભાગ આ ખાતાને લાગુ નથી તા. ૨૮-૭-૩૦

જ. બા. ખા.
ઈ. ઉ.

પા. બા. આ. નં. ૧૨૩

મહેરબાન પંચકાશી મામલતદાર સાહેબ તરફ સલામ ફિગર લખવા હાંસલ જે-ઉપરના પ્રકરણથી આપના જાણવામાં આવશે તો તેના મજદૂરથી વાંકે યઈ જનશુભાવમાંથી ઘોડો કઢાવી આપવાનો બંદોબસ્ત મહેરબાનીની રાહ કરાવશો. મૂલેલાં ઢોરની વ્યવસ્થા આપના ખાતા તરફથી થતી હોઈ તુમાર ઘડિત થવા માટે આપના તરફ મોકલવામાં આવે છે. આ જનશુભાકારીનો સવાલ હોઈ તેમાં દીલ થશે તો આ ખાતું જવાબદાર નથી. તા. ૧-૮-૩૦

સહી. દ. વે. ફ.
જ. બા. ખા. ઉ.

પ. દ. આ. નં. ૨૦૪

ઉત્તરમાં સલામ સાથે લખવા હાંસલ જે-આ ખાતેથી મૂલેલાં ઢોરના આમડાનો ઈન્કોરો આપાય છે તે ભામના સિરકમાં ઘોડાં, ગધેડાં તથા કૂતરોનો સમાવેશ થતો નથી તેથી આ કામ આ ખાતા હસ્તક કરવાનું રહેતું નથી તે વિદિત થાય.

(નોંધ:-અત્રેથી આ તુમાર ફાટી ગયો છે એટલે આગળ શું બન્યું તે જાણવા સાધન નથી. ઉપર એક પેન્સિલની નોંધ છે તેમાં આમ લખ્યું છે. “ફાઈલ નં. ૨૩૪માં બાંધ્યો. ઘોડો કઢાવી નાખ્યો તારીખ ૧૨-૬-૩૦. જવાબદાર કોણ ? કા.”)



પ્રેમનો પયગંબર

[પાન ૪ નું સાંધણ]

તમારી બંદુક છે પણ એના હૃદયમાં તો મારો પ્રેમ વસી રહ્યો છે. આ સાદા વાક્યમાં, સાદા પ્રસંગમાં આપણે પ્રેમનું બળ અને પ્રેમનો મંત્ર પારખી શકીએ છીએ. આજે નહિ તો આવતી કાલે પણ જગતને ને શાંતિ બેઠી હશે તો પ્રેમનો મંત્ર સ્વીકાર્યે જ દૂટકો

જગતના મહાન તત્ત્વવેત્તા ઋષિવર રામૌરોલ્લાના શબ્દોમાં રહેલી શ્રદ્ધા આપણા હૃદયમાં દબ કરીએ.

‘ગાંધીજી માત્ર હિંદુસ્તાનના રાજકીય ઇતિહાસના જ નાયાક નથી. તેમની પુણ્યસ્મૃતિ તો હું મુગાંતર સુધી જગતભરમાં કાયમ રહેવાની છે. માત્ર સક્રિય અર્હિસાનું ચેતનામય ઇવન હિંદીઓમાં ભરી દઈને એકતા, શક્તિ અને સ્વતંત્રતાની ગૌરવ-પૂર્ણ ઇચ્છા બ્રહ્મત કરી છે. એટલું જ નહિ. ઇસુ ખ્રિસ્તની પેઠે પાશ્ચાત્ય જગતને માટે પ્રેમનો મહા સંદેશ પુનર્જીવિત કર્યો છે. એમણે માનવજાતિના સાધુસંતોમાં પોતાનું નામ અંકિત કર્યું છે. એમની સ્મૃતિનું ઉજવણ આભાસંગળ પૃથ્વીના ખૂણે ખૂણામાં પ્રવેશી ચૂક્યું છે.”



ખોરાક

દિ. ૧૧૩

લે. ચમનલાલ મા. વૈષ્ણવ



તાજાં લીલાં શાકભાજી અને દૂધ, ઘી તથા સંપૂર્ણ પોષણ-તત્ત્વવાળો મિશ્ર ખોરાક જે આપણે લઈએ છીએ તે કેમ ખાવો તે આપણે શી ખબર પડે એમ છે.

આ બાબતનું આપણું ધોર અગ્રાન ખોરાક પાછળ આપણી ખર્ચાંતી સંપત્તિને અને તેથી ધણી શાર્વ પેઢીને કેટલું અર્થહીન છે તે આ પુસ્તક સુંદર રીતે દર્શાવે છે.

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ : ભાવનગર

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.

દ્રાક્ષાસવ



અક્ષીર દવા	
શરદી	મટાડનાર
ભૂખ	લગાડનાર
દસ્ત	સાફ લાવનાર
ઉંઘ	લાવનાર
તાકાત	આપનાર
તાજગી	બક્ષનાર
લેન્જતઠાર પેય	

જીવન સાથે વાપરવાથી અન્ય ગુણ થાય છે.

અવન પ્રાશાવલેહ એટલે જીવન

પુષ્ટિકારક ખોરાક !

માંદા, સાજા, નબળાં,

સખળાં, નાનાં, મોટાં,

સી, પુરુષ સૌને માટે

જીવનવર્ધક દવા !



દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી બેહદ ફાયદો થાય છે.

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

ચા. બો. નં. ૫૫૧૩ : સુંબર્ધ ૧૪

દાન, આપ્યા વગર જ્ઞાનવિષયક પ્રશ્ન પ્રાક્ષણને થઈ શકે નહિ તેથી રાજા જનકે પહેલાં વેતરવાળી ને સોનાનાં શીંગડાં-
વાળી હજાર ગાયો જે પ્રાક્ષણ પ્રહરવેતા હોય તેને દાનમાં આપવા સંકલ્પ કર્યો.

વિદેહ દેશનાં રાજા જનકે એક વખત પોતાના પુરોહિત અશ્વલને કહ્યું: 'હે ગુરુ! નિલના બ્યવહારમાં ચોટવાને અંગે મારું મન આત્મવિમુખ બને છે તો હું પુરોહિત! એવો કોઈ ઉપાય બતાવો કે જેથી હું અધ્યાત્મરત બનું.'

અશ્વલે કહ્યું: 'હે રાજન્! નિત્યકર્મ માણસને બાધે છે. કર્મમાં શરીર અને મનની બંધે પ્રવૃત્તિ થાય છે. અને તેથી ચિત્ત કર્મમાં એકાગ્ર થતાં તેમાં બંધાય છે જેવું કર્મ તેવું ચિત્ત બને છે. તેથી હું રાજન્! એવાં કર્મ કરવાં ઘટે કે જેથી ચિત્ત સ્વયમેવ અધ્યાત્મપરાયણ રહી શકે.'

'એવાં કર્મ બતાવો.' વિદેહરાજે માગણી કરી.

'રાજન્!' અશ્વલે કહ્યું: 'પ્રાચીન ઋષિમુનિઓએ બતાવેલ યજ્ઞકર્મો એ ઉપાય છે. ધર્મના મોટા સમારંભો યોજવામાં આવે છે તે કેવળ દાન આપવા માટે નહીં, પોતાની ધર્મવૃત્તિ બતાવવા નહીં, પણ તેવાં કર્મો કરવાથી એક તો ચિત્ત તેમાં એકાગ્ર બને છે અને ખીણું, એવા મોટા ધર્મસમારંભોમાં જે વિદ્વાન ધર્મનિષ્ઠ-અભવેતા મુનિવરો આવે છે તેમનો સહજ સમાગમ મળે છે. હું રાજન્! પ્રત્યક્ષા કે વિદ્વત્સંયોજે પ્રજ્ઞાવૃદ્ધિ: આ તો સ્પષ્ટ હકીકત છે કે વિદ્વાન અભનિષ્ઠ સાધુપુરુષોના સંયોગથી પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિ વૃદ્ધિ પામે છે.'

વિલાપ્રાપ્તિને ઉપાય પુરોહિત અશ્વલ પાસેથી જાણીને તેના સૂચન અનુસાર રાજા જનકે વિદેહીએ શાખાન્તરમાં પ્રસિદ્ધ બહુ દક્ષિણ અશ્વમેધ યજ્ઞ શરૂ કર્યો. અશ્વલ હોતા બન્યા. આમંત્રણ મળતાં યજ્ઞ જોવાની ઇચ્છાવાળા કુરુપાંચાળના પ્રાક્ષણો એ યજ્ઞમાં હાજરી આપવા આવી ગયા. ચાતુર્વેદી યાજ્ઞવલ્ક્ય પોતાના શિષ્યો સહિત આવ્યા હતા. તે ઉપરાંત ઉદાલક આરુણી, તૃણવંશના મુનિવરો, જરતકારવ આર્તભાગ, તૃણ્ય વગેરે મુનિવરો પણ આવ્યા હતા. ગાર્ગીની પણ હાજરીને અંગે એ યજ્ઞમાં અભવેતાઓને ખૂબ ઉત્સાહ રહેતો હતો. આવો મોટો વિદ્વત્સમુદાય જોઈને યજ્ઞમાન જનકે રાજા તેમની ખૂબ સરભરા

લેખક પારાશર્ય બ્રહ્મિષ્ઠ ચાણક્ય

કરતા હતા તથા તેમને આનંદમાં ઉત્સાહ બેવડાતો હતો. સાંજે બ્યારે અભવેતાની વાતો ટોળું વળીને મુનિવરો કરતા હતા ત્યારે રાજા જનકે એ સાંભળવા માટે બેસી જતા હતા. આમ ઋષિવરોના સહવાસમાં તેમની અધ્યાત્મવૃત્તિ જન્યત થતી હતી.

એક વખતે આ ભેગા મળેલા ઋષિવરોમાં સર્વ-શ્રેષ્ઠ અભનિષ્ઠ કાણુ છે અને અભવેતા સંબંધે કાણુ સર્વોત્તમ પ્રવચન કરી શકે છે તે જાણવાની રાજા જનકને ઉત્કંઠા થઈ.

દાન આપ્યા વગર જ્ઞાનવિષયક પ્રશ્ન પ્રાક્ષણને થઈ શકે નહીં તેથી રાજા જનકે પોતાની ગૌશાળામાં પહેલાં વેતરવાળી એક હજાર ગાયો બંધાવી અને તે દરેક ગાયનાં શીંગડાં સોનેથી મઢાવ્યાં અને આ હજાર ગાયો જે પ્રાક્ષણ સર્વોત્તમ અભવેતા હોય તેમને આપવાનો રાજા જનકે સંકલ્પ કર્યો.

યજ્ઞ સમાપ્ત થયો. અને સર્વ પ્રાક્ષણોને યજ્ઞમંધી દક્ષિણુઓ આપી રહ્યા બાદ રાજા જનકે સર્વ પ્રાક્ષણોને સંબોધીને બોલ્યા: 'હે પૂજ્ય પ્રાક્ષણો! આપ સર્વ અભવેતા છો. હું આપ સર્વને નમન કરું છું. આપ સર્વમાં જે અતિશય રૂપથી અભવેતા હોય-અભિષ્ઠ હોય તેમને હું અત્યારે મારી સામેની ગૌશાળામાં બંધાવેલી, નવી અવસ્થાવાળી ને સોને મટેલ શીંગડાં-વાળી હજાર ગાયો દાનમાં આપવા ઇચ્છું છું તો જે અભિષ્ઠ હોય તે આ ગાયો પોતાને આશ્રમે લઈ જાય.'

રાજાનું આ વાક્ય સાંભળી પ્રાક્ષણો ચૂપ રહ્યા. કોઈના મનમાં પોતાની જાતને અભિષ્ઠ કહેવાયવાનું ન થયું. જે કહે છે કે હું અભિષ્ઠ છું તે કેવળ અભિમાનને કારણે અભિષ્ઠ નથી. અને જે કહે છે કે હું અભિષ્ઠ નથી તેને ગાયો મળવાની નથી. આમ પોતાની જાતને અભિષ્ઠ ગણવાની આત્મચલાયા કરવા કોઈ પ્રાક્ષણ તૈયાર ન થયો. સર્વ પરસ્પર જોવા લાગ્યા. પ્રાક્ષણોની આ સ્થિતિ જોઈ ચાતુર્વેદી યાજ્ઞવલ્ક્ય સમામાં ઊભા થયા. સર્વની નજર તેના તરફ ચોંટી.

યાતવદ્ધકે પોતાના શિષ્ય સોમશ્રવાને સંબોધીને કહ્યું, “હે વત્સ સોમશ્રવા ! રાજ્ય જનક આ સરસ ગાયો, દાનમાં આપવા ઇચ્છે છે. આ ગાયોને ગોશાળામાંથી છોડીને તેમને આપણા આશ્રમે લઈ જા.”

ચુરુની આજ્ઞા સાંભળી શિષ્ય સોમશ્રવા ગાયો પોતાને હવાલે દેવા ગોશાળા તરફ ગયો.

યાતવદ્ધકના વાક્યમાં અભિમાન કંઈપી બાહ્યભૂત નારાજ થયા. તેમને યથું કે એક એક પ્રધાન બાહ્યભૂતની આવડી મોટી મેદની વચ્ચે યાતવદ્ધક પોતાની જાતને બલિષ્ઠ કેમ ગણાવે છે ! બાહ્યભૂતની આ ચિત્-સ્થિતિને પામીને હોતા અશ્વલે યાતવદ્ધકને કહ્યું : “હે યાતવદ્ધક ! આ સર્વ બાહ્યભૂતગણમાં તું બલિષ્ઠ છે એ નિશ્ચય કેમ થાય ! એનું પ્રમાણ શું ?”

અશ્વલેના આ પ્રશ્ન સાંભળી સર્વ બાહ્યભૂત યાતવદ્ધકને ઉત્તર સાંભળવા ઉત્સુક થયા.

યાતવદ્ધકે કહ્યું : “બલિષ્ઠને તો હું નમસ્કાર કરું છું. આ સમયે તો અમે ગાયોની કામનાવાળા છીએ.” આટલું કહી યાતવદ્ધક બેસી ગયા. પોતાની જાતને આ પ્રકારે બલિષ્ઠ ગણાવી તેથી હોતા અશ્વલે યાતવદ્ધકને બલિષ્ઠતાનું સંબોધી પ્રશ્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને સર્વ સભા વચ્ચે પ્રશ્ન પૂછવા શરૂ કર્યા. યાતવદ્ધકે તે સર્વના ઉત્તર આપ્યા.

પ્રથમ મૃત્યુશસ્ત્ર કર્મસાધનોની આસક્તિથી પાર થવાના ઉપાય વિષે વાત થઈ પછી અહોરાત્ર્યાદિ રૂપ-તિથ્યાદિરૂપ-કાલથી અતિમુક્તિનું સાધન બતાવ્યું. તે પછી પરિચ્છેદના વિષયશૂદ્ધ મૃત્યુને પાર કરવાના આશ્રયનું વર્ણન કર્યું. તે પછી શાસ્ત્રસંબંધી ઋત્યા અને હોમ સંબંધી આહુતિથી પ્રાપ્ત થનાર ફળ બતાવ્યું. અશ્વલની પ્રશ્નપરંપરા ચાલુ જ રહી અને ઉત્તરમાં યાતવદ્ધકે બહાના યત્નરક્ષાના સાધન અને તેથી થનાર ફળનું વર્ણન કર્યું. અને અંતમાં સ્તવન સંબંધી ઋત્યાઓ અને તેથી પ્રાપ્ત થનાર ફળનું વર્ણન કર્યું. અંતે ઉત્તરથી સંતોષ પામી અશ્વલ શાંત થઈ ગયા એને ખાતરી થઈ કે યાતવદ્ધક બલિષ્ઠ છે જ.

કુરુપાંચાળના બાહ્યભૂત બલિષ્ઠતા સંબંધે ખૂબ પ્રસિદ્ધ હતા. તે સર્વ આ સંવાદ સાંભળી ચૂપ બેઠા રહે તેવા ન હતા. અશ્વલ તેમને મન નિષ્કપ ન હતો.

તેમને સંતોષ થયો ન હતો. તેથી અશ્વલ શાંત થવા પછી ગરુડકારવ આર્તભાગે પ્રશ્ન પૂછવા શરૂ કર્યા. પ્રથમ તો અશ્વલે કહેવા છે અને અતિમુદ્ધ કહેવા છે એ પ્રશ્ન કર્યો. એટલે કે જીવને માયામાં બાંધી રાખનારાં મુખ્ય અને ગૌણ કહેવાં કેટલાં તત્ત્વો છે તે પ્રશ્ન કર્યો. તેના ઉત્તરમાં યાતવદ્ધકે આઠ અહો અને આઠ અતિમુદ્ધો ગણાવી બતાવ્યા. ફરી આર્તભાગે પ્રશ્નો કર્યા અને યાતવદ્ધકે ઉત્તરો આપ્યા.

આ ચર્ચા ચાલતી હતી દરમિયાન ગાર્ગીએ પ્રશ્ન કરીને યાતવદ્ધકને હરાવવા પ્રયત્ન કરી જોયો. ગાર્ગી બહુ વિદ્વાન અને કાષ્ઠી ગાંધ ન બન્ય તેની બહાવેતા સ્ત્રી હતી. તેને આવા વિવાદમાં એવી ટેવ હતી કે સભા પડ્યુંને એ એવા ખોટા પ્રશ્ન પૂછતી કે ભો પ્રશ્નનું પોક્કણ-અયોગ્યતા ન દેખાય તો ઉત્તર આપનાર કષાર્ધ બન્ય અને ઉત્તર આપવામાં જ તેનું અધ્યાન જણાઈ આવે. ગાર્ગીએ ઉતાવળે પ્રશ્ન શરૂ કર્યા :

‘હે યાતવદ્ધક ! આ જે કંઈ છે તે સર્વ જળમાં ઓતપ્રોત છે. કિન્તુ જળ શેમાં ઓતપ્રોત છે ?’

યાતવદ્ધકે કહ્યું : ‘ગાર્ગી, વાયુમાં.’

‘વાયુ શેમાં ઓતપ્રોત છે ?’

‘હે ગાર્ગી ! અંતરીક્ષમાં’

‘અંતરીક્ષ શેમાં ઓતપ્રોત છે ?’

‘ગંધર્વલોકમાં’

‘ગંધર્વલોક શેમાં ઓતપ્રોત છે ?’

‘હે ગાર્ગી ! આદિત્યલોકમાં.’

આમ પ્રશ્ન કરતાં કરતાં ગાર્ગીએ પૂછ્યું : ‘હે યાતવદ્ધક ! પ્રજાપતિલોક-આ સર્વ દર્યાદશ્ય સૃષ્ટિ શેમાં ઓતપ્રોત છે ?’

‘હે ગાર્ગી ! પ્રજાપતિલોક બલિલોકમાં ઓતપ્રોત છે.’

ગાર્ગીએ તુરંત પ્રશ્ન કર્યો. ‘બલિલોક શેમાં ઓતપ્રોત છે ?’

આ સાંભળી યાતવદ્ધક હસ્યા. અને સ્થિર થઈ તેણે કહ્યું : ‘હે ગાર્ગી ! અતિપ્રશ્ન ન કર. પૂરી સમજ વગર, પ્રશ્નની યોગ્યતા વિચાર્યા વગર પ્રશ્ન કરવા ઉચિત નથી. વળી વિવાદ કરવો એ જ્ઞાનપ્રાપ્તિને મારે છે. ઉત્તર પડ્યુંને હરાવવા મારે નહીં. સામાના પરાજય કરવાના

[અનુસંધાન પાન ૧૭ ને]

એક જ ઘરમાં ભૂતસૃષ્ટિના બે જીવોએ સતત ઉલ્કાપાત મચાવી મૂક્યો હતો.

‘ઓ ય માડી!’

એકે પોતાનાં વીતકે વર્ણવવા,

બીજાએ ઘેરની ધૂનમાંને ધૂનમાં

બીજાનું ગળું ટૂંપી નાખવા.

વારફેરા

કાળી રાડ સાંભળી ચિમનની પત્ની બેઆકળી ભગી બહી. રાત્રિના બાર વાગ્યા હતા. એકાએક આવી ચીસ કાઢે પાંડી? દીવાના ઝાંખા પ્રકાશમાં તેણે જોયું તો બાલુની પથારીમાં ચિમન હાંકામાંકા બેઠો હતો. તેની આંખો સામેના બંધ બારણા ઉપર ફાટી રહી હતી. એના મોઢાં ઉપરથી લોહી બહી ગયું હતું.

‘શું થયું?’

કાંઈ જવાબ મળ્યો નહિ. એની એ સ્થિતિમાં ચિમન બેઠો રહ્યો.

‘હમ બૂમ પાડી?’ પત્નીએ ફરીવાર પૂછ્યું.

‘શંકરિયો.....’ ચિમને બોલવા પ્રયાસ કર્યો, પણ બોલી શક્યો નહિ. એનું ગળું ભણે કે કાંઈક ફૂંધી રહ્યું હતું.

‘શંકરિયાનું શું છે, અસારે રાતના બાર વાગ્યે?’ પત્નીએ પૂછ્યું.

‘શંકરિયો મારું ગળું દબાવતો’તે.’

‘તમને તો બમણા ચર્ધ ગઈ છે. બે દિવસથી બસ શંકરિયો. શંકરિયો જ ક્યાં કરે છે. શંકરિયો આમ કરે છે ને તેમ કરે છે. શંકરિયો કેવો ને વાત કેવી? શંકરિયો તો મરી ગયો. એ ક્યાંથી આવવાનો હતો?’

‘હમણાં જ ભાગી ગયો ને, એટલા બારણામાંથી.’

‘બમણા નહિ તો બીજું શું? બારણું તો બંધ છે. છાતી ઉપર હાથ રહી ગયો હશે.’

‘તું ને તો ખરી.....’

‘શું જુવે, કપાળ? સાંકળ વાસેલી અડધી જ દેખાય છે.’

‘સારે તો.....સારે તો ખાલી બમણા જ કાં? સ્વપ્ન જ આવ્યું હશે. શંકરિયો તો મરી ગયો કાં? એને તો ફાંસીએ દીધો કાં? એની બાયડીનું એણે ખૂન કર્યું હતું કાં?.....’ ચિમન બજાવા લાગ્યો. ‘હવે માર્ડ જશે!’

‘ખાલી બમણા જ કાં? અંદરથી સાંકળ વાસી છે, પછી કાણુ આવી શકે?’

‘હવે એ વાતની પરડ મૂકશો?’

‘ગળે તો કાંઈ થયું નથી ને?’

‘કો’ક બહુ જોરથી ગળું દબાવતું’તું.

તારા સમ જે તો ખરી.’ ચિમન

ગળા ફરતા આંગળા ફરવા લાગ્યો.

‘ના રે ના, કાંઈ જ નથી.’

પત્નીએ કહ્યું.

‘સારે તો સ્વપ્ન જ. સ્વપ્નમાં

પણુ કેવાં હોય છે? હવ જ બહી

ગયો.’ ચિમન પથારીમાં લાંબો પડ્યો.

પણુ એને ઊંધ આવી નહિ. આવે એમ પણ ન

હતું. રહી રહીને એને શંકરિયાનાં સ્વપ્નમાં આવતાં હતાં.

શંકરિયાનું એણે તે શું બગાડ્યું હતું કે શંકરિયો

એને જ સ્વપ્નમાં આવતો હતો? શંકરિયો એનો

પાડોશી હતો. એના ઉપર એની સ્ત્રી સાવિત્રીના

ખૂનના આરોપ આવેલો અને તહેામત સાબિત થતાં

એને બે દિવસ પહેલાં ફાંસીએ ચડાવેલો. એ તો કાંઈ

સમ કરી હતી. શંકરિયાનું એણે થોડું જ કાંઈ બગાડ

યું હતું?

તો ય શંકરિયો એની છાતીએ ચડી બેઠો હતો.

એની પત્નીએ થોડો દિલાસો દીધો એટલે બાર દલકા

યયેલો અને આંખો જરાતરા મળી હતી. પણ નસી

બમાં ઊંધવાનું ન હતું. થોડીવારમાં જ એની પત્નીએ

એને દેડાળ્યો.

‘તે તમે શંકરિયાને લાં દળી ગયેલા?’

‘હે....હે....હે....’ ચિમન બાથોલા જેવો બની

ગયો. તે ફાટી આંખે તેની પત્ની સામું નેઈ રહ્યો.

કાંઈ દિવસ નહિ ને અસારે આ નાંડું તૂન વળી ક્યાંથી

બળું થયું છે? તે વિચાર કરવા લાગ્યો.

‘તમે સાવિત્રીની પાછળ પડેલા એ સાચી વાત?’

‘અસારે આ વાત ક્યાંથી મૂઝી?’

‘જવાબ આપોને.’

‘શું જવાબ આપે?’

‘અચરસવાર એને ધરે જતા?’

‘કાંઈ દિવસ નહિ ને. કાણે કનું?’

‘તે સાવિત્રી એવી બધી રૂથળી હતી

રૂપાળી જ હતી એવું તો એને મોઢેમોઢ કહી શકાય એમ હતું નહિ.

‘જવાબ હો ને. કાંઈ મોંમાં મગ લઈયા છે,’ પત્ની તાડી.

‘મેં કીધું’ તો ખરું...’

‘તમે કીધું’ તમારું કપાળ. તમને તો આવો હરામચરકો કયાંથી લાગ્યો? ઘરમાં તો હું બેઠી છું...’

‘તું બેઠી છે કાળી પાટ.’ કહી નાખવાનું મન તો થયું, પણ એવા વેણ કહીને પછી કયાં જવું? તે ચૂપ રહ્યો.

‘કો’કેનું ઘર ફાડવા જતાં તમારા ઘરનું જ ધનોત-પનોત નીકળી જશે એનો કાંઈ વિચાર કર્યો?’

‘પણ આવી નરાતાર જૂઠી વાત તને કહી કાણે?’

‘કાણે વળા સાવિત્રીએ રતો.’

‘સાવિત્રી તો મરી ગઈ.’

‘એ જ મોકાણ છે ને. જીવતેજીવ કહેવા આવી હોત તો તો દાંડિયો જ લાંબી નાખત. પણ આ તો મરીને સરમાં આવી.’

‘તને ય તારે સ્વપ્ન’ આલ્યું...’

‘સ્વપ્ન’ વળી કેવું? મોઢામોઢ આવીને બધી વાત કરી. બિચારી હિખકે હિખકે રોતીંતી. પણ એમાં તમારા હાથમાં શું લાડ્યો આવ્યો?—’

‘શું લાડ્યો આવ્યો?’ ચિમનના મગજમાં પણ એ પ્રશ્ન ભેંક્યો.

‘મને શું ખબર કે તમારા પેટમાં જ ફૂડ લાઈ હશે! બિચારીને વગોવવામાં કાંઈ બાકી રાખી છે? સાવિત્રી તો આવી છે ને તેની છે. એણે તો એક લવમાં અનેક લવ કર્યા છે. અમને શું ખબર? અમે તો બોલું માણસ. અમારો તો બૈરાનો સ્વભાવ. તમારા પેટના ઉકાવાની અમને શું ખબર પડે...’

‘તે એ વાત કાંઈ ખોટી હતી?’

‘સાવ ખોટી, સાવિત્રીએ મોઢામોઢ કીધું. માણસ કહે તો ન માનીએ, પણ આ તો અવગતિયાનો જીવ. એ કાંઈ ખોટું ન બોલે—પણ એમાં તમારા હાથમાં શું આલ્યું? કાલે એના લાપડાને લંબેરી ચૂક્યો ને બિચારી કમોતે મરી. બિચારી!’

‘તું નહિ માને...’

‘એવી વાતની સાચખોટા તો કાંઈ પારખાં

લેવાતાં હશે. અડધીપડધી તો મને ય ખબર હતી. બિચારીને સતાવવામાં કાંઈ બાકી રાખી છે! પાણી ભરવા બધ તો વાંસે, દેવદરને બધ તો વાંસે, વાંસે ને વાંસે. ઘર મૂકીને બિચારીથી કયાંય જવાયજ નહિ ને, ને પછી જોજામાં પડું ઘરમાં ઘૂસવાં મંજૂ. શંકરિયો નોકરીએ જાય એટલી વાર તમારી આ બધી વાતો થતી એ હું કાંઈ મહેતાતી જાણતી? પણ અમારો તો બૈરાનો જીવ. અને ત્યાં સુધી તો વાતને ખાઈ જઈએ...’

‘હવે એ વાત અત્યારે પડી મૂકીશ?’

‘પડી જ મૂકું’ ને! તમને તો કાંઈ જ નથી પણ મારો જીવ જવા મોકા છે. સરમાં આવી છે તે.’

‘ત્યારે તો શંકરિયો જે મને સરમાં આવ્યો હશે ને!’ ચિમનનું મન ચક્રોએ ચક્રયું.

‘કોતે ખબર?’

પણ એ વાતનો કાંઈ એ વખતે નિકાલ થઈ શક્યો નહિ અને જેમતેમ કરતાં સવાર પડી ગયું.

(૨)

એક જ ઘરમાં આ રીતે ભૂતસંધિના એ જીવેએ ઉઠકાપાત મચાવી મૂક્યો હતો. એક પોતા ઉપર વીતેલાં વીતેલાંની વાત બીજાને વર્ણવી જાણે કે દયા યાત્રી રહ્યું હતું, બીજું વેરની ધૂનમાં ને ધૂનમાં બીજાનું ગળું ટૂંપવા મથી રહ્યું હતું. અને એ ઉઠકાપાતનું દેખીતું કારણ એ હતું કે એક કુટુંબે બીજા કુટુંબનું સત્યાનારા કાઢ્યું હતું.

ચિમનને પોતાનું ગળું સલામત રાખવાની ચિંતા પેડી હતી અને તેની પત્નીને ઘરનું ધનોતપનોત નીકળી જશે એ લય લાગી ગયો હતો. લાઈ અને બાબોને આ શું થઈ રહ્યું છે એની ગતાગમ ચિમનની નાની બહેન ચિમળાને ન હતી. દુનિયાદારીની આવી બધી વાત સમજી શકે એવી એની ઉંમર ન હતી. પણ એના મગજ ઉપર લાઈસાબીના અસામાન્ય વર્તનની અસર ધમેલી અને વચમાં એને એકાદ બે વખત તાણ જેવું થઈ આવેલું. પણ એ તો માનસિક નયનગાઈનું કારણ હશે એમ માની લીધેલું. ભૂતના ઉઠકાપાત સાથે એને નહોતું વણી લેવામાં આલ્યું. નહિતર.....

ચિમનની પત્નીએ ઘર ઉપર જે અવાજના ઊતરી આવી હતી એના નિવારણઅર્થે અનેક ઉપચાર શરૂ કરી દીધા હતા. બાહરોના ચંડીપાઠ કરતા હતા. ભૂત શકતા વગાડતા હતા. ચકલે ચકલે ઉતાર મૂક્યા હતા. જાતિ પાસે દોરા કરાવ્યા હતા અને માદળિયાં મંત્રાવ્યાં હતાં. પણ ભૂતને એની કાંઈજ અસર ન હતી. એના ઉદ્ધાપાત જરા પણ ઓછા થયા ન હતા. બહુ.....

એક રાતે વિમળાને પાછી ખેંચતાણુ શરૂ થઈ. આંખના ડોળા ફાટી ગયા, મોંમાંથી શીણ નીકળવા લાગ્યા, હાથપગ ખેંચાવા લાગ્યા અને આખું શરીર કંપવા લાગ્યું. ચિમન અને તેની પત્ની દોડી આવ્યાં. ઉપચાર શરૂ થયા. છંદોને ફૂંચળી ચૂંધાડી. માયા ઉપર કંઠા પાણીના પોતા મૂક્યા. થોડી વારે વિમળાને જાણે કે શાંતિ થઈ. તેણે આંખો સ્થિર કરી. સ્થિર દૃષ્ટિએ બાહરોની સામું નોંધ રહી.

‘શું થાય છે વિમળા?’ ચિમને પૂછ્યું.

‘નાની બહેન કેમ છે?’ બાબીએ પૂછ્યું.

વિમળા એ જ દૃષ્ટિથી બન્ને સામું નોંધ રહી હતી. એના વદન ઉપર ન કળી શકાય એવો ફેરફાર થઈ રહ્યો હતો.

‘પાણી આપું?’ ચિમનની પત્નીએ પૂછ્યું.

‘કોને પૂછે છે?’ વિમળા એકાએક ત્રાફી ઊઠી.

એ જાણે કે વિમળાને અવાજ જ નહિ.

બાબી હેબતાઈ ગઈ. ‘ઓય માડી. આ તો વળગણુ છે.’

બાઈને શરીરે કંપારી છૂટી. પણ હિંમત રાખી તેણે પૂછ્યું, ‘કોણ છે?’

‘હું...હું...હું...’ વિમળાનું આખું શરીર ધૂધ-ધારા લઈ રહ્યું હતું.

‘તમારાથી એ બોલશે? ભૂવાને બોલાવો.’ પત્નીએ કહ્યું.

‘અરે ભૂવો શું કરશે? હમણાં નોંધ લઈશ. ધુમાડી કર.’

‘ધુમાડી...હું...હું...હું...’

‘કોણ છે?’

‘હવે લઈશ.....’

‘લાવ મર્યાની ધુમાડી...’

‘કર ધુમાડી...પણ જવાની નથી. હવે લ જ છૂટકા કરીશ.’

‘પણ હું છે કોણ?’

‘કોણ છું? હું...હું...હું...’

‘બોલી નાખ.’

‘હું...હું...હું...’

‘નહિ માને એમ?’ ચિમને દેવતા ઉપર મર્યાં મૂકી અભરાઓ. ગળામાં દાઢ પેડો. ઉધરસ આવી

‘કોણ છે?’ ચિમને પૂછ્યું.

‘કોણ છે?’ ઉધરસ વચ્ચેથી સામો જવાબ મળ્યો ધુમાડો વધુ ઉઘ્ર બન્યો. ઉધરસનો પાર ન રહ્યો પણ ‘કોણ છે?’નો જવાબ ન મળ્યો.

‘એની લટ બાંધી લો. જવાબ દીધા વિના બાગી ન બન્ય.’

‘કેમ બાગી જઈશ? હવે લેવા આવી છું.’

‘પણ છે કોણ?’

‘કહી દઉં. ના...ના...’

‘બોલ—’

‘કહી દઉં.’ જરા શાંતિથી જવાબ આવ્યો.

‘બોલી નાખ.’

‘હું...હું...હું...સા વિ ત્રી’ આખો ઝોર? ધણેણી ઊઠ્યો.

‘ઓય મા!’ ચિમનની પત્ની પડતાં પડતાં રહી ગઈ.

ચિમન ડધાઈ તો ગયો, પણ હિંમત રાખી તેણે પૂછ્યું, ‘કેમ આવી છે?’

‘હવે લેવા. હવે લેવા. હવે લેવા.’

‘આ છોકરીનો?’

‘છોકરીનો, તારો, તારી બાવડીનો.’

‘ઓય મા!’ ચિમનની બાવડીથી ત્રીસ નખાઈ ગઈ.

‘તું બીતી હોય તો ચાલી જા. હું હમણાં જ છોડી દેશ.’

‘કેમણે હું-હું-હું’ ભૂત અટકાવ કરી ઊઠ્યું.

પણ ચિમનની પત્ની સાંધી ખસી નહિ. તેની બીક લાગી ગઈ હતી, પણ સાંભળવાની ઇચ્છા નહોતી તે કંઈક હેયું કરી એક તરફ ઊભી રહી.

‘બોલ તારે શું કહેવું છે?’

‘હવ લેવો છે, હવ લેવો છે, હવ...’

‘તારું કાંઈ બગાડ્યું છે ખરું?’

‘આ કાળજીમાં છરી ખોરી દીધી છે—તે...

તે...તે...’

ચિમનની પત્ની ચમકી પડી. ‘તમે?’ તેનાથી બોલાઈ ગયું.

‘તે...તે...તે...આ કાળજીમાં છરી ખોરી દીધી છે.’

‘ચૂપ...’ ચિમન બોલવા જતા હતો.

‘એને બોલવા દો.’ એની પત્ની વચ્ચે પડી.

‘ને એનો દોષ જોડાડી દીધો મારા બાપડા માથે.’

‘સાંભળ્યું?’ ચિમનની પત્ની તાકીડી બોલી.

‘તું છાની મરીશ?’

‘હવ લઈશ, હવ.’

‘કેમ હવ લે છે જોઈ’ તો ખરો?’ ચિમને પ્રશ્ન આપી. ખૂનનો આરોપ માથે આવતાં એની નાડીઓમાં ખુનસ ઊલટાઈ રહ્યું હતું.

‘હવ લઈશ. એકથેને નહિ ઊકડું.’

‘જા હ કે નહિ?’ ચિમને એનો હાથ પકડ્યો.

‘છાડ, મારો હાથ છોડી દે.’

‘જા હ કે નહિ?’

‘મારો હાથ પકડ છ મૂર? મને શું એકલી ધારી છે? હમણું મારો ધણી આવશે. છોડી દે.’

‘હવે હાથ છોડીશ?...’

‘એમ હું તારે તાળે ચઈશ? આખી અવરજા પરપુર સામે જોઈ નથી. ચૂપ ફાટી પડ્યા! છાડ મારો હાથ...’

પણ ચિમન તો તેનો હાથ મરડો જ જતા હતો.

‘અરે તમે તે કરો છો શું? વિચુબહેનનો હાથ માંગી જશે.’ તેની પત્ની બોલી બોલી.

‘તું છાની મર. વિમળીને કાંઈ ચવાનું નથી. એ તો જૂતને જ આપણે યાવ.’ ચિમને હાથ વધુ મરડ્યો.

‘નહિ છાડે એમ? એકલી ધારીને ઘરમાં પેસી જશે છે, પણ તું ચે લે તો જા.’ તે સાથે બીજા કાથનો એક તમાચો ચિમનના ગાલ ઉપર આવી પડ્યો. વિમળીમાં તો એકલી તામાત ન હતી. એવા નેસથી એ તમાચો લાગ્યો હતો કે ચિમન ચાર મરડોલાં

ખાઈ જશે. હાથની પકડ છૂટી ગઈ.

‘આઓ હરામી! તારે મન તો ખોરી બામ-ણીનું ખેતર દશે, કા?’ ઘરમાં અકાસ્મ ફરી વળ્યું.

ચિમન ગાલ ચંચાળતો ઊભો રહી ગયો.

‘બહુ વાગી ગયું? મેં નોંતું કહ્યું જૂતની અઘ-નાઈ નો કરો.’ એની પત્ની એની ગાલમાં આવી.

‘હવ લઈશ હવ.’ ઉન્મત હવનો ધૂધકારો ફરી વળ્યો.

ચિમનને બ્યારે સોં આવી ત્યારે વિમળી ઊંડા ઊતરી ગયેલા અવાજે બાકી પાસે પાણી માગી રહી હતી.

(૩)

‘શું ચવા બેહું છે?’ પત્ની કપાળ ફરી રહી હતી.

‘શું ચવા બેહું છે?’ પતિ મનમાં ને મનમાં પૂછી રહ્યો હતો.

‘મારું તો મોત આવ્યું લાગે છે.’ વિમળીનાં દરસણ કંઠી આપતાં હતી.

‘તમે તે આ શું કરી મરડ્યું? એકને છરી ખોરી દીધી અને બીજાને વગર વાંકે ફાંસીએ લટકાવ્યો...!’

‘હવે તું છાની મરીશ?’

‘છાની તે કેમ મરું? આ જૂતમાં હવ લેવા બેઠાં છે ને. વિચુબહેને તો તૈયારી કરી છે.’

‘શેની?’

‘ગામતરાની સ્ત્રી. ખાતાં નથી, પીતાં નથી. દહાડે દહાડે મળતાં જાય છે. જે કરે તે જીવડું પડે છે. ખાધું કે જીલડી, પીધું કે જીલડી. જીલડી ને હુબરડા.’

‘દવા તો કરીએ છીએ.’

‘આ તે કાંઈ દરદ છે તે દવાથી મરે? જૂતમાં ચડી બેઠાં છે જૂતમાં. ધનોતપનોત નીકળી જશે. તમે તો ધરતું સત્યાનાથ કાઢ્યું.’ પત્ની કંઠાટ કરતી હતી.

અને સત્યાનાથ નીકળી જવાને કાંઈ ઝાઝી વાર ન હતી. દવાનો કાંઈ પાર ન હતો. બીજા ઉપચારમાં પણ મથા ન હતી. જૂવાએ જૂતમાં કાઢવાનો પ્રયાસ કરવામાં કાંઈ બાકી રાખી નહિ. મોટા મોટા દેવદેવીના મંદિરોં લઈ ગયા. હાથા નેવડાવ્યા. આધ્યાત્મિક અને દોરા-માદળિયાનો પાર રહ્યો નહિ. તો ચ વિમળીને બચાવી રાકાઈ નહિ. ભાઈબાબી નેતાં રહ્યાં અને

વિમળા એક દિવસ અનંતને ગામતરે ચાલી નીકળી.

તે દિવસે જૂતડાંએ ચિમનના ઘરમાં જે તાંડવ મચાવેલું તે કપનાતીત હતું. સારું હતું કે વિમળાના મૃત્યુ વખતના દિદાર ચિમનની પત્નીની નજરે નહિ પડેલા. ચિમને સમયસર એના મોઢા ઉપર શાલ ઢાંકી દીધેલી, નહિતર મૃત્યુનું એ બિહામણું દશ્ય જોઈને જ ચિમનની પત્ની ફાટી પડી હોત.

પરંતુ એ ફાટી ન પડી પણ ફાટી પડે એવા અનુભવ તો તે રાતે એને થઈ ગયો. અને એક રાતે ચિમને જેવી કાળી ચીસ પાડી હતી એવી ચીસ તે પાડી બિડી.

‘શું થયું?’ ચિમન બેબાકળો બગી બાંધ્યો.

પત્નીનો શ્વાસ માતો ન હતો તેના હોશકાશ બિડી ગયા હતા. ‘મને...મને...’ ફસફસાઈ રહી.

‘પંખો નાખું, પાણી આપું?’ ચિમન તેના વાંસો પંખાજવા લાગ્યો.

‘અરે મારું શું થયું?’

‘કાંઈ નહિ થાય. સવારે જ ચંડીપાઠ કરાવશું...’

‘બબ્બો તમારા ચંડીપાઠ. મારું તો નંખોદ નીકળી જવા બેઠું છે, આ જૂત સાથેનો ધરવાસ...’

‘જૂત કાંઈ કાચમ બેસી રહેવાના છે? રાગા બૂવાને બોલાવ્યો છે ને. શીશામાં ઉતારશે. બહુ બારે વિદ્યા બાણે છે. કેટલાંય કારણ કાઢ્યાં છે.’

‘તમને તે મારે શી રીતે સમજાવવા? હું કહું છું...’

‘શું કહે છે?’

‘શું કામે સાવિત્રીને આજો કરવા ગયાંતા?’

‘હવે થઈ ગયું તે થઈ ગયું...’

‘ને આ શંકરિયો મારી પાછળ પગો છે તેવું શું?’

‘શંકરિયો પાછળ પગો છે?’

‘કહે છે નહિ છોકરું, નહિ છોકરું. મારી બાવડીને અભડાવી છે...’

‘જોડી વાત, સાવિત્રી સાથે મેં સંબંધ બાંધ્યો હોય તો. બાપી છોડ કરી’ની.’

‘તે મૂવા જૂતડાને કાંઈ સમજાવાય છે? એ તો એધે જ પડ્યો છે. આજ તો...તમને તે શી રીતે સમજાવું?’ આટલા વખતે એને બાણે કે, ‘આશ આંખો હોય એમ એણે અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયેલાં કપડાં સરખાં કર્યાં.’

ચિમન સમજવાનું હતું તે સમજી ગયો.

સાથેનો ધરવાસ? તેને આજે કમકમાં આવી ગયાં. નિરાધાર નજરે પત્ની સામું જોઈ રહ્યો. એટલું બોલી શક્યો. ‘સાવિત્રીની આખર તો મેં નહોતી લીધી.’

‘ને આ તો સગડ જ મૂકતો નથી. મારું ચારો રે?’ પત્ની ધુસ્કે ધુસ્કે રોવા લાગી.

‘આપણે એનો ઉપાય કરશું.’

‘બિવાહ કાઢવું તમે તો.’

અને ખરેખર એણે બિવાહ જ કાઢવું હતું. સાવિત્રીને રૂપાળી લાળી એવું મગજ ચરકી ગયું અને હસાયા ટોરની જેમ એની પાછળ પડ્યો. પરંતુ કરો જ ધ્યાન ફાવ્યો નહિ ત્યારે સાવિત્રી માટે એણે તરફ તરફની વાતો વહેતી મૂકી, એવી માન્યતાએ કે લોકાં પવાદથી ડરી જઈને સાવિત્રી એને તામે થઈ જશે પરંતુ એની ગણતરી ખોટી પડી. અને એ ઉશ્કેરાયો. કાં તો આ પાર કે કાં તો એણે પાર કરી ના : તે એક દિવસ શંકરિયાના ઘરમાં ધૂસ્યો. બળાત્કાર કરવા પ્રવાસ કર્યો અને જે રકબક થઈ તેમાં એણે સાવિત્રીના પેટમાં છરી ધોંચી દીધી.

શંકરિયો ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે સાવિત્રી લોહીની પથારીમાં પડી હતી. એના પેટમાં ખોસેલી છર હાથમાં પકડી તે આ ઘટના ઉપર વિચાર કરતો હતો તે વખતે ચિમનની બાતમી ઉપરથી પોલીસ આવી પહોંચી. બીજા પુરાવાની જરૂર ન હતી. તહોમત સાબિત થયું અને શંકરિયાને ફાંસીએ દીધો.

શંકરિયાને ખબર જ હતી કે આ બધાં કર ચિમનનાં જ છે. ફક્ત એક વાતની જ એની ગણતર ખોટી હતી. ચિમનની અનેકવિધ સત્તામણી છતાં સાવિત્રી પવિત્ર રહી શકી છે, એ એક વાત એ નહોતો ગણતો. એણે તો સાવિત્રીના પતનની વાત સાચી માની લીધેલી. ચિમન જ એમાં કારણજૂત હતો. એટલે બીજી ધૂન સાથે સાવિત્રીના પતનનું વેર વાળવાની પણ ધૂન એના પ્રેતાત્મા સેવી રહી હતો અને ધૂનનો ભોગ થઈ પડેલી ચિમનની પત્ની ‘મારું ચારો રે?’ એમ કકળાટ કરતી માર્યાં અફાળી રહી હતી.

એનો તો કાંઈ જ ઉપાય ન હતો. પરાયો ઘર ફાડતો હોય તો એની સાથે વટવાડ થઈ શકે. ખૂન પણ થઈ શકે. પણ આ તો જૂત સાથે

પચા હતા. એનો તો કાંઈ જ ઉપાય ન હતો. એક દિવસ તો એણે નજરોનજર જોયું. એની પત્નીનાં કપડાં કાંઈ ખેંચી રહ્યું હતું. એને થયું કે આનો એક જ ઈલાજ હોઈ શકે. એની પત્નીના જીવનનો અંત આવે તો જ આ અત્યાચાર બંધ થાય.

અને ખૂનનો વિચાર આવતાં તેને આખે શરીરે કંપારી છૂટી. એને થયું કેણુ એના મગજમાં આવા વિચારો ભરી રહ્યું છે? એ રીતે તો ભૂત બદલે મેવા માગતું નથીને? પણ એની નજર સામે—

એ ભૂતની ટ્રેરણા હો કે ન હો ખીલે રરતો ન હતો.

એને હતું કે કશું જ વિદ્ય નહિ નહે. એની પત્ની ધસધસાટ ઊઘતી હતી.

એ જામે થયો. ચકચકતી છરી હાથમાં લીધી. પત્નીની પચારી પાસે પહોંચ્યો.

પણુ-પણુ-એના પગ એકાએક ચંલો ગયા. તે આંખો મોળવા લાગ્યો. તેની આંખો તો તેને હેતરતી ન હતી ને?

એની પત્નીની પચારીમાં ખીલું કેણુ સતું હતું? કોયે પરાયો આદમી એની પત્નીને બાથમાં લઈ મેજો સૂતો હતો? એની નજર સામે-એની જ નજર સામે...

એણે દીવો સતેજ કર્યો. ઓઢેલી ચાદર ખેંચી લીધી. મેશરમની જમ એની પત્ની પરપુરપતે બાથમાં બાલી નિરતે ઊઘતી હતી. વસોનું ઠેકાણું ન હતું. એની નજર સામે-એની નજર સામે—

‘શંકરિયો,’ ચિમનથી બોલાઈ ગયું. તે સાથે એની પત્નીના શબ્દો એના બેજમાં સવાર થઈ બેઠા. ‘ભૂત સાથેનો ધરવાસ.’

‘એમાંથી ભૂતની ઓલાદ જન્મશે.’ કાંઈ જાણે એના કાનમાં કહી રહ્યું હતું.

‘જોધા પગ અને મિકામણાં ડાયાં’ ખીલે ખંવાજ અથડાયો.

‘કારમી ભૂતાવળ.’

‘એનો નાચ જ નથી.’

એક પછી એક અવાજો આવ્યે જતા હતા. તે સાથે કારમું અટકાસ વાતાવરણુ ભરી રહ્યું. ચિમન ગભરાઈ ગયો. તેણે આંખો બંધ કરી

દીધી. એની નજર સામે-એની જ નજર સામે— ફરીથી એની આંખો ઊઘડી, ત્યારે શંકરિયો એની સામે જામે હતો. મોઢામોઢ સાવ જ નવસો.

‘વારા પછી વારો.’ એ જાણે બોલી રહ્યો હતો. ‘પણુ-પણુ-’ ચિમનનું અંતર બોલવા જતું હતું.

‘મને ખબર પડી, સાવિત્રી તો નિર્લેપ હતી.’

‘અને તે—’

‘પણુ વાસના જન્મી હતી, એનું શું થાય?’

‘આ નારીમાં? આ કાળીમણ, ખૂડીબૂખ...’

‘વાસનાને વળી સારાનરસાના ભેદ શા? રૂપ-કુરૂપની સંદા શી?’ શંકરિયો લવતો હતો.

‘અને તે મારું સત્યાનાથ કાઢ્યું.’ ચિમનનો આત્મા કડખી રહ્યો હતો.

‘એ તો ભૂતચરિત્રો આલિસાવ. એકમાંથી અનેક.’

‘ધનોતપનોત...’

‘હજી વાર છે.’ ભૂત જાણે લવતો હતો.

‘હરામી!’ ચિમનના હાથમાંથી છરી જીજળી હવામાં ઊડી.

વાતાવરણમાં અટકાસ ફરી વસ્યું. ‘ભૂતજગત-નો નાચ જ નથી.’

એણે જોયું. એની છરી દૂર જઈ પડી હતી. સામે કાંઈ જ ન હતું. એની પત્ની ધસધસાટ ઊંચી રહી હતી.

આનો કાંઈ ઉપાય? કાંઈ ઉપાય? ચિમનનું અંતર તરફાડા મારી રહ્યું. આ ભૂતાવળનો કાંઈ રીતે વિલય? એની પત્ની, ભૂત સાથેનો ધરવાસ, ભૂતોની ઓલાદ—એ રે આનો કાંઈ ઉપાય?

પણુ કોંક એને એનો ઉપાય બતાવી રહ્યું હતું. ભરનિદામાં પડેલી એની પત્ની તરફ આંખો ચીંધી ચીંધી કોઈકે કહી રહ્યું હતું, ‘બધી જ આપણનું મૂળ આ તારી-પત્ની.’

ચિમનનું મગજ ભમી રહ્યું હતું. વિચાર કરવાની એને સોં ન હતી. સારાસાર પારખવાની એને તેવડ ન હતી. એણે દૂર પડેલી છરી ઉપાડી લીધી. તે જોસ કરીને એની પત્નીની પચારી પાસે પહોંચી ગયો.

ધા કરે એટલી જ વાર હતી ત્યાં તો—

‘છરી લીધી ને ?’ પત્નીનું અટકાસ્ય ઓરડામાં ફરી વળ્યું.

ચિમન ડધાઈ ગયો. બે ડંગણો પાછળ ફરી ગયો. તેના હાથમાંથી છરી પડી ગઈ.

‘ભોભો કેમ રહી ગયો ?’ ચિમનની પત્નીને અવાજ બદલાઈ ગયો હતો. ચિમન પાછો હંકવા લાગ્યો.

‘પણ આ વખતે તો મારો વારો છે.’ ફરીથી અટકાસ્ય ઓરડામાં ફરી વળ્યું.

તે સાથે ચિમનની પત્ની ભીબી થઈ ગઈ. સાવ જ નવચી.

ચિમન ભાગવા લાગ્યો,
‘હવે નાસીને ક્યાં જશે ?’
પત્નીએ પતિને બાથમાં બીજો ધમાચકડી મચી. ઝાંખો એવો દીવો હતો. તે પણ ઓડઅપટથી હોલ-વાઈ ગયો.

x x x

સવારે પોડાશીઓએ પોલીસની મદદથી ચિમનના ધરનું આરણું તોડી નાખ્યું ત્યારે એક કારનું દશ બધાની નજરે પડ્યું.

પતિપત્ની મૃત્યુની નાગચૂડમાં એકબીજાને લીંસતાં પડ્યાં હતાં. બન્નેનાં શરીર ચૂંચી નાખેલાં વિદૂત ખિહા-મણાં બની ગયાં હતાં.

૨૨

અલિષ્ટ યાજ્ઞવલ્કય [પાન ૧૦ ડું સાંધણ
ઉદેશથી વાદવિવાદમાં બીરતનું ઉચિત નથી. હે ગાર્ગી ! એવી વૃત્તિથી કરવામાં આવતા પ્રશ્ન પ્રશ્ન કરનારને અલ્પ વિમુખ કરે છે, તો એવા પ્રશ્ન કરવાનું છોડી દે. અને અલ્પમાં ચિત્તનિયતિ રાખ.

આ ઉત્તર સાંભળી ગાર્ગી શાંત થઈ અને પછી અલ્પ ક્ષેત્રે વિનયથી પ્રશ્ન કર્યા. જેના સંતોષકારક ઉત્તર મળતાં તે ખેસી ગઈ.

ગાર્ગી પછી કૌષીતકેય કહોલ, ‘યાદાપણું’ ઉપરત, લાહ્યાવતિ બુન્ય અને ઉદાલક આરુણીએ એક એકથી ચડિયાતા પ્રશ્નો કર્યા પણ તે સર્વના ઉત્તર યાજ્ઞવલ્કયે શાંતિથી સરળતાપૂર્વક આપ્યા. આ બોધ સર્વ આહુ-

ગણુ રાજ થયો. અને નિશ્ચય પર આવ્યો કે યાજ્ઞવલ્કય અલિષ્ટ છે.

આહુત્યોનો આ નિશ્ચય સાંભળી રાગ જનક યાજ્ઞવલ્કયને ચરણે નમ્યા અને તેમને આત્મજ્ઞાન આપવા વિનંતિ કરી. રાગ જનક યાજ્ઞવલ્કયના શિષ્ય થયા.

આ આખો પ્રસંગ પતી ગયો પણ એક આહુત્યને એક શંકા થઈ. તે યાજ્ઞવલ્કયની સમીપ ગયો અને પૂછ્યું : ‘મને એક શંકા થઈ છે પૂઝી શકું ?’

‘જરૂર.’ યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું.
‘હે યાજ્ઞવલ્કય !’ આહુત્યે કહ્યું : ‘અલિષ્ટ બની તમે સદસ ગાયોનો પરિગ્રહ કેમ કર્યો ? તમને ગાયોની કામના કેમ થઈ ?’

યાજ્ઞવલ્કયે કહ્યું : ‘હે આહુત્ય ! ગાયને માટે ગાયને ઈર્ષ્ટ ગણીને એ સ્વીકાર નથી કર્યો. એ ગાયો આધાર-ભૂમિ છે. યોગક્ષેત્રનું સાધન છે. ભિક્ષાત્ર માટે આમે ય જો નિત્ય ફરતું પડે છે તો પ્યાન-નિદિધ્યાસન માટે પૂરતો સમય મળતો નથી તેથી એ ઉપયોગીતાએ ગાયોનો સ્વીકાર કર્યો છે. ગાયમાં પોતામાં મને કૃપાની રચ્છા નથી. હે આહુત્ય ! એ આધાર છે. ભૂમિકા છે. એમાં આસક્તિ ન જોઈએ પણ તેનો ઉપયોગ કરવામાં કોઈ બાધ નથી.’ આટલું કહી યાજ્ઞવલ્કય બોલતા રહી ગયા.

યાજ્ઞવલ્કયની પ્રશંસા કરી સર્વ આહુત્યો પોત-પોતાને આશ્રમે ગયા. અને ફરી ત્યારે જનક રાગને ત્યાં યત્રમાં ગયા ત્યારે યાજ્ઞવલ્કયે યજુર્વેદની વિદ્યા તથા રાતપચ આહુત્ય શિષ્યોને બહુવાવ્યાં શરૂ કરી દીધાં હતાં.

૨૩

મુઅર્થ, બિદીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં હુકમનામા કરાવવા, લેણું વસૂલ કરવા

લખો યા મળો

મગનલાલ એચ. ભટ્ટ.

આંતર-પ્રાંતીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ, દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ.

અખબર બિહારી, સી. પી. રેન્ડ
મુંબઈ

દેવકરણુ નાનજ બેકીંગ કંપની લીમીટેડ.

મુંબઈ, ઉપનગર, અમદાવાદ, સોલાપુર,
નાસીક, પુના, મુરત, ભાવનગર, વગેરે

૨૮ શા ખા ઓ

ટેલીગ્રામ : 'દેનાબેક'

દેવકરણુ નાનજ ઈન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ

લંદની : આગ : મોટર

ટેલીગ્રામ : 'દેવઈન્સ્યોર'

દેવકરણુ નાનજ ઈન્વેસ્ટમેન્ટ કંપની લીમીટેડ

મેનેજિંગ એજન્ટસ : 'દેના સન્સ લી.'

ટેલીગ્રામ : 'દેનાઈસ્ટ'

દેવકરણુ નાનજ પ્રીન્ટીંગ એન્ડ પબ્લીશીંગ કું. લી.

પ્રીન્ટર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ

ટેલીગ્રામ : 'દેનાન્યુઝ'

હેડ ઓફીસ

દેવકરણુ નાનજ બિલ્ડીંગ્ઝ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ,

— મુંબઈ —

પ્ર
થ
મ

પરિચય.

કો

રોપકચો હું કંઈ કહેવા બહાર આંખો. જોયું
તો ઊંચી પકછંદ કાયા, તેજસ્વી સાલ, મોટી
ચક્રચક્રતી આંખો, ભગવાં વસ્ત્ર, હાથમાં
કમંડલ. કોઈ સંન્યાસી અંગણે લેલા હતા.

લેખક

નાથાલાલ દવે

અપાતા શિક્ષણ પરથી કોઈ એમ:
જ ધારી લે કે આ દેશમાં તો જીવન
બર લોકો બાંકે બેસી રહેતા હું
અને ભાષણો સાંભળ્યા કરતા હરે
જીવનની પૂર્વ તૈયારી એ જો શિક્ષક
ગણાતું હોય તો કોલેજોમાં શિક્ષક
અપાય છે એમ કોઈ કહી ન શકે
હા. ત્યાં વાતો થાય છે-કાન્યની
સાહિત્યની, વિગત કે વિવેચનની

કોઈ દિવસ નહિ ને તે દિવસે જ કાણુ જાણે
શું થયું તે હું બહુ ચીડાઈને ઘેર આવ્યો
હતો. સાચુ કહું-તો કોલેજના વિદ્યાર્થીઓએ મને
કાયર ક્યો હતો. કેમિસની લંડત ચાલે ત્યાં સુધી
કોલેજમાં ન આવવું એમ નક્કી કરીને પાછા વિદ્યાર્થીઓ
એક પછી એક ભણતા આવ્યા હતા. પણ
તેઓ વાંચતા નહિ, આખ્યાન સંભળતા નહિ, ખ્યાન
આપતા નહિ; હારેલા લડવૈયા જેવા ઉદાસ યદ્દને
બેસતા અને મન ચાપ ત્યારે અધ્યાપકોને પળવતા.
અને અમારી તેમાં પૂરી કુદૃશ યદ્દ હતી. અમે ગુલામીનું
ભણતર આપનારા રજા એમ ગણી વિદ્યાર્થીઓ
અમારી સામે કડવાશથી જોતા. અને તેમના જીવનમાં
કશું ઉપયોગી થાય એવું શિક્ષણ આપવાની અમારી
શક્તિ ન હતી. આમ અંતે ભણાવવા કરતાં વિદ્યાર્થીઓને
મૂંગા રાખવા એ જ અમારું કામ યદ્દ પડતું.
અને વિદ્યાર્થીઓ તોફાનની નવી નવી યુક્તિઓ રોપી
લાવતા. અધ્યાપક કંટાળીને કહેતા, 'કાર્મિનના કહેવા
પ્રમાણે આપણા પૂર્વજો વાનર હોય કે ન હોય, પણ
આપણી ભવિષ્યની પ્રજા તો જરૂર ગોરિલાઓને પણ
શરમંવરો, ' જે કે આવી વાત બહાર મૂકી શકાતી
નહિ; વિદ્યાર્થીઓનો અમને ડર લાગતો. માંડ પાટે
ચડેલી ગાડી પાછી ઊતરી બેસે એની સહુને ઓંક
હતી. એટલે અમે કોઇને મનમાં જ શમાવી રાખતા.

તે દિવસે ચનિવાર હતો. અર્થશાસ્ત્રનો સમય
લેવા જતાં વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે સવાલો પૂછવા લાગ્યા.
એમાં વિદ્યાર્થીઓનો વાંક ન હતો. 'જૂતા કાળની
સડેલી ચોપડોઓ પરીક્ષા માટે ચલાવવામાં આવે છે
અને પછી વિદ્યાર્થીઓને તેમાં રસ પડતો નથી. કદાચ
એનું મૂળ કારણ એથી વધારે ઊંડું હોય. યુવકાના
આટલા અંચળ સમૂહને મૂંગા રાખવો એ વસ્તુ જ
અશુદ્ધરતી છે. આપણી શાળાઓ અને કોલેજોમાં

એવી વાતો કે જે જીવનમાં પછી વિદ્યાર્થીઓને
કામ લાગતી નથી, સિવાય કે તે મારી જેમ અધ્યાપક
થાય અને એની એ વાત જિંદગીભર ક્યાં કર
વાનો નકામો ધંધો સ્વીકારે.

એટલે ખરું પૂછે તો વિદ્યાર્થીઓને મારાં વ્યાખ્યાનમાં રસ ન પડે તેમાં વાંક મારો હતો. મને
પોતાને જ આવી વાતમાં ક્યાં રસ હતો? શિક્ષણનું
કાર્યમાંથી મારી શ્રદ્ધા ચાલી ગઈ છે. જ્યારે હું ભણતું
હું ત્યારે કોઈ ઉપયોગી કાર્ય કરું છું એમ કહેવાનું
મારામાં હિંમત નથી. ન ઉત્સાહ, ન રસ, માત્ર ઉદાસીનતા
જ મનમાં ભરી છે. સારા પગાર મળે છે એ
એક સગવડ છે. વિદ્યાર્થીઓના જીવનમાં રસ હોય
તેને, કહેવાય છે કે, કંટાળો ન આવે. હશે, 'તો
તો એ બધાં માટે સ્ફૂર્તિ કે વૃત્તિ નથી. એટલે વિદ્યાર્થીઓની
ગૂંચવણોના મેં ઉપરજલા જ્વાળા આપ્યા
દમદમી કરી બેચાર જાળને શાંત કર્યાં, અને જેમ
ઊંડા ઊતરું પડે તેમ હવું તેવા પ્રશ્નો પરીક્ષાનું
દૃષ્ટિએ નકામા છે એમ કહીને મેં વાત ઉડાવી. છત
ઠીક ઠીક બોલાચાલી યદ્દ. બે ચીકણા સ્વભાવન
વિદ્યાર્થીઓએ જેવદ સુધી વાત છોડી જ નહિ. મારુ
મગજ ભમી ગયું. અને પેલી છોકરીઓ, કશું સમજ્યા
વગર હસ્યા કરતી અમારી મૂર્ખ વિદ્યાર્થીનીઓ પડ
મને ખૂબ ચીક ચડી. લાદરવા મહિનાનો તાપ. ઘરે
આવીને આરામ ખુરશીમાં પડ્યો હતો ત્યાં બહારથી
અવાજ આવ્યો, 'નારાયણુ હરે.'

મારી પુત્રી વાંસંતી પણ શાળાએથી આવી ગઈ
હતી. મેં તેને કહ્યું, 'કાણુ આવ્યું છે બહાર?'
વાંસંતી દોડીને નળીમાંથી જોઈ આવી, 'કોઇ
સાધુ આવ્યા છે.'

બહારથી ફરી અવાજ આવ્યો, 'નારાયણુ હરે.'
ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં હું બોલી ગયો, 'એને
કહે ચાલતા થાય. આવ્યા ને આવ્યા નવરા કેટલાક

ચાલી નીકળ્યા છે? કહે કે રસોઈ તૈયાર નથી થઈ.'
'પણ બાઈ!'

'બાનાઓથી કરવાની ટેવ પડી છે તે આવડી
મોટી થઈ પણ હજી બીકણ ન મળી.' મેં કહ્યું.

મારા ચબ્દોથી મૂંઝાઈને વાસંતી મારી સામે
જોઈ રહી. 'જ, જ, કહે જોને, એમ શું' જોબી
છે! કંઈ પ્રમાણિક ધંધો મળતો નથી તે ઘેર ઘેર
રોટલા માગવા નીકળે છે! કહે કે ચાલ્યા જ્યા.'

'પણ બાઈ જરા જુઓ તો ખરા' કહી ફરી
વાસંતી મારી સામે અને બારણામાંથી સાધુ સામે
જોતી જોબી, હું કંઈક બોલવા જતો હતો ત્યાં
બહારથી સાધુ બોલ્યા, 'પ્રમાણિક ધંધો કરનેવાલા
બાઈ! બાહિર આકર આપકા મૂંઝ તો દિખાઓ.'

શાંત, સ્વસ્થ અવાજ. મને એથી વધારે રોષ
ચલ્યો. હું જોબી થઈ કંઈક કહેવા બહાર આવ્યો.
જોબી તો જોબી પણ હં કાપા, તેજસ્વી બાલ, મોટી
અમકતી આંખો, લગવાં વસ્ત્ર, હાથમાં કમંડળ. કાઈ
સંભારી આંગણમાં બેઠા હતા.

હસીને તે બોલ્યા: 'જસ, આપ કા દર્શન હો
ગયા. આપ દોલેજમે' અધ્યાપક હૈ? મેં તો સમ-
જના યા કિ અધ્યાપકલોગ વિનયી ઔર વિવેકશીલ
હોતે હૈ.'

મારી સામે જોઈ એ હસ્યા. એવી રીતે જાણે
કે હું અદ્યપદ છવ હોઉં. મને કાણ જાણે-શું
દુર્બુદ્ધિ સહી કે મેં સભ્યતા જૂલી રુક્ષ સ્વરે કહ્યું,
'તમે શિક્ષા લેવા નીકળ્યા છો કે વિનય-વિવેક પર
બ્યાખ્યાન આપવા?'

શાંતિથી તેમણે જવાબ આપ્યો: 'આપા હં
શિક્ષા કે લિયે લેકિન બ્યાખ્યાનકી આપ કા જરૂરત
હે. કોલેજમે' આપ ક્યા સિખાતે હૈ?'

'અર્થશાસ્ત્ર.' મેં કહ્યું.

'આપ અર્થશાસ્ત્ર સિખાતે હૈ ઔર છતના જી
નહિ સમજતે કિ વાણી કા દુર્ભય મે બહા ભારી
અનર્થ હૈ?'

'માફ કરો મહારાજ! ' મેં કહ્યું. 'આથી વાતોતો
વિચાર કરવાની મને કુરસદ નથી.'

'વિચાર કરનેકી કુરસદ નહિ! ' મેં તો સજસે
મારી અનર્થ હૈ.' તેમણે કહ્યું.

મારી વાતને જુદો જ પલટો આપતા આ સાધુ-
થી હું કંટાળ્યો. 'વાસંતીને મેં કહ્યું, 'મહારાજને
મે રોટલી લાવી આપ.'

ત્યારે સાધુ બોલ્યા, 'માફ કિનિયે મેં આપકા
'ધરસે શિક્ષા' નહિ લે સકતા.'

મેં પૂછ્યું, 'કારણ? શિક્ષા લેવા તો તમે
આવ્યા છો?'

તેમણે કહ્યું, 'અપ્રસન્નતાસે મિલા હુઆ અન્યે
કશેષ પેદા હોતા હૈ.'

મનમાં ચલ્યું, 'અરે તમારી બલી થાય! મારી
ખાતું ને પાછો મિજાજ કેટલો! સમાજ પર નબલતા
આ પેરેસાઈટસ-એમને પણ કાઈ સાચું કહેનાર
નથી!' તેમને પૂછ્યું, 'ત્યારે શું કરશો? જૂખ્યા
રહેશો?'

'નહિ. દુસરે ધરસે ખાના મિલ જાયગા.' તેમણે
જવાબ આપ્યો.

'એ જ દુઃખ છે તો. આ દેશમાં નકામા નિરુ-
પયોગી માણસો કદી જૂખ્યા મરતા નથી.'

'સંસારમે' ઉપયોગી કાર્ય કિસકો કહા જાય
ઈન વાત કા આપ જરા સોચિયે, જમ આપકા કુર-
સદ મિલે; અચ્છા, આપકો તકલીફ દિયા. માફ કરના,
નમો નારાયણ' કહી એ ચાલતા ચલા.

'નમો નારાયણ' મેં કહ્યું. મનમાં જોદ થયો
કે સંન્યાસીનું અપમાન કયું એ ઠીક ન થયું. અને
તેય આ સ્વસ્થ અને સ્વમાની સાધુને જેવાતેવા
ચબ્દો સંભળાવ્યા. જરા મજા શાંત રાખ્યું હોત
તો આતું ગ્રાનિટનારક પરિણામ ન આવત. ધડીક
એમ પાણ ચલ્યું પાછળ જઈને સાધુની માથી માથું;
પણ તેમ કરવાની દિમત ચાલી નહિ. સાધુની તેજ-
સ્વી મુખમુદ્રા, જોબી ઉજાળવલ દેહ અને તેમની
સ્વાભાવિક ગૌરવવાળી ગતિ એ સર્વની મન પર
કાચથી છાપ પડી ગઈ. વાસંતીને મેં કહ્યું, 'જ
બહેન! તારી જાને કહે મારે માટે થાણી પીરસે.'

વાસંતી અંદર ગઈ. તેની દૃષ્ટિમાં પણ જાણે કે
મેં અણસમજની જેવું કંઈક વર્તન કયું હોય તેવો,
કપકપોતો બાવ હતો. એની બા પાસે જઈને તે બોલી,
'મા! બાઈએ કાઈ સાધુને ધમકાવીને કાઢી મૂક્યા.'
મેં કહ્યું, 'હું એમને શું કાઢી મૂકતો હતા? એ

આવીને મને ધમકાવી ગયા.

સ્વામી ચિદ્ધનાનંદ સાથેની મારી એ પ્રથમ મુલાકાત. તે દિવસ કોને ખબર હતી કે અનાદર કરીને જેને આમ દૂર કાઢ્યા તે ફરી આવીને જન્મર પરિવર્તન કરી મૂકશે અને મારા સમસ્ત જીવનને ઉગમજોતો કાઈ પુનિત પ્રકાર હું તેમની પાસેથી જ પામીશ.

(૨)

કોસેજમાં આ વખતે અમે બધા ભેગા થઈએ છીએ તે અમારો કોમન-રૂમ. આખા ગામની નવાજૂની ત્યાં અર્ચ્યા મારવિજયથી મેંધવારી અને પરમાત્માથી માંડીને પરીક્ષા સુધીના તમામ સારાનરસા વિષયોની અહીં છણાવટ આલે.

પ્રોફેસર વિનાયકે કહ્યું, 'કાલે જન્મ્યામાં કયા યાવ છે ત્યાં ગયો હતો. એક ભારે વિકાસ સંન્યાસી આપ્યા છે.'

'તમને પણ વેદાંતમાં રસ લાગ્યો કે?' મેં પૂછ્યું.
'વેદાંત તો ઠીક. પણ એની યાદદાસ્ત ગમ્ય છે. સંસ્કૃત શ્લોક ઉપર શ્લોક બોલ્યે ગય છે. બધી જ વાત જિહ્વાત્રે. તમે ખુશ થઈ જશો.'

વાતવાતમાં રેફરન્સ છૂંકા નોતાં અમે અધ્યાપકો-એમને માટે બધી વાત કોઈને મોટે હોય એ ભારે ધ્યાનથી લિખ્ય છે. એ જ કારણથી મેં વિરોધ નોંધાવ્યો, 'એ તો મી. વિનાયક, તમને એકે શ્લોક યાદ નથી એટલે એમ લાગ્યું હશે.'

'ના, ના. હું ખરેખર કહું છું. તમે આજે સાંજે આવતો તો ખરા, મને ખાતરી છે તમને રસ પડે તેવું છે.' વિનાયકે કહ્યું.

અને સાંજે હું ક્યામાં ગયો.

મેલાધિશાં કપડાં પહેરીને તુલો બેઠા હતા. બીજા બાજુ સ્ત્રીઓનો સમૂહ મળ્યો હતો. ડોલીઓ ધોળ ગાતી હતી. તેની વચ્ચે ચિદ્ધનાનંદ આવીને બેઠા અને પ્રવચન કર્યું. મને કાંઈ રસ ન પડ્યો. જાગ્રતિ, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ અને તુરિયાવસ્થા વચ્ચેના ભેદ એ સમજાવતા. તેમણે આત્મજ્ઞાન વિશે કે કહ્યું અને સંસારની માયા કેમ મનને બાંધી લે છે તે વિશે કંઈક દર્શાવતા આપ્યાં. વાત કંઈ નવી ન હતી, પણ તેમની કહેવાની શાંત પ્રસન્ન શૈલી આકર્ષક હતી. શોકા રસથી સાંભળતા હતા. મને લાગ્યું કે આમાં કાંઈ

નથી. બે પુરતકો વાંચીને હું પણ આવું બોલી શકું અધ્યાપકોને એ દુઃખ છે. બોલવાનો તેમનો ધર્મ રહ્યો. એટલે બીજાના બોલવામાં તેમને રસ પડતો નથી સભા પૂરી થયા પછી વિનાયક મને કહે, 'આલે જરા સ્વામીજી પાસે જઈશું?'

મેં કહ્યું, 'શું કામ છે?'

વિનાયકે કહે, 'વાતો કરવાની મજા પડશે. સભાર સ્વામીજી બોલે છે તેના કરતાં વાતચીતમાં તેમ કહેવાની રીત જુદી હોય છે. અહીં તો તેમને સાા માણસોની કક્ષા પર રહેવું પડે છે!'

અમે સ્વામીજીની પાસે ગયા, 'આલો જોઈએ તો ખરા કે વળી અસામાન્ય કક્ષા કેવી હશે?'

પાટ પર ગાદી પાયરી હતી. સ્વામીજી કાંઈ શ્દ ડોસા બેઠા હતા. સ્વામીજી એ ડોસાન છોકરાના હાથે દવા લગાડતા હતા. દવાની પેટી ત્યા. પડી હતી. અમને નોતાં સ્વામી હસ્યા, એમનું એ શાંત નિખાલસ હાસ્ય. મારા મનમાંથી સંકોચ ચાલે ગયો. મેં કહ્યું, 'તે દિવસે જ કાંઈ બોલી ગયો તેની મારી માગવા આમ્યો છું.'

શુદ્ધ હિંદીમાં સ્વામી બોલ્યા, 'આવો, આવો. આપ પેલા અર્થશાસ્ત્રના અધ્યાપક કે? સાતું ક્યું તમે આવ્યા તે. મારીની વાત જન્મા દો. હું તો એ જુલી ગયો હતો.' અને પછી છોકરાના હાથે પાટો બાંધતા તે બોલ્યા, 'જુઓ છો ને, તમે માનતા હતા તેવો નિરુપયોગી માણસ હું નથી. હું પણ સમાજનું કંઈ કામ તો કરું છું.'

મેં કહ્યું, 'આપ વૈદ્ જાણો છો?'

'ના, જાણું છું એમ તો ખાસ ન કહેવાય વનસ્પતિનો થોડો અભ્યાસ ખરો. બીજાનાય તરફ જવાનું થાય છે.' ત્યારે દવાની પેટી સાથે રાખું છું. સાદી દવાઓ, તાવની, ગૂમગંની, લોહીવિકારની, તમને કદાચ ખબર નહિ હોય. એ પ્રદેશમાં દવા જ મળતી નથી. અને વૈદ-દાકતર આવ્યાની ખબર છે ત્યારે પચીશ પચીશ ગાઉથી લોકો દવા લેવા આવે છે. એમને ખાતર થોડું શીખવું પડ્યું. યાત્રામાં તેથી સરલતા થાય છે.'

'આપને વારે વારે હિમાલય તરફ જવાનું થાય છે?'

‘હા, બે ત્રણ વરસે એક વખત તો ખરું જ. ભારે સુંદર પ્રદેશ છે. મેદાનોનો. ચાક લાગે છે ત્યારે પહાડો તરફ નજર જાય છે. બધાને જવાનું થાય એવું નથી હોતું. પણ હું રવભાવે રખડુ છું. સંન્યાસ લીધો તે પણ રખડવાના લોકો જ. આ વિરાટ દેશમાં વનો, નદીઓ, એનાં મેદાનો, એના ગિરિઓ, સાગર-તટ અને એતું ઉદાર, નીક આકાશ—જીવનમાં એમાંથી મળ્યું છે તે બીજે ક્યાંથી સાંપડ્યું નથી. તમે તો વિદ્વાન છો, વર્તકર્ત્ત્વ કે રવિભાણુનાં કાવ્યો વાંચ્યાં હશે!’

મેં હા કહી.

‘સંન્યાસનું એ સુખ છે. એથી-આખા દેશમાં ફરવાનો પાસપોર્ટ મળી જાય છે. અને લાગે માથું-સોનાં સુખદુઃખમાં, ભાગ તો શું લઈ શકાય? પણ જેથી સાવ અજાણ રહેવાને બદલે; પરિચિત રહેવાય છે. પણ હું મારી જ વાત કહ્યા કરું છું. તમે કહો, તમારે કશું પૂછવાનું છે?’

મેં પ્રશ્ન કર્યો તે વિશે હું વિચારમાં પડ્યો. ઉઘટે પૂછ્યું, ‘સત્તામાં આપ પ્રવચન કરો છો તેમાં આપને સંતોષ થાય છે? આજનો શ્રોતાવર્ગ મને બહુ ઉત્સાહ પ્રેરે તેવો ન લાગે.’

‘તમારું કહેવું જોડું નથી. વ્યાખ્યાનોની લાંબી અસર થાય છે એ બમ મેં કદી સેચ્યો નથી. આત્મા, મર્મ, હૃદય એવા શબ્દો સાંભળીને આ લોકો ધેર જાય છે એટલું જ. પણ તમે જાણો છો, એમને એટલું સંભળાવનાર પણ કોઈ નથી તમે બધા વિદ્વાનો તો લોકોથી દૂર રહો છો. તેમને સારી વાત કહેનાર કોઈ હોતું નથી. એટલે મારો આટલો સમય અજાડું છું. તેઓ મૂંગા મૂંગા બેસે છે. ખાડી તો ‘નાથ’ આત્મા પ્રવચનનું લખ્યું.’ તમે એ ક્યાં નથી જાણતા? આ વૃદ્ધો અને ડોશીઓ અહીં આવીને બેસે છે તેટલો વખત તેમને ઘેર કંકાસ ચોસે ચરે. તેમની પુલવધૂઓ ઓછી ગાયો ખાશે, એ તો તમે કબજા કરશો કે નહિ?’

બધા હસી પડ્યા. ‘તમે આ દૃષ્ટિથી કામ કરતા કદાશી તેનો મને ખ્યાલ નહિ.’ મેં કહ્યું.

બીજી આડીઅવળી વાતો આવી. વચ્ચે સદુ મૂંગા રહ્યા એટલે મેં પૂછ્યું, ‘સ્વામીજી! આત્મા કેવો

હોય છે?’

સ્વામી હસ્યા અને મારી સામે સ્થિર દૃષ્ટિએ જોઈ રહ્યા. જાણે કે મારામાં જીડે જીડે કશું તણ-સત્તા ન હોય. પછી તે બોલ્યા, ‘કશું જાણવાને ખાતર નહિ, પણ કેવળ કુતૂહલને ખાતર તમે આ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. પણ સવાલ ગંભીર છે. એનો જવાબ ત્યારે આપી શકાય કે જ્યારે તમને સાચી જિજ્ઞાસા થાય.’

‘અત્યારે મારામાં ખરી જિજ્ઞાસા નથી!’

સ્વામીએ કહ્યું, ‘જોડું ન લગાડશો. જિજ્ઞાસા એમ નથી થતી હોતી. એ તો જીડી વસ્તુ છે. જીવનના અત્તસ્તલમાંથી એ આવે છે. અત્યારે તમે તત્ત્વાનનાં પુસ્તકો વાંચતા હશો, ચર્ચા કરતા હશો; એ બધું ઠીક છે. પણ હૃદયમાંથી તૃષ્ણા ન જગે ત્યાં સુધી જ્ઞાન આત્મસાત્ થઈ શકતું નથી. માત્ર સમય સારી રીતે જાય છે, એટલું જ.’

‘શાથી એવી તૃષ્ણા જગે?’

‘એનાં ઘણાં કારણો હોય છે. પૂર્વજન્મના સંસ્કાર હોય, આત્મા જાગત હોય, વિકાસશીલ હોય, અથવા કોઈ સારી વ્યક્તિનો પરિચય થાય, તો માથું સની સુષ આધ્યાત્મિકતા જાગી જાય છે.’

મેં પૂછ્યું, ‘જગતમાં તો પછી આટલાં પાપ સા માટે છે? દુરાચાર. શા માટે છે? સહુની આધ્યાત્મિકતા કેમ જાગતી નથી?’

‘એ તો બહુ જગ્યર કામ છે, બાઈ! કદાચ જગત એ જ માર્ગે જઈ રહ્યું છે. પણ શ્રેય અને શ્રેય વચ્ચેનો તફાવત તો તમે જાણો છો ને? શ્રેય તરફ માથુંસોને જવાનું હોય છે પણ ઇન્દ્રિયો તેમને શ્રેય તરફ લઈ જાય છે. જનસમાજ વિકાસને પસંદ કરે છે, બોજ મારે છે, લાલસાનાં બંધન છૂટે છે. કારણ એ સરલ માર્ગ છે. આધ્યાત્મિકતાનો માર્ગ દુર્ભમ છે, તપશ્ચર્યાની ધાર જોવા એ તીવ્ર છે. એ રસ્તે જવું સહુને પસંદ પડતું નથી. આત્માના આનંદને બદલે સ્થૂલ દેહના સુખનેને જ્યાં સુધી માથુંસો પસંદ કરશે ત્યાં સુધી જગતમાં પાપ અને દુરાચાર રહેવાના જ. સાચત સુખનો માર્ગ ઊંડો જે દૈનિક મોહ પાછળ રૂના માથ છે તેમનો ઉદ્ધાર મરમતમાં પણ કેમ કરીને કરી શકે?’

‘પણ આમ તો જગતની બટમાળ આત્મા જ

કરે અને આ પ્રશ્નનો કદી ઉકેલ ન આવે.

‘ના, ન આવે; આપણે જોઈ શકીએ, એટલી ઝડપથી તો નહિ જ. આપણા દેહનાં આયુષ્ય નાનાં, અને આત્માની અમરતા પર આપણને વિશ્વાસ નહિ તેથી અધીરા થઈ જવાય એ સ્વાભાવિક છે. પ્રભુને કદાચ એટલી ઉતાવળ નહિ હોય. છતાં ય જગત કમ્પાલુમર્ગે જાય છે એટલે વિશ્વાસ રાખીને આપણે કાર્ય કરવું રહ્યું. પડતી-આપડતી, ફરી વળી જીભ યતી માનવજાત સીધે માર્ગે જાય છે એવી શ્રદ્ધા ન હોય તો જીવનમાં હેતુ શો રહ્યો? કાર્યમાં પ્રયોજન ક્યાં રહ્યું? જીવન પરથી જોયે શ્રદ્ધા ગુમાવી છે તેના જેવી ખાલી નિઃપ્રાણ નિઃદગી બીજી નથી.’

મેં કહ્યું, ‘મને પણ એ જ વાત મંત્રવે છે. હું જે કામ કરું છું તે જગતમાં કાઈ રીતે ઉપયોગી હોય તેવું મને લાગતું નથી અને તેથી કાર્યમાં ઉત્સાહ રહેતો નથી.’

આનિતમર્ગે અવાજે સ્વામી બોલ્યા, ‘તમે એ સાચી વાત કહી છે. તમારો એકજાનો એ સવાલ નથી. આખા દેશના શુદ્ધિમાન શિક્ષિત વર્ગને એમ લાગે છે. તેમનું નિષ્ક્રિય જીવન તેમનામાં એક જાતનો નિર્વેદ પેદા કરે છે. પોતાની નિઃદગી પોતાની રીતે ઘડી હોય તો માણસને સંતોષ રહે. તે મારે એક જ ઉપાય છે અને તે એ કે તમારે એવું કામ પસંદ કરવું જોઈએ જે તમને જનતાથી દૂર ન રહેવા દે. યોડી મુશ્કેલી નડશે, શ્રમ પડશે પણ જીવન નીરસ નહિ થાય.’

એવું કશું કામ ઉપાડવાની મારી શક્તિ ન હતી એટલે હું ચૂપ રહ્યો. વાત ધીરે ધીરે બંધ પડી અને અમે સ્વામીની રજા લીધી.

એકમે પ્રદર્યો સાથે વાત કરતાં ખજર પડી કે સ્વામી મૂળ અયોધ્યા તરફના. આગાશ વરસની ઉમરે સંન્યાસી થયેલા. પછી આખા દેશની યાત્રાઓ કરી. દેલાસ તરફ તેમના ગુરુ છે. વારે વારે સ્વામીજી તેમની પાસે જાય છે. બારે માની પુરૂષ છે, બધું જાણે છે.

મેં કહ્યું, ‘જાણવાની વાત તો ફીક, પણ તમિ-યત બહુ સરસ છે એની ના નહિ કદી સમજાય.’

વિનાયકરાવ પૂછ્યું, ‘સ્વામીજીની વાત કેવી માગી?’

મેં કહ્યું, ‘ધારી હતી તેવી આ સાધુઓ સંસારનાં મુખ્ય સંશ્લેષક છે અને ઇન્દ્રિયવિશ્વાસ અનર્થ ઉત્પન્ન કરે છે એ વાત જ ફરી ફરીને ઘૂટ્યા કરે છે. ઉપનિષદો કે ગીતા વાંચીએ અથવા ગ્રંથાદ્યુત્તર કે અર્ચાણનાં પુસ્તકો વાંચીએ તો એમાં બધું મળી છે. સ્વામીજી કંઈ નવું નથી કહ્યું.’

‘પણ તે જે કહેતા હતા તે હૃદયમાંથી આવતું હોય તેવું ન લાગ્યું!’ વિનાયકે પૂછ્યું.

‘તમે તો મુગ્ધ માણસ છો; બંધી વાત હૃદયમાંથી આવતી હોય એમ જ તમને લાગે છે. ખાટી તો આત્મા અનાદિ છે, અમર છે. શસ્ત્રોથી તે હણાતો નથી, તાપથી તે સુકાતો નથી. આવું તો હું કે તમે ગમે એટલી વાર બોલી શકો.’

વિનાયકરાવ મારી સામે જોઈ રહ્યા.

‘શું લુઓ છો મારી સામે?’ મેં પૂછ્યું.

હસીને વિનાયકે કહ્યું, ‘આત્માની અમરતાની વાત તમારા મુખમાં એટલી તો અસ્વાભાવિક લાગે છે.’

‘લાવો ત્યારે, સિગાર કાઢો. મુખમાં એ તો સ્વાભાવિક લાગશે,’ મેં કહ્યું. અને અમે બંને સિગાર પીતા આગળ ચાલ્યા.

આજે ત્યારે એ સંજ્ઞાની વાત યાદ કરું છું ત્યારે મનમાં જોડી બચાવ થાય છે; તત્ત્વજ્ઞાન ત્યારે મારે મન માત્ર ગમતનો વિષય હતો. જીવનની મંત્રી સમસ્યાઓ સામેથી મુખ ફેરવી લેવાની મને કુદેવ પડી હતી. મને ખજર ન હતી કે વજનો કોરો પ્રકાર કરી વિધાતા મારા પ્રાણ પર પથરાયેલા જડતાના થર ઉઘાડી દેવાના હતા. બંધી આખરે જતી રહેશે. એની ખજર ન હતી. એ પણ જાણતો ન હતો કે તેની મેં કદી નહિ કપેલી એટલી બારે કિંમત ચૂકવવી પડશે. ત્યાર પછી એક વરસ પીતી ગયું.

પરીક્ષાના પેપરો, યુનિવર્સિટીની ચૂંટણીઓ, સેને-સિન્ડિકેટની મિટિંગ અને એવા કામમાં હું પડી ગયો હતો. યુનિવર્સિટીની આખી જુદી કુતિયા છે. એક સામાન્ય ચલાવી શકે એટલા મુત્સદીઓ તેમાં ભેગા થયા છે અને એટલી ખટપટ કરતા રહે છે. કમલે કમલે કાઈનાં સ્થાપિત દિતો જોખમય છે એટલે, બરાબર જામત ન રહીએ તો દરેક કામમાં અપાર આશ્ચર્યથી જીભ થાય છે.

એકાએક ધેરથી તાર આવ્યો, 'જલદી આવતા રહે, વાસંતી જિભાર છે.' મુંઝવેથી ધેર આવ્યો ત્યાં વાસંતીને લાઈ ફોઈ થયેલો. હું આવ્યો. એટલે એ ખાલી, 'હાસા! કાઈ આવ્યા?' દાકતરમિત્રો આવતા હતા, ધ્યાનથી દવા આપતા. પણ વાસંતી બહુ નજીક ધઈ ગઈ હતી. અણઉત્તર તાવથી સારીર ધમેકા ત્રાંચા જેવું રહેતું. મને એ કહેતી, 'કાઈ! મારી પાસે જોસો.' અને મારો હાથ તેના હાથમાં લઈ એ સૂઈ રહેતી.

ધીરે ધીરે હૃદયને શી માયા બંધાય છે? નવ વરસની મારી આ કન્યા. એનો જન્મ થયો ત્યારથી જન્મ ઘરમાં આનંદકલ્પે શરૂ થયા. એનાં તોફાનો, એની મીઠી મરતી અને રોડેલપણું અડપણું એ ધીમે ધીમે મારા જીવનમાં મધુર સુવાસની પેડે પથરાઈ રહ્યાં. કોસેજમાંથી આવું ત્યારે એ વાટ જોતી ખાટલામાં બેસી હોય. સાંજે ધોધેલું ક્રોક ચડાવી, ખૂટ પહેરી એ મારી સાથે ફરવા ચાલે અને રાતે પડખામાં આવીને બેસાય, 'કાઈ! વાર્તા કહે.' અને કંઈ વાતની ના કહેવાતું મારું જિગર ન ચાલે. બાલ-મદિરમાં જઈ એ ગીતો ગાતાં શીખી, નૃત્ય કરતાં શીખી. પછી તો રિડોળે બેસી એ લાંબા છુટા અવાજે ગીત ચડાવે. એને બધી વાતમાં રસ. નવાં કપડાં, આજમાં મૂંચવાનાં ફૂમકાં, બંગડીઓ, પાટલા, વેણીનાં ફૂલ-સાદી નાની વસ્તુઓથી એ રાહ રાહ ધઈ જાય.

વાસંતીની જિભારી વધતી ચાલી. હું તથા મારી જો રાતે જગતાં બેસતાં. નિદ્રા આવતી નહિ. વાસંતી કંઈ બોલે અને હું નિદ્રામાંથી જાગી તેની પાસે જઈ એક દિવસ એ ખૂંચ ખૂંચ રડવા લાગી, નિરાશા જેવું એનું રહન; અવાજ યવા ન દે. આંખમાંથી આંસુ આટ્યાં જાય. મેં પૂછ્યું, 'બહેન! વસુ! તને શું ચાય છે?' તે મારી સામે જોઈ રહી; સ્નિગ્ધ કશું વેદનાભરી એની એ દષ્ટિ, તે બોલી, 'ભાઈ! હું મરી જઈશ?'

'તને કંઈ થવાનું નથી, બેટા! સૂઈ જા.' મેં કહ્યું. બહાર આંવીને જોઈ છું તો ઘસે પડે શરદનો સોનેરી પ્રકાશ છત્રકાય છે. સફેદ ગાયો જેવી વાદળોમાંથી ધણુ આકાશમાં ચાલ્યું જાય છે. અને નાનાં પતંગિયાં ફૂંકે ફૂંકે બેસતાં ફરે છે. મનમાં યમું, 'આવી

સુંદર દુનિયા! વસુ એ હોડીને ચાલી જાય એમ બને જ નહિ.' હાપરે, હજી ખખર ન હતી કે એ તો માત્ર મનની કામના હતી; જગતના તંત્રમાં એની કશી અસર પહોંચે તેમ ન હતી.

વસુની જિભારી વધતી ચાલી. પધારી પાસે બેઠાં બેઠાં મને થતું કે 'આ નાનો દેહ; કેટલી વેદના એ સહન કરે છે?' અને એમ પણ વિચાર આવતો કે 'જગતમાં કોઈ કાઈને માટે કાંઈ કરી શકતું નથી. વેદના જોઈ અનુકંપા થાય, લાગણી થાય, સહાનુભૂતિ પણ થાય. છતાં પોતાની વેદના તો દરેક પોતે જ સહન કરવાની છે. બીજા તેમાં શું ભાગ લઈ શકે? એમાં જ જગતમાં ધોર સંહારો ચાલે છે. સુધરેલો દુનિયાના દવાણુ માણસો રોજ સવારે છાપામાં ખૂનામરડીની વાતો વાંચી પાછાં નિરાંતે આ પીવા જોડે છે, કાંઈને કશું બિડું દઈ થતું નથી.'

કોઈ વાર પધારીમાં ચૂંતાં સૂતાં પ્રભુને લંબારી વસતું આનુષ્ઠાન લંબાય એવી હું પ્રાર્થના કરતો હતો. જીવનમાં ઘણીવાર પ્રભુને યાદ કર્યાં હતા. પ્રાર્થના પણ કરી હતી. પણ મારી માથુ સમી પ્રિય કન્યા અત્યારે રિખાતી હતી. તે વખતે જે બીડી અકાશમય સાથે મેં પ્રભુને યાદ કર્યાં તેની સરખામણીમાં આજની પ્રાર્થનાઓ તો માત્ર રમત હતી. વસુની વેદનાથી મારો મનમાં એક જગતનો રોષ પણ બરાતો હતો. નિર્દોષ કૃષ્ણ જેવી મારી કન્યા, ક્યાં પાપે એને આ કારમી પીડા સહન કરવી પડે છે? આવી જો વિશ્વની યોજના હોય તો તેમાં ન્યાય ક્યાં રહ્યો? એ વિશ્વને ચલાવનાર પ્રભુ, એના દિલમાં દવા ક્યાં? હૃદયમાં વિદ્રોહ ઉછાળા મારતો. હું કહેતો, 'આ તે શી તારી લીલા!' પ્રભુ! જીવનને પીડવાની આ શી સૃષ્ટિવ્યાપી વિરજના માંડી છે!'

પછી એ વિદ્રોહ પણ શામી ગયો. મારો લાચારી જ મનમાં રહી. જેવી તારી છત્રા, નાચ! મારું ફૂલ કરમાઈ રહ્યું છે. તને ચોખ્ખું લાગે તો તેને જિવાડ. શું સારું અને શું નહિ તે મને સમજતું નથી. તારી યોજના આગળ શિર નમાવું છું.' પ્રભુ સામે કોષ કરવા જેટલી શક્તિ મનમાં ન રહી. બધો ગર્વ ચાલ્યો. અને એમ પણ થતું કે આ માત્ર મનની કલ્પના હોય. ધૈર્ય દરો કે નહિ એની આતરી ન રહી. ન રહી આત્મા વિશે શ્રદ્ધા. જે આઘાત આવે

તે અસહાય બનીને સહન કરવા તૈયાર થઈ રહ્યો. શી ખબર, માનવદેહ માત્ર એક યંત્ર જ હોય ! મનને આશ્વાસન આપવા જ માણસે આત્મા અને ઈશ્વરની કલ્પના કરી હોય. અધુ જ મિથ્યા, અધુ જ અસલ; માત્ર મરીચિકા; અર્થહીન ધુમ્મસ. એકે વાતનો ક્યાંય આધાર નહિ. અનંત યુગો થયા મનુષ્યે શોધ કરી પણ કશી બાબતનો ક્યાંય પુરાવો નહિ.

આગિ દક્ષિણ દુધાર જોલા, એરો હે, એરો હે, એરો હે.
આમાર વસંત એરો

દિથા હદયેર દોલાર દોલા એરો હે, એરો હે, એરો હે.

વાસંતી પધારીમાં સૂતી સૂતી ગાતી હતી. શબ્દો અરુણ આવતા હતા. પણ સૂર હું ઝોળખી ગયો. રવીંદ્રનાથનું એ ગીત હતું. 'વસંત ચાલી આવે છે, દક્ષિણ દિશાનાં દ્વાર ખુલાં થાય છે, હૃદયનો દિડોળ ખૂલી રહે છે. આવ, વસંત ! આવ.' ખૂબ આનંદમાં લાગે છે વાસંતી અત્યારે. એ ગીત બાર્બરિસમાંથી ઉત્સવ વખતે શીખી લાવેલી. સવારના પહોરમાં એ ગાવા માંડી છે.

નવ શ્યામલ શોભન રથે,
એરો બકુલ બિહારો પથે,
એરો ગાભયે બ્યાકુલ વેણુ,
મેળે પિયાલે ફેલેર રેણુ;
એરો હે, એરો હે, એરો હે.

હું એની પાસે બેસી ગયો. આખો બધ કરીને એ ગાતી હતી. એનો હાથ મેં હાથમાં લીધો. ઓહ ! એટલી ને એટલી ગરમી. તોવ કાંઈ ઝોલા થયો નથી.

'એરો હે, એરો હે' તેના હોઠ લાવે છે. 'વસ ! બહેન !' મેં કહ્યું. પણ તેણે કંઈ જવાબ ન આપ્યો. વળી ઊંચા સ્વરે ગીત ઉપાડ્યું.

"તોમાર ઉત્તલા ઉત્તરિય
તુમિ આકારો ઉડાય દીયો,
એરો હે, એરો હે, એરો હે.

એના મુખ પર નમીને મેં જોયું, હોઠ ફિક્કા છે. આંખો ખોલીને તેણે આસપાસ નજર કરી, જાણે ચન્દ્રમાં કંઈક શોધી રહી છે. અને એ વિવર્ણ નિરતેજ આંખો મને ફાળ પડી. 'વસ ! વસ ! શું થાય છે તને !' હું પૂછતો રહ્યો. વસુએ જવાબ ન આપ્યો. ત્યારે મને ખબર પડી કે એ બેઠાન હતી. પણ તો પૂછી એ ગીત કેમ ગાઈ રહ્યો છે ? એક પછી એક

પંક્તિ ક્રમસર ચાલી આવે છે. વચ્ચે અટકે છે, પાછ 'એરો હે, એરો હે' ઉપાડે છે. 'હવે સૂઈ જ બહેન ! ગા નહિ' કહ્યું છું પણ એ સમજતી નથી. દોઢ દિવસ એમ ચાલ્યું, શ્યામલ રથમાં બેસીને બકુલથી જવાપલા માર્ગ પર યઈને, બ્યાકુલ વે વગાડતી આવતી વસંતનું ગીત એ ગાતી રહી. પછ એનો સાદ બેસી ગયો.

સાંજે એ શાંતિથી સૂતી. 'લે બહેન ! શરબ છે, પીજ' કહીને ફેસલાવીને મેં તેને દવા પાઈ દીધી. મોડી રાતે થાક, ઉબગરા અને ચિંતાથી મૂઠ જોઈ યઈને હું પધારીમાં પડ્યો હતો. ત્યાં પત્નીએ આવી આંસુથી રૂંધાયેલા કંઠે કહ્યું, 'ચાલો, આપણી વ રખ માગે છે.' અને તે ધીમે ધીપ તૈયાર કરવા લાગ

વહેલા પ્રભાતે ન્યારે આકાશમાં ઉગ્મસ પધારે ત્યારે વસુના પ્રાણ જતા રહ્યા. વાસંતીના મૃત્યુ મારા હૃદયને એવો આધાત થયો કે હું દિગ્મૂઠ જોઈ યઈ ગયો. મનને કળ ચડી ગઈ. જીવન શૂન્ય જોઈ ગયું. કરામાં રસ ન રહ્યો. ટૂંકેલી ડાળની જેમ મન કરમાવા લાગ્યું. મારું ધર સુમસામ થઈ જાય પત્ની રડે, સર્ગાસંબંધીને ખેદ થાય, વાસંતીના કશો સાંભરે, એના શબ્દોના લજ્જકારા વાગે એ તો મેં ધારેલું. મરણ એ જીવનને અંતે આવે તેની પણ ખબર હતી. પણ ખબર ન હતી આ આકસ્મિક આધાતની વડીલો જીવતા હોય ને બાળક ચાલ્યું જાય, આમ નિષ્કિંતો કેમ ક્યાં રહ્યો ! ક્યા અટળ નિયમનું અ પરિણામ ચાલ્યું ! ને જો જગતમાં આવી દુર્ઘટના શક્ય હોય તો જગતની યોજનામાં કલ્યાણતત્ત્વ ક્યાં રહ્યું ! હવે હું કેમ હિંમતથી બોલી શકું કે પ્રભુ જે કરે તે બરાબર છે, એની યોજના માંગદ્યમય છે ?

ને મને બીજી વાત એ લાગતી હતી કે વાસંતીનો મધુર પ્રાણ ક્યાં ઉડી ગયો ! એ અત્યારે ક્યાં હશે ? ક્યાંય પણ હશે ? પુનર્જન્મની વાત સાચી હશે ? એણે જગતના કાંઈ ખૂણામાં ફરી જન્મ લીધો હશે ? મૃત્યુ પડી શું જીવન હશે ! આત્મા અમર છે એ વાત સાચી હશે ! કે પછી દેહ સાથે જ બધી વાતનો અંત આવી જાય છે ! માયા-મમતા, રેનેદ, આનંદ, વાસ્તવ્ય એ સર્વ શું આમ જ વિદ્યુ જતાં હશે ! મૃત્યુનાં બચાવક રહસ્યનો એના નાના પ્રાણે કેમ

સામનો કયો હશે? જે બીજણ સમસ્થા સહુને કરાવે છે એને મારી કન્યા થી રીતે ભેટી હશે? એના હું વિચાર કરતો અને હૃદય વલોવાઈ જતું. આ વસ્તુ વિશે કશી ખબર ન હોય તો સંસારમાં રહેવું, ખાવું-પીવું, કમાવું એ સર્વનો અર્થ શો? અને માનવની કવિતાસાધના, એની સૌંદર્યપૂર્ણ એ સર્વ જીવનની ગંભીર બાબતોને સમજાવે નહિ તો એ પણ કેટલાં અર્થ હીન? જીવનની તમામ પ્રવૃત્તિ ત્યારે શુધ્ધ, નિષ્કાલ, અહેતુક લાગતા માંડી. પૃથ્વી, પાણી, વાયુ, તેજ અને આકાશ, પંચભૂતો બનેલો આ દેહ. એ નાસ થતાં શું બાકી રહે? આત્મા શાનો હોય? અમરતાની વાત રી! મગજ કામ કરતું ન હતું. આવી માનસિક વ્યથા મેં ક્યારેય અનુભવી ન હતી. મારું આંતરિક જીવન અકથ્ય રીતે અસ્તવ્યસ્ત ચર્ચા ગયું હતું. મનમાં લાગતું કે જીવન જીવવાની કોઈ નક્કર બાબત નહિ જરૂર તો હું જીવીશ નહિ.

ત્યારે મેં યિયોસીસીનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં ત્યારે ક્યાં. લોખીટર, એની ખેસંટ, કર્નલ એલફાટ, હોડી બ્લેવે-રુકી વગેરેના મંથો ભેઈ ગયો. એમાં કશો રસ ન પડ્યો. જીવનના દાર્દમાં જીતવાને બદલે આ બધા પરીઓ અને ફિરસ્તાઓની વાતો કરે. જનરાજદાસ અને એરુડેલ શબ્દોની રમત રમે. હિંસામગ્ન જગતમાં બધું સુંદર છે અને સર્વોત્તમ છે તેવી આ બધા લોકો સુધિયાણી ચર્ચા કરે. અને શ્રુતાવળથી માંડીને એકેએક જૂના વહેન માટે તેમનું અસ્તિત્વ સમજાવતા, વિજ્ઞાનનો આભાસ ઉપજાવતા ખુલાસા બહાર પાડે. અહીં મને કંઈ નવી દૃષ્ટિ મળી નહિ. શુદ્ધિના આગ્રહ અને બહાઈનો દંઠ કરનારા શ્રીમંતો જ મેં ત્યાં જોયા. એવી હાલત રસ-હોને રોમ-૪ હતું.

મારા પ્રોફેસર-મિત્રો મને આધ્યાત્મિક પ્રયોગો બોલાવે લઈ ગયા. મૃત્યુ પછી જીવન છે એમ સમજાવવા તેમણે મને સીન્સ જતાવ્યા, પ્લાસ્ટિનો ઉપયોગ કરવાની સૂચના કરી. શિક્ષિતોની એ બધી બાલિય મધામણ; વગર તંદરદિ મૃત-આત્મા સાથે સદેશા અભાવવાની રમતો. મને એ વાતથી ત્રાસ થયો. મારી વાસંતી બધાં હોય ત્યાં સાંતિથી રહે એ મારી ઇચ્છા હતી. મારું કુટુંબક શમાવવા એના આત્માને હું કેમ એ રીતે ભોલાવી શકું? કથાથી મનને આરામ નહોતો. કથામાં કંઈ અર્થ ન લાગ્યો. અરે, એ

સર્વ કરતાં તો સ્વામી ચિદ્ધનનંદે પત્રમાં લોહી તુલસીદાસની પંક્તિએ મને વધારે આશ્વાસન આપ્યું હતું. પ્રો. વિનાયકે તેમને પત્ર લખીને વાસંતીના મૃત્યુના ખબર આપ્યા હતા. તેના જવાબમાં સ્વામી જીએ લખ્યું હતું કે 'તારું જીવન પર સત્ય સનેહ, તારું મિત્ર કણ નહિ સદેહુ.' 'જેના પર ખરો સ્નેહ છે તે મળ્યા વગર રહે જ નહિ,' કવિના એટલા વાકયથી મારા મનને કેટલી નિરાંત વળી હતી!

દિવસો જતા ગયા તેમ દુઃખ એણું થવા લાગ્યું. બધી વાત માદ આવતી ત્યારે મન વેદનાથી ઘેરાઈ જતું. જોડા નિશ્વાસ જાતી મીરીને બહાર આવતો. પણ પાછાં રાજનાં કાર્યો મનને રાક્ષા લેતાં. મનમાં ત્યારે બીજું એ દુઃખ થતું કે 'શું આ જ તે જીવન! આવી બધાનક હોનારત ચર્ચા મઈ છતાં પાછાં એ જ કાર્યો, એ જ ખાનપાન, એ જ વાતચીત; આટલાં દુઃખમાંથી પણ કશું શીખીશ નહિ! માત્ર બૂલી જઈને સંતોષ માનીશ!'

મારી આ મૂંઝવણ વિશે મેં સ્વામીને પત્ર લખ્યો. તરત જ તેમનો જવાબ આવ્યો, 'તમારા લખાણ પરથી લાગે છે કે કોઈ જોડી વેદનામાંથી તમે પસાર ચર્ચા રહ્યા છો. બને તો મારી પાસે આવી જવ.'

સ્વામી તે વખતે નર્મદા-તટે આંદોદમાં આપ-મીસ ગાળી રહ્યા હતા. મને લાગ્યું કે કંઈ એટું નથી. થોડા દિવસ નવા વાતાવરણમાં રહેવાનું થશે તે જ સારું. નર્મદા-તટનું આકર્ષણ તો હતું જ. ધરતી વ્યવસ્થા કરી થોડો સામાન લઈ હું સ્વામીને મળવા ચાલ્યો. કંઈ નવું શીખીશ એવી આશા ન હતી પણ છતાં જે સાંત પ્રતાપ અને જોડા આનંદ સ્વામીના જીવનમાં દેખાતા હતા તેણે મને આકર્ષ્યો હતો. મન હવે નત્ર ચલુ હતું. માત્ર શુદ્ધિથી મણુસને માપવાની ટેવ એણી ચર્ચ હતી.

મિત્રને ત્યાં સામાન મૂકી સાંજે હું સ્વામી પાસે ગયો. એ નદી-તટે ફરતા હતા. ચોમાસાનો જલ-રાશિ વહેતો રેવા વહેતો હતો અને જોડી એકા-નીચે વળાંક લઈને જોર નદી તેમાં ચોતાનાં પાણી ફાલવતી હતી. કરનાળી તરફથી ચાલ્યો આવતો એ પ્રવાહ સ્વામી જોવા જોવા જોતા હતા. મને ભેઈતો એ પ્રસંગતાથી ખોલ્યા, 'કયો, આપ આં ગયે!'

એ જ શાંત નિર્મલ હાસ્ય, સ્નિગ્ધ મધુર વાણી.

મેં તેમને 'વંદન' કર્યાં.

સ્વામીએ ગામના ખજાર પૂજ્યા, વિનાયકરાવ વિશે પ્રશ્નો કર્યાં, હું ક્યાં ઊતર્યો છું એ પૂછ્યું અને મને કશી અગવડ નહતી હોય તો તેને વિશે વાત કરવા કહ્યું.

મેં કહ્યું, 'કશી અગવડ નથી. માત્ર મનમાં થોડી ચંકાઓ છે, તેનું નિરાકરણ મેળવવા આપની પાસે આવ્યો છું.'

'હા, હું એ જાણું છું. પૂછો જે પૂછવું હોય તે.' તેમણે કહ્યું. મેં મનમાં બધા સવાલો ગોઠવી રાખ્યા હતા. રસ્તામાં એ જ કામ કર્યું હતું. પહેલો જે સવાલ પૂછ્યો, 'સ્વામીજી! જગતમાં શાંતિ ક્યારે સંપાદિત થશે? યુદ્ધો કદી અટકશે કે નહિ?'

મારાં આંકડિમંક આક્રમણથી સ્વામી હસ્યા. 'ના, ત્યાં સુધી માણસમાં લોભરૂતિ હશે ત્યાં સુધી તો નહિ જ.'

'આ બીજા સંહાર આવે છે તેમાંથી જગત કાંઈ પાક નહિ શીખે?'

'તમે જુઓ છોને, કેવાં નાનાં માણસો જગતની સત્તા હાથ કરીને બેઠાં છે? તેઓ જે અવસ્થા કરશે તેમાં મને બધું છે કે કાંઈ નવા સંસ્કારમાં બી વાંચા વગર નહિ રહે.'

'આમાં શાંતિ ક્યારે મળે?'

'એ તો પ્રશ્નને જોવાનું છે; હું કે તમે તેની ચિંતા કરીએ તેમાં શું વળે?'

'પણ અત્યારે દરેક વ્યક્તિનો શો ધર્મ?'

'હા, એ હું તમને કહી શકું. પોતાના આત્માને ઓળખવો તે. અને જીવન એવી રીતે જીવવું કે આત્માનું ગૌરવ હણાય નહિ.'

'પણ ત્યાં જ મને ચંકા છે. આત્મા છે કે નહિ એની જ કાંતે ખજાર છે? ત્યાં પાયો જ નથી ત્યાં ઈમારત કેમ ચણી શકાય?'

ગંભીર બની સ્વામીજી મારી સામે જોઈ રહ્યા. થોડી વારે કહે, 'ભયંકર વાત કરી તમે; પોતાના આત્મા વિશે જ આવી ચંકા માણસને થાય એના જેવું બીજું દુઃખ નથી. એ તો જગતનાં તમામ તંત્રો પરની અથડાઈ થઈ.'

મેં કહ્યું, 'હા; એ માટે જ તમારી પાસે આવ્યો છું. એ અથડાઈ દૂર કરવામાં તમે મને મદદ કરો. આપને શું કહું? નાસ્તિકતા જેવી બીજી ભયાન વેદના નથી. મારે બધું સંમગ્નું છે, જીવન જાણવું છે પણ કશી વાત પર મને વિશ્વાસ નથી બેસતો. જીવનનાં શાશ્વત મૂલ્યો પર મારી અદાને કાંઈ રિય કરી આપે તો તેને માટે ગમે તે કષ્ટ સહન કરું જીવનની શ્રમ્યતા મારાથી સહી જતી નથી.'

કાણ જાણે સાચી હું આ બધું બોલી ગયો આવી વાત કરીશ એ વિચાર કર્યો ન હતો. માર ખભા પર હેતથી હાથ મૂકીને સ્વામીજી બોલ્યા 'ધીરજ રાખો; માર્ગ મળી રહેશે. દરેકને પોતાને રસ્તા પોતે જ શોધવાનો હોય છે. એ માટે શાંતિની અને મનની સમતાની પ્રથમ જરૂર છે. અધકાર વધે ત્યજ છે, ચાલો, હવે પાછા જઈએ.'

(૫)

સવારે સ્વામીજી પાસે જવા તૈયાર થતો હતો ત્યારે મનમાં થતું હતું કે આ નકામી મહેનત છે. સ્વામી આત્માનું ગૌરવ, સમતા ને ધર્મકર્મન એની એ વાત કરવાના છે. તેમની પાસેથી બીજી કાંઈ મળવાનો સંભવ નથી. જે પૂછવાનું હતું તે બધું અત્યારે પતાવી લેવું એવો નિર્ણય કર્યો.

મનમાં પ્રશ્નો રમતા હતા. આત્મા છે કે નહિ? એની શી ખાતરી? પુનર્જન્મ થાય જ તેની શી શક્યતા? મરણ જ જે જીવનનો અંત હોય તો જાનની સાર્થકતા શી? એ રીતે ધર્મ એ મોટી ભ્રમણા નથી? સામાજિક જવાબદારી સિવાય મનુષ્યના બીજી ફરજ શી રહી? આમ તો પ્રશ્ન એ મા: મનની કંપના નથી? જેની કશી સાબિતી નથી તે વાત પર વિશ્વાસ કેમ રાખી શકાય? કાને જ સવા: મોએ કહ્યું હતું કે 'એ જીવિતો નહિ, અનુભવનો સવાલ છે.' પણ સામાન્ય માણસને ચૂપ કરી દેવાનો આ એક દલીલ નથી? જે વાત જીવિતમાં ન જીવે તેમાં માનવું એ તો અથડાઈ જ નહિ? બદ્ધિ: રસેલ અને હકૂમીએ દલીલો આપી છે તે ખરી મેં મરજ્યાં ગોઠવી રાખી હતી. એ તથા ચોપનકાવ: વૌક્તિઓ હું સંભારતો જતો હતો.

શાંત ઓરડામાં બેસી આસન પર સ્વામી પડ્યા

સન વાળાને ખેડા હતા. ખાલુમાં ઘીનો દીવો બળતો હતો. ખંડમાં તાબાં ફૂલોની સુમધ આવતી હતી. સ્વામીના બે શિષ્યો શાંત ખેડા હતા. સ્વામીના બધ નેત્રો, દ્દાર દેહ, તે પર પડતો દીવાનો ઉજસ હું જોઈ રહ્યો. અજ્ઞા લાગે છે આ માલુસની શાંતિ. હૃદયથી કોણુ જાણુ એ ક્યાં વસે છે. વાત કરે છે ત્યારે સવાલોના જવાબો આપે છે પણ લાગે છે કે એમાં એમને બહુ રસ નથી. પ્રશ્નોની ઝડી વરસાવવા કરતાં તેમની આગળ શાંત ખેસવું એ વધારે હીક છે એમ થયું. છતાં મનમાં ઘણી વાતો આવતી હતી. આસન લઈ હું તેમની સામે ખેડા.

પાંચ મિનિટ, દસ મિનિટ, પંદર મિનિટ ગઈ. મારા મનમાં જરા ઉતાવળ થવા લાગી. વાટ જોતો હતો કે સ્વામી આંખો ઉઘાડે તો પ્રશ્નો પૂછું. તેમાંથી વિચાર આવ્યો કે એ પ્રશ્નો શું ખરેખર મહત્વના છે? કોઈ ન પૂછ્યું હોય તો શું ફર પડવાનો છે? ચાતાવશ્યુમાંની શાંતિ મન પર પ્રસરવા લાગી. 'નિરાંતે ખેસવા દો. કરી ઉતાવળ નથી' એમ ખ્યાલ આવ્યો. હું સ્વસ્થ બનીને ખેડા. મને ખ્યાલ ન રહ્યો કે સવાલો પીરે પીરે મનમાંથી ક્યારે આત્મા ગયા. મન કેમ શાંત થયું તેની ખબર ન પડી.

વિચાર આવ્યો કે હું કોણુ છું? આ બધી ગર-મથલ વચ્ચે મારી જાત એ શી વસ્તુ છે? અત્યારે કોઈ કામ નથી ત્યારે એ વાતનો વિચાર કરવા દે. પણ ક્યારે નહિ અને અત્યારે આ યાદ આવવાનું શું કારણ? મને લાગ્યું કે સ્વામીની હાજરીને લીધે મુઠ્ઠે બહુઈ અસર થઈ રહી છે. તેમની પાસેથી શાંતિનાં અદશ્ય કિરણો આત્મા આવે છે અને મારા હૃદયને ભરી દે છે. આંખે જાર લાગે છે. અહીં હું જોશી જઈશ કે શું? વિચાર થાય છે પણ મધ બેલી આંખો ઉઘાડવાનું મન ચતું નથી. હૃદય કંપી રહે છે. લાગે છે કે કોઈ નવો અનુભવ પામવાની ઝડી આવી પહોંચી છે.

હર, હર મન તણાય છે. કરી ચિંતા નથી, કરી રાજો નથી. પ્રાણ કોઈ નવી યાત્રા શરૂ કરે છે. દેહ ખાલુએ રહી જાય છે. ખ્યાલ આવે છે કે દેહ એ નથી. એ તો જુદી જ વસ્તુ છે. હું તો છું સ્વતંત્ર, ક્રાંત, નિર્મળ; પ્રકાશમાં તરવું કોઈ નહું જ તત્ત્વ.

પછી લાગે છે કે વિચારનાં પડો સરતાં જાય છે. સુદ્ધિની જાળમાંથી હું છુટો થાઉં છું. અજ્ઞા આ અનુભવ છે. વિચારોનાં આવરણોમાંથી મુક્ત થઈને પ્રાણ આંધે જીભો રહે' છે, તટસ્થ, શાંત, સર્વ વાતનો દ્રષ્ટા. સકંપ હું જોઈ રહું છું, બધું સમજું છું. મને ખ્યાલ આવે છે કે વિચાર ક્યાંથી જન્મે છે. ચિત્તની ભૂમિ અસ્પૃશ થાય છે, દૂર રહી જાય છે. ચાલો આગળ, હજી આગળ. કોઈ અદ્ભુત મુક્તિનો અનુભવ થાય છે; સુદ્ધિનાં બધનો મેં જાતે જીમાં કરેલાં છે, એમાં બંધાઈને મેં મારી જાતને મર્યાદિત કરી છે. અત્યારે એમાંથી છૂટતાં કોઈ અનંત વિશાળતાનો ખ્યાલ આવે છે. હજી આગળ જગત ક્યાંય રહી જાય છે, પાછળ બધાં સ્વપ્નો, બધી કામનાઓ જુલઈ જાય છે. અને છેવટે વિચારો અટકી જાય છે. કોઈ અજ્ઞા સતબ્ધતામાં મન પ્રવેશે છે. શાંતિ, પરમ નીરવતા. અગાધ ઊંડું ગહન મૌન લાગે છે અહીં મનઃસ્થિતું મળ છે, ચેતનના હાર્દમાં હું જીતરી રહ્યો છું ન્યાં પ્રાણની અજસ પ્રજા વિલસે છે.

આ સમસ્ત તન-મન-પ્રાણને ભરી દેતો આનંદ શો? શું આને જ સમાધિ કહેતા હશે? ક્યો નવો વિસ્તાર મારી સામે ખુલ્લો થાય છે? પ્રકાશનો ઉજ્જ્વલ સાગર સામે પથરાય છે. એને કદિ હું જોશી જીભો શું, એની વચ્ચે; ચારે ખાલુ તેજ તેજ લહરાય છે. શું થાય છે આ? પ્રાણમાં એટલો ઊંડો ઉલ્લાસ ક્યાંથી? કોઈ નિઃસીમ સૃષ્ટિને કિનારે હું એકલો જીભો છું. નિર્જનતાની બીક લાગતી નથી. નથી ભાર, નથી શોક. ઊંડી પ્રસન્નતાની લહરો વાય છે. રમણ, કાળ કલામાં બંધન નથી. જન્મ-મરણથી પર એવો હું સદૃથી દૂર જઈને જીભો રહું છું નિર્મળ, પવિત્ર, સર્વથી અલિપ્ત, સર્વનો દ્રષ્ટા. ચારે ખાલુ પ્રકાશ છલકે છે. આનંદની લહરો વાય છે. ન જ્ઞાનિ ન નિર્વેદ, માત્ર સમર તપ્તિ, અનર્ગળ અકથ્ય આનંદ જાણુ કે જનનિકાએ સંકેલઈ ગઈ છે, ચૃખલાઓ તરી પડી છે. સ્વચ્છ નીક ગગનમાં પ્રકાશની ધારાઓ ઝીંજવું પ્રાણપંખી બીડી રહ્યું છે. ભીતિ નથી, પાંખને યાક નથી. ચોપાસ છે તેજોમય અગાધ આકાશ, કોઈ ચિરંતન પરમ જ્યોતિ. મારી જાતનો મને પ્રથમ પરિચય થાય છે. દેહથી પર, વિચારોથી પર, ચિત્ત અને સુદ્ધિથી પર, બધી કામનાઓથી મુક્ત

એવો હું છું આત્મા, તેજનો પુન, અનંત સૃષ્ટિ-
ઓનો યાત્રી.

પ્રકાશના રંગીન તરંગો વચ્ચે તરતો તરતો હું
પાછો વળું છું. કોણ મને પાછું બોલાવે છે તે ખબર
નથી. ધીરે, ખૂબ ધીરે બધું બદલાતું જાય છે. મુકામ
નજીક આવતું જાય છે. ધીમેથી હું આંખો ઉઘાડું
છું. ખંડમાં એવી જ શાંતિ છે. કેટલો સમય ગયો.
તેની ખબર પડતી નથી. સ્વામીજી હજી ધ્યાનમાં
છે. હૃદય પર હું હાથ મૂકું છું. એ આનંદથી ધબકી
રહ્યું છે. આ શો અનુભવ થયો તેનો હું વિચાર કરું
છું. હાથ સામે હું જોઉં છું. આ જ મારો દેહ ! હું
એની વચ્ચે છું, છતાં એનાથી બિન્ન છું, સંપૂર્ણ
રીતે જીવંત અને મુક્ત. મને નવાઈ લાગે છે. કોઈ
રહસ્યભરી નવી દુનિયાનું જાણે કે દર્શન થયું છે.
હૃદય સુખથી ભરાઈ ગયું છે. બધી શંકા, બધા
સંતાપ ક્યાંય આત્મા ગયાં છે. જાણે એ કદી હતો જ
નહિ. થોડી વારે સ્વામીજી જાગ્યા, આંખો ઉઘાડી.
તેઓમાં સર્વ વસ્તુને સમજતી ગંભીર દીક્ષિ છે.
અપાર વાસ્તવ્યથી એ મારી સામે જુએ છે. મારે
કશું પૂછવાનું કે કહેવાનું નથી. મન ત્યાં બધું સમજે
છે ત્યાં બાંધાની જરૂર નથી. આભારભર્યા હૃદયે વંદન
કરી હું બહાર નીકળું છું.

બહાર આવીને જોઉં છું તો બધે સોનેરી તડકા
જાળણ ચાલે છે. પક્ષીઓ ઉડતાં જાય છે. રેવતી
પ્રવાહ તાપમાં ચમકે છે. દૂર મસ્તકારાવ-ચાટ પર
પનિહારીઓ માથે હેલો લઈ પગથિયાં ચડે છે. મંદિ-

રનાં શિખરો તાપમાં સુંદર દેખાય છે. આખી દુનિયા
નવી લાગે છે.

શંકા લાવવા દેવાયેલી બુદ્ધિ પ્રશ્ન કરે છે, 'અ
તો આત્મવચનના નહોતી કે ? મનની માત્ર ત
સ્થિતિ નહોતી કે ? આનંદનો ખાલી ભાવાવેશ તે
નહિ કે ?' મારું હૃદય ઊંડી અદ્યતી જવાબ આપે
છે, 'ના, આ તો સમસ્ત જીવનને પર્યાવરણ
ભર્યું છે. દેહનાં શરમેશમ એ પાદ કરે છે. આનંદનો
એ કંપ હજી જુલાયો પછી નથી.'

સાદોદ્યમ ચાર દિવસ રહી હું સ્વામીજીની વિદ્યા
લેવા ગયો. ભક્તિભાવથી પ્રણામ કરીને કહ્યું, 'જા
છું, સ્વામીજી ! ફરી કોઈ વાર આવીશ. જીવનમાં
જેની સૌથી વધારે જરૂર હતી તે તમારી પાસેથી
પામ્યો છું. એ માટે તમારો જેટલો ઉપકાર માનું
તેટલો ઓછો છે.'

સ્વામીજીએ કહ્યું, 'શાનો ઉપકાર અને શી વાત,
ભાઈ ! પરમાત્મા દયાળુ છે. જેને જેની જરૂર હોય
તેને તે આપે છે. પછી એ સાચવવું, મળેલા બીજનો
વિકાસ કરવો કે તેને ફરી કરમાવા દેવું તે માણસના
હાથમાં છે.'

મેં કહ્યું, 'મારું ચાલશે ત્યાં સુધી જૂલ નહિ
કરું. આપે વાવેલો શાપ વિકસશે, તેને મુકાયા દઈશ નહિ.

સ્વામી હસ્યા. હૃદયના આશીર્વાદ નીતરતું એ
નિર્મલ સિમત પામી મેં તેમની રમ લીધી.

૩૩

અનેક રોગની એક જ દવા. જીવનધારા

કાલેરા, સંક્રમણી, શરદી, હાથ, પગ, માથું તથા બદનનો દુઃખાવો, પાણીવિકાર, સંધિવા, અસ્થિ,
સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખારી, શ્વાસ, દમ, દાત-દાંડમાં કળતર, એરી ડાંખ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની
ફૂગંધ, પેટની ચૂંક, શળ, પેટ-પેડુનો દુઃખાવો, અમુંકજ, દરેક જાતના તાવ, ધા પડવો, લોહી નીકળવું
ધિરોધિ અનેક જાતનાં દરદોમાં તેમજ રહેવે, સ્ત્રીમર યા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી ચર્ધ
પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ, કિંમત મોટી ખાટલી રૂ. ૧૧૧, વચલી ખાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની
ખાટલી રૂ. ૧૦૮ પો. જુદું. દરેક ટેકાણે વેચાય છે.

જે. એન. શેઠના-નડીઆદ

રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નંબર ૩૦૨

સરસ્વતી પ્રકાશન

એટલે

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

૧૯૬૬-૨૦૦૦ પહેલા વર્ષનાં

પોતાના ક્ષેત્રનાં ૪ વિશિષ્ટ પ્રકાશનો

જેમના વિના આપનું વાંચન અને પુસ્તકાલય અપૂર્ણ રહેશે

લેખક

મયૂર

વૈશાખી પૂનમ

કિંમત

૨-૧૨-૦

[ભૂતકથાઓ]

લેખક

પારાશર્ય

ભર્મિલા

કિંમત

૩-૮-૦

[નવલકથા]

લેખક

ચમનલાલ વૈજલ્યવ

ખોરાક

કિંમત

૧-૧૧-૦

[ખોરાક વિશેનું પુસ્તક]

ભાષાંતરકર્તા

ચ. મા. વૈજલ્યવ

કુદરતમય જીવન

કિંમત

૨-૬-૦

[આરોગ્યનું પુસ્તક]

ઉપરનાં ચારેય પુસ્તકોનો સેટ રૂ. ૮-૮-૦માં ઘેર બેઠાં
આપવામાં આવે છે. રકમ મનિઓર્ડરથી મોકલવી

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

પુસ્તક-પ્રકાશક

અને વિકેતા



દાણાપીઠ

ભાવનગર

કિસ્મતલાલ મહેતાજીની બદકિસ્મતી એ હતી કે એમને પાંચ પુત્રીઓ હતી

રબારનાં એકએક ખાતાંઓમાં નાતીમેરી જગ્યાએ કામ કરતાં છેલ્લાં એ વર્ષ પૂર્વે જ કળવણી ખાતાના ઉપરીપદે આવેલા ડાસાભાઈ હવે ડાસા કહેવાય તેવડી ઉંમરે પહોંચ્યા આવ્યા હતા છતાં બાંધીદીનું એમનું શરીર એમની ઉંમરને કળાવા દે તેમ ન હતું.

એમની પાસે કળવણીની દૃષ્ટિ ન હતી છતાં દર-બારના હિતની દૃષ્ટિને ધ્યાનમાં રાખી નીચલા નોક-રોને ઓછી હાલાકી પહોંચે એવી કુનેહથી એ કામ કરતા-કરાવતા, એટલે એમની વિરુદ્ધ ખાતાના માલ્ય-સોનેરે ઉકળાટ ઓછો હતો અને તેમાં ૫ હવે પેન્શન પર બિતરવાને એમને દોઢેક વર્ષની જ વાર હતી એટલે એમની નીચેના હક ડૂબેલા જુવાન કાંઈ કરી બતાવવાની ધગશવાળા, વિદેશપ્રત્યાગત મિ. બોખલા એમના હાથ નીચે વ્યવહારુ કામની તાલીમ મેળવવાની ગરજે કાંઈ બોચાનીચા થયા ન હતા.

આમ જાતે જન્મારે સારા પગારની આવકવાળું ઉપરીપદ મળ્યા માટે પોતાની પત્નીની પૂજાને જ એ બધું પશમાન અર્પતા પોતાના દીવાનખાનામાં ગાદી તકિયા પર આરામથી પગપગ પાન ચાવતા હતા. નજીકમાં જ તુમારોના ગંજવાળું એક દફતર પડ્યું હતું તેમાંથી પીળાંધોળાં ને નાનાંમોટાં કાગળિયાંવાળા એક તુમાર કાઢી એમણે શેરો કર્યો: 'મહેતાજી મજકૂરને પોસ્ટ ખાતાની બલામણુ અનુસાર તે ગામેથી અલ્લી તળપદની પાંચમા નંબરની શાળાના મુખ્ય મહેતાજી તરીકે ફેરવવામાં આવે છે.'

બરાબર તે જ વખતે તેમનાથી એક વર્ષે ઉંમરમાં મોટાં અને પડછંદ દેહવાળાં એમનાં પત્ની પાનખાઈએ એ ખંડમાં પ્રવેશ કર્યો.

પાસે પડેલી પાનની રકાબીમાંથી સડીસોપારી લઈ એમણે પોતાના અર્ધજોખા મોંમાં સોપારીનો ચૂરો નાખતાં કહ્યું: 'આ ઘડીક ઘેર નવરાશ મળી છે ત્યારે તો વ્યવહારની ચોટીધણી વાત કરું છું તો પૂરી સાંભળો.'

પત્નીનાં આ વેણુ સાંભળી ડાસાભાઈએ તુમાર ડારે મૂક્યો અને નાક પરનાં ચશમાં નીચે સરકાવી કહેવા માંડ્યું: 'શું કહો છો પોપૈયાજી! ચોટીધણી શું કરવા? ધણીગંધી વાતો' કરોને, હું તમારી જ રાહ જોતો જરા પચો પચો આ એક જરૂરી તુમાર લખી મારતો હતો.'

'પછી લખજો. જુઓ આપણો ભૂપત બત્રી વર્ષનો થયો અને હલ્લું કાંઈ એવું આપણે કરતા નથી પણે જરા અમથી ખોડ એમાં શું થઈ ગયું? ભણં ગણ્યો છે, રૂડો રૂપાળો છે અને ખીજી કશી કમી નથી. તમે કહ્યું હતું કે મેં તાજ્યુનો ઉપરી મને દે પછી તારો દીકરો કુંવારો રહે તો કે'જે, બે મૂઠી ન કીધું' પણ આજ તો મોટે ચડીને કહું છું ડાસાભાઈ પણ પગા એકદમ ખડખડાટ હસ જ લાગ્યા.

'લ્યો કીધું! કીધું' ત્યારે ખાખી કરવા લાગ્ય તમે ગમે તેટલું કમાવ્યો પણ મારી કિંમત તો કાઢીની! પાનકુંવર વઘાં.

ડાસાભાઈ હાસ્ય રામાવી બોલ્યા: 'મનોમ સાક્ષી ઈ આનું નામ. આ જે વાત તું કર છે! સારુ જ આ તુમાર પરનો શેરો મેં જાતે કર્યો નીકર આવા શેરો અમારે કરવાના ન હોય.'

પાનકુંવર મજાઈસૂચક મુખમુદ્રાથી પતિદે સાચું જોઈ રહ્યાં. 'જે એમ છે. આ મંજવદરમ પેસો આપણો નાતીસો કિસ્મતલાલ મહેતાજી છે. એન સામે ગામમેદાની ફરિયાદો હતી એટલે ટપાલ ખાતાએ તપાસ આદરી. એને આપણા ખાતા ઉપરાંત ટપાલ ખાતાનું પણ કામ કરવાનું હોય છે એમાં ભાઈએ કાંઈ ઝોટાળા કર્યા હશે. કિસ્મતને તું એજાખજ ને! તારી મારીના દેરનો દીકરો. પહેલાં તો તુમારે કામ ચડાવી ખૂબ સરખો કર્યો. બેચાર વાર રૂપરૂમાં બોલાવી દબાવ્યો અને ડીઝિડ કરવાની ધમકી આપી

એક સાદું

કાવતરું

લેખક G.

'મારાથી કહેવાય તો નહિ પણ આ મારો ભૂપત તને નજરમાં બેસતો હોય તો...' કિસ્મતલાલની કંચનની વાત નીકળતાં પાનખાઈએ લગડા પુત્રની વાત કરી.

હવે જરા એ પ્રકરણ મોઘું પડવા દઈ ને આ પ્રમાણે શેરા કર્યો ' એમ કહી એમણે તુમારનો છેલ્લો શેરા વાંચી સંભળાવ્યો ને વિશેષ સમજણ પાડવા માંડી. ' ને ગામડામાં એને ટપાલનો પગાર મળતો ઈ અહીં શહેરમાં ન મળે પણ અહીં ટપુશનો ૨૦-૨૫ પાડી દેશે એટલે એકંદરે એને ફાયદો કર્યો છે. આમ થયું એટલે એ આપણો ગુલામ થયો. વળી આપણી નજર સામે જ એ હોય એટલે આપણા કામની આપણને વધુ સગવડ મળે. બોલ હવે તારે મને શું કહેવું છે ? '

પાનકુંવર પતિની સામે સતોષથી મીટ માંડી રહ્યાં. વાત એમ હતી. કિસ્મતલાલ કેળવણી ખાતાનો સીનીયર ટ્રેઈનડ એક મહેતાજી. આજ સુધી ગામડામાં જ અધ્યાપક-અટવાતો પડ્યો હતો. સીધાસાધ સ્વભાવને કારણે ઉપરીઓની ખુશામત તેને ગંભીર નહિ એટલે એ જમારે ને ત્યારે ફેરફાર થતા ત્યારે રહી જ જતો અથવા તો બહુ થોડું પામતો. નામ તો કિસ્મતલાલ હતું પણ એ બદકિસ્મત હતો. બાપડાને પાંચ દીકરીઓ હતી. ગામડામાં સડતા એક ગૂંપરાતી શિસ-હતે ત્યાં એક નહિ પણ પાંચ દીકરીઓ. એ બદકિસ્મતી નહિ તો બીજું શું ? ગંજવદરમાં એની સામે ફેટલાક ખટપટી અનાવતીઓએ બિલા કરેલ પ્રકરણને અંગે શહેરમાં આવવાની તેને સમજ થતી હતી.

એની વધુ મંગળા પણ ભલી ને પરગણુ બાઈ હતી. સંસાર ગરીબ હતો, પેટ છ ફરજદો પર્જાં હતાં અને વહેવારની ભીંસ તો કાપમ રહ્યાં જ કરતી છતાંય એમનું કંપતીજીવન સુખી અને સંતોષી હતું.

પાંચ દીકરીઓ ઉપરાંત એક દીકરો પણ હતો. ગુલામરાય એનું નામ. યાત્રિની છાત્રાલયમાં રહી એ સતારને વર્ષો એટ્રિક થયો હતો અને હવે કોલેજમાં પણ જવા લાગ્યો હતો. નાનાંમિટાં ટપુશનો કરી તેમ જ છાત્રવૃત્તિઓ મેળવી એ પોતાના ભણતરના ખર્ચમાંથી માખાપને મુક્ત રાખતો. બિલકુલ રંગમાં ઘેર જતો ત્યારે બહેનો માટે થોડુંક કાપડ કે એરોગ-જંગડિયો કે કેંક ખાવાતું તે લઈ જતો. ઉંમરના પ્રમાણેનાં તેનાં સંસ્કાર, સમજણ અને શિસ્ત દીકરિકર્યાં હતાં.

કિસ્મતલાલ શહેરમાં આવી ગયો હતો.

ચાના પ્યાલા અખડતા હતા. એક ચોરડામાં બે બાઈઓ અને બે ત્રણ છોકરીઓ જનમ પર બેઠાં હતાં. એક નાનું છોકરું તેની માને પગપટું આમતેમ થઈ હતું.

'સારું થયું' તમે શહેરમાં આવી ગયાં ઈ. હું કેદાશની એમને કહ્યાં જ કરતી હતી કે મારી મંગળાને હવે બહેનો વસ્તાર થયો છે એટલે છોકરાંની વરવાપર કરવી નોંધવે અને ગામડામાં ને પર્જાં રહે તો આ બધું ક્યારે કરે ? અહીં તો આપણે જમ્યાં મોટા ને આપણે બધાંને જાણીએ-જાણખીએ એટલે બધું રેરાસતી થઈ રહે.'

'અમારે તો તમારી જ જોય છે ને બા ! હું પણ એને ઈ જ કહેતી હતી કે તમે તમારા સાહેબને તો મળજો જ. મારાં પાનકુંવર પાસે ય આંટોફેરા મળતા રહેજો. વહેવારની આંટીઘૂંટીને અગવડો તો તમે જ સમજો ને ! '

ચાના બરેલા-જલકાતા પ્યાલા રસોઈથી સૌ પાસે મૂકી ગયે. ચેવડા-પેડાની રકાખીઓ પણ આવી. એક સામાન્ય શિક્ષકનાં હૈયાં-છોકરાંનું આવું સન્માન ! મંગળા તો ધડીકે સ્તબ્ધ પતી ગઈ !

જોછી જોછી થઈ જતાં તે બોલી : 'આટલું બધું શા સારુ કમિયા ! અમે તો તમારાં છોકરાં કહેવાઈએ.'

'લે રાખ્ય રાખ્ય છોડી ! તું મારે ઘેર ક્યાંથી ? અને આ સાલભી. તો આ જ છે ને કાલ નથી. ને તું ક્યાં કોંક છે ? '

પછી બીજી થોડી વાતો ચાલી. બિડાનો પ્રસ્તાવ થયો.

'આ મારી રૂપી પાંચ પંદર દીમાં કલકતેથી આવનાર છે. સુવાવડ આવે એમ છે. ત્રણ સુવાવડ કચળી ગઈ. આ વખતે તો મેં એને કાપું કે મારે તો મંગળાને મહિનો દોઢ મહિનો આપણે ઘેર રાખી મારી રૂપીને પૂરેપૂરી સાચવવી છે. ઈ કહે કે એમાં મને શું પૂજ છે. ઘર તારું ને બાર તારું. માનસંકર મામાની મંગળા ને ? હા, બહુ પતેતાં પગલાંની છોકરી છે. એનાં પગલાં પછી કિસ્મતલાલ ખરો કિસ્મતલાલ થયો છે ! હવે તો એને અહીં જ લાવ્યા છીએ એટલે એ તો બધું સારું થઈ રહેશે.'

મંગળા તો રાજના રેડ થઈ ગઈ. પોતાના વર-
ના સાહેબ ખુદ આમ બોધ્યા !

X X X

રૂપીજહેન આત્યાં. દીકરો અવતર્યો. મંગળાએ
હેંશી હેંશી તેની સુવાવડ કરી અને પાનખાઈએ દોઢ
મહિને મંગળાને એક સુંદર સાડી તથા પચીસ રૂપિયા
સમ ઉપર સમ દઈને આપ્યાં.

ગાઢ થતા આ સંબંધને લીધે એક વાર મંગ-
ળાએ કૃષ્ણાને કહ્યું: 'કૃષ્ણા ! આ મારી મોટી છોડી-
તું' હવે ક્યાંક સારું ઠેકાણું લેઈ સાસરું શોધી ઘો.
આ વૈશાખમાં પાનેતર પહેરાવી દઉં.'

મોટી છોડી એટલે કંચન.

કંચન તદુરસ્ત હાડવાળી અને નમણી હતી.
એનામાં ટાપડીય ન હતી, પણ સુઘડતા હતી. ધરના
બધા કામકાજમાં એ પલોટાઈ હતી અને શહેરમાં
આવ્યા પછી અગ્રેજી કન્યાશાળામાં ગ્રીજ ધોરણમાં
બેઠી હતી. તેર વર્ષ સોળ વર્ષ જેટલી ઉંમર
લાગતી હતી.

'મારાથી કહેવાય તો નહિ પણ આ મારો
ભૂપત તને નજરમાં બેસતો. હોય તો ! મૂરતિયા તો
ધણીય બતાવું' પણ મારે તો બે લોભ છે: તારી
છોકરી મારા ઘરમાં આવે ને એને લારીપૂરી સાસરી
મળે.' મંગળાના મનમાં ગદગદિયાં થયાં. 'છોકરી
આ ધરે ! સાચે જ એ લેશે ?' એને થયું.

કિસ્મતલાલ પાસે એણે આ વાત કરી. કિસ્મત-
લાલ શહેરમાં આવ્યા પછી પાવરધો થયો હતો. એણે
કહ્યું: 'તું સાવ ભોળી જ રહી. ઈ ભૂપત પગે લગડો
છે તેની તને ખબર છે ?'

'પણ પગે ખોડ છે જરાક ઈ જ ને ? ઘર કેડું
મળતું' ને એને તો સારો પગાર પથ છે.' મંગળાએ
પ્રતિવાદ કર્યો.

'પગાર તો એના બાપ ખુરદીએ ખેડો છે ત્યાં
સુધી અને આપણી નાતમાં બીજા મુરતિયા ક્યાં
નથી ? મારું મન તો આ પેલા ઉમિયાસંકર પાકકના
છોકરા પર હતું' છે.' કિસ્મતે કહ્યું.

મેં મચકોડી મંગળા બોલી: 'લેઈ લેઈને
ઉમિયાસંકરને છોકરા ભેગો ! નહિ ધર, નહિ બાર,
નહિ ઓથ. નહિ ઉપર ! તમે તો સાવ !'

'તો તને ઠીક લાગે તેમ કર. ધરબાર ને
છોકરાં તમારાં'

વરવડ વચ્ચે આમ સમાધાન થયું.

ચોડા દિવસ પછી એકાએક કિસ્મતલાલને પ્રાય-
મિક નિરાશોના નિરીક્ષકની જગ્યાએ બદલવામાં
આવ્યો. એના પગારમાં પણ સારો એવો વધારો થયો !

કંચનને ભૂપત વેરે આપી. શુદ્ધાખ આ સંબં-
ધમાં બિલકુલ સંમત ન હતો. એના ગોઠિયાઓએ
પણ એને બિલકુલ લીધો, બધા કોપી બિલકુલ. શુદ્ધાખ
'બજવો બજવો' કંપી રહ્યો.

વૈશાખ મહિને નજીક આવ્યો. કિસ્મતલાલની
બે દીકરીઓનાં લગનનું નક્કી થયું.

ડાસલાભનાં આનંદનો પાર ન હતો. પાનખાઈ
તો બપોળાં બપોળાં ન હતો. જે દીકરા ધણી પ્રયત્નો
છતાં આજ સુધી કુંવારો હતો તે આમ સહેજાઈથી
અદરાર થયો હતો અને દેવકુંવરી જેવી વડુ ધરમાં
આવવાની હતી. ધમધોકાર તૈયારીઓ ચાલતી હતી.

X X X

એકાએક આ લક્ષ મુક્તતી રહ્યો. કિસ્મતલાલના
કાકાનો એક જુવાન દીકરો મેનીનજમઈડીસમાં ફારી
પડ્યો. એને ત્યાં કિસ્મતલાલ અને મંગળાને અપાર-
નવાર જયું પડતું અને રાત્રે પણ રોકાવું પડતું.

શુદ્ધાખને કંચન સાથે મોકળે મને વાતો કરવાનો
મોકો મળી ગયો. વાત પરથી વાત નીકળતાં શુદ્ધાખે
કંચનને પૂછ્યું: 'કંચૂ ! તે ભૂપતને ભેગો છે ?'

કંચન આવી રીતે પુછાયેલા ઉધાડા સવાલનો
જવાબ આપવા ટેવાયેલી ન હતી. એ તો સામાન્ય
ઘરેડમાં ચાલતા એક સામાન્ય કુટુંબની ચરમાળ
કન્યા હતી. એ કોઈ ન બોલી.

'ઈ પગે લૂકો છે એની ખબર છે ?'

કંચન કોઈ ન બોલી.

'ઈ બડુ મામૂલી ભણતર ભણ્યો છે એ તું
જાણે છે ?'

કંચન કોઈ ન બોલી.

'આપણાં આ-આપાને તો મેં આ વાત કરી જ
છે. મારે તને એની સાથે નથી પરણવા દેતી.'

શુદ્ધાખ ગમગીને બોલ્યો.

બહેનને થયું, બાઈ આ શું બોલે છે ?

‘તું કલેને કાંઈ ન બોલ, હું તારે ગળે બંધુ’
ઉતારવા માગું છું. એમ કાંઈ કાંઈની નિંદ્રાની ન
અચર્યા દેવાય. આપાને ઈન્સ્પેક્ટરપદ મળ્યું એટલે
આ ભોળવાઈ ગઈ અને આપા પણ દીકરા બની ગયા.
આવી રીતે બેઠેલી વાતચીત થોડા રોજ સુધી
રોજ રાત્રે ચાલતી. બહેનમાં પણ વાતની સમજણ
ભેળી હતી.

‘પણ...’ કંચને હોઠ ઉઘાડ્યા.

ભાઈને થયું: ‘હવે હું કાવ્યો છું.’

એણે કહ્યું: ‘તને આપણે ત્યાં મારી સાથે આવે
છે એ ઉછરેગ કેવો લાગે છે? મારી સાથે જ બી.
એ. થયો ને એમ. એ.નું વાંચે છે. વળી આપણી
નાતનો છે. એટલે બા-આપા કાંઈ જાતની મુશ્કેલીમાં
મુકામ તેમ નથી. આ ઉછરેગ ને તું નોંસ્યો એમ
ધણા વખતથી હું મનમાં ઈચ્છ્યા છું છું. તારી દા
હોય તો આપણે આગળ વધીએ.’

બહેન મૂંઝી રહી. એના એ મૌનમાં ભાઈએ
અનુમતિ વાંચી.

પછી તો વાટાઘાટો ચાલી ને ઉછરેગ-કંચન
એ પાંચ વાર મળ્યાં પણ ખરાં.

વૈશાખ મહિનાના ખડેલા મુહૂર્તે એક કન્યાના
ખડી જતા લાવિને આમ ઉગારી લીધું હતું.

x x x

ડોસાભાઈ નંખાઈ ગયા હતા. લકવાના એકએક
થયેલા હુમલાથી એમની તબિયત નરમ બની હતી
અને તેઓ હમણાં રળ પર બેઠાં હતા.

પાનકુંવરને કાંઈક ગંધ તો આવી હતી અને
તેથી એણે લગન કરી નાખવા આકરી ઉતાવળ પણ
કરેલી પણ આમ સૌ આદ્યું અધૂરું રહેતાં સૌના
હાથ હેડા પડ્યા હતા.

કિરમતલાલ શું કરે? મંગળા શું કરે? કન્યા મોટી
થઈ હતી છતાં થયેલા કાળા કેરના કારણે લગને અવરતા
શિયાળા પર દેવતા પહેલાં અને એ શિયાળો પણ
હવે પાસે આવતો હતો. દિવાળીના દિવસે આવ્યા.
ડોસાભાઈ ખાટલામાં પડ્યા પડ્યા શૂપતનાં લગને
અંખતા હતા અને પાનખાઈ પણ સમય નહોતો

ક આ દેવતી તો ઘડીક આ દેવતી એમ
પ્રાર્થનાઓ કરતાં-હતાં અને બાધા-

બાખડીઓ રાખતાં હતાં. આજે એમણે કિરમત-
લાલને પોતાને ઘેર બોલાવ્યો હતો.

કિરમતલાલ આવ્યો. ચાપાણી ને નાસ્તાનું
સન્માન થયું. પાનસોપારી ખાતાં ખાતાં વાતો બોળી.
મુળ મુદ્દા ઉપર પાનખાઈ વાત લાવી બોલ્યા: ‘લુઓ
ને ભાઈ! હવે તો હું મ હારી ગઈ છું. આ ઈ માંદા
માંદા કામ દસરડે રાખે છે ને હું પણ.....’ અને
આંખમાં ઝળઝળિયાં લાવી ‘હવે તો આપણી કંચન
આવી અને હોડવે.’

‘હા, હા, બધું મ યાદ રહેશે. એમ કાંઈ મૂંઝવે
આશિ આવે! અને હજી તો તમારે કંચનને પગોટી
છે. શિયાળાને ક્યાં વાર છે?’ કિરમતલાલ બોલ્યો.

પાનખાઈને પોતાની વાતનો જવાબ મળી ગયો
એટલે બહુ પ્રસન્નતા થઈ અને આડીઅવળી બીજી
વાતો કરતાં કિરમતલાલ મોડેથી ઘેર આવ્યો.

x x x

અધૂરી રહેલી થોડીધણી તૈયારી પર ઉઘડેલો
હાથ ફરી રહ્યો છે. કિરમતને ત્યાં પણ આનવારી
મોટા ધરતી જનમાં સન્માનને યોગ્ય તૈયારીઓ થઈ
રહી છે. માગશર મહિના આવી પહોંચ્યો. ફક્ત લગન
આડા આઠ જ દિવસ બાકી છે.

માખાપ સાથેની સમજવટના પ્રયત્નો નિષ્ફળ
ગયા પછી ગુલાબે કંચનને જ હાથમાં લીધી હતી.
બૂપત સાથેનાં તેનાં યતાર લગનમાં તે તેનું લયંદર
લાવિ વાંચતો હતો. કાંઈ પણ ઉપાયે તેને તે ચપા
દેનાં ન હતાં.

કિરમતના ધરના પાછલા ધરમાં જ એ કાવતરું
રચતો હતો.

એ ઘર રોજનલાલનું હતું. રોજનનો બાપ અમદા-
વાદમાં મિલના દલાલ તરીકે સારું કમાતો હતો અને
તેથી ધરની સગવડ, કામ્ય રહેવાની ન હોવા છતાં
તે સદા સારી રખાવતો હતો. આ ધરમાં કંચન ઉછ-
રેજ સાથે ક્યાં મ પણ લાગ્યાનાર્યા વિના કરાવેલ
મુહૂર્તે પરણે તેવી ગુલાબની મિત્રમંડળીએ પ્રયત્ન
કર્યો હતો.

x x x

ડોસાભાઈને ઘેરથી કાકાકાથી સાજનમાજન
સાથે વરધોડો નીકળી ચૂક્યો છે. નજીકને રસ્તેથી

આવે તો પંદરવીશ મિનિટમાં પહેાંચાય તેમ હતું છતાં લાંબો સમય લાગે અને સાંજખીલું પ્રદર્શન થાય માટે રસ્તો ફરી ફરીને અવાય તેવો લીધો છે.

અહીં કિસ્મતને ત્યાં પણ બધી તૈયારી છે. આવેલાં માનવતા મિશ્નનાની સ્વાગતા કરવા કિસ્મતના હાથ નીચેની નિશાળોના મહેતાઓ પોતાના જૂનાનવા વાધા સહ જાણે હડેટહોમ કરનારા આક્રિયા હોય તેમ ખડે બેસા છે. શુભાચ પછુ ગેરહાજર નથી પણ કોઈ કોઈ વાર તે અદસ્ય થઈ જાય છે.

કંચન તૈયાર છે, મંગળોનો હરખ માતો નથી. એને તો એ જાતોનાં માણસોને સાચવવાનાં છે. પણ ડોસાભાઈ તો નંબર પહેલો જ છે. એ જાન પહેલી ને નાનીની જાન પછી.

જાન આવી ગઈ. વરો પોખાઈ ગયા. ગણેશનાં પૂજન થઈ ગયાં. બને વરોનો પૂજનવિધિ પણ પૂરો થયો અને ગોપા શુકલે પોતાના જીવંદ અવાજે પોકાર પાડ્યો: “કન્યા પધરાવો સાવધાન”

જાંચી હવેલીઓવાળાં એ લતામાં પડ્યા પડ્યા: સાવધાન

અને કન્યાઓને લગ્નમંડપમાં પધરાવવાની ધમાલ ચાલી રહી.

શેશનલાલના ઘરમાં પણ લગાતાર તૈયારી ચાલે છે. પાંચસાત મિત્રોની હાજરીમાં જ સૌની સાથે બહેલો ને સરખા જ ઉત્સાહવાળો વસંત ગોર ગુરુસ્થાનેથી બધી ક્રિયાઓ કરાવી રહ્યો છે. વરરાજા ઉછરેગરાયને પરણાવવા વરમાતા બની આવેલાં મિત્ર-પત્ની રંગાબહેન મરક મરક હસી રહ્યાં છે ત્યાં પાછલે બારણેથી કન્યા એકાએક પ્રવેશે છે. હસ્તમેળાપનો વિધિ પતાવાય છે ને એ જ મકાનના ચોથા માળની અગાસીમાં સમપદીની પ્રતિષ્ઠાઓ પૂરી થાય છે.

અને અહીંના ઉદ્વેગ ને ઉચાટનો પાર નથી. કંચનને કોઈકે ગળી ગયું! આટલાં બધાં માણસો વચ્ચેથી એ આગલે બારણેથી કેમ કરીને ચસકી શકે? ઉપરથી એરોપ્લેન જીત્યું નથી તેમ ધરતીકંપ થઈ પૃથ્વી ફાટી નથી. ને પાછડું બારણું તો બંધ રહે છે છોકરી જાય ક્યાં?

નાની બહેનનાં લગ્ન જેમતેમ પૂરાં કરી જાનને વળાવી દેવામાં આવે છે.

કંચનની ગોતાગોત ચાલી. તાર-ટેલિફોન છૂટ્યા. શહેર બહાર, વાડીઓ અને વિહારસ્થાનો ફેંદો નાખ્યાં. સુધારકો અને સમાજસેવકોની જડતીઓ લેવામાં આવે ડોસાભાઈએ દરબારી મદદ મેળવી ધણું ધણું જીધું ચતુ કરી નાખ્યું છતાં કંચન મળી નહિ.

શુભાચ પણ આ-આપાની સાથે કંચનને જોઈ વામાં અડધો થઈ ગયો લાગે છે.

લાં ચોથે દિવસે કિસ્મતલાલ પર પત્ર આવે છે પૂજ્ય મુરબીઓ,

તમે ધારેલે અને નિયત કરેલે મુદ્દતે જ અં લગ્નપ્રવિધિ નેશાયાં છીએ.

આજા આપો એટલે આવીએ. આપની ઇચ્છાન અમને વગર સંદેશો બગર પડી જશે.

છેડુ કંચન-ઉછરે અને કિસ્મત વિમાસી રહ્યો. આ કેમ બન્યું!

કેકેકે

નિકષરેખા

લે. શ્રી વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ

ગુજરાતના વિવેચનસાહિત્યને પોતાની પ્રતિ-જ્ઞાથી સમૃદ્ધ કરનાર મદ્યમાર્ગના વિવેચકોમાં અગ્રધાન ભોગવનાર, 'સાહિત્ય-સમીક્ષા' અને 'વિવેચન-મુકુર'ના કર્તાનો સન્ન, વિવેચન અને વ્યાખ્યાનોનો આ નવો સંગ્રહ સામાન્ય વાંચકથી માંડીને કોલેજિયતો અને પ્રાધ્યાપકો સુધીનાને એકસરખો ઉપયોગી થઈ પડશે.

કિસ્મત ૩-૮-૦

મનીઓર્ડર કરનારને ટપાલખર્ચ માફ

ક

ગૌરી

લેખક પારાશર્ય

સાહ્યજીવનનાં ગૌરવ અને સંસ્કારિતા આલેખતી દાંપત્યજીવનની અનોખી નવલકથા (૭૫૫ છે)

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ : ભાવનગર

જાપાનીઆ ધર પછી ધર લૂંટી રહ્યા હતા. અત્યાચારનો એ દાવાનળ રોગ

પિતૃભૂમિને દુઃસ્વપ્ના પદાધાતથી છૂંદતા હતા. અપમાનતા હતા. સ્થળે સ્થળે માતૃત્વનું ધોર અપમાન થઈ રહ્યું હતું. હંવસભૂખ્યા જાપાનીઓનાં ધાર્મિક ધર ધરની બહેનદીકરીઓ ઉપર ભૂખ્યાં વરુની જેમ તૂટી પડતાં હતાં. તેમની આખર કારણબરે લૂંટાઈ રહી હતી. રસકસ લૂંટાઈ રહ્યો હતો. સાધનસામગ્રી જૂંટવાઈ રહી હતી. લોકોનાં ધરબાર બળી રહ્યાં હતા. માન-સીનાં શય ચારે તરફ રવડાં હતાં. નિર્દોષ પ્રજાજનો ઉપર ધોર અત્યાચાર વરસી રહ્યો હતો.

માઉ ધરમાં બેઠો બેઠો વેદનાના આર્તસ્વરો સાંભળતો હતો. માઉ પાક-હાઉ શાન્તી પ્રાંતના હોટસીન ગામનો બેસત. ધરમાં વૃદ્ધ માતાપિતા હતાં, પ્રેમાળ પત્ની હતી, મધુરુ મધુરુ બોલતાં નિર્દોષ બાળકો હતાં.

જાપાનીઓ ધર પછી ધર લૂંટી રહ્યા હતા. અત્યાચારનો એ ધોર દાવાનળ રોગબરોજ વધુ ને વધુ પ્રબળી રહ્યો હતો. એક દિવસ એના ધરનો પછુ પાશે આવશે. એની વૃદ્ધ માતા અને યુવાન પત્ની-વચાર આવતાં માઉને કમકમાં આવી ગયાં.

આનો કાંઈક માર્ગ તો કાઢવો જ પડશે ને. માઉનું મંતર ચમકેળે આયુ હતું. અને એક દિવસ એણે કહી કરી નાખ્યું. તે માતાપિતાની રબ લેવા ગયો. બહુ છું.

‘ક્યાં બપ છે ?’ પિતા ચમકી પડ્યો.
‘અમને રેલાં મૂકીને તું ક્યાં જશે દીકરા ?’
માતા રડી પડી.
‘કાંઈક તો કરવું જ નોશે ને.’

પિતૃભૂમિને ખાતર

પણ એ ચમકારો, એ આંસુ ધણિકનાં જ હતાં. પિતૃભૂમિ ઉપરથી યોગબોળ થઈ જવા પુત્ર બપ , એ વિચારે તેમનું અગિમાન બીજા આન્યુ-મનાં હૈયાં હૃદયે ઉઝળે નાચી રહ્યાં. માતાપિતાએ નવો વાંસો થાગ્યો. ‘સાખાશ દીકરા.’

તેણે માતાપિતાને વંદન કર્યાં. પત્નીને એક ધીરુ સુખન ભરી લીધું. બાળકોને ધડીક રમાડી લીધાં. એ બણે કે સદાને માટે હુડુંબથી વિદાય લઈ રહ્યો હતો. માતાપિતા એને આશિષ આપી રહ્યાં હતાં. બણે કહી રહ્યાં હતાં : ‘અમારી આખર વધારણે દીકરા.’

પત્ની બણે કહી રહી હતી : ‘મારા કરતાં પિતૃ-ભૂમિની કિંમત વધારે છે.’

‘અને માઉ ચાલી નીકળ્યો. ક્યાં જતો હતો એ ! શા માટે જતો હતો ? કાણ એને ટોરી જતું હતું ?

એ રૂંધિયા જાપાનીસ બેઠા ઉપર પહોંચ્યો અને જાપાનીસ અમલદાર સન્મુખ બેઠો રહ્યો. ‘હું ભરતી થવા માગું છું.’

ધણુભર તો અમલદાર કરકાશથી માઉ સાંભળે નોઈ રહ્યો. પછી રૂઆબથી પૂછ્યું. ‘કાણ છે ?’

‘માઉ.’

‘માઉ ? એ કાંઈ જવાબ છે ? ક્યાંનો છે ?’

ઉદત રીતે અમલદારની પ્રશ્નાવલિ આગળ ચાલી.

‘હોટસીનનો.’

‘તું લડી શકશે ?’

‘નહિ.’

‘સારે ?’

‘ખાતમી લાવી આપીશ.’

‘જમસી કરશે ?’

‘ચીનાઈ હરોળો પાછળ હું પહોંચી શકીશ.’

અમલદારે ધડી બે ધડી ખાંધી આંખથી તેને માપી લીધો. માઉ મુખ પરની એક પછુ રેખાને વિચલિત થવા દીધા વિના જેમનો તેમ બેઠો હતો.

‘બધી જ ખાતમી લાવી શકશે ?’

‘જે કહેશે તે.’

‘દીક જાઓ, હુકમ મળશે.’

અને માઉ ભરતી થઈ ગયો.

એની પ્રથમ કામગીરી ઉપર જમારે તે મુદ્દ નિરાશિતના વેશમાં બેઠો ત્યારે માઉના પગલામાં અણુધારેલો વેગ હતો. એના હૈયામાં એક પ્રકારનો ઉત્ક્રાસ ભર્યો હતો.

ચીની હરોળો પસાર કરતો તે આગળ અને

ખરોજ વધુ ને વધુ પ્રજળતો હતો. એક દિવસ એના ઘરનો ય વારો આવશે આગળ વધી રહ્યો હતો. એની વેષક દષ્ટિ કાંઈક શોધી રહી હતી. કોઈકની નજર આમની રહી હતી, પરંતુ સુદ-નિરાશિત તરફ કોઈને જ એવાની દરકાર ન હતી અને માઉ ચાલ્યો જતો હતો, આગળ અને આગળ.

આખરે તેને જે જોઈતું હતું તે મળી આવ્યું. તેની હિલચાલ ઉપર ચક્ર ગયો. ચતુરતા ખાતરીદાર તરફ ચીની સરદાર સમક્ષ તેને ખડા કરવામાં આવ્યો.

એ જ રાતે સૈનિકોને હુકમ મળ્યો. ચીની-સિપા-હીઓની એક ટુકડી કોઈ અનુવયા સ્થળ તરફ રાતો-રાત રવાના થઈ ગઈ. તેમના બોમિયા તરફ ચતુરતા ખાતરીદાર માઉ હતો.

ઘણાને એ વાતની નવાઈ લાગી. સૈનિકોએ સાચક નજરે માઉ તરફ જોયું. પરંતુ સવાલ કરવાનો હતો જ નહિ. હુકમ મળી ગયો હતો. કોઈપણ એ સામે હરફ ઉઘારી શકાય તેમ ન હતું.

પરંતુ એમને ખરેખરી નવાઈ તો એ વખતે લાગી, જ્યારે તેઓ એક જાપાની અડ્ડા ઉપર આવી ચઢ્યા. મૃત્યુના મુખમાં? પણ અડ્ડામાં તે વખતે શાંતિ હતી. જાપાનીઓ નિરાતે ધોરતા હતા, પહેરેગીરે એકે ગયા હતા. આ બધું શું થઈ રહ્યું છે? ચીની સૈનિકોને કાંઈ જ ખબર ન પડી. તેમની મતિ મૂંઝાઈ રહી હતી.

એકાએક હુકમ મળ્યો. 'હલ્લો શરૂ કરો.'

બધૂકમાંથી ગોળાઓ છૂટી, ધડાધડ ધડાધડ ધડાધડ.

તે સાથે જાપાની બેડામાં અન્યવર્યા મચી મૂઈ. નાસભાગ શરૂ થઈ. ચીના સૈનિકોએ જાપાનીઓને ચૂંટા દાખ્યા હતા. તેમને હવે જ ખબર પડી કે માઉ શા માટે તેમને અહીં સુધી લઈ આવ્યો હતો. જાપાનીઓની કાપણી શરૂ થઈ ગઈ.

નાસભાગ કરતા કેટલાક જાપાનીઓએ માઉને ઓળખી લીધો, 'આ તો માઉ.'

દગાખાજ! 'કેટલાક અવાજ ઝેંક્યા.'

પરંતુ માઉના વર્તન સંબંધમાં અભિપ્રાય ઉઘારવાનો એમને વખત ન હતો. ચીનાઓની ગોળાઓ ધડાધડ આવી આવીને તેમની છાતી વોંધી રહી હતી.

એ વિચારે માઉને કમકમાં આવ્યાં. શોડી જ વાર અને બધું સમી ગયું. કામ પતી ગયું હતું. ચીના સૈનિકો પાછા વળી ગયા હતા. અસંખ્ય જાપાનીઓનાં સમૂહો ઉપર રવડતાં પડ્યાં ન હોત તો જાણે કે કાંઈ જ બન્યું નથી એવી સંમ-સામ શાંતિ શોડી વારમાં ફરી વળી.

x x x

પરંતુ બીજી સવારે જાપાનીઓની વેરવૃત્તિ એકા-એક સતેજ બની ગઈ.

માઉનું આખું કુટુંબ તેનાં જુદા માતપિતા, તેની પ્રેમાળ પત્ની, તેનાં લાડીલાં પાંચ બાળકો બધાંને એક કતારમાં ખડા કર્યાં હતાં. તેમની સામે જાપાનીઓની લોહી તરસી બધૂકાની નળાઓ મંડાણી હતી.

બધૂકાની એ નળામાં ધરબેલી ગોળાની એમને જાણે પરવા ન હતી. પિતૃભૂમિને માથેથી ઓળધોળ થઈ જવાથી એમના દેવામાં તમચા ભરી હતી. હસતે મોટે છાતી કાઢીને બધાં તાકેલી નળાઓ સામે ઊભાં હતાં. જુદા, ધુવાન, બાળક મધ્યં જ.

ગોળાઓ વઘૂટી. આઠ શબ્દો દગ્ગો થઈ ધરતીએ ઢળી પડ્યાં. તે સાથે આંદોના મુખમાંથી એક સાથે એક જ જ્યેષ્ઠનિ નીકળ્યો 'પિતૃભૂમિનો જપ.' [સચિત]

(1)

કન્યાશાળાઓમાં ભેટ આપવા અને લહાણી કરવા મંગાવો

જગદંબા કસ્તુરબા

લ. શિવલાલ જેઠલપુરા

કિમત ચાર આના

જ

ગુજરાતી સાહિત્યનાં અદ્યતન પુસ્તકો મંગાવો

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

પુસ્તક-પ્રકાશક અને વિતેના

દાણાપીઠ-લાવનગર

પુખા! 'ઉંઘરામાં જિભા રહી વૃદ્ધ તુલસી-
દાસે સાદ કર્યો. અવાજ સાંભળી ભરત
ભરતાં ભરતાં જીડીને ઝોસરીમાં આવતાં
પુખાએ નેચું તો ઝોટા પર મકાનધણી વૃદ્ધ તુલસી-
દાસ જિભા હતી. અને તેની પાછળથી પોતાનો ત્રણ
વર્ષનો છોકરો આવો રડતો રડતો પગથિયાં ચડતો દતો.

'કમ કાકા!' પુખા આગળ આવતાં બોલી.
તુલસીદાસ પુખાના બાપ માધવલાલના કાકા હતા.
'કમ શું? મેં તને કેટલી વખત કહ્યું છે કે છોક-
રાનું ધ્યાન રાખ.' વૃદ્ધ કુદકંઠે કહ્યું.

કરો ઉત્તર આપ્યા વગર પુખાએ છોકરાને તેડી
લીધો એટલે તે છાનો રહી ગયો. પુખાનું આ જાતનું
મૌન જોઈ વૃદ્ધ વધુ ગુસ્સે થયા. તે બોલ્યા. 'જસ
એક છોકરાં પર હેત છે. ફાવે તેમ જીંદગી છ? શું
કહ્યું એ તો જાણું નથી!'

'જરૂર કંઈકે તોફાન કહ્યું' હશે.' પુખાએ કહ્યું.
'એટલે એ તોફાન કરે એ ચલાવી લેવા જેવું તને
લાગે છે કેમ?' વૃદ્ધે કહ્યું. 'અભાવે મારા ઝોસરામાં
ભરેલો ફૂંજે ફાડી નાખ્યો. જળમ પલાળી મારી.
અને બીને કપડે મારા પલંગ પર ચડી ગયો. હું
પૂછું હું તો ખૂમાખૂમ કરી રડવા લાગ્યો.' વૃદ્ધે
ફરિયાદ નોંધાવી.

પુખાને તો છોકરાનું આ પ્રકારનું વર્તન જોઈ
અરેજ મનમાં હસવું આવતું હતું પણ તે હાસ્ય
દબાવી બોલી, 'કાકા, એ તોફાનીને હવે હું એ બાળુ
નેહી આવવા દઉં.'

'એ વાત તો તમે લોકા રાજ બોલો છા.'
વૃદ્ધે કહ્યું. 'તમને લો-
કાને ખબર જ નથી કે
કમ રહેવું જોઈએ. ત-
મારો હું સગો થાઉં છું
તેથી મારા ઘરમાં ફાવે
તેમ રહેવાનો તમને અધિ-
કાર નથી મળી જતો.
સમજાવ છે?' બેશક અ-
ધિકાર તો બાપાએ જ
મેળવેલો. બીજા કોઈએ
નહી. પણ આ આરાપ
જોઈ પુખા વૃદ્ધને શાંત

કરવા બોલવા મઠ્યું, 'કાકા...'
'કાકા કે બાકા. હું મકાનધણી છું. તમે ભાડૂત
છો. સગપણને અંગે મકાન મેળવવું કીક લાગે છે
ને રેતાં સૂઈવું નથી.' ડોસાને સાક વર્ષ મઠ્યું ગયાં
હતાં. એટલે એની સામે કંઈ ન બોલવું એ નિશ્ચય
કરી પુખા ખૂંચી રહી.

વૃદ્ધ પણ થાક્યા હતા. તે ઝોટા પરથી નીચે
જતર્યા. પણ જતાં જતાં એ જ વેગમાં વાક્ય ઉમેર્યું,
'કહી દઉં છું. હવે બાપાને રેટો મૂકીશ ને એ કે
ભાંગફોડ કરશે કે દી આખો રાડો નાખ્યા કરશે તો
મારે મકાન ખાલી કરાવવું પડશે. પછી ડોસાનો
વાક ન કાઢીશ.' આટલું કહી વૃદ્ધ બાળુના બ્લો-
કમાં ચામ્યા ગયા.

વૃદ્ધ તુલસીદાસનું આ મકાન હતું. બે બ્લોક-
માંથી એકમાં પોતે રહેતા. બાળુના અંધ રહેતા.
બાકાની તેમને જરૂર ન હતી. દીકરા કલકત્તે બેઠો
બેઠો ખૂમ રળતો દતો. પોતાને પાછલી જિંદગી
વતનમાં નિરાંતે ગાળવી હતી તેથી મકાન કરાવ્યું
હતું. હમણાં બે માસથી દાસે એ બ્લોક પરાણે
બાડે આપ્યો હતો. હવાપ્રકાશ અને પાણી માટે
આ બાળુના લતામાં આવવા સહેજે માણુગો ઇચ્છા
રાખતાં હતાં. નાનો આખો જન્મથી મારો રહ્યા કરતો
હતો તેથી પુખા અને વિનાયક આ બાળુ આવવા
પ્રયત્ન કરતાં હતાં. માધવલાલે આરપાંચ વખત
કહ્યું, એટલે છેવટે ડોસાએ એ બ્લોક ભાડે આપ્યો.
પણ એ બ્લોક બાડે આપ્યા પછી દાસબાપાને પોતે
બૂલ કરી હોય તેવું જણાવા લાગ્યું. સાવ એકલપંડ

આવડા મોટા મકાનમાં
છેલ્લા દોઢ વર્ષથી જે શાંતિ
તે અનુભવતા હતા તેમાં
ભારે ભંગાણુ પડ્યું હતું.
અવારનવાર બે છોકરાનો
કલગાદાટ કાનને ચમકા-
વતો. બાપો અને તેથી
નાની પ્રાંચ માસની છોકરી
બેબી બિડુએ દાસબાપાના
મકાનમાં સહુથી વધુ વા-
ચાળ વ્યક્તિઓ હતી. મ-
ધ્યાને અને રાતે પણ આ

ભાડૂત

લેખક
મારતરે



હવે બાપાને

રેટો મૂકીશ ને એ કે

ભાંગફોડ કરશે કે દી આખો રાડો

નાખશે તો મકાન ખાલી કરાવવું પડશે

એ બ્લોક બાડે. આપ્યા પછી દાસબાપાને પોતે બૂલ કરી હોય તેમ લાગ્યું,

બનેનાં કલ્યાણને અવાજ દાસજાપાને ગમે તેવી બંધ-
માંથી જગાડીને અંકગાવી દેતો. ગાઢ શાંતિમાં આવે
અવાજ સાંભળી તે ખૂબ ચીડાતા. અમરતાયે શેરીમાં
બપોર વખતે જો છાંદરાઓ શોરબકાર બોલાવતા હોય તો
તેમને દૂર હાંકી કાઢવા સરસ્વતી સંભળાવવા બહાર નીકળી
પડતા. એ પ્રકૃતિ ધણી વખતથી હતી. એટલે એક જ
ઘરમાં એ વૃદ્ધી રાત ને દિવસ શોરબકારમાં રહેતું
અસહ્ય યથ પડવા લાગ્યું. શરૂઆતમાં એક સવારે
વિનાયક પાસે જઈ દાસજાપાએ કહ્યું: ‘હું સાંભળું
હું કે બન્ને છાંદરાને રડવાની વધુ ટેવ છે. મને લાગે
છે કે તે માર્દાં છે. તેમને માટે કોઈ સારા દાકતર કે
બાળવૈદને બદલવું જોઈએ.’

વિનાયકે કહ્યું: ‘માર્દાં જેવાં રહેતાં હતાં તેથી તો
આ બાબતનું મદાન જોતું છે. અને અહીં આવ્યા
પછી મને એમ લાગે છે કે હીક જ થયું છે. કારણકે
બન્નેની તબિયત સારી થતી આવે છે. ખરી હકીકત
એમ છે કે મોકખી હવાની જરૂર હોય છે ત્યારે દાકતર
બોલાવી ગમે તેવી દવાના રોગ છાંદરાને ગમે ભીત-
રાવીએ છીએ. મને આશા છે કે હવે બે મહિનામાં
બંનેની તબિયત ધણી સારી થઈ જશે.’

‘તબિયત સારી થઈ ગયે એ જ સારું.’ ધણું
સારું.’ બસ એટલું કહી દાસજાપા તે દિવસે બેઠા
થઈ ગયા. વધુ કે ન બોલ્યા.

વધુ ન બોલી શક્યા તેનાં કારણો હતાં: બાબાને
પોતે ઘણો પડાવ્યો હતો. શરૂઆતમાં શિશુચાર માટે
કેવળ એ છાંદરાને ‘કેમ છે બાબા! બાબા! લે ભાગ’
કહી કહી ને પોતા પાસે બોલાવતા. પણ આટલી ઉંમરે
પણ એ વાતની એમને ખબર ન પડી કે આ શિશુચાર
માવા અને પ્રેમનાં બંધન ચારેકારથી બેગાં કરે છે.
આચારની એ શિદ્ધતા હવેનને કેડું મિથ બનાવી મૂકે
છે એ જાણે બુદ્ધિ યથું હતું.

બાબાને પહેલે પણ તેને કોઈ રમવામાં બેઠું ન
મળતાં દાસજાપા પાસે દોડી જતો. અપરિચિતતાને
અંગેના સંયમ દાસજાપાએ જ દૂર કરાવ્યો. સવારે
ચા-ફૂધ વખતે કે બપોરે કંઈ ફળ ખાય ત્યારે તે
બાબાને તેડવા જતા. તેથી બાબાએ લાલ લેવો શરૂ
કર્યો. સવારના દાસજાપા મોં સાફ કરવા એટલે બેસે ત્યારે
તેમના વાંસા પર ચડી જઈને બાબો બોલતો, ‘લાવો
બાબા તમારા દાંત. કેવા ખાર નીકળી ગયા છે. લાવો.’

છેલ્લા દોઢ વર્ષથી જે શાંતિ તે અનુભવતા હતા તેમાં બારે બંગાણ પડ્યું.

“તારા દાંત કાઢો.” બાબા કહેતા.
બાબો દાંત કાઢવા આંગળાં મોંમાં નાખી ફાં
પડતો.

‘કેમ નથી નીકળતા ને?’ દાસ પ્રશ્ન કરતા.
‘તમારા દાંત ખોટા છે.’ બાબો બોલતો.
‘ચાલ, ચાલ હુઆ!’

‘હા, તમારા દાંત ખોટા છે. બાબુ કહેતા હતા.
બાબો સ્પષ્ટીકરણ કરતો.

‘જી, જી, પાછો. જ તારા બાપ પાસે.’ બાબા
ગુસ્સે થતા.

‘નહીં. નહીં.’ કહી બાબો પાછો ખભા પર બે
હાથ મૂકી ગરદન પર માથું મૂકતો.

નિસંતી આ રમૂજ ઉપરાંત દાસજાપા ખૂબ-
માળામાં બેસે ત્યારે પ્રસાદ ખાવા દોડી જતો. આ
મેજા વધતી જતી હતી. દિવસનો ધણો ભાગ એ
દાસજાપાના આરડામાં ગાળતો. પણ દાસજાપા તેના
પર કોઈ કોઈ વાર નારાજ થઈ જતા એ તો તોફાનને
અંગે. બાબો બાલદીનું પાણી ટાળવામાં પુરુષાર્થ
માનતો, દાસનાં સ્ત્રી પર પહેરી લાકડી ઉપાડી જવાનું
એનું નિત્યકર્મ હતું. કોઈ વખત પુસ્તકનું પાનું એમીને
ફાડી નાખવામાં એને રસ આવતો. આ સર્વ ઉપ-
રાંત બાબાનો અવાજ બહુ મોટો હતો. અને દાસના
ધન બહુ નાણુક હતા. આવા પ્રકારની બાબાની
પ્રતિદિન વધતી જતી પ્રતિકૂળ મેજા દાસકાકાને અક-
બાવવા લાગી. એટલે તેણે બાબાને બોલાવવો બંધ
કરી દીધો. તોપણ બાબાને બાબાની સંગતિ વગર
ચાલતું નહોતું; તેથી મદાનધણી અને ભાડૂત વચ્ચે જરા
ચક્રમ્હ કરવા લાગી. બાબા પાસે બાબો ચાંત્યો જતો
તેથી પુષ્પાને શહત રહેતી પણ એ જ વાત દાસ-
બાબાને ખૂંચતી હતી. છાંદરાનું ધ્યાન રાખવા બાબા
તે બે ત્રણ વખત કહી ગયા હતા: ‘છાંદરા ફાટક
પરથી પડશે તો કાણુ જવાબદાર છે!’ ‘પાણીની
કૂંડીએ દોડી ગયે છે પણ તને તો ખબર ન પડે
કેમ? તમારા હું તોડર છું?’ આવા રોજના પ્રશ્ન
પછી આજે અચાનક દાસજાપાનો કોષ જાણ્યો ન રહ્યો
એટલે મનકાંચે તેમ અમી ગયા.

અમી ગયા પછી દાસને થોડો સંતાપ થયો પણ
ફરી પુષ્પા સાથે સરળતાથી વાત કરવા જવાની તેમની
દિમત ન થઈ. સોજ સુધી આ બનાવ પર વિચાર

કર્યો. અતે લાગ્યું કે કોઈ કર્યો એ જ ઠીક હતું. પુખ્તાને એમ ખબરડાયા વગર એ સમજે એવી જ કર્યા છે?' આમ આશ્વાસન શોધી તે લંદરા મારવા બહાર ચાલ્યા ગયા.

વિનાયક આગ્યો ત્યારે પુખ્તાએ બની ગયેલી હંકીકત કહી અને બોલી, 'આજે જે ધણું તેનું મનામણું કરવા કાકા પાસે હું નહીં જઈ. તમે જઈ આવજો.'

'મારે જવાની જરૂર નથી.' વિનાયક કહ્યું: 'એ બધું આખા પર જ છોડી દે.'

'કાકા આજે બદલી ગયા છે.'

'એનો એ સ્વભાવ છે. એટલે એ પાછા બદલી જશે.' વિનાયક કહ્યું.

'રાત્રે જ્યારે વૃદ્ધ પાછા આવ્યા ત્યારે બાબો ઝોસરીમાં જોવા હતો. દાસબાપાને અંદર દાખલ થતાં જોઈ તે હાથ લાંબા કરી બોલ્યો. 'બા...પા, હાલો.'

'બા...પા...બાપા...બા...પા' કંઠબાલમાં આવજો હાથ જોડી વૃદ્ધ બોલ્યા. 'તે' તો બાપાના માથામાં જીવાત ભરી દીધી છે. બોલ રું છે?'

'ફૂલ' કહી બાબાએ હાથમાંનું ફૂલ ખતાવ્યું.

'રાખ.' કહી ડોસા પોતાને ઝોરડો ઉઘાડવા ફાગ્યા. બાબો નજીક ગયો ને બોલ્યો. 'મારું ફૂલ છે, બાપા સ્વર્ગ. ફૂલ તમને મને છે. આપું?' કહી પોતે ફૂલ સંધી તેણે બાપા તરફ ધણું.

'હા હા, ફૂલ છે.' કરી ડોસાએ છોકરાને ડોચકવો. 'લાવ સંધુ.' કહી તેમણે ફૂલ સંધુ ને પાછો છોકરાને નીચે ઉતારી કહ્યું: 'જા તારી બા મોલાવે.'

'ના, ના.'

'જા અભારે સુખજન. સવારે આવજો જા.'

'ફૂલ લાવો' કહી ફૂલ લઈ છોકરો પાછો આવ્યો ગયો.

બીજે દિવસે સવારમાં દાસબાપા કમ્પાઉન્ડના પાછળના ભાગમાં બગીચા જેવું કંઈ હતું લાંબો જવા નીકળતા હતા ત્યાં બાબો આવીને સામે જોવા રહ્યો.

'હસતું આવે છે? દૂધ પીધું લાગે છે.' દાસ-

'દૂધ પીધું. તમારે પીવું છે?' કરી બાબો નજીક ગયો.

'જા જા. ઘરમાં જા.' વૃદ્ધે કહ્યું પણ બાબો અસ્યો નહિ, એટલે કમાડ બંધ કરવું પડ્યું મૂકી છોકરાને ડોચકી તે બીજા ઝોરડા સુધી લઈ ગયા ને નીચે મૂકી કહ્યું: 'જા જોઈ આવ જોઈ. બેબીએ દૂધ પીધું કે નથી પીધું?'

'જોઈ આવું?,' બાબાએ પૂછ્યું.

'હા હા જા.' વૃદ્ધે કહ્યું ને છોકરો ડોસા અંદર આવ્યો ગયો. આ બાબુ વૃદ્ધે પણ ચૂપચીપી ઉતાવળે પગ ઉપાડ્યો.

પા કલાક પછી વૃદ્ધ પાછા આવતા હતા ત્યાં બાબો નજરે પડ્યો. પાણીની ફૂંડી પાસે બાબો લાઝડીનો ઘોડો કરીને પગમાં સ્લીપર પહેરીને પલંગમાં કપડે જોવા હતા. ફૂંડીમાંથી કોઈએ દોડા કાઢી નાખેલા તેથી પાણી ઘોષામાર વહી ગયું હતું. વચ્ચે 'ઘોડો ઘોડો' બોલતો બાબો પગ પછાડી પાણી જમ-જમાવતો હતો.

'પાછા નાલાયક!' વૃદ્ધે શરૂ કર્યું. પણ બાબાએ ગણકાર્યું નહી. ગઈ કાલેના પ્રસંગ યાદ આવતાં વૃદ્ધે શરૂ ન થવાનો નિશ્ચય કરી બાબાનો હાથ પકડ્યો ને પોતાનાં સ્લીપર કઢાવી છોકરાને ડોચકી લીધો. 'કવી મજા આવે છે? બાપા!' છોકરો બોલ્યો. દાસે છોકરાને ઝોરડા પર મૂકી ખૂસ મારી: 'પુખ્તા!'

પુખ્તા ઝોસરીમાં આવી. તેનું બમવિદ્યુ મુખ જોઈ દાસ બોલ્યા: 'હું બડીય નહીં. પણ તમને લોકોને તમારી ફરજ રું એનું ચે જાત નહીં કેમ? કપડાં બદલાવ નહીં તો શરદી લાગશે.'

'બા...બા. હાલો. પાણી છે. મજા આવે છે.' બાબો બોલતા લાગ્યો. તેને છોડીને ઉતાવળે દાસ પોતાના ઝોરડા તરફ ધસ્યા.

બંધોરે છોકરો બહાર આવ્યો જ નહીં ને બારણાં બંધ જોયાં એટલે બહાર આવી દાસે ખૂસ મારી: 'પુખ્તા.'

પુખ્તા બહાર આવી એટલે દાસે કહ્યું: 'તે છોકરાને મોકલવો જ નહિ ને બાંધી રાખવો એમ એ ક્યારે કહ્યું છે? તેના પર નજર રાખવી જોઈએ. નજર રાખવી ને બાંધી રાખવો એ બેમાં ફેર છે.'

ફેર છે એટલું થે તને ન સમજાય કેમ ?

શું ઉત્તર આપવો એ પુષ્પાને ન સૂઝ્યું.

‘શું કરે છે બાબો ?’ દાસજીપાએ જ પૂછ્યું.

‘રમે છે.’

‘બાબા !’ તુલસીદાસે-સાદ કર્યો તે સાથે બાબો બહાર નીકળ્યો ને ‘બાપા...બાપા’ કરતો વૃદ્ધને ચોટી પકો. દાસજીપા તેને પોતાના ઝોરડામાં લઈ ગયા.

પલંગ પર ને ત્યાંથી બારીમાં ચડી બાબાએ કાચના ખાલામાં પડેલ આપાના દાંતનું ચોગડું ઉપાડી મેંમાં ઘાલવા ચલ કર્યો. દાસને આ જોઈ હસવું આવ્યું. તેમણે બેકા યઈ ચોગડું લઈ રમવા માટે લાકડી આપી. લાકડી લઈ બાબો ફરી બારીમાં ચઢ્યો ને રમતાં રમતાં લાકડીનો છેડો કાચમાં અચકાતાં બંધ બારીનો કાચ ફૂટી ગયો.

‘નાલાયક !’ ઉગ્ર કંઠે સંબોધન કરી દાસ બેકા ચલા. હેબતાઈ ગયા.

‘બારી ફેડી કે ? કાચ વગાડ્યો કે ?’ કહી દાસ-બાપા વળીને જોવા ગયા ત્યાં બાબાએ લયમુક્તિનો દમ ખેંચી બારીના તુલસી ભાગમાંથી બહાર નજર ફરી.

‘શું જો છે ત્યાં ? હાથમાં કાચ વગાડવો છે ? પાછ.’ કહી દાસે ઓકરાને પકડ્યો.

‘ફૂલ ફૂલ’ કરી ઓકરાએ આંગળી ચીંધી.

‘હવે ફૂલવાળા ! નાલાયક.’ કહી દાસ બાબાને પાછો પુષ્પાને સોંપી આવ્યા. ‘હું ઘરડો ચયો પુષ્પા ! બાબાને રસાયું’ પછી એ ખેચાર મિનિટ વધારે નહીં.

‘હેરાન તો નથી કર્યા ને ?’

‘ના, ના. હેરાન શું કરે ! બાગક છે તોફાન તો કરે જ ને !’ કહી દાસ તુરત પાછા પોતાને ઝોરડે આવ્યા.

‘ઓકરો સખણો ખેસતો નથી. બારે પાછ છે.’ બોલતા બોલતા દાસ તુરત કાચ તરફ ખિંચ દૃષ્ટિ કરી દૂર ખેસી ગયા.

બે-દિવસથી દાસજીપા બાબા તરફ ઉપેક્ષાદૃષ્ટિથી જોતા હતા. બાબો આવતો પછી ન હતો. બાપા બે-દરકાર હતા. આજે બપોર પછી બહાર નીકળીને બાપાએ જોયું તો ફાટક પાસેના બલામનાં ઝાડ તંબે બાબો બેઠો છે. પાસે ખેચાર ઈટ મૂકી છે. એક બાંબુ લાકડી ચડને ટેકરી મૂકી હતી ને તે પર કપડું વીંટી ઝાંચો બનાવ્યો હતો ને તે ઝાંચામાં બેઠો બેઠો બાબો ગાતો હતો :—

ફૂલ ફૂલ,

સુગંધને ફૂલ

ગુલામનાં ફૂલ, ડોલરનાં ફૂલ,

મારાં છે ફૂલ

ફૂલ ફૂલ.

‘બાબા !’ દાસજીપાએ ખૂમ મારી. બાબાએ પાછું ફરી જોયું ને બોલ્યો : ‘બા-પા-ફૂલ.’

દાસજીપા નજીક ગયા ને જોયું તો લાકડી તેમની હતી. પેડું લગડું એ પોતાનું જ ધોતિયું હતું. બાબાના બોળામાં ફૂલનો ઢગલો હતો. એ ફૂલ પછી ચૂંટી નાખેલાં હતાં. ત્યાં જિભા ચઢીને બાબાએ કહ્યું : ‘હાલો...બાપા ! ફૂલ...ઠાકાર છે.’ કરી બાબાએ ઈટ બતાવી.

‘પાછ ! ધોતિયું ક્યાંથી લીધું ?’ કહી દાસ બાબાએ ધોતિયું લાકડી પરથી ઉપાડ્યું, ત્યાં ફાટેલો લીરો નીકળ્યો. ‘ફાડી પછી નાખ્યું ?’ કહી તે ગુસ્સે ચલા ને ઓકરાને ઊંચક્યો.

‘બાપા ઠાકાર છે !’ બાબો બોલ્યો,

‘ચૂપ.’ વૃદ્ધે ફરમાન કર્યું. ‘નાલાયક ! પાછ !’

બારણાં પર આવતાં તેમણે ખૂમ મારી : ‘પુષ્પા !’

પુષ્પા બહાર આવી. વૃદ્ધ તથા બાબાને જોતાં સ્થિતિ પામી ગઈ.

ઓકરાને તેડી રાખીને વૃદ્ધ બોલ્યા : ‘તમે ખેવ-ફૂલ છે...ના મારે કહેવું જ જોઈએ કે તમે નાલાયક છે. તમે મને ગુલામ ધાર્યો છે ! શું હું ઓકરાનું ખાન રાખું ? ઓકરો શું કરે છે, ક્યાં જાય છે કંઈ જાન નથી ને મારું બધું બગાડે છે. ધોતિયું ફાડી નાખ્યું-ના, આ પેડું છે ઈ ને. ત્યાં ઝાડ પાસે-ફાટક પાસે. વળી લાકડી ઉપાડી ગયો. મારે આ રીતે તમને મારા ઘરમાં રાખવા જ નથી.’ વૃદ્ધ ફૂલ સ્વરે બોલતા હતા.

નાના કામળ હાથ લંબાવી, હાથમાંનું ફૂલ ડાસના ધમણવાસ લેતા નાક પાસે ધરીને બાબો નિશ્ચયે બોલ્યો : ‘બાપા...ફૂલ...સુગંધ...ફૂલ...લ્યો.’

‘હવે રાખ. ફૂલ સુગંધના દોકરા !’ કહી વૃદ્ધ બાબાને ઓડી દીધો ને પોતાની લાકડી તથા ધોતિયું લઈ પોતાના ઝોરડામાં ચાલ્યા ગયા.

‘મારાં ફૂલ, ઠાકાર છે,’ કહી ઓકરો રડતો રડતો ઝાડ પાસે ગયેલો. એ વૃદ્ધ દાસજીપાએ સાંભળ્યું.

દનના કડંડા અવાજે એ ગુસ્સે થતા હતો પણ 'ફૂલ, કિરણ' ની ક્રપ્તાએ એમના દિલમાં ડબ થતો તો. તોપણ આખાને ન બેલાવવાનો નિશ્ચય કરી તે ટિપ્પામાં મન પરાવવા લાગ્યા.

બીજે દિવસે સવારે નાવાનું પાણી બાલદીમાં ઢાવી દાસબાપા કમ્પાઉન્ડમાં આંટા મારવા ગયેલા ચાં પાછળથી આવીને બાપાએ એ બાલદીમાંનું પાણી ડાસબાપાનાં રક્ષીપર અંદર નાખી, ડબોળીને અરધું ઢાળી નાખ્યું હતું. બાપાએ આવીને જોયું. ગુસ્સે ત્યાં પહોંચી મન પર કાબુ રાખી બોલ્યા: 'તો હમણું મમ. મને નાવા દે. બહાર રમ.' આમ કહી તેને પાયકમથાળી બહાર કાઢી બારણું બંધ કર્યું. અરધા ઘણા હશે ત્યાં બહાર ટકારી વાગવાનો અવાજ થયો પછી એકધારે વધવા લાગ્યો. બાપાની શંકા કરી કતાવળે ધોતિયું વીંટી દાસ બહાર આવ્યા. જોયું તો ઘણો સામે ઊભો હતો. એક હાથમાં દેવની મૂર્તિ હતી તે બીજે હાથે ટકારી વગાડવા પ્રયત્ન કરતો તો. બાપાને ક્રોધ કાઠી રીતે ઝાલ્યો ન રહ્યો. બાપા સાથેથી દેવ મૂર્તિ લીધા બહાર ગયા કે તેમ કરવાથી મને પછુ ઝાટકા લાગી જશે. આ ઉપર રૂપની ચેષ્ટા મેઈ બાપો રડવા લાગ્યો. 'ચૂપ હસામખોર!' કહી મજા બાપાને ઊંચક્યો. 'પુખ્પા! વિનાયક!'; તેમજો રૂપ મારી. આ તમારે બાપો રાખે. ફાવે ત્યાં જવ. મને ધર આપી મેં બેવફૂરી કરી તેનું ફળ મળી છે. હવે પધારો. ફાવે ત્યાં જવ. મારું મકાન વહેલી કિંબાલી કરો. કાઠી રીતે તમારી નાલાયકી મારાથી તહી જવ તેમ નથી. સગાં યદને આવ્યાં છે, ભારે પકાર કર્યો!'

'કાકા, પુખ્પા કશુંક કહેવા જતી હતી.

'બસ, બસ. બહુ થયું. ધર ખાલી કરો. એ વેના મારે કે સાંભળવું નથી' કહી દાસ ચાલ્યા. વિનાયકે મનાવવા યત્ન કર્યો પણ ફાલ્ટ. ત્રીજે દિવસે જ મકાન ખાલી કરી પુખ્પા તથા વિનાયક સાથેને લઈને ચાલ્યાં ગયાં ત્યારે દાસબાપાએ દમ મેંચ્યો: 'અંતે કીક થયું.'

કીક તો થયું ન હતું એ વાત તો તેમને ચોતીસ લાકમાં સમજાઈ ગઈ. બાપો રહેવા આવ્યો તે પહેલાં તેમને સાંતિ લાગતી. પછી બારે કાલાહલ મેંચાવનાર

આબો આવ્યો તે જોયો એટલે પાછી સાંતિને બંદો. સૂનકાર લાગવા માંજો એ વિચિત્ર થટના હતી. એકજુ તો એટલું થયું લાગવા માંડ્યું કે દિવસનો ધણોખરો ભાગ બહાર જવા લાખા છતાં પોતે એકલા યદ ગયા છે એ વાત વીસરી શકતા ન હતા. આ પાડોશીની દેવનું કારણ છે માનીને બીજા પાડોશીની અપેક્ષાએ તેમજો 'ભાડે આપવું છે'નું પાટિયું ફાટકની ભીંત પર લગાવી દીધું.

મકાન જોવા આવનારને દાસ પૂછતા: 'કેટલાં માણસો? છાંકરાં કેટલાં?'

એક ભાઈએ કહ્યું: 'મારાં માબાપ, અરે બે તે ચાર છોકરાં. એમ એકંદર આક.'

'હું? ચાર છોકરાં? ભાઈ મારે તમને મકાન ભાડે નથી દેવું.'

'શું વાંધો છે?'

'વાંધો હશે ત્યારે જ ને? તમને મકાન નથી દેવું. બસ, એ જ.'

એક બાપાથી ત્રાસેલા દાસબાપા બાગકની સારી થે આલમથી ડરતા હતા એ એકરાર કેમ કરીને કરી શકાય?

'ત્યારે તમે બે જ જાણું રહેવા આવવાનાં છો?'

'હા. અમે બે જ. ત્રીજું કાઈ નહીં.' ધર ભાડે જોવા આવનાર દંપતીમાંથી એકે કહ્યું.

'ધણે શું કરો છો?'

'હું હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષક છું.' સુવાને કહ્યું.

'હું મહિલા વિદ્યાલયમાં શિક્ષિકા છું.' સુવતીએ કહ્યું.

'તો ફાવે તો આવો રહેવા.' દાસબાપાએ કહ્યું.

ને ફરી બાળુના બ્લોડમાં એ દંપતી વસવા આવી ગયું.

પોતાનો સ્વભાવ જોળખીને માણસને પરિનિશ્ચિતિનો વિચાર કરી શકતો હોય તો ખૂબ આશાપૂર્વક ઉપાડેલા કાર્યને અંતે પથ્થાતાપ કરવાનો સમય ન આવે. આ વખતે પણ દાસબાપા નવા ભાડૂતથી કંટાળવા લાગ્યા બાપાને આશા હતી કે પોતે દિવસનો એકાદ કલાક એ દંપતી સાથે વાતોમાં માળશી આવડા મોટા મકાનમાં ઉવટ વસતી તો છે એ:

પ્રયાણ જ કેટલાં રાહત આપે છે! પણ હકીકતો જુદી રીતે જ પ્રકટ થઈ. આ શિક્ષક-દંપતી સવારમાં ઊઠતાં વેંતે. પરવારી ટયુશનમાં આલ્યાં જતાં. દશેક વાગે આવી આવવાનું પતાવી નોકરી પર દોડતાં. સાંજે આવી, ખાંધપરવારી ફરવા જતાં ને રાતના ૯-૧૦ વાગે માછાં આવે ત્યારે સાથે એકાદ બે મિત્રો લઈને આવે ને પછી કલાક દોઢ કલાક છૂટે અવાજે વાતો કરે. શિક્ષક-દંપતીના આ નિત્યક્રમથી દાસઆપાને દિવસના એકલું લાગવા માંડ્યું તથા રાતના કંઠાળો આવવા લાગ્યા. ૧૦-૧૨ દિવસમાં તે નિર્ણય પર આવ્યા કે આ લોકો પણ એવજૂઠા છે તેમજે સ્વપ્ન સમજાવતું નોઈએ. પહેલાં તો સારું લગાડીને પછી વાત કરવી. કાણ જાણે! કાણેલ બાઈ છે. પુખ્તાને તો કદી શકાતું કારણ કે સગી હતી. પણ આને કહેવું કેટલું કઠિન છે તેનું અત્યારે જ જ્ઞાન થયું.

એક સવારે પ્રયત્ન કરી તે બાહ્યત્વમાં સમજાવવા ગયા. શિક્ષક-દંપતીને બહુવાવવાની તેમનામાં કેટલી તાકાત હતી તે પોતે પણ જાણતા ન હતા.

‘કાં વંદનાએન, હરેશભાઈ!’ કહી ડોસા પગથિયાં ચઢ્યા.

‘આવો દાદા. શું કાંઈ ખાસ કામે આવ્યા છો?’ હરેશે કહ્યું.

‘ના, ના. ખાસ કામ શું હોય? જરા બેસવા.’ દાસઆપા બોલ્યા.

‘વંદનાએ કહ્યું: ‘બેસોને ખુરશી પર.’

દાસઆપા બેઠા. બંને તરફ દૃષ્ટિ કરી બોલ્યા: ‘મકાનમાં કરી અડચણ નથી ને?’

‘રેવું ને અડચણ કેમ પાલવે?’ હરેશે કહ્યું. ‘પણ જો પેલી બારીને જાણી કરાવી આપો તો ગિલાદી આરી દૂધ વગેરે ઢોળી નાખે છે તે બંધ થાય. અમને આમ મોંધું પડે છે. હું તમને એ કહેવા આવવાનો જ હતો.’

‘તમે પાંજરામાં દૂધ નથી રાખતા?’ દાસઆપાએ પૂછ્યું.

‘ધર જ પાંજરાં જેવડું છે ને?’ હરેશે કહ્યું.

‘બે માણસના કામમાં વળી પાંજરાં શું કરાવવાં?’ વંદનાએ કહ્યું.

‘ને જાણી કરાવે તે બીજી બીજી-આરીકે જોતોએ

જેથી ગરાળી ન ચાલી આવે.’ હરેશે કહ્યું.

‘સારું.’ દાસે કહ્યું. ‘જોયું જરો હમણાં તો જાણી મોઢી પડી જાય.’

‘મોઢી કે સોંધી.’ હરેશે કહ્યું. ‘દૂધ બી ક્યાં સોંધું મજે છે?’

જુદા કથું બોલવા જતા હતા ત્યાં વંદનાએ કહ્યું: ‘બારી તો તમારે કરાવવી જ નોઈએ. વળી બહાર જો દોડાળો નખાવી આપો તો અમે બાહુ બી આકે આના વધુ આપવા તૈયાર છીએ.’

‘હા. સારાં માણસ બાહુ હમેશાં વધારે આપે.’

જુદા કથું.

‘ને સારાં માણસ બાહુતની હમેશાં સગવડ જાળવે. એ પરસ્પર છે ને?’ હરેશે કહ્યું.

વધુ વાત કર્યા વગર દાસઆપા બહાનું કાઢી ગયા.

બે દિવસ પછી દાસઆપા સાંજે બહાર જતા હતા. તપેલી એટ મૂકી વંદનાને કહ્યું: ‘હું કદાચ મોડો આવું તો શેર દૂધ લઈ રાખશો કે વંદનાએન?’

‘તપેલી મૂકતા જાય.’

સાંજે પાછા આવી ડોસા દૂધની તપેલી લેવા ગયા. વંદનાએ કહ્યું: ‘દૂધ તો મેં લીધું જ નથી. હું બી બાર ગઈંતી. થોડું જ ઘરકામ મૂકી શેર દૂધ લેવા બેઠું રેવાય છે?’

રાત્રે દૂધ માત્ર પીનાર દાસઆપાને થયું: ‘આ તે કાંઈ માણસાઈ છે?’ એમની માણસાઈની વ્યાખ્યા આ લોકોથી કંઈક જુદી હતી. તેથી તેમને કોપ ચઢ્યો. પણ જેમતેમ કરીને મન વળાચ્યું. વિચાર તો કર્યો કે નોટિસ આપી દાહવાં પડશે. ‘મારે તો સારો પાડોશ નોઈએ છે; સાથ લાગે. આ તો જીંટ પેસી ગયું. બાબો હતો ત્યારે હું ગુસ્સે થતો પણ એ બેરુ હતો. હસેરમે આનંદ કરે. પરાણે હાથ પકડી ખેંચી જાય. ‘દૂધ પીવા દાહો બાપા!’ કહીને આમદ કરે. બપોરે સાથે બેસે. ‘આ બાપાની ગાય, આ બાપાની ગાય, આ કાકાની ગાય.’ કહીને પોતાના જુદાં હાથ પર કામળા આગળાં કુદાવી ‘ગલી ગલી’ કરે. જીંધમાં નાક પાસે ચુલાખતું દૂધ ધરી ‘દૂધ-સુગંધ-બાપા.’ કહીને જાતી પર ચડી બેસીને હસે. એ મારો આજો. દાસ વિચારતા હતા. આજ એક પછી

એક એમ પૂરેનોસથી સ્મૃતિમાળા એના જુદા અન-
વસ્થિત ચિત્ત પર ધસી આવીને ડોસાને, બાબાનો
અસાંગોળા સ્પષ્ટ કરી ગઈ. રાતમાં અર્ધજાગ્રત અવ-
સ્થામાં તેમને યધુ કે ખાખો બારણામાં ખેંઠા ખેંઠા
‘બાપા, બાપા’ કરી સાદ કરે છે. જુદની મનસ્થિતિ
અસ્થિર બની ચૂકી હતી.

એ દિવસમાં આ અસ્થિર દશામાં નવું તોફાન
ધસી આવ્યું. શનિવારની રાત્રે હરેશને ત્યાં ઘણાં મિત્રો
બેઠા મહેલા. એ યુવાનોએ સ્વસ્થ અને વેગવાન
અવાજો જે ચર્ચા જમાવી તેને અંગે અને એ ચર્ચાને
અંતે જાહેસ સંગીત-જલસાને અંગે ડોસાની નીંદર
વેરણુ ઘઈ ગઈ. ‘આ તે કોઈ રાગડા તાણે છે.’ જુદ
આખી રાત ધૂંધવાયા. સવારમાં એ ધૂંધવત્પલા મને
હરેશને ત્યાં ગયા. અગ્નિ પ્રકટાવવાનો એમનો નિશ્ચય
ન હતો. એ ગયા ત્યારે એ બંને જણાં આંખો
ઝોળતાં પ્રચારીમાંથી બેઠાં થતાં હતાં.

‘કાલ રાતના શું ઉત્સવ હતો?’ દાસબાપાએ
પૂછ્યું.

‘આવો દાદા. બેસો ખુરશી પર.’ વંદનાએ કહ્યું.

‘ઉત્સવ શેનો? મિટીંગ હતી. મિટીંગ.’ હરેશો કહ્યું.

‘શેની મિટીંગ?’

‘અમારે...’ એક શિક્ષકની અદાથી હરેશો શરૂ
કયું. ‘અમારે અહીં એક કોન્સુલિન્ટ પાર્ટી છે. હું
તેની સેક્રેટરી છું. એ પાર્ટીની મિટીંગ હતી. કોમ્યુ-
નિઝમની ચર્ચા હતી.’

‘કોમ્યુનિઝમ એટલે શું?’ જુદે પૂછ્યું.

‘તે તમને જાણ નથી?’ વંદનાએ આશ્ચર્ય બ-
ક્ત કયું.

‘એમને શું જાણતું હોય?’ હરેશો કહ્યું ને પાછું
શરૂ કયું: ‘સમાજવાદનો જે કોઈ આખરી સિદ્ધાંત
હોય તો તે કોમ્યુનિઝમ. સમાજમાં દરેકને સરખા
હક્ક હોવા જોઈએ. કોઈ હીણુંજીણું નહીં. ગણેડા
જે શ્રીમંતને ત્યાં જ-મે તો પટારાનો માલેક બને
એવી આપણા જેવી તેમાં સગવડ નથી.’

‘હું સાદું સમજાવું.’ વંદનાએ કહ્યું. ‘દરેક દરેક-
માણસ સરખો. સહુ કોઈ ઈશ્વરી ફિરરતો. પૈસાવાળું
કોઈ નહીં. એક જ લેવલ-સપાટી. જે કોમ્યુનિઝમ તે
કેટ કાપી નાખવાનું. અંગણ ન જોઈએ. મૂંઝવણમાં

માણસો રહે ને શેક અંગણમાં ચતા હોય તેમ નહીં.
તેવાની અંગણ તોડી પાડવા, પૈસા લૂંટી લેવા.’

‘અસ મારે કોઈ જાણતું નથી. આ નવી વાતો
છે.’ જુદે કહ્યું.

‘તો કોઈ નહીં.’ યુવાને કહ્યું. ‘આ તો તમે
પૂછ્યું એટલે સમજાવવા કાશિય કરી. નહિ તો
આંદો પણ કોને પડી છે?’

યોડી વાર ગભરાટથી સુપચાપ રહી દાસબાપા
ચત્ત કરી બોલ્યા: ‘હું તમને સીધા-ના-જાતને લગતો
મત્ર કરું?’

‘કરોને.’ વંદનાએ કહ્યું.

‘હા. મત્ર કરો.’ જેવો મત્ર તેવો સીધો રોકડો
જવાબ. શું વાંધો છે? હરેશો કહ્યું.

મત્ર સમજ્યા વગર જુદે પૂછ્યું: ‘તમારી ઉંમર
શું?’

‘હજી એપ ઘણી બાકી છે.’ હરેશો કહ્યું.

ડોસાનું મોઢું ગુસ્સાથી લાલ યઈ ગયું. સાથે-
સાથ પોતાની એપના ખ્યાલે વિદ્યાર્થી ગયું.

‘મત્રનું કારણ?’ વંદનાએ મત્ર કર્યો.

‘જીવાન છતાં...આમ ખૂબ ઉંમરે પહેલેથી
જેવાં સ્વભાવે કહેલ છે એટલે.’

‘જીએ’ હરેશો કહ્યું: ‘મને ચર્ચા યોગીય. ને
વંદના! તને કાપે તે શું ઉંમર કહે.’

‘દાદા, એની વાત જવા દો.’ વંદનાએ કહ્યું.

‘મને આળીસ થયાં. ને કદામ વીસ થયાં હશે પણ
તમારે મારી ઉંમર સાથે શું સંબંધ છે?’

‘હે!’ જુદ ઉત્તર આપતાં કપાઈ ગયા.

‘સંબંધ શું? એવફૂરીનો.’ હરેશો ટાકથી કહ્યું.

‘હે!’ જુદની સ્તબ્ધતા ત્રિગુણિત યઈ ખાંસી
ખાઈ, બળ એકત્રિત કરી તેમણે કહ્યું: ‘એવફૂર તમે
છો. ના-હા-તમે જ એવફૂર છો. તમે કોને મોઢે વાત
કરો છો તે જાણો છો?’

‘સાદી વાત છે.’ હરેશો કહ્યું. ‘આ તમને જ
કહેવામાં આવે છે.’

‘નાલાયકો પાછા!’ જુદે કહ્યું ‘તમારા જેવાને
હું મારા ધરમાં રાખી શકું તેમ નથી. મારું ધર
ખાલી કરો.’

‘ઓહો!’ હરેશો હસતાં હસતાં કહ્યું: ‘અમને

ફાવશે તો ધર ખાલી કરશું' પણ તમે તો બેઠા થાવ. આ ધર અમારું છે. ખાલી તમે કરો. જાવ, બહાર જાવ.' 'હે ?'

'હે શું ? હું ભાડું ભરું છું ત્યાં સુધી હું ધણી. તમે નહીં. શેકજી ! કાને પૂછીને ધરમાં દાખલ થયા છે ? નીકળો.'

જદ્દ મકાનધણીનું શરીર યુવાન ભાડૂતના હુકમે કપાઈને ધૂળનું બહાર નીકળી ગયું. દાસઆપા પોતાના ઓરડામાં આવીને બેઠા. પણ એ સંગીપાંગ લેવાઈ ગયા હતા. ધરમાં જે મિનિટ પણ શાંતિમાં બેસી શકાયું નહીં. અધી-બેકાર-નીરવતામાં 'ભાડું ભરું છું' તો હું ધણી શેકજી, નીકળો' બહાર ના બહુકારા તેમને અકળાવતા હતા. નાહીને પૂરતમાં બેઠા ત્યાં પણ તેમને લાગ્યું કે 'બા-બા...કોકરજી...' કહેતો બાબો બારણામાં બેઠો છે. દાસઆપાએ પાછળ નજર કરી. કોઈ હતું નહીં. બેઠાનું 'ભાડું ભરું છું.' નો પડથો પડ્યો. જદ્દ ડોસાની આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યું. આ બધું શું બની રહ્યું છે એ સ્વસ્થતાએ સમજવા જેટલી તેમની શક્તિ ન હતી.

ધરમાં નહીં મોકલાયી જદ્દ બહાર નીકળ્યા. ને સાંજ વખતે વિનાયકને ત્યાં ગયા. વિનાયક ચાલીના ઉપરના ભાગમાં રહેતો. 'પુષ્પા !' કહી દાદર નીચેથી જદ્દે ખૂમ મારી.

પુષ્પા ડોકાઈ. 'આવો દાસકાકા.' જદ્દ ઉપર ગયા. વિનાયકે સ્વાગત ક્યું.

'ક્યાં છે બાબો ?' જદ્દે પૂછ્યું. 'મને યંત્રું કે જોતો જાઉં. એના વગર ગમતું નથી.'

'બાબો બાલુના રૂમમાં છે.' વિનાયકે કહ્યું.

'એને ચાર દિવસથી તાવ આવે છે.'

'તાવ ?'

'હા. અગે ચાલીમાં રહીએ ત્રીએ. ઉપર રે'તું. છોકરોના પગ છૂટા થાય નહીં ને ખાધું પચે નહીં. વળી આ બાલુની દવાને અંગે મને ઝર તો હતો. ડોક્ટર કહે છે કે પેરા દાઈફાઈ છે.'

'દાઈફાઈ ? હે ?'

'ચાલો જુઓને.' કહી વિનાયક તેમને બાબો ત્રોતો હતો ત્યાં લઈ ગયો ને સાદ ક્યો. 'બાબા !'

'રેવા દો. રેવા દો. ચૂલા દો.' જદ્દે કહ્યું.

'રોજ તમારા નામની માળા જપે છે.' પુષ્પાએ કહ્યું. 'બાબા, બાઈ ! જે તો બાપા આવ્યા.'

'બાપા...' તાવના ઘેનમાં આંખ બેઝકવાને યત્ન કરી બાબો બોલ્યો ને પાછો સૂઈ ગયો.

જદ્દની આંખ પડળી ગઈ.

'મારે ત્યાં ચાલો.' જદ્દે આમ્રદ ક્યો.

'હવે એ કેશો નહીં.'

'કેમ ?'

'માંદાને લઈને કેમ આવ્યા ?'

દરમિયાન ડોક્ટર આવ્યા. તેમની સલાહ-મંજૂર લઈ જદ્દ આમ્રદ કરી તેજ સાંજે સહુને પોતાને લઈ ગયા. પોતાના બ્લોકમાં સગવડતા કરી. પોતાન પલંગ પર બાબાને સુવરાવી તે પંખો નાખતા બો-શીકા પર બેઠા.

રાત્રે તાવ જરા થોડો થયો. દાક્ટરે કહ્યું હતું કે બે ચાર દિવસમાં જ આરામ થશે પણ ખ્યાન રાખવું પડશે, એટલે ખ્યાન રાખવાની પોતાની ફરજ ગણી એ બેઠા બેઠા બાબા તરફ જોતા હતા. પુષ્પા આરામચેરમાં જરા જગી હતી. લગભગ અધરાતે બાપા કંઈક યાદ આવતાં બેઠ્યા. અવાજ ન થાય તેમ ચૂપકપીથી બાર ઉધાડી બહાર ગયા ને શુલાખનું ફૂલ તોડી પાછા આવી ઝોશકિ ડોશા રવા ને ધૂળતે દાથે આંખો લૂછીને બીજે દાથે તે ફૂલ બાબાના ધમણાસ લેતા નાક આગળ ધર્યું.

બેઠાના ઘેનમાં આગકના લાક્ષ્યોળ તાવડા મુખ પર આપું રિમત ફરક્યું. સહેજ હેડ મરક્યા ને બહુ જ ધીમે અરપંટ-રપટ અવાજે 'બાપા, સુગંધ' કહી બાબાએ દાથ બેઝો ક્યો.

જદ્દે એ દાથને દાથમાં ડઈ રાખ્યો.

૧૯૪૪

દાસ-પ્રકાશ

લે જદ્દરાય ડી. અંધરિયા ટિ. ૩૫

દાસપ્રસિદ્ધ વાર્તાઓ, લેખો, ગીતો,

દુદાઓ વગેરેનો નવો સંગ્રહ

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

રાજકોટ : ભાવનગર

અચ્ચાઓનાં દરેક દરદો માટે

વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતાની

ખનાવેલી-રજીસ્ટર્ડ

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી

એક અમૃતતુલ્ય દવા છે

માટે આજેજ એક ડબી મંગાવી તમારાં બહાણાં અચ્ચાઓને અનેક દરદોમાંથી મુક્ત કરી તંદુરસ્ત બનાવો. કીં. ડબી એકના બાર આના ઠે. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી ડીપો આંબાચોક ભાવનગર મુંબઈમાં મળવાતું દેશ કલ્યાણ ડીપો-૧ લી સુતાર મલ્લીને નાકે-મુંબઈ નં. ૪

શેરેરીઆ તાવને માટે અમારી બનાવેલી સીલ્વર કોટેડ “મેલેરીન પીલ્સ” ના ઉપયોગ કરો. કીં. ૧૦૦) ગોળીની બા. ૧ તો રૂ. ૧. ૨૫) ગોળીનું પેકેટ પ્રચાર અર્થે મફત. પોસ્ટેજ માટે બે આનાની વીણટ ભાવનગરના સીરનામે ખીડી તદ્દન મફત મંગાવી લેો.

દેશના નેતાઓ કહે છે કે..... સ્વરાજ્ય મેળવવા માટે શુદ્ધિયોગ ફેળવવો જોઈએ...સૌ કોઇ પોતાના હાથે તૈયાર કરી શકે તેવું મુગધી અને શુણ્કારી તેજ બનાવવા માટે આયુર્વેદિક ઠંડા વસાણામાંથી બનાવેલો

કેશ કલ્યાણ મસાલો-વાપરો

કીં. ડબા ૧ ના બાર આના-વી.પી. પોસ્ટેજ લુદ્ડું. એક આમાંથી પાંચ રતલ તેજ બની શકે છે.

એકજ અજમાયશથી તેલનો પ્રકાર અને ગુણ આપોઆપ સમજવામાં આવશે. ઠે. ૦ કેશકલ્યાણ ડીપો-ખેતવાડી મેનરોડ ૧ લી સુતારમલ્લીના નાકે મુંબઈ. ૪.

ભાવનગરના એજન્ટ-વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા આંબાચોક ભાવનગર. ગુજરાતના સોલ એજન્ટ-મેસર્સ મનસુખતાલ એન્ડ કું. લેડેરીયા દાવાબ બાજવાડા રોડ નરોદરા. કાઠીયાવાડના સોલ એજન્ટ-લેપી હોઠાતાલ કાળીદાસ કુલ બજાર હોડીનાર.

ઈંદોર એજન્ટ-શેઠ કુલીચંદ જૈન. પાંચલી બજાર ઈંદોર અમદાવાદ-મેસર્સ મનુભાઈ લાલભાઈ એન્ડ કું. ૩૦૮૨/૧ માંધેરોડ રતનપેળના નાસ પારો કલકત્તા-મેસર્સ નાંચાયણ્ઝ માધવલ્લ ડી. બી. એલ. પાવન એન્ડ સન્સ. નં. ૭૦ કેનૌચ સ્ટ્રીટ. નાસીક-મેસર્સ અંસીતાલ બ્રધર્સ દવાવાળા બદ્દાખી રોડ વિજ્યા સીનેમા શામે સીદેવાઈ (ડી. ચાંદા) શા. નાગરદાસ ત્રીલોચનદાસ જનરલ મરચન્ટ મું. સીંદેવાઈ

એજન્ટ્સી માટે લખો:-કેશ કલ્યાણ ડીપો-મુંબઈ. ૪.



લેખક
'મધુર'

સર્પયજ્ઞ



૧૦ વરદાન

ગરુડભાઈ તો અમૃત લઈને ચાલવા લાગ્યા. ઇંદ્રને થયું કે આ તો સાચોસાચ અમૃત ગયું. હવે શું થાય? અમૃત તો એકલા દેવતાઓ માટે જ છે, પીળા અમૃત પીને અમર થઈ જશે તો પછી સ્વર્ગનું અને સ્વર્ગના દેવતાનું આવી જાન્યું. કોઈ પણ હિસાબે ગરુડ પાસેથી અમૃત પડાવી લેવું જ ભોઈ એ. પછી તો છેલ્લાં ઉપાય તરીકે ઇંદ્રે ગરુડ ઉપર પોતાનું વજ્ર ફેંક્યું.

ગરુડ તો નાચતો-ફૂટતો અમૃત લઈ ઘર તરફ જતો હતો. એને હવે કોઈ જાતની ખીક ન હતી. ઇંદ્ર મનમાં મનસૂળા ઘડતો હતો તેની ગરુડને તો કોઈ જ ખબર ન હતી.

ત્યાં તો ઝમઝમ કરતું ઇંદ્રનું વજ્ર પોતા તરફ આવતું ભોયું. ગરુડ વિચારમાં પડી ગયો. એને થયું, ઇંદ્રનો મરડ હજુ પણ માતો નથી. ખાયલાની જેમ પાછળથી ઘા શું કરે છે? પણ

કોઈ ફિકર નહિ. ઇંદ્રને પણ એક વખત તે દેળાડી આપું. ગરુડ ક્રોધથી રાતોપીળો થા ગયો. વજ્રને ચાંચથી ભાંગી નાખવા મોડ પહોળું કરી તે ધસ્યો.

વળી એને વિચાર આવ્યો: ઇંદ્રનું આ વજ્ર જગતનું મોટું હથિયાર ગણાય છે. દધીવિ ઋષિના હાડકામાંથી તે બનાવેલું છે. એને હું નાશ કરીશ તો ઋષિનું અપમાન થશે એનું કોઈક માન તો રાખવું ભોઈ એ.

એમ મનમાં નક્કી કરી તેણે એક પાંખડું લાંબું કર્યું અને મોટેથી બોલ્યો: 'જે ઇંદ્ર તારા હથિયારનું માન રાખું છું.'

વજ્ર તે પાંખડાને અડચું ન અડચું ન તરત જ પાછું ફરી ગયું. પાંખડું નીચે પૃથ્વી ઉપર પડ્યું. સ્વારથી તે સુપર્ણ તરીકે જાળખાયું.

ઇંદ્ર તો સડાક જ બની ગયો હવે જ તેને જ્યાવ આવ્યો કે ગરુડ કેટલો ગળવાન છે! એને કોઈ રીતે છતી ચકાય એમ નથી. એને



સાથે દુસ્મનાવટ કરવામાં કાંઈ માલ નથી. એટલે એણે ફેરવી તોળ્યું. 'ગરુડ! તારા પરાક્રમથી હું પ્રસન્ન થયો છું. વરદાન માગ.'

ગરુડ કહે: 'ઈદ્રરાજ! બસ આટલી વારમાં જ હારી ગયા?'

ઈદ્ર કહે: 'હું તો તારી પરીક્ષા કરતો હતો. ગરુડ, તું તો અમારો મિત્ર છે.'

ગરુડ કહે: 'દેવરાજ! સર્પોએ કેટલાંય વરસથી મારી માને દુઃખ દેવામાં કાંઈ બાકી રાખ્યું નથી. તમે મારા ઉપર ખરેખર પ્રસન્ન થયા હો તો મને એટલું વરદાન આપો કે હવેથી એ દુષ્ટ સર્પો જ મારો ચારો બની રહે. બધાં દેખું ત્યાંથી, બધાં જૂબ લાગે ત્યારે, બસ સાપોને જ વીણી વીણીને ખાઈ. એવું હેર મને ન થયે.'

ઈદ્રે કહ્યું: 'તથાસ્તુ, પણ બાઈ, મારી એક વાત સાંભળી લે.'

ગરુડ કહે: 'વરદાન તો આપી દીધું. હવે કઈ વાત બાકી રહી છે?'

ઈદ્ર કહે: 'જે અમૃત પીએ તે અમર થઈ જાય. પછી તો એ બધા દેવલોક ઉપર ચડાઈ લઈ આવે અને જગતમાંથી સારાસારનો તાથ ચૂક જાય, એટલા માટે તો અમૃતને અહીં સાચવી રાખ્યું હતું. તું એ લઈ જઈશ તો મોટી ઉપાધિ થઈ પડશે.'

ગરુડ કહે: 'પણ મારી માને છોડાવવા માટે મારે એની ખાસ જરૂર છે. સર્પોને મેં વચન આપ્યું છે. અમૃત આપું તો જ તેઓ મારી માને દાસીપણમાંથી છૂટી ફેરે.'

ઈદ્રે કહ્યું: 'પણ હવે તો મેં તને વરદાન આપ્યું છે ને. વીણી વીણીને બધાને ખાઈ ના. તારી મા આપોઆપ છૂટી જશે.'

ગરુડ કહે: 'પણ હવે મારું વચન કઈ ખય!'

ઈદ્ર કહે: 'તો તું એક કામ કર. તારે અમૃત સર્પોને હાથોહાથ ન આપવું. અમુક

જગ્યાએ મૂકી રાખવું અને સાપને કહેવું કે જુઓ પણ અમૃત મૂક્યું છે. પછી હું હું ને સાપ છે. એટલું તો કરીશ ને?'

ગરુડ કહે: 'હા, એમ કરવામાં મને બંધો નથી.'

ઈદ્રે ગરુડને આશીર્વાદ આપ્યા અને ગરુડ ખુશી થતો થતો આગળ ચાલવા લાગ્યો.

રસ્તામાં તેને નારાયણ મળ્યા. ગરુડને જોઈ ને તે કહે: 'ગરુડ! તારું પરાક્રમ અને તારી માતૃભક્તિ જોઈને હું તારા પર પ્રસન્ન થયો છું. માગ! માગ!'

ગરુડે ભગવાનને પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું: 'ભગવાન! હું અમર થાઉં અને મારું સ્થાન હિમેશાં તમારા ઉપર રહે, એવું વરદાન આપો. નારાયણે કહ્યું: 'તથાસ્તુ.'

ગરુડના મનમાં થયું કે આ બધા મોટા માણસો વારે વારે 'માગ! માગ!' કરતા બિમાર છે, તે આપણે કંઈ કમ છીએ! હું જ નારાયણને વરદાન માગવાનું કરું. તેણે કહ્યું: 'નારાયણ! તમે પણ મારી પાસેથી કાંઈક માગો. તમે બહુ ભલા અને ઉદાર છો.'

નારાયણ કહે: 'તું મારું વાહન બની રહે અને મેં તને વરદાન આપ્યું છે કે તારું સ્થાન મારા ઉપર રહેશે. તો તું ધન વિશે રહે.'

ગરુડે કહ્યું: 'તથાસ્તુ' નારાયણને પ્રણામ કરી ગરુડ પોતાને રસ્તે પડ્યો.

૧૧ માતાનો છુટકારો

ઘેર આવીને ગરુડે બધા સાપને એકઠા કર્યા: 'જુઓ હું તમારે માટે અમૃત લાવ્યો છું.'

સાપ તો એ સાંભળી ખુશી ખુશી થઈ ગયા: 'અમૃત આવ્યું, અમૃત આવ્યું.'

'આ કુંપો હું અહીં દાખ ઉપર મૂકું છું. નાહીધોઈ, પવિત્ર થઈને પછી જ એને અડજો.' ગરુડે કહ્યું.

‘જરાણર ! જરાણર !’ સાપનો હરખ તો ક્યાંય માતો ન હતો.

‘હેવે મારી માને છૂટી કરો.’ ગરુડે કહ્યું.

‘આજથી તારી મા છૂટી.’ બધા સાપ એકીસાથે બોલી ઊઠ્યા.

ગરુડ તો સીધો મા પાસે પહોંચી ગયો અને તેને દાસીપણમાંથી છોડાવી થેર લઈ ગયો.

સાપ બધા નાચતા કૂદતા નદીએ નાહવા ગયા.

પાછળથી લાગ ભેઈ ઇંદ્ર અમૃતનો કૂંપો ઉપાડી પોનાર લણી ગયો.

નાહીધોઈ આવીને જુએ તો અમૃતનો કૂંપો ન મળે. બધા સાપ વિચારમાં પડી ગયા. આટલી વારમાં અમૃત ક્યાં ગેળ થઈ ગયું ?

એક સાપ કહે : ‘એ હુઆ ગરુડના જ કામા છે. એમ કરીને આપણને છેતરી ગયો. અમૃત પણ ઉપાડી ગયો અને એની માને છોડાવી ગયો.’

બીજો કહે : ‘પણ એમ ક્યાં આપણે એને છોડવાના હતા ? હમણાં મારી નાખશું.’

બધા સાપ કહે : ‘જસ મારી જ નાખીએ.’

ત્યાં તો એક જણની નજર લાગે ગઈ. તે બોલી ઊઠ્યો : ‘પેલો કેણે બય છે ?’

ઉપરથી અવાજ આવ્યો : ‘એ તો હું છું. ગરુડે તમને લાવી આપેલું અમૃત ઉપાડી બઈ હું. તાકાત હોય તો આવી બઝો.’

ગિચારા સાપથી કાંઈ આકાશમાં ઊડી શકાય એમ ન હતું. એ તો મોહું વકાસી ઇંદ્ર તરફ ભેઈ રહ્યા.

થોડી વારે એક સાપ બોલ્યો : ‘આ દાસ ઉપર કૂંપો મૂક્યો તો. એકાદ ટીપું તો પડ્યું હશે ને !’

એ સાંભળતાં જ બધા સાપ એકીસાથે દાસ ઉપર તૂટી પડ્યા. લાંબી લાંબી જીભ બહાર કાઢી દાસ ચાટવા લાગી ગયા. દાસની

તો તલવારની ધાર જેવી ધાર. અમૃત તો મળ્યું, પણ જીભના ચિરાકા બોલી ગયા. આજની ઘડી ને કાલ નો દી. હજુ પણ સાપની જીભ ચિરાયેલી હોય છે.

એક કરતાં બીજુ થયું. હજુ તો ગિચારા જીભમાંથી ટપકતું લોહી ચાટવામાં પડ્યા ત્યાં તો ગરુડભાઈ આવી પહોંચ્યા. એને તો કંકડીને ભૂખ લાગેલી. તે લાગલે જ સર્પો ઉપર તૂટી પડ્યો. એક એકને વીણી વીણીને ખાવા લાગ્યો. ભાઈબંધને ઇંદ્રનું વરદાન હતું, એ ચડવાની તો બીક જ ન હતી.

ઘણાં વરસ સુધી એ દુષ્ટોએ એની માને દુઃખ દીધું હતું. આજ તો ગરુડ ધરાઈ ધરાઈને જાહેરા લઈ રહ્યા હતા.

સાપ તો ચીસેચીસ પાડવા લાગ્યા. જેને જ્યાં કાળું ત્યાં નાસવા લાગ્યા. કો’ક દર : પેસી ગયા, કો’ક જાઓલમાં ગડી ગયા. કો’ક પાણીમાં સંતાઈ ગયા.

તે દિવસથી સાપ દરમાં કે જાઓલમાં ગઈ રહે છે. એને ગરુડની એવી બીક લાગી ગયેલી છે.

ગરુડને તો લાલતો ચારો મળી ગયો. ન્યારે ભૂખ લાગે ત્યારે વીણી વીણીને સાપને જ ખાય. એ રીતે એને ચારાપાણીની ચિંતા મટી ગઈ અને દુનિયાના માણસોને પણ સાપનો ભય ઓછો થયો.

૧૨ શાપનો ઉપાય

સાપને માથે તો ભારે આફત આવી પડી. એક તરફથી ગરુડ વીણી વીણીને ખાવા લાગ્યો. બીજી તરફ માતાનો શાપ તો ઊલો જ હતો.

ઉચ્છેદ્રવાને પૂછે લટકવાની ના પાડી હતી, તેમને કદુએ શાપ આપ્યો હતો કે જનમેજય રાજના યજ્ઞમાં પડીને બધા બગી મરજો.

એ તો માતાનો શાપ હતો. માતાનાં વાક્યો કોઈ કાળે ગિચ્યા ન થાય.

હવે કરવું શું ? બધા સાપ એક દિવસ
આ વાતનો વિચાર કરવા બેઠા.
જનમેજય રાજાનો તો એ વખતે જન્મ
પણ નહોતો થયો.

બધા જેને જેમ કાવ્યું તેમ સુક્ષિત ગતા-
નતા હતા. કોઈ કહે: 'પ્રાણીઓ બધી રાજાને
સમજાવીએ કે યજ્ઞ કરવાથી કોઈનું મારું થતું
નથી.'

કોઈ કહે: 'મંત્રી બધી રાજાને સમાચાર
આપીએ કે યજ્ઞ કરવાથી કોઈ પુણ્ય થતું નથી.
ખાલી પૈસાનો ધુમરો જ થાય છે.'

કોઈ કહે: 'યજ્ઞ કરાવવા જે પ્રાણીઓ બધા
એને જ કરીએ. પછી યજ્ઞ કોણ કરાવશે ?'

કોઈ કહે: 'યજ્ઞનાં સાધનો જ ચોરી જઈએ.'

કોઈ કહે: 'વરસાદ બધી ટૂંક ઉપર તૂટી
પડીએ. અને અગ્નિ હોલની નાખીએ.'

આમ જેને જે સૂઝ્યો તે રસ્તો ગતાવધા
માંડ્યા.

એકે તો એમ પણ કહ્યું કે, જનમેજયનો
જન્મ થયો કે કેમ ? એ કોણ બલ્લી બેઠું
છે. અત્યારથી નકામી ચિંતા શા માટે કરો
હો ?'

પણ એક ડાહ્યા સાપે કહ્યું: 'આ બધી
નકામી વાત છે. માતાએ શાપ આપ્યો છે.
આ જેવી બીજી કોઈ શક્તિ દુનિયામાં નથી.
એનો દીધેલો શાપ કોઈ કાળે મિટ્યા જવાનો
નથી. પ્રજ્ઞાના અક્ષર જ માની લ્યો.'

'ત્યારે કરવું શું ?' કેટલાક સાપ બોલી
ઠોક્યા.

એવામાં એકાપત્ર નામનો સાપ બેઠ્યો:
જનમેજયનો યજ્ઞ કેવી રીતે બંધ થયો એની
બંને બાજુ છે.'

'ત્યારે બાઈ! અત્યાર સુધી બોલતો કેમ
નથી ?' બધા સાપ તેની સાચું જોઈ રહ્યા.
એવાપત્રે પ્રજ્ઞ: 'માએ જ્યારે શાપ દીધો

ત્યારે દેવતાએ પ્રજ્ઞાજીને એના નિશ્ચય માટે
પ્રાર્થના કરી. સમૂદ્રમંથન વખતે અનંત નાગે
નેતરું બની જે મોટું કામ કર્યું હતું તેથી
પ્રસન્ન થઈને પ્રજ્ઞાજીએ કહ્યું કે યાયાવર સુનિના
વંશમાં એક જરતકાકુ નામનો સુનિ થશે. એ
વાસુકિ નાગની બહેન જરતકાકુને પરણશે.
એનાથી આસ્તિક નામનો એક પુત્ર ઉત્પન્ન થશે
એ આસ્તિક જનમેજય રાજાનો યજ્ઞ બંધ
કરાવશે.'

'ત્યારે તો આપણે જરતકાકુ સુનિને શોધી
કાઢી એને વાસુકિની બહેન પરણાવીએ.' સાપ
બોલી ઊઠ્યા.

અને બધા સાપ જરતકાકુ સુનિને શોધવા
ત્યારે તરફ ઊપડી ગયા.

૧૩ પરીક્ષિત

આપણે વારે ઘડીએ જનમેજય રાજાના
યજ્ઞની વાત કરીએ છીએ. પણ એ જનમેજય
રાજા કોણ હતો ? કયાંનો રાજા હતો ? શા માટે
એને સર્પચંદ્ર કરવો પડ્યો ? એ તો કોઈ
બાણતા નથી-આટલો હવે એ વાત કરીએ.

હસ્તિનાપુરમાં પરીક્ષિત કરીને એક રાજા
હતો. પરીક્ષિત રાજાને ચિકારનો બહુ શોખ.
એક દિવસ રાજા ચિકાર કરવા ગયો. કેટલાંય
જંગલ, નદીનાળાં, પહાડપર્વત વગેરેને તે
ઘણું દૂર નીકળી ગયો. તેવામાં તેણે એક હરણ
દીઠું. રાજાએ તરત જ નિશાન સાંધી તીર
છોડ્યું. હરણને તીર વાગ્યું તો ગરુડ, પણ
હરણ એવું આલાક કે થોડો ચરકોજ થયો અને
તે ત્યારે પળે નાહું.

રાજા ઊપડ્યો હરણની પાછળ. હરણ તો
ચોટી ચોટી છલાંગો ભરતું આગળ અને આગળ
દોડ્યું બધા. રાજા ઘણો થોડો દગડાવે પણ
આંખી જ શકે નહિ. એમ કરતાં કરતાં તો
ઘણું દૂર નીકળી ગયા અને હરણ એવું આબાદ
છટકી ગયું કે પત્તો જ ન મળે.

ખરા ખચેર થયેલા. તડકે કહે માડું કામ. રાજા અને તેનો ઘોડો પરસેવે રેળાએ થઈ ગયા.

ઐટલામાં એક ઋષિને રાજાએ જોયા. ગાયત્રીમાં ગાયો ચરતી હતી. વાછરુ ધાવતાં હતાં અને વાછરુના મોંમાંથી જે શીલુના ફાદા બહાર હતા તે ઋષિ આંટો.

રાજાએ ઋષિને પૂછ્યું: 'મહારાજ? તમે એકેય હરણને જોયું.'

ઋષિએ કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. એ તો શીલુના ફાદા આટચા કરે.

રાજા તો ગુસ્સે થઈ ગયો. તેણે જોરથી ઘાંટો પાડી પૂછ્યું: 'એલા એ સાંભળતો નથી? કાંઈ હરણને જોયું?'

ઋષિ તો કાંઈ બોલે કે ચાલે.

રાજાના ક્રોધનો તો પાર રહ્યો નહિ. એણે ઋષિના ગાવડા ઇંચેડી પૂછ્યું: 'એલા ભામતા! કેમ જવાબ આપતો નથી? માડું હરણ જોયું?'

છતાંય ઋષિ તો ચૂપ.

હવે રાજાથી રહેવાયું નહિ. તે બોલ્યો: 'તું એમ સીધી રીતે જવાબ નહિ આપે. જોઈ લે તારી વડે ઠડું છું તે.'

રાજાએ થોડે દૂર એક મરેલો સાપ પડ્યો હતો તે ગાણુના એક છેડાથી ઉપાડી લીધો અને ઋષિના ગળામાં પહેરાવી દીધો.

તોય ઋષિ તો બહુ કાંઈ જ જન્યું નથી એમ શીલુના ફાદા આટચે બંધ છે.

આ જોઈને રાજાનો ગુસ્સો બિતરી ગયો. એને પ્રત્યાપ્ત થવા લાગ્યો. ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં તેણે ઋષિનું કેવું અપમાન કરી નાખ્યું? તે દુઃખી થાતો થાતો રાજધાની તરફ પાછો ફર્યો.

એ ઋષિનું નામ શમીક. મોટા તપસ્વી હતા. શાપ દીધો હોત, તો પરીક્ષિત ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં જળીને ભસ્મ થઈ ગયો હોત. પણ પોતે બહુ ઉદાર. પોતાને મુનિમત્ત હતું

એની રાજાને ક્યાંથી ખબર હોય? એટલે રાજાનો શું વાંક? એટલે ઋષિએ રાજાને શાપ દીધેલો નહિ.

પણ તેનો પુત્ર શૃંગી કાંઈ રાજાને એમ જતે કરે તેવો નહતો. એને આ વાતની ખબર પડી એટલે એ ગુસ્સે થઈ ગયો. તેણે પૂછ્યું: 'કય નરાધમે મારા પિતાનું અપમાન કર્યું?'

કૃશ નામના શિષ્યે કહ્યું: 'હસ્તિનાપુરના રાજા પરીક્ષિતે'

'એ દુરાત્માને આજથી સાત દિવસની અંદર તક્ષક નાગ કરડશે અને તેનું મોત થશે.' શૃંગીએ શાપ આપ્યો.

શમીક ઋષિને આ વાતની ખબર પડી. તેમણે પુત્રને ઠપકો દીધો: 'બેટા! બહુ ખોટું કર્યું. આપણો ધર્મ તો કામ કરવાનો. રાજાને ખબર નહિ કે મારે મૌનમત્ત છે. નહિતર એ થોડો માડું અપમાન કરે? બહુ ખોટું કર્યું.'

પણ હવે શું થાય? શાપ દીધો હતો તે કાંઈ ફાંક થાય તેમ ન હતું.

શમીક ઋષિને થયું કે રાજાને ખબર તો કાંઈ દેવા જોઈએ. તેમણે ગૌરમુખ નામના એક શિષ્યને રાજા પાસે મોકલ્યો.

પરીક્ષિત રાજા કચેરી ભરી બેઠો હતો. ત્યાં ગૌરમુખે આવી શૃંગી ઋષિના શાપની વાત કરી. વાત સાંભળી રાજાએ કહ્યું: 'મને શાપ દીધો તે સાડું જ કર્યું છે. મારા જેવા પાપીનું એ રીતે મોત થાય એ જ યોગ્ય છે. અરેરે મેં કેવું ખરાબ કામ કર્યું?'

પણ મંત્રીઓએ રાજાને સલાહ આપી. 'રાજા, પ્રત્યાપ્ત થઈ પાપ પોતાઈ જાય છે શમીક ઋષિએ તો ગુનો માફ કર્યો. એટલે આપણે જનતા ઉપાય તો કરવા જ જોઈએ.'

રાજાએ કહ્યું: 'ઋષિના શાપમાંથી હવે હું બચી ચકું તેમ નથી છતાં તમને જેમ ઠીક લાગતું હોય તેમ કરો.'

પછી તો રાજ્યના મોટા મોટા કડિયાઓને બોલાવ્યા. એક થાંભલા ઉપર વિશાળ મહેલ બનાવ્યો. એવો મહેલ કે એક કીડી પણ તેમાં પ્રવેશી શકે નહિ.

રાજા એ મહેલમાં રહેવા લાગ્યો. કોઈને ત્યાં જવાની રજા ન હતી.

આરે તરફ ઉઘાડી તલવારે સિપાઈઓનો પહેરો બેસી ગયો હતો મહેલમાં તમામ બંદતનાં ઓસડ તૈયાર રાખવામાં આવ્યાં હતાં. ગમે તેવો ઝેરી સાપ કરડે તોપણ જરાક ઓસડ લગાડવાથી ઝેર તરત જ નાબૂદ થઈ જાય એવાં રામળાણુ ઔષધો હતાં.

આમ બધી તૈયારી કરી રાજા પરીક્ષિત એ મહેલમાં રહેવા લાગ્યો. તક્ષકના ભાર ન હતા કે તેમાં પેસી શકે.

એક દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ, એમ કરતાં છ દિવસ વીતી ગયા. રાજા તો નયિંત યાની મહેલમાં રહે છે. તક્ષકની એને જરાકે યીક નથી.

૧૪ તક્ષકે કરડવા જાય છે

સાતમા દિવસની સવારે તક્ષકે પરીક્ષિત રાજાને કરડવા જવાની તૈયારી કરી. ઘરડા પ્રાક્ષણનો વેષ હાઈને તે હસ્તિનાપુરને રસ્તે પડ્યો.

એ જમાનામાં કાશ્યપ નામનો પ્રાક્ષણ સાપનું ઝેર ઉતારવાના અકસીર મંત્ર ભણતો હતો. ગમે તેવો ઝેરી સાપ કરડ્યો હોય, પણ કાશ્યપ એક બે અને ત્રણ વખત મંત્ર ભણી માણી છાંટે કે તરત જ સાપનું ઝેર ઊતરી જાય.

તેને ખબર પડ્યા કે શ્રંગી ઋષિએ પરીક્ષિત રાજાને શાપ આપ્યો છે કે સાત દિવસની અંદર તેને તક્ષક નાગ કરડશે અને તેનું મોત થશે.

કાશ્યપના મનમાં થયું કે જો હસ્તિનાપુર પાંચ અને તક્ષકના ઝેરથી પરીક્ષિત રાજાને પચાવાય તો ખૂબ પૈસા મળે. જિયારો ગહું

ગરીબ હતો. ટંક પૂરતું ખાવાના સાંચા હતા. એટલે જો આ કામ થઈ જાય તો ભવનું દાન દર જાય.

એમ વિચાર કરી એ પણ હસ્તિનાપુર તરફ રવાના થયો.

રસ્તામાં એને ઘરડા પ્રાક્ષણના રૂપમાં તક્ષકનો ભેટો થઈ ગયો.

તક્ષકે પૂછ્યું: 'મહારાજ! ક્યાં જાઓ છો?'

કાશ્યપે કહ્યું: 'પરીક્ષિત રાજાને તક્ષક નાગ કરડવાનો છે, તેનું ઝેર ઉતારવા જઈ છું.'

તક્ષકે કહ્યું: 'મહારાજ! શા સાડુ સુવાર થાઓ છો? તક્ષકનું ઝેર ઉતારવાની કોઈની તાકાત નથી.'

કાશ્યપ કહે: 'કોઈની તાકાત ભલે ન હોય, મારી તો છે.'

તક્ષક કહે: 'મહારાજ! હું જ તક્ષક છું અને પરીક્ષિતને કરડવા જઈ છું. હું કહું છું કે મહારાજ! આ લાંબા પંથની માથાફાટ મૂકી ઘો અને છાનામાના ઘર લોગા થઈ જાય. તમારી વિદ્યાનું ત્યાં કંઈ ચાલવાનું નથી.'

કાશ્યપ કહે: 'આપણે ત્યાં જઈને ખાતરી કરશું.'

તક્ષક કહે: 'તમારી વિદ્યાનું તમને એટલું બધું શુભાન હોય તો આપણે તેની પરીક્ષા કરીએ. હું આ ઝાડને કરડું. આનું મળનું લીડુંછમ ઘટાટોપ ઝાડ કરડતાંની સાથે જ જળીને ભસ્મ થઈ જશે. એને તમે પાણું સળવન કરો તો હું જાણું કે તમારી વિદ્યા સાચી.'

કાશ્યપ કહે: 'ભલે.'

તરત જ તક્ષક તે ઘટાટોપ વડલાના ઝાડને કરડ્યો. કરડતાંની સાથે જ તે જળીને ભસ્મ થઈ ગયું. એવું કાતિલ તક્ષકનું ઝેર હતું. પછી તે બોલ્યો: 'હવે મહારાજ! એને હવે સળવન કરો.'

કાશ્યપ તો તરત જ મંત્ર બાણવા લાગ્યો. એક, બે અને ત્રણ વખત મંત્ર લખી પાણીની અંજલિ છાંટી, ત્યાં તો જોઈ લ્યો મળ. વડલો જેવો હતો તેવો ઘેરગલીર જાની ગયો.

તક્ષક તો આ જોઈને સડાક જ જાની ગયો. તે ક્યાંય સુધી કાશ્યપ સામું જોઈ રહ્યો.

કાશ્યપે કહ્યું: 'કેમ જોયું ને? તારું એ મારા મંત્રજાળ પાસે કાંઈ વિસાતમાં નથી.'

તક્ષકે ગરીબજા જાની કહ્યું: 'મહારાજ! તમારું મંત્રજાળ ખરેખર અદ્ભુત છે. પણ તમારે પરીક્ષિતને બચાવવાનું કાંઈ કારણ ખરું.'

કાશ્યપે કહ્યું: 'હું જાહુ ગરીબ છું. પરીક્ષિત રાજાને જીવતદાન આપું તો મને કેટલું બધું ધન મળે!'

તક્ષકે કહ્યું: 'પણ મહારાજ વિચાર તો કરો. હું કાંઈ અમસ્થો અમસ્થો પરીક્ષિતને કરડવા જાઉં છું? મને શરીરક અધિના પુત્ર શ્રૃંગીની આજ્ઞા થઈ છે. મારે ગયા વિના છૂટકા નથી. બીજાને કરડતાં મને જાહુ દુઃખ થાય છે, પણ આ તો નિરુપાયે જવું પડે છે. હું પરીક્ષિતને કરડીશ અને તમે એને બચાવશો તો શ્રૃંગી જેવા મોટા અધિન વચન મિથ્યા જશે. એનો તો ખ્યાલ કરો.'

કાશ્યપ કહે: 'એ હું કાંઈ ન જાણું. મારે તો કામ સાથે કામ.'

તક્ષકે કહ્યું: 'પણ તમારે કેટલા પૈસા જોઈએ?'

કાશ્યપ કહે: 'પરિયાના પરિયા જાય તો પણ ન ખૂટે એટલા. લીજા માગી માગીને હવે તો હું થાકી ગયો છું.'

'તો મહારાજ! હું જ એટલા પૈસા આપું તો?'

'તો મારે હસ્તિનાપુર સુધી લાંબા ટાંટિયા કરવાની શી જરૂર?'

'મહારાજ! તમારાથી લઈ શકાય એટલું

ધન લઈ લ્યો.' એમ કહી તક્ષકે તત્કાળ ત્યાં ને ત્યાં સોનું, રૂપું, હીરા, મોતી, અવેર, વગેરેનું ઢગલું ઢગલા ખાડા કરી દીધા.

કાશ્યપ તો તરત જ પોતાથી જીપકડ્યું તેટલું ધન ગાંઠે ખાંધી તક્ષકને આશીર્વાદ દે પાછો વળી ગયો.

૧૫ તક્ષકે ડર્યો

તક્ષક હસ્તિનાપુર પહોંચ્યો ત્યારે પરીક્ષિત તો નિરાંત કરીને નવા જનાવેલા મહેલમાં બેઠો હતો. આરે તરફ એવો મજબૂત ચોકીપહોરો લાગી ગયો હતો કે ભાઈજાંથથી અંદર પેસી શકાય તેવું ન હતું. તેમાંય આજ તો સાતમે અને છેલ્લો દિવસ હતો. એટલે બધા ખૂબ હોશિયાર જાની ગયા હતા.

પણ તક્ષક જાહુ સુક્રિતજાજ હતો. તેણે બીજા નાગને બોલાવ્યા અને કહ્યું: 'આમ સીધી રીતે તો હું અંદર પેસી શકું તેમ નથી. તમે બધા પ્રાણીઓને વેશ લઈ આશીર્વાદ આપવાને જાહાને અંદર ધૂસો. હું તમારી પૂજાની સામગ્રીની અંદર છુપાઈ રહીશ.'

નાગોએ કહ્યું: 'પણ અંદર જવા દેશે? કાંઈને અંદર જવાની રજા નથી.'

તક્ષકે કહ્યું: 'આશીર્વાદ આપવા આવતા પ્રાણીઓને ના નહિ કહે. આજે તો સાતમે દિવસ છે, આજે તો રાજાને આશીર્વાદની ખૂબ જરૂર છે.'

નાગોએ તરત જ પ્રાણીઓને વેશ લઈ લીધો. હાથમાં પૂજાની સામગ્રીના થાળ લીધા અને 'રાજમહેલને દરવાજો આવી ઊભા.

પહોરેગીરોએ તરત જ તલવાર આડી ધરી: 'અંદર નહિ જવાય.'

નાગોએ કહ્યું: 'અમે તો રાજાને આશીર્વાદ આપવા જઈએ છીએ.'

એક પહોરેગીરે અંદર જઈ રાજાને જાગર આપ્યા. રાજાએ કહ્યું: 'આશીર્વાદ દેવા આવતા'

સંગ્રામ કાળમાં પણ.....

૧૯૪૩ના વર્ષાન્તે
ભરપાઇ થયેલું
નવું કામકાજ.

રૂ. ૧,૫૫,૦૦,૦૦૦ થી વધુ

ધી બોમ્બે લાઇફ
એસ્યુરન્સ કું. લી.

સ્થાપના ૧૯૦૮

હેડ ઓફીસ:

૪૫-૪૭ ચર્ચર્સ્ટ્રીટ, કોલ : મુંબઈ

આખા કાઠિયાવાડમાં ઉદાર
શરતોથી એજન્ટો નીમવાના છે.

૧ : વધુ વિગત માટે મળો યા લખો :

પ્રાન્થ મેનેજર

કાઠિયાવાડ પ્રાન્થ ઓફીસ

રાજકોટ સી. એસ.

અથવા

વિજેન્દ્ર એસ. મહેતા,

એજન્ટ સી. ઈન્સ્પેક્ટર

ખારગેડ-લાવનગર

૦

નાની રકમની ચોલીસી માટે ઉપરોક્ત
કંપનીની સળસીડિયરી "સ્વદેશી
પ્રોવીડન્ટ" કું. માં તમારો વિભો ઉતરાવો

પ્રાણજોને ના કહી શકાય નહિ. એમને ખુશીથી
અંદર આવતા હો.

મહામંત્રી ત્યાં બેઠા હતા તેમણે કહ્યું: 'પણ
મહારાજ! કાંઈ દરેકો હશે તો?'

રાજાએ કહ્યું: 'એવી બીક રાખવાની જરૂર
નથી. પ્રાણજોને ના કહી જ શકાય નહિ. આજે
સાતમો દિવસ છે. આજે આશીર્વાદની કેટલી
બધી જરૂર છે? એમને આવવા દો.'

પ્રાણજો અંદર આવ્યા. વિધિ પ્રમાણે
રાજાને આશીર્વાદ આપી પ્રસાદીનાં ફળફૂલ
આપી સ્થાના થયા.

સાંજ પડવાને હવે વાર ન હતી. સાતમા
દિવસની એ સાંજ પડતી હતી. એ દિવસનો
સૂરજ આઘમી બાય એટલે રાજાને માથેથી
ઘાત બાય. જેમ જેમ દિવસ બળતો જતો હતો
તેમ તેમ રાજાની બીક જોડી થતી જતી હતી.

હવે તો સૂરજ ઘોડો જ બહાર ફેખાતો
હતો. રાજા ખૂબ લાઠેરમાં આવી ગયો. તેણે
મંત્રીને કહ્યું: 'આજે સાતમો દિવસ પણ પસાર
થઈ ગયો. ચાલો માથેથી ઘાત ગઈ. લાવો
હવે પ્રાણજોની પ્રસાદી લઈએ.'

મંત્રીએ કહ્યું: 'મહારાજ! સૂરજ પૂરેપૂરો
આઘમી જવા લાગ્યો.'

રાજા કહે: 'તમે તો બહુ બીકથી સૂરજ
આઘમી જવાને હવે ક્યાં વાર છે? અને તક્ક
હવે ક્યાંથી આવવાનો હતો? એક ફળ લાગે.'

મંત્રી આનાકાની કરતો રહ્યો અને રાજાએ
પેલા ધાળમાંથી એક ફળ ઉપાડી લીધું.

એ ફળ લાંગતાંની સાથે જ તેમાંથી એક
બહુ જ નાના લાલ કીડો નીકળ્યો. રાજા ઘડી
ભર તો વિચારમાં પડી ગયો, પણ તરત જ તે
હસતાં બોલ્યો: 'મંત્રીજી! જુઓ! તક્ક આવી
પહોંચ્યો. કેવું વામનરૂપ ધરીને આવ્યો છે?
અને રંગ પણ કેવો છે? રાજાનો રાતો રાતો!
તે ખૂબ હસવા લાગ્યો.

મંત્રી ઉતાવળો ઉતાવળો બોલી બેઠ્યો:
'મહારાજ! એને નાંચે નાખી દો.'

રાજા તો ઝસ હસ્યે જ બંધ. હવે તો સૂરજ આઘમી જવાને કાંઈજ વાર ન હતી. તે હરખના વેગમાં બોલી બેઠ્યો: 'મંત્રીજી! તમે તે શી વાત કરો છો? તક્ષક મને ન કરડે તો શ્રૃંગી ઋષિને શાપ મિથ્યા બંધ ને? પછી એવા મોટા ઋષિઓના વચનમાં કોણ વિશ્વાસ કરે? ખરેખર આ જ તક્ષક છે. લે ભાઈ તક્ષક, મને કરડ.' રાજાએ પેલા કીડાને પોતાની ડોક ઉપર મૂક્યો.

'હાં હાં મહારાજ! શું કરો છો?' એમ બોલતો મંત્રી બેગાકળો બહો થયો, પણ એનું કાંઈ વળે તેમ ન હતું. એ લાલ કીડો ખરેખર તક્ષક નાગ હતો.

ડોક ઉપર ચોટતાં જ તેણે વિકરાળ સ્વરૂપ

ધારણુ કયું અને મહા ભયંકર અવાજ કરી તે બોલ્યો: 'મહારાજ પરીક્ષિત? હું જ તક્ષક નાગ છું. ઋષિના શાપથી આજે તને કરડું છું. તારામાં શક્તિ હોય તો મારા ઝેરથી તારી બંધનને ગથાવજે.'

તક્ષકે રાજાને ડંશ દીધો. રાજા તત્કાળ ઘરણી ઉપર ઢળી પડ્યો. ચારે તરફ હાહાકાર મચી ગયો.

ઘણી દવાઓ કરી. ઘણી સારવાર કરી. મોટા મોટા ધનવંતરી કામે લાગી ગયા. પરંતુ તક્ષકનું હુળાહળ ઝેર ઉતારવાની કોઈની તાકાત ન હતી. સાતમા દિવસેના સૂરજ આઘમી ગયો તે પહેલાં રાજા પરીક્ષિત તક્ષક નાગના ડંશથી મૃત્યુ પામ્યો.

એ રીતે શ્રૃંગી ઋષિનો શાપ સિદ્ધ થયો.



સ્પષ્ટીકરણ

દરેક મહિનાની અધવચને જદે મહિનાની શરૂઆતમાં 'અંક આપવાના' ઇરાદાથી 'કદાની'નો ત્રીજો અંક ઓગસ્ટની પંદરમીએ આપવાને જદે સપ્ટેમ્બરની પંદેલી તારીખે પ્રગટ કર્યો. પરિણામે ઘણા ભાઈઓ તરફથી ઓગસ્ટ-અંકની માગણી આવી, એમાં કંઈક ગેરસમજ થઈ છે.

પ્રથમ વર્ષમાં 'કદાની'ના અંકો તો બારે બારે આપવામાં આવશે. ફરફાર એટલે કે હવે 'કદાની'નું પ્રથમ વર્ષ મે ૧૯૪૫ને જદે નૂન ૧૯૪૫માં પૂરું થનાં બુદ્ધાઈ ૧૯૪૫માં એનો નવા વર્ષનો પ્રથમ અંક આપવામાં આવશે.

'કદાની'નો આ ચોથો અંક પણ ચોડાઈ ચોડાઈ છે. આદક આદકો અમારા પ્રવાસોમાં છે તેવો વિશ્વાસ રાખી અમારી આ અનિવચિતતા સમજાવપૂર્વક નિશાની દેશે એવી આશા છે.

કદાની કાર્યાલય પત્રી
સાંતિલાલ હો. પારેખ
અંપાદક અને સંચાલક

વર્ષ ૧
અંક ૪

કહાની

ઓક્ટોબર
૧૯૪૪

અનુક્રમ

લવાજમ ભરવાનાં સ્થળો

કહાની કાર્યાલય : સરસ્વતી ડાપખાનું

દાણાપીઠ : ભાવનગર

કહાની	કહેનાર	પૃષ્ઠ
બૂલતો પુલ	મુનિકમાર મ. ભટ્ટ	૧
પ્રેમનો પ્રયત્ન	રામનારાયણ ના. પાઠક	૨
કાઈલ નં. ૨૩૬	મુનિકમાર મ. ભટ્ટ	૫
શક્તિ ધાતવ્યકમ	પારાશર્ય	૯
વારાકેશ	મધુર	૧૧
પ્રથમ પરિચય	નાથાલાલ દવે	૧૬
એક સાદું કાવતરું	ડિ.	૩૧
ચિત્રભૂમિને ખાતર	મનમય	૩૬
ભાઈલ	માસ્તર	૩૮
સર્વેશ	મધુર	૪૮
સ્પર્શકરણ	સંપાદક	૫૫

હરગોવિંદલાલ સી. પરીખ, બી. એ.

ડૉ. ગોકળદાસ કુંગરદાસે માણે, બી. નં. ૨૬

ક્રીડે માટે

કાગેલ કોલ લેન નં. ૩, ગાયવાડી : મુંબઈ-૨

મુંબઈમાં છટક પ્રત માટે:—

નેરાનલ ન્યુસપેપર એજન્સી,

કાલબારેલી રોડ

અમદાવાદમાં છટક પ્રત માટે:—

ડૉ. પાઠક એન્ડ કું., સારંગપુર

તૈયાર થાય છે।

તૈયાર થાય છે।।

તૈયાર થાય છે।।।

★ એક નવીન પ્રયાસ! એક નવું આકર્ષણ!!
ક્યાં? ક્યારે?? જવાબ સામેના પાને

લેખક
પારાશર્ય

ઊર્મિલા

કિંમત
૩-૮-૦

થી મુકુંદ પારાશર્યે લખેલી પ્રજ્વલિતોષ્ણની આ કથા સર્વોત્કર્ષપૂર્ણ કાવ્ય જેવી મધુર અને રસપ્રદ છે. વરસાદનું જીતું વાતાવરણ વાર્તામાં નરીન માઈવ પૂરે છે. સરસ અને સુકુમાર હાલવાના અધિન અને તેની રોડભરી સમજણ પત્ની પ્રમુખતા કાવ્યમાં ઊર્મિલા આવે છે. કાવોની ભરતીઓટ ચામે છે, અને અંતે ઊર્મિલા પોતાના હૃદયની જાંબી અનુભવે, બધી બધા મનમાં જ રાખી, 'એટલું હું આનંદમાં છું' કહેતી ચાલી ગય તે-કરી કદી ન આવવાનો નિશ્ચય કરીને. એકબીજાને સમજતાં અને બીજાને આધાત ન આવવા પ્રવર્ત કરતાં આ ત્રણ પાત્રોનાં હોંડા હૃદયસંવેદનો લેખક જદુ જ સાવધાનીથી, ખારે સ્વચ્છ રેખાઓ દ્વારા એક કુસળ છલાકારની અદાથી આલેખતા ગય છે. તેમની કાવ્યત્વે રસપેરી પ્રસન્નમધુર શૈલી વરતુને અનુરૂપ ચવાધી સરિશોષ આદલાદા અને છે. પ્રસ્થાન

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

મુસ્તક-પ્રકાશક
અને વિકેતા



દાણાપીઠ
ભાવનગર

ઉદ્દેશ્ય અને ઉદ્દેશ્યોદય આપતી વાર્તાઓની અનોખી ગ્રંથશ્રેણી

વર્ષ પહેલું
પુસ્તિકા પાંચમી

★

કાવ્યેષુ રમ્યા કથા



કળાદષ્ટિ

....બાળકને સ્વભાવતઃ કળાદષ્ટિ છે. સમુદ્ર કિનારે રેતીના ઢગમાંથી એ શંખ અને છીપડ વીણી કાઢે છે. ચળકાટ મારતા અને રંગબેરંગ પાસાદાર પત્થર વીણી લાવી તે સહુને બતાવે છે. રેતી તો કિનારે પથરાયેલી જ હોય તેમાંથી નમૂના લેખે આવા પાંચીકા વીણી બતાવી બાળક રેતીના કિનારાની મહત્તા રજૂ કરે છે.....

....જીવનનો વિસ્તાર સમર્થાઈ છે. કરોડો માણસોનાં રોજનાં જીવનમાં પ્રસંગો અસંખ્યાત છે. કળાઉપાસક વાર્તાકાર તેવા પ્રસંગોમાંથી થોડા વીણી કાઢી આપણી સમક્ષ રજૂ કરે છે પ્રસંગ તરીકે પ્રસંગનું મહત્ત્વ આપણને લાગે કે નહીં તે જુદી વાત છે પણ એ પ્રસંગના અન્તસ્તત્ત્વરૂપે રહેલું જીવન-ગૌરવનું એ દર્શન કરાવે છે. સુસંસ્કારને એ આત્મીયતાથી જાગ્રત કરે છે અને રોજનાં જિવાતાં જીવનને એ કલાદષ્ટિથી જોવા તાજગી બક્ષે છે.

પારાશર્ય

૨૨૬૫/૨૭

‘હે પિતા ! પુત્ર પણ ધન કહેવાય છે. તમે મને દક્ષિણા રૂપે કોને આપવાના છો ?

નચિકેત ! ‘ દુરથી સાદ આબો.

દશહતીના કિનારે શીશા પર બેસીને જળની સપાટી પર રિયર નજરે બેઠે રહેનાર નચિકેતાને સંબોધતો સાદ આવતો હતો પણ વિચારહીન નચિકેતાના કર્ણ પર સરિતાના મર્મર ચોસરવો આવીને એ સાદ જાત્ર કરતો ન હતો.

‘ નચિકેત...’ ફરી સાદ કરીને વૃત્તિ નામની પરથી તીચે દોડી આવી. નચિકેતાને ધ્યાનહીન બેઠેલો બેઠે ચૂપખાથી પાછળ આવીને તેના કાન નજીક મુખ લાવી વૃત્તિએ જોરથી બૂમ મારી: ‘ નચિકેત... !’

‘ અરે ! અરે !’ કહી પોતાના કાન આડે ઉતાવળે હાથ ધરી નચિકેતાએ બીજો હાથે વૃત્તિનો હાથ પકડ્યો, ‘ શું છે ?’

‘ હું તો તમને તેડવા આવી છું. પણ તમને તો અહીંથી ઊઠવું જ ક્યાં ગમે છે ? કહો તો ખરા કે તમને આ સરિતા ને પર્વત પર જ પ્રેમ છે ! મને સરોવર અને ઉદ્યાન ગમે છે. તમે પર્વતમાં રખડતાં ચાકતા નથી. મને અજવાળી રાત ને ચંદ્ર ગમે છે તો તમને અંધારી રાત ને તારાઓ ગમે છે. મને વાયુમાં ફીણાળતાં ધાન્યનાં ક્ષેત્રો નોવાં ગમે છે તો તમે આ સરિતાની જળની સપાટી પર મીટ માંડી બેઠા રહો છો. કહો તો ખરા કે તમને આ જળ-પ્રવાહ જોતાં શેના વિચાર આવે છે ?’ વૃત્તિએ કહ્યું.

કશો ઉત્તર ન આપતાં નચિકેતા વૃત્તિનાં નેત્રામાં તોફાર રહ્યો.

‘ શું બેઠે રહ્યા છો ?’ નચિકેતાને અવાજ બેઠે હસીને ફરી વૃત્તિ બોલી. ‘ ઘણા આઉધરા માથુસને બેઠે આવ્યા જ કરે છે અને તમને બેઠેલા પડેા છે એટલે રોડી ન શકો તેટલા વિચાર આવ્યા કરે છે કેમ ? પણ આહલ્યુપુત્રને તો વિચારનિગ્રહ આવશ્યક છે. કહો શું વિચાર આવે છે ?’

નચિકેતાએ કહ્યું, ‘ વિચારું છું કે જે આનંદથી તું હસે છે એ તારાં સ્મિતભાષીં લોચન હું બેઠે ચડીશ કે નહીં ?’

‘ એની શું વાતો કરો છો ? કાલ સુધી તો હું જીવવાની છું’

‘ એ આશા હું સેવું છું જતાં આવતી કાલ પૂરતી આ વાત નથી. હું આ અનિલતાને પ્રસક્ત દેખાતી કણુસંચુર જીવસંહિતો વિચાર કરું છું.’

ન ચિ

લેખક

તાપસકન્યા ડોળાવ

વૃત્તિ કશું બોલી નહીં. નચિકેતાએ આગળ કહ્યું, ‘ આ જળપ્રવાહ હિમાદ્રિથી આવે છે. સરસ્વતી સાથે મળી એ સિંધુમાં જશે. ત્યાંથી સૂર્યનાં કિરણે ગળનમાં ચડી ફરી હિમાદ્રિમાં નિવાસ કરી પાણ દરશે. એ ઘટમાળ કદાચ કદપ સુધી ચાલશે પણ પછી એ જળની શું રિયતિ રહેશે ? વિચારું છું કે આ માધવીકતાનાં ફૂલો આજ બીધે છે, પાણ કરમાય છે, પછી એ ફૂલની ક્યાં ગતિ છે ? આ સાથે જ વિચાર આવે છે કે ગયે વર્ષે પિતામહ કેવ યથા તેને અમિસંસ્કાર આપ્યા પછી તેનો આત્મા ક્યાં નિવાસ કરતો હશે. એ જીવની શી ગતિ થઈ હશે ?’

‘ એહો !’ વૃત્તિએ કહ્યું, ‘ તમારે તો યાત્ર વરકપને પણ નરી જવા ધરજા છે.’

‘ નહીં,’ નચિકેતાએ કહ્યું, ‘ વિચારવાન માથુ સના આ સ્વાભાવિક પ્રશ્નો છે એમ વરીસો કહે છે. એક પ્રશ્નના આપનેજ ઉત્તર મેળવવા એ પુરુષાર્થ ગણાય છે.’

અને મને સમજાવવી એ પણ પુરુષાર્થ છે. તમારે પોતાને ત્યાં યત્ર ચાલે છે એ વખતે તમે નારી આવ્યા એ પણ પુરુષાર્થ...’

‘ નચિકેત...’ દુરથી એક પુરુષનો અવાજ સંભળાયો.

વૃત્તિએ કહ્યું, ‘ ચાલો ચાલો. હું તમને તેડવા આવી છું. યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિને સમય થયો છે. ને મને તેડવા મોકલી છે, ચાલો.’

‘ ચાલો,’ કહી જાને ઉતાવળે આશ્રમમાં યજ્ઞશાળા તરફ જવા લાગ્યાં.

[વાજશ્રવા એ નચિકેતાના પિતામહનું નામ હતું. ‘ વાજ’નો અર્થ ‘ અજ’ થાય છે. અજનું નિત્ય અખૂટ દાન કરવાને અંગે ‘ શ્રવ’ એટલે કે ‘ યજ્ઞ’ જેનો વિસ્તાર પામ્યો છે. તેને વાજશ્રવા કહેવામાં આવે છે. નચિકેતાના આખાં દાનશાળી પિતામહે કાર્તિ સંપાદન કરેલી. તેનો પુત્રનું નામ વાજશ્રવસ્ત્, વાજશ્રવસ્ત્

કર્મફળની કામનાએ વિશ્વજિત યજ્ઞ આરંભનાર પિતાને નચિકેતે પ્રશ્ન કર્યો.

કે તા

પારાશર્ય

પણ યજ્ઞકર્તા હતા. પણ એને કર્મફળની કામના હતી. યજ્ઞકર્તાને મળતું સ્વર્ગસુખ એની નજરમાં હતું. અહોતુક યજ્ઞ કરવા તેની વૃત્તિ ન હતી. આ વખતે તેણે વિશ્વજિત નામનો યજ્ઞ આરંભેલો, આવા યજ્ઞમાં સર્વસ્વનું દાન આપી દેવું પડતું. ગોધનની જેમ ધનમાં ગણતરી કરીને આપી દેવામાં આવતું તેમ પુત્રની પણ ધન તરીકે જ ગણતરી થતી.]

યજ્ઞશાળામાં આવીને નચિકેતાએ ધ્યાનવાની દક્ષિણાના

વિવિધ પ્રકાર તરફ દૃષ્ટિ કરી ત્યાં તેનું ધ્યાન ઋત્વિક અને સદસ્યને દક્ષિણામાં આપવા માટે યજ્ઞશાળામાં દોરી લઈ અચાતી ગાયો તરફ ગયું. આ ગાયો વૃદ્ધ હતી. માંડ ચાલી શકતી હતી. ખડ ખાવા જેટલી શક્તિ પણ તેનામાં રહી ન હતી. એટલી વૃદ્ધાવસ્થાએ એ ગાયો પહોંચી હતી કે હવે વિચાર તેવી આશા રહી ન હતી. આ ગાયોને દાનમાં આપવાની ચોતાના પિતાની ઈચ્છા જોઈ નચિકેતાને મનમાં ખેદ થયો. જે પુણ્ય સંસ્કારમાં ચોતે જીજ્ઞૈ હતો તેમાં આ બિના તેને અસંગત લાગતી હતી. તે વિચારવા લાગ્યો, 'દૂધાળી અને પુષ્ટ ગાયો ગૌશાળામાં અસંખ્યાત છે. આવા યજ્ઞમાં તો આ પુષ્ટ દૂધાળી ગાયો દાનમાં આપી દેવી જોઈએ. તેને બદલે એ સર્વ ગાયોને ગૃહઉપયોગ માટે રાખી મૂકી પિતા આ વૃદ્ધ ગાયોનું નિરર્થક દાન દેવા માંગે છે. જે વસ્તુનું દાન આપવામાં આવે તે વસ્તુની ઉપયોગિતા હોવી જ જોઈએ. આ વૃદ્ધ ગાયો તો ભારરૂપ થશે. એનું દાન આપવાથી યજ્ઞફળ નહીં મળે. જીવહું અયોગ્ય દાન આપવાથી દેવો નારાજ થાય છે. ઋષિ-લોકો કહે છે કે આમ દાન દેનાર યજ્ઞમાન તો અનન્દા અસુખકર-લોકમાં જાય છે. મારે પિતાને એમાંથી બચાવવા જોઈએ.'

આમ નિશ્ચય કરી તે ચોતાના પિતાની નજીક ગયો. અને આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરી પિતા સાંભળે તેમ હોતાને પ્રશ્ન કર્યો, 'પિતા આટલું બધું દાન આપી દે છે તો શું આ યજ્ઞમાં સર્વસ્વનું દાન આપવું પડે છે?'

'હા. વિશ્વજિત યજ્ઞમાં સર્વસ્વ દાન આપવું જોઈએ. ચોતાનું કહી રાકાય તેવી કોઈ વસ્તુ યજ્ઞ કરનાર પાસે ન રહે ત્યારે યજ્ઞ સાર્થક થાય છે.' હોતાને બદલે પિતા વાજશ્રવણે ઉત્તર આપ્યો.

નચિકેતાએ કહ્યું, 'તો હે પિતા! પુત્ર પણ ધન કહેવાય છે. તમે મને દક્ષિણારૂપે કેને આપવાના છો?'

પુત્રના બોલવા તરફ ચોતાનું ધ્યાન નથી તેમ જતાવવા વાજશ્રવણે કામમાં દૃષ્ટિ કરી. પુત્ર આ ગાયના અનુસંધાનમાં ભેલે છે એ વાત તે ઘુરત સમજ ગયા હતા.

પિતાની ઉપેક્ષા જોઈ નચિકેતાએ બેત્રણ વખત પ્રશ્ન કર્યો. અંતે પિતા ઉત્તર આપવા ખુશી નથી એમ જોઈને તેણે પિતાની સાવ નજીક જઈને પ્રશ્ન કર્યો, 'હે પિતા! પુત્ર પણ ધન કહેવાય છે. તમે મને દક્ષિણારૂપે કેને આપવાના છો?'

પુત્રનું બંધનધર્મ વાક્ય બેત્રણ વખત સાંભળી વાજશ્રવણ કુદ્ધ થઈ ગયા, અને આવેશમાં તેણે નચિકેતાને કહ્યું, 'હું તારું સૂર્યના પુત્ર યમરાજને દાન આપું છું.'

પિતાનું આવું વચન સાંભળી નચિકેતા એકાંતમાં ચાલ્યો ગયો. અને અનુતાપ કરવા લાગ્યો. 'પ્રથમ પંક્તિના પુત્રશિષ્યોમાં હું મુખ્ય ગણાઉં છું. યમરાજને મારું દાન આપવાથી યમરાજનું શું પ્રિય થશે, કયો અર્થ સરો? અવશ્ય, વિના પ્રયોજન પિતાએ કોધવશ થઈ મારું દાન કર્યું છે. તોપણ પિતાનું વચન મિથ્યા ન થવું જોઈએ. વાગ્દાનને અનુરૂપ આચરણ થવું જોઈએ. પિતાનું કથ્યાણ થાય તેમ મારે વર્તવું જ જોઈએ.' આમ નિશ્ચય કરી નચિકેતાએ યમરાજને ત્યાં જવાની તૈયારી કરી.

તેનો આમ વિલંબ ચાલી નીકળવાનો નિશ્ચય જોઈને વાજશ્રવણને ખેદ થયો. તેણે પુત્રને રોકવા પ્રયત્ન કરી જોયા પણ નચિકેતાનો નિશ્ચય ડગ્યો નહીં. તેણે કહ્યું, 'હે પિતા! વચન પ્રમાણે અને વાચિક સંકેત લીધા પ્રમાણે આચરણ કરવું એ જો આપણે કુલધર્મ છે અને એ સનાતન ધર્મ છે તો તમારે મને યમરાજને ત્યાં મોકલવો એ ધર્મ છે. મારી ઈચ્છા-અનિચ્છાની આવાત નથી. મારો રોક કરવાનું કોઈ કારણ નથી. માનવજીવનની ક્ષણ-

ભંગુરતાનો ખ્યાલ તમને પણ આવ્યો. હશે મનુષ્યો સેત્રમાં ધાન્યની પેઠે ઊગીને પાકે છે અને મરણ પામી ફરી ધાન્યની પેઠે ઉત્પન્ન થાય છે. આ અનિત્ય જીવલોકમાં અસંખ્ય આચરણથી શો લાભ છે? સભનું પાલન એ જ ધર્મ છે.’

પુત્રનાં આવાં તાત્વિક વચનો પાસે પિતા વધુ કહી શક્યા નહોં. પિતાને પ્રણામ કરી નચિકેતાએ વિદાય લીધી. અને યમરાજને દ્વાર આગી પહોંચ્યો.

સૂર્યપુત્ર યમરાજ તે વખતે ઘેર હતા નહોં. કંઈ કારણસર તે બહાર ગયેલા. તેથી નચિકેતા તેની રાહ નોંઈ બહાર ઊભો રહ્યો. એક દિવસ, એક રાત;—બીજો દિવસ, બીજી રાત;—ત્રીજો દિવસ, ત્રીજી રાત. યમરાજ પાછા આવ્યા નહોં. ચોથે દિવસે પ્રાતઃકાળે યમરાજ પોતાને ઘેર આવ્યા. અને દ્વારમાં નચિકેતાને ઊભેલો જોયો.

યમરાજની સ્ત્રી તથા મંત્રીઓએ નચિકેતાને અતિથી તરીકે સત્કારવા યત્નો કરેલા પણ નચિકેતાએ કહ્યું, ‘હું યમરાજ પાસે આવ્યો છું. મારે કરી અપેક્ષા નથી.’ અતિથિ-સત્કાર હજી થયો ન હતો એટલે અનાસેથી યમરાજ પાછા આવ્યા કે તુરત તેની સ્ત્રી તથા મંત્રીઓએ બેગા મળીને યમરાજને કહ્યું, ‘હે રાજન ! આ બ્રાહ્મણપુત્ર છે અને આપને આંગણે ત્રણ રાતથી અનજળ વિના ઊભો રહી આપની રાહ જીએ છે. તેમનો સત્કાર કરો. અસિદેવ ચોતે બ્રાહ્મણ અતિથિનું રૂપ ધારણ કરી ઘરમાં પ્રવેશે છે. સાધુ પુરુષો તેનો અર્ધ-પાદ-દાન વગેરેથી સત્કાર કરી શાંતિ આપે છે. હે વૈવસ્વત ! જ્યાં બ્રાહ્મણ અતિથિને પૂર્ણ આદર-સત્કાર મળતો નથી તે મંદ પુરુષની ગાત-અગાત-વસ્તુની પ્રાપ્તિની ઈચ્છાએ અને તેના સંયોગથી મળવાનાં રૂપ, સદૃશ અને આગાદિનાં રૂપ તથા પુત્ર પણ આદિના નાશ થાય છે. માટે હે યમરાજ ! બ્રાહ્મણપુત્રનો સત્વર સત્કાર કરો.’

પત્નીનાં આ વાક્યો સાંભળી યમરાજે તુરત પાદ લઈ જઈ નચિકેતાનો સત્કાર કર્યો અને તેને અંદર લઈ આવ્યા તથા આસન આપ્યું.

થોડી વાર રહીને યજ્ઞમાન યમરાજે કહ્યું, ‘હે બ્રહ્માન ! હું તને નમસ્કાર કરું છું. તું પૂજ્ય અતિથિ બનીને મારે દ્વાર ત્રણ રાત્રિ સુધી ભોજન વગર રહ્યો

તેનો દોષ મારે સિર છે. હે બ્રાહ્મણપુત્ર ! તારી કૃપા મારું કષ્ટાણુ યશી તોપણ તારી અધિક પ્રસન્ન માટે હું એ દોષ બદલ ત્રણ વરદાન આપવા ઇચ્છું. તારી ઇચ્છા મુજબ વરદાન માગી લે.’

નચિકેતા કહ્યું, ‘જો તમે વરદાન દેવા માગે છો તો હે યમરાજ ! જેથી મારા પિતા વાજપત્ય મારા પ્રતિ શાંતસંકલ્પ પ્રસન્નચિત્ત થાય તથા તેમ મન ક્રોધહીન થઈ નિત્ય સમતાબધું અને અને ! તેમની પાસે જઈ ત્યારે સંતોષથી મને બોલાવે એવે એક, ત્રણમાંથી પહેલો વર માગું છું.’

યમરાજે કહ્યું, ‘તપાસ્તુ !’

નચિકેતા કહ્યું, ‘હે યમરાજ ! સ્વર્ગલોકમાં તમારે અધિકાર આવતો નથી. ત્યાં કોઈ લય નથી. દૃઢ વરથાથી કોઈ કરતું નથી. ક્ષુધાપિપાસા ત્યાં નથી ત્યાં શોકનું અતિક્રમણ કરી પુરુષ આનંદિત બન દિયસુખ અનુભવે છે. હે મૃત્યુ ! તમે સ્વર્ગનાં સાધન મૃત અમિને નહોા છો. તો મને પ્રદાણને તેનું વર્ણ. કરો કે જેથી હું સ્વર્ગને પ્રાપ્ત થનાર અમૃતલ પામે છે તે અણી શકું. હું આ અગ્નિ વિદ્યાનનો બીજો વર માગું છું.’

નચિકેતાનો આ પ્રથમ સાંભળી યમરાજ પ્રસન્ન થયા. તેણે નચિકેતાને અગ્નિવિદ્યાન આપ્યું. ઉપરાંત કહ્યું, ‘હે નચિકેતા ! આ અગ્નિ તારા નામથી ઓળખાશે અને આ અગ્નિ ત્રણ વખત ચલન કરનાર મનુષ્ય જન્મમૃત્યુને પાર કરી જશે; દેહપાતની પહેલાં મૃત્યુનાં બંધન તોડી શકેરહિત યશે. હે નચિકેતા ! હવે ત્રીજો વર માગી લે.’

વધુ સ્થિર થઈ નચિકેતાએ કહ્યું, ‘મનુષ્યના મરણના વિષયમાં સદેહ છે. કોઈ કહે છે કે સરીર ઇદ્રિય, મન અને કુદ્રિથી અતિરિક્ત દેહાંતરનો સંબંધ રાખનાર આત્મા રહે છે. તો કોઈ કહે છે કે તેમ નથી. આ વિષયમાં પ્રસન્ન અથવા અનુમાનથી કોઈ નિશ્ચિત જ્ઞાન થતું નથી. વળી આ વિદ્યાનને અવલંબીને જ પરમ પુરુષાર્થ સિદ્ધ થાય છે. તો હે યમરાજ ! મને એ વિદ્યાન આપો. આ ત્રીજો વર હું માગું છું.’

આ ગહન પ્રથમ સાંભળી યમરાજને નચિકેતા તરફ જોયું. એ વિષયનિઃશ્વેપસના સાધન આત્મજ્ઞાનને યોગ્ય આ બ્રાહ્મણ છે કે નહોં તે પ્રથમ પરીક્ષા કરવા યમરાજને કહ્યું, ‘પૂર્વકાલમાં આ વિષયમાં

દેવોને પણ સંશય થયો હતો. આ આત્મા નામવાળો ધર્મ સૂક્ષ્મ છે-અતિ સૂક્ષ્મ છે. સાધારણ મનુષ્યથી એ સમજી શકાય તેમ નથી. તો હે નચિકેત ! બીજો કોઈ વર માગી લે. મેં વર આપવાનું કહ્યું તેથી હું તારા ઝાણી છું.' પણ લેણદાર ધનિકની પેઠે આ પ્રશ્નનો જ ઉત્તર આપી ઝાણું અદા કરવાનું દયાણુ ન કર.'

નચિકેતાએ કહ્યું, 'હે મૃત્યુ ! દેવો અને પદ્મિ-તોથી પણ ન જાણી શકાય તેવો હોવાને કારણે જ આ ધર્મની મહત્તા મને વધુ લાગે છે. તેથી એ જાણવાનું મને ઉત્કંઠા છે. વળી તમારા જેવો આ વિષયમાં જાણુકાર મળવો કઠિન છે. અને આ વરતાન નિઐશ્યસની પ્રાપ્તિનું કારણ છે. આ સમાન કોઈ નથી. કારણકે અન્ય સર્વ વર કેવળ અનિત્ય ફલયુક્ત છે.'

નચિકેતાને પ્રલોભન આપતાં ફરી યમરાજે કહ્યું, 'હે નચિકેત ! તું સો સો વર્ષના આયુષ્યવાળા પુત્ર, પૌત્રો, પૃથુ, ધન, હાથી સુવર્ણ અને અશ્વો તથા વિશાળ ભૂમંડળ-આ સર્વ-તું જો માગે તે આપું. તને જોટલાં વર્ષ જીવવા ઇચ્છા થાય તેટલાં વર્ષ જીવ. તું સિદ્ધિ, વૃદ્ધિ, રિક્તિ, તુષ્ટિ પામ. ઇચ્છાનુસાર ભોગ ભોગવ. તને ગમે તે વર માગ. મનુષ્યલોકમાં જો જો ભોગ દુર્લભ છે તે તે તું સ્વચ્છંદતાપૂર્વક માગી લે. અમર કામિની સ્ત્રીઓ, રથો, દિવ્ય અશ્વો અને યૌવન માગી લે. તું કહે તે આપવા હું તૈયાર છું. પંદરું હે નચિકેત ! તું મરણ સંબંધી પ્રશ્ન ન પૂછ.'

નચિકેતાએ કહ્યું, 'હે મહારાજ ! ભોગ કાલ રહેશે કે નહિ ? એવા અનિત્યપ્રકૃતિના છે. આત્માની અમરતાની અને અનંત પરતત્ત્વની સરખામણીમાં હંમેશા વર્ષનું યૌવનભયું આયુષ્ય પણ કેવળ ક્ષણ સમાન છે. રથો, અસરાઓ, અમર કામિની અને યૌવન આપવા તો તમે ઇચ્છો છો એ ભલે આપની પાસે જ રહ્યાં. ન્યાં સુધી તમે રક્ષા કરશો ત્યાં સુધી હું જીવવાનો જ છું. હે મૃત્યુ ! મારે તો પરલોક-ગતિનું વિજ્ઞાન જાણવું છે. આ સિવાય બીજો કોઈ વર નચિકેતાને જોતો નથી.'

નચિકેતાની આ રીતે પરીક્ષા કરી યમરાજે પ્રસન્ન થઈ તેમને તત્ત્વ વિષયક કહ્યું, 'હે નચિકેત ! દરેક મનુષ્ય સન્મુખ શ્રેય અને શ્રેય જનને આવીને ઊભાં રહે છે. વિવેકી મનુષ્ય એ બેમાંથી શ્રેયને તજી શ્રેયને

ઝઠણ કરે છે. શ્રેય અંતમાં લાભદાયી હોઈ શ્રેયરૂપ થઈ પડે છે. પણ મૂઢ મનુષ્ય પરિણામનો કે લાભનો વિચાર કર્યા વગર શ્રેય તરફ વળે છે. તેની દષ્ટિ મર્યાદિત બને છે તેથી પરલોકની ગતિ તો શું પણ અહીંના કર્મફળને તે જોઈ શકતો નથી. તેથી તે અનિષ્ટને પામે છે. એવા મનુષ્યને મૃત્યુ પોતાના વશમાં લઈને દયાવે છે. હે જ્ઞાણી પુત્ર ! શ્રેય એ અવિદ્યા છે. શ્વેય વિદ્યા છે. તું શ્રેયનો ત્યાગ કરી શ્વેયને વાંચે છે તે તારા વિવેક સૂચવે છે.

'હંમેશા શ્રેયાર્થમાંથી કોઈક જ આત્મવેત્તા બને છે. આત્મા સાંભળવાથી જોળાખી શકતો નથી, અભેદ-દર્શી આચાર્ય જેનો ઉપદેશ આપે છે તે આ આત્માની અસ્તિ નાસ્તિ રૂપ કોઈ ગતિ નથી. કારણકે આત્મા સંપૂર્ણ વિકસપની ગતિથી રહિત છે. હે નચિકેત ! અનિત્ય સાધનોથી નિત્યની પ્રાપ્તિ થતી નથી. મનુષ્યે શુદ્ધિવાન થઈ ભોગની અવધિ, જગતની પ્રતિક્ષા, યદ્ફલનું અનંતરત્ત્વ, અભયની મર્યાદા, સ્તુત્ય અને મહતી વિસ્તીર્ણુ ગતિ તથા પ્રતિક્ષાને જોઈને તેનો ધૈર્યપૂર્વક સાગ કરવો જોઈએ. આ આત્મ દુર્દશ, શૂઢ ને શુદ્ધિમાં સ્થિત છે. અધ્યાત્મ યોગની પ્રાપ્તિ દ્વારા તેને જાણનાર પુરુષનાં હર્ષશોક આપોઆપ ઓસરી જાય છે. અને તે આત્મતિક આનંદ અનુભવે છે. હે નચિકેત ! તું પણ એવો જ અધ્યાત્મ રત છે.'

નચિકેતાએ કહ્યું, 'હે ભગવન ! તમે જો મને અધિકારી ગણતા હો તો જો ધર્મથી અને અધર્મથી પૃથક્ છે-આ કાર્યકારણરૂપ પ્રપંચથી પૃથક્ છે અને જો ભૂત-ભવિષ્યથી જુદો છે એવા આત્માનું તમે જેનું દર્શન કર્યું હોય તેવાનું તમે મને વર્ણન કરો.'

'હે નચિકેત !' યમરાજે નચિકેતાના ખલા પર હાથ મૂકી સ્નેહથી કહ્યું, 'જે મનુષ્ય આત્માનું ખરું સ્વરૂપ જોળાયે છે તેને મૃત્યુનો ડર રહેતો નથી. મનુષ્ય પોતાની જાતને અનિત્ય કંઈપી મૃત્યુથી ડરે છે. પણ આત્માને જોળખવા તેનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. આત્મા અજન્મ, અમર, આદિ, અવરચારહિત અને અવિકારી છે. તેના પર પ્રકૃતિથી પણ વિકૃતિ થતી નથી. આ આત્મા અણુથી પણ સૂક્ષ્મતમ, કંપનામાં ન પ્રવેશી શકે તેટલો સૂક્ષ્મ અને દશ્ય સૃષ્ટિથી પણ મહાન છે. આ-આત્મા વ્યાપક રૂપથી રહે છે. આ

મુસાફરી

લેખક:-

અનિત્ય સંસારમાં આત્મા એક નિત્ય છે. આ આત્મા કેવળ તર્કથી, અધ્યયનથી શ્રવણથી સાધી શકતો નથી. નિષ્કામ પુરુષ કેવળ આત્માથી આત્માને જોયે છે ત્યારે આત્મા પોતાના સ્વરૂપને અભિવ્યક્ત કરે છે. ચિત્તવૃત્તિનો વિરોધ કરી જે અધ્યાત્મ માટે યત્ન કરે છે તેને આત્માનું સ્વરૂપ જાણખાશ છે. હે નચિકેત ! આ અધ્યાત્મવિદ્યા એ જ પરા વિદ્યા છે. હું આ વિદ્યા તને આપું છું. તું સૃષ્ટિમાં સર્વ મનુષ્યને કહેજે કે 'હે મનુષ્યો! સદ્વ્યસદ્ગુણ વિવેકથી સૃષ્ટિ તરફ જુઓ અને પ્રેયને તથા પ્રેયનું મદલ્ય કરો. તમે આજસતો ત્યાગ કરો. જીવન અનિત્ય છે તે તરફ નજર કરી પ્રવૃત્તિશીલ બનો. તમને ન સમજાય તો કોઈ ઋષિવર પાસે જઈ વિદ્યાસંપાદન કરો. આ પ્રવૃત્તિ ખાંડોની ધાર પર ચાલવા કરતાં પથ્થુ વિષમ છે પથ્થુ પ્રવૃત્તિથી દરેક વસ્તુ લભ્ય છે. તમે પ્રવૃત્તિ કરીને આ દુર્ગમ માર્ગ, તરીકે પરમ કષ્ટાણુને પામે.' જા, હું તને પાછો તારા પિતાને આશ્રમે મોકલું છું.' કહી યમરાજ નચિકેતાને લઈ મધ્યરાત્રે વાજશ્રવસના આશ્રમે મૂકી આવ્યા.

કોઈને રાતમાં ઊંઘમાંથી ન જાગાવાનો નિશ્ચય કરી નચિકેતા દ્વાર પાસેના વૃક્ષ તળે સૂઈ રહ્યો.

સવારે તે જાગ્યો ત્યારે તેને વીંટાઈને સહુ જીવંત હતાં. વાજશ્રવસે તેને બચમાં લઈ લીધો. આશ્રમવાસીઓને આનંદ ઉત્સવ મઈ રહ્યો.

દશદત્તનાં પ્રવાહને જોતાં નચિકેત આંખો ઊંચ ધોને વૃત્તિનાં નેત્રો જોઈ રહ્યો.

'હજી આંખો સ્થિર કરી જોવાનું ન છોડી શકાયું!' વૃત્તિએ કહ્યું. 'શું જુઓ છો?'

'એ જ કે તારા લોચનનું જે તેજ છે એથી વધુ નિર્મળ એજન્સી તેજ તારા આત્માનું છે. એ આત્માનું તેજ જોવા હું તલસું છું' વૃત્તિ! કહી નચિકેત વૃત્તિની વધુ નજીક ગયો ને હસીને પાછો પ્રવાહ તરફ જોઈ રહ્યો.

વૈશાખી પૂનમ

લે. મયૂર

કિ: રામ

અદ્ભુત, અભિવન સ્તુત્યાઓ

જનરાત્રીમાં પ્રથમ પુસ્તકાકાર પામે છે

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર : દાણાપીઠ : બાવનગર

રાત્રો વંખત હતો, એક મુસાફરી બંધવાના જોગાનમાં વચ્ચેની ટીપાઈ ઉપરના ફરિશ્ત ફાનસના ઝાંખા પ્રકાશની આસપાસ આકર્ષિત થઈ શોધો નાખી હું, એક પોલીસ અમલદાર અને વિલાયતથી તાજ આવેલા એક બારિસ્ટર બેઠા હતા. તેવામાં ચપરાસી આવીને નવા હાખાં દઈ ગયો અને બારિસ્ટર સાહેબની નજર તેમના એક મધાળા ઉપર પડતાં તે બોલ્યા:

'શ્યો, આ તમારા જૂના રાત્ર્યમાં એક વધારે ફાંસી દેવાય છે. સાંજે, 'જુનાગઢમાં દેવાયેલી ફાંસી, જૂનાગઢનો ખજરપત્રી કાખી જાણી છે કે બહારવટિયાની ટોળીમાં સંડોવાયેલા નામચીન હરસુરને રજિસ્ટરના રાજ સવારના જૂનાગઢની જેલમાં ફાંસી દેવામાં આવેલ છે.'

પોલીસ અમલદાર બોલ્યા, 'હું આક દિવસ ઉપર જ એ હરસુરને મળવા ગયો હતો. તમને ખજર નહિ હોય કે તેને હું જ્યારે ત્યાં નોકરી કરતો હતો ત્યારે જ પકડવામાં આવ્યો હતો. વાત એમ બનેલી કે બહારવટિયાની એક ટોળી જૂનાગઢનાં ગામ ભાંગતી હતી અને તેમણે એજણ જૂન પથુ કરેલાં હતાં. આ ટોળીની બાતમી કોઈ પથુ રીતે મળતી ન હતી. તે વખતે મને ખજર પડી કે આ ટોળીમાંથી હરસુર જુદો પડી પોતાને ગામ રામજીકા ચાલ્યો ગયો છે. આ ગામ જિલ્લાની હુકુમતમાં હોઈ મેં ત્યાંના પોલીસ અમલદાર જે મારા મિત્ર હતા તેની મદદ લઈ હરસુરને હાથ કપો. અને મેં હરસુરને એવું વચન આપ્યું કે તેને તાજનો સાક્ષી બનાવી મુક્ત અપાવીશ. એ શરતે કે તેણે બાકીની ટોળીની બધી બાતમી પૂરી પાડવી. તેણે બાતમી તો બધી વિગતથી આપી પણ તે દરમિયાન ટોળીના બીજા બહારવટિયાઓ હદ છૂંડી કચ્છ અને સિંધ તરફ જીતરી ગયા.

'આ તપાસ દરમિયાન મેં તો રાત્ર્યની નોકરી છોડી. સાર પછી કેસ ચાલતાં હરસુરને ફાંસી આપવાનું નક્કી થયું' અને મારું વચન કોઈએ પાળ્યું નહીં.

બંગલામાં

મુનિકુમાર મ. ભટ્ટ

તેમ હું પછારી શક્યો નહોં. અને તેને બચાવવા છેલ્લા પ્રયત્નો કરવા હું આઠ દિવસ ઉપર જુનાગઢમાં ગયો હતો અને તપાસમાં માફમ પડ્યું કે ન્યારે બીજા ખરા મુનેગારોને પકડી શકાયા નહોં ત્યારે સ્થાનિક અધિકારીઓએ પોતાની પ્રતિષ્ઠા જાળવવા ખાતર હરસુરને તાજના સાક્ષીને બદલે મુનેગાર ગણી તેને જ ફારીએ ચલાવવાનું ધાધું હતું. તેને બચાવવા જ્યારે હું કાંઈ કરી શક્યો નહોં ત્યારે હું તેને જલમાં દિલગીરી પ્રદર્શિત કરવા મળ્યો ત્યારે તેણે મને જે વાત કહી તેથી મારા મનનું થોડું સમાધાન થયું.

‘તેણે કહ્યું કે આપે એ વાત મન ઉપર લેવાની જરૂર નથી. મરવું તો સૌને છે જ. અને પ્રભુએ ખરેખર ન્યાય ઉતાર્યો છે એમ જ હું માનું છું. આપ જાણો છો તેમ જુનાગઢની લૂંટફાટ અને ખૂનોમાં મારે હાથે કાંઈનું ખૂન થયું નથી. હું તો હંમેશા ખૂન ન કરવા માટે જ-તેમને કહેતો. મેં તો તેમને માત્ર આશરો અને રાહલો આપ્યાં હતાં. છતાં આ શિક્ષા ચાપ તે તો મારાં આગલા પાપનું પરિણામ હતું.

મેં પૂછ્યું: એ શી રીતે. એટલે હરસુરે કહ્યું કે આજથી ઘણું વર્ષો પહેલાં જ્યારે હું જુવાન હતો ત્યારે એક સાંઝે સીમમાંથી ઘરે આવતો હતો ત્યારે નદીને કાંઠે અમારા ગામની સોનીની છોકરી પર્વતે કારણે ખૂબ ધરણુગાંઠાં પહેરીને પાણી ભરવા આવી હતી. તેનાં ધરણુનાં નેઈ મારી દાનત જગડી. છોકરીએ મને કહ્યું, હરસુર કાકા, સાંજ પડી છે અને મને ઘણી બીક લાગે છે. એટલે મારી સાથે આવશો ? પણ મેં તે કાને ધક્કું નહોં. પછી તેણે મારે સીને નેઈ પોતાનાં બધાં ધરણુનાં મને આપી દેઈ જવ ઉગારવા કહ્યું, પણ તે મને ઝોળખી ગઈ હતી. મેં તેને મળાચીપ દેઈ તેને મારી નાખી નદીનાં બેનમાં નાખી દીધી.

આ ગુના બદલ હું કદી પકડાયો નહિ અને છોકરીનું મઠડું હાથ લાગ્યું ત્યારે સૌએ માન્યું કે તે

ફળીને મરી ગઈ છે. છોકરીને મારી તે વખતે તે કરગરતી હતી અને ધૂળતી હતી તે વાત હું કદી ભૂલી શક્યો નથી. દિવસે, રાતે ન્યારે એકલો પડું છું ત્યારે તે દેખાવ નજર આગળ તરે છે. હું તે માનું છું કે પ્રભુએ જ એ પાપના બદલાયે મને આ સજા કરી છે. ત્યાં પોલીસ મને પહોંચ્યા નહોં ત્યાં પ્રભુ મને પહોંચ્યા છે. આમ મને મારા કર વડનો ખરાખર બદલો મળ્યો છે. એટલે આપે તેમા દુઃખ કરવાની જરૂર નથી.

બેરિસ્ટર સાહેબ બોલ્યાં, ‘એ ખરાખર હશે પણ આજના જમાનામાં એને ન્યાય કહેવાશે નહોં. હું જ્યારે વિધાયતમાં હતો ત્યારે એકગર વોલેસનું ‘ઝોન ધી સ્પોટ’ નામનું નાટક મેં જોયેલું. તેમાં એમ બનતું હતું કે લાયકર ગુના કરનાર માણસને તે ગુના બદલ નહોં પણ જેમાં તેનો હાથ ન હોતો તેવા ખૂન બદલ શિક્ષા થતી હતી. વાત એવી હતી કે શિક્ષામાં એક ટોની પેરેલી નામનો ઇટલિઅન દારૂની ઘણુચોરીનો ધંધો કરતો હતો અને તેને અંજે ખૂન, બલિચાર, લાયકસ્વત વગેરે બીજાં ગુના પણ કરતો હતો. પોલીસની નજરમાં આ માણસ હતો પણ એવી સીકતથી ગુના કરતો કે કદી પકડાતો નહોં.

તેણે એક જાપાની સ્ત્રી રાખેલી હતી, જે તેને અનન્ય લાવતી ચાહતી હતી. આવું તો તે ક્યાંજ કરતો અને થોડે થોડે અંતરે તે નવી નવી સ્ત્રીઓ લઈ આવતો. તે મુજબ તેના જ એક સાથીદારની ખૂબસૂરત સ્ત્રી, તે સાથીદારનું ખૂન કરી, તે લઈ આવ્યો હતો. અને જાપાનીઝ માથુકને તેના પૈસા લઈ લઈ કાઢી મૂકવાનો તે વિચાર કરી રહ્યો હતો, તે વાતની ખબર પડતાં જાપાનીઝ સ્ત્રીએ ટોનીને ઘણું કાલાવાલા ક્યાં અને જ્યારે રકઝકનું કાંઈ પરિણામ ન આવ્યું ત્યારે ટોનીનું ધ્યાન બીજે હતું તેવામાં ખંજર ખાઈ તે સ્ત્રીએ હારાકારી કરી. જ્યારે ટોનીનું ધ્યાન તે બાજુ ગયું ત્યારે છાતીમાં ખંજર ભોંકાયેલું અને લોહીની ધાર તેણે નીકળતી નેઈ એટલે ચમકીને તે પાસે ગયો અને ખંજર ખેંચી કાઢ્યું. તે જ વખતે ઘૂંપી પોલીસનો ઉપરી કે જે અવારનવાર ધ્યાન રાખ્યા જ કરતો હતો તે આ ઓરડામાં દાખલ થયો અને લોહી નીકળતા ખંજર સાથે ટોનીને

નેતાં તેના હાથમાં બેઠીઓ પહેરાવી દીધી. ટોનીએ ધણું સમગ્રવ્યું કે આ ખૂન તેણે ક્યું નથી, તે તેણે માન્યું નહીં અને ખીજા પુરાવા મેળવવા આગળની તપાસ કરી. તે તે જાપાનીઝ સ્ત્રીએ લખેલી એક ચિઠ્ઠી મળી આવી તેમાં તેણે એકરાર કર્યો હતો કે હું નિરાશ થઈને આપઘાત કરું છું.

પોલીસ ઓફિસરે ટોનીના હેમતાં જ આ ચિઠ્ઠી બાળી મૂકી અને તેને કહ્યું કે તે ઘણું જ ખૂન કર્યો છે તેમાં તું પકડાયો નથી માટે આ ખૂન તે નથી ક્યું તોપણ તે ખલ તને શિક્ષા થાય તેમાં જ ખરો ન્યાય છે એમ હું માનું છું.

‘આ સાંભળી મેં કહ્યું: પ્રભુ પણ શિક્ષાના પોલીસ અમલદાર જેવું જ ઘણી વાર કરે છે. પાપી માણસોને કરેલ પાપની સજા ન કરતાં જેમાં નિર્દોષ હોય તેની જ સજા કરે છે એટલે પાપીને વિશેષ દુઃખ થાય છે. ઘણાં વરસ પહેલાંની એક વાત મને યાદ આવે છે.

‘સોનગઢ તાબે પછેગામમાં સમી સાંજે બે વરે-માર્ગે આવ્યાં. તેઓ બંને જુવાન હતાં. કપડાંલતાં પણ સારાં પહેર્યાં હતાં. સ્ત્રીના શરીર ઉપર દરદાગીના કામતી અને ઘણાં હતાં અને કાંઈ રજવાડામાંથી નહાસી આવેલા બાગેડું જેવા દેખાતાં હતાં. તેઓ થાકેલાં હોઈરાત રહેવા માંગતાં હતાં ત્યાં તેમને કતો નામનો બાપર જે પછેગામની પડોશના કંચારીઆનો રહેવાશી હતો તે મળ્યો. અને આ બંને જેઓ આશરો શોધતાં હતાં તેમને પોતાને ત્યાં લઈ ગયો. આ લોકોએ તેને બે રૂપિયા આપ્યાં એટલે શાકપાંદરું અને દૂધ-ચી લેવા તે પછેગામ પાછો આવ્યો અને પોતાની સ્ત્રીને રોટલા-ખાત કરવાની વરધી આપી. બગરમાં તેને દરબાર મુજુલા મળ્યા.

મુજુલાને તેણે આવેલ મહેમાનની વાત કરી એટલે કુતુહલ વૃત્તિથી દરબાર પણ તેની સાથે કંચારીયે ગયા અને મહેમાનોને મળ્યાં. પછી તેમણે બાપર કાનાને કહ્યું કે આવાં મોટાં મહેમાન બપોરે હોય ત્યારે તેમને દૂધ-ચોખ્ખા તે સાકર ખવરાવવા જોઈએ, માટે ચાલ ગામમાંથી હું તને સાકર અપાવું. એટલે ફરી તેઓ સાકર લેવા પછેગામ આવ્યા. રસ્તામાં મુજુલાએ કાનાને સમગ્રવ્યું કે આ લોકોને દૂધ

ચોખ્ખા ને સાકરમાં સોમમ ખવરાવવામાં આવે તો તેમની પાસે ઘણો દાગીતો છે તે આપણને મળી જાય અને આ બાગેડું જણાય છે એટલે કાણે માર્યા અને કયાં ગયા તેની કાંઈ તપાસ કરશે નહીં. પહેલાં તે કાનાએ આનાકાની કરી પણ પછી મુજુલાની હિંમત અને દાગીનાના લોકોને વશ થઈ તે તૈયાર થયો અને સાકર ને સોમમ લઈ જઈ આ મહેમાનોને ખવરાવ્યું એટલે રાતમાં તે બંને મરી ગયાં. અને વહેલી સવારે પોતાના ખોરાકની પાછળના વાડામાં ખાડમાં નાખી દીધા. તેના ઉપર સંકો દાંડી દીધી અને તેનું શું કરવું તેનો વિચાર કરતાં બે દિવસ નીકળી ગયા.

દરમિયાન લાશોમાંથી પુષ્કળ દુર્ગંધ છૂટવા માંડી. કાનાને દહેશત લાગવા માંડી એટલે બંને લાશોને ઠેકાણે પાકવા તે મુજુલા દરબારને આમલ કરવા લાગ્યો. બંનેને લામ્યું કે તેમનાથી તો તે લાશો ઠેકાણે પાડી ચકાશે જ નહીં એટલે કાણુ ડોડીયા નામના નામગીન માણસની તેઓએ મદદ લેવા કરાવ્યું. દરબારે કાણુને સમગ્રવ્યું કે મોટી રાતના તેણે ગાડું લઈ આવવું અને બે વગનદાર પોટકાં કાનપુરની સીમ પાસેનાં મોટા બાડીયા દૂધમાં નાખી દેવા અને તે ખલ તેને લૂંટનો મોજો લાગદાર બનાવ્યો.

કાણુ તે મુજુલા આવ્યો અને લાશો જોઈ જરા અચકાયો, પણ પછી છુટાય તેનું રક્તું નહીં. એટલે તે લાશો દૂધમાં નાખી આવ્યો અને પોતાના ગાડાના સગડ ખૂસી નાખ્યાં.

આકદસ દિવસ બાદ કાંઈ વરેમાર્ગે પસાર થતો દશે તેણે આ દૂધમાં બંને લાશો તરતી જોઈ, સોનગઢની પોલીસને ખબર આપ્યા.

ત્રણ દિવસ સુધી તે લાશોને પછેગામ ઓળખવાં માટે રાખી, પણ ફૂલીને સડી જવાથી તેને કાંઈ ઓળખી શક્યું નહીં, એટલે પોલીસ પાર્ટી રવાના થઈ પણ પાછળ એક છૂપી પોલીસને મૂકી ગઈ. એ છૂપી પોલીસને મજબૂત વહેમ હતો કે પૈસા ખાતર જ આ ખૂનો થયાં હશે એટલે પૈસા અથવા માલની વહેંચણુ હવે થશે એમ માની તે તેની તપાસમાં રહ્યો. તેવામાં એક મધરાતે કાણુ ડોડીયાની કાંડમાં તેણે દીવા બળતો જોયો અને અવાજો સાંભળ્યાં.

ત્યાં પહેાંચી છપાઈને જોતાં મરનારનો માલ વગેરે નીકળ્યાં, એટલે તે ત્રણેને કદ કરી કેસ ચલાવ્યો. તેમાં મુળુભા દરખાસ્ત નિર્દોષ કર્યા અને કાનો તથા કાળુ ડોડીયો બંને દોષિત કરી જન્મદીપની સળ પામ્યા.

શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડ ગાદીનશીન થયા તે સાલે કાળુ ડોડીયો છૂટીને ઘરે આવ્યો અને પેણા બાળ્યાર તો જન્મદીપ ભોગવતાં જ મરી ગયો હતો. થોડાં વરસ પછી મને કાળુ ડોડીયો મળ્યો ત્યારે મેં તેને આ ખૂનની વાત પૂછી ત્યારે તેણે મને આખી હકીકત કહી.

‘પણ’ મેં પૂછ્યું, ‘ત્યારે તું આમાં સાવ નિર્દોષ હતો ત્યારે તે છૂટવા પ્રયત્ન કેમ ન કર્યો?’

‘મારાં પાપ નહીં, ભાઈસાચ.’ તેણે કહ્યું. ‘મેં કહ્યું તેમ મને તો મરણ નાખવા જવાનું છે તેની સુધાં ખબર નહોતી એટલે આમાં તો હું સાવ નિર્દોષ હતો. અને ખરા ગુનેગાર તો મુળુભા દરખાસ્ત હતા. પણ તે સાવ છૂટી ગયા. પણ છૂટીને તેણે શા લાલ મેળવ્યો? તેની હયાતીમાં જ તેના બંને દીકરા ક્ષયના દરદથી મરી ગયા.

‘જે વેરાએ સોમલ વેચ્યું હતું તેને તેની ઝોરતે સોમલ ખવરાવ્યું’ અને પછી પોતે પણ સોમલ ખાઈને મરી ગઈ.

‘કાનીવાતું’ જે ધનોતપનોત નીકળી ગયું’ અને હું આપના પુત્ર-પરતાપે હજી કામી ખાઉં છું.’

મેં પૂછ્યું, ‘તેમાં તારા પાપની વાત ક્યાં આવી?’

‘એ વાત એમ છે કે મારે મૂળ ધધો અશીશુની દાણચોરીનો હતો. હું વારંવાર માળવામાંથી અશીશુ લઈ આવતો પણ વરસે ગુંદી-ધંધુકાની મોટી લાઈન દોરી નડતી. એક વખત મોટી રકમનો માલ લઈ ધોડા ઉપર હું આવતો હતો તેવામાં મને ક્રાઈ ટિન્ડુ-સ્તાની લેખા જેવા માણસે ટપાર્યો, અને તે બિન-દહેશત મારી સામે આવ્યો. મને વિચાર કરવાનો વખત જ રહ્યો નહીં. એટલે મેં તલવાર કાઢી તેને એક જ ઝાટકે કાપી નાખ્યો. પણ મરતાં તેણે શિવનું નામ લીધું અને ખમે જનોઈ હતી તે ઉપરથી મેં જાણ્યું કે મેં બલહત્યા કરી હતી.

‘આજ આટલે વરસે પણ મને તેનું મોં યાદ આવે છે. તે વખતે તો હું ઘેરે બેસી ચાલ્યો ગયો અને તે ગુના બદલ મને ક્રાઈએ પકડ્યો નહીં, પણ પરમેશ્વરનો ન્યાય માણસના ન્યાયથી મોટો છે. મને જે સજા થઈ છે તે સજા મને થવી જ જોઈતી હતી એમ હું માનું છું, અને મેં સજા ભોગવી લીધી.’

! એટલામાં પવનની સખત ઝાપટ આવી અને દીવો ઝાલવાઈ ગયો અને અમે બધાં તે ફરી પેટા-વવાની તજનીજમાં પડ્યાં.

હારથ-પ્રકાશ

દે. જુહારા ડી. ખંડકિયા ફિ. ગા
હારથરસિક વાર્તાઓ, લેખો, ગીતો,
દુહાઓ વગેરેનો નવો સંગ્રહ

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર : દાણાપીઠ : ભાવનગર

અનેક રોગની એક જ દવા જીવનધારા

કાલેરા, સંગ્રહણી, શરદી, હાથ, પગ, માથું તથા બદનનો દુઃખાવો, પાણીવિકાર, સંધિવા, અશક્તિ, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાંત-દાંડમાં કળતર, ઝેરી કંબ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની કુર્ગંધ, પેટની ચૂંક, શળ, પેટ-પેહુનો દુઃખાવો, અમુંચું, દરેક જાતના તાવ, ઘા પડવો, લોહી નીકળવું ઇત્યાદિ અનેક જાતનાં દરદમાં તેમજ રેલ્વે, સ્ટીમર તથા મોટરની, મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિંમત મોટી જાંટલી રૂ. ૧૫, ત્ર્યેલી ખાટલી રૂ. ૧ અને નાની ખાટલી રૂ. ૦.૫૦ પો. જુડ. દરેક ડેકાણે વેચાય છે. જે. એન. શેઠના-નડીયાદ રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક ‘જેનસ’ નામર ઉપર.

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.

દ્રાક્ષાસવ



અકસીર હવા

શરદી મટાડનાર

ભૂખ લગાડનાર

દસ્ત સાફ લાવનાર

ઉંઘ લાવનાર

તાકાત આપનાર

તાજગી બક્ષનાર

લજજતદાર પેય

જીવન સાથે વાપરવાથી અજબ ગુણ થાય છે.

સ્વચ્છતા પ્રાપ્તિ માટે જીવન

પુષ્ટિકારક ખોરાક !

માંદા, સાજાં, નખળાં,

સખળાં, નાનાં, મોટાં,

સી, પુરુષ સૌને માટે

જીવનવર્ધક હવા !



દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી ખેલદ ફાયદો થાય છે.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.
પો. બો. નં. ૫૫૧૩ : મુંબઈ ૧૪

‘પરદેશમાં હતો ત્યારે એમ માનતો હતો કે કમળા પરણીને સાસરે ગઈ હશે

સાં જના જાગી ઓશરીમાં યાંભલી પાસે ખાટલો ઢાળાને હું બેઠો. સોનાકાકીને કહ્યું, ‘સામે બેચાર ગોદમાં પાયરો. બધા મળવા આવશે. બેસવાનું તો જોશે ને.’

પટારામાંથી સોનાકાકીએ ગોદમાં કાઢ્યાં અને ઓશરીમાં પાયર્યાં. પછી તેમણે બેત્રણ લોટાખાલા જીટકયા અને લાવીને પાણિયાર મૂક્યા. ગામમાંથી મને જે કાઢી મળવા આવે તેમના સ્વાગતની તૈયારી થઈ ગઈ.

થોડી વારે મોહનભાઈ આવ્યા. ‘કેમ છો, વિશ્વનાથભાઈ! ઘણું વરસે ગામ સામે જોયું!’ કહી એ આંખ પર હાથની છાંજલી કરી મારા મુખ સામે જોવા લાગ્યા.

‘આવો આવો, મોહનભાઈ!’ કહી મેં તેમને હાથ પકડી, ‘અહીં બેસો.’ કહી ખાટલા પર બેસાર્યા. પછી આવ્યા વિષ્ણુરામ તળાટી, જન્મશંકર માસ્તર, કૃપારામ ગોર. જીવજીવદા લાકડીને ટેકે ચાલતા આવ્યા, અને એમ કાયરો ભરાયો.

વીસ વરસે હું આફ્રિકાથી મારે ગામ આવ્યો હતો. સહુના ખજર પૂછ્યા. વીસ વરસનો ગાળો. ઘણું બદલાઈ ગયું હતું. મારી સાથે નિશાળમાં ભણનારા ગોઠિયાઓ ચારચાર પાંચપાંચ બાળકોના પિતા થઈ ગયા હતા. પૃથ્વી મરી પરવાયાં હતા. જૂનાં માણસોને ઝોળખવાં મહા મુશ્કેલ પડતાં, તેમના ચહેરા પર વરસોએ અવનવી કારીગરી કરી હતી. આ સોનાકાકી જ જીવોત્તર-ગયો ત્યારે જન્મરમાન જેવાં હતાં, અત્યારે માંડમાંડ પગલાં ભરતાં ડગમગ કરતાં ડોશી બની ગયાં હતાં. નહોતું બદલાયું માત્ર ગામ. ચોકમાં એ જ ફૂલો, એ જ કાદવ, એ જ ચોરો, અને ચારે બાજુ એ જ ધૂળ.

‘તે લાઈ! તમે કેમ કરીને આવ્યા?’ જન્મ-શંકર માસ્તરે પૂછ્યું. ગામમાં એ એક છાપું વાંચનાર હતા. જન્મન સેનાપતિ રોમેલ આફ્રિકામાં આગળ વધ્યો હતો એ વાત તેમણે વાંચી હશે એટલે પૂછતા હતા.

મેં તેમને સમજ પાડી, ‘જીવોત્તર...આમ થયું. પૈસા બધા મુંબઈની બેન્ક પર મોકલી દીધા. સામાન ત્યાં પડ્યો મેલ્યો. સ્ટીમરમાં ટિકિટ તો મળતી ન હતી. માત્ર ગોરા મુસાફરોને જ લેતા હતા. ફર્સ્ટ ક્લાસમાં જ જગ્યા મળે ને તે ય માત્ર ગોરાઓને. ત્રણ મહિના વાટ જોઈ પછી હું કંટાળ્યો. વગર ટિકિટ જ ચડી ગયો.

‘પછી તમને કાંઈ વાંધો ન આવ્યો?’ તળાટી બોલ્યા.

‘વાંધો શું આવે? બે દિવસ સ્ટીમરમાં સંતાતો

બચપણનો એક તોફાન સંગાથી એને યાદ પણ નહિ હોય.’ વીશવરસે આફ્રિકાથી પાછા ફરેલ વિશ્વનાથ પડ્યા પડ્યા વિચાર કરતા હતા.

ક દ્યા ણી

લેખક
નાથલાલ દવે

ફૂંધે. પછી પકડાયો. સ્ટીમરવાળાનો કાયદો છે કે વગર ટિકિટના મુસાફરોના કાં તો હંડ થાય અથવા ત્રણ અકવાડિયાંની જેલ મળે. મુંબઈની જેલમાં ત્રણ અકવાડિયાં કાઢી નાખ્યાં.

‘તમે ય લાઈ, ભારે કરી! ગમે તેમ કરીને દેશ બેગા થઈ ગયા.’ જન્મશંકરે કહ્યું.

‘અને જેલમાં જવું એની હવે કયાં નવાઈ છે?’ તળાટીએ પૂર્તિ કરી.

લકાઈની, મોંઘવારીની, ઘીમાં થતાં બેળસેળની વાતો ચાલી. પાણકોરાનું ખમીસ પહેરેલા એક લાઈ આવ્યા, હસતા હસતા ખાડીમાં ઊભા રહ્યા.

‘કેમ, મને ઝોળખ્યો?’

હું તેમની સામે જોઈ રહ્યો. ધીરે ધીરે યાદદાસ્ત સચેત થઈ, ‘અહો! જનલભાઈ! તમે તો ભારે બદલાઈ ગયા છો!’ કહેતો હું તેમને બેટી પડ્યો. એ મારા બચપણના મિત્ર. ચકલકડી કાપાને બદલે શરીર સ્થૂલ બની ગયું હતું. માથે ટાલ પડી હતી.

‘તઈ નહિ?’ બાળભાઈ બોલ્યા. ‘તમારી

જેમ થોડાં એવા ને એવા રહેવાય છે ?' પછી જળ-લલાઈ સાથે વાતો નીકળી. નિશાળના પંચાલુજી માસ્તરને છેતરી અમે કેવા નાસી જતા, વાધરીની આંખલીએ કાતરા ખાતા, ચણિયા ખેર માટે આખી સીમ ખૂંદી વળતા એ બધું સાંભળું.

‘આ શામળલાઈ, એનો લવાન ચુગરી ગયો.’ ‘તેલાં મંછાએ, એની દીકરી વિધવા થઈ.’ ‘ગૌરી ફળિયાવાળા પેલા છગનલાઈ, એનો વલુ મુઝઈ ગયો છે.’ આવા આવા સમાચારો મેળવતો હું બેઠો હતો. ગામની બધી નવાજૂનીનો એક દિવસમાં સંગ્રહ થતો હતો. ત્યાં બહારથી અવાજ આવ્યો, ‘રામ રાજ...રામ પરજ...’

કોઈ બ્રાહ્મણ ટહેલ નાખતો હતો. લાંબા રાગે એ ગાતો હતો.

‘રામ રાજ રામ પરજ રામ રોડ શાહુકાર હે
બસો નગરી તમે રાજ ધર્મકા ઉપકાર હે.’

ઘોઘરા અવાજે ગવાતી એ લીટીઓ પાછી બધ પડી. વળી થોડી વાર રહીને શરૂ થયું ‘રામ રાજ... રામ પરજ...’

‘શું ગામ નિર્દય થઈ ગયું છે !’ મોહનલાઈએ કહ્યું. ‘બીચારો બ્રાહ્મણ બપોરનો જરાડે છે પણ કોઈ જવાબ નથી દેતું. વાલિયા બધા કોઈ છોડી કમાયા છે ! પણ બ્રાહ્મણના દીકરાનો સવા પાંચ આનાનો સવાલ છે તેટલુંય મહાજનનું મન પીગળતું નથી.’

‘તે બોલાવોને અહીં, આપણે આપી દઈએ.’ મેં કહ્યું.

‘તમે તો ભાઈ ! રાજ માણસ છો. પણ બ્રાહ્મણ પાસેથી એ કંઈ લે ? ને વળી આ તો આપણી નાતનો જ રહ્યો.’ મોહનલાઈએ કહ્યું.

‘કાણુ છે ? આટલામાંના છે ?’ મેં પૂછ્યું.

‘હા કાંકિય ગામનો છે. પાંચપંદર દહાડે આવે છે ને થોડા પૈસા માગી જાય છે. પેલા કેશુભાઈને તમે જાણખો કે નહિ ? મોટા ફળિયાવાળા ? એનો જમાઈ થાય. તમને યાદ હશે, કેશુભાઈની કમળા એના વેરે આપી છે.’

‘કાણુ...કમળા ? એનો આ વર છે ? બજલભાઈ, જન તો જરા, એને અંદર બોલાવો.’ મેં કહ્યું.

બજલભાઈએ ખડકીમાં ઊભા રહીને બૂમ મારી,

‘અરે એ બોધા મા’રાજ ! આમ આવો, આમ’

‘હો, આ આવ્યો !’ સામેથી જવાબ આવ્યો અને એક ઠીંગણો, ચુક્રોદેહી બ્રાહ્મણ મારી ખડકીમાં આવી ઉંચર પકડી ઊભો રહ્યો. માથે મેંદો ફેંટો હતો. ડોકમાં ફોટલ ખેસ અને મેલું પહેરણ, હાથમાં લાકડી, ગોઠણ સૂધી ગંકું પનિયું પહેરણ. મેલથી કાળા થઈ ગયેલા પગમાં તેણે જૂના જાડા ભેડા પહેરેલા હતા. ઝીણી નિસ્તેજ આંખોએ એ મારી સામે નોંઈ રહ્યો હતો. એને નેતા જ મારું મન ઉદ્ગમી લરાઈ ગયું. શું આ કમળાનો પતિ ! શી વાત કરવી તે મને યાદ ન રહ્યું.

મારી સામે નેતો તે બ્રાહ્મણ હજી ઊભો હતો.

‘મને તમે બોલાવ્યો ?’ તેણે પૂછ્યું.

‘હા, આવો, બેસો.’ મેં જવાબ આપ્યો ને ફરી હું તેના ચહેરા સામે નોંઈ રહ્યો.

‘શું નામ તમારું ?’ મેં પૂછ્યું.

‘મને પૂછો છો ! બોધવજી મારું નામ.’ તેણે ઓસરીની કોરે આસન લીધું.

‘શું કામ કરો છો ?’

‘કામ તો શું હોય ગામડામાં ? આ આકાશવર્તિ આવે છે.’ કહી તે હસ્યો. તમાકુથી કાળા થઈ ગયેલા તેના દાંત મેં જોયા.

‘પહેલાં તો ક્યાંક પરદેશ હતા ને ?’

‘હા, એને ઘણાં વરસ થઈ ગયાં. પહેલાં હું છોદર હતો. પછી પાછો આવતો રહ્યો. એમ થયું કે બાપદાદાનું ગામ ઠીક છે. અહીં થોડા પગમાન છે. વડોલોએ લીલી વાડી કરી રાખી છે એને જ સાચવવા દો. પ્રાહબધમાં હશે તે અહીં મળી રહેશે કેમ મોહન-ભાઈ બોલ્યા નહિ ?’

‘હાસ્તો, પ્રારબ્ધમાં હોય ઈ જ મને છે. કાડીને કણુ અને હાંપીને હારા-સૌ સૌનું લખાવીને આવ્યા છે.’ મોહનભાઈએ જવાબ દીધો.

સુખી બેચર પટેલ દુધનો લોટો લઈને આવ્યા, ‘આ હો હો હો, ભારે મંડળી જમી છે. સોનાબહેન, આ કોદો આ !’ કહીને એ થોડા અને ફળિયાને છેડે બાધેલી ખાંડ છોડવા માંડ્યા.

‘અરે બેચરભાઈ ! તમે પણ...વીસ વરસે ચાના એવા ને એવા શોખીન રહ્યા !’ મેં કહ્યું. ‘એમ

કરે, આપણે ફળીમાં જ ચા બનાવીએ. બજલભાઈ મદદ કરશે.'

બજલભાઈ કહેટો મારીને તૈયાર થયા. 'હોવે! કાકી! અંદરથી થોડાં કરગડિયાં લાવો. તપેલું આપો, હું પાખો કરી લઉં.' અને ત્રણ દેહાં માંડી મંગાળો કરી તે ચા કરવા બેઠા.

બધા ભાતભાતના સવાલો પૂછતા હતા. 'તે આફ્રિકામાં માણસ કેવાં? એડન અહીંથી કટલું? ત્યાં શેની નોકરી હું કરતો? ત્યાં લડાઈનો મામલો કેવોક હાલે છે?' વગેરે. મારી શક્તિ પ્રમાણે હું જવાબ આપતો હતો. એક વાત ખાસ લાગતી હતી કે આ જૂના ગામવાસી! મને કેવો પોતાનો માની લીધો છે! થીસ વરસ થયાં કાગળ-પત્ર પણ ન લખનાર હું-મને આ લોકો ભૂંડ્યા નથી. એક વખત રાતે છાનોમાનો નાસી ગયો હતો, આ ગામથી ત્રાસીને-કરી કદી ન આવવાનો સંકલ્પ કરીને. શું કરું છું તેના ખબર નથી લખ્યા, નથી કાઢના સમાચાર પૂછાવ્યા. મનમાંથી ગામનું અસ્તિત્વ જ ભૂંડી નાખ્યું હતું. પણ આજે પાછો આવ્યો છું ત્યારે એક પછી એક સહુ આવીને સામે હાજર થયા છે; જ્યાંથી તાર તૂટ્યો છે ત્યાંથી પાછો સંધાઈ જાય છે. તેમને કરો વિસંવાદ લાગતો નથી.

'હું ત્યારે જાઉં.' ઓધવજીએ કહ્યું.

'એમ કાંઈ જવાય? ચા પીને જવ! 'મેં' તેને રોક્યો. મારે જાણવું હતું કે કમળા શું કરે છે, પણ તેના પતિની આજે હજી ઓળખાણ ચતી હતી. સીધી વાત પૂછતાં મને સંકાય થતો હતો, તેથી કમળાના પિતા વિશે જ મેં વાત ઉપાડી.

'કેશુભાઈ તો હવે વૃદ્ધ થઈ ગયા હશે.'

'કેશુભાઈ! અરે રામ. એ તો યુજરી ગયા, ભાઈ! સાત-આઠ વરસ થયાં. કેશુભાઈ અને એના ઘરેથી બેઈ માણસ ચાલ્યાં ગયાં, ચાર ચાર માસને અંતરે.' મોહનભાઈએ ખુલાસો કર્યો.

'ત્યારે હવે ત્યાં કોણ?'

'હવે ત્યાં કોણ હોય?' ઓધવજીએ કહ્યું.

'ઘર નકામું પડ્યું' તે વેચી નાખ્યું.'

'તમારે શું સંતતિ છે?'

'હું?'

'તમારે ત્યાં બાળબચ્ચાં છે કે?'

'હોવે! એ દીકરા છે, એક દીકરી છે, પ્રજુની મહેરબાની છે!'

'દીકરાની ઉંમર શું?'

'મોટો અગિયાર વરસનો છે. જુવાન થઈ ગયો છે. સવારમાં નીકળે છે તે કલાકમાં લોટની તાંબડી ભરી લાવે છે. ખીજે નાનો છે સાત વરસનો. હજી ઈ બહુ છે.'

હું સાંભળી રહ્યો. મોટો દીકરો ત્યારે જાણતો નથી. બાપની જેમ 'લોટ માગે છે. સાત વરસનો છોકરો હજી જાણે છે એમ એનો બાપ બોલે છે. જાણે કે અબ્યાસ છોડવા જેટલી એની ઉંમર થઈ ગઈ હોય.

'કમળાને હવે કેમ રહે છે?' મોહનભાઈએ પૂછ્યું. સારું થયું, મારે એ જ વાત જાણવી હતી. આ મોહનભાઈની વાત કરવાની રીત! કમળા, ત્રણ બાળકની માતા, તે હજી મોહનભાઈને મન કમળી જ છે.

'એનું તો તમે જાણો છો ને, શરીરનું જેવું લેણું. નરમગરમ રહ્યા કરે.'

'દવા કરતા હશે?' મેં પૂછ્યું.

'અહીં દવાનું એવું જ. કુડલે જાઉં ત્યારે લઈ આવું. પણ પાછો એનો શ્વભાવ તમને તો ખબર છે, મોહનભાઈ! કોઈવાર પીવે, કોઈવાર ન પીવે. એમ હાથ કરે છે. આ ત્રણ વરસ નીકળી ગયાં.'

'ત્રણ વરસ થયાં ખીમાર છે?'

'તમે ઈન સમજો, ભાઈ! 'મોહનભાઈ બોલ્યા.

'છરણ તાવ કે ઉધરસ હોય તેમાં અહીં ગામડામાં કોઈ દવાખવા લે નહિ. એ તો એમનેમ સાગ્રં થઈ જાય. રોગની માવજત કરો એટલે ઈ મેમાન થઈને બેસે. ઈ તો કામ દસડચે રાખો તો રોગ ભાગી જાય.'

'ઈ તમે ખરું બોલ્યા, મોહનભાઈ!' ઓધવજીએ કહ્યું.

પછી આ તૈયાર થઈ એટલે સહુએ પીધી.

ઓધવજી બીજો થયો, 'હું હવે બીડીશ.'

'હા, જા ભાઈ, માગ્ય ન તારી વાટ જોવું હશે.'

મોહનભાઈએ કહ્યું.

સહુને નમસ્કાર કરી જોડાનો કાગળ અવાજ કરતો ઓધવજી બહાર ગયો. પાછો એના 'રામ'

રાજ...રામ પરજાના સૂરો શરૂ થયા. પછી એ ઓરે-શમી ગયા તેનો મને ખ્યાલ ન રહ્યો.

રામજી મંદિરમાં જાતર વાગી ત્યારે સહુ ઊઠ્યા.

*

કળીમાં ખાટલો પાધરી હું સૂતો હતો. ઊંચ આવતી ન હતી. મન તરંગે ચડ્યું હતું. આકાશમાં સફેદ વાદળોએ રજાળી હતી. વરસે ચંદ્ર ચાંચો જતો હતો. બહાર લીમડાની ડાળીઓ પવનમાં ધીમે હસતી હતી.

આજે ઘણી વાત સાંભળવા મળી હતી. કમળાનો પતિ, એને મેં જિંદગીમાં પહેલી વાર જોયો. જોયો અને મન વિમાસણમાં પડ્યું. પરદેશમાં હતો ત્યારે એમ માનતો હતો કે કમળા પરણીને પછી ઘેર ગઈ હશે. ધીમે ધીમે એનો પતિ ધધામાં આગળ વધ્યો હશે. બાળબચ્ચાં ચર્ચાં હશે. સંસારની માયામાં કમળા ગૂંચાઈ હશે. બચપણનો એક તોફાની સંગાથી તેને યાદ પણુ નહિ રહ્યો હોય. આજ આવીને જોઈ છું તો તેનો પતિ બીજા માંગે છે. કમળા બીમાર છે. એનો છાકરો પણ બીજા માંગતાં શીખે છે. આહું તો કદી ધાણું ન હતું. અને વળી ન્યારે હું મેં પૈસા કમાઈને આવ્યો છું ત્યારે એને કદી મદદ કરવાનો રસ્તો ખુલ્લો નથી. એ તો પરાઈ સ્ત્રી એને ધર જઈને તેનું મુખ જોવાનો મને હક્ક નથી, ખજાર પૂછવામાંય સાવધાનીથી વાત કરવી પડે તેમ છે. આડી વાતો કરી અનુમાન દોરવાનાં રહે છે, સીધો પ્રશ્ન પૂછી શકાય તેમ નથી. સહુને મન હું કોઈ અજાણ્યો-પરાયો માણસ છું.

કમળાને મન શું એમ હશે? પયારીમાંથી ઊભો થઈ હું ફરવા લાગ્યો. બચપણની વાતો મને યાદ આવતી હતી.

કમળાના પિતા કેરાભાઈ હું ને ભણુભણું તો કમળાનાં મારી સાથે લગ્ન કરવાં એમ કમળાની બાએ વાત કરી હતી. તેને ઘેર આવવાજવાની મને છૂટ હતી. હું સ્વભાવે રખક. માતાપિતા ગુજરી ગયેલાં. સોનાકાકીએ મને સાચવીને મોટો કર્યો. તેમનું કહ્યું હું માનતો નહિ. આંબલીના કાતરા અને સીમનાં ભોરમાં મારું મન ભમતું. ખિસ્સાં ભરીને હું ઘેર આવતો અને કમળાને તેનો લાગ આપવા જતો. એ પ્રસન્ન

થતી પણ તેના પિતા નારાજ થતા એ વાતની મને ખબર પડતી ન હતી. તેમની આગળ મારી ફિમ્લ પડતી જતી હતી.

વરસાદના દિવસો હતા. શેતુજીમાં પૂર આવ્યું હતું. કમળા બીજા છોકરીઓ સાથે પૂર જોવા આવી હતી. ભેખડ પાસે ઊંડો ધરો છે. કમળાને ખુશ ફરવા મેં ત્યાંથી જૂસકાં માર્યાં અને વળાંક લઈને પાણી આગળ વહેતું તેમાં તરતો ચાલ્યો. છેક છેક પાસે કાંઠાની પીપર પાણીમાં અર્ધાં ફેંચેલી હતી તેની ડાળ પકડીને હું બહાર નીકળ્યો હતો. મનમાં માન્યું હતું કે કમળા આ પરાક્રમ જોઈ ખુશ થઈ દશે. પણ તે દોડતી પાસે આવી. જોઈ છું તો આંખમાં ભેર ભેર જોવાં આંસુ ભરેલાં. મારા હાથ પકડી દહે, સોગમ ખાવ કે ફરી આવાં પૂરમાં નહિ પડો. હાથ બાપ! મારો તો છવ અદર ચડી ગયો તો.

એ વખતે કોઈ વાર્તા વાંચેલી. તેમાં રાજકુમારીનું નામ કલ્યાણી આવતું હતું. મને એ પસંદ પડ્યું. કમળાને મેં કહ્યું, આમ જો કમળા! તને બધાં કમળી દહે છે તે જરાય સારું લાગતું નથી. હું તો આજથી તને કલ્યાણી કહીશ. તોફાનમાં હસીને એ બોલી, 'જાવ જાવ હવે. પુરમાં તે કદી નામ પાડતા હશે!' પછી એક સાંજે હું કોઈ ચોપડી વાંચતો હતો. નિશાળમાં એ ઈનામમાં મળી હતી. કમળા તથા તેની બા સાંભળતા હતા. તપવ્યુત ઋષિ વિશ્વામિત્ર મેનકાને છોડીને ચાલ્યા જાય છે. મેનકા વનમાં ઋષિની પાછળ પાછળ ચાલે છે, આજીવલણ સ્વરે ઋષિને વાનવે છે. ઉતાવળે પગલાં ભરતા ઋષિ પાછળ મુખ ફેરવી જાયો હાથ કરી 'હમસ્વ અપિ કલ્યાણિ!' એમ બોલે છે. વાંચતાં વાંચતાં મેં તેની સામે જોયું અને કમળા અર્ધભણું હસી. બસ, ત્યારથી એનું નામ કલ્યાણી નક્કી થઈ ગયું, જો કે અમે જે જ એ જાણતાં હતાં.

નાની મરફરીઓ, સાઠાં તોફાનો, બચપણની રમતો, એ સંભાર્યો શું લાલ? ઘણી વાર એમ થાય છે કે હૃદયને આ શી કુટેવ? કેટલા પ્રવાસો ખેડા, વેપાર કર્યા, ધન કમાયો, મિત્રો મળ્યા. પણ એરા વિચારનું કંઈ મહત્ત્વ નથી. સાંતિની પળોમાં ન્યારે મન ચક્રોળે ચડે છે ત્યાર એકાદ મધુર સ્વર, કોઈ

પ્રસન્ન હાર્ય કે નેત્રની સ્નિગ્ધ દષ્ટિ, એ જ યાદ આવે છે. મનને એ સ્મરણો જ ગમે છે, જીવનની કેમ જાણું એ જ સાચી અંપતિ ન હોય ! એનાં સ્મરણે ગાત્ર રોમાંચિત યાય છે. દૂર આફ્રિકામાં રહે રહે એકાંત રાત્રિઓમાં કેટલી વાર કલ્યાણીને સંભારી છે ! એ મારી સાથે હોત, અમારાં લગ્ન થયાં હોત તો જીવન કેવા આનંદમાં ચીતાવત તેની કલ્પના વારે વારે કરી છે અને ઊંડા નિશ્વાસ નાખ્યા છે. શાંત વિજન રાતે સાગરતટે ફરતાં વિશાળ રેતીપટ પર ચમકતી ચાંદનીને જોઈ કલ્યાણીને કેટલી વાર યાદ કરી છે ! અરે, હૃદય ન્યારે ન્યારે સુખથી ભરાઈ ગયું છે. ત્યારે ત્યારે તેની ભાગીદાર તરીકે કલ્યાણીને મેં ઝંખી છે અને એના સાન્નિધ્ય માટે મન તલ્લસી રહ્યું છે.

સોનાકાકી એક દિવસ ઉદાસ થઈને એકાં હતાં. મને કહે, 'અરે વિશ્વનાથ ! તું તો રજાજતો કર. મારે તારા ટશિયા ટીપ્પા કરવાના. કોઈ દિ' આશા નથી કે વહુ આવે અને રોટલા ઘડી આપે, 'મેં' કહ્યું, 'કેમ શું' છે ? એવી શી વાત છે ?'

સોનાકાકીએ કહ્યું, 'કમળાનું' આજ વેવિશાળ થાય છે. તેના સાસરા ઘરેણાં લઈને આવ્યા છે. નસીબદાર છે જોઈ. તેના વર ઇંદોરમાં નોકરી કરે છે. હમણાં પરણીને આલી જશે અને પછી આ ગામ સામે જોશે નહિ. 'હું વિચારમાં પડ્યો. મનમાં લાગ્યું કે કલ્યાણી હાયમાંથી નાથ છે, બાજી બગડી રહી છે. પણ ત્યારે કશું કરવાની આવડત ન હતી, સમજણ ન હતી. હું બાઘાની જેમ સાંભળી રહ્યો. ઇંદોરમાં નોકરી કરનાર સાથે મારાથી થોડી હરીફાઈ થઈ શકે ?

બપોરે ઊઠતો હતો. પગ હલાવી કાઢીએ જગા-જો. આંખો ઉઘાડીને જોઈ 'હું' તો કલ્યાણી જોઈ છે. 'જીજ્ઞાસુશી ! જગો તો ખરા,' તે બોલી. આ શું ! પગમાં ઝાંઝર, હાથમાં બાલુ અને બંગડીઓ, કંઠમાં સોનાની માળા, રેશમી ચુલાચી ચોઢણી પહેરીને એ જોઈ છે. સ્વપ્નદેશની જાણે કોઈ રાજકન્યા ! 'આ શું, કલ્યાણી !' મેં પૂછ્યું. 'આજે...' તે બોલવા ગઈ પણ બોલી થકી નહિ, મારા પગ પાસે ખેંસી ગઈ. થોડી વાર કશું બોલી નહિ. પછી મારી

સામે દષ્ટિ માંડી તે જોઈ રહી, જાણે કશુંક પૂછવા માગતી હોય. 'ભારે સરસ વેશ સળેયો છે, કલ્યાણી !' મેં કહ્યું. એ હસી, પણ ત્યાં તો એની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. તેણે મારા ખોળામાં માથું મૂકી દીધું અને તે ધ્રૂસકે ધ્રૂસકે રડવા લાગી.

લીલી અટલસના કપડામાં મઢાયેલા તેના ખભા પર હું હાથ ફેરવતો રહ્યો. પછી બંને હાથમાં તેનું મુખ લઈ તેના કુંકમઅર્ચિત કપાળ પર ચુંબન લઈ અને તેની સામે જોઈ રહ્યો. કલ્યાણીએ તેનું મુખ ન આધું લીધું કે ન એ ગુરસે યઈ. 'રડ નહિ, કલ્યાણી !' કહી મેં તેના અશ્રુભીના ગાલ ચૂમી લીધા

ત્યાં ખડકી જીઘડી. સોનાકાકી ઘેર આવ્યાં. કલ્યાણી મારી પાસેથી ખસી ગઈ, આંસુ લૂછી નાખ્યાં અને જાણે કંઈ જ બન્યું ન હોય તેવા સ્વરચ અવાજે બોલી, 'કાકી ! કયાં ગયાં તા ? તમને પગે લાગવા આવી છું.'

સોનાકાકીએ કહ્યું, 'આવે જ ને બહેન ! શામજી શેઠને ત્યાં પાપડ વણાવવા ગઈ'તી.' કલ્યાણીને માથે હાથ મૂકીને બોલ્યાં : 'સો વરસની થયે બહેન ! તારી મનકામના ભગવાન પૂરી કરે.' કેવી કાઠી દીકરી છે ! લે, ગભ્યું મોઢું કરતી જા.' કહી કલ્યાણીના હાથમાં કાકીએ સાકર આપી.

ઝાંઝરના ઝમઝમ અવાજ કરતી એ ચાલી ગઈ.

એના ભણકારા મારે લાગે રહ્યા. કાકીએ ભારે અવાજે કહ્યું, 'આપણે રહ્યા ગરીબ. આટલું બધું રૂપ આપણા નસીબમાં ન હોય.' મને એ વાત સાચી લાગી પણ તે પછી ગામમાં ગમ્યું નહિ. મામા પાસે હું અમદાવાદ ગયો. ત્યાંથી આફ્રિકા ગયો. જિંદગી વીતી ગઈ.

જવા દે જીવ ! કયાં સુધી બધું સંભારી કરીશ ? મધરાત થવા આવી છે. શું છે તે મન આટલું ચક્રોળે ચક્રું છે ! અરે, આટલાં વરસે ય તે નિસાસા મૂકવાની ટેવ જતી નથી. હવે શું ? કયાં એ ? કયાં હું ? ખાલી આવીને એના જીવનમાં કંયાંક ઉચ્ચપાયલ કરી ન બેસું એ જ હવે તો બેવાનું છે. અરે પણ આવો પતિ ! ને આ ગરીબી ! કેમ એનાં વરસ ગયાં હશે ? ન રહ્યા પિતા, ન રહી માતા ; ભાઈ તો હતો જ નહિ. એને માથે શી શી વીતી હશે ? એક પછી એક

તેની આશાઓ કેમ નાશ પામી હશે ! રોજ-રોજ ઝેરના ઘોરા મારી કલ્યાણીએ કેમ કરીને પીધા હશે ?

‘ તારી કલ્યાણી ! તારા તેના પર શો દક્ષ ? ’ મનમાં અવાજ ઊઠે છે ને દર્દ યાવ છે. દૂર લેવવ બેઠતી હતી. ચંદ્રમાં લીમડાની ડાળ પાછળ નમી ગયો હતો. ચોક્કસદારે ખોખારો ખાધો અને ખૂંસ મારી, ‘ જગતા ચૂનો. ’ મનમાં હું ખબરો, ‘ જગતો જ સૂતો છું, હાઈ ! ઓધવજ મહારાજ આવીને મારી ઊંધ સાથે લેતા ગયા છે. ’

*

બે માસ ગયા, ગામના જૂના લોકો સાથે રહી રહીને થાકી ગયો. દિવસો કેમેય જતા ન હતા. આસપાસનાં સગાંસંબંધીઓને મળવા જઈ આવ્યો; કુંડલા ગયો, મહુવા ગયો; અમરેલી, ભુનાગઢ જઈ આવ્યો. હવે એમ થતું હતું કે મુબઈ જઈ અને કરાક વેપારમાં મન પરોવું. આરામ ધણે લીધો. મનમાં એટલું રહી જતું હતું કે કલ્યાણી પાસે ન જવાયું. ત્યાં જવાનું વાજબી કારણ મળતું ન હતું. એવામાં કુંડલાના પોસ્ટમાસ્ટર મળ્યા. મને કહે, ‘ એક માણસ નોંધે છે. ટપાલીની જગ્યા ખાલી પડી છે. જરૂરોડથી ટપાલ લઈ ભુનાગઢ વર ઠાકય જવાનું. છે કાઈ ધ્યાનમાં ? ’

મને તરત ઓધવજ સાંભર્યો. ‘ પૂછવું પગાર શું ! ’ માસ્ટર બોલ્યા, ‘ વીસ રૂપિયા, આ મોંઘવારીમાં પગાર ઓછો પડે છે. તેથી તો કાંઈ મળતું નથી. રોજ ત્રણ ગાંઠની જેમ થાય અને ચોમાસામાં તો બે વાર શેત્રુંજી ઝોળંગી પડે. કાણુ તૈયાર થાય ? ’ પણ અહીં એટલી જ ટ્રાંટ છે, વધારે મંજૂર નથી થતી, ત્યાં હું શું કરું ?

મેં કહ્યું, ‘ ચારજ દિવસમાં એક જણને મોકલીશ. ’ અને પછી એ ખબર આપવા હું જતો કાંકય ગયો. ઓધવજ મહારાજનું ઘર પૂછતો પૂછતો તેમની ખડકીએ પહોંચ્યો. સામે જ એ ઊભો હતો. એ જ દિદાર, એ જ પહેરણ. પગમાં પેલા નોડા અત્યારે ન હતા. મને પૂછ્યું ‘ ક્યાંથી અહીં ? ’

મેં કહ્યું, ‘ તમારે ઘેર જ આવું છું. ’ આશ્ચર્યથી તે મારી સામે જોઈ રહ્યો. પછી કહે, ‘ ઓહો, આવો આવો. એ ટબક્કા ! મેમન માટે. ’

ખાટલો પાયર. ’

ખાટલા પર પાયરવા એક મેલું ગોઠવું આવ્યું બેઠા બેઠા મેં નજર ફેરવી. સામે પાણિયારા પ માટીના ઝોળા હતા. સામી પરશાળમાં નમેલું ઝાપુ હતું. ત્યાં એક વાછડી બાંધી હતી. એક બાલુ કે બનો હગલો અને થોડાં છાણાં હતાં. ઝોસરીમાં ગા કરેલી હતી. ગરીબી બધેથી છતી થવા પ્રવલ્ન કરતી હતી પણ છતાં કંઈક વ્યવસ્થા હતી.

‘ ટબક્કા ! પાણી લાવ અને તારી બાને કહે. મેમન માટે આ મૂક. ’

‘ મારી બા અંદર નથી. પાણી ભરવા ગઈ છે. ’ ટબક્કાએ કહ્યું.

‘ કાંઈ નહિ, હમણાં આવશે. ’ તેના પિતાએ જવાબ આપ્યો.

થોડી જ વાર થઈ હશે. ત્યાં કમળા હેલ લઈને આવી, સાથે નાની છોકરી હતી. તેને માથે ગાગર હતી. ઝોસરીમાં કાંઈ ઊંજળાં કપડાં પહેરીને બેસું છે એ નોંધ કમળાએ લાજ કાઢી અને બેસું ઉતારી પાણિયારે મૂક્યું. હું જોતો હતો. સાડેલો જૂનો અને મેલો હતો, શરીર દુબલું હતું. હાથમાં માત્ર કાચની ખંજરીઓ હતી. લાજના ઘૂમટામાંથી તેણે મારી સામે જોયું અને એકદમ ડગસાં ભરતી તે ઉતાવળે અંદર જતી રહી.

છોકરી બેઠતી રહી, ‘ બા ! બા ! મારી ગાગર... ’ અને તેના બાઈએ એની ગાગર ઉતારી પાણિયારે મૂકી.

પછી ખારણામાં આવીને એ ઊભી રહી. મારી સામે સ્થિર દૃષ્ટિએ એ જોઈ રહી. ‘ પગથી માથા ’ સુધી મને વારંવાર નોંધ લીધા પછી એ બોલી, ‘ અરે, નરે ? ’ એના અસહ્ય કંપ હતા.

‘ આમને ઝોળખ્યા ? આક્રિકાવાળા વિધનાય. હાઈ, હું તે દિ’ એમને ત્યાં આ પી આવ્યો તો; મેં મોંતી વાત કરી ? ’ ઓધવજએ કહ્યું.

‘ હા, હું એમને ઝોળખું છું. ’ કહી એ હસી, એમ જણે કહેતી ન હોય કે ‘ એને ન ઝોળખું તો પછી કાને ઝોળખીશ ? એ બૂલી ગયા હશે, હું બૂલી નથી. ’ એનું શાંત સ્મિત્ત્વ હાસ્ય હું નોંધે રહ્યો. મુખ દુબલું પડી ગયું હતું. તંદુરસ્તીનું તેજ ન હતું. ફેશ શરીર, ફિક્કું મુખ, અને મેલો વેશ,

એ હસી ન હોત તો ખચપણની કલ્યાણી યાદ ન આવત. બહુ બદલાયું. પણ હજી એના કંઠેના અવાજ એનો એ હતો. દીકરીને એ કહે, 'રેવા ! જે તારા મામા આવ્યા છે' અને એમ એક જ વાક્યે બાળકો સાથે તેણે મારો નવો સંબંધ સ્થાપી દીધો.

આ પીધા પછી વાત મૂકી. 'તમને એક ખખર કહેવા આવ્યો છું. તમને પસંદ પડે તો ટપાલમાં તોફારી મળે તેમ છે,' કહીને પ્રસ્તાવ રજૂ કર્યો. ઓધવણને એ વાત ગમી નહિ. તે નરી નરી દલીલ કરવા લાગ્યો. કેટલીય મુશ્કેલીઓ કહી લીધી. મેં તેને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો.

'અત્યારે તમારી આવક શું?'

'મહિને પાંચસાત મળી રહે.'

'એટલામાં પૂરું થાય?'

'લગભગ પૂરું કરે છે, ટકો તથા હું બે જણાં તાંબડી ભરી લાવીએ છીએ, બીજી ફિકર શી?'

'પણ છોકરાઓનું ભવિષ્ય સુધરે!'

'સૌ સૌનું પ્રાલબ્ધ લખાવીને આવ્યા હશે તે? પ્રાલબ્ધ એ પહેલી વાત છે. બીજું બહુ નકામું છે.'

પછી પાછો એ કહે, 'ચાલવું બહુ પડે, ટાટિયા વડી બધા.'

મેં કહ્યું, 'આમ તમે ગામ-પરગામ તો જાઓ છો?'

તે કહે, 'એમાં કંઈ બધણી થોડી છે? ન જવું હોય ત્યારે ન જઈ. બપોરે નિરાંતે લંબાવું તો કાઈ ના કહે તેમ છે?'

પાછી બીજી દલીલો કરી, 'કામ ફાવે નહિ. હિપરી ફાવે તેમ બોલે તે સાંખી રહેવું પડે. અંગ્રેજ સરત્રામવાળા કાગળો આવે તો ઉકલવા કેમ? મની-ઓફર આવે તો જોખમ. રસ્તામાં કાઈ લૂટી લે.'

આમ એને કશી આવક ન હતી. કાઈવાર ક્યા કરે કે લીલ પરણીવે; કાઈની સરાવણી કરાવે કે કન્યા પરણીવે. એમાં તેને દક્ષિણ મળતી, પણ તે, નહિ જતી. એમાંથી ગુજરાન ન થતું. ગામના બીજા છાંદણો દુકાનો ચલાવતા કે બીજા ધંધા શોધતા.

આ જ એક 'બાપની લીલી વાડી' સાંચવતો બેઠો હતો. મૂળ વાત તો એ હતી કે એ આજસુ યર્ધ ગયો હતો, કામ કરવાની તેને વૃત્તિ ન હતી. ખૂબ માયાફૂટ કરી ત્યારે તે મારી સાથે કુંડલાં આવવા

કળ્પ થયો. વળી કહે, 'પગે બાંકિશ બાંધવા ને ડોકમાં ચામડાનો કાંચળો નાખવો, એ તે કાંઈ છાંદણુંના વેશ છે?' મેં કહ્યું, 'આ તો તમારું મન વધતું હોય તો ચાલો. મારાથી પરાણે કાંઈ થેકું જ કહેવાય છે?'

સાંજ પડી એટલે ઓધવણ કાંઈક ગીંધરીઓ તથા પડીકાં બાંધવા માંડ્યો. મેં પૂછ્યું, 'શું છે? શાની તૈયારી કરો છો?'

'સત્વનારાયણની કથા છે વશરામ પટેલને ત્યાં. સાંભળવા આવશો ને! કે પછી આંકિકામાં જઈને ધરમજરમ ભૂલી આ?'

'ના, એવું તો નથી. પણ થાક લાગ્યો છે. હું તો સુઈ જઈશ.'

'તો ય ભલે. ફળીમાં ખાટલો પાયરશું.' તેણે કહ્યું.

કમળાએ કંસાર રાંધ્યો હતો. ખૂબ આગ્રહ કરીને એ જમાડતી હતી, 'એ ઓધાં મારાજ! બહારથી સાદ આવ્યો. હો, આ આવ્યો, ઓધવણએ જવાબ દીધો. અને જમી, હાથ ધોઈ, પૂનતી મીંને લઈ એ જતો રહ્યો. મેં માનના ખાટલો ફળીમાં પાયરજો, હું આ અખપડી આવ્યો,' કહેતો તે ક્યા કરવા ગયો.

બાળકો ઊંઘી ગયાં હતાં. ફળીમાં સૂતા સૂતા હું તારા ભેતો હતો. ઓસરીમાં ઝાંખું ફાનસ બળતું હતું.

કમળા આવીને ઓસરીની ઢાંચે ઊભી રહી.

મેં કહ્યું, 'કલ્યાણી!' એ એક રાત્રે વીસ વરસનું અંતર કાપી નાખ્યું. કલ્યાણીનું મુખ જમડી ઊંઘ્યું.

'અરે! હજી તમે એ બુધ્ધા નથી.' કહી તે મારા ખાટલા પાસે બેસી ગઈ. જાણે કે એ ફરી પેત્રી મુગ્ધ બાલિકા બની ગઈ હતી.

'કેમ કરીને જીવું? જીવનમાં જે એકરૂપ થઈ ગયું છે-' મેં કહ્યું.

'તો પછી એકાએક જતા કેમ રહ્યા? ખખર પણ ન આપી?'

'શું કરું? મારો તે વખતે કાણ ભાવ પૂછે એમ હતું?'

'તેમાં આટલાં વરસ મારો ભાવ ન પૂછ્યો, ખરું? એક કપીલા હશે તે ખખર નહિ.'

'પછી શું શું થયું તે બધી વાત કર.'

'વાત કરવા જેવું કાંઈ નથી. છ સાત દિવસ

ઉપવાસ કર્યો. બસ, પછી દારી ગઈ. જાનામાના પરણી જવું પડ્યું. કાંઈ ચાલ્યું નહિ. પછી આ બધો પરિવાર. એ તો તમે જુઓ છો.' કલ્યાણીએ ઉપવાસ કરેલા એ વાતની મને ખબર ન હતી. થોડી વારે મેં પૂછ્યું, 'ઈશ્વરથી અહીં કેમ આવતાં રહ્યાં?'

'બસ એકવાર અહીં આવ્યાં તે આવ્યાં. પછી ને ખરયા નહિ. ધણી માયાકૂટ કરી, પણ મારું માને તો ને!'

'આ પોરતની નોકરી લેશે? સમજે તો સાડું છે.'

'મારા ભાગ્યમાં હશે તો સમજશે.' તે બોલી અને પછી ક્યાંય દૂર દૂર જોતી હોય તેમ એની દષ્ટિ ફરી, 'આટલાં વરસ કેમ ગયાં છે તે મન નજી છે. ન કાંઈ સમજવાનું, ન પૈસા. અને આ ગામ, હોકરું માફ પડે તો હવા પણ મળે નહિ. આવડી મોટી દુનિયા અને એક પણ માણસ પોતાનું નહિ. અરે જિંદગી! કહી તેણે નિશ્વાસ મૂક્યો.

તેના હાથ મેં હાથમાં લીધા. હાથ ગરમ હતો. 'તને તાવ આવે છે કલ્યાણી?'

'કાંઈ વાર સાંજે એમ થઈ જાય છે. બેત્રણ વરસ થયાં આમ ચાલે છે. શરીર હવે ધણું કામ નથી આપતું.' વળી થોડી વાર રહી તે બોલી, 'તમે તો બહુ વરસ પરદેશ રહ્યા. લાગતું હતું કે પાછા આવશે જ નહિ. કાંઈ દિવસ યાદ કરતા કે નહિ?'

'એ એક હું જાણું છું ને બીજા અત્યામી જાણે છે.'

'તો પછી કદી કાગળપત્ર પણ ન લખ્યો!'

'કેમ કરીને લખું? કાંઈને ધરે, કેવાં માણસો વચ્ચે તું રહેતી હશે તેની ખબર ન હતી. મને બીક હતી કે તને કાંઈ તકલીફ થાય.'

'હું એ જાણતી જ હતી.'

'શું?'

'કે એ જ કારણે તમે કાગળ નહિ લખ્યો હોય.'

થોડી વાર ચૂપ રહી તે બોલી, 'હવે? ક્યાં સુધી રોકાવાના?'

'અહીં ગમતું નથી. મુંબઈ જવાનો છું.'

'બીજો કશો વિચાર કર્યો? દેશમાં આવ્યા છો ત્યારે-'

'શાનો?'

'લગ્નનો. વાળ ધોળા થયાં માંમાં છે. પછી તો

કાંઈ કંચા આપશે નહિ.'

'એ વાત તો ગઈ કલ્યાણી!'

'એમ કાંઈ જવા દેવાય?'

'એક વાર આજ બમરી પછી મુધારવાની મુંઝવણ કરવી? અને હવે તો આ ઉમરે, કાંઈની સાથે મેળ ખાય એમ લાગતું નથી.'

'જિંદગી એમ શે જશે?'

'તારી જિંદગી કેમ જાય છે?'

'મારી વાત જુદી છે. તમે તો યુદ્ધ છો. ચારે કોરથી બધાઈને મૂંગા મૂંગા મરી જવાનું થોડું તમારે લાગે આવે છે?'

કલ્યાણીના આ શબ્દોએ મારા હૃદયને વીધી નાખ્યું. તેની પીઠ પર હાથ ફેરવતાં મેં કહ્યું, 'તારે બહુ સહન કરવું પડ્યું, કલ્યાણી! આત્મ મેં ધણું ન હતું.'

મારા એ શબ્દોએ કલ્યાણીની આંખમાંથી ટપ ટપ આંસુ પડવા લાગ્યાં. મેં કહ્યું, 'રૂ નહિ, કલ્યાણી!' અને મને યાદ આવ્યું, વીસ વરસ પહેલાં એક દિવસ બપોરે મેં તેને એ જ શબ્દો કહ્યા હતા. કલ્યાણીનું હૈયું બરાબ આવ્યું હતું. મારી છાતી પર માથું નાખીને એ રડવા લાગી. લાંબા મુસકાં મૂકીને મેં રોતી હતી. હું તેના મસ્તક પર હાથ ફેરવતો રહ્યો. કેમ કે એનું રુદન અટકતું નહિ, 'શાંત થા કલ્યાણી!' મેં કહ્યું. પણ એ સે શાંત થાય? એના આખા બચ્ચી અણપૂરી આરજી અત્યારે રુદનવાટે વંદી જતી હતી. ધણી વાર સુધી એ રડતી રહી. એના અંતરની બધી વ્યથાવરાળ અશ્રુજિંદગી બનીને મારા બોજાને ભોળી ગઈ. તેના અસ્ત-અસ્ત વાળ વિખેરીને હું તેના તમ્બાસે સુખન લખું અને પછી તેના આંસુ ધણી નાખ્યાં. કલ્યાણી મારી સામે ધણી વાર સુધી જોઈ રહી અને પછી મારા બચે ગાલે તેણે હળવેથી સુખી બારી; વળી પાછી એ તૃષાર્ત નયને મારી સામે જોઈ રહી. 'થોડી છૂટ લઉં કે?' તે બોલી અને તેના બચે હાથ મારે કંઈ વીંટાળાં. મેં તેને સુખ્યાશમાં બીડી જોરથી છાતી સાથે દબાવી. 'હાંસા!' કહી તે બીજી જ ક્ષણે મારા હાથમાંથી છૂટી આંધે જોમી રહી. પછી કહે, 'સારું કમું' તમે આવ્યા તે, મને એમ હતું કે એક વખત તમે તમે આવશો જ.'

‘અરેખર?’

‘હાસ્તો. તમને મળ્યા વગર હું મરી જત તો ખૂબ યદિ તમને શોધવા આવવું પડત. હવે તમે છુટા છો. જન્મે ખુશીથી જ્યાં જવું હોય ત્યાં.’

‘પછી તે બાળકોના ઓઢવામાં સરખાં કરવા લાગી. ‘તે પૂછ્યું, ‘આમાં મામ આવાં કેમ પાજાં છે? ટટોને ને રેવંદી ને...’

‘ત્રીજાનું મામે છે પટે’ ‘હસીને તે બોલી. ‘મૂળ તો ત્રિભુવંન, પદ્મકંત અને રેવા છે; પણ અંધારાએ રસિયાં છવ છે. એમને એમ બોલાવવાં ગમે છે. કાઠની રસિકતા કુઠિત કરાય છે? એમને જ, નંજો છે ને, ગામ થું કહીને બોલાવે છે?’

‘ત્યાં બહારથી આવજ આવ્યો, ‘એ ઓધા મારાજ, પરસાદ આપતા જવ પરસાદ, પંડિયો બારીને ઘરે કયાં હાલ્યા?’

‘અને ઓધવંજએ કહ્યું, ‘ભાઈ! છોકરાંવને પરસાદ મેળા થવા દો. તમારે પરસાદ નોતો હોય તો કરાવોને કયા હું કયાં ના કહું છું?’ અને કલ્યાણીએ ખડકી ઉપાડી એટલે બધા સરંજમ હાથમાં લઈ એ અંદર દાખલ થયા. ‘એલા ભઈ, ટભલા! ભઈ, પલા! પરસાદ ખાવ’ કહી તેમણે સહુને જગાડ્યા અને ઉધમાંથી જાગીને છોકરાં પ્રસાદ ખાવા બેઠા. ‘લે, આ બધું ઠેકાણે કર.’ કહી ઓધવંજએ ચીંચરીએ અંદર સોંપી અને ‘લે! તમે જગો છો હજી? લ્યો ત્યારે તમે ય’ કહીને મને તેમણે પ્રસાદી આપી.

કલ્યાણીના સંસારનું નવું દરજ્ય નોતો નોતો હું પણ સર્વજનકલ્યાણકારી એવા સત્યનારાયણની પ્રસાદી સાંખવા બેઠો. કાઠી ઉપરથી જૂનો ‘ઓં’ ઉતારી ઓધવંજએ પોતાની જોડાઈને છેડેથી કૂચી લઈ તાણું ઉધાડ્યું; અંદર દંધિયાના પૈસા મૂક્યા અને પાણું તાણું વાસી ડોળો ઉપર મૂકી દીધો.

* * *
સવારે ઓધવંજએ પાછી એની એ દલીલો ઉપાડી. ‘મેં પાછા એના એ ઉતરે આપ્યા. બેએક કલાક ચર્ચા ચાલી. પછી તેણે તોફારી લેવાની હા પાડી. ‘મેં’ કહ્યું, ‘ચાલો ત્યારે, તૈયાર થઈ જાવ. બંપોરની ગોડીમાં કુંડલા જઈએ.’ ‘હું’ તમારી ઓળખાણ કરાવી રહું.’
‘હીક ત્યારે, તમે કહો એમ,’ તેણે જવાબ આપ્યો,

‘હું નદીએ જઈને ખંખોળિયું ખાઈ આવું’ અને તે કાળિયું અને નાખી નદીએ ગયો.

કલ્યાણીએ પૂછ્યું, ‘હવે પાછા ક્યારે આવશો? મેં જવાબ દીધો, ‘કાંઈ કહેવાય નહિ. મુંબઈ જઈ છું. જાણે છે ને કેવો આગમન છું.’

તેબોલી, ‘કહોને કેવો તરફ આવવામાં રસ નથી.’

‘મેં કહ્યું, ‘હા’ એ પણ સંધિ; જૂના ઘા પાછા સાજ થાય છે.’ ખિસ્સામાં ખસોએક રૂપિયાં હતા. ત્રાકીટ કલ્યાણીના હાથમાં મૂકીને કહ્યું, ‘લે આ પાસે રાખ. હું’ તો રહ્યો અલંગારી મોણસ. ક્યાં લાંબા પરીનાખીશ. વધારે સારો ઉપચોગ કરીશ.’

તેણે કહ્યું, ‘પણ તમારા પૈસા—’

‘એવું કંઈ બોલીશ નહિ. મારો આટલો તો હક્ક છે.’ કલ્યાણીએ ટૂંક ઉધાડીને પાકીટ મૂકી દીધું.

‘અને જો, હવતા રહેવાનું છે એ બૂલીશ નહિ. સારીરની આવી બેદરકારી ન રાખીશ.’

‘ભલે,’ તેણે કહ્યું, ‘પણ દર મહિને કાગળ લખીને એ વાત યાદ આપવી પડશે.’

‘જખલ છે,’ મેં કહ્યું.

‘ને ખીજી પણ એક સરત છે.’

‘શી?’

‘તમારો એક ફોટો મોકલજો. છે તે સાચ અંજો થઈ ગયો છે.’

‘તારી પાસે મારો ફોટો છે?’

‘હા, કેમ નહિ?’ કહી ટૂંકમાંથી તેણે નાનું પડીકું કાઢ્યું. કાચની સળીઓ અને ચાંદલિયા નીચેથી કાગળોને ટુકડો નીકળ્યો. નેજાં છું તો મારો અચપણનો ફોટો. વિચિત્ર જાગેલો પહેરીને ચૂંચી આંખો કરીને હું તેમાં જોતો હતો. અરે આ હું? મને હસવું આવ્યું. આ અણુજ જેવા દેખાતાં છોકરાની જખીમાં શું જોવાનું હતું? ‘હસશો નહિ. એને આધારે તો આટલા દિવસ ચીત્યા છે.’ કહીને તેણે પડીકું પાણું ખાંધી લીધું, જાણે કે તે ભારે કિંમતી ચીજ ન હોય. સોનાકાઠી પાસેથી એણે એ હાથ કર્યો હશે.

બંપોર સુધી હું ત્યાં રહ્યો. કલ્યાણીનાં બાળકો, કાઠીરતે બાણતાં થાય એ માટે ઓધવંજને સમજાવવા મથ્યો. બંપોરે તેને સાથે લઈ હું જવા તૈયાર થયો ત્યારે બંપોરમાંથી કલ્યાણી મારી સામે નેજાં

‘એ હો.’ કહી દૂધવાળા ગઈ.

એ નાનકડા સંવાદ સાંભળી નાગેશનું મન ચમકી યેલું. સવારના એ બધા આનંદદાયક અવાજોને જાણે કે એક મોટું વેગવાન વમળ બની ગયું હોય અને એ વમળ પોતાને કાઢી ઊડાણમાં ઊતારી દેતું હોય એવો અનુભવ તેને થયો. એ બધા અવાજ પોતાને ઊડા ઊતારી ઉપર દૂર દૂર ચાલ્યા જતા હતા. તેને સંવાદ થયો, ત્યારે માંએ અને બેને એના અભ્યાસના સમય દરમિયાન કેમ ધર ચલાવ્યું હતું? જવાબ ફરી ફરી તેના મન સામે બટકાંવા લાગ્યો. પંડિત-પનાવળાં કરવાં, પાણી લેવાં, દળણાં કરવાં. રાતે ઊંઘ આવતાં પહેલાં ભેથેલાં આરાઓનાં ચિત્રોનો રંગ અચ્ચારે દમ ઝાંખો થતો હતો.

નાગેશ ઊઠ્યો. એ નાનકડા સંવાદે તેને કંઈક બદલી નાખ્યો હતો. મોં ધોઈ તે આ પીવા રસોડા પાસે ગયો.

‘દૂધ પીસને લાઈ!’ માંએ પૂછ્યું.

‘ના, ના. મને ચા જ આપો.’ નાગેશ જવાબ આપ્યો.

માંએ એકલા દૂધની ચા કરી આપી.

‘નાનીએ ચા પીધી?’ નાગેશ પાસે બેઠેલી નાનીબેન માટે પૂછ્યું.

‘હા.’ નાનીએ જવાબ આપ્યો અને નિર્દોષ લાવે મા તરફ કરી બોલી, ‘બા! આપણે કેટલા બધા વખતે ચા પીધી ખરું?’

બા એકાદ મિનિટ કથું બોલી નહિ. ‘રોજ ચા પીવાથી તો ઊલટું શરીર ખરાબ થાય નાની. હું તો નાગેશને ચા દૂધ પીવાનું કહું છું. રોજ સવારે દૂધ પીતું. ચા થી તો ઊલટી બૂખ મરી જાય અને લોહીનું પાણી થાય.’ માંએ કહ્યું.

‘એ તો ટેવ પડી ગઈ બા!’ નાગેશ જવાબ આપ્યો અને ચા પૂરી કરી હોડીએ જઈ બેઠો.

‘લાઈ! તને લાપસી લાવે ને?’ નાનીબેન આવીને નાગેશને પૂછ્યું.

‘હા.’ લાપસી કોને ન લાવે! મને તો ગળ્યું ગળ્યું બધું લાવે.’ નાગેશ જવાબ આપ્યો.

‘ત્યારે આજે બા લાપસી કરવાની છે હો.’

‘એમ! ત્યારે તો ખાવાની લહેર આવશે.’

નાગેશ જરા ખોટું હસતાં જવાબ આપ્યો, તેનું મન અચારે કરાકતો ત્યાં મેળવવા જાણે ઊંડુ ઊતરતું હતું.

‘મને શીખંડ બાબત લાવે હો લાઈ! આ ઉનાચે આપણે શીખંડ લાવીશું?’ નાનીએ પૂછ્યું. એની સમજણ હજી લાઈના ચહેરાના લાવો ઊંઘેલી શકે તેટલી સમર્થ નહોતી.

‘એકલો શીખંડ હોય? એક દી શીખંડ, એક દી દૂધપાક. પછી એક દી બામુંદી. એ બધું લાવશું સમજી નાની!’ નાગેશ જવાબ આપ્યો.

‘એને હો લાઈ! જરૂર લાવવાનું, પછી ફરી ન જતો.’ નાનીએ આંખો ઊંઘી કરી લાઈને મેલ બો અને હસતી હસતી ચાલી ગઈ.

નાગેશનું મન સવારે દૂધવાળીના વાતોએ જ ઊંડાણ તરફ ધકેલ્યું હતું એ ઊંડાણમાં ઊતરવા લામું.

*

નાગેશને ગામમાં આવ્યાને મહિનો થઈ ગયો. નિશાળામાં, એકિસોમાં, વેપારીને ત્યાં એમ જુદી જુદી જગ્યાએ એ કામ માટે રૂંધે પછી હજી સુધી તેને કશું કામ મળ્યું ન હોતું. ક્યાંકથી ‘અરજ કરો’ ક્યાંકથી ‘જગ્યા જ નથી’, ક્યાંકથી ‘થોડા દિવસ પછી મળે’, એમ જુદા જુદા જવાબો મળતા. આ બધી રખડીપટ્ટીમાંથી ત્યારે ત્યારે તેનું મન નવરું થતું કે તરત જ પેલા ઊંડાણમાં ઊતરી જતું. માંએ અને નાનીએ કેટલું સહ્યું હતું?

આજે રાતે નાગેશનું માથું દુખતું હતું. તેણે ખાવાની અને દૂધ પીવાની ના પાડી.

‘ચા કરી દઈ!’ માંએ પૂછ્યું.

‘ના, ના. મારું માથું તો એની મેળ ખાધા પીધા પિના રહીશ એટલે ઊતરી જરો.’ નાગેશ જવાબ આપ્યો અને મેડીએ ગયો ને ખારીએ બોલા રહી કામ મેળવવાને કરેલી રખડપાટનાં સ્મરણોને વાગોળતો વાગોળતો બીજે દિવસે ક્યાં ક્યાં જતું, કોને કોને મળતું તેની યાદી મનમાં કરતો હતો ત્યાં તોયે નાની ને મા વચ્ચે થતા સંવાદે તેનું મ્હાન ખેંચ્યું.

‘નાની! મેળવણી ક્યાંથી મળશે?’ માંએ પૂછ્યું.

‘અચારે ક્યાંથી મળે હવે!’ નાનીએ જવાબ આપ્યો.

‘ત્યારે લેતું આ દૂધ પી જ નાની.’ માંએ કહ્યું.

‘ના, ના. મારે નથી પીવું.’ નાની બોલી.

‘કેમ નથી પીવું?’ પી જાને મસ્તનું બગડી જશે અને નાખી દેવું પડશે એ કહતાં પી જાને.’ માએ નાનીને સમજાવી.

‘ના, ના. અત્યાર સુધી અમને કોઈ દિવસ દૂધ આપ્યું’તું! આજે ભાઈને નથી પીવું એટલે આપ છ ખરું ને? અમારે નથી પીવું.’ નાનીએ હડ કરી.

‘પી જા બેન. જોને હું કોઈ દી પીતી’તી? લે જોઈએ.’ માએ નાનીને સમજાવી. નાગેશ એકાદ્રમ ખતી બધું સાંભળી રહ્યો હતો.

અવાજ બંધ થયો એટલે તેણે માન્યું કે નાનીએ દૂધ પીધું હશે. આજે તેને પેલા ઊંડાણનો તાગ મળતો લાગ્યો. નાની અને માએ પોતાના અભ્યાસ-કાળ દરમિયાન કોઈ દિવસ દૂધ પશુ નહોતું પીધું. તે ઝોરડામાં આંટા મારવા લાગ્યો. જાણે સંત્રામ માટે તૈયારી કરતો હોય તેમ કહ્નીની બાંધ મડાવી. તેના મન ઉપર આ બધી વાતો કહિનતાનાં પૂર ચડાવતી હતી.

ચોડી વારે બા અને નાની દોવો લઈ ઉપર આવ્યાં.

‘કેમ ભાઈ! માયું કિતવું?’ બાએ પૂછ્યું.

‘ના, ના.’ નાગેશ જવાબ આપ્યો અને પાસેના હિંડોએ બેઠો.

‘બામ ધસવો છે?’ બાએ પૂછ્યું.

‘તો પડખેને ઘેરથી લઈ આવું, ત્યાં છે.’ નાની બોલી.

‘નારે ના, મારું માયું કિતારવાનો એક જ ઉપાય. એને કોઈ લગાડવું જ નહિ. ફક્ત ખાવાનું એક ટુંક બંધ રાખવું.’ નાગેશ જવાબ આપ્યો.

‘ત્યારે જરા વહેલો સઈ જા. નાની! પથારી કરી દે ને.’ બાએ કહ્યું.

નાનીએ પથારી કરી દીધી. નાગેશની મનોદશા પણ આજે વાત કરાય તેવી નહોતી એટલે પથારીમાં પડ્યો.

‘બા! મારી ધાધરી સાંધી દીધી?’ નાનીએ પૂછ્યું.

‘ના, ના. પછી અંધારું થઈ ગયું એટલે ન સાંધી. મને કોઈ અંધારે દેખાય છે?’ બાએ જવાબ આપ્યો.

ત્યારે કાલે મારે કઈ પહેરવી? પહેરું છું એ તો કેટલી ટૂંકડી છે. તને કેટલા દિવસથી સાંધવાનું કહ્યું છે?’ નાનીએ ફરિયાદ માંડી.

‘કાલ સાંધી દઈશ હો! ચાલ આહો અવાજ યશે

તો ભાઈને ઊંધ નહિ આવે.’ માએ જવાબ આપ્યો અને બંને જણ, ઊડીને પડખેની ઝોરડીમાં ગયાં. નાગેશને અંધસ્તીએ ઊંધ આવતી નહોતી. આજે ત્યારથી જ એક અપરિચિત સૃષ્ટિમાં તેનો પ્રવેશ થયો હતો. એ સૃષ્ટિએ તેની ઊંધ, કદખના આશા બધું વીંધી નાખ્યું હતું.

બીજે દિવસે સાંજે નાગેશ નાનીને પોતાની સાથે જ જમવા બેસારી અને પોતાના દૂધમાંથી દૂધ આપવા માંડ્યું.

‘મારે નથી જોઈતું ભાઈ!’ નાનીએ ના પાડી.

‘એમ હોય નાની! હું કોઈ આટલું બધું દૂધ નથી પીવાનો. તારે લેવું જ પડશે.’ નાગેશ નાની વાટકી લાવી આપી તેમાં દૂધ રેડવા માંડ્યું.

‘પણ મને ભાવતું જ નથી ભાઈ!’ નાનીએ સામું જોતાં જોતાં કહ્યું.

‘તને નહિ ભાવે તો મને ય નહિ ભાવે’ નાગે જવાબ આપ્યો અને પછી હસતાં હસતાં ઉભેરું ‘એટલે જ કાલે સાંજે બા દૂધ આપતી’તી ત્યાં નહોતી લેતી ખરું ને?’

‘પણ તારે તો આખો દિવસ ફરવું એટલું દૂધ જોઈએ ભાઈ!’ બાએ કહ્યું.

‘પણ આટલું દૂધ તો નાનીને ય જોઈએ બા!’ નાગેશ કહ્યું.

ઉપરની બારીએ ઊભાં ઊભાં નાગેશ સાંભળ્યું ‘જે તું જેરથી બોલતી’તી ને દૂધની ના પાડતી’તે તે નાગેશ બધું સાંભળ્યું એટલે આ થયું.’ બા બોલતી હતી. નાની ચૂપ હતી.

બીજે દિવસે સાંજે નાગેશ ત્યારે દૂધ આપતે હતો ત્યારે નાનીએ નેર કરી ના પાડી, ‘મને ભાવ નથી ને.’ તેણે કહ્યું.

નાગેશ દૂધ બાણ પર મૂકી કહ્યું, ‘મને ય નય ભાવતું.’ નાની જરા હસી.

‘તારે એટલું દૂધ જોઈએ ભાઈ!’ બાએ કહ્યું

‘નાનીને ય થોડું જોઈએ.’ નાગેશ કહ્યું.

‘લે નાની.’ બાએ કહ્યું.

નાગેશ નાનીની વાટકીમાં દૂધ આપ્યું. ‘કેમ! હવે તો ભાવશેને નાની?’ કહી તે હસ્યો. એની આંખમાં આંશુઓ હતાં. નાની ય પશું હસી પશું એની આંખમાં ય પાણી અમક્યાં.

બચ્ચાંઓનાં દરેક દરદો માટે
 વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતાની
 બનાવેલી—રજીસ્ટર્ડ કાઠીયાવાડી
 બાલામૃત સોગઠી

એક અમૃતતુલ્ય દવા છે

માટે આજેજ એક ડબી મંગાવી તમારાં બહાલાં બચ્ચાંઓને અનેક દરદોમાંથી મુક્ત કરી ત'દુરસ્ત બનાવો. કાં. ડબી એકના બાર આના ઠે. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી ડીપો આંબાચોક બાવનગર મુંબઈમાં મળવાનું કંકાણું કેશ કલ્યાણ ડીપો-૧ લી સુતાર મલ્લીને નાકે-મુંબઈ નં. ૪

મેલેરીઆ તાવને માટે સીલ્વર કોટેડ “મેલેરીન પીલ્સ” જરૂર ઉપયોગ કરો.
 કાં. ૧૦૦) ગોળાની બા. ૧ નો રૂ. ૧. ૨૫) ગોળીનું પોકટ પ્રચાર અર્થે મફત પોસ્ટેજ માટે બે આનાની ટીકીટ બાવનગરના સીરનામે બીડી તફાન મફત મંગાવી શકો.

દેશના નેતાઓ કહે છે કે... સ્વરાજ્ય મેળવવા માટે શ્રુદ્ધિદોષ કેળવવો જોઈએ... સૌ કેહ પોતાના હાથે તૈયાર કરી શકે તેવું સુગંધી અને ગુણકારી તેલ બનાવવા માટે આયુર્વેદિક ડંડા વસાણામાંથી બનાવેલો

કેશ કલ્યાણ મસાલો—વાપરો

કાં. ડબા ૧ ના બાર આના—વી. પી. પોસ્ટેજ ભુદું. એક ડબામાંથી પાંચ રતલ તેલ બની શકે છે. એકજ અજમાયશથી તેલનો પ્રકાર અને ગુણ આપોઆપ સમજવામાં આવશે.
 ઠે. કેશકલ્યાણ ડીપો—ખેતવાડી મેનરોડ ૧ લી સુતારમલ્લીના નાકે મુંબઈ, ૪. બાવનગરના એજન્ટ—વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા આંબાચોક બાવનગર. ગુજરાતના કોલ એજન્ટ—મેસર્સ મનસુખદાસ એન્ડ કું. વઢેરીપુરા દરબાબ બાજવાડા રોડ વડોદરા. કાઠીયાવાડના કોલ એજન્ટ—જોષી છોટાલાલ કાળીદાસ કુલ બન્નર કોડીનાર. છંદોર એજન્ટ—શેઠ હુલીચંદ લેન. પીપલી બન્નર ઉદોર અમદાવાદ—મેસર્સ મનુભાઈ લાલભાઈ એન્ડ કું. ૩૦૮૨/૧ ગોંધીરોડ સત્તમેળના નાકા પાસે કલકત્તા—મેસર્સ નારાયણજી માધવજી C/o બી. એલ. પાવન એન્ડ સન્સ. નં. ૭૦ કેનૉંગ સ્ટ્રીટ. નાસ્પીક—મેસર્સ બ'સીલાલ પ્રધર્સ દવાવાળા લદ્દખાળી રોડ વિજયા સીનેમા સામે. સીંદેવાઈ (ડી. ચાંદા) રા નાગરદાસ ત્રીલોચનદાસ જનરલ મરચન્ટ મું. સીંદેવાઈ

એજન્ટ્સી માટે લખો:—કેશ કલ્યાણ ડીપો—મુંબઈ. ૪.

કોઈએ વીશીનું દાર ધીમેથી બોલ્યું. સુસવાટા
મારતો કડો પવન અંદર ધસી આવ્યો. ઓરડો
વોહંટથી ભીંભઈ ગયો. આગતુંકે ઝપથી દાર બંધ
કરીને કપાળ ઉપરથી પાણીનાં ટીપાં આંગળી વતી
ઘૂંટી નાખ્યાં.

‘કાશ્યુ?’ કહેતો વીશીનો માલિક ફાનસ લઈ
સામે આવ્યો.

‘બહાર કેટલો વદસાદ વરસે છે? આહ, કપડાં
તદન ભીંભઈગયાં. શિવ...શિવ...’ આવનારે બીનો
કાટ ઉતાર્યો.

‘અત્યારે ખાવાનું મળશે ને? લગભગ અગિયાર
વાગમા હશે—નહિ?’

‘જરૂર, જરૂર—ખાવાનું’ તો રાતના બાર વાગ્યા
સુધી મળે છે. છેલ્લા મેલના ઉતાર તો સાડા દસ
પછી આવે ને?’ વીશીવાળાએ ફાનસ આગળ ધર્યું.

આગતુંકે બેગમાંથી ટુવાલ કાઢી માથું—મોહું
ઘૂંટી નાખ્યાં અને સગડી પાસે જઈને બેઠો.

‘ત્યારે...આપને માટે ખાવાનું થું લાવું?’
વીશીવાળાએ સામે આવી પૂછ્યું.

‘અરે, ને હોય તે લાવોને—રાટલી, ચાક, પૂરી
ને કંઈ—’

‘ગરમ કંઈ?’

‘આ હોય તો ચાલશે.’

તે રસોડામાં બધું લેના ગયો—થોડીક વારમાં
બધું લાવી પેલાની સામે પાટલા ઉપર મૂક્યું—

‘કરો ચરૂ...હું...સીધા રોસનથી જ આવો છો?’

‘હા.....કેમ?’

‘નસીબદાર કે આવી મેઘલી અંધારી રાતમાં
વીશી જડી.’

‘એમાં નસીબદાર શાનો? હું તો આ ગામની
શેરી થે શેરી નાથું છું.’

‘નવાઈ! બાઈસાજ, મે’ તો તમને કાઈવાર
જેસા હોય તેમ યાદ નથી. કેટલા વખતથી
ગામમાં ન હતા?’

‘વાહ! મે’ વીસ વરસથી ગામને પાદરે
પગ પથ મૂક્યો નથી...હું નથી ધારતો કે
તમે મને ઓળખ્યો હોય...અરે! બુઝો તો’
તેણે વીશીવાળાને ધિધારે કરી જરા નજીક
બોલાવ્યો. અવાજ ધીમે કરી પૂછ્યું—

‘પેલાં કંકુ ડોશી હજી અહીં જ રહે છે?’

તેના કપાળ ઉપર કરચલી પડી, ભવાં સહેજ
ઝંકાયાણાં, ‘હા.’

‘દરિયાકાંઠે પેલા પૂઝરીની ઝૂંપડીમાં જ?’

‘હા.....હા.....કેમ?’

‘અને પેલા શુદ્ધો રામરામ?’

‘હા, તે પથ્ય હયાત છે—તેનું નસીબ ફૂટ્યું!’

તેણે નિસાસો નાખ્યો.

‘તે બધાં કેમ છે?’ તેણે ચટણી ચાખતાં પૂછ્યું.

‘અરે લઈ, ગામમાં કાઈ તેને પૂરું ઓળખતું

પથ્ય નથી—તે શુદ્ધો તો કો’ક કો’ક વાર પીંડે બેગો
થાય છે પથ્ય પેલી શુદ્ધીને તો કાઈ વાર દર્શને જતી

પથ્ય જોઈ નથી—ખીચારાં! આજથી ૨૦ વર્ષ પહેલાં
તેનો એકનો એક ઓકસો નાસી ગયો છે—બગવાન

જાણે કે મરી ગયો છે કે જીવે છે! અને તે પછી...
થું કહું નસીબે તેમને નીચ, ફલકાં, લોબી, ખાતજી

બનાવ્યાં.....જેમ ઉમર વધે છે તેમ સ્વભાવ વધુ ને
વધુ બગડે છે. હજી ડોસો તો કંઈક ઠીક પથ્ય ડોશી

તો બસ હદ જ છે...કંઈકને નવરાવ્યાં, કંઈકને લૂંટ્યાં,
કંઈકને છેત્યાં, તેની વિષે કંઈ પૂછો નહિ તો જ

સારું.’ વીશીવાળાએ થોડી પૂરી થાળામાં પીરસી.

‘ખરેખર! વિચિત્ર!’ આગતુંકેનો ચહેરો

ગંભીર થઈ ગયો. તેણે મૂંઝે મોઢે ખાવાનું ચાક
રાખ્યું. વીશીવાળો કંઈક આશ્ચર્યસંહિત તેની

સામે તાકી રહ્યો.

આખરે તે જની રહ્યો—પાણી પી બેગો થયો.

‘જસ અત્યારે હું જાઉં.’ તેણે કહ્યું ‘હા...’

કેટલા ઘેસા આપું?’

‘હું?...હા...દસ આના’ વીશીવાળાએ હાથ

ધર્યો. ‘પથ્ય અત્યારે ક્યાં જશો? એના કરતાં

અહીં જ રાત ગાળો ને—સગવડ છે.’

મેઘલી રાતે આશરે આવેલા પ્રવાસી પાસે
નોટોના થોડકા જોઈ ડોશીની દાનત બગડી

મેં જ પતાવ્યું

મેખક: ‘વિલિપત્ર’

‘કેમ ? નહીં મારે અત્યારે જ જવું છે-કંકુ ડોશીને ઘેર-રાત ત્યાં ગાળવા વિચાર છે.’ તેણે કાઠ ખંભે નાખ્યો. બારણા પાસે જઈ અચાનક ઊભો રહ્યો.....

‘તમે મને ન ઓળખ્યો-ખરું ? મારું નામ શંકર !’

‘અરે !.....હૈં.....હા કાણુ.....હું.....?’

‘હા.....તે ૪ વીસ વર્ષ પહેલાં નાસી ગયેલ શંકરિયો.’ તે ખડખડાટ હતી પડ્યો...બારણું ખોલી ઝડપથી બાર નીકળ્યાં ગયો. દૂર દૂર વીજળી તૂટી પડતી દેખાઈ.....હંડીથી શરીર સહેજ મૂળ ઊડ્યું. તેણે ઘર તરફ પગ ઉપાડ્યા.

વીણીવાળા ફાટે મોઝે બેઠો રહ્યો.

આશ્વતાં ચાલતાં તેનું મન વિચારે ચડ્યું. ગામની શેરીઓએ જૂની યાદગીરી તાણ કરી, ખુનું યાદ આવવા લાગ્યું. ગામનો ચોરો આવ્યો. સહેજ દિલ થડકી ગયું. આ જ તે જગ્યા ત્યાં પોતે લુગાર રમેલ અને જેને માટે જ નાસી જવું પડ્યું હતું.

તે ગામ વટાવી ગયો.....

દૂર દૂર નાની ઝૂંપડીમાં-ઘરમાં દોવો દેખાયા. તે ઢરખાયા. ૨૦ વર્ષે ઘેર પાછો આવતો હતો-પગ જલદી ઉપાડ્યા.

ઘર આવ્યું.....

ધડકતે હૈયે બારણે ટકારા માર્યા. મગજમાં એક પછી એક સમરણો તાળાં ચતાં હતાં—કંઈ જત્રાળ ન મળ્યો.....તેણે ફરી વાર જરા બેસથી ટકારો માર્યો...દરવાજાની તડમાંથી અંદર દોવો ચાલતો દેખાયો.....ત્યાં.....ત્યાં કાનમાં ડાઘને અવાજ સંભળાયો.

‘કાણુ ?’ તેના પિતાને તો અવાજ નહોતો હોય ને ? હા.....તેના પિતાને જ અવાજ હતો.

‘કંકુમા છે ? તે ન હોય તો રાજરામદાદને બોલાવો. મારે તેની સાથે વાત કરવી છે.’

‘શું કામ છે ?’ અંદરથી અવાજ આવ્યો. બારણું તો બંધ જ રહ્યું.

‘લુઓને.....મને બેચાર દિવસ રહેવા દેતો ? ગામમાં બીજાં ક્યાં રહું ? મને કાઈ નથી ઓળખતું.’

‘શું ધર્મશાળા નથી ? અથવા લોજ નથી—

બારણું નહીં ખૂલે !’

‘ના-પણ હું પૈસા આપીને રહેવા માગું છું. રોજના ત્રણ રૂપિયા.’

‘કેટલા ?’

‘ત્રણ.’

અંદર શાંતિ ફેલાઈ ગઈ-શંકર ખિન્નયો-મનમાં બળ્યો. ‘લુકાની સાહે સુદિ નાકી કે શું ? આમ મારી સાથે વર્તશે તો રાત્રી પાઈ પણ નહીં આવું-અને.....

‘પાંચ રૂપિયે તૈયાર છો ?’ લુકાએ અંદરથી જ પૂછ્યું.

‘હા...હા...હવે જલદી ઉધાડો-આ ઠંડી અને વરસાદ હવે સહન નથી ચતાં.’ તેણે દરવાજાને ધક્કો માર્યો.

અંદરથી આંદરિયો ખૂલ્યો...આ જ તેના પિતા ! સંદેહ દાડી-ગાલમાં ખાડા-આંખ પાસેની ચામડી લગડી મયેલ-ગંદા મોઢામાંથી તમાકુની અસલ વાસ-હાથમાં દોવેમિયું કાઢ્યું. લઈ ઊભા હતા-મનમાં મૂંઝવણ રાફ મઈ-શું કહે ?

અંદરથી ખૂબ દુર્ગંધ આવતી હતી-ખુનું વેર વિખેર પડ્યું હતું. સામે એક ફાટીતૂટી ચઢાઈ પર ડોશી બેઠી હતી. રથૂળ-બેડોળ-મોઢાને એક આગલો દાંત લગભગ અરધો ઈચ ખદાર દેખાતો હતો. એક આંખ ફૂટેલી. શંકરને બેઠું-તે ઊભી પણ ન ચઢી. પણ તેની સામે બેઠો રહી. તે પણ તેને બેઠો રહ્યો-પોતાની મા ! હોંફ ફફડીને રહી ગયા-‘મા ! હું તારો શંકરિયો-આજ તારે માટે નોટોના થોકડા ને થોકડા લાવ્યો છું.....’

‘પડખેની ઓરડી સરખી કરે.’ ડોશીએ ડોસાને કહ્યું-થોડીક વાર સાવ શાંતિ ફેલાઈ ગઈ...

‘ચાર દિવસના પૈસા અગાઉથી આપો.’ ડોશીએ કહ્યું.

‘શંકરે ખિરસામાંથી નોટોના થોકડો કાઢ્યો-ડોશીની આંખ સતેજ બની-મનમાં કંઈક વિચાર આવવા લાગ્યા. શંકરે પૈસા આપ્યા...

‘તમે અહીં આવ્યા છો તે ગામમાં કાઈ નહોતો છે !’

‘કેમ ? નહીં-રોજનાની સંધિયા જ આવું છું, તે ખોટું બોલ્યો-જિજ્ઞાસા ફરીવાર થઈ આવ્યું-‘માને

કહું ?' ત્યાં ડાસો આવ્યો.

'તે તમારી ઓરડી-નિરાંતે સુઈ શક્યા છે.' ડાસીએ નેટા છેડે બાંધતા કહ્યું. તે તે ઓરડીમાં ગયો-પધારીમાં પડ્યો. મગજ વિચારે ચક્કુ—કાલ બેઠે જોલું ? છાપરામાંથી પાણીનું દીધું ટપક્યું—ગાલ ઉપર-સહેજ હસ્યો-પડ્યું ફરી સુઈ ગયો.

'જરા અહીં આવો તો.' ડાસી ડાસાને એક ખુણે લઈ ગઈ. 'સાંભળ્યું ?'

'શું ?'

'કેમ ? ગામમાં કોઈ જાણતું નથી કે તે અહીં છે.'

'હા, પણ એટલે ?'

'વાહ ! તેનું ખિસ્મું જોયું...ઓછામાં ઓછા હનર હશે !'

ડાસાએ મોઢું ખગાડ્યું.

'કેમ મૂંઝાયા ? સાવ સહેલી વાત છે...'

'મું શું કહેવા માગે છે ?' તેણે અસ્વસ્થતાથી પૂછ્યું.

'કોઈને ખબર નહીં પડે...અંધારી મેઘલી રાત છે. એકાંત છે...અહીં કોણ જોવા બેઠું ?' કરી નાખીને ટૂંકું ! ફરિયો પણ પાસે છે.'

'એટલો...એટલે શું હું ખૂન...?' ડાસો મૂંઝાઈ ગયો.

'હા...હા...તમે જ...આપણને કોણ રોકનાર છે ? પાછલી રાતે જ હુલાવી દ્યો...હનર રૂપિયા ! અને ખીન તો...' ડાસી સ્વભાવ તરફ જવા લાગી. ડાસો જોતો થયો-ઓરડામાં આંટા મારવા લાગ્યો.

'શું ખીક લાગે છે ? એટલી ય દિંમત ચાલતી નથી ? જલદી કરો-લ્યો આ કોટરોપી-પીઠે જઈ જરા દારૂ-તાડી પી આવો જરા દિંમત આવે. હજી શું જોવા છે ?' ડાસાએ ભારે મતે કોટરોપી લીધાં... તેના મનમાં ગડમથલ ચાલતી હતી...તે બહાર નીકળ્યો...

ગામ સાવ શાંત યઈ ગયું હતું...ચોડા ચોડા છાંટા પડતા હતા-પીકું બંધ યઈ જવાની ખીક પગ જલદી ઉપાડ્યા...રાત વધતી હતી...ગામ બહાર આવ્યો...

'કાં રાત્રરાત ? કઈ તરફ ?' રસ્તામાં વીણીવાળો મળ્યો- 'આજ તો કંસાર ખાધો ને ? ૨૦ વર્ષે સંકર પાછો આવ્યો ખરું ?'

'હે...હે શું કહેા છ ? સંકર ? ક્યાં છે સંકર ?'

ડાસાએ બ્યાકુળ બની પૂછ્યું.

'વાહ રાત્ર ! દીકરો ઘરે આવ્યો ને ખાપે પણ ન એળખ્યો ?'

'શું ખરેખર સાચું ?' ડાસો આશ્ચર્ય પામી ગયો...અને ?

તેણે દોટ મૂકી...વીણીવાળો જોઈ રહ્યો...ડાસો દોડતાં દોડતાં હાંફવા લાગ્યો...હજી ઘર ઘણું દૂર હતું...દોડી પણ કેટલું શકે ? ઉમર ! ઘેર જઈ પત્નીને-હા પત્નીને વધામણી આપવા...હાંફતાં હાંફતાં પણ ઝડપ વધારી-કેટલી ય દોડશે ખાધી છતાં... દીકરો ! તેને ખાતર દોડ્યા જ ક્યો...

આખરે ઘર આવ્યું... 'ઉઘાડ...ઉઘાડ જલદી' ડાસાએ શ્વાસ લેતાં સાદ પાડ્યો...

'અરે ! કેટલી વાર ? જલદી કર.' ડાસાની ધીરજ ખૂટતી હતી...દરવાજાને ધક્કો માર્યો... ખુલ્લો જ હતો-તે અંદર ધસી ગયો...

'અરે ! ને તો...કંકુ ?'

ડાસી આવી, મોઢું સહેજ મલકી બેઠું...તે બોલી, 'તે બાંધતો હતો ભરે બાંધમાં હતો...મને હતું જ કે તમારી દિંમત નહીં આસે ! મેં જ પતાવી દીધું ! ! !'

©

ખોરાક

દિ. ૧૧/૩

લે. ચમનલાલ મા. વૈષ્ણવ

૪

તાજાં લીલાં શાકભાજી અને દૂધ, ઘી તથા સંપૂર્ણ પોષણ-તરતરવાળો મિશ્ર ખોરાક જે આપણે લઈએ છીએ તે કેમ ખાવો તે આપણે થીખતું પડે એમ છે.

આ બાજતનું આપણું ઘેર અમાન ખોરાક પાછળ આપણી ખર્ચાતી મર્યાદાને અને તેથી ઘડાતી ભાવિ પેઢીને કેટલું અર્થહીન છે તે આ પુસ્તક સુંદર રીતે દર્શાવે છે.

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ : ભાવનગર

સરસ્વતી પ્રકાશન

ઝોરલે

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

૧૯૬૬-૨૦૦૦ પહેલા વર્ષનાં

પોતાના ક્ષેત્રનાં ૪ વિશિષ્ટ પ્રકાશનો
જેમના વિના આપતું વાંચન અને પુસ્તકાલય અપૂર્ણ રહેશે

લેખક

મયૂર

વૈશાખી પૂનમ

કિંમત

૨-૧૨-૦

[ભૂતકથાઓ]

લેખક

પારાશર્ય

ઊર્મિલા

કિંમત

૩-૮-૦

[નવલકથા]

લેખક

અમનલાલ વૈષ્ણવ

ખોરાક

કિંમત

૧-૧૧-૦

[ખોરાક વિશેનું પુસ્તક]

ભાષાંતરકર્તા

ચ. મા. વૈષ્ણવ

કુદરતમય જીવન

કિંમત

૨-૬-૦

[આરોગ્યનું પુસ્તક]

ઉપરનાં ચારેય પુસ્તકોનો સેટ રૂા. ૮-૮-૦માં ઘેર બેઠાં
આપવામાં આવે છે. રકમ મનિઓર્ડરથી મોકલવી

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

પુસ્તક-પ્રકાશક

અને વિક્રેતા



હાજીપીઠ

ભાવનગર

હસમુખને હાંચકાની બહુ ટેવ હતી. પાતે મેડીએ સૂતો હોય અને જે કોઈ ઉપર આવે તેને એક ફંગોળો નખાવ્યા વિના એ નીચે જવા જ ન દે

એક ફંગોળો

લેખક : G.

એ ને હાંચકાની બહુ ટેવ હતી. બીજા માળની મેડીમાં હાંચકા અંધેલો રહેતો. હાંચકા પર ગાદકું, ચોશીકાં અને રમઈ પડ્યાં-પાથર્યાં રહેતાં એટલે, અંધારના આરામના વખતમાં કલાક બે કલાક ત્યાં એ શાંતિ અને આરામથી સૂઈ-ઊઠી શકતો. સાંજે પણ એફિસમાંથી આવ્યા પછી કોઈ મિત્ર આવી ચડે તો એની સાથે ફરવા નીકળે નહિતર એ ભલો, એની છપ્પરખાટ ભલી અને ભલી એની પાનની પેટી.

ભાદરવો મહીના ચાલતો હતો. ઓફિસમાંથી આવી એણે ચા પીધો, પાનસોપારી ખાધાં અને આરામથી મેડી પર જઈ પોતાના પ્રિય હાંચકા પર એણે લંબાવ્યું. તાલું આવેલું છાપું કે કોઈ રસીલી નવલકથા ખાટ પર ઓશીકાં પાસે પડ્યાં જ હોય. ભાદને અનુકૂળ લાગે તો એ વાંચે નહિતર પાસાં બદલતો એ પડ્યો રહે. આજે એ કશાને અડક્યો નહિ. હેઠે મને એ ખાટ પર સૂઈ રહ્યો.

એની આંખો મીચેલી હતી. મેડી પર કાષ્ટના પગરવ થયો. એણે આંખો બંધ રાખીને જ કહ્યું, 'એક મોટા બધા ફંગોળો !'

અને એક મોટા ફંગોળો નાખી નવ વર્ષનો નિરંજન ધડકા કરતો નીચે ઊતર્યો.

'એલા હોકરા, જરા ધીરથી અવાજ કર્યા વિના ઊતરતો હો તો ! તારા બાપ બચ્ચાસ યાદને ઘેર આવ્યા હોય, જરા આરામથી સૂતા હોય...' અતિ-લક્ષ્મી નિરંજનને કહેતાં હતાં ત્યાં સગડી પાસેથી, રાંધતી પરિભરે કહ્યું, 'મેડી બહેન, દાળભાત ચર્ક ગયાં છે, મારા ભાદને વાળુ માટે બેલાવ તો. પછી આપણે ગણેશ-ઉત્સવમાં જવાનું મોડું થશે.'

અને અતિલક્ષ્મીએ દાદરનાં ચારપાંચ પગથિયાં ચડી કહ્યું, 'સાબરજી? દાળભાત ચર્ક ગયાં છે. પછી

આપણે ફડકે સાહેબના ગણેશ-ઉત્સવમાં જવું છે. મુશ્કરા બહેન બહુ આગ્રહ કરીને કહી ગયાં છે.' અને હસમુખરાયે જવાબ આપ્યો, 'ચાલો, આ આવ્યો.'

x

શહેર તો નહિ પણ ગામડું જ ન ગણાય એવા ગણેશગઢમાં ગામ બહાર રોશનને અડીને રામશેઠના છનમાં ઊગમણી બાલુએ થોડાંક નાલુક મકાનોના બ્લોક ઉતારેલા હતા. માત્ર પાંચ-પાંચ જ. બધાં મકાનો એક જ ઓસરીએ હતાં એટલે અડખેપડખેનાં રહેનારાંને એકબીજાનાં પાડોશ અને સહવાસનો લાભ મળતો.

આ બ્લોકમાંના દક્ષિણાદી બાલુના એક છેલ્લા બ્લોકમાં હસમુખરાય અને તેનું કુટુંબ રહેતાં. જેની બધી રીતે ઈર્ષ્યા કરી શકાય એવું એ કુટુંબ હતું. હસમુખરાયને ગણેશગઢના રામની મુખ્ય કચેરીમાં સો રૂપિયાની નોકરી હતી. તે અને તેનાં ઘરવાળાં અતિલક્ષ્મી બંને શ્રીમંત કુટુંબનાં ફરજદાર હતાં. એટલે વિશેષ પગારની એમને ગરજ ન હતી, તેમ જરૂર પડ્યે એમને વિશેષ નાણાં મળી રહેતાં. બંનેનાં શરીર-એમની ઉંમર અનુક્રમે ૫૦-૪૫ ની થવા આવી હતી છતાં-બહુ સારાં હતાં. તેમાં ૫ હસમુખરાય તો ૫૨વ્યાસ વર્ષે પાંત્રીશ વર્ષનો લાગતો. ગોરો વાન, લંબગાળ રૂપાળો ચહેરો, મનનું પોપટિયું નાક, વિચાળ પાણીદાર આંખો, અને શરીરના બીજા સમગ્ર માણુ અવયવો એને એક ફાંકડા-સોદામણુ આદમી તરીકે લેખાવતાં અને પુરુષોમાં પણ રૂપછટા હોય છે તેની વાત કરતાં હસમુખરાયની નમણાઈનો દાખલો દેવાતો. અતિલક્ષ્મી પણ જરા બીતેવાન પણ મરકલાં મુખવાળાં છતાં પીટ લાગતાં મધ્યમ કદનાં સ્ત્રી હતાં. માથામાં કોઈ કોઈ ઘોળો વાળ અને સદાય પહેરી રાખતાં ચશ્માં એમની એ પીડતા અને ગૌરવમાં વધારા કરતાં. એ બહુ કાવકાં હતાં. ઓછું બોલતાં છતાં એ સોગિયાં ન લાગતાં. સહેજ આછું દારૂં એમની પ્રસન્નતા અતાવવા બસ હતાં. હસમુખરાય અતિલક્ષ્મી પાસે નાની ઉંમરનો લાગતો છતાં એ એનો પતિ હતો એ ચોક્કસ અને અતિલક્ષ્મી પણ પોતાના એ માયાના મલિકને સંપૂર્ણ માન આપનાં, તેમની પૂરેપૂરી અદ્ય પાળનાં.

અને પ્રભુએ એમને મોઢી જરૂર પણ દીધી હતી: ચાર દીકરા અને એક દીકરી, બધાં જ ભગ્નદેવ-પાત્રદેવ ને મોઢી વયનાં. છેક નાનો નિરંજન જ નવ વર્ષનો તો હતો. સૌથી મોટા દીકરા પ્રિયવદન પણ ઉંચા અભ્યાસ માટે અધ્યારે અમેરિકામાં હતો. તેનાથી નાની દીકરી પરિમલ બી. એ. થઈ બી. ટી. માટે વડોદરા ગઈ હતી અને હમણું થોડા દિવસ માટે ઘેર આવી હતી. બીજો દીકરા સુબોધ રસાયણશાસ્ત્રનો વિષય હાઈ મુંબઈમાં ગ્રેજ્યુએટ થવા માટે વાંચતો હતો અને ચોથો ચંદ્રમૌલિ સ્થાનિક હાઈસ્કૂલમાં યશસ્વી ભવિષ્યની આસા આપતો ભણી રહ્યો હતો. સૌથી નાનો નિરંજન પણ એકાદ વર્ષમાં અંગ્રેજી નિશાળિયો થવાનો હતો.

આમ હસમુખરાય અને અતિલક્ષ્મીનું કુટુંબ સંસ્કાર, વિદ્યા, પ્રતિષ્ઠા અને ઘેસે પૂર્ણ સુખી હતું. નહોતી ગરીબાઈ, નહોતું કોઈ ને મનદુઃખ, નહોતો થતો કદી જે વાદવિવાદ. સંતોષ અને સુખનો અતિ-રેક હતો.

x

બાલ્યમાં એક ધર્મશાળા હતી. ધર્મશાળાની દેખ-રેખ એક છુદાણું રાખતો. ત્યાં જ પોતે એક વીંથી ચલાવતો અને તેની આની હોટલ પણ ત્યાં જ ધીબતી ચાલતી. એ છુદાણું કામકાજ કરવા એક નિધવા બાઈ રહેતી. વાસણ મોંજતી, સાફચક્ર કરતી અને જે છોકરાં સહિત પોતાનો પેટગુજાર કરતી. દીકરી રૂપાણી અડધેપડખે રહેતાં કુટુંબમાં કામવાસણ કરતી અને દીકરાં લીખો છુદાણુંના મદદનીશ તરીકે કામ કરતો.

રૂપાણી રૂપાણી ન કહેવાય. એની પંદર-સોળ વર્ષની ઉંમરે એ સત્તર-અઠારની લાગે તેવી ઉંમર અને જાંચી હતી. ચામડીનો રંગ શામળો હતો છતાં તંદુરસ્તી અને જગતી જુવાનીને કારણે રૂપાણી, રૂપાણી ન હોય છતાં, આકર્ષક તો હતી જ. વિશેષે કરીને તો એની ખોલછદા અને એના હાહારી ઉચ્ચારો કોઈ પણ સાંભળનારને એના તરફ આકર્ષ્યા વિના ન રહેતાં.

પહેલાં તો આ બાઈ અતિલક્ષ્મીને લાંબા કામકાજ માટે આવતી પણ હવે રૂપાણી મોટી થઈ હતી એટલે કામવાસણ માટે સવાર, બપોર ને સાંજ એ આવતી અને આ ઘર તો એટલું નટક હતું કે

જેમ પાડોશમાં થયી એ ઘડી આટા મારવા ભમરોમાં જઈ આવીએ તેમ પણ એ આવી જતી. અતિ-લક્ષ્મીના માયાણુ અને ઉદાર સ્વભાવે પણ છોકરીને આ ઘર તરફ વધુ આકર્ષ્યા હતી. વખત જતાં એ નોકર મંડી ગઈ હતી. મોટી બહેન (અતિલક્ષ્મી) ના પડછાયા જેવી એ એની સાથેને સાથે જ રહેતી અને ફરતી. આવા પરિસ્થિતિને કારણે ઘરનાં સૌ સાથે છોકરીને બહુ હેતમાયા બંધાયાં હતાં અને વિશેષે તો તાજેતરમાં સુબોધ સાથે લગ્નતા એની જ નાનતા છોકરા સાથે રૂપાણીને સંબંધથી બેઠવાની લગ્નમ નક્કી વાતો ચાલતી હતી એટલે છોકરીને છોકરીની મા આ કુટુંબનાં ખૂબ ઓશિંગણ બનતાં જતાં હતાં.

x

અતિલક્ષ્મીની પેઠે છોકરાં પણ હસમુખની બહુ અદ્ય રાખતાં અને એ બધાને પગલે ચાલનાર નોકર-વર્ગ પણ એથી ટોઢી ભાઈની અદ્ય ભગવતો.

કોઈ કોઈ વાર અતિલક્ષ્મીને એવાં દિવસ માટે સંગાંવહાલામાં બહારશામ જવું પડતું. નાનો નિરંજન તો સાથે હોય પણ ઘેર રહેલાં એ છોકરાં ને તેના બાપની પૂરેપૂરી સંભાળ કામવાણી બાઈ અને તેની દીકરી રાખતાં. એ દિવસોમાં જે મુગ્ધતાભરી રીતભાત હસમુખ તરફથી કામવાણી બાઈને મળતી તે બેઠે જ બાઈઝોઢી ઝોઢી થઈ જતી અને અતિ-લક્ષ્મી ઘેર આવતી ત્યારે બાઈનાં બન્ને મોઢે વખાણ કરતી.

હસમુખને હોંચકાની બહુ ટેવ હતી.

પોતે મેડીએ સૂતો હોય અને જે કોઈ ઉપર આવે તેને એક ફગોળો નંખાવ્યા વિના એ જવા જ ન દે. પછી એ અતિલક્ષ્મી હોય, પરિમલ હોય, નાનો નિરંજન હોય, કામવાણી બાઈ હોય કે તેની દીકરી હોય.

ભાદરવાની અજવાળી આદમ હતી. હસમુખ વાણુ કરી ઉપર આવી ખાટ પર એડો. પાન-સોપારી આવતો એ ખાટ પર આડો થયો. એમ ને એમ અધીરો-પોણો કલાક ચાલ્યો ગયો.

‘સાંભળ્યું ? નવ થયા છે અને અમે ગણેશ-ઉત્સવમાં જઈએ છીએ. તમે આવોને; ફડકે સાહેબને સારું લાગશે.’ અતિલક્ષ્મી દાદર ચડી કહેવા ‘લાગ્યાં. હસમુખ બગાસું ખાતાં ને આળસ મરડતાં બોલ્યો,

‘તમે જાઓને, હું તો કાંઈ નથી આવતો, કાલ પરમ હી ઓરો એક આંટો મારી આવીશ.’ હસમુખે કહ્યું.

તો પછી રૂપાળી નીચે વાસણ માંજ રહેવા આવી છે તે જાણ ત્યારે જરા નીચે આવી બારણાની સાંકળ વાસી જાળે. હમણાં જરા ચોરીની ખૂમ છે. હું ‘રૂપાળીને કહેતી ગઈ છું.’ બોલતાં બોલતાં અતિ-લક્ષ્મી નીચે આંખાં અને રૂપાળીને ઘટતી લક્ષામણ કરી ફક્ક સાહેબને ત્યાં જવા નીકળ્યાં.

અને કેટલીક વાર, પહેલાં જરા ય ન ચિંતિયું હોય તોપણ યત્નવત્ જેમ માણસ કયે જાણ તેમ ખાટ પર સૂતેલો હસમુખ ઊભો થઈ મેડી પરથી કરાની આરીમાંથી પોતાના પરિવારને જતો જોઈ રહ્યો: પત્ની, પુત્રી, પુત્રો.

બહાર આઠમની અર્ધપક્વ માંદનીલ રોતી હતી. આવી ગયેલી ગાડીમાંથી છૂટાં પાડેલાં વેગનો લોટતા સાંધાવાળાઓના ચિત્રવિચિત્ર અવાજો વાતાવરણમાં મેલળાતા હતા. કોઈ ફૂતરું બસી જોડતું હતું કે કોઈ પક્ષીની તીણી ચિચિયારી કાનને બેદી જતી હતી.

જે પાછો ખાટ પર આવી જોશથી હોંચકવા લાગ્યો. થોડી વારે એને દિશાએ જવાની હાજત થતાં ખતી સહેજ ઝાંખી કરી નીચે આવ્યો.

પગરવ મેલળાતાં રૂપાળીએ પૂછ્યું, ‘કાણ ?’

‘એ તો હું-ભાઈ, જરા દિશાએ જઈ આવું.’ જવાબમાં હસમુખે કહ્યું.

હોકરીએ હમેશના રિવાજ પ્રમાણે ઊભા થઈ લોટા ભરી પાણી દીધું.

‘હું હમણાં જ આવું છું.’ એમ બોલવાની કરી જ જરૂર ન હતી છતાં હસમુખના મુખમાંથી એ વાક્ય સરી પડ્યું.

અને દશ મિનિટમાં તો એ પાછો આવ્યો. હાથ-પગ ધોઈ એ આંખો લૂછતો બોલવા લાગ્યો, ‘રૂપાળી, ઉપર પીવાનું પાણી નથી. જ તો પહેલાં રેડતી જાળે.’

‘હો ભાઈ, આવી.’ રૂપાળીએ જવાબ દીધો અને બીજી દશ મિનિટ પછી એ ખાટમાં ચાંત સૂતો હતો ત્યારે રૂપાળી ઉપર આવી પાણી ગળતી હતી. એનો પંદરોચાર સાંકળી સ્વર્ગ અનેલા હસમુખે કહ્યું, ‘રૂપાળી, એક ફંગોળો !’

અને રૂપાળીએ પોતાની હમેશની રીત મુજબ એક મોટો ફંગોળો નાખ્યો અને એ આવતા-જતા હોંચકાને અનિમેષ નેત્રે પળવાર નીરખી રહી.

કેટલીક વખત અણચિત્તવેલું વેણ માણસથી બોલી જવાય છે, અણચિત્તવેલું કામ માણસ કરી બેસે છે.

હસમુખે અર્ધમિલિત નેત્રે જોઈ લીધું કે રૂપાળી હજુ ઊભી છે જોડે એણે કહ્યું, ‘એક ખીન્નો.’

અને એમ પણ બે પણ અણચિત્તવું બોલવાનું ને કરવાનું ચાલ્યું.

x

અને ગણેશોત્સવમાં ગણેશાં અતિલક્ષ્મીને થોડીવાર ચક્કર અને મોળ જણાવા કાગતાં એ છોકરોને કાર્ય-ક્રમ પૂરા થયે આવવાનું કંડી સુમદ્રાજહેનની રગ લઈ ઘેર જવા નીકળ્યાં.

દૂરથી દેખાતી બારીમાં દીવો જલી રહ્યો હતો. પતિ ત્યાં સૂતા હશે. રાત્રિ શાંત ને અજવાળી હતી, એકાએક એમને પોતાની સોહાગરાત સાંભરી આવી. ‘એક વેળા...’ એ મનમાં ગણુગણ્યાં.

અતિલક્ષ્મી ઘેર આંખાં. બારણું અમસ્તું બંધ હતું. મેડી પર હોંચકાના આમનેમ જવાનો મૂંગો અવાજ સંભળાતો હતો.

એ જરાક ચંબ્યાં અને સ્ત્રોસહજ ઉત્સુકતાથી દખાતે પગલે દાદર ચડવા લાગ્યાં.

હોંચકો નેસખંધ ચાલી રહ્યો છે. હસમુખ તે પર શાંત સ્વસ્થ સૂતો છે. રૂપાળી અનિમેષ નેત્રે ફંગોળાને અવકાશમાં આમતેમ જોઈ રહી છે. બીજું બધું જ સ્થિર છે. એક વિપળ માન એ અસ્થિર અને અસ્વસ્થ બન્યાં પણ તરત જ એમણે

‘ન રામ મારો કદી હોય અન્યતો’

લવતાં પોતાની નતને સંભાળી લીધી.

ચંદ્રમાનું આંખું અજવાળું બહાર રેલાઈ રહ્યું હતું અને રૂનાં ધોડણાં લઈ આવેલાં ગાડાંઓના પગાવ-માંથી સામેના જનમાં તંબૂર સાથે કોઈ ગાઈ રહ્યું હતું: ‘જેઠ રામા, જેઠ રામા, સોવત જગત રામા, રામ ચિના કે આંર ન દીસે, સગલ રામ કે કામા’

ડિટકટીવ સુકુમારના ખંડમાં અચાનક એક હાંફતો નવયુવાન ટપકી પડ્યો

ડિટકટીવ સુકુમાર સ્ટ્રૂલ પર પગ લંબાવી, ખુરસીમાં પથરાઈ સવારનું જાણું વાંચતા હતા. મોંમાંની સિગારેટમાંથી છતને ઢાંકવા મથતા ધુમાડાના ગોટા ઊંચે ચડતા હતા. હું પાસે બેઠો બેઠો મારાં કાગળિયાં તપાસતો હતો. હાં તો એકાએક નીચેથી બારણું જોરથી લટકાવાનો અવાજ આવ્યો. આખા ઓરડાના બારણા પર મુક્કીઓ પડવાનો અવાજ ગાછ રહ્યો. મારા મિત્રે જોશ થઈ બારણું ઉઘાડ્યું તો ચક્રવર્તી આંખોવાળો, ફિક્કા ચહેરાનો અસ્તવ્યસ્ત વાળવાળો, હાંફતો એક યુવાન ટપકી પડ્યો. અમને જોતાં જ પોતાની અસહ્ય વર્તણૂક ખુલાસાપાત્ર હતી તેમ લાગવાથી તે શરમાઈ ગયો.

‘સુકુમાર સાહેબ,’ તે ચિત્કાર સાથે બોલી ઉઠ્યો, ‘આ અસહ્યતા માટે હું જવાબદાર નથી કારણકે મારું મગજ ઠેકાણે નથી. કમનસીબ મનરંજન તે હું જ છું.’ મારા નામથી જ વર્તણૂક અને આગમનનો ખુલાસો થઈ જરી એવા લાવંથી તેણે કહ્યું. પરંતુ મારા મિત્રના ચહેરા પરથી અને મારા જ્ઞાનભંડોળને તપાસતાં મને લાગ્યું કે એ નામમાં અમે બાણીએ તેવો ઇતિહાસ નહોતો. ‘હ્યો, સિગારેટ પીઓ.’ સિગારેટ-કેસ કાઢી ટેબલ પર મૂકતાં સુકુમારે કહ્યું, ‘મિ. મનરંજનદાસ, તમારી રિયલિટી જોતાં તમને કાંઈ ડોક્ટરની જરૂર હોય તેમ લાગે છે. હવે જો તમે કંઈ સ્વચ્છતા પ્રાપ્ત કરી હોય તો સામેની ખુરસી પર બેસો અને ધીમે ધીમે શાંતિથી તમે કેણું છો, તમારે શું જોઈએ છે તે કહો. તમે તમારું નામ એવી રીતે ઉચ્ચાર્યું કે હું જાણે પરિચિત હોઈ પરંતુ સાચું કહું તો તમે વેપારી છો, ક્રોડો ધોધો કરો છો અને દમથી પીડાતા ફરદી છો એ સિવાય વિશેષ હું તમારા વિશે જાણતો નથી.’ મારા મિત્રની અવલોકન-શક્તિથી હું તદ્દન અપરિચિત ન હોઈ મને આ કથનથી બહુ આશ્ચર્ય થયું નહિ. મેં તેની તરફ ધારી ધારીને જોયું પણ મારા અવલોકન પરથી મને કંઈ સૂઝ્યું નહીં.

‘તમે કાંઈ એ બધું સાચું’ તે ઉપરાંત મુંબઈમાં

આ ઘડીએ મારી જેવો બીજો કાંઈ કમનસીબ મનુષ્ય નથી તે ઉમેરવાનું રહે છે. પ્રશ્નને ખાતર મને ના પાડશે નહીં. પોલીસ મને પકડવા આવે તો તેમને હું આખી વાત કહી લઉં એટલી વાર જરા રોકજો. તમે મારા કેસ લીધો છો એવી મને ખાતરી મળે પછી જલમાં જઈ તોય મને દુઃખ નહીં થાય.

‘તમને પકડવા માગે છે?’ ડિટકટીવે પૂછ્યું. ‘વિચિત્ર વાત છે. ક્યો ગુનો કરવાનો તમારા પર આરોપ છે?’

‘મલાડના જ્યોતિશક કાપડિયાનું ખૂન કરવાનો મારા પર આરોપ છે.’

સુકુમાર અતુકપાથી તેના તરફ જોઈ રહ્યો.

‘હું હમણાં જ મારા મિત્ર ત્રિવેદીને કહેતો હતો કે જાપામાં હવે સનસનાટીભર્યાં ગુનાનાં અહેવાલો નથી આવતા.’

આગંતુકે મૂળતા હાથે સ્ટ્રૂલ પર પડેલું જાણું લીધું. ‘જો તમે આખું જાણું જોયું હોત તો શા માટે મારું આગમન અહીં થયું છે તેનો તમને ખ્યાલ આવત. મને તો એમ હતું કે મારું નામ અને હતભાગ્ય દરેક માણસને મોંએ ચડી ગયું હશે.’ બોલતાં બોલતાં તેણે વચકું પાનું કાઢ્યું, આ રહ્યું:

લેખક

ગુણવંત મ. જોષી

‘મલાડમાં થયેલ ખૂન. બાણીતા શેડિયાનો પત્તો નથી. ખૂનની શંકા. ગુનેગારની ધરપકડની રખાતી વડી. એ ગુનેગારની પછવાડે પોલીસ પડી છે. બોમ્બે સેન્ટ્રલથી મારી પછવાડે બે ડિટકટીવ હતા. વોન્ટ આરશે કે તુરંત મને પકડશે. પકડે બંધે પછુ—પછુ...’ બોલતાં બોલતાં તે લાગણીમય બની ગયો. ‘મારી માને બહુ આઘાત થશે. અરેરે, તે ગિચારીની તમામ આશાઓ ધૂળમાં મળી જશે.’ બન્ને હાથ જોશા જોરથી મસગતાં મસગતાં ખુરસીમાં અર્ધગાતો તે બાધાની જેમ કરા તરફ જોઈ રહ્યો.

‘આપણે મળેલા વખતનો સદુપયોગ કરી લેવો જોઈએ.’ સુકુમારે કહ્યું, ‘મહીપત, જાપામાંથી તે ખબર આખી વાંચી જત તો ખબર પડે.’

અમારા અસીલે મુખ્ય મથાળાં વાંચ્યાં હતાં

મલાડમાં ખૂન
બાણીતા શેડિયાનો
પત્તો નથી
ગુનેગારની
ધરપકડની વડી

ખૂની
કોણ?

તેની નીચે 'ગઈ કાલે રાત્રે અથવાં આજ પહેલી સવારે મલાડમાં એવો બનાવ બન્યો છે કે જેથી ભયંકર યુદ્ધ થયો હોય એવી શંકા રહે છે. શેઠ જ્યોતિલાલ કાપડિયા આ પરાના નાણીતા કાન્દા-કટર અને જૂનાં રહેવાસી હતા. શેઠજીની ઉંમર મગ્ધુ સમયે ૫૨ વર્ષની હતી, ધોડાચંદર રોડ પર 'દીપક મહાલ'માં તે રહેતા-તેમની રહેણીકરણી માટે ઘણી વાતો પ્રચલિત છે. તેઓ કોઈને ખાસ હળતામળતા નહોં. છેલ્લાં પાંચ વર્ષથી તેઓ ધંધામાંથી નિવૃત્ત થયેલા. 'દીપક મહાલ'ના આઉટ હાઉસીઝમાં મરદમ રોકે તરફથી લાકડાં ભરવામાં આવ્યાં હતાં. ગઈ રાતે લગભગ આર વાગે આઉટ હાઉસીઝમાં આગ લાગવાના ખબર પડતાં બન્નેઓ આવી પહોંચેલ પરંતુ લાકડાં ખૂબ સૂકાં હોવાથી આગ એકદમ કાળૂમાં આવી શકે તેમ નહોતું. આ બનાવ સુધી તો સાધારણ અકસ્માતની ગંધ આવતી હતી પરંતુ બંધાવાળા આવ્યા પછી ય ધરધણીની ગેરહાજરી આશ્ચર્યજનક લાગવાથી 'દીપક મહાલ'માં તેમની તપાસ કરવામાં આવતાં માલૂમ પડ્યું કે ધરધણીનો પત્તો નહોતો. રામનગ્ધનું પારીકાઈથી નિરક્ષણ કરવામાં આવતાં જણાયું કે પથારીમાં કોઈ સૂતું નહોતું, પણ પાણીમાં આવેલ તિજોરી ઉઘાડી હતી. કિંમતી દસ્તાવેજો આર-કામાં વેરણુછેરણુ પડ્યા હતા. થયેલ ઝપાઝપીનાં ચિહ્નો લોહીના ડાઘાઓથી અને હાથ આવેલ એકની લાકડીથી સાબિત થતાં હતાં. લાકડી પર પથુ લોહીના ડાઘા હતા. તે રાત્રિએ મોડેથી શેઠને મળ્યા એક વ્યક્તિ આવેલ, લોહીના ડાઘાવાળી લાકડી આ વ્યક્તિની છે એમ સાબિત થયું છે. તે વ્યક્તિનું નામ છે મન-રંજનદાસ મોતીચંદ દલાલ જેઓ રૂબરૂમાં કામકાજ કરે છે. પોલીસ પાસેના પુરાવાઓ એવા છે કે સદરહુ બનાવ સનસનાટીભર્યું સ્વરૂપ લે તો નવાઈ નહોં. મોડેથી:-ગ્રેસ પર જતાં ખબર મળ્યા છે કે મન-રંજનદાસ દલાલને જ્યોતિલાલ કાપડિયાના ખૂતી તરીકે પકડવામાં આવ્યા છે. આરોપીને પકડવાનું વોરન્ટ નીકળેલ છે એટલું ચોક્કસ છે. વધુ તપાસમાં પુરવાર થયું છે કે રામનગ્ધ (જે ભોંયતળિયાના આરકાઓ વેંકી એકમાં આવેલ છે)નું બારણું ઉઘાડું હતું અને આરકામાંથી કોઈ વજનદાર વસ્તુ ઘસડી આઉટ હાઉસીઝ તરફ લઈ જવાનાં ચિહ્નો જણાયાં હતાં. બળી ગયેલ

લોકડાંમાંથી મનુષ્યરૂઢ બળી ગયાના અવશેષો માલૂમ પડ્યા છે. પોલીસ-માન્યતા એવી છે કે અતિ અમાનુષી યુદ્ધો થવા પામ્યો છે. મરનારને રામનગ્ધમાં મારી નાખી તેના કિંમતી દસ્તાવેજો ફેંદી, મરનારને ઘસડી આઉટ હાઉસીઝના અગ્નિમાં ફેંકી દેવામાં આવ્યો હતો. કેસની તપાસ બાહોરા પોલીસ-ઈન્સ્પેક્ટર લાલજી સંકડાના હાથમાં છે તેઓ તેમની હંમેશની ખાસિયત મુજબ ઉત્સાહથી અને ચીવટથી યુનાનાં કારણોમાં રૂબરૂ મારી રહ્યા છે.

સુકુમાર આંગ મીચી શાંતિથી શ્રવણ કરતો હતો.

'કેસમાં રસ પડે તેવાં ચોડાં તરવો છે ખરાં.' હંમેશની ટેવ મુજબ તેણે સ્વસ્થતાથી અભિપ્રાય રજૂ કર્યો, 'મી. મનરંજનદાસ ! આટલો સળગડ પુરાવો મળ્યા પછી ય પોલીસના સંકળમાંથી તમે હજી કેમ બચવા પામ્યા છો તે સમજાવું નથી.'

'હું મારા માતાપિતા સાથે 'પ્રકાશ વિલા' વાંદરામાં રહું છું. પરંતુ ગઈ રાત્રે જ્યોતિલાલે મને મળવા બોલાવેલ એટલે તેમને મળી હું મલાડમાં રોકાયેલ. ત્યાંથી આજે મુંબઈ આવતો હતો ત્યાં તમે સાંભળ્યું તે મેં જાપામાંથી વાચ્યું. યુનાની ભયંકરતાથી ડચાઈ જઈ દોડતો દોડતો તમારી પાસે આવ્યો. ઘરે અથવા મારી ઓફિસે હત તો ક્યારની યં દર-પકડ થઈ ગઈ હોત તેમાં મને શંકા નથી. બોમ્બે સેન્ટ્રલથી મારી પહોંચેલ એક...ઓહ, શું થયું તે ?'

છલેકટીક ઘંટડી વાગવાની સાથે દાદર પર કોઈનાં ભારે પગદાંતો અવાજ ગાથ ઊઠ્યો. ક્ષણવાર ઉંખર પર અમારો જુરો ને નાણીતા ઈન્સ્પેક્ટર સંકડા દેખાણો. તેના ખભા પરથી જોતાં તેની પાછળ મે પોલીસ-પાઘડી દૃષ્ટિગોચર થઈ.

'મનરંજન મોતીચંદ દલાલ' સંકડા બોલ્યો.

તે સાંભળતાં, સફેદ પૂણી જેવો થઈ અમારો અસીલ ઊભો થયો.

'મલાડના શેઠ કાપડિયા જ્યોતિલાલ બકારદાસનું અંમનુષી રીતે ખૂત કર્યાના આરોપસર તમારી ધર-પકડ કરું છું.'

મનરંજન નિરાશાથી સુકુમાર સામે તાકી રહ્યો.

'સંકડા સાહેબ, જરા થોભો.' સુકુમાર બોલ્યો.

'અર્થે કલાક આમ કે તેમ. એ ભાઈ તેમની રામ-

કહાણી સંજ્ઞાવતા હતા ત્યાં તમે આવ્યા. એ સાંભળવાથી કેસ પર અજવાળું પડવા સંભવ છે.’

‘કેસ પર પૂરતું અજવાળું પડેલ છે.’ ઈન્સ્પેક્ટર કટાક્ષ કરતો બોલ્યો.

‘પડ્યું’ હશે. પણ એમની હકીકત સાંભળવા દેવાની તમે છૂટ આપશો એવી મને આશા છે.’

‘હવે.’ સંકેશ એ મનનું આપ્યું, ‘પણ તે જે કહેશે તે તેની સામે વાપરવામાં આવશે તે કહી દઉં છું.’

‘હો’ દલાલે કહ્યું, ‘આખી વાત સાંભળો એટલું જ મારે કહેવું છે.’

સંકેશ એ પોતાની કાંઠામડિયાળ સામે જોઈ, ‘અર્થો ક્યાક બસ છે.’ એમ કહ્યું.

‘શરૂઆતમાં જ મારે જણાવી દેવું ઘટે કે કાપડિયાને હું દીડે ઓળખતો નહોતો. મારા વડીલો પાસેથી તેમનું નામ સાંભળેલ પણ તે તો ઘણાં વર્ષ પહેલાં. એટલે ગઈકાલે બપોરે ત્રણ વાગે મારી ઓફિસમાં તે મને મળવા આવ્યા ત્યારે મને આશ્ચર્ય થયેલ. પરંતુ જ્યારે તેમણે તેમના આગમનનો હેતુ જણાવ્યો ત્યારે મારા આશ્ચર્યની સીમા રહી નહીં. તે મળવા આવ્યા ત્યારે તેમના હાથમાં લખેલા કેટલાક કાગળો હતા. જે આ રવા.’ બોલી તેણે કાગળો ટેબલ પર મૂક્યા.

‘તે કાગળો મને આપી કહ્યું કે ‘આ મારું વીલ છે.’ કોઈ સારા વકીલ પાસે તેને હું કાયદેસર કરાવવા માગું છું. તમે એ જોઈ જાવ. હું બેઠો છું.’ મેં તે વાંચવું શરૂ કર્યું. અને થોડા અપવાદ સિવાય તમામ મિલકત મને સોંપાતી જ્યારે મેં જોઈ ત્યારે મને કેટલું આશ્ચર્ય થયું હશે તેની તમે કલ્પના કરો. મેં વીલમાંની માથું જોયું ક્યું ત્યારે તેની ધોળી પાંપણવાળી આંખો રમજથી ચમકતી મારી સામે ખોડાઈ હતી. તેણે ખુલાસો કરતાં કહ્યું કે તે કુંવારા હતા અને નજીકનું કે આંધેનું કોઈ એવું સગું તેમને નહોતું. જીવાનીમાં તેઓ મારા માત-પિતાને ઓળખતાં અને મારા વિશે તેમણે સારા અભિપ્રાય સાંભળેલો એટલે લાયક યુવક તરીકે પોતાની મિલકત મારા હાથમાં મૂકવાને તેમણે નિર્ધાર કરેલ. મેં ભાંચીવટી શૈલીમાં, તેમનો ઉપહાર

માન્યો. મારા કારકુન સાથે તે વીલ કાયદેસર કરાવવા મેં મારા વકીલ પાસે મોકલ્યું. કાપડિયાએ મને જણાવ્યું કે ઘણાંખરા કિંમતી દસ્તાવેજો બગેલે પણ છે એટલે તે દસ્તાવેજો લેવા તથા વીલ બતાવવા રહે નવ વાગે મારે ત્યાં આવજો. પણ ખ્યાન રાખજો. વિશે કોઈનિયમ એક અક્ષર હમણું કહેવાનો નથી. નહીં, તારાં માતપિતાને પણ નહીં. આપણે પછી એવિશ કહી તેમને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી દેશું.

‘ને સુકુમાર સાહેબ એ તો ટેપીલી વાત છે કે સોનાનાં ઈંડાં મૂકતી મરધીને કોઈ દુભવે નહીં. મને એવો તો વિશ્વાસ બેસી ગયો કે ધરે મેં તાર કરી જણાવ્યું કે ખાસ કામ હોવાથી આવજ રહે આવી શકીશ નહીં. નવ વાગે મને આવવાનું ફોન પરંતુ તેમનું ઘર જોયેલ નહીં એટલે સાડા નવે માંડ-’

‘એક મિનિટ’ સુકુમારે કહ્યું, ‘દરવાને ખેંચે ઉઘાડો?’

‘પાકટ વચની બાઈએ. કદાચ તેની કામચાળી હતી.’

‘અને તેણે તમારું આગમન કાપડિયાને કહ્યું?’

‘એમ જ.’

‘અચ્છા, હવે આગળ.’

મનરંજને કપાળ પરનો પરસેવો લૂછી આગળ શરૂ કર્યું. ‘તે બાઈએ મને બેસવાના ઓરડામાં પ્રવેશ કરાવ્યો. ત્યાં આપાણી-નારતો લઈ અને સારે તેમના શયનગૃહમાં ગયા. ત્યાં તિન્નેરીમાં ઘણા દસ્તાવેજો હતા. એક પછી એક એમ તે વાંચી-વિચારી ગયા. ૧૧ થી ૧૨ ની વચ્ચે અમારી વાતનો છંડો આવી ગયો. તેમણે મને તે ઓરડાના બારણેથી વિદાય કરી દીધો. તેમણે કહ્યું કે અત્યારે મોડી રાતે કામચાળીને બોલાવવી તે ઠીક નહીં. જતાં જતાં મને મારી લાકડી સંભરી. તેમણે કહ્યું કે હવે પડી. હવે તો તારે અવારનવાર આવવાજવાનું થશે. ફરી વખત લઈ જાજો. હું ગયો ત્યાં સુધી તિન્નેરી ઉઘાડી હતી. સીઝ કરેલા દસ્તાવેજો પથા હતા. ખૂબ મોડું થયું હોવાથી વાંદરાની લોકલ મળે તેવું નહોતું એટલે ત્યાંની વીણીમાં મેં રાત માળી ને સવારે આ વાંચ્યું.’

‘વધુ કંઈ પૂછું છું?’ મંકેશએ કડવાસથી પૂછ્યું.

‘વાંદરા જાઉં ત્યાં સુધી નહીં.’

‘વાંદરા નહીં મલાડ, ડિરેક્ટીવ સાહેબ!’ સુક

મારની સ્મૃતિની મશ્કરી કરતાં તેણે કહ્યું.
'અરે, હા. મલાડ.' સુકુમારે બૂલ સુધારતા હોય તેમ કહ્યું.

'મારે તમને એકલાને એક વાત કહેવી છે.' સંકડાએ કહ્યું, 'દલાલ, નીચે તમારે માટે ગાડી બેઠી છે.' મનરંજન હતાશા ચહેરે બેઠો થયો. જતાં જતાં સુકુમાર તરફ દયાની માગણી કરતી નજર ફેંટી.

મનરંજને ટેબલ પર મૂકેલાં કાગળિયાં ઉપાડી સુકુમાર રસપૂર્વક વાંચવા માંડ્યો. 'આ વીલ પણ અબજ છે.' વીલનાં કાગળિયાં ટેબલ પર મૂકતાં તેણે સંકડાને પૂછ્યું, 'કેમ, ખરું ને?'

સંકડા કેવળ આશ્ચર્યથી તેની સામે જોઈ રહ્યો.
'શરૂઆતની અને ખરોખર અધવચની લીટીઓ તો સ્પષ્ટ વાંચી શકાય તેવી છે' તેણે કહ્યું, 'પરંતુ ખાકીનો ભાગ એવા ગરબડિયા અક્ષરે લખાણો છે કે ત્રણ જગ્યાએ તો ખિલકુલ વાંચી જ શકાતું નથી,' થંભીને તેણે પૂછ્યું, 'એનો તમે શું અર્થ કરો છો?'

'તમે શું અર્થ કરો છો? તેણે સાચું પૂછ્યું.
'કે એ બધું ટ્રેનમાં લખાણું છે. સારા અક્ષર છે ત્યાં સ્ટેશન સમજવું, ગરબડિયા અક્ષર છે ત્યાં ટ્રેનની ગતિ અને ત્યાં બેઠેલું જ નથી ત્યાં ટૂંકી મિતાસૂરી નોંધ સમજની. વિચારક બક્ષિત તુરત સમજી જાય કે આ લોકલ ટ્રેનમાં લખાણું છે. માની લ્યો કે ટ્રેનની અંદરનો બધો સમય વીલ કરવામાં જ તે બક્ષિતએ ગાળ્યો છે તો તે પરથી કહી શકાય કે તે ફાસ્ટ લોકલ હતી. અને વચ્ચે એક જ સ્ટેશને બેઠી રહી હતી.'

સંકડા હસવા લાગ્યો.
'સુકુમાર, તમે જ્યારે કલ્પના દોડાવવી શરૂ કરો છો ત્યારે તો તોળા.' તેણે કહ્યું, 'પણ આ બધાને કેસ સાથે શો સંબંધ?'

'સંબંધ એટલો કે તે બુવાને જે વાત કરી તેમાં સત્ય હતું ખરું. જયંતિલાલે મુસાફરી દરમિયાન વીલ બનાવ્યું હતું. એ વિચિત્ર નથી લાગતું? એક માણસ વીલ જેવી મહત્ત્વની વસ્તુ આટલી ઉતાવળે કરે તે ગળે બેઠે તેની વાત છે? કાં તો એમ પણ હોય કે આ વીલને તે ખિલકુલ મહત્ત્વ આપતો ન હોય.'

'એ ગમે તે હો પણ સાથોસાથ તેણે મૃત્યુને

તેનાથી આંમગ્યું તે ન બુલવું જોઈએ.' સંકડાએ કહ્યું.
'તમને એ સાચું લાગે છે?'

'કેમ?'

'એ કદાચ સંભવિત છે. પણ કેસ હજી મને જોઈએ તેવો સ્પષ્ટ થયો નથી.'
'સ્પષ્ટ નથી થયો? વાહ, આ તો દીવા જેવી વાત છે. આટલાથી વિશેષ સામિતી શું હોય? એક યુવાન મનુષ્ય ઓચિંત્ત પોતાને મળવાના દલાની વાત સાંભળે છે. વૃદ્ધનું મૃત્યુ થાય તો મિલકત મળે તેમ છે. એ વખતે તે શું કરે? તે કોઈ ને કંઈ કહેતો નથી પરંતુ વૃદ્ધને મળવાને બદલે તે ત્યાં જાય છે. ઘરમાં વૃદ્ધ સિવાય કોઈ નથી તેની ખાતરી થયે તેના શયનગૃહમાં ઘૂસી તેનું ખૂન કરે છે, લાકડાંના બગલાને સળગાવી તેમાં મૃત્યુ પામેલાનું શબ નાખી ત્યાંની વીણીમાં ચાલ્યો જાય છે. ઝોર-ઝામ ને લાકડી પરના લોહીના ડાઘ બહુ જ અસ્પષ્ટ છે. સંભવ છે કે આ ડાઘાની તેને ખબરે નહીં હોય. તેને તો એમ થયું હશે કે મરનારનું શબ અદૃશ્ય થયે બધી સામિતીઓ ચાલી જશે. આ બની શકે એવું તમને નથી લાગતું?'

'ચોક્કસ બની શકે એવું છે, પણ' સુકુમારે સંકડાને સમજાવતાં કહ્યું, 'તમને સાથોસાથ એમ નથી લાગતું કે આ વધુ પડતું ચોક્કસ છે? તમે તમારી બીજી શક્તિઓ સાથે કલ્પના નથી વાપરતા. એક ક્ષણને માટે તમે તમારી જાતને આ બુવાન માણસની જગ્યાએ મૂકી બુલ્યો ને પછી કહેા કે જે દિવસે વીલ બનાવ્યું તે જ દિવસ તમે ખૂન કરવા માટે પસંદ કરો ખરા? વીલ અને ખૂનના મહત્ત્વના બનાવો એક સાથે સાંકળતાં તમને બધ ન લાગે? બીજું, નોકરને જાહેર કરી તમે ઘરમાં ગયા તે સમય આ કામને માટે તમે પસંદ કરો ખરા? અને છેવટ શય સંતાડવા માટે આટલી જહેમત ઉઠાવનાર લાકડી બૂલી આવે ખરા? આ ગળે બેઠે તેનું છે?'

'લાકડી માટે તો, તમે અને હું' બંનેએ છીએ કે ઝુનેગારો ઘણી વાર ઉતાવળમાં એવી બૂલો કરે છે કે જે સ્વસ્થ માણસ સહેલાઈથી ટાળી શકે. ઝોર-ઝામ ફરી વાર જવાની તેની હિંમત ન ચાલી હોય તે સંભવિત છે. આ કરતાં કોઈ નવી થોબરી

કહેવી હોય તો કહો—આમાં કશો દમ નથી.

‘અડધો ડઝન થીઅરીઓ એમ તો આપી શકાય’, સુકુમારે કહ્યું, ‘દાખલા તરીકે વૃદ્ધ માણસ વારસને મિલકત અને કિંમતી દરતાવેને સંબંધી સમગ્રવતો હોય ત્યાં બહારથી કોઈ બદમાશો તે જોયું હોય કારણ કે ઔરડાનું બારણું ઉપાડું હતું. દલાલ બહાર નીકળ્યો કે તે પ્રવેશ્યો. ત્યાં પડેલ લાકડી ઉપાડી ડોસાને ખતમ કર્યો. રામ બાળી રવાના થઈ ગયો. કેવી મજાની કલ્પના છે !’

‘બદમાશને શબ બાળવાનું શું કારણ ?’

‘દલાલને શું કારણ ?’ પ્રતિપ્રશ્ન કર્યો.

‘કંઈ પુરવા હોય તે છુપાવવા.’

‘તો બદમાશને પણ કંઈ ખૂન થયું છે તે બતાવવા ઈચ્છા ન હોય.’

‘પણ તો પછી એ કંઈ ચોરી કેમ ન ગયો ?’

‘કારણકે તેને કંઈ સમજણ ન પડે તેવાં કાગળિયાં જ તિજેરીમાં હતાં.’

સંક્રાંતિ માથું તો નકારમાં ધુણાવ્યું પણ મને લાગ્યું કે તેના મોં પર ચંકાનું ભાવું જામ્યું હતું.

‘વારુ, સુકુમાર સાહેબ, તમે એ બદમાશને શોધો ત્યાં સુધી આ લાલે અમારી પાસે રહ્યો. કાણુ સાચું છે એ તો લલિત નક્કી કરશે. પરંતુ એક વાત સાંભળી લ્યો. ત્યાં સુધી અમારી જાણમાં છે ત્યાં સુધી તિજેરીમાંથી એકે કાગળ બહાર ગયો નથી. અને ગુનેગાર તરીકે પકડાનાર અનુબંધે તે ફેરવવાથી કશો ફાયદો નહોતો. કારણકે વારસ તરીકે તે કાગળિયાં તેને મળવાનાં જ હતાં.’

મારા મિત્રના ચહેરા પર આ બિનાએ કંઈ અજવાળું પાડ્યું હોય તેમ લાગ્યું.

‘એ તો નિર્વિવાદ વાત છે કે તમારા સિદ્ધાંતની તરફેણમાં ઘણા મજબૂત પુરાવાઓ છે’ તેણે કહ્યું, ‘મારું તો એટલું જ મંતવ્ય છે કે બીજી થીઅરીઓ પણ અસંલગ્નિત નથી. પણ એ તો તમે કહો છો તેમ લલિતની વાત થઈ. અચ્છ સાહેબજી. તમારી તપાસ દરમિયાન આજ મલાડ આવું તો આવું.’

ઈન્સ્પેક્ટર સંક્રાંતી વિદાય બાદ સુકુમારે જિલા થઈ દિવસનો કાર્યક્રમ ધડવા માંડ્યો.

‘પડેલબહેલાં તો, મહીપત !’ તેણે કાટ પહેરનાં

કહ્યું, ‘મેં કહ્યું તેમ વાંદરા તરફ મારી કાર્યદિશા છે.

... મલાડ કેમ નહો ?’ મેં પૂછ્યું.

‘કારણકે આ કેસમાં એકની પછી બીજી બતાવ એવી રીતે સંક્રાંતિયો છે કે પહેલા તરફ દુર્લભ સેવી શકાય તેમ નથી. પોલીસનું ધ્યાન બીજા તરફ રોકાઈ ગયું છે તે કીક નથી. મને તો એમ લાગે છે કે પહેલાં પ્રથમ બનાવ પર પ્રકાશ ફેંકવાની જરૂર છે. ઝડપથી બનાવાયેલ વીલ અને તેમાં પણ અભવ્ય માણસને વારસ બનાવેલા તે એકદમ ગમે બિતરે તેની વાત નથી. એ બનાવનું સ્વરૂપ જાણ્યું તો પછીના બનાવો પર પ્રકાશ પડે ખરો. ના, તારે આવવાની જરૂર નથી. જોખમ જેવું હોય તો તને લીધા સિવાય જાઈ નહીં. સાંજે બેગા થઈશું તારે આ કમનસીબ જીવાન માટે મેં શું કહ્યું તેનો રિપોર્ટ આપીશ.’

મારો મિત્ર ઘરે આવ્યો ત્યારે ખૂબ મોઝું થયું હતું. તેના ચહેરા પર શક ને નિરાશાનાં ચિહ્નો જોવા જે આશાથી તેણે તપાસ શરૂ કરી હતી તે નિષ્ફળ ગઈ હતી. એકાદ ક્લાક તો તે બોમ્બા-ચાલ્યા વિના સિસોટી વગાડતો આંટા મારતો રહ્યો. છેવટે યાકી જઈ આરામખુરસીમાં બેસી પડી તેણે નિષ્ફળતાની કથા શરૂ કરી:

‘બધું જોટી દિશામાં જઈ રહ્યું છે, મહીપત—બની શકે તેટલું જોટું થઈ રહ્યું છે. સંક્રાંતી સાથે જોરપૂર્વક વાત તો કરતો’તો પરંતુ તેની થીઅરી માનવાનું મન તો અવારનવાર થતું હતું. પરંતુ મારું મન બીજી દિશામાં હતું ત્યારે ઘટનાઓ બિગડી દિશામાં છે ને આપણી જમુરી બનેલ હકીકત વિરુદ્ધ મારી કલ્પનાને મહત્વ આપે તે શક્ય નથી.’

‘વાંદરા ગયો’ તો ?’

‘હાં, ત્યાં મને ખબર પડ્યા કે મરનાર એક પાકો બદમાશ હતો. દલાલનો બાપ છોકરાની શોધમાં ગયો’તો. લલિત સાથે અણબની માળા ફેરવતી છોકરાની આ ઘરે હતી. તેનો છોકરો ગુનો કરી શકે તે વાત જ તેને ગમે બિનરે તેમ નહોતી. બીજા બાળક કાપડિયાના મૃત્યુથી તેને જરાય આશ્ચર્ય કે ખેદ થયાં નહીં. પરંતુ એવી તો માળા લાંડવા માંડી કે પોલીસ સાંભળે તો ચોક્કસ માને કે આ બાળકના

દીકરાએ ચોક્કસ ખૂન કર્યું હશે. તે બાઈએ જણાવ્યું કે કાપડિયા જેવો બદતમીજ, હરામખોર, ચારિત્ર્યહીન મનુષ્યરૂપમાં પશુ બીજને કાઢી હશે નહીં. જીવાનીમાં પણ તે એવો જ હતો. 'ત્યારે મેં પૂછ્યું, 'તમે તેને યુવાન વયમાં જોળખતાં?' 'કેમ ન જોળખું? તેને તો મારી સાથે પરણ્યું હતું. પ્રજાનો પાડ કે હું તેનાથી બચી. લાંબે, ગરીબ છતાં સારા માણસને પામી. એક બિલાડીને પિંગરામાં પૂરી એવી તો રિખાવી એવી તો રિખાવી કે મને તેના તરફ ઘૂણા ઊપજી. એ પછી મારો બધો સ્ખંધ મેં તેની સાથે તોડી નાખ્યો.' બોલતાં બોલતાં તેણે એક ફોટો કાઢી મારા હાથમાં મૂક્યો, 'આ છે મારો ફોટો. આ દલા કરી તેણે મારા લગ્ન પર મને બેઠ મોકલેલ ફોટા પર છરીથી લિસોટા કર્યા અને અસ્લીલ ચિહ્નો કર્યા હતાં, ને સાથેસાથ મારા લગ્નજીવન પર ગણે વર્ષાવી હતી.'

'પરંતુ છેવટે તો તેણે તમને મારી આપી તમારા દીકરાને મિલકત આપી.'

'હું કે મારો પુત્ર તેની આગળથી એક પાઈ લેવા માગતા નથી.' એકદમ તેણે વિદ્વજ યઈ કહ્યું, 'હજી પ્રજા બેઠો છે. આજ તેણે એ નરપશુને શિક્ષા કરી તે જ દીનદયાલ આવતીકાલ મારા છોકરાને નિર્દોષ છોડાવશે.'

'પછી તો મેં ઘણી પૂછપરછ કરી પણ ખાસ જાણવાનું ન મળ્યું. ત્યાંથી પછી મલાડ ગયો.

'દીપકમહાલ આધુનિક હોય બધેલ બંગલો છે. બંગલાની આગળના લાગમાં ગુલાબના છોડના આવેલા છે. પછરાડેના લાગમાં ન્યાં આગ લાગી તે આઉટ હાઉસીક આવેલાં છે. ડાયરીમાં તે મકાનનો નકશો મેં દોરી લીધો છે. જો, આ કાબા હાથ તરફની બારી. ત્યાંથી રસ્તા પરતું બહુ દેખાય તેમ જ રસ્તા પર ઊભેલો માણસ બહુ જોઈ શકે. ફક્ત એ એક જ મારું આશ્વાસન છે. મંકડા તો નહોતો. તેના માણસો હતા. બળી ગયેલાં લોકોમાંથી કાઈ બળી ગયાની વાસ આવતી હતી. તે રાખના દગલામાંથી પિત્તળનાં બેચાર ચકરડાં મળી આવ્યાં છે. બહુ ધ્યાનપૂર્વક તપાસ કરતાં મને લાગ્યું કે તે પામજમાનાં સુતાન હતાં. ને એક પર તો 'એચ' કાતરેલો હતો જે

તેના દરજીનું નામ હતું. પછી આસપાસ મેં દીર્ઘ તપાસ કરી. પણ બંબાવાળાએ બધું ઠેકાણે કરી મૂક્યું છે. ફક્ત ચોરડામાંથી કાઈ ભારે વસ્તુ દસડી આઉટ હાઉસીક તરફ લઈ ગયાનાં નિશાન સ્પષ્ટ હતાં. એ બધું પોલીસની તરફેણમાં જાય છે. આ નિષ્ફળતા બાદ હું તેના શયનગૃહમાં ગયો. લોહીના ડાઘા અતિ અસ્પષ્ટ હતા. લાકડી ચોરડામાંથી લઈ લેવામાં આવી હતી છતાં તેના પર સહેજસાજ ડાઘ હતા ખરા. આપણા અસીલની તે લાકડી છે તેમાં તો નિઃશંક છે. તેણે કબૂત્ર પણ કર્યું છે. ચોરડાની જગજગ પર બે જણનાં પગલાં પડેલાં હતાં. ત્રીજું કાઈ આવ્યું હોય તેમ સાબિત નથી થતું.

'આમ છતાં એક આશાનું ફિરજ મને જણાયું- જોકે તે અતિ મહત્વનું નથી લાગતું. મેં તિજોરીમાં રખાવેલ વસ્તુઓ નિહાળી. બંધાય પાછોટો સીલબંધ હતાં તેમાંથી પોલીસે એક બે પાછોટ ફોડેલાં. તે પરથી તથા બેન્ક-બુક પરથી કાપડિયા ધાર્યા જેટલો ઘસાદાર જણાયો નહીં. પણ મને લાગ્યું કે બધા દસ્તાવેજો તે કામગિરીમાં નથી. બીજા દસ્તાવેજો સંબંધે તેમાં ઈશારો હતો એટલે કદાચ તે વધુ કિંમતી હશે. પરંતુ આ ઘટના સંક્રાંતી ચીઝરી વિરુદ્ધની છે. વારસ નહોય તે કંઈ દસ્તાવેજો ચોર નહીં.

'છેવટે કામવાળી ને બોલાવી પૂછ્યું તેમાં કંઈ નીકળ્યું નહીં. તેનું નામ જડીબાઈ હતું. પૂછ્યા એટલા જ જવાબ તેણે આપ્યા. ગાઈબટુ થોડા બોલી ને સાશંક લાગી. મને તો ચોક્કસ ખાતરી છે કે તે બાઈ ધારે તો કંઈ કહી શકે તેમ છે. પણ તે સાવ મૂંઝી રહી. સાડા નવ વાગે તેણે દલાલને ઘરમાં દાખલ કર્યો હતો. સાડા દસે તે સૂઈ ગઈ. બંગલાને બીજે છેડે તેની ચોરડી હતી. બંબાવાળા આવ્યા ત્યારે તે જગી. કાપડિયા કાઈને કામકાજ સિવાય મળતો નહીં. સુતાન દેખાડતાં તેણે જણાવ્યું કે તે શેકનાં હતાં. આગ જુલાનવા આવેલ બંબાવાળાઓને માંસ બળવાની ગંધ આવી હતી. દસ્તાવેજો અને ખાનગી વાત તેના શેક તેને કાંઈ દી કરતા નહીં.

'આ છે મારી નિષ્ફળતાની કેફિયત. છતાં... છતાં...' બોલતાં બોલતાં તેણે હાથ પગાડ્યા, 'એ બધું બનાવટી છે એની મને ખાતરી છે. મૂળ વસ્તુ

બહાર નથી મુકાણી તે તો કામવાળીની આંખો કહી આપતી હતી, કારણકે ગુનેગારની આંખનો ભય છુપાવ્યો છુપતો નથી. છતાં મહીપત! તેને વિશે અત્યારે કંઈ સાબિતી નથી. જ્યાં મુધી એ ભુવાનની નિર્દોષતા માટે એક પણ સાબિતી ન મળે ત્યાં મુધી કંઈ કહેવાય નહીં. છતાં દસ્તાવેજો પરથી જે જણાયું તે પર તપાસ થવી જોઈએ. તેણે ધીરેથી કહ્યું, 'કાપડિયાની દોલત બોલતી થવાનું કારણ તો છેલ્લે છેલ્લે કરમચંદ નામના શખ્સ ખાને મોટી રકમના ચેક કાઢ્યા તે છે. બેન્કમાં જઈ તે નામાની તપાસ કરવી પડશે. છતાં મને નિરાશા થાય છે કે સંક્રાંતિ વિજય થશે. આપણો અસીલ ફારસીએ લટકી જવાનો.' તેણે નિસાસો મૂક્યો.

એ રાત્રે મારો મિત્ર કેટલું સ્તોતે તે કહી શકાય. તેમ નથી. પણ હું જ્યારે સવારે ચાપણી પીવા નીચે આવ્યો ત્યારે તેના મહેરો વધુ ફિક્કો અને ચિતાવ્યમ્ન લાગતો હતો. આંખ આસપાસ કાળાં ચક્રડાં થવાથી આંખો વધુ ચમકતી લાગતી હતી. તેની ખુરસીની આસપાસ સિગરેટનાં દૂંધાંઓ રખડતાં પડ્યાં હતાં. દીપોય પર સવારનાં છાપાંઓનો દગલો હતો. છાપાંની બાલુમાં ઉધાડેલો તાર પડ્યો હતો.

'આનો અર્થ તું શું કરે છે?' મારી તરફ તાર ફેંકતાં તેણે પૂછ્યું. તાર મલાડથી નીચે મુજબ હતો: સંપૂર્ણપણે મનરંજન ગુનેગાર ગણાય તેવી અતિ મહત્વની સાબિતી જડી છે. ફેસમાં વધુ મહેનત ન કરવાની સલાહ આપું છું.

સંક્રાંતિ.

'વાત મંબીર લાગે છે.' મેં કહ્યું.

'સંક્રાંતિ ગળજ કરી.' કવચાશયી હસતાં તેણે કહ્યું, 'છતાં કેસ છોડી દેવો તે ઉતાવળું ગણાય. અતિ મહત્વની સાબિતી કદાચ આપણી તરફથીમાં પણ ના, કારણકે સાબિતી માપવાનું ધોરણ તો સંક્રાંતિ બેલું જ હશે ને! ચાપણી પતાવીએ. આજ તારા નૈતિક ટેકાની મારે જરૂર પડશે એમ લાગે છે. ઉતાવળ કર.'

અમે જ્યારે 'દીપક મહાલ' પાસે પહોંચ્યા ત્યારે કુતલકપ્રિય લોકોનું નાનકડું ટાણું અગ્નિએ રાખેલ અવશેષો નોવા ભેગું થયું હતું. દરવાજા પાસે

સંક્રાંતિ મળ્યો. તેના મોં પર ફેસેલના મર્ડનું ચિહ્ન ફરકતું હતું.

'કેમ રિટેક્ટીવ સાહેબ! અમે ખોટા ફરીએ એનું આપને કંઈ મળ્યું?'

'હજી નિશ્ચય પર આવ્યો નથી.' મારા મિત્રે જણાવ્યું.

'અમે તો ગઈ કાલે નિશ્ચય ફરી લીધો અને તે આજ સાચો થયો. આ વખતે તો અમે તમારાથી આગળ હતા તે તમારે કબૂલવું જ પડશે.'

'તમારી બોલવાની રીત પરથી ચોક્કસ એમ જ લાગે.' સુકુમાર બોલ્યો.

સંક્રાંતિ ખૂબ જોરથી દસી પડ્યો, 'તમને પણ અમારી જેમ નિષ્ફળતા ગમતી નથી.' તેણે મનઃકરતાં કહ્યું, 'પરંતુ હરહંમેશ આપણી રીતે જ કામ ચોણું થાય! અચ્છા આ બાલુ આવો તો મારા નિશ્ચયને પૂર્તિ આપતું પગલું બતાવું.'

લાંબી ગળદમાં યઈ અમને એક અધારિયા લાગતા ચોરડામાં તેણે દોર્લો.

'શુનો ક્યાં પછી મનરંજન અહીંથી ટોપી લેવા આવ્યો હશે.' તેણે કહ્યું, 'હવે આ ભુઓ' નાટકી હવે તેણે દિવાસળી સળગાવી દીવાલ પર પડેલ લોહીના ગ્રાધ પર ધરી. વધુ બારીકાઈથી જોતાં તે ગ્રાધ કાળના અંગૂઠાનું નિશાન લાગ્યું.

'સુકુમાર સાહેબ! આપના મેગ્નીફાઈંગ ગ્લાસ (સુપરમૅગ્નિફાઈંગ) થી આ ભુઓ.'

'હું એ જ કંટું છું.'

'એ તો ખમર છે ને કે એ અંગૂઠા કાઈ દી સરખા ન હોય!'

'મેં એનું સાંભળ્યું છે ખરું.'

'તો હવે મારા હસ્તથી આજ સવારે લેવામાં આવેલ મનરંજનના અંગૂઠાનું નિશાન અને આ સરખાવી ભુવો.'

અને સરખાવતાં લેશ પણ શંકાને કારણ ન રહે તેટલા અને મળતા આવતા હતા. અમારો અસીલ આખા પકડાઈ ગયો હતો.

'ખોલો હવે વધુ શું જોઈએ?'

'હવે શું જોઈએ.' મેં કહ્યું.

'હવે શું જોઈએ.' સ્વરય અવાજે સુકુમારે

પડ્યો પાઓ. મેં તેના તરફ જોયું તો તેની આંખ અપૂર્વ આનંદથી ચમકી રહી હતી. સંયમપૂર્વક તે હસતું આવતું અટકાવી રહ્યો હોય એમ લાગ્યું.

‘વાહ, લાઈ, વાહ!’ સુકુમારે કહ્યું, ‘આવું તો કાઈએ ધાર્યું હોય? મનુષ્યના મોં કેવાં છેતરામણાં હોય છે! આવો નિર્દોષ લાગતો ભુવાન મ.લુસ આવું કરીથી ખૂન કરે તે ગળે ગીતરે ખરું! સંકડા, માણસે કાઈ દી દેખાવ પર વિશ્વાસ ન રાખવો જોઈએ.’

‘પ્રભુની પશુ કેવી ન્યાયી દષ્ટિ છે. ટોપી લેતાં જ અહીંયાં અંગૂઠો પડી ગયો.’ બહારથી શાંત જણાતા સુકુમારમાં અદમ્ય વિચારોનું દ્રઢ ચાલી રહ્યું હોય એમ મને લાગ્યું.

‘ચાલો, પતી ગયું. પશુ હેં, સંકડાજી! આ શોધ કાણે કરી?’

‘કામવાળી જડીયાઈએ. તેણે રાતે રોકેલા કોન્ટે-બક્ષને આ નિશાની બતાવી.’

‘કોન્ટેબક્ષ ક્યાં હતો?’

‘શયનગૃહની સંભાળ રાખતો બેઠો હતો.’

‘હં. પશુ ગઈકાલે કાઈને આ કેમ ન દેખાણો?’

‘ઉતાવળમાં રહી ગયું હશે. ને તમે ભુલ્યો છો તેમ અહીં જતું કાનું ધ્યાન બળ?’

‘હા. એ સાચું. મોક્ષ કાલ આ નિશાની અહીં હોવી જ જોઈએ?’ પૂછું વિરામને બલ્લે અશ્વર્થ આવવાથી સંકડા સુકુમાર તરફ જોઈ રહ્યો. કોટેકરીવનું ખસી તો નથી ગયું ને તે શંકા સંકડાની દષ્ટિમાં હતી.

‘મનરંજન જેલમાંથી છૂટી પોતા વિરુદ્ધ આ નિશાની કરવા આવ્યો હોય એમ બને!’ અતિ કડવાશથી ઈન્સ્પેક્ટરે કહ્યું, ‘દુનિયાનાં એકરપટોં સામે અંગૂઠાનું નિશાન બેઠું છે. મેળવી લ્યે જેને મેળવવું હોય તે.’

‘બન્ને નિશાન એક જ છે તે નિર્વિવાદ છે.’ સુકુમાર બોલ્યો.

‘તો બસ.’ સંકડાએ કહ્યું, ‘હું છું વ્યવહારિક બુદ્ધિનો માણસ: સાબિતી જડે એટલે કેસનો નિકાલ થઈ જ જવો જોઈએ. તમારે જરૂર પડે તો બાલુના ઓરડામાં રિપોર્ટ લખું છું ત્યાં આવો.’ સંકડા પગ

પછાડતો ચાલ્યો ગયો.

સુકુમારના મોં પર હાસ્યની સુરખી લહેરાઈ રહી:

‘મહીપત, ભારે થઈ!’ તેણે કહ્યું, ‘છતાં અમુક વાત એવી છે કે અસીલ નિર્દોષ છે એમ મને લાગ્યા કરે છે.’

‘તો સારું.’ ‘મેં’ કહ્યું, ‘હું તો સંકડાની વાત સાંભળી તદ્દન નિરાશ થઈ ગયો તો.’

‘એટલી હદે તો હું નથી કહેતો. સસ વાત તો એ છે કે ગઈકાલે આ અંગૂઠાનું નિશાન અહીં નહોતું.’

‘એમ?’ હું આશ્ચર્યથી તેના તરફ જોઈ રહ્યો.

‘હવે આ તરફ’ કહેતો તે મને ઓરડા બહાર લઈ ગયો. પહેલાં અમે બગીચામાં ગયા. પછી અંદર આવી આખા મકાનમાં બોયલતિગિયેથી અગાશી સુધી ફરી વળ્યા. ઘણાખરા ઓરડા તો ખાલી હતા. છતાં સુકુમારે અતિ બારીકાઈથી તે તપાસ્યા. છેવટે, ઉપકા મજલાની ઓસરીમાં આંટા મારતાં સુકુમારે હસી પડ્યો.

‘આ કેસ તો બહુ વિચિત્ર નીકળ્યો, લાઈ!’ તેણે કહ્યું, ‘હવે સંકડાની મદદની જરૂર પડશે. તેણે આપણી ઠીક મજાક કરી છે અને કદાચ મારી થીઅરી સાચી પડે તો બે દિવસ તેને મોં દેખાડવું ભારે થઈ પડે એવી મજાક આપણે કરી શક્યું.’

સંકડા બેઠો બેઠો લખતો હતો ત્યાં અમે પહોંચ્યા.

‘આ કેસનો રિપોર્ટ લખાઈને ને?’

‘હારતો.’

‘ઉતાવળ થાય છે એમ નથી લાગતું?’ તમને પૂરી સાબિતી મળી હોય એમ મને નથી લાગતું.

સંકડા મારા મિત્રને સારી પેઠે ઓળખતો હોવાથી, પેન બાલુમાં મૂકી પૂછ્યું, ‘એટલે?’

‘એટલે એમ કે એક મહત્વના સાહેબને તમે નથી તપાસ્યો.’

‘ક્યાં છે એ? મારી આગળ તેને લાવી શકશો?’

‘કદાચ.’

‘તો લાવો.’

‘હું યત્ન કરી જોઉં. તપારી પાસે કેટલા કોન્ટે-બક્ષ છે?’

‘ત્રણ.’

‘છે તો બધા ખૂબ રાડો પાડી શકે તેવા બડા-પાડા ને?’

‘હા. પશુ એમાં રાડોનું શું કામ?’

‘એ હમણું જળાશી. મહેરબાની કરી તેમને બોલાવો.’

પાંચ મિનિટમાં ત્રણે જળુ આવી પહોંચ્યા.

‘બહાર સૂકા ખડની ગંઠમાંથી બે પૂળા લઈ આવવા પડશે. સાહેદી લાવવામાં તે બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે, એમ લાગે છે.’ પૂળા આવ્યા એટલે, ‘ખીસામાં દિવાસળી તો છે ને, મહીપત ? સંકડાછ, આપણે ઉપલા માલે જવાનું છે.’

મેં આગળ કહ્યું તો તેમ ઉપલા માળાના ત્રણ એરડાની મેઢા આગળ મોટી એસરી હતી. એસરીની એક બાજુ સુકુમારે અમને ઊભા રાખ્યા. કાન્તેબલો ખિન્નતા હતા. સંકડાના મોં પર અકાળા મળ, ગુસ્સો, આશ્ચર્ય અરસપરસ બટકાતાં દેખાતાં હતાં. અમારા બધાની સામે જાદુગરની અદાથી સુકુમાર બિભે હતા.

‘એક કાન્તેબલ ને પાણી લાવવા માટે મોકલવા આપ મહેરબાની કરશે ને ? એક જળુ અહીં પૂળા મૂકા. દીવાલથી આધા રહે તેમ મૂકા. હવે મને લાગે છે કે તૈયારી થઈ ગઈ.’

સંકડાનું મોં કોઈથી રાતુચોળ થઈ ગયું.

‘આવી મરકરી કરવાનું શું પ્રયોજન છે ?’ તેણે પૂછ્યું, ‘નો કંઈ કહેવું હોય તો સીધા કહી દો ને ? મૂર્ખ શું કામ બનો છો ?’

‘મિ. સંકડા, મારે શું કરવું નોઈએ તે હું બરાબર સમજું છું. થોડી વાર પહેલાં કેસ તમારે પડે હતો. ત્યારે તમે મારી જે મગક કરતા હતા તે ચાદ રાખી મારાં આ એડાં તમારે સહી લેવાં નોઈએ. મહીપત, એ બારી ઉઘાડી પછી પૂળાને સળગાવ તો.’

મેં એમ કહ્યું. પવનના નેરથી ધુમાડો અને ઊભા હતા તે તરફ નેરથી ફેંકાણો. પૂળા ઝડપથી લડ...લડ...કરતા સળગી રહ્યા.

‘હવે કદાચ આપણે તમારો સાહેદી ગોતી શકીશું. પણ તેને બોલાવવા ‘આગ, આગ’ની જૂમ પાડવી પડશે. એક, બે, ત્રણ.....’

‘આગ, આગ.’ અને બધાએ નેરથી જૂમ પાડી.

‘ફરી વાર.’

‘આગ, આગ.’

‘કેલીવખત, સફૂલ્લરો, એકસામટા પુકાર પાડો.’

‘આગ, આગ’ આખું મલક સંભળે તેવી સઃ

અમે બધાએ પાડી. જૂમના પાધા હલુ તો ચમ્પા નહીં હોય ત્યાં તો એક અતિ આશ્ચર્યજનક વસ્તુ બની. અમે જ્યાં ઊભા હતા તે દીવાલમાં આરણ્ય હોય તેવે તે ઊંઘડી ને તેમાંથી એક ફીંગણો માણસ નીકળી મળ્યો.

‘પતી ગયું.’ શાંતિથી સુકુમારે કહ્યું, ‘મહીપત, એ ઘાસ પર પાણી છાંટી દો. ગાદશ્વે સંકડા, આ આપણો ખૂટતો સાહેદી મિ. જ્યોતિલાલ કાપડિયા.’

સંકડા બાધાની જેમ આ આગંતુક તરફ તાકી રહ્યો. અધારામાંથી પૂર્ણ પ્રકાશમાં આવના માણસની જેમ તે આંખો પટપટાવી રહ્યો.

‘હે, શું કહ્યું !’ સંકડાએ બેબે બેબે પૂછ્યું. ‘અત્યાર સુધી તમે હતાં ક્યાં ?’ સંકડાના કોષાંત્રના રત્નમડા ચહેરા સામે નોઈ હસતાં હસતાં આંચુકી કહ્યું, ‘મેં કંઈ ગુનો નહો કયો કે ખિન્ન છો.’

‘ગુનો ! તમે એક નિર્દોષ માણસને ફાંસી લટકાવવા પૂરતું બધું કરી ચૂક્યા છો ને આ સાહેબ અહીં ન હોત તો તે માણસ ફાંસીએ લટકી પથ્થુ ગયો હોત.’

આગંતુક અમળાતો અમળાતો બોલ્યો, ‘એ તો બધી મરકરી હતી, ભત્રા માણસ.’

‘એમ, મરકરી હતી ? કોઈમાં ઊભા રહેશે ત્યારે તમારી મરકરી કેવી છે તેનો ખ્યાલ તમને આવશે. આને હાથકડી નાખી નીચે લઈ જવું.’ તે ગયા એટલે સુકુમારને તેણે કહ્યું, ‘તેમના દેખતાં તો હું નં કહી શક્યો પણ મહીપતભાઈની દેખતાં કહું છું કે અમે બધા તમારી આગળ જવું છીએ. સુકુમાર સાહેબ ! તમે કેવળ અફસુસ છો. મને તો હજી કંઈ સૂઝ નથી પડતી.’ નિસાસો મૂકી તેણે કહ્યું, ‘ખિચારો મનરંજન ફાંસીએ લટકી જાત અને મારી નાખોશીનો પાર રહેત નહીં. તમે મને બચાવ્યો.’

સુકુમારે સંકડાનો વાંસો થાપડતાં કહ્યું, ‘જાંઘરી તમારી કીર્તિ વધશે. તમે રિપોર્ટ લખતા હતા તેમાં જરા સુધારો કરશે. એટલે ગુનેશરની ટોળાકાઓને માણસ પડશે કે લાલછ સંકડાની આંખમાં ધૂળ નાખવી તે રમત નથી.’

‘તમારું નામ તમે પ્રકટ કરવા નથી માગતા !’

‘ નહીંસ્તો. મને તો કામમાં વરેલી સફળતા, એટલો બલો જ બસ છે. ’

પછી તેણે કહ્યું, ‘ અચ્છા. આપણા સાહેદો રહેતો હતો તે જોઈએ તો ખરા. ’

નાના લંડનિયા જેવું તે પાર્ટિશન હતું. આરણ્ય ચૂનાથી મઠી સફેદ રંગી ભોંત સાથે તક ન રહે તેમ મેળવી દેવામાં આવ્યું હતું. અંદર થોડું ફર્નિચર, પાણીની માટલી અને ખેયાર દિવસ પૂરતો ખોરાક, પુસ્તકો એટલી વસ્તુઓ હતી.

‘ કોન્સ્ટ્રક્ટર આવતાં આ ફાયદો. કોઈની બાજુ વિના આ ગુફા તે સાહેબે કોતરી રાખેલી. અલગત પેલી કામવાળી તે બાજુ છે. સંકેદોછા! એ પણ તમારી કાયળીમાં પુરાઈ જવી જોઈએ. ’

‘ એ તો તમે કહેશો તેમ જ થશે. પણ વાંધો ન હોય તો આ બધું મને સમજવશો ખરા? આ રહે-કાણુની તમને કેમ કરતાં ખબર પડી? ’

‘ મને થયું કે બદમાશ મકાનમાં જ છે એટલે મેં તપાસ કરી. તપાસ કરતાં નીચલા માળ કરતાં ઉપલા માળની ઓસરી કે ફૂટ ફૂંકી લાગી એટલે તે ક્યાં હતો તે મને સ્પષ્ટ થઈ ગયું. ‘ આગ ’ની ખૂમ સામે તે ટકી શકે એવો બહાદુર મેં તેને કહ્યો નહોતો. જો કે ભોંત તોડી આપણે તેને પકડી શકત છતાં આપ મેળે તે આપણા પિંગરામાં પડે તે મને વધુ રમૂજ લાગ્યું. ઉપરાંત સવારે મને તમે જે રીતે ધમકાવ્યો હતો તેનો બલો પણ મારે લેવો હતો. ’

‘ મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે એમાં આપ સાહેબ બિલકુલ પાછા પડ્યા નથી. પણ તે મકાનમાં હતો એ તમને ક્યાંથી ખબર પડી? ’

‘ અંગૂઠાના નિશાનથી. તમે કહ્યુંને કે એ ઉતરતી સામિતી હતી. હતી છેવટની પણ પથુ જુદી દૃષ્ટિએ. મને ખાતરી હતી કે ગઈ કાલે તે ત્યાં નહોતી. તમને ખબર છે કે ઝીણી ઝીણી વસ્તુઓ તરફ હું વિશેષ ધ્યાન આપું છું. મેં ચોરડો તપાસ્યો તે વખતે તે ત્યાં નહોતી. એટલે ગઈ રાત્રે કોઈએ ત્યાં તે નિશાની કરી હતી તે દૂષિત થતું હતું. ’

‘ પણ એ આવી ક્યાંથી? ’

‘ બહુ જ સાદી વાત છે. જ્યારે એ લોકો દસ્તા-બેનેને સીલ કરતા હતા ત્યારે કાપડિયાએ પેલાને

સીલ પર અંગૂઠો મુકતો જોયો હશે. જેની ખબર હું ખાતરીપૂર્વક કહું છું કે મનરંજનને નથી. એ કાપડિયાને જ તેનો શું ઉપયોગ કરવો તેની ખબર નહીં હોય. ગુફામાં બેઠાં બેઠાં તેને થયું કે અંગૂઠાની છાપ પોલીસને મળે તો મનરંજનનું આત્મી બને. તે સીલ પરથી મીણ પર તે અંગૂઠો લઈ લેવો તે ઠાકરાંની રમત હતી. ટાંકણીથી લોહી કાઢી તેમાં તે નિશાન બોળી ભોંત પર છાપી દીધું. હું શરત પર કહેવા તૈયાર છું કે તેની ગુફામાં જે કાગળ પડેલા છે તે પૈકી એક પર મનરંજનના અંગૂઠાની છાપ દશે. ’

‘ અદ્ભુત, અદ્ભુત ’ લાલજી બોલ્યો, ‘ તમે કીધા પછી અધું ચોકખું થઈ ગયું. પણ સુકુમાર સાહેબ! કાપડિયાને આની પર આટલી અદાવત શું કામ હતી? ’

એનો ખુલાસો કરવો કઠિન નથી. નીચે જે શખ્સને તમે મોકલ્યો તે નીચ, હરામખોર, લંપટ અને હીચકારો છે. મનરંજનની મા સાથે તે પરણવાનો હતો તેની તમને ખબર છે? નથી. મેં તમને કહ્યું હતું કે કેસની શરૂઆત વાંદરાથી કરવાની જરૂર છે. તે વખતે તમે મને હસી કાઢેલ. થયું એ તો. પણ હરામખોરના મનમાં તે દિવસનો ડંખ રહી ગયો. અને તેના યુક્તિપ્રધાન ભેળમાં વેર લેવાનો વિચાર કાયમ માટે ઘર કરી ગયો. ઉંઠ્યાં એકમે વરસમાં આખંડક સદામાં તેણે પૈસો ગુમાવ્યો હોય એમ ધારું છું એટલે, લેણુદારોને ચાપ આપી બાકી રહેલ મિલકતમાંથી કરમચંદ નામનો એક કાઢી-જે મારી કસપના મુજબ તો તેનું બીજું નામ હોતું જોઈએ — બીજા બેન્કમાં પૈસા જમા કરવા માંડ્યો. પોતાનું નામ બદલી, પૈસા લઈ તેને પસાયન થઈ બીજો જીવન શરૂ કરતું હતું. ’

‘ બની શકે. ’

‘ અને અદસ્ય થતાં થતાં પોતાની એક વખતની પ્રિયતમા પર દૂર રીતે વેર લઈ શકાશે એ ખ્યાલે તેણે આ ચેતરો રચ્યો. ગુનાનો આરોપ સમજાય તે માટે તેણે વીલ કપ્યું. પેલાની લાકડી રાખી મૂકી લોહીના ડાઘા પાડ્યા, પોતાનાં જીવાન અગ્નિમાં નાખ્યાં ને કોઈ જનવરને સળગાવી દીધું. શયતાને જાગ તો એવી બિજાની કે બિચારા દલાલનું ઝૂંમવાનું ગળું નહોતું પણ પોતાની સંપૂર્ણ જાતને વધુ સંપૂર્ણ બતાવવા તેણે પગલું લીધું ને મરાણો. ’ [અનુપ્રધાન પાન ૪૫ મે

પુસ્તકોમાં છપાવા ચોગ્ય છતાં જે પુસ્તકોમાં છપાયું નથી
અનુકરણીય પ્રયાસ છતાં જેનું અનુકરણ થઈ શક્યું નથી

શરદ

દાયકા પૂર્વે ગુજરાતભરમાં હાદ્દિક સત્કાર પામેલું કલાત્મક સાહિત્ય-વાર્ષિક

★

એના ૨ અંકો

★

એટલે નીચેની સિદ્ધહસ્ત કલમેની પ્રસાદી સમાં વિવેચનો, કાવ્યો, નાટકો
નવલિકાઓ, નિબંધો ઇત્યાદિના વસાવવા જેવા સમૃદ્ધ સંગ્રહો

આનંદશંકર દુવ, બ. ક. ઠાકોર, કાકા કાલેલકર, રામનારાયણ વિ. પાઠક,
અંબાલાલ પુરાણી, વિશ્વનાથ ભટ્ટ, વિજયરાય વેધ, ડાહ્યારાય ભાંકડ, નવલરામ
ત્રિવેદી, અનંતરાય રાવળ, મનસુખલાલ ઝવેરી, પ્રભરદાસ, ઝવેરચંદ મેઘાણી,
ધૂમકેતુ, સુંદરમ, ઉમાશંકર જોષી, રત્નેશ્વરજી, ચંદ્રવદન મહેતા, સુંદરજી
મેટાઈ, બાદરાયણ, ઇન્દુલાલ ગાંધી, કરશનદાસ માણેક, ચમનલાલ ગાંધી,
દેશજી પરમાર, ઉપવાસી, રમણ વકીલ, ત્રિભુવન બ્યાસ, પૂજાલાલ, ધનસુખ-
લાલ મહેતા, જ્યોતીન્દ્રદેવે, ગગનવિહારી મહેતા, રામ કક્કર, છતુભાઈ મહેતા,
શુભાભદાસ ઝોકર, યજ્ઞેશ શુક્લ, રવિશંકર ભટ્ટ, રામચંદ્ર શુક્લ, જયસુખલાલ
મહેતા, જમુભાઈ દાણી, ગિજુભાઈ, રવિશંકર રાવળ, માદ્રી દેસાઈ, હંસા
મહેતા, કીર્તિદા દીવાનજી, શીલાવતી દરુ, સૌદામિની મહેતા, રવિશંકર મહેતા,
કિસનસિંહ આવડા, રંજિતલાલ પંડ્યા, જયચંદ્ર શેઠ અને યશવંત પંડ્યા.

ઉપરાંત

રવિશંકર રાવળ, કેતુ દેસાઈ, સોમાલાલ શાહ અને યજ્ઞેશ્વર શુક્લ જેવા
કલાકારોની કુશળ પીછીએ આલેખાયેલાં ત્રિરંગી અને એકરંગી ચિત્રો

[દરેક અંકમાં કાઉન સોળ પૃષ્ઠ કદનાં ૨૦૦ પૃષ્ઠો]
[દરેક અંકની કિંમત ર-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૩-૦ અલગ]

માત્ર ગણતરીની જ નકલો સિલકમાં હોઈ મંગાવવામાં વિલંબ કરવો ઉચિત નથી

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

પુસ્તક-પ્રકાશક
અને વિકેતા



દાણાપીઠ
સાવનગર

આજેના ન્યાયમતિ ક્ષ.એ નીચેના
કેસનો સુકાદો આપ્યો, તે તેના નવીન
વિચારો તથા કાયદા તરફ ફેરવાવું
અનવાળું એ બંને દૃષ્ટિએ ઉપયોગી
હોઈ આ નીચે આપવામાં આવે છે.

આ કેસનો સુકાદો આપતાં પહેલાં
જે એક વાત સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર
છે તે એ છે કે આ બદલાતો જમનો કેટલાંક સ્થળોએ
મંદુ જલદીથી બદલાય છે ન્યારે બીજાં સ્થળોએ
ધીમે ધીમે બદલાય છે. તેને પરિણામે જે સંઘર્ષ
જોએ થાય તે માટે કાયદામાં જે પ્રબંધ હોવો જોઈએ
તે નથી એટલે પ્રચલિત કાયદા તથા ન્યાયના સામાન્ય
રેરણુને આધારે જ આવા કેસોના સુકાદા થઈ શકત
જે વાત હું કોઈ વ્યાખ્યાનમાં કહેવાનો જ હતો
અને આ સ્થળે પણ જો હું સુકાદો આપતો ન હોત
તો મેં સ્પષ્ટ કરી હોત.

આ કેસની હકીકત એવી છે કે વાઠી કાના રધા
એક મોટા રખારી છે અને ગાય, બેંસ વગેરે દૂધાળાં
જાનવરો તથા બળદ મોટા પ્રમાણમાં રાખે છે, અને
તે જ તેના આપદાદાનો ધંધો છે. હાલમાં દૂધ તથા
ધીના ભાવોમાં જે મોટો વધારો થયો છે તેને લીધે
રખારી કાના રધાની ઊપજમાં ધણી વધારો થયો
છે પણ તેનું પરિણામ તેની પ્રસ્તુત જગ્યાએ કહેવામાં
આવશે. પણ ન્યારે તેની સ્થિતિ સારી નહીં હોય
ત્યારે આજથી આઠ વર્ષ પહેલાં શાહ પોપટ વનેચંદ
નામના એક વાણિયાએ તેને પૈસા ધીરેલા અને તે
રકમ ભરપાયા ન થવાથી તેના બ્યાજનું બ્યાજ ચડી
એક મોટી રકમ થઈ છે. વેપારી પોપટ એક ગરીબ
અશરારૂ વેપારી, અશરારૂ એટલે કે જોતો મૂળ ધંધો
શરાશીનો નથી તેવો, છતાં તેણે રખારી કાનાને બ્યાજ
પૈસા ધીર્યાં હતા અને ન્યારે કાના રખારીની સ્થિતિ
ધણી સારી થઈ ત્યારે તેણે તે પાછા માગવા માંડ્યા.
પણ ધણા લાંબા વખત સુધી રખારી સાથે તેની
સુધાકાંત થઈ નહીં. વળી પોપટની કમાણી ઘટી ગઈ
હતી ન્યારે બીજા બાલુ મોંઘવારીથી તે નાણાંની
તંગીમાં આવી પડ્યો હતો એટલે તેને પૈસાની જરૂર
હતી. એટલે એક દિવસ કાનો રખારી ન્યારે દોર
ચારવા ગયો ત્યારે તે તેની પછવાડે ગયો અને પૈસાની
ઉધરાણી કરી. કાનો રખારી પોતાની જુગ્યાનીમાં કહે છે
તેમ તેણે કબૂલ કર્યું હતું કે દોર ચારીને ઘેર જઈને તરત

રે. અ. નં. ૭

ન્યુ. ક. પા.
૧૬-૨૩

રખારી કાના રધા... ..વાઠી
કિશોર ખારશી બેન્કીંગ કોર્પોરેશન ... પ્રતિવાદી



[અમારા ખાસ ખબરપત્રી તરફથી]

તે બધા પૈસા બ્યાજ સહિત ચૂકવી દેશે. પણ પોપટ
વાણિયાને તે વાત ઉપર વિશ્વાસ પડ્યો નહોતો અને તેણે
પોતાનો તગાદો ચાલુ રાખ્યો. કાનો રખારી દોર
ચારવા ગયો હતો એટલે તેણે પોતાની સાથે કાગળ,
પેન્સીલ, પેન કે એવાં લખવાનાં સાધન કે પોતાના
પૈસાની પેટી લઈ ગયો નહોતો એટલે ફરીથી તેણે, ઘેર
જઈને પૈસા આપીશ એમ વાણિયાને કહ્યું; પણ વાણિયો
ન માન્યો, આથી કાનાએ શરૂસે થઈને એક ધોળો
વાછડો હતો તે લઈ, મેશ અને પાણીની શાદી બનાવી
તે વાછડા ઉપર કિશોર ખારશી બેન્કીંગ કોર્પોરેશન
ઉપર શાહ જોગ ચિટ્ઠી કરી આપી. આ ચિટ્ઠી કે વાછડો
લઈને વાણિયો બેન્કમાં ગયો. ત્યાં જ બન્યું તે નજરે
જોનારા ત્રણ સાક્ષીઓની જુગ્યાની પુરાવમાં પડેલી
છે. તેમ જ બેન્કના કારકુનોએ પણ જુગ્યાની આપી
છે. તેની ટૂંકમાં મતલબ એ છે કે રખારીની એ
ચિટ્ઠી શીકરાઈ નહોતી અને વાણિયો પાછો આવ્યો અને
વાછડો કે જે ચિટ્ઠી હતો તેને પોતાની કાઠમાં બાંધ્યો.
દરમિયાન તેણે તલ સાટવ્યા હશે તે વાછડો ખાઈ
ગયો. ત્યાર બાદ વાણિયાએ વકીલની સલાહ લઈ
રકમ મુદતસર નથી મળી તે બદલ બ્યાજમાં વધારો
કરી તેમાં તલ વગેરેનાં નુકસાનની રકમ દાખલ કરી
કાના રખારીને તે પૈસા બરી જવા વકીલની તોડીસ
મોકલી અને તેનો દાવો પણ આ કોર્ટ પાસે ચાલ્યો
હોત પણ કાના રખારીએ તોડીસ મળતાં વેત દુરત
માણસ મોકલી દુરત બધા પૈસા ચૂકવી દીધા.

દરમિયાનમાં કાના રખારીની હુંડી બેન્કે નકારી
તેથી પોતાની પ્રતિજ્ઞાને ધક્કો લાગ્યો છે અને પોપટ
વાણિયાએ નુકસાનની તથા બ્યાજની જે વધારે રકમ
લીધી તે જો હુંડી શીકરાઈ હોત તો પોતાને બગી
ન પડત તેટલા માટે એ વધારે રકમ ભરપાયા કરવાની
જુગ્યાદારી પણ બેન્કની છે માટે બેન્કે તે બરી આપવી
એ મતલબનો બેન્ક સામે આ દાવો દાખલ કર્યો છે.
અને બેન્કે તે જવાબદારીનો ઇન્કાર કરે છે.

સદરહુ આખતમાં રજૂ થયેલા પુરાવાઓ આનમાં સેવામાં આવ્યા છે તથા સાહેબે તે તપાસવામાં આવેલ છે. અને બંને પક્ષના વિદ્વાન વકીલોની દલીલ સાંભળી સેવામાં આવી છે.

રજારી કાનાની જીકર એ છે કે તેને ખાતે યોડી રકમ કિશોર ધારશી બેન્કમાં જમા પડેલી છે અને તેમાંથી ઉપર કહેલી રકમ ઉપરાંત ખીજ બધી વધારે રકમ આપી શકાય તેમ હતી. તેમ જ તેણે પોતે એ શાહ બેગ ચિટ્ટી ઉપર પોતાની શુદ્ધ જીલ્દમાં સહી કરી આવેલી છે. તે સહી તેની પોતાની છે જેને નમુના બેન્કમાં પડેલો છે. બે બેન્કના ખાતામાં ચેસા ન હોય અને આ ચિટ્ટી નકારવામાં આવી હોત અથવા સહીમાં ફેરફાર હોત અને નકારવામાં આવી હોત તો જુદી વાત હતી પરંતુ ત્યારે એ બંનેમાંનું એક પણ કારણ હયાત નથી ત્યારે બેન્ક એ ચિટ્ટી સ્વીકારવી જોઈતી હતી. વળી તેણે એમ પણ દલીલ કરી છે કે જો તેમણે એ પ્રમાણે ચિટ્ટી નકારી ન હોત તો પોપટ વાણિયાને તેનાં નાણાં મુદતસર મળી જત, વાછડો પોતાને ઘેર લઈ જવો ન પડત અને તેના તલને નુકસાન થાત નહીં અને એ વધારે પડતાં નાણાં તેને પોપટને ચૂકવ્યાં પડત નહીં ઉપરાંત આ પ્રમાણે પોપટને નાણાં ન મળ્યાથી ગામમાં કાના રજારીની સાખ બરી તેનું પણ તેને જે નુકસાન થયું છે તેના જુગમે બેન્કને સાર છે.

કિશોર ધારશી બેન્ક તરફથી રજૂવાત કરવામાં આવી છે કે વાહી તરફથી રજૂ થયેલ ખાખત તે કોઈ ચિટ્ટી નહોતી પણ વાછડો હતો. અને તેને જોવા માટે ધણાં માણસો એકઠાં થયાં હતાં. વહીવટ એવો છે કે જેમને નાણાં જોઈતાં હોય તેમણે પોતા પોતાનાં ચેક, હુંડી, લાવીને કાઉન્ટર ઉપર રજૂ કર્યાં જોઈ એ, તે પ્રમાણે એ વાછડાને લાવતાં તેણે તોફાન ધમું અને દોરકું તોડાવી નાખ્યું અને બીજા માલકોને વગાડ્યું. તે વાત બાબુ ઉપર મૂકતાં બેન્કમાં એવો વહીવટ છે કે આવી રીતે જો ચેક, હુંડી, ચિટ્ટી વગેરે આવે છે, તેને ફાઈલમાં દાખલ કરાય છે, તેને નંબર ચકાવવામાં આવે છે, અને ખીજ બેન્કો કે પેડીંગો સાથેની તે લેવડદેવડમાં વાઉચર તરીકે રખાય છે. પણ જેને શાહ બેગ ચિટ્ટી કહેવામાં આવે છે તે વાછડાને પાસેના પંચથી કાંણું પાડી શકાય તેમ નહોતું

તેમ જ તેને ત્રિજુરીમાં મૂકી શકાય તેમ નહોતું એ વાછડો જીવતો હોઈ બેન્કમાં રાખવા જતાં તેની નીચે જુનો પ્રથમ પણ નીચેની મોંઘવારીના આ સમયમાં બેન્કને વિચારવાનો હતો. વળી વાછડાને મારીને અથવા માત્ર તેનું અક્ષર લખેલ ચામડું ઉપેડીને ફક્ત રાખવાના વિચાર સામે કિશોર ધારશી શકે જે જૂના પ્રાણીઓ ઉપર મુજરતું માતકાપણું અટકાવનારી મંકળીના પ્રમુખ છે તેમને વાંધો હતો એટલે એ સંભોગમાં એ વાછડાને ચેક તરીકે સ્વીકારી શકાય તેમ નહોતું, કેમકે વાછડો એ વાછડો છે અને ચેક એ ચેક છે.

ઉલટ તપાસમાં માલુમ પડ્યું છે કે ચેકનાં કે હુંડીનાં નાણાં બરપાયા કરવા પહેલાં બેન્ક મુખ્યત્વે એ ખાખતો તપાસે છે: એક તો એ કે ચેક કે હુંડી ખરેખરાં છે કે કેમ અને ખીજું કે તેમાં લખેલ રકમ આસામી ખાતે બેન્કમાં જમે છે કે કેમ. એ પ્રમાણે ચેકશી કરવા માટે તેઓ ચેક કે હુંડીની સહી તપાસે છે. અને પોતાને ફક્ત રાખેલ સહી સાથે તે મેળવી જીવે છે અને ખીજ ખાખત માટે તેઓ પોતાનાં રજિસ્ટર ઉપર આસામીને નામે જમા રકમ દેતી છે તેની ખાતરી કરે છે.

રજારી કાનાને તેણે શા માટે આવી રીતે ચિલ્લખી તેના ખુલાસો પૂજતાં તેણે જાહેર કહ્યું કે પોપ વનેચરે આ રકમની ઉધરાણી—જેને કાના રજાર તમારો કહે છે, તે પોતાને ઘેર નહીં પણ પોં ન્યાં દોર ચરાયવા ગયો હતો તે સીમમાં કપે હતો. અને તે શાહ જોવા ઘેર આવી આવેજ લા જવા કે છેવટ કાગળ-પેન્સીલ કે સાદી આપવા પંક તૈયાર નહોતો એટલે કાના પાસે બે રસ્તા હતા એક તો પોતાનાં દોરારને રજાતાં છોડીને વાણિય પોપટ સાથે જઈ તેને આવેજ આપી દેવાનો અં બીજો જે વરતુ હાજર હોય તેના ઉપર ચિટ્ટી લખી આપ દેવાનો નિકાલ કરી નાખવાનો અને પોતાનાં બધ દોર ગુમાવવા કરતાં એક વાછડો ગુમાવવો એ તેં ચોછો જોખમી રસ્તો લાગ્યો તેથી તેણે તે ગૃહલુ કયો

આ અથા ઉપરથી કોર્ટને જે વિચારો આવ્યા તે કાગળ ઉપર મૂકી શકાય તેવા નથી. વળી અ જ્યાનામાં જે કાંઈમાંનું બને તે અપકાનો ઉકલ કોર્ પાસેજ આગવો એ કોર્ટને અન્યાય કરવા બરાબ

અથવા કોર્ટની અંદર સર્વગતાનું આરોપણ કરવા
પ્રેરિત થઈ પછી કેસ આગળે છે અને એમાંથી એકે ય
પક્ષ તે પાછો ખેંચી લેવા તૈયાર નથી એટલે તેનો
ચુકાદો આપે જ છૂટકા છે.

બધી રીતે જોતાં એમ લાગે છે કે જ્યારે કાનાની
સહી બરાબર હતી અને જ્યારે બેન્કમાં તેને નામે
તાણાં હતાં ત્યારે તે ભરપાઈ ન કરવામાં બેન્ક તક-
લીફવાન હતો એમ આ કોર્ટ માને છે. તેમણે જે
ક્ષીલો કરી છે કે તેઓ વાછડાને પંચ કરી શક્યા
નહોં કે કાપડો કરી શક્યા નહીં કે તેનું ચામડું ઉખેડી
શક્યા નહોં કે તેને માટે ઘાસની ભેગવાઈ કરી
શક્યા નહોં તે એકે ય દલીલ દરદેશી વિચાર સૂચવતી
થી. કાના પાસે વાછડો હતો માટે વાછડા ઉપર
તે ચિઠ્ઠી લખત તો તે પણ સ્વીકારવા તેઓ જાણ-
લેલા હતા. જૂના વખતમાં ભૂજાપત્ર, તાલપત્ર, તામ્રપત્ર
કેપર દસ્તાવેજો થતાં અને તેને સાચવવા વગેરે માટે
જાણી હતા તે હવે જ્યારે નવા જમાનાની નવી
સમો દાખલ થઈ છે અને જ્યારે કાગળ મળવા
ફુલપાપ કે અશક્ય થઈ બેઠા છે ત્યારે વૈસા જોતા
હોય તો અમુક જાતના કાગળ ઉપર જ કે કાગળની
જ ઉપર તેવી માગણી તેમણે કરવી જોઈએ એવો
બેન્કનો દાવો ન્યાયપુરસ્કર નથી. માટે રજાની કાનાને
થયેલું તુકસાન બેન્કે ભરપાઈ કરી દેવું અને બન્ને
પક્ષોને મધ્ય પ્રતિવાદીએ ભેગવવા તેનું કારણમાં
આવે છે.

ખૂની કોણ ?

[પાન ૪૫નું અનુસંધાન]

અમે બધા નીચે જોતયાં.
'મિ. કાપડિયા ! કરમચંદની પાસેથી તમારા
લેણદારોએ વૈસા ઉધરાવવાના છે ને ?'
કાપડિયા ઘૂણાપૂર્વક સુકુમાર તરફ જોઈ રહ્યો.
'ને કાપડિયા સાહેબ ! તમારા પાંચજામા સાથે
અગ્રિમાં શું બાળી નાખ્યું, મરેલો ફૂતરો કે સસડું ?
ઓહો, તમે ખૂન ફૂલ છો એટલું પણ નહીં જોલો !
સંકટ ! તમારા રિયોર્ટમાં સસડું મુકશે તો ખાલશે.'
સુકુમાર મુકત કંઠે હસી રહ્યો.

ગુજરાતી સાહિત્યનું અપૂર્વ પુસ્તક

પ્રગટ થઈ ચૂક્યું છે

વૈશાખી પૂનમ

[ચાર ભૂતકથાઓ]

લેખક : મયૂર

૧૦

રાજદરબારમાં કાકણ ?

હઠીલાનાં ખંડેરામાં ભૂતિયો ખળનો ?

મદારીની છોકરીમાં ચુડલ ?

મણેલાં સંસ્કારી માણસો પણ ભૂતથી ડરે છે ?

આ રસપ્રદ અને રોમાંચક લોકકથાઓ
વાંચી તમે પણ એકવાર તો આ ઉંબે.
ખાણેલી સૃષ્ટિ વિશે વિચારતા થઈ જશો.

કિં. રૂ. ૨૫૫ ૮. ખ. ૦)૦

દરેક પુસ્તક-વિકેતાને ત્યાંથી મળશે

અથવા લખો :

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

પુસ્તક-પ્રકાશક અને વિકેતા

દાણાપીઠ સાવનગર

મુખર્ષી, બ્રિટીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
તુકમનામા કરાવવા, લેણું વસૂલ કરવા
લખો યા મળે !

મગનલાલ એચ. ભટ્ટ

આંતરપ્રાંતીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ.

ખજુર બિહાર, સી. પી. રનક

મુખર્ષી ૪

પણ મહારાજ ! તક્ષકની વિરુદ્ધ ફરિયાદ કરવાનું તમારે શું કારણ ?

ઉત્તક કહે: 'અરે એણે મને હેરાન હેરાન કરી નાખ્યો'તો.'

નનમેજય કહે: 'કેવી રીતે ?'

૧૭ ઉત્તકની વાત

ઉત્તક કહે: 'વેદ ઋષિને હું શિષ્ય છું. મારો અભ્યાસ પૂરો થયો. શુરુએ મને રત્ન આપી. મેં કહ્યું: 'શુરુદક્ષિણા શું આપું.'

'શુરુ કહે: 'બેટા ! તેં મારી ઘણી સેવા કરી છે. એ જ શુરુદક્ષિણા.'

'મેં કહ્યું: 'તોય શુરુદક્ષિણા તો દેવી જ ભોલ્યે. એ વિના વિદ્યા ફેક બળ્ય.'

'શુરુ કહે: 'તારી વિદ્યા સફળ થશે બેટા. મારા આશીર્વાદ છે.'

'તોય મેં આગ્રહ કર્યો એટલે શુરુએ કહ્યું: 'તો પછી શુરુપત્નીને પૂછ. મને તો કાંઈ સૂઝ પડતી નથી.'

'હું શુરુપત્નીની પાસે ગયો. શુરુપત્નીએ કહ્યું: 'મહારાજ પૌખ્યની રાણી જે કુંડલ પહેરે છે તે મને લાવી આપ.'

'મેં કહ્યું: 'બલે.'

'આજથી ત્રણ દિવસ પછી એક મત આવે છે તે દિવસે મારે એ કુંડલ પહેરવાં છે. તે પહેલાં આવી પહોંચજે નહિતર ચાપ દઈશ.' શુરુપત્નીએ કહ્યું.

'જેવી આજ્ઞા.' હું રસ્તે પડ્યો.

'ચાલતાં ચાલતાં રસ્તામાં મને એક બાંચો પડ્યો'દ આદમી મળ્યો. એક મોટા ધોળા બળદ ઉપર તે બેઠો હતો. મને જોતાં જ બાંચે કે મને ઓળખતો હોય એમ એ બોલી બીક્યો: 'ઉત્તક ! આ બળદનું છાણ ખા.'

'બળદનું છાણ તે કાંઈ ખવાય ? હું તો તેના સાચું જોઈ રહ્યો.

'તેણે ફરીથી કહ્યું: 'સાંભળતો નથી ? આ

બળદનું છાણ ખા.'

'મેં કહ્યું: 'બળદનું છાણ તે કાંઈ ખવાય ?'

'પેલા માણસે કહ્યું: 'અરે તારા શુરુએ પણ ખાધું હતું.'

'શુરુએ ખાધું'તું, તો પછી મને શું વાંધો છે ? મનમાં મનમાં શુરુને પ્રણામ કરી તે બળદનું છાણ ખાધું. અને હાથમાં ધોયા વિના જ રસ્તે પડ્યો.

'પેલો આદમી પણ હસતો હસતો રવાના થઈ ગયો.

'ચાલતાં ચાલતાં હું પૌખ્ય રાત્નની કચેરીમાં પહોંચ્યો: 'મહારાજ ! તમારી રાણીનાં કુંડલ મને આપો. મારે શુરુદક્ષિણામાં એ શુરુપત્નીને આપવાં છે.'

'રાત્નએ કહ્યું: 'રાણી પાસે જઈને માગી લેને ભાઈ, રાણી કાંઈ ના નહિ પાડે.'

'હું રાણીવાસમાં ગયો. અરે તરફ રાણીની શોધ કરી. પણ રાણી તો ક્યાંય નજરે પડે નહિ. રાત્નએ મને બનાવ્યો કે શું ? હું યાદો રાત્ન પાસે આવ્યો. 'મહારાજ ! મારી મશ્કરી શું કામ કરે છે ? રાણી તો ક્યાંય નથી.'

'રાત્નએ હસતાં હસતાં કહ્યું: 'એમ ઉતાવળો થઈ જા મો, ભાઈ. રાણી તો બહુ પવિત્ર છે. અપવિત્ર માણસની નજરે જ ન પડે. તું નાઈધોઈ પવિત્ર થઈને જા.'

'મને યાદ આવ્યું કે બળદનું છાણ ખાધા પછી મેં હાથમાં નહોતાં ધોયાં. હું સીધો નદીએ ગયો. નાઈધોઈ પવિત્ર થયો. રાણીવાસમાં ગયો. રાણી હાથિકા ઉપર બેઠાં હતાં.

'મેં કુંડલ માગ્યાં. રાણી બહુ ભલાં હતાં. એમણે તરત જ કુંડલ કાઢી આપ્યાં. અને ભલામણ કરી: 'આ કુંડલ જરાયે રેઢાં મૂકીશ નહિ. તક્ષક નાગ ઘણા વખતથી એ કુંડલ લઈ જવા વલખાં મારે છે. એની નજરે ચડ્યાં,

તો એ જરૂર કુંડલ ઉપાડી જશે.’

‘મેં કહ્યું: ‘લલે. હું એને સાચવીને લઈ જઈશ.’

‘હું ત્યાંથી કુંડલ લઈ હરખાતો હરખાતો પાછો ફર્યો.

‘રસ્તામાં એક મનનું સરોવર ફીકું. મજાતું આછું આછું પાણી. અંદર રંગ રંગનાં કમળ ખીલેલાં. મને થયું લાવને એક ડૂબકી મારી લઉં.

‘સરોવરને કાંઠે કુંડલ મૂકી હું અંદર પડ્યો સ્નાન કરી બહાર આવ્યો. બેડું છું તો કુંડલ ન મળે.

‘આથે આથે એક બાવો દોડ્યો જતો હતો. એના હાથમાં કાંઈક ચળક ચળક થતું હતું. નક્કી એ બાવો જ કુંડલ ઉપાડી ગયો.

‘હું મૂકીઓ વાળી તેની પાછળ દોડ્યો.

‘ઘોડી વારમાં તો એને આંખી ગયો. પણ જ્યાં જાવડું પકડવા ગયો ત્યાં તો ઝાંચ મારા ખાપ! એ તો સાપ જની ગયો અને સરસર કરતો પાસેના દરમાં પેસી ગયો.

‘જરૂર તક્ષક નાગ જ. અરેરે તક્ષક મારાં કુંડલ ઉપાડી ગયો. રાણીએ મને ચેતવી દીધો હતો. પણ હું ગાફલ રહ્યો. કુંડલ ગયાં. હવે શું થાય?

‘મારી પાસે એક લાકડી હતી. એનાથી હું પેકું દર બાદવા લાગી ગયો. દર મોટું થાય તો અંદર ઊતરી તક્ષકનો પીછો લઉં. પણ મારી લાકડીતું શું ગળું? અને મારા હાથમાં પણ એટલું ભેર ન હતું. ઘોડી વારમાં હું તો ધાકીને લોથપોથ બની ગયો. પરસેવે રેબરેબ થઈ ગયો. તો ય મેં તો બોલે સખડું.

‘પણ ત્યાં તો એકાએક ચમત્કાર બની ગયો. મારા હાથમાં એકાએક ખૂન ભરેલી આવી ગયું. મારી લાકડી વજ્ર જેવી બની ગઈ. ખૂન મોટા મોટા બિખડવા લાગ્યા. ઘોડી વારમાં

તો મોટો ખાટો થઈ ગયો—ગુરુએ પાછળથી મને કહેલું કે એ તો ઇંદ્ર મહારાજે મારા પર દયા કરી હતી. મારી લાકડીમાં પોતાના વજ્રને પ્રવેશ કરાવ્યો હતો, મારી નાડીઓમાં નવું ભેર રેડ્યું હતું.

‘પછી તો હું પેલા દરમાં ઊતર્યો. આગળ અને આગળ ચાલ્યો બહિં છું. જેમ જેમ આગળ ચાલતો બહિં, તેમ તેમ દર મોટું ને મોટું થતું જાય. પછી તો અંદર મોટા મોટા રસ્તા આવ્યા. મનનાં મકાનો નજરે પડ્યાં, ચારે તરફ બાગબગીચાનો કાંઈ પાર ન મળે.

‘હું તો તક્ષકના નામની ખૂબી પાડતો બહિં અને આગળ બહિં, મને કોઈ જવાબ ન આપે. કોઈ રસ્તો પણ ન દેખાડે. જે સામા મળે તે મારી સામાં દાંતવડકિયાં કરે. બધાંયનાં શરીર અડધા માણસ અને અડધા સાપ જેવાં.

‘મને તો ખૂબ બીક લાગવા માંડી. આ નાગલોકમાં હું ક્યાંથી આવી પડ્યો? આમાંથી એકાદો સાપ મને કરડશે તો મારી શી વડે થશે? પણ હવે પાછા જવાય તેમ ન હતું. તક્ષક પાસેથી કુંડલ લીધા. સિવાય છૂટકો ન હતો.

‘આગળ ચાલતાં એક ઠેકાણે બે સ્ત્રીઓ બેઠી બેઠી કાપડ વણતી હતી એકના હાથમાં ધોળો દોરો હતો. બીજાના હાથમાં કાળો દોરો હતો પાસે જ એક ચાકડો હતો. એને બાર ખીલીઓ હતી. છ છોકરા બેઠા બેઠા તે ચાકડો ચક્ર ચક્ર ફેરવતા હતા. તેની બાબુમાં એક સુંદર ઘોડો બિસો હતો. એ ઘોડા ઉપર એક રૂપાળો આદમી બેઠો હતો.

‘હું તે આદમીની પાસે ગયો અને હાથ બેઠી કહ્યું: ‘મારાં કુંડલ તક્ષક નાગ ચોરી ગયો છે. મને તે પાછાં અપાવોને.’

‘પેલા રૂપાળો પુરુષે કહ્યું: ‘તું આ ઘોડાની પાછળ જઈ કુંદ મારવા માંડ.’

‘હું તો ભેરથી કૂંકો મારવા લાગી ગયો. થોડી વારમાં તો ઘોડાના નાકમાંથી, કાનમાંથી, મોઢામાંથી, ચારે તરફથી ઘુમાડના ગોટેગોટા નીકળવા લાગ્યા. અને પછી તો મોટા મોટા અગ્નિના ભડકા ચારે તરફ ઊડવા લાગ્યા.

‘નાગલોકમાં તો હાહાકાર મચી ગયો. સાપની કમળપત્નીનો પાર રહ્યો નહિ. એ તો બાધા આગમાં ભડભડ બળવા લાગ્યા.

‘તક્ષક નાગ પણ ‘બહુ’ છું! બહુ’ છું!’ કરતો આવ્યો અને મારાં કુંડલ મને પાછાં આપી દીધાં.

‘કુંડલ મળી ગયાં એટલે મેં કૂંક મારવી બંધ કરી. અગ્નિના ભડકા પાછા પેલા ઘોડામાં સમાઈ ગયા.

‘કુંડલ તો મળી ગયાં. પણ ગુરુપત્નીએ આપેલી સુદત પૂરી થવા આવી હતી. હવે કેવી રીતે વખતસર પહોંચાશે. ગુરુપત્ની જરૂર શાપ દેશે. હું રાવા જેવો થઈ ગયો. મારી આંખ-માંથી દડ દડ આંસુ પડવા લાગ્યાં.

‘એ ભેઈ પેલા રૂપાળા પુરુષે પૂછ્યું: ‘કેમ રહે છે, ભાઈ?’

‘મેં તેને બધી વાત કહી સંભળાવી.

‘એ સાંભળી તેણે કહ્યું: ‘એમાં ગભરાય છે શું કરવા? આ ઘોડા ઉપર બેસી જા. અબધડી પહોંચી જઈશ.’

‘હું તો રાજ રાજ થઈ ગયો. એકદમ ઘોડા ઉપર ચડી બેઠો. ઘોડો તો ખરેખર કરતો આકાશમાં ઊડ્યો.

‘આંખ મીચીને ઉઘાડીએ એટલી વારમાં તો હું ગુરુપત્ની પાસે આવી પહોંચ્યો. ગુરુપત્ની તો શાપ આપે એટલી જ વાર હતી. ત્યાં તો મેં એમના હાથમાં કુંડલ મૂક્યાં. એ તો ખુશી ખુશી થઈ ગયાં. કહે: ‘ઉત્તક! સાડું થયું, વખતસર આવી પહોંચ્યો. જીવતો રહે ને કોઈ વરસનો થા.’

‘હું ગુરુ પાસે ગયો અને બધી વાત માંડીને કહી. ગુરુ કહે: ‘ઉત્તક! તું ખરેખર નંસીબદાર છે. રસ્તામાં જે ઘોળો બળદ તેં ભેરેલો એ ઐશવત હતો અને એના ઉપર ઈંદ્ર મહારાજ બેઠો હતો. તેં જે છાણ ખાધું એ તો અમૃત હતું. ઈંદ્ર મારો ભાઈબંધ છે ને એટલે તેણે તને અમૃત પાઈ અમર બનાવી દીધો. નહિતર નાગલોકમાંથી હીમખીમ પાછો કયાંથી આવત?’

‘નાગલોકમાં તેં જે બે સ્ત્રીઓ ભેઈ તે જીવાત્મા અને પરમાત્મા. જે કાપડ વણતી હતી તે દિવસ અને રાત્રિ. આક્રોડ તે આપણું વરસ. બાર ખીંટીઓ બાર માસ, છ છોકરા છ ઋતુઓ. પેલો રૂપાળો પુરુષ પર્વત્ય (વરસાદ) અને પેલો ઘોડો તે અગ્નિ.

‘તું બહુ પુણ્યશાળી છે, બેટા. તારું કલ્યાણ થાઓ.’ ગુરુએ મને આશીર્વાદ આપી રજા દીધી.

‘ત્યાંથી સીધો હું અહીં જ આવ્યો છું. તક્ષકે મને હેરાન કરવામાં બાકી રાખી નથી. એનું વેર લીધા વિના મને શાંતિ થાય તેમ નથી. મહારાજ! તાબડતોળ સર્પચઘ્ની તૈયારી કરો. એ દુષ્ટ તક્ષકને એમાં હોમી ઘો.’

ઉત્તકે પોતાની વાત પૂરી કરી.

વાત સાંભળી જનમેજય રાજાએ કહ્યું: ‘હું હાલહાલ સર્પચઘ્ની તૈયારી કરું છું.’

ઉત્તકે રાજાને આશીર્વાદ આપી ત્યાંથી રવાના થયો.

રાજાએ તરત જ પ્રાણલોને બોલાવ્યા. ‘પિતાનું વેર લેવા માટે સર્પચઘ્ન કરવો છે. તમે એની એકદમ તૈયારી કરો.’

પ્રાણલોએ તો ધમધોકાર તૈયારીઓ કરવા માંડી. થોડા વખતમાં જ જનમેજય રાજાનો સર્પચઘ્ન ચરૂ થયો.

૧૮ જરતકારની વાત

એલાત્રે સર્પયજ્ઞમાંથી બચવાનો જે રસ્તો બતાવ્યો હતો તે મુજબ બધાં સાપ જરતકાર મુનિની શોધખોળમાં મંડી પડ્યા હતા. જંગલે જંગલ ફરી વળ્યા. પહાડ, પર્વત જોઈ નાખ્યા. આકાશ-પાતાળ એક કર્યા. પણ જરતકારનો કયાંય પત્તો ન મળે.

જરતકાર મુનિને તો ન મળે ગામમાં ઘર કે સીમમાં ખેતર. એ તો તપતીરથ કર્યા કરે. કંદમૂળ જે મળે તે ખાઈ દે જ્યાં રાત પડે ત્યાં પડી રહે, આખી પૃથ્વી એનું ઘર.

એણે તો નક્કી કર્યું હતું કે પરણવું જ નહિ. પરણીને સુખનો છવ દુઃખમાં શું કામ નાખવો? એ પળોજીવ વેંદારી બંધનમાં બંધાવાતું તે કોને ગમે?

પણ એક દિવસ એવી વાત બની મઈ કે હોંઘબંધને વિવાહ કર્યા વિના ખીજો રસ્તો જ ન રહ્યો.

હાઈ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરવા નીકળ્યા હતા. રસ્તામાં એક ઠેકાણે એક નવાઈની વાત જોઈ:

એક ઝાડની ડાળે દોરડાં બાંધીને કેટલાક હાડપિંજર જેવા માણસો બાંધે માથે લટકતા હતા. એક ઉઘરડો વારે વારે પેલાં દોરડાં કરડતો હતો. નીચે ખૂબ જાડો અંધારો ખાડો હતો. જેમાં દોરડાં તૂટ્યાં કે બધા પેલા ઝાડામાં પડવાના. ખાડો એટલો ઊંડો કે કાંઈ પત્તો જ ન ખાય.

જરતકાર તો આ દેખાવ જોઈ જ રહ્યો. તેને પેલા માણસોની દયા આવી તેણે પૂછ્યું: 'અરે હાઈ! તમે બધા કોણ છો? અને તમારી આવી દશા કેણે કરી? આ દોરડાં તો તૂટે તૂટે થઈ રહ્યાં છે. તે જેમાં તૂટ્યાં એવાં તમે નીચે ખાડામાં ગરક થઈ જશો. હું તમને કાંઈ મદદ કરી શકું ખરો?'

પેલા લટકતા માણસ પૈકી એકે કહ્યું: 'હાઈ! અમારું દુઃખ એમં દર થાય તેમ નથી. અમે યાયાવર વંશના ઋષિ છીએ. પાપ કોઈ દિવસ કર્યું નથી. પણ અમારા વંશનો લોપ થવા બેઠો છે એટલે અમારી આ દશા છે. હવે અમારા વંશમાં એક જરતકાર નામનો પુત્ર જન્મે છે ત્યાં સુધી અમારા પ્રાણ રહી રહ્યા છે. પણ એ જેવો મરી ગયો કે આ દોરડાં તૂટવાનાં અને અમે બધા નીચેના અંધારા ખાડામાં પડવાના. જેના જેવા વંશનો લોપ થાય છે તેની આ જ દશા થાય છે. અમારી અહીં અધોગતિ થઈ રહી છે અને પેલાં મૂર્ખ જરતકાર તો પરણવું જ નથી એવી જીદ લઈ બેઠો છે. ચારે તરફ રખડ્યા કરે છે. અને તપતીરથ કર્યા કરે છે. પણ એના તપને અમારે શું કરવું છે? એ પરણે, એને પુત્રપૌત્રો થાય તો જ આ દશામાંથી અમારો છુટકારો થાય. એ નરાધમ તમને કયાંય મળી નાથ તો એને આ વાત સમજાવજો, હાઈ!'

જરતકાર આ વાત સાંભળી રહી પડ્યો. 'અરેરે હું કેવો અધમ છું? મેં મારા બાપ દાદાની કેવી દશા કરી? હું જ તે હું જરતકાર છું. મેં તમને બહુ દુઃખ દીધું. અને શાપ દો. મને આજ્ઞા કરો. હું શું કરું?'

પેલા લટકતા પુરુષે કહ્યું: 'તું પરણી જા.'

જરતકાર બોલ્યો: 'હાઈ હું પરણીશ. અરેરે મેં હુટે તમને કેટલું દુઃખ દીધું?'

પૂર્વજે કહે: 'હવે કકળાટ કર મા. આ દશામાંથી અમારો જેમ વહેલો છુટકારો થાય તેમ કર.'

જરતકાર કહે: 'અરે હવે તે વારે લગાડું? તમને આ દશામાં જોઈને મને કાંઈનું કાંઈ થઈ નાથ છે. કન્યાની શોધમાં જ નહિ છું, જેનું નામ મારા સંધિ મળતું હશે, જેના બાપને મારે કાંઈ પૈસા આપવા ન પડે, જેના

ભરણપોષણને. મારા મારે માથે ન પડે, એવી કન્યા મળશે કે તરત જ હું પરણી જઈશ.’

પૂર્વજે કહે: ‘એવી કન્યા તો આજે જન્મારે શોધીશ તો ય નહિ મળે.’

જરતકાર કહે: ‘નહિ મળે શું? આકાશ-પાતાળ એક કરીશ. બાકી તો હું પૈસા ક્યાંથી કાઢું? મારી પાસે એને ખવરાવવાનું પણ કંઈ જ નથી.’

તે પૂર્વજેને પ્રણામ કરી કન્યાની શોધમાં નીકળી પડ્યો.

દેશ દુર્યો, વિદેશ દુર્યો. વન દુર્યો, જંગલ દુર્યો. પહાડ દુર્યો, પર્વત દુર્યો. રણડી રણડીને આખી પૃથ્વી ખૂંદી વળ્યો. તો ય એને જોઈતી હતી એવી કન્યા મળી નહિ. કન્યા તો ઘણી મળતી હતી. પણ ક્યાંક કન્યાના નામનો જ મેળ ન મળે, ક્યાંક કન્યાનો બાપ ખૂબ ધન માગતો હોય, ક્યાંક કન્યાના ભરણપોષણને સવાલ આવે. એમ કાંકને કાંક વાંધો આડો આવે.

રણડી રણડીને યાદી ગયો. ક્યાં ય કન્યા શોધી જડે નહિ. એના પૂર્વજે હજી જેમના તેમ લટકતા હતા.

અથડાતો-કુટાતો તે એક અઘોર જંગલમાં આવી પડ્યો. પોકેપોક મૂકીને રડવા લાગ્યો, ‘અરે કોઈ આ જંગલમાં હોય તે સાંભળજો. હું યાયાવર વંશનો તપસ્વી. મારું નામ જરતકાર. મારા લાયકની કન્યા કોઈ પાસે હોય તો મારી સાથે પરણાવો. મારા પૂર્વજે બિચારા બહુ દુઃખી થાય છે.’

એ જ જંગલમાં પેલા સાપ જરતકાર સુનિને શોધતા ફરે. બિચારા ચારેકોર લટકતા હતા. રણડી રણડીને હાલહવાલ મળી ગયા હતા. જરતકાર ક્યાં ય શોધ્યો જડતો ન હતો. અને આ તરફ જનમેજય રાજના સપ્તયજ્ઞના ભણકારા વાગી રહ્યા હતા.

જરતકારનો અવાજ સાંભળી તેઓ તો

ખુશી ખુશી યઈ ગયા. બધાએ જરતકારને ઘેરી લીધો. કેટલાક વાસૂકિ નાગને બોલાવી લાવ્યા.

વાસૂકિ તો એની બહેનને શણગારીને સાથે જ લેતો આવ્યો. એણે જરતકારને કહ્યું: ‘મુનિ! હ્યો આ કન્યા તમારે લાયકની છે, એની સાથે લગ્ન કરો.’

જરતકારએ વાસૂકિને પૂછ્યું: ‘એનું નામ શું?’

વાસૂકિ કહે: ‘જરતકાર.’
જરતકાર કહે: ‘વાહ વાહ, નામ તો બરાબર મળતું આવે છે. પણ હું કંઈ પૈસા આપી શકીશ નહિ.’

વાસૂકિ કહે: ‘પૈસાની જરૂર જ નથી.’

જરતકાર કહે: ‘ચાલો એ પણ સારી વાત. હવે એક ત્રીણ વાત કન્યાના ભરણ-પોષણનું શું?’

વાસૂકિ કહે: ‘એની ચિંતા તમારે ન કરવી. એની જોડવણ હું કરી દઈશ.’

જરતકાર કહે: ‘વાહ વાહ! વાહ-વાહ! હવે એક છેદી થરત. એણે કોઈ દિવસ મને નાપુત્ર ન કરવો, મારું અપમાન ન કરવું. નહિતર હું તરત જ એને છોડી ચાલ્યો જઈશ.’

વાસૂકિ કહે: ‘કન્યા બહુ ડાહી છે. તન-મનથી સેવા કરશે.’

જરતકાર કહે: ‘તો પછી વાંધો નથી.’

અને જરતકાર મુનિ વાસૂકિ નાગની બહેન જરતકાર સાથે પરણ્યો.

પણ મુનિનો ઘરસંસાર લાંબો ચાલ્યો નહિ. લાંબા સાહેબને પહેલેથી જ આ પળોજણ વહોરવાની મરજી ન હતી. પરંતુ શું કરે? પૂર્વજે લાંબા માથે લટકતા હતા. એમનો ઉદ્ધાર કરવા માટે તો આ ધોસરી ગળે વળગાડી હતી.

વાસૂકિની બહેન એની તનમનથી સેવા કરતી. તેને પડ્યો જોડ ઉપાડતી. તો ય મુનિ

એક દિવસ રિસાઈને ચાલ્યા ગયા.

વાત આમ બની. બપોરના એક દિવસ મુનિ સૂઈ ગયા હતા. સાંજ પડવાઆવો તો થ ન બગ્યા. બાઈને વિચાર થયો કે સાંજ તો થવા આવી. હમણાં સૂરજ આધમી નશે. મુનિ કંઈગરે નહિ તો સાંધ્યા કેવી રીતે થશે. મુનિને જગાડવા તો બેઈએ. બાઈને તો એ થ તરફથી હુઃમ હતું. બે જગાડે તો કહેશે કેમ જગાડ્યો ? ન જગાડે તો કહેશે કેમ ન જગાડ્યો ? બાઈએ મઠ્ઠી કર્યું કે થવાનું હોય તે થાય. જગાડવા તો ખરા જ.

બગતા વેંત જ મુનિનો શુસ્સો મળૂકી લાંઘો. 'મને જગાડ્યો જ કેમ ?'

બાઈ કરગરવા લાગી: 'સૂરજ આધમી જવા આવ્યો હતો....'

જરતકાર કહે: 'સૂરજની મજલ હતી કે આધમી નાય ? તે માડું અપમાન કર્યું છે. હું ચાલ્યો બહાર છું.'

બાઈ બિચારી રોતી કંકળતી રહી ને જરત-કાર ચાલી નીકળ્યો.

તે વખતે બાઈને મહિના હતા. થોડા દિવસ પછી તેણે યુવને જન્મ આપ્યો. તેનું નામ આસ્તિક.

આસ્તિકને જન્મ થયો. સર્પો તો બધા ખુશખુશાલ થઈ ગયા. લાડકોડથી આસ્તિકને ઉછેરવા લાગ્યા. આસ્તિક તો એમને જનમે-જય રાજના સર્પચરણી ગણાવવાનો હતો ને !

૧૯ સર્પચરણ

જનમેજય રાજનો સર્પચરણ શરૂ પણ થઈ ગયો. બ્રાહ્મણો મોટા રાગે મંત્ર લખવા લાગ્યા. કુંડમાં આહુતિ ઉપર આહુતિ અપાવા લાગી. સો સો છલ લાંબી કરીને અગ્નિ લગભાર મારી રહ્યો. બ્રાહ્મણ મંત્ર લખીને આહુતિ અંરેપે કે સર્પોનું આવી બને. ચારેકારથી આવી આવીને

હોમાય. કાળા અને ઘોળા, પીળા અને

ચટાપટાવાળા, લાંબા અને ટૂંકા, જડા અને પાતળા, મોટા અને નાના, કંઈ દિશામાંથી આવી આવીને યજ્ઞમાં હોમાવા લાગ્યા. ફરમાં સંતાય, પાણીમાં પેસી નાય, ઝાડને વીટાઈ વળે, બચવાનાં કેટલાંય વલણાં આરે, પણ કંઈં-ચળે નહિ. મંત્ર લખીને આહુતિ અપાઈ, કે બધા ધડોધક કુંડમાં હોમાયા જ ચમળે દ્યો. નાગલોકમાં ચારે તરફ હાહાકાર મચી ગયો. અહો માતાનો શાપ! કેવો હાલુ શાપ હતો એ ?

અને કુંડમાંથી તો એવી દુર્ગંધ છૂટી કે કોઈથી સહી જ ન બાય.

આમ નાગ ધડોધક યજ્ઞમાં હોમાતા હતા. પણ જેને માટે આ બધી તૈયારી કરવામાં આવી હતી તે તક્ષક નાગ હતો આવ્યો ન હતો. જનમેજય રાજના યજ્ઞના બખર સાંભળીને એનાં તો ઘરણુ જ મરી ગયાં. એને થયું કે આપણું હવે આવી બન્યું.

તે નાંઠો. અને ઈંદ્ર મહારાજ પાસે પહોંચી ગયો. 'મહારાજ મને ભલાવો.'

ઈંદ્રને દયા આવી. તેણે કહ્યું: 'બીવાની કંઈં જરૂર નથી. તું મારી પાસે રહે.'

તક્ષક તો ઈંદ્રની પાસે રહ્યો. એને કોઈ નિરાંત વળી ગઈ.

યજ્ઞમાં રોજ રોજ કેટલાય સર્પ હોમાતા હતા. તેમનો હાળોવાટો વળી રહ્યો હતો. વાસૂકિ નાગને ચિંતા પેદી આમ ને આમ યજ્ઞ ચાલુ રહેશે તો સાપનું નામનિશાન નીકળી જશે.

તે આસ્તિક પાસે ગયો: 'બાઈ ! તારા મામાના કુળનો વિનાશ થઈ રહ્યો છે. તું અમારી રક્ષા કર.'

આસ્તિક કહે: 'મામા ! હું તમારી કેવી રીતે રક્ષા કરું ?'

વાસૂકિ કહે: 'માતાએ સર્પોને શાપ આપ્યો છે કે તમે બધા જનમેજય રાજનાં

યજ્ઞમાં બળી મરજો. રાજાનો યજ્ઞ શરૂ થયો છે. રાજ રાજ કેટલા ય સાપ તેમાં બળી મરે છે. તું જ અમને ઉગારી શકે છે. તું જનમેજય રાજાનો યજ્ઞ બંધ કરાવ.'

આસ્તિક કહે: 'હું હમણાં જ જનમેજય રાજાનો યજ્ઞ બંધ કરાવવા જાઉં છું.'

આસ્તિક તરત જ રવાના થયો અને જનમેજયના યજ્ઞસ્થાન પાસે આવી પહોંચ્યો. યજ્ઞસ્થાનની આરે બાણુ ચોટીપહેરા હતો. અંદર જવાની રજા ન હતી.

હરવાનોએ તેને અટકાવ્યો. 'એઈ કયાં જાય છે?'

આસ્તિક કહે: 'આવો મોટો યજ્ઞ રાજા કરે છે, તે જોવાની મરજી છે.'

હરવાન કહે: 'પણ અંદર જવાની મના છે.'

આસ્તિક કહે: 'મારી જેવા છોકરાને પણ મના છે? હું કાંઈ થોડો જ યજ્ઞ બંધ કરાવવાનો હતો?'

હરવાનને થયું કે બચ્યું છે. ભલેને જાય. એ કાંઈ થોડો જ યજ્ઞ બંધ કરાવવાનો હતો. તેણે આસ્તિકને અંદર જવા દીધો.

આસ્તિક જનમેજય રાજા પાસે ગયો. આશીર્વાદ દીધા અને કહ્યું: 'રાજા! ખૂબ સરસ યજ્ઞ કર્યો છે. આવો યજ્ઞ તો આજ સુધી કોઈએ કર્યો નથી. આપનો આરે તરફ જયજય-કાર બોલી રહ્યો છે.'

વખાણુ સાંભળીને રાજા કુલાઈ ગયો. તેણે કહ્યું: 'બટુક! તમે કોણ છો? અહીં શા કારણે આવવું થયું છે?'

આસ્તિક કહે: 'મહારાજ! હું જરતકરુ મુનિનો પુત્ર અને વાસુકિ નાગનો ભાણેજ. મારું નામ આસ્તિક, સાંભળ્યું કે મહારાજ મોટો જગન કરે છે. તે જોવા માટે આવ્યો છું. કેવો મોટો જગન આદર્યો છે? કેવો મોટો પંડિતો લેગા મળ્યા છે? મહારાજ! ખરેખર

તમને ધન્યવાદ થાઉં છે.'

જનમેજય: આસ્તિક ઉપર ખુશી થઈ ગયો. તેણે કહ્યું: 'ઋષિપુત્ર! જે ઇચ્છા હોય તે માગી લ્યો.'

પ્રાણણે સાંભળ્યું કે આ તો વાસુકિ નાગનો ભાણેજ છે. એમને ચિંતા પેઠી. તેઓ કહે: 'મહારાજ! જો તક્ષક નાગને છોડાવી ન જાય. એ વિના બીણું જે જોઈએ તે માગી લે.'

એક પ્રાણણ કહે: 'હવે તક્ષક કેમ ન આવ્યો?'

જનમેજય કહે: 'હવે તક્ષક આવ્યો નથી? એને જલદી બોલાવો. એને માટે તો આ મોટો યજ્ઞ આદર્યો છે.'

પુરોહિત કહે: 'મહારાજ! તક્ષક તો ઈંદ્ર રાજાને આશરે જઈ બેઠો છે.'

જનમેજય કહે: 'તો ઈંદ્રને પણ બોલાવો.'

તરત જ ઈંદ્રની પૂલ શરૂ થઈ. ઈંદ્રને પૂલ થાય કે તરત જ હાજર થવું જોઈએ. તે તૈયાર થયો.

તક્ષકને વળી ગભરામણ થઈ, તે ઘરઘરતો ઘરઘરતો ઈંદ્ર પાસે ગયો. કહ્યું: 'મહારાજ! મારું શું થયું?'

ઈંદ્ર કહે: 'તું તારે અહીં લહેરથી રહે. તારો વાળ પણ વાંકો નહિ થાય.'

તક્ષક કહે: 'મહારાજ! જેવા તમે ગયા કે તરત જ મારું આવી બન્યું સમજાવો. તમારી છાયામાં છું ત્યાં સુધી જ મારો બચાવ છે.'

ઈંદ્ર કહે: 'તો મારી સાથે આવ.'

તક્ષક તો એ સાંભળીને દુઃખ જ લાગ્યો: 'મહારાજ! હું યજ્ઞસ્થાનમાં આવું? તો તો મને હોમી જ દે ને. મહારાજ! મને બચાવો! હું તમારે શરણે આવ્યો છું.'

ઈંદ્ર કહે: 'તું બી મા. તને કાંઈ જ નહિ થાય. મારી આદર નીચે છુપાઈ રહેજે.'

દેવકરણુ નાનજ બેંકીંગ કંપની લીમીટેડ.

મુંબઈ, ઉપનગર, અમદાવાદ, સોલાપુર,
નાસીક, પુના, સુરત, ભાવનગર, વડોદરા

રત શા ખા ઓ

રેલીઆમ : 'દેનાબેંક'

દેવકરણુ નાનજ ઈન્સ્યુરન્સ કંપની લીમીટેડ

જંદગી : આગ : મોટર

રેલીઆમ : 'દેવઈન્સ્યોર'

દેવકરણુ નાનજ ઈન્વેસ્ટમેન્ટ કંપની લીમીટેડ

મેનેજિંગ એજન્ટસ : 'દેના સન્સ લી.'

રેલીઆમ : 'દેનાટ્રસ્ટ'

દેવકરણુ નાનજ પ્રીન્ટીંગ એન્ડ પબ્લીશીંગ કું. લી.

પ્રીન્ટર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ

રેલીઆમ : 'દેનાન્યુઝ'

હેડ ઓફીસ

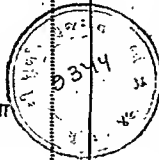
દેવકરણુ નાનજ બિલ્ડીંગ્ઝ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોલ,

— મુંબઈ —

ઉદ્ઘાસ અને ઉદ્દોષાધન
આપતી વાર્તાઓનું
અનોખું માસિક

★

કાવ્યેષુ રમ્યા કવ્યા



કલ્પા

અંક

૬

ડિસેમ્બર, જાન્યુઆરી

ફેબ્રુઆરી, માર્ચ

૧૯૪૪-૪૫

નવલિકા એ માત્ર સમય વિતાવવાનું સાધન હોત તો તો તેને વિશે કશું કહેવાનું રહેત નહિ. એ મનને આનંદ આપે છે. સમય ગાળવામાં તે મદદ કરે છે. રંજનારથે એ લખાયા છે. વાચકને કાર્ત્તવિક દુનિયામાં લઈ જઈ એ વાસ્તવિક જગતની કક્ષિતા અને કોચાહસને ધરીબર ભુલાવી દે છે. ચાકિલા મનને એ તાજગી આપે છે. એ અધુરું ખરું. પણ નવલિકાનો પ્રધાન હેતુ એ નથી. નવલિકા એટલા માટે કળાના દરબારમાં સ્થાન પામી છે કે એ જીવનનો કોઈ અભાગ્યો પ્રદેશ ઉગળા જાય છે; હૃદયના કોઈ સુષ્પ તારને એ ઝલ્લઝલવારી જાય છે, માનવની કોઈ અગ્રગટ મહત્તાને એ રપજ કરી જાય છે. વાર્તા પૂરી થાય છે પણ ચિત્તમાં

જાગેલા સંવેદનના સંસ્કાર રહી જાય છે, લાગણીથી ભીંજાયેલી ભૂમિમાં જાણે કશાકે પીજ રોપાય છે. સમય જતાં એમાંથી અંકુર ફૂટ્યા વગર રહેતો નથી.....

એટલે તો દૂંડા વાર્તાના લેખકને માથે ધણી મોટી જવાબદારી છે. તેનાં સાધનો થોડાં છે: થોડાં પાત્રો, એકાદ પ્રસંગ અને વાતાવરણ. વિસ્તાર તેને પરવડતો નથી, આડીઅવળી વાતો તેને ફાવતી નથી; ધ્યેય તરફ સીધા તેને ધસી જવાનું હોય છે. તેની કળા નાલુક છે; હાથીદાંતમાં નક્શી કરવા જેવું તેનું કામ છે. અને એટલામાં તેનું જીવનદર્શન તેણે પ્રકટ કરવાનું છે. વાચકને તે બતાવે છે, 'જુઓ, જિંદગી આ રીતે પણ જોઈ શકાય' અને તે સાથે વાચકોનું રચિતંત્ર પણ શુદ્ધ અને સાર્વત્રિક રહે તે વાર્તાકારે જોવાનું છે. સાચો કલાકાર સમાજની અભિરુચિને માત્ર સંતોષતો નથી, પણ તેને નિર્મળ અને ઉન્નત બનાવે છે. પોતાની સહનયતાથી એ સમાજના મૂર્છિત હૃદયને જગાડે છે.

નાથાલાલ દવે

એ જ સ્થાને અમારી મિત્રમંડળી પાછી મળી હતી. અપાઠનાં વાદળાંઓ ઘેરાતાં હતાં અને પશ્ચિમે નીચે જતો સૂર્ય તેમાં અવનવા રંગો પૂરતો હતો. રમેશ આજે એક નવી વાત લાવ્યો હતો. તે એમ કહેતો હતો કે રાવસાહેબ નીલકંઠરાય છત્રપતિની જાહેરલાક્ષીના વખતમાં તેને એક મેસેઝેલો પિત્રાર્થ તેને ત્યાં રહેતો. નીલકંઠરાયનાં પત્ની અને ધણી વાર બીજાં સુધાં તેને કહેતાં કે કેવાં પાપ કર્યાં હશે તે તેનું આત્મ આશિષાણું જીવન થયું! અને તેને 'મરી જ, મરી કેમ જતો નથી?' એવાં સંબોધનો સહજ હતાં, પણ તે ગુસ્સે ગયો અને થોડા જ વખતમાં નીલકંઠરાયની બધી દોલત પણ સાફ થઈ ગઈ.

પ્રોફેસર દોશીએ કહ્યું: 'એક બનાવ બીજા બનાવની પછી અને તેથી કરીને બીજા બનાવ પહેલાં બનાવને કારણે બન્યો છે એમ ન કહી શકાય.'

રમેશ: 'કહી શકાય. આ કિસ્સામાં જરૂર કહી શકાય; કેમકે નીલકંઠરાયે એ સમાને પોતાની પાસે રાખ્યો ને પછી જ તેમની ઉત્તિ થઈ.'

દીનાનાથ શાસ્ત્રી: 'હોય ભાઈ, આપણા વડવા ઘણી વાર કહેતા કે કોણ જાણે છે કોણ કોના નસીબનું ખાલ છે. અને ઘણી વાર એવા અધગાંડા લોકોના નસીબે જ ધરમાં રિફ્લેક્સિવ ટકી રહે છે એવી માન્યતા આપણામાં રૂઢ છે.'

પ્રોફેસર દોશી: 'એ માન્યતા નથી, એ વહેમ છે. અને એવી વહેમની વાતો જૂના જમાનામાં કે નવલકથામાં સારી લાગે.'

ત્યાં બેરિસ્ટર સાહેબ બોલી ઊઠ્યા: 'બરાબર છે. બેથી વાતો જૂના જમાનામાં અને નવલકથા કે નાટકમાં જ શોભે; ખાસ કરીને નાટકમાં. હમણું જ લેવિન્ગર કરીને એક લેખકનું 'દસમેા પુરુષ' એ નામના નાટકનું ભાષાંતર મેં વાંચ્યું અને મને તે ઘણું જ ગમ્યું.'

સુચન પછવાડે વાર્તા હતી અને અમે ઉત્સુક મની તેમની સામે જોઈ રહ્યા.

બેરિસ્ટર સાહેબે ચાલુ રાખ્યું: 'યહુદીઓમાં એવો નેયમ હોય છે કે જ્યાં સુધી તેમના સીનેગ્રામ (દિવળ)માં

દસ પુરુષ યાવ નહોં ત્યાં સુધી, આપણે ત્યાં કારમ યા નહોં ત્યાં સુધી સજા યાવ નહોં તેમ તેમની પ્રાર્થના આઃ યઈ શકે નહોં. જે સ્થળકાળની આ વાત છે તેમ એવું બનેલું કે એક યહુદી ગામડામાં પ્લેગ ફાટી નીકળે અને ઘણાં યહુદીઓ તેમાં સપડાઈને મરી ગયાં અને ધીમે ધીમે સીનેગ્રામમાં પ્રાર્થના કરવા આવ નારાની સંખ્યા પણ ઓછી થવા લાગી. તેમાં એકવાર દયા એવી વિષમ આવી કે નવ જ જણા એકત્ર થઈ શક્યા. તે વખતે નાતાલ કે દિવાળી જેવો તહેવારનો દિવસ હતો અને બધાને એમ હતું કે એવા સપરમે પરમે પ્રાર્થના વિના રહેવું નહોં, પણ જ્યારે બધા ભેગા થયા ત્યારે જ ખ્યાલ આવ્યો કે પૂરા દસ પુરુષ પણ થતા નહોતા. આંગળીને વેટે એક પછી એક કોણ કોણ આવે તેમ છે તે ગણી જોયું તો ઠાઈ આવી શકે તેમ નહોતું. ત્યાં કાઈકે અધુનું મશકરીમાં જ કહ્યું, 'હવે તો ઓશ્યો શાજમ આવે તો છે.' શાજમ એક ઘણો જ અધર્મી માણસ હતો અને દસ વરસ પહેલાં તેનો બકિબ્બાર કરવામાં આવ્યો હતો. બીજા માણસ બોલ્યો, 'ઈ તો ઈ, દસ પુરુષ થઈએ તો આપણું કામ તો યાવ પણ ઈ આવી શકે તેમ નથી. કાલે જ તેની મા મને મળી તે કહેતી હતી કે મંદવાડ ગંબીર છે.' આ પ્રમાણે રાહ જોવામાં ઘણી વાર થઈ અને સવારની સાંજ પડવા આવી. ઉંચટ તો શાજમને દાદી મૂક્યો હતો તો પણ તેને બોલાવવા સુધી કોઈએ દરખાસ્ત કરી અને એક-એ જણાએ કહ્યું કે તેને બોલાવાય તો નહીં જ અને બીજાએ કહ્યું કે બોલાવીએ નહીં તો એ કાઈ દિવસ આ તરફ આવે પણ નહીં. એ પ્રમાણે ચર્ચા ચાલતી હતી ત્યાં જ બધાની અગમચળી વચ્ચે શાજમ આવ્યો. દસ જણાની સંખ્યા થઈ એટલે પ્રાર્થના શરૂ થઈ અને કિંવા દરમિયાન બેસી, જેથી તે પૂરી થઈ કે તુરત તે ઊઠીને ચાલતો થયો. જ્યારે મંડળ વિભેરાવાની આશી ઉપર હતું ત્યારે જુદા જુદા માણસોએ તેની ઉપર જુદી જુદી દીકા કરી. એક જુદું પુરુષે કહ્યું, 'ચોલો ઠીક થયું તે એક આવી ગયો, આપણું કામ થયું અને તેનું

ચાળીશ સહેલાણીમાંથી વીજળી કોનો ભોગ માગતી હતી

જીવન સુધર્યું.' બીજા ભુવાને કહ્યું: 'સુધર્યું' ચાનું ? એનો તો દસ વરસ પહેલાં બહિષ્કાર કર્યો હતો તેમ જ રાખતું નોંધતું હતું. આ તો આપણે બેસી રહેવું પડત અને પ્રાર્થનાં થાત નહીં એટલે હું કાંઈ બોલ્યો નહીં. નહિતર એવા પાપીઓ તો આપણી વચ્ચે નોંધે જ નહીં.' ધર્મગુરુએ કહ્યું: 'કોણ પાપી અને કોણ નહીં તે જોવાનું આપણું કામ નથી.'

રમેશ વચ્ચે જ બોલી ઝેકયો: 'બરાબર છે ! હું પણ એમ જ કહેતો હતો. ઘણી વાર પાપી લાગતાં માણસો જ પુણ્યશાળી હોય છે. કોઈ કુવડ જેવી વિધવા કે અપંગ ભાઈ-ભત્રીજો સંપૂર્ણ કુટુંબની વચ્ચે પોષાય છે. બધા જાણે કે તેઓ એક અર્ધગતું પોષણ કરે છે ત્યારે ખરું જોતાં તેના જ ભાગ્યની લક્ષ્મી હોય છે અને તે જતાં તે ચાલી જાય છે.'

એરિસ્ટર સાહેબે કહ્યું: 'પણ હજી વાત પૂરી થઈ નથી. ત્યારે મંડળ વિખેરાતું હતું ત્યારે શાશ્વતની દૃઢ માતા ધસી આવી અને ધર્મગુરુને વિનંતી કરી કે તેના પુત્રના આત્માના કલ્યાણ માટે બધાએ પ્રાર્થના કરવી. ગુરુએ કહ્યું કે તેવી કાંઈ જરૂર નથી કેમકે પુત્ર પોતે જ દેવળમાં હાજર હતો. માએ કહ્યું કે આપ જેવા પુરુષે મારી જેવી ધરહીની મફકરી ન કરવી નોંધે. ગુરુએ જવાબ આપ્યો કે આ કાંઈ મફકરી નથી. મારા ઉપરાંત આ આંક જણાએ પણ કહેશે કે તારો પુત્ર આજે દેવળમાં હાજર હતો. તે દૃઢાએ જવાબ આપ્યો કે તે વાત બંને જ નહીં કેમકે મારા પુત્ર તો ગઈ કાલે રાતનાં ગુજરી ગયો છે !!'

હીનાનાથ શાસ્ત્રીએ કહ્યું: 'એ ઉપરથી કાંઈ એમ નથી કરવું કે નવ જણ દુષ્ટ હતા અને દસમો જ સારો હતો, વળી આ ચાતુર્માસને યોગ્ય વાર્તા પણ નથી.'

પ્રોફેસર દોશી: 'હા, એ સાચું છે. અત્યારે તો વરસાદ ને ગાજવીજની વાત નોંધે.

મેં કહ્યું: 'એવી વાત હું કહું—
જૂના વખતમાં ઘણી વાર લોકો વનખેડ કરવાને જતા. એક શહેરના કે ગામડાના માણસો, એક માતિના હોય કે એક સંપ્રદાયના હોય તે સાથે મળીને ઉમણી કરવા દૂરનું સ્થળ પસંદ કરે, ત્યાં આખો દિવસ ગુખરે અને સાંજે પાછા ફરે આવે કમ હતો. તે પ્રમાણે

એકવાર એવી ઉમણી કરવા કેટલાક સહેલાણ ગયા. ગામથી માઈલ સવાએક માઈલ દૂરનું એક પસંદ કરવામાં આવ્યું હતું. ત્યાં તેઓ આખો રહ્યા અને ત્યારે પાછા ફરવાનો વખત થયો એકદમ વરસાદ ગાજવીજ સાથે તૂટી પડ્યો. કોઈ છત્રી હતી નહીં. ગામ જરા દૂર હતું અને પાં એક જરા જૂનું થઈ ગયેલું શિનાલય હતું તેમાં એ લેવા ગયા ગયા. ત્યાં તો વરસાદનું જોર વધવા : એટલે મંદિરના ગભારામાં બધા દાખલ થયા અંદર બેસી દારની જળી બંધ કરી, ત્યાં તો કે અને વીજળી શરૂ થઈ. અને બહુ જ થોડે થોડે આ વીજળી ચમકવા લાગી. થોડા વખત સુધી તો તોફાનના એ રુદ્ર તાંડવને સ્તબ્ધ જૂની નોંધ રહ્યા. પછી ધીમે ધીમે બધાની જીમ ખૂલવા માંડી. કોઈ સચતા કરી કે આપણે કેટલા છીએ તેની તપાસ કે અને બધા એક પછી એક સંખ્યા બોલવા માંડ્યા બરાબર ચાળીશ જણા હતા. સંખ્યા ગણાઈ એ વખતમાં તોફાનનું સ્વરૂપ વધારે ભયંકર થઈ ગયું હ પતન સુસવાડાઓ વાતો હતો. મંદિરના બહાર ભાગમાં પાણીની વાહંટ એવા જોરથી પછડાતી હતી કોઈ ત્યાં જાણું રહે તો કેવળ વાહંટથી ભીંમઈ જ માત્ર આ ચાળીશ જણાને એકબીજાની દૃષ્ટિ હ અને જળીમાંથી આવતો એક પછી એક વીજળી પ્રકાશ બધાને એકબીજાનાં મોઢાં દેખાડતો. આ પ્રસંગે અનેક પ્રકારની વાતો જાખળે છે, તેમાં કે એ તુફો શરૂ કર્યો તે કોણ જાણે પણ વાત ચાલી આ વીજળી આપણામાંથી કોઈકોનો ભોગ મારે કે પ્રથમ તો એ ચર્ચાના વિષયરૂપે વાત શરૂ થઈ. ધી ધીમે બીજા પણ એ મતના થયા અને હવેદ બધાં તે વાત સાચી માની લીધી અને અંદર અંદર બીજ લાગ્યા. આકાશમાં વીજળી પણ એવા સાતત્ય ચમકારા કરતી હતી કે જેમ એક મોટો કડકા શ એ વરસાદની ધાર વચ્ચેથી આંખ આંજ નાખે એવે આભમાં તેજનો ચીરો દેખાય અને આભ ફાટ્યું એ લાગે તેવો જ ચીરો આ બધાના હૃદયમાં પણ પડવ લાગે. ત્યાં કોઈકે કહ્યું કે આમાં તો એકને પાંચ બધાં મરવાનો વારો આવશે માટે વધારે સાચું તો એ થર કે બધાએ વારાફરતી બહાર જઈને એક આંટા ગભારની પ્રદક્ષિણા કરી આવવો. એટલે વીજળી જેને

માગતી હશે તેને લઈ લેશે. દરખાસ્ત બહુ સ્વીકારવા જેવી તો નહોતી, બીજા કોઈ કારણસર પણ કોઈ એ વરસાદ-વંટીએમાં બહાર જવા તત્પર થાય તેમ હતું નહીં.

છેવટ એક જુવાન તૈયાર થયો. તેણે કહોટો માર્યો. બધાને સમરામ કરી લીધા. ડેવડના સમાચાર બધાને આપ્યા અને કેસરિયાં કરવા માટે રજાપૂતો બહાર પડે તેવી અદાથી તે બહાર નીકળ્યો. તે મૂળતો મૂળતો આગળ વધ્યો. મૂળતો બીકતો હતો કે તાકતો તે કહી શકાય તેમ નહોતું. યાત્રામાં યાત્રામાં જ્યારે અર્ધ પ્રદક્ષિણા પૂરી થઈ ત્યારે તેના બધા જરા ઓછા થયો અને બાકીનો ભાગ પૂરા કરી તે ઝડ અંદર આવી બેસી થયો તેના પછી બીજો બેસો થયો તે પણ ફરી આવ્યો અને પાછો આવી બેસી ગયો. પછી તો કાંઈક ઉત્સાહ પણ આવવા માંડ્યો. અને કેસરિયાં કરનાર રજાપૂતોની ઉપમા ફરી વાપરીને કહી શકાય કે કેસરિયાં કરનારની મનોદશાથી જનાર જ્યારે પાછો ફરતો ત્યારે તેને વિજેતાનો ગર્વ અને ઉદ્ધાસ થતો. એમ વીસેક જણા તો એક પછી એક જઈને પાછા પેરી ગયા. ત્યાર પછી મંદતા આવી. તેનું કારણ કદાચ એમ હશે કે જેમ જેમ જઈ આવનારની સંખ્યા વધવા માંડી તેમ તેમ બાકીના લોકોમાં મૃત્યુનો ભય વધવા માંડ્યો. જઈ આવનારાઓ નિશ્ચિત હતા, તેમને માથેનું વિશ ટળી ગયું હતું. જ્યારે બાકીના ઉપર મોતની તકવાર ફૂરતાભરી લટકતી હતી. તેપણ એકીસમો જણ બેસો થયો અને ફરી આવ્યો. પછી બાકીસમો પણ ચોડી રકમક પછી તૈયાર થયો ત્રેવીસમાને પણ સમજાવ્યો અને તે જઈ આવ્યો. એમ કરતાં ત્રીસેકની સંખ્યા યઈ ત્યારે સ્થિતિ એવી આવી કે એક બાજુ ત્રીસ જણા ભયમુક્ત હતા અને બીજી બાજુ દસ જણા વિશ્વશ હતા. તેમને માટે આ ત્રીસેકને સમજુતી ઉપરાંત ધમકી પણ વાપરવી પડી અને જેમતેમ કરીને બીજા પાંચ પણ જઈ આવ્યા. પછી પાંચ જણા રહ્યા પછી તો એક તરફ પાંત્રીસ જણા અધીરા થતા હતા અને જેમ અને તેમ પાંચમાંથી એક જે વિજુવનો ભોગ ધનાર હોય તેને શોધી કાઢવા મથતા હતા અને બીજી તરફ એ પાંચ જણાઓ જુદાં જુદાં કારણો આપી મૃત્યુની અનિવાર્ય ધરીને જેમ અને તેમ દૂર ને દૂર ઠેલવા મથતા હતા. રહેનારા પાંચને, મોકલનારા

પાંત્રીસ કાળ જેવા લાગતા હતા અને એ પાંત્રીસને, આ પાંચ જણા દુસ્મન જેવા લાગતા હતા. જે ચાળીસ જણાઓ એકબીજા સાથે સમાજના કે રતેહતા બંધને બંધાઈ છ-સાત કલાક પહેલાં જ લાઈઆરાથી સહબોગન કરવા નીકળ્યા હતા તેમાં બે પક્ષ પડી ગયા અને બધાની લાગણી એટલી તીવ્ર હતી, બધા એટલે નિકટ હતો, નિજવિષા એટલી પ્રજ્વળ હતી કે સામાન્ય સમજુતી, સહાનુભૂતિ કે વિવેક સર્વ જુદાઈ મધું હતું અને ટુંકારે વાત આવી ગઈ હતી. વળી એક માણસ વધારે તૈયાર થયો અને બહાર જઈ આવ્યો અને પેલા પાંત્રીસ જણા જોડે બળી ગયો. અને તે પણ બાકીના ચાર તરફ એટલે જ ઉગ્ર થઈ ગયો. વળી એક માણસ બેસો થયો અને બહાર જઈ આવ્યો, પાછો આવ્યો ત્યારે તે બદલાઈ ગયો હતો. જમાનાની તાત્કીર કહેવી હોય તો તેમ કહો, પ્રમંથગતી તાત્કીર કહેવી હોય તો તેમ કહો પણ દેવમંદિરની પ્રદક્ષિણા કરી પાછો આવનાર માણસ ભક્ત નહીં પણ જૂત બની જતો અને વાતાવરણ તંબળનું જતું હતું. છેવટ એમને એમ યોગજુ-ચાળીસ જણા જઈ આવ્યા અને છેલ્લે એક માણસ બાકી રહ્યો અને તેને બહાર જવાનું ફરમાન થયું.

તે બેઠો : બાઈઓ ! હવે તો વીજળી કેનો ભોગ માગે છે તેની શંકા રહી જ નથી. જો હું જ પહેલો ગયો હોત અને મારી ઉપર વીજળી પડી હોત તો આપને વખત જરખાદ ન થાત અને મને કાંઈ ચવાની ખબર પડી ન હોત; પણ આપ બધા બાઈ-ઓના પ્રુવપ્રભાવે હજી સુધી તો હું બચી ગયો છું અને મારી વિનંતી છે કે આપ બધા યઈને મને બચાવો. મોટો પ્રુવપ્રભાવો હોવાનો મારો દાવો નથી. હું પણ માણસ છું, અને માણસ જેટલી જૂલો મેં પણ કરી છે છતાં મારા દિલમાં એમ બેગે છે કે આપણે બધા બેગા હોઈશું તો વીજળી ખચેલા કરી જશે અને આપને લીધે હું બચી જઈશ. માટે હું આજીજ કરીને કહું છું કે મને ઉગારો.

એક પીદ અને વૃદ્ધ પ્રુપ્ર હતા તેણે કહ્યું : જો બાઈ ! મૃત્યુ તો જે ધરીએ આવવાનું હોય છે તે ધરી-એ જ આવે છે. તે કાઈથી મિથ્યા થતું નથી. વીજળી તારો ભોગ લેવાની છે તે તો લેશે જ, પણ તારી તો. સદ્ગતિ થશે.

એ માણસ રોઈ પડ્યો : બાણ કાકા ! માતું કહેવું એમ નથી કે મારે ખાતર તમે બધા મરી નાઓ પણ મને લાગે છે કે આપણે બધા બેળા બેડા છીએ અને કોઈને બીની આંચ સરખી આવી નથી, અને હજી એ લાગે છે કે બેળા હોઈશું તો બધા બચી જશું. આપ તો પુણ્યાત્માઓ છો એટલે આપનું કષ્ટાણુ થશે એમ તો મારાથી કેમ કહેવાય પણ આપ બધાની એથે હું બીગરી જઈશ, માટે મહેરબાની કરી મારી વાત સાંભળો અને મને ક્ષમા કરો.

એક યુવાન ગેર જે ઓગણચાળીશમે ગયો હતો તે બીચોનીચો થઈ રહ્યો હતો. તે એકદમ ગર્જી બીચો : હવે રાખ તારું એ કહાપણ ! તારે પાપે કાઈ બીજને કાંઈ થયું તો તેનું સરાવવા તારો આપ આવવાનો હતો ?

ત્યાં તો કાલાહલ ધણો વધી ગયો. 'મારો, સાલાને કાદો બહાર, ન જાય તો ટાંગાટાળી કરો. ડાપણું માનવું જ નથી.' એમંલુંદે લુંદે સ્થલેથી પોકારો થવા માંડ્યા. અને ચાર જણાએ એકા યઈ આ માણસને પકડીને બીચક્યો. તે ખૂણમાં હતો ત્યાંથી ઉપાડી યાળા આસ-પાસ થઈ બારણા પાસે તેને લાગ્યા અને નેરથી ધેકો મારી જળા બહાર તીવ્ર વાછરોની ઝડીમાં અને સુસવતા પવનમાં ફગાવી દીધો.

કોઈ કે કહ્યું : મિત્રારો એક તો સુકલકડી છે જ તેમાં બહાર છે એટલે ટાંકે દૂકવાઈને જ મરી જશે. બીજાએ કહ્યું : તો પણ ઠીક થશે. વીજળીને એટલી તકલીફ બચશે.

ત્રીજાએ કહ્યું : અરે એવું હોય, હવે હમણાં જ

વીજળી પડશે અને તે મરી જશે, પછી વાછંટ, ટાંક પવન કાંઈ એને નહોતો નહોતો.

અને કેમ જણે એ બલિબ્યવાણી હોય તેમ કા-ફેડી નાખે તેવો બચંકર કહ્યો. થયો; એટલો બધે પ્રકાશ થયો કે આંખો મિચાઈ જાય અને મંદિર ઉપર વીજળી કડકાટ કરતી ગાટકી !!!

રમેશે કહ્યું : 'જેથું ને ! હું શું કહેતો હતો ? એ ઓગણચાળીશ જણના પુરૂષે જ એ ઉલ્લેખ બચતો હતો. જેવો તેને છૂટો પાઓ કે તરત જ, જેમ મધ-દિગ્ધે ફૂળતા વહાણમાં બને છે તેમ—'

ગ્રે. 'દોશી વચ્ચેજ બોલી બીચા : 'તદ્વન ગદત વાત છે. આમાં એ ઓગણચાળીશ જણાને જે સ્વભાવ દેખાયો એ ભેતાં તો તેમાંના કોઈએ સાત સાત પેડીમાં પુણ્ય જેથું કે સાંભળ્યું હોય તેનું લાગવું નથી. પણ વારુ—' તે મારી તરફ ફર્યા અને પૂછ્યું : 'પણ પછી તે ઓગણચાળીશ જણાનું શું થયું ?'

ચર્ચા દરમિયાન પાનની પટ્ટી મેં તૈયાર કરવા માંડી હતી, તે મોંમાં મૂકી મેં કહ્યું : 'મારી વાતને અંત આપ્યો નહોતો અને છેવટ શું બન્યું તે હું કહેવા જ જતો હતો ત્યાંજ રમેશે અંતરામ નાખ્યો. વીજળી પડી તે ધુમ્મટ ઉપર પડી અને બધા તેમાં બળી ગયા અને પગથિયા પાસે ફેંકી દેવાયેલો એક જણ બીજા દિવસે ઘેર પાછો આવ્યો. !!!'

'તાર હે બેરિસ્ટર સાહબ !' એમ કહી પટા-વાળાએ વાતમાં વિશેષ પાઠ્યો અને અમે વિચેરાઈ ગયા.



અનેક રોગની એક જ દવા જીવનધારા

કાલેરા, સંઘ્રહણી, શરદી, હાથ, પગ, માથું તથા બદનનો દુઃખાવો, પાણીવિકાર, સંધિવા, અશક્તિ, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાત-દાદમાં ઢળતર, ઝેરી કંબ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની કુર્જિ, પેટની ચૂંક, શળ, પેટ-પેઢનો દુઃખાવો, અચુંકજી, દરેક જાતના તાવ, ધા પડવો, લોહી નીકળવું, ઈત્યાદિ અનેક જાતનાં દરદોમાં તેમજ રહેવે, સ્ત્રીમર યા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિંમત મોટી બાટલી રૂ. ૧૫, વચલી બાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની બાટલી રૂ. ૦૫. પો. લુકું દરેક ડેકાણે વેચાય છે.

રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નંબર ૩૦૨

જે. એન. શેઠના-નડીઆદ

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.

દ્રાક્ષાસવ



અકસ્તીર હવા	
શરદી	મથાડનાર
ભૂખ	લગાડનાર
હસ્ત સાફ	લાવનાર
હિંચ	લાવનાર
તાકાત	આપનાર
તાજગી	બક્ષનાર
લગ્નજતદાર પેય	

જીવન સાથે વાપરવાથી અનખ ગુણ થાય છે.

અવન પ્રાશાવલેહ એટલે જીવન

પુષ્ટિકારક ખોરાક !
માંદા, સાગ, નખળાં,
સખળાં, નાનાં, મોટાં,
સી, પુરુષ સોને મારે ...
જીવનવધિક હવા !



દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી એહદ ફાયદો થાય છે.

ઝંડુ શામસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.
શા. બા. નં. ૫૫૩ : મુંબઈ ૧૪

પ્રાવાગઢના પ્રવાસ દરમિયાન કરેલા સાહસ પછી વૃંદાવનને ખાતરી થઈ ગઈ કે સાચે જ જિંદગી તો જીવવા જેવી છે

વૃંદાવન જાગ્યો. પયારીમાંથી એ બેઠો યવ્વો ગયો ત્યારે તેને સમજાયું કે તેના જમણા હાથે ખાલી ચડી હતી. તે પગ નીચા મૂકવા ગયો; પગ પછુ હલ્યા નહિ. આ શું ? પોતાના જ પગ અને પોતાનું કંઈું ન કરે ? વૃંદાવનને નવાઈ લાગી. થોડી વાર તે પયારીમાં પડી રહ્યો. તેને લાગ્યું કે પોતે જાગે છે પણ તેનું શરીર હજી જાગે છે.

સત્તાં સત્તાં તેણે આજણ મરડી. તે હાથ હલાવવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે પગ પછુ જોયા ક્યાં. શરીર જાગત થયું. પછી વૃંદાવન પયારીમાંથી જીક્યો. પણ એના સાંધા હજી કળતા હતા. ડગલું બરતાં તેને વિશ્વાસ બેસતો ન હતો. બરાબર ચાલી શકાય છે એમ તેણે જોયું ત્યારે તેને નિરાંત થઈ. પછી દાંતણુ, આ વગેરે રોજના કાર્યક્રમમાં એ રોકાયો. પણ તેના મનમાં એક વિચાર વારે વારે આવ્યા કરતો હતો, 'જસ, જીવી પરવાયાં. હવે તો શરીર પણ ધાણું કામ નહિ આપી શકે.'

શરીરનું તો વૃંદાવનને લેણું હતું. એને પિસ્તા-ગાંસ વર્ષ થયાં એમાં ક્યારેય તેને લાંબી માંદગી નડી ન હતી. નાનપણમાં મુંઝાઈમાં મૂળજ જેઠા માર-કીટમાં કાપડના તાકા ફેરવતો ત્યારે અને પછી ઉધ-રાણી માટે સાંજ પડે પીસેક માઈલ જોડેલું તે ચાલી નાખતો ત્યારેય કદી તેને તબિયતની ફિકર કરવી પડી નહોતી. તે ચાલીએમાં રહેતો, વીશીમાં જમતો, પૂરી જોંધ વગર પણ ચલાવતો. તે વખતે શરીરે કદી ફરિયાદ કરી નહોતી. અને તેથી વૃંદાવનને પોતાના સ્વાસ્થ્યની ફિકર કરવાની ટેવ પડી નહોતી. હવે એ પૈસે-ટક સુખી હતો, છાપખાનાનો માલિક બન્યો હતો. મહેનતનું કામ તેને કરવું ન પડતું. ગાદી પર તે બેસી રહેતો, ગાડીમાં ફરતો છતાં આજ શરીરના સાંધા રહી ગયા ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થતું હતું.

પહેલાં એક વખતે જ્યારે ચરીસામાં તેણે પહેલી વાર પોતાનો સફેદ વાળ જોયો ત્યારે તેના મનમાં આવી લાગણી થઈ હતી. 'ખલાસ, યુવાની ચાલી ગઈ,' એમ તે બોલી જીક્યો હતો. પણ તે દિવસે આજના જેવી ગમગીની તેને થઈ ન હતી. જોકે તે દિવસે એ આવજતી જેમ એડેલો પણ ન હતો.

નવું જીવન

લેખક

નાથાલાલ દવે

ત્યારે તો એની સ્ત્રી જીવતી હતી. પુત્રી સાસરે ગઈ ન હતી. અને તેનો પુત્ર પણ બાપથી જુદો થઈ સરકારી નોકરીમાં જોડાયો ન હતો. પોતાની એક્સ-વાઈ સ્થિતિ માટે વૃંદાવન કદી ફરિયાદ ન કરતો. તેનું મન મજબૂત હતું. જોડા લાગણીવેશ તેને પસંદ ન હતો. જ્યારે કોઈ નવયુવાન રોલસ રાજે 'ના મેં કિસીકા, ના કાઈ મેરા' જેવું ગીત ગાતો ત્યારે વૃંદાવનને ચીડ ચડતી; તે કહેતો, 'આવું નમાહું. ગાયન સાંભળીને તમે તાળીઓ શું પાડો છો ? એને તમારો મારો એક, એટલે ગાતો બંધ થાય.'

પાણી ખૂબ ગરમ કરાવીને વૃંદાવન નાહી અને બહાર જતી વખતે મહારાજને કહ્યું, 'વાલ કે વટાણા ન કરશો. મેધીની લાજ મજે તો લઈ આવતો, જરા વાની અસર જણાય છે. વાયકું પડે એવું શાક ખાતું નથી. અને જુએ, રસોઈ મોડી કરજે. હું બે વાગે ઘેર આવીશ.' ખુશાલદાસ નામના કાગળના વેપારી આવવાના હતા. તેમની સાથે વૃંદાવનને કંઈ સોદા નહોતો કરવાનો હતો.

ગાડીમાં બેસી એ છાપખાને ગયો. પિસ્તામાંથી પૈસા કાઢીને તેણે ગાડીવાળાના હાથમાં મૂક્યા. ગાડી-વાળાએ કહ્યું, 'શોક ! દયો આ પાણું. અને ચાંદીનું ચોખાડું બટન તેણે વૃંદાવનના હાથમાં આપ્યું. 'અરે ! મને એમ કે બેઆની હશે,' વૃંદાવનને કહ્યું. ચોરસ બેઆનીને અદલે પોતે એવા જ આકારનું બટન ગાડી-વાળાને આપ્યું હતું એ વાતથી વૃંદાવન વિચારમાં પડી ગયો. ગાડીવાળાને પૈસા આપી એ પોતાના છાપખાનામાં દાખલ થયો પણ તેનું મન કહેતું હતું, 'આવી ભૂલ થાય જ કેમ ? આંગળી અડકતાં આટલી વાત ન સમજાય ? જરૂર, મગજની શક્તિ ઘટતી જાય છે.' પ્રેસનાં યંત્રો ચાલુ થઈ ગયાં હતાં. એક બાજુ માણસો બીજાં ગોઠવતાં હતાં. બીજી તરફ છાંકરાઓ બેઠા બેઠા છપાવકા ફરમાઓની ધડી પાડતા હતા. વૃંદાવને ફરીને બંધા તરફ નજર નાખી

લીધી. બધું ખરાબર ચાલતું હતું. પણ તેના મનમાં એમ થયા કરતું હતું કે ક્યાં સુધી ? આજ સાંધા રહી ગયા, કાલે કાન જશે, આજો જશે અને એમ કરતાં કરતાં એક દિવસ...

સવારથી ચાલુ થયેલી આ વિચારમાળાનું પરિણામ એ આવ્યું કે તે કામગીરી એક સોદા કરતાં અટકી ગયો. ખુશાલભાઈ નામના તેના વેપારીમિત્ર સુબંધી આવ્યા હતા. તેમણે કહ્યું, 'અમેરિકન કામગીરી મોટા જથ્થા હાથ કરી શકાય તેમ છે. હજારોનો નફો રહેશે. આ તક ગુમાવવા જેવી નથી.' પણ વૃંદાવને વાત માની નહિ. તેણે કહ્યું, 'આ છે એટલો સાલ ખલાસ થાય એટલે બસ છે. હવે તે ક્યાં સુધી પૈસા પામરતા જવા ? સંકેતવાતો સમય નજીક આવે છે. અને તમે જાણો છોને, કટ્ટાલ ઓડરનો પાછો ફક્કાટ. છેક દિલ્લી સુધી જઈએ તો ૫ હેક્ટર સાહેબ સરકારી નીતિ સમજાવવા બેસે. વેપારી એટલે એમને મન અણસમભલુ નિશાળિયા.'

ખુશાલભાઈએ કહ્યું, 'એ બધું હું ક્યાં નથી જાણતો ? પણ આમાં તો રસ્તો થઈ શકે તેમ છે એટલે તમારી પાસે આવ્યો છું. આ તો એમ કે આપણા જૂના સંબંધી રહે. બાકી તો અમદાવાદ ક્યાં નથી ?'

વૃંદાવને કહ્યું, 'મારે ખાતર તમે ખાસ વડોદરા જિલ્લા અને તમને હું આવો જવાબ હઉં છું. પણ ખોટું ન લગાડશે. કહ્યું નવું સાહસ કરવાનું હવે દિલ થતું નથી. એક કામમાં રસ નથી રહ્યો. હવે તો જેમ-તેમ બાકીનાં વરસો નીકળી જાય એટલે પ્રત્યુની મહેર.'

વૃંદાવનની સ્ત્રીના મૃત્યુની વાત ખુશાલભાઈ જાણતા હતા. પણ વૃંદાવન આવો નિહંગીથી ચાકી ગયો હશે તેની તેમને ખબર ન હતી. આડીઅવળી વાતો કરતાં તેમણે કહ્યું, 'ખાસ તમારે ખાતર તક-લીક-લીધી છે એમ ન માનશો. વડોદરા જિલ્લાનાં ખીલું પણ કારણ હતું. પાવાગઢ જવા વિચાર છે. કાલે જવું છે. ઘણા દિવસની માનતા બાકી છે.' અને તેમણે ઉમેર્યું, 'ચાલોને તમે ૫. અનુપમ, દોહલ-ભાઈ વગેરે સાથે છે. ત્યાં મહારાજને ત્યાં બધો બહોળસ્ત કરાવ્યો છે. કશી અગત્ય નહિ નેડે.'

'પણ આ ઉંમરે કુંગર ચડવો, તમને એ કશું ?'

'ન શું હાવે ? જૂનાગઢનો વતની છું, વનુભાઈ ! એ તમે કેમ બૂલી ગયા ? નાનપણમાં કંઈ નહિ તો ખસાસ વાર ગિરનાર ચઢ્યો હશે. ચાલોને, શરીરમાં સક્તિ રહી છે કે સાવ ખલાસ થઈ ગયા છીએ એની પણ ખબર પડશે. કુંગર કોઈની શરમ શખશે નહિ, ચોકખી વાત કહી આપશે.'

વૃંદાવનને એ વાત ગમી. પાવાગઢ જવાનું તેણે કળ્લ કળ્લ.

(૨)

ગાંધીજીની નાનકડી ગાડી ચાર વેપારીમિત્રોને ચાંપાનેર તરફ લઈ જતી હતી. હાલોલ છાંચા પછે પહાડનાં પડમાં રપટ થતાં હતાં અને નીલ વનરાજ વચ્ચે જૂના ચાંપાનેરના અવશેષો અવચરનવર દર્શન હતા હતા. કુંગરના શિખર પર ઝોટી સફેદ વાદળો પથરાઈ હતી. પણ વૃંદાવનનું એ તરફ ધ્યાન ન હતું. પોતાની સામેના બાંકડે બેઠેલાં એક યુવક તથા યુવતીને જોવામાં તેનું મન રોકાયું હતું.

બારે દેખાવડો તે યુવાન હતો. ગૌર વર્ણ, બાર-વદાર ચહેરા; આખી ચૂંતી ને સફેદ ખમોસ યુવતીએ રેશમી બદામી સાડી પહેરી હતી. કંમેરા લઈને તે બેઠી હતી. હાથમાં પાતળા બે ખંડી, કાનમાં સોનાનાં એરિંગ. પવનમાં ફરફરતી એની સાડી સરખી કરવાની તેને પરવા ન હતી. યુવક કશી વાત કરતો હતો, યુવતી એ રસપૂર્વક સાંભળતી હતી. અને તેમની દુનિયામાં તલ્લીન હતાં. યુવક બારીમાંથી હાથ લાંબાવી કહેતો હતો, 'જો પેલી સીધી કરાડ, કેવી બવ્ય લાગે છે !' જો એના પરથી વાદળોની ઊંચા સરવા લાગી ! પેલી ચાંપાનેરની મરિજદ દેખાય. વનની પાંખેજૂમિમાં એના મિતારા કેટલા સુંદર દેખાય છે ! અહો, આ આડ તો જો; ગળીતો કેવો સરસ વળાંક ! સાચે પૂરતી દિલ્લો હોત તો એની જમી પાડી લેત.'

વૃંદાવનના મનમાં યતું હતું કે આ સ્ત્રીને ભગવાને આંખો તો આપી છે. પોતાની મેળે એ બધું જોઈ શકે તેમ છે. કેમ તે એના પતિને કહેતી નથી કે 'ખોલખોલ કરે મા. જોવા જેવું હશે તે મારી મેળે જોઈ લઈશ. તમે કહેશો તો જ મને સમજાશે એમ શા પરથી માની લો છો ?' પણ ત્યાં વૃંદાવનને થાક આવ્યું કે સ્ત્રીઓ બારે કપડી હોય છે. યુરુપને

જે વાતમાં રસ હોય તેમાં પોતાને પણ ઉડા રસ છે એવો તે આખા દેખાવ કરી શકે છે. નહિ તો કેટલીય ક્ષણો અને મંડળો ચાલત નહિ. વૃંદાવને પારખી લીધું કે આ લોકો નવાં પરણેલાં છે. યુવાનીના એ સુગંધ દિવસો; જ્યારે એકબીજાની વાતો, ભલે તેમાં કંઈ અર્થ ન હોય, પણ માત્ર કંઈનો સ્વ સાંભળવા મળે તેથી ય મીડી લાગે છે.

‘સુંઝાઈથી આવો છો?’ વૃંદાવને એ યુવકને પૂછ્યું.

‘ના, નવસારીથી.’

‘અજાણ કરતા હશે?’

‘ના.’

‘તોફરી કરો છો?’

‘ના.’

‘તારે શું કામ કરો છો?’

‘દવાખાનું ચલાવું છું.’ યુવકે જવાબ આપ્યો અને પછી વાત આગળ ન ચાલે એ માટે કહ્યું, ‘ત્ને સુધુ! પેલા ઝાડની ઘડા પાછા સરોવર દેખાયા!’

વૃંદાવન મનમાં હસ્યો, ‘અમારી સાથે વાત ફેરવાતી તારે શી ગરજ બાઈ? તારી સામે સરોવર છે અને સાથમાં તારી સુધુ છે. બીજાને માટે જગ્યા ક્યાંથી હોય?’ અને સુખ પર હાથ ફેરવીને તે બોલ્યો, ‘ચાલો, ખુશાલબાઈ! નિસ્તર લપેટો. આંખોને આવી અર્ધું.’

અપોર પછી વૃંદાવને કુંગર ચડવાનું ચડે કહ્યું. તેના મિત્રો ધીરે ધીરે પગથિયાં ચડતાં હતા અને શ્વાસ લેતા જતા હતા, વૃંદાવનને પણ યાક લાગતો હતો. છાતી ધમભૂની જેમ ચાલતી હતી. બાંજિલા ડોટના દરવાજા તેઓ એક પછી એક વટાવતા ગયા. ચારે માણ ગાઢ જંગલ હતું. સાંજનો તડકો લીલાં પાન વચ્ચેથી મનોહર લાગતો હતો. નાના ઝરા રસ્તામાં ખળખળાટ કરી ઝાડીમાં અદશ્ય યઈ જતા હતા. પણ વૃંદાવનનું એ તરફ બહુ સક્ષ ન હતું. પાણીથી સ્ત્રીનાં ચણેલાં પગથિયાંની શેવાળ પોતાના પગને લપસાવી ન એની જ વૃંદાવનને ચિતા કરવી પડતી હતી.

‘આપણું પેલાં સારસ ક્યાં ગયાં?’ ખુશાલબાઈ

પ્રશ્ન.

‘એ તમે સરસ નામ પાડ્યું, ખુશાલબાઈ!

છીડીને આગળ ગયાં લાગે છે.’ વૃંદાવને જવાબ આપ્યો. કંડી મીડી હવા વાની હતી પણ સહુનાં શરીર પહાડ ચડવાના પરિશ્રમથી પરસેવે ભોળતાં હતાં. ધીમે ધીમે રસ્તો કાપતા સહુ ચાલ્યા. ખુશાલબાઈ સહુથી આગળ રહેતા હતા. ‘આ અર્ધું નાની ઉંમરે શોભે હવે આટલા વરસે આપણે કુંગર ચડવા નીકળ્યા. કાલ ખજર પડવાની છે; કેડ જ રહી જવાની છે, ખુશાલબાઈ! કાંઈ થયું તો અહીંથી ઉપાડીને તમારે મને ઘેર પહોંચાડવો પડશે.’ અને રાજકન્યાના સાત માળના મહેલ આગળ સહુ પહોંચ્યા ત્યારે તો વૃંદાવને કહ્યું, ‘તમે જઈને લુઓ બાઈ! આપણી તો શ્રદ્ધા નથી. સાત માળ ઊતરવા ને ચડવા એ ન પડવડે.’ ત્યાં નીચે ઊંડે તેમની નજર ઘર્ષ. અગાશીમાં સુવોચના ઊભી હતી. ડોક્ટર એતો ફેરો પાડતો હતો. ‘ત્ને રલાં પેલાં, ખુશાલબાઈ!’ વૃંદાવન બોલ્યો અને પત્થરની સાત સીડી ઊતરી સહુ સાથે તે પણ નીચે અગાશીમાં પહોંચ્યો. સામે વિશ્વામિત્રોતો યોધ પડતો હતો. સફેદ પ્રવાહ ફરફરતા રેશમી ઉતરીવરી પેડે નીચેની ખીણમાં અદશ્ય થતો હતો. ઊંડા અધારા જંગલમાંથી પાણી પડવાનો અવાજ પણ ઉપર સુધી પહોંચતો ન હતો. ‘કઈ રાજકન્યા આ મહેલમાં રહેતી હશે?’ વૃંદાવને સામેની ભવાનક ખીણ તથા ઉપર તોળાયેલી પહાડની દરાડ પર નજર નાખી. ‘અજાન હિંમતવાળી હશે એ,’ વૃંદાવનને લાગ્યું, ‘નહિતર આવી જગ્યાએ શે રહેવાય?’

‘સામેના જંગલમાં એતો સ્વામી વાધતા શિકાર એકતો અને આ અટારીમાંથી ઊભો ઊભો તે જોતી,’ ડોક્ટરે તેને સમગ્નચું પછી તેણે કહ્યું, ‘સુધુ! ચાલો આગળ, આપણને મોકું થશે.’ સુવોચનાએ તેનો હાથ હાથમાં લીધો અને તે ટપટપ પત્થરની સીડી ચડવા લાગી. સાત મજલા ચડીને ઉપરની ઝાડીમાં તેમને અદશ્ય થતાં સહુ જોઈ રહ્યા. ‘આનું નામ તે જોઈનું, વનુભાઈ! આપણાથી આમ ચડારે?’ ખુશાલબાઈએ કહ્યું. વૃંદાવને હસીને કહ્યું, ‘હોય, લાઈ! આપણે ય તે એક દિવસ આમ જ જોરે જતા-વતા હતા.’

પાવાગડ ઉપર માતા કલિમતું મંદિર છે. અરધે રસ્તે યાત્રાળુઓને રહેવા માટે જૂના કાળમાં સિધિવા

એ બંધાવેલી ધર્મશાળા છે. તેને માચી કહે છે. માચીમાં રાત રહેવાનું ખુશાલભાઈએ નક્કી કર્યું હતું. તેમનો સામાન ત્યાં પહેલેથી પહોંચી ગયો હતો. સાંજે યાત્રીને લોથપોથ થઈ આ ચાર યાત્રીઓ ઉપર પહોંચ્યા. ખુશાલદાસ સિવાય સહુના મનમાં પાવાગઢ આવવામાં પોતે મૂર્ખાઈ કરી છે એમ લાગતું હતું. પણ રહી ગયા હતા, કમર ફાટતી હતી, પિંડીના ગોટલા બાજુ ગયા હતા અને હજી અર્ધું ચડાણ બાકી હતું. આનંદ થયો હતો પણ અમાણ્યમાં તકલીફ વધારે થઈ હતી. ભાતું ખાઈને સહુ પયારીમાં પગા. પાછળ તેલિયા તળાવ પર ચંદ્ર ઊઠ્યો. ઝડીમાં આગિયા ઊડતા રહ્યા. પણ આ પ્રોડ અરાસીઓ તે જોવા ન ગયા. ડોક્ટર અને સુલોચના લાંબે સુધી ફરીને પાછા આવ્યા ત્યારે સહુ જાગી ગયા હતા.

(૪)

સવારમાં અનુપમ તથા દોલનરાય પરિણાલુ કરવા લાગ્યા. 'ઉપર જઈને જ આ પીવાનું રાખીએ તો કેમ?' વૃંદાવને જવાબ આપ્યો. 'ચાવજર ઉપર કેમ પહોંચારો તે કાંઈ સમજાતું નથી.' હવે સહુ આ બનાવના બેડા. સુલોચના તથા ડોક્ટર પણ તેમાં લાગ્યા. એમનો સંકાપ એવો થતો હતો.

આ પીતાં પીતાં ડોક્ટરે ઇતિહાસ ઉપેક્ષ્યો પાવાગઢનો કિલ્લો કાણે આંધ્રો, પનાઈ ચળળને કેવી કુશુંદિ સુઝી, મહમદ બેગડાએ એ કિલ્લાનો કેવી રીતે ખંસ કર્યો એની વાતો ચાલી. ખુશાલભાઈ પણ જાનમાં ઓછા કિતરે તેમ ન હતા. વિશ્વામિત્રની ગાય વિશેની દંતકથા તથા બ્રહ્મણી કેમ મુખ ફેરવીને બેડાં એ વાત તેમણે કહી સંજગાવી. ત્યારે સહુ તૈયાર થઈને ચાલી નીકળ્યા ત્યારે હજી ઠીક ઠીક ધુમ્મસ હતું. સર્વે કેટલો ચશ્વો છે તેની ખજર પડતી ન હતી.

'કેમ લગુભાઈ! ચડારો કે?' ખુશાલભાઈએ પૂછ્યું.

'પગ સાથે મસલત કરું છું. શે જવાબ મળશે એ નક્કી નથી.' વૃંદાવને કહ્યું, ધીરે ધીરે સહુ ઉપર ચડવા લાગ્યા. બાંએકા ખૂરળો, કોડાએક, પડી ગયેલા ધાન્યબંડાર, જીર્ણ શિવામયો એ સર્વે જોતાં જોતાં સહુ આગળ ચાલ્યા. આખી ખીણ સફેદ ધુમ્મસથી છલકાઈ ગઈ હતી. પહાડની કરાડો પરથી નાનાં ઝરણાં અદ્ભુત થતાં હતાં. અને ધુમ્મસમાં ઊભેલાં વૃંદાવને.

પણ ત્યાં વૃંદાવન 'દારા' કરીને બેસી ગયો.

'અરે! અત્યારથી ચાકશો એ કામ આવશે.' ચાલો.' ખુશાલભાઈએ કહ્યું. છાતી ઉપર મક્કીને વૃંદાવને કહ્યું, 'ચાલું છું, પણ આ દારૂ થઈ છે તેનું શું?' અને તે કપાળ પરથી પા લૂછવા લાગ્યો.

દોળાવ પૂરો થતાં તેના પગ લથડિયા લેવા લા વારે વારે તેને હાફ ચડવા લાગી. ધડીએ ધડીએ બેસી જતો હતો. મહામહેનતે તેણે લાકડાના વાળી ખાઈ વટાવી. ચીકણાં બીનાં પગથિયાંએ કાયર કરી દીધો. તેનું ગળું સાવ સુકાઈ ગયું. ખુર દારૂ કહ્યું, 'આમ તો ચડી જ સાંજ પડશે.' વૃંદાવને કહ્યું, 'છે પડતી, રોત રેંશું.'

'પછી આ નહિ મળે.'

'બસ, એટલાથી કરી જઈશ?'

'ત્યારે આટલું ચડામાં શું હારી બેડાં પેલાં તો કપારનાં પડેચી ગયાં હશે.'

વૃંદાવને કહ્યું 'જાન જ ને. એમને કાંઈ આ જોમ શોડા પિસ્તાળીસ-પચાસ ચડ્યા છે?'

'ચાલો, એકવાર કપડ કરો. આ ઉછો દોડ છે. પછી તો સપાટ રસ્તો આવે છે.'

અને સરીર તથા મનની તમામ શક્તિ વૃંદાવને વૃંદાવન એ ઉછો લગ ચશ્વો પત્થરનો દર વટાવી સહુ ચાલ્યા. ત્યાં જૂનાં મંદિરો કે કો જોવા જેટલી તેમનામાં રૂઝિ રહી ન હતી. ફાં સરાવરે પહોંચી ઠંડું પાણી પીધું ત્યારે સહુમાં આવ્યો. ત્યાં જૈનમંદિરના આરસ પર વૃંદાવન ચ પાટ મેલો. 'આપણે તો જમીનદોસ્ત થઈ ખુશાલભાઈ' તે બોલ્યો.

'બધામાં તમે જ સહુથી પોચા નીકળ્યા. ખજર નહિ કે મહેનતના આટલા કાયર હશે. મું મું નાનાં હતાં ત્યારે...' અને પછી વૃંદાવન મહેનતે કમાતો તેની વાત નીકળી. વૃંદાવને કે 'હા, ખુશાલભાઈ! પણ એ દિવસો ગયા. હવે ઉંમર ચવા આવી.'

ધુમ્મસ ખસવા માંડ્યું હતું, કાલિકાની ટેકર સીધાં પગથિયાં તરફ હાથ ચોંધી ખુશાલદાસે કે 'હવે આટલું ચડવાનું બાકી છે. જુઓ,

મંદિર દેખાય.' 'હજી ચડવાનું? તમારે જવું હોય તો જાઓ, હું તો અહીં સતો છું.'

'અરે, અહીં આખા અને દર્શન વગર જવાય?'

'પણ માતાજીને ત્યાં રહ્યા વગર શું નથી ચાલતું? લક્તોને કેટલો ત્રાસ થાય છે તેની ખબર છે?'

'ધુમ્મસ મથું. જેવો સરસ તડકો નીકળ્યો! અરે વનુભાઈ! જો પેલાં રહ્યાં, ત્યાં કિપર.' ખુશાલદાસે 'દાકતર!' કહીને મોટા અવાજે બૂમ મારી. ઉપરથી 'હો...'નો લાંબો જવાબ મળ્યો. ઊંડે ખીણમાં એના પ્રધા આજ્ઞા ગયા. વૃંદાવન કાલિકાના શિખર સામે જોતો હતો એને એ સ્વર્ગ જેટલું ભેદું લાગતું હતું. પિડાના ઝોટલા મસળતો મસળતો તે પર્ણિકાની સીધી હાર જોઈ રહ્યો મંદિરની એવે દીવાલ, ફરફરી ધળ અને ઉપર સ્વચ્છ નીલ આકાશ તરફ તેણે નજર નાખી. પાછળ સીધી બેખડો વચ્ચેથી નીચેનું મેદાન દેખાતું હતું. નીચેની વનરાજી પરથી હજી સફેદ ધુમ્મસનો પટ ખસ્યો ન હતો.

વૃંદાવને ફરી ઉપર નજર નાખી. ડોક્ટર અને તેની પત્ની છેક દીવાલને છેડે બેઠાં હતાં. સુલોચનાની સાડી પવનમાં ઝડપી હતી. એ કથાકની છબી પાંડાં હોય એમ લાગતું હતું. ખુશાલદાસની પથ્રી લાંબી નજર હતી.

'બંને સરસ દેખાય છે, નહિ?' વૃંદાવને કહ્યું.

'આખાદ જોડી છે, જોઈને આંખ ઠરે એવી. અહીંથી કેટલાં નાનાં લાગે છે, જાણે બે પંખી જ જોઈલો.' ખુશાલદાસે જવાબ આપ્યો.

'તમે કહેા છો તેવાં, સારસ જ્યાં.'

'કેમ ખુશાલભાઈ! શું જુઓ છો?' અનુષ્ઠને પૂછ્યું.

'કાંઈ નહિ, એ તો વનુભાઈને એમનું નાનપણ યાદ આવે છે,' ખુશાલે ટકાર કરી.

'કાને યાદ આવે છે? મને કે તમને?'

પથ્રી ત્યાં ખુશાલે રાડ પાડી, 'અરે, અરે! જાજ્ય થયો.' સહુ ફાટી આંખે જોઈ રહ્યા.

વૃંદાવને દીવાલ પરથી સુલોચનાને પડતી જોઈ. પહાડના બૂખરા ઢાળ પરથી બધાની રંગતી સાડી તેણે દડતી જોઈ. સાથે તીણી ચીસ સહુના કાને પડી. દીવાલ જેની એ કરાડ પર સુલોચના વચ્ચે જરા અટકી,

માઠી લપસી; અકળાતી, અચડાતી. છેક અણી સુધી પહોંચી. લાંબા એક નાનું વાંકું ઝાડ હતું. તેને બાજીને એ લટકી; હવામાં તેના પગ લીંચાયા.

'દોડો, દોડો, કાંઈ દોરકું લાવો,' ખુશાલભાઈ અકળાઈને કહેવા લાગ્યા. 'એના હાથ છૂટી જશે તો પ્રધા નીચે એ હાથર શીટલી ખાઈ છે. અરે, પેલો દાકતર શું કરે છે?' અને મોટા સાદે તેમણે કહ્યું, 'રહેવા દો, દાકતર! ત્યાંથી નહિ જિતરાય.'

ખાલુમાં હોટલ હતી. ચારપાંચ માણસો દોડતાં આજ્ઞા. 'દોરકું' મળે તેમ ન હતું. 'આ તો ગજબ થાય છે. ક્યાં સુધી એ ખાઈ લટકી રહેશે? આપણી નજર સામે જ એ ખીણમાં પડશે ને આપણે જોતા રેશું! અરે, વનુભાઈ! ક્યાં ગયા એ?' કહી ખુશાલભાઈ આસપાસ જોવા લાગ્યા. વૃંદાવન કાલિકાના શિખર તરફ અપાઠાખંધ ચડી રહ્યો હતો.

સીડી જવા સીધાં પગથિયાં એ ચડતો હતો. તેના પગ અચકાઈ ગયા હતા, પસીને શરીર ઊંજળું હતું. પથ્રી તેનું તેને લાન ન હતું. તેની કમર તૂટવા લાગી. કંઈ સુકાઈ ગયો. મહામહેનતે તે ઉપર પહોંચ્યો. કંડી હવામાં તેના કપડાં ફડફડે ચતાં ઊડવા લાગ્યાં. તેની છાતી ધડકતી હતી પથ્રી શ્વાસ ખાવાની તેને કુરસદ ન હતી.

વંડી પરથી દાકતર પાછળ જિતરવા જતા હતા. પથ્રી તેમના પગ ધૂળતા હતા. બે-ત્રણ વાર પ્રવળ કરીને તે પાછા વળ્યા. ગભરાયેલા ચહેરે તે દૂર ચલુની ખીણ પર લટકતી પોતાની પત્નીને જોઈ રહ્યા. ફરી તે નીચે જિતર્યા, પગ ચરચર ધૂળવા લાગ્યા, ત્યાં વૃંદાવને હાથ પકડી તેમને ઉપર ઝેંચી લીધા. 'તમે રહેવા દો, દાકતર! હું જાઉં છું' કહી ખટ કાઢી, કસોટો બીડીને વૃંદાવન મંદિરની દીવાલ પરથી જિતર્યો.

બૂખરા લપસણો પત્થર, કંઈ કાળતો પવન ખાઈ ખાઈને યોગે ચઈ ગયેલો. વૃંદાવનના પગ લપસવા લાગ્યા. પગ નીચેથી કાંકરીઓ ખસી જવા લાગી. નાના ખાડામાં તેણે હાથ ભરાવ્યા, પત્થરની અણી સામે પગ ડેર્યા. પેટલર લપસતો લપસતો તે નીચે જિતરવા લાગ્યો. દાદા કરતા પત્થર તેના પગ નીચેથી સરકવા લાગ્યા. આખી ખીણ જાણે કે તેને ઝેંચી રહી હતી.

સુસવાટા કરતા પવનનેા ધક્કો આગ્યો. માથું નીચું કરી વૃંદાવન પત્થરે બાઝી રહ્યો. તેણે ઉપર નજર કરી તો ડોક્ટર દીવાલ પર જિભા હતા, પાછળ મંદિરની ધબ્બ હતી, ઉપર આકાશમાં સફેદ વાદળી આવી હતી. વૃંદાવને નીચે જોયું. પત્થરની લાંબી પચારી અને છેડે સુલોચના. હજી તે એ ધણી દૂર હતી.

‘ગજરાઈશ નહિ, બહેન! આ આગ્યો.’ કહી તે ઉતાવળ કરવા ગયો. પણ તેના હાથમાંનો પત્થર તૂટ્યો. શરીરને આંચકો લાગ્યો. પેટમાં ફાળ પડી. પોતે લપરડાને ખાઈમાં જશે કે શું? પણ પગનાં આંગળાં પત્થરમાં બરાઈ રહ્યાં. તે પડનાં ગયી ગયો. હૃદય જોડેથી ઉછળા મારવા લાગ્યું. તેનાં ડીંચણ અને કાણી બળવા લાગ્યાં. એ ક્યારે છોલાયાં તેના વૃંદાવનને ખ્યાલ ન હતો. પોતાના પગથી દોડ્યો પત્થર સુલોચનાને વાગી ન એસે એની તેને ફિકર હતી.

શરીરને ધીરે ધીરે સરકાવતા તે પહાડની અણી પર પહોંચ્યો. સુલોચનાનો લખચિહ્નવળ ચહેરા હવે તેને સ્પષ્ટ દેખાયો. કરાડને છેડે એ જિંધા મૂતો. એક હાથે ઝાડનું મૂળ થોળી તેણે બીજા હાથ નીચે નમાવ્યો. સુલોચનાની સાડી તેના હાથમાં આવી. વૃંદાવન જરા વધારે નીચે નમ્યો. તેના હાથ નીચેથી પત્થર તથા માટીનું એક મોટું ગાળકું છૂટું પડ્યું. ને નીચેની ખીણમાં અદ્વય થયું.

ખુશાલભાઈ, અનુપમ તથા બીજા માણસો ઉપર આવી લાગ્યા હતા. તેઓ ફધાયલા આસે વૃંદાવનનું આ સાદસ જોઈ રહ્યા.

પગ બરાબર ટેકતી વૃંદાવન વધારે નીચે નમ્યો અને સુલોચનાના બંને હાથ અજા આજળાં પકડી તેણે તેને ઉપર ખેંચી લીધી. નિરાંતને આસ લઈ એ બોલ્યો, ‘સાગાશ! ખૂબ હિંમત રાખી.’ સુલોચના તેને બાઝી પડી. તેનું હૈયું ફફડતું હતું. આંખોમાં લાચ ચમકતો હતો. બોલવાના તેનામાં હોશ રહ્યા ન હતા. પવન જોરથી ફૂંકતો હતો. ધૂળ ધૂળ થયેલા તેના કાંધ વારે વારે ઊડીને મુખ આડે આવતા હતા.

હવે સીધી બેખડ પર ચડતું એ વૃંદાવનને માટે પહેલાં કરતાં પણ વધારે મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. તે પત્થર પર પોતાની જાતને ટેકવવા ગયો ત્યારે ખરેખર યતો પત્થર ખસ્યો. બચલીત સુલોચનાને એક ખાણ ખસેડી

મહામહેનતે વૃંદાવન કરાડને વળગી રહ્યો. એક નાનું અંખરું તેણે પકડ્યું અને ધીરેથી પગ બેરેલી તે આગળ વધ્યો. સુલોચના ઉપર ખસી. વૃંદાવને કહ્યું, ‘જુઓ રેલો પત્થર, ત્યાં હાથ ટેકવો. હિંમત રાખજો; હં, હવે ડરવાનું નથી.’ અને એ હાથે સુલોચનાના પગને ધક્કો આપી તેણે તેને આગળ ખસેડી.

ધસાતાં, છોલાતાં બંને ઉપર ચડતાં ગયાં. વચ્ચે સુલોચનાનો પગ લપસ્યો. પણ પાછળ આવતાં વૃંદાવનના ખખાનો તેને ટેકો મળી ગયો. અને એ ફરી ગળડતાં ગયી. ખૂબ સાવધાનીથી વૃંદાવન તેને દીવાલના પત્થર સુધી લઈ આવ્યો. ઉપરથી કાઈ એ ફેટો ઉબેજાને લંબાવ્યો. વૃંદાવને સુલોચનાને કમરથી ખાંધી અને ડોક્ટર તથા ખુશાલદાસે મળી એને દીવાલ પરથી સીંચી લીધી.

ત્યારે જાણે પોતા પરથી મોટું જોખમ ઊતરી ગયું હોય તેમ ‘હારા’ કહી વૃંદાવન દીવાલનો પાંચે પકડી માથામાંથી ધૂળ ખખેરતો ઊભો.

સુલોચનાએ ડોક્ટરના ખસા પર માથું ઢાળી દીધું. એના મનમાંથી હજી બીક જતી ન હતી.

‘અરે, કપડું નાખો; મને અહીં ને અહીં રહેવા દેવો છ કે શું?’ વૃંદાવને કહ્યું. અને ખુશાલે નાખેલા ફેટાનો છેડો પકડી એ ઉપર ચડી ગયો.

પછી થોડી વાર તે આસ લેવા બેઠો. મોઝણ તથા કાણી પાસે લોહીના લાલ ઝાંઘ પડ્યા હતા. ‘હીક છોલાયો છું, નહિ?’ કહીને વૃંદાવન હસ્યો.

ખુશાલે કંઈ કહ્યું નહિ, માત્ર તેના હાથ હાથમાં લઈ દબાવ્યો સુલોચનાની સાડી ચિરાઈ ગઈ હતી: તેને ખબર, હાથે, પગે ખૂબ વાગ્યું હતું. કેમ કરતાં આ બધું બન્યું તેની પૂછપરછ ચાલી. દીવાલ પર નમીને સુલોચના ફેટો પાડવા ગઈ ત્યાં ઈટ ખસી ગઈ અને એ લપસી. તેની જૂલની સાક્ષી પૂરતો કેમેરા હજી પેલી કરાડ પર અધમાળે આરામ કરતો હતો.

પાછા વળતાં સુલોચનાએ ફરી પેલી ત્રાંસી બેખડ, તેના છેડે આવેલું વાંકું ઝાડ, ત્યાંથી શરૂ થતી કરાડ અને તેમાંથી ઊંડે ઊંડે દેખાતી પહાડની ઊંચાઈ દંકાયેલી ઝાડી તરફ નજર કરી અને ‘આપ રે’ કહીને આંખો આડા બેચ હાથ દાખી દીધા.

(૫)

સાંજે સહુ રોશને ગાડીની વાટ જોતાં બેઠાં હતાં. ઘેરો જાંબુડી રંગ ધારણ કરીને પાવાગઢ બિભે હતો. તેની સીધી કરાડો એવી ને એવી સ્થિતિ ને સ્વસ્થ હતી. ઉપર રૂપેરી વાળીઓ ફૂંપી કરતી હતી. વૃંદાવન પર્વતનું એ ધનશ્યામ સ્વરૂપ નેઈ રહ્યો હતો.

ડોક્ટર તથા સુલોચનાએ આખો દિવસ તેમની સાથે ગાળ્યો હતો. પોતાને હાથેપગે આંધેલા પાટા પર સુલોચના હસતી હતી.

ડોક્ટર વૃંદાવનની પાસે આવીને બેઠા. થોડી આડી-અવળી વાત કરી તે બોલ્યા, 'તમે આજે સુડુંતી જિંદગી બચાવી છે. એ માટે તમારો જીવલે ઉપકાર માનું તેટલો ઓછો છે.'

વૃંદાવને કહ્યું, 'મારે તમારો ઉપકાર પણ માનવાનો છે. તમે મને નહું જીવતર આપ્યું છે.'

ડોક્ટરને નવાઈ લાગી. તે વૃંદાવન સામે નેઈ રહ્યા.

વૃંદાવને કહ્યું, 'તમે નહિ માનો, પણ ખરેખર આજ મને નહું જીવન મળ્યું છે. બે દિવસ પહેલાં મારા સાંધા રહી ગયા હતા. મને એમ થતું હતું કે હું જીવી પડવાયો. ખાવાપીવામાં રસ રહ્યો ન હતો, વેપારધંધામાં મજા પડતી ન હતી. પણ શરીરમાં હજી શક્તિ છે, હું સાવ ખસાસ થઈ ગયો નથી એની આજ ખબર પડી. તમે તો ઠાકાર છો. આ વાત સમજાવો મને. આજે હું ચાક્રાને લોથ થઈ ગયો હતો. કાલિકાના શિખરે ચડવાની ઇચ્છા થ ન હતી. એક પગથિયું પણ ચડી શકીશ એમ લાગતું ન હતું. ત્યારે પંડામાં આટલું સાહસ કરવાનું જોર આપ્યું ક્યાંથી?'

પ્રશાને કહ્યું, 'એમાં ઠાકાર શું સમજાવવાના હતા, હ્યો ને હું જ સમજાવું. આપણે શરીરથી કામ કરીએ છીએ પણ મન બીજે રાકાયું હોય છે. પ્રાણ, મન અને શરીર ત્રણે જોમાં તલલીન થાય એનું કામ આપણે હાથમાં લઈએ ત્યારે શરીરમાં નવી શક્તિનાં પૂર બીજાય છે. જગતના મહાન સર્જકો, કલાકારો, શોધકો પ્રાણ, મન, દેહની સમગ્ર શક્તિ કેન્દ્રિત કરીને કાર્ય કરી શકે છે. એટલે તો તેઓ આટલી જિંદગી વસતા લાગે છે. આપણે રહ્યા સામાન્ય માનવી,

[અનુસંધાન પાન ૧૮

સગ્રામ કાળમાં પણ.....
૧૯૪૩ના વર્ષાન્તે
ભરપાઈ થયેલું
નવું કામકાજ.

રૂ ૧,૫૫,૦૦,૦૦૦ થી વધુ

ધી બોમ્બે લાઇફ
એસ્યુરન્સ કું. લી.

સ્થાપના ૧૯૦૮

હેડ ઓફીસ:

૪૫-૪૭ ચર્ચગેટ રોડ, કોટ : મુંબઈ

આખા કાઠિયાવાડમાં ઉદાર
શરતોથી એજન્ટો નીમવાના છે.

: વધુ વિગત માટે મળો યા લખો :

ધ્યાન્ય મેનેજર

કાઠિયાવાડ ધ્યાન્ય ઓફીસ
રાજકોટ સી. એસ.

અથવા

વિજેન્દ્ર એસ. મહેતા,

એજન્ટી ઈન્સ્પેક્ટર

ખારગેડ-ભાવનગર

નાની રકમની પોલીસી માટે ઉપરોક્ત
કમ્પનીની સબસીડિયરી "સ્વદેશી
પોલીસ" કું. માં તમારો વિશેષ ઉત્સાહ

વિચિત્ર અને અપ્રતિમ અનુભવો માટે જિંદગીથી વધુ સારી ચોપડી એકેય નથી. જેમ મારે મિત્ર સુકુમાર કહેતા ત્યારે મારે ગળે વાત ઉતરતી નહીં. પરંતુ એક દિવસ ઘણી જેવો લાખતો, જાણે દૂબળો ત્રણ વાળવાળો માણસ અમને મળવા આવ્યો. તેણે, પહેરેલા લાંબા ફેટના ખીસામાંથી ચોળાઈ ગયેલું છાતું કાઢી વંચાવ્યું: 'સરામ્મ અને તંદુરસ્ત મન-વાળા તમામ રાતા વાળવાળા માયાના માનવીઓ માટે અમુક વસ્તુ. સર પ્રતાપ-ચંદ્ર ખાંડમલ દૂરદમાં રાતા માયાવાળા માટે એક જગ્યા ખાલી પડી છે; જે જગ્યાનો દરમ્યાણ રૂપિયા ૫૦૦ છે: કામ નહવું કરવાનું અને જીવન-હારી કરી નથી. મળો-સર રમણદરાવ મેન્સાનને બીજે માથે, મંગળવારે સવારે ૧૦ વાગે.'

રાતી ટોળી

લેખક
ગુણવંત મ. ભેશી

'આનો અર્થ શું?' હું બસાઓ.
સુકુમારે સ્મિત કરી જણાવ્યું: 'એ એ મદિના પટે-
લાનું 'મુંબઈ સમાચાર' છે.'

'કેવી રીતે જણ્યું?'

'આ બાઈ અને અગાડ મળી ગયેલ.' સુકુમારે જણાવ્યું, 'ધીરજલાલે તમારી વાત ફરીથી સંભળાવે.'

'હું નાણાવટી છું અને બ્યાલજરાવનો ધધો કઠું છું. એમાં હવે તો એવી કમાણી નથી રહી-માંડ પેટ પૂરવું મળે છે. પહેલાં એ મહેતાજી રાખી શકેલા. હવે તો એકનોય માંડ સમાસ ધાય છે. દાલના મહેતાજીએ સ્વેચ્છાએ અડધી પગાર લેવાનું સ્વીકાર્યું છે.'

'એ પરાપકારી સત્જનનનું નામ?' સુકુમારે અધવચે પૂછ્યું.

'વિનાયક સૂતરિયા, ઉત્સાહી અને ચાલાક તો તે એટલો જાણે છે કે ગમે ત્યાં, હાલના કરતાં તેને બમણો પગાર મળી રહે.'

'આવા કઠણ ભગમાં, તેય અધે' પગારે આવેા મહેતાજીએ બેઠી નસીબની વાત છે.'

'તેનામાંય અમુક ખામીઓ તો છે જ,' ધીરજલાલે કહ્યું, 'ફેટિમાંથી પછવાટે તો તે એટલો જાણે મોઢો છે કે ગમે તેવા કામમાં હોય તો પણ નીચલા બંદરિયામાં ફાળી મારી જવાનો. કામ કામને કેકાણે રહે.' થોડી વારે, 'ખીજ' વ્યસનો નથી એટલું સાકું છે. ને આ છાપાની વાત તેણે જ મને કરી. એક દિવસ સવારે આવેને કહે, 'કાકા, ઉઠશ આપે છે તેને બધું આપે છે ને મારી જવાને એક રાત્રું માથું આપતાં તેને ધા લાગે છે.' મેં

પૂછ્યું, 'એ શું? રાત્રું માથું' તો મારેય છે. એમાં શો ફાવેલો જાય છે? દુરમાં ને ઊઠમાં પછવાટે રોડે એને ઘં નસીબ ગણે છે?' નસીબ? આ નસીબ નથી તો છે શું બીજું? આ જુઓ.' કહી છાતું મને બતાવ્યું. 'આ તે અધેા છે કે સાકું?' મેં છાતું વાંચી આશ્ચર્યચકિત થઈ પૂછ્યું, 'તમને એટલીય ખબર નથી?'

આ તો ખરું પ્રખ્યાત સંસ્થા છે,' બધી વાતથીયે અતિ મારે ત્યાં મળવા જવું એવા નિર્ણય થયો. ને તમે જુઓ છો તેમ મારા અતિસાર રાતા વાળને અગે હું જુઠાણો પણ ખરે. દશથી બેની મારી નોકરી બ્યારે મારા ધધો વધુ તો સંજનો રહ્યો અને વિનાયક જેવો પ્રમાણિક મહેતાજી દુકાને ચોપીસે કલાક હોય પછી વધી શો? ને બાઈ! મદિને પાંચસો કલાક કેને લાગે? કામ કરવાનું ત્યારે રામાયણની સાચા અસરે નકલ ઉતારવાની.

પહેલી દિવસે આ વાત જોતાં જ કોઈ આપણી બનાવટ કરી રહ્યું છે એવું આપણને લાગે-મને પણ લાગેલું, વીંછમી સદીમાં આવું બને? મને પહેલાં તો લાગ્યું, હું મોઢો બની ગયો. કે શું? રામાયણ ઉતારવાના પાંચસો? હા, પાંચસો. પહેલી તારીખ આવી ને રૂ. ૫૦૦ બનજનનના ખીસામાં નાખી ધરે આવ્યો. ને જેમ ખાસ એ મદિના કામકાજ ચાલ્યું. ને આજે...આજે દશ વાગે સવારે જઈને જ્યું તો... 'બોલતાં બોલતાં તેણે ખીસામાંથી નોકરેયાત સાઈમનો ભગજ કાઢી ધર્યો, 'આજથી 'રાત્રું મંડળ' બરખાસ્ત થાય છે.' વાંચ્યું.

'કે?' સુકુમાર ચમકી ગયો.

વાત એટલી ટાસચાસપદ લાગતી હતી કે અમે બન્ને સંચમ રાખી શક્યા નહીં; ખડખડાટ દસી પડ્યા.

'આમાં હસવા જેવું છે શું?' ચિડાઈને અસીલ બોલ્યો, 'તમારે હસવું જ હોય તો હું બીજો જાઉં.'

'ના, બાઈ, ના. આખી દુનિયા મળે તો થે તમારો કેસ હું ઊઠવાનો નથી.' સુકુમારે સાંત થતાં કહ્યું.

'આ ચોપાનિયું ખાસજી ૫૨ ચોટલું, તે લઈ મેં આસ-પાસ બધાને પૂછ્યું. કોઈને જે ખબર નહોતી, એકે કંઈ કે તે બાઈ તો ગઈકાલે ચાલ્યા ગયા.'

'પછી?'

'ધોરેલાં મૂળા જેવો ધરે ગયો. મહેતાજીને પૂછ્યું ત્યારે તે બેટા કહે: 'ટપાલમાં ખબર આવશે.' ટપાલમાં તે શું આવવું? હું? સંતોષ્યું છે કે તમે અમારા જેવા તરફ દયાભાવ રાખો છો, તે આવશે. પાંચસો ચાલુ કરી

દયો તો પાડ.'

'એ તો તમે તમારા સ્વાર્થની વાત કહી.' ટટાર યદ્ય, 'આ કેં છોકરાની રમત તેમણે નથી માંડી. ભયંકર રમતની મંધ આઈ બેઠાં મને આવે છે.' પછી થોડી વારે, 'તમે આ મહેતાને ક્યારે રાખેલ ?'

'છાપુ' વાંચ્યું તે પહેલાં એક મહિનાથી.'

'તેનો દેખાવ કેવો છે ?'

'આમ લાગે ત્રીસક વર્ષનો; પણ હરો મોટા. મોં પર એકેય વાળ નથી લીગતો. કપાળે ધોણું-કેટ જેવું ચાહું: બાકી છે સરખા.'

'હં. તેના કાન વધિલા છે ?'

'હા. તે કહેતો કે મારે એકેય બહેન નહીં ને હું નાનો એટલે મારી માએ કાન વધિલાવા.'

'એહો ! હજુ એ સાહેબ તમારી સાથે છે ને ?'

'તેની પાસેથી જ સીધો આઈ આવ્યો. બાકી તેના કામ-માં કહેવાપણું નથી-મે મહિનામાં ધંધો વધાર્યો છે, તે હા.'

'સાકં. આને સનિવાર થયો ને ? બનતાં મુઠી રોમ-વારે પતી જશે.'

ધીરજલાલ ગયા પછી મેં પૂછ્યું, 'થું લાગે છે ?'

'કેમકું ગૂંચવાયેલું લાગે છે. ઉપરથી દેખાય છે એટલી તાત સામાન્ય નથી. વાત છે જિંદગીથી ધબકતી; કોશણે વિચિત્રતા અને અપ્રતિભતા આમાં હું જોઈ શકું છું.'

'તારો થું વિચાર છે ?' મેં પૂછ્યું.

સિનેમા જોવાનો. *Sam of Bernadotte* માં જઈએ હેત્રી કિંગડું છે ને ? મજા પડશે.'

રસ્તામાં ધીરજલાલ નાણાવટીની દુકાન આવી. સુકુ-મારે દુકાન સામે ભ્રમા રહી જમણા ખસા તરફ માથું ઢાળી વેધક દિશી, ચોપચો પટપટાવી, નિરીક્ષણ કર્યું. આનુભૂતિની દુકાને તપાસતો તપાસતો ગતીના ખૂણા સુધી પહોંચી ગયા.

ત્યાંથી જોતો જોતો પાછો આવ્યો. ઉવટે, ટૂટપાથ પર બે-ચાર સ્થળે જોરથી લાકડી કબકારી તેણે દુકાનનાં બપોર-રોનો મુમાર હોવાથી, બંધ બારણું ખટખટાવ્યાં, જવાબમાં તરત જ એક અરાજક યુવાને ડોકિયું કર્યું.

'હકારિયા મરિજદ કંઈ તરફથી જવાય ?'

'અહીંથી સીધા જઈ જમણા હાથ તરફ વળી જાવે.'

'હ' બારણું ભડાક દઈને બંધ થયું.

'આલાક લાગ્યો ?' મેં પૂછ્યું.

'મુંબઈમાં આલાકીમાં એનો નંબર ચોચો છે ને હિંમત-ખતરનાક હિંમત દાખવનામાં તેનો નંબર બીજો-બીજો આવે.'

'મરિજદ બહાદુર ઠીક-ઠીકડું; તેને જોઈ તો લેંચાણું.'

મેં આગળ વાલતાં કર્યું.

'એને-નહીં: જોવાનું તો તેનું યોતિયું હતું.'

'એમાં વળી થું જોવા જેવું હતું ?'

'મેં ધાણું હતું તે.'

'ને ટૂટપાથ કેમ કબકારી ?'

'બાઈ ! અત્યારે ચચાને સમય નથી-નિરીક્ષણનો છે. આપણે દુરમનોના પ્રદેશમાં ભસતી કરીએ છીએ. ચાલ આસપાસ એક ચક્રર લગાવીએ. 'ખૂણેથી ફરી અમે પાછળની ગતીમાંથી મુખ્ય બનવામાં આવ્યા.'

થોડી દુકાનો વટાવી, એક દુકાનના ખૂણે સુકુમાર ભ્રમો રહ્યો, 'આપણે જરા આ દુકાનોની માહિતી મેળવી લઈએ. પહેલી ચારે ઝવેરીની દુકાનો, 'ધાંચમી ન્યુયોર્ક' બેન્કની બાન્ય, પછી 'વેલ્ટેરિયન રેસ્ટોરાં', 'પાછી ઝવેરીની ત્રણ દુકાનો, વારં.' સુકુમારે આંખો મીંચી થોડી વારે હથાકી 'ચાલો. સિનેમા જોઈ આવોએ.'

સંગીત કે સિનેમામાં જો સુકુમાર તનમય બની નય તો સમજવું કે જે કેસ તેના હાથમાં છે તેનું ચાવી બન્યું. આ ફિલ્મ એટલી સરસ હતી કે તે તેમાં ગરકાવ થઈ ગયા.

બહાર નીકળતાં, 'તારે ધરે જવું છે ને ?' તેણે મને પૂછ્યું. 'મારે જરા રોકાવું પડશે. નાણાવટીનો કેસ મંદીર થતો નય છે.'

'કેમ નવધું ભલા ?'

'અતિ ભયંકર ઝુનો ચવાની આગાહી હું કરી રહ્યો છું. આપણી મદદ સમયસરની થઈ પડશે એમ અત્યારે તો લાગે છે. સનિવાર છે એટલી જરા પચાંત છે-પણ વધિ નહીં. તારી મદદ આજ રાત્રે જોઈશે.'

'કેટલા વાગે ?'

'દસ ઠીક છે.'

'અચ્છા.'

'ને જો, છે જરા જોખમ. રિવોલ્વર ખીસામાં રાખજો.'

રાત્રે નવ વાગે, સુકુમારના બંગલાની આગળ બે મોટર ભરી હતી. એક સી. આઈ. ડી.ના અમલદારની ને બીજી હતી કેઈ બેન્કવાળાની.

'મને તો તમારી વાતમાં કેં તથ્ય લાગતું નથી.' બેન્કવાળો ચિડાતો હતો.

બપોરે જોઈ હતી તે ઝવેરીની દુકાનો આવી. બેન્ક-વાળાએ ચીંચ્યો તે સંકેતે રસ્તે યદ્ય, અમે એક નાનકડો બાલુએ પડતો 'ટૂપરો' જેવો દરવાજો વટાવી એક થોડાના દરવાજા પાસે આવ્યા. તે હથાકી પત્થરનાં યંત્ર-ચિયાં વટાવી ધૂળમાં યદ્ય આનુભૂતિ લેવાથી મહેલા કાફે deposal જેવા ચોરામાં અમે આવી પહોંચ્યા.

'તમને ઉપર મંચાણું લેતી કેઈ બાઈ આવે એમ

નથી લાગતું." સુકુમારે ચાર-ફાનસ કરતાં કહ્યું.

"તો પાતાળ ફોડી કોણ આવવાનું હતું?" બેન્ડવાળાએ બેરથી છા પર લાકડી ઠબકારી.

"હેં ? ? ?" પતરાના ઢોલ પર કોઈ એ લાકડી ઠબકારી હોય તેવા અવાજ યતાં તે ચમક્યો.

"તમે અર્ધો કલાક શાંતિ નળવો તો સારું." સુકુમારે કડક અવાજે કહ્યું, "આ અવાજથી તમે નિષ્ફળતાને નિમંત્રી છે એટલે ખ્યાલ રાખી તમે યુગ્મીદીથી પેલા લોહાના હડકા પર મારી વિનંતીને માન આપી બેસી રહો એમ હું ઇચ્છું છું."

પેલા મોઢું ચડાવી બેઠો એટલે સુકુમાર ગોઠણખર થઈ સુક્રમદર્શક કાચ અને ફાનસની મદદથી બારી વપાસવા માંડ્યો.

"અર્ધ કલાકમાં-ધીરજલાલ ધરે નાપ કે તુરત તે લોકો આવવા નોઈએ," તેણે ઊભા યતાં ધીમા અવાજે કહ્યું. "સામે બેઠા તે શ્રી. કેશવપ્રસાદે વેરા. ન્યુયોર્ક બેન્ડના એક ડિરેક્ટર છે. તેમને પૂછવાથી ત્રિવેદી તને જણાયો કે ગુનેગાર શા માટે અરે પધારવાના છે."

"અમારી સંસ્થાને વધુ પત્રમારે બનાવવા, અમે હમણું રિઝર્વ બેન્ડ પાસેથી એક કોડાની સેનાની પાટો ખરીદી છે. અને તે અહીંથી ખસેડવાનો હલ્લ અવકાશ અમને મળ્યા નથી. ખીલ ડિરેક્ટરેએ તે માટે ચિંતા બ્યક્ત કરેલ છે."

"બાજબી છે." સુકુમારે કહ્યું. "હવે શાંતિ. હું આ ફાનસ ટાંકી દઈ છું."

"અંધારામાં આપણે બેસતું પડ્યો ?"

"અને તે પણ તદ્દન મૂંઝા મૂંઝા." કહી તેણે ચોક્કસ સૂચના સાથે ધરતે રચે એમને ચોક્કસ દીધા.

"ધીરજલાલની દુકાન આસપાસ છપી ચોક્કસ ખડી છે ને ?" ઉન્સપેક્ટરે હકારમાં જવાબ દીધો.

"હવે શાંતિ."

"મૂંઝા મૂંઝા, અંધારામાં-બેંચિરામાં એકબીજાને સ્પર્શ અથડાય તે રીતે અને તેય બચ, શંકા અને હાથમાં રિવાલ્વર પકડી અર્ધો કલાક કોઈ દી ગાળ્યા છે તમે ? તો અમારા અર્ધ કલાકનો ખ્યાલ આવશે."

લાદી પર જડાયેલી મારી આંખે પીળો દોશ બતાવ્યો-તેમાંથી પીળી બડી લીધી થઈ. તે પ્રકાશ હતો. જરાય અવાજ સિવાય એક લાદી અર્ધ જાંચકાણી. એક દાંય બતાવ્યો. બતાવ્યા એટલીજ અરે અદરય યયોન્કા ફાણ માટે. થોડી વારમાં બેન્ડજ લાદી ઊખડી પડી. ફાનસ લઈ તે ઉપર આવ્યો. પછવાડે તેના સાથી.

"બીણી ને હથોડી લાવ. પછી પેલી બેઝ આપજે" તેણે પાંખો ફરી કહ્યું ન કહ્યું ત્યાં, "હવે તારીની, એલા રોક."

પણ તેટલો બળ નહોતો. સુકુમાર તરિવ ગતિથી ફરી

પડ્યો. તેની સામે પેલાએ રિવાલ્વર તાકી ન તાકીને ઉપર સુકુમારની નેતરની મટાવાળી લાકડી પડી. ચોરડામાં પ્રકાશ ફેલાઈ ગયો.

"કાણ! હવે વાતમાં દમ નથી રહ્યો." સુકુમારે ગુનેગારને વાગે કરતાં કહ્યું.

"એમ છે ?" શાંતિથી પેલાએ કહ્યું, "પણ ભાઈબંધ ભાગી છૂટશે તે હીક થયું."

"તે ફરવાનેય બંધગીએ રાખી છે." સુકુમારે હસત હસતાં કહ્યું.

"રામાયણની નકલ કરવાના રૂ. ૫૦૦ માસિક માં તે વાત વિચિત્ર હતી. સાચાસાચ ધીરજલાલને તેની દુકાનથી ચાર કલાક દૂર રાખતી હતી તે વાત બેરબરી હત અને ધીરજલાલને દુકાનમાંથી ખસેડવા માટેની રાતાવાળ ટોળીની એક તરફીજ હતી; જે પોતાના બેઠના રાવા વા પશ્ચી કાળને ઉઠાવી હતી હતો મેળવવા એ લોકોને હીક ખર્ચ કર્યો. ને અર્ધ પમારે મહેતા, આ દુનિયામ અત્યારે મળે એ વાત કયાંથી મળે બિતરે ? ને તેમાં આવા ગરીબ બ્યાજવટાવવાળાની દુકાને કામ કરા કોણ નવરો હોય ? દુકાનમાં તો એવા હતો નહોતો. તે પછી ? મેં મહેતાની ફોટોગ્રાફીની પૂન સાંમળો-ફોટોગ્રાફ ને તેય વળી મહેતામાં ? એ નીત્રન હતું. તો પછી બંડકિ પામાં તે શું કામ કલાકોના કલાકો પડ્યો રહેતો-ત્ય દાટયું હતું તે ખોટોતો, ત્યા નહીં તો આભુજાજ દાટયું હોય તો ? ને ખોટાં ખોટાં ત્યાં પહોંચતો હો તો ? ને એક બંધારે આપણે ત્યાં ગવા, રૂટપાય બજાર મેં પોતાજ બેઠા યત્ર કર્યો. બાણજ લખાણ્યુ; બેંચું તે ગોઠણ પર મારી ચોટલી. ખોટાજીવું કાણજ બેવા આસ પાસનાં મકાનો તરફ દિશે ફેંકી-બેંચું તો ન્યુયોર્ક બેન્ડ પછી છું રહું ?"

"પણ તે આજે આવશે એમ શી રીતે નવચું ? મેં સુકુમારને પૂછ્યું"

"તદ્દન સાદો પ્રશ્ન. રાતી ટોળી બંધ થઈ તે કા પૂણું થયાની નિરાંત હતી: ને આ પાટો ખસેડી તે વહેલાં ઉપાડી જવાનો નિરધાર હતો. ખીલું, અનિર્વાં ઉપાડી નય તો સનિવારની રાત ને રવિવારનાં દિવસ રાત મળે. વહેલામાં વહેંડી વપાસ તો સોમવારે થ. ચા ને ?" સુકુમારે સિમારેટ સળગાવતાં જણાવ્યું.

[અંગ્રેજી ૫૨થી ફેરફારસર]

વૈ શા ખી પૂન મ

લ. મધુર [આર રોમાંચક ભૂતકથાઓ] િ. ૨-૧૨-૧ સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર : દાણાપીઠ, ભાવનગર

લેખક

રામનારાયણ ના. પાઠક

ધોડો કેશવ કર્વે

દુન્યવી કુનેહના કળેલોને હાસ્યાસ્પદ લાસે એટલી હદ સુધી નઅનિર્વેદ, 'ગોખાલાજી'નું જ્ઞપનામ મળે એટલે સુધી અહિંસક, બાળક જેટલા સરળ અને સતી સમાન અનન્ય ચિત્ત, સાધુચરિત ધોડો કેશવ કર્વેનું જીવન મહારાષ્ટ્રના સામાજિક ઇતિહાસનું એક મૂંઝું મહાકાવ્ય છે. ગાંધીજીમાં જે અતુલ વિદ્યુત્ક્રિાનો આપણે પરિચય કરીએ છીએ તે Dynamic બ્યક્તિત્વને પકીઝર વીસરીએ તો શ્રી. કર્વે એ નાનાસા ગાંધીજીનો જ પરિચય કરાવતી મહારાષ્ટ્રની તપોવૃદ્ધ વિભૂતિ છે.

ગણેશ વાસુદેવ માવળંકર

એક બાલ્ય અરબી સમુદ્ર, બીજ બાલ્ય સલાદિની પર્વતમાળ, વચ્ચે આંબા, બંજુ, નાજિયેર ને સોપારી, કાળુ ને કરમદાંની નિવિધ ફળસંપત્તિથી ભરપૂર એવા કોંકણ પ્રદેશ આવેલો છે. મુંબઈથી ગોવા પર્યંત લંગા-ચેલી એ કોંકણપટ્ટીનું પ્રાકૃતિક સૌંદર્ય પ્રવાસીઓનું મન હરે છે. તેવી જ રીતે રત્નાગિરિ જિલ્લાની એ રસાળ ભૂમિ ન્યાયભૂતિ રાનડે, લોકમાન્ય તિલક, ભારતસેવક ગોખલે, વીર સાવરકર અને આપા સાહેબ પટવર્ધન જેવા અનેક ત્યાગી લોકસેવકોને જન્મ આપીને પાવકારી બની છે. રત્નાગિરિ ખરેખર રત્નની ખાણ છે. રત્નાગિરિ જિલ્લામાં મુરઠ નામનું એક સુવ્યવસ્થિત અને કુદરતી સૌંદર્યથી શોભીતું ગામ સાગરતીરે વસેલું છે. એ જ ગામ કર્વે સાહેબની જન્મભૂમિ. જે સાત સ્વાતંત્ર્યના મહાન પ્રયાસથી ઇતિહાસમાં યાદગાર બની છે તે ઈ. સ. ૧૮૫૮ની સાલમાં કર્વે સાહેબનો જન્મ થયો હતો. તેમનાં માત-પિતા મુશીક અને ક્રમજીવી હતાં. મોટાભાઈ અને બહેન હામી અને પરગજુ હતાં. માતપિતા અને ભાઈબહેન તરફનો મુંઝવે, વારસો તેમને મળ્યો હતો. વારસામાં મળેલા સંદ્યુહોને સ્વપુરુષાર્થથી પોષીને સીસેવાનું એક અદ્ભુત મહાકાવ્ય પોતાના જીવન દ્વારા તેમણે કેવી રીતે રચ્યું એ તેમણે પોતાના 'આત્મચરિત'માં સરળ રીતે રજૂ કર્યું છે. એ કથા પ્રેરક અને પાવનકારી છે. તેનાં કેટલાંક પૃષ્ઠો આ રથે ઉકેડીને આપણે 'આત્મચરિત' પ્રત્યે અભિમુખ થઈએ.

છઠ્ઠા ધોરણની પરીક્ષામાં બેસવા માટે પૂરાં સત્તર વર્ષની વય હોવી જોઈએ. આ ઉંમર યતાં જ મેં એ પરીક્ષા આપવાનો વિચાર કર્યો. પરીક્ષાનો વખત આજની જેમ સપ્ટેમ્બર મહિનામાં જ હતો. એ વખત લારે અગ્ર-વડભર્યો હતો. રત્નાગિરિ મુરઠથી ત્રીસ કોસ દૂર છે. વરસાદના દિવસો અને રસ્તામાં અનેક ખાડાઓ આવે. આને લઈને રત્નાગિરિ જવામાં ખૂબ મુશ્કેલી પડતી. આ અગ્રવડને કીધે મુરઠના વિદ્યાર્થીઓ મુંબઈ પરીક્ષા આપવા જતા. રત્નાગિરિ કરતાં મુંબઈની પરીક્ષા સહેલી એવા પણ વિદ્યાર્થીઓનો મત હતો. એ વર્ષે અમે પાંચ વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં બેસનારા હતા. આંજીમાની ખાડીમાંથી એક વહાણ મુંબઈ જવાનું હતું. અમે એમાં જવાનો વિચાર કર્યો. વહાણ રાતે બાર વાગે બેપડવાનું હતું. અમે પાસેની ધર્મશાળામાં જઈને બેઠા. એટલામાં મુરઠ-ધાર વરસાદ વરસવા માંડ્યો. તે કેમે કર્યો બંધ જ ન રહ્યો. એટલે વહાણ બેપડ્યું નહીં અને અમે છ માઈલ ચાલીને પાંચ વેર આવ્યા. અમારા ગામની ખાડીમાં જ એટલું બધું પાણી હતું કે અમારે તરીને મામમાં આવવું પડેલું. ધરસ્તે મુંબઈ જવામાં રત્નાગિરિ જેટલી જ મુશ્કેલી હતી. હવે અમારે પરીક્ષા આપવા જવાનું અટક્યું જ એમ અમને લાગ્યું. સતારામાં પરીક્ષાને હજી ચાર દિવસની વાર હતી, કેમે કરીને ચિપક્ષણ પહોંચાય તો ત્યાંથી આગળ નહીં ઉપર પુરો હતો. ચિપક્ષણ મુરઠથી અઢાર ગાઉ દૂર હતું. વરસાદ ચાલુ હતો એટલે ઘેરથી રત્ન મળતી જ ન હતી, જેમતેમ કરીને રત્ન મેળવી અમે ચાલી નીકળ્યા. રસ્તામાં દોઢ ગાઉ દૂર કર્વેમાં રહેનાર એક વિદ્યાર્થી હતો તેને પણ રત્ન મળે તેમ ન હતું. એ અમને વળાવવાને બદલે સાથે ચાલી નીકળ્યા. ગણેરે છ ગાઉ ઉપર કુએ આગમાં અમે પહોંચે મુકામ કર્યો. આઠ ગાઉ ચાલી અમે રાતે બીજે મુકામ કર્યો. સવારે વહેલા ઊઠીને ચાલ્યા તે ચિપક્ષણ પહોંચ્યા. ત્યાં અમારા ગામના એક ફોજદાર હતા. તેમણે અમને ઘોડો ભાડે કરી આપ્યો. ચિપક્ષણથી અઢાર કોસ પાટણ અને પાટણથી અઢાર સતારા, અઢાર કોસ અમે આવ્યા અને છત્રીસ ગાઉ કાપવાના બાકી હતા. વખત અમારી પાસે દોઢ દિવસ અને બે રાતનો હતો. અમે કુંભાલાધારે બેઠું ફરાળ કરી અને રાતે ચારેક કલાક જીપ લઈ બે વાગે ઊઠીને ચાલવા માંડ્યું. આઠડું બધું ચાલવાની આદત નહીં તેથી અમે યાકચા હતા. તોય અમે કેમેય કરીને બપોરે એક વાગે અઢાર ગાઉની મજલ કાપીને પાટણ પહોંચ્યા. ત્યાં નાહીયાઈ નાસ્તો કરતાં ત્રણ વાગ્યા. બીજે દિવસે સવારે દસ વાગે સતારા પહોંચી જવું જોઈએ. અઢાર ગાઉનો પ્રવાસ હજી બાકી હતો. ત્યાં શાળાના માસ્તરને ખબર પડી કે પરીક્ષા આપવા જનારા વિદ્યાર્થીઓ મામમાં આવ્યા છે. તેઓ અમને મળવા આવ્યા, એમણે અમને સલાહ આપી કે મોટે

રસ્તે જ્યો તો બહુ ફેર પડશે. દુઝી કેડીએથી જ્યો તો ઇન્કાઈ ચાલવાનું બચી જશે. રસ્તો બહુ વિકટ નથી. અમે બધા ઘે તરત જ નીકળવાની તૈયારી કરી. આખર પ્રવાસમાં આનંદની વાત એક જ હતી કે પહેલા ઇન્કાઈ પછી અમને વરસાદ નડ્યો ન હતો. પાટણથી ત્રણ-ચાર ગાઉ તો ઘોડો દીક ચાલ્યો પણ પછી પગ ઉપાડે જ નહીં. ઘોડાવાળો બિચારો પાટણથી જ આગળ વધવાની આનંદ-કાની કરતો હતો પણ અમે પરાણે ઉપાડેલો. પરીક્ષા આપવાનો અમારો ઉત્સાહ એટલો બધો હતો કે કઠાચ શરીર યાકણું હોત તો તેને પણ ઉપાડીને લઈ જત. પણ ઘોડાવાળામાં એ ઉત્સાહ ક્યાંથી હોય ? આખરે તે સાડુની ઘોડું. અને ખાવાનું પણ ન મળે. ઘોડો પછો જ યાત્રી ગયો હતો. અમે તેને મારીને ચલાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ વ્યર્થ. અમે અર્થેક પહોંચ્યા ને સાંજ પડી. એક બાજુ ઊંચી કરાડો અને બીજી બાજુ ઊંડી ખાઈ. વચમાં બેએક હાપની પગદંડી. આસપસ ધીવ્ર ગાડી. આવા જગ્યામાં યદને અમે પસાર થતા હતા. ઘોડા દિંમતવાન માણસો પણ આવા વિકટ રસ્તે રાતે ચાલતાં હાથ હારી નબ એવી ભયંકરતા હતી. પણ અમને તેની કંઈ કદરેખા જ નહોતી. અમે ઘોડાને પાછો મારીને ચલાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આખરે યાત્રીને ઘોડો ખેડો તો કેમ કર્યો છે જ નહીં. એ વખતે અમે સ્વાર્થ સાધવા સાઠ નિર્ધય-પછે વત્યાં. અમે પાંચ જણ અને ઘોડાવાળો એકલો. નંદિ તો આવે રસ્તે આવત જ નહિ. ખૂબ માર માર્યો પણ ઘોડો ઊઠ્યો જ નહીં. આવા નિર્જન અને બપાનક અરણ્યમાં રાત ગાળી અશક્ય હતી. ઘોડાવાળાના મનમાં કંઈ કંઈ યત્ન હતા. ઘોડાને મૂળીને પણ કેમ જવાય અને અહીં રાત પણ કેમ ગળાય ? આ વિચારે અમને મૂંઝવણમાં મૂક્યા. આખરે પેડો રખેવાળ એકલો અમારી સાથે આવવા તૈયાર થયો. એ આગ્રહ અને અમે માણ્ય. રસ્તો કેમ રહે નહીં. સો-બસો કદમ ચાલીએ ત્યારે આકાશ દેખાય અને ફરી પાછા ઝાડોમાં અણખા !

નવું જીવતર [૧૩ મા પાનનું સાંપણ

સુપાટ મેદાનના વસનારા; શિખરો પર રહેતું આપણને પરવડે નહિ. તો પણ કોઈ વાર આવી ચડીએ ત્યારે પહાડ આપણને વાદ દે છે કે જિંદગી જીવવા જેવી છે, યાત્રીને હાર કળવવા જેવી નથી. '

જુદાવને કહ્યું. 'અરે! તમે તો કવિની જેમ ત્રાટ કરવા માંડ્યા !'

પ્રુદાસે જવાબ આપ્યો, 'તમે સિનેમા-સ્ટારની જેમ રટ્ટ કરી શક્યા તો હું સારી ત્રાટ ન કરી શકું !'

'ઘોડાવાળો માહિતગાર હતો. એટલે મદામદેનને રાતના અગિયારેક વાગે એ અરણ્ય વડાની બહાર નીકળ્યા. ત્યાંથી નજીકમાં જ ચારપાંચ જુવડાં હતાં અને ભરવડોનો નેસ હતો. અમે નેસમાં સુકામ કર્યો. જાણીતામાં આવેશ નેસમાં ખવન સુસવાટા કરતો આવતો હતો. અમે શકમાં અકડાઈ મથા. અમને તે અગળ રસ્તાની ખબર હોત તો ચાલી નીકળ્યા હોત. ઘોડાવાળો તો અત્યારે બેઠે થવાની ઇચ્છા ના પાડે તેમ હતા. જરા ભળમાંખળું થયું એટલે અમે ચાલી નીકળ્યા. ઘોડાવાળાને વધારે પેસ આપી ખુશી કરવા સાઠ અમારી પાસે કંઈ નહોતું. દરે જણની પાસે સાતઆઠ રૂપિયા હતા. પરીક્ષાની ફી એ રૂપિયો, સતારામાં રહીએ તેટલા દિવસનો વીસીખર્ચ અને પાછા આવવાનો પ્રવાસખર્ચ, બધું એમાંથી કાઢવાનું હતાં. એટલે અમે કરવિહું સાડું આપી તેને રવાના કર્યો એ બિચારાનો ઘોડો એને પાછો મળ્યો કે કોઈ દિંસા પછીએ ફરી ખાધો કે સ્વેચ્છાએ સ્વર્ગે સિધાગયો એ બજવાન બહો. એ વિધાર્થીઓમાંથી બે હજી હયાત છે અને આ પ્રસંગની વાત નીકળતાં શરીર ભપથી ધૂણી લે છે.

'તે દિવસે દસ વાગે સતારા પહોંચવાની અમ્મી નેમ આશી મહેનતે પણ બર ન આવી. અમે સંજે પાંચ વાગે સતારા પહોંચ્યા. અમારા ગામના એક ગૃહસ્થ કલેક્ટર સાહેબની આફિસમાં કારકુન હતા તેમને ત્યાં સામાન મૂક્યો. બીસીની તપાસ કરી. પરીક્ષામાં બેસનારા બસો વિધાર્થીઓ હતા એટલે એ આખો દિવસ નામે મોંઘવામાં ગયો. ખરી પરીક્ષા બીજો દિવસે શરૂ થવાની હતી. અમારે ઢેચે પાસણ વળી. પેલા ગૃહસ્થે પરીક્ષા-કમિટિના અધ્યક્ષને ભલામણ કરી અને અમને પરીક્ષામાં લીધા. બીજો દિવસે દસ વાગે અમે પરીક્ષાને ઠેકાણે ગયા. હું નામ મોંઘાવવા આગળ વધ્યો એટલે મારી મર્નિ બેઠેને જ હું બોલી ઉભર 'કહું છું એમ સૌને લાગ્યું. કમિટિએ મારી સાથેના ચાર છેકરાઓનાં નામ મોંઘાં અને મને પરીક્ષામાં બેસવા લીધો નહીં. મેં નિરાશ-

જુદાવન બોલ્યો, 'મેં રટ્ટ કર્યો હશે પણ આજની દિશ્વમાં સુખ્ય કામ મારું ન હતું. એનાં 'હીરો' અને 'હીરોઈન' જીએ આ રવાં.'

કોલ્ટર તથા સુલોચનાએ હસીને એકબીજાની સામે જોયું.

અને ચાલતી ગાડીએ જુદાવને કહ્યું, 'જિંદગી જીવવી જ છે પુરાણભાઈ! હાર કળવવી નથી. તમે અમેરિકન કાગળની વાત કરતા હતા ને ? ચાલો, મેં સોહો મંજૂર છે. '

માંથી ઉમરનો દાખલો પણ લીધો હતો પરંતુ તેમણે એની દરકાર કરી નહિ. દેખાવમાં હું એટલો બધો ઠાંજણો લાગું કે પંદર વર્ષથી વંધારે ઉંમર કોઇને લાગે જ નહિ. પરીક્ષકોને વંધારે સમય નહોતો એટલે તેઓ 'તને પરીક્ષામાં નહિ બેસવા દેવામાં આવે' કહી પોતાના કામકાજમાં પરોવાઇ ગયા. યશુ' મારી બધી આશાઓના ચૂરચૂરાં યઈ ગયા!'

પરીક્ષામાં બેઠા વિના તેઓ પાછા ફર્યા. ફરી પાછો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. તેવામાં મુરડામાં અંગ્રેજી બહુતરની સગવડ થઇ. અઢારમે વર્ષે 'કવે' સાહેબે એની સી સીપવાનું શરૂ કર્યું. અને મહારાષ્ટ્રના મરાઠી પ્રદેશમાંથી-જલ્દાદિના કાળમાંથી પચ્ચરને તોડી બહાર નીકળતા વાંસના દોરિયા જેમ સિતેર સિતેર હાથ સુધી લંબ્યાં માથે ઉપાડી લે છે તેમ અત્યંત મુસીબતો વેડીને બહુતાં બહુતાં તેઓ આગળ વધ્યા. મુંબઈની ખોલીઓમાં સમાવવાલાંને ઘેર રહ્યા. મિત્રોની સાથે હાથે રાંધી ખાધું. સવારના ચારથી રાતના અગિયાર સુધી એકાગ્રપણે વિદ્યાદેવીની આરાધના કરી અને આખરે છઠ્ઠી મરાઠીની પરીક્ષામાંથી પાછો ફરેલા કુમાર ગણિતશાસ્ત્રવિશારદ બનીને એમ. એ.ની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયા. એ આખી કથા શેષક છે, પ્રેરક છે. તેને, માટે તો તેમનું 'આત્મચરિત્ર' વાંચવું જોઈએ.

વિદ્યાભ્યાસમાં જેવી અડચણો આવી તેવી જ શુદ્ધસ્થ-જીવનમાં. પ્રથમ પત્નીને સ્વર્ગવાસ થતાં સમાજનાં નેડ બંધનો સામે યઈને 'કવે' સાહેબે વિધવા સાથે પુનર્લેખ કર્યું. આખા સમાજમાં ખળભળાટ મચ્યો અને તેમના જીવનમાં એક અગત્યનું પરિવર્તન યશુ; જેમાંથી ભારતવર્ષને મહિલાવિદ્યાપીઠની ભેટ મળી! મૂંઝે મોટે સમાજના આઘાત સહી સહીને 'કવે' સાહેબે પૂતામાં અનાયમહિલાશ્રમનું ચલુતર શરૂ કર્યું. પૂતામાં ગણિત-શાસ્ત્રના અધ્યાપક તરીકે કામ કરતા કરતાં સર્વે સક્તિ વિધવા અનાય અને અજ્ઞાન સ્ત્રીઓની ઉત્તતિ પાછળ ખર્ચી. પોતાનાં બાળકોની કેળવણી, પોતાના ઘરની આર્થિક સગવડ સંભાળીને આજીવન વ્રતધારી સેવક મહિલાશ્રમને તન, મન, ધનથી તથા. પાઈ પાઈ કરીને ફંદફાળા એકઠા કર્યા. અને પાંચસો રૂપિયાના કુંપડામાં ચાલતો આશ્રમ આજે પોણા લાખના મકાનમાં ચાલી રહ્યો છે તે સ્થિતિ 'કવે' સાહેબના તપની નિરાનીરૂપ છે.

સર વિઠ્ઠલદાસ ઠાકરશીએ અમેરિકાના પ્રયાસ દરમિયાન 'કવે' સાહેબની એક શિષ્યા પાસેથી તેમના જીવનની અને સ્ત્રીસેવાની અદ્ભુત વાતો સાંભળી; પ્રવાસેથી પાછા ફરીને તેમણે પંદર લાખ રૂપિયાનું દાન 'કવે' સાહેબને ચરણે ધણું! આજની મહિલાપીઠ અને તેવી અનેક શાખાઓ તેનું ફળ છે. 'કવે' સાહેબના સુરીઈ સેવામય જીવનની ધોળેપળ સ્ત્રીઓની ઉત્તતિના વિચારમાં જ

[અનુસંધાન પાનું ૨૨

દેવો અને દૈત્યોમાં અલોક અને સુધામ શોધનાર

વિશ્વરૂપ

લેખક
પારાશર્ય

કચપના પુત્રોમાં શક અને ત્વષ્ટા એ બન્ને સહોદર હોવા છતાં તેમના સ્વભાવમાં, આચારવિચારમાં અને વર્ણાશ્રમસ્થિતિમાં ઘણો ભેદ હતો. દેવકન્યા રાત્રિને પરણી શકે સ્વર્ગોદિપતિ ઉદ્ર બની સામ્રાજ્ય લોગવતો હતો, અને દૈત્યલોકોની સાથે વેર બાંધી તેમના વિનાશ માટે નિત્ય ઉલ્લભ કર્યા કરતો હતો. ત્વષ્ટાને આ વિનાશ ભેષ દુઃખ થતું. વેર બાંધી પરસ્પર વિનાશ થોળનાર બન્ને પક્ષોને અતે ક્ષય થાય છે તેથી પરસ્પર સંપીને સંબંધથી રહેવાય એ ઇંછ મણી ત્વષ્ટાએ તે માટે યત્ન કર્યા. પોતાનું હજન પણ તેમણે દૈત્યકન્યા રચના સાથે કર્યું. પારમાર્થિક જીવનને મદદરૂપ આપી તે તપોવનમાં આશ્રમવાસી બની શિષ્યોને અધ્યાત્મવિદ્યાનો ઉપદેશ આપવા લાગ્યા. આ ત્વષ્ટાને વિશ્વરૂપ અને સત્તિવેશ નામના બે પુત્રો થયા.

સત્તિવેશ કરતાં વિશ્વરૂપનું બ્રહ્મતેજ વિશેષ હતું. પિતાનો સંકલ્પ એ બરાબર સમજતો હતો. દેવ અને દૈત્ય ઉભય પક્ષ માટે તેને સમભાવ હતો. કોઈ પક્ષનો પરાજય કે કોઈ પક્ષનું અયોગ્ય આચરણ તે સહી શકતો નહોતો. ઉભય પક્ષનું કલ્યાણ જોવાની તેની ઇચ્છા એટલી પ્રબળ હતી કે પોતાથી જો કંઈ બની શકે તે કરવા તે નિત્ય તત્પર હતો.

પણ ઇચ્છા માત્રથી કાંઈ સિદ્ધ થતું નથી. કાંઈને પાર યાડવાનાં સાધનો સાધકે હસ્તગત કરવાં પડે છે. દેવ અને દૈત્યવર્ગમાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા જમાવવા વિશ્વરૂપે વેદવેદાંગ, કર્મકાંડ, ધનુર્વિદ્યા, અર્થશાસ્ત્ર વગેરે અનેક વિદ્યા સંપાદન કરી અને પોતાના શિષ્યોને પાર-માર્થિક કેર્મો અર્થે વિદ્યાનો ઉપદેશ આપતો હતો.

એ અરસામાં દેવ અને દાનવો વચ્ચે દુમ્મલ યુદ્ધ શરૂ થયું. ઇદરાજની ભરી સજામાં, ઇદથી પોતાનું અપમાન યજ્ઞેનું ભેષ દેવોના પુરોહિત બૃહસ્પતિએ ઇદનેા ત્યાગ કર્યો હતો ને સ્વર્ગ છોડી આક્રમ્ય ગયા હતા, પુરોહિત વિના રાજની સક્તિનું યોગ્ય આયોજન થતું નહોતું તેથી એ સ્થિતિનો લાભ લઈ દૈત્યોએ સ્વર્ગ પર સૈન્ય લઈ જઈને યુદ્ધ શરૂ કર્યું. પુરોહિત શુક્રાચાર્યની તીવ્ર ચૂકમ બુદ્ધિની સલાહો લઈ લઈને દૈત્યોએ અવિરામ યુદ્ધો ખેડીને અમરાપુરી કબ્જે કરી. પરાજિત ઇદને નાસવું પડ્યું. સ્વર્ગનું વિશાળ સામ્રાજ્ય દૈત્યોના હંડ તળે આવી ગયું.

અપમાન થવાથી બૃહસ્પતિ પુરોહિતપદ છોડી સ્વર્ગનો ત્યાગ કરી જશે એવી કલ્પના પણ ઇદને કરી આવી ન

હતી. સ્વર્ગ તો ખોડું અને તે પાછું મેળવવા માટે સવિશેષ પરાક્રમની જરૂર હતી. પણ તે પુરોહિત વિના શક્ય ન હતું. દિનપ્રતિદિન વધુ પરાજય પામતા ઇંદ્રે પિતામહ બ્રહ્માની સલાહ લીધી. બ્રહ્માએ ઇંદ્રને વિશ્વરૂપ પાસે જઈ તેને પુરોહિતપદે આવવા વિનવિ કરવા કહ્યું.

‘એ દાનવકન્યાનો પુત્ર !’ ઇંદ્રે શંકા બતાવી.

‘એ ઓટસો જ દેવપુત્ર છે ઇંદ્ર !’ બ્રહ્માએ કહ્યું.

કોઈનું આનિષ્ઠ એ ઇચ્છતો નથી. તું એનો કાકો છે અને અત્યારે ન્યારે દૈત્યોએ અપહિત કરી કરીને સ્વર્ગના લોકોને પીડવા માંડ્યા છે ત્યારે વિશ્વરૂપ જરૂર તને મદદ કરશે. ચાલ, હું સાથે આવું છું.’

પિતામહ અને ઇંદ્રદેવ વિશ્વરૂપને આશ્રમે આવ્યા અને વિશ્વરૂપને એકાંતમાં મળ્યા.

ઇંદ્રે કહ્યું, ‘અમારા પર અત્યારે શું શું વીતકો વીતી રહ્યાં છે એ કશું તારાથી અનુભૂ નથી. હે પુત્ર ! હું આજ તારા વડીલ તરીકે તેમ જ અતિથિ તરીકે તારી પાસે આવ્યો છું. તું કે જે અનેક વિધામાં પારંગત છે તેને અમારી યુદ્ધ યવાની માગણી કરું છું. તારા મંત્રબળને અંગે અમે રાત્રીઓએ પડાવી લીધેલી અમારી નગરીને પાછી મેળવશું, તો હે પુત્ર ! તારે મારી વિનવિ માન્ય કરવી જોઈએ.’ આમ કહી ઇંદ્રે પોતાનું શિર વિશ્વરૂપના ચરણોમાં નમાવ્યું.

‘કાકા, કાકા,’ કહી વિશ્વરૂપે ઇંદ્રને બાહુથી પકડીને ભ્રષ્ટા કર્યાં અને કહ્યું, ‘હું તો તમારું બાળક છું.’

‘હે વિશ્વરૂપ ! એ વાત સત્ય છે, તોપણ વિધાની બાબતમાં અવસ્થાની ગણતરી થતી નથી. વિધાથી માણસ મોટો બને છે. અવિધાથી અલ્પ ગણાય છે. અને વળી પ્રધાનમંત્રિસિદ્ધિ માટે પોતાથી નાની વચનાને પગે પડવું એ નિર્દિવ કર્મ ગણાતું નથી. બૃહસ્પતિ-વંદે આવવા હું, તને વિનવિ કરું છું.’

પ્રત્યક્ષરૂપે વિશ્વરૂપે ઇંદ્રને કહ્યું, ‘હે ઇંદ્રદેવ ! વડી-લોત્તું કહ્યું બાળકે માન્ય રાખવું જોઈએ. તેમ જ અતિ-થિની મનોકામના પૂર્ણ કરવી જોઈએ એ ખરી વાત છે. તોપણ આપની આ આજ્ઞાના હું આપોઆપ સ્વીકાર કરી શકતો નથી. પુરોહિતપદ છું એ ધર્મશીલ પુરુષોએ નિર્દિવ કર્મ ગણ્યું છે. તે બ્રહ્મતેજનો નારા કરનાર છે. કેવળ એક રાત્રીના અને રાત્રના હિતને કેંદ્રમાં રાખી પુરોહિતપદ લેનાર આદ્યજ્ઞના મનમાં સમસ્ત જીવસૃષ્ટિ માટે સમન્તાપ કેળવી શકાતો નથી. ઊલટું હકય સંકુચિત બને છે. સ્વાર્થ અને પરમાર્થનો ત્યાં વિરોધ હત્યન થાય છે. દુષ્ટોદ્ધિ પુરુષ આવા પુરોહિતપદથી રાજ થાય છે.’

‘હે ત્વજપુત્ર વિશ્વરૂપ !’ બ્રહ્માએ વચમાં કહ્યું:

‘કર્મની ગતિ ગૂઢન છે, અધિષ્ઠાન વગર કોઈ મનુષ્ય

પોતાનું કર્મ સિદ્ધ કરી શકતો નથી. જેનું અધિષ્ઠાન મળે તે પ્રમાણે કર્મ કરી સંતોષોક્તિએ લોકસંમદને અર્થે આચરણ કરવાં જોઈએ. દૈત્ય અને દેવ, તારે મન બંને સમાન છે. પણ રાત્ર્યમદથી ઉન્મત બની દૈત્યો હાલમાં પ્રબળે રંજાઈ છે. એ સ્થિતિ અટકાવવા તેમનો પરાજય આવશ્યક છે. ઇંદ્રદેવ પુરોહિત વગર યુદ્ધ ખેડી શકે તેમ નથી. અત્યારે તારામાં નેટહું બ્રહ્મતેજ છે, સમન્ છે અને લોકલ્લાણની વૃત્તિ છે તેટલી કોઈ અન્યમાં નથી એ અને ખ્યાસ હોવાથી તને પુરોહિતપદે લાવવા હું જ આમંત્ર કરું છું; એનો તારે આનાદર કરવો ચોખ્ય નથી.’

બ્રહ્માનાં આ વાક્યો સાંભળી વિશ્વરૂપે શિર નમાવ્યું ને ઇંદ્રના પુરોહિતપદનો સ્વીકાર કરી ઇંદ્રને અનેકવિધ ઉપદેશોથી યુદ્ધકર્મમાં પ્રેરણા આપવા લાગ્યો. નિખાલસ દિલના બ્રહ્મણ વિશ્વરૂપે પોતાની સર્વ વિધા ઇંદ્રરાજને શીખવી. પોતાની શુભમાં શુભ વિધા કે જે દધીયિ નિષિ પાસેથી ત્વજને મળી હતી અને ત્વજ પારોથી પોતે પામ્યો હતો તે નારાયણકવચરૂપ વિધા ઇંદ્રને આપીને વિશ્વરૂપે ઇંદ્રને રાત્રીઓથી નિર્ભય બનાવ્યો અને દૈત્યોનું મૈથર્ય જોકે શુકાચાર્પના પુરોહિતપદે નિર્ભર હતું તે છતાં વિશ્વરૂપે પોતાના નારાયણકવચના પ્રલામે, યુદ્ધમાં ઇંદ્રને વિજય આપવી સ્વર્ગનું રાત્ર્ય પાછું અપાવ્યું.

દૈત્યોને હરાવી ઇંદ્રે સ્વર્ગનું રાત્ર્ય પાછું મેળવ્યું પણ પોતાનું રાત્ર્ય નિઃકંટક રાખવા માટે ઇંદ્રને ઉપાયો ચોજવા હતા. વિશ્વરૂપે પુરોહિતપદે આવવામાં કરેલી આનાકાતીને અંગે, અમુક દેવોએ ઇંદ્રને પૂર્વબદને અંગે કરેલી વાતોને કારણે, ઇંદ્રને વિશ્વરૂપ માટે પણ શંકા જન્મી હતી. દૈત્યકન્યા રચનાનો પુત્ર જોકે પોતાનો ભત્રીજો હતો તોપણ દૈત્યોનો ભાણેજ હતો. એ વાત ઇંદ્રના મનમાંથી ખસતી ન હતી. પિતામહની આજ્ઞાથી કેવળ વિશ્વરૂપે પુરોહિતપદ સ્વીકાર્યું હતું; સ્વેચ્છાએ નહીં એ હકીકત પણ વિશ્વરૂપના હિતથી વિરુદ્ધ બની ગઈ પણ બૃહસ્પતિ હાલ પાછા આવ્યા ન હતા. દૈત્યોનો પૂર્ણનારા યથો ન હતો. દૈત્યોને નિરોધ કરવાની વૃત્તિ ઇંદ્રને હતી પણ વિશ્વરૂપની એમાં સહમતિ ન હતી. શંકા યદ્ય કે આ રીતે દૈત્યોને જીવતા રાખી વિશ્વરૂપ પોતાને તથા સ્વર્ગને અંકસમાં રાખવા માગે છે. અને એ રીતે કાળક્રમે વિશ્વરૂપ શું ચાલબાજ નહીં રમે ? એ ભત્રીજા અનેક શંકાઓથી ઇંદ્રને મનઃસાંતિ રહી નહીં તે અસ્વસ્થ થઈ ગયો.

પ્રભમાં પોતા માટે પ્રેમ હત્યન થાય તે માટે, પોતાની ધર્મનિષ્ઠાની પ્રતિષ્ઠા પ્રેક્ષાકમાં સાબિત કરવા ઇંદ્રે યજ્ઞ-યાજ્ઞ શરૂ કરવા વિશ્વરૂપને વાત કરી. ઇંદ્રને છાની આશા હતી કે મુરોહિત બૃહસ્પતિને એ વાતની બાજુ થતાં દુરવ પાછાં આવશે. અને એ રીતે વિશ્વરૂપને દુરત દૂર કરી એ

નિષ્કંટક રાજ્ય ચલાવશે. વિશ્વરૂપે તેા ઇંદ્રની ધર્મવ્રતિ નેઈ યજ્ઞયાગાદિ કરાવવા હા કહી ને ઇંદ્ર પર યુગી થઈ અનેક ગુપ્ત વિદ્યાઓ તેને આપવા લાગ્યા. તથા જગતમાં સમદષ્ટિની મહત્તા સમજાવવા લાગ્યા. આ સમદષ્ટિની વાતથી ઇંદ્રના મનમાં ક્રોધાગ્નિ પ્રકટતો હતો તે વિશ્વરૂપ કળી ન શક્યો.

નિખાલસ હિલના વિશ્વરૂપ પાસેથી સર્વ વિદ્યા સંપાદન કરી ઇંદ્રનારો યજ્ઞ શરૂ કરાવ્યા. તેમાં હોતા વિશ્વરૂપ હતો. યજ્ઞમાં દેવોને ભાગ આપવા ને એ રીતે મૈત્રી સાધવા વિશ્વરૂપે ઇંદ્રને કહ્યું. ઉત્તરમાં ઇંદ્રે કહ્યું: 'હાલ તુરત તેા મને એમ થાય છે કે આપણે દ્રુક પતાવીએ.'

ઇંદ્રની આ વાત વિશ્વરૂપને રુચિ નહીં.

દેવોની સ્થિતિ યુદ્ધ પછી વિષમ બની હતી. આપત્તિ-ઓ દૂર કરવાના ઉપાયો ચોળવા તેઓ વિશ્વરૂપની સલાહ લેવા માગતા હતા. ઇંદ્રનું પુરોહિતપદ સ્વીકાર્યા પહેલાં વિશ્વરૂપની યજ્ઞી સલાહો દેવોને મદદરૂપ બની હતી. તેથી આ વખતે એ વાત યાદ રાખી એક દિવસ દેવોએ પોતાના એક પ્રતિનિધિ દ્વારે વિશ્વરૂપની સલાહ લેવા અમરાપુરીમાં મોકલ્યા. ઇંદ્રના ગુપ્તચરોએ તેને આવતો જોળખી ઇંદ્રને તુરત જાણ કરી. ઇંદ્રે જાણે જ વિશ્વરૂપની ચર્ચા જાણી. વિશ્વરૂપ પાસે પહોંચી ગુપ્ત વેશમાં દેવોના પ્રતિનિધિએ ક્રોધાત્મક સલાહ માગી. ત્યારે દ્વાર પાછળ સંતાઈને ઇંદ્ર આ ચર્ચા સાંભળતો હતો.

વિશ્વરૂપે કહ્યું: 'તમે સમજો છો કે હાલમાં હું તમને બધી રીતે અનુકૂળ બની શકું તેવી સ્થિતિમાં નથી. મારા અચારે આપદર્મ છે. ઇંદ્રનો હું પુરોહિત છું. ઇંદ્રની ઈચ્છા વિરુદ્ધ થઈ દેવોનો પૂર્ણનાશ થતો મેં અટકાવ્યો છે. હું તમારું પણ કલ્યાણ ઈચ્છું છું. પણ અહીં રહ્યાં રહ્યાં મારાથી ક્યું બને તેમ નથી. વળી આ લોકોને મારામાં પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય તેમ મને લાગતું નથી. એવા અણુવિશ્વાસના વાતાવરણમાં મારા જેવાથી કર્તવ્યસિદ્ધિ થતી નથી. પણ એ જુદી વાત છે. આ વાત સાંભળો. મને મારા ગુપ્ત-ચરો મારફત ખબર મળ્યા કે જુદરૂપતિની જે-તાર ક્રોધવશેને ભાગ મળી છે. અને તેમણે ઇંદ્રની વતી જુદરૂપતિને પાછા આવવા વિનંતિ કરી છે. હવે આ સાથે દેવોનો પણ રોષ ખતાવી દઉં. દેવો મિથ્યાકિમાનને અગ્રિ પાછા પડે છે. જુદરૂપતિની સન્મુખ ઇંદ્રનો દોષ ખતાવવાનું દેવોને પ્રયોજન ન હોયું નેઈએ. મને ખબર મળ્યા છે કે તમારામાંના જે-તાર મુખ્ય યોદ્ધાઓએ થોડા દિન અગાઉ જુદરૂપતિને મળીને દેવ અને દાનવ વચ્ચે ભેદ જણાવવા દેવોની મુદત્તા બતાવી હતી. એથી તેા દેવગુરૂને દેવોનો નાશ કરવાનો ક્રોધાગ્નિ પ્રકટ્યો છે. તમારે લાણેજ ઇંદ્રનો પુરોહિત છે તેા જ ઇંદ્ર સ્વ-

ર્ગનું. રાજ્ય ભોગવે છે એવો અર્થકાર મિથ્યા છે. એ અર્થકાર તમને અને મને બંનેને હાનિકર છે. હું એટલું સમજું છું કે હું પુરોહિત છું કારણકે હું વિશ્વરૂપ છું. માત્ર દેવોનો લાણેજ કદી ઇંદ્રનો પુરોહિત નહીં બને. મારે મન દેવ કે દેવમાં ભેદ નથી. હું બંનેનો સુયોગ રોધું છું.'

'તો પછી અમને દેવોને મદદ આપવાનું તમારાથી ક્યારે બનશે?' દેવોના પ્રતિનિધિએ પૂછ્યું.

'દ્રુક વખતમાં જ. મારા સિવાય આ વાત કોઈ જાણતું નથી કે જુદરૂપતિ થોડા દિનસમાં જ અહીં આવશે. તે દરમિયાન હું ઈંદ્રો યજ્ઞ ને તે પછી સહુના કલ્યાણ માટે બનતું કરીશ.'

'જરૂર કરશો?' દેવે પૂછ્યું.

'નિઃસંશય' વિશ્વરૂપે કહ્યું ને પ્રતિનિધિએ વિદાયલીધી.

વિશ્વરૂપનું મન સમદષ્ટિના વિચારે ચડી ગયું: 'અહો! કેટલી વિચિત્રતા છે! શું દેવ કે દેવ કે મનુષ્ય! સહુના સ્વભાવની કેટલી બધી મર્યાદા છે? સુદિના વિશાળ ફલક પર ઈંદ્રપ્રાશિનાં સાધનોને પાર નથી. પણ કાંઈને પોતાનું હિત સૂઝતું નથી. અંહલાવી બ્યક્તિઓને બીજા પર સ્વામીત્વ મેળવવા ઇચ્છા થાય છે. ક્રેય વિસ્મરીને અર્ધ-કારતા સ્વેચ્છાએ શુભામ બને છે. વિવેક બૂલી નય છે. મારા પ્રબળો પરિસ્થિતિને અગ્રે સફળ થયા નથી. સાક્ષ્યની આશા રાખું છું. પ્રયત્નમાં પાછી પાની નહીં કરું. ઇંદ્ર અને જુદરૂપતિને બંનેને અહીંથી ગયા પહેલાં હું સમભવીશ કે પક્ષ એ પક્ષ છે: એ પૂર્ણ અંજ નથી. પક્ષનું કાર્ય લડી મરવાનું નથી. કૃષ્ણ અને શુક્લ એ પક્ષોની એક માસની ગતિ રહે છે. પક્ષીને જે પક્ષ હોય છે. બંને પક્ષના સહકારમય ચલનથી પક્ષી સમતોલપણે આકાશમાં ઉડે છે. બંને પક્ષે અન્યેન્ય સહકાર સાધી અંજ સમસ્તને ઊર્ધ્વ પ્રયાણમાં વેગ આપવો નેઈએ. બંને પક્ષોએ પોતાનાં વિશિષ્ટ તત્ત્વોનો ફાળો આપી સુદિને ઉન્નતિને માર્ગે દોરી જવી નેઈએ.'

'વિશ્વરૂપ!' ક્રોધાવેશમય સંજોષધની ધ્વાનાવસ્થિત અવસ્થામાંથી જાગત યઈ વિશ્વરૂપે બેસ્યું તેા રાત્રસન્નજ ઇંદ્ર આયુષ્ય ઉગામી સામે બેસો હતો. 'તારી બધી હિલ-ચાલ હું સમજ ગયો છું.' રક્ષકે ઇંદ્રે કહ્યું.

ગોઠણ પર સરી પડેલ ઉપવસ્ત્રને ઊંચકી સરખું કરતાં સ્નેહમયોં સ્વરે વિશ્વરૂપે કહ્યું: 'શું છે સુરપતિ?'

'દંભી!' કહેતાં ઇંદ્રે આવેગમાં વિશ્વરૂપ પર વજ્ર ફેંક્યું.

આ શું બની રહ્યું છે એ સમજાય અને દાઘ ઊંચી કરી શકાય તે પહેલાં તો ઇંદ્રનું વજ્ર વિશ્વરૂપના ગળા પર પડ્યું અને ત્વષ્ટાપુત્ર આસન પર એમ ને એમ ઢળી પડ્યો.

હાહાકાર થતાં વાર ન લાગી. વિશ્વરૂપના વધની વાત સર્વજ્ઞ પ્રસરી ગઈ. એ સાથે જે દિવસમાં જુદરૂપતિ આવે છે એ સમાચાર ઇંદ્રને મળી ચૂક્યા હતા.

ખીજે દિવસે ઇંદરાજની બરી સમામાં મુખ્ય સભાસદે બેઠા થઈ નમ્ર-વરે કહ્યું: 'મહારાજ! ત્વઘાપુત્રનો વધ ઘણાને અયોગ્ય જણાયો છે. આપના બંધુ ત્વજ્ઞાના કોધનો પાર નથી. વિશ્વાસપાત બદલ એ આપના પર વેર લેવા માગે છે અને ઇંદરાજને ઉત્પન્ન કરવા સર્વ થયો શક્ય છે. આપે પુરોહિત વિશ્વામના વધનો યોગ્ય કારણો સહિત જાણસો કરવા જોઈએ કે જેથી દેવોની રાજ્ય-પ્રજ્ઞામાં સંવર્ન વિશ્વાસ થોડે અને આપણા નીતિબળને અંગે દેવોને સર્વજ્ઞ સન્માન મળે.'

પોતાનું વક્તવ્ય રજૂ કરતાં ઇંદરાજે કહ્યું: 'હે સભાસદો! રાજ્યધર્મ-વેતાઓને તથા રાજ્યને માટે વદન હતો.... વિશ્વરૂપ મારો બચીને હતો. શ્રાક્ષણમાં ઉત્તમ હતો. એના અત્યારસુધીના પુરોહિતપણામાં ખામી ન હતી. એવા વિશિષ્ટ શ્રાક્ષ્યનો વધ કરતાં મને કેટલું દુઃખ થયું હતો તે આપ સર્વેએ સમજી લેવું ઘટે છે. દુઃખ એ મારી અગત વાત છે રાજ્યવ્યવહારમાં અગત લાગણીને સ્થાન નથી. રાજ્યનું હિત લક્ષમાં રાખી મું રાજ્યે કે સ્થાનાન્ય સેવકે પોતાનું આચરણ રાખવું જોઈએ. રાજ્ય-પ્રીતનો ધુનો કરનાર સર્વ કોઈને હૃદ દેવો જોઈએ એ સનાતન ધર્મ છે. મને જણાવતાં દુઃખ થાય છે કે વિશ્વરૂપ મારા બંધુ દેવપુત્ર ત્વજ્ઞાનો પુત્ર હતો તેમ ફેલકન્યા જયનાનો પણ પુત્ર હતો. તેણે હાલમાં દેવો વિરુદ્ધ યુદ્ધ દેવોનો પક્ષ લેવા માંગ્યો હતો જે આપણામાંથી થોડા જાણે છે. તેની વિરોધ સાબિતી જરૂરપતિ દુરદેવ આવશે એટલે આપશે. તેમ જ એક ફેલ કે જે મુશ્વેરો વિષરૂપને મળવા આવ્યો હતો તે અર્ધાંધી જતાં કેદ પકડાયો છે. તેને સજા મધ્યે આપ મેરો એટલે ખાલરી થયો. વિશ્વરૂપ શ્રાક્ષણ હતો અને નથી પુરોહિત હતો પણ તેનો વધ કેમ થઈ શકે એ સંકાત સમાધાન માટે કહેવાનું કે ડુરદેવ જરૂરપતિનું વાક્ય છે કે:—

મુગાંધ્યવર્ગે નવ્ય વર્ગાકામજાતઃ

હમ્ય પ્રાગ્લભ્ય 'જો મવતિ શાશ્વતઃ ॥

તાર્પર્ય કે 'ગર્વેન્મત જતી યુગ્ધ એ કરી રાજ્યના હિત વિરુદ્ધ આચરણ કરે અને કર્તવ્યવિરોધી હીન થાય તો તેને શાશ્વત હૃદ દેવો જોઈએ.' આ માત્ર દેવોનો ન્યાય છે તેમ નથી. દેવોના યુગ્ધ શુકાસર્વ પણ આવા વિષયનું કહે છે કે વેદવેદાંગને ચાર પામેરો એવો શ્રાક્ષણ જે રાજ્ય વિરુદ્ધ અટપટ કરે તો ધર્મિષ્ઠ રાજ્યે રાજ્યી તેનો નાશ કરવો. આ પાપ ગણાત નથી. જલદુર્ધ ધર્મરક્ષા કરવાનું મુશ્વે મળે છે. મને વિશ્વરૂપના વધથી જે એક વાત છે તે વજીવી શકું તેમ નથી. પણ કર્તવ્ય એ એક-માત્ર રાજ્યે પાળવાનો ધર્મ હોઈ હું અન્યથા વર્તી શકું નહીં.'

પોતાના વક્તવ્યથી પ્રસન્ન થતી જતી સભા જોઈને આટલું કહી ઇંદ પોતાના આસને તિર યથા અને સમાને વિજરાવા કહ્યું.

સભા વિસર્જન થયાની નોબતો રાજદ્વાર પર ગાજ રહી.

ધોંડો કેશવ કવે

[પાના ૧૬નું સંધિલ

વીતે છે. રાજકારણથી તદ્દન અલિપ્ત છતાં હિન્દી અંગ્રેજ સેવા કરનાર સાધુચરિત્ર કવે સાહેબ મહારાષ્ટ્ર જ નહીં ભારતવર્ષનું અણ્ણમોહન રત્ન છે. જીવનમાં સમ્યાઈ, ખડતલપણું, ધૃષ્ટધર્મ, સેવાતાવ, વિદ્વતા વગેરે શ્રેણી કેળવવા મથતા જિજ્ઞાસુઓને માટે કવે સાહેબનું ચરિત્ર આદર્શરૂપ છે. ઉત્તેજના, ચાંચલ્ય, બહિર્મુખતાના આ જમાનામાં સાંત, સ્થિર અને અત્યંત મહાપુરુષોનાં જીવન રાજ્યકલતમાં અત્યંત ઉપયોગી નીવડવાના છે. પ્રાતઃસ્મરણીય કવે સાહેબ તેની જ એક મહાન વિશ્વવિદ છે. ઈશ્વર તેમને લીધાંધુ કરો!

મુંબઈ, બ્રિટીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં

હુકમનામા ફરાલવા, લેણું વસૂલ કરવા

લખો યા મળો

મગનલાલ એચ. લાટ

આંતર્રાષ્ટ્રીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,

દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ

ખખખર બિઝનેસ, સી. પી. રોડ

મુંબઈ ૪

મગન લઈ ચૂક્યું છે

સ પ ય ર

લે. મયૂર

બાળકોથી માંડીને વૃદ્ધો સુધીનાં

રસિક વાર્તાપ્રવાહમાં એવી જતી

અનોખી પૌરાણિક કથા

મહાભારતમાં પડેલી 'સપ્તચક્ર'ની પ્રશ્ન-

જવાઈ લોકોત્તરને એક સળંગ વાર્તારૂપે

લેખકે રસમય શૈલીમાં આવે રજૂ કરી છે.

કિંમત ૧ રૂપિયા

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ : લાવનગર

પિતૃભૂમિના માથા પરથી ઓળધોળ થઈ જવા નીકળેલી ચીની રૂપસુંદરીનું

ઓગણીસ વરસની ગોરી ગોરી વાંગ વાંગ-હેંગ એક દિવસ ગોરલા હુકડીના સરદાર ચાઓટંગ પાસે પહેાંચી ગઈ.

સ મ પ રૂ

લેખક

મનમથ

‘ચાઓ ! મને તારી ટોળીમાં રાખીશ ?’

‘વાત સાંભળીને ચાઓ તો એકદમ દરડી જ પડ્યો.

‘કેમ કાંઈ નશોળગ્યો કર્યો છે કે શું, વાંગ !’

‘તે વિના તો અમરથી આવી રહ્યા ? નશો જ કર્યો છે, ખૂબ જ નશો કર્યો છે. એનો કંઈ તો કાંઈ કાળે નહિ જીતરે’

‘એવો તે શેનો નશો કર્યો છે ? અશીલુ, ચરસ.....!’

‘અરે મૂરખ ! અશીલુ-ચરસનો નશો કર્યાં સુંડી ટકે ? આ તો એવી ચીજનો નશો કર્યો છે કે એનો કંઈ, કંઈ નહિ કાંઈ કાળે નહિ જીતરે. એ તો જીવન સાથે જડાઈ ગયો છે. પ્રાણ પરવારી બેસશે ત્યારે જ એનો નશો જીતરશે.’

‘ઓહો વાંગ ! કેંકે અદ્ભુત વસ્તુ ગોની કાઢી લાગે છે. કહે તો ખરી શેનો નશો કર્યો છે ?’

‘ચાઓ ! તું અહીં રહ્યો રહ્યો શું કરે છે ?’

‘કેમ વળી ! જાપાનીઝોને રમકું છું.’

‘શા માટે ?’

‘એ તે કાંઈ પૂછવાનું છે ? ચીનો જાપાનીઝોને શા માટે રમકે ?’

‘કહે તો ખરો શા માટે ?’

‘પિતૃભૂમિને એના આરથી મુક્ત કરવા માટે !’

‘શા માટે એ ઉપાધિ વહેરી બેઠો છે ? તારી ઉમરે તો તારે ખાનુગીતું ને મોજ કરવી. સુંદરી સાથેના વિનોદ-કંડોલ.....’

‘વાંગ ! શું હું ચીનો નથી ? આ ધરતીમાતાનું ધાવણું શું હું નથી લાગ્યો ?...’

‘તો ચાઓ ! જે રંગે તું રંગાયો છે, એ જ રંગ મને પણ ચડી ગયો છે. પિતૃભૂમિનો નશો કાંઈ જેનીતેની વાત છે ?’

‘ત્યારે તો તું ખરેખર રંગે રંગાઈને આવી છે. પણ વાંગ ! તને ખબર છે, અહીં શું છે ?’

‘મોત !’

‘એકલું મોત જ છે ?’

‘મોત નહિ તો બીજું શું છે ?’

‘મોત જ નોઈનું હોય તો ઘેર રજો ફાંસો ખાઈ મરને. એ માટે અહીં શા માટે દોડી આવી છે ?’ ચાઓ દરડ્યો.

‘ચાઓ ! તું મને આમ નિરાશ ન કર. હું પિતૃભૂમિ ઉપરથી ઓળધોળ થઈ જવા અહીં આવી છું...’

‘વાંગ’ તને નિરાશ કરવાની વાત નથી. અમારે તો જેમ ટોળું મોટું થાય એમાં ફાયદો. પણ તને ખબર છે વાંગ, અમે બધા અહીં એકલા મરવા માટે જ નથી આવ્યા. મરવાની છેલ્લી ગતિ તો ખરી જ, પણ મરવાનું પ્રાપ્ત થાય તે પહેલાં બની શકે તેટલા જાપાનીઝોને ખારી નાખવાની તમના. અમને કાંઈને મરવાનું ગમતું નથી. અમે તો અહીં દુસ્મનોને મારવા બેગ મળ્યા છીએ.’

‘તો હું જે તમારી સાથે દુસ્મનોને મારવા મથીય.’

‘મૂરખ છે, મૂરખ,’ ચાઓ દસી પગો.

વાંગ તેની સાથું ગુસ્સાથી નોઈ રડી. તેના ઓગ વદન ઉપર લોહી ધસી આવ્યું અને તે વધુ રૂપાળી દેખાવા લાગી.

‘ગુસ્સે ન થા, વાંગ ! હું તને અમારી ટોળીમાં બેળવવાની ના પાડતો નથી. તારા જેવી દેશની કુમારિકાઓ અમને આવી મળે તો તો દેશનો વહેવો છુટકારો થાય. પણ હું તને પૂછું છું વાંગ, તને હથિયાર વાપરતાં આવડે છે ?’

‘હથિયાર !’ વાંગ મૂંઝાણી.

‘તને ગોળી છોડનાં આવડે છે ?’

‘ના.’ વાંગ નીચું નોઈ રહી.

‘તને ધાર્વા નિશાન પાડતાં આવડે છે ?’

‘ના.’

‘ત્યારે વાંગ, તું અમારી સાથે રડીને અમને શું મદદ કરીશ ? અહીં તો હુકડા પડખમ અહર્નિશ વાગી રહ્યાં છે. હથિયારો વીંચાય છે. ધાણી ફૂટતી હોય એમ ગોળાઓની તમાતડી બોલે છે.’

‘પણ-પણ-હું પિતૃભૂમિને ચરણે મારું’ બલિદાન
દેવા આવી છું.’

‘મૂરખી થા મા, વાંગ! ચીનાઓ એમ જ પ્રાણનું
બલિદાન આપી દેતા હોય તો જાપાનીઓ તો એની જ
વાટ ભુજો છે. એ તો પશુ છે પશુ. એમ ને એમ
ને ચીન ખવાસ યથ જતું હોય તો એમની તો
મહેનત અને દારૂગોળો અને અગ્ની નય. અમે બલિ-
દાન દેવા બેગા થયા નથી. અમે તો પિતૃભૂમિને
ચરણે જાપાનીઓનો બલિ ચકાવવા મથીએ છીએ.
અમુરોના લોહીની ભૂમિ તરસી યથ છે. એ પિતૃ-
ભૂમિની તરસ છિપાવવા અમે જાપાનીઓને શોધી
રહ્યા છીએ. શોધી શોધીને એનાં શીશ વધેરી રહ્યા
છીએ. તનેય પિતૃભૂમિની ધગસ હોય તો પહેલાં
હથિયાર વાપરતાં શીખીજા. પછી તો હું તને અમારી
ટોળાંની સરદાર બનાવીશ.’ ચાઓએ કહ્યું.

વાંગ ધરતી ખણી રહી.

‘નિરાશ ન થા વાંગ! અને ચાઓએ પાછી
કાઢી મૂકી છે એમ માની શાંત બેસી રહીશ નહિ.
ચાઓને એના હથિયારનું અભિમાન છે. તું એનું
અભિમાન ઉતારવા વહેલી વહેલી હથિયાર સજ્જ આવી
પહોંચજો. તારા હૈયામાં પિતૃભૂમિ માટે જે ભાવના
ધબધબી રહી છે, એને સદા પ્રજળની જ રાખજો.
પિતૃભૂમિનો નય.’ ચાઓ વાંગને વાંસે હાથ ફેરવતો
બેઠો બેઠો.

ગિરિકન્દરાનાં એક એક મુખ એ જગનાદ ગ્રીલી
રહ્યાં. શતસહસ્ર મુખે એમાં સૂર પુરાવી રહ્યાં.

‘તો ખડ છું, ચાઓ.’ વાંગની આંખમાં
આંસુ હતો.

‘વહેલી વહેલી પાછી આવજો હો વાંગ! હું તારી
રાહ નેતો જ બેઠો છું.’ ચાઓની આંખમાં પણ
આંસુ હતો. અને નેણે નેણે એ દશ્ય નેત્રું તે દરેકની
આંખમાં આંસુ હતો.

આખું જ ચીન ને આ રંગે રંગાઈ ગય તો ?
ધામે પગમે વાંગ પાછી વળી છે. હૃદયમાં જે
ઊર્મિનાં આદેશનો ઉછાળતી તે હરખબેર દોડી હતી,
તે ઉત્સાહ ઓસરી ગયો છે. ‘કાંઈ જ કામની નથી,
કાંઈ જ કામની નથી,’ એમ તેના કાનમાં કોંક વારે
વારે કહી રહ્યું છે. વાંગનો આત્મા ધવાયો છે, તેની
પિતૃભૂમિને ચરણે વિસર્જન થઈ જવાની ભાવનાની

કોંક મસ્કરી કરી છે અને એનું એકમાત્ર કારણ તેને
હથિયાર વાપરતાં આવડતું નથી.

ચાઓનાં વેણુ તેને હાડાહાડ લાગી ગયાં છે.
એકઠો ચાઓ જ શું હથિયાર વાપરી મળે છે !
આટલું બધું ગુમાન રાખી ફરે છે તે એનું ગુમાન
કોઈ ન હોય ? પોને શું હથિયાર વાપરતાં ન શીખ
શકે ? શા માટે ન શીખી શકે ? હથિયાર વાપરવાનો
શું અમુકનો જ ઇનિશ છે ?

પિતૃભૂમિનો પડકાર અંતરમાં જોડે છે : ‘બધા જ
શીખી શકે. પિતૃભૂમિની જેને અંખના છે તે બધા જ
પિતૃભૂમિને માથેથી ઝોળાળેજા યથ શકે.’

અને વાંગ તે દિવસથી બસ એક જ કામમાં
મશગૂલ છે. રાત અને દિવસ બસ હથિયાર, હથિયાર
અને હથિયાર જ ઢોળાળી રહી છે. પૂરા ત્રણ માસ
નથી વીત્યા ત્યાં તો ચીનની એ નારી ધાયાં નિશાન
પાડતી યથ ગઈ છે. એની ઉમ તપસ્યા એણે એ
સિદ્ધિ માટે કરી છે.

હથિયાર સજ્જને ફરીથી એ ગિરિકન્દરામાં બધ
છે. ચાઓ એની જ વાટ નેતો હતો. બધા જ એનું
સ્વાગત કરે છે. બધા જ એનો જગનાદ ઉચ્ચારે છે
અને ચાઓ વચ્ચે પડ્યો છે. વાંગ એક દુકાની
સરદાર બની છે.

ત્રણ મહિનાનું મોકું થયું છે. ત્રણ ત્રણ મહિ-
નાથી એણે હૈયાના યતનનાદ ચમત્કારી રાખ્યા છે.
હવે તો એ બંધ તૂટી ગયા છે. વાંગ ચારે તરફ
મારી મારી ફરે છે. પર્વતનાં દેવેદેશાં ઢોળે છે,
જાપાનીઓના સગડ કાટે છે, પીછો પકડે છે, તગડે છે.

એક દિવસ એને મોઝા મળી ગય છે. સમાચાર
મળ્યા છે કે પર્વતોની ખીણમાં જાપાનીઓ અડો
જમાવી પડ્યા છે. રંગરાગની મહેફિલો બેઠી રહી છે.
વાંગ સમાચાર સાંભળી આવેશમાં આવી ગય છે.
એને નશો ચડે છે, એ હથિયાર સજ્જ છે. ત્રીસ માણ-
સોની દુકાની લઈ તે નીકળે છે. એના પતિને પણ
એણે સાથે લીધો છે. ક્યાં છે જાપાનીઓ ? ક્યાં છે
કુસ્મતા ? એની રંગમ જાણે અધીરી બની ગઈ છે.
નેશમાં તે નેશમાં તે જાપાનીઓના બેડા ઉપર
ધસી ગય છે.

પણ...પણ...ધારણા ઊંધી વળે છે. આતમી
અધૂરી હતી એમ જણાય છે. જાપાનીઓ તો પૂરેપૂરા

સળગે જની બેઠા છે. હવે તો બીજા ભાગે જ નથી. હથિયારો ખખડે છે, સામસામી ગોળાઓ વહૂટે છે અને વાંગને સમગળ છે કે. પોતે શૂલ કરી છે. કેવળ ત્રીસ માણસો સાથે આ જપાની સમુદ્રને નહિ પહોંચી વળાય.

પાછા ફરી જવામાં જ સક્ષમતી છે. 'પાછા ફરો.' હુકમ વહૂટે છે, વાંગના સાથીઓ પાછાં પગલાં કરે છે અને એ બધાને આવરી લેતી વાંગ સન્મુખનો મોરચો સંભાળી રહી છે.

ત્યાં તે વાંગનો પતિ ચિત્કાર કરી બેઠે છે. દુશ્મનની ગોળા એના પગમાં પેસી ગઈ છે. વાંગ પતિને સંભાળવા મથે છે, લાંબી ગોળાથી પોતે વીંધાઈ જાય છે. દુશ્મનો આંખી વળ્યા છે. ત્રીસમાંથી એકેય જીવતો નહિ જાય એમ લાગે છે. પિતૃભૂમિ! પિતૃભૂમિ! વાંગનું હૈયું પોકારી બેઠે છે.

'પિતૃભૂમિ કલૈયાકુવરનાં બલિદાન માગે છે.' એની એક શિરા બોલતી જણાય છે.

'નહિ, પિતૃભૂમિ જપાનીઓનું શોષિત માગે છે.' ફરીથી એ નારીના ધનધારા સંભળાય છે.

'પિતૃભૂમિ! પિતૃભૂમિ!' નારીએ નારીએ ધનધારા બોલે છે.

અને વાંગનો હુકમ છૂટે છે: 'બધા જ નાસી છૂટો. હું અહીં દુશ્મનોને ખાળી રાખીશ.'

સાથીઓ પૂછે છે: 'પછી તારું શું વાંગ?'

'પિતૃભૂમિ! પિતૃભૂમિ!' વાંગ પોકારી બેઠે છે.

'પિતૃભૂમિનો જય.' સાથીઓને અવાજ તેમાં બળે છે.

'જાઓ. નાસી જાઓ.' અને વાંગ તો એક ખડકની ઝાંચ લઈ દુશ્મન સામે મોરચો માંડી બેસી ગઈ છે.

ગોળાઓની તડાતડી બોલે છે. જપાનીઓ આ અદસ્ય વરસાદ સામે ખચકીને બેસી રહી ગયા છે. ક્યાંથી આ અનંત ધારા સરી રહી છે એની ખબર પડતી નથી. ગોળાઓ વરસે જ જાય છે. વાંગને જાણે સો સો હાથ પ્રગટ્યા છે.

ગોળાઓ ખૂટવા આવી છે. વાંગ વિચાર કરે છે કે અવાજ બંધ થશે એટલે તો જપાનીઓ તૂટી પડશે અને પછી તો કદાચ પોતે જીવતી પકડાઈ જાય! — જીવતી પકડાઈ જાય? એ હવસભૂખ્યા માનવસરખુ રાક્ષસોના હાથમાં જીવતી પડે? એની નજર એના દેહસૌજન્ય ઉપર એકાએક પડે છે. જીવાનીની રંગો-

ળાઓ પડી ગઈ છે. રૂપનાં સરોવર ઊલી વળ્યાં છે. પિતૃભૂમિએ પોગેલો આ દેહ જપાનીઓને હવાસે કરું? ના! ના! ના! એના હૃદયની એકેએક તંત્રી નકાર લાગી રહી છે.

પથ એ નકારમાંથી વાંગને નવો વિચાર સૂઝે છે. ચાઓએ તે દિવસે કહ્યું હતું: 'અમે તો જપાનીઓને વધેરવા મથીએ છીએ.' એકેએક ચીનાતો એ મંત્ર જની મથે હતો. 'જપાનીઓને કાપી નાખો.' સામે બેલા બેલા જપાનીઓ દાંતવડકાઈ કરે છે. એમની લોચ ધરણીએ ન જોઈ લાંબુની વાંગના જીવને જીવ શે વળે? જપાનીઓ મરવા જ નોઈએ.

એ વિચારમાંથી એના દેહનું સૌંદર્ય અને એની જીવાની એની નજર આગળ નાચી રહે છે. વાંગ નિર્ભય ફરી લીધો છે. તે ઝાંચારમાંથી બહાર આવે છે. પોકારી બેઠે છે: 'હું શરણે આવવા તૈયાર છું.' મને જીવતી પકડી લ્યો.'

બે હાથ બંધા કરી વાંગ બેસી રહી છે. સામે બેલા બેલા જપાનીઓ એના દેહનું સૌંદર્ય અને મદકરી કાયા નોઈરલા છે. મદન રંગમાં ચક્રો છે અને હવસભૂખ્યા જપાનીઓ ચીનની એ નારીનું નોખન-ધન લૂંટી લેવા દોટ કાઢે છે.

ધાયું લક્ષ્ય મળી ગયું છે. વીજળીના ચમકારાની જેમ વાંગ ખડકની ઝાંચે બરાબ છે. ફરીથી ગોળાઓની ત્રમઝટ બોલે છે. લોચ ઉપર લોચ ધરણીએ ઢળવા માંડી છે. પિતૃભૂમિનું તર્પણ રાક્ષયું છે. મા ચામુંડા પિતૃભૂમિને દૈવે જપાનીઓની રૂંદમાળ ધરાવી રહી છે.

પથ હવે તો ગોળાઓ સાથે જ ખૂટી છે અને એક જ ગોળી બાકી છે. એ ખડકાસ યતાં તો વાંગ ખરેખર દુશ્મનોના હાથમાં જઈ પડશે. એ ગોળી છોડતાં પહેલાં વાંગ વિચારે ચડે છે: આ કાયા આખરે જપાનીઓના હાથમાં જઈ પડશે? દુશ્મનો એને રગદોળશે! 'પિતૃભૂમિ! પિતૃભૂમિ!' તેનો આત્મા તલબે છે.

દિશા દિશામાંથી એક અવાજ બેઠે છે: 'બલિદાન! બલિદાન!'

દિશાએ એને માર્ગ બતાવ્યો છે. પિતૃભૂમિએ એનું બલિદાન માગ્યું છે. 'પિતૃભૂમિનો જય' વાંગની છેલ્લી ગોળી વહૂટે છે. વાંગ નિષ્કેટ જની ધરણીએ ઢળી પડે છે.

અચ્યાઓનાં દરેક દરદો માટે
વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતાની
અનાવેલી-રજીસ્ટર્ડ કાઠીયાવાડી
બાલામૃત સોગઠી

એક અમૃતસુદ્ય દવા છે
માટે આજેજ એક ડબી મંગાવી તમારાં વહાલાં અચ્યાઓને અનેક
દરદોમાંથી સુકા કરી તંદુરસ્ત બનાવો. કી. ડબી એકના બાર આના
ઠે. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી ડીપો આંબાચોક ભાવનગર
મુંબઈમાં મળવાનું કંકાણું કેશ કલ્યાણ ડીપો-૧ લી સુતારગદ્દીની નાકે-મુંબઈ નં. ૪

મેલેરીઆ તાવને માટે સીલ્વર કોટેડ “ મેલેરીન પીલ્સ ” જરૂર ઉપયોગ કરો.
અમારી અનાવેલી કી. ૧૦૦ ગોળાની બા. ૧ નો રૂ. ૧. ૨૫ ગોળાનું પેકેટ પ્રચાર અર્થે મફત.
પોસ્ટેજ માટે બે આનાની ડીકોટ ભાવનગરના સીરનામે બીડી તદ્દન મફત મંગાવી લ્યો.

દેશના નેતાઓ કહે છે કે... સ્વરાજ્ય મેળવવા માટે જીહ્વિયોગ કેળવવો
જોઈએ... સૌ કોણ પોતાના હાથે તૈયાર કરી શકે
તેવું મુગંધી અને શુભકારી તેજ બનાવવા માટે આયુર્વેદિક ઠંડા વસાણામાંથી બનાવેલો

કેશ કલ્યાણ મસાલો—વાપરો

કી. ડબા ૧ ના બાર આના—વી. પી. પોસ્ટેજ જુદું. એક ડાઘામાંથી પાંચ રતલ તેજ બની શકે છે.
એકજ અજમાવશથી તેજનો પ્રકાર અને શુભ આપોઆપ સમજવામાં આવશે.

ઠે૦ કેશકલ્યાણ ડીપો—ખેતવાડી મેનરોડ ૧ લી સુતારગદ્દીના નાકે મુંબઈ. ૪.

ભાવનગરના એજન્ટ—વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા આંબાચોક ભાવનગર.

ગુજરાતના સોલ એજન્ટ—મેસર્સ મનસુખતાલ એન્ડ કું. લહેરીપુરા દાવાલ બાજવાડા રોડ વડોદરા.

કાઠીયાવાડના સોલ એજન્ટ—લેડી હોટાસાલ કાળીદાસ કુલ બના કોડીનાર.

ઈંદોર એજન્ટ—રોક દુલીચંદ લેન, પીપલી બાર ઈંદોર

અમદાવાદ—મેસર્સ મનુભાઈ લાલભાઈ એન્ડ કું. ૩૦૦૨/૧ ગાંધીરોડ રતનપોળના નાકે પાસે

કલકત્તા—મેસર્સ નાસયણુજી માધવજી ૮/૦ બી. એલ. પાથન એન્ડ સન્સ. નં. ૭૦ કન્ઝર્ગ સ્ટ્રીટ.

નાસીક—મેસર્સ ‘અ’સીસાલ પ્રધર્સ’ દવાવાળા લક્ષ્મી રોડ વિજયા સીનેમા સામે.

સીંદિવાઈ (ડી. આંદા) શા. નાગરદાસ ત્રીસોવનદાસ જનરલ મરચન્ટ મું. સીંદિવાઈ

એજન્ટ્સી માટે લખો:—કેશ કલ્યાણ ડીપો—મુંબઈ. ૪.

શું તેનાં જુદાં? શું તેની એક એક લટા અને તે પાછળની શું તેની ટાપડીપ!

કહેને કે સવારે ઊઠે ત્યારથી તે રાત્રે સુવે ત્યાં સુધી તે જુદાં ઓળખાં અને અરીસામાં જોયા કરતું તે જ તેનું જીવન હતું... પોતાના રૂમમાં અરીસો... ટેબલ પર અરીસો... કોઠના ખીસામાં નાનો એવો અરીસો... ખાચરૂમમાં અરીસો... અરે! રાત્રે સવાના પલંગની છતમાં પણ અરીસો... કે સૂતાં સૂતાં પણ જુદાં જોઈ શકાય... દર પાંચદસ મિનિટ દાંતિયો ને અરીસો હાથમાં લીધી જ હોય. જ્યાં સુધી મન-ધારી વળાંકફરી લેતો ગોઠવાય નહીં કે વાળ પરથી શરૂ થતા સુંવાળા વાળનો ગુચ્છો એકાદ આડો વળાંક લઈ સ્થિર ન રહે ત્યાં સુધી ન તો તે અરીસાને ઊડતો કે ન તો દાંતિયાને.

જે કહીએ તે... પેલછા કે ગાંડપણ, પણ આ તેનો એક જખ્ખર રોષા હતો... પણ આટલી ચીવટ, આટલી મહેનત, આટલી ધીરજના બદલામાં કંઈ આશા ખરી કે? ફક્ત એક જ!

સુરેખા કહે, 'તારાં આ જુદાં મને પણ ઈર્ષા કરાવે છે... હો બિંદુ!' અને તે તેના નાલુક હાથથી વીંધેરી નાખે...

બિંદુ શું કહે? પ્રેમને ભાષા જ ન હોય!! ખસ... આ નાનીશી આશા ખાતરની તેની ધીરજ અને ગાંડી મહેનત કંઈ સાવ નિષ્ફળ ન જ જતી.

સવાર પશું હોય, ગામ હજી નિંદામાંથી જાગતું હોય. અધું શાંત હોય, ફક્ત પડખેના સુરેખાના ધર-માંથી તેના મધુર ગીતના આળા આળા સર દવામાં રેલાતા હોય, ત્યારે બિંદુ તો દાંતિયો લઈ અરીસા સામે ગોઠવાણો જ હોય... અને?

સુરેખા દોડતી આવી... ફાંકેડું હસી તેના મકાન મહેનતે ગોઠવેલાં વાળ—જુદાં તેની આનાકાની સાંભળ્યા પહેલાં વીંધી નાખતી. બિંદુ જરા ગુસ્સાને ભાવ તો ખતાવતો જતાં તેને સુરુનું આ તોફાન ગમતું તો ખરું જ.

સાંજનાં કોલેજમાંથી આવી જરા સ્વસ્થ થઈ અને વાળ ઓળા મનમાની લટને કપાળ પર રમતી રાખી જરા હાથ કરી બેઠો હોય—ત્યાં સુરેખા આવી, તેને આડીઅવળો વાતોએ ચડાવી અચાનક તેનું ખ્યાન ન હોય ત્યાં 'આ... બાદ વાંઠિયા વાળ!'.

પ્રણય-પ્રવાસનાં સાક્ષી અને સાથી

જુદાં

લેખક
વિલિયમ

બોલી નાના બાળક જેમ તૂટી પડતી અને વાળ વિખેરી તુરંત જ ધડધડ કરતી હાદરો ઊતરી જતી... બિંદુ વિખરાયેલ જુદાં પર હાથ ફેરવતો રસ્તા પરની એવેરીમાંથી તેને ઘેર જતી જોઈ રહેતો.

બિંદુને થતું, 'આ જ જુદાં સુરેખાને આટલી આનંદમાં રાખે છે? આ જ જુદાં પોતાને સ્વસ્થ-વાન કહેવરાવે છે? શું જુદાં સિવાય સુરુને કંઈ બીજું આકર્ષણ નહીં હોય?' આ પરપરા માથ્યા જ કરતી... પણ તેને પ્રત્યુત્તર કાણ આપે? તેનું મન કાણ ક્ષતોપે?

'જો હું એક દિવસ જુદાં ન ઓળું તો?' એક દિવસ બિંદુને આ વિચાર આવ્યો... અને તે વિચારે સાચું સ્વસ્થ પણ લીધું...

તેણે ખરેખર ટાપડીપ ન કરી... સુરેખા તો આવી રોજની જેમ જ, સહેજ હસતી...

'બિંદુ...' પણ તે અચાનક હસતી બંધ થઈ ગઈ, ધરીબર તેની આંખો સામે જોવા લાગી તો ધરી-ભર જુદાં સમગ્રે. આજ તે રોષાની જુદાં, કૃત્રિમ ગંબીર આંખો તેને કંઈ જુદું જ કદી રચાં હતો.

'કાં સુરુ?' તેણે પૂછ્યું. તે નજીક આવી જુદાંમાં આંગળી ફેરવતાં બોલી:

'તું આજ કંઈક ખૂબ સુંદર લાગે છે બિંદુ!'

'એમ?'

'હા એમ! એક વાત કહું? ધણા વખતથી પૂછવાનું મન થયું છે કે તને કાણે કશું કે તું આ જુદાં ઓળે છે ત્યારે જ સુંદર લાગે છે? આ રાજ પાછળ તારી અખૂટ ધીરજ—ચીવટ અધું તને ખૂબ સુંદર બનાવે છે? કદાચ તને એમ લાગે કે તું વિખરાયેલ વાળમાં કુરૂપ લાગતો લઈશ, પણ ના બિંદુ! ખરી રીતે તેમ નથી. તને ગમે ન ગમે તો પ તારાં આ જુદાં કું રોજ વીંધું છું. જેડું છું, અને વિચારું છું કે લેટો તો વિખરાયેલી જ સારી લાગે.'

ખસ... તે આખરી દિન હતો. તે દિવસ પડી

ખિંદુ જીવંતની દરેકર પથુ ન રાખતો. સુરેખા આવતી તોપથુ તે વાળ ન ઓળતો. તે આવતી-વિખરાયેલા વાળ સાથે રમત કરતી અને બન્ને વાતોએ ચડતાં. પરિવર્તન એટલે જ કુદરતનો નિયમ...બધે લાગુ પડતો. જિંદગી, તેના કંઈક પ્રસંગો, તેમાં પથુ પરિવર્તન આવ્યા જ કરે છે.

એક દિવસ સુરેખા આવી.....આ જ તેની આંખોમાં કંઈક નવી જ ચમક હતી. ખિંદુ સામે તેણે દૃષ્ટિ પથુ ન ફેંકી. તેની આંખો દાંતિયો શોધતી હતી, અને શોધ્યો પથુ ખરો. ખિંદુના વિખરાયેલા અવ્યવસ્થિત વાળ વ્યવસ્થિત કરવા લાગી. ખિંદુ મૂઠ બની બેસી રહ્યો...લાગણી બતાવવાની તો રીત નહોતી હોય ને? સુરેખાએ વાળ ઓળ્યા...પહેલાં જેમ ખિંદુ રાખતો તેમ જ લટો રાખી, અરીસો લાવી તેના ચહેરા સામું ધરી બોલી, 'ખરેખર છે ખિંદુ?'

તેનું ધ્યાન અરીસામાં હતું નહીં... 'વિચિત્ર! આખર તો છોકરીની જાત!'

'કેમ? તને ન ગમ્યું?' ખરેખર તને વિચિત્ર લાગે છે?'

'કેમ નહીં? એક વખત તું જ કહેતી હતી કે લટ તો વિખરાયેલી જ સારી લાગે...અને આજે?'

'પથુ ખિંદુ! તેમાં જ મન છે ને? તારી દૃષ્ટિએ તો હું વિચિત્ર જ સારી...પથુ તને આતું કારણ કહું? બા આજ બાપુને કહેતાં હતાં કે આપણે આપણી સુરુનું સગપથુ આ ખિંદુ સાથે કરીએ તો? વળી તે તો આપણી નાતનો જ છે ને? બાપુ તો જાણે કંઈ તારે વિશે સાંભળવા જ તૈયાર ન હતા... કહે કે શું તે ઝીંધરાંવાળા સાથે?'

'છી...છી...છી...હું જ કહે બને આ સાંભળવું ગમે? અસ તો પછી આજથી જ તારે પાછું પહેલાનો ખિંદુ બની જવાનું, તે જ જીવંત અને તે જ ટાપટીપ, બાપુને તો એ ગમે?...કંઈ સમજ્યું?'

'હા...જેવી આશા.'

ખિંદુને આ ટાપટીપનો યાક હતો જ નહોતો અને તેમાં જ સુરેખા ખાતર તો ખાસ...

એક દિવસ...બે દિવસ...ત્રણ દિવસ...ચાર ચડમાં તો સુરુ રોજ ખિંદુ પાસે આવતી પથુ વાળ વાંખતી નહીં; ધીમે ધીમે સરખા કર્યા કરતી. તેને

હતું જ કે તે તેના બાપુને ખુશ કરી શકશે, તેનું ખિંદુ પ્રત્યેનું માન વધારી શકશે.

પથુ.....

એક દિવસ ખિંદુ રાહ બેતો જ રહ્યો પથુ સુરેખા ન આવી. તેણે એક દિવસ નહોતો, પાંચ-છ દિવસ રાહ બેઈ, પ્રતીક્ષા કરી પથુ તેની સુરેખા ન આવી. 'જીવંત ખાતર પોતાને પ્રાપ્ત કરવા મથતી સુરુ ક્યાં ન આવી?'

પથુ તેનો પ્રત્યુત્તર આપનાર કાઈ હતું નહોતું... તેની મૂંઝવણ તો વધતી જ આવી. હમણાં તો સુરેખા રસ્તા પર પથુ નીકળતી ન દેખાતી...ખિંદુ તેને ઘેર જઈ તપાસ કરે? પથુ ત્યાં તેના બાપુના અપમાનની બીક હતી. સુરુની તબિયત તો ખરાબ નહોતી હોય ને? અને ક્યાં તો સુરુને તેના પિતાજીએ જ મારે ત્યાં આવવા ના પાડી હશે. વિચારોએ તેને ધણો જ મૂંઝવ્યો. આઠદરા દિવસ પછી એક દિવસ એવો પ્રસંગ બની ગયો કે ખિંદુ કોમેન્સથી ઘેર આવ્યો ત્યારે પોતાની બા ઘેર ન હતી-કપાક પછી આવી. હાથમાં રકાબી હતી. રકાબીમાં સાકર, ગોગ, ધાણા હતા-ખિંદુએ સહેજ પૂછ્યું. 'ક્યાં ગયાં હતાં બા?'

'આ નવનીતરાયને ત્યાં તેની દીકરીનું વેશવાળ હતું.' અને ખિંદુ ઉપર આલ લૂરી પથુ. તેને પૂછવાની પથુ હિંમત ન રહી કે સુરુનું કે બીજા કાઈ દીકરીનું? અને તે લથડતે હૈયે બેઠીએ આવ્યો ગયો. ત્રણવાર દિવસ તો ખૂબ જ ખરાબ ગયા અને પાંચમે દિવસ તો એથીયે ખરાબ ભગ્યો-ઊઠતાવેત તેણે સુરુના ઘર પાસે શરણાઈના સર સાંભળ્યા. બારીમાંથી બેઠું તો સુરુના ઘર પાસે મળતો માંડવો નબાલો હતો. એક તરફ શરણાઈવાળો લૈવર્વાં છોડી રહ્યો હતો. ખિંદુને ખ્યાલ ગયો કે આજે પોતાના કરતાં સુરેખાનું ઘર વહેલું જાગત ચડ્યું હતું...લક્ષ્મી ધમાલ હતી...તેને રાંકાઓએ ઘેરી લીધી... 'સુરુનાં લક્ષ્મી! આટલા ખાતર જ તે ન હતી આવતી? મને ક્યાં ન જણાવ્યું? તેના બાપુ આખર ન જ માન્યા? હવે શું કંઈ નહીં થઈ શકે?' તે બકાવરો બન્યો... એકદમ નીચે આવ્યો, જીએ છે તો સુરેખાના ઘરમાંજે પાણી છટાઈ રહ્યાં હતાં, ટોડે તોરણ બંધાઈ રહ્યાં હતાં...ગાંડવા નીચે બધાં જ જાણે કાઈ મહાન કામમાં

હોય તેમ ગંભીર મુખમુદ્રા ધારણ કરી આમતેમ દોડદોડી કરી રહ્યાં હતાં. સુરુના આપા સુરેખાના બાઈને, સુરુનો બાઈ સૌથી નાની બહેનને, તે ધરના નોકરને અને તે નોકર દાડી આપી લાવેલ મનૂરને ધરના માલિક બાણે પોતે જ હોય તેમ હુકમ કરતાં હતાં...

‘બિંદુની આંખો પલક માયાં વિના બધું નેઈ’ હી હતી. પડખેથી સુરેખાના ધરનો નોકર પસાર થયો. ‘એ જરા સાંભળ તો’ બિંદુએ તેને શેકવા સાદ પાડ્યો. ‘કાણુ ? ઓહો બિંદુબાઈ ! શું કામ છે ? કંઈ ખાસ તો નથી ને ? હમણાં જ પાછો વળું છું, જરા ઉતાવળનું કામ છે...જરા બેઠા રહેજો હો ?’

‘પણ જરા બેઠો તો રહે...’ બિંદુ તેની પાછળ દોડ્યો...તેનો હાથ પકડી તેને બેઠો રાખ્યો. ‘લમ્મ છે ? કાનાં ?’ સુરુનું નામ તેના મોઢામાં જ રહી ગયું.

‘કેમ ખબર નથી ! બહેનનાં ! આ હમણાં જાન આવશે, તેની ધમાલમાં જ હું છું...હાઉં સારે ઓરી-ટાણે આવજો હો ?’

...તે આશ્ચર્ય થયો...બિંદુને વિચાર કરતો મૂકતો ગયો...તેને હુઝમ થયું.

‘સુરુએ મને આટલું પણ ન કહ્યું ?’ ધીમે પગલે તે દાદરો ચડી ગયો...લાગ્યું કે તેનું માથું ભગે છે. શરણાઈના સૂરો જ કારણભૂત લાગ્યા...મન તો ખિન હતું જ પણ શરીર તો લગ્નગતે પગે ટેવ મુજબ ચરીસા સામે જઈ બેસું રહ્યું...હાથે દાંતિયા પણ લીધો...પણ અત્યારે પોતાનું પ્રતિબિંબ નેઈ નિરસ્કાર છૂલ્યો. તે કોને માટે આ ટાપટીપ કરે ? તિરસ્કાર ગુસ્સામાં પરિણમ્યો, ચરીસાનો છૂટો ઘા કર્યો, રસ્તા પર કંઈક ટુકડા થઈ વેરાઈ ગયા...દાંતિયાના બે કટકા કરી નાખ્યા.

‘આ જુદાં ? કોને માટે ? શા માટે ? સુરેખા માટે ? હવે તો ઓળું તો ય શું અને ન ઓળું તો ય શું ? તે તો આજ ખીજની બની રહી છે...’ તે ગાંડાની માફક ચોરડામાં નેસથી આંટા મારવા લાગ્યો. મગજ વિચાર કરતું હતું, મોઢા પર કંઈક લાવ આવતા હતા, આશ્ચર્યના, ગુસ્સાના, નિરાશાના... હા...તેને કંઈક વિચાર આવ્યો, મક્કમતાથી હોઠ પિર્યા. ‘શું વિચાર અમલમાં મૂકું ?’ અમલમાં

મૂકવાના વિચારે કંઈક ધૂણ બેઠ્યો, ના પણ તુલ્યા દિલને તેની દયા ન આવી...કંઈ આગળ વિચાર કરે તે પહેલાં તો તેના બે હાથ વચ્ચે દાંતિયાને બદલે કાતર રમી રહી હતી...

...અને ઘડી પહેલાં જે જુદાં માથા પર શોર્લ રહ્યાં હતાં તે કપાઈ કપાઈને જમીન પર પડવા લાગ્યાં...એકેએક લટ કપાઈ ગૂંચળું વળી જમીન પર દડી પડી. બિંદુને કશું લાન ન હતું...ગુસ્સાના આવેશે તેને ગાંડો કર્યો હતો.

માથા પરનો છેલ્લો ગુચ્છો પણ કપાઈ રહ્યો. બિંદુને સુરેખા પર વેર વાળ્યા જેટલો આનંદ થયો ! મનને શાંતિ થતી લાગી, આટલામાં જઈ સૂઈ ગયો. થાક્યા મનમાં હવે વિચારવાની પણ શક્તિ ન હતી.

હવે તો દૂર દૂરથી જનના બેન્ડનો અવાજ પણ સંભળાવા લાગ્યો. નીચે રસ્તા પર કોલાહલ વધ્યો, સામેયાની તૈયારી આલતી હતી; તે રસ્તા કંઈ નવી જામતિ અનુભવતો હતો. બિંદુના ગુસ્સાની આગ હજી સાવ શમી ન હતી. થોડો સમય પસાર થઈ ગયો. દૂરના બેન્ડનો અવાજ હવે વધુ નજદીક સંભળાવા લાગ્યો, થોડાગાડી-મોટરના અવાજ આવવા લાગ્યા. પ્રસંગનો સમય વધુ નજીક આવ્યો.

બિંદુને કંઈક વિચાર આવ્યો. મોઢા ઉપર જુખનું હાથ્ય ફરી વળ્યું. તે બેઠો થયો. જમીન ઉપર આજો-ટાં જુદાં ભેગાં કરીને કવરમાં બીડ્યા—કવર ઉપર લખ્યું : ‘જુદાંની પ્રેયસીને’ અને પછી કાઈ જરજરીત ખંડેરની ખાકી રહેલી બોત બાણે તૂટી પડતી હોય તેમ હાથ્ય કપું.

ત્યાં...! દાદર પરથી કાઈ ઉપર આવતું લાગ્યું, સાથે ઝાંઝરો ઝળકાર પણ ખરો.

‘સુરુ હશે ?’ બિંદુના મગજમાંથી એક વિચાર ચમકી ગયો...પણ...

‘બિંદુ !...કહે નેઈ મને...!’ હોંશભરી દોડી આવતી સુરેખાના શબ્દો અધૂરા જ રહી ગયા. તે ફાટી આંખે નેઈ રહી ! બિંદુના વાળ ? જુદાં ? તે તો ધૂળમાં વેરાયેલાં હતાં !! આશ્ચર્ય, ખીજ, તિરસ્કાર બધી લાગણી તેણે એક સાથે અનુભવી. તેને કશું બોલવા જેવું જ રહ્યું ન હતું.

[અનુસંધાન પાન ૩૨



દેવ ન દાનવ

આદિત્ય

દક્ષ નામના એક પ્રજાપતિ હતા. એમને દીકરીઓના પાર ન હતો. પણ એ બધીનું આપણે કામ નથી. એમની એક દીકરીનું નામ અહિતિ અને એક દીકરીનું નામ દિતિ. જન્મને કશયપ ઋષિ સાથે પરણાવેલી. અહિતિના પુત્રો તે આદિત્ય કહેવાયા, એ દેવ. દિતિના પુત્રો દૈત્ય કહેવાયા, એ દાનવ.

દેવો અને દાનવોને આમ તો સાવ નજીકનો સંબંધ. પણ જન્મે વચ્ચે જન્મ્યા ત્યારથી જ વેર. એકબીજાની નજરે ચડવા નોઈએ. બસ હથિયાર ખખડ્યાં જ છે અને લડાઈ મંડાણી જ છે.

દેવો સ્વર્ગના રાજા બન્યા ને! બસ એ જ કારણે જન્મે વચ્ચે તોફાન ને તકરાર. દાનવોના મનમાં એમ કે દેવોને સ્વર્ગમાંથી હાંકી કાઢવા અને સ્વર્ગનું રાજ પચાવી પાડવું. દેવો કાંઈ એમ રાજ થાડું જ આપી દે? એટલે દેવો સ્વર્ગ પોતાના અધિકારમાં રાખવા માટે દાનવો સામે લડે અને દાનવો દેવોનું રાજ પડાવી લેવા રોજ રોજ મથામણ કરે. આમ આ લડાઈનો કોઈ દિવસ અંત જ ન આવે.

દેવો તો બિચારા લાલા માણસ. એમને ફુલકપટ કાંઈ આવડે નહિ. અને દાનવો તો સ્વભાવથી જ દૂર. એમનાં શરીર પણ કેવડાં મોટાં અને કેવાં ગિહામણાં? જાતજાતનાં રૂપ ધારણ કરી જાય. બધી માયાના જાણનારા. લીધી વાત ન મૂકે એવા હકીલ.

અસુરોને એક વાતની ખજાર પડી ગયેલી કે દેવો તો લોળા છે. ખુદ પ્રજ્ઞાળ અને ભગવાન પણ નિયમકર્મને આધીન છે. એમને પ્રસન્ન કરો એટલે બસ વરદાન આપવું જ નોઈએ. એટલે દાનવોને આ વાતની ફાવટ

આવી ગયેલી. તપ કરી કરીને દેવોને પ્રસન્ન કરે. મનઃમતાં વરદાન મેળવી લે અને પછી દેવોને જ દડે. બિચારા દેવોનું એમની પાસે કાંઈ ન આવે. બહુ થાય ત્યારે પ્રજ્ઞાળ પાસે રાવે જાય કે પછી ભગવાનનું ચરણ ચોધે. એ વખતે તો ભગવાન એમની લીડ ભાંગે, પણ દેવોને માથે દાનવોનો જે હમથનો ભય હતો તે તો ભયો જ રહે. આબ્યા કે આવશે, માર્યા કે મારશે, એમ દાનવોની બીકે દેવોના તો ફરકે સાસ જાય.

અને આ વેર કાંઈ આજકાલનાં ન હતાં. હજુ તો દુનિયાની ઉત્પત્તિ પણ નહોતી થઈ તે પહેલાંથી આ વેર ચાલ્યાં આવે. પણ એ બધા કામા ભગવાનના જ હો. એમને એક દિવસ પડ્યા પડ્યા ટીપજ કરવાનું મન થયું અને પાણીનાં બે ટીપાંમાંથી મધુ અને કૈટલ નામના બે દાનવોને પેદા કર્યા.

મધુ અને કૈટલ

આરે તરફ જળજળખંબાકાર. જળ સિવાય બીજું કાંઈ જ ન મળે. એ જળના મહાસાગર વચ્ચે અનંતનાગની શૈયા કરી નારાયણ તેના ઉપર પોટે. નારાયણની ફૂંટીમાંથી એક કમળ નીકળેલું. એ કમળમાં પ્રજ્ઞાળ વાસ કરે.

પ્રજ્ઞાળને એક દિવસ એવો વિચાર થયો કે આ આરે તરફ મધુ પાણી પાણી છે તેને ખદલે કાંઈ નવી નવી ચીજો બનાવી હોય તો નોઈને આંખો તો કરે. ક્યાંક જમીનનો હરિયાળો ટુકડો હોય, ક્યાંક ઝાડોની ઘટા હોય, ક્યાંક જાનવરો હોય, ક્યાંક પક્ષીઓ ભેડતાં હોય, ક્યાંક માનવી આનંદ કરતા હોય, એવું એવું હોય તો કેવું સાડું? એમને વિચાર આવ્યો એટલે લીધું કાગ હાથમાં. પણ એ તો પ્રજ્ઞાળ. ઉતાવળ તો એમના શબ્દકોશમાં નહિ.

બધું ઠંડે કોઠે કરે. ધીરે ધીરે એમણે આખી યોજના મનમાં ઘડી કાઢી અને પુસ્તકોમાં લખી નાખી. એ પુસ્તકો વેદ. વેદ તૈયાર થયા એટલે પ્રજાણએ એને એક કોર મૂકી રાખ્યા. એ તો પાછા જેમના તેમ પલેાંડી વાગીને બેસી ગયા. એમના મનમાં એમ કે થાય છે, શી ઘાડ આવી છે ? આપણી પાસે યોજના તો તૈયાર છે. બધું પાનાંનાં પાનાં ભરી લખી રાખ્યું છે. એમાંથી ભેતા જશું ને નિરાંતે કરતા જશું.

નારાયણ પડ્યા પડ્યા બધું જોયા કરે. એમને એમ થયું કે પ્રજાણની આજસ ઉડાડવી ભેઈએ. આમેય એમનો સ્વભાવ ભારે ટીખળી. એમને રમત કરવાનું મન થયું એટલે પાણીનાં બે ટીપાં ઉડાડ્યાં અને કહ્યું : 'આ ટીપાંમાંથી બે દાનવો બની જાઓ.' તરત જ બે મહા લયાનક રાક્ષસો હો હો કરતા પાણીમાં ઉછાળા મારવા લાગી ગયા. એમનાં નામ મધુ અને કૈટભ.

મધુ અને કૈટભે તો જન્મતાંવેંત આરે તરફ ધમાલ મચાવી દીધી. દરિયાનાં પાણી ડબોળી નાખ્યાં, અનંતનાગનું સિંહાસન હલ-ગલાવી મૂક્યું. મહાસાગરને તળિયે પહોંચી કોતરેકોતર ભેઈ નાખ્યાં. એ કોતરો ભેઈ એમને થયું કે રહેવાની તો અહીં જ મળે છે. કોઈ ભુએ જ નહિ, કોઈ જાણે નહિ. નિરાંતે પડ્યા રહેવાય. બસ એમણે તો એ કોતરોમાં જ ધામા નાખ્યા. આરે તરફ રંજડ મચાવી મૂકે અને ઘાંકે એટલે કોતરોમાં જ પડ્યા રહે.

એક દિવસ ભટકતાં ભટકતાં તેઓ પ્રજાણ પાસે પહોંચી ગયા. જોયું તો પ્રજાણ હશેસ્થી જાણે. એમની પાસે વેદનાં પુસ્તકો પડેલાં. મધુ અને કૈટભને થયું કે આ વળી શું હશે ? એ તો લાગ જોઈ પેલા વેદનાં પુસ્તકો ચોરી ગયા.

પ્રજાણ તો સમાધિમાં પડી ગયેલા. એ વળી સમાધિમાંથી એમ એકદમ જાગે તો પ્રજાણ શાનાં ? કોણ જાણે ક્યારેય એમની સમાધિ

ઊતરી હશે ! સમાધિ ઊતરી અને ભુએ તો વેદ ન મળે. આમ જોયું, તેમ જોયું, આરે તરફ ઢંઢોળી ઢંઢોળી જોયું. ઢંઢોળવા જેવું બીજું હતું પણ શું ? જે કાંઈ હતું તે બધું ઉધામી ઉધામીને જોયું, પણ ક્યાંયથી વેદનો પત્તો ન લાગ્યો. પ્રજાણ તો ગભરાઈ ગયા માંડ માંડ આખી યોજના તૈયાર કરી હતી. એ યોજના જ શુભ ઘઈ ગઈ. હવે સપ્તિની રચના કેવી રીતે થઈ શકશે ? એ તો ગભરાઈ ગયા. હાથ ભેડી નારાયણને કહે : 'મહારાજ વેદ ચોરાઈ ગયા.'

નારાયણને તો બધી ખબર હતી. એમણે હસતાં હસતાં કહ્યું : 'ભુઓ, ભુઓ ક્યાંક આઠા-અવળા પડ્યા હશે. ચોરાઈ ક્યાં જાય ?'

પ્રજાણ કહે : 'જાણે જોયું. ક્યાંય પત્તો ખાતો નથી.'

નારાયણ કહે : 'ત્યારે ગયા ક્યાં ? અહીં તો હું અને તમે બે જ જણ છીએ. ત્રીજો આ અનંતનાગ છે. એ થોડો ગળી જવાનો હશે ?'

પ્રજાણએ કહ્યું : 'થોડા દિવસ પહેલાં બે કાળા કાળા પડછાયા પાણીમાં ટેપાયા હતા.'

નારાયણ કહે : 'હાં હાં ઠીક યાદ આવ્યું. મારો પણ સ્વભાવ ભૂલકણો ઘઈ ગયો. એ તો પેલા દાનવો મધુ અને કૈટભ.'

પ્રજાણ કહે : 'એ વળી ક્યાંથી પેલા ઘઈ ગયા ? મેં તો હજી કાંઈ શરૂઆત કરી નથી.'

નારાયણ કહે : 'તમારું તો બધું આજ-સમાં ગયું. તમે વળી મધુ-કૈટભને શું પેલા કરવાના હતા ? એ તો મેં જ પાણીનાં ટીપાં-માંથી બનાવી કાઢ્યા.'

પ્રજાણ કહે : 'પણ ભગવાન બનાવી બનાવીને સૌથી પહેલાં દાનવો જ કાં બનાવ્યા ?'

નારાયણ કહે : 'એ વિના તમારી લોભ ઊડવાની હતી ?'

પ્રજાણ કહે : 'ત્યારે તો વેદનાં પુસ્તકો એ થોડો જ ઉપાડી ગયા.'

નારાયણ કહે: 'ઉપાડી ગયા તો ભલે ઉપાડી ગયા. ઉપાડી ઉપાડીને ક્યાં જવાના હતા? પાણીને તળિયે ભરાઈ બેઠા હશે. એ લાવી આપવાનું કામ મારું. પણ પહેલાં કહે કે હવે હુનિયાની રચનાનું કામ હાય ધરવામાં વાર નહિ લગાડું.'

પ્રજ્ઞાણ કહે: 'હવે તે વાર લગાડું? વેદ મળી જાય એટલી જ વાર.'

નારાયણ કહે: 'હમણાં જ લઈ આવું છું.'

પ્રજ્ઞાણ જેવા આળસુ એવા નારાયણ કામઠા. એમણે એક વાત હાથમાં લીધી કે પ્રાર ઉતાર્યે જ છૂટકો. એમણે તરત જ વેશ-બદલો કરી લીધો. નીચેના બધા આકાર માણસનો જ રહેવા દીધો, ફક્ત મોઢું જ ઘોડા જેવું બનાવી લીધું. ભગવાનના એ રૂપને પછીથી લોકો હયગ્રીવ-અવતાર તરીકે ઓળખવા લાગ્યા. વેશબદલો કરીને નારાયણ તો સહસ્રાંશટ કરતા પાણીમાં ઊતરી ગયા. પ્રજ્ઞાણ તો જોઈ જ રહ્યા.

નારાયણ સમુદ્રને તળિયે જઈ મધુ-કૈટભની શુદ્ધ શોધી કાઢી. બહાર ભિન્ના ભિન્ના નેરથી હાથેણી કરી અને મંડ્યા ગાવા. મનનું સામ-ગાન શરૂ કરી દીધું. મધુ-કૈટભને થયું કે આ કોણ ગાય છે? આખા સમુદ્રનું તળિયું ફરી વળ્યા છીએ, કોતરેકોતર જોઈ વળ્યા છીએ, પણ કંઈ કરતાં કંઈ જોયું નથી. આને આવો મધુરો, ગાનનો અવાજ ક્યાંથી ફૂટી નીકળ્યો?

બંને બહાર આવ્યા. ચારે તરફ શોધખોળ કરવા લાગી ગયા. ગાનનો અવાજ ઘડીક સાવ જ પાસે સંભળાય, તો ઘડીકમાં આવે આવેથી આવતો હોય એમ લાગે. મધુ અને કૈટભ તો ગાનની દિશા પકડી આમથી તેમ ને તેમથી આમ અથડાયા કરે. નારાયણે એમને એવી ભુલભુલામણીમાં નાખી દીધા કે બંને ક્યાંના ક્યાં નીકળી ગયા.

નારાયણને તરત જ લાગ મળી ગયો. તેમણે મધુ-કૈટભની શુદ્ધમાં પેસી જઈ વેદનાં પુસ્તકો ઉપાડી લીધાં અને તરત જ પોતાના થાનકે પહોંચી ગયા. પ્રજ્ઞાણને પુસ્તકો પાછાં આપી દઈ કહ્યું: 'હ્યો, હવે ભરાબર સાચવી રાખજો. હવે જોઈ નાખશે તો નહિ લાવી દઉં. કેટલી બધી મહેનત પડી છે?' બહુ કે ખૂબ થાક લાગી ગયો ન હોય એમ એ તો અનંતનાગની શોધા પર લાંગા પડ્યા અને ઘસઘસાટ બિંધવા લાગી ગયા. [ચાલ]

ભુલકાં

[પાન ૨૬૩ સંધ્યે]

બિંદુએ પાછળ જોયું તો સુર જ હતી—તેણે કવર સુર તરફ દેંકણું. સુરએ કવર લીધું ને પૂછ્યું: 'આ શું?'

'કેમ વળી—મારા તરફથી લમની ભેટ.' અને વળી તે હસ્યો.

'કાને, મોટી બહેનને!'

સર્વમિત્ર સાહિત્ય

સર્વમિત્ર	[પૌરાણિક કથા]	
લે. મયૂર	કિ. ૧-૦-૦	
વેશાખી પૂનમ	[ચાર ભૂતકથા]	
લે. મંથૂર	કિ. ૨-૧-૨૦	
ઊર્મિલા	[નવલકથા]	
લે. પારાસર્પ	કિ. ૩-૨-૦	
કુદરતમય જીવન	[આરોગ્ય વિશેનું પુસ્તક]	
લે. ચમનલાલ મા.	વેણુવ કિ. ૨-૧-૦	
ઓરાક	[ઓરાક વિશેનું પુસ્તક]	
લે. ચમનલાલ મા.	વેણુવ કિ. ૧-૧-૦	
નિકપરેખા	[વિવેચનસંગ્રહ]	
લે. વિજેનાય મ.	બટ્ટે ૭પાથ ૭	
ગૌરી	[દાંપત્યની નવલકથા]	
લે. પારાસર્પ	૭પાથ ૭	

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

પુસ્તક-પ્રકાશક અને વિત્રેતા

દાણપીઠ : ભાવનગર

કાન્યાગાના લે. જટિલ ૭પાથ ૭.



ટૂંકી વાર્તાની કલા

ધ્રુવ કહેવાનું નથી અથવા તો ને કાંઈ કહેવાનું છે તે જલદી ખૂટી જાય છે માટે ટૂંકી વાર્તાનું સ્વરૂપ આપોઆપ ટૂંકું થાય, એમ નથી. ને કાંઈ કહેવાનું છે તે થવું છે અને તે જલદી ખૂટી પડ્યું નથી જઈ પરંતુ ને કલાસ્વરૂપ દ્વારા તે કહેવાનું હોય છે તેમાં ધ્રુવો જ સંપૂર્ણ અપેક્ષિત છે. કથનમાં અશ્રુની ઊંચા હોય તોપણ આ સ્વરૂપ, એકાદ દીપાંધી કે હસકાંધી જ એ વાતનું સૂચન કરે એવો આદેશ કરે છે. ઉત્સાહની ભરતી ચડી હોય તો તેને પણ સંપ્રમિત કરે એકતા કરે એવી આ કલાસ્વરૂપની મામણી છે. આ સ્વરૂપમાં કથન માટે પહેલો પટ નથી અને માટે કથનને રસજતા રસજતા આલ્યું ન પાલવે. ને કહેવું હોય તે સૂચક અને વેધક રીતે કહેવાનું છે. એકાદ નાની ઘટના કે કાંઈનું એકાદ લક્ષણ પકડીને તેની દ્વારા સમગ્ર જીવનનું દર્શન કરાવવું તે આ કલાનું આંગણું લક્ષણ છે. આ કલાની નજર સામે તો હંમેશા વિરાટ જીવન જ રહેવું જોઈએ. પરંતુ એ વિરાટનું દર્શન તેણે વામન સ્વરૂપ દ્વારા કરાવવાનું રહે છે. ટૂંકી વાર્તાના લેખક આ કલામાં જેટલો પાવરધો તેટલો તે સફળ અને તેટલું તેણે એ કલાસ્વરૂપને પોતાનું કપું ગણાવ.

પ્રહલાદ પારેખ

કાંઈએ કહ્યું છે કે આ દુનિયા ધણી નાની છે કમરે તમે તમારા મામ, વતન કે દેશથી અને તેટલા દૂર જાઓ તોપણ એના એ ચહેરા તમને ધણી વાર જોવા મળશે. એને રમેશની તમિષતને કારણે એક વૈદ્યની દવા કરાવવા આવ્યા હતા, અને ગામથી દૂર મુસાફરી બંગલામાં ઊતર્યા હતા. બેરિસ્ટર સાહેબ એક ખૂનનો કેસ લડવા આવ્યા હતા. પ્રોફેસર મોદી યુનિવર્સિટીના કમિશન સાથે આવ્યા હતા. દીનાનાથ શાસ્ત્રી તેમની દોહિત્રીના લામ માટે આવ્યા હતા. અને પોલીસ ઉપરી કાંઈ ખૂનની તપાસ માટે આવ્યા હતા.

તે સાંજે બધાએ ચોપાટ રમવાનું નક્કી કર્યું હતું. રમતમાં રસ જામતો જતો હતો. એકના દાવમાં ખડું થયું હતું અને બીજાની સોમંત્રી ચાંડી થઈ હતી. પ્રોફેસર સાહેબને તેમાં કાંઈ સમજ પડતી નહોતી. તેમણે રમત સમજવા પ્રયત્ન કર્યો. દીનાનાથ શાસ્ત્રીની બધી સોમંત્રી પાડી ગઈ હતી. તેમણે કહ્યું—

‘શ્યોને હું જ સમજાવું. આ ચિંટગી ચોપાટની બાજુ જેવી છે એમ કહ્યું છે તે કાંઈ ખોટું નથી. માણસ મરી જાય ત્યારે તેની વાસના અધૂરી હોય કે તીવ્ર ઇચ્છા અતૃપ્ત રહી હોય તો તે જેમ વાસનાદેહ ધારણ કરી પૃથ્વી ઉપર ફરી આવે છે તેમ જ્યારે કાંઈ સોમંત્રી પાડવા આવે ત્યારે જ વધારે ઘણા આવ્યા કરે તો ખડું થાય છે.’

પ્રો. મોદીએ મોં બગાડ્યું. ‘આ તો રમત સમજાવવાને બદલે તમે સહેલથી સમજાવતી વાતને પણ જીવન સાથે ભેગવી વધારે મુશ્કેલ કરી મૂકી. ધણી વ માણસો આસાલમાં, ઇચ્છાલમાં કે પોતાની ઉમ્મીદો જર આંચા પહેલાં મરી જાય છે, તેઓ નથી ખડું કરતા કે નથી વાસનાદેહ ધારણ કરતા.’

દીનાનાથ શાસ્ત્રી તપી ગયા, ‘કાણે કહ્યું? તમે બધાં એકતું અંત્રેષ કહેલા. કાંઈ વાત માનવાના જ નહીં. આ મારા જુદામઠાદાનો જ દાખલો શ્યો ને. તેમનું એમ જ હતું. ‘પચ્ચીસ’ રમતારામાંથી ચોરાર

વડલા નીચે ડાયરો ભરાયો હોય, કસ્ટોઆ પિવાતા હોય, રૂપેરી હુક્કો ચારે

થયો. છેલ્લી સોગડી પાછી ગઈ હતી અને દાવ બધાસ થયો હતો. દરમિયાન દીનાનાથ શાસ્ત્રી બિચે સ્વરે ઉપરનું વાક્ય બોલેલાં એટલે બધાનું ધ્યાન તેમની તરફ ખેંચાયું હતું. શાસ્ત્રીના ચહેરા ઉપરથી તેમની વાત કહેવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા દેખાતી હતી. બીજા બધા ઉત્સુક બની સાંભળી રહ્યા.

મારા દાદા જદુરામ બહુ પ્રખર વિદ્વાન, ક્રિયા-કાણ્ડી પુરુષ હતા. તેઓ પ્રમાણિક અને નીતિમાન બહુ હતા. સ્થિતિ ધણી શરીર હતી. પહેલાંમ જેવા નાના ગામમાં રહેતા. અને આગર સારી એટલે તેમની દીકરીને સારે દેકાણે પરણાવી શકેલા અને તે વખતે પુત્રીના તેમ જ પોતાના સંતોષ ખાતર તેને ધરેણું પણ ગળ ઉપરવટ કરાવીને આપેલાં. એ પછી પચિસ વરસ વધી ગયાં અને જદુરામદાદાના કુટુંબમાં કોઈનાં લગ્ન હોવાથી આ દીકરીને લગ્ન ઉપર તેણી. મોકલતી વખતે સાચરિયાઓએ કહ્યું કે જદુરામ બહુ શરીર માણસ છે અને વળી અભારે નાણાંબીકમાં છે તે વખતે આ ધરેણું લઈ વેચી નાખશે મારે ધરેણું વિના જવું એ જ સાડું છે. આ ઉપરથી દીકરી ધરેણું વિના જ ઉપર આવી. ત્યારે ધરનાં માણસોએ તે ભોંયું લાદે કોથી અને માની સ્વભાવના જદુરામદાદા આ નાણાં ત્યારે શું કરશે તે સંબંધે ચિંતાતુર થયાં અને તેમનાથી વાત છુપાવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ એકવાર તેમણે પોતાની દીકરીને જ ધરેણું લગ નથી પહેર્યો એમ સીધું પૂછી ભોંયું. અને વાત બહાર આવી. જદુરામદાદાની આટલી મોટી ઉમ્મરમાં કોઈ દિવસ તેમણે આનું સાંભળ્યું નહીં. તેમનો ગુસ્સો હટ વટાવી ગયો. આખે શરીરે લાસ લાસ ચર્ષ મૂળવા લાગ્યા, આંખમાંથી નાણે અગ્નિ ખરશે એમ લાગ્યું. સિંહની ગાઝ જેવી ગળ્ગના હમણાં સંભળાશે એવી બીકથી ગાકુઝ ચર્ષ વીઝાં યુએ બધાં સ્તબ્ધ બેઠાં રહ્યાં. પણ કોધના મહાનભે તેમનો કંઠ રૂંધી દીધો હતો. હવે મોલ્યા: ‘શું?’—મારી જ દીકરીનાં અંધનના પેસાનો મને ચોર કલા પછી હજી તે જીવે છે? પણ એ સાંભળ્યા પછી જરૂર મારે જીવનું નામું છે.’

‘તરતરેલા તો આસપાસથી માણસો એકાં ચર્ષ બધાં અને જદુરામદાદાને ચાંત પાકવા ચલ્ન કર્યો. અને જદુરામદાદા ચાંત પડેલા લાગ્યા; એટલે સહુ ધીમે ધીમે પોતાના કાંમમાં ગૂંથાયું.

‘પણ એ બધાનો લગ્ન હતો. રાતે ત્યારે બધાં ચર્ષ ગયાં ત્યારે જદુરામદાદાએ ક્યાંકથી. દોરડું લઈ આવી ગળાકાંસો ખાધો. બધાં દોરી આવ્યાં પણ માણસો તે કચારનો વ નીકળી ગયો હતો.

‘પછી તો વિવાહનું વરસી જેનું ચર્ષ ગયું. દાદાના આદ્યનિમિત્તે તેમના વેવાઈઓ પણ આવ્યા. દશા, એકાદશા, દ્વાદશા તો પૂરી ચર્ષ. બરાબર તેરમાને દિવસે ત્યારે બધો ધાર્મિક વિધિ સમાપ્ત થયો ત્યારે જેણે જદુરામદાદાને વિશે પેલું વાક્ય કહ્યું હતું તેના વાંસામાં ભોરથી એક મુકો પડ્યો. માણસ પડી ગયો અને તેના મોઢામાંથી જદુરામદાદાના જેવો જ ઘેસ અવાજ નીકળ્યો, ‘હું જદુરામ! મારી દીકરીનાં ધરેણું હું જ ચોરી જઈશ એમ કહેનારને મારા જીવતાં તો હું કંઈ કરી શક્યો નહીં પણ હવે બધા ચેતભો! એ કુટુંબનું એક પણ માણસ જીવતું દશે ત્યાં સુધી મને નિરાંત થવાની નથી.’

‘પછી તો એ પદમાળ ચર્ષ ચર્ષ. ત્યારે ત્યારે કોઈ પ્રસંગ આવે, બધાં એકમ થાય ત્યારે જદુરામ-દાદાની હાજરી વરતાય, અને તેમના વેવાઈઓ કુટુંબમાંથી એકાદ માણસ મરી જાય. વેવાઈઓ બધા ધાસ્તી ખાઈ ગયા. તેમણે ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પણ એક એક કરીને તેમનું આપું કુટુંબ સાફ ચર્ષ ગયું; છેલ્લા જનારને પિંડ મૂકવા ય કોઈ રહ્યું નહીં, અને નાતમાં તેમનું નામનિશાન બૂંસાઈ ગયું.’

દીનાનાથ શાસ્ત્રીએ પાઘડી નીચે મૂકી, બેસથી પોતાનું વાજ વિનાનું માથું લૂછ્યું અને વચ્ચે પડેલા કૃત્તમથી પાણી લઈ આખો ગ્રાસ એક સાથે ગળગલવી જવા.

પોલીસ ઉપરી બોલ્યા, ‘આ વાત બહારવટિયાની વાતોને બુલાવે તેરી છે. અને કહેને કે નિહગી સામે બહારવટું લેતું તેનું નામ જ જીત યતું.’

બેરિસ્ટર સાહેબ બોલ્યા, ‘આ વાત તો ઘણા ગમગીન બનાવી દે તેરી છે. બહારવટિયાની વાતો તો રોમેંશમ ખર્ચ કરી દે. પ્રિસ્ટલીનું ન્હોનસન ચોવર નોર્ડન નાટક મેં ભોંયું હતું તેમાં તો માણસ મરી જાય છે અને પાંડો પોતાના જરીરે બધે દરેકરે છે.’

દીનાનાથે કબૂલ કર્યું, ‘મારી વાત જદુરામ-દાદા કરતાં ય કોઈની ઉમ વાંસના હોય તો તેને

તરફ ફરતો હોય અને ત્યાં સ્વાગત પામેલી વટેમાગુ આખરે ગુમ થાય ! ! !

મીડિયમની જરૂર પડતી નથી. તે પોતે જ પોતાના વાસનાદેહ ધારણ કરે છે.

‘તમે પણ શું શાસ્ત્રીજી,’ પ્રોફેસર બોલ્યા, ‘આ સાહેબની હાથે હા પાડવું જાઓ છો. એ તો નાટકની વાત કરે છે. તેના એકટરો તો ખીલું શું કરે. બહુ તો પ્રેમની વાત આવે. ફેર એટલો કે આનંદની વાત આવે આમ શોગિયા ન બનાવે.’

‘આનંદ કરવો હોય તો આવજો મારે ત્યાં રામજણીના જલસામાં. મેં તો ખરી બનેલી વાત કરી છે. બાકી જીવાન છોડી-છોડીને પ્રેમ થાય અને પરણી જાય કે ન પણ તેમાં નવું શું હોય ?’ શાસ્ત્રીએ કહ્યું.

મેં વાત ઉપાડી લીધી. ‘નવું ન જ હોય એમ તો ન કહેવાય. આ જેસંગના જેવું હોય તો ?’

કાઈએ તે વાત સાંભળેલી નહીં. ગદા મારી સામું નેઈ રહ્યા એટલે મેં શરૂ કર્યું:

‘અમારા ગામમાં જેસીંગ કરીને ચોપાદાર હતો. એ જેસીંગની મોટી ઉમ્મરે તેને ત્યાં જેસીંગનો જન્મ થયો. તે નાનો હતો ત્યાં જ જેસીંગ ગુજરી ગયો. અને તેની વિધવા માએ નાનપણથી ઉછેરીને તેને મોટો કર્યો અને તે સોળસત્તર વરસનો થયો. જેસંગ ધણે સોદામણે છોડેલો હતો. તેનું સગપણ પાસેના એક રિયલિસ્ટ પત્ર ગરાસ્થાની દીકરી તારાબા નેડે કર્યું હતું. સર અવસરે તારાબા તેને સાસરે જતી આવતી. જ્યારે તારાબા ઉમ્મરે પહોંચવા આવી ત્યારે તેના બાપે જેસંગની માને લગ્ન માટે કહેવરાવું પણ ડોસી પાસે પૈસાની સગવડ નહોતી. એટલે ડોસી તો સંદેશે સાંભળી ઉદાસ થઈ ગઈ. જ્યારે જેસંગે ઘેર આવ્યો અને માને ઉદાસી માટે કારણ પૂછ્યું ત્યારે ડોસીએ વાત કરી. વાત સાંભળીને તે આવ્યા પણ રોકાયો નહીં. બોલ્યો, ‘મા ! આ ધડીયે જ હું રગત્તા જાઉં છું. મારા તને કોલ છે કે હું પાછો આવીશ. ખૂબ રગીને આવીશ અને વહુને તારી ચાંકરી કરવા તેડી આણીશ. મામાને કે જે કે અથરા ને આવું. આટલી વાર ધીર જ રાખી છે તો હવે થોડો વખત વધારે.’

એમ કહી બાતું આંધી, જેસંગ ચાલી નીકળ્યો. ઘણું દૂર કાંઈ દરબારનું સારું જેવું શહેર આવ્યું ત્યાં તે નોકરી કરવા રહ્યો. થોડા જ વખતમાં પોતાની

શુદ્ધિ, શક્તિ અને આલાપીબરી નોકરીથી ત્યાંના દરબારનો એટલો પ્રીતિપાત્ર થઈ પડ્યો કે દરબારે તેને પોતાના મુખ્ય હજૂરી બનાવ્યો અને પોતાની પાસે જ રાખવા લાગ્યા અને તેનાથી ધડીબરે પણ અળગા થતા નહોં. એમ કરતાં જ્યારે લગ્ન કરવા જેટલા પૈસા તેની પાસે થયા ત્યારે જેસંગે, થોડો વખત પોતાને ઘેર જવાની દરબાર પાસે રજા માગી. દરબારે કહ્યું, ‘એમાં તમારે જવાની શી જરૂર છે. આપણે માણસ મોકલી તમારી માને બોલાવી લઈએ.’ જેસંગ લગ્ન કરવાં છે તે વાત કરતાં અચકાયો અને વધારે કાંઈ બોલી રોક્યો નહીં. આમ ને આમ તે ચાર છ મહિને વાત કર્યા કરતો પણ દરબાર રજા આપતા નહીં.

વાત વાતમાં છ વરસ વહી ગયાં. ગરીબ માતાના લૂખાસકા રોટલા ખાઈ ઉછરેલો જેસંગ રાત્રદરબારનાં શેડકાં દૂધ પી કદાવર અને ખૂબસૂરત બન્યો હતો. તે વખતની કૂટતી મૂંઝો હવે તો મોટી થઈ, વળ ખાઈ તેની લાલ આંખને આડતી હતી. મોં પણ બરાઈ ગયું હતું એટલે જૂના વખતના જેસંગને જોનાર હવે આ જેસંગલાઈને તરત ઝોળળે તેમ રહ્યું નહોતું. ચોમાસું ખેતી ગયું હતું. પહેલે જ વરસાદે મહેર કરી હતી એટલે વરસ સારું પાકતાની ખાતરીને લીધે ખેડૂનો તેમ જ દરબારનાં મન પ્રજુલ્હ હતાં તેમાં એક દિવસ સારો અવસર નેઈ જેસંગે દરબાર પાસે જવાની રજા માગી.

‘ભા, તું આમ હાથવારે રજા કાં માગ છો ખા. કે તો તારી માને આંઈ બોલાવિયે.’ તને આવડું દખ શાનું છે ભા ?’

‘ખાણ. મા હવે ધરડાં થયાં હશે. આમ ને આમ છ વરસ ચાલ્યાં ગયાં. હવે તો માની ચાકરી કરનાર પણ કાંઈ નેઈએ ને ? ધરનું માણસ હવે ઉમ્મરે પૂર્યું હશે. સાસરિયાં ખોટી થાય છે, એટલે ખાણ રજા આપો તો ઘેર જતો આવું અને ચાર ફેરા ફરતો આવું.’

‘તયે’ ઈમ કેની. એમાં આટલો આંધકા ખાતો તો ? બહે આપ જાવ. મારા વતી માંદલાના રૂપિયા પણ ભેગા જ લેતા જાવ, પણ પછી વેંસો પાછો ફરજે ભા, નહીં તો તારા વગર મને ચેન નહીં પડે.’

રજા મળી એટલે જરા પણ ખોટી થયા વિના સફેદ ઘોડી લેવાર કરી, સાથે પાંચસોએક રૂપિયા લઈ જેસંગ ચાલી નીકળ્યો. આટલી ઉતાવળમાં મા તરફની લક્ષિ કેટલી, અથવા પ્રસંગોપાત નેઈ લીધેલ તારાબાનું

નમણું મુખ જોવાની અપીર ફેટલી એ તો કાણુ જાણે
પણુ દરમજલ કાપતો તે બિપ્લો. એમ કરતાં જરા
દૂર પહોંચ્યો ત્યાં આકાશ વાદળોથી છવાઈ ગયું. બપોર
નમ્મા હતો ત્યાં જ અંધારું છવાઈ ગયું અને ધડી બે
ધડીમાં બારે મેઘ તૂટી પડ્યા. જેસંગ નીકર માથુસ
હતો. દૂર દૂર આશરે બેઝેક માઈલ ઉપર કાઈક
ગામની મેડીનાં લાલ છાપરાં લીલી વનરાજી વચ્ચે
ભાત પાડતાં તેને દેખાયાં હતાં. તેણે ધોડીતો વેગ
મધ્યમથી. વરસાદના જોર સાથે રસ્તાનાં પાણી વધવા
માં આં હતાં, અંધકાર પણ વધતો જતો હતો, રસ્તો
પણુ દેખાતો બંધ થયો હતો. નદી-નાળામાં પૂર આવ્યાં
હતાં. જોતજોતામાં ગોઠણુભર પાણી થઈ ગયું. તે
વચ્ચે મહામુશ્કેલીએ ધોડી માર્ગ કાપતી હતી. જેસંગે
દૂર એક વડો જોયો અને રસ્તો ત્યાં હરો જાણી ધોડી
તે તરફ દોડી. વચ્ચે એક મોટી વાવ હતી પણ
પાણી આડે તે દેખાતી નહોતી. ધોડીએ એક ગાયોહું
ખાધું અને આંખ વીંચીને બિપે ત્યાં ધોડી અને
અસવાર બને વાવમાં પડ્યાં.

ઉપર મેવનાં ડોળાં પાણી ફરી વળ્યાં.

એમ કહે છે કે એ હેલી સાત દિવસ ચાલી હતી.
સાત દિવસ પછી નદીનાં નીર ઝોસાયાં. આકાશ
ગોઠણુ થયું. સૂર પ્રકાશવા માંડ્યો, અને પૃથ્વી ફરી
પાછી માંજેલા વાસણુ જેની સ્વચ્છ અને તેજદાર
બની. વાવનાં પગથિયાં જમીન બહાર દેખાયાં. વડો
પણુ પાછો પવનની દહેરે દહેરાવા માંડ્યો. ત્યાં નીચેની
જમીન પર ઊગેણું પાસ સાફ થઈ ગયું. ડાળીએ
હાંચેકા બંધાયો. હાંચકા ઉપર એક સોઢામરો જીવાન
હાથમાં હોંકા રાખી હાંચકતો અને આવતા-જતા
વટેમાર્ગનું સન્માન કરતો.

વડો અને વાવ રાજમાર્ગ ઉપર આવ્યાં હતાં
અને વિધિવિધ વટેમાર્ગ ત્યાંથી પસાર થતા. વડો
તો ત્યાંનું જૂનું વિશ્રામસ્થાન હતું અને બધા ત્યાં
પાણી પી વડા નીચે નિસામો લેતા. આવી રીતે
જ્યારે કાઈ મુસાફર ત્યાંથી નીકળે ત્યારે પ્રવશે બરાયો
હોય, કસબા પિવાતા હોય, રૂપેરી હુકો ચારે તરફ
ફરતો હોય અને પછી આવનારને એક સવાલ પૂછ-
વામાં આવે કે કઈ ઝતુ સારી. જો બીજી ઝતુનું
નામ આવે તો તો હીક પણ જો ચોમાસું સાડું એમ
કાઈ કહે તો તરત જોરથી તેની છાતીમાં પાકુ વાગતી.

માથુસ ત્યાં મારથી કે બીકથી મરી જતો અને કાપ-
રામાં એકતો ઉમેરો થતો. એ રસ્તે જનારામાં બહુ
લાગે પેતી ઉપર જીવનાર વર્ગ જે વસંતને નહો
પણુ ચોમાસાને ઝતુરાજ ગણે છે, તેવો વર્ગ મોટો
જોડેલે ધણા ચોમાસાને સાડું કહેતા, પ્રદાર ખાતા,
અને હેવટે કાપરાની સંખ્યામાં ઉમેરો કરતા. આમ
જ્યારે વડા પાસેથી માથુસો ગુમ થવા માં આ ત્યારે
લોહિના મનમાં હોંચત પેતી મઈ અને તે રસ્તાને
અવરજવર બંધ થઈ ગયો.

આ તરફ જેસંગની મા તેની કાગને ડોળે વાદ
જોઈ રહી હતી. આજકાલ કરતાં છ વરસનાં વડાણું
વાઈ ગયાં હતાં અને બાર વરસની તારાજા અદાર
વરસની મુવતી બની હતી. ડોસી તેને જોતાં અને
હોંકા નિસામો નાખતી. હેવટે ડોસીને કહેણુ આજુ
કે જો પંદર દિવસમાં જેસંગ આવીને તારાજાને પચણી
જશે નહો તો સોળમે દિવસે તેનું લગ્ન બીજે કરી
દેવામાં આવશે. ડોસીને કાઈ કશું વડાણું તો હતું
નહો. જોડેલે પડોશમાં રહેતા ચારણુ કરણીદાનજીને
જઈને બધી વાત કરી. કરણીદાનજીએ જેઠાને પતો
હાવી આપવાનું માથે લીધું અને ચાલી નીકળ્યા.
ફરતાં ફરતાં જે ગામની મેડીનાં નળિયાં તેથી જેઠાએ
ધોડી ચલાવી હતી ત્યાં ગદરી આવ્યા, રોકાયા, તપાસ
કરી અને બીજે ગામ જવા બિપજા. તે વખતે કાઈકે
કહ્યું, 'ગદવા! ઈ મોટે મારજે જશે મો. ત્યાં તો
ઝગિતર થાય છે.'

ગદવી દસ્યા, 'બાપ! અમં દેવીપુત્રોને વળી ચગિ-
તર કેવાં! ઈ બધું તમારે. હું તો ઈ જ હું જો જઈશ'
અને એમ ગદવી આ વડા નીચે આવી પહોંચ્યા.
ત્યાં તેમનું ઘણું સાડું સન્માન થયું. હુંગા પાણી થયાં,
કસબા ધોળાયા, હુકો ફરવા માંડ્યો. કાપરાને લાગતું
હતું કે ગદવીનું સ્વાગત જીવે રીતનું થાય છે. ત્યાં
તો કાઈકે સવાલ થયો, 'ગદવી! ઝતુ કઈ સારી!'
હાંચકા ઉપરથી દરબાર અર્ધાં બેઠા થઈ ગયા-હાં હાં-પણુ
અર્ધ. સવાલ પુઝાઈ ગયો હતો. ગદવીએ સ્વસ્થ ચિત્તે,
ઉત્તર આપ્યો, 'બાપ-એમાં પૂછતું તું શું! મનગમતું
મળતું હોય તો બધી ઝતુ સારી અને ન મજે તો
બધી મ ખૂંડી.' આ ઉત્તરથી કાપરા અને દરબાર પ્રસન્ન
થયા. જ્યારે જવા બિમાં થયા ત્યારે દરબારે તેમને
ખાનગી વાત કરવા રોક્યા અને પૂછ્યું, 'આપા!

મને જોળખ્યો ?

‘નારે, બાપ ! તમે ગામધણી, હું સાધારણ ચારણ. આ તરફ હું પહેલી જ વાર આવ્યો છું, હું આપને કંઈથી જોળખું પણ તમારી મોંઝા કોંઈને મળતી આવે છે.’

‘અરુ અરુ કહ્યું આપા ! હું તમારો જેસંગ.’

‘સાચેસાચે બાપ ! આ હું તો તને જ જોતવા નીકળ્યો છું. તારી ડાસી તો તારા પિતાં વલોપાત કરે છે. હીક થયું હું આ તરફ આવ્યો કે તારો મોટો થઈ ગયો.’

‘અરુ આપા ! હું પણ તમારી જેવા કાઈકને શોધતો હતો. હવે મારું એક કામ કરી દેશો તો તમારો મોટો ઉપકાર થશે અને જેસંગે હળવે સાદે ગઢવી સાથે થોડી વાતચીત કરી પછી કહ્યું, ‘લુઓ આ વાવમાં પાંચસો રૂપિયાની કાચળા છે તે તમે લઈ લેજો. એમાંથી તમારા અરચના રૂપિયા લઈ બાકીના મારી માને આપજો.’

‘હાવે બાપુ, હવે મને કાંઈ નહિ કહેવું પડે.’ એમ કહી રૂપિયાની કાચળા લઈ ગઢવી પોતાને ગામ પહોંચાં આવ્યા ત્યારે પંદર દિવસની મુદત પીતી ગઈ હતી. તારાબાનું લગ્ન બીજે થઈ ગયું હતું અને બીજી સવારે તો તેનું વેલકું રમાના યવાનું હતું. ગઢવીએ પાછા આવી ડાસીને રૂપિયા આપ્યા અને બીજે દિવસ પોતે તારાબાના વેલકા સાથે જવા તૈયાર થયા.

ગામથી આગળ જતાં એ રસ્તા ફટકા દત્તા. એક સીધો રસ્તો તારાબાના સાસરાના ગામ તરફ જતો હતો અને બીજો પેલી વાવ અને વડલા તરફ જતો હતો. ગઢવીએ માફને વાવને રસ્તે હોયો. રસ્તામાં ગઢવીએ છેલ્લા એમાંનાના કંઈની વાતો શરૂ કરી. સ્થળે સ્થળે કેટલાં જગ્યાં પાણી ચઢ્યાં હતાં તે બતાવતા જતા હતા. કેટલાં વ ઘેરુ આડ જડમૂળથી જીખડી ગયાં હશે અને કેનો લયાનક દેખાવ થઈ ગયો હશે. અને વડુ જાતીના માણસને પણ જવાનું કેવું વિકટ બન્યું હશે તેનું વર્ણન કર્યું. તારાબાને વાતમાં રસ પડ્યો, વડુ જ પૂછ્યું, ‘એવા મેમાં તે કાઈ બહાર નીકળતું હશે.’

‘નીકળે બાપ ! નીકળે. બણીતી વાત છે. એ જાતના માણસ નીકળે. જ્યારે મોં બીની હોય, થોડી સારી હોય અને અજગ્રાધાર એ વડસતો હોય તે

વખતે કાઈ જુવાન બહાર હોય તો બણુનું કે કાં તો કાઈ મરગાનેણી મહાજુવા બધ છે અને કાં તો ખાંડાના ખેલ ખેલવા બધ છે. એ સિવાય ત્રીજા કાઈની હાથ ચાલે નહીં.’

બપોર જમવા આવ્યા હતા. તડકાથી મુસાફરો બધાં બાકુળ થવા આવ્યાં હતાં ત્યાં વાવ અને વડલી આવ્યાં. ત્યાં બધાં વિસામો ખાવા રોકાયાં. તારાબા પાણી પીવા અને મોં ધોવા વાવમાં જતરી; અને થોડી વારે ગઢવી પણ હોકાની તકપ થઈ છે કરી હુકો ધોવા પાછળ ગયા. બીજાએ રોકવાનો ચત્ત કર્યો પણ ‘અમે તો ધરડા કહેવાઈએ, દેવીપુત્ર કહેવાઈએ એટલે અમારો વાંધો નહીં,’ એમ કરી બધાને શાંત કર્યાં. નીચે જઈ તેણે તારાબાને કહ્યું, ‘મેટા ! બાપ ! તડકા બહુ લાગ્યો હશે તે આમે ને આમે અંખોળિયું ખાઈ લ્યો, હું મોહું ફેરવી ચોકા કરતો બેઠો છું. નાદરો એટલે શરીર હળવું થશે અને યાક જતરી જશે.’

તારાબાએ નાહવું શરૂ કર્યું. અને નાહી રહી કપડાં નિચોવતી હતી ત્યાં પાછળ ગઢવીનો અવાજ આવ્યો, ‘દીકરી ધીરી, મેટા ! જરા ધીરી. આંહી તારા પાલવનો ચોથો છેડો નિચોવી જાંટા નાખ.’

‘હાં આપા ! એમ કેમ ? શું વાત છે ?’

‘વાત કાંઈ નથી. મેં તને આ પૂરની વાત કરી. તારી નજરોનજર કેવાં હાથીપૂર ચઢ્યાં હતાં તે તે જોયું. એ તોફાનમાં જેસંગ કાઠજયો તને પરજુવા આવતો હતો. આ વાવમાં તે અને તેની થોડી પડી ગયાં. પછી તેમને પતો નથી, એનાં ખોળિયાં અહીં છે પણ એનો છત્ત તારામાં છે. મોટે બાપ ઈ જેસંગ આ વાવમાં જ છે. તું જાંટા નાખ એટલે તેના આત્માને પહોંચશે.’

કેટલાંક વર્ષો સુધી જેવાં હોય છે, કેટલીક સુણો વર્ષો જેવી હોય છે, આ સુણ તેવી હતી. એ એક સુણમાં અઢાર વર્ષની મુઘ્ધ તારાએ વર્ષોના અનુભવ લઈ લીધા. એ સુણિયાણી ન રોઈ, સુણ એ સુણ આંખો વીચીને જીભી રહી. પછી દેવાનું હીર નિચોવી નાખતી હોય તેમ પીસીને કપડું નિચોવી નાખ્યું. તે અને ગઢવી ઉપર આવ્યાં, આવીને તારા બેલી :

બચ્ચાંઓનાં દરેક દરદો માટે

વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતાની

બનાવેલી-રજીસ્ટર્ડ

કાઠીયાવાડી

બાલામૃત સોગંઠી

એક અમૃતતુલ્ય દવા છે

માટે આજેજ એક ડબી મંગાવી તમારાં બધાં બચ્ચાંઓને અનેક દરદોમાંથી મુક્ત કરી તંદુરસ્ત બનાવો. કી. ડબી એકનાં બાર આના

કે. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગંઠી ડીપો આંબાચોક ભાવનગર

મુંબઈમાં મળવાતું ઠંકાણું કેરા કલ્યાણ ડીપો-૧ લી સુતાર બદલીને નાકે-મુંબઈ નં. ૪

મેલેરીઆ તાવને માટે અમારી બનાવેલી

સીલ્વર કોટેડ "મેલેરીન પીલ્સ"

જરૂર ઉપયોગ કરો.

કી. ૧૦૦) ગોળીની બા. ૧ તો રૂ. ૧. ૨૫) ગોળીનું પોટ પ્રચાર અર્થે મફત પોસ્ટેજ માટે બે આનાની ડીકટ ભાવનગરના સીરનામે બીડી તદ્દન મફત મંગાવી લેો.

દેશના નેતાઓ કહે છે કે... સ્વરાજ્ય મેળવવા માટે શુદ્ધિયોગ કેળવવો જોઈએ... સૌ કોણ પોતાના હાથે તૈયાર કરી શકે

તેવું મુગધી અને શુભકારી તેજ બનાવવા માટે આધુનિક ઠંકા વસાણામાંથી બનાવેલો

કેરા કલ્યાણ મસાલો-વાંપરો

કી. ડબા ૧ ના બાર આના-વી. પી. પોસ્ટેજ ભુક્ત. એક ડબામાંથી પાંચ રતલ તેજ બની શકે છે.

એકજ અજમાવટથી તેલનો પ્રકાર અને શુભ આયોઆપ સમજવામાં આવશે.

કે. કેરાકલ્યાણ ડીપો-ખેતવાડી મેનરોડ ૧ લી સુતારગલ્લીના નાકે મુંબઈ. ૪.

ભાવનગરના એજન્ટ-વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા આંબાચોક ભાવનગર.

ગુજરાતના સોલ એજન્ટ-મેસર્સ મનમુખસાલ એન્ડ કું. બેદરીપુરા કાશ્વલ બાળવાડા રોડ વડોદરા.

કાઠીયાવાડના સોલ એજન્ટ-જે. પી. ઓઢાસાં કાળીદાસ કુશ બલર કોડીનાર.

ઈદોર એજન્ટ-રોડ ફુલીયંદ જૈન. પીપલી બલર ઈદોર

અમદાવાદ-મેસર્સ મનુભાઈ લાલભાઈ એન્ડ કું. ૩૦૮૨/૧ ગાંધીરોડ સતપોળના નાકા પાસે

કલકત્તા-મેસર્સ નારાયણજી માધવજી ઈ. બી. એલ. પાથન એન્ડ સન્સ. નં. ૭૦ કેનીંગ સ્ટ્રીટ.

નાસીક-મેસર્સ બ'સીલાલ પ્રધર્સ દવાવાળા ભદ્રકાળી રોડ વિજયા સીનેમા સામે.

સાંદિવાઈ (ડી. ચાંદા) રા. નાગરદાસ ત્રીલોપનદાસ જનરલ મરચન્ડ કું. સાંદિવાઈ

એજન્ટ સી માટે લખો:-કેરા કલ્યાણ ડીપો-મુંબઈ. ૪.

શ્રીહૃદયને છતવાની પોતાની આમંત્ર માન્યતા પુરવાર કરતો જ્યંતને

મારી પાસે આનંદિનીએ જ્યારે લગ્નની માગણી કરી ત્યારે મને નવાઈ તો ન લાગી પરંતુ એમ તો જરૂર થયું કે જે પડીતો મને ભય લાગતો હતો અને જે ધરી નજ આરે એમ ધમ્મતો હતો એ ધરી આખરે આવી પહોંચી. એમાં આનંદિનીનો વાંક નહોતો. જે દૃષ્ટિએ આનંદિની સાથે મેં દોસ્તી બાંધી હતી એ દૃષ્ટિને જ્યાનમાં લેતાં મારો પણ કંઈ જ વાંક નહોતો એમ મને તે વખતે લાગતું હતું.

એકરાર

લેખક

મહાલાલ પારેખ

એ વખતે હું એક ભ્રમમાં હતો અને માણસ જ્યારે ભ્રમમાં પૂરો સપડાયો હોય છે ત્યારે એ ભ્રમને જ સત્ય માની ચાલતો હોય છે. મને એમ હતું કે આપણે જો એક સ્ત્રીના પ્રેમપાત્ર છીએ એમ બતાવીએ તો બીજી સ્ત્રી આપણને પ્રેમ કરતી ચાય છે. એની પાછળ સ્ત્રીની ઈર્ષ્યાવૃત્તિ દરો કે માલિગાવૃત્તિ દરો એ તો કાણ જણે પરંતુ આવી એક માન્યતા તો તે વખતે માથ મનમાં ખરી જ.

હું... સંદેશમાં ગયો અને આનંદિની તથા સગુણાનો પાડોશી થયો ત્યારથી સગુણા તરફ મારું અત્યંત પ્રબળ આકર્ષણ થયું હતું. મારી નારીત્વની કલ્પનામૂર્તિને મેં તેનામાં સંદેશે ભેળેઈ હતી. નારીત્વના મારા ખ્યાલમાં જે શુભિતા, માદૈવ અને હિંમત મેં કદખ્યાં હતાં તે મને સગુણામાં દેખાયાં હતાં. મારી સાથેની તેની મર્યાદાભરી વાતચીત, મારા શુદ્ધિયુક્ત વાક્યાનુવર્ધી તેને જરા-એક હળવી વાતો તરફ વાળવાનો મેં જ્યારે પ્રયત્ન કરેલો ત્યારે દસીને તેણે કરેલો વિરોધ, સાથે હરવાફરવામાં અને વાતો કરવામાં તેને રહેતો સમયનો પાંદો ખ્યાલ એ બધું મને કોઈક વાર અચળમતું બનતું ખરું પરંતુ હંમેશા એ બધું મારું તેના તરફનું આકર્ષણ વધારતું અને તેની તરફ આદર ઉત્પન્ન કરતું.

કોઈ વાર સગુણાના ગયા પછી હું જ્યારે એ બધી વાતનો એકલો પડી વિચાર કરતો ત્યારે મને થતું કે એ બધું જ હું મારી સ્ત્રીમાં જરૂર ઇચ્છું. પરંતુ ગંભીરતાપૂર્વક એક સ્ત્રીના નિકટના મિત્ર કેમ બનતું, એના અંતર સુધી કેમ પહોંચતું અને ત્યાં પહોંચી એ અંતરમાં વહી રહેલા ઝરણાને કાંઈ બેસી એનો કસકસ નાક કેમ સાંભળવો અને સમજવો એ મને ખબર જ નહોતી. અત્યાર સુધીમાં કેટલીક સ્ત્રીઓના પરિચય મને થયો હતો ખરો, કેટલીકને હું દોસ્ત કરી શકું તેવો; પરંતુ એ સંબંધ કંઈક વાક-જાણી, કંઈક શુદ્ધિયાનુવર્ધી અને કંઈક હસાવવાની કળાથી સાધેલો. એટલે હું કંઈક એવું માનતો પણ

થયેલો કે સ્ત્રીઓના સંબંધ એમ જ સંધાય છે. એમ ગંભીરતાની અને જોડાણની જરૂર છે. એવું મેં લાગ્યે જ લાગેલું. સૌથી પ્રથમ સગુણાએ મારા મનમાં એવી જરૂરિયાતની સમજ જન્માવી પરંતુ અત્યાર સુધી ક્યારેય નહિ સાધી શકેલો એ ગંભીરતા હું સાધી શકતો નહિ અને મારી એ અશક્તિ મને પરાજય સમી કંખતી. સગુણાને બદલે મેં આનંદિનીની સાધના શરૂ કરી. મારા પેલા ભ્રમે મને કહ્યું કે આનંદિનીનો પ્રેમપાત્ર બનતાં જ સગુણા તારા તરફ વળશે. હું એક સ્ત્રીનો પ્રેમપાત્ર છું એ જ એનાથી નહિ સહેવાય. મને એમ લાગતું હતું કે સ્ત્રીની સ્વાભાવિક ઈર્ષા જ આમ બનતાં સગુણાને મારી તરફ વાળશે.

આ વાતને લક્ષમાં રાખીને હું ઘણી મ વાર આનંદિની સાથે ફરવા જતો, કેટલી મ વાર સિનેમા જોવા પણ જતો ખરીદી માટે તેને ખજારમાં જતું હોય ત્યારે પણ તેને સાથ આપતો, તેને ભેટો પણ આપતો અને આ બધી વાતની સગુણાને ખબર પડે તેમ કરતો. આગર અંતરે હું રાહ જોતો હતો કે એક દિવસ સગુણા આવશે અને તેની મધુરી કટાક્ષભરી વાણીમાં કહેશે: 'વાહ! તમે તો હમણાં બહુ ફરવા માંડ્યું છે અને બહુ ખરીદવા માંડ્યું છે.' પરંતુ સગુણાએ એ વાત કદી ઉચ્ચારી પણ નહિ. હું નિશાન ચૂકતો હોઈ એમ મને લાગ્યું. મેં ધારેલી ઈર્ષા સગુણામાં દેખાતી નહોતી અને એ જ કારણે સગુણા-તરફનું મારું આકર્ષણ વધારે પ્રબળ થતું હતું. બીજી બાજુ મારી નિષ્ફળતાએ મારામાં રોષ, જન્માવ્યો હતો. પરંતુ સગુણા અચ્છુત સમતુલા ભળણી ચાલ્યે જતી હતી. મને કોઈ કોઈ વાર થતું કે સગુણાને મારા તરફ કંઈ સ્નેહ નહિ હોય કે પરસ્પરા પહેલાં આવી સમતુલા ભળવતી સ્ત્રીમાં રહેલો સ્નેહ જોવાની મારામાં જ આવડત નહોતી? કંઈ ખબર પડતી નહોતી પરંતુ તેથી કોઈ સગુણા તરફનું મારું આકર્ષણ જરાય કમ થતું નહોતું.

મારામાં પ્રથમ વાર એક પ્રકારની ઉદાસીનતા દાખલ થતી હતી. આનંદિની આવીને વાતોના પતંગ ચગાવવાનો પ્રયત્ન કરતી પરંતુ મારો પતંગ ચગતો નહિ. જાણે વારંવાર ગોથાં ખાઈને નીચે આવી જતો. વળી પાછો દોર ખેંચી એ ચગાવવાનો હું પ્રયત્ન કરતો પરંતુ ધડીવારમાં પાછો ગોથું ખાઈ નીચે આવી જતો. આનંદિનીને આ વાતની ખબર પડી હશે એમ મારું છું કારણકે 'કેમ તગિયત બરાબર નથી?' એમ તે એવે વખતે પૂછતી હતી.

મારું હૈયું કંઈક ભારે થતું હતું. સચુણા આવતી ત્યારે લાગ્યો જ હું કંઈ વાતો કરતો. પરંતુ કાણ જાણે કેમ સચુણા, આમ વાતો નહોતો કરતો ત્યારે પહેલાં કરતાં કંઈક વધારે રોકાતી અને એથી મારું હૈયું જાણે સાતા અતુલ્યતું. રનેહ તે આ તો નહિ હોય? અને સચુણા તેનું મને આમ તો જ્ઞાન નહિ ફરાવતી હોય? કયું જ નેરપૂર્વક સ્વીકારવાને કે કહેવાને અશક્ત થયેલું મારું મન મંદ બવાળે બોલતું: 'હા કદાચ એ જ રનેહ હોય.'

એક સાંજે જ્યારે હું મારા બગીચામાં બેઠો હતો ત્યારે આનંદિની આવી. તેનો ત્યારનો ચોલાક ખરેખર સુંદર હતો. તેનું સુડોળ મોઢું, તેની ચમકા રહેલી આંખો અને તેના મરંકી રહેલા હોઠ એ બધું હું નોંધ રહ્યો. 'આજે તો સરસ સાજ સજ્યો છે આનંદિની!' મેં કહ્યું.

'હા, એ સાજ સજવાનો દિવસ હવે તો આવી લાગ્યો છે એટલે.' આનંદિનીએ કહ્યું.

ક્ષણિક તો એ વાત હું સમજ્યો નહિ પરંતુ ખીજી જ ક્ષણે એ શું કહેવા માગતી હતી તે હું સમજી ચક્રવે. આટલા દિવસ. મારી. સાથે આટલુંકી. રહતી. ફરતી, વાતો કરતી, મારી બેઠો લેતી આનંદિની,

સાજ સજવાનો દિવસ હવે આવી લાગ્યો છે એમ કહીને શું કહેવા માગતી હતી તે હું બરાબર સમજી શક્યો. સચુણાને કંઈક સમજવા માંડ્યો છું એમ લાગવા માંડ્યું હતું ત્યાં આનંદિનીની આ વાત સમજવાનો દિવસ આવી લાગ્યો! જે સમગ્ર અંતઃકરણથી નોંધતું હતું તે કદાચ મને એમ જ્યાં લાગવા માંડ્યું હતું ત્યાં તો આ ખીજું જ કયું મને સમજાણ થતું હતું! એ વિચારોને દૂર કરી અજાણ ચઈ આનંદિનીને મેં પૂછ્યું: 'વાહ, સાજ સજવાનો દિવસ આવી લાગ્યો છે એટલે શું?' 'વાહ! જાણે કયું સમજતા જ ન હોય! આ બધું. સમજ્યા વિના જ ક્યું' હશે કેમ?' હાથમાંનું મેં એક બેટ આપેલું પુસ્તક બતાવવા પૂછ્યું.

'ના, આનંદિની! ખરેખર સમજતો નથી.' મેં ચલાવ્યું. આનંદિનીની આંખની ચમક કંઈક આખી પડી. જાણે કંઈક ઊભીલી પડી હોય એમ તેને લાગ્યું.

'કંઈ નથી સમજ્યા એવું બહાનું મારી મારી પાસે કહેવાવતું હોય તો ભલે. આ વાંચતો અને જવાબ આપજો.' આનંદિનીએ કહ્યું અને મને એક કવર આપ્યું.

હું તો બધી વાત સમજ્યો જ હતો અને જે સમજ્યો હતો એ જ કાગળમાં હતું. જે ધડી ન આવે એમ ઇચ્છતો હતો તે આવી પહોંચી હતી. આનંદિનીએ એ કાગળમાં લખતી માગણી કરી હતી. અમારી અત્યાર સુધીની વાતો, હરવુંફરવું વગેરેનો ઉલ્લેખ પણ તેણે એ કાગળમાં કર્યો હતો.

આનંદિનીને હું શો જવાબ દઉં? એમ કહું કે તેને જે બેટો આપી હતી એ તો હું બેટ આપી શકું છું એમ મેં સચુણાને બતાવવા આપી હતી. એમ લખું કે તારી સાથે હવેથી એ તો સચુણાને એમ બતાવવા કે હું જિંદગીને માથી શકું છું. તારી દારા હું સચુણાને પહોંચવા માગતો હતો એમ લખી નાખું! શું જવાબ દેવો તે કયાંય સુધી હું નક્કી કરી શક્યો નહિ. પરંતુ નક્કી કર્યા સિવાય છૂટકો તો નહોતો જ.

આખરે મેં લખ્યું:

'આનંદિની! આપણે મિત્રો જ છીએ અને જિંદગીભર કેવળ મિત્રો જ રહીશું.'

આ લખ્યા પહેલાં આનંદિની તરફ મારો એવો મિત્રલાલ હતો એમ હું નહિ કહી શકું પરંતુ લખ્યા પછી અંતઃકરણ પ્રતિગ્રાપૂર્વક બોલી બીકડ્યું: જીવનભર હું તેનો મિત્ર બની રહીશ.

પરંતુ આનંદિની મૂંઝી જ રહી છે.

મુખર્ષિ, શ્રીદીપ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
હુકમનામાં કરાવવા, લેણું વસૂલ કરવા

લણો યા મળો

મગનલાલ એચ. લટ્ટ

આંતરપ્રાંતીય નિષ્ણાત, આપાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ.

ખખખર બિહારી, સી. પી. રૅન્ક

બેમબલનને નવા ફર્નિચર તરીકે લાંબા હોય તેમ નવાખસાહેબ તેને ભૂલી ગયા

લેખિકા ધરમત યુધતાઈ ગોદડાનો હાથી અનુવાદક શુભવંત મ. ભેરો

શિશુઓમાં જ્યારે ગોદડું એકી સૂતાનું થાય છે ત્યારે જીવંત પર, જે પડછાયો પડે છે તે એવાનું કુટકલ દબાવી શકતી નથી. ગોદડાને લીધે જીવંત પર નજી પાછલા બે પગ પર બેસા રહેલ હાથી ખડો થયો હોય એવું લાગે છે. અને તે એવાં અનાયારો ભૂતકાળમાં ઘુમી મારી જવાય છે.

માફ કરજો, પણ મારા પોતાના ગોદડાની એવી કેઈ રીમાંચક વાત હતું કરવાની નથી ને ગોદડામાં વળી રીમાંચિત થવાય એવી વાત હોય પણ શું? મારા મતે, કામજો બલે એવો સુંવાળો હોય પણ ગોદડાને નાચતો પડકાર્યો જીવંત પર જેવો વિચિત્ર અને બિહામણુ લાગે છે તેવો કામજોનો નહીં લાગતો હોય !

નાની હતી ત્યારે મારા બાઈના મિત્રો અને બાઈઓ સાથે લડતી-જમડતી એ વખતની વાત કરું છું. આટલી બધી કળિયાપિર સા મટિ હતી તે તો હવે પણ આશ્ચર્યની વાત છે. જ્યારે મારી બહેનો પ્રેમીઓની યોધમાં આચડતી હતી ત્યારે હું તો જે સાથું મળે તેની સાથે લડવામાં જ રસ લેતી.

એટલે જ મારી મા જ્યારે આમા ગઈ ત્યારે મને પોતાની એક કહેવાતી બહેનને ત્યાં મૂકતી ગઈ. તેને ખબર હતી કે તેની બહેન બેમબલનને ત્યાં ઊંઝકું છેડું નથી, એટલે કેઈ સાથે લડી-વડી રાજીસ નહીં. ગોઠસ, મારે મટિ તો આ સભ જ હતી: બરોઝર મેં કહ્યું તેમ મા બેમબલનને સોંપી રવાના થઈ અને આ જ બેમબલનની રલઈ-ગોદડાની વાત મારા સ્મૃતિ પટે કોઈએ પગથમતો લોટાની ઊપ પાડી હોય તેમ અંકિત થઈ ગઈ છે. આ જ તે બેમબલન કે જેના માંખાથે નવાખ સાહેબને જમાઈ તરીકે (તે ધરડા હોવા છતાં) પ્રસંદ કર્યા હતા. પ્રસંદ કરવાનું કારણ નવાખ સાહેબનું પ્રખ્યાતી પાથેલ નિર્મળ ચારિત્ર્ય હતું. માનારી, નાચનારી કે વેરશા કેઈ દિવસ તેમને ત્યાં ગઈ હોય તેવું બન્યું નહોતું. તે પોતે 'હાલ' દત્તા અને બીજા યજ્ઞાની હજોને ખચે તેમણે પદારથી આપેલ.

તેમને એક વિચિત્ર ખાસિયત હતી. પણા લોકો કબજાર પાળવા પછવાડે ગોડા હોય છે તો કેઈ કુકડાની લડાઈના રસિયા હોય છે. નવાખ સાહેબ આવી રમતોને પ્રિયારતા. તે તો યોડાક નુવાન ખૂલસુરત વિદ્યાર્થીઓને પોતાની ખાસે રાખતા અને નિમણવતા. પણ બેમબલનને પદપદા પછી, તેને ધરમાં ફર્નિચર તરીકે લાંબા હોય તેમ માંની, ભૂલી ગયા ને તે નાનુક યુવતી એકાંતમાં રૂંચવા લાગી. તે બિચારીની જિંદગીની વાત ક્યાંથી સરૂ થઈ હતી,

તે તો બેમબલનને ખબર. તે સરૂઆત તેણે જન્મવાની ભૂલ કરી ત્યારથી ગણવી કે નવાખની બેમબ બની ત્યારથી સરૂ હતી? કે વિદ્યાર્થીઓના આમગને તેમને મટિ નારતાની વિજયતદાર રકાબીઓ ફરતી થઈ અને હીરાનખાનાનાં ખાસણની તડમાંથી તે ઇર્ષાભાવે અંદરનાં દરયો જેવી થઈ ત્યારથી ગણવી? કે અંદરની લીલા અટકાવવાની છુદાને કરેલ બંદગીઓ, દોરાધામાઓ નિષ્ફળ ગયા ત્યારથી? કેઈ જગો પાયરમાંથી લોહી કાઢી શકતી નથી. નવાખ સાહેબ તો દત્તા તેવા ને તેવા રહ્યા.

બેમબલનનું કદય બોંબો મધું. આશ્ચસન મટિ તે પાંચન તરફ વળી પણ તેમાં ય મુઝા નહોતી, બલીપચી કરતી નવલકથાઓ અને ઊર્મિપ્રધાન કવિતાએ બેસડાનું તેનું દુઃખ વધાર્યું. રાત્રિની જીપ પૂછી ગઈ. દિનપ્રતિદિન જિંદગી બધી લાગવાથી તે એક નિરાશાનું પોટલું બની રહી.

કપડાં !!! દૂંકાની દૂંકા બરી કપડાં દત્તા, પણ તે બધાં અગ્નિમાં બળી ખાક થયાં હોય તેમ તેને લાગતું. પોષાક કોઈને ખુશી કરવા, કેઈ પર અસર પાડવા પહેરાય છે. અને અહીં તો નવાખસાહેબને તેની તરફ લેવાની કુસદ નહોતી; તેમ કુટુંબ-કબીલાને મળવા જવાની મનાઈ હોવાથી, જે લોકો મળવા આવે તે મળી શકતા; બાકી તો આ બન્ધ કેદખાનામાં સડ્યા કરવાનું રહ્યું.

ખડું પૂછો તો આ સંગ્રામદાલાંઓ તેને વધુ બાળતાં. કારણકે એ બધાં રમવા-જમવા, પારકે પૈસે તાનડધિખા કરવા આવતાં. અને આ બધા સમય દરમિયાન નથી, રૂંચારેલી રલઈ હોવા છતાં તે ચુનમૂન, એકલી, પધારીમાં પડી રહેતી. ને જીપ ન હોવાથી. રાતમાં પડખા ફેરવવા આમતેમ ફરતી ત્યારે ગોદડાનો પડછાયો નવાં નવાં રૂપો ધારણ કરી હીવાલ પર રમખાણ કરી રહેતો. પરંતુ આ બધું તેના જીવનમાં કંઈ રસ લાવી શકતું નહીં. રસકસ ચુસક જવાથી તેને જિંદગી અર્થશૂન્ય લાગતી.

જીવન! પણ બેમબલન જીવવા સર્લઈ હતી એટલે તે જીવતી રહી. એટલું જ નહીં પણ તેને જીવનમાં નવો રસ પેદા થયો. રજુએ તેને મરતાં બચાવી. આંખ મીચીને ઉપાડીએ તેટલી ફાલુમાં બેમમનું મુકાવ કોમળ સરીર. બરાવા લાગ્યું. માલ પર અડક આવી અને અંતે અંતમાંથી જીવાની નીવરી રહી. તેને જીવનપવટો કટો, નવીન જિંદગી કટો, જે કહેવું હોય તે કટો પણ તે મેળવવાની દવા કેઈ દબીમી ગ્રંથમાંથી લમને નહીં મળે.

મેં બેમમને પડેથી જોઈ ત્યારે તેની વચ કદાચ ચાળીસ-બેતાળીસની હશે. વધિયાને અદેહી, સામાજી માફક

આમથી તે બેઠી હતી. રણુ તેનો બંસો દાબતી, શ્વાસમાં હતી. તેના પગ પર ભંજુડિયા રંગની કિંમતી શાલ પથ-
રાઈ હતી. કલાકોના કલાકો બેઠમ સામે એકાદસે ભેઈ-
મેસી રહેવાનું મને મન પડું. રતાય સિવાયના રક્તિક
નેવો તેનો ચહેરો, મુંવાળા કાળા કાળજીથી, બોળાયેલ
વાળ, હરિણી જેવી કાળી આંખો, ધનુષ્યની કમાન જેવી
મગર, ટળી પડતાં કાળાં બારે પોપચાં. ને તેના મોં પર
સીધી વધુ લઘવાયે તેવી કોઈ વસ્તુ હોય તો તે તેના
બોજ હતો. વિપરિતકના ઉપયોગથી તે વધુ રવમડાં ઘાતવા.
જયારે બોજ પર વાળની આછી કવંડી હતી. ને કોઈ વખત
રેનું મોં એકદમ વિચિત્ર ભાવ-ભણે કે તે કોઈ નુવાન
ઠાકારનું મોં હોય તેવું રૂપ ધારણ કરતું.

તેની આમડી શોદામણી, મુંવાળી અને તસતરોલી
ઘાતી. કોઈવાર ચળ આળે ખંજવાળવા પૂટણુ ખુદાં
પતાં ત્યારે તે શોદાઈ ભેઈ હું મુખ બની જતી. લઘાઈમાં
તે સારી-ચેકે દોવા છતાં અવધવાની સપ્રમાણતાથી તે
ડીપતી. કલાકો સુધી રણુ તેની પીઠ ખંજવાળ્યા કરતી.
ખંજવાળ્યા જ કરતી, ભણે કે ખંજવાળવું એ જીવનની
વસ્તુવની વસ્તુ હોય તેમ. કદાચ તેથી પણ વધુ મદતરની
હોઈ પડે તો તે રીતે.

રણુને આ સિવાય બીનું કામ કરવાનું નહોતું. સધળો
ખન તે બેઠમને દાબતી-કચરતી ખસી જ હોય. ધડીમાં
રણું દબાવે. ધડીમાં પગ ચોળે કે પગી સારીરો કોઈ
ણુ બામ કચરે. કચરતી અને ચોળતી, ચોળતી અને
ત્રચરતી તો હોય, હોય ને હોય જ. ભેતી ભેતી હું કંઠા-
તી ત્યારે મનેમાં પડું. 'આ ચોળડું-કળાવડું' આખો
કેવસ તે કેમ ખમાય ? કોઈ તેટલો વખત ફક્ત મારા
સરીરને અડક્યા જ કરે તો પણ મને તો ફેરલા અને
જગતરા થઈ આવે.

અને છતાં આટલેથી જ વાત અટકતી નહીં. ન્યારે
વેત્રમના નાદવાને દિવસ આવતો ત્યારે તો મધમધતાં
મતરો અને સુવાસિત થણાના લોટથી મસાજ કરામાં
નાવતો. એ દિવસે ભંધ બારણે રણુની સરસારી નીચે ભેરતી
તમ પડું તે ભેઈ અન્ય કામવાળી બાઈઓને ધર્ષા પતી.

બિષારી બેઠમનન. કોણુ ભણે જેવી ચળ તેના સરીરે
પડી હતી કે નેવો છલાજ વેદ-દશમો પાસે રહો
હોતો. 'આમાં શું રોગ છે એ જ સમજવું નથી'.
હી વેદ-દશમોએ હાય ધોઈ નાખેલા.

'એમાં તમે ચિંતા કરશો નહીં. દકીમીને શી ખબર
છે ?' રણુ કહેતી. 'એ તમારી અંદર રહેલ ગરમીની
પગ છે. આમડીમાં તે શું રોગ બન્યા છે.' બોલતી
બોલતી બેઠમ સાચું ભેઈ તે દસી રહેતી.

ને આ રણુ ! નેટલી બેઠમ શોદામણી તેટલી જ તે
દશમી-કાળી, બેઠમ નેટલી ઘણ-રક્તિક જેવી તેટલીતે

રવમડી. મોં પર શીંગળા કાપા, ખરખરકું-નકર થરી,
દૂંકા હાથ, નડા બોજ-ભેની પર પરસેવો ભમેયો દોરજ,
ને આખા સરીરમાંથી વિચિત્ર, કંપારી આવે તેવી વંચ
આવતી હોય. પણ તેના દૂંકા હાથ જેવી ચળગતા ધણલા
હતા ! ધડીમાં પીઠ પર તો ખળમાં સરી યાજ ઉપર ને
ત્યાંથી ભંધ પર તો ફણમાં પૂરણુ પર સરી પડે. ભ્યો
બેઠમ પર તે હાથ ફરતા ભેવાનો અને પ્રસંગ પડે ત્યારે
તે ચળગતા પર હું મુખ નમને ભેઈ રહેતી.

કનાળો હોય કે સિંધાળો પણ બેઠમ તો દેરાણતી
નેટની ઝીણું ખમીસ જ પહેરતી, પાચનભા માટે તે પેરા
રંગો પસંદ કરતી; ન્યારે ખમીસ માટે તો બરફ નેરો
ચફે રંગ જ તેને પસંદ પડતો. કનાળામાં પણ પંખો
ખાતાં ખાતાં શાક એડી રખવાનું તેને પસંદ હતું. તેને
સીધી પ્રિય તો સિંધાળો હતો. મને પણ તે સિંધાળાંમાં
વધુ ગમતો કારણકે કાલ્યાયાતમા ચિનાની આરામથી ઉરાતો
ગાલીયા પર, રણુ પાસે પીઠ રખાવતી, કોઈ ફળોના રસ
પીતી તે પડી હોય,

બીજા કામવાળીઓ રણુની ખૂણ ઈર્ષા કરતી, કારણકે
બેઠમ નાદતી હોય, ખાતી હોય, પીતી હોય, નાતો કરતી
હોય ત્યારે રણુ તેની પાસે જ હોય. અરે, સુંવી પણ
બેઠમની સાથે જ. રણુ અને બેઠમની વાત નીકળે ત્યારે
કોણુ ભણે કેમ પેણુ આસપાસની બધી કામવાળીઓ
ખંધુ હાથ કરતી. દોઢો તેને વિશે ફાવે તેમ નાતો કરતો,
પણ બેઠમ કોઈને ગળવી નહીં-પૂછતો નહીં. તેની ચળ જ
તેનો સંજોસાથી હતી.

મેં પૂવું કહ્યું તેમ હું નાનું બાળક હતી અને બેઠમ
સાથે-સંપૂર્ણ પ્રેમમાં હતી. તેને પણ હું ગમતી એટલે
મા ન્યારે આમા ગળ ત્યારે મને એક અકવારિયા મટે
બેઠમ પાસે મૂકતી ગઈ. આથી અમે બન્ને ખુશી થતાં.
પણ મને કયાં સુવચારી તે પ્રેમ મંજવતો હતો. અરે
કયાં સુડ ? બેઠમનનના ચોરડામાં સ્તો. એટલે બેઠમ-
નનના પેરા, જે જણુ સુડ રોકે તેના પસંદ પારે. અરે
કોટ મુકવામાં આવ્યો. રાવના અગિયાર વાગ્યાં સુધી
જપાયા મારતાં ને પાનાં રમતાં અમે બેઠાં હોઈ એ પૂણી
હું મારી પધારી બેઠી પતી. સુતા જતી વખતે પણ પેણું
દસ તો બેઠમની પીઠ રણુ ખંજવાળતી હોય તે જ ભેવાઈ.
'અરે, બિષારી !' બોલી હું ટળી જતી.

એક રાતે અચાનક બળકોને ભગી ગઈ. મનમાં બીજી
હતી. ચોરડામાં અંધારું હતું અને આ અંધારામાં
બેઠમના બિલાડા તરફ ભેળું તો તેના ચોરડામાં કોઈ
હાથી બરાધો હોય તેવું મને ભાસ્યું.

'બેઠમનન !' બધથી બેલાકની થઈ મેં ચોંટ પાંકી.
તરત જ ચોરડાના હાથી અદરજ થઈ ગયો.

'શું છે ? સુઈ નહીં.' કંપાકથી બેઠમનો અવાજ આવ્યો.

‘મને બીક લાગે છે.’
‘સુઈ ન, હવે, એમાં બીવા જેવું છે’ કુશનમાંથી
‘આપણે કુશરી’ પહોળી બીકી ન. તેનાથી બધા ભૂતપ્રેત
નાસી જશે.’

મેં તે પ્રમાણે પડવા ચલ ક્યો: પણ આપું માફ
આપું નહો. ‘બેગમલન, તમારી બેગી આપું?’
‘ના, ના, હવે છાનીમાની સુઈ ન ને.’ સહેજ હમ
મિઠાની તે બોલી. અને પછી બે જણ વાતચીત કરતા
હોય તેવા અવાજે આજ્ઞા કરે, ખુદા! આ બીજું વળી
કેણું હતું? ‘મને તો વધુ બીક લાગવા માંડી. ‘હે’
બેગમલન, ચારનોર તો નથી ને? તમને ખાતરી છે?’
‘ચાર? ચાર કેવા? સુઈ ન. બેઠા. ‘આ અવાજ
રખુના હતો. માથે ઓઢી ફું ચૂપચાપ સુઈ ગઈ.

બીજે દિવસે રાતના બનાવની મને જરા પણ બીક
રહી નહો: મને વસ્તુઓ કલ્પવાનો ખૂબ શોખ. બીજું,
બચપણમાં અને તે થ રાતે, કેણું નથી બીક? દિવસે
તો કંઈ લાગ્યું નહો. પરંતુ બીજી રાતે રજુ અને બેગમ
કંઈ કહ્યો છાનેમાને અંદર અંદર પતાવતાં હોય તેમ
લાગ્યું. શેના માટે કહ્યો હતો અને કેવી પતાવટ પડ
તે તો મને સમજાયું નહો. રજુ રહતી રહતી ફસફાં પાતી
હતી અને પછી બિલાડી રકાબીને ચાટતી હોય તેવા
અવાજે આજ્ઞા થું હતો? વિચારમાં ને વિચારમાં અટ-
વાઈ ફું લેખમાં પડી.

આજે રજુ તેના ઠીકરને મળવા ગઈ હતી. તેના
ઠાકરા, જુગારી અને બેઠા બદમાશ હતો. બેગમલન
તેને માટે બધું કરી દીધી. તેને એક દુકાન કરાવી આપી.
નોકરી આપી. થોડો વખત તો નોકરીમાં રહી, સારાં
સારાં કપડાં બેગમ પાસેથી પડાવ્યાં અને પછી એકાએક
કેણું બેઠું કેમ પણ નાસી ગયો. હવે રજુને થ મળવા આવતો
નહો એટલે તેને મળવા રજુ તેના સમાને ત્યાં ગયેલ.

આખો દિવસ બેગમને કંઈ એન પડ્યું નહો. તેનું
આપું સરીર ફુંખડું હતું પણ કોઈ તેને અડે તે તેને
મંભર નહોતું. તે દિવસ તેને જમવાનું પણ ગમ્યું નહો.
એકાંતમાં દુઃખી પતી તે પડી રહી.

‘હું પીક અજવાળી આપું?’ મેં કહ્યું. મારી સામે
મંજરે રમતી તે કુલદલવાથી નેહ રહી.

‘રત્ન આપો તો અજવાળી આપું.’ મેં પાનાં નીચે
મૂકતાં કહ્યું.

થોડી વાર મેં તેની પીક અજવાળી. દરમિયાન તે
ચૂપચાપ પડી રહી. બીજે દિવસે રજુ આવવાની હતી.
પણ આવી નહો. દરમિયાન આના ઉકાળા ઉપરાસપર
પીનાથી બેગમનું માથું ચડી આવ્યું. મિલક પણ બગડી
ઝોડિયો બની ગયો.

‘હું-તેની પીક અજવાળવા મંજૂ. રૂબરૂના મધાગા

જેવી તે પીક સપાટ અને સુવાળી હતી. ધીરે ધીરે ફું
અજવાળતી હતી. મનમાં થયું કે કંઈક કામમાં તો આવી.
‘જરા ભરેથી અજવાળ-તે પડીએ છેડી નાખ-’

બેગમે કહ્યું, ‘અહો અજવાળ હા, અમાથી જરા નીચે,
બદોબર, સાડું-’ બોલતી બોલતી તે આનંદમાં આવી ગઈ.

‘અને અહો.’ તે જમ્યાએ તે પોતે અજવાળી સફેદ
છતાં મને કહ્યું એવી મને ગર્વ પડે. ‘અહો...આજ...
ગદગદિયાં વાય છે...આજ...’ તે હસી પડી.

‘કાલે બનરમાંથી તારા માટે કંઈ મંગાવ્યું. ચાઉ-
વાળી દોઝી વાલરો?’

‘ના. દોઝીએ રજુ’ એવી નાની કંઈક બોલી જ હતી.

‘ઓહો, તું તો ધરડી ઊંચી પછ મળ લાગે છે.’ તે
મરકરી કરતાં બોલી ‘જે દોઝી ન ગમે તો બીજું લાવજે.’

‘સાકે.’ મેં કહ્યું.

‘અહો’ ત્યાં ચળ આવતી હતી તે પર મારો હાથ
મૂકતાં કહ્યું. ‘અહો’ બોલી ત્યાં ત્યાં એને ચળ આવતી
હતી ત્યાં ત્યાં મારો હાથ મુકાવેલા તેણે સાર ક્યો ને
આવતી કાઢે થું? બરીઠીસ તેનાં રવખો રવતી ફું તો
ખંતની જેમ અજવાળે ગઈ.

‘ને જો તારી પાસે પૂરવાં ‘ફેફસ’ નથી. કાઢે દરજ
બોલાવ્યું. તારી મા લૂગડું આપતી ગઈ છે.’

‘મારે એ કપડાનું કંઈ નથી સિવાયવડું.’

વાતો કરતાં મારો હાથ ક્યાં પહેંચી ગયો છે, તેનું
મને લાન ન રહ્યું. બેગમલન બાધી પડી છે તેનો પણ
મને ખ્યાલ નહોતો. અરે...મેં એકદમ હાથ ખેંચી લીધો.

‘તું બહુ તોફાની છે. જરા ધ્યાન રાખતી ન. મને તો
કંઈક વાય છે.’ બેગમલન અજાણથી હસતી બોલી. ફું
સારમિંદી બની ગઈ.

‘અહો મારી પાસે સુઈ ન’ તેના હાથ પર મારું માથું
રાખી તેણે મને સુવરાવી.

‘તું કેટલી દુબળી છે! હાડકાં ને પાંસળીઓ દેખાય
છે-સોડી તો મળે જ નહો.’

‘હ...હ...’ મને ગદગદિયાં થવાથી બોલી પડી.

‘હ...હ...હ...’ તને ખાઉ નહો છું? સ્વેદર પણ કેવું
તંબ પહેરે છે.’ ગદગદિયાંથી ફું ફરી વાર ચમકી પડી.

‘આપણા સરીરમાં કેટલી પાંસળિયાં હશે.’ મેં
જાન પ્રદર્શિત કર્યું.

‘મને મળવા દે, એક, બે, ત્રણ.....’ મને નાસી
જવાડું મન થયું. પણ તેણે તો મને મુકેટલાટ પકડી રાખી.

‘હું...હું...’ ની મારી ચીસો રાડ થઈ અને તે તો
હસતી જ રહી. અત્યારે પણ તેના ચંદ્રેરા ધરના બારે
સંભાર છું ત્યારે છળી પડું છું. તેનાં પાંચવાં બારે અને
સોા છ જણો લાગવાં હતાં. ઉપરાસ એક પર કાળી લીડી અને
કડી દોવા છતાં નાક અને એક પર પ્રચેદ-બિંદુઓ

નગ્યાં હતાં. હાથ બરફ જેવા હતા, હતાં ભણે ચામડી
ઠાડી નાખી માંસનેા સોંદા પાળતા હોયએ તેવા કોમળ
હતા. સાલ નીચે સરી પડતાં, આરપાર સરી રહેજાય તેવા
મસ્કીનમાંથી ધોયેલ સોના જેવું સારીર ચમકતું હતું. ને જોડી
ચમકતી તેની આંખો ! દીંચડી જેમ મને તે ચોળતી હતી.
નિશ્ચયતી હતી. તેનો ગરમ શ્વાસોચ્છવાસ તેના સરીરની
ગરમી, મને દમવા લાગ્યાં પણ તેને તો કોઈ વળચું હોય
તેમ લાગી પડી હતી. હું એટલી તો ગમરાઈ ગઈ કે, બૂમ
કે ઓસ કહું પાડી શકી નહીં.

થોડી વાર પછી મને મૂકી દેઠ તે હાંફતી, યાજી જઈ
પડી રહી, તેનો ચહેરા વિવશું અને ફિક્કો યથ ગયો.
એટલી હડપતી તે શ્વાસ લેતી-મૂકતી હોતી કે ફાણમાં મરી
જવો કે શું એવું મને થયું. માંડ માંડ પગમાં જોર લાવી
ત્યાંથી હું નાસી છૂટી.....

પ્રધાના શુક્ર કે તે રાત્રે રજુ પાડી આવી. હું તો વહેલી
મારી પથારીમાં સૂઈ ગઈ પણ તે રાત્રે મારા માટે લાંબ
સમજી નહોતી.

મા આમાથી આવી સહે તેમ નહોતું. બેગમલનની
મને તે દિવસે એટલી તો બીક લાગી કે રસોડામાંથી હું
નીકળી જ નહીં પણ આ વાત મારે કરવી કોને ? ને
મારે કહેવું થ શું ? બેગમલનથી બીની હતી તેમ કહેવું ?
બેગમલનનો મારા પ્રત્યેનો આદરો પ્રેમ અને સદ્ભાવ
હતાં મારે એમ કહેવું ?

સાંજે પાંચાં રજુ અને બેગમ હમી પધ્યાં. મારાં
નસીબ, બીજાં શું ? કારણકે હપડો થયો કે દરરોજ
બેગમે મારી તપાસ કરાવતી. 'કંડીમાં કયાં રખડતી હરો ?
ન્યુમિનિયા થયો. અહીં લાવો એને.'

'મૂખ' ઓકરી, વારે મારું નાક કપાવવું છે ? તને
કંઈ થયો તો વારી માને હું શું મોં બતાવીશ ? મને તેની
પાસે બેસાડી તે મોં ધોતી હતી.

'મારે માટે કોટલીમાંથી ચા લાવ. મોં લેછતી તે
જોડી. 'હું' કપડાં બદલાવી લઉં.'

તે કપડાં બદલતી હતી તે તરફ પીક કરી હું ચા
બતાવનારો પડી.

'એ...મા,' મારું હૃદય ધોકારી ઊઠ્યું. 'તે' મને
કોને દવાયે કરી ? આ મારી દસા તો ભે. ' ઓકરા સચે
રજું તે માને પસંદ નહોતું. પણ ઓકરા શું વાપ-દીપડા
છ કે મને ખાઈ લય ? પણ ના, માનો સિદ્ધાંત તો
ઓકરી યઈ એટલે સાત તાળાંવાળી ચેડીમાં પૂરી રાખવાને
હતો. ને અહીં ? હું બધું કર શુદ્ધિ કરતાં બેગમલનથી
વધુ બીની હતી પાછળ નેચા વિના નાસી બહાર તો ?
પણ હું નિરાશાર હતી. એટલે ત્યાં બેડી રહી.

કપડાં પહેરી તે શ્રેયાર સજવા લાગી. અત્રે, સૈન્યો
દવા બહેડી રહી. મોં પર આનંદ અને માફતા બહ.
કાતાં હતાં. ને પછી તેણે પ્રેમનેા અખૂદ કળશ ખાત
પર ટોળ્યો.

'ના, ના, મારે ધરે ભડું છે.' જોડતી, રહી તેની
પ્રેમવર્માંથી ફૂજતી હું બળડતી હતી.

'અરે બેડા, વડાલી, એમાં શું...? હું' તને બળદમાં
લઈ જઈશ...મારું સાંભળ તો...'

પણ એમ મને આશ્વાસન મળે તેમ નહોતું. આખી
દુનિયાની મીઠાઈ અને રમકડાં મારો, ધરે જવાનો નિશ્ચય
ચળાવી શકે તેમ નહોતાં.

'ફૂફ, ધરે વારો વાંઈ તને દીપરી તેવું થ તને બાન
નથી ?' જોલી હળવેથી પ્રેમપૂર્વક તેણે મારા માથે પા
ટપટી મારી.

'ભણે મરે. ' વિચારતી છાનીમાની, નમતું આપ્ય
સિવાય હું બેડી રહી.

'કાચી કેરી ખાડી હોય છે, બેગમલન.' હમ્મસિયા.
ચેડી રજુ કરાસિયુકા વાલી જોડી.

તે ફાણે બેગમલનનો પિત્તો ખસી ગયો. સોનાનો
માળા મારા ગળામાં પહેરાવવા જતી હતી તે કપડી
ફેંકી દીધી. જીજ્ઞાસાશીલ મનમથનના પછાડાના લીસા
કરી નાખ્યા, સંભાળપૂર્વક એણેલા વાજ વીંધી નાખ્યા.
'હૂ...હૂ...હૂ...' રડતી, નિસાસા મૂકતી હતી ત્યાં હું
હટી ગઈ.

માંડ માંડ પ્રથમપૂર્વક બેગમને બાનમાં લાવવામાં
આવી. તે રાત્રે મેં રાત્રનશુદ્ધમાં ઓડિયું કહ્યું ત્યારે રજુ
બેગમની પીક દખાવતી પડી હતી.

'બટ ઠાડી છાનીમાની સૂઈન.' રજુએ મને ફૂકમ
કયો.

ચૂપચાપ હું પથારીમાં આજોડી પડી.

સર...સર...પચ...પચ...અધારમાંથી નિશ્ચય
અવાજો આવતા હતા. બેગમલનની રમણ ફરીથી માતેલા
માતંગની જેમ ડોલતી હતી. ચા ખુદ !

'એ...! ' મેં ઓસ પાડી, જોડામાંની હાથી ફૂડો
મારી સાંત યથ ગયો. હું પણ સાંત યથ. પાછો હાથી
ફૂડવા અને નાચવા લાગ્યો અને મને બીક લાગી. આજ
તો 'લાઈટ' કરી શું છે તે બેવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો
હતો. હાથી ભણે પાંખો ફફડાવતો હોય તેમ લાગ્યું.
ભણ...અણ...કોઈ કંઈ રસમય વાની સિત્તજવથી બચાક
સચે ખાતું હોય તેવા, અધારમાંથી અવાજ આવતા હતા.
હું, હવે બજાર પડી. બેગમ તો આખા દિવસની બેડી
હતી. અને રજુના અકચારિયા સ્વભાવથી કોણ અમલ
હતું ? અત્યારે તે હોકો કંઈ ખાતાં હોવાં ભણે. શું

ખાલી હતો તે ખાણેશિવ દ્વારા નક્કી કરવા થી નાક ફુલા-
વ્યું' પણ કંઈ વાસ આવી નહીં—ફક્ત સુખદ અને
હીનતની વાસ આવતી હતી.

રત્નભં તે પાછી જાતનીતરી થવા માંડી. સાંત વ્યૂ-
ચાપ સુંદર હોવા થી બનતો પ્રેમલ્લ કથો પરંતુ રત્નભં
એવા તો અવનવા લખાનક આકારો ધારણ કરવા લાગી
કે બીકથી હું તો ધૂલ રહી. ત્વજી મોઢ મોટા રંગો
પેટ ફુલાવતો હોય તેવા દેખાવ થયો. મને થયું કે તે
હમણાં મારાં પર ફરી પડશે

‘ઓ...મા...! મા...ઓ...’ મારાથી ઓસ પકાઈ ગઈ
પણ મોઢએ દાદ આપી નહીં. ચુપખીરીથી, બીકથી પયારી-
માંથી ભતરી, ધીરે ધીરે હું દીવા પાસે ગઈ.

‘ફલીક’ સ્વીચ દાખી કે લાઈટ થઈ.
દાખી ફૂંકો મારી હલચલ કરતો શાંત થઈ ગયો પણ
તેવો ફૂંકો મારી તે નીચે પડ્યો તે વખતે રત્નભંને એક
તરફનો ઊંડો ફૂંક લગ્યો થઈ.....

‘મારાગમ્યાહાહ !’ ફૂંકો મારી હું પયારીમાં પડી.

જૂઠ્ઠાના અંગેલ અનુવાદ વપરથી



પ્રખળ વાસના

[પાન પત્તં સાંધણ]

‘વેલકું પાછું વાળો. આપણે ગામ જવું છે.’

‘કમ બા ! સાસરે નથી જવું!’

‘મારું સાસરું તો ત્યાં. મારે તો હવે મારી ધરડી
સાસુની સેવામાં જ રહેવું છે. એનેા દીકરો જતાં
એવું કાણ?’

અને એમ વેલકું પાછું ફર્યું. વડલા નીચેનો ડાપરો
ખરખારત થઈ ગયો અને.....

વાતમાં વિલેપ નાખતો, દૂર દૂર ચાલતા લગ્નમાં
રામજણીના ગાપનનો અવાજ આંચો:—

ખિણઈ ઇરક કી ઓસર, લગાઈ લન કી બાછ;
ફાગેશીએ દિલ હારા, ન વો લને ન મંચ લનું.

‘ચાલો ચાલો. જલ્લસો થર થઈ ગયો. આપણે
મોડા પડ્યું.’

અને અમે ફરી વીખરાયા.



શિષ્ટ સાહિત્યનાં પુરતકો માટે લખે
સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર
ભણપીઠ : ભાવનગર

સરગપરની અપસરા જેવી પચ્છમબેદની કામની

સગઈ સંગાર

લેખક

મધુર

પચ્છમબેદ ને મારે પચ્છમાઈનો ‘કુગર ને તિયા
પદમણીનાં રાજ. સગઈ સંગારનો જોડો ત્રણે લોકમાં
ન મળે. રૂપે ત્રણે સરગપરની અપસરા ને કરતૂક
ત્રણે કામરહેશની કામની.

સગઈના રાજમાં ત્રણ જણાનું ભારે ભેર. એક
તો ત્રણે સગઈ સંગાર. ગોડતાં પંખી પાંડે ને માનવી-
નાં પશુ બનાવી દે. મારણ, મોહન, રતંભન, વિદેવણ,
ઉચ્ચાટન અને વરહિરજણ એમ છ રે જાતના અભિચાર
ત્રણે. મંત્રતંત્ર ને મેલી વિદ્યામાં સગઈકહે મારું કામ.
નવસેનવાણું નાગ નાથીને ખીસે બાંધેલા ને કંઈક
માનવીને ચોપટ બનાવી પાંજરે પૂરેલા.

બીજી સગઈની બેન તગઈ. આખા રાજનાં ધાન
એને ખાંડણિયે ખંડાય. કાઈ લાજો મોટે ખાંડણિયા
રાખેલા ને તગઈ એના ઉપર હાથમાં ડોરડો લઈ
પહેરો ભરે. એને ખાંડણિયેથી કાઈ સમુસથયું પાન
પાછું તો પામે. હામ હવે ત્યારે દુગણા ને ધાન
આપે ત્યારે મણતું પાંચ પાનશેરી.

ત્રીજી ગામની કબલી કલાધણ. ચૌરે પીકું ચાંડીને
બેસે; દાવતા હામ હવે ને બધાને પાણી પાપ.

આ ત્રણે જણીયું રાજમાં બહુ ભેર ને ત્રણેને
પાછાં સહિવારાં. એકને બીડ પડે તો બીજી પડએ જાળી
જ છે. બીજીને વપત પડે તો ત્રીજી તરત જાપડી જ
છે. ત્રણે જણીયુંએ મળીને આખા ભેરને ચાક ચડાવેલા.

વાતની વાત છે ને એક સમે શેષાપટ્ટણને પાદર
ગારડીઓએ મેલાણ ક્યો. ચોડાં ને ધણા ચાલીચ
ગારડીઓ. માથે ભગવાં વીંઠ્યાં છે, ડાકમાં યંજિ-
યાની માળા પહેરી છે. ખંબે મદુઅર ભરાવી છે ને
મદુઅરને રૂઝા કોડીકુયા ને હીરનાં ફૂમતાંના ચણગાર
સળગ્યા છે. ખીજે ખંબે માવડમાં કંડિયા ભરાવ્યા છે
ને કંડિયામાં વાંઘવોળના મણિધરને પૂર્વો છે.

ગામને પાદર ગારડીએ મેલાણ ક્યાં છે. સગઈ
સંગારને ખખર પગા ને ત્રણે બેનપણીયું સરખી
સાહેલીયું લઈને ગારડીનાં રૂપ જોવા ચાલી નીસરી.
પાદર આવીને જુએ છે તો રૂઝા રૂપાળા રૂડેપાકુંવર

જેવા થોડા ને બધા ચાલીસ ગારુડીએ મેલાણ કર્યા છે. એક એકને ટાપી નખ એવા ખાળા ભેગંદર જેવા ગારુડીએ પથારી પાંચરીને પૂઆ છે.

સગઈ ગારુડીને પૂછે છે: 'કે હે નાગમખા ! તમે કિયા મુલકના વાસી ?'

તો કે 'અમે નાગમખા નહિ, સગઈ, અમે તો નાગનથા. નામને નાથી નાણીએ, કે કંડિયામાં પૂરી નાણીએ, અમે તો આ મુલક તે મુલક લંબીએ.'

તો કે 'તમારા કંડિયા તો ખાલીખમ બાળું. નામને નાથવાવાળા તમે વળા ફાણ ? નામ તો નાથી નાણા એક સગઈ સંચારે. પૂરા નવસેનનાથ નાથીને ખીસે ખાંખા છે.'

તો કે 'સગઈ એ તો સાપનહિ હોય સાધા. લિયાં દશે રોજાં અણુચકાં જ. નામ એમ ખીસે નો બધાપ પદમણી.'

તો કે 'તમારા કંડિયા તો ખત્રાવે ગારુડી. જોઈએ તો કેવા મંથિયર પૂર્વા છે !'

ગારુડી કહે: 'નામનાં દર્શન એમ નો થાય, પદમણી ! નામ તો દેવતા કહેવાય નાહીધોઈને પવિતર થાતું જોવે !'

તો કે 'અમારા મુલકમાં વળા પરિતર યા ને અપવિતર જા ? રંજેયજે દિલોળા લઈએ. પુરખ આવે તો પારખાં લઈએ. હીરો હોય તો મૂલવીએ ને કામ હોય તો ફેડી નાખીએ. અમારે ન્યાં તો ખર્ચા સદાપનાં પવિતર, ખાપ ખાપ ને તો ય ઉપવાસી. ભોજ ભોગવે ને તો ય ભેગંદર. ધર માંડે ને તો ય કુંવારા. અમારી કાપા જ પવિતર ગારુડી અમારે વળા નાહીધોઈને પાવન ચર્ચા યા ?'

ગારુડી કહે છે: 'પણ અમારે તો નીમ છે, પદમણી ! અમારાથી દેવને ઝોળાયે નો અમડાનાથ.'

તો કે 'તમારા કંડિયામાં કંઈ જ નથી, ગારુડી. ખાલી વગદારાં કરો છો ને મોણ પાસો છો.'

ગારુડીને તો ચાનક રહે છે. એને તો મેળુના ખા વાગે છે. મોટા મોટા ફણીધર ઉપાડી ઉપાડી ખાંખા ફુખંબા આપ્યા છે ને કે છે કે કંઈ નથી. એ તો સાધીએને કહે છે: 'હં મારો બાપો સત્તા દેવને જગાડો. આજ તો દેવનાં પારખ્યાં લેવાં છે.'

પદમણી કહે છે: 'પણ ગારુડી દાર્યા તો ! દાર્યા

તો પછી શું ? કંક હોય તો બકવી ભેજી.'

તો કે 'જત્યા તો શું ?'

તો કે 'જત્યા તો પદમણી અસતરી ઘઈને રહે.'

'ને દાર્યા તો અમે તારા ગુલામ પદમણી.'

તો કે 'લૂગાં ઉતારી લઉં, લેગોટ પહેરાવી જઈ ને બંટીએ બેસાડું.'

ગારુડી કહે 'કબૂલ.'

ગારુડીએ તો બચ્યા છોડ્યા છે. 'પંજે ધૂપરીએ ખાંધી છે. કંડિયા ફૂંડાળે ગોઠવી દીધા છે ને પજ મહુખર મોંમાં રાખીને સરાવલિ છેડી છે.'

મોરલીની સરાવટ અને ધૂપરાનો રણકાર એકતાર ઘઈ રહ્યો છે. આસપાસની મેઘની ઘાંઘી ટંઠી ઘઈ છે.

ને પછી તો ગારુડી પોતપોતાનો કંડિયા સંભાળે છે. કંડિયાને વળા વળાને સલામુ ભરે છે. 'ખમા ! ખમા ! અનદાતા ! ખમા નાગદેતા ! ખમા રોવના કુંવર ! ખમા ! સંગરના પરેણા ! ખમા માઈખાવા ! દર્શન થો ખાપા. તમારાં દર્શન તો દોષલાં છે માઈ ખાપ.' કંડિયાને દાથથી રપશે છે. નમન જાણે અડાડે છે ને પછી કંડિયાનું દાંકણ જોસે છે.

લોકમેઘની અગાકાર બની કંડિયા ઉપર મોટ માંડી રહી છે.

ત્યાં તો અડખ અડખ સગઈ દસી પડે છે ને તેની સાથે તમઈ સંગાર ને કમ્લી કલાલણુ પણ દહક દહક દસે છે, સરખેસરખી બધી યે સાહેલીઓ દસી દસીને લોટપોટ ઘઈ જાય છે.

ગારુડીનાં મોઢાં સિયાંનિયાં ઘઈ ગયાં છે. વાઢો તો લોહી તો નીકળે, એમની નજર વારે વારે કંડિયા ઉપર અને સગઈ ઉપર મંડાય છે. એના કંડિયા ખાલી ખમ પડ્યા છે. અંદરથી મથિયર અંદોષ ઘઈ ગયા છે.

સગઈ મરવબરી બોલી જોડે છે: 'કાં ગારુડી ! દાર્યા કે જત્યા ?'

ગારુડી તો કંડિયા ઉપર નજર માંડી મેકા છે. 'ક્યાં અલોપ ઘઈ ગયા ખાપા ! અમથી કાં ફેડી મેકા દેવ ?' તેમનો આતમદામ કળકળે છે.

તો કે 'એમાં હતું જ શું ગારુડી કે દાલા મોણ પાસો છો. ફુનિવાને છેતરશે પણ સગઈ એમ છેતરી છેતરાય એવી નથી.'

ગારુડીની આંખમાં આંસુ આવે છે. નીચે મોઢે

ધરતી ખોતરતા તે જમના તેમ એકા છે.

સમર્થ બોલી બેઠા છે: 'હ' કાણુ છે !'

તો કે 'એક કરતાં એકથી.' સાહેલીઓ બોલી બેઠા છે.

તો કે 'વાર કાં લગાડો ? ઉતારી લ્યો લૂગડાં. પહેરાવી દો અંકડા લંગોટી. ને ખેસારી દો ફજા.' ગારુડી શરત હારી ગયા છે. ખુદને નેરે તગઈ હતી ગઈ છે. ખીન્ને ઉપા નથી. ગારુડીનાં લૂગડાં એક પછી એક બેઠાં છે ને તગઈ બોલી બોલી હસતા કરે છે.

એક ગારુડી બોલે છે: 'અમને છુપા જોમાં શું દી વળ્યો સમર્થ. અમારા ગુરુ હજી જોયા નથી. તારી જોની ત્રણસેને પાણી બસાવે.'

'એલા હજી એકાર બેઠાં નથી ? તમારાં લૂગડાં ઉતારાયાં એમ તમારા ગુરુનાં ય લૂગડાં ઉતારાવું. હું કાણુ ? હું સમર્થ સંગાર પચ્છમની પદમણી.'

તો કે 'એ તો ખરે ખજાણું' થાય, પદમણી.'

તો કે 'એલા છોડી મૂકો એમાંથી એક જણને. જા જઈને બોલાવી આવજો તારા ગુરુને.'

સમર્થ સંગાર સંરખી સાહેલી સાથે ગારુડીઓને મોઢામળ કરીકારવીને ગામમાં પાછી ફરી. ને જોલ્યો ગારુડી એકસો પડના-આખડતો ગુરુ પાસે રાવ કરવા દોષો જાય છે.

વાતમાંથી વાત છે ને એ વાતને સમે જડકાળમાં બદીઓનાં રાજ દર્તા. મુરુ બીટોને બેરિયો બારે સરસ મોરલી વગાડે. એની મોરલીને સોનાડુપાની માછલીઓ મટેલી ને લીલાપીળા હીરનાં ફૂમકાં બાંધેલાં. એ મોરલીએ તો ગડકાળ થેલું ક્યું. ગામ આખામાં કાંઈ ને નાણે ખીન્ને કાંઈ ધંધાધાપો નહિ. બેરિયો મોરલી વગાડતો ફરે ને ગામેકું એની વાંસણ વાંસણ નાચતું ફરે.

ગામના ધરડેરાએ જઈ ને મુરુ બદી પાસે રાવ ખાધી, 'આ તમારા બેરિયો તો વાત વંકાવશે. એને વારો તો સાડું.'

મુરુ બદીએ તો ન કાંઈ પૂછ્યું ગાંજ્યું ને બેરિયાને કાળે ઘોડે ને કાળે લૂગડે દેશવટે દઈ દીધો. બેરિયાને તો બધે સરખું હતું. એને તો અસ એક એની મોરલી હોય તો કાંઈ, ખીજું કાંઈ ન જોઈએ. તેવેવડા બાધીવારો સામે બેરિયો દેશવટે ચાલી નીસર્યો.

આવતા-આવતા એ તો પચ્છમાઈના કુખર ઉપર આવી પહોંચ્યો. પચ્છમાઈના કુખર ઉપર લખ મુરુનો વાસો. મોટી જખરી ગુફા ને ગુફામાં મુરુ વાસ કરે. જે આવે એને વિદ્યા બહાવે. મુરુ પાસે વિદ્યાનો કાંઈ આરોવારો નહિ.

હવે એ વાતને સમે મુરુ પાસે ફટલાક વિદ્યાથી વિદ્યા બહાવે રહ્યા હતા. મુરુ તો માણું ફૂટી ફૂટીને મરે પણ બહાનારા એવા દોડ કે કાંઈને અક્ષરે વાદ ન રહે. બેરિયો જરાખર ગુફાને મોટું જ ઉતારા કરેલા ને એ પછો પછો ગુરુની વિદ્યા સાંભળે. બેરિયો એવો ચાલાક કે જે વાતની પાછળ પડે એ વાત પાર પાડે ત્યારે જ સમઝ મૂકે. વાતની વાતમાં એણે તો મુરુનાં મંત્ર વાદ કરી રાખ્યો ને મુરુએ પૂછ્યું પ્રેતાના એલકાને ને જવાબ આપ્યો બેરિયાએ. મુરુ તો એના ઉપર તુંડી તુંડી ચર્મ બધા. બેરિયાને કહે, 'તું કે તો તને અગમની વાણી સંચાવું. ત્રણ કાળનું જ્ઞાન આપું. જળમાં યજ્ઞમાં જ્યાં જગરે નાખે ત્યાં બધું જોઈ શકે એવા મંત્રર આપું માટું નામ લખ મુરુ. હું લાખ લાખ એલાનો મુરુ. મારા થાપા થાપા ને ઉપા-ખા ઉપાપા. માટું જ્ઞાન ખીજું કાંઈની પાસે તો મળે.'

બેરિયો પખમાં પડી બોલ્યો, 'તમે કહો લાં સુધી રહું. તમે શીખવો એ બધું શીખું. હું તમારા એસો ને તમે મારા મુરુ !'

અસ, મુરુએ તો પછી જ્ઞાનજંગલ કાલવવા માંખા છે. બેરિયો એક એક કરીને બધી વિદ્યા પાખ્યો છે. બહાવે કરીને પારંગત થયો છે. મુરુએ કહ્યું, 'તમે અમ્યા ! ફટક કરો. ફુનિયામાં હવે તારો વડોલો કાંઈ નહિ થાય.'

બેરિયો મુરુને પછે લાગી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો છે. આ મુલક તે મુલક ફરેતો જાય છે. ગમેગમે એની દાકલાં બોલી રહી છે. એના મંત્રજળ પામે. બહાવણ પાણી ભરે છે. એની મોરલી આગળ મોટા અમરખંધી પણ નાચવા લાગી જાય છે.

હવે એક જખતને સમે બેરિયાએ સાંભળ્યું કે પચ્છમખેટની પદમણી બધા મોરખધામાં પૂરી છે. પૂરી લખણમાંથી છે ને રૂપરૂપના અવતાર જોઈ છે. બેરિયો કહે 'મિરાદરો ! પદમણીને નમાત્યા વગર ફરકો નથી.'

તો કે 'હું અમારું કામ.'

‘બધા બાઈબધો બંને કાવક લઈને નીકળ્યા છે ને બેરિયો એની વાટ જોતો પચ્છમાઈને કુગરે બેઠો છે.

‘કેટલાઈ દી એમ ને એમ વીતી ગયા. બેરિયોનો કાંઈ પત્તો નથી. તેમના તરફથી ‘કશા વાવડ નથી. બેરિયો વિચારે ચાઓ છે કે માણું શું’ યધું દરો. રાગઈ સંગારની દારે કામ છે. ન કરે નાચાયલું ને—

ત્યાં તો સામેથી લંગોટિયો દાઢ્યો આવે છે. સાર નંરઓ કાપા. એક લંગોટી જ પહેરી છે. આખે હિને ધૂળના થર આગ્યા છે. છતીમાં શ્વસ ક્યાંઈ માતો નથી. લંગોટિયો આવીને બેરિયાના પગમાં આંગોટી પડે છે. આંખેથી તો ખેર ઘોડુ આંસુમાં ચાક્યાં જાય છે.

બેરિયો કહે, ‘એકા બાઈ તારી આ કશા ફાલે કરી! તારા જોડીદાર ક્યાં?’

તો કે ‘એ બધા સંગઈ સંગારને ત્યાં બેઠા બેઠા થંટી તાલે.’

તો કે ‘શું વાત કર છ? પચ્છમની પદમણીનું એવું બધું ભેર છે!’

તો કે ‘વાત કરો મા. રૂપની એ પદમણીનો જોટો ત્રણે ભવનમાં ન મળે. નર બમર યધને માથે અવાયા પડે.’

તો કે ‘એમ?’

‘ને પછી બધા થંટી તાલુવા બેસી જાય. એના રાંજનું ધાન આવ્યા દરખપડા જ દળી આવે છે. કંઈ થોડા ને ઝાઝા પાંચપંદર દળાર છે.’

‘તે એવી કામજુગારી છે ઈ પદમણી. માણસ

જેવા માણસ મોલી પડે.’

‘અરે મોલી પડે કે પાંજરે પોપડ બની એન યજમાન ગાય!’

તો કે ‘બાઈ દાલો આપણે ૪ પદમણીના દેહમાં બેઈએ તો ખરા એ પદમણીનાં રૂપ કેવાં છે.’

તો કે ‘બેરિયા, એમ ઉપમત કરવા જેવું નથી.’

તો કે ‘બાઈ, અચરજ યધં એનો ખીજો શા ક્યા! ગયાં વચર છૂટકો નથી. નો જાડે તો યુરને ગાય બેસે.’

ઉચાળા ભરાયા છે. બેરિયાનો રક્ષાભો શેષાપદજુને ખારજે પગો છે. મજાસ દામજાસ કરતો બેરિયો શેષા પદજુને પાદર આવી ડેરાતંબુ તાલે છે ને. એની કામજુગારી મોરલીનો નાદ શેરીએ શેરીએ ફરી રહ્યો છે.

['અચરજ']

પ્રગટ થઈ ચૂકું છે

સર્પચંડ

દે. અમર

બાળકોથી માંડીને ૧૫૦ સુધીનાં

રક્તિ નાભાપ્રવાહમાં બેસી જતી

અનોખી પૌરાણિક કથા

મહાભારતમાં પડેલી ‘સર્પચંડ’ની જૂની

છવાઈ દર્શાવતો એક સર્ગ્ય નાભાપ્રવા

દેખકે રસમય સીદીમાં અરે રજૂ કરી છે.

કિંમત ૧૫ રૂપિયા

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણપીઠ : સાવનગર

અનેક રોગની એક જ દવા જીવનધારા

કોલેરા, સંમદણી, સરદી, દાપ, પચ, માથું તથા જઠનને કુઝાવો, પાણીવિષાર, સંધિવા, અસંધિ, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાંત-દાઢમાં કળતર, એરી કંબ, પ્રદર, પ્રમેદ, મોઢાની ફૂજંથ; પેટની ચૂક ચળ, પેટ-પેડુનો કુઝાવો, અમુંદળ, દરેક જાતના તાવ, ધા પડવો, લોહી નીકળવું ઈત્યાદિ અનેક જાતનાં દરોમાં તેમજ રહેવે, રડીમર યા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિંમત મોટી ખાટલી રૂ. ૧૫૫, નચલી ખાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની ખાટલી રૂ. ૧૦૫ પો. લુહુ. દરેક દેશમાં વેચાય છે.

ગજરદડ-ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નંબર ૩૦૨

જે. એન. શેઠના-નડીઆદ

પત્નીનું હર્ષિત વદન મ્હાન થઇ જશે એ કલ્પનાએ યક્ષનું કર્તવ્યભાન ઓસરી ગયું

અભિશાપ

યક્ષધામ અક્ષકાના મણિમય પ્રાસાદોનાં ગગનચુંબી શિખરો પર સંધ્યાનાં સપ્તરંગી ફિરોજી વિદાયવેળાનાં અલિંગન લેવા બિતરનાં હતો. યક્ષ-કુટુંબનાઓ સંધ્યાની ઉપાસના માટે તૈયાર થઈ રહી હતી. નૃત્યાગારના મૃદંગના સ્વરગ્ધ ગંભીર ધોખતે વહન કરીને પંચન જળાશયમાં કમળદ્વંદ્વામાં વિશ્રામ લેવા આવી રહ્યો હતો.

એ સમયે, અલકાધિપતિ કુબેરના મહેલની ઉત્તરે દંડનાયક યક્ષના પ્રાસાદમાં સંધ્યાના અલિઅર્ચનની તૈયારીઓ થઈ રહી હતી. યુદ્ધમાં વ્યૂહરચના તથા હીરત્વ નોંધને કુબેરે આ યક્ષને દંડનાયક બનાવ્યો હતો. આ યક્ષનાં નૃત્યસંગીતનાં કળાકૌશલ્યે કુબેરનું મન છલ્લું હતું. ધનપતિ કુબેરના પ્રાસાદ પાસે આ યક્ષનું નિવાસસ્થાન હતું. દૂરના પ્રદેશમાં સૈન્યની વ્યવસ્થામાં રાકાયેલો યક્ષ હજી આવ્યો ન હતો.

સત્કારની સર્વ તૈયારી કરી યક્ષપત્ની યક્ષના આગમનની ઉત્કંઠાપૂર્વક રાહ નેતી હતી. પતિના વિચારમાં તે સ્વસ્થ બેસી શક્તી ન હતી. એ પોતાના પ્રાસાદની સુંદર વાવમાં મરકતમણિની શિલા પર બેઠી બેઠી લાંબી નાળવાળાં કમળથી પાણીને ડહોળતી હતી. સ્થિર પડ્યો જરા ડોલી જતાં હતાં અને પદ-ચરમમાં ઝાંત ચતા ભ્રમર ફરી શુંજીવવમાં બિડી ઘાણ પદચરમ ઉતરતા હતા. સંધ્યાના રંગથી રંગાયેલા અને રંગિત શિલાઓનાં પ્રતિબિંબ ઝીલતા જળમાં આ યક્ષસુંદરીનું મનોહર પ્રતિબિંબ નેતા રાજહંસે આસપાસ ફરતા હતા. ડોક લંબાવીને એક રાંજહંસે યક્ષિણીના હાથમાંનું કમળ ઝડપી લીધું. ગૌર કર લંબાવીને યક્ષિણીએ હસીને રાજહંસને ગોદમાં લીધો, અને કમળનાં ફૂલોથી તેનું માથું ઢાંધી દઈને બોલીઃ 'તારું માનસરોવર તો નહીં જ છે. કેટલાં વરોથી ત્યાં ગયો નથી ?'

જાણે આ સ્થાનને જન્મસ્થાન ગણ્યો હોવાને કારણે ઉત્તરનું પ્રયોજન સ્વીકારતો ન હોય તેમ પાંખ પ્રસારીને હંસ વધુ ગોદમાં લપાઈ બેઠો.

'શું આ જળાશય એટલું બધું સુખાકારી છે કે તને ધડીક બહાર નીકળવાની પથ પુરજા થતી

નથી ? જરા જીડ તો ખરો. બીંચે બીડીને નોંધ આપ કે દંડનાયક ક્યાં છે ? આવતાં કેટલો સમય જશે ?'

બીંચું નોંધે હંસે પોતાની લાપામાં કસકટે અવાજ કર્યો 'અલ' કહી યક્ષિણીએ તેને દૂર કર્યો. ત્યાં દૂરથી દહુકતા-મથૂરનો ગળકવાનો અવાજ આવ્યો અને તે બેન્દ્યાર બિહડતાં કમળો બેન્દી ઝુલાવતી ઝુલાવતી પગથિયાં ચડી બહાર આવી.

બહાર આવતાં તેની નજર નહકના કીડારીશ પર પડી. સોનેરી કેળના ચઝેતર ફાલથી અર્ધ દંકાયેલા આ કીડારીશનું શિખર ઈંદ્રનીલમણિથી મટેલું હતું. પક્ષદંપતીએ અનેક રાતો અહીં ગાળી હતી. એ રજનીની માદક મધુરતાનો એ સાક્ષી હતો, એને જોતાં યક્ષવધૂના મનમાં ઉત્સુકતાભર્યું મંથન જાગતું હતું, રોમાંચ પ્રેરક કામના થતી હતી. વિદુવળ થતાં તેણે ત્યાંથી દટિ બેન્દી હર્ષ આ તરફ નેધું. દાર પરનાં ત્રિવિધ રંગી પુષ્પોની વેલની કમાન ઈંદ્રધનુ પેટે શોભતી હતી. કમાન પર બૂંડેલો મથૂર જીડીને યક્ષિણી પાસે બિતરી તેના પગ આસપાસ ફરવા લાગ્યો.

નિલ સંધ્યાસમયની માદક યક્ષિણીએ આજે મથૂરને બોલાવ્યો નહોતો. તાલબદ્ધ તાળીઓ પાડી કર-કંકણના મધુર ધ્વનિ સાથે મથૂરને નૃત્યમાં પ્રેરી આનંદ લેવાની તેની આજ ઈચ્છા ન હતી.

મથૂરને રમતો મૂકી તે પ્રાસાદમાં આવી ગઈ. અને સંધ્યાના અલિઅર્ચનની પૂર્ણાકૃતિ કરી પ્રાસાદના ઉપડે માળે ગઈ.

આ વિચળ ખંડ યક્ષદંપતીને ચિત્રો દોરવાનો ખંડ હતો. દંપતીનાં પોતાનાં, સદાસ અંગેનાં આ ઘણાંખરાં ચિત્રો હતાં. તે ચિત્રો પર તેણે મૃગચર્મના પડલ ઢાંધી દીધા કારણકે શરદઋતુ આવી ગઈ હોવા છતાં રાત્રિના વખતે ઘણી વખત બાળ-જાનકે જરા વાદળોના નાના ગોટા ઝરુખામાંથી અંદર આવી આવીને આ ખંડને જીંજવી જતા હતા. આ ચિત્ર ઢાંકતી યક્ષિણી પોતાના ચિત્રસર્જન પર નજર નાખતાં તે તે ચિત્રપ્રસંગમાં લીન થઈ નવો અનુભવ અનુભવતી હતી. એક ચિત્રમાં કીડારીશ પર બનેલો બેઠો છે અને ચંદ્રોદય થાય છે તેનું દર્શન હતું. બીજામાં જળાશયમાં પદચલ મધ્યે સ્નાન કરતાં જળ ઉડાડતાં હતાં અને પોતે ભ્રમરને નિવારતી હતી. તે ચિત્ર હતું. ત્રીજા ચિત્રમાં અશ્વાત્થ યક્ષને શિલ્પજી આપતો કામ-

દેવ પુષ્પધનુષ - લઈને સમગ્ર સૃષ્ટિ તરફ નિશાન તાકતો હતો તે રંગદશ્ય હતું. પોતે જ દોરેલું દરેક ચિત્ર યક્ષોપિતાના મનમાં કોઈ સુખ પ્રદેશમાં નવો જીર્મિસવાદ પ્રેરતું હતું. ચિત્રો રાંધી તે ઝુખામાંથી આકાશ તરફ નોંધે રહી. દૂર દૂર સુધી પથરાયેલી અલકાનગરીના જંગલ પ્રાસાદોના શિખર પર આરામ લેવા પામીતનાં ટોળાં બેસતાં હતાં. દિવસનું તેજ સુખ યઈ ગયું હતું.

બાજુના તૃત્યાગારમાં અંધને યક્ષવધુ પોતાના શયનખંડમાં આવી અને સૌમા પર બેઠી. સૂઈના પ્રકાશહીન આ પ્રાસાદના ખંડને રત્નપ્રદીપનો રિનઘ પ્રકાશ પ્રકાશિત કરતો હતો. એ 'રત્નપ્રદીપ ભેતી કામિનીને ઉત્કંપ થયો. કોઈ એક મધુર પ્રસંગની સ્મૃતિ તેને વિદ્યુત્ત્વ અનાવી ગઈ એક પછી એક એમ વિચારની પુષ્પપાંદલીઓ એના હૃદયના એકંત કોણ સુધી સુગંધ રેલાવી ગઈ: 'હે દન્દમ્! તારી ગતિ મદન છે. દરેક દેહધારીનું સુખ તારે અર્ધીન છે. અનેક વિરોધો છતાં કામનાતું બળ ધટતું નથી, વધે છે. તું સ્વતઃપર્યાપ્ત નથી. આત્મકામ યવાની દેહધારીમાં જે અભિલાષા જન્મે છે તે તારો વિજ્ય છે. આત્મકામ યથા વગર કામનાની કદી તૃપ્તિ થતી નથી. ખરે જ! ઇચ્છિત મળતું નથી તો વૃત્તિ વધુ ને વધુ ઉત્કટ બને છે.'

પતિની રાહ બોનાર પત્નીના મનમાં આ વિચારના પ્રવાહ આજ યઈ એક પછી એક લુપ્ત થતા ગયા અને કેવળ પર્યુત્સુકતાની પરવશતાજરી અગ્રસતા એ કામિનીનાં માદર્શવર્ણ્ય અંગમાં જ્વાલ રહી. તૃષ્ણાભાવો માદક લોચનોની અલસદષ્ટિ પૂર્વાકાશ તરફ ચોટી હતી. કોઠાસૈન્યની પાછળ દૂર સૌગંધિક વન પર ચંદ્રોદયનું શાંત આગેરું તેજ ક્ષિતિજના ભાગને અરુણાવતું વધતું જતું હતું. થોડી વારમાં સ્પષ્ટ ચંદ્રકંસ આકાશમાં તરી રહ્યો.

ચંદ્રદર્શનને અંગે કોઈ ઉત્કંપ ચતાં યક્ષિણી જમકી બેઠી. નીચેથી દંડાત્મક આવવાના મૃદંગધ્વનિ સાથે થોડાના કાગલા મંજાળાયા.

ઉતાવળે બેઠી યક્ષિણી નીચે ગઈ. વક્ષસ્પર્શ પરથી પોતાનું દેવ્ય દૂર કરતો યક્ષ પગથિયાં ચડી ઉપર આગ્યો. પત્ની નચક બેઠી રહી.

આજે પાછાં આવતાં કેટલો વિલંબ થયો હતો તે પોતે જાણતો હતો. માત્ર સમયની ગતિથી નહીં; પણ પોતાને જ પત્ની તરફના આકર્ષણને અંગે જે ઉત્કંઠાનો આવેશ થયા કરતો હતો અને એટલી જ ઉત્કંઠા એ પોતા માટે પત્નીમાં કલ્પી રાકતો હતો તેથી વિલંબની વિવશતા એ જાણતો હતો. પત્ની એકદંતાની સ્થિતિ એ સમજતો હતો તેથી પત્નીને વ આપાત થાય તેવી વાત કહેતાં તે સંક્રાંત્ય પામતો હતો

પત્નીનાં બંધે ખબા પર હાથ મૂકી, શિર શિર નમાવી, હસીને યક્ષે કહ્યું: 'વિલંબ થયો પ ચંદ્રોદય વખતે આવી ગયો' સ્પર્શને અંગે પત્ની વિવશતા તે સમજી ગયો.

'પંચ લાંબો લાગ્યો દરો.' હસીને પત્નીએ કહ્યું 'મને એ પંચ પર થતું હતું કે તને સાથે લીધે હોત તો આનંદ થાત. સૌંદર્યપૂર્ણ શિરિમાળના માં પરથી આવતી આજની શું રમણીય હવા છે! કદી યક્ષ દૂર થયો.

યક્ષપત્ની બોલી નહીં. હવાની અસર તેને થા ચૂકી હતી. વનસ્પતિ, પુષ્પ, પંખી કે નિસર્ગપ્રેમી દેહધારી પર પવનની અસર તાત્કાલિક થાય છે. પોતાના કામવિદ્યુત્ત્વ સ્થિતિને અપાદ આવતાં યક્ષિણી મ યઈ ગઈ.

સ્નાન, ખ્યાનકર્મ, તથા ભોજનકર્મ યક્ષે ઉતા વળે પતાવવા લાગ્યો. તેની ત્વરા બેઈ પત્નીએ કહ્યું: 'શા માટે? ચંદ્ર તો આખી રાત રહેવાનો છે.

'પણ હું આખી રાત રહી ચકુ' તેમ નથી. આવ કામ ઉતાવળે કરી તારી સાથે જે ઘડી આંદોશમાં બેસી ચકુ' એમ ઇચ્છા થાય છે.' પ્રવત્નપૂર્વક યક્ષે ઉતાવળે વાત કરી.

આપાત પામી પત્ની પતિ તરફ સ્થિર નેત્રે તાકી રહી. પછી પ્રવત્નથી બોલી: 'સૈન્યનું કે તૃત્યારજનું કાંઈ કામકાજ—'

'નથી.' યક્ષે કહ્યું. 'કામ ખીત્તું છે. આજે હું પૂર્વ તરફથી આવતો હતો સારે ગજોદ્રોનું એક જગમગ ટોળું આ તરફ-સૌગંધિક વન તરફ-ધસે આવતું મેં જોયું છે. સૌગંધિક વનને દાનિ ન થાય, પુષ્પદલો કિચ્છેદ ન થાય તે ખ્યાન મારે રાખવાનું છે. ધનપતિની આજ છે. એટલે વનની રક્ષા માટે મારે જવું પડશે.'

‘કમળાની ઇચ્છા અને જાળકીડા એ ગળેદોતો નૈસર્ગિક સ્વભાવ છે. એમના સહજ આનંદનો અવરોધ કરવાનું પ્રયોજન!’ યક્ષિણી કહેવા ગઈ.

‘આવતી કાલે સવારે ધનપતિ રાતસહસ્ર સૌમધિક કમળથી ઇશ્વરનું પૂજન-અર્ચન કરવાના છે. એ નિર્ણય છે એટલે કમળા વિના ચાલે તેમ નથી.’

ઉત્તર સાંભળી કામિની ખડિતાની પેટે મૂક બેસી રહી.

‘શું વિચાર કરે છે?’ યક્ષે તેના શિર પર હાથ ફેરવતાં કહ્યું.

સ્વામીના વક્ષસ્પર્શ પર શિર ટેકવી પત્નીએ કહ્યું: ‘કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યનો તમે ઝડપથી કેમ નિર્ણય કરી શકો છો! એ વિષે વિચાર કરું છું.’

‘આજે નહિ રોકાઉં તેનું દુઃખ યાચ છે?’ યક્ષે કહ્યું.

‘સૌગંધિક વનમાં ગળેદોતનું આગમન નિશ્ચિત નથી. મને એ પ્રશ્ન ઊઠે છે કે એક તરફ ધરની વૃત્તિઓ અને બીજી બાજુ બહારનાં કર્તવ્યો, તેમાં ગૃહને દરેક વખતે અવગણવું એમાં કર્તવ્યપરાયણતાની શી મહત્તા છે? મને એ મહત્તા સમજાઈ નથી.’ કહી યક્ષિણી બેઠી થઈ ગઈ.

માનિનીએ મૌન જાળવીને ફરવું એ યક્ષપત્નીને રુચ્યું નહોતું કારણકે પતિને જવું હતું. દરમિયાનનો સમય આનંદમાં વિતાવવા તે યત્ન કરવા લાગી.

સહુથી ઉપરના માળે નૃત્યાગારમાં આવતાં પૂર્વ તરફના ઝરુખામાંથી આંગળી ચીંધી રક્ષવધૂએ કહ્યું: ‘એ પેલું ઝાંખું દેખાય તે સૌગંધિક વન મધરાત પહોંતો તમારો ચોક્કાપહેરો હું અહીંથી જોઈશ. જોઈશ કે વારણોનું વારણ કેવુંકે થાય છે?’

‘તું એ નહોતું જુએ એમ મેં કલ્પના જ નથી કરી’ યક્ષે કહ્યું. ‘પણ હાલ તારી વીણા સાંભળવા ઇચ્છું છું.’

સ્ફટિકમણિના ક્ષણમાં જાણાયના કમળ જેવા ચંદ્રપ્રતિબિંબ લેતો હતો. પૂર્વ અને આપાદીના ફૂલ સમાં તારલાંના પ્રતિબિંબ સ્ફટિકમણિમાં પ્રકાશતાં હતાં.

સ્વર્ગનાં યુગ્મિત તરુવરોમાંથી આછી સુગંધ લઈ પવન ગલગલી કરતો સ્પર્શ કરી સરી જતો. ચંદ્રિકાનાં સ્નાનને અંગે સૌંદર્યમાં વિશેષતા આવી હતી. કામિની યક્ષપત્ની પોતાની ખડિત કામનાની વેદના વીણાના તંત્રસ્વરમાં લાવવા મથતી હતી.

યક્ષના મનમાં. મનોમંથન થતું: ‘કર્તવ્યનો નિર્ભર જ કોઈ વખત થતો નથી. ગળેદોત આ પોંચ્યાં જ આવતા હતા. પણ તે વખતે બીજી બ વળી જતા હતા. આજે, અહીં જ આવશે એ ન નથી. પણ ધનપતિની આજ્ઞા છે. એક તરફ માને કર્તવ્ય અને બીજી તરફ રુચિકર કામનાઓ! પત્નીને હું આધાત કરું છું. પણ એ અંગત અમારી બે વ્યક્તિની વાત છે. તો પણ વ્યક્તિ દુઃખ એ સમર્થિમાં અંતર્ગત નથી એવો સિદ્ધ નથી. હું તણ જાઉં છું એ ક્યારેક કર્તવ્યપરાયણ લાગે છે, ક્યારેક મર્મોદા લાગે છે. સ્ત્રીનાં નેત્ર સંતોષનો આનંદ જોવા—’

વિચારના વેગને અટકાવી ‘લાવ’ કહી પત્નીના હાથમાંથી વીણા લીધી. વીણા સોંપી યક્ષપત્ની પતિના જોગામાં શિર મૂકી અર્ધ ગ ઉપર આંદોળી ધવલતા રેલાતી હતી. યક્ષવધૂનાં ના યક્ષનાં નવનોમાં સ્થિર ચોટ્યાં હતાં.

‘શું જોઈ રહી છે?’

‘મને હજુ એમ થાય છે કે-હું કન્યા હતી જે વખતે હું મનગમતા પવનમાં ફૂટતી અને મંદાર શ્લેષ તળે મંદાકિની નદીની સ્વર્ણ રેતીમાં માં સંતાડતી રમતી હતી એ યાદ આવે છે ત્યારે ત્ય મને થાય છે કે-’ કહી યોષિતા અટકી ગઈ.

‘શું થાય છે?’ યક્ષે પૂછ્યું.

‘તમારો પ્રશ્ન ઉત્તર છે. નહિ તો શું પ્રશ્ન જરૂર છે?’ કહી તુરત ઊઠીને તેણે ફરી વીણામાં વીધી.

પત્ની તરફ જોઈ રહેતાં યક્ષને વિચાર થયો ‘સરસ્વતી શરદ્દરિણી કહેવાય છે છતાં તેના અંક વીણા મુદ્રામાં આવી છે. મનોવેદના ન્યાયે સ નથી થતી ત્યારે શબ્દ નીકળી શકતો નથી. શ નહોતું પણ સ્વર તે વખતે અંતરનાદનો વાહક તે માટે વીણાનો સ્વીકાર સરસ્વતીએ કર્યો છે. પત્ની ગાઈ શકતી નથી પણ આ સ્વરમાં વેદનાનું વદન થાય છે અને છતાં કેશુ હોય નહોતો તેમ ઉદ્ઘાસથી પત્નીને લાગે છે!’ આ વિચારમાં પ્રવર વધતો જતો હતો જવાનો સમય થતો હોવા છતાં યક્ષ જોઈ શકતો ન હતો. પત્નીનું દર્શિત વદન અધાન થઈ જરે એ કલ્પનાએ તેની દિંમત ઓસરી જતી હતી. ૩

શર્યાતની રિયત પછી એની મનઃસ્થિતિ વાતાવરણને અંગે બદલાતી આવી. પવન, મન, અને રમણીનું એકીકરણ એવી પ્રતિતિથી એ સ્વાસ્થ્ય ગ્રામવતો હતો. પત્નીની આતુરતા તેને પણ આતુર બનાવતી હતી. પોતાનાં કર્તવ્ય પર જવાના ભાનથી ચતા બેઠેના કંપ ચતો હતો. અતે એક નિશ્ચય પર આવવાની તેને જરૂર હતી.

વીણા બાણ પર મૂકી પત્ની પતિની નજીક આવી. તેની ડોલા ફરતો કર મૂકી યક્ષ તેને નેહ રજો.

‘યક્ષવધૂની નજર ઊંચી ન થઈ.’

‘હું’ અત્યારે નથી જતો. રોકાઈ ગઈ છું,’ કહી યક્ષ પત્નીનાં લોચનો તરફ નેચું. બોમમાંથી એક-ધારી ચંદ્રિકા નીતરતી હતી.

રાત્રિના રમ્ય વિલાસ પછીની ગાઢી શાંતિ સુખ વાતાવરણ બરી હતી ત્યારે શ્રમકર અશ્રાનુકૂળ પવનની ગતિ એકધરી રહી હતી. અને એ એકધારી ચંદ્રિકા જ્યારે એકાદવા સાગી અને પૂર્વમાં ઉપાનાં તેજ ધીમેથી ડોકાયાં તે સમયે દૂરથી દોડતો આવી પ્રતિ-હારી ક્રીડાશૈલ તરફ ધસ્યો. યક્ષપત્નીના એ સખન-સ્થાન તરફ પ્રતિહારીનો પલ્લેષ ગાળ ઊંઘ્યો: ‘કંડનાયક ! સ્વામી કંડનાયક !’

સર્વપ્રિય સાહિત્ય

સર્વપ્રિય	[પૌરાણિક કથા]
લે. મયૂર	કિં. ૧-૦-૦
વેશાખી પૂનમ	[ચાર પૂતકથા]
લે. મયૂર	કિં. ૨-૧૨-૦
ઊર્મિલા	[નવલકથા]
લે. પારાશર્ય	કિં. ૩-૮-૦
કુદરતમય છવન	[આરોગ્ય વિરોધ પુસ્તક]
લે. ચમનલાલ મા. વેણુવ	કિં. ૨-૬-૦
ખોરાક	[ખોરાક વિરોધ પુસ્તક]
લે. ચમનલાલ મા. વેણુવ	કિં. ૧-૧૨-૦
નિકષરેખા	[વિવેચનસંગ્રહ]
લે. વિશ્વનાથ મ. ભટ્ટ	છપાય છે
ગૌરી	[દાંપત્યની નવલકથા]
લે. પારાશર્ય	છપાય છે

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

પુસ્તક-પ્રકાશક અને વિદેતા

દાણપીઠ : ભાવનગર

ગાઢી ઊંઘમાંથી જગાડી કંડનાયક એનો થયો ત્યાં નીચેથી પ્રતિહારીનો પુનઃશબ્દ સંભળાયો:

‘મહારાજ ધનપતિ અત્રે પધારે છે.’

‘કેમ’ એ પ્રશ્ન પોતે કરે તે પહેલાં, જ એ જાણ પડિસ્થિતિ સમજી ચૂક્યો હતો.

પ્રતિહારીએ કહ્યું: ‘સ્વામી, મધરાત પછી ગળેદોનું ટોણું સૌગંધિક વનમાં ઊતર્યું’ હતું. આખું વન—’

‘એણું’ યક્ષ દિશ્મુદ ચર્ચ ગયો. તેની નજર દૂરથી ઉતાવળે આવતા ધનપતિ કુબેર પર પડી. અવાજથી યક્ષપત્ની જાગી ઊઠી. પૂર્વના ઉપાના પ્રકાશ આડે બેઠી ચતી યક્ષવધૂ. આંધી પ્રકાશતી ચંદ્રેખા જેમ શોભતી હતી.

સ્વસ્થ થઈ યક્ષ કુબેર તરફ સ્વાગત માટે કમળ માંડી શક્યો નહોતો. અલકાધિપતિ ક્રીડાશૈલ પર આવી ઊભા. યક્ષને જોતાં તે રિયતિ પામી ગયા. યક્ષની અચેતન રિયતિ બેઠી, જરા વાર મૂંગા રહી કુદસ્તરે કુબેરે કહ્યું: ‘અધિકારમાં પ્રવેશ થનારને—’

‘સ્વામીન’ મહા ધને અવાજ નીકળ્યો.

‘હું આઠા ફરું છું કે તું તારી કાનતાને આજથી પ્રારંભ એક વર્ષ સુધી વિરહ ભોગવશે. આ શાપ છે. રામજિરિ-આશ્રમે જવા હું તને આઠા ફરું છું.’

‘યક્ષાધિપતિ !’ કહેલી યક્ષપત્ની કુબેરના ચરણે ઢળી પડી.

‘કર્તવ્યચ્યુતને આ શિક્ષા છે.’ કુબેરે કહ્યું.

‘આઠા શિરોવંદ કરી યક્ષ કંઈ કહી શકે તે પહેલાં જ યક્ષનું સમગ્ર શરીર ક્રીડાશૈલ પરથી નીચે ઘસડાયું. પતિને પકડવા પત્નીએ ત્વરિત કર લંબાવ્યા પણ વ્યર્થ, વસ્ત્રપર્શ પણ ન થઈ શક્યો. પેગથી વીંઝાતા પવનના ઝળચળી જેમ આજ કદલી ઊઘલી પડે તેમ આ અચાનક બની જતા વિષમ પ્રસંગથી હિંમન બની યક્ષણી મૂર્છા ખાઈ પુનઃ કુબેરના ચરણ પાસે ઢળી પડી. કુબેરે હજવેથી પોતાનો પગ યક્ષણીના શિર પાસેથી એસતી લીધો. દૂરના સૌગંધિક વન તરફ દટિ કરી ક્રીડાશૈલ પરથી નીચે ઊતરતું શરૂ કર્યું.

અસ્તગતરત વસ્ત્રાણી અને વીખરાયેલા કથ-વિસ્તારાણી યક્ષપત્નીનું મૂર્છાધીન સ્થાન વધન ઈન્દ્રીલમણિના રૂબક પર વિષમતા દાખવતું હતું.

પશ્ચિમાશ્રમમાં ઝીખા બનેલો ચંદ્ર ઊતરતો હતો.



લીમસ ગાર દાયકા પહેલાં પુના શહેર હિંદુસ્વાજની લડતનું કેંદ્રસ્થાન હતું. રાષ્ટ્રના પ્રખર સુકાની લોકમાન્ય તિલક અને ગોપાળકૃષ્ણ ગોખલે પુનામાંથી સમસ્ત ભારત-વર્ષને દોરવણી આપી રહ્યા હતા. પુનાના પ્લેઝ કમિશનર દેન્ડ સાહેબનું ધોળે દિવસે ભરખનરે ખૂન કરનાર આકેશળધુઓ હસ્તે મેંચે ફાંસી ચઢ્યાની વાતોથી જન-સમાજ ખળભળી રહ્યો હતો. ખંગલંગના અન્યાયથી તાસી જઈને ખંગાળી જીવાનો બ્રિટિશ અમલદારોનાં ખૂન કરનાના પ્રયાસ આદરી સામે ત્રાસ વર્તાવી રહ્યા હતા. એક હાથમાં ગીતા રાખી બીજે હાથે ફાંસીનું દોરડું. ગજામાં પૌરાવનાર સંતર વર્ષના નવજીવાન જીદીરામ બોઝને પોતાનો આદર્શ ગણી સેંકડો જીવાનો ઘર છોડી બહાર પડ્યા હતા.

એ જમાનામાં સાવરકરખંધુઓની દેશભક્તિ સુદૃઢ બન્યે જતી હતી. નાનાભાઈ વિનાયક સાવરકર શિવાજી ઇશ્વરપતિ અને તાનાજી માલસુરેના પોવાડા રચી આમવર્ગ અને મધ્યમવર્ગને યજ્ઞતન યગધી રહેલા હતા. છાત્રાલયોમાં અને ટેકરીઓ ઉપરની મિજલસેતમાં એ કાળોના પડયા ગાજતા હતા.

ધન્ય શિવાજી તોરણગાજી, ધન્યારિ તાનાજી;
પ્રેમે આજિ સિંહગડાયા પોવાડા ગાજી,
છ. છ. છ. છ.—છ. છ.

સમૂહમાં સિંધુડા જેવા સુરે ગવાતાં રણગીતોથી મહારાષ્ટ્રના વાતાવરણ ધમધમી ઊઠતું. મોટાભાઈ ગણેશ સાવરકર ડોક્ટર બન્યા અને નાનાભાઈ વિનાયક સાવરકર બેરિસ્ટર થવા ઇંગ્લાંડ પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં અભ્યાસની સાથેસાથ આ પ્રવૃત્તિ આણે રહી. મુક્ત વાતાવરણ અને સ્વદેશાભિમાની બ્રિટિશ પ્રજાને સ્પર્શ થતાં એ ભાવના તીવ્ર બની. સ્વદેશમાં મોત સામે બાથ લીડતા બિરાદરોને સાવરકરે સહાય મોકલવાનું શરૂ કર્યું. અભ્યાસ પૂરો થવા આવ્યો. બેરિસ્ટરને બન્યો પહેલો. જેટલામાં તો પુના અને લંડન વચ્ચે તારનાં દોરડાં અણુઅણુ ઊઠ્યાં. ક્રૂપા ભસુરોએ સાવરકર ફરતી બળ બિછાવી ગ્રામમંડળના સમાસદો સથેના પત્રગવહાર્ણા અને એને લગતાં શોર્ડ કામળિયાં હાથ કર્યાં. અને સ્વદેશ જવાની તૈયાર કરી રહેલા વિનાયકરાવના હાથમાં બ્રિટિશ અમલદારોની હાથકડી પડી ગઈ. તેમને કેદ કરી મુબઈ લઈ જવા માટે સ્ટીમરમાં ચડાવવામાં આવ્યા. ફરતો પહેરો ગોઠવાયો. સ્ટીમર ભૂમધ્યમાં દાખલ થઈ. ઉતાડએ ક્રાંસોને રમણીય કિનારો નીરખી રહ્યા હતા. વિદેશી કેળવણી, વિદેશી પોશાક, વિદેશી ભાષા, વિદેશી અધિકારોથી રંગાયેલા દેશી અમલદારો, ડોક્ટરો, બારિસ્ટરો, વૈજ્ઞાનિક, ઇન્જનેરી, વેપારીઓ સૌ કોઈ પહેલા-બીજા વર્ગના સુરોચિત સ્વેચ્છામાં હાલેથી ફરી રહ્યા હતા. કેટલાક સહેલાણીઓ વતકના

ચકચકિત કોડા પકડી ભૂમધ્યમાં ઊછળતાં મોભંચો નીરખી રહ્યા હતા. ભણે કે પોતાના સુખસાગરમાં અનવા વિદેશી વાતાવરણે રંગાયેલા છવનની નવી ભરત ચડવાથી વિવિધ પ્રકારના આનંદની લહરીઓ સોન ચહેરા ઉપર રમી રહી હતી. એવામાં એકાએક બે-ચાં બ્રિટિશ સોલ્ડારોની બૂમ પડી. 'કેદી નાકો, કેદી નાકો' વીસલ ઉપર વીસલ વાજવા માંડી જોતજોતામાં સ્ટીમ કિનારા તરફ વળી. ઉતાડએ બહાવરા બનીને દરિયામ જેવા લાગ્યા. તેમણે બોલ્યું તો—

પાંચખાનાની બારીમાંથી ફૂટી પડેલા કેદી મગરન માફક શેવાર મારતો કિનારા તરફ અપાઝગંધ જઈ રહ્યો હતો. પાછળ પડેલા સોલ્ડારો શિકારને પકડવા હાથ મારી રહ્યા હતા. કોઈ સિદ્ધહસ્ત તારાની આદાથી યુવાન સાવરકર તોરવેએ તરે જતા હતા. પાછું વાળીને જેવાની કે શાસ જેવાની ઈચ્છા કે અવકાશ તેને ન હતાં. જોતજોતામાં સ્ટીમરના ઉતાડએના સાનંદાકથ વચ્ચે એ વીર નર કિનારે જઈ પહોંચ્યો. કડિ જઈને ઊભાં ન રહેતાં એણે હોટમૂકી. ક્રાંસની ભૂમિ પર પગ મૂક્યા પછી તેને ચિરકૂતાર કરવાની બ્રિટિશ અમલદારોની તાકાત નથી એમ એને ખાતરી હતી. કાયદેસર રીતે હવે ક્રાંસ સરકારની રત્ન વિના તેને કોઈ પકડી ન શકે એવા કાયદાના જ્ઞાનથી તેણે છુટકારો દમ બેઠ્યો. અને નજીકના પોલીસ સ્ટેશને જઈને પોતાની વાત બહેર કરી.

પાછળ પડેલા બ્રિટિશ સોલ્ડારોએ એની માગણી કરી. થોડી રકમક પછી કાયદાને નેવે મૂકનાર સામ્રાજ્યવાદી શાસનને વિજય થયો. કેદી વગર કાંમ ચલાવે સુપરત થયો એને ફરી પાછો સ્ટીમરમાં ચડાવવામાં આવ્યો. લોખંડી બેઠાઓ અને મજબૂત પહેરા વચ્ચે એને મુંબઈ પહોંચતો કયોઈ. ક્રાંસની સરકારે અન્યાયથી સોંપેલા સવરકરની વતી હિંદી આગેવાનો અને ધારાસાઝીઓએ જગતના ન્યાયાધીશો સમક્ષ વિરોધ બહેર કયોઈ. પણ એનું કશું પરિણામ ન આવ્યું. સાવરકરે પોતે જલ્લંબત નિવેદન કરી મજબૂત બચાવ કયોઈ પણ તેની કરી અસર ન થઈ. આખરે અનેક કાવતરોઓમાં ભાગ લેવા બદલ સાવરકરને બધી મળીને બાબત વર્ષની સજા થઈ. એ કેસના જ અનુસંધાનમાં તેમના મોટા ભાઈ ડો. સાવરકરને પણ કેદ કર્યા અને દસ વર્ષની સજા કરી બંનેને કાળાપાણીએ મોકલી આપ્યા. હિંદુભરમાં મોટો ખળભળાટ મચ્યો. છાપાની ઠહારો અને આગેવાનોની ઇચ્છા સાવરકરખંધુનાં નામ એકી અવાજે પોકારાઈ રહ્યાં. ગંભીર સત્યાગ્રાહના મંચ ઉપર કદી નહિ દેખાયેલા આ બંને દેશભક્તોનાં નામ એમના આપલોગથી હિંદ-મરાઠ્ઠર બન્યાં. સ્વાર્ણણને પૂજનાર જનસમાજ

સ્વયંપ્રેરણાથી સાવરકરબાળુનાં ગુણનાં ગાથા લાગ્યે, બિરિયા સરકારે કરેલા ધોર અભ્યાસથી દેશવારમાં ક્રાંતિની ભાવના બમણા વેગથી સંગમી ઢાળી.

ખીજ બાલુ મદદાર અને કલકત્તાથી સાવરો માઈલ દૂર સાગર વચ્ચે આવેલા આંદામાન બેટમાં આખી જિંદગી ગાળવા સાવરકર આવી પહોંચ્યા. આંદામાન એ પૃથ્વી પરનું દેશજન દરેક રાજસી બળથી માનવતાને છૂંદી નાખવાના બાધકર કારખાના જેવું આંદામાનનું કાર્યવાર હતું. દેશ-પ્રેમ, સ્વતંત્રતા, સ્વાસ્થિમાન, મનુષ્યત્વ વગેરે ગુણોને ગુલામ દેશમાં સજીવ રાખવાના મુના બદલ રોકડો વ્યારિયવાન, દેશભક્તોને પોતાના સ્વજન અને પોતાની ખ્યારી માટુભૂમિથી વિખૂટા પાડીને ત્યાં પૂરવામાં આવ્યા હતા.

નીચ વિનાયકસરે એ અમાનુષી રમ્યે માનવતાની રક્ષા કરવાનું બીજું કડખું, ગોરા અમલદારોની ચસમ-પોશાકી કમળા દિંદુ ધુવાની પર યવા વોડેરોના અના-ચારી ભેષ તેમનું દિંદુલ અમળી ઢાળ્યું. આંદામાનની અધારી કોઠડીમાં તેમણે દિંદુલના રક્ષણનું કંઈક બાંધ્યું. તેઓ મૃત્યુના થોમાં હાથ ધારવા ભેટલી ઉઠ લડતો આંદામાનમાં લખ્યા. માસ બે માસ નહિ, વરસ બે વરસ મહાં પણ ચોદ ચોદ વર્ષ સુધી અવિરતપણે એ લલક માઈ રહી. તેઓ શુદ્ધ કંદન રૂપે પ્રકાશી ઊઠ્યા. બિરોના અને કેડીઓના પ્રીતિમાજન તે બન્યા જ પણ ગોરા અધિકારીઓ પણ એમની બદાહુરી અને સ્વદેશપ્રીતિ પર આક્રોશ બન્યા.

ડૅ. સાવરકર જંગલીર માંદગીમાં સપડાયા. છેક મૃત્યુની સમીપ પહોંચ્યા ત્યારે તેઓ છરીને ધોર આવ્યા. તેમણે આવ્યા ત્યારથી જ નાંતભાષણના છટકારા માટે પ્રયત્ન રાકે ક્યાં. પણ સરકાર મક્કમ હતી. ડૅ. સાવરકર સરકારને મન વિનીવવિચારના બન્યા હતા. ભેડે ગયે અલવાદિયે જ થયેલા તેમના અવસાન સુધી ડૅ. સાવરકરે પોતાની રીતે સ્વદેશસેવા ચાલુ રાખી હતી પરંતુ સરકારને ચોપડે તેઓ નરમ વિચારના બની ગયા હતા.

બેરિસ્ટર સાવરકરની મુક્તિ માટે પ્રયત્ન સતત ચાલુ હતા. ૧૯૨૧નું અષ્ટહકારનું આંદોલન દેશભરમાં ચાલી રહ્યું હતું. મદદામા ગાંધીજીની અદિ સાત્તમક અસહકારની ચળવળમાં ક્રાંતિની દિસક ચળવળ મંદ પડી ગઈ હતી. અન્ય આલેવાનોની જેડે પોતાની અનેાખી ઢબે મદદામા-છબે દેશસ્ત્ર સાવરકરના છટકારાની માગણી સરકાર સમક્ષ રબ્દ કરી હતી. અનેકોના શુભ પ્રયાસને પરિણામે ચોદ ચોદ વર્ષોના કારાવાસ વેરી ધીર છરીને સ્વદેશ આવ્યા. સાવરકરને તનાજિરિ લાગ્યા તે બરા પૂણુ એના સિંદ. એવા સીનેા, એની તેજસ્વી વાણીથી સરકાર દબાડેની હતી. સાવરકરને તેમના પોતાના

બિરિયાં નજરકેદ રાખ્યા. સવારે દેવમંદિરે અને સાંજે ફરવા જવાની છૂટ આપી. સામાજિક કાર્યો કરવાની પણ છૂટ બાકુવામાં આવી.

પરંતુ એ સામાજિક કાર્ય પણ દેવા જીરુસાથી ચાલુ હતું. ચોદ વર્ષના કળાપાણીની કે બરસુવાનીમાં સ્વજન અને સ્વદેશથી એટલેા લાગિા કાળ વિખૂટા પચ્યાની ધણી બોલી ચાસર તેમના કપર થઈ હતી. એ એમના અંતરમાં ભમકતી આગની સ્પષ્ટ નિશાની હતી. એ વસ્તુનો પ્રત્યક્ષ પરિચય મેળવવાનું સદ્માન્ય લેખકને પ્રાપ્ત થયું હતું. ફર વર્ષને ગાયે થયેલા બે અનુભવો રબ્દ કરી આ વાર્તા-લેખ પૂરા કર્યું.

દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાધીશવનના પાંચ વિદ્યાર્થીઓ તથા એક શિક્ષકજી સાથે અમે દક્ષિણના પ્રવાસે નીકળ્યા હતા. દેશભટો-જનની રત્નપ્રસવા તનાજિરિમાં અમે ધીર સાવરકરની મુલાકાત યોજા. ૧૯૨૫ ની સાલ હતી. એક અધારા ઓરડામાં થઈને અંદરના ખંડમાં સોને થઈ જવામાં આવ્યા. ઉધડે માથે, સોનેરી ફેન્માં ચરમાં પહેરી બેઠા પાટના, મુદ્દ બાંધના, ઓરવણ સાવરકર સામે ડેખલ પર કામગીરી થપ્પી રાખીને લખી રહ્યા હતા. અમે દૂરથી માધુ' નમાખી, હાથ ભેડી નમન કર્યું. નમસ્કાર બીથી, સૌમ્ય મુદ્દા ધારણ કરી સંદેશ રિમલ સાથે તેમણે અમને આવકાર આપ્યો. પ્રવાસના કેશન સમાચાર તથા દેક પરિચયના પ્રતો પછી તેમણે અમને પૂછ્યું: 'લાઠીના દાબ શોષા છે કે ?'

'છહા' એક હત્યાહી વિદ્યાર્થી બોલી બેઠો.

'આત્મરક્ષા કરી રાકે તે જ સ્વદેશરક્ષણ કરી રાકો એમ હું માનું છું.'

અમે મૂંઝા રહ્યા. થોડી વારે અમારામાંના એકે પ્રશ્ન પૂછ્યો: 'આપ શું લખી રહ્યા છો ?'

'દિંદુસંગઠનની યોજના તૈયાર કરી રહ્યો છું.'

'આ જમાનામાં આવાં કેમી સંગઠન' રાખૂદિવનાં વિરોધી નથી ?' શિક્ષકજીએ સવાલ પૂછ્યો.

'ના. બિલકૂલ નહીં' હુંકાર કરવા હોય તેમ તેઓ ગઈ ઊઠ્યા. 'દિંદુએએ કાષરતા છોડી બહાદુર બનડે ભેઈએ. પોતાના પાડોશીઓના ઉરથી નહીં પણ પોતાના પાડોશીને આનંદ થાય એવી વીરતા અને સંગઠનશક્તિ પ્રતો કરવી જ ભેઈએ. દિંદુ-સુસ્તિલ કહોડો અટકાવવાનો અતિ પરદેશીઓનાં આક્રમણો હંમેશને માટે બંધ કરવાનો એ જ એક માર્ગ છે...'

અમે સંકળતા હતા અને દિમાલયથી નીકળી મંગાની જેડે તેમના અસ્ખલિત વાણીપ્રવાહ ચાલતો હતો. પ્રત્યેક કલાકે તેમણે નમસ્કાર ક્યાં અને અમે ઊભા થઈને

સાંને રત્નાગિરિ શહેર ભેગા અમે નીકળ્યા. બ્રહ્મદેશના થીંગો રાત્રને કેદ રાખેલા તે મહેલ ભેળેને પાછા વળતાં કોઇએ એકાએક ધ્યાન ગેચું: 'જુઓ સમિથી વીર સાવરકર આવે.'

અમે ભેળે રહ્યા. ટટાર ગાયો, હંપાટાળખંધ તેઓ આલ્યા આવતા હતો, માર્ગમાં મળતા શિક્ષિત-અશિક્ષિત બ્રી કોઈ તેમના તરફ માનભરી નજરે ભેળે રહેતા. તેઓ પ્રસાર થયા બાદ એક જણે અમે સાંભળ્યો તેમ કહ્યું, 'આ સાવરકરથી સરકાર બહુ ડરે છે. આત્યારના સમયે આ સડકે કોઈ ગોરો કે દેશી અમલદાર બૃહ્દેવચૂકે ફરવા નીકળતો નથી.'

વાત સાચી હોય કે દંતકથા હોય પણ સાવરકરનું નામ દેશીવિદેશી અમલદારો માટે એ જમાનામાં ભયરૂપ તો હતું જ.

ત્યાર બાદ અગિયાર વર્ષે ૧૯૩૬માં એ જ ધરમાં તેમનાં દર્શન થયાં. અગિયાર વર્ષ પછી પણ એ જ જુરસો, એ જ તેજસ્વી વાણી, એ જ પ્રભાવ, અસ્પૃશ્યતા-નિવારણની વાત નીકળતાં તેઓએ કહ્યું: 'આ અગાઉ શહેર જુલન-વાણી છે. સનાતનગીઓનું ધામ છે. પરંતુ બ્રાહ્મણોના ઇછદેવના દત્તમંદિરમાં દરવાજાની અંદર એક બાહુરજે-વાળની ઓરડી છે અને બીજી બાહુ બંગાળી છે. દર એકવાડિયે મંદિરમાં સહબોજન-ઉપાદાર લેવાય છે. તેમાં મંદિરનો બંગા સાથે હોય છે. અમારી અસ્પૃશ્યતા-નિવારણની રીત તમારાથી જુદી છે, દરિ જુદી છે. પણ તેના પ્રસાર અડધી અને કાચમી છે.' હવે તેમને રત્નાગિરિ જિલ્લાની બહાર જવાની પણ શરૂ થયેલી હતી. હિંદુ-મહાસભા અને હિંદુચંડાનનો ઝડો તેમણે ઉઠાવ્યો હતો. એ કાર્યમાં તેમની વલ્લીનતા અને તેને માટે અમે તે ભોજ આપવાની વત્પરતા તેમના શબ્દે શબ્દે દેખાઈ આવતી હતી. સથોસાથ તેમાં ધર્મજનુન સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. સાંપ્રદાયિકતા પણ સહેજે જણાઈ આવતી હતી. મારા પત્નીના કપાળમાં ચાંદલો ન ભેલાં તરત પોતે બેઠ્યા અને બેઠ્યા, 'અહિયે, આઈએ, મેરી પત્નીકા પરિચય કીજીએ' આમ બોલી નીચેના ઓરડામાં તેમને લઈ ગયા ત્યાં સામસામી પરિચય અને કપાળમાં ચાંદલો કરાવી ઉપર લઈ આવ્યા અને પછી આશ્ચર્યપૂર્વક કહ્યું, 'સીમાઅના ચિદ્ર વિનાની હિંદુનારી અપવિત્ર ગણાય સમગ્રના કે?' અમે જનુલીથી ત્યારે પણ એ જ વસ્તુ પર તેમણે ફરી વાર મૂક્યો. 'હિંદુઓએ નામશેષ ન થવું હોય તો સંગઠિત થયે જ શરૂકો છે.'

બહાર નીકળતાં એક મિત્ર મળ્યા તેમણે એની એ વાત જુદા શબ્દોમાં કહી, 'તાલ્યાસાહેબ (સાવરકર) ત્યારે દત્તમંદિરમાં બ્યાખ્યાન આપે છે ત્યારે મહેની

નમે છે. તેમનું સમજું ધ્યાન આજકાલ હિંદુચંડા ઉપર જ એકાગ્ર થયેલું છે.'

તેમનાં લખાણોમાં પણ એ જ વસ્તુ દેખાય છે. તેમ લખેલી 'મારી જન્મકીર્તિ' એક શૈમાંચક આત્મકથા પરંતુ તેમાં યે તેમની વીરતા, દેશપ્રેમ, તીવ્રશક્તિ સ હિંદુત્વની ભાવના સ્પષ્ટ દેખાય છે.

છતાં દરેક વર્ષથી તો તેઓ હિંદુમહાસભાના મુખ્ય અગિવાન બની રહ્યા છે. તેમનો બોલ છેલ્લો ગણાય છે. મુંબે, રો. શ્યામપ્રસાદ મુખર્જી, વાઈપરમાનંદ વંદિંદુ અગિવાનો તેમને આશ્ચર્યપૂર્વક મહાસભાના પ્રમુખ પદે સ્થાપી રહ્યા છે.

આને ન્યારે સામ્યવાદ, સમાજવાદ અને સર્વોદય ભાવના જગતભરમાં ફેલાઈ રહી છે ત્યારે માત્ર હિં સંગઠનમાં સંકુચિતતા લાગે છે છતાં જેણે પોતાની મુખ્ય પોતાની પ્રોત્સાહન, પોતાની જિંદગીનાં કીમતીમાં કીમતીસ-ચાલીસ વર્ષ સ્વદેશસેવામાં અવિચ્છિન્ન થયે આપે કર્યા છે તેની દેશભક્તિ, તેની વીરતા, તેની ત્યાગભાવ સર્વે કાળે અને સર્વે સ્થળે પ્રસાસનીય છે, વંદનીય છે.

ગુજરાતી સાહિત્યનું અપૂર્વ પુસ્તક

મગદ ધર્મ ચૂકયું છે

વૈશાખી પૂનમ

[ચાર ભૂતકથાઓ]

લેખક : મયૂર

છેલ્લું

રાજકોટનારમાં ડાકળું ?

હડીકાનાં ખડેશમાં ભૂતિયો ખત્તો ?

મદારીની છોકરીમાં ચૂડેલ ?

ભણેલાં સરકારી માણસો પણ ભૂતથી ડરે છે ?

આ રસપ્રદ અને શૈમાંચક લોકકથાઓ

વાંચી તમે પણ એકવાર તો આ ઉત્તેજ-

ખાયેલી સચિ વિરો વિચારતા થઈ જરો.

ફિ. રૂ. રા. ૬. ખ. ૦૨

દરેક પુસ્તક-વિકેતાને ત્યાંથી મળશે

અથવા લખો:

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

પુસ્તક-પ્રકાશક અને વિકેતા

દાણાપીઠ ભાવનગર

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.

દ્રાક્ષાસવ



અક્સીર દવા

શરદી મથાકનાર
બૂખ લગાડનાર
ઘસ્ટ સાફ લાવનાર
ઉધ લાવનાર
તાકાત આપનાર
તાજબી બક્ષનાર

લગજતદાર પેય

જીવન સાથે વાપરવાથી અજળ ગુણ થાય છે.

અવન પ્રાશાવલેહ એટલે જીવન

પુષ્ટિકારક ખોરાક !

માંદા, સામ, નબળાં,
સખળાં, નાનાં, મોટાં,
સ્ત્રી, પુરુષ સૌને મારે

જીવનવર્ધક દવા !



દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી બેહદ ફાયદો થાય છે.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.
પો. બો. નં. ૫૫૩૩ : મુંબઈ ૧૪

કાઈસ્ટ અને જુડાસ

જે ધણું હોય તે માણસ પોતે બની શકે છે.

લેખક
મનોગમ

એક વૃદ્ધ પાદરીએ કહેલી આ વાત સેકાગો પહેલાંની છે. એ જમાનો એવો હતો કે ઘણું માણસો પોતાનું જીવન ધર્મ માટે અર્પી દેતાં. ચિત્રકાર હોય, શિલ્પી હોય, વિદ્વાન હોય કે કડિયો-સુતાર હોય; પોતપોતાનાં કળા-કૌશલ્ય ધર્મના કામમાં બતાવવામાં દમેશ તત્પર રહેતા. ક્રિસ્ટન ચર્ચ (દેવળ) આવા એકનિષ્ઠ માણસોથી પોષાએલું અને રક્ષાએલું પ્રતિષ્ઠા મેળવતું હતું.

એવા કાળમાં ઈટલીના ફ્લોરેન્સ નામના શહેરમાં એક નવું ચર્ચ બાંધવામાં આવ્યું. એ ચર્ચની અંદરના ભાગમાં ચિત્રો દોરી આપવાનું કામ એ શહેરના તે વખતના મહાન ચિત્રકાર હાથ ધર્યું. પોતાનું સર્વ કળા-કૌશલ્ય આ ચર્ચમાં ચિત્રમાળા દોરીને બતાવી આપવા અને એ રીતે ચર્ચની સેવા કરવા તે તત્પર થયો. એ ચિત્રો કાઈસ્ટનાં જીવનને અનુલક્ષીને દોરવાનાં હતાં. કાઈસ્ટના જીવનનાં જુદા જુદા પ્રસંગોનાં જુદાં જુદાં ચિત્રો ખૂબ કાળજીપૂર્વક અને ખંતથી એ ચિત્રકાર દોરતો હતો. આમ તે આમ ઘણો સમય ચાલ્યો ગયો, અને ચિત્રમાળા લગભગ પૂરી થતાં આવી. માત્ર બે મહત્વનાં ચિત્રો આ અર્પૂં માળામાં બાકી રહ્યાં હતાં. એક કાઈસ્ટ ૧૦-૧૨ વર્ષની વયના હતા તે ચિત્ર અને બીજું જુડાસ ઈઝિકરીઓહનું કે જેને અંગે કાઈસ્ટને વધતત્તે જતું પડ્યું હતું. આ બન્ને ચિત્રો દોરવાને માટે ચિત્રકારને બે જીવંત નમૂના જોઈતા હતા. તેણે ઘણી તપાસ કરી પણ મનમાન્યા નમૂના તે મેળવી શક્યો નહીં.

એક વખત એ ચિત્રકાર કંઈક કારણે રોમ ગયેલો. ત્યાંથી ફ્લોરેન્સ પાછા વળતાં રસ્તામાં એક ગામના પાદરમાં એક રબારી ઘેડાંનું ટાળું લઈને જતો હતો. અને તેની પાછળ બે-ત્રણ ઊકરાઓ રમતા-ફૂટતા ચાલ્યા જતા હતા. તે તેની દૃષ્ટિએ પગા. ઊકરાઓના હાથમાં વંગડાઉં ફૂલકાંડની ડાળીઓ હતી. આમાંથી એક ઊકરા પર ચિત્રકારની નજર પડી. એ ઊકરાની ઉંમર ૧૦-૧૨ વર્ષની લાગતી હતી. ઊકરા ધૂળથી ખરડાએલો, મેલો અને અસ્તવ્યસ્ત વાળવાળો

હતો. પણ ચિત્રકારની કલ્પનામાં એ ઊકરા વર્ષો ગયો. એની આખમાં દેવી તેજ હતું, મુખમાં સૌમ્યતા હતી. ચાલવા તથા જોવા રહેવામાં હદાપણની છતા હતી. જાણે એ કાઈસ્ટનો પ્રત્યક્ષ નમૂનો હતો.

કાઈસ્ટનું ચિત્ર દોરવામાં ઊકરા ઉપયોગી થશે તેમ લાગતાં ચિત્રકારે એ ઊકરાને સમજાવી પોતાની સાથે લીધો. ફ્લોરેન્સના ચર્ચમાં ફરીને અધૂરાં રહેલાં એ ચિત્રોમાંનું એક ચિત્ર દોરવા લાગ્યો. ઊકરા કલાગરો હતો. ચિત્રકારના કથા મુજબ એ કિથર બેઠો રહેતો. ચિત્રકારે કાઈસ્ટનું એ ચિત્ર પૂરું કર્યું. ઊકરાએ જે સ્વસ્થતા બતાવી તેથી તે ખૂબ રાજ થયો. તેમાં વળી ચિત્ર ઘણું સાડું દોરી શકાયું તેથી અધિક સંતોષ પામી ચિત્રકારે ઊકરાને થોડું ઈનામ આપ્યું અને કહ્યું: 'ને કાઈ વખત કામ પડે તો જરૂર અહીં આવજો. તું મને ખૂબ વડાનો છે.'

ચિત્રકાર સામે આનંદ અને આભારમયી નજર ફેંકી ઊકરા ચાલ્યો ગયો.

પોતાનું મનઘાણું એક ચિત્ર પૂરું થયું તેથી ચિત્રકારને ઘણો આનંદ થયો. આ સફળતા મળવામાં સહાયરૂપ પેશો નિર્દોષ ચહેરાવાળો ઊકરા તેને યાદ આવ્યા કરતો હતો. મિત્રનસાર, આનંદી, નિર્દોષ સ્વભાવવાળો એ ઊકરાએ ચિત્રકારના એકસ જીવનમાં આવી ચિત્રકારના હૃદયમાં સ્થાન મેળવી લીધું હતું.

પણ ચિત્રકારનું ભાગીરથ કાઈં હજુ પૂર્ણ થયું ન હતું. હજુ એક ચિત્ર બાકી રહ્યું હતું. એને અંગે તો તેનું કામ અધૂરું રહી ગયું હતું. જુડાસ માટે જોઈએ તેવો નમૂનો હજુ મળ્યો ન હતો. એ નમૂનો મેળવવા ચિત્રકારે અધ્યાગ પ્રયત્ન કર્યો. આખા યુરોપમાં એણે જાતે મુસાફરી કરીને પોતાને જોઈતા નમૂનાની માગણી કરી. જેના પર પસંદગી જીતરશે તેને પોતે ઈનામ આપશે એવી જાહેરાત પણ કરી. આ જાહેરાતને અંગે ઘણું માણસો પોતાની જાતને બેડાળ કલ્પી ઈનામ મેળવવા ચિત્રકાર પાસે પસંદગીમાં ચૂંટાવા આવવા લાગ્યા. પણ આ ચિત્રકારનું મન કાઈને જોઈને કંઈ નહીં. દિવસ પછી દિવસ, માસ પછી માસ, એમ વર્ષ પછી વર્ષ જતાં પંદર-વીસ વર્ષ ચાલ્યાં ગયાં. અતે નિરાશ થઈને તે પોતાને ગામ પાછો ચાલ્યો આવ્યો. રોજ ચર્ચમાં જઈને પોતાનાં ચિત્રો જુએ અને એક રહી ગયેલા ચિત્ર માટે અફસોસ કરીને તે પાછો ફરે. ચિત્રો ઘણાં સારાં થયાં હોવા છતાં તેને આનંદ

મતો ન હતો. પોતાની જિંદગીના મહત્ત્વ કાર્પમાં એક જીલ્લુપ રહી ગઈ એ વાત તેને હરે ઘડીએ કંજતી હતી.

એક મોડી રાત્રે બેઠો બેઠો ચિત્રકાર બાઈજીવ વાંચતો હતો. એટલે જીવન અને વધેલી વય; એમાં આ બાઈજીવનો અભ્યાસ અને રાત સમયની નીરવતામાં ચિત્રકાર ધર્મનિષ્ઠ પાઠશી જેવો જ લાગતો હતો. ધીમે ધીમે તે વાંચતો હતો; હાં એકાએક તેનાં પારખાં કાઈએ જોરથી અજાણ્યા અને જૂઠા મારી.

ચિત્રકારે આશ્ચર્ય પામી બારાણું ઉઘાડ્યું તો એક યુવાન તેના પગ આગળ લયડી પડ્યો. તેના એક હાથમાં દારૂનો ખાલી ખાટલો હતો. તેના સરીરમાં સિયિલતા હતી, અસ્વસ્થ ધોધરા અવાજમાં કંપ હતો. તે બેભાન જેવી સ્થિતિમાં બોલતો હશે: 'દારૂ લાવો. પૈસા લાવો. દારૂ લાવો.'

પ્રથમ ચિત્રકારે હાથ આપીને એ જુવાનને બેઠો કર્યો અને તેનું મોઢું જોતાં ચિત્રકારની નજર થંભી અર્ધ. ઘણાં વર્ષોથી એ જેની શોધ કરતો હતો તે જુઠાસના નમૂના માટે તેને આ યુવાન યોગ્ય લાગ્યો. એના મોઢા પર હરામખોરીની છાયા હતી. એના દોઢામાં દોહાપતા હતી. આંખમાં શકતા હતી. કપાળમાં નિર્દયતા હતી. ગરદન પર વાસના હતી. શેતાનનો એ જીવંત નમૂનો હતો.

પોતાના અંતિમ ચિત્રકારમાં આ માણસ ખૂબ મદદરૂપ થઈ પડશે એમ લાગતો તેણે કહ્યું: 'તું માગ તેટલો દારૂ આપીશ પણ તારે મારું કહ્યું કરવું પડશે.'

'જોશો. કહો તે કરીશ.'

'તારું હું ચિત્ર દોરું હાં સુધી તારે અહીં બેસવું પડશે.'

'બેસીશ, જરૂર બેસીશ. દારૂ લાવો.'

ચિત્રકારે બીજો સ્વિસથી આ જુવાનને ચર્ચમાં લઈ જઈને ત્યાં બેસારી અધૂરું મૂક્યું કામ પંદર-વીસ વર્ષે ખૂબ ઉત્સાહ અને ચીત્રથી ચડે કપું. જુવાન સ્થિર બેઠો રહેતો અને ચિત્રકાર ચિત્ર દોર્યો જતો હતો. એક દિવસ આ જુવાનની નજર ચિત્રકાર જે ચિત્ર દોરતો હતો તેના પર પડી. પોતાને નમૂના તરીકે રાખી ચિત્રકાર જુઠાસનું ચિત્ર દોરીને તે પૂરું કરવા આવ્યો છે જોઈને જુવાન હોભથી સંકોચ પામી જુઠાસના ચિત્ર તરફ તાકી રહ્યો.

તેને આમ બાઈજીવો જોઈને ચિત્રકારે પૂ 'કેમ તને શું થાય છે? તું શું જોઈ રહ્યો છે પેલાં જુવાને ચિત્રકાર તરફ આગિજીવરી કરી અને પ્રયત્નથી બોલ્યો: 'તો શું પાપ, તમે મને બોળખ્યો નથી? હું એ જ છોડેરા છું કે જેને તરીકે બેસારીને આપે વર્ષો અમાઉ કાઠિયનું દોરું હતું.' કહી યુવાને પોતાના બંને હાથમાં ઢોંકી દીધું. એ રડી પડ્યો.

મીઠી એક બાલુ મૂકી ચિત્રકારે જુવાનના પર હાથ ફેરવ્યો.

જુવાને ફૂસકું દબાવતાં કહ્યું: 'આહ, કેવો કાર! શું સ્થિતિ!'

'બેટા,' ધર્મબક્ષ ચિત્રકારે કહ્યું: 'તું જે જ દિવસે સમજી ગયો હોત કે કાઠિયની લા તારામાં છે તો આંજો જે છું' થઈ ગયો છે તે મયો હોત. કાઠિય કે જુઠાસ જે થયું હો! માણસ પોતે બની શકે છે. પ્રયત્નને કે દ નની કરણીને કોઈ મર્યાદા નથી. હવે એ કાઠિય દયા તારા પર છે, કે જે તને પશ્ચાતાપ કરાવે.'

'મને ખચાવો.' જુવાને કહ્યું.

'અચૂં તારા હાથમાં છે. બેઠો થા.'

ચિત્રકારે જુવાનને હાથ આપી બેઠો કર્યો.

એ ચિત્રના સમાપ્તિકાળે ચિત્રકારને કે સંતોષ થયો. [ચ]

પ્રણયચિકેલુની અનોખી

નવલકથા

કામિલા

લેખક : પારાશર્થ

સમગ્રાદીન સાહિત્યમાં અને અસિદ્ધિ રૂપ અણુધ ને તેથી ફરી ફરી રસાદવાને પાત્ર દોષ તેનાં રસકાનાં અણુધ પુસ્તકોમાં 'કામિલા' ને કથા છે. (માનસી)

કિંમત ૪-૮-૦૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

હાલુપીક-આવનગર



દેવદાનવ

મધુકૈટભ તો ચારે તરફ ધૂમી વળ્યા, પણ કોણ ગાતું હતું એનો પત્તો જ ન મળ્યો. રથધરી રથધરીને પોતાના કોતરમાં પાછા આવ્યા. જુએ તો વેદનાં પુસ્તકો ગુમ.

ખતે વિચારમાં પડી ગયા, 'એલા આપણું પુસ્તકો ક્યાં?'

મધુ કહે: 'નક્કી કોઈક ઉપાડી ગયું.'

કૈટભ કહે: 'મને શંકા જ હતી. એ ગાનનો અવાજ જ બતાવતી હતો. કોઈક આપણને આભાદ છેતરી ગયું.'

મધુ કહે: 'પણ એ જઈ જઈને ક્યાં જવાનો હતો? આપણે કાંઈ તેને છોડવાના હતા? હસણાં જ પકડી પાડ્યું.'

ખતે દાનવો તાબડોતોબ ઊપડ્યા. ચોધતા ચોધતા તેઓ નારાયણ પાસે પહોંચ્યા. નારાયણ તો ઘસઘસાટ ઊઘે. જોયે કમળના ફૂલ ઉપર જોયું. બ્રહ્માજી પણ સમાધિમાં પડેલા. આમતેમ ચારે બાજુ જોયું પણ પુસ્તકો ક્યાંય જોયાં નહિ.

મધુએ કહ્યું: 'આ બેટો ધોળિયો જ વેદ ઉપાડી લાગ્યો છે. ક્યાંક આધાપાછા કરી દઈને ઢોંગ કરવા લાગ્યો છે.'

કૈટભને તો એટલી જ જરૂર હતી. એણે તો નારાયણને હંડદોલીને કહ્યું: 'જિઠ એય ધોળિયા! ચોપડીઓ ચોરી લાગ્યો છે તે.'

નારાયણ તો હલે કે ચલે. ઘસઘસાટ નસકોરાં ભાલ્યે ભય.

મધુ કહે: 'મારો બેટો કાંઈ ઢોંગ કરે છે? પણ ખગર નથી કાઢી આવી પહોંચ્યા છે.'

ખતેએ ગદા જોતી કરી. નારાયણ ઉપર ઘા કરે એટલી જ વાર હતી. ત્યાં તો નારાયણની આંખો જિલકી ગઈ. જોયું તો સાચે મધુ અને કૈટભ ગદા જિંચકીને જોશા છે. નારાયણ

કાંઈ એમ બી નાય તેવા ન હતા. તેમણે કડકીને પૂછ્યું: 'કેમ અલ્યા શું છે?'

'એલી ચોપડીઓ ઉપાડી લાગ્યો છે તે આપી દે.' મધુએ કહ્યું.

'ચોપડીઓ કેવી ને વાત કેવી? આલ્યા નહ્યો.'

'એમ એ બેટો માનવાનો છે? એને તો પાંસરો જ કરવો જોશે', કૈટભે ગદા જોતી કરી, નારાયણ એકદમ જોશા થઈ ગયા. 'લગાઈ કરવી છે? તો આવી નહ્યો.'

પછી તો બન્ને દાનવો અને નારાયણ વચ્ચે ઘમસાણની લડાઈ મચી. ઘડીકમાં નારાયણ ગડથોલાં ખાઈ ભય તો ઘડીકમાં દાનવો પાણીમાં ગરક થઈ ભય. ધમાધમ, ધમાધમ, ધમાધમ. રાક્ષસો ઘણું જોર પછાડે, પણ નારાયણના બળ પાસે એમનું કાંઈ ચાલે નહિ. ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં નારાયણે બન્નેને ધૂળ ચાટતા કરી દીધા.

પાણીનાં ટીપાંની રમત પૂરી થઈ ગઈ. પાણીનાં ટીપાં પાછાં પાણીમાં સમાઈ ગયાં અને નારાયણ પાછા ઘસઘસાટ જિંધવા લાગ્યા.

બ્રહ્માજીની સમાધિ તૂટી. જોયું તો કાંઈક ઉદ્ધાપાત મચી ગયો છે એમ લાગ્યું. શું ઉદ્ધાપાત મચી ગયો છે એની કાંઈ ખગર પડી નહિ. પરંતુ વેદનાં પુસ્તકો પાછાં મળી ગયાં હતાં. બ્રહ્માજીએ હવે સંસાર-ઘડતરની તાબડોતોબ શરૂઆત કરી દીધી.

પણ તે પહેલાંથી દેવો અને દાનવો વચ્ચેના વેરઝેરની પણ આ રીતે શરૂઆત થઈ ચૂકી હતી.

સુદ ઉપસુદ

પછી તો બ્રહ્માજીનું ઘડતર ચાલ્યું. કશ્યપની પત્ની અદિતિને પેટે બાર આદિત્યોનો જન્મ થયો. ધાતા, મિત્ર, અર્યમ, શક, વરુણ,

અંશ, ભગ, વિવસ્વાન, પૂવા, સવિતા, ત્વષ્ટા, વિષ્ણુ એ નામે એ ઓળખાયા, એ બધા દેવો કહેવાયા. ઈશ્વરપત્ની દિતિને પેટે હિરણ્યાક્ષ અને હિરણ્યકશિપુનો જન્મ થયો. એ દાનવો કહેવાયા.

દેવો અને દાનવો વચ્ચે બરાબરની બદલા-સ્થળી મચી. હિરણ્યાક્ષને ભગવાને વરાહનું રૂપ લઈ માર્યો અને હિરણ્યકશિપુને નૃસિંહરૂપ લઈને માર્યો.

હિરણ્યકશિપુનાં વંશમાં સુદ અને ઉપસુદ નામના એ બળવાન દાનવો પેદા થયા. એમના બાપદાદાને દેવોએ માર્યા હતા એ વાત જાણી ત્યારથી જ દેવો ઉપર એમને પૂરી ઠાઠ. ક્યારે લાગ આવે અને ક્યારે વેર લઈએ એવી જ એમને મૂન પણ બન્ને બડા પહોં-એલા. એમ ઉતાવળે બાબડી પડે એવા ન હતા. એમણે તો નક્કી કર્યું કે પહેલાં પ્રજ્ઞા-લુને પ્રસન્ન કરી વરદાન મેળવી લેવું. પછી જ દેવો સામે લડાઈ જાહેર કરવી. એ તો બિપજ્યા વિધ્ય પર્વતે. મંડ્યા તપ કરવા. એવું ઘોર તપ આદરી દીધું કે દેવોને બીક લાગી ગઈ. નક્કી આ દાનવો પ્રજ્ઞાલુને પ્રસન્ન કરી સ્વર્ગ-તું રાજ માગી લેશે. દેવોએ એમના તપમાં ભંગ પડાવવા ઘણી ઘણી યુક્તિઓ અજમાવી. રૂપાળી રૂપાળી અપ્સરાઓ મોકલી, જાત જાતની માયા રચી, પરંતુ દાનવો તપથી ન ચડ્યા તે ન જ ચડ્યા. જેમ જેમ દેવો એમને લલચાવે તેમ તેમ એમનું તપ આકરું બનતું જાય. પછી તો બન્નેએ પગના અંગૂઠા ઉપર બિલા રહીને કેવળ વાનું ભક્ષણ કરીને તપ આદરી દીધું.

પ્રજ્ઞાંડ ડોલી બેઠું. ચારે તરફ સુદ ઉપ-સુદના તપનું તેજ ફરી વળ્યું. પ્રજ્ઞાલુને વારી રાખ્યા દેવોએ ઘણી મથામણ કરી. પણ હવે પ્રજ્ઞાલુ રોક્યા રોકાય તેમ ન હતા દાન-વોએ કાંઈ જેવુંતેવું તપ કર્યું ન હતું. ભલ-

ભલો ચક્રિત થઈ જાય તો પ્રજ્ઞાલુ તો બિચારો ભલો માણસ. એ તો દાનવોના તપથી ખુશ થઈ ગયા. ઉતાવળ ઉતાવળા સુદ ઉપસુદ પાસે પહોંચી ગયા અને કહ્યું : 'માગો ! માગો !'

સુદ ઉપસુદ કહે : 'બધી માયા જાણીએ, ઈચ્છા પ્રમાણે રૂપ પારી રાકીએ. યુદ્ધમાં બધાને હરાવીએ, અમર થઈએ.'

પ્રજ્ઞાલુ તો વરદાન આપી દેત. પણ એમને કોણ જાણે કેવી રીતે પણ કંઈક સુખત સૂચી. એમના મનમાં પ્રશ્ન થયો કે આ અમર થવાની વાત વળી કેવી ? એવું તો કયારે સાંભ-ળ્યું નથી. તેમને કહ્યું : 'ભાઈ ! અમર થવાની વાત મારા હાથમાં નથી, એ સિવાય બીજું ને કોઈ એ તે માગી દ્યો.'

સુદ ઉપસુદ કહે : 'તો પછી એવું વરદાન દ્યો કે ત્રણે લોકમાં કોઈ અમર નહીં. અમરે મારવાની શક્તિ કેવળ અમારા માં જ હોય.'

પ્રજ્જાલુ કહે : 'તથાસ્તુ.'

બસ વરદાન મળી ગયું. સુદ ઉપસુદ બન્ને ખૂબ જોરમાં આવી ગયા. હવે દેવો છે ને આપણે છીએ. લાખો દાનવોનું ઘરકર તૈયાર કર્યું. અને દિગ્વિજય કરવા નીકળી પડ્યા.

સુલક ઉપર સુલક કબજે કરતા જાય અને આગળ વધતા જાય. આજે આ દેશ લીધો ને કાલે પેલો દેશ જીત્યો. આજે અહીં ઉજાજ કર્યું અને કાલે ત્યાં પાંચમાલી કરી. ચારે તરફ સંહાર અને પાચમાલી. ત્રાસનો કંઈ પાર નહિ. એમ કરતાં કરતાં બધા સુલકો કબજે કરી લીધા. એકનું સ્વર્ગ જ જીતવું બાકી રહ્યું.

સ્વર્ગ ઉપર ચડાઈ શરૂ થઈ. દેવોનાં ઘર ભરી ગયાં. પ્રજ્જાલુએ વરદાન લીધું હતું એની તો દેવોને ખબર ન હતી. સુદ ઉપસુદ કંઈ કંઈથી ગાંજ્યા જવાના ન હતા. દેવોએ વિચાર કર્યો કે લડાઈ કરવા બેસીશું તો આપણા દાખો

નાટો નીકળી જશે અને સુંદ ઉપસુંદને કાંઈ જ નહિ થાય. એટલે બધા દેવો સ્વર્ગ છોડીને જીવી પૃથ્વીએ નાસી ગયા. સુંદ ઉપસુંદ સ્વર્ગના રાજા બની બેઠા.

બસ હવે કોની બીક હતી? સુંદ ઉપસુંદનેા હુકમ વજૂટયો. ચારે તરફ મારફાડ ચાલી. સૌથી પહેલાં ઋષિમુનિએને લાગમાં લીધા. 'એ ભામ-ટાના યજ્ઞ બંધ કરી દો. એમના યજ્ઞથી જ દેવોનું તેજ વધે છે.'

દાનવોનાં ધાડાં વજૂટયાં. મારફાડ ચાલી. યજ્ઞનાં કુટો ભાંગી નાખ્યા. ઋષિમુનિ ચાપ દેવા લાગ્યા. પણ એ ચાપ લાગે તો ને? સુંદ ઉપસુંદને તો પ્રજ્ઞાણનું વરદાન હતું.

ચોડા દિવસમાં તો ચારે તરફ હાહાકાર મચી ગયો. જેને જેમ ફાળ્યું તેમ બધા નાસી ગયા. ગમે ત્યાં સંતાઈ બેઠા. પૃથ્વી ઉત્તરજડ જેવી બની ગઈ.

સુંદ ઉપસુંદ તો નિરાંતે ત્રણે ભુવનનું રાજ કરે છે, ખાય છે, પીએ છે ને મોજ કરે છે.

ઋષિએ સમુદ્રને કિનારે એકઠા મળ્યા. વિચાર કરવા લાગ્યા. 'આનો હવે કાંઈ ઉપાય ખરો?'

કોઈ કે કહ્યું: 'હવે શું ઉપાય થઈ શકે? ખુદ પ્રજ્ઞાણએ જ વરદાન આપી બધો ઘાણ બગાડ્યો છે.'

બીજાએ કહ્યું: 'એ ઠાસાની તો બુદ્ધિ જ બહાર મારી ગઈ છે. જ્યારે ને ત્યારે આપાં વરદાન આપી બેસે છે અને ઉપાધિ જીવી કરે છે.'

ત્રીજાએ કહ્યું: 'ચાલો એમની જ પાસે જઈએ. એને જ કહીએ કે આ બધું તમે કરી મૂક્યું છે તે હવે એનો ઉપાય બતાવો.'

બધા ઋષિમુનિ આવ્યા પ્રજ્ઞાણ પાસે. 'તમે આ શું કરી બેઠા પ્રજ્ઞાણ? આખી દુનિયાનો નાશ થઈ ગયો. ધર્મકર્મ અલોપ થવા બેઠાં.'

'એવું બધું તે શું બની ગયું છે?'

પ્રજ્ઞાણ તો ચારે બૂલકણા. આગળપાછળનું

કાંઈ યાદ રાખે નહિ. આમ કહેવાય ત્યારે ત્રણે કાંઈનું જાણું.

'પેલા સુંદ ઉપસુંદને વરદાન આપી બેઠા. હવે એમણે ચારે તરફ દેમાર મચાવી મૂકી છે.' ઋષિઓએ કહ્યું.

'હં હં, પેલા સુંદ ઉપસુંદ? જોળખ્યા. પણ એમાં અહીં મુખી શું કામ આવ્યા? દેવોનું મોહું લશ્કર છે ને! એમને નહોતું કહેવું?'

પ્રજ્ઞાણએ કહ્યું. 'દેવો વળી જાંભા રહેતા હશે? એમનામાં એટલી હિંમત ખરી ને? એ તો આવતા સાંભળ્યા કે છૂમંતર થઈ ગયા. ઋષિઓએ ખુલાસો કર્યો.

'ત્યારે સ્વર્ગનો રાજા કોણ?'

પ્રજ્ઞામૂંઝાયા. 'સુંદ ઉપસુંદ સ્તો. !'

'સ્વર્ગનો રાજા પણ બની બેઠા?'

'ત્યારે નહિ? એ બેઠા બેઠા લહેર કરે. આનો કાંઈ ઉપાય નહિ કરો તો તમારી પણ જોર નથી, સમજ્યા ને?'

ઋષિઓએ કહ્યું. પ્રજ્ઞાણએ કહ્યું: 'હા માણું લાગે છે તો એમ જ. આટલી બધી વાત વધી જશે એની મને ખબર નહિ. શું કરશું?'

'કાંઈક ઉપાય કરો.'

'કરવો જ નોરો તો.' પ્રજ્ઞાણ વિચારમાં પડી ગયા.

ચોડી વારે તેમણે હાંક મારી: 'એલા વિશ્વકર્મા કયાં ગયો?'

વિશ્વકર્મા પ્રજ્ઞાણનો ખાસ કારીગર. ખૂમ સાંભળીને તરત જ દોડ્યો આવ્યો. 'શું આજ્ઞા છે?'

પ્રજ્ઞાણ કહે: 'એલા કાંક બનાવી લાવ. પેલા સુંદ ઉપસુંદ તોફાને ચડયા છે.'

વિશ્વકર્મા કહે: 'શું બનાવી લાવું? હથિયાર પડિયાર?'

પ્રજ્ઞાણ માથું ધુણવી કહે: 'ના માર્ધ ના. હથિયારથી કાંઈ વળવાનું નથી. વરદાન

આપી બેઠા છું ને ?

‘તો પછી આજ્ઞા કરો તે બનાવી લાવું ?’ ‘કરવાનું છે ?’

વિશ્વકર્માએ કહ્યું.

‘એક મજાની સુંદરી બનાવી લાવ.’ પ્રજ્ઞા-
જીએ ખૂબ વિચાર કરીને પછી કહ્યું.

‘સુંદરી ?’ વિશ્વકર્માને પ્રજ્ઞાજીની વાત
સાંભળી નવાઈ લાગી. વાત છે ત્યારે સુંદ
ઉપસુંદ ઠેકાણે લાવવાની. એમાં વચ્ચે રૂપાળી
સુંદરી આવી પડી ? આ બુદ્ધિને ય આ અવ-
સ્થાએ શું કમત સૂઝી રહે ? વિશ્વકર્મા તો
પ્રજ્ઞાજી સામું જોઈ રહ્યો.

‘હા બાઈ હા. એક મજાની રૂપસુંદરી.
આજ સુધી કાંઈએ જોઈ કે જાણી ન હોય
એવી રૂપાળી.’ પ્રજ્ઞાજીએ કહ્યું.

‘પણ એવી સુંદરી બનાવીને શું દહાડો
વળયે ?’ પેઢા ઋષિઓ પણ મૂંઝાયા.

‘તમે તમારે જોવા કરોને.’ પ્રજ્ઞાજીએ કહ્યું.

વિશ્વકર્મા તો ખરેખરે કારીગર. એણે તો
ઘડીક વારમાં જ એક સુંદરી બનાવી કાઢી. જ્યાં
જ્યાં કાંઈ સુંદર હતું તે બધામાંથી થોડું થોડું
લીધું. ચંદ્રમાના તેજનો સાર લીધો. મેઘધનુ.
વના રંગનો સાર લીધો. ફૂલની મુંગધનો સાર
લીધો. મણિમુક્તાની જ્યોતિનો સાર લીધો.
ગાનનો સાર, નૃત્યનો સાર, હાસ્યનો સાર, એ
બધું ભેગું કરીને એણે સુંદરી બનાવી કાઢી.
એનું નામ તિલોત્તમા.

તિલોત્તમા તો બહુ રૂપાળી. બહુ જ રૂપાળી.
જેતાં ધરાઈએ જ નહિ એવી રૂપાળી. ઈંદ્ર એ
આંખથી જેતાં ન ધરાયો તે એણે એક હજાર
આંખ કરી. મહાદેવજી એક સુખે જેતાં ન
ધરાયા તે એણે ચાર સુખ ધારણ કર્યાં.

તિલોત્તમા તો હાથ બેઠીને પ્રજ્ઞાજી સામે
જાણી રહી. કહે, ‘શું હુંકમ છે ?’

પ્રજ્ઞાજી કહે, ‘એકદમ સુંદર ઉપસુંદ પાસે
પહોંચી ના.’

તિલોત્તમા કહે, ‘ત્યાં જઈને મારે શું

પ્રજ્ઞાજી કહે, ‘તારે કાંઈ જ કરવાનું નથી
તું એકદમ અહીંથી ચાલવા લાગી ના.’ પ્રજ્ઞા-
જીએ આડું જોઈ લીધું. ‘તિલોત્તમાનું’ રૂ-
પ જોઈને એમને પણ યધું કે આ બહા વળા.
અહીં વધારે વાર જાણી રહેશે તો આપણી
કાગળી થે ઠેકાણે નહિ રહે. આ અવસ્થાએ
વળી ધોળામાં ધૂળ પડશે.

તિલોત્તમા ચાલી નીકળી.

વિશ્વ પર્વતની તળેટીમાં સુંદર ઉપસુંદ શુભ-
તાન કરી રહ્યા હતા. એમને હવે કરી વાતનો
ઉકડકો ન હતો. દુશ્મનોને મારી મારીને જે
કર્મ હતા. એ ય ને લહેરથી આનંદ કરતા હતા.

પર્વતની તળેટીમાં ફૂલગોળોના કાંઈ પાર
નહિ. જાતજાતનાં અને રંગરંગનાં ફૂલો ખીલેલાં.
ફૂલોની પયારી જ જોઈ થયો. તિલોત્તમા ફરતી
ફરતી ત્યાં આવી પહોંચી અને ફૂલો વીણવા
મંડી પડી. બરાબર સુંદર ઉપસુંદની નજર
પોતાની ઉપર પડે એવી રીતે જ તો.

સુંદર ઉપસુંદ ફરતા ફરતા તે તરફ આવી
ચડ્યા. બંનેની નજર એકીસાથે તિલોત્તમા
ઉપર પડી. બંને એકસાથે બોલી જિકઝાઝ
‘ઓહો કાંઈ રૂપાળી ! કાંઈ રૂપાળી !’

સુંદર કહે, ‘આવી રૂપાળી સી તો આજ
સુધી જોઈ નથી, અહીં ક્યાંથી આવી ચડી ?’

ઉપસુંદ કહે, ‘ભૂલી પડી રહ્યો.’

સુંદર કહે, ‘અરે ભૂલી શું પડે ? એ તો
મને પરણવા આવી છે.’

ઉપસુંદ કહે, ‘તને જ પરણવા આવેને ? તારું
મોડું તો ના. એ તો મને મોહીને આવી છે.’

સુંદર કહે, ‘બસ કરીજા. વધારે લવારી
કરી તો તારી વાત તું જાણ્યો. મારી સી માટે
જમે તેમ બોલનાર તું કેણું ?’

ઉપસુંદ કહે, ‘વાહ તારી સી ? ખરે

ગળેપડુ લાગે છે. કો'કની ઝીને ઉપાડી જવી છે કાં ?

‘ચૂપ રહે.’

‘હરામખોર ! મોં સંભાળીને વાત કરજો.’

‘કેમ કાંઈ બહુ જોર આવી ગયું છે ?’

‘હમણાં જ ખતાવી દઉં છું.’

વાત વાતમાં તો બન્નેએ ગદા લિંચકી. બસ લડાઈ લાગી.

તિલોત્તમા તો એ બાબુ બુએ જ ચા માટે ? એ તો ફૂલ જ ચૂંટયા કરે.

આ તરફ લડાઈ ખરેખરની લાગી. બન્ને એકબીજાથી ગાંત્યા બંધ તેવા ન હતા. પટોપટ ગદાઓ પડે. ઘડીકમાં આ પડ્યો તો ઘડીકમાં પેલો પડ્યો. વળી ઊભા થાય. વળી ગદાગાળ. એમ સુદ્ધ તો ખૂબ લાંબુ ચાલ્યું પણ ચાલી ચાલીને કેટલું ચાલવાનું હતું ? આખરે તો એકીસાથે બન્નેની ગદા પડી. બન્નેનાં માથાં લાંગી ગયાં અને બન્ને લાંબા લય થઈ જીનીન ઉપર પડ્યા.

બ્રહ્માણએ એક વખત વરદાન આપી લીધેલું કે એમને મારવાની શક્તિ એમનામાં જ હોય. એટલે તો બન્નેને લડાવી મારવાની યુક્તિ શોધવી પડેલી. બ્રહ્માણ પણ ખરા યુક્તિગાજ. બન્ને દાનવોને ધૂળ ચાટતા કર્યા ખરા. એ તો વરદાન આપી બાણે, તેમ તેનું વારણ પણ બાણે. એમ ન હોય તો એ બ્રહ્માણ શાના ?

સ્વર્ગના દેવોને ખગર પડી કે સુંદ ઉપ-સુંદ મરી પરવાર્યા. ખગર પડી એટલી જ વાર. યુદ્ધોખાંચરે પૂછડી સંતાડીને બેસી ગયા હતા તેઓ હવે તો બહાદુર બનીને બહાર નીકળી પડ્યા. ક્યાં છે રાક્ષસો ! ક્યાં છે દુશ્મનો ? અમને દેવોને વળી કોની બીક ? એમ બૂમો પાડતા બંધ અને રાક્ષસોનો પીડો પકડે. દાનવો તો ધણી વગરના દોર જેવા થઈ પડ્યા હતા. એમને દોરનાર કોઈ ન હતું. એટલે દેવોની

સામે ટકી શક્યા નહિ. ચારે તરફ નાસ્તી છૂટ્યા. દેવો આછા સ્વર્ગના રાજા બની બેઠા.

સુંદ ઉપસુંદના મૃત્યુની વાત દેવોએ સાંભળી ત્યારે તિલોત્તમાને માટે એમને ખૂબ માન થઈ આવ્યું. ચારે તરફ તિલોત્તમાની શોધખોળ ચાલી. બધાને થયું કે જોહો આવી રૂપાળી સ્ત્રી વળી બ્રહ્માણએ ઘડી હશે ! દેવો તો વન-જંગલ ગળે ફરી વળ્યા. કંઈક સ્ત્રીઓને તિલો-ત્તમા સમજીને ઉપાડી આવ્યા. પણ એમ તિલો-ત્તમા રેલી પડી હતી ખરી ને ? તિલોત્તમાને તો બ્રહ્માણએ તરત જ પાછી બોલાવી લીધેલી. એ તો બ્રહ્મલોકમાં બેઠી બેઠી લહેર કરે.

દેવોને ખગર પડી એટલે બધા ઊપડ્યા બ્રહ્માણ પાસે કહે : ‘બ્રહ્માણ ! તિલોત્તમા અમને સોંપી દો. એ તો સ્વર્ગમાં રહેશે.’

બ્રહ્માણ કહે : ‘ભાઈ એ અહીં છે તે જ સાડું છે. સ્વર્ગમાં આવશે તો વળી ત્યાં ધમાલ મચાવશે.’

દેવો કહે : ‘તિલોત્તમા તો સ્વર્ગનું ઘરેલું કહેવાય. એના બિના સ્વર્ગ સનું લાગે.’

બ્રહ્માણ કહે : ‘લઈ બંઓ. પણ પછી પસ્તાશો હો ?’

દેવો કહે : ‘અમે સુંદ ઉપસુંદ નહિ તો.’

બધા વાજતેગાજતે તિલોત્તમાને સ્વર્ગમાં લઈ આવ્યા.

તિલોત્તમા સ્વર્ગમાં રહેવા લાગી.

પણ પછી જોઈ દેવો મળા. તિલોત્તમા આડે દેવોને બીજું કામ જ ન સૂઝે. એના રૂપમાંથી પરવારે ત્યારે બીજું સૂઝે ને ? આજો દિવસ તિલોત્તમા ફરતું દેવોનું ટોણું. કોઈ આ વખાણે તો કોઈ તે વખાણે. બસ વખાણ વખાણ ને વખાણું જ. કોઈના મોઢામાં પાણી આવે તો કોઈના હાથમાં ચળ આવે. કોઈનાં તો દિલ જ ઓલી ઊઠે. તિલોત્તમા પણ ખરી ઉસ્તાદ. ઘડીક આને નચાવે તો ઘડીક તેને નચાવે. કોઈની

પાસે અંધી કરાવે તો કોઈની પાસે પવન નખાવે. એમ એ તો સ્વર્ગના દેવો ઉપર પણ રાજ કરવા લાગી.

આપું સ્વર્ગ ફાલકલોલક અધિકૃતું. બધાને તિલોત્તમા જોઈએ અને તિલોત્તમા તો એક જ. અંદર અંદર ઈર્ષા વધી પડી. વેર લિભાં થવા લાગ્યાં. ચાલતાં વઢવાડો થાય અને અદેખાઈના પાર નહિ. પ્રજ્ઞાલને ખબર પડ્યા કે તિલોત્તમાએ તો સ્વર્ગને ત્યાંક ચડાવ્યું. એમને થયું કે આ ખૂટું થયું. આ જાત તો સ્વર્ગનો અને સ્વર્ગના દેવોનો નાશ કરશે. એને પાછી બોલાવી લેવી જોઈએ.

પ્રજ્ઞાલને તિલોત્તમાને પાછી બોલાવી લીધી. દેવોએ ઘણા વાંધા લીધા. પણ પ્રજ્ઞાલ કહે: 'એ તો ભાઈ! મારી મરણની વાત છે. મારાં રમકડાં છે. આય તો રમવા આપું અને ન પણ આપું.'

પણ દેવો એમ ક્યાં તિલોત્તમાને છોડે તેમ હતા? સ્વર્ગ ખાલી થવા લાગ્યું અને પ્રજ્ઞાલોકમાં વીડ વધી પડી. અંધે બસ તિલોત્તમા! તિલોત્તમા! તિલોત્તમા! તિલોત્તમાના નામનો માળા જપાય. એની પૂજા થાય. એની કવિતા રચાય એની પાછળ દેવો દીવાના બની ફરે.

વળી પ્રજ્ઞાલને થયું કે આ જવાને હવે રાખવી ક્યાં? આવે તો ભારે કરી. વિચાર કરતાં કરતાં એમને એકાએક સૂણી આવ્યું. આને ભાઈ સૂર્યના મારગમાં જ મૂકી રાખો. ત્યાં જ એને માટે જાગજાગીયા ને મહેલાતો રચો. સૂર્યનાં તેજમાં પછી એને કોઈ જોઈ શકશે નહિ. એ વિના આ ઉપાધિનો પાર આવે તેમ નથી. ઉપાધિ પણ જેવીતેવી છે? બધાને બસ જાણે કામધંધો જ નથી. તિલોત્તમા! તિલોત્તમા! તિલોત્તમા! એ ત્રિવાય થીજ વાત જ નથી.

પ્રજ્ઞાલને આવાદ યુક્તિ ચોધી કાઢી. અને તરત જ અમલમાં મૂકી દીધી.

બસ ત્યારથી તિલોત્તમા સૂર્યના મારગમાં રહે છે. ખાય છે, પીએ છે ને આનંદ કરે છે. [આવ

સરસ્વતી સાહિત્ય શ્રેણી

યુગરાતના પ્રસિદ્ધ લેખકોની લુદા
લુદા પ્રદેશની વાર્તાઓ, સાહસ-
કથાઓ, છત્રનકથાઓ આપતી શ્રેણી

સર્વવ્યાસ [પૌરાણિક કથા]

વે. મધુર

નવું છવર [અભિનવ નવલિકાઓ]

વે. નાયાલાલ દવે

ગૂઠું દંડતર [તમાર અને દેસલકથાઓ]

વે. મુનિકુમાર મ. બટ્ટ

ભૂતાવળ [રમણિક ભૂતવાર્તાઓ]

વે. મધુર

દેવકુસુમ [દેવકથાઓ]

વે. પારાશર

પ્રવાસકથાઓ [સાહસવાર્તાઓ]

વે. મળયંકર મ. બટ્ટ

મધુરપ્રસાદની વાતો [અનુભવકથાઓ]

વે. મુનિકુમાર મ. બટ્ટ

અક્ષવા [રસમણી નવલિકાઓ]

વે. પ્રજ્ઞાલ પારેખ

રંગદાની [મનોરમ નવલિકાઓ]

વે. વિલિયમ

૧૦૦ પાનાંની દરેક પુસ્તિકાનો રૂ. ૧)

મુખ્ય વિદેશો

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

મુંબઈ, અમદાવાદ

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણપીઠ : બાવનગર

હોળીનો દિવસ હતો. રાત-
નાં લગભગ બે વાગ્યા હતા.
હોળી માટે છેલ્લા દસ દિવ-
સથી મહેનત કરનાર બાળકો
સર્જી ગયાં હતાં. ફક્ત સાત-
આઠ લુવાનિયાઓ અને

ફટકાકે આધેડ વયનાં લોકો
હોળીની પાસે ટાળું જમાવી
રાતો કરતા બેઠા હતા.
તેમના હસવાનો અને વા-
તોના અવાજ સિવાય બધું
શાંત હતું. ઉત્તમગી આંદ-
નીમાં હોળીનો લાલચટક
પ્રકાશ શેષી બિંદો હતો.
ધવલ પાનેતર પર જણે લાલ
કંકુની છાપ મારી હોય.
સ્મરણો જગાડે તેવું વાતા-
વરુણ હતું. લુવાનો અને
આધેડ વયનાં લોકો પોતાના
નાનપણમાં હોળીના દિવસો
કેમ બિજવવામાં આવતા
હતા તેની વાતો કરતા
હતા. પોતાનાં તોફાનો,
પોતે કરેલી મારામારી, અને
પોતે અજમાવેલી ચાલાકી-
ની વાતો એક પછી એક
સંભળાવતા હતા. અને એ
બધી વાતોને અંતે એવું
પ્રતિપાદન કરતા હતા કે
અત્યારના છોકરાઓ તો
સાવ શાંત અને વધારે-
પડતા કાલા યર્ષ ગયા છે.

‘અત્યા એય ! લાકડાંબાકડાં વધ્યાં હોય તો
નાખો. આ તો ફરી જવા આવ્યું.’ એક આધેડ વયના
માંથુસે શાંત થતી જતી હોળીની ઝાળ નેઈને કહ્યું.
‘હવે તો થોડાંધણું છાણું સિવાય કંઈ નથી.
કહેતા હો તો એ નાખી દઉં.’ એક લુવાને જવાબ
આપ્યો અને બીજો યર્ષ વીસ-પચીસ છાણું હોળીમાં



વાર્તાકારની કસોટી

ચોરે રાયરો નવરો હોય અને વાર્તાકારે વાર્તા
માંડી હોય. એવે ટાણે ઠાળકપ્પા બુલાઈ નય,
હોકાનો દેવતા હોલવાઈ નય અને કરુણા ‘પણ
વિચારે પર, રાયરો અણો ખચાકાર બની વાર્તા-
કારના મુખ સામું જ મીઠ માંડી બેઠો હોય, એવું
વાતાવરણ જમાવી શકે એ જ વાર્તાકારનું અને
વાર્તાનું સાચું કલાવિધાન છે. જેમાં જકડી રાખ-
વાની શક્તિ હોય, મંત્રમુગ્ધ કરવાનું કામણ હોય
અને શ્રોતાના અંતરમાં ઉત્સુકતા બણી કરવાનું
બળ હોય એવી વાર્તા જ લોકોને હેય વસી નય
છું; પછી એની વસ્તુ ગમે તે હો, એનો રસ ગમે
તે હો. ‘પછી શું થયું ?’ એ પ્રશ્ન શ્રોતા કે વાચ-
કના મુખ ઉપર નમે, એક વખત તો માણસને
માયસો સાળશે બિંબોને બદાર નીકળી પડવા
તેયાર થઈ નય, યોગરાની વેલની જેમ મન કોળી
બેઠે, એવી વાર્તાના સર્જનમાં વાર્તાકારની સિદ્ધિ
રહેલી છે. એનું કલાવિધાન એવું સચોટ હોવું
જેઈએ કે આરપાર નીકળી નહોતો તે અખર નો પડે
અને વાત પૂરી થાય ત્યારે પ્રશ્ન બેઠે કે ‘બસ પૂરી
થઈ ?’ આ તત્ત્વવતા, રસની આ જમાવટ એ જ
વાર્તાકારની ખરી કસોટી છે.

મયૂર

લવરણની શીતળ વીરડી સમાં

રમ રણો

લેખક : પ્રહલાદ પારેખ

ભાઈ ! કાકાએ કહ્યું.

‘એ હા કાકા, એક લુવાનિયે કહ્યું અને બીજા
યર્ષ હોળીમાં લાકડી ખોસી કાકાને રક્ષા આપી.

‘કેમ સાવ આવું સળગે છે ?’ કાકાએ રક્ષા
લેતાં પૂછ્યું.

‘એ તો હવે એવું જ ને કાકા ! હવે તો કાઈ

તોખી આબો. શાંત પડેલી
નવાળા ફરી ફૂદી બીડી.
‘બસ ! છાણું સિવાય
કંઈ નથી ? આ તે કંઈ હોળી
છે ! અમારા વખતમાં તો
આખી રાત હોળી ભડમ-
ડાડ સળગતી હોય. આ તો
હજી બે વાગ્યા છે ત્યાં તો
બળતણે ખૂટી ગયું. એ
વખતમાં તો ફટલા મોટા
મોટા અઈં આવીને ખેસતા,
અલકમલકની વાતો કરતા
અને બે-ત્રણ વાર તો ચા-
પાણી થતાં. આ તો બાર
વાગે ત્યાં બધું વિખાવા
માંડે. હવેના સૌ એકલપેટા.
યર્ષ ગયા એકલપેટા.’ પેલા
આધેડ વયના પુરુષે કહ્યું.

‘અરે ! એકલપેટા શું,
કાઈ ઉભાગશે ફરી શકે
તો ને ? અને આપણે જેમ
તોર્તીંગ ખારણાંઓ અને
ખાણો ખભે બિંબોને દોઝા
આવતા એમ અત્યારના
કાઈ શું કરી શકે ? અત્યા-
રના તો બધા નાળુક યર્ષ
ગયા નાળુક !’ હાથનો
લટકા કરી બીજાએ કહ્યું
અને બધા હસી પડ્યા.

થોડી વારે ગૌરીચંદર
કાકા આવ્યા. ‘અત્યા કોણ
છે ત્યાં ? જરા રક્ષા આપજો

માણું જ તમારી જેમ પીનિયા અને વળીઓ ઊંચકી હા, પાછી આપીંતી પણ બે-ચાર આનાના માવનાનું હતું. એક જવાબ આપ્યો. પેલા લઈને.

‘ખરી વાત ! હવે તો તહેવારો પડના થઈ છે. તો પેલા, લઈએ જ ને મહેનનના. પણ એ લો મયા. બધા બેગા મળે અને તહેવારો જીતવે એવું હું હતો તો તારી આજ તને સકામત પાછી મળા એણું જ છે. દિવાળી હોય કે દુબી હોય.’ કાકાએ નકિતર તો ખૂબીને રાખ થઈ થઈ હોત. કાકા પીલેલા માંડણ.

‘તું હતો તો લઈ જ શું કામ ગયો તો ?’ ગૌરી ચંકર એકલા હોય ત્યારે ચંચળ તેમની સાથે તુકરથી વાતો કરતી.

‘તે’ ઊકરાઓને બહુ ગાળો દીધી અને સ્ત્રીક્રિયા એટલે લઈ ગયા. તને માદ આવે છે એકવાર એણે જગજવન માસ્તરે ઊકરાઓને સ્ત્રીક્રિયા હતા તે રહે શેરીમાં ચૂતા હતા ત્યાંથી તેમને ખાટસો જીવણને કૂવાના માળા ઉપર મૂકી આવ્યા હતા.

‘કાકા ! ખેસોને, તમારા વખતની હોળીની કંઈક વાતો તો કરો.’ એક કાકાને આગ્રહ કર્યો.

‘ના, લાઈ ના, એ વાતો હવે શું કરવી ?’ કાકાએ કહ્યું અને ચાલતા ચલા.

‘કાકા એના વખતમાં ભારે રંગીલા હતા હો.’ તેમના ગયા પછી એક જણે કાકા વિશે કહ્યું.

‘કાણુ ? ગૌરીચંકર ?’ થોડે દૂર ગયા ત્યાં કાકાને કાને એક પરિચિત અવાજ આંચો અને કાકા અટક્યા. ‘ચંચળ, તું હેલુ અગતી બેસી છે ?’ કાકાએ કહ્યું અને પાસેના ઓટલા ઉપર બેસી ગયા.

‘હારતો નમતી જ રહું ને. તમારે જેમ રક્ષા ક્રીધા વિના ન ચાલે તેમ મારે હોળી કાપાં વિના ન ચાલે. અમારો વિખાયા હોય તો કારી આવું.’ ચંચળે પૂછ્યું.

‘બેસા છે હેલુ થોડાધણા ને હવે એમાં કારવા જેવું શું છે ? થોડાધણાં ઝાણાં નાખ્યાં છે તે બળે છે. હવે શું અમારા વખત જેની હોળી છે તે કારવાની હોય ? આ તો એની જેલે કરી જાય.’ કાકાએ કહ્યું અને પગેલી વાળા નિરાંતની બેઠક જમાવી.

‘હા, સાચી વાત. હવે બધું છે તો એવું જ. એ વખતમાં તો તમે બધા આખી રાત ધમાક કરી મૂકતા. કોણુ જણે કેટલાયની આજ, કેટલાયનાં બારણાં અને કેટલાયનાં બીજાં લાકડાં જીયણી લાવતા અને હોળી દેતા.’ ચંચળે કહ્યું.

‘તને ય આખી રાત નમતી રાખતા ખજર છે ને ? એ આવ્યા, એ આજ લઈ ગયા એમ દફકતી આખી રાત તું બારી. પાસે બેસી રહેતી.’ કાકાએ ભૂતકાળને ઉકલવા માંડ્યો.

‘ને તો ય એકવાર તો આજ લઈ ગયા હતા.’ ચંચળે કહ્યું.

‘હા લઈ ગયા હતા ખરા પણ બાળા નહોતી હો ! તને પાછી આપી હતી, માદ છે ?’

‘હા, હા.’ ચંચળ જરા હસી અને પછી ગાયું.

‘ક્યા વળી ?’ ચંચળે પૂછ્યું.

‘ઝોડો-આમે આવ્યો ચાંદિયો.’ કાકાએ ચંચળને મોઢેથી એ સરખી રીતે સાંભળવા ત્રણ-ચાર ચંદો કલા.

‘હા, હા.’ ચંચળ જરા હસી અને પછી ગાયું.

આમે આખો ર કે જોવા પાંદિસો,
દેય આખો ર કે જોવા નાંવલિયે;
મુંડું મુંડું ર કે મુખ એ મલકાતું,
એ થું નજી ર કે દરિયે થું યાતું.

ચંચળે ગાયું અને ગાતાં ગાતાં ગયેલા કાળમાં ચંચ-
ળનું મન બિપ્તી ગયું. તેણે એ વખતની પોતાની
મૂર્તિ જોઈ. ગરમાના વર્તુળમાં પોતે જે તરફ જતી
એ તરફ ફરતી અકળ આંખોને પણ આજે આટલે
વરસે તેણે જોઈ એ બધાની વચ્ચે સૌને આવરી
લેતી ગૌરીશંકરની તે વખતની મૂર્તિ તેની આંખો
સામે આવી. એ મલકતું મોઢું, દીવા જેવી ચગકની
આંખો, એ હુંગર જેવો દેહ અને સત્તા ચકાવવા ધડાયો
હોય તેવો ચહેરા તેની નજર સમક્ષ તરવરી રહ્યાં.
એ આખા ચિત્ર સાથે ચંચળનું તાદાત્મ્ય સધાઈ ગયું.
એ ચહેરાને જોઈ ને ફરી વાર તેનાથી ગણીગણી જવાયું:

મુંડું મુંડું ર કે મુખ એ મલકાતું,
એ થું નજી ર કે દરિયે થું યાતું.

ગૌરીશંકર પણ એ જ કાળમાં ચાલ્યા ગયા હતા.
અનેક તારાઓની વચમાં શુક સમી શોભતી ચંચળને
ફરતી એ જોઈ રહ્યા. એ વખતે કાઈ કાઈ લીડીઓ
ગાતાં ગાતાં ચંચળે પોતાની તરફ ફેંકેલા નજરના
પ્રકાશને હલ્લુ ય નજી પોતે અનુભવતા હતા. સ્મરણમાં
લીન થયેલા આ બંને માનવીઓ ઉપર યઈને ચાંદની
વહીજતી હતી.

અત્યાર સુધી શ્વાસ ધૂરી રાખીને ગૌરીશંકર
એ દરમિયાન જોવા તેમજ ધ્યાયેના તેમનો શ્વાસ જરા
જોરથી બહાર આવ્યો અને ચંચળના જૂતકાળલીન
મનને પણ પાડો ખેંચતો આવ્યો. જે સ્મરણજનમાં
બંનેએ ફગાવી મારી હતી તેમાંથી બહાર આવ્યાં પણ
બંનેનું મન તો બોંબલેયું જ હતું.

‘તને કેટલાં વરસ થયાં હશે ચંચી?’ ગૌરી-
શંકરે પૂછ્યું.

‘થયાં હશે પચાસ-પચાસ. ચોટક વરસની હતી
યારે અમે આ ઘરમાં રહેવા આવ્યા હતા. અહીં
આવ્યાને અમને વીસ-આવીસ વરસ થયાં હશે.’ ચંચળે
ગણતરી કરી દીધી.

‘હોય, તું મારાથી બેએક વરસે નાની હોઈય ને
મને સાક થયા.’ કાકાએ પોતાની ગણતરી રજૂ કરી.

‘હા, તને બધી બહુ બખર! મને કેટલાં વરસ

થયાં છે તે!’ ચંચળે કહ્યું.

‘હા, હા, સાચું કહું છું. તું બહી ગઈ હોઈય પણ
એકવાર તારો જન્મદિવસ હતો ને તું અમારે ઘેર
આવી તો ને તે દિવસે તોં કહ્યું હતું કે તને સત્તર-
મું વરસ બેહું. મને તે વખતે ઓગણીસ હતાં. ત્યારે
તું મારાથી બે વરસ નાની.’ આ વાત કહેતાં કહેતાં
કાકા વળી પાછા ગત કાળમાં ફગાવી મારી આવ્યા
અને પોતાને ઘેર આવેલી ચંચળની એ સત્તર
વરસની રૂપમૂર્તિને જોઈ આવ્યા.

‘તું ય કીક બધું’ વાદ રાખતો લાગે છે.’ ચંચળે
કહ્યું.

‘મને તો બધું વાદ છે ચંચી!’ કાકાએ નાન-
કડું વાક્ય કહી સહેજ નિસાસો મૂક્યો અને થોડી
વાર મૂંઝા યઈ ગયા. ચંચળ એ મૌનનો અર્થ સમ-
જતી હતી.

‘સોથી વધારે વાદ છે પેલી હોળી’ કાકાએ ચક્ષા-
વ્યું. ‘જે દિવસે આપણે રમે રમ્યાં હતાં. તું આવી તો
મેરો ફગાશે લઈને મને બોંબલવા અને તારો જ ફગાશે
આંચકા એ તને. બોંબલી દીધી હતી. એક તો તું
દેખાવડી અને તેમાં પાછી રમે બોંબલેથી.’

‘લે રાખ રાખ હવે. તું તો એવો ને એવો
જેશરમે જ રહ્યો.’ ચંચળે કહ્યું.

ગૌરીશંકર એ વાત સાંભળીને હસ્યા અને બોલ્યા:
‘આજે તો હોળી છે ચંચી! આજે એટલા જેશરમ
યવામાં વાંધો નહિ.’

‘પણ હેં ગરરા! ક્યારની પૂછું પૂછું કરું છું
પણ રહી નવ છે કે તને જતું મનું અત્યારે વળી
આ હોળીની રક્ષા લેવાનું થું સચડું? સાંજે હોળી
પ્રગટી ત્યારે વખત નહોતો મળ્યો?’ ચંચળ પૂરે-
પૂરી વર્તમાનમાં આવી ગઈ હતી.

‘વખત તો મળ્યો હતો ને સાંજે રક્ષા લઈ આવ્યો
હતો પણ સૂતાં સૂતાં આંખ બિપ્તી ગઈ અને તું
કંઈક ધીમું ધીમું માતી હતી તે કાને પકડ્યું એટલે
રક્ષા લેવી બહી ગયો છું એવું બહાનું કાઢી નીચે
આવ્યો ને આવ્યો તો વળી ચાર લીડી સાંભળવા
મળ્યા.’ ગૌરીશંકરે કહ્યું. બૂતકાળે તેમને ચકાવેલ નશા
હલ્લુ સાવ બિપ્તો નહોતો.

‘લે હવે ગાંડાં કાઢ્ય મા ગાંડાં.’ ચંચળે કહ્યું અને
[અનુસંધાન પાન ૮

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.



દ્રાક્ષાસવ

અકસીર હવા

શરદી મટાડનાર

ભૂખ લગાડનાર

દસ્ત સાફ લાવનાર

ઉંઘ લાવનાર

તાકાત આપનાર

તાજગી બક્ષનાર

લજ્જતદાર પેય

જીવન સાથે વાપરવાથી અજબ ગુણ થાય છે.

અથવા પ્રાશાવલેહ એટલે જીવન

પ્રશિકારક ખોરાક !

માંદા, સાજાં, નખખાં,

સખખાં, નાનાં, મોટાં,

સર્વ, પુરુષ સૌને મારે

જીવનવર્ધક હવા !



દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી ખેહદ ફાયદો થાય છે.

મુંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.
પા. ખો. નં. ૫૫૧૩ : સુંબઈ ૧૪

પ્રમુખમની પદમણી બણીકણીને ભરિયા ગારુડીના રૂપના પારખાં લેવા ઊપડી

ગામને પ્રાદર ભમરિયો ફૂલો છે. ફૂલાને ફરતી બનીસ પૂતળાઓ છે ને બનીસ પાંચિયારીઓ કોપી સાથે પાણીમાં સોંપી રહી છે. વાતુના કોર ખોલી રહ્યા છે ને ઠોળકુંખાં ચાંચી રહ્યાં છે. ત્યાં એક બાવાએ આંખી બાંગ પોકારી. 'બાપુ! આ બાવાની તૂંબડી ભરી દીયોને. બાવાને તરસું લાગી છે.'

સમઈ સંગાર બાવા સામું નોતી-કરવતી નથી ને બાવાની તૂંબડીમાં ઘડો પાણી રેડે છે. 'હ્યોને મારાજ! પાણીનો કયાં દુકળ છે?'

બાવો તો વળી કહે છે: 'બાઈ! બાઈ! પાણીમાં કાં લોલ કર? તારા ફૂવાનાં પાણી જ ખૂટી ગયાં છે કે શું? તૂંબડી તો સમી સરખી ભરી દે.'

સમઈ તો, ખીછ ગાગર રેડે છે. 'હ્યો મારાજ! હવે તૂંબડી ભરાણી ને?'

'તારી મેળે જ નોઈ લે ને; બાઈ. તૂંબડીમાં તો પાણી તગતું થે નથી.' બાવો બોલે છે.

સમઈ ચડ્યે ભરાણી છે. ગાગર ઉપર ગાગર તૂંબડીમાં રેડ્યે જાય છે. ખીછ, ત્રીછ, ચોથી, પાંચમી. બંધી ગાગરનાં પાણી બાવાની તૂંબડીમાં સમાઈ જાય છે. 'તો ય તૂંબડી તો ખાલી ને ખાલી જ છે. તૂંબડીનું તો તળિયું થે ભીનું થતું નથી.'

'બાપું રે બાપું! આ તે બાવાની તૂંબડી કેવી કે કાણુ જલ્લે કેટલી થે ગાગર રેડી, તો ય તૂંબડી તો ખાલી ને ખાલી. જુલોને બાપું, તળિયું તો કાણુ નથી ને?' સમઈ બોલી ઊઠે છે.

બાવો કહે છે: 'બાઈ! તારે તે આંખ છે કે ફાંકાં? તું જ તારી મેળે નોઈ લે ને. નોતી નથી, ટીપું ય પાણી પડતું નથી ને કે છે કે તૂંબડી કાણી છે! તારી ગાગર જ કાલી આવતી હશે બાઈ. આ તો ભર્યો ફૂલો ને ખાલી ગાગર ઈ વાળી વાત ચઈ.'

સમઈ ને તો ચટકો ચઢ્યો છે. કે 'બાપું! મડો સમોસન ગાગરું કાલવવા. બાવો ય કે'તો કહી રે ને તૂંબડું છસકાઈ જાય.'

લાંબા લાંબા સરડકા સઈ ને બનીસે બાપું ફૂવામાંથી ભરી ભરી ગાગરું ખેંચે છે. ગાગર ઉપર ગાગર બાવાની તૂંબડીમાં દલવાય છે. તો ય બાવાની તૂંબડી તો ખાલી ને ખાલી.

સમઈ કહે છે: 'બાવા! આ તે તારું તૂંબડું છે કે તળાવ છે? અમારા તો હાથ રહી ગયા. તારે ગરજ

સંગઈ સંગાર

લેખક
મધુર

હોય તો તારી મેળે ભરી લે તારું તૂંબડું. અમારી તો ભરે અઝા.'

બાવો કહે છે: 'પછી ફૂવામાં પાણી નહિ રહે.' તો કે: 'અમારા તો પાતાળ-ફૂવા બાવા.'

બાવાએ તો તૂંબડું ફૂવામાં ઉતાપું છે. પાંચિયારીયુંના ઘડા ફૂવામાં ચોંટી રહ્યા છે. બળ કરીને મરે છે તો ય ચઢકના નથી.

સમઈ કહે છે: 'બાપું! આ તે કેવું કાતક? ગાગર જ સામઠી ચોંટી ગઈ.'

બાવો કહે છે: 'એ તો જળદેવતા ગાગર પકડી બેઠા છે, બાપું! બાવાનું તૂંબડું ભરાય પછી ગાગરનો વારો.'

બે પહોર દી ચઢ્યા છે. બાપું સોંચણિયાં કાલી ઊભી છે ને ગાગર ફૂવાને તળિયે ચોંટી બેઠી છે. બાવાનું તૂંબડું તો ય ભરાયું નથી. જખજખજખ ફૂવામાંથી અવાજ આપ્યા કરે છે. જળદેવતાએ જલ્લે કે તૂંબડામાં મારગ કરવા માંડ્યો છે.

સમઈ કહે છે: 'અરેરે આ જ તો ફેલે શકને નીકળીયું છીએ? બાપું! આ જ આપણું પાણી ભરાઈ રીયાં. ઝટઝટ ધરમેળી યઈ જાએ. ધરે રાગી. આરસમેરડ મચી રહી હશે.'

બાવો બોલે છે: 'તે બાપું! ઘડા કાને બળાવીને જશે?'

સમઈ બાવાની સામું જુલે છે. જુલે છે ને એની આંખ બાવાની આંખ ઉપર ચોંટી જાય છે. બાવાની આંખમાં જલ્લે ઈંજળાપોંગળા ભર્યા છે. તે બોલી ઊઠે છે: 'ભાગો ભાગો, બાપું! બાવો તો રાંધો કામણુરો છે.'

બાવોનાં કાગળાં ફૂડે છે. બાપું પાણું નોતી નથી ને દોહોવાટ ગામ ભણી દોટ કાઢે છે. જલ્લે કે ઘણુ ભડકીને ભાગી વહ્ય્યાં છે.

પાછળ બાવો ખડખડ ખડખડ હસી પડે છે. સાંજ પડી છે ને સમઈને ઘેર તગઈ બેસવા ગઈ છે.

સમઈ કહે છે: 'કાં બેન તગઈ!'

તો કે: 'હ' બેન સગઈ.'

'ગામને પાદર ડેરાતખૂં કાણે તાણ્યા છે ?'

તો કે: 'હશે કોક બાવાની જમાત.'

સગઈ કહે છે: 'બાવાની જમાતમાં તો સંખ ફૂંકાય ને ઝાલર-નગારાં વાજે. આ તો મધુરી મોરલી વાજે છે ને ધૂધરા ધમકે છે.'

તો કે: 'હશે કોક નાટક-ચેટકવાળા.'

'નાટક-ચેટક તો રાતે રમતું માંડે. સમી સાંજના બેઘ જૂંડા લાગે બેન તમઈ.'

તો કે: 'હશે કોક જંતરખંતરિયા.'

'જંતરખંતરિયા તો મેલા દેવને સાથે. મહાનાં આસન કરે ને અડદના આકળા હિડાડે. તર્તિયા મોરલીનાં વાદન નો હોય બેન તમઈ.'

તો કે: 'હશે કોક વાદી કે ગારુડી.'

'બેન, કે જ કે બેરિયો ગારુડી આયો છે.'

તો કે: 'બેરિયો ગારુડી વળી ક્યા મુલકનો રાજ છે.'

'બેરિયો તો લમતા મુલકનો રાજ છે.'

તો કે: 'બેરિયાનાં રૂપ કેવાં છે, બેન સગઈ?'

'રૂપ તો જોવાં નથી, જાણ્યાં છે. કે જ કે રૂપ તો રૂપ જોવાં રૂપ છે.'

તો કે: 'બેરિયો જોવાને જાઈએ, બેન સગઈ.'

સગઈ કહે છે: 'રાતે રૂપ નો કળાય, બેન તમઈ, સવારે પરિયાણુ કરીએ.'

તો કે: 'રાતે રૂપ કેમ નો કળાય બેન સગઈ?'

'રાતે રૂપ ચાંદ ને ચાંદરણમાં સમાય. ફૂલને હૈયે પોદી જાય, પ્રેમલાને અંતરે પરવરે, પ્રીતમની પથારીમાં ઢોળાય. રાતે તો રૂપ રંગની રમતું માંડે. રાતે એને પીડીની નવરાય નહિ.'

તો કે: 'પરલાતે પરિયાણુ કરશું.'

માંડ માંડ સવાર પડ્યું છે. બંને બેનું નાઈ ધોઈ ને સાગદી થઈ છે. સરખી સાહેલિયું સાથે લઈ ને બેરિયાનાં રૂપ જોવા નીસરી છે.

સગઈ સંગારે તો સોળ રાણગાર સજ્યા છે. પેંથીએ પેંથીએ નાગરમોયનાં ધૂપેક ધાલ્યાં છે ને પાટી પાટીને માથડાં ઓળ્યાં છે. ધુલકૂમરનો ભરત મારેલો ધાધરો ને લીલીપીળી અતલસનો કમળો પહેર્યો એને કમળે કસબની કોર છે. જાતીએ રૂઝ મોરનાં

આબેખન ક્યાં છે ને કસે સોનારૂપાની ધૂધરી યા છે. જતાં ધમર ધૂધરી વાજે છે ને વળતાં મોટહુકા કરે છે. બાવનમાગની ચૂંદડી ઓઢી છે. જવ ઝુમણાં ને ડોકિયાં પહેર્યાં છે. અણુનટવીંજ્યા રે કાંબીકડલા રણુકે છે. પચ્છમની પદમણી બણીકણુ બેરિયો જોવા નીસરી છે. જામે મારજે રૂપનાં ફૂંકાં પડી રીમાં છે ને રણુકારે શેરીયું સજવન બની છે.

બેરિયો ગારુડી તો નિરાંને સોડા તાણી મૂકે છે. તેવતેવડા જોગીયા આ કાર ને તે કાર આંધરે લઈ રવા છે. કામ, કામને કામ. ચારે કાર જાણે કામને પાર નથી. કોઈ નવરો નથી. કાંક ને કાંક કામ તે માથે પડ્યું જ છે.

સગઈ સંગાર જોગીયાની જમાતમાં આવી છે. અહીં જુલે છે ને ત્યાં નજર ફેરવે છે. જ્યાં જુઓ ત કહેજુના છોક જોવા મોરા મોરા ને સાગના સોટા જોવા જોયા પડતુંદ જોગીયા આંટાફિરા દેતા બાળે છે.

એક જોગીને કામ પડતું મૂખી બોલાવ્યો છે: સગઈ પૂછે છે: 'જોગીયા! તમારી જમાતનો શુરુ કોણ? તો કે: 'અમારી જમાતનો બેરિયો શુરુ મોરલીય ચારે વેઠ ને અઢારે પુરાણુ ગાય.'

'તમારા શુરુ તો આમાં ક્યાંય નો ભાગ્યો જોગીયા તો કે: 'અમારા શુરુ એમ નજરે નો પડે પદમણી સૂરજ સરગ વડવાની ડાળે ચડે, મંગાજમાનાં ની જાળે, દેવના દરવાજા ખૂલે, ત્યારે અમારા શુરુન સમાધ છૂટે.'

'તમારા શુરુ તો ભારે જીંધણુશી જોગીયા.' તો કે: 'અમારા શુરુ તો એવો તપેશરી પદમણી અણખની કાજે એક ઘઈ જાય, ને પાછો આંગવો આંગવો.'

'તમારા શુરુનાં રૂપ કેવાં જોગીયા? તો કે: 'જેવી જેની આંખ એવાં અમારા શુરુન રૂપ. અમારા શુરુનાં તો જૂરજવાં રૂપ. કોકની આંખ કનૈયા દેખાય તો કોકની આંખે ચંકરનો અવતાર ચડે. કોકને કાળજેરવ જોવા લાગે તો કોકને વંત પેંતાળ કળાય.'

સગઈ કહે છે: 'બાણું! આપણી આંખન પારખાં તો લઈએ. હાલો તો ખરી સતા જોગી જગાડીએ.'

‘આવો કહે છે! ‘બાપું! જગાડતી હો તો જગાડજો. પણ પછી મારગમૂલી થાશે મા.’

સતા નેગીની સગઈ પછેડી ખેંચી દ્યે છે. ત્યાં તો પથારીમાં ભેરિયો થે નથી ને બીજે કાઈ માનવીનો જુવ્યો નથી. મોટાં મોટાં ચાર કલિંગર દારોદાર પડ્યાં છે. બાપું તો એકબીજાના મોં સામું જુને છે. એમને મનમાં અચરજ ઉપડી છે. આ તે બાપે મરકરી કરી કે શું? પણ સાં તો બાપુંની આંખે લીલાપીળા દેખાય છે ને કલિંગરની કાયા નાનીમોટી થાય છે. બાપું તો વિચારમાં પડી છે કે આ તે કેવી કરામત છે. આ તે કલિંગર છે કે કાળભેરવની રૂંદમાળ છે. કલિંગરને જાણે આખે અંગે આખું જિગિયું છે. એની તો હમ્મર હમ્મર આંખડી એકસામટી પલકારા કરે છે ને મરકમરક હસે છે. હમણાં જાણે જીડીને માથા પર તાટકશે એમ કલિંગર તો પથારીમાં પડ્યાં પડ્યાં થનગન-થનગન નાચી રહ્યાં છે.

બાપું બે-ચાર ડગલાં આવીપાછી થઈ મઈ છે. પણ સગઈ તો કહે છે: ‘બાપું! જુવો તો ખરી, મનનાં મનનાં કલિંગર છે? કઈ ધરતીને બોલે આજો-કાલે મોટાં થયાં હશે. બાવા થે માળા ખરા છે. કેવા પથારીમાં સંતાડીને સાચવી રાખ્યા છે. એમને ય બીક નહોતે ને કે વળી કોક ભાળી જશે તો ભાગ મારશે. પણ આજ તો આપણો જ વારો. બાવાને એક કટકો ય નો આપીએ, હાલો બાપું! મોળી કરીને સફૂર ચીર ચીર આપીએ. મનનાં લાલલાલ ચટક જેવાં હશે.’

તગઈ કહે: ‘વાત તો ભારે સરસ કરી બેન સગઈ! જોયા ત્યારથી જ મોંમાં પાણી છૂટે છે. પરલાતના પહોરમાં કોક સારા માણસનું મોહું નેયું હશે. ઈ વગર કાંઈ કરતાં કલિંગર મળે ખરા.’

બાપું તો હજીયે સમસમીને જભી રહી ગઈ છે. એમને તો કલિંગરમાં ભાતભાતના રંગ ગ્રજડતા દેખાય છે. દુનિયા આખી જાણે એના હૈયામાં હાલકોદાક થઈ રહી છે ને જેટલાં છવ જેટલાં રૂપ એમાં તરવરે છે. સગઈએ તો છરી કાઢી છે ને કલિંગર મોળના જાય છે. ત્યાં તો નેગીડો પોકારી જોડે છે: ‘જે જે હો પદમણી! હાય નો યડકી જાય. તારી પાણીની ધાર તો બરાબર છે ને!?’

તો કે: ‘અમારી પાણીની ધાર તો માણસનાં માથાં ઉતારી દ્યે.’

‘પણ આ કાંઈ માણસનાં માથાં નથી, પદમણી. નેગી-જતિનાં કલિંગર છે. અમારાં કલિંગર છે તો ભારે મીઠાં, પણ એમાં જેટલાં બી છે એટલાં અમારા ગુરનાં રૂપ છે. તારે રૂવે રૂવે નો પરવરી જાય એની તેવડ રાખજે.’

તો કે: ‘અમારી રૂવાંડીમાં બીજાનાં મૂળિયાં નો ખેસે, નેગીડા. અમારી કાયા તો બિલોરી કાચની. આંદપાર દેખાય તોય મારગ નો મળે.’

‘પણ આને તો બીજે બીજે કંટા કૂટશે ને વેલા આને જઈને અડશે.’

તો કે: ‘અમારી તો મનપંખીની જાત. આબની થે ચોલી મેર જોડીએ ને આળાંઝાળાંને માર્યાં બધું ય તોડીફોડી નાખીએ.’

‘અમારા ગુરને નામે દિશાનાં ઢાંકણ દેવાઈ જાય. આગળપાછળની એકે ય ઉઘાડી નો રહે.’

તો કે: ‘અમારી કૂંચોએ તો મનની મેલાતુના બારણાં ય ઉઘાડી નાખે, બાવલિયા.’

‘ભલે તો કરે! ભાવતાં ભોજન પદમણી.’

સગઈ સગાર કલિંગર લેવા હાથ દબાવે છે. પથારીને એક છેડેથી બીજે છેડે હાથ ફરી રહે છે. કલિંગર જેમનાં તેમ પથારીમાં પડ્યાં છે તોય કાં પદમણીને હાથ એ નો આવે? પદમણીનો હાથ તો જાણે હવામાં ફરે છે ને કલિંગર પથારીમાં પડ્યાં પડ્યાં એની મરકરી કરે છે.

‘બાપું! બાપું! આ તે કલિંગર છે કે હવાના પરપોટા. આખ્યે ચડી ખેડાં છે હાથે કાં નો ચડે?’

તગઈ કહે છે: ‘નેગી-જતિનાં કામણ ફરી વળ્યાં છે, બેન સગઈ. મૂઝી દે બાવાને પડતો, એનાં કલિંગર રીમાં એની પાસે. આપણા દેશમાં કલિંગરનો કયાં તોટો છે! હાલો બેન, ધર ભેળી થઈ જઈએ.’

બાવો કહે છે: ‘પણ આ તો કયોસમનાં કલિંગર પદમણી. પુરવ હોય તો જ પામીએ.’

સગઈ તો બાવાનું કાંઈ સાંભળતી કરતી નથી. એણે તો ઝટકટ કલિંગરને માથે પછેડી ઢાળી દીધી છે ને બીજી સહિયર વાંસો વળીને ચાલી નીસરી છે.

ત્યાં તો વાંસેથી મધુરી મહુઅરનો નાદ સંભળાય છે. બાપુંના પગ થંભી જાય છે. કંડિયાને માથે નાગ કપેટા નો રઈ રજો હોય એમ બાપુંના વાંસા ઉપર કોકની ચપાટું પડે છે. બાપું ચારે પગે ગાય ઠેક એમ.

કેડી બેઠે છે ને માથે હાથ ફેરવતા જાય ત્યાં તો ફૂંકેલ કરતો ફૂંકાડો થાય છે.

‘આય માડી રે.’ બધીયુંના મોદામાંથી ચિત્કાર નીકળી પડે છે.

‘એ તો ચોટમે મહિધર ચડી બેઠા છે, પદમણી.’ વાંસેથી ઠાક ખડખડ ખડખડ હસી પડે છે.

આયું પાછું ફરીને જુએ છે તો બેરિયો પથારીમાં બેઠો બેઠો ખડખડ ખડખડ કરી રીશે છે. એને માથે પીંગળી જટા છે ને ડીલે લાગતી કંચા ધારણ કરી છે. મોઢા ઉપર તેજનું ફૂંકાણું ફરી વળ્યું છે અને રૂપ જાણે ધરતીને શણગારે છે.

જોતાં તો જોયું પણ સમર્થ સંગારની નજર ત્યાં જ ચોંટી રહી છે. અને પર ધરતીને ખીલે બધાંઈ ગયા છે. એને ચપું છે એહોહોહો! આનાં તે કાંઈ રૂપ છે? કાંઈ રૂપ છે? કડચો છે ને કાંઈ મારા વાધાએ નેરે દહાડે.

બેરિયો કહે છે: ‘માથે રેખનાજે છતર ધર્મી એટલો વારમાં બી ગઈ પદમણી! કાળા કિઆણુ નામણી જેવો વાંઘ વાંઘતો ચોટલો તો રાખ્યો છે તે આ એક આટલા અમથા ફેણીધરને ફૂંકાડે થડકી બીડી! કહે છે ને કે તે તો નવસે નવાઈ નાળીને ખીલે બાધ્યા છે!’

સમર્થ તો બોલે કે આલે પાણી વગરનો હોડા બોલે તો એ બોલે, એનું મનકુ તો બેરિયામાં તુલ્લી તુલ્લી થઈ રીયું છે. વાય બેરિયો! વાય બેરિયો! એનું દિલકું ડાલી બેઠયું છે.

પણ એ દિલકાં ડાલી બેઠે ચું વળવાનું હેતું? હજી તો કંઈ કંઈ બાકી હતું. બેરિયો વાત કરવી પડતી મૂકી છે ને મહુઅર સુખમાં લાંબી છે. હુમ હુમ હુમ મોરલીનો અવાજ દિલોલો ચડતા લાગ્યો છે, કંડિયામાં ધૂંચણું વળા પડેલા નાગદાદા જંગી બેઠે ને ફૂંચાં બેઠી કરે એમ અંબોડાની અંદીએ કચકચાવેલા બાધુંના ચોટલા લાંગાવસ થઈ ગયા છે ને પછી તો બાધુંને માથે એ કેસકલાપે કલા પૂરી છે. ફેણ માંડી નાગદેવતા જેમ મોરલી માથે જળુએ એમ બાધુંના ચોટલા ડાલી રહ્યા છે જાણે કે કાળા કાળા ફેણીધર બાધુંને માથે મંડાણા છે.

પદમણીનાં કાયાં કાયાં રહ્યાં છે. આરસની પૂતળીયું જેવી બધી બેઠી રહી ગઈ છે. બધીયુંને માથે

જાણે સદામણનો બાર છે. જાણે કૂંપો આવી રહ્યો છે. નામદેવતા જાણે કે જાણે બરડો લઈ રહ્યો છે ને લાંબી લાંબી હુમ કરી પદમણીના ગોરા ગોરા માથે લગરડા લઈ રહ્યો છે.

બેરિયો મહુઅર બાળુએ મૂકી છે: ‘રીયો રૂડો શણગાર ધર્યો છે, પદમણી! પણ તારે માથે મહિધરનો જ શણગાર જોતો તો તો ધરતીને માથે નામદેવતાની કયાં ચોટ હતી? એની જળપનો કયાંઈ આરારારો લાગ્યો, પદમણી! તે ચોટલા બચાડા ગારુડીના કરકિયામાંથી નામ ચોરી લીધા! એક તો ચાદન ચોરી કરી ને વળી બચાડાને માથે આગ ચોટાડયું કે કંડિયા ખાલી છે. એના કંડિયામાં નામ નોતા તો આ બધીયુંને માથે નાગનાં છતર કયાંથી આવ્યાં! તમારા મુકકમાં તો કે છ ને કે નામ જ નો મળે. પણ અમારા નામ એમ નો બોળવી લેવાય પદમણી! અમારા મુકકના એ તો શણગાર છે. અમારે તો એ માથા સાટે. અમા! નામદેવતા! અમા! માર્થાપ! તમને દુમમ્યા હોય તો અમેથા કરી જાણે માર્થાપા! થાનકે પોગી જાણે, દાદા.’ બેરિયો ત્રણ ત્રણ તાણ્યું બરી રીશે છે.

ને બાધુંને પંચે જાણે કે રેલાં બેઠે છે. કાળા કાળા કિઆણુ જેવા. ચાલી કરીને બાધુંની નજર સામે ધરતીમાં સમાઈ જાય છે. બાધુંને માથેથી બાર હલકો ચથો છે. માથે હાથ ફેરવી જુએ છે તો અંબોડા જેમના તેમ, બાધ્યા છે. એકેય લટ આધી માડી ચઈ નથી.

[ચાલ

સ્મરણો

[પાન ૩ ઉપ સાંમણ

પાણીના ઘોડા લઈ હોળી ઠારવા બેપડી. ‘હવે તો મથા ગયા લાગે છે. કાંઈ નો અવાજ સંભળાતો નથી.’ તેણે કહ્યું અને કાખમાં ઘોડો લઈ હોળીના ખાડા તરફ બેપડી.

ગૌરીશંકર થોડી થોડી વારે ઝૂમકા બેઠતા હોળીના પ્રકાશ તરફ અને બાંજતી રાતની ચાંદનીમાં કાખમાં ઘોડો લઈને જતી અંજળ તરફ જોઈ રહ્યા. તેમના થેરા અવાજે એ ગજુમપસા:

મુંડું મુંડું રે કે મુખ એ મલકાઈ,
એ શું જાણે રે કે દરિયે શું થાઈ.

હોળીના ખાડામાં પાણી પડવાનો અને ઓળાઈ જતાં દેવતાને અવાજ તેમણે સંભળ્યો અને લાકડી લઈ ઘર તરફ બેપડ્યા.

વૃંદા

લેખક

નાથાસાલ દવે

પાણી, વૃંદાનું હસતું મુખ, એણે
જિયો કરેલો ગૌર હાથ-મારી દર્શિ
આગળથી આંધે આંધે સરી ગયાં.

પુલને દાદર બિતરી હું ધર તંરક
આંધો. વાદળ હવે વીખરાતાં જતાં
હતાં. પવનમાં તાડના પાનના પંખા
વીંકાતાં હતા. મને વિચાર આવતો

પાલોના રોશનમાં વરસાદ બંધ
રહે એની વાત જોતો. હું આંધા
મારતો હતો. હવે તો બાદપદ પૂરો
થવા આવ્યો હતો પણ વર્ષાએ હજી
વિદાય લીધી ન હતી. તોડના મૂંડ
પાછળથી એક નાની વાદળી ચડી
આવી હતી. પાણી જોસથી પડતું
હતું. એમ લાગતું હતું કે હમણાં વાદળોનો બધો
ખંખોનો ખસાસ થઈ જશે અને આજ છત્રી સાથે
નથી રાખી તો પણ ભીંજવા વગર ઘેર પહોંચાશે.
અંધેરીથી મુંઝવે તરફ જતી લોકલ આવી.

પ્લેટફોર્મ પર હું શંત્યમનરૂકે જોવા કરતો હતો ત્યાં
એકાએક મારે કાને સાંદ સંભળાયો, 'નિખિલભાઈ !'
ચમકીને મેં પાછળ જોયું. ખારીમાં વૃંદાનું મુખ
દેખાયું. 'ઓહો ! તમે ?' મારાથી બોલી જવાયું.

'હારે ખીલું કાણુ ? સરકારની મહેમાનગતિ
આણીને તખિપત એવી સુધારી છે કે તમે તો બોળખી
પણ નહિ શકતા હો કેમ ? કાઈ દિવસ યાદ કરતા
કે સાવ જુલી ગયાંતા ?' તે હસતી હસતી કહેવા લાગી.
'તમને તો શેધી શેધીને થાકી, આખા મુંઝવેમાં
તંપાસ કરી. બાઈસાંહેજનો પતો મળે તો ને.'

બધી વાતનો જવાબ દેવાનો સમય ન હતો.
મેં પૂછ્યું, 'જેલમાંથી ક્યારે છૂટ્યાં ?'

'પંદર દિવસ થયા.'

'મને ખબર પણ નં આપ્યા ?'

'તમે લગ્ન કર્યાં એના ખબર મને આપ્યાંતા ?'

ત્યાં ગાડીની બ્હીસલ વાગી.

'એ બધી વાત પછી. ક્યાં રહો છો તે તો કહો.

કે પછી ઘેર જ બોલાવતી નથી ?'

'શી વાત કરો છો ! ને મેં એને મારું શિર-
નામું આપી પૂછ્યું, 'ક્યારે આવશો ?'

'કાલે સાંજે, છ' વાગે ઘેર હશે કે ?'

'હા, હા જરૂર રહીશ.'

'ન રહો તો તમારું કામ પણ નથી. તમારાં
એ તો હરોજ નેડું. કાલે જોઈશ કે લાભી કેવંક છે.
એવા તો ખરાબ-છા ને ! છાનાંમાનાં લગ્ન કરી લીધાં.
મને કેકાની પણ ન મોકલી ! તમારી સાથે તો કોઈ
દિવસ બોલવું નહોતું.' વૃંદા વાત કરતી રહી અને
ગાડી એને લઈ આવી નીકળી.

હતો કે સમય કેવો ઝડપથી ચાલ્યો જાય છે, વાતવાતમાં
મેં વરસ વીતી ગયાં. વૃંદા મેં વરસતો. કારાવાસ ભોગવી
પાછી-છૂટી પણ ગઈ, એ-એવી ને એવી આનંદી અને
મસ્તીભાર દેખાય છે. અદાસતમાં તે કેવી હિંમતથી
જવાબ દેતી હતી ? સરખસ કાઢવાના, સમા ભરવાના
અને પત્રિકા વહેંચવાના આણેપો તેના પર મૂકવામાં
આવ્યા હતા. પેશાચાઈ અદાથી કામ કરતા દક્ષિણી
આંધીયને વૃંદાએ કેવા શબ્દો સંભળાવ્યા હતા !
'એમ કરો કે મને ફાંસીએ ચઢાવી દો. લોકોમાં સારો
દાખલો બેસશે. અને આ કાયદાથી અંજોળેને માટે
તમે હિંદુસ્તાનને કેવો બચાવી રહ્યા છો એની પણ
ફુનિયાને જાણ થશે. સાચું કહું છું તમારી મહેનત
નકાંથી નહિ જાય. સરકાર જરૂર તમને રાવજહાદુરનો
છત્રકાવ આપશે. એ કેટલી સારી સગવડ છે ! આ
દેશમાં જે દેશનો દ્રોહ કરે છે તેને સરકાર છત્રિકાબો
આપે છે. અને તમારે તો કશી ફિકર નથી. સોગિયું
મોહું રાખીને 'હું મારી ફરજ બજાવું છું.' એટલું
કહો એટલે બસ; તમારા અંતઃકરણને પણ તમે ચૂપ
કરી દઈ શકો છો.' આવું આવું એ બોલી ગઈ. અને
ચિડાયેલા ન્યાયાધીશે તેને આઠ આઠ માસની ત્રણ
સજાઓ એક પછી એક ભોગવવાનો હુકમ કર્યો.
એમાં વૃંદાનાં મેં વરસ જેલમાં ગયાં.

હું પણ કેટલો નકામો માણસ છું ! શરૂઆતમાં
વૃંદાને ત્રણ-ચાર કાગળો લખ્યા પછી કાણુ જાણે
ચાથી, પણ છેક ઉદાસ જોવા થઈ ગયો. એક કાગળ
લખવાની વૃત્તિ જ ન થઈ. કોલેજ છોડી હું રખડતો
રહ્યો. છેવટે નોકરી લીધી, વિમળા સાથે લગ્ન કર્યાં,
રૂમ હાથ કરવા આકાશપાતાળ એક કર્યાં. ધરને
ખર્ચ નીકળે એ માટે તો વિમળા પણ શાળાની
નોકરી કરવા લાગી છે. વૃંદા કાલે પૂછ્યો કે આટલો
સમય શું કર્યું, તો તેને જવાબ શો આપીશ !

હા, એ જવાબ માગવાનો એને હક્ક છે. બહુ

વિચિત્ર રીતે અમારે પ્રથમ પરિચય થયો હતો. ખસમાં ખેસીને હું કાઠ તરફથી આવતો હતો ત્યાં એ આવીને મારી બાજુમાં ખેસી ગઈ. કંડક્ટર જ્યારે પૈસા લેવા આવ્યો ત્યારે તેણે મને કહ્યું, 'મારી ટિકિટના પૈસા આપશો ! હું પર્સ બૂલી ગઈ છું.' વિસ્મિત બનીને મેં કહ્યું, 'હા, હા, કેમ નહિ ?' પૈસા લઈને કંડક્ટર ગયો પછી એ બોલી, 'કાઈ તાર મળીશ તો પાછાં આપી દઈશ.' મેં કહ્યું, 'હવે કે મળતો જરૂર, પણ પૈસા પાછા આપવાની જરૂર નથી.' પછી એકવાર અમે ચોપાટી પાસે મળ્યાં હતાં. એ એની ત્રણ-ચાર બહેનપણીઓ સાથે લહેરથી શેરડીનો રસ પીતી હતી. મને જોઈને એ દસી અને ખાલો સામે ધર્ષો. હું વિવેકને ખાતર આનાકાની કરવા ગયો ત્યાં એ બોલી, 'લ્યોને હવે, ડાહ્યા શું થાવ છે ! નહિ કવેા હાગે.' મારે ખાલો પી જવો પડ્યો.

એક દિવસ વાત કરતાં ખજાર પડી કે એ ઈસ્તનો અખ્યાસ કરતી હતી. તેના પિતા ચાંદીની ચીજોને વેપાર કરતા હતા, હીક હીક કમાતા હતા. 'કોલેજમાં કમા વિષયમાં રસ પડે છે,' એમ મેં પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહેલું, 'હવે રસની વળા કયાં મારી છે ! કોલેજમાં એવું શું છે તે રસ પડે ! જગાસાં ખાવામાં ને વિદ્યાર્થીઓની બેવફૂરી જોવામાં વખત જાય છે. શું થાય ? લગ્ન થાય ત્યાં સુધી છાત્રીઓએ કંઈક તો કરવું જોઈએ ને !' મેં કહ્યું, 'અરે, તમે તે કેવી વાત કરો છો !' વૃંદા કહે, 'જેને કાંઈ ન આવડે એને વાત કરતાં તો આવડે જ ને !'

મુંબઈમાં મહાસમિતિની એક ભરાણી ત્યારે વૃંદાને મેં તવા સ્વરૂપે જોઈ. આક્રમી ઓગસ્ટની એ સાંજ અને સમય યાદ રહેશે. વૃંદા કેસરી સાડી પહેરીને મંડપમાં આવી અને મારી પાસે ખેસી ગઈ. શી તણીતતાથી તેણે વ્યાખ્યાનો સાંભળ્યાં છે ! એકાદશે એ જાણ્યા બોધનારના મુખ સામે જોઈ રહે, કહાકા સુધી સ્થિર બેસી રહે. જવાહરની આગ્રહરતી વાણી તે સાંજે અને સાંભળી અને ગાંધીજીનું એ વ્યાખ્યાન-અહો ! રાષ્ટ્રતા એ સર્વશ્રેષ્ઠ પુરોષે તે સાંજે જાગૃત આગળ પેતાનું હૃદય ઠાલ્યું છે તે તો કદી કાણુ બૂલી શકશે ? હિંદુ-મુસ્લિમ એકતા, ફરેશન, જનનાય ઝીણા વગેરેની વાત કર્યા પછી ગાંધીજી

સત્યાગ્રહની હાત વિશે સ્પષ્ટતા કરવા લાગ્યા: 'આજે ફરિયામાં ફરેશ અને જુઠું વ્યાખ્યા છે: નર્મ જુઠું વચ્ચે પ્રજાનો પ્રાણુ જૂગળાય છે. આવી ફરેશ અને જુઠુંનો મૂંઝો હાથાર સાક્ષી બનીને હું કેમ બેસી રહું !... હિંદુસ્તાન આખામાં મેં જેટલી મુસાફરીઓ કરી છે તેટલી હાથે જ કાંઈએ કરી હશે. કરોડોની જનતાએ મારી જોડે ને મેં કરોડો જોડે અનુસંધાન સાધ્યું. મેં એમની આંખોમાં ઇતખાર જોયો એનો ઉપચાય કરીને આજે મારે આ જુઠું અને હિંસા ઉપર જીતેલી સત્વનતનો મુકાબલો કરવો છે. સત્વનતની બહે ગમે તેવડી તૈયારી હોય આપણે એની જાજરમાંથી છૂટવું જ રહ્યું. મારી પાસેની મૂઠી જો સાચી હોય તો હું આજને ટાંકણે એને જાંલીને ખેસી કેમ રહું ! ખુદા મારી પાસે જવાબ માગશે કે આટલી હિંસા ચોમેર વરતી રહી છે તેને બંધ પાડવાને તારો ખજનો તે કેમ ન ખરચી નાખ્યો !...આજે હું કહું છું કે બધી ખૂરી જેવી હોય હેવી કાંઈએ આજે જ લડી લીધે છૂટકા છે.' વૃંદાના હાથમાં મારો હાથ હતો. એના શરીરમાં જણે કે વીજળીનો પ્રવાહ વહી રહ્યો હતો. આંખમાંથી ચાંપ્યાં જતાં આંસુને લજવાનું પણ તેને યાદ આવતું ન હતું, ગાંધીજી સામે સ્થિર નખતે તે જોઈ રહી હતી. ગાંધીજીના શબ્દોમાં રાષ્ટ્રની ફેધા-યેકી વેદનાને વાણી મળતી હતી. 'આજાદી લેતી છે. ડરેયોક બનશે તો આજાદી નથી. મરવાની તાકાત-વાણી જ છવવાનો ઇશ્વર પામી શકશે...આજે છુપાઈને કશું કરવું નથી. આજાદ માણસ છપી કારવાઈ ખર-દાસ ન કરે.' અને 'આજે મેં મહાસમાને હોડમાં મૂકી છે. મહાસમા માટે તો એટલું જ રહે છે 'કરોગે યા મરોગે.' એમ કહી ગાંધીજીએ વ્યાખ્યાન પૂરું કર્યું. લાખોની એ મેદની સ્તબ્ધ શાંત બની રહી. શબ્દોમાં કેટલી તાકાત ! વાણીમાં જેવું અપાર ગૌરવ ! મોડી રાતે વૃંદાને હું તેને ઘેર મૂકવા ગયો ત્યાં સુધી એ મૂંઝા જેવી સર્થ ગઈ હતી. જાણે દરથી બોલતી હોય એમ તેણે કહ્યું, 'નિખિલભાઈ ! આપણો દેશ સ્વતંત્ર થશે ?' મેં જવાબ આપ્યો, 'કેમ નહિ ! આજાદ થવાનો સંકલ્પ કર્યો એટલે મુઝામીની સાંજ તૂટી જ સમજવી.' વૃંદા બોલી, 'અંજોને કવા સ્વાયો છે ! આવા પુરુષની સત્યાઈ ઉપર તેઓ વિશ્વાસ મૂકી શકતા નથી.'

તે રાતે બધા નેતાઓની ધરપકડ થઈ.
લડત બપડી જ નહિ. કશી દોરવણી ન મળી.
દમનથી લોકો ત્રાસી ગયાં.

અમે કોલેજ છોડી હતી. પણ ઘેરથી બા તથા
બહેનનો આગ્રહ અભ્યાસ પૂરો કરાવવાનો હતો. એમનો
શો વાંક? એમ. એ.ની એક જ ટર્મ મારે બાકી હતી.
સૌ પૂરી કરી ધધે વળગ્યાં એની કુટુંબીઓ વાટ નેતા
હતા. આર વરસ પહેલાં મારું વેનિશાળ ચલું હતું.
પરીક્ષા પતે એટલે મારાં લગનનું પતાવી દેવાને અશુર-
પણે પણ આતુરતા હતી.

વિદ્યાર્થીઓ એક પછી એક કોલેજમાં જવા
લાગ્યા. તે વખતે ટ્રિનિસપાલો અને અધ્યાપકો મહા
સંગ્રામ છૂટી ગયા હોય એમ વર્તતા હતા. કોલેજની
નાની દુનિયાના તેઓ હવે સરમુખસાર બન્યા હતા.
વિજેતાની અદાથી તેઓ વિદ્યાર્થી આગળ નાકલીડી
તણાવતા. અને એ બધી શરમ તથા અપમાન સહન
કરીને વિદ્યાર્થીઓ ફરી કોલેજમાં જતા. વંદા કહેતી,
'આ કળવણીકારોનાં માનસ તો બુઝ્યાં! પરીક્ષાઓની
જળ પાયરીને કેવા એ ખેડા છે! ને વિદ્યાર્થીઓ
આવીને ટપોટપ તેમને ચરણે નમે છે. આવડી મોટી
લડત યઈ પણ ન તેમને સંગઠિત ચતાં આવડું, ન સામે
ચતાં આવડું. સ્વમાન શું કહેવાય એની પણ સમજ
ન પડી.' મારા પોતાનો વિચાર કરીને જવાબ આપતો,
'શું ચામ! બીજા કોઈ રસ્તા નોંધે એ ને!'

હું ફરી કોલેજમાં જવા લાગ્યો એ વાતમાંથી
વંદા અને મારે તક્રાર પડી. એણે તો અભ્યાસ
છોડી જ દીધો હતો.

એ કંઈક જાનું જાનું કામ કરતી. મને મળતી
પણુ ઝાણું. ચેલીમાં પત્રિકાની ચોકડી હોય. લામ નોંધ
એ કોઈને આપી દે. મને આવા કામમાં રસ ન પડતો.
હું એને સમજાવતો કે 'શું' નકામા દિવસો બગાડે
છે! આમ કોઈ લડત ચતી હશે! જે દેશમાં માથુ-
સને સ્વાધીન યવા માટે ઉત્સાહની જરૂર પડે છે તે
કદી સ્વાધીન બને? આઝાદીની તમન્ના મનમાંથી
ન જાગે? તે માટે પત્રિકાઓ ને બાણજોની જરૂર
હોય?' તે કહેતી, 'નકામી દલીલો ન કરો. પોતાને
કામ નથી કરવું એટલે જાતને સમજાવવાનાં આવાં
બકાનાં શોધો છો!'

એક સાંજે એ આવીને મને કહે, 'ચાલો, કાલે

આરમાં સરખસ કાઢીએ.'

મેં કહ્યું, 'ના હવે કોલેજના દિવસો પાડવા નથી.'
તે બોલી, 'તમે કેમ આવા ટાઢાટમ ચઈ ગયા
છો? મારી એકેએક વાત કાપી નાખો છો!'

મેં કહ્યું, 'લડત તો છે નહિ, ત્યારે એવી પ્રવૃત્તિ-
નો શો અર્થ છે? બહુવાતું પૂરું કરું તો હવે કંઈક
ધધે ચડાય ને!'

વંદાએ કહ્યું, 'ઝાહો! પૈસા કમાવાની ઉતાવળ
યવા માંડી છે! પછી તો ધરવસાવવું હશે, કુટુંબની
સેવા કરવી હશે. હું તો એ બધું ભૂલી જ ગઈંતી.'
કહીને એક પત્રિકા મારા હાથમાં મૂકીને તે ચાલી
ગઈ. તેમાં આઝાદીની લડતમાં સાથ ન આપનાર
સુરત યુવકો માટે લાંચુ બાણજુ લખેલું હતું.

એ સરખસ કાઢતાં જ વંદાની ધરપકડ ચઈ અને
તેને બે વરસની જેલ મળી.

તેને નાશિક લઈ ગયા તે પહેલાં હું તેની મુલા-
કાતે ગયો હતો. તે આનંદમાં દેખાતી હતી. મેં એને
કહ્યું, 'શરીર સાચવજે ને વજન ધટવા ન દઈય.'

તેણે જવાબ આપ્યો, 'મને કંઈ યવાનું નથી.
મારી ફિકર ન કરશો. બે વરસમાં ખૂબ કામ કરી
મૂક્યો. હું પાછી આવીને દિસામ માગીશ.'

અને પછી ગાડી એને લઈને ચાલી ગઈ હતી.
કેટલો સમય હું શ્યમ બાવે તે વખતે સ્ટેશન પર
જીમો રહ્યો હતો! દૂર વળાંકે લઈને ગાડી સિગ્નલની
ખતી નીચે યઈને ચાલી ગઈ ત્યારે મનમાં કોઈ
અકથ્ય ગ્લાનિ મેં અનુભવી હતી. આહ! માથુસો
કેવા જીવનમાં વણાઈ જાય છે! અગરબત્તીની સુવા-
સની પેટે કેવા ધીમે ધીમે તે જીવનને માથુપથી
ભરી દે છે! ક્યારે આવીને હૃદયને ખૂણે કબજે
કરી લે છે તેની ખજર પણ પડતી નથી!

વિમળા દાદર ચડી. 'અધારામાં ખેડા છો કે?
ખતી પણ નથી કરી? કેવા આગસુ છો!' કહી
તેણે આંખ દબાવી. 'મારે આજ બહુ મોઝું ચપું.
નંવરાત્રના ઉત્સવની તૈયારી ચાલે છે ને. શિક્ષકો તો
સાળામાંથી ખસતા જ નથી. કોઈને જાણે ધરનાર હોય
જ નહિ,' અને પોતાની સાળાની વાત કરવા લાગી.

૨

બીજે દિવસ સાંજે વંદા આવી.

તો મારી સામે ખુરસી પર બેસી પડી છે.

કેવો બૂલકણો છું હું ચે. બારણું બારણું બંધ જ થયું નહિ. આમ ને આમ કાંઈ ગયો હોત તો રાત આખી બારણું કિધાડું રહી જત ને! વાંકે તો મારો જ પરંતુ વાંકની વાંત આવતાં મગજમાં ખીન્ને ઉઝાળો આવ્યો: કિધાડું રહી ગયું એ જ સારું થયું નહિતર વળી આ રસદર્શન કયાંથી માત! બારણું બંધ બાળીને કદાચ એ તો પાછી વળી જત.

પ્રથુ આ મૂક વિચાર-વિનિમય કાંઈ સારો તો નું જ હતો. હું વિચારમૂક પડ્યો હતો અને એ તો મંદમંદ હસતી હતી. વિવેકચન્દ્ર જ છું તો. આવ્યાને આવકારે નથી દેતો.

માંડ માંડ બોલ્યો. 'પધારો...'

'પધારી જ છું તો. પણ પાછી ગલે પકું છું એમ કહેશો નહિ.'

'ના ના, એમ તો કેમ કહી શકું? પરંતુ આપની કાંઈ ઝોળખાણ...'

'એટલી વારમાં બૂલી ગયા.' તે હસી.

'બૂલી તો કેમ નહિ? આજે કેાણ જાણે કેટલીએ વાર મળ્યા!'

'એ પહેલાં મળ્યા જ નથી!'

'એ પહેલાં-એ પહેલાં.'

'સાવ જ બૂલકણ તો.'

'સાચે જ બૂલકણો છું. કાંઈ યાદ આવતું નથી.'

'યાદ તો આવતું હશે પણ સંજારતું નહિ હોય.'

'તમે...તમે...'

'કેવું યાદ આવ્યું? કાંઈ એકાદ મુશ્કાકાતની ઝોળખાણ હતી? થોડું સાથે રહ્યા છીએ! તે હસી.

'માંડ કરજો, પણ...' મારું એક પણ વાકય પૂરું થતું ન હતું.

'કેટલાં વરસ પીની ગયાં? પાંચેક વરસ થયાં હશે ખરું ને? પાંચેક પૂરાં નહિ થયાં હોય. નથી જ થયાં ને. હજી તો જાણે ગઈકાલની વાત હોય એમ જ લાગે છે.' તે હસ્યે જતી હતી.

'તો તમે એમ કહેવા માગો છો કે આ પહેલાં પણ આપણે મળ્યાં!'

'મળ્યાં એટલું જ? કેટલો વખત સાથે રહેલાં? તમારો સ્વભાવ તે આવો બૂલકણો કયાંથી! બૂલકણો રતો. નહિતર આટલાં વરસમાં એકાદી ચિઠ્ઠી

પણ ન લખો? એટલે જ મને થયું કે હું જ નહિ આવું. રાદ પણ કેટલી જોતી!'

'આપ...'

'મિનાક્ષી. નામ પણ બૂલી ગયા છો ને શું!'

યાદ છે, બધું જ યાદ છે. વાતની સાંજળ મળતાં હવે એ વાત સંજારવાનાં કાંઈ મારવાં પડે તેમ નથી. પરંતુ યાદ છે એમ કહેવું જ નથી. એ મારે તો વધુ સાવધ બનવું પડશે. કાંઈ યાદ આવતું નથી.'

'મારે જ બધું સંજારી આપવું પડશે, નહિતર વળી ગળેપકું કહેશો.'

'ગળેપકું રતો. હું મનમાં બખાચો.'

'રાણીના બાગમાં આપણે મળ્યાં. તારીખવાર બધું જ યાદ છે. તે પછી તો રાજ મળતાં, સાથે જ રહેતાં...'

તમિ ન યાય ત્યાં સુધી સાથે જ રહેવું પડે ને—હું મનમાં બોલ્યો. બધું જ સાંભરે છે. કહીએ કહી મળી-ગઈ છે. જરા મ ગૂંચવડા પણ કેવો!—પણ યાદ જ ને! કાંઈ એક મિનાક્ષીને યાદ કરવાની હતી! રાત પડે ને મિનાક્ષી બદલાય. દિવસ ઊગે ને વેશપટ્ટો યાવ એ મારી ચે યાદી કાંઈ નાનીસતી છે!—પણ હવે એ સંજારીને શું કામ છે! ઝાળખું છું એમ કહેવામાં તો હવે સાર નથી. તોડાવીને ભાગી આવ્યો છું ત. આને હવે પાછી કાઢવી જ પડશે. રૂપની ઝોળખાણ તાજ નહિ જ થઈ શકે. ચરેરે રૂપ!

એ આગળ બોલતી હતી, 'પછી તો આવું છું' કહીને ચાલ્યા ગયા તે આજની પડી ને કાલનો દી.'

'આજની પડી ને કાલનો દી.' હું મનમાં હસ્યો.

'એક ચિઠ્ઠી લખવાની ચે કુરસદ ન મળી? એવા તે શું કામમાં પડી ગયા હતા? તે મારી સામું જોઈ રહી.

'હુંડીનાં બોખાં વટાવતો તો.' હું મનમાં બખાચો.

'તમારા ચે અગસ્ત્યના વાપદા. વાટ જોઈ જોઈને યાત્રી ગઈ.'

'અગસ્ત્ય તે મિત્રાડો શું વાપદા કરી જાણુતો તો.' હું બખાચો.

'સુકાઈને પાટો વળી ગઈ.'

'જુડી વાત. ગાલના ગધ તો હજી રતુંગધ છે.' કહેવા જતો હતો, પરંતુ સારું થયું વાણે રહ્યો. નહિતર નહોતું કહેવું તે કહેવાઈ જત. —પણ હવે તો

વધારે વખત વાત છાની રહી શકશે નહિ. બસાને જલદી વળાવવી જોઈશે. કહી નાખ્યું, 'આપની બૂલ થતી હાગે છે. આપ કોઈકને બંદો કોઈકને ધારીને અહીં આપ્યા હાગે છે.'

'તો આપ એમ કહો છો કે...'

'બૂલ જ તો.'

'તમે ના પાડશો એટલે ના થઈ! મારી પાસે તો પુરાવા છે. કેટલા ફોટોગ્રાફ સાથે પડ્યા છે.'

મોકાણ એ ફોટોગ્રાફોની. ત્યારે ને ત્યારે પુરાવા બિઝા જ રાખે છે. પણ એમ ગાંજ્યો જાઉં ખરો કે? કહી નાખ્યું, 'બળતા ચહેરાની જે મોકાણ થોડી છે!'

'તો આપ સાવ જ નામુકર જશો!'

'નામુકર જ તો.' હું બપ્પ્યો.

'કેવી હોશભરી આવીંતી!'

'હોશભરી જ આવે ને! બધી જ એમ હોશભરી આવીંતી. હું જે કાંઈ જોઉં છે જાણીલો છું? પતંગિયાં એ વિના ટોળે મળતાં હશે? પણ કોઈની રહેવા દીધી નથી. ધણી જે આ રીતે રાહ જોઈ જોઈને આખરે તો યાકી જ ગઈ હશે ને!'

'તમે તો મારું દિલ લાંગી નાખ્યું.'

'જોડી વાત. દિલ તે કાંઈ લાંગી જતું હશે?'

હું મનમાં બોલ્યો.

'તમારા મનમાં શું ચાલી રહ્યું છે, એ હું જાણું છું. તો ય હું તમને પીનતું છું. પાંચ પાંચ વરસથી એ વાતના ચોરતા સેવી રહી હતી. કેવી મીઠી કદપનાઓ કરી રાખી હતી? મને સાવ નિરાશ ન કરો. તમારે માટે તો મેં જીવન સામડું નિચોવી નાખ્યું છે.' એના અવાજમાં દર્દ હતું.

પણ હું તે ક્યાં એવી પળોજીમાં પડું? દરેક ને પત્ની કરી રાખું તો પછી પત્નીઓનો પાર જ ન રહે. અમારી તો નરબંધરની જાત. વનવગે કરતો ફરે, નવા નવા ફૂલની ચમક આપે અને વળી બીજો ફૂલે જઈ ગેસે.

હવે તો આ બસા ઝટ ટળે તો સારું. ઝાઝી વાતનાં ગાડાં ભરાય. મેં ઝટ દઈને કહી નાખ્યું, 'આપની બૂલ જ થાય છે, મિત્રાક્ષી હું આપને જોળખતો નથી.'

'તો આ આપનો છેલ્લો જવાબ છે!'

'હું આપને જોળખતો હોત તો કેવું સારું!'

'બલે ત્યારે.' તેણે એક નિસાસો મૂક્યો.

મને થયું કે હારા આખરે બલા ટળી. પણ... પણ એના વદનની રેખાઓમાં આ શો ફેરફાર થઈ પડ્યો છે? એનું હાસ્ય અને રંગની રેખાવલિ ક્યાં અદૃશ્ય થઈ ગયાં? આંખનાં તેજ ક્યાં સમાઈ ગયાં? રતન હોલવાઈ ગયાં કે શું? આકૃતિ જે જાણે હવામાં સરી જાય છે. ઝાંખું ઝાંખું લાગે છે કે જાણે કોઈ સામે બેઠું છે. કાણ બેઠું છે એની જોળખાણ જ ન પડે.

અને એક ધોધરો અવાજ સંભળાય છે: 'આપને ત્યારે એક વાત કહી નાખું. મિત્રાક્ષી આજે સાંજે પાંચ વાગે મુંઝવના એના આવાસે મૃત્યુ પામી...'

હું ચમકી પડ્યો. પથારીમાં અડધો બેઠો થઈ ગયો. શું સંભળું છું? હું? આ? અત્યાર સુધી ત્યારે કોની સાથે વાત કરતો હતો? મુખે મરકકાં પાડતું કાણ મારી સામે અત્યાર સુધી બેઠું હતું? જુડી વાત જ તો. એ મિત્રાક્ષી જ હતી અને એની આશા ફળાંબૂત થઈ નહિ એટલે...

'અને દિલમાં જે બૂખ પાંચ પાંચ વરસથી ભરી રાખી હતી તે સમાવવા વાસનાદેહે હું તમારી પાસે આવી છું.'

'કાકણ.' મારાથી ચીસ પડાઈ ગઈ.

સુષમ્બ જોડી ગઈ છે. વાણીને તાળાં દેવાઈ ગયાં છે. આંખની પાંપણે જાણે કપાઈ ગઈ છે. ફાટી આંખે જોઈ રહ્યો છું, એ પુરશી ઉપર કાણ બેઠું છે તે. ફરીથી અવાજ આવે છે, દર્દીઓ અને ક્યા ઉપજાવે તેવા: 'સાચીબોડી જે આશા આપેલી તે આશાનો દોર પકડી આજ સુધી બેડી હતી. હૈયું હાય રહેતું ન હતું, છતાં ય રાહ જોતી હતી. આજે એ દોર એકાએક તૂટી ગયો. હૈયું તે ફટકું હાય રહે! એના ધમકારા આજે રાગી ગયા. અને જે વાસના અપૂરી રહી ગઈ છે તેણે આ દેહ ધારણ કરેલો. એમ ને એમ સમજી ગયા હોત તો ખબર ન પડત કે આ જીવનગતની માવાજગ છે. પણ-હજી જે પીનતું છું. જીવનગતનું પ્રાણી છું એમ જાણીને પણ તમે મારો સત્કાર કરી લ્યો. જરા જે દુઃખ નહિ ચાલ જરા જે જોણું-અંકુ નહિ ચાલ. જીવનગત સંધેનાં સદચારની વાતો બીજો કોઈ જ નહિ જાણે...'

મૃત્યુજનો પાર રહ્યો નથી. હા કહી જાય તેમ નથી. ના જે કહી જાય તેમ નથી. મૃત્યુ જ પડ્યો રહ્યો છું.

‘તો પછી...’ અનાનમાં પરિવર્તન થયે જતું હતું.

મારી પાસે ઉત્તર જ ન હતો. શરૂઆતની નફાઈ અને બેદરકારી બીકમાં ફેરવાઈ ગયાં હતાં. સાંમે જૂત-સજિની સાથાનજ એના કંઈક અવનવા રૂપરંગ દેખાડતી અને સમેટી લેતી ખડી હતી. બીક બીક ને બીક. હેવાતાં ક્રમકારા વધી રહ્યા છે. મગજ ફરી રહ્યું છે. આ અસામાન્યતાથી ઊગરવાનો કશો જ માર્ગ સૂઝતો નથી.

‘તમારા મનમાં શું ચાલી રહ્યું છે એ હું નથી સમજતી એમ નથી. શરૂઆતથી જ તમારા રંગરંગ નોંધ લીધા છે, છતાં પણ જે પ્રયત્ન વાસના વારી છે, એ શમવવા માટે આ બધી મથામણ કરી રહી છું. સમજ જશો તો કીક છે, નહિતર...’

‘નહિતર!’

‘જૂત સાથે પનારા પડ્યા છે.’

‘પડ્યા જ છે તો.’ હું ખમખો.

‘હાલે તો પછી.’

તે સાથે ઓરડામાં એકસામે પવનનો ઝંઝ-વાત ફરી વળ્યો. આરીઆરણી ચોતરફથી બસાહા અથડાવા લાગ્યાં. ફીવો હોહવાઈ ગયો. મારું જે જ્ઞાન જતું રહ્યું.

ફરીથી જ્ઞાન આવે છે ત્યારે છાતી બારે સહ જેવી થઈ ગઈ છે. સવામણનો બોલો જાણે પડ્યો છે. પૂરો શ્વાસ પણ લઈ રાક્ષતો નથી. આમ તો છાતી ઉપર કંઈ જ લાગતું નથી ત્યારે. આ બાર શેનો છે? તો શું ડાકણ છાતીએ ચડી બેઠી છે? અને કાન ઉપર આ એકધારે અવાજ શેનો મોઝ-ળાય છે? ચીક ચીક ચરર-ચીક ચીક ચરર-ચીક ચીક ચરર—

ફરીથી જ્ઞાન જતું રહે છે.

ખીજ સવારે ઓફિસે જવા નીકળ્યો છું. રસ્તામાં કાણુ મારી પડ્યોપડ્ય ચાલી રહ્યું છે? કાઈ જ દેખાતું નથી અને છતાં કોક અડોઅડ ચાલતું જણાય છે. ધક્કે ચડાવે છે. એ મોટરનીએ આવી ગયો! એ ગાડીની હડફેટ ચડ્યો! કાણુ જાણે કેટલાય માણસો સાથે બટકાઓ હકધ. જેમતેમ ઓફિસે પહોંચું છું.

પણ સાંમે પુરશી ઉપર કાણુ બેઠું છે? કાઈ જ નથી, છતાં એ તગતગતી આંખો ફાની છે? કલમને કાણુ ઘોઘા મારે છે? કાગળો વીંખે છે? કામ ઉપર

દિલ ચોટતું નથી. બૂધ ઉપર બૂધ થયા કરે છે.

મગજ ફરી જાય છે. નહિ કામ થઈ શકે. ઘેર જ જવા દે.

ઘેર પાછો આવું છું. આ તે શો ઉત્કાપાત મચી ગયો છે? આખી શેરીનો કચરો ઢાળે ફાલ્યો છે? કામવાળા મે આવી લાગતી નથી. અને આ કૃતરુ ક્યાંથી પેસી ગયું? પક્ષંગ નીચે કાણુ કાણુ કેતરુ લાંબી છલ બકાર કાઢી પડ્યું છે. હુકારુ છું, લાકડી ગોઠાવું છું, તોં વ બેઠું નથી. અરે આ તો મરી ગયું છે. શેરીના મહાને અડી ઘરમાં કાણુ સંધરી ગયું અને આ ચીક ચીક ચરર, ચીક ચીક ચરર. કોનો આ કાન ફાડી નાખે એવો અવાજ આવે છે નેહું છું તો પચારી પાસેની એક બારી ઉપર એક ચીખરી બેઠી છે. એકધારી બોલ્યે જાય છે. ચીક ચીક ચરર, ચીક ચીક ચરર. ઉડાડવા મળું છું, બેઠતી નથી. બારી બંધ કરવા જઈ છું, બારીને અડી પણ શકાતું નથી.

બીધે તો શેની જ આવે! આંખને જાણે પાંપણો જ નથી. નગર સામે ચીખરી ચકર. ચકર ફરી રહી છે. કાન ઉપર એ જ કંઈક અવાજ પેડી રહ્યો છે— ચીક ચીક ચરર.....

દિવસ ઉપર દિવસ વીત્યે જાય છે. શેજ શેજ નવા નવા ઉત્કાપાતો મચ્યા કરે છે. કાઈ વખત પથારીમાં એકવાક પડ્યો હોય છે, તો પુસ્તકો રસોડામાં રજાતાં હોય છે. દૂકામાંથી કાઢી કાઢીને ખર્ચા જ કપડાં કાઈએ કાઢવામાં ખરડી નાખ્યાં હોય છે, તો કાઈ વખત આખું ઘર કેમ જાણે વરસાદમાં ન બીંમળું હોય એમ પાણીમાં તરખોળ હોય છે. શેજ શેજ એની એ. ચીખરી અને એનું ચીક ચીક ચરર, ચીક ચીક ચરર. દુનિયામાં જાણે એ ચીખરી અને એના ચીક ચીક ચરર સિવાય બીજું કંઈ છે જ નહિ.

પડોશીને પૂછી વળું છું, ‘અરે બાઈ! આ ચીખરીનો અવાજ તો તમે સાંજો છો ને? એનો કાંઈ ઉપાય!’

પડોશીઓ કહે છે, ‘ચીખરી કેવી ને વાત કેવી! અને તો કાંઈ સાંજળતા નથી.’

પડોશીઓની આંખે પાગ આવી ગયાં જણાય છે. એમના કાન બહેરા થયાં સાંજે છે. આવડી મોટી બેરવને તેઓ નોંધ શકતા નથી. કાંઈ શોડી મોડી

છે ? પુરાણકાળનો ગરુડ અને આ કાન, ફાડી નાખે એવો એનો અવાજ તેઓ ન સાંભળે એવું કેમ કરી માની શકાય ? ત્યારે તો હવે એ ચીખરીને કાઢી મૂકવાના મારે એકલાએ જ પ્રયાસ કરવા નોંધશે. ધણી ય બંધૂકના બહાર કરું છું, હોકારા-પડકારા કરું છું, ચીખરી તો એમની એમ ભેડી છે. એકધારી લગ્યે જાય છે, ચીક ચીક ચરર, ચીક ચીક ચરર.

જૂખતરસ બહી ગઈ છે. ખાવા બેસું છું તો ઠાક જાણે મોઢે ફૂચા મારે છે. પાણી પીવા જઈ છું તો પાણીમાં જંતુ બદબઈ છે. જૂખ્યો અને તર-સ્યો બિંધ વગરનો રધવાયો બની કરું છું અને કાન ઉપર એ એક જ અવાજ સંભળ્યા કરું છું—ચીક ચીક ચરર, ચીક ચીક ચરર.

હાથો બાઈ આ ચીખરીથી તો. તોખા બાઈ એના ચીક ચીક ચરરથી. એ આડે જાણે ખીચું કશું સજીવું જ નથી. મકાન જ બદલી નાખવું પડશે.

મકાન શોધવામાં તો કરી જ મુશ્કેલી નડી નહિ. સામાન ગાડામાં ભર્યો છે અને નવે ઘેર આવી પહોંચું તું મજૂરો સામાન સારે છે. મનમાં એમ છે કે હાથ બચ્ચો હવે તો એ ચીખરીના ચીક ચીક ચરરથી. સામાન ગોડવવાની ધમાલમાં પડ્યો છું, ત્યાં તો ચીક ચીક ચરર, ચીક ચીક ચરર. ચમકીને આસપાસ જોઉં છું. અંદર મોઢું કળાટ છે અને એ કળાટને માથે ભેડી ભેડી ચીખરી ડાળા કચકચાવી રહી છે. સામાનની સાથે સાથે જાણે એને ય ઉપાડી લાગ્યો છું. લાગે છે કે એ ય હવે તો મારી અંગત મિલકત બની ગઈ છે.

માથું જ સામફું ફરી ગયું છે. ઓફિસમાં એ તમતગતી બે આંખો અને ઘેર ચીખરીનું ચીક ચીક ચરર. રસ્તામાં જે પગલાં પડજોપડખ ચાલે છે એ તો જાણે કશી વિસાતમાં નથી. બૂલ ઉપર બૂલ ચલે જાય છે. ઓફિસનો સાહેબ તે બિચારો કેટલું સુખી ? એક દિવસ તો એણે ચે સુણાવી દીધું છે, 'તમારાંથી હવે કામ નહિ થઈ શકે. આટલી આટલી બહોલી રીતે ચલાવી લેવાય ! તમને રમ આપવામાં આવે છે.'

થયું, ઓફિસમાંથી છૂટા થયો છું. ધરના તોફારો ચાકરો તો ક્યારના બાગી ગયા છે. હવે તો કાયમના સંગાથી તરીકે બે જ જણાં રહ્યાં છે; એક અનિદ્રા અને 'ખીચું' ચીક ચીક ચરર.

ઈર્ષ્ય અશુભ પળે મને અવળો વિચાર સૂઝ્યો ને મેં એને ના પાડી ! સીધેસીધી સીકારી લીધી હોત તો એ ભૂતપ્રેત કે ચૂડેલ છે એની ખબર જ ન પડત. અને હું ચે કેવો ઉંચું છું ? મિનાક્ષી મરી ગઈ છે કે જીવતી છે એની પચાતમાં મારે તે શું કામ જીતરવું નોંધ્યું ? એ સાચખોટાના પારખાં લેવાનું મને શાથી સૂઝ્યું ? મિનાક્ષીને ને મારે શો સંબંધ હતો ? સંબંધ હતો એની તો ઇન્કારી કરી હતી; વળી એ વાતની પળોજીમાં પડવાનું શું કારણ હતું ? તો ય મેં સુખામી કરી નાખી અને કાગળ લખી મિનાક્ષીના ખબર કઢાવ્યા—શું લાડવો મળ્યો ? એ મરી ગઈ છે એવી સાબિતી મળ્યા પછી તો આ અધા ડાકણના જ ઉદ્ધાપાત છે એમ માનવાનું ને ? અને હવે ડાકણ પછવાડે પડી છે તે જીવી રીતે કેડા છોડશે ?

મંત્રતંત્ર ને મારણિયાં ક્યેં ય પાર આવ્યો નથી. ચંડીપોડથી ય ચીખરી દૂર થઈ ચક્રી નથી. હવે તો—હવે તો—વિચારને ચક્રોળે ચાપ્યો છું. મનમાં એમ થાય છે કે એની સાથે સલાહ કરી લઉં. આ હેરાન-મતિનો એ વિના પાર નહિ આવે.

વિચાર આવતાં કમકમાં આવે છે. જૂન સાથેનો ધરવાસ ! પશુ સોફા તો કહે છે કે જૂન રીકે તો જીવનો ભાવટ ભાંગે. એને તો બધું ય સાંખ્ય હોય છે. એની પાસે તો બધાં બધાં બંડાર હોય છે. ફડી ફડી મહેસાતો રચી દે. સાજ સાકળીતે પાર ન રહે. જૂત જેને વંશ યઈ રહે એને તો પછી કશી પાંતીની ચિંતા જ ન રહે.

અરે મરખ ! જાણતો હતો તો પછી પહેલેથી કેમ સન્નુખ હા બચ્ચો નહિ ? હવે જ્યારે મીચું કહે વાતો વારો આવ્યો છે ત્યારે શરણે જવાની વાત કરે છે ? પશુ એ તો બાઈ જાણ્યા ત્યાંથી સવાર. આ અત્યાચારો હવે તો સલા જતા નથી.

અને વિચાર આવતાં નજર સામે સગવળાટ ચક્ર ચાય છે. અને—અને સામે જોઉં છું તો સગજ પરી જામી છે. રૂપરૂપના અવતાર જેની.

'હાં કેકાણે આવ્યા ને ?'

'આવ્યો જ છું તો.'

'તો પહેલેથી જ હા બચ્ચી લીધી હોત તો ?'

'એમ મીચું રહે એ ખીચા.'

‘તો હવે!’
 ‘હવે તો હું કહે તેમ!’
 ‘સ્વપ્નાં આપતાં લાગે છે?’
 ‘શોનાં સ્વપ્નાં?’
 ‘મહેલ-મહેલાતોનાં ને.....’
 ‘ના.....ના.....’
 ‘પણ એ સમય વહો ગયો. હવે તો આદ્યુ’ છે
 તે પૂરું કરે જ છૂટકા છે.’
 ‘મિનાક્ષી—’

‘મિનાક્ષી તો મરી ગઈ.’ તે અટકાસ્ય કરી બોલી.
 તો સુલેકની જે સંભાવના હતી તે હવે પાર
 નહિ પડે શું? કાકલુ ફી છે એને મનાવવાનો કાંઈ
 ઉપાય ખરો!
 અને એ બોલી બેઠો છે, ‘આ તો હજી એક જ
 પાછળ પડી છે; બીજી ને આવી પહોંચી તો...’
 ‘તો!’ આંખે અંધારાં આવે છે. દુનિયા અંધ-
 કારમાં ડૂબી જતી જણાય છે.
 અને ફરી પાછો એ અવાજ કાન ફાડી નાખે
 છે—ચીક ચીક ચરર, ચીક ચીક ચરર, ચીક ચીક ચરર.
 એને મનાવવાનો તો કાંઈ ઉપાય નથી. બસે

સર્વપ્રથમ સાહિત્ય

સર્વપ્રથમ	[પ્રાચીન કથા]
લે. મધુર	કિ. ૧-૦-૦
વૈશાખી પૂનમ	[ચાર ભૂતકથા]
લે. મધુર	કિ. ૨-૧૨-૦
ભૂમિલા	[નવલકથા]
લે. પારાશર્ય	કિ. ૩-૮-૦
કુદરતમય જીવન	[આરોગ્ય વિશેષ પુસ્તક]
લે. ચમનલાલ મા. વેપ્પુવ	કિ. ૨-૬-૦
જોરાક	[પ્રારાક નેરોનું પુસ્તક]
લે. ચમનલાલ મા. વેપ્પુવ	કિ. ૧-૧૧-૦
ડોલરચો	[ભૂમિ-ગીતો]
લે. જગદીપ વીરાણી	કિ. ૧-૪-૦
નિકષેષ	[વિવેચનગ્રંથક]
લે. વિશ્વનાથ મ. શંક	ઉપાય છે
ગોરી	[દાંપત્યની નવલકથા]
લે. પારાશર્ય	ઉપાય છે.
સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર	લાવનગર

તો જીવું છું ત્યાં સુધી એ અનંત જ્ઞાન સાંભળ્યો
 શું. મિનાક્ષી નહિ, મિનાક્ષીનો વાસનાજીવ નહિ,
 તો બસે એનું આ અલૌકિક રૂપ—ગીબરી જીવન-
 સંજ્ઞાઓ બની રહે.

એ એ એક જીવનનો મહામંત્ર છે ને? ચીક ચીક
 ચરર, ચીક ચીક ચરર, કોક કાળે એમાંથી એ અર્થ
 ઘટાવવા લોકો મથામણ કરશે ત્યાં સુધી તો—
 ચીક ચીક ચરર, ચીક ચીક ચરર, ચીક ચીક ચરર.

વૃંદા

[પાન ૧૨નું સાંધણ]

‘મારું.’ હસતી. હસતી તે બોલી. પણ તેના મુખ
 પરથી હાસ્ય બોલી ગયું ને. ગ્લાનિની રૂપા ત્યાં અંકાર
 ગઈ. ખિન અવાજે તેણે કહ્યું, ‘આપાએ કાંઈ મહે-
 માનને નોતપાં છે. એવીના દીકરા છે. રાતે જમવા
 આવવાના છે... બિંદગીમાં ક્યાંક ગોઠવાનું પડશે ને!
 આમ ને આમ ક્યાં સુધી ચાલશે!’

એકવાર જૂની સમપ્રધાની મળક ઉઠાવતી વૃંદાને
 આમ બોલતી જોઈ મને નવાઈ લાગી.

‘એ’ કહ્યું, ‘સારા માણસ હશે!’

એ કહે, ‘જોયે ખપર.’ અને વળી એ ચોટી વાર
 થપ રહી. ‘હવે તો હું જાઉં જ.’ કેહીને એ જાતી
 થઈ. ‘બાબીને ન મળાયું. એમને જોવાનું ખૂબ મન
 હતું.’ તે બોલી.

‘એ’ કહ્યું, ‘અંદરના રૂમમાં ફોટા છે, જોયો
 હોય તો.’

‘સો, સારું કહેતા શું નથી!’ ફરીને વૃંદા અંદર ગયો.
 બારણામાં જોવા રહીને ‘એ’ જોયું તો એ વિમ-
 બાતો ફોટા હાથમાં લઈ તેના સામે સ્થિર નજરે
 જોઈ રહી હતી. ‘એક મિનિટ, એ મિનિટ, ત્રણ મિનિટ
 એમ ગઈ. અનિમેષ નયને તેણે એ જાતી જોયા જ
 કરી. એ હાથમાં ફોટા પકડીને ફરીથી તે જોયો ફરી
 વિમબાના મુખ સામે તે જોવા લાગી.

‘એ’ કહ્યું, ‘એટલું બધું તે શું જોવાનું છે એમાં?’
 વૃંદાએ કાંઈ જવાબ ન આપ્યો.

‘એ’ જોયું તો એની બંને આંખોમાંથી આંસ
 ચાલ્યા જતાં હતાં.

સાડીના ઉઘાથી મુખ ઢાંચી હાલે જોતરીને વૃંદા
 આવી ગઈ.

રૂપિયા એકની લોટરીની ટિકટ ખરીદી નવાખ પોતાને લખપતિ માનવા લાગ્યો

નસીબની બલિહારીની વાતો કરી કરીને નવાખદીનને લોટરીની ટિકટ ખરીદવા તૈયાર તો કર્યો. પરંતુ એ જ ટિકટ એના અને મારા કેમનસીબનું વર્ણ લેશે એવો તો ખ્યાલ ક્યાંથી કર્યો હોય? રૂપિયા એકની લોટરીની ટિકટ ખરીદીને નવાખ પોતાને લાખ રૂપિયાનો માલિક માનવા લાગી જશે એવું તો કેમ સમજી બેસાય! અને જે દિવસે એણે ટિકટ ખરીદી હતી તે રોજ જ જાણે સિતારો ફરી ગયો છે અને જાણે એક લાખ રૂપિયા એના ખિસ્સામાં છે અને ખરેખર એ લખપતિ બની જ ગયો છે અને એ રકમનો એ મન-લાગ્યો ખર્ચ પંથુ કરી શકે છે એવા ખ્યાલો વિચારોમાં જ એ ઘૂંમ્યા કરે છે.

મેની હરેક વાત કુબેરની અમીરાત અને કહ્યુંની કહારતાને લગતે તેવી હોય છે. પહેલાં ત્યાં સાંજ પડે પારે તેલ, મીઠું મરચું અને લોટ-લાકડાં ઘર બેઠાં રવાની ચિંતા કરવાની હતી એને બદલે ત્યાં હવે િંગો, મોટર, અને બેઠકમાં મૂકવાની થાપણ સંબંધેની ચિંતા સવાર થઈ ગઈ છે. શરૂઆતમાં તો એના આ ખર્ચથી પછા માટે મને જરૂર રમજ મળતી પરંતુ ત્યારે એ તો ગંભીરતાપૂર્વક પાગલ બની રહ્યો છે પ્રેમ-એની હરેક વાતથી ઉપરથી લાગી આવ્યું શરૂ મેં મારી જોતને ખૂબ ક્રિટકાર આપ્યો. ક્યાં મેક ખાસ મનના બલાબોળા માણસને લોટરીની નાન રૂપિયા એકની ટિકટ ખરીદાવી બદલાસ કરી ક્યો? પછુ પાછું વિચારતાં એમ પછુ યતું કે એમાં મારી એવી ક્યાર પછુ શી છે! આવી ટિકટો તો મેં ટલીય ખરીદી છે, અને અમારી જેવા બીજા તો મારો ખરીદે જ છે ને? પરંતુ ખુદાને ખાક આ સુખ્ય ઇં ઉપર ન ઊતરશે. વિચારા નવાબનું તો ચક્રર જ રી ગયું છે. હવે તો એના મોંમાં લખપતિ લોકો જેવી જ વાતો હોય છે. ત્યારે મળે ત્યારે સ્વમ-વહારો જેવી વાતોની પરંપરા ચાલે. એક દી કહેવા આ: 'અરે યાર! હજરતખજમાં બંદરિયા બાગ કે જેવા કાઈ નામી હાતામાં ખાલી જગ્યા કે તૈયાર હી વેચાવ હોય તો મારું ખાન એચશે.'

મેં કહ્યું: 'અરે મિયા! ખાલી દિમાગ બજાડી જા છે. અસારથી જ જમીન ખરીદવાની ચિંતા ત્વા માંડી!'

એણે તો ખૂબ ગંભીરતાપૂર્વક કહેવા માંડ્યું: 'મિયા, માનો ન માનો ખુદાને દેવું હોય ત્યારે દી માડ નથી આવતા. અને મારું તો દિલ સાક્ષી રે જ છે કે આ બહાને ખુદા મને જરૂર અમીર નાવશે જ.'

નસીબની બલિહારી

લેખક
શોકત થાનવી

મેં કહ્યું: 'અરે યાર! એ બધું જ સાચું. પરંતુ પહેલવહેલા તો ખુદા એ દી દેખાડે એટલી તો રાહ જુઓ.'

ખુદીના માર્યા કુલાતાં કુલાતાં નવાબે કહ્યું: 'ખેર, ખુદા જે કરશે તે જ બનવાનું છે. પરંતુ ઇન્સાને તો પોતાનો ઇતેન્નમ કરવામાં જરૂર પછુ બેદરકાર ન રહેવું જોઈએ. હું તમને ફરી ફરીને કહું છું કે આવી કિસમની કાઈ જમીન કે કોઈ નેજરમાં રાખતા રહેજો.'

મને થયું કે વિચારો આ રીતે મેં ખુદી રહેતો હોય તો મારું શું લઈ જાય છે. મેં કહ્યું: 'અચ્છા મિયાંસાંબ! જરૂર નજર રાખતા રહીય.'

હવે તો નવાબને સવારથી માંડીને સાંજ સુધીમાં એક જ કામ રહ્યું હતું. જે જે મળે તેને તે શાનદાર કોઈ અને એને લાયક જમીનની નજર રાખવાની જે વાત કરતા ફરતા. અને પછી તો લોકો પૂછવા લાગ્યા: 'મિયાંસાહેબ! આખરે છે શું કે ક્યાંથી જલદી માર્યો છે?' ત્યારે ખૂબ નમ્રતાસહ નવાબ કહેતા: 'અરે બાઈસાંબ! ખુદાની ખુશીની શુ વાત થાય! એ કહ્યુંમાં ગરીબને અમીર અને અમીરને ગરીબ બનાવી શકે છે.'

ધીરે ધીરે નવાબનાં સપનાં સર્વાસંબંધી અને મિત્ર-મંડળ માનવા લાગ્યાં કે નવાબને કાઈ જગ્યાએથી દાટી દોલત મળી છે ને કાં તો કાઈ શરતમાં આજ મારી લાગે છે. અને લોકોના આ અનુમાનથી તો નવાબ દિનપ્રતિદિન વધારે ને વધારે શેખચાંદીપણમાં કુલાતો જતો હતો. અને હવે તો એટલે સુધી વાત પહોંચી હતી કે એના આનંદના આતરકમાં રાતની ઊંઘ પછુ હરામ કરી હતી. અને દિવસે તો કામમાં બસ એટલું રહ્યું હતું કે કાઈ એક મોટર-કંપનીના શોરૂમ ઉપર જઈને નવાં આવેલાં મોડલ જોઈ આવવાં

ને ત્યાંથી નીકળી કોઈ મકાનધણી કે દલાસની સાથે મકાન-ખરીદીની વાત કરવી કે કોઈ વીમાકંપનીના એજન્ટ સાથે એડોવમેન્ટ, હોલ લાઈફ કે વીયરિમિલીના પ્રિમિયમના વાર્ષિક હપ્તાની સરપામણી કરવી અને છેવટે આ બધી મુશીબતોનો સાર મારી ઉપર મુજબ રતો. દિવસભરની જુદા જુદા કામ અને માથુસો સાથેની વાતચીત પૂરા વિસ્તારસહ અને કહેવામાં આવતી અને પછી મારો અભિપ્રાય પૂજ્યમાં આવતો. જરી પણ શુક્રતા દેખે તો જીલ્લાના ફરિયાદ સાંભળવી પડતી કે તમે મારી વાતમાં રસ લેતા નથી. અને હું તો એ ફિકરમાં પડ્યો હતા કે આ બિચારાને લોટરીના પરિણામના દિવસે કેવી રીતે બચાવી લેવો ?

એક દિવસ તો ખરાખરાની માથે વીતી. હું ફરવા જવાની તૈયારી કરી ધરતી બહાર નીકળ્યો. સામેથી મિયાં નવાબ કકકકતાં નવાં જ કપડાં પહેરીને આવી ચઢ્યા. કહ્યું : 'ભાઈસા'બ ! આજે તો તમારે મારી સાથે એ જમીન જોવા આવ્યે જ છૂટકો છે. ખુદાના કરમ કહું છું કે સાત દબારમાં એ મળી જાય એમ છે, અને મનોના આ તો પાણીના મૂલે જ મળી જાય છે. ચોતરફ કમ્પાઉઝમાં સુંદર બાગ ને વચ્ચે બડી શાનદાર કાઠી ! રંગત રહી જશે રંગત, મારી ઇચ્છા છે કે તમે આજે જ મારી સાથે આવીને એ પ્લોટ જોઈ તમારા મત મુજબનો પ્લાન બનાવરાવો. અને હા જુઓ એક ખીજ વાત. હવે સમય પણ ક્યાં વધારે રહ્યો છે. હું, તમે, તમારી બાબી અને મારું માનો તો અમારી બાબીસાહેબાને પણ સાથે લઇ ને એક નાનકડો ઊંપવન-વનોદ માણી આવીએ. હું તો ફરી ફરી કહીશ કે આ બધું ય પહેલથી પૂર્ણ વ્યવસ્થિત રૂપે જ થવું જોઈએ.'

મેં હસતાં હસતાં પૂછ્યું : 'કમ, નવાબ ! કંઈ રફ તો ઢીલા નથી થઈ ગયા ને ?'

નવાબે બખડતાં કહ્યું : 'અરે યાર, તમે તે શું બકા છો ! શું ખુદાની કુદરતમાં એટલું પણ નથી કે હું લખપતિ પણ ન બની શકું !'

મેં કહ્યું : 'ખુદા તો સર્વશક્તિમાન છે. એ ધારે એ બનાવી શકે છે, પણ તમારી માફક ખીજ કોઈ ને પાગલ ન બનાવે તો ખસ.'

નવાબે સાથે મારી સામે આંખ કાઢીને પૂછ્યું :

'મતલબ ?'

મેં કહ્યું : 'મતલબ એ જ કે લખપતિ તો બનવાના હશે ત્યારે બનશે, પણ હાલ પાગલ તો પૂરા બની ગયા છો.'

નવાબે ખિન્નતાં કહ્યું : 'ત્યારે મારે શું ખુદાની કુદરતથી નિરાશ થઈને જ બેસવું એમ જ ને !'

મેં કહ્યું : 'હા, આવી બાજતમાં તો નિરાશો જ બહેતર છે.'

નવાબને આ સાંભળીને ખૂબ જ લાગી આવ્યું. એની આંખમાં આંસુ છલકી આવ્યાં. મને એને માટે ખૂબ જ સહાનુભૂતિ થઈ આવી. મેં એને ખુશ કરતાં કહ્યું : 'અરે યાર ! હું તો દિલ્લગી કરું છું. ચાલો આવું છું ને તમારી સાથે.'

નવાબનાં આંસુ એકદમ ગાયબ થઈ ગયાં. પ્રસન્નતા સહ કહેવા લાગ્યા : 'તો ચાલોને શી વાર છે !'

મેં સાથે કદમ મેળવી ચાલવા માંડ્યું. થોડે દૂર નહોતા પહોંચ્યા ત્યાં સામેથી નવાબના મોદીનાં દર્શન થયાં. નવાબ પહેલાં, તો સહેજ ફિક્કા પડી ગયા લાગ્યા. પણ ઘુરત સ્વસ્થ થઈ ગયા. મોદી આવતાં બોલ્યો : 'મિયાં, નવાબદીન ! આ ફેરા તો બહુ દી યંઈ ગયા હો.'

નવાબે પૂરી બેપરવાદી દર્શાવતા અવાજે કહ્યું : 'અરે એમાં આટલાબધા મૂંઝવે છે શું, શેક ? હવે તો આ પંદરમી એપ્રિલ પછી તો તમને સામેથી જોઈએ તેટલા રૂપિયા મળી રહેશે.'

મોદીએ કહ્યું : 'નહિ નવાબ, બહુ દી યંઈ ગયા છે. હવે તો મળવા જ જોઈએ.'

નવાબે કહ્યું : 'અરે શેક, એકવાર કહ્યું કે આજથી દિવસ આઠની અંદર રૂપિયા આવી જશે અને પછીથી તારે જોઈએ તેટલા રૂપિયા હું સામેથી બાળે આપીશ, ખસ ને !'

મોદી તો નવાબની વાતમાંથી શું સમજવું એ જ મૂંઝવણમાં હતો. નવાબે એનો વસિા ચાખડતાં કહ્યું : 'અરે શેક, શું વિચારે કરો છો !' ખુદાની કરમતમાં શક કરાય જ નહિ. અને નવાબે મારી તરફ નમી, મારો હાથ પકડી આગળ ખેંચી જતાં હસતાં હસતાં આગળ ધપાવ્યું. થોડે દૂર પહોંચ્યા કે સામે ઝવેરીની દુકાન જોતાં નવાબે કહ્યું : 'ભાઈસા'બ જરા ચોડીવાર,

અહીં આ દુકાને એકાદ-બે ચીજ જરા જોઈ લેવાની છે.
'શું?' ન સમજતાં મેં પૂછ્યું.

'કાઈ એકાદ ચીજ તમારાં ભાભી માટે પસંદ કરી રાખવી છે.'

હું કાંઈ કહેવાનું કરું તે પહેલાં તો નવાબે દુરથી જ ઝવેરીને સંબોધીને કહ્યું: 'કેમ લાલાસાહેબ! અમારા હાથક કાઈ ચીજખીજ છે કે?'

ઝવેરીએ દુરથી હાથ જોડતાં કહ્યું: 'નહિ, અમેા ચાંદીનું તો કામકાજ કરતા જ નથી.'

જસ નવાબનો મિત્રજન હાથમાં રહ્યો નહિ. તાડકી ઊઠ્યા: 'અરે લાલાસાહેબ! જરા મોં જોઈને તો વાત કરો. ચાંદી? ચાંદી તો પહેરશે કાઈ ખાંદી. છે કાઈ જડાઉ અમ્પાકલી તો બતાવો.'

તે ઝવેરી એકદમ સચિનય ઊભો થઈ નવાબની સાથે સાથે મને પણ હાથ પકડી દુકાન અંદર ખેંચી લાગ્યો. નવાબ એક પછી એક દાગીનો આનપૂર્વક જોવા લાગ્યા. ધડીક અમ્પાકલી તો ધડીક બૂલથાં તો વળી ધડીકમાં હીરાજડિત કહ્યુંફૂલ હાથમાં લઈને લાવ પૂછતા બધ છે ને એક કાર મૂકતા બધ છે. અંતમાં પોતાની 'ધરમાની' માટે એક જડાવ હાર પસંદ કર્યો. જેની કિંમત રૂપિયા પંદરસો હતી. મને પૂછ્યું: 'કેમ ભાઈસાજ! ખરાબર લાગશેને તમારી ભાભીસાહેબને?'

'બેલાચાક દીપી ઊઠશે.' મેં ચલાવ્યું.

'સાથે જ?'

મેં જવાબ આપ્યો: 'ત્યારે શું આ કાંઈ મનક છે?'

અને નવાબે નિશ્ચય કરતા અવાજે ઝવેરી સાથે જોઈ કહ્યું: 'આને જરી એક તરફ રાખી મૂકો. પંદર તારીખના રોજ હું જાતે આવીશ યા તો કાઈ માણસ આવી કિંમત આપી જશે ને હાર લઈ જરી.'

ઝવેરીએ વિનયપૂર્વક બે હાથ બેગા કરીને નમસ્કાર કર્યા અને અમે એ ઝીલી અક્કક પગલે નીચે જતરી આગળ વધ્યા. મને નવાબની હાલત ઉપર હસવાથી વધારે દયા અને દયાથી વધારે હસતું આવતું હતું. અને નવાબ તો ધીર ગંભીર પગલે આગળ ચાલ્યા જતા હતા ને પાછળ હું ખેંચતો હતો. થોડા વખત એમ ને એમ ચલાવ્યા બાદ એકદમ મારી તરફ મોં કરીને નવાબે કહ્યું: 'મેં એક ફારને પૂછ્યું હતું. એણે તો આ નંબર ૩૧૩૫૬ ખૂબ જ શુકનિવાળ છે

એમ કહ્યું છે. મેં એને ફૂલા કરવા કહ્યું છે. અરે વાર! મને તો ચારે ય તરફથી બસ કામચાખી કામચાખી જ દેખાઈ રહી છે. અને કાલ રાતે સ્વપ્નામાં પણ એને જ મળતી વાત: એક હાથમાં શકરું લઈને બીજા મારું હું; પણ એકલો નહિ હો. સાથે તમારી ભાભીસાહેબ પણ —કામમાં અહમદને લઈ ને—સાથે સાથે પોકાર પાડીએ છીએ. મેં તો સ્વપ્નામાં પૈસો લેવા હાથ લાંબાએ અને ખાલી હાથ તમારી ભાભીની છાતી પર નેરથી પડ્યો. એ બેખાકળી જગી મઈ. હું પણ જગી ઊઠ્યો! મેં એને સ્વપ્નાની વાત કરી. પહેલાં તો એ થોડી વાર મૂંઝી જ રહી, પછી કાંઈ માદ કરતાં બોલી: અમે નાનાં દત્તાં ત્યારે નજમાચાચી કહેતાં કે આપણને જે સ્વપ્ન આવે એથી ઊલટી જ વાત ખરેખર બને જ. આનો અર્થ તો એમ જ થયો કે હું સાથે જ અમીર બનવાનો છું.

મેં ઘણી મુશ્કેલીથી હસવાનું શકતાં કહ્યું: 'વાહ! સ્વપ્ન તો ખરેખર શુભસૂચક છે. અને પેલા ફારના કહેવા મુજબ નંબર પણ શુકનિવાળ છે.'

નવાબે છાતી ફુલાવતાં કહ્યું: 'કેમ ત્યારે તમે જ મને આવી બાબતમાં નિરાશ રહેવાનું કહેતા તા ને!'

મેં કહ્યું: 'મારા કહેવાનો પણ એ જ આશય હતો કે એવી નિરાશા બાદ કામચાખીની સાચી ખુશી ખરેખર અનુભવી શકાય.'

વળી થોડે દૂર પહોંચતાં જ નવાબે એકદમ અટકાવે સામેને પ્લેટ બતાવતાં કહ્યું: 'આ જ સામેની જમીન જેની હું હંમેશા જીતે કરું છું.'

જમીન તો ખરેખર મોકાની અને સરસ છે. પણ ચરત એટલી કે ખરસામાં નાણાં હોય તો જ. પરંતુ અત્યારે તો અમારે સ્વયં મોટે જ મિથાં બનવાનું હતું—દયા તરવાડીની વાડી જેવી વાત હતી. મેં જમીન જોઈ સંતોષ જાહેર કર્યો: 'ખરેખર જમ્યા તો બારે મોકાની પસંદ કરી નવાબ સાહેબ!'

'કેમ ત્યારે હું નંતો કેતો વાર! જમીન માલેક જે હવે અનુભવી બોલે તેમ છાતી ફુલાવતા નવાબે કહ્યું: 'અરે બાઈ મારા મારા કાન પાસે મોં લાંબીને ધારેથી પણ ઉતાવળે બોલ્યા 'આ તો સત્તરને બલે સાતમાં જ હો! મફત છે મફત જ.' એની ખુશીમાં દેખીતી હા મેળવતાં કહ્યું: 'ખરેખર મફતમાં

આવી એમજ કહેવાય. આનું નામ નસીબની બલિહારી !
નવાજ પોતાની છત્રી વડે જમીન ઉપર કંઈ
લીટા ફેરી રેલા હતા. પછી મારી તરફ જોતાં ગંભીર
અવાજે બોલ્યા : 'હં તારે બોલો, આનો પ્લાન તો
કાઈ અંધજન ઈજનેર પાસે જ કરાવશું ને !'

મેં કુલાવતાં કહ્યું : 'અરે યાર ! કાઈ હિંદુસ્તાનીને
સોંપી આપી વાતે બીધી ન મારી ખેસતા.'

નવાજ મરક મરક હસતાં બોલ્યા : 'શું કીધું ?
હિંદુસ્તાનીને ! એવો મૂરખ ધાર્યો ! આ તો એવી
શાનદાર કાઠી ખનશે. બસ એવી...! ફર ફરથી લેકો
જેવા માટે આવશે.'

બીજા હતા ત્યાંથી મને થોડે દૂર બેંચી લઈ જઈને
છત્રી વતી ચીંધતા કહ્યું : 'હં જુઓ પછે એક ત્રિજા-
લુમાં બાગ ખનશે ને વચ્ચે ઝૂંલો રહેશે. ને અહીંયાં
નોકરો માટેની આઠી. પેલી ચેર મોટર ચેરજ.' મેં
માથું નમાવી અનુમોદન કયું.

નવાજે આજણ ચલાવે રાખ્યું : 'તો પછી કાલે જ
પ્રાઈ કામેલ નકશાનીસ પાસે જઈને નકશાની રૂપરેખા
તો લઈ આવીએ. હં જુઓ નહકમાં તાર ઓફિસ,
ઇલેક્ટ્રીક પાવર હાઉસ અને રેસન ચોકનું નાકું
અને ચારે બાજુ ખૂલી વિશાળ જગ્યા...બસ ધાર !
રંગત રહી જશે રંગત.'

મેં ફરી માથું હલાવી હામાં હા મેળવી અને
બીજા કેટલાય હવાઈ કિલ્લા રચતા નવાજ સાથે
ધરે પાછો ફર્યો. આજના રીખ્યા છેવટ એમ નક્કી
કયું કે હવે લોટરીનું ઈનામ ખૂલવાની તારીખ
સુધી નવાખતે મળવું જ નહિ. ધરે આવી ચડે તો
અંદરથી જ કહેવરાવી દેવું કે હાલ હાલ બગરે ગયા
છે અને બગરમાં સામે મળી ગય તો આંખો ફરતો
નજર ચૂકવી ચાલ્યા જવું.

પરંતુ જે દીધી મેં મળવાનું બધ કયું તેને
વળતે દીધી નવાખે જ મારે ત્યાં સવારસાંજ નિય-
મિત આવવાનું રહે કયું. આજની ગોઠવણથી
અંદરથી જ જવાબ આપીને નવાખને પાછા કાઢતો
હતો. પરંતુ એકવાર એવું બની ગયું કે હું બહાર
ઑટલે છાંકરને સમજાવી રહ્યો હતો ત્યાં એકાએક
આવી ચડ્યા. મને જોઈ ફરથી સલામલેકમ કરતા
બોલ્યા : 'અંજ સરકાર ! આપ તો છંદે ચાંદ બન

ગયે હો. ત્યારે આવું ત્યારે બસ 'ધરમાં'થી એક જ
જવાબ કે હાલ હાલ બહાર ગયા. હું તો આ બગલમાં
નકશો દર્જાવીને જ રૂં છું. લો જુઓ આ રહ્યો.'

'અરે શું વાત કરું ? લાઈસાન્સ ! હમણે તો
નવા સાહેબ આગ્યા છે તે ઓફિસ ટાઈમ ઉપરાંત
પ્રથુ રોકાઈ જવું પડે છે. પ્રાઈ આકબોપાકસો ધરે
આવીને જલદી બહાર ફરવા નીકળી જાઉં છું.'

નવાખે સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરતાં સચિત મુખે
કહ્યું : 'અને આ જુઓને ૧૫મી તારીખ ચર્ચ ને
૧૭મી આવી પછુ હજુ લોટરીના પરિણામનું કાંઈ
કેમ બહાર ન આવ્યું ?'

મેં આશ્ચર્યમાં કહ્યું : 'આજકાલમાં આવી જ
જવું નેઈએ.'

નવાખે મસ્ત બાવે કહ્યું : 'ચેર એ તો જ
ખનવાનું છે તે જ ખનશે. લો આ નકશો તો જુઓ.'
કહી નવાખે મારી સામે નકશો ફેલાવીને મૂકી દીધો.

જેવા અને નીચું વળી એમાં જોતા હતા ત્યાં
ટપાલીએ આવીને ટપાલનો થોકો મારી સામે ધર્યો.
અને ઉતારને ઉતારને પહેલા છાપું બોલી લોટરીના
પરિણામની કાલમ શીધી જેવા લાગ્યા. નવાખે ચર્ચમાં
ઠીક કરીને બાંધે ચકાવતાં વધારે નહક આવતાં અખ-
બાર ઉપર આક્રમણ કરતી દબે નં. ૩૧૩૫૫૬ ની
બોજ કરવા માંડી.

અર્થોએક કક્ષાક તો એમાં ખાખાંબોળાં કર્યાં.
નંબર લાગ્યો હોય તો મળી આવે ને ! અતે ચાકાને
બારે અવાજે નવાખ બોલ્યા : 'હં આમ કેમ ?'

મેં પછુ મેં વીલું કરી જવાબ આપ્યો : 'કંઈ
પછુ સમજમાં આવતું નથી.'

નવાખ સ્વર્ગ આશ્વાસન લેતાં બોલ્યા : 'અચિતં
આમાં ગડબડ થઈ છે. જુઓ લો, નં. ૩૧૩૫૫૫
અને પછી ને. ૩૧૩૫૫૭ ઉપર રૂ. ૧૦૦૦) વાળું
ઈનામ પછુ લાગ્યું છે. તો પછી વચ્ચેનો મુકાનો.
નંબર ક્યાં ગૂમ થઈ ગયો ? જરૂર આમાં કંઈક
બૂલ છે.'

નવાખને અહેરો ફિક્કો ફૂલ થઈ ગયો અને રકમસ
જેવો દેખાવ થઈ રહ્યો હતો. અત્યારે હવે એને થયેલા
આધાતમાંથી કેમ સાચવી લેવો એનો જ વિચાર મને
ચતો હતો. કંઈક નવી પ્રવૃત્તિ તરફ પ્લાન બેંચું તો

કદાચ આઘાત હજવો પડશે એમ સમજી મેં નવાજ-
ને દિવાસો દેતાં કહ્યું: 'આવી જુલો વારે વારે
બનતી જ હોય છે. સાચાં નંબર રહી જાય અને વળી
પાછળથી સમાચાર આવે. તમે એમ કરોને... !'

-ફખતા માણસને તરણું મળ્યા જેવું થયું. નવાજે
કહ્યું: 'ભારે તો તારધરે જઈ તાર મુકી પુછાવી લેતું ?'
મેં કહ્યું: 'હા એ જ. એક ઉપાય છે.'

નવાજ કોઠીનો પ્લાન એમ જ બિડતો ઠોડીને
ઉતાવળે તાર કરવા બિપજા. હું પાછળ પિયારતો રહ્યો:
નસીબની બલિહારી છે, નહિતર એનું હૃદય જ બંધ
કેમ પડી ન ગયું એ જ મને હજુ મુઠી સમજાયું નથી.
મૂળ દિ'દી ઉપરથી

મુખર્ષી, સિદ્ધીશ ધનિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
હુકમનામાં કરાવવા, લેણું વસૂલ કરવા
લખો યા મળો
મંગનલાલ એચ. ભટ્ટ

આંતરપ્રાંતીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ,
મુખર્ષી બિહારી, સી. પી. ટન્ક
મુખર્ષી ૪

પ્રણયત્રિકોણની અનોખી
નવલકથા

બિમિલા

લેખક : પારાશર્ય

સમકાલીન સાહિત્યમાં ખરે અનિરુદ્ધિ રૂપ
ચલ્યાય ને તેથી ફરી ફરી રસારવાદને પાત્ર
હોય તેવાં ૧૯૪૩નાં ચલ્લર પુસ્તકોમાં
'બિમિલા'ને સ્થાન છે. (માનસી)

કિંમત ૪-૮-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ-ભાવનગર

કહાની

મેસર્સ એ. એચ. બીલરના
રેલવે બુકસ્ટોલ પર વેચાય છે.

સરસ્વતી સાહિત્ય શ્રેણી

શુભચાતના પ્રસિદ્ધ લેખકોની જુદા
જુદા પ્રદેશની વાર્તાઓ, સાદસ-
કથાઓ, જીવનકથાઓ આપતી શ્રેણી

સર્પચંડ [પૌરાણિક કથા]

લે. મધુર

નવું જીવન. [અભિનવ નવલિકાઓ]

લે. નાથલાલ દવે

જૂનું દેશતર [ઉમાર અને ફેસલાકથાઓ]

લે. મુનિકુમાર મ. ભટ્ટ

ભૂતાવળ [રામાયક જૂતવાર્તાઓ]

લે. મધુર

દેવકુસુમ [દેવકથાઓ]

લે. પારાશર્ય

પ્રવાસકથાઓ [સાદસવાર્તાઓ]

લે. મૂળચંદ્ર મ. ભટ્ટ

મથુરપ્રસાદની વાતો [અનુભવકથાઓ]

લે. મુનિકુમાર મ. ભટ્ટ

અર્ધવા [રસલક્ષી નવલિકાઓ]

લે. પ્રણાદ પારેખ

રંગદાની [મનોરમ નવલિકાઓ]

લે. ત્રિવિધમ

૧૦૦ પાનાંની દરેક પુસ્તિકાનો રૂ. ૧)

મુખ્ય વિષયો

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

મુખર્ષી, અમદાવાદ

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ : ભાવનગર

અચ્ચાંઓનાં દરેક દરદો માટે વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતાની બનાવેલી-રજીસ્ટર્ડ કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી

એક અમૃતતુલ્ય દવા છે
માટે આજેજ એક ડબી મંગાવી તમારાં બહાલાં અચ્ચાંઓને અનેક
દરદોમાંથી મુક્ત કરી તંદુરસ્ત બનાવો. કીં. ડબી એકના બાર આના
ઠે. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી ડીપો આંબાચોક બાવનગ
મુંબઈમાં મળવાતું ઠેકાણું-કેશ કલ્યાણ ડીપો-૧ લી સુતાર ગલ્લીને નાકે-મુંબઈ નં. ૪

મેલેરીઆ તાવને માટે સીલ્વર કોટેડ “ મેલેરીન પીલ્સ ” ૪૩૨
અમારી બનાવેલી ઇપથોગ કરો.
કી. ૧૦૦) ગોળાની બા. ૧ તો રા. ૧. ૨૫) ગોળાનું પોટ પ્રમાણ અર્થે મફત.
પોસ્ટેજ માટે બે આનાની ડીકોટ બાવનગરના સીરનામે બીડી તદ્દન મફત મંગાવી શ્વો.

દેશના નેતાઓ કહે છે કે... સ્વરાજ્ય મેળવવા માટે શુદ્ધઉદ્યોગ કેળવવો
જોઈએ... સૌ કોણ પોતાના હોષે તૈયાર કરી શકે
તેણું મુગધી અને શુભકારી તેણે બનાવવા માટે આયુર્વેદિક ઠંડા વસાણામાંથી બનાવેલા

કેશ કલ્યાણ મસાલો-વાપરો

કી. ડબા ૧ ના બાર આના-વી. પી. પોસ્ટેજ ભુલું. એક આમાંથી પાંચ રતલ તેણે બની શકે છે.
એકજ અજમાવશથી તેલનો પ્રકાર અને મુલ્ય આપોઆપ સમજવામાં આવશે.
ઠે ૦ કેશકલ્યાણ ડીપો-ખેતવાડી મેનરોડ ૧ લી સુતારગલ્લીના નાકે મુંબઈ. ૪.

બાવનગરના એન્ટ-વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા આંબાચોક બાવનગર.
ગુજરાતના સોલ એન્ટ-મેસર્સ મનસુખલાલ એન્ટ કું. લહેરીપુરા દરબાજા બાજુમાં રોડ વડોદરા.
કાઠીયાવાડના સોલ એન્ટ-જેપી ઇટાલાસ કાળીદાસ કુલ બલર ઠોડીનાર.
ઈટોર એન્ટ-રોડ કુલીયાઈ લેન. પીપલી બલર ઈટોર
અમદાવાદ-મેસર્સ મનુભાઈ લાલભાઈ એન્ટ કું. ૩૦૮/૧ મોંઘીરોડ રતનપોળના નાકા પાસે
કલકત્તા-મેસર્સ નારાયણજી માધવજી ઓં બી. એલ. પાથન એન્ટ સન્સ. નં. ૭૦ કેર્મીંગ સ્ટ્રીટ.
નાસીક-મેસર્સ બંસીલાલ પ્રધર્સ દવાવાળા ભદ્રકાળી રોડ વિન્યા સીનેમા સામે.
સોંદિવાઈ (ડી. ચાંદા) રા. નાંખરદાસ ત્રીવેદનદાસ જનરલ મરચાંદ મું સોંદિવાઈ

એન્ટ-સી માટે લખો:-કેશ કલ્યાણ ડીપો-મુંબઈ. ૪.

મુંમે તેવી આકરી સજ સહન કરવા તૈયાર છું પણ દેશનું અપમાન મારાથી

અંદારથી સહીના સંખ્યાકાળે પશ્ચિમના રાજ્યો
ચીન ઉપર તૂટી પડ્યાં. જર્મની ક્યા ઉચાઉ અખાત
ગળી ગયું. ઘિટને વેદાધિ પડાવ્યું. રશિયાએ આર્થિક
બંદર લીધું અને ક્રાન્સે ક્વાંગચાઉનો દરિયો લાડે છીનવ્યો.

ગોરાઓની આ તરાપ સામે ચીન મુરત જ
સાવધાન હતી. ગયું. જન્મભૂમિને જકડાઈ રહેલી
શુધામીની બેડીથી ચીનાઓના પ્રાણ અકળાઈ જાયા.

અને... પરદેશીઓની સત્તાની ધૂંસરી ફેંકી દેવા
ચીને પ્રયત્નો આદરી દીધા, રાજ્યવલિવટના સમાને
નાખૂદ કર્યો. દેશના સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરવા માંડ્યું.
યુવાનોને ખડતલ બનાવવા લશ્કરી શાળાઓ ખોલી.
અને ઊંચા પ્રકારની તાલીમ આપવા જાપાનથી
શિક્ષકો બોલાવ્યા.

પાઓતાંગે નગરમાં એક લશ્કરી શાળા હતી.
સેંકડો યુવાનો તેમાં તાલીમ લઈ રહ્યા હતા. એમના
હૃદયમાં સ્વદેશની આઝાદીની ચિનગારી જલતી હતી.

શાળામાં આરોગ્યશાસ્ત્રનો વર્ગ ચાલતો હતો.
જાપાની શિક્ષક જંતુસાત્ર સમજાવતા હતા. મેજ
ઉપર માટીનું ટેકું પડ્યું હતું તે ઉપાડીને તેમણે
કહ્યું: 'આ ટેકામાં ચાલીસ કરોડ જંતુઓ સમાયેલ
છે. આ ટેકાને તમારા ચીન દેશ સાથે સરખાવી
ચકાવ.....'

શિક્ષક આગળ બોલે એ પહેલાં જ એક નાનકડો
યુવાન ઊભો થઈ ગયો. શિક્ષકના મેજ પાસે એ
કપભેર જઈ પહોંચ્યો. મેજ ઉપરથી એણે માટીનું
ટેકું ઉપાડ્યું. નેરથી પછાડીને ટેકાતા તેણે બાહ

સહન કેમ થાય ?

લેખક 'શ્રી'

ટુકડા કરી નાંખ્યા. એક ટુકડો ઉપાડીને શિક્ષકને
તેણે પૂછ્યું: 'જાપાનમાં પાંચ કરોડ મનુષ્યો વસે છે.
એ પાંચ કરોડ આ એક ટુકડામાં ખદબદતાં પાંચ
કરોડ જંતુઓની બરાબર જ છે ને સાહેબ ?'

યુવાન વિદ્યાર્થીઓનાં હૃદય મરડી જાય.

શિક્ષક ગુસ્સે થઈ ગયા. તેમણે વિદ્યાર્થી યુવાનને
કરડાકામાં પૂછ્યું: 'તું ક્રાંતિકાર લાગે છે.'

યુવાને કહ્યું: 'એમ આડો પ્રશ્ન ના પૂઝો. મારું
કહેવું એટલું જ છે કે મારી સરખામણી ધરિત છે
યા નહિ ?'

શિક્ષકે આ બનાવની મજા ઉપરીને કરી અને
આ યુવાનને માટે સખત સજા માગી.

ઉપરીએ યુવાનને બોલાવ્યો. યુવાને અધી હકીકત
જણાવી કહ્યું: 'ગમે તેથી આકરી સજા સહન કરવા
તૈયાર છું. પણ દેશનું અપમાન મારાથી સહન કેમ
થાય ?'

ઉપરીએ યુવાનની દિમત માટે ખૂબ ધન્યવાદ
આપ્યા.

આ યુવાન તે આખી જિંદગી ચોતાના દેશની
સેવામાં અર્પણ કરનાર, ચીનના સરમુખસાર
ચાંગકાઈ શેક.

અનેક રોગની એક જ દવા જીવનધારા

કાલેરા, સંમ્રદણી, ચરદી, હાંથ, પગ, માથું તથા બદનના કુખાવો, પાણીવિકાર, સંધિવા, અશક્તિ,
સોજા, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાત-દાઘમાં કળતર, ઝેરી ડંખ, પ્રદર, પ્રમેદ, મોઢાની
ફુગ્મિ, પેટની ચૂકે, યજા, પેટ-પેડુનો કુખાવો, અયુક્ત, દરેક જાતના તાવ, ધા પડવો, સોજી નીકળવું
ક્રિયાદિ અનેક જાતનાં દરોહોમાં તેમજ રહેને, રડીમર થા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઈ
પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિંમત મોટી બાટલી રૂ. ૧૧૧, વચલી બાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની
બાટલી રૂ. ૧૧૧ ચો. બુલ્ડ. દરેક ટેકાએ વેચાલ છે.

રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જેનરા' નંબર ૩૦૨

જે. એન. શેઠના-નડીઆદ

એમાં દાનવોના શુરુ શુક્રાચાર્ય પાસે કય સંજીવની વિદ્યા શીખવા જાય છે



લેખક
મયૂર

દેવ ને દાનવ

સંજીવની વિદ્યા

પ્રજ્વાલએ આજાદ યુક્તિ લડાવી. તિલો-
તમા બનાવી કાઢી. સુંદ ઉપસુંદને ઠેકાણે કરી
દીધા. દેવોને સ્વર્ગનું રાજ્ય મળી ગયું અને
રાક્ષસો પલાયન થઈ ગયા. પણ એથી દાનવો
જરાકે નાહિંમત થયા ન હતા. તેમનું જોર
જરાય એણું થયું ન હતું. રાજ રાજ લડાઈ એ
ચાલુ જ હતી. રાક્ષસોનાં ધાડાંનાં ધાડાં સ્વર્ગ
ઉપર ચડી આવતાં, લશ્કરો સામસામાં અથડાતાં,
ધમસાણની લડાઈ એ મચતી અને બન્ને પક્ષો
કચરધાણ નીકળી જતો, પણ એમાં દાનવોને
કશું જ નુકસાન ન હતું. એમના શુરુ હતા
શુક્રાચાર્ય. શુક્રાચાર્ય સંજીવની વિદ્યા જાણે,
એટલે એ તો સંજીવની મંત્ર બાણીને મરી
ગયેલા દાનવોને પાછા સંજીવન કરી દે. દાનવો
તો હતા તેટલાના તેટલા બની જાય. દેવો પાસે
એવું કાંઈ સાધન ન મળે. એમના શુરુ બૃહ-
સ્પતિ. એમને કાંઈ સંજીવન વિદ્યા આપડે
નહિ. એટલે દેવો તો મરે તેટલા એાછા થાય.
આમ એમની સંખ્યા એાછી થતી જાય. એમનું
જોર ઘટતું જાય.

દાનવો આમેય બળવાન અને એાછામાં
પૂરું એમના પક્ષમાં સંજીવની વિદ્યા. પછી
પૂછવું જ શું? દેવોના પક્ષમાં પ્રજ્વાલ અને
નારાયણ ખરા. પણ એ તો બીડ પડે ત્યારે લેર
કરે. એથી શું વળે?

દેવો ખરેખર મૂંઝાયા હવે કરવું શું?
આમ ને આમ લડાઈ ચાલુ રહેશે તો આપણે
ખડાસ થઈ જશું. આંનો કાંઈક માર્ગ કાઢવો
જોઈએ. દેવોને થયું કે આપણા શુરુને પણ
સંજીવની વિદ્યા આપડી જાય તો કેવું સારું?

દેવો પહોંચ્યા શુરુ બૃહસ્પતિ પાસે. માંડીને

વાત કરી. શુરુએ માથું ધુણાવ્યું. 'હું કોઈ
શુક્રાચાર્ય પાસે જાઉં નહિ. એમાં મારી આજ
શી? અને જાઉં તો પણ શુક્રાચાર્ય કાંઈ સંજીવની
વિદ્યા શીખવે નહિ. મારું એમાં કામ નહિ.'

શુરુ બૃહસ્પતિને એક પુત્ર હતો. એનું
નામ કચ. કચ ઘણો ચાલાક. દેવોને થયું ચાલે
કચને સમજાવીએ. એ આપણું કામ કરી
આપશે. તેઓ બધા કચની પાસે ગયા. કચને
કહે: 'તું અમારું કામ નહિ કરે?'

કચ કહે: 'જરૂર કરીશ. કહેા શું છે?'

દેવો કહે: 'તું શુક્રાચાર્ય પાસે જઈ
સંજીવની વિદ્યા શીખી લે.'

કચ કહે: 'શુક્રાચાર્ય પાસે જાઉં તો ખરો
પણ એ મને સંજીવની વિદ્યા શીખવશે?'

દેવો કહે: 'એ તો ભાઈ તારી હુશિયારી
ઉપર આધાર છે. આમ ને આમ તો થોડા જ
શીખવાના હતા? દુસ્મનપક્ષમાં છે ને! પણ
લાગ આવે ત્યારે શીખી લઈએ.'

કચ-કહે: 'જાલે તો જાઉં.'

શુક્રાચાર્ય દાનવોના રાજા વૃષપર્વાને ઘેર
રહે. કચ તેમની પાસે પહોંચ્યો. પ્રજ્વાલ કરી
જાલો રહ્યો. કહે: 'હું અંગીરાનો પૌત્ર, બૃહ-
સ્પતિનો પુત્ર. મારું નામ કચ. આપની પાસે
વિદ્યાક્યાસ કરવા આવ્યો છું.'

શુક્રાચાર્ય કહે: 'વિદ્યાક્યાસ કાંઈ રમત-
વાત નથી ભાઈ.'

કચ કહે: 'તમે કહેશો તેમ કરીશ. તમે
કહેશો ત્યાં સુધી રોકાઈશ.'

શુક્રાચાર્ય કહે: 'એાછામાં એાછા હજાર
વરસ લાગશે.'

કચ કહે: 'જાલે હજાર વરસ રહીશ.'

શુક્રાચાર્ય કહે: 'મારું બધું કામ કરવું
પડશે.'

કય કહે: 'બધું કામ કરીશ.'

શુકાચાર્યને કયને પોતાને ત્યાં રાખવાની ઇચ્છા ન હતી. ગમે તેમ તોય તે દાનવોના હુશ્મન દેવોના શુરનો પુત્ર હતો. દાનવોને પણ કય પોતાને ત્યાં રહે એ કદાચ ન ગમે. એટલે તેઓ ગદ્ગદાંતલાં કરતાં હતાં. પણ કય એમના માથાનો હતો. એણે તો શુકાચાર્યે જે જે ચરતો કહી તે બધી કબૂલ રાખી. પછી તો બીજો રસ્તો જ ન હતો. પોતાને ઘેર વિદ્યાભ્યાસ કરવા કોઈ શિષ્ય આવે એને ના ન કહી શકાય એવો એ કાળનો ધર્મ હતો.

વળી કય શુકાચાર્યનો પણ ભત્રીજો થાય. બ્રહ્માના પુત્ર બૃહુ અને અંગીરા. બૃહુનો પુત્ર શુકાચાર્ય. અંગીરાનો પુત્ર બૃહસ્પતિ અને તેનો પુત્ર કય. એ હિસાબે કય શુકાચાર્યનો ભત્રીજો થાય. વળી એ બધી ચરતો કબૂલ કરતો હતો. પછી એને ના કેમ પાડી શકાય? શુકાચાર્યે કહ્યું: 'ભલે તો ખુશીથી રહે અને વિદ્યાભ્યાસ કર.'

કય તો શુકાચાર્યને ઘેર રહી અભ્યાસ કરવા લાગ્યો. શુરની બધી આગ્રા ઉઠાવે. તેમની ગાયો ચરાવવા ન્તય. વનમાંથી ફળફૂલ વીણી લાવે. સમિધ આણી આપે. કય એવો આજ્ઞાંકિત કે ધીમે ધીમે શુકાચાર્યને પણ એના પ્રત્યે ભાવ થવા લાગ્યો. કંચની સેવાચાકરીથી એ ખુશ ખુશ રહે.

શુકાચાર્યને એક પુત્રી હતી. એનું નામ દેવયાની. દેવયાની તો ૩૫ ૩૫ના અંગાર જેવી. કય આવ્યો. એટલે દેવયાનીને ખૂબ હોર પડી ગઈ. બન્નેને બારે મેળ પડી ગયો. બન્ને સરખી ઉંમરનાં. સાથે રમે, સાથે હરેફરે, સાથે ભણે. એકબીજા વિના કોઈને ઘડી ચે ન ચાલે.

કય શુર પાસેથી ઘણી ઘણી વિદ્યા શીખ્યો. પણ જે ખાસ શીખવાનું હતું તે સંજીવની મંત્ર શુર શીખવે જ નહિ. કચના મનમાં થયા

કરે ક્યારે વખત મળે અને શુર પાસે સંજીવની વિદ્યાની માગણી કરું. પણ એવી માગણી યઈ ચકે પણ શી રીતે? એને તો શુર શીખવે એટલું જ શીખવાનું. શુર ન શીખવે એવું કાંઈ જ એનાથી ન શીખી શકાય.

કય એક દિવસ વિચારમાં ધૂમસૂમ બેઠો હતો. ત્યાં દેવયાની આવી પહોંચી. કચને ઉઠાસ એઈ એને પણ કાંઈ કાંઈ યઈ ગયું. કચની પાસે બેસી પડી બોલી: 'કેમ. કાંઈ ચરીરે ઠીક નથી.'

કચે કહ્યું: 'ના એવું કાંઈ નથી.'

દેવયાનીએ પૂછ્યું: 'શુરએ કંપકો દીધો?'

કચ કહે: 'ના.'

દેવયાની કહે: 'તો પછી. આમ ઉઠાસ કેમ યઈ બેઠો છે?'

કહેવું કે ન કહેવું એની ધડીક ગઠમથલ ચાલી. આખરે કહી જ નાખવું એમ નક્કી કરી. કચે કહ્યું: 'દેવયાની! હું દેવોનું પ્રિય કરવા માટે અહીં શુર પાસેથી સંજીવની વિદ્યા શીખી લેવા માટે આવ્યો છું.'

દેવયાની એ સાંભળી ચમકી પડી: 'સંજીવની વિદ્યા?'

કચ કહે: 'રોજ રોજ દાનવો સાર્યના યુદ્ધમાં દેવોના સંહાર થતો રહે છે. એમની સંખ્યા ઘટતી ન્તય છે. બે એમ ને એમ દેવોના સંહાર ચર રહેશે તો જગતમાંથી જે કાંઈ સાડું છે, સત્ય છે, સુંદર છે, તંનો નાશ થશે અને દેવળ આસુરી હીલા જ ઊભી રહેશે. દાનવી માયા અને રાક્ષસી અત્યાચારોમાંથી જગતને ઉગારી લેવા માટે દેવોનું તેજ વધે, તેઓ વધુ બળવાન થાય એ જરૂરનું છે. જગતના દૃવ્યાણુ માટે પણ દેવો સંજીવની વિદ્યા બંધે એ અગત્યનું છે.'

દેવયાની કહે: 'પણ એ તો શુર નહિ શીખવે. દાનવોની એ અયોધ સિદ્ધિ છે.'

એટલે-રાણના રેડ થઈ ગઈ. તેણે તો મોટો ઉત્સવ કરી મૂક્યો. આશ્રમમાં પણ બધા ખુશી ખુશી થઈ ગયા.

‘પણ કય લગતો થયો એ દાનવોને કેમ બને ? એમને થયું કે આ તો મોટી આશ્ચર્ય છે. આપણે એને ઠેકાણે કરીએ છીએ ને ગુરુ પાછો સંજીવન કરે છે. દાનવો હોગા મળી વિચાર કરવા લાગ્યા કે આનું હવે કરવું શું ? ક્યારે મારી નાખ્યા વિના બીજે રસ્તો જ નથી. નહિતર એ સંજીવની વિદ્યા જરૂર શીખી જશે. અને ગુરુને તો શી રીતે કહી થકાય ? એ કાંઈ થોડા માનવાના હતા ? એ તો વળી પાછા સંજીવની મંત્ર બજાવવા બેસી જશે અને વળી પાછો ક્યારે સંજીવન કરી દેશે. આ વખતે તો એવું કરવું કે ગુરુ ક્યારે સંજીવન કરી શકે જ નહિ.

એમણે યોજના તૈયાર કરી. લાગ જોઈ ને ક્યારે મારી નાખ્યો. તેના દેહને બાળીને એની શાખ કરી. પછી એ શાખ ગુરુની મહિમામાં એળવી દીધી. બરાબર સમય જોઈ ને એ મહિમાને પાઈ દીધી. આમ ક્યારે ગુરુના પેટમાં આવી દીધા.

‘હાય હવે કાચ મટી.’ દાનવોએ છુટ-બારાનો દમ લીધો.

‘હવે ભલે ગુરુ સંજીવની મંત્ર બજાવી એને સંજીવન કરે.’ દાનવો હસતા હસતા છુટ પડ્યા.

એમને ખાતરી જ હતી કે ગુરુનું પેટ ચીરીને કય કાંઈ બહાર નીકળી શકે નહિ. તેમ યાય તો તો ગુરુનું જ આવી બને.

માથે દાનવોની બીક હતી એટલે દેવયાની ક્યારે બરાબર સંભાળ રાખે. ઘડીએ રેડા ન મૂકે. આમેય કય વિના એને જરા વાર પણ ન સોરવે. ઘડીક કય આપોપાછો થઈ ગયો હોય તો ઘાંધી બની જાય. ગોતવા નીકળી પડે. ચારેકોર ધમાલ મચાવી મૂકે. પણ દાનવો એ દાનવો. માયાના બજાવારા ક્યારે આપોપાછો

કરતાં એમને વાર શી ? દેવયાનીની બધી તકે દારી છતાં ક્યારે દાનવોએ મારી નાખ્યો. ગુરુના પેટમાં પધરાવી દીધો. દેવયાનીને આની કાંઈ જ ખબર નહિ.

ક્યારે ન જોયો એટલે દેવયાની એને ગોતવા નીકળી. ચારે તરફ ફરી વળી, પણ ક્યારે પત્તો ન આધો. રણડી રણડીને પાછી ગુરુ પાસે આવી અને રાવ ખાધી. ‘બાપુ ! ક્યારે પત્તો નથી.’

‘શુકાચાર્યે કંઠાળીને કહ્યું : ‘દેવયાની ! આ એ એક આશ્ચર્ય છે. દાનવો ક્યારે લગતો રહેવા કે તેમ નથી. હું તે કેટલી વાર એને સંજીવન કરીશ ? અને એને કહેવું પણ શી રીતે કે કાંઈ હીમખીમ ઘરલેગો થઈ જા. હજાર વરસની બોલી કરી છે. એ સમય તો પૂરા થયો જોઈએ ને ?’

દેવયાની કહે : ‘બાપુ ! તમારી પાસે સંજીવની વિદ્યા છે, ત્યાં સુધી દાનવો ભલેને ગમે તે કરે કય કાંઈ મરવાનો નથી.’

ગુરુ કહે : ‘તે વારે વારે મંત્ર બજાવવા કરવો ?’

દેવયાની કહે : ‘ઘેર રાખ્યો છે એટલે એના દેહની રક્ષા કરવી એ તો ધર્મ છે ને બાપુ.’

ગુરુ કહે : ‘પણ એ કાંઈ એને દાનવો સાથે વેર બાંધવા થોડું જ કહ્યું છે ?’

દેવયાની કહે : ‘એણે ક્યાં દાનવો સાથે વેર બાંધ્યું છે ? એ તો એને અપ્યાસ કરે છે. આપની સેવા કરે છે.’

ગુરુ કહે : ‘પણ એ દાનવોના થયું દેવોના ગુરુ બૃહસ્પતિનો પુત્ર છે.’

દેવયાની કહે : ‘એમાં એનો શો દોષ ? એ થોડો જ વેર બાંધી અહીં આગ્યો છે ? બાપુ ! એને સંજીવન કરો ગમે ત્યાં હોય એને બોલાવી આપો. એના વિના મને નહિ ગોઠે.’

ગુરુ કહે : ‘ભલે આ વખતે તો બોલાવી આપું છું. પણ વારે વારે મારાથી એ નહિ થઈ શકે.’

શુરુએ મંત્ર ભણવા માંડ્યો તે સાથે તેમના પેટમાં સળવળાટ શરૂ થયો. શુક્રાચાર્ય ચમકી પડ્યા. 'દેવયાની! આ અવાજ તો મારા પેટ-માંથી આવે છે.'

'હૈં!' દેવયાની પણ ચમકી પડી.

'મારા પેટમાં જ સળવળાટ મર્યો છે. કય? તું ક્યાં છે?' શુરુએ કહ્યું.

'શુરુ! હું તો તમારા પેટમાં છું.' અંદરથી જવાબ આવ્યો.

'ભારે યર્ષ, દેવયાની! કય હવે બચવો સુરકેલ છે.' શુરુએ કહ્યું.

'પણ એ તમારા પેટમાં કેમ કરતાં પેસી ગયો બાપુ?' દેવયાનીએ પૂછ્યું.

'હુ દાનવોએ એની રાખ કરી મને પાઈ દીધી હશે.' શુરુએ કહ્યું.

દેવયાની મૂંઝાણી: 'હવે શું થાય?'

શુરુ કહે: 'હવે એ નહિ બચી શકે. એને બચાવવા જતાં મારું જ મોત થાય.'

'બાપુ! ગમે તેમ કરીને ક્યને બચાવો. એના વિના મારું શું થશે?' દેવયાની રડી પડી.

'પણ એ કેવી રીતે બની શકે, બેટા?'

દેવયાનીને એકાએક કાંઈક સૂઝી આવ્યું. તે બાલી બહી. 'બાપુ! એને સંજીવની મંત્ર શીખવી દો ને.'

શુરુ ચમકી પડ્યા: 'સંજીવની મંત્ર શીખવી દઉં?'

દેવયાની કહે: 'એ બહાર નીકળી સંજીવની મંત્ર ભણી તમને તરત જ સંજીવન કરી દેશે.'

શુરુ કહે: 'સંજીવની મંત્ર શીખવી દઉં, દેવયાની? દેવોના શુરુ બૃહસ્પતિના પુત્રને એ મંત્ર ભણાવી દઉં? દાનવોની અમોઘ સિદ્ધિ એના દુરમનોને હવાલે કરું? દેવયાની એ કેમ બને? સંજીવનીને લીધે તો દાનવો દુનિયામાં અમર છે. સંજીવનીને લીધે તો દેવો દાનવોથી

નાસતા કરે છે. સંજીવનીને લીધે તો આજે દાનવો અજેય છે. એમની એ સિદ્ધિ બીજાને આપી દઉં એ કેમ બને દેવયાની?'

દેવયાની કહે: 'તો બાપુ! તમે પ્રયત્ન કરો થોડી જ વહોરશે? તમારા જ ઉદરમાં તમારા સગાને થોડો હજમ કરી શકશે? એ તમારે શરણે આવ્યો છે. તમારો વિદ્યાર્થી બની રહ્યો છે. તમે બીડીને એનો નાશ થોડો કરી શકશે?'

શુરુ કહે: 'પણ હું દાનવોનો પણ દ્રોહ શી રીતે કરી શકું?' દેવયાની! હું દાનવોનો શુરુ છું.'

દેવયાની કહે: 'બાપુ! આ તો આપક-ધર્મની વાત છે. ક્યને જીવતો કરો. બાપુ! એનો વિના હું નહિ છવી શકું.'

દેવયાની તો બરાબરની વાંસે પડી. શુક્રાચાર્ય શુરુને હવે બીજો રસ્તો જ ન રહ્યો. તેમણે કહ્યું: 'બૃહસ્પતિના પુત્ર કય! દેવોના પ્રતિનિધિ કય! શુક્રાચાર્યના શિષ્ય કય! હું દાનવોનો શુરુ શુક્રાચાર્ય તને દાનવોની એકની એક સિદ્ધિ સંજીવની મંત્ર શીખવું છું. તે બરાબર શીખી લે. આ સંજીવની મંત્ર ભણવાથી સુવેલા જીવતા થાય છે.'

કય શુરુના પેટમાં બેઠો હતો. તે શુરુની વાત સાંભળી હરખાઈ ગયો. આખરે જેને માટે આવ્યો હતો તે સંજીવની મંત્ર શીખશે ખરે. કયે અંદરથી જવાબ આપ્યો: 'શુરુદેવ! હું ધ્યાનથી મંત્ર શીખું છું. આપ ભણવા માંડો.'

શુરુ શુક્રાચાર્યે સંજીવની મંત્ર શીખવવો શરૂ કર્યો. આસપાસ દાનવલોકમાં એ સમાચાર ફરી વળ્યા. ચારે તરફ હાહાકાર મચી રહ્યો. દાનવો નિસ્તેજ થઈ ગયા. એમનું અમોઘ રક્ષ આજે દેવો જીતવી રહ્યા હતા.

અને બૃહસ્પતિના પુત્ર કય શુરુ શુક્રાચાર્ય પાસેથી એ રીતે સંજીવની મંત્ર શીખ્યો.

શુરુ પેટ થોડો કય બહાર આવ્યો. પછી

તો સંજીવની મંત્ર ભણી એણે શુરને તરત જ સંજીવન કરી દીધા. ક્યના આનંદનો તો કંઈ પણ ન હતો. હઝાર વરસની મહેનત આજે ફળી હતી. દેવો જેની ઝંખના કરતા હતા તે મંત્ર એ શીખ્યો હતો.

હજાર વરસ પૂરાં થયાં. કચે શુર પાસે ઘેર-જવાની રત્ન માગી. શુરએ તો આશીર્વાદ દીધા અને રત્ન આપી.

પણ દેવયાની કેમ રત્ન આપે? એને તો ક્યની ખરેખરી રહ લાગી હતી. કચ વિના એને ધડી યે ન ચાલે. કચ ચાલ્યો જાય પછી એનું શું થાય? એણે તો કહ્યું: 'તું જાય તો હું મરી જ જાઉં.'

કચે હસતાં હસતાં કહ્યું: 'તો શુરજી સંજીવની મંત્ર ભણી સંજીવન કરી દેજો.'

દેવયાની કહે: 'ક્યાં આ હસવાની વાત નથી. તારા વિના હું નહિ રહી શકું.'

કચ કહે: 'પણ મારે જવું જ નોઈએ, દેવયાની. રહી રહીને ક્યાં સુધી રહી ચકાપ? હજાર વરસ તો રહ્યો. હવે તો શુરજીએ પ્રજ્ઞા રત્ન આપી.'

દેવયાની કહે: 'પણ મેં ક્યાં રત્ન આપી છે?'

કચ કહે: 'તારે રત્ન આપવી નોઈએ.'

દેવયાની કહે: 'તો મને સાથે લેતો જા.'

કચ કહે: 'તેની ઠાણ ના પાડે છે? પણ તું ચે રહી રહીને ઠેટલો વળાત રહીશ?'

દેવયાની કહે: 'તે કંઈ મહેમાન તરીકે ચોડી જ આવવાની છું?'

કચ કહે: 'તારે?'

દેવયાની કહે: 'તને પરણીને જ આવવાની છું હું તો.'

આ સાંભળીને કચ તો આલો જ ગળી ગયો.

તે દેવયાનીના મોઢાં સાડું જ નોઈ રહ્યો. 'દેવયાની! તું શું વાત કરે છે? મારાથી તને કેમ પરણી ચકાપ?'

દેવયાની કહે: 'કેમ ન પરણી ચકાપ?'

કચ કહે: 'દેવયાની! તું શુરની પુત્રી. મારી જાહેન યા. મારાથી તને ન જ પરણી ચકાપ.'
દેવયાની કહે: 'તો એમ જ કહે ને, મારા ઉપર તને પ્રેમ જ નથી.'

કચ કહે: 'જૂન જ પ્રેમ છે. એક ભાઈને જાહેન તરફ જેવું હેત હોય એવો પ્રેમ છે.'
દેવયાની કહે: 'એ ભાઈ-જાહેનની વાત મૂકી દે. તું મારી સાથે લગ્ન કરી લે.'

કચ કહે: 'હું ગૃહસ્થિતો પુત્ર, અંગી-રાને પૌત્ર, શુર શુક્રાચાર્યનો શિષ્ય મારાથી એવું ધર્મ વિરુદ્ધ કૃત્ય નહિ થઈ શકે.'

દેવયાનીએ કહ્યું: 'તો હું તને સાથે લઈશ.'

કચે કહ્યું: 'દેવયાની! તું શુક્રાચાર્યની પુત્રી, ભુશુનિની પૌત્રી છે. જરાક તો વિચાર કર. આ તને સાડું લાગે છે?'

દેવયાની કહે: 'મેં વિચાર કરી મૂક્યો છે. તું હા કહે છે કે ના?'

કચે કહ્યું: 'ના.'

દેવયાનીએ કહ્યું: 'તો હું તને સાથે લઉં છું. તારી સંજીવની વિદ્યા સફળ નહિ થાય.'

કચ કહે: 'ભલે મારી વિદ્યા સફળ ન થાય. હું બીજાને એ વિદ્યા શીખાવીશ. એની વિદ્યા તો સફળ થશે ને! પરંતુ હું તને એક વાત કહી રાખું છું, દેવયાની! તારું આ આચરણ જોતાં કોઈ ઋષિપુત્ર તો તને નહિ પરણે.'

એટલું કહી દેવયાની તરફ જોવાની દરકાર કર્યા વિના કચ રસ્તે પડી ગયો.

કચ સંજીવની વિદ્યા ભણીને આવ્યો જાહેન. દેવોના આનંદનો પાર ન રહ્યો. સ્વર્ગમાં ચારે તરફ આનંદ આનંદ ધઈ રહ્યો. કચને વાજતે ગાજતે સામેયાં કર્યાં. એનું માન તો જૂન જ વધી ગયું. આજે દેવો દાનવોના સંભવડિયા બની બેઠા હતા. એમની પાસે પણ સંજીવની વિદ્યા આવી ગઈ હતી. દેવલોકમાં ઠેટલા ય દિવસ સુધી ઉત્સવ મચી રહ્યો. [ચાલુ]



‘એ ધોર કર્મ છે. એ કર્મને કાઈ નામ આપી શકાય તેવું એ કર્મ નથી. સામાન્ય રીતે કર્મનો પ્રકાર જોઈ તેમને ત્રણ ગુણમાં વહેંચી દેવામાં આવે છે: સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણમાં દરેક કર્મનો સમાવેશ થાય છે. ત્રિગુણાતીત જે પર કર્તા છે તે ઈશ્વર ગણાય છે. એ સૃષ્ટિનો પાળક-પોષક છે. એ સૃષ્ટિનો હાનિકર કર્તા બને છે તે તમોગુણથી પણ અધમ છે. એ કર્તા માટે હજુ વિશેષ પણ શોધાયું નથી. એ કર્મ હું નહીં કરું.’ કન્યાએ કહ્યું.

‘તું કાઈ પણ રીતે તે કામ કરવા ના પાડે છે? હું તેમાં કાઈ ફેરફાર કરી આપું તો?’

‘અધમ કર્મ હું નહીં કરું. આપની પુત્રી છું. ચોતાપણું છોડી આમાં ફરશે નહીં.’ કહી કન્યાએ જવા ધાધું.

‘બેટા! મને વિચાર કરી જોવા દે. થોડી વાર રોકાઈ જા.’ કહી બહા આનંદ થયા.

થોડી વાર રહી જામતાવરમાં આવી બહાએ કહ્યું: ‘બેટા! હું ઉતાવળો થયો તે માટે હામા માયું છું. પણ મારે તને જણાવવું જોઈએ કે અમુક કર્તવ્ય કરવા જ જોઈએ. ચોતાને રૂએ તે વસ્તુ જુદી હોય છે. ચોતાને ન રૂએ છતાં સમજિના કલ્યાણની વસ્તુ જુદી છે. સમજિના હિતનું આચરણ કરવું તેને કર્મ કહેવાય છે. પ્રાણીઓનું હિત લક્ષમાં રાખી તું જો વિચાર કરીશ તો તને જણાશે કે મૃત્યુ-ચર્ચાને તારે સર્વનો વિનાશ કરવો એ ઈષ્ટ કર્તવ્ય છે.’

‘ફરી એ જ વાત!’ કન્યાએ કહ્યું.

‘હું તને વાત સમજાવું.’ કહી બહાએ સ્થિતિ વણીવી બતાવી.

‘મને એ વચન આપો તો હું એ કામ કરવા ચલ્ન કરી જોઉં. થશે તો ફરીશ. હું બંધાતી નથી.’ વિચાર કરી કન્યાએ કહ્યું.

‘પ્રયત્ન તો કરી જો. હું એ જ કહું છું. બોલ શું વચન છે?’ બહાએ કહ્યું.

‘હું જે સ્થાવર-જંગમનો વિનાશ સાધું તેમના અંતઃતરવર આત્માને જરા પણ આંચ આવવી ન જોઈએ.’

‘એ આંચ નહીં આવે. બોલ બીજું શું વચન છે?’

‘મને હું કોઈના વિનાશનું કારણ ન બનું. દરેક

ને પોતે કરેલા કર્મનું જોગવું પડે. હું તેના કર્મનો કર્તા કદી ન બનું.’ કન્યાએ કહ્યું.

‘કમ્પ્લે છે. બહાએ ખુસી થઈ ઉતાવળે કહ્યું.

‘કન્યા હેખતાઈ ગઈ. તેને થયું કે પોતે થોડી બૂલ કરે છે. તે નિશ્ચય જીભી રહી.

‘શું વિચાર કરે છે?’ બહાએ કહ્યું. કન્યાના વિશાળ લોચન આંસુથી ખરકાતાં હતાં.

‘હું કાઈ જગ્ગર બૂલ કરું છું.’

‘ના મૃત્યુ મેટા! ના.’ બહાએ કહ્યું. ‘તું જે ફરશે તે સારું થવા માટે છે. જા. સૃષ્ટિમાંથી લાંબું આયુષ્ય જોગવેલ હોય. તેવા કાઈને લઈ આવ.’

‘જવું કે ન જવું. તેવી પ્રમાણ સ્થિતિમાં કન્યા જીભી નહી.

‘તારા વચન પ્રમાણે તું જા છે તે?’ બહાએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘જાઉં છું.’ કહી પ્રણામ કરી કન્યા માલવા લાગી: આંસુ ભરી આંખે, નીરવ પગે, સ્થામ અંબર ધરી, કર્મો રક્તકમળ લઈ મૃત્યુએ પહેલી વખત મૃત્યુ પર પગ ધર્યો.

મૃત્યુ પરથી મૃત્યુના પાછા આવવાની બહા રાહ જોઈ રહ્યા હતા. ધણી વાર સુધી રાહ જોવાબ્યા પછી પાછાં આવી કન્યા બહાની સન્મુખ ધક-કતી છાતીએ જીભી રહી. તેનાં અર્ધ બીડેલાં પોપચાં મદ્યોત્તી અશ્રુઓ બહાર નીકળ્યાં મથતાં હતાં. અંગ અંગમાં કંપ થયા કરતો હતો.

‘તું જઈ આવી? તને શું થાય છે પુત્રી!’ બહાએ કહ્યું.

‘મારાથી એ કામ થયું નથી. હું તે કરી શકું તેમ નથી. એ નિશ્ચય જણાવવા આવી છું.’

‘વળી તને શું થયું?’

‘મને ખૂબ નવાઈ લાગે છે અને એક થાય છે કે તમારા મનમાં કેમ કશું થતું નથી? હું તમને કેમ સમજાવું?’ નિશ્વાસ દબાવી મૃત્યુએ કહ્યું.

‘શું છે તે તો કહે. હું રડું નહીં તેથી હું કશું સમજાશ નહીં તેમ તું કેમ ધારે છે? કહે તો ખરી રડું. વાત છે?’ બહાએ પૂછ્યું.

‘વિનાશ કરતાં મને દુઃખ થાય છે. મેં એકાજવા-ત્માને લીધો. બહુ પ્રયત્નથી લીધો. એ દેહ આત્મજનો

વચ્ચે ઉત્સાહથી બાવીની વાતો કરતો ખેડો હતો. એના જીવાત્માને એકાએક ઘર્ષ હું ચાલવા, ધાગી. એ દેહ પૃથ્વી પર શિથિલ યર્ષ પટકાઈ પડ્યો. બધાં તેની આસપાસ ફરી વળ્યાં. કોઈ ચડી ગયેલી આંખ જોવા લાગ્યું. કોઈ ઢળી ગયેલ શિર સરખું કરવા લાગ્યું. કોઈ ઢંઢોળવા લાગ્યું. કોઈ જોયે રસ્તે બોલાવવા લાગ્યું. હું સમજતી હતી કે કશું થવાનું ન હતું—તરુણ ખેડો થરાનો ન હતો. પણ એ દરેક સ્વપ્નન એમ માનતું હતું કે એ યુવાન દેહ હમણાં ખેડો યશે, હમણાં બોલશે, હમણાં આલિંગન આપશે. પણ મેં જોયું કે એ સર્વ કલ્પના છતાં પણ દરેકના અચ્ચંખાનો કે બચ્ચો પાર ન હતો. શું બની ગયું હતું એ તેઓ કોઈ રીતે સમજી શકતાં ન હતાં.

‘હું ચાલવા તો ધાગી પણ મારા પગ જીપડતા ન હતા. કોઈ જાણે મારા પગ પકડીને મને પાછી ખેંચતું હતું. મને વિચાર થતા હતા કે જેમની સાથે આ જીવાત્મા નિત્યનું જીવન જીવે છે, જેમનાં સુખ-દુઃખમાં સુખ-દુઃખ અનુભવ્યાં છે એમના હૃદયમાં જીવનનો એક ભાગ ખાલી યર્ષ જવાથી શું થતું હશે! તમે કેમ તે વિચારી શકતા નથી! એક રથજે-થી એક વસ્તુ સહાને માટે ખસી જાય તો એ શું ચાપ છે એ ને તમે કદીપી રાજો તો તમને પણ આ કામ થોગ્ય નથી તેમ આપોઆપ જણાશે. હું એ જીવાત્માનું પુનરુત્થાપન કરીને આપની પાસે ફરી આવી છું. મેં પ્રયત્ન કરી જોયો. હવે હું આપની રજા લઉં છું. મારાથી હવે બને તેમ નથી.’

‘પુત્રી!’

‘પિતામહ!’

‘મારી આશા તારે માન્ય કરવી પડશે’

‘મારો વિનાશ કરી નાખો...જગજગરીથી હું અધમ કામ નહીં કરું.’

‘તારો એ જ ઉત્તર છે!’

‘બીજો કેમ હોઈ શકે!’ કહી પ્રજ્ઞામ કરી કન્યા-મૃત્યુએ ચૂંદડીનો પાલવ આંખ આડે દાબી પોતે નીરવ પગે ચાલી ગઈ. દૂર દૂર દક્ષિણ દિશામાં કોઈ એક અજાણ સ્થળે જઈ, કેટલોયે વિલાપ કરી એ પોતાના જન્મઘેતુ માટે ખેદ પામતી હતી.

અચૂક કાળ પછી જરા મનઃશાંતિ થતાં મૃત્યુ

બેઠી ઘર્ષ અને આસપાસ ફરવાહરવા લાગી. આ મધ તરુણ અને સુંદર સહિનાં પ્રાણી તરફ જો જતી થતાં વિશ્વમાં આવી તેણે આશાભરી દૃષ્ટિ દૃષ્ટિ કરતાં તેના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. શું પાંદડામાં ખરૂડી ફૂટી નીકળી હતી. યશ્વંતર પોપડા વળી ગઈ હતી. વૃક્ષોમાં આ વિહાર મૃત્યુ ખેદ પામી. તેણે પ્રાણીસૃષ્ટિ તરફ નજર જઈ અસંકત થયેલી ગાય ખેડગતે પગે ચાલતી ખરજવાથી રિખાતો શ્વાન પગના નાખ વળી ખંભોળા ઉઠરા પાડતો હતો. જેના સ્કંધ ધસવાને અંગે મૃણુ પડ્યા હતાં એવા બળદને માખીઓ ઊડતી હતી ને બળદ પૂછેથી ઉડી હતો. ખેદ-આશ્ચર્યથી મૃત્યુએ ખીજ બાજુ કરી તો એક વૃક્ષ સ્ત્રી કંઈથી નમેલી ચાલવા કરતી હતી. તેનું શરીર સુકાઈ ગયું હતું તેને આ આવી હતી. ખીજ એક પુરુષના દાંત પડી ગયા. તે વાંસા પરનાં આકાંતી વેદનાથી ખૂબ મારતો એક યુવાન પુરુષાર્થમાં પાછો પડી મનઃકામના ન યવાની માતનામાં રહતો હતો. એક બાજુ ખમી મથેલું બાળક માના ધાવણ માટે પણ અધી આનાકાની કરતું હતું.

ખૂબ તાસ પામી મૃત્યુએ અખિા બધ કરી વિશ્વ પર અખંડ વિજ્ઞાસપૂર્ણ યૌવન, સ્વાસ્થ્ય આનંદને બદલે જરા, સંતાપ, શોગ અને શારી માનસિક વેદનાઓનું આ એકાએક દર્શન કેમ એ વિચારે તે ચડી ગઈ. તુરંત તેને પોતાના ધલ્લાની કલ્પના આવી. એના હૃદયના મર્મ બ અસહ્ય પ્રા પડ્યો. મનમાં ભયંકર તોફાન ચ કરુણતા આવેશમાં એનાં માત્રોમાં કંપારી ગઈ. એ દર્દથી રિખાતાં પ્રાણીઓ તરફ દોડી અને તેમને સિરે હાથ ફેરવ્યો.

‘ખદ્દુ સહન કશું. હવે આ દર્દમાંથી કોઈ છોડાવો.’ એક વૃક્ષ શંગી બોલતો હતો.

‘આ સહન નથી થતું. આમાંથી ક્યારે છુટા એક સ્ત્રી રહતી હતી.

‘આ દેહ કરતાં નહીં દેહ સારો.’ એક વેદના કહેતો હતો.

જેને શબ્દ પણ ઉચ્ચારતાં નથી આવજો
[અનુસંધાન પાન]

ત્યાં વાત આવી કે મીરા ભટ્ટી તખ્તુલાને નહીં પણ તોગુલાને પરણવાની છે

જસદણના મુસાફરી બંગલામાં હું, બેરિસ્ટર સાહેબ અને પોલીસ ઉપરી સાહેબ બેઠા હતા. ઉનાળાના સખત તાપે વ્યાકુળ થયેલાને આસપાસનાં લીમડામાંથી ગળાઈને થડો થયેલ વાયુ શાંતિ આપતો હતો.

પોલીસ ઉપરી સાહેબ બોલ્યા:—તમે તે દિવસ કીક ગપ ચલાવ્યું હો. જેસંગાને ભૂત તો બનાવ્યો અને ઉપરથી પાછો સહેલે ભૂત કર્યો. એ વાત અમારી જેવાને ગમે બીતરે એવી નથી.

બેરિસ્ટર સાહેબ સંમત થયા:—ખરી વાત છે; ભૂત કાઢવાર કાઢના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે એવી વાતો ઘણી સાંભળી છે, અશરીરે દેખા દે છે એ પણ સાંભળ્યું છે પણ આ તો જે શરીર એકવાર નાશ પામી ગયું હોય તે જ પાછું ફરી સજીવન થાય એ તો ગમે બીતરે તેવું નથી.

મેં કહ્યું:—રોકસપિયર કહ્યું છે ને કે આ દુનિયામાં અને સ્વર્ગમાં એવી ઘણી બાબતો છે કે જે આપણી ક્લિસ્ટ્રીએ સ્વપ્ને ન ન કલ્પી હોય, વળી—

પોલીસ ઉપરી:—પણ રોકસપિયર ભૂતકથાનો કહે-
નોરો નહોતો. પણ એમ તો અહીં જ થોડા વખત પહેલાં વગર એંજીને એક ડબ્બો ધસાડાઈ નહોતો ગયો?

મેં કહ્યું:—એક અગ્રેજ પુસ્તકમાં ભૂત કરેલા ટ્રેનના અકસ્માતની વાત મેં હમણાં જ વાંચી છે. વાત તદ્દન ખરી બનેલી છે અને જે સ્ટેશન માસ્તરે એ નજરે નજર નેયેલું તેણે જ કહેલી છે, તેમ જ તેનાથી દૂર રહેલા બીજા પણ તેના એક-એ સાક્ષી છે અને બધાએ એકની એક વાત કહી છે એટલે ખોટી હોવાનો પણ સંભવ નથી. અને તે વાતોમાં ત્રણ બાબતો ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવી હતી.

પોલીસ ઉપરી સાહેબ શંકાયુક્ત ચહેરે મારી સામે નોંધ રહ્યા. પછી તેમના હોઠ ઉપર સ્મિત ફરક્યું અને કહે: 'થાવા ઘો.'

મેં કહ્યું:—થોડાંજિંકે વર્ષો પહેલાં કામલોલ સ્ટેશને થયેલા અકસ્માતની વાત તમે બધાંએ છાપામાં વાંચી હશે. તે દિવસ ત્રીજી ઑગસ્ટ હતી અને દિવસ ઘણો જ પુશનુમા હતો, એટલી સરસ ઝડપ હતી કે તે જ દિવસે આવો ગમખવાર બનાવ બનશે તેનો ખ્યાલ પણ આવે તેવું નહોતું. આ વાત હું બનતાં સુધીએ સ્ટેશન માસ્તરના શબ્દોમાં જ કહીશ.

જે લાઈન ઉપર કામલોલ આવેલું છે, તે લાઈન

ભૂતનું વેર

[મુસાફરી બંગલામાં]

લેખક

૦૦૦૧ ૦૦૦૦૦૨

ઉપર મેલ ગાડીનું. એંજીન ચત્રાવનાર ડ્રાઈવર નામે તખ્તુમા બેઠેલો હતો. હમણાં તો એંજીનનાં નામ પાડવામાં આવે છે તેમ તે એંજીનનું નામ હતું 'રજ-પૂતાણી' અને એંજીન બહુ સારું હતું. પહેલાં તો તખ્તુમા શંકીંગ એંજીન ઉપર બેસતો, પછી ગૂડઝ હાંકતો, પછી તેને નાની લોકલો ઉપર મૂક્યો, પછી મિક્સર ઉપર મૂક્યો અને છેવટે આપણે વધીને તે મેલ ટ્રેનનો ડ્રાઈવર થયો હતો. તખ્તુમા તેના એ એંજીન ઉપર ફિદા હતો અને એંજીનને કાંઈ થાય તો પોતાને નુકસાન થયા જેટલું તેને લાગી આવતું.

તખ્તુમા કાળો, લોંબો, કઠાવર અને સોહામણો લાગે તેવો જીવાન હતો. પણ સાથે સાથે થોડાબોલો, ગંભીર અને અતિશય કોપી હતો. પરિણામે તેને કાંઈ મિત્રો નહોતા. તેના કામમાં તે ઘણો ચોક્કસ હતો અને જલદી ગુસ્સે થતો નહીં પણ એકવાર ગુસ્સે થયો તો પછી તેના ગુસ્સાનો ભોગ બનનારનું આવી જ બનતું. અને તે માટેની ઘણી વાતો કહેવાતી. કેટલાક તેને ડ્રાઈવરનો દુર્વાસા કહેતા, ઘણાખરા તો તેનાથી દૂર જ રહેતા પણ જે સ્ટેશન માસ્તરે મને આ વાત કરી તેની સાથે તેને સારું હતું. ન્યારે પાણી લેના આ માસ્તરને સ્ટેશને ગાડી રોકાતી ત્યારે માસ્તર તેની બેઠે વાત કરતા. અને પછી તો બંને એકબીજા સાથે મળી ખબરઅંતર પૂછ્યા વિના છટા પડતા નહીં. ન્યારે તખ્તુમા 'રજપૂતાણી' હાંકવા માંજો ત્યારે મેઈલ પસાર થતાં બંને ફક્ત સલામ કરી સંજ્ઞા કેમકે માસ્તરને સ્ટેશને મેઈલ જીતો રહેતો નહીં.

કામલોલની આ તરફ એક કોસિંગ આવે છે ત્યાં જેસલ ભટ્ટી કરીને સાંધાવાળો રહેતો હતો. તેની દીકરી મીરા સાથે તખ્તુમા પરણવા માગતો હતો. અને બે તખ્તુમા મેઈલનો ડ્રાઈવર થયો ન હોત તો ચાર ફેરા ફરી વળત. પણ તે મેઈલ ઉપર ગયો, અને મીરાને મળવાનું પણ બોલ્યું થઈ ગયું અને માસ્તરને

મળવાનું પશુ ધરી ગયું. આ વાતને ધણા મહિના થયા નહીં હોય ત્યાં બીજી વાત આવી કે મીરાં બહી તખુલાને નહીં પરંતુ પશુ તોડુલા કરીને પાસેના ગામને ગરાસિયો, જેની પાસે આપના થોડા પેસા હતો અને પરચૂરણ કામ કરી ખાતો અને વરણા-ગિયો થઈને ફરતો તે મીરાંને પરચૂરો એવી વાત ચાલવા માંડી; ત્યાર પછી એકવાર મેઈલમાં પસાર થતા તખુલાના કપાળ ઉપર દુર્ઘમ કોપની રેખા પડેલી હતી તે જોતાં તેણે પશુ એ વાત સાંભળી હશે એમ લાગ્યું. એક બાજુ તખુલા મેઈલ ઉપર જ રહે એટલે મીરાં કે જેસલને એણું મળે અને બીજી બાજુ ફક્ત તોડુલાને કામધંધા એણા એટલે વાર-ધરીએ જાયઆવે એટલે વખતે તખુલા રખડી જશે એમ બધાને દહેશત લાગેલી.

વચ્ચે એક વાત કહી દઉં. જેસલ ભટ્ટી મૂળ તો સારી રિયલિતો ગરાસિયો હતો. લગાઈમાં ગયા પછી તે બાયલ થયો અને તેની મિલકત કોઈ પચાવી પડ્યું. બીજું કોઈ કામ તેનાથી ગાય તેમ નહોતું એટલે આ સાંધાવાળાની નોકરી તેણે લીધી હતી. મીરાં એ તેનો એકલો આધાર હતો. તે સુધીય હતો અને સગમ સમાજની બાળાની જેમ બીછરી હતો. અહીં તોડુલાએ એક યુક્તિ કરી. જેસલ દરેકજ સંજો દર્શન કરવા જતો એટલે તોડુલા પશુ એકા-એક ધર્મિય ધર્મ ગયો અને સંજો દર્શન કર્યા પછી જેસલને મૂકવા આવતો અને બેસતો. લોહાએ પહેલાં માન્યું કે તોડુલા સુધરી અને આરથાવાન બન્યો હશે પણ પાછળથી ખબર પડી કે તેને મંદિરની, દેવની કે ધર્મની કોઈ પડી નહોતી; તેને જેસલ તરફ અનુકંપા જાગી એવું પશુ નહોતું. એ બેંચાયો હતો મીરાં તરફ અને ધણી જ ધીરજથી ધીરે ધીરે તે મીરાંને પોતાના તરફ આકર્ષિતો જતો હતો.

રોશન માસ્તરને ઉચાટ થયા કરતો અને તખુલા આ સાંભળે તો શું કરે તેના વિચાર તે કરતો તેને પૂછવા પશુ માગતો હતો પણ વખત મળ્યો નહીં. તેવામાં એક દિવસ એ રોશને સંલૂન કપાવાનું હતું એટલે ગાડી જરા વધારે ખોટી ચાલ તેમ હતું. એટલે રોશન, મારતરે લાગ જોઈ તખુલાને પૂછ્યું:

‘કાં તખુલા! આ મીરાં બહીને તો તોડુલા

પરણી જશે એમ સાંભળ્યું છે તે ખરી વાત!’

‘ખરું-ખોટું તો નજરે જોયે ખબર પડે. મેં પશુ વાત તો સાંભળી છે. પણ એ મારી નજરે ન પડે તો સારું, કાં કે જો મેં એને બાલ્યો તો પછી તેનું તો આવી જ બન્યું.’ એમ બોલતાં તખુલા બીજી કોઠ્યો અને તેનો ચહેરો જોતાં નક્કી પેઢાનું આવી બન્યું એમ જ લાગે.

આટલી વાત યઈ ન યોઈ ત્યાં તો સિમલ પક્ષો અને ટ્રેન ચાલવા માંડી પણ તખુલાને ચહેરો તે વખતે એટલો લયધર લાગ્યો હતો કે તે કિન્સે તોડુલા અને મીરાં સાથે ન દેખાય તો સારું એમ રોશન માસ્તર ધ્રુવજીતો હતો અને તેણે તો માનતા પશુ માની હતી. થોડા કલાક પછી અકસ્માત થયાનો તાર આવ્યો અને તખુલા તેમાં મરાયાના સમાચાર આવ્યા પણ તેના મનની મનમાં રાખીને મર્યો હતો કે કેમ તેની ખબર પડી નહીં. પછી તો તખુલા સાથેના બીજા કાર્ડવરને મોટીથી બધા સમાચાર પણ મળ્યા. તખુલા હાલતો હલો ત્યાં જ લેવલ ક્રેસિય, પાસે તેણે આ બે જથ્થાને બાલ્યા. કોપથી જથ્થું હમણાં તેની આંખો બહાર નીકળી આવશે કે તાળવું ફાટી જશે તેમ લાગ્યું પણ તેણે તો એજીનની બહાર નીકળી એ બે જથ્થાને ગાળા દેતા ચડે દરી તેમાં તેનો પગ લપસ્યો. તે પત્થર ઉપર બીધે માથે જઈ પક્ષો અને પક્ષો તેવો જ તેનો પ્રાણ નીકળી ગયો. તેને માથામાં વાગ્યું હતું. ખોપરીના અર્ધ ભાગ નીકળી ગયો હતો અને માત્ર તેનો અર્ધો ચહેરો જ દેખાતો હતો. બાળાનો અર્ધ છંદાઈ ગયો હતો. કાકતરે કેસ જોઈને તરત જ કથું કે આવો માર લાગ્યા પછી એક ક્ષણ પણ કોઈ જીવી શકે નહીં.

દસવાર દિવસ સુધી રેલ્વેના નોકરામાં પણ તખુલા અને તેના અકસ્માત વિશે થોડી થોડી વાતો ચાલીને રહી ગઈ અને પછી જુલાઈ પણ ગઈ અને કામલોલમાં બે-ત્રણ જથ્થાએ તખુલાનું જૂત જોવાની વાત કરી પણ તે કોઈએ કાને ધરી નહીં. બીજી તરફ તખુ જોડેજની જગ્યાએ ફ્રાંધિર તરીકે લવજ ગળજર આવી ગયો. અને એમને એમ ત્રણ માસ વીતી ગયા. અને થાવણ માસ આવ્યો. કામલોલથી મેળામાં જવા માટે એક મોટું ટોળું તૈયાર થયું હતું. આવજ

સુદ જહના દિવસની આ વાત છે. કામલોલ પી. કચુ. આર. લાઇન ઉપર આવેલ છે અને તે લાઇનના રનિંગ શેડમાં 'રજપૂતાણી' એ જન રહેતું હતું. જહને દિવસે રાખેતા મુજબ ટ્રેન ઊપડવાને એક કલાક પહેલાં ત્યારે લવજી ગજર 'રજપૂતાણી' ને લેવા આવ્યો ત્યારે તે તેના શેડમાં નહોતું. તેણે પીળે બધે તપાસ કરી તો ત્યાં પણ નહોતું. એટલે ટર્નરની જગ્યા ઉપર તે તપાસ કરવા ગયો. પણ ટર્નર તેની જગ્યાએ નહોતો. પણ પાછા ફરતાં લવજીની ગજર એક ટોળા ઉપર પડી અને તે ટોળા કોઈ બેઠેલા યાત્રી ગયેલ માણસની આસપાસ ઊભું હતું અને ટર્નર પણ તેમાં જ ઊભો હતો. ત્યાં જઈને જોયું તો કોલસી વાળનાર મૂર્છાગત યાત્રી પડ્યો હતો. થોડી વારમાં તેણે આંખો તો ઉઘાડી પણ તે જળપરદસ્ત ધારતી ખાઈ ગયેલા દેખાતો હતો. અને પૂછ્યું ત્યારે મહા મહેનતે મૂળતે અવાજે તે એટલું જ બોલી શક્યો: 'તપુ જડેલો!!'

એ શબ્દો સાંભળી ટર્નર ચમક્યો. 'તેણે પણ તેણે જડેલું જૂત જોયું કે શું?' પછી તેણે વધારે ખુલાસો કર્યો. વાત એમ છે કે હજી અર્ધ કલાક પહેલાં ત્યારે હું 'રજપૂતાણી' ને શેડમાં લઈ ગયો ત્યારે મેં તપુ જડેલને ત્યાં ઊભેલો જોયો. તેનું અર્ધ મોઢું છંદાઈ ગયું હતું અને બાકીના અર્ધમાંથી કોઈ બમ્બકતો હતો. જમણી તરફના છંદાયેલા ચહેરા ઉપરથી લોહી વહી જતું હતું. મારે અહીં ખુલાસો કરવો જોઈએ કે ટર્નરે તપુ જડેલને અકસ્માત વખતે જોયેલો નહીં. પણ અકસ્માત પછી તેના છંદાયેલા ચહેરાનું જે વર્ણન પંચનામામાં હતું તેને આ વર્ણન આબેદુર મળતું આવતું હતું. ટર્નરે કહ્યું કે મને તો એ જોઈને એટલી બધી બીક લાગી કે હું તો બીજી જાણુથી કહી જ પડ્યો અને હજી મારા દિલમાંથી ફડક ગઈ નથી.

આ સાંભળીને વાળનારો પણ ચીસ પાડી ઊઠ્યો: 'ખરી વાત છે. આ તમે બોલ્યા એવી જ રીતે મેં તપુજાને આજે જોયો. મારા હાથમાં કોલસી એવવાનો લાંબો લોહનો દાંડો હતો. તપુજા મારી સામે આવ્યો એટલે મેં દાંડો તેના માથામાં માર્યો પણ ત્યાં તો કાંઈ હતું નહીં. હું તો બીને પડી ગયો. પછી શું થયું તેની મને ખબર નથી.'

બીજા કોઈને પણ ખબર નહોતી. ટટલાક ભણેલા માણસોએ તો આ વાત પણ સાચી ન માની. પણ એમ માન્યું કે આગલી રાતે તેઓ બંને જણા 'માંડા જૂત' નો ખેલ જોવા ગયા હતા એટલે તેમને ઉત્તરગરને લીધે આમ બન્યું હશે. પણ એ ચર્ચામાં વખત ચાલ્યો જતો હતો એટલે લવજીએ પૂછ્યું: કે એ બધી વાત પછી કરને પણ તમે એ જન કયાં મૂક્યું છે તે તો કહો.

'બીજે કયાં મૂકે વળા! એ જન તો એના શેડમાં જ મૂકીને હું પછી તપુજાનું જૂત બાંધ્યું એટલે આ તરફ દોડી આવ્યો.'

'પણ ત્યાં તો એ જન છે જ નહીં.' લવજીએ બાર મૂકી કહ્યું, 'અને આખા યાત્રીમાં કયાંય જણાતું નથી.'

ત્યાં કોઈ કે મક્કરી કરી: 'ત્યારે તો તપુજાનું જૂત એ જન હાંપી ગયું હશે.'

ટર્નરે કહ્યું: 'ઈ વાતમાં શેા માલ છે? મને પૂછ્યા વિના એ જન ખસેડવાની કોઈની મક્કર નથી.' એમ કહી તે એ જનની તપાસ કરવા નીકળ્યો અને બીજા બધા તેની પછવાડે ચાલ્યા, પણ તેમને જે ખાતરી થઈ કે શેડમાં એ જન નહોતું તેમ બીજે કયાંય પણ નહોતું એટલે તેમણે સિગ્નલરને પૂછ્યું પણ સિગ્નલરને પણ ખબર નહોતી; ફક્ત એટલો ખ્યાલ હતો કે અર્ધ કલાક પહેલાં કોઈ એ જનનો અવાજ સાંભળ્યો હતો. પણ રડીમ બરવા લઈ જતા હશે એમ માની તેણે તે ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહોતું. આ જવાબ ઉપરથી એ જન ચાલ્યું ગયું છે એમ તેમને ખાતરી થઈ અને માસ્તરને ખબર આપી. માસ્તરે તારથી પુછાવવાનું યોગ્ય ધારી પુછાવ્યું અને બે-ત્રણ જગ્યાએથી ખબર આપ્યા કે એક એકલું એ જન મળી ઝડપથી હેડલાસની લાઇન ઉપર ગયું છે. આ ખબરથી બધા ગભરાઈ ગયા. એ જન ચાલુ થઈ ગયું છે અને તેની ઉપર કોઈ નથી એટલે જરૂર અકસ્માત થવાનો એમ બધાને લાગ્યું.

આ જાણુ કામલોલ પાસેના જંકશનનો સ્ટેશન માસ્તર કોઈ કામ પ્રમંડે મહાર હતો ત્યાં તેણે એ જનનો અવાજ સાંભળ્યો અને તે વખતે કોઈ ગાડી આવવાનો વખત નહોતો એટલે તેને નવાઈ લાગી અને પાટા ઉપર ઉપરવાસ જોયું તો ખૂબ ઝડપથી

એક એ જીન આવતું હતું. હજી કોઈ પણ વિચાર કરે તે પહેલાં તો એ જીન આવ્યું અને તે 'રજપૂતાણી' હતું. અને તેની ઉપર એક માણસ હતો અને રો-શન માસ્તર સોગંદ ઉપર કહે છે કે તે માણસ તખુબા જોડેલો હતો. એટલે જવાનક એ ચહેરા હતો, એટલી બધીજ એની મુદ્રા હતી અને છંદાયા વિનાના તેના અર્ધા ચહેરા ઉપર વૈરની તુમિની પ્રત્યજ લાલસા દેખાતી હતી. રોશન માસ્તર દિગ્મૂઢ થઈને જોતો હતો ત્યાં ટેલિગ્રાફના યંત્રો અચાજ યથો અને સંદેશો આવ્યો. કે એક એ જીન ચાલુ થઈ છૂટ્યું છે તેને જીને પાટે ચઢાવી દેવું કે જેથી અકસ્માત ન થાય. એ જીન ઉપર કોઈ નથી એમ પણ સંદેશમાં હતું. આ સંદેશો આવ્યા પછી જે બપોર રિયલિ યનાર હતી તેનો રોશન માસ્તરને ખ્યાલ આવ્યો. કામલોલ રોશનને તે વખતે જ મેળામાં જનારાં અનેક ઉતાડુઓથી ભરેલી એક ટ્રેન જોઈ હતી. તેને એમ પણ લાગ્યું કે મીરાં જાડી અને તોચુબા પણ તેમાં હશે અને તેની સાથે એ જીન ઉપર જોયેલ તખુ જોડેલના ચહેરા ઉપર જે આવેલ દેખાશે હતો તેનું કારણ સમજાયું. રોશન માસ્તરે તો કામલોલ તાર કરવા લાગ્યાં. પણ તે વખતે પણ ચેતવણી મોટી પડી એમ તેને લાગતું હતું. અને જાણી તેના લાચ મૂજતા હતા... અને અરેબર તેમ જ બન્યું.

છાખાંઓમાં આ કારણ અકસ્માતનાં ધણું વજન આવ્યું છે. અને આનંદ-કરતાં, ગીત ગાતાં, સારી રીતે ચણવારેલાં માણસો લઈ મેળામાં જતી ટ્રેન જોઈ

હતી. માથે શા બપોર ક્રમને છે તેની કોઈને ખબર નહોતી અને હજી કોઈને કોઈ પણ ખબર પડે તાર પહેલાં તો એ પચાસ ટનનો પોલાલી લાથી કસામના સિત્તરે માઈલની ડાપે આવી ટ્રેન ઉપર તાટકચો, બધા કબજા પાટા ઉપરથી જાપલી પડ્યા. એ જીનમાંથી જોડેલા કાલસાથી ફેટલાક કબજા સળગી જોડ્યા. ફેટલાક ઉતારે તો ત્યાં ને ત્યાં જ તરત મરી ગયાં. ફેટલાકના લાચપત લાગી ગયા. પણ તેની વિગતની જરૂર નથી. મરનારમાં એક તોચુબા હતો. અને એ પ્રમાણે, જીવતાં જે વેર લઈ ન શકાયું તે તખુ જોડેલ એ જીવ થઈ, એ જીન લાંકાને લીધું. તખુ જીવ્યો તો તેને જોયો પણ હતો એટલે તેણે જ જીવ થઈને વેર લીધું તેની સાક્ષી મળતી હતી.

પોલીસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબે કહ્યું: 'આ અકસ્માતના કારણો મારી પાસે આવ્યા હતા તે અને શા છે. રેલવે ભાર્ટી કમિટી નીમી તેની તજવીજ કરાવી હતી. અને ટર્નર, કાલસીયાં, રોશન માસ્તર વગેરેની જુગાની તમે કહેા છે' તેની પછી પણ હતી. પણ કમિટી એવા નિર્ણય ઉપર આવી હતી કે એ જીન સાફ કરનાર હોદ્દાઓએ સાફચી કરતાં રેગ્યુલેટર ખુલ્લું મૂકી દીધું હતું અને એ જીનમાં સ્ટીમ ભરાતાં તે ચાલી નીકળ્યું. આ ઉપરથી બે હોદ્દાને ખરતરક પણ કરવામાં આવ્યા હતા. અને જે બે સાક્ષીઓ તખુમાને જોયાનું કહે છે તેઓ તો 'મંગલા જન'નો એક જોડે આવ્યા હતા તેની અસરથી પણ એમ બન્યું હોય. 'ત્યારે સાચું શું?' બેરિસ્ટર સાહેબે પૂછ્યું. 'આપણને લાગે તે.' એ જવાબ આપ્યો.

અનેક રોગની એક જ દવા જીવનધારા

કોલેરા, સંમહણી, શરદી, લાચ, પગ, માથું તથા જલનનો દુઃખાવો, પાણીવિકાર, સંધિવા, અસક્તિ, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, આસ, દમ, દાંત-દાંમાં કળતર, ઝેરી કંબ, પ્રદ, પ્રમેહ, મોઢાની ફૂગ, પેટની ચૂક, ચળ, પેટ-પેડુનો દુઃખાવો, અમુકજ, દરેક જલતના લાચ, મા પકડો, લોહી નીકળતું છત્તાદિ અનેક જલતનાં દરોમાં તેમજ રેન્ને, સ્તીમર વા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુક જીવધારા. કિંમત મોટી જાટલી રૂ. ૧૦૦, વચલી જાટલી રૂ. ૧૦ અને નાની જાટલી રૂ. ૧૦૦ પો. લુહ. દરેક ડોકલે વેચાય છે.

રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નંબર ૩૦૨

જે. એન. શેઠના-નડીઆદ

શાળામાં પરાણે આપેલા એક રૂપિયા વેડફાઈ ન બચ તેની તલકચદે રાખેલી

‘બોલો, તમે આમાં શું બરા છે?’ આદિધારી બાઈએ પૂછ્યું.

તલકચદે ઇરાદાપૂર્વક નીચું જોઈ ગયો. મેજ પર પાયરેલાં કાગળિયાં તે એકચિત્તે વાંચવા માંઓ. સામે નળે કાઈ છે જ નહિ.

ફંડ ઉધરાવવા આવનાર બાઈએ ફરી કહ્યું. ‘આ રાષ્ટ્રીય શાળાના ફંડમાં આપને શું નોંધાવવું છે?’

તલકચદે બાલુના કારકુનને પૂછવા લાગ્યો, ‘પેલા સલ્કીરાળાનો તુમાર કયાં નાખ્યો? સાહેબે આજ ઉપર મૂકરાનું કહ્યું છે.’ અને પાછો એ કાગળિયાં ફરિયાદ લાગ્યો.

ફંડવાળાબાઈએ કહ્યું, ‘જરા મારી સામે જોશો!’

તલકચદે ચશ્મામાંથી તીણી નજરે તેની સામે જોયું, ‘કમ! ચાની ચરજ છે?’

‘ચરજ નથી. હું તો ફંડ માટે આવ્યો છું.’

‘અહાં ઓફિસમાં બેઠા ફંડ શાનું? ધરે આવજો.’

‘ધરે જ આવવાનો હતો પણ સાહેબે કહ્યું કે અહીં સહુ મળી જશો એટલે એનું ફળતા યશો. સાહેબે એકસો-

એકથી શરૂઆત કરી છે. બોલો, તમારું શું લખ્યું?’

‘આ ખીજા બધા શું કહે છે?’

‘બધાએ લખાવી દીધા, તમે એક જ બાકી છો.’

‘એમ! હાલો જોઈ, કહી તલકચદે વિરલ

હાથમાં લીધું.

ચોટી વાર પાનાં ફેરવીને તેણે ઊંચું જોયું.

‘તે આ ફંડનું શું કરવાના છે?’

‘રાષ્ટ્રીય વિદ્યામંદિર માટે મકાન બંધાવવું છે.

આટલી જૂની સંસ્થાને પોતાનું મકાન તો હેાવું જ

જોઈએ. તમારો શો મત છે?’

‘હા, હા, એ તો ખરાખર છે. મકાન તો બંધાને હોવું જોઈએ. બાકાં ભરી ભરીને હું ચ ફૂલી ગયો છું. કાઈ મકાન બંધાવી આપે તો બોહું નહિ, કેમ અનુભાઈ! તમે શું કહેો છો?’ તલકચદે બાલુના કારકુનને વાતમાં વચ્ચે લાવવા પ્રયત્ન કર્યો.

‘સાચી વાત છે, તલકચદેબાઈ!’ કહીને તેણે પોતાનું કામ ચાલું રાખ્યું.

‘પણ આ તો જાહેર સંસ્થાની વાત છે, વ્યક્તિગત મુશ્કેલીનો એમાં સવાલ નથી.’

‘હા, એ તો હું સમજું છું. જાહેર સંસ્થામાં

ત કે દારી

લેખક
નાથાલાલ દવે

કામ કરે એને વેળા વ્યક્તિગત મુશ્કેલી કેવી? ફંડો કયાં બોલાઈ છે? પણ તમને એક વાત કહી દઉં. આ છોકરા અને છોકરીઓને ભેગાં કરીને તમે નાટક કરો છો એ વાત આપણને પસંદ નથી. આપણને તો ચોકેણું કહેવાની ટેવ. આહારે બવહારે ચ સ્પષ્ટ-વક્તા સુખી ભવેત કેમ, તમે શું કહેો છો, અનુભાઈ!

ધીરજ સાચરીને આદિધારી બાઈ બોલ્યા,

‘અમારા વાર્ષિક ઉત્સવની વાત કરો છો!’

‘હા, એની જ રામાયણ છે તો. નિશાળ એટલે બહુવાનું. એ મૂક પડતું ને આ નાચવાનું ને ગાવાનું તોફાન શું? નિશાળમાં તો છોકરાંવને સારા સંસ્કાર પાડવા જોઈએ તો સહુ એની મેળે પૈસા આપે. આપણે કહેવા ચ શું કામ જીતવું પડે? કેમ અનુભાઈ! ખરી વાત કે નહિ!’

‘એટલે તમારો એવો અભિપ્રાય છે કે અમારે શાળામાંથી નૃત્ય ને સંગીત બંધ કરી દેવાં?’

ત્યાં સાહેબ નીકળ્યા.

‘કેમ તલકચદે! શેની માયાગ્રીક ચાલે છે?

લખાવો, લખાવો કંઈક. દોલતભાઈને નકામો અટા ન ખવરાવાય. વિદ્યામંદિર તો આપણી પોતાની સંસ્થા છે. એ ચલાવવાની જવાબદારી આપણી છે.’

‘હારતો, સાહેબ! એમાં ખીલું શું કહેવાનું હોય?’ કહી તલકચદે રૂપિયા કાઢી આપ્યો.

સાહેબ ગયા. ફંડવાળા દોલતરાય ગયા.

કાચમતી ટેવ પ્રમાણે તલકચદે બચડવા લાગ્યો, ‘રૂપિયો લાઈ ગયો. સાહેબ માથે આવીને બીઠા રહ્યા એટલે ના ન કહેવાઈ. લુલ્લમ છે આ જાહેર સંસ્થાઓ-વાળાનો. પોતાની મેળે ખર્ચ ઉપાડવાની તાકાત નહિ એટલે સેવા ને સંસ્કારની વાતો કરી ગામને ધૂતી ખાધ. એમાં આ દોલતરાય તો ભારે હરામખોર છે. ઉપરીને સળોને વાત એને ગમે ઉતારી દે પછી આપણે તથાવું પડે! પણ આ થાય છે ગેરબ્યાજબી. તમે શું કહેો છો અનુભાઈ?’

બોલાવોલા અનુભાઈએ કહ્યું, ‘ગઈ વાતનો

અસોસ નહિ. તુષ્પત્ત દુનન: અને પાછા એ નીચું જોઈ ગયા.

પણ તલકચંદને તે દિવસે એન ન આવ્યું. પરાણે આપેલા રૂપિયાની વાત તેના મનમાં ખટકવા કરી. મનમાં એણે ગાંઠ વાળી કે ગમે તેમ કરીને એ રૂપિયા પાછો હાથ કરવો. બીજા વળી પોતાને અનાવી શું જાય! એક દિવસ સવારે રાષ્ટ્રીય વિદ્યામંદિરના આચાર્ય મિ. વર્મા ઓફિસમાં બેઠા હતા ત્યાં તલકચંદ તેમને મળવા આવ્યો. 'કેમ, શું ચાલે છે?' કહીને તેણે ખુરશી લીધી.

વર્મા જોઈ રહ્યા. તેને શાળાની મુલાકાતનું પ્રયોજન પૂછ્યું.

તલકચંદે કહ્યું, 'આપણી સંસ્થા તો સારા વિકાસ કરી રહી છે નવું મકાન ચણાવવાની યોજના કરી છે?' વર્મા બોલ્યા, 'હા, જનતાનો સદ્ભાવ છે એટલે જનતા સુધી તો વધી નહિ આવે.'

'ફક ફકલે પહોંચ્યું?'
'શાક હજારની માગણી છે, જનતા સુધી તો રકમ પૂરી થઈ જશે.'

'બહુ સારી વાત. આપને મળવાથી ખૂબ આનંદ થયો.' કહીને તલકચંદે રજા લીધી.

વર્માએ તેનું નામ પૂછ્યું અને સંસ્થામાં રસ લેવા માટે તેના આભાર માન્યો.

આઠ દિવસ પછી તલકચંદ ફરીથી વર્મા પાસે ગયો. આચાર્યને તેણે કહ્યું, 'નવા મકાનનો નકશો જતાવો જોઈ, કઈ જાતની ધ્યાન કરી છે?'

જૂરા રંજનો હાગળ વર્માએ તલકચંદ આંગળ પાયોઈ. અને ઓરડાનાં માપ, બારીની સંખ્યા, શિક્ષકોને ખંડ, કીડાંજાણી જગ્યા વગેરે બધી વિગતો સમજાવવા લાગ્યા.

તલકચંદે કહ્યું, 'આ બે ઓરડા સામેની બાલુએ રાખ્યા હોય તો કેમ?'

વર્મા વિચારમાં પડ્યા. 'કેમ, એથી શું ફર પડે છે?' તલકચંદે હસીને કહ્યું. 'તમે ન સમજ્યા, મારા સાહેબ! એક દાદર આપો બચી જાય છે. બે દાદર મૂકવાની જરૂર ન રહે.'

વર્માને એ વાત સાચી લાગી.

ઈન્જિનેરને તેમણે કહ્યું, 'આ એક દાદર ધ્યાનમાંથી રદ કરવો એવી તલકચંદભાઈની સંચના છે.'

ઈન્જિનેરે પૂછ્યું, 'દાદર રદ કેમ કરાય? તે પછી મકાનની સીમેટ્રી કેમ રહે?'

વર્મા કહે, 'એ તો તલકચંદભાઈ કહેતા હતા એટલે કહું છું.'

ઈન્જિનેરે કહ્યું, 'એ તલકચંદભાઈ કોણ છે?' વર્માએ જવાબ આપ્યો, 'સંસ્થાના એક ડોનર છે. કેટલા પૈસા ભર્યા છે?'

એ તો ખ્યાલ નથી. પણ તે સંસ્થાના કામમ ઘણું ધ્યાન આપે છે.

બીજા મુલાકાત વખતે તલકચંદે પૂછ્યું, 'કોન્ટ્રેક્ટ કેને આપવાનું નક્કી કર્યું છે?'

'કમિટીએ નક્કી કર્યું છે કે હેસાર્લ બ્રધર્સને કામ સોંપવું.' વર્માએ જવાબ આપ્યો.

'અરે, એના હાથમાં ફસાવું આપણને કેમ પરવડે?' તલકચંદે કહ્યું, 'એ તો છે ટાઢા માણસ, બે વરસે ય મકાન નહિ સંધી આપે. અને તેના પાદ શાહી મિલોની તમને ખબર નેહિ હોય. જરા બચકારુ બનો, સાહેબ! એવાને તે કોન્ટ્રેક્ટ અપાતા રશે?'

વર્માએ કહ્યું, 'એ તો કમિટીએ જે નિર્ણય કર્યો તે. હું એમાં શું કરી શકું?'

તલકચંદે બોલ્યો, 'તમે શિક્ષકો એટલે મોદાના મોળા. જરા આત્મખર્ચ કેળવો વર્માસાહેબ! કમિટી આગળ નિર્ણય ફરવાવો એમાં કેટલી વાર?'

ત્યારે વર્માએ પૂછ્યું, 'આપ કોણ છો એ જરા મને જણાવશે?'

તલકચંદે પોતાની ઓળખાણ આપી અને ઉમેર્યું, 'ફકમાં મેં પૈસા ભર્યા છે એટલે સાચું કહેવાનો મને હક્ક છે. એ કોન્ટ્રેક્ટર તો બદમાશ છે, આમ તો સંસ્થાના પૈસા વેડફાઈ જશે. જનતાની પાસેથી આપણે જે પૈસા એકઠા કર્યા છે તેની પાઈ એ પાઈનો સદુપયોગ કરવો એ આપણી ફરજ છે. એમાં ગફલત ચાલે નહિ. મારી તો પહેલેથી એ જ ટેવ. કાં તો પાઈ પણ આપવી નહિ અને આપી તો પછી એ નકાળી ન જાય એની તકેદારી રાખવી. આજ તો કેંક સંસ્થાઓ ફૂટી નીકળી છે. પૈસા ભર્યે જઈએ અને ધ્યાન ન રાખીએ તો તો બાવા થવાનો વખત આવે. કેમ, આપનું શું કહેવું છે?'

તે વખતે તો વર્માએ 'ખરાખર છે' એટલો જ જવાબ આપ્યો. પણ પાછળથી તેમણે ફકમાં પૈસા

બરનારની નામાવલિ કાઢી અને તલકચંદ કેટલા પૈસા
ભર્યા છે તે શોધવા બેઠા. પાંચ હજાર, હજાર, પાંચસો,
સો એમ મોટી રકમો બરનારનાં નામ વાંચતાં વાંચતાં
વર્ષો નીચે ઊતરતા ગયા. ક્યાંય તલકચંદનું નામ ન
જોતાં તેમને નવાઈ લાગી. પહોંચે ફરનારની બૂલ
ધઈ હશે એમ ધીબર તેમને લાગ્યું. પછી પચાસ,
પચીસ, દસ, પાંચ આપનારાનાં નામ તેમણે વાંચ્યાં.
તેમાંય તલકચંદનું નામ ન નીકળ્યું. સંસ્થામાં આટલો
અંત રસ ધરાવનારે કઈક મોટી રકમ ભરી હશે એમ
હજી તેમના મગજમાંથી ખસતું ન હતું. હોલતરાયને
ખોલાથી તેમણે પૂછ્યું: 'જુઓને, આ તલકચંદનામના
ગૃહસ્થે આપણા કંડમાં કેટલી રકમ આપી છે?'

એક રૂપિયાવાળાની દારમાં તલકચંદનું નામ હોલત-
રાયે તેમને બતાવ્યું. ગુસ્સે થઇને વર્ષોએ લિસ્ટ ટેબલ
પર પહોંચ્યું.

વળી આઠ દિવસ પછી ન્યારે તલકચંદ ફરીથી
સલાહ આપવા આવ્યો કે 'લાકડાનો ભાવ બદલાય
છે. ખીમ કરતાં સાગ વાપરીએ તો સસ્તું પડશે.'
સારે આચાર્યે ખિસ્સામાંથી રૂપિયાની નોટ કાઢીને
તલકચંદના હાથમાં મૂકી:

'લો આ તમે બરેલા પૈસા પાછાં.' તલકચંદ
કહ્યું, 'ના, ના. બલેને રહ્યા. ગામમાં આવી સંસ્થા
આલે એ સહુને માટે ગૌરવની વાત છે. અધાની ફરજ
છે કે પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે મદદ કરવી જોઈએ.'

આચાર્યે કહ્યું, 'તમારો સદ્ભાવ છે એ ખસ
છે. મદદની જરૂર નથી. અને કૃપા કરી અમારો કામમાં
આપ જરાં બોહો રસ લો એવી હું વિનંતિ કરું છું.'

તલકચંદ હસ્યો અને આચાર્યને નમસ્કાર કરી,
રૂપિયો ખિસ્સામાં મૂકીને ચાલી નીકળ્યો.

મૃત્યુ

[પાન ૪ નું સંપૂર્ણ]

બાળક ધાણી ફૂટે તેવા તાપમાં તડકાટ મારતું હતું.

આ દશાથી મૃત્યુનું હૃદય ચિરાઈ જતું હતું. આ
બધાં રોગ, દુઃખ, દર્દ, વાતના એ ઘડાએ ઉત્પન્ન
કરીને મૃતિ પર બોલ્યાં છે તે તે પામી ગઈ. તેણે
શરીરને એવા ને બોળખી લીધા. તેઓને લોહી-
તરસી નક્કર દારો અને ઝેરી નબો દત્તા, બિદામણી
અંબો હતી, ફાટેલાં જડયાં દત્તા અને કમકમા
આવે એવા કઈંશ અવાજે તેઓ ધૂરક્તા દત્તા.

'હે શરીર! તમે આ મૃતિ છોડી ચાલ્યા જાઓ.'

આવેશમાં આવી મૃત્યુએ કહ્યું.
'અમને બહાઈવની આરા છે. અમે ખંસવાના
નથી. પ્રાણીના દોષ અને કમના વિપાકમાંથી અમારી
ઉત્પત્તિ કરી છે.' એકસાથે મળીને શરીરને ઉતાર આપ્યો.

કુરુણાના આવેશથી રૂંધાએલા કંઈ તે વધુ બોલી
સકી નહીં. તેના પગ પાસે જ એક બાળક એક
રોગના અસિમય બીજા પંજમાં તડકાટ મારતું
હતું અને એની અસહાયતા નેઈ ખુશી થતો રોગ
દાંત કચકચાવતો હતો.

હળવે રહી, નીચે નમી પોતાના સદસદસ કમળને
પ્રસારી મૃત્યુએ એ બાળકના જીવાત્માને લઈ કમળમાં
મુવરાવ્યો ને તેનાં ચાંત નિદામાં સૂઈ જતાં અંજો
પર શામક દૃષ્ટિ કરી. કમ્યાનાં નેત્રોમાં અશ્રુ ચમકતાં દત્તા.

કમળ પર પાલવ ઢાંકી, લાંબી બેઠી ધઈ મૃત્યુએ
બહાના નિવાસ તરફ પ્રયાણ કર્યું. એની સ્થામ
રજનીશો ચૂંદડીને વિસ્તાર ફરફરતો હતો.

બહાનાં ચરણોમાં નમી, કશો જ ઉચ્ચાર કર્યા
વગર ક-પા-મૃત્યુએ નીચા નમી, પાલવ ખેંસતી રક્ત-
કમળમાંના શુભિ બાળક જીવાત્માને બહાને સોંપ્યો,
સોંપતાં તેણે ગળું રૂંધાવું હતું અંજોમાંથી ચેતન
બોળખી ગયું હતું.

મુંબઈ, બ્રિટીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
હુકમનામાં કરાવવા, લેણું વસૂલ કરવા
લખો યા મળો

મગનલાલ એચ. બટ્ટ

આંતરરાષ્ટ્રીય નિષ્ક્રાંત, આચાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ક્રાંત અને વિમા-એજન્ટ.

મુમ્બઈ-બ્રિટીશ, સી. પો. ટેન્ક

મુંબઈ ૪

અચ્ચાઓનાં દરેક દરદો માટે

વૈધ નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતાની

બનાવેલી-૨૭૨૨૬૬

કાઠીયાવાડી

બાલામૃત સોગઠી

એક અમૃતતુલ્ય દવા છે. માટે આજેજ એકે હળી મંગાવી તમારાં બહાલાં. અચ્ચાઓને અનેક દરદોમાંથી મુક્ત કરી તંદુરસ્ત બનાવેા. ડૉ. હળી એકના બાર આના ઠે. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગઠી ડીપો આંબાચોક ભાવનગર. મુંબઈમાં મળવાનું ઠેકાણું કેશ કલ્યાણ ડીપો-૧ લી સુતારગલ્લીને નાકે-મુંબઈ નં. ૪

મેલેરીઆ તાવને માટે સીલ્વર કોટેડ “મેલેરીન પીલ્સ” જરૂર ઉપયોગ કરો.

ડૉ. ૧૦૦) ગોળાની બા. ૧ તો રા. ૧. ૨૫) ગોળાનું પેકેટ પ્રચાર અર્થે મફત.

પોસ્ટેજ માટે બે આનાની ડીપોટ ભાવનગરના સીરનામે બીડી તદ્દન મફત મંગાવી લેો.

દેશના નેતાઓ કહે છે કે... સ્વરાજ્ય મેળવવા માટે શુદ્ધિયોગ કેળવવો જોઈએ... સૌ કોણ પોતાના હાથે તૈયાર કરી રહે તેવું મુગંધી અને ગુણકારી તેજ બનાવવા માટે આયુર્વેદિક ઠંડા વસાણામાંથી બનાવેલો.

કેશ કલ્યાણ મસાલો-વાપરો

ડૉ. ૩બા ૧ ના બાર આના-વી. પી. પોસ્ટેજ ભુદ્. એક કાપમાંથી પાંચ રતલ તેજ બની રહે છે.

એજન્ડા અજનાવણથી તેજનો પ્રકાર અને ગુણ આપોઆપ સમજવામાં આવશે.

ઠે. કેશકલ્યાણ ડીપો-ખેતવાડી મેનરોડ ૧ લી સુતારગલ્લીના નાકે મુંબઈ. ૪.

ભાવનગરના એજન્ડા-વૈધ નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા આંબાચોક ભાવનગર.

ગુજરાતના સૌલ એજન્ડા-મેસર્સ મનમુખલાલ એન્ડ કું. હટેરીયુરાં દરબાં બાળવાડા રોડ વડોદરા.

કાઠીયાવાડના સૌલ એજન્ડા-ભેષી હોદાલાલ કાળીદાસ કુવં બનાર કોડીનાર.

ઈંદોર એજન્ડા-રોડ ફુલીચંદ જૈન. પીપલી બનાર ઈંદોર

અમદાવાદ-મેસર્સ મતુભાઈ લાલભાઈ એન્ડ કું. ૩૦૮૪/૧ ગાંધીરોડ રત્નપોળના નામ પાસે

કલકત્તા-મેસર્સ નારાયણજી માધવજી C/o બી. એલ. પાથન એન્ડ સન્સ. નં. ૭૦ હેર્નીંગ સ્ટ્રીટ.

નાસીક-મેસર્સ બંસીલાલ હાથશં દલાવાળા બહાણી રોડ વિજયા સીનેમા શાંતિ.

સાંદેવાઈ (ડી. આંદા) શા. નાગરદાસ ત્રીભોવનદાસ જનરલ મરચન્ટ મું. સાંદેવાઈ

એજન્સી માટે લખો:-કેશ કલ્યાણ ડીપો-મુંબઈ. ૪.

એટલે દરથી મળવા આવવાની તરહી લીધી એ બદલ ઉપકાર માનું ?

‘મંદારિકા હસી. ‘હું તો, માત્ર વીસેક માઈલ આવી છું’ પણ તું તો મને મળવા છેક પેરિસથી આવ્યો છે. તેં એમ લખ્યું, ખરું’ પણ હું એ માનતી નથી.’

પુરુષના મુખ પર આછું હાસ્ય હતું. ‘મંદારિકા, તારો ચલચલુટ એવો ને એવો જ છે.’ સ્ત્રીની આંખો નીચી ઢળી. પુરુષના અવાજે જાનું જાદુ અજમાવવા માંડ્યું હતું. ‘બે વરસ જાણે વીત્યાં જ ન હોય એવું લાગે છે.’

‘તારે અંતરાત્મા જેવું કંઈ છે જ નહિ ?’

તે ખડખડાટ હસી પડ્યો. ‘અંતરાત્મા ? મંદારિકા, તને ખબર નથી કે હું તને પૂણું છું. તેં ના ન પાડી હોત તો હું આપણો પ્રેમ જગતને જરૂર બહેર કરત.’

‘એ તે કંઈ પ્રેમ કહેવાય ?’ સ્ત્રીએ સ્વાસ્થ્ય મેળવી કહ્યું.

‘કદાચ એ પ્રેમ નહિ હોય તારો આત્મા મારો નહિ થયો હોય. પણ તારો દેહ તો મારો જ હતો ને ? મારા હાથોએ આ દેહલતા કચડી છે-મુખે તારા હોઠ ચૂમ્યા છે. દેહના અંતિમ અર્પણ સિવાય તેં સંકળું મને આપ્યું છે. ‘દયા ને મારા પતિનો પ્રેમ એ બે મને આડાં આવે છે.’ એવું તે કાળે તેં મને કહ્યું હતું. મંદા, મારા હોઠના સ્પર્શ તારી છાતી ઊછળતી અને તારા લોહીમાં અજ્ઞાન તનમનાટ ફેલાઈ રહેતો એ વખતે તારા પતિ પ્રત્યે તને કેટલો પ્રેમ હતો ?’

સ્ત્રીએ હસવાનો પ્રયાસ કર્યો. ‘તેં મને જૂની વાતો સંભારી આપવા માટે બોલાવી છે ?’

સ્ત્રીનું અંતર હાલી ઊઠ્યું હતું. પુરુષનાં અંગોની બેરેક્ટરીભરી છટાએ એના અંતરનાં જિંડાણમાં તરંગો ઝીપજળવા હતા. તે આરી પાસે નિશ્ચય બિભેસ હતો. એની અર્ધ જીધેલી આંખોમાંથી ફટતી પ્રજ્વળ ભોગ-લાક્ષણ્યે સ્ત્રીના દેહને પીગળાવ્યો હતો. પ્રયંડ મોગ્નના મારથી સાક્રી ગયેલ તરનારની જેમ એનાં અંગો શિથિલ થઈ ગયાં હતાં. પુરુષ એ વખતે જ સ્ત્રીની પાસે આવ્યો હોત તો સ્ત્રી પોતાનો દેહ સમર્પી દેત. આવું ઘણી વખત બન્યું હતું. સ્ત્રી અચી ગઈ હતી. અંતે એ પેરિસ આવ્યો ગયો હતો.

સ્થૂળ પ્રલોભન

બે વરસ સુધી મંદારિકાએ પોતાની જાતને સ્વ-તંત્ર માની હતી. આજે એને ખબર પડી કે કોણ જતાં, દેહનાં બંધન વધારે સખત થયાં હતાં. એના અવાજે, એના હાથના સ્પર્શે તેને બે વરસની નિદ્રામાંથી જાગાડી હતી. એના અંગે અંગ પર, તૃષ્ણા અને આંકાક્ષાએ સત્તા જમાવી હતી. મહાપ્રયાસે એણે પોતાના મોં પર શાંતિ જળવી રાખી હતી.

ન્યારે ન્યારે એ બોલતો ત્યારે મંદારિકાને પોતાનું બધું મનોમગ્ન એકઠું કરવું પડતું. એ દૂર હતો ત્યાં સુધી સંયમ રાખવાનું કાર્ય. દુઃખર હતું. પણ અશક્ય ન હતું. એના સ્વરની મીઠાસા એના હૃદયમાં પહેંચતી હતી પણ એક આલિંગન અને સુખન માટે એનો દેહ આજ્ઞાવથી પોકારતો હતો એની સ્ત્રીએ પુરુષને ખબર પડવા દીધી નહિ. એ પાછો જશે ત્યારે પોતાના, ઉરનું તોફાન શમી જશે એમ સ્ત્રી ધારતી હતી.

‘મંદા, પ્રિયતમા !’ શ્રદુસ્વરે પુરુષે કહ્યું. ‘શા માટે તું આપણને બંનેને : દુઃખી કરે છે ? કદી પાછા ન આવવાનો નિશ્ચય કરી હું બે વરસ પહેલાં હિંદુસ્તાન છોડી ગયો હતો. પણ તેં મને લાં રહેવા ન દીધો. તારા વિચારોએ મારો પીછો પકડ્યો ને અર્થ ? જગત આંગળી મને પકડી પાડ્યો - નથી માનતી ? બે વરસ પહેલાં હું પણ ન માનત - અર્ધો રાત્રે એ મને જગાડતા. તારે મારો ખપ ન હતો તો મને બોલાવ્યો શા માટે ? તારે દેહ મને શુદ્ધો હોય તો તારું મન મને અડી શા માટે ધસડી લાવ્યું ?’

‘મારું મન આવું બટકેલ છે એની મને ખબર નહિ.’

‘તારા પતિ પ્રત્યેની તારી ફરજ વિષે તું મને વારંવાર કહ્યા કરતી. એના પડખામાં સુઈ મારા વિચાર કરતી વખતે તું તારી ફરજ બંધવે છે ? તારા પતિને એની ખબર પડે તો શું કહે ?’

‘એમને ખબર જ નથી.’

‘એના જગત મનને ખબર નહિ હોય. પણ એના અર્ધનિદ્રિત મનને પણ કશી ખબર નહિ હોય એમ તું માને છે ? તારા જ વિચારોની પ્રજ્વળ શક્તિએ

મને દરિયાપારથી ધસી આવ્યો એ વિચારેએ એના હૈયામાં ઉત્પાત નહિ મચાવો હોય? તારી જે શક્તિ પ્રવળ રીતે મને આકર્ષે છે એ જ શક્તિ તેને દર ધડલે છે એ તને ખબર છે!

ધીરે ધીરે પુરુષ આગળ વળ્યો હતો. સ્ત્રીથી એકાદ ફૂટ દૂર એ અટક્યો. તે એ સ્ત્રીને અડે તો એ વરસથી પૂરી રાખેલી દેહલાલસા બધોતો તોડી નાખે એમ હતું તેથી એ નિશ્ચય રહ્યો. સ્ત્રીને આનું જ્ઞાન ન હતું. વીનવતી હોય એમ તેણે પોતાના હાથ પુરુષના હાથ પર મૂક્યો.

‘મૂરખ, મને આકર્ષા નહિ.’ એના અવાજમાં ક્રોધ અને કઠોરતા હતી. ‘તારા સ્પર્શ’ આપણે જન સળગી બીડીયું.’

સ્ત્રી ખીસ્થી પાછી; હડી મર્દ. પુરુષે એ જોયું. મન પરથી ગયેલો કાળૂ પાછો આવ્યો. ધીરે તો સ્ત્રીને કચડી નાખે કે તેના આકર્ષણની શોધ કરવા તેની અંગરેખાઓ શોધી વળે એવા પોતાના હાથ તરફ પુરુષ ભેંઈ રહ્યો.

‘મારાથી બીએ છે મંદા! તારી ભેડે તો તારાથી કઠોર રહેવાય જ નહિ. તને હું લઈ શકું’ એમ છું એ તું નથી બચતી! તે વખતે તીતિ, યાચ કે પ્રેમ તું ભૂલી જવાની. પણ હું તને અડકતો જાય નથી; કારણકે મારા મનને તો તારા મનને જવાબ મેળવે છે. તારા દેહને ઉત્તર તો મારા દેહને જાણે ચૂક્યો છે.’

થોડી વાર શાંત રહી એ ફરી બોલ્યો. ‘તારું જાન મારા મનને શા ઉત્તર આપે છે! મંદા, મંદુ, કેમ પાછી હડે છે? કાઈ વચન માટે! કાઈ સ્વપ્ન ખાતર!’

‘જૂના મધુર સ્વપ્ન ખાતર, મધુ.’ ધીરા મંજીર અવાજે સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો. ‘હું સત્તર વરસની હતી અને જુગલ વીસ વસંતો હતો ત્યારે અમે પરણ્યાં. એ વખતે એક મધુર સ્વપ્ન જન્મ્યું. જીવનમાં એક જ વખત ને તે પણ જુવાનીમાં જ આવે એવો પ્રેમ અમે અનુભવનાં હતાં. અમારાં જીવન એકબીજામાં એવાં પરાવાઈ ગયાં હતાં કે અમારાથી જુદાં રહી શકતું ન હતું. જુગલ એટલે મારી જોડણતી જુવાની, મારા અંતરાત્માનો આનંદ, જીવનમાંની મારી શ્રદ્ધા.

એના એ હૈયામાં એ મધુ જળવાઈ રહ્યું છે. એનાં મધુર સ્મરણે હું જીવન જીવીશ. એમાં હું કેમ લાંબ પાડું!’ સ્ત્રીનું મુખ અગાધી બીડયું હતું.

‘જતાં મેં બધામે વરસથી હું તારા અંતરમાંથી ખસ્યો નથી. હમણાં જ-ધડી પહેલાં જ તું મારી હતી.’

‘મારે તારી જરૂર નથી.’ દુઃખિત અવાજે સ્ત્રી બોલી, ‘પણ તારો અવાજ, તારું દર્શન, તારો સ્પર્શ મારામાં ઊંઘતી કાંઈક લપાનક વસ્તુને જગાડી શકે છે. એ હું નથી.’

‘એ લપાનક વસ્તુ એ જ તું પોતે. પેલી સ્વપ્નમાં રાચતી વસ્તુ’ એ તો અનુભવ વિનાની ડોકરી છે. મારે એ ડોકરી નથી ભેંઈતી. મારે તો તારો-સ્ત્રીનો ખપ છે.’

‘પુરુષનાં હાથનાં સ્પર્શ’ સ્ત્રીની આંખો મીચાઈ મર્દ એનું ચીરો પુરુષના દેહ પર મૂકી પડ્યું. સુખન કરવા પુરુષે મુખ નીચે નમાવ્યું સારે આકાંક્ષાના આનંદથી સ્ત્રીનું મુખ લાલ લાલ થઈ ગયું.

આશ્ચર્યથી પુરુષ અચકાયો. સ્ત્રીના મુખ પરથી આનંદ અદશ્ય થઈ ગયો. ચપળતાથી તે પુરુષનું હાથમાંથી નીકળી દૂર જઈ બિભી.

‘મધુ, મધુ, મને જવા દે. તું ને હું સાથે રહી સુંખી નાંહ થઈ ચકાએ. તને કાઈ ખીછ સ્ત્રીની જરૂર લાગશે એટલે મને દુઃખ થશે ને સાથે તું પણ દુઃખી થશે. તારી જાતને ને મને ઉત્તરવાથી શે ફાપે છે! તારો સ્વભાવ જ એવો છે કે એક સ્ત્રીથી તને આલી ન થાકે. એક સ્ત્રીને તારાથી વફાદાર રહેવાનો જ નહિ.’

‘જગતમાં વફાદારી એ એક જ વસ્તુ નથી.’ ચીરમાં ચતા દુઃખને લીધે એનાંથી વધારે બોલાયું નહિ. મંદાને ન ખીવાવવા માટે એ નિશ્ચય જ રહ્યો હતો. મંદા બીએ તો એ કોને અપ્રવાનો જ. ને પછી પરિણામ શું આવે એની એને ખબર હતી.

‘મારા જીવનમાં ખીછ સ્ત્રીઓ છે એની હું ના નથી પાડતો. ખીજા પુરુષો-છે એવો જ હું છું; પણ મંદા, એ અધી મારે મનથી સ્ત્રીઓ જ રહેવાની ને તું તો મારી સહચારિણી.’

‘ના, ના...ના.’ સ્ત્રી બોલી બીડી.

મંદારિકાના આર્તનાદમાંથી મધુકરે ઉત્તર મેળવે

લીધો હતો તો યે વીનવતા અવાજે એણે છેલ્લો પ્રયત્ન કરી નેથો.

‘મંદા, પ્રિયતમા ! મારા તરફ ને. તારે મારી તરફની ને તારા પોતાના તરફની ફરજ છે એ યાદ કર. વફાદાર દેહ કે સુંદર સ્વપ્નથી કંઈકે વધારે હું જાને આપી શકું એમ છું. કલ્પનાતીત આનંદ ને મસ્તીથી છાંછાછલ ભરેલો જિંદગીનો જામ હું તારી આગળ ધરીશ તને કદાચ દુઃખ યશે, પણ તારા જીવનમાં. પહેલી જ વખત તું ખરેખરી જીતીશ. મરીશ ત્યાં સુધી હું તને ચાહીશ. બીજી કોઈ ને મેં ખરા પ્રેમનું ખિંદુ સરખું પણ નથી આપ્યું. કવિઓ પોતાને ગમે તેમ મનાવે—‘ચાહીશ એવને હું’ લખે; પણ એક જ કાળે કાંઈથી બે સ્ત્રીને પ્રેમ અપાતો નથી. એક સિવાય બાકી બીકને તો ટુકડા જ મળવાના.’

જોરથી એણે સ્ત્રીને આશ્વિગન દીધું. સ્ત્રીને દુઃખ થતું હતું એવું એને બાન ન હતું. ‘મંદા, તું મારી જોડે આવે એમ ન હોય તો મને એક દિવસ-એક રાત્રિ આપ. આખા જીવનમાંથી એક જ રાત્રિ માગું છું.’ સ્ત્રીનું મુખ જોઈ પુરુષે એને જુદી કરી. બે હાથે ગળું પકડી સ્ત્રી ઊભી હતી.

‘કોં તો જીવન ને નહિ તો કંઈ જ નહિ. મધુ, હું નહિ છું.’ પુરુષની આંગમર્શથી તીવ્રજનો અગ્નિ સ્ત્રી સહી રહી. ‘મારા વિચાર આ વખતે તને પાસે બેઠી નહિ લાવે.’

‘અને એ મારી પાછળ આવશે તો યે હું પાછો નહિ આવું. પુરુષની સકનરાકિતને પણ હદ હોય છે. તે મને ધક્કો મારી એ હદપાર હસેલી મૂક્યો છે. હવે તો તું આવે તો યે હું સ્વીકારી ન શકું.’

મયૂર [૨]

આખું ચક્ર ફરી ફરીને પાછું ત્યાં જ આવીને ઊભે છે. રતેહ અને દેહ, જીવન અને સહચાર, પ્રલોભન અને ધમકી, દંદોનો જાણે કાંઈ પાર જ નથી.

‘એમ કેમ કહે છે મંદા ?’

‘એમ નહિ તો બીજું શું ! સહચારની વાતો કરી; એમાં નિષ્ફળતા મળશે એમ જાણ્યું એટલે હવે કેવળ એક રાત જ માગી. અને એ ય ન્યારે નહિ

મળે એમ લાગે છે ત્યારે ધમકી આવે છે.’

‘ધમકી ?’

‘ચાલ્યા જવાની ધમકી જ તો.’

‘પણ ચાલ્યો જઈશ એથી તારું તો કશું બગડવાનું નથી.’

‘બગડી બગડીને તો હવે બીજું શું બગડવાનું હતું ?’

‘તારા મનમાં ગલીપચી ચતી હોય અને મોઢેથી ના પાડતી હોય તો જુદી વાત છે.’

‘એવું કશું જ નથી. પરંતુ ધમકીની પાછળ નવી વાતનો ધ્વનિ બહાર રહ્યો છે, એની મને થોડી-થોડી બીક લાગે છે.’

‘મને તો એવું કશું લાગતું નથી.’

‘મારા પતિને આપણી આગલી વાતોની ખંખર પડે તો એ શું કહે ? એ તો તારા જ પ્રશ્ન હતો ને !’

‘હું ન સમજ્યો.’

‘પણ હું ખરાખરે સમજું છું. પુરુષો એમ જ સ્ત્રીની નિષ્ફળતાનો લાભ લેતા હોય છે. મારા જીવનમાં એ કાળે પ્રલોભનની આંધી ઊઠેલી, દુનિયા જે વસ્તુની વાત કરતાં ધરાતી નથી. એની ધટના બતી મથેલી અને એ વાત હું અને તું બન્ને નળથીએ છીએ. તું ધારે તો એનો લાભ ઉઠાવી શકે છે.’

‘ના, ના, ના. મંદા ! હું એવો નથી. તો તું એમ આને છે કે મેં તને તે વખતે ફસાવેલી ?’

‘હું જાતે એમાં ફસી પડી હતી. ઊગતું યૌવન હતું, યૌવનનો તરવરાટ હતો અને ઊધડતી બૂખ હતી. ઉન્નમ્નાદાવરચારમાં કોઈકને શોધતી જ હતી અને તું એકાએક મળી ગયો. દિલમાં અને દેહમાં આગ ધખ-ધખતી હતી તે જુઝાવવા માટે કે પછી તેમાં ભડકા ઊભા કરવા મેં જુઝાવ્યું—ધણું જ સંસ્મરણ છે. અંગે-અંગે એનાં સાક્ષી છે. પણ માણતું હતું, માણીગર મળ્યો ન હતો અને ટોળાઈ જાય એ કરતાં કાકે ભોળી-લે તો શું બોલું હતું ? એમાં બોધી જ આવડે છે લાગી જવાની હતી !’

‘તો તું એમ કહે છે કે એ ખાલી આનંદ-પ્રભેદ જ હતો ?’

‘ત્યારે ધમકાં તું હાથ માગવા થોડો જ આવેલો ?’

‘અરે હજી પણ માગી રહ્યો છું, મંદા ! હું

તને સહચારિણી બનાવવા માગું છું, સી. નહિ.
 'ત્યાં જ દુનિયાનો દંભ ઉઘાડો પડે છે. પુરુષને
 સ્ત્રીની જ ભૂખ હોય છે. કેવળ સહચાર જ ભેદિતો
 હોય તો જગતમાં એવાં બહુ સાધનો છે. પણ સ્ત્રી
 છું એ જ ઠીક છે. સ્ત્રી હતી તો તું મને મૂકીને નાસી
 ગયો એટલે હું ખીજને શોધી શકી.'

'અને હવે એ ખીજને મૂકી...'

'ત્રીજાને. ચક્તી એવી જ ગતિ છે ને !'

'તારે મન લક્ષ્મીના આદર્શો આપા જ છે ?'

'એ આદર્શો મારા એકના જ નથી. બૂખા-
 બળી દુનિયામાં બૂખના શમન માટે જ બધા પ્રયાસ
 કરતા હોય છે.'

'તો પછી હું એક રાતની માગણી કરું છું. એ
 સ્વીકારવામાં તને વાંધો ન હોવો ભેદિએ.'

'વાંધો તો કશો જ ન હોત ને મેં એકને
 મૂકીને ખીજને સ્વીકારી ન લીધો હોત તો.'

'પણ ધડીબર એ ખીજને ધારે તો છોડી શકે છે.'

'ના જે ભેદિ એ છે તે મળ્યા કરે છે.'

'એકથી યા ખીજથી. બહિતવિશેષથી કાંઈ
 ખાસ લાભ નથી.'

'પરંતુ એક છે એટલું જ સ્પૂળ સત્ય મઠે છે
 એનો સમાસ થઈ શકે તેમ નથી.'

'તો પછી તારા પતિને તણ દે. એકનો એક જ
 રહેશે.'

'હું એને કઈ રીતે છોડી શકું ? એણે મને
 છોડી ફરી ભેદિએ.'

'તું છોડી દે તો કશો વાંધો ખરા ?'

'પણ સ્ત્રીનો પડી ગયો છે તેવું શું ! અં-
 ઝીસો તો તે જ પાક્યો છે ને !'

'મંદા, મારી થોડીક તો દવા ખા. વિચાર લે
 કર, હું છેક પેરિસથી તને કંખતો આંખો છું.'

'સારું છે નકામાંથી પાછો નથી આવ્યો. નહિ
 તર ભારે પંચાત ઊભી થાત. પછી તો એ વળ્યા
 ક્યો ક્યો દૂર થઈ શકત નહિ.'

'તો પછી મારે આશ્વા જ જવું એમ ને !'

'અને તે પંજુ જલદી. મારા પતિને આવવાનો
 વખત થયો છે.'

આશ્વા જ જવાનું હતું. તો ય થોડુંક દાસ્ય
 કરી લેવા તે મંદા તરફ વળ્યો. મંદાને એની ભણે
 ખબર જ હતી. તે દૂર સરખી પડી. 'એ બધી વિધિ
 તો હવે પતી ગઈ છે...'

'તો પણ એકવાર, ફક્ત એક જ વાર...' દવા
 યાચવા સિવાય ખીજે માર્ગ જ ન હતો.

'અને એ એકવાર પૂરું થશે એટલે ફરી ખીજ
 વારની માગણી રજૂ થવાની, અને તેને પણ એકવાર
 માટેની જાણવવાની' મંદા દસી.

'તો ય...'

'એ પ્રલોભનને કદી તૃપ્તિ જ નથી, અને એમાં
 ક્ષણ પણ શે છે ? છે. હું તારી હિપર મુખને ફેંકું
 છું.' તેણે ચોતાનો દામ હોડે અડાડી ભુચકારો કર્યો
 અને તે દામ મધુકર તરફ તરડાવ્યો. 'તને મળ્યું ?'
 મધુકર અવાક ઊભો રહ્યો.

'એ પ્રલોભન જ એવું છે. ખાલી ભુચકારો જ.
 'તો !'

'જ્યારે હજી યામ ત્યારે મારી દિશા તરફ એ
 રાખી ભુચકારો બોલાવળે.' તે ફરીથી દસી પડી.
 તે વખતે દાદર ખખખો અને કાઈ બારણું ખખ-
 કાને તે પહેલાં મધુકર ચોરકામાંથી બહાર નીકળી ગયો.

સર્વગ્રંથ સાહિત્ય

સર્વગ્રંથ	[પૌરાણિક કથા]
લ. મધુર	કિ. ૧-૦-૦
વેશાખી પૂનમ	[ચાર જલકથા]
લ. મધુર	કિ. ૨-૧૨-૦
ભિમિલા	[નવલકથા]
લ. પારાશર	કિ. ૩-૮-૦
કુદરતમય જીવન	[આરિય વિદ્યાનું પુસ્તક]
લ. ચમનલાલ મા. વેણુવ	કિ. ૨-૬-૦
જોરાક	[જોરાક વિદ્યાનું પુસ્તક]
લ. ચમનલાલ મા. વેણુવ	કિ. ૧-૧૧-૦
ડોલરિયો	[ભિમિલાનો]
લ. જનકીષ વીરાણી	કિ. ૧-૪-૦
ધરકુકડી	[એકસ્થળાંકી નાટક]
લ. હમેશ કવિ	કિ. ૧-૧૦-૦
ગૌરી	[સંપત્તી નવલકથા]
લ. પારાશર	કથા છે

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર : લાવનગર

આજી મુલાખી ઠંડીવાળા વસંત-
ના એક પ્રભાતે અપ્સરા તિલો-
તમા અલસ માર્દવભાયાં અંગે
સંખ્યાસન પર હજુ અર્ધતંદ્રામાં
પડી હતી. પારિજાતનાં તાગાં ફૂલો
પરથી આવીને તિલોત્તમાનાં ફુલ
પર પરિભ્રમણ વેરી પવન અંશરૂપણ
ફરતો હતો. અહિંતુક દષ્ટિથી તિલો-
તમા વાતાયન(આરી)માંથી બહાર

સ્વર્ગાધિપતિ ન હુ પ

લેખક
પારાશર્ય

‘તકલીફ ખીજ કાઈ નહોં,
મને એનું દર્શન ગમતું નથી.’
તિલોત્તમાએ કહ્યું: ‘એ ઉમદંડ છે.
આયુધો વાપરમાં અત્યંત પ્રવીણ
છે. પણ તેથી સ્વર્ગાધિપતિ થવાની
એ નરાધિપતિમાં હાથકાત નથી.
દેવહૃદયને એ પિછાનતો નથી.
ઝીણી વિગતોને એ સમજી શકતો
નથી. સ્નેહ સુઝોમાયં બાળતમાં એ

ઉદાનમાં નજર કરતી હતી. વિવિધરંગી અસંખ્ય પુષ્પો-
થી મધમધતા ઉદાનનાં વૃક્ષો પર પ્રભાતનો સોનેરી તકો
ડાહતો હતો. અને એ ઉદાનમાં દેવગુરુ જુહસ્પતિને
પ્રવેશતા નેઈ તિલોત્તમાની દષ્ટિ અમકી. ‘જુહસ્પતિ
રાન્યના મહત્વના કામ વગર આવી રીતે કાઈને ત્યાં
હદી પધારતા નથી’ એ ખ્યાલને અંગે, રાન્યની વળી
નવી શું હકીકત હશે એ કલ્પનાએ અપ્સરા ચડી ગઈ.

એ કલ્પના એને ગમતી ન હતી. જ્યારથી
જનને વધ ઈંદ્રના હાથથી થવાના કારણે દેવોમાં બે
તકાં પડી ગયાં અને ઈંદ્ર પોતાની જાતને જોખમમાં
નેઈ, પુરોહિત જુહસ્પતિની સલાહથી સ્વર્ગ છોડી
જોસી ગયો ત્યારથી તિલોત્તમાને સ્વર્ગમાં આનંદ
હામતો ન હતો. પરસ્પર કલ્પને અંગે દેવો વિનાય
તરફ ધસેલા તેથી વૃદ્ધ ઋષિવરોએ એકઠા મળી એક
મધ્યસ્થ શાસક અધિકારીની વરણી કરી મત્યંલોકના
પ્રતિષ્ઠિત નરાધિપતિ નહુષને સ્વર્ગાધિપતિ બનાવી
રાન્યતંત્ર તેના હાથમાં મૂક્યું. આ વાતથી અમુક વર્ગ
નાખુશ થયેલો. તિલોત્તમા તેમાંની એક હતી. નહુષના
રાન્યારોહણના ઉત્સવ પછી ઈંદ્રસભામાં કે તૃત્યાગારમાં
જવાનું પણ તેણે છોડી દીધું હતું. રાન્યપ્રવૃત્તિ તરફ
તે ઉદાસીન હતી તેથી ચાલુ પ્રવૃત્તિથી તે અજાણ હતી;
એટલે જ જુહસ્પતિને આવતા નેઈ તે નરાધિપ નહુષ-
ના કાઈ કારણે હશે તેમ કલ્પના થતાં તેને ખેદ થયો.

જુહસ્પતિ આવતાં તિલોત્તમાએ બેઠાં થઈ, આદર-
સન્ધાર કરી રાન્યગુરુને આગમનનું કારણ પૂછ્યું.

‘ઈંદ્રસભા કે તૃત્યાગારમાં કયાંય કાઈ સમુદાયમાં
તું તો દેખાતી જ નથી.’ પુરોહિતે કહ્યું.

‘એ તમારા નવા ઈંદ્રરાજ નહુષને કારણે.’
તિલોત્તમાએ કહ્યું.

‘તારે કાઈ તકલીફ થઈ હશે એ મને ખ્યાલ
નહોં.’ રાન્યગુરુએ કહ્યું.

અદક્ષિણ છે. મને એને જોતાં તિરસ્કાર આવે છે.’
‘મને પણ તિરસ્કાર આવે છે. પણ નિરુપારે
આપણે તેને સ્વર્ગાધિપતિ બનાવ્યો છે. એના વિના
ત્રિલોકમાં કાઈ એવો સમર્થ ન હતો કે સ્વર્ગની
એ વખતની અરાજક વિષમ સ્થિતિ પદઢાવી નાખી
સર્વત્ર શાંતિ સ્થાપી શકે.’

‘એ હકીકત સ્વીકારવા છતાં પણ મને તેના
માટે માન ઉત્પન્ન થતું નથી.’ તિલોત્તમાએ કહ્યું.

‘આ વાત માત્ર તારી છે તેમ નથી. દરેકના
મનમાં એ જ ખ્વનિ છે. જેના વિરોધને અંગે ઈંદ્રને
સ્વર્ગ છોડવું પડ્યું તેઓને પણ ખાતરી થઈ ગઈ છે
કે ઈંદ્રના વિરોધ કરવામાં ભૂલ થઈ છે. હવે નહુષ
માટે વિરોધ જન્મે છે. તો ખીજ બાલુ એનું બનવું
આવે છે કે નહુષ દરેક યુદ્ધમાં પૂર્ણ વિજય મેળવે
છે. એની સત્તા વધતી જાય છે.’ રાન્યગુરુએ કહ્યું.

‘યુદ્ધમાં એ અત્યંત કુશળ છે.’ તિલોત્તમાએ
કહ્યું: ‘એની આંખોમાં મેં પહેલે જ દિવસે ત્રિલો-
કાધીશ થવાની મહત્વાકાંક્ષા નેઈ હતી.’

‘એટલે જ એનાથી સાવધ રહેવાની જરૂર છે.
વાત એટલે સુધી પહોંચી છે કે-’ જરા ગંભીર થઈ
જુહસ્પતિએ કહ્યું: ‘આપણે હવે જો એના ઉત્કેહના
ચલ નહોં કરીએ તો પછી તેની સામે આંગળી
પણ ઝીંધી શકશો નહોં. એ એટલો બળવાન થઈ
જશે એ સર્વ સત્તા પોતાના હાથમાં રાખવા માગે
છે અને વર્ણોત્તમ સાહજોળી ઉપેક્ષા કરે છે.’

‘તો શું હંલુ સુધી આપે આ બાબતમાં પ્રયત્ન
કર્તા નથી? આપે આ જ સુધી શું કહ્યું?’

‘જો તે કહ્યું તે મેં કહ્યું.’ પુરોહિતે કહ્યું.

‘મને કર્તવ્ય સંકળું નથી.’ તિલોત્તમાએ કહ્યું:

‘આપે તો પ્રયત્ન કરો જ હશે.’

‘મારે એ જ વાત કહેવી છે.’ જુહસ્પતિએ કહ્યું:

‘મેં એમ માનેલું કે નરાધિપતિ નંદુષ પચેદિયાતીત નહીં બને. બાબજીનો વિરોધી એ તપસ્વી નહીં હોય. અને તેથી એની કામરૂતિ પ્રમળ દશે. તું જાણે છે કે કામાતુર માણસ સહેજે કર્તવ્યમૂલ બને છે. એ વિચારે તેને અંકુશમાં રાખવા, રાક્તિશીલુ કરવા તથા સાધનામાં વિશેષ કરવા મેં તારી સખી પૂર્વ-ચિંતિને નંદુષ પ્રતિ પ્રથમથી મોકલેલી.’ આટલું કહી પુરોહિત અટકી ગયા.

‘પૂર્વા કટલી સફળ થઈ?’ તિલોત્તમાએ પૂછ્યું.

‘મારી દશિએ નિષ્ફળ...તારી પૂર્વા તો નંદુષમાં કામાતુર થઈ છે.’

‘નંદુષમાં?’ નાંક દરડી તિલોત્તમાએ અતિ આશ્ચર્ય બતાવ્યું. તેના મુખ પર ગ્લાનિની રેખા અંકારી જાણે અદશિલુ સ્ત્રીય વીરનાં સ્વેદભર્યા અંગે સન્મુખ પોતે ઊભી હોય તેમ તેને ઉત્કટ બાસ થતાં તેને કમકમાં આવ્યાં.

‘તને આશ્ચર્ય થાય છે,’ બૃહસ્પતિએ કહ્યું: ‘પણ તું નજરે જશે ત્યારે સમજશે. પ્રકૃતિનો પ્રવાહ કઈ બાજુ બળ કરશે તે કહી શકાય નહીં. પૂર્વામાં મેં આશા રાખેલી એ પૂર્વા બદલી ગઈ...વિચિત્રતા તો એ થઈ છે કે પૂર્વામાં નંદુષને રસ નથી એ તેની અવગણના કરે છે.’

‘એ કઈ બતનો માણસ છે?’ તિલોત્તમાએ કહ્યું.

‘એ બરાબર સમજ તેનો વિનિપાત કરવામાં તું બનતી સદાય કર એમ કહેવા હું આજ તારી પાસે આવ્યો છું.’ બૃહસ્પતિએ કહ્યું.

‘હૂ!!’ ખૂબ આશ્ચર્ય પામી ચિડાઈને તિલોત્તમાએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘હાસ્તો.’ દેવગુરુએ કહ્યું. ‘તું નહીં તો એ કામ શું મારાથી થરાનું છે?’

‘તમે અને દુર્યોધન ધારો છો કે શું? કાઈ બીજા અપ્સરા ધ્યાનમાં ન આવી?’

‘તને આ કાર્યમાં પસંદ કરું છું એ મને તારા પ્રત્યે માન છે એમ હું માનું છું. વિરોધી તત્ત્વો જ વિનાશ સાધી શકે છે. ત્રાહિત વ્યક્તિને વિનાશમાં રહે નથી. નંદુષ તને ગમતો નથી. મને ગમતો નથી. કાઈને રુએ તેની તેની રહેણીકરણી નથી. સર્વસંતાપીય એ બને તે પહેલાં તેને સ્વર્ગત્યાગ કરાવવો એ

આપણું કર્મ છે. અશ્વત્થ આદિ ઋષિઓનો આપણને સાથ છે. કામની વહેંચણી ચઈ ગઈ છે. તારે પૂર્વાને સોંપેલું કામ કરવું જ પડશે.’ બૃહસ્પતિએ આગે વાલી સ્વરે કહ્યું.

‘મારાથી સફળ નહીં થાય.’ અપ્સરાએ કહ્યું.

‘વ્યક્તિગત સફળ કરવાની વાત સમજિતના હિત માટે છોડી દેવી જોઈએ. જો દિગ્વિજય પૂરો થવા આવ્યો છે. છેલ્લા વિજયની આશા છે. આગકાલમાં ખાતર આવશે. એ પૂર્ણ વિજયના ઉત્સવો ઊજવવા છે. એ ઉત્સવો દરમિયાન નંદુષનો વિનિપાત કરવાનો છે. એમાં ખૂબ સાવધ રહેવું પડશે. દુત્યાગારમાં નવાં જુઓની તાલીમ આપાઈ રહી છે. ચિત્રસેન સાથે મારે વાતચીત થઈ ગઈ છે. તું આજથી જ તાલીમ માટે ત્યાં પહોંચી જજે, અને નંદુષ વિષે બુદ્ધિય નહીં. કહી બૃહસ્પતિ બેઠા થઈ, તિલોત્તમાના અસ્તમ્ભ વાળા પર દાય ફેરવી; રજા સર્જી આલ્યા ગયા.

અશ્વગમતા આમાંથી કર્તવ્યના ખ્યાલથી આકુળ થયેલી અપ્સરા ક્યાંય મુઠી એ જ સ્થળે એવેન પડી ગઈ.

દ્વિપુરીનાં નૃત્યાગારમાંથી વીણા-મૃદંગના નોંદ સંકિત અપ્સરાઓનાં ગીતસ્વર પકડવા ઉઘાંતનો વાંધો વીંટાળ્યો પરંતુ ચંદ્રીને અંતઃપ્રેરણ કરતો હતો. સ્ફટિક-મહિના વિશાળ ફેંસ પર અપ્સરાઓ અંગભંગ સંકિત નૃત્ય કરતી હતી. ચિત્રસેન ગંધર્વ જોરશીરથી નૃત્યની તાલીમ આપી રહ્યો હતો. વિજયોત્સવની પૂર્વ તૈયારીનું આ એક અંગ હતું.

પાયલના ઝણકાર જગાવી, નવસા અગ્નિય સાધી અપ્સરાઓ નૃત્યનો રંગ જમાવી રહી હતી. ચિત્રસેના, વંચિની, ગોપાલી, પૂર્વચિત્તિ, રંભા, તિલોત્તમા તથા સ્વયંપ્રેમા સર્વ પોતપોતાનું અગ્નિવ ગતિથી અંગ-સૌજન્ય બતાવતાં હતાં.

નંદુષના રાજ્યાભિષેક પછી આજ પહેલી વખત તિલોત્તમા નૃત્યાગારમાં આવી હતી. પૂર્વચિત્તિને ઉત્સાહપુરઃસર નૃત્ય કરતી જોઈ તેની પાસે જઈને તિલોત્તમાએ સહેજ વ્યંગમાં કહ્યું: ‘તારો નૃત્યનો રંગ અજમ છે. હમંચું હમંચું ઠીક પ્રગટ કરી લાવે છે.’

‘જરૂર.’ પૂર્વચિત્તિએ કહ્યું: ‘અમુક સંજોગ એવી

જીઆ થાય છે કે રંગ લાગ્યા વગર રહેતો નથી.
'એમ કે!' હસીને તિલોત્તમાએ બંગ કર્યો.
'હું જોઈશ. રંગ તને પણ લાગે છે કે નહીં!'
કહી પૂર્વચિત્તિ દૂર ખસી ગઈ.

ચોડી વાર પછી એ નૃત્યાગારમાં ભગવાનના ઉત્સ-
વની તૈયારીઓ ખતાવતાં ચંદ્ર નંદુષરજીને તેડીને
અંદર દાખલ થયો. ચાલતું નૃત્ય જોયું અને પૂરું
થતાં સુધી જીઆ રુલા. નૃત્ય પૂર્ણ થતાં અપ્સરાઓ
વિનિતભાવે સન્મુખ આવી. સંકારપૂર્વક જીબી રહી.
તિલોત્તમાએ પૂરું ચંદ્રથી રંગાંગેલી દૃષ્ટિ નંદુષ
તરફ ફેંકી. તેની કદપના હતી કે વિજયને અંગે
નંદુષ ગર્વેન્મત ખસી. હશે અને ઉન્માદમાં ફાવે તેમ
જોઈતો. હશે પણ તેને ભલે નંદુષ મિતાક્ષર જણાયો.
સુખ પર પ્રસન્નતાને ફાંકી દેતી સખતાઈ હતી. વિદાસ-
પ્રિયતા સચવતા જોઈને જોણપદ આપતી દાદીમાં
દહતાનું સ્પર્શ હતું.

નૃત્યસમારંભ વિષે આહાર ખતાવી વિનયપૂર્વક
નંદુષે કહ્યું: 'તમે સહુ મારે મારે વૃથા શ્રમ લો છો.
હું આવી નૃત્યોમાં રસ લઈ શકતો નથી. તમે સર્વ
પરાણે મહેનત કરતા હો તેમ તમારો સુખ પરથી
લાગે છે. પસીનો આવી ગયો છે. વાળ વીખાઈ ગયા છે.
આંખો ચાકેલી જણાય છે. શ્વાસ ઉતાવળે ચાલે છે.
અને ચરણ દીર્ઘ ચર્ચ ગયાં હોય તેમ એક આણુ
લગીને સહુ ઊર્ધ્વા છે. તમારે આટલો બધો શ્રમ
લેવાની જરૂર નથી. તમને આનંદ થતો હશે પણ માત્ર
નૃત્ય તેનું વક્તાવ્ય નથી.... મને તો, ખરું કહું તો,
તમારા મનમાં આનંદ હોય એમ લાગતું નથી... આનંદ
જીવે વરતું છે. કોઈ વખત આપણને આપણી મનઃમતી
વરતું જ અચાનક રમણ થતાં શરીર પર રૂંવાડાં ઊર્ધ્વા
થઈ જાય છે. મનનો આનંદ, શરીરમાં નવી રૂર્તિ
લાવે છે. આનંદને અંગે નૃત્યની ઇચ્છા થઈ આવે.
મને લાગે છે કે નૃત્યની ઇચ્છા સ્વાભાવિક છે.
પણ અંદરના આવેશ વગર નૃત્ય સંભવતું નથી. નૃત્ય
એ ઉન્માદ છે, કેવળ નિયમિત પદ્ધતિ અને કૂદકો
નથી. મેઘને જોઈ મધૂર નાચે છે તે નૃત્ય છે.....
મારું કહેવાનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે જો મનમાં
પૂરો આનંદ ન હોય તો નૃત્યમાં તમને રસ નહીં રહે
તે તેવાં નૃત્યમાં મને તો ખિચકુલ રસ નથી... આ તો
મારો મત છે. તમારે શું કરવું એ નિર્ણય તમારે

કરવાનો... તમારો પ્રયત્ન એક વખાણવા યોગ્ય છે...
હીક... હાલ રંગ લઈ ત્યારે. 'કહી નંદુષે વિદાય માગી.
'મહારાજ!' આગળ આવી ચંદ્રે કહ્યું: 'આજે
આપને એક નવી જોળખાણ કરાવવાની છે.'

'નવી શું જોળખાણ છે?' નંદુષે પૂછ્યું.
'આ પેલી અપ્સરાની.' ચંદ્રે તિલોત્તમા તરફ
અંગુલિનિર્દેશ કર્યો. તિલોત્તમા વંદન કરી આગળ આવી.
'જોહા!' નંદુષે હસીને કહ્યું ને સામા હાથ જોડ્યા.
'તિલોત્તમા એનું નામ છે. આપે એ સાંભળ્યું
હશે.' ચંદ્રે કહ્યું.

'મને યાદ નથી.' નંદુષે વચમાં કહ્યું.
'પુણેમાં પદ્મ જેમ એક ગણાય છે તેમ અપ્સરા-
ઓમાં એ પંકાય છે. ધણી સમયથી એનું શરીર
અસ્વસ્થ હતું. હવે સારું છે. આપના વિજયથી એ
આનંદિત થઈ છે, એને નવું મનોબળ મળ્યું છે અને
ઉત્સવમાં ભાગ લેવા આવી છે. તથા આપની પરિ-
ચય કરવા ઇચ્છે છે.' ચંદ્રે કહ્યું.

'મારી પરિચયો? શું નામ તમારું?' તિલોત્તમા!
તમે મારું શું કામ કરશો?'
'આપે કહેશો તે.' કહી તિલોત્તમાએ ચિર
નમાળ્યું.

'હું તો કહીશ 'ધનુષ્યાણુ ઉઠાવો.' કાવશે કે
કેમ?' નંદુષે હસીને કહ્યું.

સ્મિતનો સામો પ્રયત્ન કરી નંદુષ તરફ દૃષ્ટિ
ફેંકી તિલોત્તમાએ કહ્યું. 'આપે તો સર્વ તરફ પૂર્ણ
વિજય મેળવ્યો છે. હવે આયુષો ધારણ કરવાની
અમારે શું જરૂર રહેશે?'

'તમારે સમજવું છે?' નંદુષે કહ્યું: 'હું બે દિવસ
અગાઉ તમારા ચર ચિત્રસેનને એ પૂછતો હતો કે
વીણાને ચાર-પાંચ માસ બળવ્યા વગર એમને એમ
મૂકી રાખી હોય તો તે પછી વીણાવાદન કેવું થશે?
તેનો જે ઉત્તર હતો તે મારો ઉત્તર છે. ચિત્રસેને
કહ્યું હતું કે ઉપયોગ કર્યા વગર વીણાના તાર કાટ
ખાઈ જાય છે. વિજય મેળવવાથી ખરૂં કાર્ય પૂર્ણ
થતું નથી. ખરૂં કામ વિજયને ટકાવવાનું પણ છે
અને વળી પ્રજારક્ષણનું છે. તેમને અહર્નિશ મગતા
રહેવું પડે છે. આનંદ કેલ ખરૂં કામ કિંમત નથી. જેમ
આજસુ અનેવાના છત્રનું ધ્યેય નિષ્ફળ જાય છે,
જમિયાર પાણીમાં જેમ લીલ ખાતી જાય છે તેમ

આન કરેલ ખુશનો પ્રભાવ ઓસરી નય છે. વિલાસમાં શોકાએલ ક્ષનિવનું ચોરું નારા પામે છે. હું તો આ રીતે વિચાર કરનારા છું...તમને કશું તો મારે વાધો નથી.

‘અનુરાગ એ એવી બળવાન વસ્તુ છે કે કર્તવ્ય શીખવીને તેમાં રસ ઉત્પન્ન કરે છે.’ ચંદ્રે કહ્યું.

‘હું તો એને પૂછું છું.’ નહુષે કહ્યું: ‘એને બંધે નિર્ણય કરવા દો.’

‘હું તો રાજ છું.’ તિલોત્તમાએ પ્રત્નનથી કહ્યું.

‘તો મારી ના નથી.’ કહી રમ્મ લઈ સ્વર્ગો વિપતિ નહુષ નૃત્યામાર હોડી બાલુના આસાદમાં ચાલ્યા ગયા.

તિલોત્તમા નહુષના વિચારે ચડી ગઈ. રાજ્યા-શાહ્યુ વખતે જે તિસ્તકાર થયો હતો તે અસારે થયો નહીં. ઊલટું મનની વાત સ્પષ્ટ કહી આપનાર રાજાના વાક્યમાં બ્યંગનો અંશ ન હતો તે રુચ્યું. મુખ પર દૈવી સૌંદર્ય ન હતું પણ નિખાલસતાનો પ્રતાપ આજે આકર્ષક લાગતો હતો.

તિલોત્તમાને આમ એકલી વિચાર ચડેલી તોઈ અપસરા પૂર્વચિત્તિ તેની નજીક આવી અને બોલી: ‘કાં તિલુ, મહારાજની સેવા તને પણ રુચિ ગઈ?’

‘કેમ ન રુચે! મારે તો તેને વશ કરવા છે.’

તિલોત્તમાએ અદ્ભુતથી કહ્યું.

‘ઝોહા! તમને લોકોને એ શું હેરાન કરે છે કે બગીરથ પ્રત્ન આદરે છે? અને હું પણ ઠીક છું. મહારાજની કિમત આંખો લીધી? એને હું શું ભણે છે? એ કંઈ તારા સુંદ-ઉપસુંદ નથી. તેને કાઈ સગો પણ નથી. જરા સાવધ રહેજે.’ પૂર્વચિત્તિએ કહ્યું.

‘એ મારે જોવાનું છે.’ કહી તિલોત્તમા ગર્વથી દૂર છરી ગઈ.

રૂઢિતકમણિના વિચાળ ફલક પર સંખ્યાની દીપા-વલિની પ્રતિબિંબાળા તરતી હતી.

: 3 :

આસાદના પશ્ચિમના એક ઝૂખા પરના ઈંદ્રનીલ-મણિના આસન પર બેસી નહુષ પોતાના લાધામાંથી એક બાણ લઈ તેની અણી ધસીને તપાસતો હતો. ૧૭૬માં મોટું ધનુષ પશું હતું.

પાછળથી આવી પૂર્વચિત્તિ નજીક બેસી ગઈ અને

નહુષ તરફ સ્થિર નજરે જોઈ રહી ચોંટી વારે બોલી: ‘મહારાજ!’

આનંદગ અર્ધ નહુષે બાલુમાં જોયું અને પૂછ્યું: ‘કેમ?’

‘દિવસ પૂરેવરો! કંઈ આપને અમ બજાતો નથી!’

‘મને!’ અમની અવગણના કરતાં આશ્ચર્યથી, ધસીને નહુષે પ્રશ્ન કર્યો.

‘મને બતાવો. હું બાણ સરખું કરી આપું.’

કહી પૂર્વચિત્તિએ હાથ લંબાવ્યા.

‘હું જ બાણ બાલુ પર મૂકી દઈ છું.’ નહુષે કહ્યું અને બાણ બાલુ પર મૂકી, આરામથી હાથ છૂટા મૂકી આકાશ તરફ જોઈ રહ્યો.

‘આપના મુખ પર ખૂબ ચાક અને ઉઘાસીનતા કેમ જણાય છે! અંતિમ વિજયના અખર તો આવી જ જવાના છે.’ કહી અપસરા નજીક સરી.

‘તારી વાત ખરી છે.’

‘તો કહેશો, શું કારણ છે?’

‘પૂર્વા! આ આખા સ્વર્ગલોકમાં તું જ કેમ એ

એવી છો કે જેને આ નહુષમાં થોડો પણ રસ છે!’

‘હું એક આપની પાસે આવી ચડું છું એ

કારણ હોય.’ પૂર્વચિત્તિએ કહ્યું.

‘એ તારી બોડી વાત છે.’ નહુષે કહ્યું. ‘રાજ્યા-

શાહ્યુના સમવર્ધી જ હું સમજી ગયો છું મારા અને

દેવોના માનસમાં પરસ્પરવિરોધી તત્ત્વો ધણા છે.

મને તેઓ ગમતા નથી. હું તેમને ગમતો નથી.

અહોનું પરદિતના ખ્યાલ વગરનું અણવિશ્વાસભરું

કલુષિત વાતાવરણ જોઈ મને એક બિપત્તે છે. એ

કારણને અંગે તો હું મારા સામ્રાટી તથા કુમારોને

પણ અહીં લાવ્યો નથી. મને અહીં રહેવું પણ અમતું

નથી. પણ હું ક્ષનિય છું. કર્તવ્ય હોડી દેવા હું તૈયાર

નથી. આજ દિવસ સુધી હું દિગ્વિજયમાં શોકાયો

હતો. હવે એ કાર્યની સમાપ્તિ થશે પણ હું જોઈ

લઈયા આ દેવલોકની પ્રમારી. ગર્વિષ્ટોને હું ગર્વ

હોતારી પાડીશ. પ્રજાજનોમાં હું સંસ્કાર રેડીશ,

આહારોનું વર્ચસ્વ હું નહીં રહેવા દઈ પૂર્વા...

થોડે દરના વૈદ્યમણિના સ્વર્ગ પાછળ છુપાઈને

જાહેરી તિલોત્તમા જે કાન માંડી સંભળતી હતી તે

પાષણનો જીજ્ઞાસુ કરી પોતાના આગમનનું સ્થન કરતી

નહુષ તરફ ચાલી આવી. તેને આવતી જોઈ નહ

બોલતો રહી ગયો. તિલોત્તમા આવી વંદન કરી ઊભી રહી. પૂર્વા ઊભી થઈ ગઈ. તિલોત્તમાનાં લલિત માર્દવપૂર્ણ અંગમાં અભિસારનો સળવળાટ તે પામી ગઈ.

‘કેમ !’ નહુષે કહ્યું. ‘ત્યાં પ્રતિહારી નથી ?’

‘હા, હા.’ તિલોત્તમાએ કહ્યું : ‘હું તો આપની પરિચર્યા માટે આવી છું.’

‘મારી પરિચર્યા શા માટે ?’

‘આપ સ્વર્ગાધિપતિ છે.’

‘ઓહ ! તો તમે સ્વર્ગાધિપતિની પરિચર્યા કરવા ધારો છો. આવતી કાલે કોઈ બીજો સ્વર્ગાધિપતિ બનીને આવશે તો તેની પરિચર્યા સ્વીકારશો. તમે લોકો ગાદીને નમો છો. વ્યક્તિને નહીં.’

‘હા, એમ નહીં.’ તિલોત્તમા કહેવા ગઈ.

‘એમ નહીં. તમે જે કરવા ધારતા હો તે શા માટે કરવા ધારો છો. તેના પહેલેથી નિર્ણય કરતાં શીખો...’ નહુષ બોલતો અટકી ગયો. દૂરથી તેના કાન પર અવાજ આવતો હતો. ‘મહારાજની જ્ય ! સ્વર્ગાધીશ નહુષરાજની જ્ય !’

‘ખબર આવ્યા !’ કહેતાં નહુષના મુખ પર સ્મિત ફરક્યું. એકસાથે મૃદંગનો પ્વનિ પ્રાસાદના ગર્ભમાં ગાગડી રણો. અને પ્રતિહારી અંદર દાખલ થઈ પાસે આવ્યો.

નહુષે કહ્યું : ‘સેનાપતિ રકંદ પોતે આવી ગયા કે ?’

‘હા મહારાજ પોતે પધાર્યા છે.’

‘તેમને અંદર દાખલ કરો.’ આજ્ઞા સિરેવંચ કરી પ્રતિહારી ગયો.

‘મહારાજ ! અમારાં અભિનંદન સ્વીકારો.’ કહી પૂર્વા નમી.

‘સ્વીકાર એક વખત થાય છે, અનેક વખત નહીં.’

કહી આનંદથી નહુષરાજ ઊઠ્યો.

સામે દ્વારમાં સેનાપતિ રકંદ આવી ગયા હતા.

આગળ આવી નમન કરી રકંદે કહ્યું : ‘મહારાજ ! આપણો પૂર્ણ વિજય થયો છે.’ કહી તેણે સુદની અંતિમ ગતિ વર્ણવી અતાવી.

‘તમે એક જ એવા દેવ છો કે જેનું સૌથી અને સ્વભાવ જોઈ હું મગધ થઈ છું.’ નહુષે કહ્યું ને આગળ આવી રકંદને દૃઢ આલિંગન આપ્યું. તથા પોતાના કંઠમાંથી મુક્તાદાર કાઢી રકંદના કંઠમાં આરોપી દીધે.

‘મહારાજ ! આ સમાચાર સ્વર્ગમાં કહેવરાવવા પડશે.’ પૂર્વચિત્તિએ કહ્યું.

‘હમણાં જ.’ નહુષે કહ્યું ને પ્રતિહારીને બોલાવ્યો.

‘પુરોહિત ગુરુને ખબર આપો કે પૂર્ણ વિજય થયો છે અને આવતી કાલે પ્રથમ પ્રહરે રાગસભા ભરવી છે. દેવો હાજર રહે. સર્વ સૈનિકાને ધન્યામ આપવાં છે.’

‘અને બ્રાહ્મણોને દાન આપવાનું પણ આવે સમયે ધોરણ હોય છે.’ તિલોત્તમાએ સૂચવ્યું.

‘ધોરણ તો એવું છે કે એક પાપકર્મ કરવું અને તેના નિવારણાર્થે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે બ્રાહ્મણોને દાન આપી બીજું પાપકર્મ પણ કરવું.’ હસીને નહુષે કહ્યું.

‘મહારાજ !’ રકંદે કહ્યું. ‘જો આવતી કાલની વાત છે. અત્યારની સેનાપતિ તરીકે વાત કરું તો વિજયના ખબર સાંભળી આપે તુરત વિજયના ચિહ્નરૂપે ધનુષટંકાર કરવો જોઈએ.’

‘જો તો મારું નિત્ય કર્મ છે. લાવો.’ કહી નહુષે ધનુષ લઈ, જેનીને ધોર ટંકાર કર્યો. તેના બીજથા ધોય થયો ને પ્રસાધાતમાં એ નાદ ધુમ્મટમાં અંક-જાણા. ધુમ્મટમાં આશ્રય કરી રહેલ પારાવતો ભયથી ફફડીને ઊંચાં ને તેમાંથી એક ઊડતું ઊડતું તિલોત્તમાનાં વચ્ચેમાં ગૂંચવાયું. ભયથી ધ્રુજતાં એ પારાવતને તિલોત્તમાએ પોતાના હાથમાં લઈ પંખાવ્યું.

‘લાવો એ પંખી’ નહુષે કહ્યું : ‘મારે તેને મારી નાખવું છે.’

આગળ આવી, નમીને તિલોત્તમાએ પંખીને નહુષના હાથમાં સોંપ્યું. નહુષે તે પારાવતને જાંચે ઊડાડી દીધું ને બોલ્યો : ‘તિલોત્તમા, હું એ જ વિચાર કરતો હતો કે તમારા દેવોમાં અને મારામાં સ્વભાવનું ઘણું અંતર છે. યરણે આવેલનું રક્ષણ કરવાને વિચાર મુઠ્ઠાં પણ તમને દેવલોકને નથી આવતો. આજે તમે પંખી સોંપી દીધું. ‘એ વર’ પહેલાં છંદ્રને આશ્રયે અને વિશ્વાસે રહી છંદ્રની જ સેવા કરનાર વિશ્વરૂપનો તમારા છંદ્રે જ નિઃશરણ ધાંત કર્યો. અમે યરણે આવેલનું રક્ષણ કરવામાં પાછી પાતી કરતા નથી. એ મારે જો સુદ થાય તો સુદથી અમે કાયર નથી. મૃત્યુથી અમે ડરતા નથી. મરી જઈએ તો બાકે પણ યરણે આવેલને અમે યરુને સોંપતા નથી. આ તો તમને આપણો માનસભેદ જણાવવા કંઈ છે.’

પ્રિયમાં કરનારે તે જાણવું જોઈએ ને !' કહી નહુષ હત્યો.

'સવારમાં હું પ્રથમ તમને મળવા ખારું છું રકંદ !' નહુષે કહ્યું. 'મુનાએની તહેયણી માટે જરા વિચાર કરવો. પછી અતારે તમે જાઓ. મેર-આમજનો ઉત્સાહથી રાહ જોવાં હશે.' કહી સ્વર્ગોધિપતિ તદુપે સેનાપતિને વિદાય આપી અને પોતાની અંગુલિ પરની સુદા તરફ તાકી આપતજનના સ્મરણે ચડી ગયો.

'મહારાજ !' પૂર્વા કહેવા ગઈ ત્યાં ઝવરીને નહુષે કહ્યું : 'હવે અતારે આ ધનુષનું અહીં પ્રયોજન નથી તિલોત્તમા, તમે પેલા ખંડમાં તે મૂકા દો. ને હવે અતારે મારે કશું કામ પશુ નથી. કાલે તો રાજ-સભામાં તમે મળશો જ. નહુ' નૃત્ય તો તમે શીખી ગયાં છો ખરું ?'

'હા, કહી તિલોત્તમા નખીને ધનુષ ઉઠાવી નહુષ તરફ દિશામને જોઈ રહી. પૂર્વાએ કહ્યું : 'આ જાણવું વાળું' પશુ સાથે જ સર્પ જવ તિલોત્તમા !'

અમકાને હસી તિલોત્તમાએ વાળું હાથમાં લીધું ને નમન કરી ચાલી ગઈ.

ફરી એ ઇંદનીલમણિના આસન પર બેસી સ્વર્ગોધિ-પતિ નહુષ પશ્ચિમ આકાશ તરફ જતો આવતી કાલની રાજસભા વિષે વિચાર કરતો હતો. કદ રીતે પુરોહિત અને બ્રાહ્મણોને પૂરા કાળમાં લેવા તે બાબત એ ઉપાય શોધતો હતો. વિજયના સંતોષભર્યા વિચારમાં લીન થયેલા નહુષ પાસે વર્ણાશાસ્ત્રની આશાએ પૂર્વચિત્તિ પાછળ જોતી હતી. સાયંકાળના વિશ્રામનાં ગીતો ગાતાં પંખીનો કલરવ આવતો હતો. દૂરનાં સરોવર પરથી પવન આવતો હતો. દિવસ ફરી પૂર્વચિત્તિએ કહ્યું : 'મહારાજ !'

હસીને નહુષે પાછળ જોયું.

'મહારાજ ! મારી વિનંતિ માન્ય કરો.'

'વિનંતિનો પ્રકાર હશે કે નહોં ?'

'મારો અંગીકાર કરો.' કહી પૂર્વા નહુષના રકંધ પર સિર નાખી બેસી ગઈ.

પૂર્વચિત્તિનો કર બેસવી નહુષે કહ્યું : 'મોરી એક વિનંતિ માન્ય કરશો ?'

'હું આપનો હુકમ ઉઠાવવા તૈયાર છું.'

'ઉપરથી વૈકુંઠેલાકને અહીં સ્વર્ગમાં લઈ આવો.'

'એ કંઈ મારાથી સતી સહેં મહારાજ !'

'હું એ જ કહું છું પૂર્વા ! હું તને સમજાવું છું. પશુ અમુક કામ હું કરતો નથી. જે જે કામ તે તે કરે. એ બાબતમાં દુરામલ નામનો છે. નહુષે પશ્ચિમ પ્રદેશ તરફ નજર કરી.

'રાજન !'

'પૂર્વા !' નહુષે ઉતાવળે કહ્યું. પૂર્વા તેના તરફ જોઈ રહી.

'પેલું સરોવર દેખાવ છે તે કશું ?' નહુષે પૂછ્યું.

'અપ્સર-સરોવર અપ્સરાઓનું એ ક્રીડા-સરોવર છે. ચાલો આજે ત્યાં ત્રીકાવિહાર માટે જઈએ.' કહી પૂર્વા ફરી નજીક આવી.

'અને પેલી ચાલી જાય છે તે દેવાંગના કાલ છે ? ત્યાં પેલાં મહારાની હારમાળા પાસે.'

'ઓહ !' પૂર્વચિત્તિએ આશ્ચર્ય બતાવ્યું. 'આ હંજુ તેને પિચાનતા નથી ?'

'નહોં.' નહુષે કહ્યું.

'એ તો ઈંદ્રપત્ની સચિ છે. પેલા ક્રાસાદમાં રાં છે. નિત્ય સવાર-સાંઝ અપ્સર-સરોવરે નાંહવા જા છે. અતારે પણ નાહીને પાછાં આવતાં હોય તે જણાય છે. એમની પાસેથી જ હું અમેરે કુલ ધાવડ શીખી છું.'

'એ કળામાં તે પ્રવીણ છે તેમ તું કહેવા માગે છે ને ?'

'હા, રાજન ! તિલોત્તમાને વસ્ત્રપરિધાનન કળા તેમણે જ શીખવી છે.'

'એ કેમ કહી સ્વર્ગોધિપતિ નહુષને વંદન કરવા આવી નથી ?' સત્તાવાહી સ્વરે નહુષે ફરિયાદ કરી પૂર્વચિત્તિ મક્ક થઈ જોઈ રહી.

'આ લોહા દરેક રીતે માટું અપમાન કરવા લા છે.' નહુષે કહ્યું : 'એ મારી સરજારમાં ખામી રાખે છે. પોતાથી અને જીતરનો મણી અને અંતરણ્ય છે પણ હું સર્વસત્તાધીશ છું. હું તેમની પાસેથી અંતિ અર્ચન લેવાનો છું. પૂર્વચિત્તિ ! તું અતારે સચિ પ્રાસે જા. તેમને કહી આવ કે આવતી કાલે રાજ સભામાં નહુષરાજ તેમના તરફથી ઉપહારનો સ્વીકાર કરવા ખારે છે.'

'મહારાજ !'

'મહારાજ નહોં. તું જા, અતારે પાછી આવીશ

નહીં. સંવારે મને મળજે.

ચિર નંમાંની પૂર્વચિત્તિ ચાલી ગઈ. આપકાળ મળી ચંદ્રોદય થયો ત્યાં સુધી એકદંદિએ નંદુષે ઉદિનાં પ્રાસાદ તરફ જોયાં ક્યું.

: ૪ :

પ્રશ્નગ તો એ જ બન્યા હતા પણ અપ્સરા તિલોતમાના મનમાં હોશ જમાવી એ પ્રશ્નગોની અસર અપ્સરાનું આચારવહેન બદલાવી નાખવા સમર્થ બની હતી. એટલે જ જ્યારે નંદુષરાજનાં ધનુષમાણુ ઉપાડી તે મૂકવા જતી હતી ત્યારે ધનુષ તરફ વાર-વાર જોતી વિચાર કરતી હતી એ વિચાર ફરીને ઘૂંટાયા કરતો હતો. પોતાનો સ્વાર્થ આધવા માટે જ ધનુષનો સ્વીકાર નંદુષે ક્યો ન હતો. દીનોના પરિપાલન માટે અને અગિયોને દંડ આપવા માટે નંદુષ દંમેશાં તત્પર હતો. પંડિતની વૃત્તિ અને એ વૃત્તિને અનુકૂળ જીવન એ કેટલાં સત્વશીલ ગૌરવર્ધ્યાં છે એ તે વિચાર કરતી હતી.

રાત્રે પોતાના પ્રાસાદના એકાંતખંડમાં એ વચ બેઠેલી હતી ત્યારે તેના મનમાં નંદુષ માટે આદર-ભાવ સ્પષ્ટ થઈ ગયો હતો. પોતે જે પ્રયોજન માટે નંદુષ તરફ ગઈ હતી તે તો નિષ્ફળ જવાનું છે એ વાત તેને સંમતિ મળી હતી. ધનુષમાણુ પાછાં મૂકી આંવીને તેણે અંતાઈ પૂર્વા અને નંદુષનો સંવાદ આંખોએ હતો. નંદુષ તરફ આટલો ઉમ્મ વિરોધ ઉત્પન્ન થયો હતો તે વખતે શક્ય હોય તો પશુ નંદુષમાં કામવૃત્તિ જાગ્રત કરવામાં અને એ રીતે હુદિનો વિષયોસ કરી નંદુષનો વિનિપાત સાધવામાં પોતે નિમિત્ત ન બને તેમ એ ઇચ્છતી હતી. અને આ વિચાર સાથે પેલો પારાવતનો પ્રશ્નગ તાલે થઈ જતો હતો. નંદુષના સંબેદા સંભળાતા હતા અને નંદુષ સા કારણે આત્મીયતાથી વાતો કરતો હતો તે એ વિચારતી હતી. એ વિચારમાં તે સ્વચ્છ સ્ફુટિંમંજિતા ફૂલક પડ્યા પસાર થતી હતી. તેની દૃષ્ટિ પોતાના પ્રતિજિજ પર પડી અને એ સંકેતથી ઈ.બી રહી ગઈ. પોતે નંદુષ પ્રતિ ગઈ હતી. મંદેરાને પોતાનું આગમન કઈ દૃષ્ટિથી જોયું હશે એ કલ્પનામાં તે ચડી ગઈ. ત્યાં સામેથી શબ્દ આવ્યો: 'તિલોતમા!'

તિલોતમાએ દૃષ્ટિ ઊંચકી. સામે ચંદ્ર આવી

હીમો હતો. નંદુષનો આદર અનુભવતાં અપ્સરાના હૃદયમાં ઓચિત્તો આધાત થયો. સ્વસ્થ થઈ હસીને તેણે પૂછ્યું: 'આ સમયે આપને નવરાશ મળ્યા?'

'તારું કાર્ય કેટલે પહેલ્યું?' ચંદ્રે ક્યું: 'શુરુ જાયુંવા માગે છે.'

'હું પણ આપને એ જ પૂછું છું. મારી પ્રવૃત્તિ અર્થ રહેતો છે. પણ આપે અત્વરતા લાખવી હશે.'

'અમે માત્ર તારા પર મદાર રાખીને પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. શુરુદેવ મદાન વ્યક્તિ છે.'

'તમે કઈ રીતે કાર્ય કરવા ધારો છો તે સ્વચરણ?'

'હું જાણે છે કે દેવો એકત્ર થઈ ગયા છે. નંદુષ પાંસે કોઈનું સ્વમાન જળવાનું નથી અને પરાણે નંદુષની આજ્ઞા માનવી પર છે તેથી હવે આપસ-આપસમાં વિરોધ સમી ગયા છે. સર્વે એકમતે નિર્ણય ક્યો છે: નંદુષનો તાર્કિકાગિક ઉચ્છેદ કરવો.'

'એ તો હું પશું જાણું છું. પણ નંદુષ સામે સજ્જથી લડી શકે તેવી કોઈ દેવમાં શક્તિ નથી. તમે શું યુક્તિ શોધી છે તે હું જાણવા માગું છું.'

'યુક્તિ શું છે તે હું જાણતો નથી.'

'તમે ન જાણો તેમ બને જ નહીં.'

'હું ખરેખર નથી જાણતો. એટલું જાણું છું કે મામલો એ દિવસમાં ખતમ થશે. નંદુષનો મત્સ્યકાળ આવી પહેલ્યો છે.'

'તો શું નંદુષને મારી નાખવાનો નિર્ણય ક્યો છે?' તિલોતમાએ બચથી પૂછ્યું.

'તું શા માટે બચ પામે છે?' ચંદ્રે 'તું' શબ્દ પર જાર મૂકી ક્યું.

'મારી નાખવાનું શું પ્રયોજન છે?'

'નિવાડવાનું પશુ શું પ્રયોજન છે?'

'જીવતો હતો તો સ્વર્ગની અરાજકતા દૂર કરી.' તિલોતમાએ ક્યું.

'પણ સ્વર્ગેથી એસત્યા પછી એ જીવતો રહેશે તો દેવશીક્ષેના અગ્રેય નાશ કરશે. એમનો અદકાર એટલો છે. એમાં વીર્ય પણ એટલું જ છે.'

ઉત્તર સાંભળી તિલોતમા વિચારમાં લાગી ગઈ. એની દૃષ્ટિ સન્મુખ દેવોએ નક્કી કરેલું નંદુષનું બલિષ્ઠ ખડું થતું હતું.

ચંદ્રે તિલોતમાના અંશ ચંદ્ર દેવની બીજે

હાથે હડપચી પકડતાં કહ્યું: 'તું શું વિચાર કરે છે ?
ચંદ્રનો કર દૂર કરતાં તિલોત્તમાએ ધીરે અવાજે
કહ્યું: 'હું પાછળ રહી ગઈ.'

'આગળ કે પાછળ, કાર્યસિદ્ધિ તો થવાની જ છે.'
'મારે મન એ બેમાં સ્વર્ગ-પૃથ્વીનું અંતર છે.'
'તો આગળ થઈ જા. હજુ વખત છે.'
'હું એ જ વિચાર કરું છું.' તિલોત્તમાએ કહ્યું:
'નહુપરાજનું ભાવી હું ધડવાની છું.' કહી તિલોત્તમા
ચામચા લાગી.

'તું ક્યાં જાય છે ?' અંદ્રે કહ્યું: 'હું તો તારી
પાસે આ પ્રદેશ વિતાવવા આવ્યો છું.'
'એ માટે ઘણી રાતો મળી રહેશે. હું અત્યારે
શુરુદેવ પાસે જઈ છું.' કહી અંસરા હિતાવશે
પ્રાસાદમાંથી બહાર સરી ગઈ.

:૫:

દેવશુરના આવાસમાં આવી તિલોત્તમા જહસ્પતિને
મળ્યા તેના રહસ્યગૃહમાં જવા મર્ષ ત્યાં પ્રતિહારીએ
માર્ગ આડે કંઠ ધર્યો. 'આઘાં નથી.'
'શુરુદેવને જાહેર કરો કે હું આવી છું.'
'શુરુદેવ હાથ રહસ્યચર્યામાં બેઠા છે.' પ્રતિ-
હારીએ કહ્યું.

'કાણે આવ્યું છે ?'
'મહારાણી ઈશ્વણી યત્નિ.'
'રાણી યત્નિ ?' તિલોત્તમાને આશ્ચર્ય થયું. ને
તે પ્રાસાદમાં આવ્યોઆજુ ફરવા લાગી. તેવામાં તેની
નજર શુરુપુત્ર કચ પર પડી. તેની પાસે જઈ તિલો-
ત્તમાએ કહ્યું: 'જાણે છે તમે કે મહારાણી અત્યારે
શા કારણે પધાર્યા છે ?'

'ચોક્કસ માહિતી નથી.' કયે કહ્યું: 'સંભવ્ય
છે કે નહુપની આઘાથો પૂર્વચિત્ત મહારાણી પાસે
ગઈ હતી અને આવતીકાલે રાજસભામાં નહુપરાજનું
વિજયનું સ્વાગત મહારાણીને હાથે થાય તે બાબતનું
કહી આવેલ છે.'

'એ ઉપજતી કાદેલ વાત લાગે છે.' તિલો-
ત્તમાએ કહ્યું.
'વાત; ઉપજતી કાદી હશે પણ મહારાણીના
મુખ પર નર નથી.' કહી કચ ખીછે આજુ ચાલ્યો
ગયો. તિલોત્તમા વિચારના વમળમાં પડી ગઈ.

ચોરી વારે શુરુદેવ મહારાણી સાથે રહસ્યગૃહમાંથી
બહાર આવ્યાં. તિલોત્તમાને કહેવું જહસ્પતિનું વાક્ય
પડ્યું: 'આપ જાણે ચિંતા ન કરશો. જનશે તેટલા વેચી
ઉપાય યોજાશે પણ કાલ પૂરતું આપે સંભાળવું પડશે.'
તિલોત્તમાને જ્ઞેતાં જહસ્પતિનો સ્વર ધીમે ધીમે
ગયો. તિલોત્તમા આવે જ કાંઈ સંકાયને કારણે
તેમની બહેની પાસે જઈ શકી નહીં. પણ દરથી તે
જોઈ શકી કે શયિની મુખકાંતિ ઝાંખી થઈ ગઈ હતી.
સાંચસ્મકીર્ન અનેલી ગતિમાં અસ્વસ્થતાનું આલસ્ય હતું.
મહારાણીને વળાવી પાછા આવતા જહસ્પતિની
સન્મુખ જઈ તિલોત્તમાએ વંદન કયું.

'તું અત્યારે નવરી થઈ શકી ?' શુરુએ પૂછ્યું.
'ચંદ્રેલ આપના વતી મારા કાર્યની પ્રગતિ
પૂજવા આવ્યાં હતી.'

'મેં પૂછવાનું કહેલું.' પુરોહિતે કહ્યું.
'હું એમ કહેવા આવી હતી કે મારું કાર્ય અર્થે
પહોંચ્યું છે. ત્યાં રહેતાં મને જણાયું છે કે મારી અંતિ
કરતાં પ્રવાહનો વેગ અત્યંત બળવાન છે.'

'હા. કદાચ તું પણ તેમાં તણાઈ જા. એમ ને
લાગે છે ને ?'
'હા, એ વિચાર નથી કયો. હું એ પૂજવા
આવી હતી....' મન કરી તિલોત્તમાએ પૂછ્યું: 'કે
મહારાણના વિનિપાત માટે આપ તરફથી અન્ય શું
યોજના છે ?'

'હું તને એ પૂછવાનો હતો. મારી પાસે હાથ
કોઈ યોજના નથી.'

જ્યાં શંકાભરી છતાં આશ્વાસન લેતી દૃષ્ટિ
પુરોહિત તરફ જોઈ તિલોત્તમાએ કહ્યું: 'મને ડર હતો
'શું ?'

'મારે કાને વાત આવી કે એ દિવસમાં મહારાજા
શત્રુ સુધી યોજના પાર પડી જશે.'

'જોહો હો.' કરી જહ પુરોહિતે હાસ્ય કયું
'વાતો કરવામાં સંદેહ કોઈ જગ્યાએ છે. હું લોકને ક
છું કે વાતો કરનારની શક્તિ જોઈ તેનું માપ કાઢશે
એ તિલુ.' કહી નજીક આવી જહસ્પતિએ કહ્યું: 'તારા
પ્રયત્નમાં આગળ વધે જશે. હું માનું છું કે ત
કામમાં હિંમત અને રસ બંને આવ્યાં છે, ખરું ને ?
હકારમાં અંસરાએ સિર નમાવ્યું.

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.

દ્રાક્ષાસવ



અકસીર દવા

શરદી મશાહનાર

ભૂખ લગાડનાર

હસ્ત સાફ લાવનાર

જીવ લાવનાર

તાકાત આપનાર

તાજગી બક્ષનાર

લગજતકાર પેય

જીવન સાથે વાપરવાથી અંજબ ગુણ થાય છે.

સ્વચ્છતા પ્રાપ્તિ અને જીવન

પુષ્ટિકારક ખોરાક !

માંદા, સાખં, નખળાં,

સખળાં, નાનાં, મોટાં,

સી, પુરુષ સૌને માટે

જીવનવર્ધક દવા !



દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી બેહદ ફાયદો થાય છે.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

પા. બો. નં. ૫૫૧૩ : મુંબઈ ૧૪



લેખક
મયૂર

દેવ ને દાનવ

પૃથ્વામુર

દેવોને સંજીવની વિદ્યા મળી ગઈ. પછી તો દેવોએ માની લીધું કે આપણે દાનવોના સંભાવડિયા બની ગયાં. હવે આપણને કોઈ હરાવી નહિ શકે. પણ એમ માની લીધે શો દહાડો વળવાનો હતો? દેવો કયાં અને દાનવો કયાં? એ તો નારાયણ દેવોને સહાય ન હોય તો એમનો તો દાળોવાટો નીકળી જાય. પણ દેવો તો આટલી અમથી સંજીવની વિદ્યા મળવાથી કુલાર્ધ બેઠા. એમના અભિમાનનો કાંઈ પાર રહ્યો નહિ. બધા પહોળા પહોળા થઈને ફરવા લાગ્યા.

શુરું બૃહસ્પતિએ સંજીવની વિદ્યા લાવી આપવાની ના કહેલી ખરી ને! એટલે દેવોને એમના ઉપર ખૂબ દાઝ. મનમાં મનમાં વિચાર કરે કે ક્યારે લાગ મળે ને ક્યારે શુરને હાથ ખતાવી દઈએ.

એ ધૂનમાં ને ધૂનમાં એક દિવસ મેઢો મળી ગયો. ઇંદ્રરાજ સભા બરી બેઠા હતા. નાયગાનનો જલ્સો ચાલી રહ્યો હતો. એ અરસામાં શુર બૃહસ્પતિ સભામાં આવી પહોંચ્યા. રિવાજ તો એવો કે શુર આવે એટલે બધાએ જાણ થઈ માન આપવું જોઈએ અને સાડું આસન આપવું જોઈએ. પણ બધાના અંતરમાં રીસ ખરી ને એટલે કોઈએ શુરના સામું પણ જોયું નહિ. શુરજી કયાંય સુધી સભા વચ્ચે જાણ રહ્યા. પણ કોઈએ એમને જસવાનું સુદાં કહ્યું નહિ. શુરને ખૂબ માહું લાગ્યું. પરંતુ એ વખતે તો કાંઈ બોલ્યા નહિ. અને આંખા હતા તેમ છાનામાના પાછા ચાલ્યા ગયા.

શુર માનભંગ થઈ ચાલ્યા ગયા. એટલે ઇંદ્ર તો વેંત વેંત જીછળવા લાગ્યો. 'કેમ કેવી કરી? શુરના મનમાં એમ છે કે મારા વિના ચાલે તેમ નથી. પણ હવે એમની પરવા કરે એ બીજા.'

દેવો પણ ઇંદ્રની સાથે હાંમાં હા મિલાવી શુરની મશકરી. ઉઠાવવા લાગી ગયા.

શુર બૃહસ્પતિ રિસાઈ ને ચાલ્યા ગયા એટલે દાનવોને સરસ લાગ મળી ગયો. એમને તો એટલું જ જોઈતું હતું. દાનવો ગમે તેવા હતા, પણ શુર શુક્રાચાર્યનું પૂરેપૂરું માન જાળવતા. એમને ખબર હતી કે શુર છે તો જ આપણે ધાર્યા કામ કરી શકીએ છીએ. શુર બૃહસ્પતિ રિસાઈ ને ચાલ્યા ગયા એટલે દેવો તો હવે ધણી વગરનાં ટોર જેવા થઈ ગયા. એમને મારી હઠાવતાં શી વોર?

તાબડોળ તૈયારી કરી દાનવો સ્વર્ગ ઉપર ચડાઈ લઈ આવ્યા. ઘરાળરની લડાઈ લાગી. શુરના આશીર્વાદે દાનવો ખૂબ જોસમાં હતા. દેવોને મારી મારીને અધમુખા કરી નાખ્યા.

દેવો તો દોડ્યા પ્રક્ષાલ પાસે. 'અમને બચાવો! અમને બચાવો.'

પ્રક્ષાલ કહે: 'વળી પાછું શું થયું?'
દેવો કહે: 'દાનવો સ્વર્ગ ઉપર ચડી આવ્યા છે ને કાળો કેર આદરી દીધો છે.'

પ્રક્ષાલ કહે: 'તમે અહીં આવ્યા છો તે તમારા શુર શું કરે છે?'

દેવો કહે: 'શુર તો રિસાઈ બેઠા છે.'
પ્રક્ષાલએ પૂછ્યું: 'કેમ વળી?'

દેવોએ માંડીને વાત કરી.
પ્રક્ષાલ કહે: 'તમે તે કેવા માણસ છો? કોઈનું નહિ ને શુરનું અપમાન કર્યું. પછી તો બીજું શું થાય? આ દાનવો જુઓને. ગમે તેવા છે તો ય શુરનું કેવું માન જાળવે છે? એટલે તો તેઓ જાળવાન છે.'

દેવો કહે: 'પણ વાતની વાતમાં શુર રિસાઈ બેઠા. એમાં અમારો શો વાંક?'

પ્રક્ષાલ કહે: 'વાંક તો જેવો કદીએ તંવો.'
દેવો કહે: 'પણ હવે એનો કાંઈ ઉપાય?'

પ્રજ્ઞાણ કહે: 'બૃહસ્પતિને મનાવી દેવો.'
દેવો બૃહસ્પતિને શોધવા ગયા. ચારે
તરફ ભ્રમણ કરી, પરંતુ શુરુ એવા સંતાઈ
એકલા કે કોઈ ને હાથ જ ન આવ્યા.

ધોયેલ મૂળાની ભેમ દેવો પ્રજ્ઞાણ પાસે
પાછા આવ્યા.

કહે: 'શુરુ હાથ આવતા નથી.'

પ્રજ્ઞાણ કહે: 'બૃહસ્પતિ હમણાં નહિ
મનાય. બીજા કોઈને શુરુ જાનાવી દેવો.'

દેવો કહે: 'બીજા કોને શુરુ સ્થાપીએ ?'

પ્રજ્ઞાણ કહે: 'ત્વષ્ટાનો પુત્ર વિશ્વરૂપ છે.
એને શુરુ કરો.'

દેવો કહે: 'એ તો દાનવોનો ભાણેજ છે.'

પ્રજ્ઞાણ કહે: 'દાનવોનો ભાણેજ ભલેને
રહ્યો પણ મણા વિદ્વાન છે.'

દેવો કહે: 'ભલે.'

દેવો ત્વષ્ટાના પુત્ર વિશ્વરૂપ પાસે ગયા.
વિશ્વરૂપનું બીજું નામ ત્રિશિરા. એને ત્રણ
ગુણ હતાં. એક સુખે તે વેદપાઠ કરતો. બીજા
સુખે મદિરા પીતો અને ત્રીજું સુખ તો
એણું ભયંકર કે એ ભેતાં જ એમ થઈ જાય
કે હમણાં જ ત્રણે લોકને ગળી નથે.

દેવોએ વિશ્વરૂપને કહ્યું: 'તમે અમારા
શુરુ જાની રહો.'

વિશ્વરૂપ કહે: 'જનમાનવૃત્તિ કોણ કરે.
એથી તો પ્રજ્ઞાતેજનો નાથ થાય. આપણું
એ કામ નહિ.'

દેવો કહે: 'પ્રાણણ વિના બીજા કોણ
શુરુ થઈ શકે ? અને પ્રાણણ શુરુ થવાની ના.
પાડે તો યજ્ઞમાનનું થાય શું ? ગમે તેમ કરે,
પણ તમારે શુરુપદ લીધા વિના છૂટકો નથી.'

વિશ્વરૂપ કહે: 'તમારો આગ્રહ છે તો
પછી નાં કહી શકાય તેમ નથી.'

વિશ્વરૂપ દેવોનો શુરુ થઈ રહ્યો.

પણ એ તો દાનવોનો ભાણેજ. વળી

ત્વષ્ટાનો પુત્ર. ત્વષ્ટાને અને ઇંદ્રને પૂરું વેર.
એટલે ઇંદ્રને તેની બીક લાગ્યાં કરે. એને એમ
થાય કે એ દાનવોને યજ્ઞમાંથી છાનો છાને
ભાગ આપી દેતો હશે તો ? ત્વષ્ટાનું ઉપરાણું
હઈ મારી વિરુદ્ધ કાવતરાં કરતો હશે તો ?
વિશ્વરૂપ તો બિચારો સીધી રીતે દેવોનું પુરો-
હિતપણું કરતો હતો. અને દેવોનું તેજ વધે
એવા યજ્ઞ કરતો હતો. એણે શુરુપદ લીધા
પછી દેવો ભેરમાં આવ્યા હતા અને દાનવો
નબળા પડ્યા હતા. પણ ઇંદ્રના મનમાં શંકા
પેસી ગયેલી એટલે એને યજ્ઞ કે કોઈ પણ
હિસાબે આ વિશ્વરૂપનો ઘાટઘડી નાખવો ભયંકર.

પણ એનું જિગર ચાલે નહિ. પ્રાણણના
દીકરાને મારી શી રીતે શકાય ? એથી તો
પ્રજ્ઞાહત્યા લાગે. એટલે પહેલાં તો એણે વિશ્વ-
રૂપને ચળાવવા પ્રયાસ કર્યો. રૂપાળી રૂપાળી
અપ્સરાઓ મોકલી. તેમણે ત્રિશિરાને લોભાવવા
ઘણી ચે માથાફટ કરી. પણ એ તો ખરે તંપસ્વી
હતો. એવી અપ્સરાઓની એને જરા પણ
ગણતરી ન હતી. અપ્સરાઓ નિરાશ થઈને
પાછી આવી.

એટલે તો ઇંદ્રને ખૂબ જ બીક લાગી. એને
યજ્ઞ કે ત્રિશિરાને ઠેકાણે નહિ કરું તો એ જ
ઇંદ્ર થઈને બેસી જશે. પ્રજ્ઞાહત્યા લાગવાની
હાય તો ભલે લાગે. ત્રિશિરાને ઠેકાણે કર્યો જ
છૂટકો છે.

ત્રિશિરાને ઇંદ્રની હિલચાલની કંઈ જ ખબર
નહિ. એ તો તપ કર્યાં કરે અને દેવોએ સોંપેલું
પુરોહિતનું કામ કર્યો જાય. ઇંદ્ર એને મારી
નાખવા મથી રહ્યો છે એવી ખબર હોત તો
એ તો ત્રિશિરા. પળવારમાં ઇંદ્રને પણ ખાખ
કરી નાખે. પણ એ તો તપ કરતો રહ્યો ને
એક દિવસ લાગ ભેઈને ઇંદ્ર એને મારી નાખ્યો.

ત્રિશિરા મરી ગયો તો પણ એનું તપોબળ
એટલું બંધ હતું કે ઇંદ્રને તો એમ જ લાગ્યું

કે ત્રિશિરા હજી જીવતો-જાગતો એકા છે. ઇંદ્રનાં તો હાજાં ગગડી ગયાં. એને યથું કે ત્રિશિરા આપણાથી નહિ મરે. એને માટે કોઈકને શોધી કાઢવો પડશે. ત્રિશિરા ન મરે ત્યાં સુધી એના જીવને જંપ વળે તેમ ન હતું. એ તો ત્રિશિરાનાં માથાં કાપી નાખે. એવા કોઈકને શોધવા લાગ્યો.

શોધતાં શોધતાં એક સુતાર તેને મળી ગયો. એની પાસે ચક્રચક્રતી ધારવાળો કુહાડો હતો. ઇંદ્રે તેને કહ્યું : 'આ ત્રિશિરાનાં ત્રણે માથાં તારા કુહાડાથી કાપી નાખ દોસ્ત'

સુતાર કહે : 'મારા કુહાડાને ધાર જ નથી.'
ઇંદ્ર કહે : 'તારા કુહાડાને તું કહીશ તેવી ધાર કઢાવી આપીશ.'

સુતાર કહે : 'પણ હું એને શું કામ માડું ! એણે માડું તો કાંઈ બગાડ્યું નથી.'

ઇંદ્ર કહે : 'માડું આટલું કામ નહિ કરી આવે ?'

સુતાર કહે : 'પણ એને મરાવીને તમારે શો લાડવો લેવો છે ?'

ઇંદ્ર કહે : 'તું એમાં નહિ સમજે. માડું આટલું કામ કરી આપ. હું તને ન્યાય કરી દઈશ.'

સુતાર કહે : 'તે તમે કોણ છો ?'

ઇંદ્ર કહે : 'હું સ્વર્ગનો રાજા ઇંદ્ર છું.'

સુતાર કહે : 'તમે ય ખરા છો. સ્વર્ગના મોટા રાજા થઈને બ્રાહ્મણના દીકરાનું કાસળ કઢાવી નાખવા આવ્યા છો તે.'

ઇંદ્ર કહે : 'ભાઈ, અમસ્થો અમસ્થો થોડો જ કહેતો હઈશ.'

સુતાર કહે : 'તો તમે જ એને મારી નાખોને. તમે તો ખૂબ બળવાન છો. તમારી પાસે તો ઘણાં ધારદાર હથિયાર છે.'

ઇંદ્ર કહે : 'એનું પણ કાંઈક કારણ હશે ને ?'

સુતાર કહે : 'કારણ બીજું શું હોય ?

પ્રજ્ઞહત્યાની બીક લાગતી હશે. પણ હું જે શું કામ પ્રજ્ઞહત્યા લઉં ?'

વળી પાછી પ્રજ્ઞહત્યાની વાત. પ્રજ્ઞહત્યા તો લાગી જ હતી. ઇંદ્રે કહ્યું : 'પ્રજ્ઞહત્યાનું પાપ મારે માથે.'

સુતારે તો તરત જ કુહાડાથી ત્રિશિરાનાં ત્રણે માથાં કાપી નાખ્યાં.

હાથ હવે તો નિરાંત થઈ. હવે તો દાંનવોની હેર કોઈ નહિ તાણે. ઇંદ્ર રાજ થતો થતો ઘેર ગયો.

પણ હવે જ ખરી મજા થવાની હતી. ત્રિશિરાનો ગાપ ત્વષ્ટા : કાંઈ. જેવોતેવો ન હતો. એને ત્રિશિરાના મરણની ખબર પડી. એટલે તો એ ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈ ગયો. એને આખે શરીરે લાય લાગી. મારા દીકરાને વિના કારણ મારી નાખ્યો છે. એનું વેર લઉં તો જ હું ત્વષ્ટા ખરા.

ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં એણે ધનમાં આહુતિ આપી : 'ઇંદ્રશત્રુ ! ઉત્પન્ન થા.'

તરત જ એક મહારાષ્ટ્રકર દાનવ કુટુંબાંથી જિલો યયો. હાથ ભેડી બોલ્યો : 'શી આત્મા છે ?'

ત્વષ્ટાએ કહ્યું : 'વધ્યે જા.'

દાનવ વધવા લાગ્યો. વધી વધીને આકાશે આંખ્યો. આકાશને ઊંચું દીધું. સ્વર્ગને પણ ઢાંકી એની કાળીમથ કાયાએ આખા જગતને અંધકારમાં ઢાંકી દીધું.

ફરીથી દાનવ બોલ્યો : 'બીજી શી આત્મા છે ?'

ત્વષ્ટાએ કહ્યું : 'સ્વર્ગમાં જઈ ઇંદ્રને મારી નાખ.'

ક્રોધથી ધૂંવાંધૂંવાં થતો દાનવ હાથમાં ત્રિશૂળ લઈ સ્વર્ગ તરફ જિપડ્યો.

એનું નામ વૃત્રાસુર.

વંટોળિયાની જેમ વૃત્રાસુર સ્વર્ગ તરફ ધસ્યો આવે છે. માર્ગમાં જે કાંઈ આવ્યું તેના

ભુકેભુકા. એની ત્રાડ સાંભળી સ્વર્ગમાં ચારે તરફ ખળભળાટ મચી ગયો. નાચ કરતી અંશરાઓ કયાંય સંતાઈ બેઠી. ગાન ગાતા ગંધર્વોને ગળે ખરેડી પડી. દેવોના સુગટ પડી ગયા. ચારે તરફ નાસભાગ શરૂ થઈ.

પણ વૃત્રાસુરે તો ચારે તરફ સંહાર શરૂ કરી દીધો હતો. કાળનો પણ મહાકાળ દેવોને ઠેકાણે કરતો ચારે તરફ ધૂમી રહ્યો હતો. દેવોએ માંડ માંડ હથિયાર સમાધ્યાં. જેમતેમ કરીને લડાઈ કરવા આવ્યા. પણ લડાઈ કોની સાથે કરે! સામે લશ્કર થોડું જ હતું? એકસામટો દાવાનળ નતણે ફેરી વળ્યો હતો. દેવોનાં અસ્ત્ર-શસ્ત્ર કાંઈ કામ આવ્યાં નહિ. વૃત્રાસુરને એની કાંઈ જ અસર થઈ નહિ. એણે તો દેવોની રેવડી દાણાદાણુ કરી નાખી. કોઈને હવામાં ઉછાલ્યા. કોઈને પથ્થર ઉપર ઝીંક્યા. કોઈને મૂઠીમાં મસળી નાખ્યા. કોઈને મોઢામાં મૂકી હાથમાં કરી ગયો. ચારે તરફ હાહાકાર મચી ગયો. દેવો છવ ખસાવવા નાસભાગ કરવા લાગી ગયા.

દેવસેનામાં ભંગાણુ પડ્યું એટલે ઇંદ્ર દેવોની વહારે ધાવ્યો. મોટા હાથી ઉપર બેસી નતભતનાં હથિયારો સહિત ઇંદ્રે લડાઈના મેદાનમાં સુકાબું. વૃત્રાસુર તૈયાર જ હતો. એ તો ઇંદ્રને જ ચોપતો હતો. વૃત્રાસુર અને ઇંદ્રની જોવા જેવી લડાઈ નમી. ઇંદ્રના ખળનો પાર ન હતો. પણ વૃત્રાસુર એ તો વૃત્રાસુર. વાતની વાતમાં ઇંદ્ર થાકી ગયો. વૃત્રાસુરે એક ઝપટ મારી ઇંદ્રને મૂઠીમાં પકડી દીધો અને મોઢામાં મૂકી દીધો.

ખંદાસ. હમણું જ ઇંદ્ર વૃત્રાસુરના પેટમાં હજમ થઈ જતો. સ્વર્ગમાં ચારે તરફ કાળો કળખાટ મચી રહ્યો. ગધા ઇંદ્રને ગળ્યાવવાની મથામણમાં પડ્યા. પરંતુ કોઈને કંથો ઉપાય જ ન સૂઝે.

અને વૃત્રાસુર તો ત્રિશુળ ધુમાવતો ચારે

તરફ ધમાચકડી મચાવી રહ્યો હતો.

પરંતુ એવામાં કોઈ દેવને એકાએક કંઈક સૂઝી આવ્યું. તેણે જોર કરીને એક વીર વૃત્રાસુરને માર્યું. એનું નામ યુધિષ્ઠિર. એ જેને વાગે એને તરત જ ગગાસાં ઉપર બગાસાં આવવા લાગે. વીર વાગ્યું કે તરત જ વૃત્રાસુરને બગાસું આવ્યું, એનું મોઢું પહોળું થયું. ઇંદ્ર એક કોર ગલેકામાં ચડી બેઠો હતો. તે લાગ જોઈને છટકી ગયો. છટક્યો એટલે તો મૂઠીઓ વાળીને નાસવા જ લાગ્યો. નય લાગ્યો, નય ભાગ્યો. પાછું વાળીને જુએ એ બીજા. છેક મંદાર પર્વતના શિખર ઉપર પહોંચ્યો ત્યારે જ એને થોડી નિરાંત થઈ.

ઇંદ્ર લાગી ગયો. એટલે વૃત્રાસુર સ્વર્ગનો રાજ બની બેઠો. એને હવે કોઈના બાપની તમા ન હતી.

પણ દેવોને થયું કે સ્વર્ગનું રાજ આવ્યું. નંથ એ કાંઈ ઠીક નહિ. રાજપાટ વિનાના થઈ ગયા એટલે પછી આપણું માતમ શું? પછી દેવોને માને પણ કોણ? ગમે તેમ કરીને ઇંદ્રને મનાવી લાવવો જોઈએ. એ ફેરીથી સંરહારી લે, અને વૃત્રાસુર સામે ફેરી લડાઈ બહેર કરીએ. સ્વર્ગનું રાજ પાછું નહિ મેળવીએ તો તો લોકોમાં હાંસી થશે.

દેવો બધાંય પહોંચ્યા મંદાર પર્વત ઉપર. ઇંદ્ર એક તરફ મોઢું છુપાવી સંતાઈ બેઠો હતો. તેણે દેવોની સાસું પણ ન જોયું.

દેવો કહે: 'આમ સંતાઈ બેઠે શું વળવાનું હતું? ચાલો ફેરી લડાઈ કરીએ.'

ઇંદ્ર કહે: 'આપણું કામ નહિ. મારે સ્વર્ગનું રાજ નથી જોઈતું.'

દેવો કહે: 'પણ એથી તો લોકોમાં આપણું માતમ ઘટી જશે.'

ઇંદ્ર કહે: 'એ ગમે તે યાદ. હું નથી આવવાનો.'

દેવો કહે: 'પણ એમ તે કાંઈ ચાલે?'

ઈદ્ર કહે: 'ચાલે કે ન ચાલે. આપણું એ કામ નથી.'

ઈદ્રે તો એકનો એક નનૈયો ભણ્યા કર્યો. એણે ધોળે દિવસે તારા ભાળ્યા હતા.

દેવો મૂંઝાયા. હવે શું કરવું? ઈદ્ર તો સાવ ફેશી થઈ ગયો. અને આ તરફ વૃત્રાસુર તો હાકોટા કરતો સ્વર્ગનો રાજા બની બેઠો છે.

સ્વર્ગનું રાજ પાછું મેળવ્યા સિવાય છૂટકો ન હતો. પણ એ મેળવવું કઈ રીતે? મૂંઝવણનો કાંઈ પાર ન હતો. મૂંઝાઈ મૂંઝાઈ ને આખરે બધા દેવો નારાયણ પાસે પહોંચ્યા: 'ભગવાન! અમને રસ્તો બતાવો.'

વાત સાંભળી નારાયણ કહે: 'અત્યારે તો વૃત્રને જીતવો મુશ્કેલ છે. એને સમજાવીને સુલેહ કરી લો.'

દેવો કહે: 'પણ એ માનશે ખરો?'

નારાયણ કહે: 'શા માટે નહિ માને? એ જે શરતો રજૂ કરે એ તમારે કબૂલ રાખવી. એક વખત સુલેહ કરી નાખો. આ સંકાર તો અટકી જાય. પછી આપણે એના નાશનો વિચાર કરશું.'

દેવોએ વૃત્રાસુર સાથે વાટાઘાટ ચલાવી. ઋષિઓને મોકલ્યા. ઋષિઓ કહે: 'એકા બાઈ! તું બળવાન છે એની ના નહિ. તારા જેવો સુશીલો હનુ કોઈ જન્મ્યો નથી. તું બળિયો છે એવો ઈદ્ર પણ બળિયો છે. તમારી લડાઈનો કોઈ દિવસ પાર આવે તેમ નથી. પણ તમે પાંડેપાઠા બાધો છો એમાં જાહનો જો થાય છે. ચારે તરફ લોકો ત્રાસી ગયા છે તું હવે આ લડાઈ બંધ કરી દે.'

વૃત્રાસુર કહે: 'લડાઈ કેવી રીતે બંધ થાય?'

ઋષિઓ કહે: 'ઈદ્રની સાથે સંધિ કરી લે.'

વૃત્ર કહે: 'એ કેમ બને? એ તેજની

મિત્રતા થાય જ કેવી રીતે?

ઋષિઓ કહે: 'બાઈ તું જીત્યો ને દેવો હાર્યા. એમ સમજ કે દેવો તારે શરણે આવ્યા છે. ગમે તેમ પણ આ લડાઈ હવે બંધ કર.'

વૃત્રાસુર કહે: 'મારી એક શસ્ત્ર દેવો કબૂલ રાખે. હું લીલે મરું નહિ, સુકે મરું નહિ. લોટ મરું નહિ, લાકડે મરું નહિ. દિવસે મરું નહિ, રાતે મરું નહિ. એ સુખબનું વરદાન આપે તો પછી આપણને સંધિ કરવામાં વાંધો નથી.'

ઋષિઓએ દેવો પાસે સુલેહની શરતો રજૂ કરી. દેવોને તે કબૂલ રાખવી પડી. બન્ને વચ્ચે સંધિ થઈ ગઈ. દેવોએ છુંટકારનો દમ જેવો.

પરંતુ વૃત્રાસુરે હુનિયાના પડ ઉપર જીત્યો હતો, તે ક્યારે પાછી લડાઈ શરૂ કરી દે એ કહેવાય નહિ એવો મોટો શત્રુ માથા ઉપર હોય ને દેવોને ઊંધ કેમ આવે? વૃત્રાસુરનો નાશ કર્યા વિના છૂટકો ન હતો. પણ નાશ કરવો શી રીતે? અમર્યો એ એટલો બળવાન હતો કે એના બળ સામે દેવો નાસી છૂટ્યા હતા અને ઈદ્ર મંદાર પર્વત ઉપર સંતાઈ બેઠો હતો. ઓછામાં પૂરું દેવોએ સુલેહની આકરી શરતો સ્વીકારી હતી. એનો ભંગ પણ શી રીતે થઈ શકે? ભારે મુશ્કેલતની વાત હતી.

પણ ઉપાય શોધવાનો જ હતો. અને ઉપાય કાંઈ જડતો ન હતો. બધાં પહોંચ્યા બ્રહ્મા પાસે.

'બ્રહ્મા! ભારે મુશ્કેલત આવી પડી છે. કાંઈક રસ્તો બતાવો.'

બ્રહ્મા કહે: 'શેનો બાઈ?'

દેવો કહે: 'વૃત્રાસુરના વધનો.'

બ્રહ્મા કહે: 'દધીચિ નામના એક ઋષિ છે. સસ્વતીને કાંઠે બેઠા બેઠા તપ કરે છે. એની પાસે જાઓ. જઈને એમનાં હાડકાંની માગણી કરો.'

દેવો કહે: 'શરીરનાં હાડકાં?' દેવો તો અચંબામાં પડી ગયા.

બ્રહ્મા કહે: 'હા, બાઈ હા. દધીચિ

ઋષિ પોતાનાં હાડકાં આપે તો તેમાંથી મહા બચકર વજ્ર બનાવી શકાય. એ વજ્રથી વૃત્રાસુરનો વધ થાય.’

દેવો કહે: ‘આ તો કાંઈ સમજમાં. જિતવે એવી વાત નથી. એક તો કોઈ માણસ પોતાના ચરીરનાં હાડકાં કેવી રીતે કાઢી આપે; આપે તો તો એ તો ખલાસ થઈ જાય ને? હવે ધારો કે આખ્યાં. તો પણ એમાં તે કેટલુંક બળ હોય, કે એનું વજ્ર બને અને વૃત્રાસુરનો વધ થાય!’

બ્રહ્માણ કહે: ‘એ નવાઈની વાત નથી. આ તો તમે વૃત્રાસુર સાથે સંધિ કરી તે વખતે ચરત કરી છે ને? એટલે જે કંઈ હથિયાર તૈયાર કરવું જોઈશે તે તમારી ચરતનો લાંગ ન થાય તેવું જોઈશે. તમે એક વખત હાડકાં તો લઈ આવો પછી જોજોને વિશ્વકર્મા કેવું સરસ વજ્ર બનાવી આપે છે. અને એ હાડકાંની કાંઈ જોાઈ કિંમત આંકવાની નથી. એ તો ઋષિનાં હાડકાં વૃત્રાસુર તો શું પણ એવા અનેક વૃત્રાસુરને લોંચ લેગા કરી દે.’

દેવો કહે: ‘ચાલો ત્યારે દંધીચિ ઋષિ પાસે.’



[માણસ]

મંણુચત્રિકોણની આનોખી

નવલકથા

ભૂમિલા

લેખક : પારારાય

સમકાલીન સાહિત્યમાં ખરે અલિપ્ત રૂપ ગણાય ને તેથી ફરી ફરી રસસ્વાદને પાત્ર હોય તેવાં ૧૬૪૬નાં ચતુર પ્રસ્વરોમાં ‘ભૂમિલા’ને સ્થાન છે. (માનસી)

કિંમત ૪-૮-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

હાણાપીઠ-ભાવનગર

નહુપ

[પાન રપનું સાંધણ]

વિતરમાં તુચ્છકારથી નહુપ હત્યો. તિલોત્તમાને એ હાસ્યથી ખેદ થયો પણ ફરી સ્વસ્થ થઈ તેણે કહ્યું: ‘મહારાજા! આપનું શૌર્ય અપ્રમેય છે, તથાપિ સ્વર્ગનું રાજ્ય કે રાજ પ્રમાણિક શૌર્યવાળા સુત્રિયથી અલાવી શકાતું નથી. રાજ્યની સર્વ તુચ્છ મનોવૃત્તિને પણ સમજવી પડે છે. અને બળાંતી સાથે કળનો ઉપયોગ પણ પૂરપૂરો કરવો પડે છે. સ્વર્ગલોકમાં પણ મહિનના જોાઈ નથી.’

‘હું એ મહિનતા કાઢવા માગું છું. ધર્મપરાયણ પ્રમાણિક જીવન પ્રાપ્તજનો હવે તેમ કરવા હું બતાવું સર્વ પ્રયત્ન ઉતાવળે કરીશ.’ નહુપે કહ્યું.

‘રાજા! હું એ જ કંઈ છું કે તેમાં આપના પરલય છે. જીવનું જોખમ છે.’ તિલોત્તમાએ વ્યગ્રકંઠે કહ્યું.

‘ઓહો!’ નહુપ હત્યો: ‘હું ચોક્કો છું. કોઈ પણ બાતના અધર્મ સામે લડવા માટે અમે જનમ્યા છીએ અને મૃત્યુ સાથે મૈત્રી બાંધીને પછી જ દેહ ધર્યો છે.’

‘મહારાજા!’ પ્રતિહારીએ આવી નમન કરીને કહ્યું: ‘દેવગુરુ તથા સેનાપતિ પધાર્યો છે.’

‘ચાલો, આવું છું.’ કહી નહુપ જવા લાગ્યો અને તિલોત્તમાને કહ્યું: ‘ચિત્તની સમતા ન ગુમારીએ તિલોત્તમા! એક વાત હું તને કહી રાખું છું કે

લય પામનારને જીવનનો અધિકાર નથી. લય પામનારથી પ્રવૃત્તિ થતી નથી. લય પામનારનું મન સંકુચિત થાય છે અને એ સ્વાર્થનું ચિહ્ન છે. હું ક્ષત્રિય છું. જન્મથી નિર્ભય રહેવાનું હું શીખ્યો છું. લયથી

કર્મમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવાનો નિર્ણય કરી નિરાશ થઈ જવા કરતાં હિંમતથી લડી મરવામાં આનંદ છે એ વાત મને સંમગ્ન થઈ છે.’

નહુપ ગયો એટલે ખેત્રે અપ્સરાઓની આંખે મળી અને નહુક આવી.

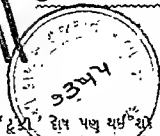
‘તિલુ!’ કહી પૂર્વચિત્તિએ તિલોત્તમાની ગરદન ફરતો કર મૂક્યો.

‘પૂર્વા! તે બધું સાંભળ્યું છે. મારે તને એ કહેવું છે કે તારા પોતાના વિચારમાંથી હવે બહાર આવી મહારાજાની સલામતી માટે તારે ખ્યાન રાખવું જોઈએ.

‘મહારાજાનું સ્વર્ગમાં કોઈ સ્વર્ગન નથી. દેવોએ આપણને પણ દુસ્મન ગણ્યાં છે. પરસ્પર સહાય કરી હવે એ મહારાજાનું ખ્યાન નહીં રાખીએ તો વળી યં થશે...તું સમજે છે.’ કહી તિલોત્તમા મુખ ફેરી નહુપની પાછળ આવી ગઈ. [વિચરણ આપતે એ]

જાતી

નવલિકા



વિદ્યા એ દૂંઝી વાર્તા છે એ ખરું પણ એમાં વપરાયેલું વિશેષણ 'દૂંઝી' હોય પણ યદ્યપિ એ ને ગુણ પણ થઈ શકે છે. કોઈ પણ કથાકૃતિ વિષે વિવેચન કરવું હોય ત્યારે એમાં 'નંજુ' પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે: સમય, સાધન અને સત્ત્વ. જરાક ક્લિષ્ટશ્રીભરી ભાષામાં બોલીએ તો કથાકૃતિને 'દિગ્' અને કાલ્યુની મર્યાદામાં રહેતી તપાસવાની છે. એક પૃથ્વી પર એક શિદ્ધી પચીસ કલાક સુંદર ફૂલ કોતરી રહે અને એવું જ સુંદર ફૂલ ખીએ શિદ્ધી પાંચ કલાકમાં તૈયાર કરે-ને બનેતાં હથિયાર તથા સામગ્રી સરખા પ્રકારનાં હોય-તો થોડામાં થોડા વખતમાં સુંદર કૃતિ રજૂ કરનાર શિદ્ધી પાસે બોજસ વધારે છે એ વાત નિર્વિવાદ થઈ. એટલા માટે કેટલાક વિવેચકો દૂંઝી વાર્તાની કથાના વિવેચનમાં જેટલો ભાર દૂંઝાણ પર મૂકે છે તેટલો જ ભાર વાર્તા પર મૂકે છે. એ દૂંઝી હોવી જોઈએ એ ખરું, પણ એ વાર્તા તો અવસ્ય હોવી જોઈએ. એમાં રસ જોઈએ, સૌંદર્ય જોઈએ.

૨૪/૪૯]

—પ્રમોદ

તમારો દેવલોકોનો તો એ રિવાજ છે કે ઇંદ્ર બદલાય પણ ઇંદ્રાણી નહિ

સેનાપતિ, દંડનાથકા તથા સૈનિકોને કેમ અને શું શું છનામો આપવાં તેનો નિર્ણય થઈ ગયા પછી રહે પૂછ્યું: 'મહારાજ! શુરુ દેવ એ પૂછવા ધારે છે કે કેદ પકડા-એલા રાજા તથા સૈનિકોને અમરા-પુરીમાં ફેરવવા બાબત શું આદા-'

સ્વર્ગાધિપતિ
નહુષ

લેખક

પારાશર્ય

યોનુ ગૌરવ સમગ્રવાને અધિકાર પણ ધરાવતા નથી.

'કંઈ નહીં, મારો બિલકુલ આશ્ચર્ય નથી.' જલસ્પતિએ કહ્યું.

આ વાતચીત દરમિયાન અગત્ય આવી ગયા હતા. તેમણે કહ્યું: 'મહારાજ! વિજય સમયે સૈનિકોની સાથે સ્ત્રી-બાલકોને દાન આપવાં.' હાથ લાંબાવી નહુષે કહ્યું:

તરફ ફરીને નહુષે કહ્યું: 'આ બાબતમાં મારો વિચારો તમે હવે નહીં જાણ્યા હોય તેમ મને ખતર ન હતી. સ્ત્રીઓ માટે મને માન છે. જેઓ રાત્રિ અને પ્રભાતસમયે મારે લડી મરે છે તેઓ વંદનયોગ્ય છે. એમના યુદ્ધના પરાજયમાં પણ કર્તવ્યપરાયણતાનો જય રહેલો છે. એવા સૈનિકા તથા રાજકુમારોનું હું અપમાન કરવા ઇચ્છતો નથી. એ માત્રુ પોતાનું અપમાન છે. તમે મને એ કુમારોને અમરાપુરીમાં ફેરવાવું રહો છો! વિદ્યાસપ્રિય અને કાવર દેવલોકો એ સ્ત્રી-

'બસ. બાલકો વિષે બોલશે જ નહીં.'

'આ વખતે બાલકોનો તો દક છે. સૈનિકોને છનામો આપવાનું ધોરણ નું દાખલ થાય છે. આપ સ્ત્રીઓ પસંદ એમો તો બાલકો તરફથી પસંદ નાર હું છું. હું ન કહું તે કેમ અને!'

'જુઓ. અજસ્યજી! આ બાબત પર આપણે આ અગ્રાવે ઘણી ઉમર ચર્ચા થઈ ચક્ર છે. હું નમનું આપવાનો નથી. પહેલાં બાલકો બાલક જેવા થાય.

પછી તેનો પણ લઈને આવ્યો. હું ખેડો છું. હું જાતે બીડીને સત્કાર કરીશ. આજ નહીં.

‘આજ નહીં, આજ નહીં.’ એ નહુપના શબ્દોના બહુકારા લઈને અગત્ય આવી નીકળ્યા ત્યારે તેના મનમાં ક્રોધ માતો ન હતો. એ ક્રોધની. જ્વાળા દરેકના મનમાં અડકાડી તેણે ધાંધાકુળમાં ફેલાવી અને જોકે ધાંધાજોતે કાંઈ પણ જાતનું દાન મળવાનું ન હતું તો પણ રાજસભા વખતે મુધવાતા હરથે ધાંધાજીવન એક ખાલુ આવી સભામાં એકવાઈ ગયો હતો.

રાજસભામાં અગત્ય જાણી નોંધને મોઢા આવ્યા હતા. એ આવ્યા ત્યારે સેનાપતિઓને ધનામે વહેંચાઈ ગયાં હતાં અને અપ્સરાઓનાં નૃત્યો ચાલતાં હતાં. ગંધર્વો ગાતા હતા. સભાસદોમાંથી કાંઈક કાનમાં કાન ઈલાવતો કરતા હતા. આખી સભામાં જુદા ફેરવતાં અગત્યે જોયું કે સામેના સ્ત્રીમંડપમાં ઇંદ્રપત્ની શયિ પશુ પૂર્ણ શણગારમાં આવી સુખ્ય આસને બેસી હતી.

થોડી વાર પછી નૃત્ય પૂરું થયું અને સેનાપતિ રક્ટે અંતિમ પૂર્ણ વિજયનો સૂચક દીર્ઘ શબ્દનાદ ક્યો. કુંદુભિ વાગવા લાગ્યાં. નહુપના રાજ્યસિંહાસન પર જતા મધ્ય માર્ગ પર અપ્સરાઓ રચાગત-સ્વસ્તિકા અને કૂચપાંદડીઓ પાછરી ગઈ. અને તુરત પૂર્ણશાંતિ જ્વાઈ રહી.

સામેના સ્ત્રીમંડપમાંથી બેસી યઈ, શયિ પોતાના મને હાથમાં પ્રકુલ શતપત્ર કમળની માળા લઈ ધીમે ધીમે નીચે જાતરી અને નહુપના રાજ્યસિંહાસન તરફ પગલાં માંડતી આગળ ચાલી. એની રિથર દષ્ટિ જમીન પર હતી. સર્વ સમાસદોની દષ્ટિ શયિ પર ચોંટી હતી. અમુક સમાજનોતો આસ થઈ ગયો હતો.

સ્તબ્ધતા જેવી નીરવતાનો લગ્ન કરતાં જુદરૂપતિ તરફ જોઈને નહુપે કહ્યું: ‘શુરેદેવ! આવે વખતે સ્વસ્તિવાચનની આવશ્યકતા ખરી કે નહીં?’

‘ખરી જ, અત્યંત જ! તમે સ્વસ્તિવાચન-’

‘તમે જ થવા દો ને.’ અગત્યે કહ્યું.

એ વાત ચંતી હતી ત્યાં શયિ રાજ્યસિંહાસન સુધી પહોંચી ગઈ. સ્વર્ગોષિપતિ નહુપ પોતાના આસન પરથી બેઠો થયો. નજીક આવી કૂચમાળા બને હાથે જાંચી શયિ નહુપના કંઠે આરોપના તૈયાર જોબી રહી. અત્યંત નજીક જોસેલી- ઇંદ્રપત્ની શયિ પર

નહુપની-દષ્ટિ થઈ ગઈ. અતિ મનોહર વજ્રાલંકાર નીચેથી પૂર્ણ વિકસિત સુખું અંગોના સૌંદર્યો આભિર્ભવ લોકક હતો. નહુપની દષ્ટિ શયિના જિયા થતા વદન પર હતી. નીલ વજ્રપરિધાન પર જોયું મનુ ગૌર વદન ચંદ્રસિદ્ધાથી વિકસતા કમળ પેઠે રમણીયતા દાખવતું હતું. શયિનાં વિશાળ નીલ લોચનમાં રિમત રેમતું હતું. બરેલાં માલક પોપચાંની સુકુમારતા રંજક હતી. શયે મિથ ખંજન હતાં. ઝોણમાં રસરસિ હતી. આસમાં પ્રલોકક પરિમલ હતો અને જંચા થતા મૃણાલની નાળ, સમા કર જાણે આર્થિયન આપના વિદ્યવળતાપૂર્વક ઉત્સુક થતા હોય તેમ નજીક ને નજીક આવતા હતા. આ દર્શન થતાં નહુપના મનમાં કંદર્પના આવેશભરી કામનાની અણગમ્યાદી યઈ ગઈ. પ્રયત્નથી રિમત કરતી શયિ સાથે તેણે સ્વાભાવિક રિમત કરી ગરબન નમાવી. શયિએ વિજયમાળ નહુપના કંઠમાં આરોપી દીધી. તુરત કુંદુભિનાદ સભામંડપ ગાથ રહ્યો.

જમણી ખાલુએ ઇંદ્રાણીનું ખાલી આસન પડેલું હતું તે તરફ પોતાનો હાથ લખાવી સત્કારપૂર્વક નહુપે કહ્યું: ‘પધારો મહારાણી! આ સિંહાસન તમારો વગર શોભતું નથી.’

પાછી વળવા તૈયાર થયેલી શયિના પગ સજા યઈ ગયા. સમાજનો દિગ્મુદ પેઠે સાંભળી રહ્યો. નહુપે ફરી કહ્યું: ‘શયિ! આ આસન તમારું જ છે. તમે તેનો ઉત્સાહથી સ્વીકાર કરો.’

અથવા કિંદુવળ નેત્રે શયિએ નહુપ તરફ અને આસન તરફ જોયાં કહ્યું. નહુપે ફરી કહ્યું: ‘અથવા જરૂર નથી. ટૂંક થતી હોય તો સિંહાસને આવો; નહીં તો નહીં. ગકરાવાનું કાંઈ કારણ નથી.’

છૂટવાનો આસ એવી શયિ ઉતાવળે આવી ગઈ. નહુપ હસ્યો.

એ હાસ્યના ઉત્તરમાં કુંદકંઠે અગત્યે કહ્યું: ‘આ વિજયોત્સવનો સમય છે; આ વખતે રાજપત્ની શયિનું અપમાન કરવાની કાંઈ જરૂર નથી.’

‘મારી માગણી ન સ્વીકારવી એ મારું અપમાન છે, એમનું નહીં.’ નહુપે કહ્યું.

‘આપ શું કહેના માગો છો?’ અગત્યે કહ્યું.

‘આ ઇન્દુ આસન છે, જેના પર હું બેઠો છું.’

આ ખાલી આસન ઈંદ્રાણીનું છે. તમારા દેવોદાનો એ રિવાજ છે કે ઈંદ્ર જલ્લાય પણ ઈંદ્રાણી નહીં. ઈંદ્રાણીએ નવા ઈંદ્રનો સત્કાર કરવો જોઈએ. આજ સુધી એ એ માગણી કરી નથી. આજે માગણી કરું છું. શચિએ આ ઈંદ્રપત્નીનું સિંહાસન સ્વીકારવું પડશે.

‘એ નહીં બને.’ ધણે સ્થબેધી સામ્રાટા ઉત્તર આવ્યો.
‘શા માટે નહીં બને?’ નહુષે પ્રશ્ન મૂક્યો.
‘એ પરકિયા સ્ત્રી છે.’ ઉત્તરામાંથી અગત્યનો ગંભીરનાદ મોખરે તરી આવ્યો.

નહુષે કહ્યું: ‘સ્વર્ગનું’ રાજ્ય કરે તે ઈંદ્ર છે. ઈંદ્રપત્ની ઈંદ્રાણી છે. આ ઈંદ્ર-ઈંદ્રાણીને સંબંધ એ તો રાજ્યાધિકારને અંગે ઉત્પન્ન થતો સંબંધ છે. જેમ પુરોહિતનો અને મારો, મારો અને સેનાપતિનો સંબંધ એવો એ છે તેમ જ ઈંદ્ર-ઈંદ્રાણીનો સંબંધ અથમ પ્રમાણે રહેવો જોઈએ.’

‘મહારાજ! આ સ્ત્રી-પુરુષના સંબંધ વિષે વાત છે.’ અગત્યે કહ્યું.

‘પરાયણ છે.’ નહુષે કહ્યું: ‘રાજ્યાધિકારમાં સ્ત્રી-પુરુષ સર્વનો સમાવેશ થાય છે.’

‘પરકિયા સ્ત્રી માટે માગણી યોગ્ય નથી. મહારાજ! આપને એ યાજ્ઞનું નથી. એ અપકીર્તિકારક નિર્દિત કર્મ છે...’

‘નિર્દિત કર્મ છે?’ આવેશમાં આવી નહુષે કહ્યું: ‘તમે જેનાં નિત્ય યજ્ઞોગાન ગાઓ છો એ ઈંદ્રે આવાં કર્મથી વધુ નિર્દિત કર્મ નથી કયાં શું? હું તો અધિકારને અંગે જ માગણી કરું છું. નિર્દિત કર્મના અને અપકીર્તિના દાખલાઓ તો તમારા સ્વર્ગમાં મળશે. આપ ગુરુદેવ તથા અન્ય સમાસદો! આપ હજી ચંદ્રેવની કરણી ભૂતી નહીં ગયા હો. પણ તમે તો આપું ચક્રાવવાને ટેવાયો છો, તમારા ઈંદ્રેવે પેલા ગૌનમના આશ્રમમાં અધિપતિ અદ્વધાની સ્થિતિ કરી હતી તે ક્લંક ધોયું ધોવાય તેમ નથી જતાં તેને તમે ક્ષમ્ય ગણો છો.’

પ્રસંગની ઉલ્કટ વિરોધની ગતિ સદન ન થતાં તિલોત્તમા છેક રાજ્યસિંહાસન તરફ ધરી અર્ધ. તેનાં ન્યૂન સમયનાં વસ્ત્રો વાંજારાણેલાં હતાં તે તરફ તે જોઈકાર હતી. અગ્ર મને નહુષનો પદસ્પર્શ કરી તે બોલી: ‘મહારાજ! આપ સ્વર્ગાધિપતિ છો. આદર્શ રાજ્યપતિ છો. આ લોકો સાથે નિઃકારણ કલેશ

કરવાથી શો લાભ છે?’

‘બસ! દૂર ખસો!’ નહુષે કહ્યું: ‘હું જોઈ લઈશ કે મારી આગાની કાણુ અવગત કરે છે?’ કરી નહુષે સ્ત્રીમંડળમાં સચિના આસન પર નજર કરી. સર્વ સમાસદોની ભયભીન દૃષ્ટિ સાં જ કરી. શચિ પોતાના આસને ન હતી.

‘કયાં છે રાત્રી શચિ?’ નહુષે પૂછ્યું.
‘મહારાજ!’ પ્રતિકારીએ દરથી કહ્યું. ‘અસ્વસ્થ મવાથી સમા છોડીને ચાલ્યાં ગયાં છે.’

‘ચાલ્યાં ગયાં?’ કહી નહુષ હસ્યો ને, ‘કરી આવેશમાં આવી બોલ્યો: ‘મારી આગા દરેક માન્ય કરવી પડશે. માન્ય નહીં કરે તેમની પાસે હું પરાણે માન્ય કરાવીશ. હું રાજ છું. મારી પાસે આ શાસક ઉગ્રદંડ છે.’ કહી ખુબ જતાવી નહુષે અસંતોષની દૃષ્ટિ ફેરવી કહ્યું: ‘આ સમાવિસર્જનની હું આગા કરું છું.’

: ૮ :

‘નહુષના ઉગ્રદંડ વિષે વિચાર કરીને જ આપણે વિરોધ કરવો જોઈએ.’ અધિકારી દેવોની ખાનગી સભામાં અંદ્રે અગત્યને કહ્યું: ‘આવી ખાખત માટે આપણે વિરુદ્ધ પડવાનું પ્રયોજન ન હોયું જોઈએ. બેશક નહુષના નારા માટે સર્વ તરફથી તૈયારી કરવી જોઈએ. અને એ તૈયારી થયા પછી જ મદસ્વના કારણ પર વિરોધ કરવો તેવો મારો અભિપ્રાય છે. હાલ તો આપણું દિત વિચારી શચિને વિના વિશ્વે નહુષ પ્રતિ મોકલી દેવી જોઈએ. તેમ થવાથી નહુષ શચિમાં શંકાએલો રહેશે અને આપણને દરમિયાનમાં તૈયાર થઈ જવાનો અવકાશ પણ મળી રહેશે.’

‘હું બેરુદ્ધ છો.’ અગત્યે ચંદ્રને કહ્યું.
‘ફરી પાછું આપણે અંદર અંદર લડી મરણ નથી.’ જલ્દરપતિએ કહ્યું: ‘અંદરના કલ્લમાં રોમાંષ રહેશે તો નહુષ ખાખતમાં આપણાથી કેશું બનશે નહીં. આપણા અંદર અંદરના કલ્લને કારણે ઈંદ્ર રાજસાગ કર્યો અને આપણે દીનપુષ્ટે નહુષને રાજ્યાસને આમંત્રણ આપ્યું. નહુષના આગમન કાળે આપણામાં બે પક્ષ હતા. પણ નહુષના વિચિત્ર વર્તને આપણે આજે એકત્ર થયા છીએ. તો દબે મારી વિનતિ છે કે આપણા દિનને માટે આપણે સ્વસ્થ મને વિચાર કરવો જોઈએ.’

‘આપણી સ્વસ્થતા ને દીર્ઘસુતતા યશે તો પછી ઉપાય હાય નહીં રહે.’ અગ્નિએ કહ્યું.

‘વિરોધ તો થઈ ગયો છે.’ જુહસ્પતિએ કહ્યું: ‘હવે તો ધા કરવામાં નહુપ પહેલો કે આપણે એ જ પ્રયત્ન છે, માટે ધા કરવાનો તત્કાળ નિર્ણય કરવો જોઈએ.’

‘નહુપનો વધ કરવો એ ઉચિત નથી. ગમે તેમ તો પણ તે કેટલો સારો છે તે જોવું જોઈએ.’

‘તમારા સારપણની વ્યાખ્યા જુદી છે.’ જુહસ્પતિએ કહ્યું: ‘સારો એ એની અંગત બાબત છે. આપણે તો આપણા માર્ગમાં જે આડે આવે, આપણે જે વિરોધ કરે તેને દૂર જ કરવો જોઈએ. જે આપણા લાભમાં નથી તે સારો નથી. જે સારો નથી તેનો નાશ કરવો જ જોઈએ.’

‘હું એમ કહું છું’ કે આપણને ઉપાય હાય લાગે તે દરમિયાન શયિને સોંપી દેવામાં શું વાંધો છે?’ અગ્નિ કહ્યું.

‘લાઈએ, મારી વાત સાંભળો.’ જુહસ્પતિએ કહ્યું: ‘શયિને સોંપી દેવાથી આપણે લવચુકત યતા હોઈએ તો તેમ કરવામાં હું વિરોધ કરવા ખુશી નથી. પણ શયિને તેમ સોંપી દેવાથી કાઈ લાભ આપણને નથી. જીવહું નહુપનું પ્રાણસ્થ વધશે અને દેવોમાં ફરી એ તારા પડશે. ત્યાં હશે ત્યાં આ ખખ્ખર સાંભળી ઇંદ્ર પણ આપણો નાશ કરવા ઉત્તર થશે. હવે ખીછ વાત. શયિને મેં આશ્રય આપ્યો છે એ, એ વિચારે કે હું—જે આપ સર્વની પૂર્ણ સહાય હોય તો—નહુપને ઉચ્ચવારી પાકતો રક્તિમાન છું. આ માત્ર અભિમાનની વાત નથી. આપણા પર બળેજેરી કરી રાજ્ય કરનારને હું સહન કરી શકતો નથી. નગરજનોનું અપમાન થાય છે. નહુપ પોતે આહ્વાણની દરેક પળે નિંદા કરે છે. શત્રુધારીઓનું બળપ્રતિબળ વધતું જાય છે. ઇંદ્રસભાના સભાસદોમાં છાજ પણ નથી. આ સ્થિતિમાંથી ઇંદ્રલોકને બચાવવો એ દરેક દેવનો ધર્મ હોવો જોઈએ. મેં ઉપાય શોધ્યો છે અને સર્વની સહાય હોય તો ખતાવવા તત્પર છું.’

‘કહો. ઉપાય ખતાવો.’ એક સાથે અવાજ આવ્યો.

‘શકે ઇંદ્રને ફરી બોલાવો. એમના વિરોધીઓ આમંત્રણ આપો અને એને હાથે નહુપનો ધાત કરાવો. શયિની માગણી એ ઇંદ્રનું અપમાન છે. એટલે ઇંદ્ર બેર લીધા વગર રહી શકશે નહીં. વધનો ઉપાય હું

ઇંદ્રને ખતાવી દઈશ.’ દેવગુરુએ કહ્યું.

‘ઇંદ્ર સામે અમારે વિરોધ બીજો છે.’ કુબેર તથા અગ્નિએ સાથે મળી કહ્યું.

‘તો તમે ઇંદ્ર કરતાં નહુપને વધારે સત્કારો છો!’

‘એ પ્રશ્ન નથી. એ જવાબ પણ નથી. આપની આ વાત અસંગત છે.’ અગ્નિએ કહ્યું.

‘તો સંગત વાતથી તમે શું કહેવા માગો છો?’ અગત્યે પૂછ્યું.

‘મારી માગણી એ છે કે ઇંદ્ર મને મારી અશક્ત પાછી સોંપી દે. હું તેનું આધિપત્ય સ્વીકારીશ.’ કુબેરે કહ્યું.

‘અને મને મારો વતભાગ આપો.’ અગ્નિએ કહ્યું.

‘આપણે કવખતે આ વિરોધ પાછો બીજો કરીએ છીએ.’ જુહસ્પતિએ કહ્યું: ‘હું તો આપ સહુનું શ્રેય થાય તેમ કરવા તત્પર છું. અને અત્યારે પહેલું કર્તવ્ય શું છે તે જ વિચારું છું. નહુપનો પરાજય પ્રથમ થયો જોઈએ. હું કુબેર તથા અગ્નિને બંનેને વચન આપું છું કે ઇંદ્ર પાસે તેમની માગણી કબૂલ કરાવીશ. બોલો આપ સર્વ સંક્રમત છો?’

‘અમે સર્વ સંક્રમત છીએ અને તત્કાળ ક્રિયા કરી શકો તે માટે સર્વ અધિકાર આપને સોંપીએ છીએ.’ સર્વ દેવોએ કહ્યું. અને એ ગુપ્ત સભાનું વિસર્જન થયું.

૧૬૬

રાજસભા પછી મહારાજ નહુપને મળવા તિલોત્તમા ઉત્કંઠાપૂર્વક પ્રયાસ કરી રહી હતી. નહુપે મળવાની ના કહેતાં બહાર બેસી એ મળવાની તક શોધતી, નહુપ પાસે અવારનવાર જઈ આવતાં પૂર્વચિંતિને મળી સમાચાર બાણી લેતી હતી. ખજર મળતા હતા કે મહારાજ આવેશમાં છે; ક્યારેક ઉર્વશી-પૂરુરવાનું ચિત્ર જુએ છે, ક્યારેક ખડ્ગ જગામી અમરાપુરી તરફ નજર ફેંકે છે, તો ક્યારેક ઇંદ્રાણીના પ્રાસાદ તરફ જોડા બાસ લે છે. ક્યારેક આંખો બંધ કરી જોડા વિચારમાં બેસી જાય છે. પૂર્વચિંતિ પાસેથી એ પણ ખખ્ખર મળ્યા હતા કે સર્જના મહારાજે ઇંદ્રાણીને રાજહર્મમાં પરસ્પર વિચાર સમજવા આવવાની આજ્ઞા કરી છે અને શયિ એ આજ્ઞાનુસાર આવવાની છે. સાથે શયિને મળી રહેવાના ખ્યાલે તિલોત્તમા બેસી રહી.

સાચકાળે બહાર આવતાં નહુવની નગર તિલોત્તમા પર પડી. તેણે કહ્યું: 'કાં અપ્સરા!'

'મહારાજ!' તક સાધવાં તિલોત્તમા સન્મુખ ગઈ.

'આજની સભા કેમ ગઈ? મારી માગણી વિશે તારો શો અભિપ્રાય છે?' નહુવે પૂછ્યું.

'રાજન્! મને એ પસંદ નથી.'

ન. 'નહીં! તારે વળી શું કારણો છે?'

'પરક્રિયા સ્ત્રીની ઇચ્છાવિરુદ્ધ તેની માગણી ન કરવી ભેઈએ.' તિલોત્તમાએ કહ્યું.

'એની ઇચ્છા વિરુદ્ધ છે એ તારી જોડી વાત છે.'

'મહારાજ! હું જાણું છું.'

'તું જોહું જાણે છે. એમને ઇચ્છા છે એ હું જાણું છું.'

'આપ!'

'હા.' નહુવે કહ્યું: 'સ્વાગત વખતે એમની આંખોમાં મનને લોભાવતું અને આવકાર આપતું સ્મિત હતું.'

'એ અભિનય પણ હોય.'

'જે સ્વાભાવિક હોય તે પણ અભિનય? સ્વર્ગ-કૃતિમતાથી છાંવે છે! અભિનય!'

'એ અભિનય જ છે અને આપ જોને ઇચ્છા નથી તેવી સ્ત્રીના સમાગમ માટે અચાવ કરો છો.' તિલોત્તમાએ હિંમતપૂર્વક કહ્યું.

'તિલોત્તમા!'

'હું સાચી છું.' તિલોત્તમાએ કહ્યું.

'મારા પર તું આક્ષેપ કરી ચકે છે! કોઈ પુરુષ હોત તો હું તેનો વધ કરત. પણ તું સ્ત્રી છો તેથી જવા દઉં છું. મને ખેદ તો એ થાય છે કે જરા ભુલિ-વાળા દેવો પણ મને સમજતા નથી. મારા હવન તરફ પણ પ્રમાણિક દૃષ્ટિએ જોતા નથી...તિલોત્તમા! જ્યાં પરસ્પર હર્ષ ઉત્પન્ન થયો નથી એવા સમાગમમાં મને રુસ નથી. ઉદાસીન સ્ત્રીની કામનામાં પોરુષ નથી. એ ભુલુપ્રસાદારક પાટવતાથી પણ નીચ ટૂંક છે. પરસ્પર ઉત્કંઠાપૂર્વકની અભિલાષા છે ત્યાં જ સમા-ગમનું રસમાયુષ્ય છે. એ અન્યોન્યની વાંસિની સદાવક સ્પૃહામાં કંદર્પની કમનીવતા છે. નહુષ એ રીતે સમજે છે ને વર્તે છે, અન્યા નહીં.' નહુવ કહેતો હતો ત્યાં શચિનું આગમન થતાં તે સ્વાગતાર્થે આગળ વધ્યો. આદરસન્ધાર કરી ઇંદ્રભવનમાં લંઈ આવતાં નહુવે

શચિને કહ્યું: 'રાણી! આ ભવન તો તમારું પરિ-ચિત નિવાસસ્થાન - જે છતાં કેમ અપરિચિત જેવી કુપ્રદબધરી દૃષ્ટિથી આલુચાલુ જોવા કરો છો!'

'આપના પ્રભાવથી હું અંગતજ જઈ તો તેમાં મારો કોઈ દોષ છે રાજન્?' શચિએ હસીને પ્રશ્ન કર્યો. એ હાસ્યનો સત્કાર કરતાં નહુવે કહ્યું: 'લગારે નહીં. કોણે એ અંગતજોનાં લોચનોમાં જે જ્યોત ઝળકે છે તેમાં હુલ્લુષ થયેલો પતંગ...'

'મહારાજ!' ભવનના મધ્યખંડમાં આવતાં નહુષ-ને બોલતો અટકાવી શચિએ કહ્યું: 'આપ એ વાત આગળ લખાવો તે પહેલાં મારે થોડી વાત કરી લેવી છે.'

'શચિની રાજસભા વખતની પરવચતા અત્રે ચાલી ગયેલી ભેઈ ઉત્સાદથી આસન પર ગોઠવાતાં નહુવે કહ્યું: 'વાત સમજી લેતા માટે જ મેં આમંત્રણ મોકલ્યું હતું રાણી!'

'સમજું છું.' શચિએ કહ્યું: 'હું આપને પ્રથમ એ કહેતા છું છું કે આપણી વાતો અન્ય કોઈ જાણી જાય એ હું ઇચ્છતી નથી. મારી સ્થિતિને કારણે મંત્રણા ગુપ્ત જ રહેવી ભેઈએ.'

'ગુપ્ત જ રહેશે.'

'તો આપની પરિસ્થિતિમાં રહેલ અપ્સરાઓને દર રાખો.'

'ઓહ! તમને એનો જાણ છે?'

'મહારાજ! મેં તો આટલી વય તેમની વચ્ચે કાઢી છે. તિલોત્તમા શું રમત કરે છે એ મારાથી અજાણ્યું નથી.'

'પૂર્ત! તિલોત્તમા! નહુવે સાદ કર્યો. જાને અપ્સરાઓ આવી નમન કરી બેઠી રહી.

નહુવે પ્રતિદારીને સાદ કર્યો ને આઠા કરી: 'આ જાને અપ્સરાઓને ચિત્રચાગાના ખંડમાં લઈ જાઓ અને જાને જાને બધી હોયે ત્યાં સુધી જાને રાણી રાખો. આસપાસ કોઈ ન આવે તેનું ખાસ ધ્યાન રાખો.'

'મહારાજ! હું તો પરિચારિકા આપતી નહીં...' તિલોત્તમા કહેવા ગઈ.

'મારી એ રીતે વધુ પરિચયો મળે પ્રતિદારી! લઈ જાઓ જાનેને.' નહુવે કહ્યું.

માનખંડ કરેલી તોપની નગર દગલથી તરફ ફેંકી તિલોત્તમા પાછી ફરી.

'કામાનુર ઓઝોમાં ક્યાંમિ ફેરસો પ્રજા દોષ

મથા સમયથી તનેલાં પોતાનાં આયુધને પુનઃ સજી શરૂવેશે ગુરુદેવ સાથે ઇંદ્ર ચાલી નીકળ્યો.

૨૧ :

પોતાના આમંત્રણની સાથે જ શયિને આવતી નેઈ નહુપ ઉત્સાહથી સત્કાર કરવા ગયો.

અત્યંત ઝીણું કામળ દુઘ્ન અંગે વીંટીને અલ્પા-બરણ શયિ પાલખીમાંથી નીચે ઊતરી, સત્કાર સ્વીકારી પ્રાસાદમાં ગઈ. ચિત્રશાળામાં જતાં માર્ગમાં નહુપે કહ્યું : 'ઈંદ્રનો હજુ પત્તો નથી પણ રકંદ પૃથ્વી પર પહોંચી ગયા છે અને ત્યાંની સલામતીના ખબર લઈ દૂત આવી ગયો છે.'

'પત્તો નહોં મળે તો કેમ યશે ?' શયિએ કહ્યું.

'ગજરાવાનું કારણ નથી શયિ ! સ્ત્રીસ્વભાવને અંગે તમને ભય લાગતો હશે પણ આ નહુપના આશ્રયે રહેનારે નિશ્ચિત રહેવું. કાઈની યુક્તિ મારી સામે ચાલે તેમ નથી. આજ રાતના તમે મારે સ્વીકાર કરશો.' નહુપે કહ્યું.

ચિત્રશાળામાં નહુપે દોરેલા ચિત્ર પર શયિ નેઈ રહી. નહુપે કહ્યું : 'શું વિચારો છો રાત્રી ? ઓહ ! આ ચિત્ર ? પસંદ છે તમને ?' હસીને નહુપે શયિ તરફ જોયું. શયિ સમજ ન પડે તેવી દૃષ્ટિથી ચિત્ર પર જોતી હતી. નહુપે દોરેલા એ ચિત્રમાં જળાશયમાં સ્નાન કરતી શયિ પોતાના કેરા સમારી નજીક જળમાં તરતા નહુપ તરફ પાણીની છાલક ઉડાડતી હતી.

'ઉતાવળે સ્વસ્થ થઈ રિમત કરી શયિએ કહ્યું : 'મને બહુ પસંદ છે.'

પરિચયની સહજતાથી નજીક આવી નહુપ શયિનાં લોભક નેત્રોમાં અને અંગે તરફ જોઈ રહ્યો તે પછી બોલ્યો : 'હું તો આવાં ચિત્રોમાં સમય ગાળું છું. શયિ ! તમે દિવસ કેમ બ્યતીત કરો છો ?'

'હું તો સરોવરમાં પડી હતી. આવા ઉજ્જ્વલ દિવસોમાં જળાશયના સેવન વગર શાંતિ નથી.' કહી શયિએ નહુપ તરફ જોયું.

'ત્યારે મારી કલ્પના બોલી નથી.' નહુપે કહ્યું : 'હું તો માનું છું કે ઝીંબના દિવસોમાં જેને જળાશયની કામના થતી નથી તે સ્પર્શસૂત્રને સમજી શકતા નથી.'

'આપની વાત યમાર્થ છે. હું તો સ્નાનાંતે

આપના ધ્યાનમાં હતી ત્યાં આમંત્રણ આવ્યું. એમને એમ આવી આવી.' શયિએ કહ્યું.

'વસ્ત્રો બદલવાનું સ્મરણ ન રહ્યું.'

'અત્યંત નિકટના સ્વનન પાસે જતાં એ વિચાર ન સૂર્યો. ખરું કહું તો આપના આમંત્રણે જ એટલી તો વિહ્વળતા જંગમી કે મારાથી દીલ સહન ન થઈ.'

'શયિ !' કરી આવેશમાં બને લુગ વિસ્તારી નહુપે શયિને બાહુપાશમાં જકડી.

ભય અને વ્યથાથી પોતાના વક્ષઃસ્થળ આંડે. હાથે દર્દ, મુખ ફેરવી લેતાં શયિથી ખૂબ પદાર્થ ગઈ : 'નહિ, નહિ રે નહિ !'

દંડ આધિગન આપવા જતાં અંગેને છૂટાં કરી નહુપ શયિને એટલી જ ઉતાવળે દૂર કરીને બોલ્યો : 'આટલો ભય ?' કહી તે શયિનાં શંકાસ્પદ ભયભીત નેત્રોમાં જોઈ રહ્યો.

પાછળથી તિલોત્તમા આવી : 'મહારાજ ! આઝા.'

'આઝા વગર આવશો નહોં. જાઓ.' નહુપે કુદ સ્વરે કહ્યું. તિલોત્તમા વેધક દૃષ્ટિ ફેંકી ચાલી ગઈ.

મહાપ્રપત્ને સ્વસ્થ થવાનો વત્ન કરી શયિએ કહ્યું : 'આપના આશ્રયે ભય શું ?' કહી તે હસીને બોલી : 'ઓહ ! ન આજુશો. પણ મને મારી મનકામના ધાપી પ્રમાણે પૂરી ધાય તે રીતે આપનો સત્કાર કરવા ઝંખના છે. એટલે જરા એમ થઈ ગયું. મારે સ્વર્ગ-ધિપતિની પૂર્ણ મદત્તાં જોવી છે.'

નહુપ હજુ આશ્વર્થથી નેઈ રહ્યો હતો તે ક્યું બોલ્યો નહોં.

નહુપની નિકટ બેસી તેતો જમણે હાથ હાથમાં લઈ શયિએ કહ્યું : 'આજે સવારે અગ્રત્પય અને જુદરપતિ મારે ત્યાં આવ્યા હતા અને આપની સાથેના મારા સંબંધને અંગે ન બોલવાનું ધણું બોધી ગયા છે. 'મે' મૌન જાળવી સહન કયું' છે પણ હું એમનું અભિ-માન ગાળવા ઇચ્છું છું.'

સહેજ કુદરલ થતાં નહુપ શયિ તરફ જોઈ રહ્યો. શયિએ કહ્યું : 'આજે રાત્રે આપ સામે પ્રાસાદે પધારો ત્યારે સર્વાર્થજોની પાલખીમાં પધારો. પ્રવિઝોનું વાહન બતાવશો તો હું પ્રસન્ન થઈશ. 'એ લોકોને આ રીતે જ દંડ દેવો જોઈએ.'

'ભારે ઉપાય શોધી કાઢ્યો.' નહુપ હસ્યો.

'વિચિત્ર લાગે છે ? પણ જેવું એણે અપમાન

કથું તેવો જ આ બદલો છે. મારા સ્વમાન માટે એટલું કરવું પડશે.' શયિએ હસીને આત્મીયતા-સૂચક શબ્દોથી કહ્યું.

'આ ઉપાયથી મને ખૂબ સંતોષ થશે. સમર્પિ' પાસે પાલખી ઉપડાવશું, બોલો.' નહુપે કહ્યું.

'અને બીલું.' શયિએ કહ્યું: 'આ સામાન્ય વાત છે. પણ મારી સૌંદર્યદષ્ટિને લગતી હોઈ હું માગું છું. આપે સર્વત્ર વિજય મેળવ્યો છે. આપ સ્વર્ગાધિપતિ છે. આપને હવે કોઈ શત્રુ રહ્યો નથી. છતાં શત્રુ ધરીને ફરવાનું હવે આપને શું પ્રયોજન છે? હું આપને ખરૂં કે ધનુષ સહિત જોઉં છું ત્યારે મને એક સૈનિકનો જ ખ્યાલ આવે છે. આપનું પૌરુષ શત્રો વગર જ શોભે છે. સહાયમાં શત્રુ લઈને ફરનાર દુર્બળ અને બીરુ જણાય છે. શત્રુ વિના સ્વચ્છદે વિકરનાર આપ સમા પ્રમાવશીલ પુરુષને સ્વાધીન થઈ જવાની મારા જેથી સૌમાં સહજ અભિલાષા પ્રકટે છે. સ્ત્રીના હૃદયની કામળતા એ પુરુષના મનની દરતાને ઝંખે છે. આપના તેજસ્વી પૌરુષનું સૌંદર્યદર્શન પ્રથમ રાત્રે કરવા માટે હું આપને શક્તોને છોડી દેવા વિનંતિ કરું! આપને યોગ્ય જણાય તો.'

'એવી સાધારણ વાત માટે લંબાણને આવશ્યકતા ન હતી.' કહી નહુપે પોતાનું ખરૂં દર મૂક્યું. 'મહારાજ! તિલોત્તમા અહીં આવી હતી એને વિષે—' શયિએ કહ્યું.

'કથું કહેવું છે?' નહુપે કહ્યું.

'એને અટકમાં રાખો તો?'

'પ્રયોજન શું છે?'

'એ આપની વિરુદ્ધ કહે છે.'

'છા કહે. પોતાના સ્વાર્થ માટે તો એ કહેતી નથી. પોતાના જ સ્વાર્થ માટે વિચાર કહી સકનાર તરફ મને અણગમો છે. બાકી દરેકને પોતપોતાનો મત હોય. એવાની વિરુદ્ધ વાતો ઉદાર હૃદયે નિભાવી લેવી જોઈએ.' નહુપે કહ્યું.

'ત્યારે તો આપ એની વાતો પર લક્ષ આપતા હશે. કદાચ એના કહેવા મુજબ આચરણ કરતા હશે.'

'જરાફ નહીં.' નહુપે કહ્યું: 'એ દમણું એવી સલાહો આપે છે જે હું ભાગ્યે જ સ્વીકારું.'

'અપ્સરાઓ સલાહ આપવા નીકળી!' કહી,

આચર્ય વ્યક્ત કરી શયિ બેઠી થઈ. તે તેની બાલુના ખૂણામાં પડેલ એ ધનુષ પર પડી. પણ ધનુષ પકડ્યું છે.' તેણે કહ્યું.

'હું આજે સવારે રાજકીય કારાગાર તરફ હતો.' નહુપે કહ્યું: 'ત્યાંથી લાવ્યો છું.'

'શત્રુ રાજ્યોને છોડી મૂકવા આપ મથા તેમ સાંભળ્યું છે.' શયિએ કહ્યું.

'ખરી વાત છે. તેમને લાંબો વખત રાખવા મને યોગ્ય જણાયું નહીં. દરેકે મારું આ વિચારનું ને દરેકને મેં છોડી દીધા. મેં જ એમને બંધનમુક્ત કર્યા.'

'ધણુતો એવો મત હતો કે તેમનો વધ એ જ સ્વર્ગ માટે દિતાવડ છે.' શયિએ કહ્યું.

'એ લોકો બેવકૂફ છે.' નહુપે કહ્યું: 'કદી યારણે આવેલનો વિશ્વાસપાત કરીને વિનાશ નથી. તેમ કરવાથી આગળ ઉપર લાભને મુશ્કેલીઓ પણ ઊભી થાય. વિશ્વાસ ઉપર જ વ્યવસ્થા રહી છે. જીવન વિશ્વાસને અંગે જ જિવાય નહીં તો વિશ્વાસ વગર અંધાધૂંધીમાં પ્રગતો થઈ જાય. ભવિષ્યનાં સુખની વાતો તો એક બ રહી.' શયિ આ ઉદાર પુરુષની પૌરુષમંદરી વ સાંભળી રહી હતી. નહુષ વિષેના એના ખ્યાલક્ષતા જતા હતા. ત્યાં પ્રતિદારીએ આવીને કે 'મહારાજ! પુરોહિત પધાર્યા છે!'

'પુરોહિત! શું જદસ્પતિ હજી મને સલાહ માગે છે? બોલાવો તેમને.' નહુપે કહ્યું.

'મહારાજ! હું કથું કહેવા માગું છું.' જ માટે તૈયાર થયેલ શયિએ કહ્યું ત્યાં જદસ્પતિ ઉપર દેખાયા.

'હું રાત્રે આવવાનો જ છું. મારે ઉતાવળ ના પ્રથમ અધી જ વાત સાંભળી લઈશ. જરા ધીર રાખીશ. પછી વાંધો નથી ને?' કહી હસીને ના શયિને વિદાય આપી. પુરોહિત પર જેને કોષ ઉતર થયો હતો તેવો નહુષ વિદાય આપવા ન નીકળ જદસ્પતિ પાસે જ રોકાઈ રહ્યો.

ઉંમરામાંથી બહાર આવતાં શયિએ તિલોત્તમા જોઈ. તિલોત્તમાએ શયિને માર્ગ રાખી અંકગાયે સ્વરે કહ્યું: 'છંદાણી! શા માટે મહારાજનો નાશ કર માગો છો! તમારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ એ કથું કર:

માગતા નથી. એ નિઃશ્વાસ સહાય પુરુષ છે. એમને સમજ્યા—કારણ વગર શા માટે..

‘તિલુ !’ શયિએ કહ્યું : ‘હું સમજ છું. પણ આ બીજા દેવો સાંભળે તેમ બોલીશ નહીં,’ કહી તેણે સન્મુખ ચાલ્યા આવતા અગત્ય, કુબેર, ચંદ્ર, અગ્નિ વગેરે તરફ નિર્દેશ કર્યો. અને તિલોત્તમાના કાનમાં મુખ નાખીને કહ્યું : ‘મહારાજને મારા વતી એટલું કહેજે કે રાત્રે શસ્ત્ર વગર બહાર ન નીકળે.’

કાદી આંખે તિલોત્તમા શયિ તરફ જોઈ રહી. ‘અને તિલુ !’ શયિ કશુંક આગળ કહેતા ગઈ ત્યાં અગત્યે નજીક આવી આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરી કહ્યું, ‘રાત્રી શયિ ! આપ કોઈ વિશ્વળતામાં જણાઓ છો.’ શયિ ઉત્તર ન દઈ શકી. ત્યાં જડસ્પતિના બોલાવવાથી અગત્ય તુરત ચાલ્યા ગયા. શયિ છુટકારાનો દમ જેવે ત્યાં ચંદ્ર નજીક આવી ગયો હતો. તેણે કહ્યું ‘મહારાજી ! આપ દ્વિધા પ્રવૃત્તિમાં જણાઓ છો. હવે બીજો વિચાર ન કરશો. આવતી કાલે નક્કી ઇંદ્ર સ્વર્ગાધિપતિ બનશે. કોઈ ઉપાયે તેમાં ફેર નહીં યાવ. હવે નિદ્રા નિરર્થક બગાડશો નહીં. આપને છાવડું બારે યશે.’

‘ચુપ ચંદ્ર !’ શયિએ કહ્યું : ‘તારા કહાવણની મારે જરૂર નથી. જવા માટે મારું આપ.’ કહી શયિએ કહ્યું આગળ માંડણું. એના કાન પ્રાસાદના વિશાળ ખંડમાંથી બહાર આવતા નહુપને ગંભીર સંબંધના સાંભળવામાં રોકાણેલા હતા. નહુપ કહેતો હતો : ‘મારી આંખાંનું ઉલ્લંઘન એ મૃત્યુનું કારણ બનશે. અર્પિએને એ સમજવી દેજો. મારી પાલખી સમર્પિએ જ ઉપાડતી પડશે.’

કાન આડા હાથ દઈ, નિઃશ્વાસ નાખી શયિ ઉતાવળે ચાલી ગઈ.

૧૨ :

પ્રતિહારીએ આવીને કહ્યું : ‘મહારાજ ! પાલખી, સમર્પિએ, અગ્નિ, કુબેર વગેરે સહુ આવી ગયા છે.’

‘આવી ગયા ? ચાલો આનું છું.’ કહી નહુપ મુકુટ પહેરતા જોતો યશે.

‘મહારાજ ! આપને કેટલી વાર વીનું ?’ આપ સાચમાં શસ્ત્ર લઈ જાયો. ‘તિલોત્તમાએ કહ્યું.

‘બધો વખત તે’ એ જ વાત કરી તિલોત્તમા ! નહુપ બાળક નથી. હું શસ્ત્ર લઈ જવાનો નથી.’

‘મહારાજ ! આપ દેવોને બોળખતા નથી.’

‘બોળખું છું. મારે આ વાત વધુ નથી સાંભળવી. અપેક્ષા છે તો કોઈ એક આનંદનું ગીત ગા.’ નહુપે કહ્યું.

‘આ માત્ર મારી વિનંતિ છે એમ નથી. રાજા અદ્યોથી જતાં જતાં રાત્રી શયિએ મને આપને કહેવા કહ્યું છે કે શસ્ત્ર વિના બહાર ન જશો.’

‘શયિએ કહ્યું છે ?’ કહી નહુપ હસ્યો. ‘તું મને ફોસલાવે છે તિલોત્તમા !’

‘દેવે શું ધારું ?’

‘સારું જ ધારું’ છે. નહુપે કહ્યું : ‘જેને આવતીકાલનો રંગ જ લુહો હશે. હું એવું કરવાનો છું કે આખા સ્વર્ગનું વાતાવરણ બદલી જશે.’

‘કઈ રીતે ?’ નિઃશ્વાસ નાખી અપેક્ષાએ કહ્યું.

‘સરસ રીતે. તને શંકા છે ખરું ? તું હવે શંકાશીલ રહી છે. ને તિલુ !’ નહુપે તિલોત્તમાના ખભા પર હાથ મૂકીને કહ્યું : ‘શયિ પાસે નહુ જઈ છે. બહુ કંપનાઓ ન કરીશ. એમની ને અનિચ્છા ફરશે તો હું રપથે પથ નહીં કરું. મને આપને એવી આંખોમાં એટલો ભય અને વ્યંત્રતા અચાનક દેખાઈ છે કે મને થોડી શંકા તો ગઈ છે. તો પંથુ એવી અનિચ્છા છતાં મને લોભાવવા એમણે વિચિત્રતાઓ કરી છે એમ મને જણાશે તો હું જોઈ લઈશ. નિઃશ્વાસવાત હું સહન કરી શકતો નથી. પણ હજી નિર્ણય ફેરી શક્યો નથી. ત્યાં અત્યારે યઈ જશે. કહી નહુપ જવા તૈયાર થયો.

‘આપનાશ્ર્ન હવે તેને રાત્રિ યઈ છે. પ્રથમ ન હતી.’ તિલોત્તમાએ કહ્યું.

‘ગોઠો !’ કહી નહુપ અનિશ્વાસથી હસ્યો.

‘રાજા ! મને સાચે લઈ જાઓ.’ તિલોત્તમાએ ચરણે ટળીને કહ્યું.

‘અમુક પ્રસ્થાન એવાં હોય છે કે જેમાં સાક્ષીની જરૂર નથી. ચાલ જી, જવા દે.’ કહી નહુપ તિલોત્તમાને અવગણીને આગળ વધ્યો. નિરુપાય તિલોત્તમા કદા પર પડી રહી, રજનિની શ્યામતાનો વિશાદ તેના હૃદય પ્રદેશમાં જીતરતો હતો. ખંડિતા જેવી પૂર્ણ તો ક્યારેય એ દેવને દોષ દેતી બીજા ખંડમાં અન્યમનરક પડી હતી.

આવી નજીવી બામત માટે વિલંબ કરવો અશક્તિ ગણી નહુપ આગળ વધ્યો. તેની આંખાંનું

સમર્થિએ પાલખી ઉપાડી. આગળ અગ્નિ અને કુબેર ગદા લઈને ચાલતા હતા. પાછળ ચંદ્ર આવતો હતો. સામેના પ્રાસાદના ઝરુખામાં ઊભેલી યત્નિ તરફ ઉડું પતિના તેજમાં નજર ફેંકતો નહુષ પોતાના સ્વાગતના ચિત્ર ધડતો હતો.

‘મરીચિ !’ અગત્યે પાલખીનો ભાર ઉપાડીને શાલતાં બાલુના ઝાંધિને કહ્યું : ‘આ બધી વિચિત્રતા છે. દંડ ધારણ કરનાર શાસક ન્યારે રાજ્યની નીતિ ઠોડે ત્યારે મુશ્કેલી ઊભી થાય છે.’

મરીચિએ કહ્યું : ‘રાજ્ય અને પ્રજા, રાજા અને પુરોહિત અને મંત્રીઓ એ સર્વના પરસ્પરના વ્યવહાર તો આજ્ઞાએ આગળથી નક્કી કર્યા છે. તે પ્રજાએ વ્યવહાર ચાલવા જોઈએ. રાજકર્તા ન્યારે શાસકતા અને ત્યારે પીડન વિના ખીલું ભાગ્યે જ બને છે.’

‘હવે સ્વર્ગમાં કોઈ કહેનાર નથી અને આના જેવા આપણને દયાવે છે.’ અગત્યે ઊંચે સ્વરે કહ્યું : ‘અને હું બોલું છું એટલે એ વધુ વળ ખાય છે.’

‘તો તમારે બોલવું નહીં.’ કતુએ કહ્યું.

‘ન બોલવું એટલે અધર્મને પોષવો. હું બોલ્યા

ફેર નહીં રહું.’ અગત્યે કહ્યું.

‘એ ધર્મિષ્ઠ !’ નહુષે પોતાના કામે પગ લંબાવી

અગત્યના ખલાને અડકાડીને કહ્યું : ‘પાલખી ચલાવવામાં ધ્યાન રાખ. ધર્મનું ધ્યાન પછી રાખજો.’

‘એટલે ?’ ચાલું બંધ કરી અગત્યે પાછું ફરી પૂછ્યું.

‘સરખા ચાલો ને ઉતાવળ રાખો. સમયની કિંમત સમજો છો કે નહીં ?’

‘સમયની કિંમત ?’ અગત્યે કહ્યું.

‘બડખાડત વગર ચાલવા માંડો. નહુષે કહ્યું :

‘મારી ત્યાં રાહ નેવાય છે.’

‘ઓહો !’ અગત્યે વ્યંગમાં કહ્યું.

‘ચાલો ઉતાવળ કરો.’ કહી નહુષે ફરી અગત્યને પાડું મારી.

‘હું પાલખી નહીં ઉપાડું.’ કહી અગત્યે પાલખી છોડી દીધી. ખીમ્મ ઝાંધિએ પાલખી નીચે મૂકી.

‘અમે તમારા પરિચારક નથી. કામાણુર થઈને બેવકૂફી કરવાની જરૂર નથી.’

‘કંઈ એટલે શું એ તમને શું સગજ પડે

બેવકૂફે ?’ નહુષે કહ્યું : ‘પાલખી ઉપાડો ઝટ.’

‘પાલખી ઉપાડવી એ શું છે એ તમને શું સમજ પડે ? યાદ રાખજો. હું પણ ત્રિલોકમાં સૌંદર્ય માટે ખ્યાતિ પામેલ કામિની લોપામુદ્રાનો સ્વામી છું.’ ‘મારી પાલખી ઉપાડ.’ નહુષે અત્યંત કુદ્ સ્વરે કહ્યું.

‘નહીં બને.’ એટલા જ ઉચ્ચસ્વરે અગત્યે કહ્યું.

‘નહીં બને ? હું જોઉં છું.’ કહી નહુષ પાલખી માંથી બહાર આવ્યો

‘મહારાજ ! બાહ્ય પર હાય નહીં ઉગામવો.’

જલ્દસ્પતિએ કહ્યું.

‘હું આતાનું ઉત્તરધન કરનારને દંડ આપીશ.’

‘ધાત્ત્યને નહીં.’ સામેથી અગ્નિ અને કુબેરે કહ્યું.

‘એ મારે જોવાનું છે.’ નહુષે કહ્યું.

‘ત્યાં જ રહેલો.’ કુબેરે કહ્યું.

અગત્યને મારવા નહુષ તેના તરફ જતો હતો ત્યાં સામેથી અગ્નિએ ગદા ફેંકી. ઊછળીને ગદા નહુષના વાંસા પર વાગી. પરિસ્થિતિ સમજી જઈ નહુષે અગ્નિ તરફ ઠેક મારી ને જોરથી તેના મુખ પર સળગત મુઠ્ઠી લગાવી. અગ્નિ ઊંચલીને ખીજ બાંલુ પછો નહુષે કુબેર તરફ દિષ્ટ ફેંકી ને તેમના તરફ ધસવા ગયો ત્યાં પાછળથી વાંસામાં અસલ વજાલાત થયો.

‘ઓહ !’ અસલ વેદનાથી નહુષ ધસણી પર ઢળી પડ્યો : ‘આ ઈંદ્રનું વજ્ર.’

‘ઈંદ્રનું જ.’ અગત્યે દૂરથી ખૂમ મારીને કહ્યું.

અગ્નિની ગદા નજીક પડી હતી. ઢસરડાતા ચરીરે જઈને નહુષે તે ગદાને હાથમાં લીધી અને મહા-પ્રયત્ને ઊભો થયો. તેને ખેંકો થતો જોઈ ઝાંધિઓ અને અગ્નિ, કુબેર વગેરે નાસતા લાગ્યા. નહુષે ફેંદા-ળાને તે ગદા જે દિશામાંથી વજ્ર આવ્યું હતું તે તરફ ફેંકી. દદ શીલાની મોટી દીવાલ પર એ ગદા અક્ષ-ળાતાં ત્યાંથી ટુકડા થઈને શીલા તથા ગદા નીચે પડ્યાં. મૃત્યુના મુખમાંથી નીકળીને ઈંદ્ર બહાર આવ્યો ને નિશાન લઈ ખાણુ છોડ્યું. ગદા ફેંકવાના ધમધી નીચે પંડેલા નહુષના વક્ત્રસ્થગમાં એ વિચળાણુ સોસરતું ઊતરી ગયું. અચેતન નહુષ નીચે ઢળી પડ્યો.

ઝરુખામાં ઊભેલી યત્નિ વક્ત્રસ્થગ પર હાથ મૂકી, મુખ ફેરવી ચપનખંડ તરફ દેડી ગઈ.

સ્વર્ગાધિપતિ નહુષનો મુકુટ પૃથ્વી પરથી ઊંચકાને

વદસ્પતિએ ઈંદ્રના ચિર પર ધર્યો.

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.

દ્રાક્ષાસવ



અક્સીર હવા

શરદી મટાડનાર

ભૂખ લગાડનાર

હસ્ત સોફ લાવનાર

ઊંઘ લાવનાર

તાકાત આપનાર

તાજગી બક્ષનાર

લજ્જતદાર પેય

જીવન સાથે વાપરવાથી અજબ ગુણ થાય છે.

અયવન પ્રાશાવલેહ એટલે જીવન

પ્રતિકારક ખોરાક !

માંદા, સાજાં, નખખાં,

સખખાં, નાનાં, મોટાં,

ઘી, પુરમ સૌને મારે

જીવનવર્ધક હવા !



દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી ખેહદ ફાયદો થાય છે.

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.
પા. બા. નં. ૫૫૧૩ : મુંબઈ ૧૪

છે. ને મોટા મોટા ચરુ માથે ચડાવ્યા છે. બત્રીસ બત્રીસ શાક અને તેત્રીસ બત્રીસ મોજન વાતની વાતમાં તૈયાર કરી નાખ્યાં છે. મહારાજ પધારવાની વાટ જોતી પદમણી રાંધી રાંધીને જીમરામાં બેઠી છે.

ત્યાં તો એક ગારુડી આવ્યો છે. ‘પદમણી! મારે ગામતરે જવું છે. મને ઝટઝટ જમાડી લે તો હાઉં. મૂખ્યે પેટ તો ગામતરુ’ થોડું યાશે! ને મારાજને ડેરે તો ટાઢો ચૂલો ને બીની રાખ છે.’

પદમણી કહે છે; ‘જમી લે ને ગારુડી, રસોઈ તો ક્યારની ફરી જાય છે. મારે તો એકની ઝાણી પંચાત.’

ગારુડીએ આસન જમાવ્યું છે. પદમણીને હુકમ વજ્રદંતો છે: ‘હં બાધું! ગારુડીને પીરસવા મંડી જાઓ. જોજો એક વસત બાકી ન રહી જાય.’

બધું પીરસાઈ ગયું છે. ગારુડીએ જમવાનું થર ક્યું છે. એ તો જમતો જાય છે ને એક એક વસત માગતો જાય છે. આ લાવો ને તે લાવો. પીરસનારી પતરાવળીમાં વાની પીરસીને જાય ને પાછું ફરીને જુએ તો પતરાવળી ખાલી ને ખાલી.

‘બાધું! બાધું! વાર કાં લગાડો! આવાને મૂખ્યો રાખવો છે કે શું?’ ગારુડી બોલી બેઠો છે.

તો કે, ‘મૂખ્યા શું કામ રહેશે, બાવાજી! અમારે રસોડે તો અગવૃણીય બેઠાં છે. અગતો કાંઈ ચારે-વારો નથી.’

પીરસ પીરસ પીરસ. તોય ગારુડી મૂખ્યો ને મૂખ્યો. બાધુને થાય છે: આ તે કાઈ કાળદુકાનિયો છે! જનમને અપવાસી આજે જ પારણું કરવા બેઠો છે કે શું?

તપેલાનાં તળિયાં દેખાવા માંડ્યાં છે. બાધુને કાસકા પડ્યો છે. ‘અરેરે આ એક જ જોગીડો બધી રસોઈ જમી જશે તો પછી બીજી પંગતને તો કોણ જાણે કેટલું જશે? બાવાની જમાત તો બહી છે. અહીં તો એક પરાણે જ રાંધ્યાં ખૂટવાડ્યાં છે.’

બેરિયાની રાક જોતી સજઈ બેઠી છે ત્યાં બાધું એના કાનમાં વાત નાખી જાય છે: ‘પદમણી રાંધ્યું વરે પડે છે ને તપેલાનાં તળિયાં દેખાય છે.’

તો કે, ‘બાધુ’ ગામ જમે તોય ને બૂટ એટલાં રાંધણું રાંધ્યાં છે ને એક જોગીડો જમ્યે તાણ પડી ગઈ બાધું!’

‘તારે મન એક જોગીડો હશે, બાઈ! અમારા પગમાં તો ગોટિયું વણાય છે. પીરસી પીરસીને કેના કાંકો રહી ગયા. કોણ જાણે કેવડી યે પંગત જમવા બેઠી છે! અમે આટલી બધીયું એક જોગીડાને પીરસવે પહોંચી શકતી નથી, તો બહી જમાત પંગત પાકશે ત્યારે શુંનું થું થશે! ને અગતેય જ બધું પગ કર્યાં છે.’

સંગઈએ તો બધાં તપેલાં ઉઘામી ઉઘામીને જોયાં છે. બધાંયનાં તળિયાં દેખાય છે. રાંધ્યું વરે પડ્યું છે ને પદમણીને સાદ ફાટી ગયો છે. એને દૈયે ફાળ પડી છે. ‘અરેરે બાધું! આજ મારી લાજ જતા બેઠી છે. જોગી-જતિને નોતરાં દીધાં છે ને રાંધ્યાં અગ તો વરે પડ્યાં છે. જમાતના સાધુને અપવાસ પડશે ને મારે તો મોં દેખાકયા જેવું નહિ રહે. ઝટ ઝટ બીજા ચરુ ચડાવી લો બાધું! આપણને રાંધી નાખતાં શી વાર! ચોપ રાખો બાધું.’

જોગીડાએ અળું લીધું છે. પણ ત્યાં સુધીમાં તો એ બધું તળિયાઝાટક કરી ગયો છે. પદમણી વિમાન સજ્યામાં પડી છે કે ક્યારે નવી રસોઈ થશે ને ક્યારે જોગીને જમાડીશ? ત્યાં સુધીમાં જો જમાત આવ્યો ચડી તો મારે તો મોતકમોત કરવું પડશે. હે ભગવાન! મારી લાજ તારે હાથ છે.

કામરુદેશની કામિનીએ જીવનમાં પહેલી વખત જ ભગવાનને સંભાર્યા છે.

બાધું ચરુ ચડાવવાનું કરે છે ત્યાં તો જોગીની જમાત આવી ચડી છે. લાલપીળાં પિતાંબર પહેર્યો છે. આખડીઓના ચટકારા બોલે છે. અહાલેકની મૂત મચી રહી છે ને બેરખાના પારા ટપ ટપ એક ઉપર બીજે એમ પડી રેલા છે.

જમાત જોઈ છે ને પદમણીને ફાળ પડી છે. અરેરે ભગવાને મારી આટલી લાજ નો રાખી! મારગમાં કાઈ આંતરિયા નો મોકલ્યા કે બાવાને રોડી રાખે. જીવમનિયાના સંદેશ પહોંચી ગયા હોત તોય હોવે મારગડે આવતાં વાર લાગત બાલજીવનાં દીપણ માંથી દિશાચળ પણ કાઢજો નો દેખાતું. આ તો વખત કવખતની જમાત આવી પડી ને અહીં તે રાંધ્યું વરે પડ્યું છે.

બેરિયો કહે છે: ‘રસોઈ તૈયાર છે ને પદમણી! પદમણી માંક માંક બોલે છે: ‘પધારો મહારાજ!’

તો કે, 'વાર કાં લગાડ પદમણી! અમારા પેટમાં લાય લાગી છે.'

પદમણી કહે છે: 'લાંબે પંથેથી આવ્યા હશે, જોગંદર. જરા યાક ઉતાણે. પછી પીરસણાં કાઢું.'

તો કે, 'અમે મલકને માથે ફરીએ. અમને યાક કેવો પદમણી!'

પદમણી વળી કહે છે: 'હાથપગ ધુવો, જોગીરાજ! પછી પીરસણાં કાઢું.'

તો કે, 'સરજનાં તેજ ફરી વળે, પવનના ફેરા છૂટે ને અમારી કાયા પવિતર થઈ જાય. અમારે વળી કાળા પાણીના ચાળા શા?'

પદમણી કહે છે: 'પાણી-પાટલા કરું છું, પછી પીરસણાં કાઢું છું.'

તો કે, 'બાવાની જમાતને વળી કઠારો શો? પૃથ્વીનો દીધો પાટલો કાંઈ નાનો છે તે કાલાં લાકડાનાં ઝોડાંગણો આડાં ધરશે?'

પદમણી કહે: 'પતરાળાં નખાવું છું, પછી પીરસણાં કાઢું છું.'

તો કે, 'અમે તો જોગીની જમાત. સિદ્ધાપાત્રમાં બીજા માગી ખાઈએ. અમારે વળી કામવાસણ શાં ને પતરાળાં શાં?'

પદમણી પાથે પડે છે: 'પણ મહારાજ! મારે આંગણે મહેમાન થયા છે, મારો ધરમ તો જાળવશોને?'

તો કે, 'તારો ધરમ જળવાઈ ગયો, પદમણી! હવે ઝટ ઝટ પીરસણાં કાઢો. ચાલો જોગી-જતિ, સહુ પગતમાં જોડવાઈ જાઓ.'

પદમણીની આંખમાં આંસુ જલકાય છે. 'મહારાજ! મહેર કરો. બે ઘડીનો જ યોડીપો છે. પગ ઘોઈ પૂગ કરું, ચરણામૃત લઈ પાવન થાઉં, એટલી વાર ઝોરડામાં બિરાજો.'

તો કે, 'રસોઈ ટાઢી પડી જાય છે, પદમણી. વાલી ધાન પછી અખાજ જની જાય. ખાઈ કરીને પછી નિરાંતે જ કરણું હોય તે કરજે. જૂએ પેટે કાંઈ સમતા રહેતી નથી.'

પદમણી ભેરિયાના પગ પકડી રહી છે, 'મહારાજ! મહારાજ! ...'

તો કે, 'પદમણી! તારે તે અમને દીધે નોતરે રાખવા છે કે શું? અમે તો, નોતરાં દીધાં ને જમવા જુડવા આવ્યા છીએ. તારા લટકાપટકા સાંભળવાની

અમને થોડી જ નવરાશ છે? તો, રાંધ્યું હોય તો ના કહી દે. સાધુ આ ધર. તે ધર માગી લેશે. ને રાંધ્યું હોય તો પછી વારે કાં લગાડે છે?'

... 'ધણું'યે રાંધ્યું'તું. આણું ગામ જમે એટલું.'

તો કે, 'એટલી વારમાં ખૂટી પડ્યું? એક અમથો બાવલિયો જમી ગયો એટલી વારમાં?'

પદમણી-વળી વળી પાપ પડે છે, 'મહારાજ! બસ કરી જાઓ. તમે છલ્લા હું હારી. મારા પર મહેર કરો.'

તો કે, 'પદમણી! તારી અંબે ઝંઝનાં આવ્યાં છે. તને દશમોવાળ સૂઝતી નથી. અમરે ભર્યાં કામાં તને ખાલીખમ લાગે છે. હાથ તારી દેશું જોઈએ.'

ગારુડીએ દેશુનાં છીખાં ઉધાખાં છે. દેશુમાં અમનો કાંઈ આશવાશ નથી. ભાતભાતનાં જોળનિવાં રાગે ભર્યાં છે. મીઠી મધુરી સોડમ છૂટી રહી છે. દમણાં જ જાણે ભિન્નરાય જશે એમ દેશું છતી રહી છે.

બધાની આંખમાં ફાટી રહી છે. સહુને અચરજ થઈ છે. આ તે ગારુડી છે કે કોઈ ભગવાનનો અવતારી જોલિયો. આણે તો કાગાકામ અમરે ભરી દીધાં.

બાવો કહે છે: 'અમારી યે મરકરી માંડી'તી ને પદમણી! કીનાં કીનાં અન ઠરી જાય પછી બાવાને પીરસીને શો લાડવો લેવો'તો?'

પદમણી તો ધડીકમાં જલકાતી દેશું સામું જુએ છે ને ધડીકમાં ભેરિયાના મોઢા સામું જુએ છે. એની અચરજનો પાર રહ્યો નથી. એક આરીને ભર્યાં કામ ખાલી કરે છે. બીજો આરીને ખાલી કામડાં અમરે ભરે છે. આ કોતકનો તો કાંઈ ઉકલ નથી.

બાવો બોલે છે: 'હવે વાર કાં લગાડો? બાવાની જૂળની તો કોઈને કદર જ નથી.'

જમી કરીને પગત પરચારી છે. પદમણીએ મહારાજને મેડીએ લીધા છે. રંગત દોલિયા ઢાલ્યા છે. મખમલ મચરતી તળાઈએ પાથરી છે. હીરનીરનાં બોલે-સિયાં જોડ્યાં છે. અગરચંદનની સુવાસ મહેકી રહી છે. ભેરિયો દોલિયે બિરાજ્યો છે. મોરખીંજાનો લીંઝણો લઈ સગઈ સંગાર હળવે હાથે પવન દિલેળા રહી છે.

પદમણીનું મન મોઝું-મોઝું થાય છે, પણ મોઢું ઊપકડું નથી. ભેરિયો તો મરક મરક હસી રહ્યો છે ને પદમણીની મૂંઝવણ પારખી રહ્યો છે.

શેષાપટ્ટણમાં ચારે તરફ વાત પ્રચરી ગઈ છે.

ઘોર ને ઘોટ લોહા વાત કરી રહ્યા છે કે પચ્છમની પદમણી પાણી પાણી થઈ ગઈ. ફાઈ નો મળ્યો તે ગારુડીને ગઈ ને છુતારાને મેડીએ લીધો જ.

એ તો સેફની બોલી. માથામાંથી કીકા અને એવી. તમ ને કહ જોને જેમ કાચું તેમ સેફો બોલીયું કરે છે. સમર્થની બેન તમર્થથી આ બોલી સાંભળી જતી નથી.

વાવંટાળની જેમ તમર્થ સમર્થને ઘેર આવી છે ને બાવડું કંઠેડી સમર્થ ને મેડીએથી હેડી ઉતારે છે. બેરિયો તો જાણે ગુલાબી નિંદરમાં પડ્યો પડ્યો મીઠા સ્વપ્નમાં માણી રહ્યો છે.

તમર્થ તાડકી જોડે છે: 'આ તે શું માંડી બેડી છે બેન સમર્થ?'

તો કે, 'માવડો કહે છે તેમ કરું છું બેન તમર્થ.'

'તારો મામલો તો મરી ગયો છે. તારી ઉપર કામચકુડાનાં કામચકુ ફરી વળ્યાં છે. પારેવડી જાળમાં ફસાણી છે.'

તો કે, 'પારધીએ એવી જાળ બિછાવી છે કે બેઈ રીતે છૂટકો નથી.'

'મારા જેવી બેન જેવી બેન છે ને તું આમ ફસાઈ જશે?'

તો કે, 'કહે તેમ કરું.'

'બાવાને તમડી મેલ. એ કામચકુ જાણે છે તો આપણા દેશમાં કામચકુને આરોવારો નથી. એને ય બતાવી દઈએ કે આ તો કામચકુ છે.'

તો કે, 'બાવો નહિ જાય તો?'

'પંખી બનાવી પાંજરે પૂરશું?'

તો કે, 'ધણું ય પાંજરાં ટિંગાડી રાખ્યાંતાં ને નવસેંનવાણું તો બીજો જાણતા. એ પાંજરાં ય ખાલી પડ્યાં રહ્યાં ને ખોલેથી અથા ય તોડાવી તોડાવી ને લાગ્યા. આ બાવો કેમ પૂછી જશે?'

'તારે કંઈ નો કરવું. તું તો દારણ બની બેડી છે બેન. એને મોકલજો મારી કને. એને ય ખચર પડી જાય કે મળી હતી?'

તો કે, 'તું કરી ચક્રીય બેન! મારી યે એક દી વારીયું હતી. પદમણી તો જોડતાં પંખી પાડતી. પણ કાપાણી ત્યારે એક ય દય ઉપાડી રહી નથી.'

'હું સમર્થ નહિ ને! હું તો તમર્થ. આખા રાજ્યાં ધાન મારે ખાંડિયે ખંડાય. મોઈને સયું સયયું

નો આપું.'

તો કે, 'તારાં ખાંડિયે ખાંડી પડશે; ધાન નહિ ખંડાય હો બેન.'

'તું તારે મોકલજો ને.'

તો કે, 'કેમ કરી મોકલું! મારો મોકલ દોડો જ આવશે?'

'કહેજો એને કે પારેવડી જેવી સમર્થ કંઈ બાકમદારી નથી કરી. હજુ તો કા સમર્થની બેન તમર્થ બેડી છે. એને ખાંડિયે તો ખાંડી ભે.'

તો કે, 'એને પછી તારું પાણી જીતરી નો 'અરે પાણી શું જીતરવાનું હતું! એં ઝેરણુ ને આડો ધા.'

તો કે, 'બસે તું કહે તેમ કરીય.'

જેગીડો તો મખમલ મથકની તમાઈએ ગયો છે. નિંદરમાં યે એનું મુખડું મરક મ રહ્યું છે. તમર્થને વગાવીને પદમણી પાણી 'ધણી તાણીને ગાંઠ બાંધી છે તો ય છૂંકે રહી છે. સત્તા જોગીને જોતાં એની મનની સમાઈ જાય છે.

તો ય એ હતો પચ્છમની પદમણી. એણે ઝોરખપા કરેલા. એમ આકુડી આકુડી વણાં એવી તો નહિ જ ને. એની મૂક ખાલી ગઈ બેરિયે બરાબરની મૂક નાખી હતી. પણ એમ કે પદમણીને છતી જશે! નવસેંનવાણું ને નાથનાર મારુડી કરાંચિયે પૂરશે! તો તો થઈજ રીયું; તમર્થએ એને પાતો ચડાવ્યો હતો. જોસમાં ને એ સત્તા બેરિયાને જાગાડવાનું કરે છે ત્યાં તો મથકની તમાઈમાંથી ફૂલડાં ફોરા વછૂટે છે. પ દાયેપંચે ને ડોકે ફૂલના સજાગાર-સોબી જોડે છે. ઝોરડો ફૂલડે ફાલી જોડ્યો છે.

અજ્ઞાસ થઈ ચકું. પદમણીમાં જરાક દેવન ર સાવ દારી બેડી છે. મનમાં મનમાં વિચારે છે: 'રખી જીતયોં. દસે તો એનાં જ મિંટોળ બાંધવા

તો ય પરીક્ષા કરવી છે. પદમણીને ચકું કે પરીક્ષા તો કરું. તમર્થના જોરે એ કાંખરી બની મજબૂત કરીને બેરિયાને અંગૂઠો મરડીને જળ જોગંદર જાગીને બેડો છે. ને સામે કંઈક

કિશનાને એ રૂપિયાની પડી નહોતી, એને તો વાંદરાનાં એ બચ્ચાં જોઈતાં હતાં

એનું નામ તો કિષ્કિન્ધા હતું પરંતુ બાગ્યે જ એને કાઈ એ નામથી બોલાવતું. બધાં એને કિશના જ કહેતાં. ફક્ત કાઈ વાર કાઈ અજાણ્યું માણસ એનું નામ પૂછતું તો તેનાં માથાપ કિષ્કિન્ધા નામનો ઉચ્ચાર કરતાં.

આપણે પણ તેને અહીં બહુજન-ઉચ્ચારિત કિશના નામે જ ઓળખ્યું. કિશનાના વેશમાં કે કેશમાં કયાંય બાગ્યે જ માથાપની સંભાળતું ચિહ્ન દેખાતું. દિવસોના દિવસો સુધી કિશના એનાં એ મેલાં ધાધરી-પોલકું પહેરી રૂપી કરતી. બાગ્યે જ તેનું માથું સરખી રીતે ઓળાણેલું દેખાતું. કિશનાને પણ જાણે તેની કાંઈ પરવા નહોતી. વેશ-કેશની તો શું પણ ધરતી ય એને ઓછી પરવા હતી. ધરે તો ફક્ત બે ટંક ખાવા આવતી, અને કાઈ વાર વળી વંચે એકાદ આંટો આવી જતી એટલું જ. અલબત્ત આમ બહાર રજળતા રહેવા માટે એને અનેક વખત માર ખાવો પડેલો. કેટલીક વાર તો આડોશી-પાડોશીને આવીને છોડાવવી પડે એટલો સખત માર તેને પડતો પ્રરંતુ એ માટે પણ કિશના ઉપર માથાપે ધારેલી અસર ઉપજતી નહોતી. હા, તાત્કાલિક તેનું પરિણામ દેખાતું. જે દિવસે મારી હોય તે દિવસે તે બહાર ન જતી. આઝો દિવસ ઘરમાં મૂઢતી જેમ બેસી રહેતી. કાંઈની સાથે બોલવું નહિ, કંઈ માગવું નહિ. બેડી હોય

કિશના

લેખક

પ્રહલાદ પારેખ

ત્યાંથી ઝાઝી હલે પણ નહિ. એ રીતે બંધવાના વખત સુધી એ બેસી રહેતી. જમવા માટે પણ એને બોલાવે ત્યારે જ જતી અને બંધવા માટે પણ 'ચાલ હવે સુઈ જ, આમ મૂઢતી જેમ બેસી શું રહી છે' એમ કહેવા-માં આવતું ત્યારે બંધવા જતી. આમ

એકાદ દિવસ પસાર થતો અને વળી પાછી કિશના જમુ-નાના ઘાટ ઉપર દોડી આવતી અને ત્યાં જ પડી રહેતી.

વાંદરાનાં એ બચ્ચાંઓ કિશનાનાં બારે હેવાયાં થઈ ગયાં હતાં. કિશના આવે એટલે એ બંને એની પાસે આવી જતાં. કિશના તેમને જાંચકી લેતી અને માત્રાળુઓના ટોળામાં ફરી એ બચ્ચાં માટે દાળિયા માગતી. કિશનાનો આ દિવસભરનો કાર્યક્રમ. બે હાથમાં એ બચ્ચાંઓને લઈને માત્રાળુઓ કે યમુના-સ્નાન કરવા આવેલા મથુરાવાસીઓ પાસે દાળિયા માગવા અને એ દાળિયા લઈ દૂરના એક ઝાક પાસે જઈ બંનેને પાસે બેસાડી દાળિયા ખવરાવવા.

આ બચ્ચાંઓને સાચવવામાં કિશનાને તેની ઉમરના દોસ્તો તરફથી જ મુશ્કેલી જામી થતી. એ બંને બચ્ચાંને બે બાળુ બેસાડી, પગ લાંબા કરીને બેડી હોય અને 'તું હતુમાન જેવો થજે અને તું સુગ્રીવ જેવો થજે' એમ બંનેને વારાફરતી કહેતી હોય અને પોતે સાંભ-જેલાં હતુમાન અને સુગ્રીવનાં પરાક્રમ તેમને કહેતી

કરવા આવેલી કાંક ફૂલખાણાની જેમ પદમણી જામી રહી ગઈ છે.'

નેગીડા પૂછી રીયો છે: 'કાં પદમણી! હવે કાઈ નાથવાનો બાકી રીયો છે?'

પૂરા નવસેંનવાણું નાથ્યાં તો તો ય એક બાકી હતો. ભૂજંગિયો નાગ કેમ્પે ક્યો નથાતો ન હતો. પણ પદમણી આ ટાણે તો એ બહુ ય બૂલી ગઈ છે ને હાય બેડી જામી રહી છે. 'હું તો હારી ગઈ છું, નેગંદર.'

'ત્યારે હાલો અમારી જમાતમાં મોરલી વગાડો ને બીખ માગી ખાઓ.'

તો કે 'નેગીડા! પદમણીને સાધુડી બનાવવા ને તો હજી વાર છે?'

'હવે શું બાકી રહ્યું છે.'

તો કે 'હજી તો કેટલી ય શરતો ખઘવાની છે.'

'કઈ કઈ? કહે જોઈએ. તમારી શરતોને યે કાંઈ આશવાદો નથી.'

તો કે 'એક તો સમઘની બેન તમઘ છે, એને ખાંડણિયેથી કાઈ સમું સથયું' ધાન નો લઈ જાય. દામ લે ત્યારે દુગણાં ને મણતું પાંચ પાનશેરી આપે.'

'એમ છે? ત્યારે તો હું દામે નો આપું ને સવાયું ધાન લઈ આપું.'

તો કે 'એક શરત પૂરી થાય.'

હાલિ. નેગીડા પોતાને ડેર ચાલી નીસર્યો છે. ખાંડી સુધી વળાવી કરીને પદમણી પાછી વળા છે. દિલકું તો ક્યારનું નેગીડા હારે નીસરી ગયું છે. પણ ઓળિયું ઘરમાં હાલેચાલે છે. ને હાલું બગ કરે છે.

હોય તે વખતે તેના દોસ્તોમાંથી કોઈક આવી ચકું અને છાતુંમાનું એક બચ્ચાને ઉઠાવીને દોડી જતું. કિસ્ના તેની પાછળ દોડતી એટલે બીજું કોઈ આવીને બીજાને ઉઠાવી જતું. કિસ્ના એકને પહોંચી શકતી નહિ એટલે આખરે રડવા માંડતી ત્યારે એ બંને બચ્ચાં તેને પાછાં મળી જતાં. એ વખતે કિસ્ના પોતાનો ગુસ્સો વ્યક્ત કરતાં કહેતી: 'જેભેને આ માટા થાય ત્યારે હનુમાન અને સુગ્રીવ જેવા ચર્ચિતમને બધાને પછાડી દેશે.'

તેના દોસ્તો હસી પડતા અને કોઈક જવાબ આપતો: 'અમે રામ જેવાં ચકુ' એટલે એ તો અમારા નોકર થશે નોકર.'

ખિન્ન થયેલી કિસ્નાનું મોં એ સાંભળી મઠકી જતું અને 'નોકલ ચકે નોકલ' એમ આળા પાડીને તે ત્યાંથી ખસી જતી અને બીજે ક્યાંક જઈને બચ્ચાંને કહેવાની બાકી રહેલી હનુમાન અને સુગ્રીવની પરાક્રમગાથા શરૂ કરી દેતી.

ઉલ્લા યોડાએક દિવસથી કિસ્નાનો આમ બચ્ચાં સાથે વખત વિતાવવાનો ક્રમ ચર્ચિત થયો હતો. એ ક્રમને વળગી રહેવામાં તેણે માર સહન કર્યો હતો, છોકરાંઓની પળવણી સહન કરી હતી, પરંતુ એ ક્રમમાં બાએ જે જામ થવા દીધો હતો. બચ્ચાંઓ પછુ જાણે કિસ્નાની રાહ જોઈને બેઠાં હોય તેમ સવારે અને બપોરે કિસ્ના આવે એટલે તેની પાસે ચાલ્યાં આવતાં. સંધ્યા વખતે જમુનાની આરતી ઊતરતી.

કિસ્ના એ આરતી વખતે અચૂક હાજર હોય. આરતી પૂરી થયા પછી કિસ્ના બચ્ચાંની વિદાય લઈ ઘેર જતી. બચ્ચાંઓ પોતાની મેજે જ પોતાને સ્થાને ચાલ્યાં જતાં.

કિસ્નાના પિતા ગોરનું કામ કરતા. યજમાનની શોધમાં રોજ મથુરાથી આગળનાં બે-ત્રણ સ્ટેશન સુધી જતા, ગાડીમાં બુદ્ધા બુદ્ધા ક્યામાં તપાસ કરતા અને યાત્રાળુ જેવા જણાતા લોકોને 'આપનું નામ ? ક્યાંથી આવો છો ? માતિ, મૂળ રહેવાસી ક્યાંના ?' વગેરે આખતના સવાલો પૂછતા અને અનુકૂળ જવાબ મળતાં જ 'ત્યારે તો હું જ તમારો ગોર' એમ કહી 'અસ હવે કોઈ મૂંઝાતા નહિ, ધર્મશાળામાં સારી ઝોરડીની સમગ્ર ચર્ચ રહેશે, મોડીખાનું પછુ પાસે જ અને ધર્મશાળાથી જમુનાજી પછુ બહુ દૂર નથી' વગેરે વાતો કરી ઉત્સાહપૂર્વક તેમને ધર્મશાળામાં લઈ

જતા અને પછી ઘરેથી ચોપડા લાવી યાત્રાળુઓનાં વડીલોનાં નામ શાદી 'હું જ તમારો ગોર' એ વાત મજબૂત કરતા અને પછી તો જે વાત પોતાના બધા યજમાનો સાથે કરતા તે વાત શરૂ કરી દેતા. પહેલાંનો જમાનો, પહેલાંના શ્રદ્ધાળુ લોકો, અલ્હારનો લોકો, વધતી જતી નાસ્તિકતા એ વિષે બાષણ આપતા.

એક વખત ગોરજી ક્યામાં પેડા અને તેમની નજર એક ડાશીમા ઉપર પડી. ડાશીમાની સાથે તેમનો આધિક વયનો દીકરો રામદાસ અને તેનાં બે છોકરાં કિરીટ અને માલા હતાં. ગોરજીની પારખુ નજરે આ લોકોને યાત્રાળુ તરીકે ઓળખી લીધાં અને તરત જ પોતાની પ્રજાવળી શરૂ કરી દીધી. માછ પછુ જાણે કોઈ ગોરની જ રાહ જોઈને બેઠાં હતાં. તેમને આ મળી ગયા. માછએ ગોરને બધી વાત કરી. તેમનાં વડીલોમાંથી અને સર્ગાઓમાંથી કોણ કોણ આવી ગયું છે તેમનાં બધાંનાં નામ દીધાં. ગોરે પછુ સામેથી ડાશીમાની યાદીમાં ન આવ્યાં હોય એવાં બે-ત્રણ નામ ગણાવ્યાં. માછને ગોર મળી ગયા એટલે નિરાંત થઈ. ગોરજીને આ શ્રદ્ધાળુ યાત્રાળુને ધર્મશાળામાં મોકલવા કરતાં ઘરે જ લઈ જવાનું ફીક લાગ્યું એટલે, ધર્મશાળામાં અનેક જાતનાં લોકો આવે, ગંદવાડ થાય વગેરે વાતો કરી પોતાને ઘરે જ ઉતારે રાખવાનું માછ સાથે કરાવ્યું.

ગોરના ઘરમાં દાખલ થતાં જ માલાએ જરા મોં બગાડીને પૂછ્યું: 'મા ! આપણે આ ઘરમાં રહેવાનું ?'

'હારતો. માછએ જવાબ આપ્યો. 'બધે મુંબઈ જેવા બંગલા ક્યાંથી મળે ! ને ને !' માછએ માલા તરફ મોં ફેરવી કહ્યું: 'ગોરના ઘરની નિંદા ન કરીએ હો.'

માલાએ તે વખતે કિરીટ સામે જોયું અને બંનેએ સામસામે મોં બગાડ્યું. ગોરના મનને માછના બાવે દક્ષિણના આંકડા મોંકું ક્યું.

પોતાની નાનકડી મેડીમાં ગોરે આ કુટુંબને ઉતારે આપ્યો. આજને માટે પોતાના તરફથી કોઈ મિષ્ટાન્ન કરવા માટે રામદાસભાઈએ ગોરને જણાવ્યું. ગોર નીચે જઈ અપાટાબંધ એ માટેની બધી વ્યવસ્થા કરી આમ્મા. નાદીધોઈ, આપાણી પીને જરા સ્વચ્છ થઈને માછ અને રામદાસભાઈ ગોરની સાથે મથુરા

યાત્રા કરવા આવી ગયેલા પોતાના વડવાઓની અને સગાઓની વાતો કરતાં બેઠા. કિરીટ અને માલા ઝાઝ ઉપર ફૂંદફૂંદ કરતાં વાંદરાઓને જોવા બારીએ જઈને બેઠાં રહ્યાં.

x

x

x

યજ્ઞમાન બે દિવસ રોકાયાં. આ બે દિવસમાં મથુરાનાં ઘણાં મંદિરોએ ફરી વળ્યાં અને કૃષ્ણનાં લીલા-સ્થળોને જોઈ વળ્યાં. આજે તેમનો જન્મનો દિવસ હતો. એટલે એકવાર જમુનાના ઘાટ ઉપર ફરી લેવા આવ્યાં હતાં. કિરીટને અને માલાને આખા મથુરામાં વધારેમાં વધારે રસ વાંદરાઓમાંજ પડેલો. તેમની નજર તો મંદિરોનાં શિખરો ઉપર, ઝાઝ ઉપર અને મેદાનમાં ફૂંદફૂંદ કરતાં, દોડતાં, ખાતાં અને દાંતિયાં કરતાં વાંદરાઓ ઉપર જ ફરતી. ફરતાં ફરતાં બંને જણા ન્યાં કિસ્તા પેલાં બચ્ચાંને લઈને બેઠી હતી ત્યાં આવી પહોંચ્યાં અને બચ્ચાંઓને જોઈને બેઠા રહ્યાં.

માલાએ કિસ્તાને પૂછ્યું: 'આ બચ્ચાં અમને આપીશ ?'

'ના, ના.' કિસ્તાએ જવાબ આપ્યો અને બચ્ચાંઓને દાળિયા ખવરાવવાના કામમાં પડી.

બચ્ચાંઓ માલા અને કિરીટને જોઈને આંખો પટપટાવતાં હતાં. એકાએક કાંઈ સૂઝ્યું હોય તેમ માલા આગળ જતાં માથું તરફ ફેરવી. કિરીટ પણ તેની પાછળ દોડ્યો.

માલાએ જઈને માથાને કહ્યું: 'મા! જુઓ પેલાં વાંદરાનાં બચ્ચાં. એની પાસેથી એ અપાવો ને!'

'લે, લે, હવે વાંદરાને લઈને શું કરવું છે?'

માથાએ જવાબ આપ્યો.

'ના, અપાવો.' માલા હઠ લઈ બેઠી રહી.

'શું છે માતા?'

'એને પેલાં વાંદરાનાં બચ્ચાં લેવાં છે.' કિરીટ જવાબ આપ્યો.

'ક્યાં છે?'

કિરીટ કિસ્તાને બતાવી. ગોરે પણ કિસ્તાને જોઈ અને જોઈને તરત જ કહ્યું: 'લ્યો એ તો મારી દોકરી કિસ્તા છે. હું તેને સમજાવીને લઈ આવું હો!'

ગોરે કિસ્તાને બચ્ચાં આપવા સમજાવી. પરંતુ

કિસ્તાએ ના ને ના જ કહી. ગોરને ઘણા ગુસ્સો આવ્યો. પણ અત્યારે કાંઈ યઈ શકે તેમ નહોતું.

માથું, રામદાસભાઈ, કિરીટ અને માલા બધાં ગોરની અને કિસ્તાની આસપાસ બેઠાં હતાં.

'એમ કરો ગોર!'

માથાએ રસ્તો બતાવ્યો: 'એને આ એક રૂપિયો આપો એટલે એ સમજશે ને આપશે.'

ગોરે રૂપિયો લઈને આપના માંડ્યો પણ કિસ્તા ન માની. તે તો નીચું જોઈને ના જ પાડતી રહી.

'ઠીક ચાલો બે બચ્ચાંના બે રૂપિયા બસ! એમ કહીને માથાએ એક બીજો રૂપિયો ગોરને હાથમાં મૂક્યો.

ગોરે નીચા વળીને એ બે રૂપિયા કિસ્તાને બતાવ્યા ને બચ્ચાં આપવા સમજાવી પરંતુ કિસ્તા અફર રહી.

કિસ્તા નીચું જોઈ રહી હતી. બચ્ચાંઓ વારં વાર બેસું જોઈ આ ટોળા સામે આંખ પટપટાવત હતાં. આખરે ગોરે કહ્યું: 'માથા! તમે બધાં અત્યાં ઉતારે ચાલો. હું ત્યાંથી પાછો આવી આ રૂપિય આપી તેને સમજાવી લઈશ.' કિરીટ અને માલા તરફ જોઈને કહ્યું: 'તમને આ બચ્ચાં લાવી આપીશ હો!'

અને બે રૂપિયા ગળવામાં મૂક્યા. બધાં ઉતારે ગયાં.

ચોડી વારે ગોર કિસ્તા બેઠી હતી ત્યાં પાછો આવ્યા. કોંધથી એ ધૂંવાંધૂંવાં ચતા હતા. આવતાં વેંત તાડક્યા: 'કિસ્તા! લાવ એ બચ્ચાં. આટ-આટલું સમજાવી તો સ સમજાવી નથી ને હક કરે છે?'

એમણે કિસ્તાને જોઈને એક તમાચો ચોંટ્યો. એ એક જ તમાચે કિસ્તા પડી ગઈ. ગોર બચ્ચાંને લઈ ઘેર ગયા. માલાએ અને કિરીટે બચ્ચાંને રમાડ્યાં અને દાળિયા ખવરાવ્યા. સાંજે યજ્ઞમાન અને બચ્ચાં સ્ટેશન તરફ બેઠી ગયાં.

રાતે ગોર ગોરાણીને દક્ષિણ ગણાવતા હતા. એમાં છેલ્લે યજ્ઞમાનનાં વખાણ કરતાં ઉમેર્યું: 'કિસ્તાની પાસે વાંદરાનાં બે બચ્ચાં હતાં તે ક્યાં તો તેના ૪ બે રૂપિયા આપ્યા.'

એ વખતે કિસ્તા બેઠામાં બેઠી હતી: 'નેને ને! એક હનુમાન જેવો યઈ ને અને બીજો સુમીર જેવો યઈને તમને બધાંને પછાડી દેશે.'

બા, બા પા ને બા બા કો
સાથે બેસી વાંચી શકે તેવાં નવાં

== હાસ્યરસિક આઠ પુસ્તકો ==

મસ્તકેકીરનાં હાસ્યરત્નો

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના

પંડિતજીની હાસ્યપ્રભા

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના

બુદ્ધિવિલાસ

કિંમત રૂ. ૫-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના

ખીરખલની ચિત્રમય બાલવાતો

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૬ આના

લગ્ને લગ્ને કુંવારા ને ખીજ વાતો

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦ વી. પી. ખર્ચ ૬ આના

બુદ્ધિધન ખીરખલ

(ભાગ ૧-૨ તેજ ત્રિશી ચિત્રોવાળા નવા ન ૩૫૪૫માં)

કિંમત રૂ. ૬-૧૨-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના

બુદ્ધિનો બાદશાહ

કિંમત રૂ. ૨-૪-૦ વી. પી. ખર્ચ ૬ આના

ટૂંકું અને ટચ

કિંમત રૂ. ૩-૮-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના

ખડખડ દસાલે તેવાં ત્રેવીસ હાસ્યરત્નો
લખીતા હવેરી શ. મસ્તકેકીર કૃષ્ણ ત્રણ
રૂપિયામાં રત્ન કરે છે. બધી વાર્તા તવીજ છે

બાલસાહિત્યના લખીતા હેખક શ્રી.
નામદાસ ઈ. પટેલ આ પુસ્તકમાં પંડિત-
જીનાં હાસ્યરસિક પ્રશાંકનો રત્ન કરે છે.

જ્ઞાન, અકમલ અને વિરોધ સાથે બુદ્ધિને
હસોડીએ ચઢાવી મુજબને પ્રકુલ કર્યું
આનંદી પ્રકાશન, ભેખાં પાંચસો હાસ્ય-
રસિક કાચડા, ઉખાણું વગેરે આપ્યાં છે.

પચાસ ચિત્રોવાળી પાંસઠ બાલવાર્તા
આ પુસ્તક બુદ્ધિનો વિભાસ કરી
સંસ્કાર રેડે છે.

નચોતીન્દ્ર દવે, મસ્તકેકીર, કનુ સુનરી,
લીલાવતી સુનરી, ધનસુખલાલ મહેતા,
ઓલિધા જોશી, મુલરામ અંબરિયા વગેરે
સર્વમેષ હાસ્યરસિકોની રસ ને રંજકરી
હાસ્યકથાઓ.

‘આપ્તપાલી’ના કતો શ્રી રામચંદ્ર ઠાકર
કૃત આ સર્ગમ નવલકથામાં વિરોધ ને
ચાણાકચ મૂર્તિ બી જ બલ ને નવા ન
સ્વરૂપમાં રત્ન કરે છે.

નવાં વંશવર કામ નથી કરી શકતી ત્યાં
બુદ્ધિ કેવું કામ કરે છે તે આ બુદ્ધિવર્ધક
પચાસ વાર્તામાં હાસ્યકરી રીતે લખીલ્લે

શ્રી. મુલરામ અંબરિયાની ‘નવચેતન’માં
લખાવી ‘નિત નવી વાર્તા’ના પાંચ વર્ષના
પરિવાકમાંથી ચૂંટી કઠાએલી હાસ્યતમ
રમૂજોનો સંગ્રહ.

આ આઠ પુસ્તકોના સેટના રૂ. ૨૯) (વી. પી. ખર્ચ છુટું)

આખો સેટ યા મનપસંદ પુસ્તક મંગાવી લો. ખસાસ થતાં ફરી મળશે નહિ.

એન. એમ. ઠક્કરની કંપની

બુકસેલર્સ, પંખડીશર્સ

૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ: સુપર ૨

દક્ષિણતુ કૈલાસ મનાતું અરુણાચલ એક ઐતિ- આર્યાવર્તના પ્રાચીન ઋષિમુનિઓની
હાસિક સ્થળ મનાય છે. હિમાલયથી પણ એ પ્રાચીન યાદ તાજ કરાવતા
ગણાય છે. સ્કંદપુરાણમાં એને પૃથ્વીનું હૃદય કહેલું છે.
જેવું પ્રાચીન તેવું જ મનોહર એ સ્થાન છે. દ્વરથી માત્ર
પથ્થરનો ઢગલો લાગતો એ પહાડ ઉપર ચડતાં ધીમ
ઝાડીથી ભરેલો જણાય છે.

આવા અરુણાચલ પર્વતની તળેટીમાં તિરુવરુચુ-
મૂલ્લી ગામમાં ભગવાન શ્રી રમણ મહર્ષિનો આશ્રમ
આવેલો છે. આર્યાવર્તના ઋષિમુનિઓની યાદ તાજ
કરાવે તેવું નિરુપ્લી, સ્વરચ, પરાપકારી, સાદુ, તેજસ્વી,
ઉદ્યમી, પરમાત્મપરાયણ મહર્ષિનું જીવન છે. માત્ર
કૌપીનધારી, બેચી, સશક્ત મૂર્તિ દષ્ટિએ પડતાં જ
આપણે કોઈ મહાન આત્માનું સાનિધ્ય અનુભવતા
હોઈએ તેવું લાગે છે.

અંગાળામાં અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે ધસી આવતાં
યુરોપીય સુધારાનાં પૂરની સામે એકલે હાથે, પોતાના
આત્મજળે જૂઝાર રામકૃષ્ણ પરમહંસના અવતાર
જેવા રમણ મહર્ષિ લાગે છે. દેશવિદેશના હબ્બેર
ભક્તોને પોતાના પ્રેમજળે શાંતિ આપનાર આ મહા-
પુરુષનો ગુજરાતને થોડાંઘણો પરિચય થવા માંડ્યો
તેમના પ્રભુમય જીવનના કેટલાક પ્રસંગો અહીં
આપીયું.

દક્ષિણના તિરુચ્ચુલ્લિ ગામના પ્રતિષ્ઠિત વણીલ મુંદરમ
આચરને ઘેર ઇ. સ. ૧૮૭૯ના ડીસેમ્બરની ૩૦મી
તારીખે મહર્ષિનો જન્મ થયો હતો. તેમનું નામ વેંકટ-
રામન રાખવામાં આવ્યું હતું. પ્રાચીનિક શાળાનો
અભ્યાસ પૂરો કરી મદુરાની મિડલરૂલમાં આગળ
અભ્યાસ કરવા તેઓ ગયા હતા. નાનપણમાં રમતિ-
યાળ અને મસ્તીખોર હોવાથી અભ્યાસમાં તેઓ
પછાત રહ્યા હતા. છતાં તેમના સહાધ્યાયીઓમાં
આક્રહી અને નિશ્ચયવાન વિદ્યાર્થી તરીકે તેઓ માનીતા
થયા હતા.

ખીજા અનેક સંતોના જીવનમાં અને છે તેમ એક
સાવ સાદા અનાવધી તેમના જીવનનું મહાન પરિ-
વર્તન થયું. એક વ્યાકરણનો પાઠ, બૂલ પડવાથી ત્રણ
વાર લખી લાવવાનું તેમને કહેવામાં આવ્યું. આ શિક્ષા
તેમને વસમી થઈ પડી. કટાણે મોંએ બે વાર તો પાઠ
લખ્યો પણ ત્રીજી વાર લખતાં તેમનું મન એકદમ
વિરોધ પોકારી ઊઠ્યું. બધી ચોપડીઓ ફેંકી દીધી,
આંખો બંધ કરી, પલોડી લગાવી પ્લાનમાં બેસી ગયા.

શ્રી રમણ મહર્ષિ

★

લેખક

રામનારાયણ ના. પાઠક

પોતે આ જગતમાં શા માટે આવ્યા છે તેનો વિચાર
કરવામાં મગ થયા.

એ જ સમયે એમના નિશ્ચયને માથે મેખ મારતું
મોટાભાઈ નાગસામીનું વાક્ય કાને અથડાયું. સેત
ગુલ્લસીલાસના જીવનને તેમનાં પત્નીના એક વાકયે
નવજીવન આપ્યું હતું, ભકતકવિ નરસિંહનું જીવન
વેરણુ બાબીના એક વાગ્યાણે પલટાવ્યું હતું, સમર્થ
રામદાસના મામાએ લગ્નમંડપમાં પાણીમહથ સમયે
'સાવધાન'નો ચર સંભળાવ્યો હતો તે જ રીતે
નાગસામીએ વેંકટરામનને કહ્યું: 'તારે બાવા જ થવું
હોય તો નિશાળ, માયાપ, ધરનાર બધાંને શા સોરુ
વળગી રહ્યો છો? જગલમાં જ ચાલ્યો જ ને!'

કપકપું વેણુ વેંકટરામનના હૈયામાં ચોટ્યું. આંખ
બંધ હતી. પગનું પદ્માસન વાળેલું હતું. હાથ બંને
ધૂટણુ પર હતા. એવું મન જગાળમાં બોલી ઊઠ્યું:
'ખરી વાત, મારે બાવા થવું હોય તો આ ધર અને
ભણતર સાથે મારે શું લાગેવળગે છે?' અસ નિર્ણય
થઈ ચૂક્યો. તરત જ વેંકટરામન બેઠીને બેઠા થયા.
બાઈને કહ્યું: 'આજે ખાસ વર્ગ હોવાથી હું નિશાળે
જઈ છું.'

નાગસામીએ કહ્યું: 'નીચે મારી પેટીમાં પાંચ
રૂપિયા છે તે લેતો જજો અને મારી શી ભરતો આવજો.'

વેંકટરામને આ સૂચનામાં પણ ઈશ્વરી સંકેત
માન્યો. તેણે નાનપણમાં અરુણાચલનું નામ સાંભળ્યું
હતું. તેની પવિત્રતા અને રમણીયતાનાં વખાણુ સાંભ-
ળ્યાં હતાં. તિરુવરુણમૂલે માટે રેલવેનું એક જૂનું
ટાઈમટેબલ શોધી કાઢ્યું. તેમાં ત્રણ રૂપિયા બાકું
થયું હતું. વધારાના બે રૂપિયા સાથે એક કાગળ
મોટાભાઈ ઉપર લખી રોજનનો રસ્તો લીધો.

વિદાયનો કાગળ આ મતલબનો હતો:

‘જમવાનની ઇચ્છાનુસાર, તેની શોધમાં હું અહીંથી જાઉં છું. તમારો ભાઈ આ યુવકકર્મ માટે નીકળ્યો છે. તેથી એના ગૃહત્યાગનો શોક કોઈએ કરવાની જરૂર નથી. આ શરીરની શોધ પાછળ ખર્ચ બિનજરૂરી છે. તમારી શી બરી નથી. એ રૂપિયા આ સાથે મૂક્યા છે.’

આ રીતે ઘર છોડીને નીકળેલા વેંકટરામન અનેક પ્રકારનાં કષ્ટો ભોગવતો, પણ પિંગ્લના પત્નીની માફક સંસારના બંધનથી મુક્ત થયેલો શાંતિધામ અરુણાચલની તળેટીમાં આવી પહોંચ્યો. કેટલાક દિવસ એક મંદિરમાં ગાળ્યા. કેટલાય ટક મૂખ્યા ખેતી કાઢ્યા. એક અધારા ભોંયરામાં દિવસો સુધી તપ કર્યું. પરિણામે તેમને દેહાસક્રિતથી મુક્ત એવું આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું અને માનવીને માટે વિરલ એવી એ પરમકંઠસંદરામાં તેમણે કેટલોક કાળ વ્યતીત કર્યો.

ધીમે ધીમે આ તરુણ તપસ્વીના તપથી આકર્ષાઈ કેટલાક લોકો તેમની પાસે આવવા લાગ્યા. તેમાં તાલુકાના હેડ એકાઉન્ટન્ટ અણ્ણમલે હતા. તેણે હંમેશાં આવતા અને યોડી વાર બેસી ચાલ્યા જતા. એકવાર તેમણે સ્વામીજીનું પૂર્વજીવન જણાવતો નિર્ણય કર્યો. સ્વામીજી દિવસોથી મૌન રહેતા. કોઈની સાથે બોલતા નહોતો. પણ સ્વામીજી લખી-વાંચી બંધે છે એ વાત સૌ જણતા હતા. અણ્ણમલેએ સ્વામીજીને કહ્યું: ‘આપનું નામકામ નહીં જણાવો ત્યાં સુધી હું બેઠાવતો નથી. ભલે મારી નોકરી છૂટી જતી હોય તો છૂટી જાય.’

એક આજો દિવસ એમ ને એમ વીત્યો એટલે આખરે સ્વામીજીએ એક કાગળની કાપલી પર લખ્યું: ‘વેંકટરામન તિરુચ્છિ.’

આ વાત જ્ઞેતજ્ઞેતામાં મંદુરા પહોંચી અને ત્યાંથી તેમના કાકા તથા ભાઈને સમાચાર મળ્યા. રજા મળતાં જ માતા અલગમ્માલ તથા ભાઈ નાગસામી તિરુવણ્ણમલે આવી પહોંચ્યાં. વેંકટરામનને ઘેર આવવા અને ત્યાં પોતાની નજર, સામે તપ કરવું હોય તો તેમ કરવા સમજાવ્યા. પણ આપણે યુવાન સાધુ નિરુત્તર રહ્યો. સમજાવટ, કપકો, આંસુ બધું બ્યર્થ ગયું. તે સમયે દાજર રહેલા કેટલાક બજતોએ માતાની આરા મુજબ ઘેર જતા સ્વામીજીને પ્રાર્થના કરી અને તેમને સંતોષ વળે તેવો ઉત્તર આપવા પીનગ્યા.

આખરે મહર્ષિએ નીચે પ્રમાણે લખી આપ્યું:

‘પ્રારબ્ધ કર્માનુસાર દરેક પ્રાણીના ભાગ્યનું નિયમન વિધાતા કરી રહ્યો છે. જે નથી યત્નનું તે નહીં જ થાય જે થવા નિર્માયું તે યશ જ. તેને કાલ અટકાવી શકવાનું નથી. માટે શાંતિ રાખવી એ ઉત્તમ માર્ગ છે.’

આ પ્રત્યુત્તર વાંચી ભાઈ અને માતા શાંત થઈને અને પોતાને વતન પાછા ફર્યા.

માતાના ગયા બાદ સ્વામીજી વિરૂપાક્ષ ગુફામાં રહેવા ગયા. ત્યાં તેમણે પ્રથમ ઉપદેશ આપ્યો. ત્રણ વર્ષના મૌન પછી તેમણે શાંતિના માર્ગ બજતોને સમજાવ્યો. અને ત્યાર બાદ જગદગુરુએ તેમના પ્રશ્નોના ઉત્તર કાગળ પર લખી આપવા લાગ્યા.

તેમના ઉપદેશનો સાર એક વાક્યમાં આપવો હોય તો આમ આપી શકાય: ‘હું કણ્યુ! મારા આગમનનું કારણ શું? મારા અવતારનું સાર્થક શામાં છે? સર્વ દુઃખનું મૂળ અહંકાર છે. સત્યજ્ઞાન થતાં અહંકાર ટળે છે અને મન ચિરશાંતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

મહર્ષિ આચરણ પ્રમાણે જ ઉપદેશ આપે છે. એક વાર તેમના આશ્રમમાં મધરાતે ચોર આવ્યા. મહર્ષિ ખચર પડતાં જ આશ્રમવાસીઓને જાગાયા. સૌને કહ્યું: ‘આલો આપણે બહાર જઈએ તેમને જે જોઈતું હોય એ તેઓ ભલે લઈ જાય.’ આમ કહી સૌ દરવાજા ખોલી બહાર નીકળ્યા. ચોરસોકા આશ્રમવાસી ઓળો આ રવેચળાએ કરેલો ત્યાગ સમજી ન શક્યા. તેમણે આશ્રમવાસીઓને દંડ મારવાનું શરૂ કર્યું. એક સપાટો મહર્ષિના સાથળ પર પણ પડ્યો ત્યારે તેમણે શાંતિથી કહ્યું: ‘એક ફટકાથી તને સંતોષ ન થયો હોય તો બીજો લગાવ.’ આમ કહી તેમણે બીજો સાથળ ફેર્યો. આથી ચોર શરમિદો બન્યો. આશ્રમમાં કંઈ ખાસ મિલકત તો હતી નહીં. આથી ચોરોને ખાસ કંઈ મળ્યું નહીં.

એકવાર મહર્ષિનાં દર્શને બાણુ શન્દ્રપ્રસાદ તથા શેઠ જમનાલાલ જાળગ ગયા હતા. તેમણે મહર્ષિની સાથે બે દિવસ ગાળ્યા. દરમિયાન જમનાલાલજીએ કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા.

પ્રશ્ન: ‘સ્વરાજની ઇચ્છા યોગ્ય છે!’

ઉત્તર: ‘હા. બેવપ્રાપ્તિ માટે લાગેલા વચન કાર્ય કરવાથી દષ્ટિ વિશાળ થાય છે. અને બ્યક્રિત્વ ધીમે

ધીમે રાખ્યાપી બને છે. વ્યક્તિત્વનો આલો હાય
જન્મજન્મ યોગ્ય છે અને આવું કર્મ તે નિષ્કામ કર્મ છે.

પ્રશ્ન: 'લાંબી લડત અને ભારે આપભોગ આપ્યા
પછી સ્વરાજ મળે અને એથી લોકસેવક રાજ થાય
તો તે વાળખી છે ?'

ઉત્તર: 'ના. લોકસેવા કરતાં કરતાં આવા સેવકે
જીવવાનને સમર્પણ કરવું જોઈએ. જગવાનની કર્તુમ્
અકર્તુમ્ અન્યથા કર્તુમ્ શક્તિનું સતત સ્મરણ રહેવું
જોઈએ. તો એનાથી કેવી રીતે રાખી જવાય ?
એણે તો પોતાના કર્મના કળની પથ્થુ ઉપેક્ષા કરવી
ધટે. ત્યારે જ તે નિષ્કામ કર્મ કહેવાય.'

પ્રશ્ન: 'આવા સેવકને પોતાના માર્ગની પથારી-
તાની અચૂક ખાતરી કેવી રીતે થાય ?'

ઉત્તર: 'જો તે જગવાનને અગર ગુરુને સમર્પણ
કરે તો એ શક્તિઓને યોગ્ય માર્ગે દોરશે.'

રાષ્ટ્રપતિ રાજેન્દ્રભાઈએ તો વિદાય વેળાએ માત્ર
એક જ પ્રશ્ન પૂછ્યો: 'મહાત્માજીએ મને અહીં મોક-
લ્યો છે. એમને માટે કંઈ સંદેશો આપશો ?'

મહર્ષિજી જવાબ આપ્યો: 'ત્યાં હુલ્લ ઉલ્લની
સાથે વાત કરે છે ત્યાં શો સંદેશો હોય ? જે શક્તિ
અહીં કામ કરે છે તે જ ત્યાં કામ કરી રહી છે.'

દેશવિદેશમાંથી અનેક મુમુક્ષુ મહર્ષિનાં દર્શન
અને તેમના અનુભવ-જ્ઞાનનો લાભ લેવા આવે છે.

એક અમેરિકન લેખિકા અને નાટ્યકાર તાન્ને-
તરમાં જ આશ્રમની મુલાકાતે આવી હતી. તેણે જાડલી
વખતે ઉદ્ગાર કાઢ્યા: 'મને સંપૂર્ણ શાંતિ અને આનંદ
મળ્યાં છે.' કોલબો હોડતાં તેનો પત્ર આવ્યો:
'આપની સાથે ગળેલો સમય અત્યંત ગહન અને
અસીદ્ધિક હતા. એ માટે આપની ઋણી છું. અપૂર્વ
શાંતિ મેળવી દિંદુસ્તાન છોડું છું.'

'દર્ન' ઇસ્ટ વર્ડઝ'ની લેખિકા પારકલાઈન મેલેટ
પોતાના કેટલાક મિત્રો સાથે આશ્રમની મુલાકાતે
આવી હતી. આ મુલાકાતનું વર્ણન તેણે પોતાના પુસ્તક-
માં અત્યંત સુંદર રીતે કર્યું છે. તેનો ચોડા ભાગ
આપણને મહર્ષિની અસીદ્ધિક શક્તિ અને ઈશ્વરી
સામર્થ્યનો ખ્યાલ આપે તેવો છે:

'હિંદુ રીત પ્રમાણે નમસ્કાર કરી અમે ધીમેથી
અંદર પેઠાં અને બહારનો સમુદ્રમાં નીચે બેસી ગયાં.

હઠી પથ્થુ ન વીસરી શકાય એવા દૃશ્યની છાપ મારા મન
ઉપર ધીમે ધીમે પડવા માંડી અને તે આખા સ્થાનને
અનિર્વસનીય શાંતિથી ભરી દેનાર જે ભવ્ય, શાંત,
સૌમ્ય, નીરવ મૂર્તિ મધ્યસ્થાને વિરાજ હતા તેના પર
મોતું સમસ્ત ધ્યાન એકાગ્ર થયું. તારલા જેવી પ્રકાશતી
એમની આંખોમાં જોતાં પહેલી જ વાર અનંતતાનો
અર્થ સમજાયો. અને અવર્ણ્ય આનંદમાં ડૂબી જવાયું.'

'અંગે હોલમાં દાખલ થયાં ત્યારે શ્રી મહર્ષિ
ટપાલ અને છાપાં વાંચવામાં તથા જવાબ આપવામાં
ગૂંથાયેલા હતા. જગતમાં બનતા બનાવોમાં એમને
રસ પડતો હોય એમ દેખાયું. પરંતુ કોઈ અકસ્મ
રીતે મને લાગ્યું કે આ બધો વખત મહર્ષિ આ દુનિયા-
માં નહીં પણ વિશ્વના કેંદ્રરૂપ, દેશકાલાતીત, વિદ્યા-
અવિદ્યારહિત અને દ્વંદ્વરહિત એવા પરમાત્મતત્ત્વમાં
લીન હતા. આ અનુભવ વાણીથી પર હોઈ, એની
સાખિતી આપવી અશક્ય છે. એનું તો માત્ર બાંધુ
ચત્વન જ યદ્ય શકે. છતાં મારે માટે તો તે અવિ-
સ્મરણીય હતા, એમનામાં આત્મિક અનાસકિત અને
નિઃશેષ આત્મવિલોપન હોવા છતાં ઠરુણ, સદાનુભૂતિ
તથા સમજાવનો પણ અભાવ ન હતા. તેથી જે
અનેક બર્થાઝખ્યાં લોકો સાંત્વનની આશાએ એમની
પાસે આવી પોતાની ગૂંચો, ખૂંચણો રજૂ કરતાં
હતાં તેમને તે સમજ શકતા. તેમની દૃષ્ટિમાં ગરીબ
કે તવંગર, સ્ત્રી, પુરુષ કે બાળક, બાલણ કે કુદ એવા
કયા ભેદ ન હતા.'

'આ મહાત્મા કેણું! માનવ-ઉત્કર્ષિતાનો સોપાન પર
એમનું સ્થાન કયાં? આવા આવા પ્રશ્નો ફેગટ છે.'

'ત્યારે સર્વ પ્રકારો છે ત્યારે કમ અને કેવી
રીતે પ્રકારો છે એ જાણવાની શી જરૂર છે? પોતાને
આપવામાં આવેલું શીતળ જળ કયાંથી આવ્યું છે
તે જાણવાની એક તરસો મારણસ દરકાર કરશે શું ?'

'એચક, શ્રી મહર્ષિની પાસે રહેવું એ યથુ સાધ-
કને માટે એક મોટામાં મોટી મદદ છે. આશ્રમમાં
આવેલું કોઈ ખાલી હાથે પાછું જતું નથી. પછી
લહેને એ માત્ર કુટુંબથી આવ્યું હોય. દિવાસા માટે
આવ્યું હોય કે જ્ઞાન માટે આવ્યું હોય. દરેક જથ્થ
વધતી-ઓછી અદ્યક્ષશક્તિ પ્રમાણે કંઈ ને કંઈ મેળવે
જ છે. વળી લખાને તો પોતાનું આખું જીવન પચડી
નાખે તેવો અનુભવ થાય છે.'

અમેરિકન લેખક અને યોગવિદ્યાના પ્રખર અભ્યાસી પોલ ક્વેન્ટને મહર્ષિના તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો છે. તેની ઉપર પુસ્તકો પણ લખ્યાં છે.

આશ્રમનું સંપૂર્ણ કાર્યકાળ હાથે જ કરવામાં આવે છે. પાણી બરવું, રસોઈ કરવી, વાસણ માંજવાં, ફળાનું વગેરે તમામ કામ સૌ હાથે કરે છે. મહર્ષિ જાતે જ તેમાં ભાગ લે છે. તેઓ અત્યંત સાદાઈથી રહે છે. માત્ર કૌપીન ધારણ કરે છે અને ભોજન સાદું લે છે. તેમનું દર્શન અને આત્માનુભવ હજારોને શાંતિદાયી નીવડ્યાં છે.

કેટલાંક વર્ષો પહેલાં શ્રી કિશોરલાલ મયરવાળા મહર્ષિની મુલાકાતે ગયા હતા. તેમણે એક પ્રશ્ન પૂછ્યો: ‘આજના તરુણોને માટે ઉત્તરિકારક સાધન શાં ખતાવો છો?’

મહર્ષિએ કહ્યું: ‘ઉપાસના, સત્સંગ અને સાત્ત્વિક આહાર.’

મનુષ્યનો સાચો આનંદ શામાં છે તે વિષે મહર્ષિના પોતાના સખ્તો ટાંકી આ વાર્તા-લેખ પૂરો કર્યું.

‘મનુષ્યનો મૂળ સ્વભાવ આનંદ છે. અને મુખ્ય એ આત્મામાં રહેલું છે. આ મુખ્યની શોધ એ જાણે અજાણ્યે આત્માની જ શોધ છે. આત્મા અવિનાશી છે તેથી જ આત્માને જાણે છે તે અનંત મુખ્યને પામે છે.

મુખ્ય

મુખ્ય, શ્રિદીપ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
હુકમનામાં કરાવવા, લેણું વસૂલ કરવા
લખો યા મળો

મગનલાલ એચ. ભટ્ટ

આંતરપ્રાંતીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ.

ખખખર બિહારી, સી. પી. ટન્ક
મુખ્ય ૪

ચોમાસામાં

અરુચિ, મંદાગ્નિ, ચૂંક, ગાળો, કમજિયાત, લીવરદોષ,
વગેરે વિકારો માણસને ગભરાવી મૂકે છે;
એ સર્વે દરદો ઉપર ચોક્કસ ઉપાય

ગેસ્ટો

પેટના વાયુ (ગેસીઝ) માટે

લખો :—

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી

૪૪૬ કાલ્યાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨,

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ :: લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ :: હાઈ રોડ, સુરત
કરાંચી, મોખાસા, વડોદરા વગેરે

બિખારી ઊભી બનશે બીજા માગતો કરતો હતો. એને ખાંધે એક ઓઠડું બેઠું હતું. એક ઓઠડું આંગળીએ વળગ્યું હતું. અર્ધાંજ બિખારી જેવાં જ લાગતા હતા. એમનો વાન બિખારી જેવો હતો. એમનો વેષ બિખારી જેવો હતો. એમની માગવાની રીત બિખારી જેવી હતી. ત્રણમાથી એક થે સારા ધરનો નો લાગે.

૪ ક્યાંક પ્રભુને ખાતર ક્યાંક અલ્લાહને ખાતર, ક્યાંક પેટની બૂખને ખાતર, એમ નોખી નોખી દુકાને નોખી નોખી વાણીથી એ બીખની માગણી કરતો. ન મળે તો વધારે ગરીબાઈ માતો અને છેવટે નજ મળે તો એ બખડતો બખડતો આગળની દુકાને ઊભો રહેતો.

એનો એ બખડાટ પણ જુદે જુદે વખતે જુદો જુદો હતો. 'માફ કરો ખોલ દિયા, હે કુછ ?' 'સાલા પાઈ બી નહિ દેતા.' 'જવાબ દેને કી બી કુરસદ નહિ.' 'આધા કલાક ખડા રૂખા સાલાને એક પાઈ દિયા ! કંબૂસ.'

કાઈને એણે આશીર્વાદ આપ્યો હોય એવું સાંભળ્યું નથી. જલદીથી બીજા મળી જાય તો એ કાંઈ જોડ્યા-ચાટ્યા વિના જલદીથી આગળ નીકળી જતો. કુદકું વારે મળે એને એક ગાળ અને ન આપે એને બે ગાળ. એથી વધારે ગાળ દેવાની એને ટેવ ન હતી. એ કહેતો: 'ગાળ પણ શું મફતમાં મળે છે !'

પણ આ તો એક દિવસની વાત છે. બિખારી પોતાના બિખારીનો વેશ સજીને એના જીવન-સંગાથી સમ્યક બે બાળકો તૂટેલી વાટકી, ફાટેલી ઝોળી લઈને બજારમાં નીકળી પડ્યો હતો. 'એ શેક એક પાઈ-પેસા !' એ જ એની ટેલ હતી.

પણ આ વખતે એની વાટકીમાં પાઈ-પેસાને બદલે એક બરફનો ટુકડો હતો. કાઈ બરફના વેપારીએ એને એ બીખમાં આપ્યો હતો કે પછી કાઈએ સોડા શરબત પી બરફ રસ્તા ઉપર ફાંચી દેતાં એણે એ ઉપાડી લીધો હતો. એ ગમે એમ એની વાટકીમાં બરફનો ટુકડો હતો અને એની હંડક એના ક્યેનમાં વળી રહી હતી. ખંભા ઉપર ખેડેલા ઓકરા વારે વારે એ બરફના ટુકડા પર જતો હતો અને આંગળીએ વળગેલા ઓકરા તો વારે વારે બરફના ટુકડાને હાથ અડાડી આંગળી ચાટતો હતો. આજે જાણે એને બીખની દરકાર ન હતી આજે એની ગાળોં બરફમાં ચીછ ગઈ હતી. બરફ આંગળી જવાની ખાંઈ એ

ત્રણ ત્રણ કાળજની તોડ-એડ કરનાર

બરફનો ટુકડો

દુકાન પાસે ઝાઝું ઊભતો પણ નહિ. એની વાટકીમાં બરફનો ટુકડો હતો અને છ લોહીપ આંખો વારા ફરતી એ બરફના ટુકડા સાચું જોઈ રહી હતી.

અભ્યાસવશ એક દુકાન પાસે તે ઊભો રહી ગયો. રોજની ટેવ મુજબ એના મુખમાંથી શબ્દો સરી પડ્યા: 'શેક ! એક પેસા.' બીજા જ પળે જાણે કે કાંઈ ગંભીર બૂલ થઈ ગઈ હોય એમ એ લાંબી આંગળ ચાલવા લાગ્યો. તે વખતે પણ રોજના અભ્યાસ મુજબ તેના મુખમાંથી શબ્દો સરી પડ્યા, 'માફ કરો, ખોલ દિયા. હે કુછ ?'

પણ તે ઝાઝું ચાલી શક્યો નહિ. બરફનો ટુકડો હવે તેની આંખમાં ખૂંટી રહ્યો હતો. એ ટુકડો પેટમાં પાણી થઈ જાય પછી જ કામધંધો સહે તેમ હતું. તે કૂટપાથ ઉપર ખેરી પડ્યો.

આંગળીએ વળગેલા ઓકરાએ આંગળી મૂકી દીધી. ખમે ચડી ખેડેલા ઓકરા નીચે ફૂટી પડ્યો. ત્રણેની ફાનત એકી વખતે એ બરફનો ટુકડો આંખો ને આંખો પેટમાં પધરાવી દેવાની હતી. પરંતુ વાટકી બિખારીના હાથમાં હતી અને ટુકડો એ વાટકીમાં હતો. એના હાથ લાંબા હતા અને મોઢું પણ પહેાળું હતું. ઓકરાએ આંખી શકે તે પહેલાં બિખારીએ ટુકડો મોંમાં મૂકી દીધો.

બસ થઈ ચૂક્યું. ત્રણ મહાસત્તાઓ વચ્ચે સંધિની જે સરતો હતી અને જે સમજણ હતી તેમાં ભંગ પડ્યો અને એક સામે બે સત્તાએ મોરચા માંઝા. ખંભા ઉપર ખેસનારને ધણું ખરું વાચા ન હતી, પરંતુ તેની આંગળીએ તીણા નખ હતા, મુખમાં અણીદાર દાંત હતા અને ગળામાં અણુરો નહિ તો અણુક જલતો અવાજ તો હતો જ. એણે તીણી ચીસ પાડી બિખારી સામે ધોર વિરોધ નાંકેર કર્યો અને સાથોસાથ આંગળીના નખ તથા મોઢાના દાંતથી આક્રમણ પણ ચરૂ કરી દીધું. પરંતુ મહાસત્તા પાસે એનું કાંઈ ન ચાલ્યું. બિખારીએ એને એક હક્કસેનો મારી ફૂર કરી દીધો અને ખંભાનો ખેસનાર દૂર ઊભો ઊભો મોઢા રાગે રાવા માંઝો.

પરંતુ આગળીનો વળગનાર વધુ ચપળ હતો. એણે બિખારીના હાથમાંથી ખરડનો દુકડો આંચકવાનો પ્રયાસ કરી નેથેથી પરંતુ તેમાં તે કંઈ ફાવેલો નહિ અને બિખારીના હાથની ચપાટ ખાલી પડેલી. ચપાટ ખાધી એટલે એને ખુલસ ઉભરાઈ નીકળ્યું. ઉકડરાટમાં એ પહેલાં તો રોઈ પડ્યો. રાતાં રાતાં બોલ્યો : 'તેરે બાપકા હે, સાલા ?'

બિખારીએ કહ્યું : 'તો કયા તેરે બાપકા થા ?'

ઉકડરા નેરથી રાવા લાગ્યો. રાતાં રાતાં ગાળો પથ્થુ ભાંડવા લાગ્યો અને માથુસો એકઠા થવા લાગ્યા. બિખારીને બીક લાગી હોય, કે પછી ગાળોની અસર થઈ હોય, કે પછી આટલા બધા માથુસો વચ્ચે એકાં પડ્યો હોય, ગમે તેમ તેણે કહ્યું : 'ભાંગીને આપતો'તો એટલી વારમાં તકરાર કરી બેઠો.' અને તેણે મોઢામાંથી ખરડનો દુકડો બહાર કાઢ્યો. દુકડાને આકાર ખાસ ફરી ગયો ન હતો. વળગનાં સહેજ હસકો થયો હશે. એટલું જ.

દુકડો બહાર નીકળ્યો એટલે ઉકડરાએ રાવાનું બંધ કરી દીધું. ગાળોનો આચરો સર્થ તેણે આક્રમણ આદરી દીધું. અને એણે પથ્થુ ખલાના ખેસનારની જેમ આંચળીના નખ અને મોઢાના કાંતનો જ શસ્ત્રો તરીકે ઉપયોગ શરૂ કર્યો.

બિખારીએ કહ્યું : 'દેતા હું, બાઈ દેતા હું. દુકડા કરું દેતા હું.' તેણે ખરડના દુકડાને ફગડામાં વીંધ્યો. વાટકી વતી તેને બાંગનાનો પ્રયાસ કર્યો. પરંતુ આ પ્રયાસમાં એના અને હાથ રાકાયલા રહ્યા અને ઉકડરાએ નેરથી હલો સર્થ જઈ એનું મોહું વીંધી નાખ્યું. કાંઠા ઉપર વચકા સર્થ લીધા.

ખરડનો દુકડો ભાંગ્યો નહિ. બિખારીનો પ્રયાસ નકામો ગયો. અને ઉપરિયામણ ઉકડરાના હાથનો માર ખાધો. એને થયું કે આ ખરડનો દુકડો આપણા કામગમમાં નહિ હોય. એણે એ ફેંકી દીધો. 'લે, સર્થ લે. સાલો ફૂટરો.'

ખરડનો દુકડો ફૂટપાથ ઉપર પડ્યો. પડ્યો પડ્યો આગળવા લાગ્યો. પરંતુ ન તો ઉકડરાએ તેને સર્થ લીધો કે ન બિખારીએ પાછો લીધો.

ઉકડરા તો પૂરેપૂરા તોફાને ચલ્યો હતો. એણે બિખારીને પીંખવા માંડ્યો. 'મેઢે, ગાલે, ડિલે ન્યાં મોળ્યું ત્યાં નખારિયાં બરાબાં. હાથે કડિ, બાવડે ત્યાં

પહેંચ્યાયું' ત્યાં બચકાં લીધાં. બિખારી એના વિરોધ કરતો હતો અને અટકાવવાનો પ્રયાસ કરતો હતો. એ ઉવટ સુધી રક્ષણાત્મક જ રહ્યો, આક્રમણની શક્તિ ન દાખવી. અને વચ્ચે વચ્ચે બોલતો રહ્યો : 'લે, બાઈ લે. ખરડ તો ત્યાં પડ્યો છે. મને શું કામ મારે છે ?'

પથ્થુ ઉકડરાને તો મુઠ જ નેતું હતું. એણે મોરેથી ગાળો ભાંડ્યે રાખી અને હાથથી મુઠ જરી રાખ્યું. ખરડના દુકડા સામે નેવાની પથ્થુ એણે ફરકાર કરી નહિ.

બિખારીએ પછી લોકોને પોતાના પક્ષમાં લેવા પ્રયાસ કર્યો. 'જુઓ છો ને કેવો જતકી છે. ખાતો નથી, ખાવા દેતો નથી ને ખાલી કાઢાઈ કરે છે.'

લોકોને એમાં કંઈ હાનના કહેવાની હતી નહિ. મુઠ જરી હતું અને ખરડનો દુકડો ધીમે ધીમે ઓચળી રહ્યો હતો.

પથ્થુ એકાએક બિખારીએ ઉકડરાને મોડી દીધી. પેલાએ એને ખરાખરનું વચકું સર્થ નાખ્યું. ઉકડરા નેરથી રડી બેઠ્યો. તે સાથે ખમાનો ખેસનાર પથ્થુ રડી બેઠ્યો અને રકાત રકાત એણે બિખારીના કાનને બચકું સર્થ નાખ્યું.

'અરે સાલા કમજત ! કાન કાટ લિયા.' બિખારીએ ચિત્કાર કરી બેઠ્યો.

તે સાથે આંચળીએ વળગનારે પથ્થુ ફરીથી આક્રમણ આદરી દીધું.

આ મુઠનો કદી અંત નહિ આવે એમ બિખારીને લાગ્યું હતો. ખરડનો દુકડો હવે પોતાને તો મળનાર જ નથી એની એને ખાતરી હતી પરંતુ ઉકડરાના નસીબમાં પથ્થુ નથી એમ એને લાગ્યું. અને આટલા અમથા ખરડના દુકડા ઉપર જાહેર રસ્તામાં આ મુઠ મચાવવું અને લોકોને ભેળા કરવા એ એને અભુજત લાગ્યું કે ગમે તેમ એણે ત્યાંથી આગળ ચાલવાની તૈયારી કરી.

'ચાલ હવે માચાકૂટ મૂકી દે. બિખારે મોકું' થાય છે.' તે બોલો થઈ ગયો.

તે સાથે પેલા ઉકડરાએ પથ્થુ એકાએક લડવાનું બંધ કરી દીધું ને પેલો ખરડનો રહોસલો દુકડો ઉઠાવી લીધો.

'ઉઠાવી લીધો ને ?' બિખારી ખુશ થઈ ગયો. થડી પહેલાં એ ખરડના દુકડાએ એના શરીરને ઉઠરા કાપી ફેંકતા અને બચકા ભળાં હતા; તે વાત તે સાવ જ જાણી ગયો. [અનુસંધાન પાના ૩૦ એ

લેખક

નરેન્દ્ર શર્મા

જવાલો મોદી

રમણીક

જવાલોનો ઉમર ખૂંધી ચર્ધ ગઈ છે. લગભગ ઓગણસાઠ વર્ષ એને થયાં હશે. પણ રાજ સવારે ચાર વાગે એ જીડી નળ છે. થોડુંક તો એ માટે કે એ એકલો છે અને ધરતું બધું કામ એને જ કરવું પડે છે, પણ ખાસ કરીને તો એ માટે કે ન્નાં સુધી એ નાહી-ધોઈને ગામને છેડે આવેલી એની દુકાને પહોંચી નથી જતો ત્યાં સુધી આસપાસના, અને પાકાશીઓને પોતાના મરનાં બારણાં જોલવાં-ઉઘાડવાં નથી ગમતાં. લોકો પહેલી સવારમાં એનું મોં જોવાનું જોખમ ખેડવા નથી માગતા, કહેવાય છે કે એ નખોલિયો છે.

એકે કમાણીને હિસાબે એ નખોલિયો નથી. આજ સુધી કોઈની સામે એણે બે દોલિયા માટે ચે હાથ નથી લગાવ્યો. સહા ચે પોતાના પગ ઉપર જ જમો રહ્યો છે. એના બાળપણની વાત તો હવે ભૂત-કાળની વાત ચર્ધ ગઈ છે. છતાં ન્નાં સુધી સાંભળ્યું છે ત્યાં સુધી એનાં માબાપ મર્યા પછી એણે નથી કોઈની મદદ ઇચ્છી કે નથી કોઈનો આશરો લીધો.

મા તો જવાલાના જન્મ પછી બે માંહને જ મરી ગઈ હતી અને બાપ પણ પોગ, પહેલી વાર ફાટી નીકળ્યો ત્યારે જ એને નવ વરસનો મૂકી ચાલી નીકળ્યો હતો. જવાલાને લોકો મૂળિયો કહેતા. ચોળની ડોહાકીસાએનું તો સદાયનું કહેવું છે કે જુઓ તો! આટલા નાનપણમાં જ માબાપને દોહ્યાં કરી ગયા.

કેવી મુસીબતોમાં એનું બાળપણ નીલું અને કેવી ને કેટલી કાળા મજૂરી કરી પેટ ભરતો એ મોટા થયો એની પૂરી ખબર તો કોઈને ચે નથી. પણ આટલું તો બધા ચે જાણે છે કે એ નીવડ્યો સર્વજ્ઞો. એક પછી એક કરતાં એણે જ લમ કર્યાં હતાં, પણ આખરે એમાંથી બચી એક પણ નહિ. ઓછામાં ઓછી એકવાર તો એ સહ માતા ચર્ધ હતી, છતાં બાર બાળકોમાંથી આજે એક પણ બાળક એનું નામ રાખવા હયાત નથી. બધાં બે બે, પાંચ પાંચ, દસ દસ વર્ષનાં ચર્ધને મરી ગયાં હતાં. સાંજનું છે કે જુવાનીમાં ન્નારે એ હથપુટ હતો ત્યારે એણે એક હનમડીને અને જીતરતી ઉમરે એક વિધવા બ્રાહ્મણીને

ધરમાં બેસાડી હતી, પરંતુ એ બંને ઉપપત્નીય ચે કોઈ ન બચી. ત્યારથી વિધવાઓ અને વે પણ એનાથી કરવા માંડી હતી.

એની યુવાનીની હનમડી ઉપપત્નીનું સંદ આજે ચે એના કરચણાએ પડેલા કપાળ પર ના ધાના એક મોટા એંધાણ રૂપે મોજુદ છે લોકડી હનમડીના ધણીની હતી, જેણે હતો પૂરેપૂરા જોરથી જવાલા પર એ ફટકારેલી. છે કે લોકડી એણે એ માટે નહોતી મારી એ પાગલ બની બેઠાજૂ બની ગયેલી, પંથ ના ઇતિહાસથી એને ખાતરી ચર્ધ ચૂકી એની એ જવાલાના સંસર્ગમાં જીવતી નહિ બ્રાહ્મણીની વાત એથી પણ વિચિત્ર છે.

છે કે એ હપરપગી હતી અને ગામ આખામાં સર્વશોખીના નામે મશહૂર હતી. એ જે ધરમાં તે ધરને એણે સાવ સાફ કરી નાખ્યું એમ વાતું. અને એથી ન્નારે એ જવાલાની રખાત ત્યારે સહુના મન એ જોવા-જાણવા અધીર-જી બની ગયેલાં કે આ બેમાં કોણ જીતે છે? એ બિં મદિનો બે મદિના પણ જવાલા સાથે ન રહી કે અને ત્યારથી જવાલાના પરાક્રમની વાત પત્યરમ રેખાઓની જેમ સદાને માટે લખાઈ ગઈ હ એનાથી લોકો કરવા લાગ્યા હતા. જવાલાને એમનાં દિલ પત્યર બન્યાં હતાં, જેમાં બિંદુ ને ચે સહાનુભૂતિ નહોતી. હતી માત્ર વૃણા. હતો કે તિરસ્કાર-પ્રિકાર

આ વૃણા અને એના જીવનનો ભારે બોલો વહે વહેતો એ જીવતો હતો. શા માટે જીવતો હતો તો ભગવાન જાણે! પણ એ આ ભારથી દગાયે હતો એટલું તો એનાં હરવા-ફરવા, વાત કરવા અ રહેવા-જવાં પરથી સાફ જણાતું હતું. એના ચહેવા સામે જુઓ, જીવનની દુઃખમય કથા કરચણીઓમાં નહિ, આમડીના મરોડમાં જાણે લખી છે-જાણે મીજુના કોઈ પૂતળાની આકૃતિ તકો પડતાં વિકૃત બની ચર્ધ છે.

જવાલાના મન-કુખનું ઢૂં થોડું થોડું અનુચિત કરી ચકું છું. માટે મન એની કપનાએ મીજુની

જેમ પીગળી પણ જાય છે; પરંતુ ખોટું કેમ ખોટું-
હું ખીજઓની જેમ નિજુર બસે ન હોઈ, કાયર તો
જરૂર છું. આ ગામમાં, અને ગામના આ ભાગમાં
રહેવા આવ્યે મને વરસ વીતી ગયું, છતાં મેં પણ
ક્યારેય દિમત નથી કરી કે જ્વાલા પાસે જઈ,
અને એનાં સુખ-દુઃખની વાત પૂછું અને અજગરથી
ભોક્ષિને વળોટી જઈ. સમજું છું ખરું કે એના
હૃદયમાં વિષાદનું સીમાહીન રણ પથરાયું હશે. એ
માનવવસ્તીમાં પ્રેતની જેમ બમે છે. પણ મારાથી
તો કંઈ નથી ચતું. કેટલીયે વાર વિચારું કે
એની સાથે ખોલું-વાતો કરું, પણ મારી ધર્મપત્ની
એમ થવા નથી દેતી. એની આ એક જ દલીલ છે-
'માન્યું કે તમે કહો છો-વિચારું છે એ ખરાબર
છે, પણ ગામ આખાની વાત ખોટી હોઈ શકે!...
અને આપણે તો પરદેશી છીએ. આ નખોદિયા માટે
વગર મક્તની આવૃત્ત શા માટે તોતરવી?' આટલું
કહેતાં કહેતાં ફાલુબર તો એ કંપી ઊઠતી.

હું મૂંઝે થઈ મૂંઝે રહું છું. આખો બિચરે છે
ત્યારે જ્વાલા ચરપટમંજરીની આ લીટી ગાતો ગાતો
મંદિરને કૂચેથી નાહી-ધોઈને પાછો વળતો હોય છે-
'ભજ ગોવિન્દમ્, ભજ ગોવિન્દમ્ ગોવિન્દમ્ ભજ
મૂઠ મતે!'

કેટલીયે વાર, કેટલીયે રીતે મેં આની આ એક
લીટી સાંભળી છે! મેં એ જ્વાલાના મૂકતકંઠથી સાંભળી
છું; કંપતા, ધૂનતા કંઠના તૂટતા સ્વરમાં સાંભળી છે,
અને વિરામ ને વિષાદના બારે સાર દબાઈ ગયેલા સાદે
પણ સાંભળી છે- 'ભજ ગોવિન્દમ્, ભજ ગોવિન્દમ્,
ગોવિન્દમ્ ભજ મૂઠ મતે!'

આ ગામના, અને ખાસ કરીને ગામના આ
ભાગના બંધિયાર પાણીની તક્ષાવડીમાં ડૂબતાં-ઊતરતાં
અમને એક વર્ષ વધુ વીતી ગયું છે. અમારા જીવનમાં
કોઈ ખાસ બનાવ બન્યો નથી અને આ સામાન્ય
જીવનની ગતિમાં બંધાઈ, અમારા મનમાં અને અમારી
આંખોમાં તાકાત નથી રહી કે બહારના ફેરફાર અને
સમયના પરિવર્તનને અમે જોઈ શકીએ.

એક દિવસ સહસા મને લાગ્યું કે હમણું ધણા
દિવસથી જ્વાલાનો સાદ સંભળાયો નથી. આ ઉપરથી
એમ નથી માનવાનું કે જ્વાલા માટે મારા મનમાં

પ્રેમ હતો, જેથી મને એની સુખકોટી સાક્ષી હતી.
મારા મનમાં તો પાડોશીઓ જેવો ધિક્કાર પણ એને
માટે નથી. હું તો પૂરેપૂરો ઉદારીન છું એના પ્રત્યે.
પરંતુ અત્યંત મોનસની કોઈ લઠરી એકાએક યાત-
નશત માનસ સાથે અથડાઈ હશે, જેથી મેં વિચારું
કે હું હમણું ધણા દિવસથી જ્વાલાનો સાદ સંભળતો
નથી-સંભળવા પામ્યો નથી.

પાડોશના શેક અને સામેવાળા પડિત પાણેથી
સંભળ્યું કે જ્વાલા હમણું આઠસ દિવસથી હોરિખં-
ટલમાં છે. પડિતજીએ વફાદાર્ય કરતાં મને કહ્યું કે-
ભાઈ, એ હોરિખંટલમાં ન જાય ને જાય ક્યાં? ધરમાં
બાકી કોને રાખી હતી કે માંદા પડે પડે દાખે ને
માથું દબાવે કે સોનાનો યાજ અને ગંગાજળ લઈને
એની સામે ઊભી રહે!

મેં વિચારું, અરે ખિચારો કોઈ સરકારી હોરિખં-
ટલમાં પડ્યો હશે, નહીં નાગરિકો માટે જરા યે સમય
જ નથી હોતો.

પડિતજીએ પોળવાળાઓને આશ્વાસન આપ્યું
હતું કે આ વખતે જ્વાલા ઉપર પૂર્ણ મારફેરા છે,
એ જીવતો નથી રહેવાનો. કેટલાકે તો નિરાંતના આશ
પણ લીધો હતો કે ચાલો એ નખોદિયાથી પોળને
તો મુક્તિ મળશે અને કેટલાક અત્યારથી ખીવા લાગ્યા
હતા, એ વિચારીને કે જ્વાલા ફરી પાછો જીવે યઈને
એના ધરમાં આખા કરશે જ. તોફાની અને જિંદી
છોડરાઓને તો એમ કહી દેવામાં યે આવ્યું હતું કે
જ્વાલા મરી ગયો છે અને એનું જીવ એના ધરમાં
આવી બરાયું છે અને આ ધમગીની અસર પણ સારી
મતી હતી.

પાંચેક દિવસ વધુ વીત્યા હશે, ને એક વધુ ખાતરી
યઈ. જ્વાલાએ પડિતજીને બોલાવ્યા હતા કે જેથી
કરીને એ પડિતજીના કલા મુજબ ધઈ અને ગૌ-દાન
કરી પોતાની પીડામાંથી મુક્તિ મેળવી શકે. કહેવાય
પણ છે કે ધઈ અને ગૌ-દાનનું પુણ્ય ક્યાં પછી
માંદો કાં અહીંના કાં ત્યાંના જ પડે પડે છે.

ગાયની શોધ શરૂ થઈ. નક્કી એમ થયેલું કે
પડિતજી પોતાની પસંદગીની ગાય લાવે અને દિમતનો
જરા યે વિચાર ન કરે. જ્વાલાની પળેપળ આકરી હતી.
પણ જ્વાલાને ગાય વેચે કાણ? હિંદુઓની આ

વસ્તીમાં લોકો કસાઈ ને હાથે ગાય વેચવાનું બંધે પસંદ કરે, પણ નવાલાને હાથે નહિ વેચે. એ કહે છે કે ગાયમાતાની નવાલાને હાથે શી વલે થાય તેની અમને ખબર છે. કસાઈને ગાળિયો તોડાવી ભાગી છૂટે એ શક્ય છે પણ નવાલાને ત્યાં તો એ બે દિવસ પણ નહિ જીવે.'

૧ 'ગામ આખામાં એ વાત તો જાણીતી છે કે નવાલાના ધરમાં કાઈ પ્રાણી જીવતું નથી રહેતું. એકવાર એણે મસીતા કુજડાની બકરી વેચાતી લીધેલી, જે ચાર દિવસમાં જ એમાન થઈને મરી ગઈ. ક્યામા ખટિકની પરિયાની પણ એ જ વલે થઈ. એમા જાટની ભગરી બેંસ આઠમે દિવસે જ જીડી. ગઈ અને અલગૂ ખાતીની સાજસારી ગાય તો નવાલાના વાડામાં આવતાં આવતાં જ મરી ગઈ હતી. કહેવાય છે કે એકવાર એણે એક કાળી ગિલાડી ચે પાળી હતી, જેને સાપ કરડેલો. ચાર દિવસ એના ધરની રોટલી ખાઈને કચારે ય કાઈ ફૂતરો ચે જીવ્યો નથી. કહેવાય તો ત્યાં સુધી છે કે એની કુકાનમાં ને એને ઘેર હાલડાનું ચે કેકાણું નહોતું.

પંડિતજી એમા આલણને ત્યાં ગયા. એને બોળબો- ફોસલાવ્યો, દોઢી કિંમત આપવાનું વચન આપ્યું, છતાં ચે એમો ગાય વેચવા તૈયાર ન થયો. જાન્યુસિંહે પણ સાફ ના પાડી દીધી. પંડિતજીએ બહુ કીધું- સમજાવ્યું કે કંઈક એ લે, કંઈક પંડિતજીને બંધે, બંધેનું કામ ચાલ, બેઠેનું પેટ ભરાય, પણ જાન્યુસિંહે જરાક પણ હું-હા ન કયું. આલું જ સીતારામ કહારને ત્યાં થયું. વેશાખી ચમારને ત્યાંથી ચે નિરાસ થઈને પંડિતજી ખાલી હાથે ઘેર પાછા ફર્યા.

પંડિતાણીએ રરતો સુઝાઓ: 'પણ આપણી ગાય જ શું કામ વેચી નાખતા નથી ત્રીસ રૂપિયામાં? (હકીકતમાં માંદલી ગાય આઠ રૂપિયાથી વધુ કિંમતની નહોતી) સંકેપ પછી તો ભેગી જ આવવાની છે ને?'

પંડિતજી માની ગયા. સંકેપ પછી ગાય પંડિતજી સાથે જ ઘેર પાછી ફરી. નવાલાએ સવામણુ ધઈ, અગિયાર રૂપિયા રોકડા દક્ષિણામાં અને ત્રીસ રૂપિયાની ગાય સાથે પંડિતજીને વિદાય આપેલી ને પગવારમાં નવાલાનો શ્વાસ ગરાગર ચાલવા લાગ્યો હતો.

ન બનવાનું બન્યું! એકવાર નાડી ગયા પછી નવાલો જીવી ગયો. ને આઠ દિવસની અંદર અંદર જ પંડિતજી ખાટલે પજા. માંદગી પછી હોરિપટલેથી નવાલાના પાછા ફરવાના દિવસે જ પંડિતજી આ કુનિયા છોડી ગયા. ગાયમાતા આગલા દિવસની સાંજથી જ અંગણમાં મરેલાં પજાં હતાં.

પોળ આખીમાં અને આસપાસ બધે હાહાકાર થઈ ગયો. લોકોની આંખોમાં ભય જવાયો હતો. કાઈ કાઈની સાથે આ વિષે એક સમુદાય પચું નહોતું બોલતું. નવાલો જાણે જૂતનો ચે જૂત બનીને આવ્યો. એની કાળી જાયા ધુમાડાની જેમ આસપાસ અને પાડોશમાં જરાઈ ગઈ છે. અને એ ધુમાડાથી સહુના શ્વાસ ઘૂંટાવા લાગ્યા છે. આંખો ભયથી જાણે બહાર નીકળી પડે છે.

જેના દિવસો હતા. ધૂ-ધૂ કરતી લૂ વાતી હતી. સહુ પોતપોતાના ધરમાં સૂતા હતા. અવાજ આવતો હતો માત્ર ક્યારેક-ક્યારેક કાઈક ધરની ઉઘાડી બારી-ઓના ખખડાટનો, જે ઉપલે માળે જૂલથી ઉઘાડી રહી ગઈ હતી. આજી સર્વત્ર બધું નિરતબ્ધ હતું.

ચોડી જ વાર પછી બહારના ચોકમાં એક અજબ ધાંધલ મચી ગયું. અટકવાના હજાર પ્રયત્નો છતાં મુખ્ય ફરવાને ખોલ્યા વિના હું ન રહી શક્યો. જોયું, બે આબલા-એક કાળો, બીજો ધોળો-ઢાંઢાં ઢાંઢાં કરી હક્તા એકબીજા સાથે લડતા હતા. જાણે આરસ-પહાણ અને કાળમીંદના બે પડાઝ ધરતીકંપ થતાં એકબીજાને ભટકાતા હતા. આળેડાનાં બે રોળાં આ બે ય લડવૈયાને ઉત્સાહ આપી રહ્યાં હતાં.

આજ સુધી આ બે યોદ્ધાઓનાં ક્ષેત્ર વહેંચાયેલાં હતાં. કાળો ઉત્તર તરફનો સરદાર હતો અને ઊમતા જીવાન જેવો ધોળો દક્ષિણ તરફનો. બંને પોતપોતાની બાલુએ વિચરતા. બંને બાલુના છોકરાઓમાં આ બે વિષે હરીફાઈ હતી અને આજે એમના આનંદનો પાર નહોતો. ન્યારે કાઈ અઘાત કારણસર એ બંને રણમાં ફેડી પડ્યા હતા.

ગજબનું જોર હતું બંનેમાં. કાળો જૂનો ભેગી હતો અને ધોળામાં ઊમતા જીવાનનું જોર હતું. કાણુ જીતશે, એ કાણુ કહે? બંને બાલુએથી વિજયની ઘંટા પ્રગટ થતી હતી. એમનાં બે ડગ આગળ-

પાછળ યતા વિજયનાદ ગૂંછા ઊઠતો અને બન્ને બાબુએથી ગળા ફાડી ફાડીને સાબાથી કે ઉત્સાહ અપાતાં હતાં.

પેલી બાબુના શેઠ કુંદનલાલના આઠ વંરસની દીકરા દુનિને તો બુઓ. ગોળ-મગળ દેખાં છે ને। નેશમાં ગળું ફૂલી ગયું છે અને મોં લાલ બની ગયું છે. એ ધોળાનો વિજય ઈચ્છે છે. અમારા પાડોશી શેઠનો એના જેવડો જ દીકરો બિલ્લુ હતો એ જૂના ભોગી કાળાને ઉત્સાહ આપી રહ્યો છે. બિલ્લુ પોતાની પોળના બાદશાહનો પરાજય મનમાં ચે-કંદપનામાં ચે નથી લાવતો. હકીકતમાં કાળાનાં આગલાં પરાક્રમોના ઇતિહાસથી લોકોના મનમાં એના સિવાય બીજો કોઈ જીતે એવી શક્યતા જ દેખાતી નથી-એવો એનો અંધ વિશ્વાસ જમી ગયો છે.

અથડાતા-હટકાતા પહોડો જેવા એ મસ્તાન આખલાઓની લડાઈની આંધીમાં ધૂ-ધૂ કરતી લૂ જાણે બુલાઈ ગઈ હતી. ધરોનાં બારણાં ધડાધડ બિડવા લાગ્યાં. સહુ બહાર નીકળી આવ્યાં. જવાબથી ચે નહિ રહેવાયું હોય, કારણ હતું એ એની અશક્તિ પ્રતી નહોતી. એનું હાડકાના માળખા જેવું શરીર લઈ એ એનાં બારણાંને ટેકે ઊભો રહ્યો. મેં તો એને તે વખતે પહેલી વાર જ આમ દિવસે જોયેલો. સહુ ચકિત-ચકિત નજરે હાડકાના એ દયા બિપજે એવા માળખા તરફ જેવા લાગ્યા.

જાણે જવાબના બહાર આવતાં જ કાળાના કિરમતનો ફેંસલો ચઈ ગયો। ધોળાના એક શીંગડાના મારથી કાળાની ડાબી આંખ ફૂટી ગઈ. એમાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું. અને બીજા શીંગડામાં કારાવીને કાળાનું મથું ચીંચી પછુ તોડી નાખ્યું. અને હવે તો કાળો સાવ જ ખબડી ગયો, અને લાગી છૂલ્યો.

‘બિલ્લુ, ખસ! બિલ્લુ, ખસ!’ સહુ ગમરાઈને એક સાથે ચીસ પાડી ઊઠ્યા. એ કાળાની પાછળ ઊભો હતો. એની પાછળ પડેલા ધોળાની અપટમાં એ જરૂર-નક્કી આવી જશે.

ચીસ સહુ પાડતા હતા પણ પોતાની જગ્યાએથી દોડ્યું કોઈ નહોતું, અને નો હાડકાના માળખા જેવો જવાબ એના પ્રાણની પરવા કર્યા વિના વચ્ચે ન ફૂટી પડ્યો હોત તો બિલ્લુ આખલાના પગ નીચે છદાઈ

જ ગયો હોત. જવાબો પોતે અપટમાં આવ્યો અને દેવેળી ઉપર માથું રાખી પડ્યો, પણ પડ્યો બિલ્લુને લંકાને. ધોળાના જમણા શીંગડાથી એની કમર છાલાઈ ગઈ હતી, જેમાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું હતું અને રસ્તાનો એક પત્થર પણ એને માથામાં વાગે હતો. એ લોહીલોહાણુ હતો. પણ જીવનને ‘સાચ’ સમજીને કે એ એક બાળકને બચાવી રાખ્યો છે- પોતાને થયેલી ઈર્મથી બેખબર હતો. એણે બિલ્લુ પોતાની ગાદમાં લીધો.

છેલ્લા બનાવોથી બેભાન બનેલા બિલ્લુએ આંધિ ઉપાડી અને એક ચીસ પાડી: ‘બૂ...ત-બૂ... બૂ...ત...’ અને એ ફરી બેભાન બની ગયો.

લશ્ચી ચે દોહરોડા કરવામાં આવી, પણ બિલ્લુ ફરી આંખો ન ઉપાડી. ગામ આખું કંહે છે કે હત્યાને જવાબ એને ગાદમાં લઈને જ ખાઈ ગયો.

અને બિચારો જવાબો? એ અશક્ત અને ધાંધે છે, ગાંડાની જેમ દિવસરાત હવે બારણાં પાસે બેસે રહે છે. કોઈની સાથે કંઈ બોલતો નથી. શરીર ખેસતી માખીને પણ ઉડાડતો નથી. પોળાં વેરાં બનવા લાગી છે. લોકો ત્યાંથી ઓછા નીકળે કે પણ જવાબો તો મોતની રાંઠ જોતો ત્યાં જ બે રહે છે. એનું બિચારાનું મોત પણ નથી આવતું।



ખરડેનો, ટુકડો

[પાન ૨૬૫ સાંધા

પરંતુ છાકરાએ એને જવાબ ન દીધો. એનું મો બરડનો ટુકડો બાંગવામાં શેઠાણું હતું. એ ટુકડો બગાયે એમાંથી થોડો ભાગ એણે ખમ્માના બેસનારને આપ્યો બિખારીએ તે જોયું. તે બોલી ઊઠ્યો: ‘તને આપે ને?’ તે ખુશ ખુશ ચઈ ગયો હતો.

‘ને આ તમારો ભાગ.’ છાકરાએ એક ગાંધે લિખારી સામે ધર્યો.

‘નહિ, તુમ ખા જાઓ.’ એણે છાકરાનો વાંધાખઓ.

સવારી તૈયાર થઈ આગળ ચાલી. નજીકની દુકા ઉપર ચપ્પો પડ્યા: ‘શેઠ! એક પેસા દે દો.’



લેખક

મયૂર

દેવ અને દાનવ

બધા આંખ્યા દધીચિ ઋષિ પાસે. ઋષિ તો સરસ્વતીને કાંઠે બેઠા બેઠા તપ કરે. દેવોએ શરીર સાચું બેઠું તો હાડકાનું માળખું. લોહી-માંસનું તો નામ ન મળે. દેવો પ્રભુમ કરી ઊભા રહ્યા.

ઋષિ કહે: 'કહો કેમ આંખ્યા છો?'

દેવો કહે: 'વૃત્રાસુર દુનિયાને પીડી રહ્યો છે. એના નાશ વિના જગતમાં શાંતિ સ્થપાય તેમ નથી. એના ત્રાસમાંથી જગતને બચાવવા આપનાં હાડકાંની જરૂર છે.'

ઋષિ કહે: 'ભલે. જગતનું ભદ્રું થતું હોય તો આ માળખાની મારે કાંઈ જ જરૂર નથી. મારાં મૂઠી હાડકાંને જગતના ઉદ્ધાર માટે ઉપયોગ થશે એથી રૂકું બીજું શું?'

દધિચી ઋષિએ પોતાના શરીરનો ત્યાગ કર્યો. દેવોએ એના દેહમાંથી હાડકાં લઈ લીધાં અને વિશ્વકર્માને સોંપ્યાં. વિશ્વકર્મા તો મોટો કારીગર હતો. એણે એ હાડકાંમાંથી છ ધારવાળું મહાભયંકર વજ્ર બનાવી આપ્યું.

વજ્ર તૈયાર થઈ ગયું. એ વજ્રથી વૃત્રાસુર મરવાનો હતો એમ પ્રજ્ઞાણએ કહ્યું હતું. એટલે પછી બીજી વાટ ઠોની બેવાની હતી. દેવો ઈંદ્ર પાસે ગયા. બધી વાત સાંભળી ઈંદ્ર ભેરમાં આવી ગયો. દેવો ગર્જના કરવા લાગી ગયા. બધાએ મળી વૃત્રાસુર સામે ચડાઈ કરી.

વૃત્રાસુરને દેવોના આ કાવતરાની કાંઈ ખબર નહિ. સંધિ કરી હતી. એકબીજાએ કોઈ કોઈના પર લડાઈ નહિ કરવાના વચનની આપણે થઈ હતી. અને વૃત્રાસુર તો સંધિની શરતો પ્રમાણે બરાબર વરતી રહ્યો હતો. નર્મદાને કિનારે તે નદિકૂરો બની ફરી રહ્યો હતો. તેવામાં દેવોનું સૈન્ય તેના તરફ ધસ્યું આવતું બેઠું.

વૃત્રાસુરને યયું કે આ બધું શું છે? આરે તરફ શાંતિ છે. કોઈએ કોઈ નો અટક્યાનો

કર્યો નથી અને આ એકાએકનું ઈળકટક શું? એ હજુ તો વિચાર કરતો ઊભો હતો, ત્યાં તો દેવો એકીસાથે વૃત્રાસુર ઉપર તૂટી પડ્યા. લડાઈ શરૂ થઈ ગઈ.

વૃત્રાસુર એમ ગભરાઈ બચ એવો તો ન હતો. એણે સિંહ જેવી પ્રચંડ ગર્જના કરી. એ ગર્જના સાંભળી દાનવો જ્યાં જ્યાં હતા ત્યાં ત્યાંથી ટોળે ટોળે ઊભારાઈ નીકળ્યા. દેવોને વજ્ર ઉપર વિશ્વાસ હતો. દાનવોને પોતપોતાના બાહુ ઉપર વિશ્વાસ હતો. ભયંકર લડાઈ મચી. દાનવોના પ્રહારો પાસે દેવો ટકી શક્યા નહિ. અને દેવસેનામાં ભંગાણ પડ્યું.

ઈંદ્ર પાસે ભયંકર વજ્ર હતું. એ વજ્રથી વૃત્રાસુરનું મૃત્યુ થશે એવું પ્રજ્ઞાણનું વરદાન હતું. છતાં પણ વૃત્રાસુરના અતુલ પરાક્રમ પાસે એની છાતી બેસી ગઈ. એના હાથ ધૂણી ઊઠ્યા. દેવો આરે તરફ નાસભાગ કરી રહ્યા હતા. આ યુદ્ધમાં ઈંદ્રને પોતાની પણ સલામતી ન લાગી. તે પણ મેદાન છોડી નાસી જવાનો લાગ શોધવા લાગ્યો.

નારાયણ ફર ઊભા ઊભા દેવો અને દાનવોનું આ ભયંકર યુદ્ધ જોઈ રહ્યા હતા. દાનવોનું ભેર વધી ગયું હતું, દેવોનું દેવત્વ હણાઈ ગયું હતું, એટલે એમણે જ દાનવો સાથે યુદ્ધ કરવાની દેવોને આડકતરી પ્રેરણા કરી હતી. એમની પ્રેરણાથી જ પ્રજ્ઞાણએ ઈંદ્રને દધીચિ ઋષિના હાડકાંનું વજ્ર બનાવરાવી આપ્યું હતું. પણ અહીં તો યુદ્ધનું પરિણામ જુદું જ આવતું હતું. દેવો નાસી ગયા હતા. ઈંદ્ર પણ નાસી જવાની તૈયારીમાં હતો. નારાયણને યયું કે આ તો ભારે થઈ. આ યુદ્ધમાં બે દાનવો છતી જશે તો પછી કોઈ કાળે તેમનો પરાજય થશે નહિ. જગત આપું દાનવોના અધિકાર તળે આસ્થું જશે.

એમણે ફરીથી ઇંદ્રને પ્રેરણા કરી. એના વજ્રમાં પ્રવેશ કર્યો. દેવોને પણ વળી વળીને પાછા વાળ્યા. ફરીથી જોરજોરથી લડાઈ ચાલુ થઈ.

હાથમાં મોઢું ત્રિશૂળ ધુમાવતો વૃત્રાસુર ચારે તરફ હાહાકાર મચાવી રહ્યો હતો. કંઈ કંઈનાં મુઠ્ઠાં ચારે તરફ રવડાં હતાં. સુદ્ધભૂમિ લાલ કીચકથી રંગાઈ ગઈ હતી.

ઈંદ્ર જોર કરીને વૃત્રાસુર તરફ ધસી ગયો. આંખ મીંચીને વજ્ર ફેરવ્યું અને વૃત્રાસુરને માર્યું. વૃત્રને એક હાથ કપાઈ ગયો.

તેથી તો દાનવ ખૂબ જ ખિન્ન થયો. છીન હાથમાં મોટી લોગળ લઈ તે ઇંદ્ર તરફ દોડ્યો અને જોરથી લોગળ ઇંદ્ર ઉપર ફેંકી. વાગી હોત તો ઇંદ્રના તો રામ ગોલી બાત. પણ લોગળ ઐરાવત હાથીને વાગી. હાથીને તમ્બર આવી ગયાં. તે ગોઠણબાર થઈ ગયો. બાઈબંધ ઇંદ્રના હાથમાંથી વજ્ર છૂટી પડ્યું. તેનું મોઢું જોવા જેવું થઈ ગયું.

વૃત્રાસુરને બરાબરનો લાગ મળી ગયો હતો. સાવ હથિયાર વિનાનો ઇંદ્ર દાનવોના દળકટકની વચ્ચે જીલો હતો. દાનવોએ ધાધુ હોત તો ઇંદ્રના હુકડેહુકડા ખોલાવી દેત. પણ એ તો વૃત્રાસુર. દેવો જેવો નામરદ અને દગાખાજ નહિ તો. હથિયાર વિનાના થયું ઉપર ધા કરવામાં મોટપ શી ? એણે કહ્યું : ' ઇંદ્ર ! ઉઠાવી લે તારું વજ્ર.'

ઈંદ્રે જેમતેમ કરીને વજ્ર ઉપાડી લીધું. ફરીથી લડાઈ મચી. આ વખતે તો વૃત્રાસુર મોઢું પહેાણું કરીને ઇંદ્ર તરફ ધસ્યો. આખું જગત બંધે એક કોળિયે હોઈયાં કરી જવા માગતો હોય એવો ભયંકર એ લાગતો હતો. એક જ સપાટે એ ઇંદ્રને અને એના ઐરાવતને ગળી ગયો.

ચારે તરફ હાહાકાર મચી ગયો. દેવો બધા રડવા લાગી ગયા. જગતમાં અંધકાર ફેરી વળ્યો.

પણ ઇંદ્ર ઉપર ભગવાનની કૃપા હતી અને તેના વજ્રમાં ભગવાને ચોતે પ્રવેશ કર્યો હતો. જોટલે ઇંદ્ર વજ્રથી વૃત્રાસુરનું પેટ ચીરીને બહાર નીકળ્યો. વૃત્રાસુરનું પેટ ચિરાઈ ગયું. તે ચત્તોપાટ ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યો.

પછી તો ઇંદ્રે વજ્રથી વૃત્રાસુરનું ડોકું કાપ્યું. માંડ્યું. કરવતની જેમ વજ્ર ચાલવા લાગ્યું. દાનવનું ડોકું પણ કાંઈ થોડું મજબૂત હતું ? પૂરા ત્રણ સો ને સાઠ દિવસ થયા ત્યારે માંડ વૃત્રાસુરનું ડોકું કપાઈ રહ્યું.

વૃત્રાસુર મરાયો. ચારે તરફ જયજયકાર થઈ રહ્યો. દેવોના આનંદનો પાર ન હતો. તેઓ થેઈ થેઈ નાચવા મંડી પડ્યા.

દાનવોને કોઈ સરદાર રહ્યો નહિ. તેઓ જીભી પૂંછડીએ નાઠા અને સમુદ્રમાં સંતાઈ બેઠા.

સમુદ્રમાં બેઠા બેઠા પણ તેઓ સ્થળાન રહે. એમનો સરદાર મરાયો હતો એ વાતનો એમને પૂરા રંજ. એનું વેર લઈએ તો જુએ એ દાનવો ખરા. વૃત્રાસુરનું વેર લેવા તેઓ તલપાપડ થયા કરે. રાત પડે ને સમુદ્રમાંથી બહાર આવે. ઋષિ-મુનિ, દેવ-ગાંધર્વ, યક્ષ-કિન્નર જે કોઈ હાથ આવે તેને ઠેકાણે કરી નાખે. આશ્રમે જીજડ કરે, યજ્ઞ તોડીફાડી નાખે. દાનવોના ત્રાસથી ચારે તરફ ખૂમરાણ મચી ગયું. લોકો ત્રાહી ત્રાહી પોકારી જાય.

અને થોડાઘણા ઋષિમુનિઓનો એમણે નાશ કર્યો હતો ? વશિકના આશ્રમે એક સો સત્તાવન, ચ્યવનના એક સો, ભરદ્વાજના વીસ, એમ કેટલાય ઋષિમુનિઓને દાનવો ભરખી ગયા. કેટલા મરાયા એનો તાગ કાઢવો મુશ્કેલ હતો.

અને દાનવોનો તો પરોજ ન પામ્યો એ તો દિવસે સમુદ્રમાં ભરાઈ બેસે. રાત પડ્યે બહાર નીકળે અને ઉઠકાપાત મચાવે.

ઋષિઓ મૂંઝાયા. મૂંઝાઈને દેવો પાસે ગયા. દેવો કહે : ' અમે શું કરીએ ?'

બધા પ્રંદાણ પાસે ગયાં. પ્રંદાણ કહે :

‘ભાઈ! હું શું કરું? મારો કોઈ ઉપાય ચાલે તેમ નથી. એ દાનવો તો સાળા માયાવી છે. પણ ચાલો નારાયણ પાસે. એ કંઈક રસ્તો કાઢી આપશે.’

બધા પહેાંચ્યા નારાયણ પાસે. કહે: ‘અમને દાનવોના ત્રાસમાંથી છાકાવો.’

નારાયણ કહે: ‘દાનવો તો સમુદ્રમાં સંતાઈ બેઠા છે.’

ઋષિઓ કહે: ‘એ જ મોકાણ છે ને. દિવસે સમુદ્રમાં સંતાઈ રહે છે ને રાતે બહાર નીકળી ઉલ્કાપાત મચાવે છે. રાતે તો દાનવોનું નેર ખૂબ વધી જાય. રાતે એમને કોઈ ન પહેાંચી શકે.’

નારાયણ કહે: ‘એમને સમુદ્રમાંથી બહાર કાઢવા ભેઈએ. એ સિવાય બીજો રસ્તો નથી.’

દેવો કહે: ‘એ તો અમે પણ જાણીએ છીએ. પણ સમુદ્રમાંથી બહાર કાઢવા શી રીતે?’

નારાયણ કહે: ‘સમુદ્ર સુકાઈ જાય તો બને.’

દેવો કહે: ‘સમુદ્ર સુકાઈ જાય ત્યાં સુધી રાહ જોવાની? એ તો કૈાણ જાણે ક્યારે સુકાય. કાંઈ થોડું પાણી છે!’

નારાયણ કહે: ‘તો પછી કોઈ સમુદ્ર પી જાય.’

ઋષિઓ કહે: ‘શી વાત કરો છો? સમુદ્ર ને કોઈથી પિવાતો હશે?’

નારાયણ કહે: ‘એક ઋષિ એવા છે ખરા. એક અંજલિમાં સમુદ્રને પી જાય.’

ઋષિઓ એકબીજા સાથું જોવા લાગ્યા. તેમનામાં એવો કોણ હતો જેનામાં સમુદ્ર પી જવાની તાકાત હતી?

નારાયણ હસી પડ્યા: ‘તમે અંદર અંદર જાણું જોવા કરો છો? તમારામાં એવી તાકાત નથી એની તો મને ખબર છે. હું તો અગસ્ત્ય ઋષિની વાત કરું છું.’

ઋષિઓ એકી સાથે જોલી બિઠ્યા: ‘અગસ્ત્ય ઋષિ! અગસ્ત્ય ઋષિ આવડો મોટો દરિયો પી જાય?’

નારાયણ કહે: ‘હા, જઈને કહી જુઓ.’

દેવો કહે: ‘ચાલોને ભાઈ, અગસ્ત્ય ઋષિને મનાવીએ.’

ઋષિઓના મનમાં હજીય ચોળો હતો. ‘આવડો મોટો દરિયો પી જાય?’ તેઓ બબડવા લાગ્યા.

નારાયણ કહે: ‘આતું નામ પ્રાણી. આપણાથી થઈ શકે નહિ. ને બીજો કરતો હોય તો એની અદેખાઈ કરવી.’

ઋષિઓ શરમિદા બની દેવોની પાછળ ચાલી નીસર્યા.

બધા આવ્યા અગસ્ત્ય ઋષિને આશ્રમે. માંડીને વાત કરી.

અગસ્ત્ય ઋષિ કહે: ‘એમાં શી મોટી વાત છે? એક આયમની લેગો આજો દરિયો પેટમાં પધરાવી દઉં.’

અગસ્ત્ય ઋષિ સાબદા થઈ ગયા. બધા આવ્યા સમુદ્રને કાઠે.

પહેલાં તો સમુદ્રને મનાવવા લાગ્યા. ‘ભાઈ! અમારા ચોર આપી દે.’

સમુદ્રને કાંઈ થોડો ગર્વ હતો? એ તો કહે: ‘ચોર કેવો અને વાત કેવી? આવ્યા છો એમના એમ પાછા ચાલ્યા જાઓ. નહિ-તર બધાને મસડી જઈશ.’

એ તો મોટા મોટા ઘુઘવાટા કરવા લાગી ગયો.

અગસ્ત્ય કહે: ‘હવે એને શા સાડું મનાવો છો? એ કાંઈ એમ થોડો જ માનવાનો છે? મને મારું કામ કરવા દો.’

અગસ્ત્ય ઋષિએ સમુદ્રને કાઠે આસન જમાવ્યું. સમુદ્ર તો ખૂબ ખૂબ બિછળવા લાગી ગયો. મોઝાંની મોટી મોટી આપડું ઉછાળવા લાગી ગયો. એના મનમાં એમ કે એ ઋષિના તે શા ભારે છે? હમણાં ક્યાંના ક્યાં ઉડાડી મૂકીશ.’

અગસ્ત્યને તો એની કાંઈ જ તમા ન હતી. એમણે તો અંજલિ ભરીને પેટમાં પધરાવી.

સમુદ્રમાંથી સરવાળી જાએ ચઢી. ઋષિના મોઢામાં ધારાવાહી પડવા લાગી. સમુદ્રના પાણીએ અગસ્ત્યના મુખ તરફ પ્રવાહ વહેતો કર્યો.

સમુદ્રને તળિયેથી સીં સીં અવાજ ઊઠ્યો. અનેક જીવજંતુ આશરે લઈ પડ્યા હતાં. તે ચિચિયારી પાડી ઊઠ્યાં. દાનવોમાં કાળો કકળાટ મચી ગયો. ચારે તરફ નાસભાગ થઈ રહી. બધા સંતાવાની જગ્યા શોધવા લાગ્યા.

પણ સંતાવાની જગ્યા ય કેટલી મળે ? થોડી વારમાં તો સમુદ્ર સાથે મુક્કોમટ્ટ જાની ગયો. દાનવોને કશો જ આધાર ન રહ્યો. દેવો તૈયાર જ બેઠા હતા. જેવા દાનવો નજરે પડ્યા કે એકસામટા તૂટી પડ્યા. ઘોર સંહાર શરૂ થયો. દાનવોને મારી મારીને જેર કરી નાખ્યા. જે થોડાઘણા પાતાળમાં પેસી ગયા હતા તે જળન્યા.

આ પ્રમાણે દાનવોનો ત્રાસ દૂર થયો અને અગસ્ત્ય ઋષિનો જયજયકાર થઈ રહ્યો.

પણ કોઈકને વિચાર આવ્યો કે આ સમુદ્ર આમ ને આમ મુક્કો પડી રહેશે તો આટલાં બધાં જીવજંતુ એને આશરે જીવી રહ્યાં છે એમનું શું થશે ? એ તો બધાં તરફડી તરફડીને મરી જશે. એ ઉપરાંત સાગર મુક્કો હશે તો વરસાદ પણ ક્યાંથી આવશે ? એથી તો જગત-ભરમાં ભૂખમરો વધી જશે. આ તો ભારે વિટંબણા થશે. દેવોએ ઋષિને વિનંતિ કરી : ' પ્રભુ ! આપે અમારું મોટું કામ કરી આપ્યું છે. દાનવોનો નાશ થઈ ગયો છે. હવે આ સમુદ્ર આમ ને આમ પાણી વગરનો પડી રહેશે તો હુનિયામાં અનેક યુરકેલીઓ ઊભી થશે. કૃપા કરી એને પાછો હોતો તેવો જળે છલકાવી દો.'

ઋષિ કહે : ' મારું કામ તો સમુદ્ર પી જવાનું. સમુદ્રનું પાણી પી ગયો એ તો હજમ પણ થઈ ગયું. સાગર ભરવા માટે હવે તમારે બીજી મુશ્કિત શોધવી પડશે.'

ઋષિ તો ચાલ્યા ગયા. દેવોને સાગર જળે છલકાવી દેવાની મુશ્કિતની કાંઈ ખબર નહિ.

એ બધા પણ ધીમે ધીમે સ્વર્ગ તરફ રવાના થયા.

સેનાપતિ રુકંદ.

દેવોને સંજીવની મળી. વજ્ર જેવું હથિયાર મળ્યું. વૃત્રાસુર જેવો દુરમન હણાયો. તોય દાનવો તરફની જે બીક હતી તે એાછી ન થઈ. એનું કારણ એ હતું કે દેવોમાં સૈન્યગળ ને હતું. સૈન્ય તો પાર વગરનું હતું. દેવસેનાનો કોઈ આરોવારો ન હતો. પરંતુ એ સૈન્યને યોગ્ય દોરવણી આપનાર કોઈ સેનાપતિ ન હતો. સેનાપતિ હોય તો જ સૈન્યગળ આવે. અમસ્થા માનવીનાં ધાડાં શું કામનાં ? ઇંદ્ર હતો ખરો, પણ એનામાં સેનાપતિનું એક પણ લક્ષણ ન મળે. એ તો રાંઠ થઈ ચૂકે. રાજ કરી ચૂકે. હાથીની અંબાડી ઉપર બેસી અસવારી કરે અને સલાઓ મારી બાણે. એ કોઈ લશ્કરને થોડો જ દોરવણી આપે તેમ હતો ? લશ્કર થાય એટલે સહુથી પહેલો એ જ નાસવા માંડે. પછી દેવોની સેના ગમે તેટલી મોટી હોય તો પણ કેટલો વખત ઊભી રહે ? દાનવો દેવોને વારે વારે સંતાવતા, દેવોની વારે વારે હાર થતી એનું કારણ જ એ હતું. એ એવડી મોટી દેવસેનાનું સંચાલન કરે એવો કોઈ સેનાપતિ ન હતો.

સેનાપતિ તો એક એ જ. કોને સેનાપતિ નીમવો એ ખાણતમાં દેવો વચ્ચે ચર્ચા ચાલી. બધા માનસ-પર્વત ઉપર એકઠા મળી વિચાર કરવા લાગ્યા.

એ વખતે કોઈ ઓની કારચી ચીસ એકાએક તેમને કાને પડી : ' બચાવો, બચાવો !'

ઇંદ્રે જે તરફથી અવાજ આવતો હતો તે તરફ જોયું તો કેશી નામનો દાનવ એક રૂપાળી સ્ત્રીને ખંભા ઉપર બાંધી નાસી જતો હતો. પેલી સ્ત્રી ચીસેચીસ બોલાવી રહી હતી.

ઇંદ્રને થયું કે એ સ્ત્રીને બચાવવી તો એક એ. તે હાથમાં વજ્ર લઈ પેલા દાનવ તરફ દોડ્યો અને થોડી વારમાં તેને ખાંચી ગયો.

‘એય છોડી દે એને.’

કેશી તો દાનવ. એ વળી એમ માની લય ખરો ? એ વળી બીજો જવાબ થોનો આપે ? એણે તો ઈંદ્ર ઉપર છુટી ગદા ફેંકી.

ઈંદ્ર પણ ખગરદાર હતો. તેણે સામું વજ્ર લગાવ્યું, એટલે ગદાના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા.

કેશીએ એક મોટો પર્વત ઉખેડી લીધો. ઉપાડીને ઈંદ્ર ઉપર તેનો ઘા કર્યો. ઈંદ્રનું વજ્ર કાંઈ જેવુંતેવું ન હતું. વૃત્રાસુર જેવા દાનવને એ વજ્રથી ખતમ કર્યો હતો. ઈંદ્રે સામું વજ્ર લગાવ્યું. પર્વતના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા. બીડી બીડીને ધડોધક કેશી દાનવને જ વાગવા લાગ્યા.

કેશી ગભરાયો. ડરી ગયો. પેલી સ્ત્રીને પડતી મૂંડી તે મૂંડીઓ વાળીને નાસી ગયો.

સ્ત્રી મળતી હતી. ઈંદ્રે કહ્યું : ‘તું ક્યાં રહે છે ? તારે કોઈ સગાંવહાલાં છે ખરાં ? તું’ કહે ત્યાં તને મૂંડી આવીએ.’

સ્ત્રી કહે : ‘મારે કોઈ કરતાં કોઈ નથી. હું તો નધણિયાતી છું. રાજ રાજ દાનવો મને સતાવે છે.’

ઈંદ્ર પૂછ્યું : ‘તો પછી તું રહેશે ક્યાં ?’

સ્ત્રી કહે : ‘તમે ત્યાં રાખશો ત્યાં.’

આ તો આકૃત આવી પડી. આ સ્ત્રીને હવે રાખવી ક્યાં ? ફરીથી ઈંદ્રે પૂછ્યું : ‘તું પરણેલી છે કે કુંવારી.’

સ્ત્રી કહે : ‘મેં કહ્યું નહિ, મારે કોઈ કરતાં કોઈ નથી. હું કુંવારી જ છું.’

આ તો વળી વધારે આકૃત. આવી ભુવાન સ્ત્રી કોઈને સોંપી લય નહિ. ઈંદ્ર વિચારમાં પડી ગયો. પોતે એને ખચાવી છે તે હવે પાછી રખડતી તો મૂંડી શકાય જ નહિ. બિચારીને દાનવો પીંખી જ નાખે ને. અને કુંવારી ભુવાન છોડરીને કાંઈ જેવાતેવાને સોંપાય નહિ. એના કરતાં એને કોઈની સાથે પરણાવી દીધી હોય તો ? એ વિચાર સરસ હતો.

ઈંદ્રે પૂછ્યું : ‘બાઈ ! તારું નામ શું ?’

સ્ત્રી કહે : ‘દેવસેના.’

ઈંદ્ર કહે : ‘દેવસેના. ! મારે મળતું નામ છે. તું કોઈની સાથે પરણી જઈશ ?’

દેવસેના તો એ સાંભળી હસવા જ લાગી ગઈ. કહે : ‘કોની સાથે પરણું ?’

ઈંદ્ર કહે : ‘આટલા બધા દેવો છે, ગંધર્વો છે, યક્ષો છે, કિન્નરો છે. તને કીક પડે એની સાથે પરણી જા.’

દેવસેના કહે : ‘એ બધામાંથી મારે લાયક કોઈ જ નથી.’

ઈંદ્ર કહે : ‘એમ ?’

દેવસેના કહે : ‘હા. હું કેટલાય વખતથી પતિને શોધી રહી છું. પણ મને નોંધ્યો છે એવો પતિ જ મળતો નથી.’

ઈંદ્ર કહે : ‘તારે તે વળી કેવો પતિ નોંધ્યો ?’

દેવ સેના કહે : ‘મારે કેવો પતિ નોંધ્યો, કહું ? જે ઈંદ્રનો, દેવોનો, દાનવોનો, યક્ષ, કિન્નર, ગંધર્વો બધાનો વડિયો હોય, કોઈથી ગાંત્યો ન લાય, સહુને પહોંચીને પાછો વળે એવો જ પતિ. મારે નોંધ્યો. એવો કોઈ હોય તો ખતાવો, હું એવાની સાથે લગ્ન કરીશ, જેવાતેવાની સાથે આ દેવસેના નથી પરણવાની.’

ઈંદ્ર કહે : ‘એવો તો ક્યાંથી લાવવો ? એ તો પ્રજ્ઞાળ વડી આપે ત્યારે મળે.’

દેવસેના કહે : ‘તો પછી ત્યાં સુધી હું કુંવારી જ રહીશ.’

પણ એ ખવાનો ભાર કાણ ઉપાડે ? એને કુંવારી રાખવી પોસાય તેમ ન હતું. ઈંદ્ર પ્રજ્ઞાળ પાસે પહોંચ્યો. ‘પ્રજ્ઞાળ ! આ દેવસેનાને માટે એક પતિ ખતાવી આપો. એને જેવો નોંધ્યો છે એવો પતિ તો ક્યાંય જોયો નથી.’

પ્રજ્ઞાળ કહે : ‘એવો તો હજી મેં ખતાવ્યો હોય ત્યારે ને ! પણ હવે એકાદો ખતાવી આપવો પડશે. એને કાંઈ કુંવારી થોડી જ રખાશે ?’

પ્રજ્ઞાળએ તો કહ્યું એટલી જ વાર. બધો કસજ એમતા હાથમાં એમણે જાતજાતની માટી

મેળવીને એક કલેવર ઘડી કાઢ્યું. ઘડી ઘડીને શિવ નામના અગ્નિની સ્વારી નામની પત્નીના ગર્ભમાં પધરાવી દીધું. યોગ્ય સમયે સ્વારીએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. એનું નામ સ્કંદ. એનું બીજું નામ કાર્તિકેય.

એના જેવો બળિયો કોઈ જ નહિ. ચાર દિવસની ઉંમર થઈ એટલી વારમાં તો એની હાથ ચારે તરફ ખેંચવા લાગી. શંકર ભગવાનનું ધનુષ્ય હાથમાં લઈ ને તેણે ટંકાર કર્યો અને વાદળના ગહેડાટ સમી ગર્જના કરી. એટલે તો ત્રણે લોક ખીકથી ધરધરી ઊઠ્યાં.

ઈંદ્રના બે મોટા હાથી હતા. એકનું નામ ચિત્ર અને બીજાનું નામ શ્રેણવત. સ્કંદને હુંકાર સાંભળી એમને થયું કે આ વળી કોણે બદગ્યો ? પોતાથી બળિયો કોઈ હોઈ જ શકે નહિ એવું એમને શુભાન હતું. ઈંદ્રના હાથી ખરા ને ! પણ એમને ખબર નહિ કે દુનિયામાં શેરને માથે સલાશોર હોય છે. એ બન્ને શુભાનમાં ને શુભાનમાં સ્કંદ તરફ દોડ્યા. એમના મનમાં એમ કે હમણાં જ સ્કંદને પગ નીચે છૂંદી નાખીશું. ચાર દિવસના છોકરામાં તે વળી કેટલુંક ભેર હોય ?

પણ સ્કંદના બળની એમને ખબર જ નહિ. સ્કંદે તો બન્ને હાથી નજીક આવ્યા એટલે એકેક હાથમાં પકડી લીધા. પછી તો એક હાથમાં મોટી જખખર શક્તિ લીધી અને બન્ને હાથીઓને મંડ્યો દેવા.

હાથીઓએ તો રહેરાડ બોલાવી મૂકી. એમની ખૂંમા સાંભળીને એક મોટો જખખર લાલ માથાવાળો કૂકડો સ્કંદની સામે દોડી આવ્યો. કૂકડાભાઈના અભિમાનને પણ પાર નહિ. એની ચાંચનું એને ભારે ભેર. પણ એની ચાંચ એક કોરાણે પડી રહી અને સ્કંદે એક હાથમાં કૂકડાને આવ્યો એવો ઝાલી લીધો.

પછી તો એણે બે હાથમાં મોટો શંખ ઝાલીને કૂંઠવો શરૂ કર્યો. પેલા

હાથીઓ ભરાડેભરાડા પાડે, કૂકડો કૂકડૂકૂક બા કહે. અને શંખ કૂંઠાય. શોરબકોર મચી ગયો. સ્કંદ કોઈને ન છોડે. મારી મારીને અધમુખા કરી મૂક્યા ત્યારે જ માંડ ઊઠ્યા. એ તો સ્કંદના હાથમાંથી છૂટ્યા કે તરત જ ઊભી પૂંછડીએ નાહા પાછું વાળીને જીએ એ બીજા,

પછી તો સ્કંદ એક પર્વત ઉપરથી બીજા પર્વત ઉપર એને બીજા પર્વત ઉપરથી ત્રીજા પર્વત ઉપર એમ ઠેકઠેકા કરવા લાગી ગયો. પર્વતોને એમ થયું કે આ વળી આજઘલનો છોકરો આટલું બધું ધમંડ રાખે છે. એને જરા હાથ ખતાવવો ભેઈ શે. તે વખતના પર્વતો કાંઈ આજના પર્વત જેવા પથ્થરના ઢગલા ન હતા. એમને તો પાંખો હતી. એ તો બધાં ઊડવું હોય ત્યાં ઊડી શકતા. કોઈને હેરાન કરવો હોય તો એક જગ્યાએથી ઊડીને બીજી જગ્યાએ ખેસે કે બસ પેલાનાં તો જમીન-ખોરડાં બધું દટાઈ બ્દાય. બધા પર્વતો લેગા મળ્યા અને ચારે તરફથી ઊડી ઊડીને સ્કંદ તરફ ધસી આવ્યા. સ્કંદે તો તૈયાર જ હતો. લડાઈ બરાબરની લાગી. હિમાલયના પુત્ર કૌંચ પર્વતને બાણથી વીંધી નાખ્યો. સ્વેત પર્વત આવ્યો તો તેને એક શક્તિ મારીને એનું માથું ઉડાડી દીધું. એ તો એકેએક પર્વતને વીણીવીણીને મારવા લાગી ગયો. એવા માર્યા, એવા માર્યા કે પર્વતો ચારે તરફ ડાગડાની જેમ ઠા ઠા કરતા ઊડવા લાગ્યા. જરાક શ્વાસ ખાવા કોઈ જગ્યાએ ખેસે કે સ્કંદનું બાણ ચોંટ્યું જ છે. મારી મારીને ભેર કરી નાખ્યા. પૃથ્વીદેવી જ્યારે સ્કંદ પાસે ગયાં એને હવે પર્વતોને ન મારવા વિનંતિ કરી ત્યારે જ સ્કંદ અટક્યો. પણ તે દિવસથી પર્વતો સ્કંદની છેડતી કરવાનું ભૂલી ગયા.

આમ સ્કંદે તો ચારે તરફ મારફાડ મચાવી મૂકી. જે કોઈ એના માર્ગમાં આવે એ સુવે જ સમજવો. જે કોઈ એની સામે થાય એનું આવી બને. જેટલાં એને શરણે આવ્યા એ તેના મોતી ગયા.

સ્કંદના આ ઉત્પાત તો ઠેક સ્વર્ગમાં પણ ફરી વળ્યા હોવો. આમે ડરપોક અને એમાં સ્કંદની આ ધમાયકડી નજરોનજર જોઈ. એમને તો એવી બીક લાગી ગઈ કે ન પૂછો વાત. એ તો બધા દોડ્યા ઈંદ્ર પાસે. ઈંદ્રને કહે: 'ઈંદ્ર મહારાજ! આ સ્કંદને ઠેકાણે કરો નહિ-તર એ મોટો યશો-તો પછી તમારું ઈંદ્રાસન ગયું જ સમજો. ચાર દિવસમાં એણે થોડી ધમાલ મચાવી છે ?'

ઈંદ્ર કહે: 'માળો ભારે ધમાલિયો છે. પણ ચાર દિવસના છોકરાની સાથે હું કેવી રીતે લડાઈ કરું ? એમાં મારી આબરૂ શી ? લોકો કહેશે કે જોયું કોઈને નહિ ને આટલા એવા છોકરાને હેરાન કર્યો.'

દેવો કહે: 'તો પછી કાંઈક રસ્તો કાઢો. પણ આ છોકરાને ઠેકાણે કર્યા વિના છૂટકો નથી, એ પૂરેપૂરી આફત છે.'

ઈંદ્ર કહે: 'આફત તો જેવી કહીએ તેવી છે.'

દેવો કહે: 'તો પછી લોકમાતાઓને મોકલો ને. એ સ્કંદને ખાઈ જશે એટલે પંચાત મટે.'

લોકમાતાનું કામ જ નાનાં છોકરાં ખાઈ જવાનું. પહેલાં તો રમાડે, પટાવે પછી લાગ મળ્યે કોળિયો કરી જાય.

ઈંદ્ર કહે: 'એ સરસ. લોકમાતાને જ મોકલી આપો.'

દેવોએ તો લોકમાતાઓને સાળદી કરી. તેઓ જાતજાતનાં રૂપ ધરીને સ્કંદ પાસે પહોંચી. પણ સ્કંદને જોતાં જ એમના વિચાર બદલાઈ ગયા. આવો મનનો છોકરો ! એને ખાઈ જવાનું જીમન થાય ? લોકમાતાને તો થયું કે આવો છોકરો આપણને હોય તો કેવું સાડું ? સ્કંદ ઉપર એમને વહાલ લિભારાઈ નીકળ્યું. એ સ્કંદને જોળામાં બેસાડી કહેવા લાગી: 'તું અમારો દીકરો થઈને રહીશ ?'

સ્કંદ કહે: 'તમે કોણ છો ?'

લોકમાતા કહે: 'અમે તારી મા છીએ.'

સ્કંદ કહે: 'તો હું તમારો દીકરો છું.'

એટલું કહી ત્યાં તો લોકમાતાનાં થાનોલાં-માંથી દૂધની સેરો વહ્યી. સ્કંદ છ થે મોઢે ઘટાક ઘટાક દૂધ પીવા લાગી ગયો.

સ્કંદને છ મોઢાં અને ખાર હાથ હતા એ વાત તો કહેવાની રહી ગઈ.

લોકમાતા તો સ્કંદને જોળામાં બેસાડી રમાડે છે. બચીએ ભરે છે. એમના આનંદનો ખાર નથી. આજે તો એમને દીકરા જેવો દીકરો મળી ગયો છે.

દેવો જોવા આવ્યા. જુએ છે તો લોકમાતા જોળામાં બેસાડી સ્કંદને લાડ લડાવે છે ને સ્કંદ ખડખડ હસી રહ્યો છે.

ઈંદ્ર કહે: 'આ યુક્તિ તો નકામી ગઈ.'

દેવો કહે: 'ગમે તેમ કરો, પણ સ્કંદને પૂરો કરવો જ જોઈશે.'

ઈંદ્ર કહે: 'એ વિના બીજો રસ્તો નથી.'

એને પણ બીક લાગી ગઈ હતી. જતે દિવસે જરૂર સ્કંદ તેનું ઈંદ્રાસન જૂંટવી લેવાનો. એની સાથે લડી લીધા સિવાય છૂટકો નથી.

ઈંદ્રે લડાઈની તૈયારી કરી. દેવોનું સૈન્ય હથિયાર ખખડાવતું મેદાનમાં પડ્યું. ઈંદ્ર પણ ઝેરાવત ઉપર બેસી મોખરે ચાલવા લાગ્યો. હાથમાં વજ્ર ચમકારા મારતું હતું.

સ્કંદ પણ તૈયાર જ બેઠો હતો. એને તો લડ નહિતર લડનારો દે ઈ વાળી વાત હતી. સામે ચાલીને આવડું મોટું સૈન્ય લડાઈ માગતું આવ્યું છે. એટલે તો એ ખુશી ખુશી થઈ ગયો. એણે પણ હથિયાર સજી લીધાં. સોનાનું ખખ્તર પહેરી લીધું. સોનાની માળા, સોનાનો તોરો અને સોનાનો મુગટ ધારણ કર્યો. લાલ રંગનાં વસ્ત્રો પહેર્યાં અને લાલ ફૂલની માળા પહેરી સજ્જ થઈને તે મેદાનમાં આવી લિલો અને એક હુકાર કર્યો.

એના એટલા હુકારાથી જ દેવોનાં ગાત્ર દીર્ઘ થઈ ગયાં. હાથમાંથી હથિયાર પડી ગયાં.

જેને જેમ કાળ્યુ તેમ સંહુ નાસવા લાગી ગયા.

પણ સ્કંદ એમ દેવોને છોડે તેવો ન હતો. એણે તો મોઢામાંથી મોઢા મોટા આગના ભડકા કાઢવા માંડ્યા. ચારે તરફ અગ્નિના ભડકા ઊડવા લાગ્યા. ચારે તરફ દવ લાગ્યો. દેવોનાં દાઢી-મૂછ, ઢાલ-તલવાર, સ્થ-ધોરણ ગધુ ગળવા લાગ્યું. નાસવાનો માર્ગ જ ન મળે. જે દિશા તરફ જાય ત્યાં સામા આગના ભડકા મળે. 'ચારે તરફ ભડકેભડકા. દેવોને થયું કે, આ તો સુવા પડ્યા. આમાંથી હવે કેવી રીતે બચીશું? સ્કંદને શરણે ગયા વિના છૂટકો નથી. ઇંદ્ર પડ્યો ચૂલામાં. એનું ઇંદ્રાસન કોઈક લઈ જાય એમાં આપણે શું? આપણે તો પંડ સલામત તો પધડિયાં બહોત. બધા દેવો ઇંદ્રનો પક્ષ છોડી દઈને સ્કંદના શરણે આવી પહોંચ્યા.

સ્કંદ કહે: 'કાં લડાઈ પૂરી થઈ?'

દેવો કહે: 'તમારી સામે લડવાની અમારી તાકાત નથી. અમે તમારે શરણે છીએ. અમને બચાવો.'

સ્કંદ કહે: 'શરણે આવ્યા હો તો પછી વાંધો નથી.'

આગના ભડકા શમી ગયા અને દેવોનો આસ માંડ હેડો બેઠો.

ઇંદ્રને થયું: 'આ તો ભારે યર્ષ. આખું લશ્કર ફરી બેઠું. હવે શું થાય? આ છોકરો

જરૂર ઇંદ્રાસન લઈ લેવાનો.'

પણ એમ જો ઇંદ્ર હથિયાર હેઠાં મૂકી દે તો એમાં એની શોભા શી? પછી તો લોકો એમ જ કહે ને કે આટલા ચાર દિવસના ઊંઝરાથી સ્વર્ગનો રાજા ઇંદ્ર પણ બી ગયો. લડતું તો જોઈશિ જ. અને તેની પાસે તો વજ્ર હતું. વૃત્રાસુર જેવા મહાભયંકર દાનવને એણે વજ્રથી માર્યો હતો. જસ, હવે તો વજ્ર જ લગાવું. સ્કંદ પણ ભલે જોઈ દ્યે.

ઇંદ્રે તો જોસ કરીને સ્કંદ ઉપર વજ્ર ફેંક્યું. વજ્ર તો સુસવાટા કરતું ચાલ્યું આવે. સ્કંદ છાતી કાઢીને બલો હતો. એનું તો ફંવાડું પણ ન ફરકે. સળસળાટી કરતું વજ્ર આવ્યું ને સ્કંદના પડખામાં વાગ્યું. બીજો કોઈ હોત તો ક્યારનો ખલ્લાસ થઈ ગયો હોત. પણ આ તો સ્કંદ. એને વજ્રની કશી જ અસર થઈ નહિ અને ઓછામાં પૂડું નવી બલા બહી થઈ. જે ઠેકાણે વજ્ર વાગ્યું હતું તે પડખું ચીરીને એક ભયંકર પુરુષ પેદા થયો. સોનાનું અખતર પહે-રેલું, કાને કુંડલ પહેરેલાં અને હાથમાં ચક્રચક્રી શક્તિ. એનું નામ વિશાખ. એ તો શક્તિ ઉગારીને ઇંદ્રની સામે દોડ્યો.

ઇંદ્રને થયું, 'જસ ખલ્લાસ, આપણું આવી બન્યું.'

પણ વિશાખ એને શક્તિ મારે તે પહેલાં

અનેક રોગની એક જ દવા જીવનધારા

કોલેરા, સંત્રહણી, શરદી, હાથ, પગ, માથું તથા બનતો. દુઃખાવો, પાણીવિકાર, સંધિવા, અરાક્તિ, સોનો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાત-દાદમાં કળતર, ઝેરી ડંખ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની દુર્ગંધ, પેટની ચૂંક, શળ, પેટ-પેટુનો દુઃખાવો, અસુષ્ણ, દરેક જાતના તાવ, ધા પડવો, લોહી નીકળતું ઇત્યાદિ અનેક જાતનાં દરદોમાં તેમજ રેલ્વે, સ્વીમર યા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિંમત મોટી બાટલી રૂ. ૧૫૫, વચલી બાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની બાટલી રૂ. ૭૫૫ પો. લુહુ. દરેક ઠેકાણે વેચાય છે.

રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નંબર ૩૦૨

જે. એન. શેઠના-નડીઆદ

એને સૂઝી આવ્યું અને તે દોહતોક સ્કંદના પગમાં પડી ગયો. 'મને બચાવો, હું તમારે શરણે છું.'

સ્કંદ કહે: 'કાં કેમ થયું? બળ તો બહુ પહોંચતો તો.'

ઈદ્ર કહે: 'તમને પહોંચી શકાય એમ નથી. હું હાર્યો તમે જીત્યા.'

સ્કંદ કહે: 'તો પછી બીવાનું કોઈ કાચું નથી. સ્કંદ શરણે આવેલાને મારતો નથી.'

સ્કંદે દેવોને અને ઈદ્રને અભયદાન દીધું. બધા હીમખીમ ઘર લેળા થયા.

સ્કંદની ઉમર તો તે વખતે ફક્ત છ જ દિવસની હતી.

સ્કંદની બહાદુરીનાં ચારે તરફ વળાણ થવા લાગ્યાં. ન્યાં પૂછો, ત્યાં બસ એક જ વાત. સ્કંદ આવો ને સ્કંદ તેવો. બધાં સ્કંદની બહાદુરી ઉપર ક્રિદા ક્રિદા.

ઋષિઓને થયું કે આને સ્વર્ગનો ઈદ્ર બનાવ્યો હોય તો ખોટું નથી. પછી તો બધી જ પંચાત મટી. બાય આવો બળિયો ઈદ્ર હોય તો પછી દાનવોના ભાર નથી કે કોઈને હરાવ કરી શકે.

ઈદ્રને પણ થયું કે સ્કંદ પાસે આપણે કાંઈ વિસાતમાં નથી. ઈદ્ર-પદ માટે કોઈ લાયક હોય તો સ્કંદ જ છે. એને જ ઈદ્ર બનાવવો એક જ એના જેવો ઈદ્ર હોય તો પછી વારે વારે

દાનવો સ્વર્ગ ઉપર ચડી આવે છે ને દેવોને બિલી પૂછીએ નાસી જવું પડે છે એ તો ન બને.

બધા આવ્યા સ્કંદ પાસે. સ્કંદ તો નિરાંતે બેઠો બેઠો મોજ માણી રહ્યો હતો. ઋષિઓએ વાતની શરૂઆત કરી: 'તું ઈદ્ર બની સ્વર્ગનું રાજ સંભાળી લે.'

સ્કંદ કહે: 'ઈદ્ર બની મારે શું કરવાનું?'

ઋષિઓ કહે: 'ઈદ્ર લોકોને બળ, તેજ, પ્રભ અને સુખ આપે છે. ઈદ્ર જેના ઉપર પ્રસન્ન થાય એના બધા મનોરથ પૂરા થાય. તે દુરાચારીઓને દંડ આપે છે અને સદાચારીને સુખ આપે છે. સૂર્ય ન હોય ત્યારે એ સૂર્ય થાય છે. ચંદ્ર ન હોય ત્યારે ચંદ્ર થાય છે. પ્રસંગ આવે તો એ અગ્નિ, વાયુ, પૃથ્વી અને પાણીરૂપ પણ બને છે.'

સ્કંદ કહે: 'આવી બધી જગતમાં કોણ પડે? લડાઈ કરવી હોય તો આપણું કામ. બાકીની માથાકૂટ કરવાની મને કુરસદ નથી.'

ઈદ્ર કહે: 'પણ ભાઈ! તારા જેવો બળિયો કોઈ નથી. તું ઈદ્ર બનશે તો બધે સુખશાંતિ થશે.'

સ્કંદ કહે: 'ના, ભાઈ! ના. તારું ઈદ્રાસન રહ્યું તારી પાસે મારે તે કોઈ થોડાં કામ છે તે આ જગતમાં પડું.'

ઈદ્ર કહે: 'પણ ભાઈ! હું તો તારાથી હારી ગયો છું. હું કેવી રીતે રાજ કરી શકીશ? હું ઈદ્ર બની રહીશ તો એમાં માટું માતમ

અગ્નિઓને યતાં હાથ, બેઠી, તાવ, કૃમિનો લપકવ, ધુક ખાવાથી પેટનું મોટું થવું, હાય પંખે ગળી નવા, દસ્તની કમળયાત, ધાવણ કે ફૂધનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દરદે મરાડી અખૂટ કૌવત આપનારી અમૃત તુલ્ય આલિષ.

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી

વાપરેં

[૨૪૨૨૬]

દહંથી દખાતાં હજારો બાળકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

કૌ. હળી એકના આના બાર. (બી. પી. યો. બુદ્ધ)

વૈદ્ય નવનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

ડે. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી કીયા-આંબાચોક-ભાવનગર

મુંબઈમાં મળવાનું ટેકાણું-કેશકલ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧ લી સુતારગઢીના નકિ-મુંબઈ નં. ૪

પણ શું રહેશે ? લોકો તારા વખાણ કરશે ને મારું અપમાન કરશે. બેયની વચ્ચે લડાઈ કરાવશે. એ લડાઈ પણ ચાલી ચાલીને ક્યાં સુધી ચાલવાની ? હું તો તને પહોંચી ચકવાનો નથી. એટલે વહેલું મોડું પણ ઈદ્રાસન તને મળવાનું જ છે. એના કરતાં અત્યારથી જ લઈ લેને.’

સ્કંદ કહે : ‘મારે એ ઈદ્રાસન નથી જોતું, નથી જોતું, નથી જોતું. એના કરતાં તો હું તારો સેવક થઈને રહું એ જ સાચું છે.’

ઈદ્ર કહે : ‘તો પછી તું દેવસેનાનો સેનાપતિ થઈને રહે.’

સ્કંદ કહે : ‘એ વળી નવી આશ્વ લાગે છે. સેનાપતિ થઈને શું કરવાનું ?’

ઈદ્ર કહે : ‘સેનાપતિને વળી બીજું શું કરવાનું હોય ? સ્વર્ગ ઉપર કોઈ ચડી આવે તો તેમની સામે દેવોનું લશ્કર લઈ જવું અને લડાઈ કરવી.’

સ્કંદ કહે : ‘એ આપણને ગમે. આપણે સેનાપતિ થવા તૈયાર છીએ.’

દેવોએ વાજતે-ગાજતે સ્કંદને દેવસેનાનો સેનાપતિ બનાવ્યો. એને એક સરસ મન્નનો લાલ ઘોડા જોડેલા સેનાનો રથ આપ્યો. કુકડાના નિશાનવાળી ધ્વજ આપી.

સેનાપતિ સ્કંદે પોતાનો સુકામ કાંચન પર્વત ઉપર રાખ્યો. દેવોને કહી રાખ્યું : ‘લડવાનું હોય ત્યારે ખબર આપજો, આપણે આવી પહોંચીશું. ત્યાં સુધી તો અહીં બેઠાં બેઠાં મોજ કરવાના.’

દેવોએ કાંચન પર્વત ઉપર બધી સાધન-સામગ્રી બધી કરી દીધી. જે જોઈએ તે સેનાપતિ સ્કંદ માટે હાજર હતું. દેવસેનાનો સેનાપતિ તેનીચે કરોડનું લશ્કર. એને એની ઓટ હોય ?

પણ પછી તો પૈલી દેવસેના સાંભરી. ઈદ્રને થયું કે હવે આને પરણવાની તો એ ના નહિ હોય ? દેવસેનાને બોલાવી મંગાવી. કહે : ‘હવે સ્કંદને પરણવાની તો ના નહિ કહે ને ?’

દેવસેના કહે : ‘એની જ હું વાત કરી હતી. એ જ મારો પતિ થવાનો.’

ઈદ્ર કહે : ‘તને વળી કોઈકે કહી રાખ્યું હશે કં ?’

દેવસેના કહે : ‘હાસ્તો. પ્રવાણએ જ કહ્યું હતું.’

ઈદ્ર કહે : ‘શું ?’

દેવસેના કહે : ‘કહે કે તારે માટે એ મન્નનો પતિ ઘડી રાખવાનો છું. ગહાદુરીમ જેનો જોડો ન મળે એવો.’

ઈદ્ર કહે : ‘આલ તો પરણી બા.’

દેવસેના કહે : ‘કાણ ના કહે છે ?’

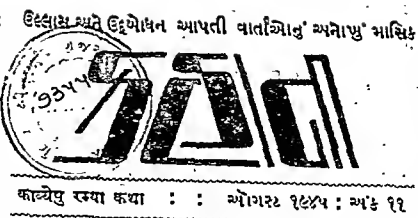
એને પછી તરત જ સ્કંદ અને દેવસેના વાજતે-ગાજતે પરણી ગયાં. બન્ને કાંચન પર્વત ઉપર બેઠાં બેઠાં મોજ કરે.

સ્કંદ તો કાંચન પર્વત ઉપર બેઠો બેઠો લહેર કરે છે. દાનવો વાટ જોઈને જ બેઠેલા સ્કંદના પ્રસાદમની એમને પણ ખબર. એમને એ ખબર જ હતી કે સ્કંદ હાજર હોય તો આપણે કોઈ દિવસ છૂટવાના નથી. એટલે સ્કંદ કાંચન પર્વત ઉપર છે, એવા ખબર પડ્ય એટલે એમણે તૈયારી કરી. મહિષાસુર નામને દાનવ મોટું લશ્કર લઈ સ્વર્ગ ઉપર ચડી આવ્યો.

દેવોએ લડાઈની તૈયાર કરી. નતઝતન અશ્વચરો લઈને દેવો રણમેદાનમાં આવી ચડ્યા પરંતુ દાનવોએ દેવોને દીકા કે તરત જ તેમના ઉપર તૂટી પડ્યા. એ તો મોટા મોટા પર્વતો ઉપાડી ઉપાડીને ફેંકે. ઝાડનાં ઝાંડ ખેંચી લાવીને મારજૂડ મચાવે. દેવોના ભુક્ષા બોલવા લાગ્યા દેવો ચારે તરફ નાસવા લાગ્યા. ઈદ્ર થોડો વખત ટકી રહ્યો પરંતુ દાનવો આગળ તેનું કાંઈ ચાહે તેમ ન હતું. એ પંથુ છપંચા લાણી ગયો.

બધા દેવો નાસી ગયા. પરંતુ એકલ મહાદેવ સુધના મેદાનમાં ઊભા રહ્યા. મહાદેવ તો ભારે હડીલા. એમને નાસી જવાની ટેવ ન નહિ. એ તો હતા ત્યાંના ત્યાં ઊભા રહ્યા સુધ પણ ન કરે, નાસે પણ નહિ. શું થાય છે અને

દેખી વાર્તા નવલકથા કરતાં સરલ કથા નથી, વધારે કઠિન કથા છે. પ્રતિભા અને કલાનું તેમાં ધનીકરણ હોય છે. જીવનનો કાષ્ઠ ચણચણાટી જગાવે એવો પ્રસંગ ઝડપી તેને થોડી પંક્તિમાં ચેતનલોક બનાવવો, પાત્રમાનસના કાષ્ઠઅગોચર ખૂણાને ઝગકાવી મૂકવો, થોડી પંક્તિના વાર્તાલાપમાં કે પ્રસંગ-વર્ણનમાં સજીવ તાદરશતા ખડી કરી



કાવ્યોપુ રચ્યા કથા : : ઓગસ્ટ ૧૯૪૫ : અંક ૧૨

દેવી. સૂચકતા અને ધ્વનિના મર્મરરવ ભરી પદ્માદ્રુમિદ્ધારચની અને વાર્તા પૂરી થતાં આતશઆજનો ગોળા આકાશમાં ફાટી અનેક રંગો વિહરતા મુઠ્ઠી જે તેમ વાયકના અંતઃકરણમાં ભિમ્, જીવનદર્શન, પાનચિત્ર, પ્રસંગવર્ણન, માનસવિશ્લેષણ અને કલામય અદ્ભુત ધટ્ટ ગુંથનની ઉપકાળ સમી તેજસ્વરીઓ સળગાવી મૂકવી તે સાધારણ કથા નથી. ['જીવન મંથરણ વાહ-મથ]

—પ્રા. રવિશંકર મ. જોષી

સ્વર્ગમાં એક જ સ્ત્રી માટે આ બંને બિરાદરો કેવી રીતે ગોઠવણ કરવાના હશે!

સ્વપ્ન

★
લેખક
મનોગમ

ફ્રીન્સના પ્રતિષ્ઠિત લેખક હુડાવિક હેવિએ પોતાનાં એક વિચિત્ર સ્વપ્નની વાત વર્ણવી છે:

‘બેન્ચાર દિવસ પહેલાં મારા મિત્ર રાઉલનાં લગ્ન થયાં. હું ચર્ચમાં પહોંચ્યો ત્યારે મોટા સમુદાય મળ્યો હતો અને લગ્નની ધામધૂમ ચાલતી હતી. પ્રિસ્ટે (પાદરીએ) પોતાનાં આશિર્વાચનના અંતમાં કહ્યું: ‘અને સ્વર્ગમાં તમારા બંનેનું ચોક્કસ રીતે લગ્ન થાય ત્યાં સુધી તમે આ પૃથ્વી પર લગ્નથી નોંધાયેલા રહો.’

પ્રિસ્ટના આ વાક્યથી મારા મનમાં મોટું આશ્ચર્ય થયું જે દાખ્યું દાખી ચકાવું ન હતું. રાઉલ જેની સાથે લગ્નથી નોંધાયેલો હતો તે સૌ કંઈ કુંવારી કન્યા ન હતી. પણ એ તો મારા દાલ મરી ગયેલા મિત્ર એસ્ટોનની જીવે ડી ચાર્મેલી નામે વિધવા સ્ત્રી હતી. એ ફૂટડી અને ચાલાક સ્ત્રી હતી તે ખરું. મારા મિત્રોને સુખી કરી શકે તેવા સ્વભાવની અને દેખાવડી એ જરૂર લાગતી હતી. પહેલાં એસ્ટોન, પછી રાઉલ આથી સરળ હકીકત ખીજી બની શકે નહીં. એસ્ટોન તો ચાલ્યો ગયો પણ રાઉલ રહ્યો. પણ સ્વર્ગમાં ચોક્કસપણે યનારાં લગ્ન માટે તો બે ઉમેદવારો નક્કી

ચર્ચ ચકાયા હતા. એસ્ટોન અને રાઉલ; પ્રથમ પતિ અને બીજી વખતનો પતિ.

ચર્ચમાંથી હું બહાર આવ્યો; બેન્ચાર જગ્યાએ મળવા ગયો, ઘેર આવ્યો, કલગમાં જઈ આવ્યો અને થીએટરમાં ગયો પણ દરેક જગ્યાએ પેલો એક હોવા વિચાર મનમાં આવ્યા કરતો હતો કે સ્વર્ગમાં, એક જ સ્ત્રી માટે આ બંને બિરાદરો કેવી રીતે ગોઠવણ કરવાના હશે!

હું પધારીએ પડ્યો અને ઊંઘી ગયો. અને ત્યાં સ્વપ્ન ચર થયું:

હું સ્વર્ગમાં પહોંચ્યો હતો. તે ત્યાં એક મોટું રેલ્વે સ્ટેશન હતું. ધણી ટ્રેઈનોની મોટી હોડધામ ચાલી રહી હતી. ગાડીઓ ખાલી થતી હતી અને સાધારણ રીતે ભરચક ગાડીઓ આવ્યા જ કરતી હતી. સેન્ટ થોમસ અહીંના સ્ટેશન માસ્ટર હતા. મારે તેની સાથે વાતચીત થઈ. એ મને લાગણીપૂર્વક ત્યાંની વ્યવસ્થા વિશે બધું સમજાવતો હતો. એ વાત કરતો હતો પણ હું સાંભળતાં અટકી ગયો. કારણકે એ જ વખતે મારી નજર એક સલૂનના બેઠકાનાં બારણામાં ઝડપથી ડોકાતી એસ્ટોનની વિધવા અને રાઉલની સ્ત્રી પર પડી. એ ઉતાવળે પ્લેટફોર્મ પર દોડતી આવી અને બોલી: ‘સ્વર્ગ! ક્યાં છે સ્વર્ગ! આ દેવો આ મારી ટિકિટ.’

અને સેન્ટ પિટર તેની નજીક આવ્યો અને બોલ્યો: ‘આપની ટિકિટ, મેડમ! આપની ટિકિટ બતાવો!’

‘જી, આ મારી ટિફ્ટ.’

‘બરાબર છે. તમે જઈ શકો છો. અહીં જ સ્વર્ગમાં જવાનો દરવાજો છે.’

એને દરવાજામાંથી જતી જોઈને એની પાછળ ધસી જવાની અને ખૂબ પ્રયત્ન કરવા થઈ આવી.

જાને ખબર છે! કદાચ રાઉલ મરી ગયો હશે! અને આ વિધવા સ્ત્રી પોતાના પહેલા અને બીજા પતિ વચ્ચે પોતાની જાતને આવી પડેલી જોશે!

મેં સેંટ થોમસને સ્વર્ગમાં દાખલ થવા વિશે પૂછી જોયું.

‘ધણી ખુશીથી.’ તેણે કહ્યું.

‘એ બરાબર છે. મેં કહ્યું: ‘પણ મારે માન એક કલાક માટે જ જવું છે. સ્વર્ગમાં પરાણે અને રાક્ષસો નહીં. મને પાછા આવ્યા આવવાની છૂટ હોવી જોઈએ. કારણકે સ્વર્ગમાં ગમે તેવી જોડોજવાણીમાં જીવવાનું હોવા છતાં પણ જો મારા નસીબમાં પૃથ્વી પર ચોડાં સુખનાં વર્ષો ગાળવાં બાકી હોય તો તે હું જતાં કરવા માગતો નથી. કારણકે પૃથ્વી પર જિંદગી એક જ વખત મળે છે. સ્વર્ગ તો અમરાપુરી છે, તે તો પછી છે જ ને!’

‘તમે ખાતરી રાખો કે તમે સ્વર્ગમાંથી પાછા ફરી શકશો.’ કહી સેંટ થોમસ મને સેંટ પિટર પાસે તેડી ગયા અને કહ્યું: ‘આ મંદાસયને તમે સંભાળી લો. એને સ્વર્ગમાં એક લટાર મારવી છે અને પાછું આવવું છે.’

‘ખુશીથી પધારો મંદાસય!’ સેંટ પિટરે કહ્યું.

સેંટ થોમસની સાથે હું દરવાજામાંથી સ્વર્ગમાં દૂસરો. શું મોટી દુનિયા! હું સમયસર સ્વર્ગમાં પહોંચ્યો. જતાં જ મેં જોયું કે રાઉલ અને એસ્ટોન પણ આવી જ ગયા હતા અને પોતાની પત્ની તરફ બંને દોડી ગયા હતા.

એસ્ટોન તેના જમણે હાથ પકડીને એમણે હતા તે જોઈતો હતો: ‘જીતી! વહાલી જીતી!’

રાઉલ તો કાણુ આવડું ચોખ્ખીને તાણતો તાણતો જોઈતો હતો: ‘માર્થિ! વહાલી માર્થિ!’

આ સ્ત્રીને બે કિશન નામ હતાં. નવા ધણી કરવાની સાથે તેણે પોતાનું નામ પણ નવું બનાવ્યું હતું. એ ગુલામી સ્વભાવની સ્ત્રી હતી અને લાગણીની મામિકતા સમજતી હતી.

રાઉલ કે એસ્ટોન બેમાંથી એકે પ દીકું મૂકે

તેવા ન હતા:

‘જીતી!’

‘માર્થિ!’

‘હું તો પ્રથમ વારનો પતિ છું.’

‘હું તો બીજા વખતનો ધણી છું.’

‘મારો હક્ક પૂરેપૂરો.’

‘એ મિસ્ટર! આ સ્ત્રીને છોડી દે.’

‘તને કાણુ જોવાયે છે મિસ્ટર! આવતો આવતો હું તને જોજાવતો પણ નથી.’

‘જોજાવતો પણ નથી.’ મને નવાઈ

કારણકે પૃથ્વી પર ન્યારે તે બંને જીવતા હતા તો બંને દિવોદન દોસ્ત હતા. રાઉલ, આ ન બીજા વખતનો ધણી એ તો એસ્ટોનને ત્યાં પાસથો રહેતો. એટલે તો પેલી ગંદી અડવા આ પણ જન્મ દો એ વાત.

અત્યારે તો બંને જણા પૂર મિજાજમાં સામઃ આવી ગયા હતા. બારે બેમરાણ મચાવી દીધી સ્વર્ગમાં જિંદગી બાનંદ મોગવવાની છે પણ જરા કંટાળો ઉપજાવે તેવી એકધારી જિંદગી અને ન્યારે આવો સાધારણ ગણી શકાય તેવો! બંને છે ત્યારે બંને કોઈ એક ગામમાં વાહન-અક ન ચડે હોય, તેમ બારે જિહાવોદ યાવ છે. બાણીથી ધણા માણસો દોડી આવ્યા. કોઈએ ધણીનો તો કોઈએ બીજા ધણીનો પણ લઈ શરૂ કર્યો. જીતી છૂટી થઈ ગઈ હતી. પણ તે જ ખતી નહોતી. રાઉલ કે એસ્ટોન કોઈની સાથે એક સજ્જ પણ ઉત્સાર્યો નહોતો.

સેંટ થોમસ મારી સાથે હતા. મેં તેને ‘તમારે સારી આવું તો અવારનવાર ચતું કરો કાં અમારી દુનિયામાં બે પતિવાળી સ્ત્રી હોય તે સ રણુ બાબત છે.’

‘બરાબર છે પણ વિચિત્ર વાત તો એ છે કે સ્ત્રી મટે બે ધણી લઈ જ પડે છે. સાધારણ તો એવે વખતે પતિઓએ સ્ત્રીને ફરી વખત મેળ થત ન કરવો જોઈએ.’

‘પણ કોઈ વખત જોઈ જ હકીકત હોય બે સ્ત્રીઓ હોય અને એક પતિ હોય તો!’

‘જોહ! એ તો સાવ જુદી વાત થઈ! પ પકડવા સ્ત્રી ઉતાવળી યાવ છે. સ્વર્ગમાં તો

માટે ઓઝો ગાંડીવર યઈ જાય છે.

એ કણે સેંટ થોમસની વાતમાં લગાણ પડ્યું.

રાજામાંથી ઊંચા અવાજ આવતા હતા:

‘પિતા! પવિત્ર પિતા!’

તેમને આ રસ્તેથી અચાનક જવાનું થયું હશે. અને તે ઘોંઘાટ સંભળી આવી યશા.

‘સ્વમ્! સ્વમ્! હું તો આશ્ચર્યથી નેઈ જ રહ્યો.

તે યોગ્યા અને હકીકત પૂછી. દુઃકાણમાં તેમને ખુબ સમજાવી દીધું.

‘જુલુ સાડુ.’ પવિત્ર પિતાએ કહ્યું: ‘આ વાતનો સરજતાથી નિકાલ લાવવો નેઈએ. પોતાના દવા-લાવને કારણે અને પવિત્ર ક્રિસ્ત લાગણીઓને કારણે આ સ્ત્રીને સ્વર્ગની જિંદગી બદલામાં મળી છે. પૂરેપૂરું અને લાંબા કાળનું સુખ મેળવવા માટે તેને દરેક હક છે. આ બે પુરુષોમાંથી ગમે તે એકને તે પોતે જ બંને પસંદ કરે.’

‘પણ, મહેરબાન!’ ઝેરોને કહ્યું: ‘પસંદગી પછી બાકી રહી જાય તે કમનસીબ ખીનનું શું!’

ઝેરોનાના આ વાક્યમાં, એના જીવનકાળમાં પ્રકાશીત મન હતું તે જ હજી સુધી છે તેમ સાબિત નું હતું.

‘લુઓ,’ પવિત્ર પિતાએ કહ્યું: ‘સ્વર્ગમાં ન-ધણિમાત્રી ઘણી ઓઝો છે. તેમાંની એક તેને આપશું. ચાલો, મેકમ્! સમય ન ગુમાવો. તમારી પસંદગી કરી લો.’

જીની પોતાના બે પતિ વચ્ચે મૂંઝી અને હલન-ચલન વગર ઊભી રહી. અને ઝેરોના તથા રાઉલ બંને, સ્ત્રીના હૃદયને પીંગળાવવા માટે ચબ્દો શોધવાની મૂંઝવણમાં અકાળે ને ઊભા હતા.

x x x

‘અરેખર મિત્ર!’ રાઉલે વચ્ચમાં કહ્યું: ‘એ બધી મર્ઝ-ગુજરી વાતો અહીં નકામી છે.....’

‘કદાચ તેમ હશે, મિત્ર! પણ મારા સ્નેહથી અને મારા વિશ્વાસ દિલની વાત કરું તો તે અસ્થાને નથી. મારો વિશ્વાસ તારે આદરપાત્ર હતો. ઘણા માણસો મારી પાસે આવીને ન મનાય તેમ કહી જતા હતા: ‘આ રાઉલ હબ્બો છે પણ જરા સાવચેત રહે. જરા ધ્યાનથી જો તો ખરા એ ખરું છે કે તે તને ખૂબ ચાહે છે. પણ તારાથી પણ એક માણસને તે વધુ

ચાહે છે. ને તે છે તારી સ્ત્રી.’ મેં એવી વાતને કહી દાદ આપી ન હતી.’

‘વિશ્વાસની બાજુમાં તો હું પણ એવો જ હતો મિત્ર! તારા મરણ પછી બ્યારે હું તેનો પતિ થયો ત્યારે પણ આ સ્ત્રી વિરે એવી ને એવી અકવા તો ચાલ્યા જ કરતી. આપણા પેલા મિત્ર શેરીકાઈનું નામ આપીને ઘણા માણસો એવી જ વાતો કરી જતા. શેરીકાઈ! કેવી બેવકૂફી!’

શેરીકાઈનું નામ સાંભળતાં જીનીના મુખ પર લાગણીની એક ચમક આવીને ઊઠી મર્ઝ તે પર મારું ધ્યાન ગયું. પણ એ મેં જ નેહ્યું. રાઉલ તો આગળ બોલ્યો જતો હતો:

‘અને બ્યારે મેક્સિકોની લક્ષ્મણા શેરીકાઈ મરી ગયો અને એના બેકાશર સમાચાર આવ્યાં તો આ બધા ત્યારે મને એક અણુમો ઉપજ કરે તેવો નનામો કાગળ મળ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે શેરીકાઈના મરણથી, ઘણીના મરણના બેઠથી રો તે કરતાં પણ ઘણા વધારે બેઠથી મારી સ્ત્રી રહી હતી. મેં આ કાગળની વાત પણ કરી નથી. શેરીકાઈ માટે થંકા લાડું!’

‘એ શેરીકાઈ કાણ છે!’ પવિત્ર પિતાએ ખૂમ મારી પૂછ્યું. ‘એ શું ત્રીજો પતિ છે? આ બધી વાતોથી હું ખરેખર લુલાવામાં પડ્યો છું.’

‘હેવરે એક જ ચબ્દ, પવિત્ર પિતા! એક જ વખત કહેવા દો. મારા લગ્નને દિવસે એક બહુ સરસ પ્રિયે મને ખાતરી આપી હતી કે દુનિયા પરના લગ્ન પછી સ્વર્ગમાં તમે જ ને જરૂર લગ્નથી નેકારો.’

‘અને મને, પવિત્ર પિતા! ઝેરોને કહ્યું: ‘મારા લગ્નને દિવસે એક ખીશપ-આપ લુઓ એક ખીશપ (મોટો પાદરી)-પ્રિય નહીં પણ ખીશપ-તેમણે મને આના આ જ ચબ્દોમાં એ જ ખાતરી આપી હતી.’

‘લકા ભાઈ! હવે આ મહા મુશીબત ઊભી થઈ! હારે મૂંઝવણવાળી વાત થઈ!’ પવિત્ર પિતાએ કહ્યું: ‘પૂછી પરના મારા પ્રતિનિધિઓ વગર વિચાર્યે કામ કર્યે રાખે છે. પણ મેકમ્! તમે તમારી જાતે પસંદ કરો ને નિર્ણય જણાવો.’

અને પછી એ વિધવા યુવતી ચરમથી અને લાગણીના આવેગમાં બોલી: ‘હે દેવ! જો આપમાં અખૂદ લલમનસાઈ હોય તો મને શેરીકાઈ પાસે [અનુસંધાન પાન ૭ મે

કુટુંબના દરેક સભ્યને રચે તેવાં બે નવાં જ પ્રકાશનો.

સર્પયજ્ઞ

[રસપ્રદ પુરાણકથા]

લેખક
મયૂર

દેવકુસુમ

[મનોરમ દેવકથાઓ]

લેખક
પારાશર્ય

પૌરાણિક કથાને બાળકો સમક્ષ રસપૂર્વક કહેવાના પ્રયોગમાંથી આ નાના પુસ્તકનું સર્જન થવા પામ્યું છે. એ લખાઈ છે પણ બાળ-શ્રોતાવર્ગને ધ્યાનમાં રાખીને જ; એટલે રજૂઆત, ભાષા, વાર્તારસ એ સૌ બાળમાનસને ગ્રહણ કરવામાં સુલભ થઈ પડે તેવાં સાદાં, સીધાં, ને નિર્દોષ છે. આ પ્રસ્તિકાનું કદ પણ બાળજગતને ગમી જાય તેવું નાનકડું છે. બાળકો માટે આકર્ષક સાદું, પૌરાણિક કથાવસ્તુવાળું, બોધાત્મક અને ગ્રેરક સાહિત્ય સાદી શૈલીમાં રચવું તે નાનાં લેખકોના બેલ નથી.

સંદેશ ૧૫-૩-૪૫

કિંમત ૧ રૂપિયો

પુરાણમાંથી નાનો એવો કથાપ્રસંગ ચૂંટી, તેને આધુનિક જમાનાને અનુકૂળ થાય તેમ પોતાની કલ્પનાના રંગે રંગી, તેમાંનાં દૈવી પાત્રોમાં ક્યાંક ક્યાંક આપણા માનવભાવોનું આરોપણ કરી, 'વિદ્વંસ' તેમજ લોકસમાજ સમક્ષ રજૂ કરવાના પ્રયાસના ફલરૂપે 'દેવકુસુમ' ની આરે, નાનીમોટી રંગબેરંગી તેમજ ખાટીમીઠી પાંદડીઓનું અવતરણ થયું છે.

આરે વાર્તાઓમાં શ. પારાશર્યનું પ્રાવીણ્ય નામની છતાં ઉત્કૃષ્ટ કલાકૃતિને પામેલ 'મૃત્યુ' વાર્તા-કલાનીમાં વધારે રહેલું છે. પ્રસંગોચિત ધીરગંભીર ભાષા-શૈલી, કથાનો સતત વહેતો પ્રવાહ, વર્તાતાનું સંકુલપણ, મૃત્યુનું સમરેખ કરુણાભર્યું ચરિત્રચિત્રણ અને અર્થ-વાહી વાર્તાલાપ-આ સર્વથી વિશ્વપિતં નાની એવી 'મૃત્યુ' કલાની કલાકૃતિનો ખેનખન નમૂનો બની રહે છે. આ વાર્તાઓ શાળાઓમાં કિશોરોને રસપ્રદ સાહિત્ય પૂરું પાડશે.

કુળવણી-પત્રિકા : ૨

કિંમત ૧ રૂપિયો

સરસ્વતી સાહિત્ય શ્રેણી

: સુખ્યવિકેતાઓ :

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર
પુસ્તક-પ્રકાશક અને વિકેતા
દાણાપીઠ : ભાવનગર



બા ૨ તી સા હિ ત્ય સંઘ
ચા. બો. નં. ૬૭૮, મુંબઈ - ૧
ચા. બો. નં. ૭૩, અમદાવાદ

અવસાન પામેલાં લુવન પુત્રની વાતો દ્વારા દિલાસો શોધતા લખમણે આખરે

કોઠો ઠાલવ્યો

લેખક
ગિરીશ

વૃરસાહે આખો દિવસ પોરા ખાધો ન હતો. સંધ્યાટાણા પછી માંડ મેથરાન ચાક ખાવા રોકાયા હોય એમ લાગતું હતું તોય ઝીણી ફરકર બીના રસ્તાઓને બીના રાખી રહી હતી.

મેથલી રાત જામી હતી. સામાનવ વાત્સાલ્ય તો મધરાત જેવો સુતકાર પથરાયો હતો. સુધરાઈના લીંઝળીના દોવા પાણીવાળા રસ્તા પર પોતાના ચમકતા તેજનું ઝાંખું પ્રતિબિંબ પાડી રહ્યા હતા.

આવે ટાણે બનરના પદમચોકના ઘોડાગાડી-મથક પર બે ઘોડાગાડી કોઈએસારુની વાટ નેતી લીધી હતી.

ગાડીઓ પાંખે પાંખે લીધી હતી. લુવન ગાડી-વાળો લવાન પોતાની ગાડીમાંથી ઝડપથી ઊતરી ખાલુની ગાડીમાં લરાયો અને બીડી સળગાવી, લખમણ પોતાની ગાડીમાં સતમૂન બેઠો હતો તેને પછુ એક બીડી સળગાવી આપી.

‘હાહા! હાહો! હવે તમેલા બેગા થઈ જઈએ કોઈ ફરકતું નથી.’ લવાને બીડીની ઘૂંટ સેતાં કહ્યું. કોઈજ સાંભળતું ન હોય તેમ લખમણ સળગાવેલી ડી હાથમાં રાખી બેઠો હતો તેમજ બેસી રહ્યો.

‘કેમ હાહા, એકે ચચા?’ લવાન બોલ્યો.
‘તે પછી ગોવિંદાની વાત પૂરી સાંભળો!’ લખમણે વિચારતંદ્રામાંથી જાગતાં પૂછ્યું અને અરધી સળગી ગયેલી બીડીની ઘૂંટ લીધી.

‘દરિપતાલમાં પહેલું ઈ પહેલાં તો ગોવિંદાના રામ રમી ગયેલા.’ એણે આગળ ચલાવ્યું, પછુ ત્યાં તો છત્રી ઝોઢી કોઈ બેસારુને આવતું નોંઈ જલંગ મૂરી લવાન લખમણની ગાડીમાંથી ઊતરી, લાકડે કરાવી, ડચકચ કરતો, પોતાની ગાડી હાંકી ગયો.

લખમણની વાત અપૂરી રહી. તે એકલો પક્ષો. પચાસ-પંચાવન વરસની ઉંમર દૂગણું, જોખલું અને તવાઈ ગયેલું શરીર. બંધાણને ટેકે ટેકે ગાડીના બેલામ પર ઘોડાને જિવાડતો અને બટકુંક રોટસો તથા ચાના પાંચદસ રૂપ પર જિંદગી એચતો લખમણ પાછો વિચારમાળામાં અટવાઈ ગયો.

અરધીક કલાક એમ વહી ગઈ.
‘માણે ભારે કરી!’ કહેતો એ ફરી નાચ્યો અને દૂરથી કોઈકને પોતાની ગાડી લાણી આવતું જોયું.
‘એલા હાલ નોઈએ. આ પાસેની શરીમણી અમારા દેવચંદાદાને ઘેર પહેંચાડી આવ.’ અને

લખમણની ગાડીનો પરિચિત હોય તેમ એ આવનાર અંદર ચડી બેઠો. ગાડી એના ધર આગળ આવી બીબી.

દેવચંદાદા ગાડીમાં બેઠો. ગાડીવાળા લખમણના હાથમાં ચાર-છ આના મૂકતાં ધરવાળાએ કહ્યું:
‘દાદાને બરાબર ધરે પહેંચાડી આવજો.’

લખમણ દેવચંદાદાના ધરને ખાણીતો હતો. એણે એ ખાલુ ગાડી વાળો.

‘એલા, એણી કાર નહિ. જરા ફૂલગલીમાં લઈ લેતો.’ અંદર બેઠેલા દાદાએ કહ્યું. લખમણ રસ્તાના ગારા ખૂંદતો ધીમી ગતિએ ગાડી હાંકી રહ્યો હતો તેણે આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું: ‘ફૂલગલી કાર? અહારે! તમારે!’

‘હા, હા, ઈતારે શી પંચાત! અને માળા! આ રીતે છું મને મળસ્કે બે ટેકણે નહિ લઈ નહ. જરા હાંકતે ઝડપથી લાઈસાંબ!’ મિત્રજ, મીઠાચ અને નરમાસના મિશ્રિત અવાજે અંદરથી કહ્યું. લખમણે ચાણક વીઝ્યો.

‘હેં શેક! મારા ગોવિંદાની વાત સાંભળો ને! તમારા લાઈસાંબ કુબેરખાપાની ઈ મોટર હાંકતો. આજ સવારે ગોવિંદો પાછો ચયો!’ લખમણ હેવાની વાત કોઈને પછુ કહેવા માગતો હતો.

‘તે ઈ ગોવિંદ તારો દીકરો ચાય? હરામખોરે ભારે કરી! માળાએ મજબ કર્યો! પોતે ક્યારાઈ મૂવો ઈ તો નાચે કીક પછુ અમારા કુબેરભાઈની મોંઘી મોટરના કુચ્છેકુચ્છા હિઝારી દીધા! હમણાં જ કુબેર-ભાઈએ સુબંધથી મેંગાવેલી. આપણા ગામમાં એવી મોટર કોઈ આગળ નેવતી. માણસો પછુ બેઠકાર ચાય છે ને!’ લખમણની વાત અંદર રહી પછુ દેવચંદે એકધાસે આવું બહુ કહી નાખ્યું. અને ફૂલ-ગલીમાં ધારેલું સ્થળ આવતાં તે ગાડીમાંથી ઊતરી ઝપાકબેર એક ધરમાં પેસી ગયો.

‘એ...ઈ ગાડી! પદમચોક’ એટલું બોલતાં ત્રણ મવાલી લુવાનિયા લખમણની પાસી ગયેલી ગાડીમાં

ધૂસી ગયા. લખમણ પશુ વળતાં ચે બાકું જવું એ સંતોષે પદમચોક બણી પાછો વળ્યો.

‘આપણા ત્રણેમાં આજ તો હું ખાલ્યો. મને...’

‘હવે લે રાખ! તું રોતો? અમે! હે’ બઈ!

આપણે કેટલા શીશા ખાલી કર્યા અને...’ ગાડીમાં બેઠેલા અંદર અંદર વાદ વદતા હતા. એમના અવાજ લયકતા અને ધોધરા હતા. ‘પશુ એણે સાજો ગોવિંદો આપણી દારે ન આવી શક્યો. માણો દીવ્યોને હાંકતો હતો એમાં કચરાઈ ચૂ્યો! આપણી-ચાર બંજારીની નોડી વૂટી પડી.’ લખમણે અંદરથી આ સાબણું કે તરત જ પૂછ્યું: ‘તે હે’ બાઈ! તમે ગોવિંદાના બાઈબંધ? તમે-એને ઇસ્પતાલ ભેગો કર્યો હશે કાં? મને બધી વાત તો કરો.’

લખમણ જાણે કે આજે ગોવિંદાની વાત કરવા કે સાંભળવાની લત લઈ બેઠો હતો.

‘કાણુ લખમણ કહી! અરે, અમે તો ઊંધતાંતા હોટલના બાકા પર. ઊંધ્યા ત્યારે લખીએ વાત કરી. ગોવિંદો મને તેવો તો ૫ એનું મૂલ નો થાય. બાંખ્યાનો મેરુ.’ એમ જવાબ આપતા ત્રણે જણુ ગાડીમાંથી ફરી પડ્યા. પદમચોક આવ્યો હતો.

લખમણ પાછો ગાડી-મથક પર આવી ઊભો. રાત પડતી હતી અને વરસાદ સાવ બંધ પડ્યો ન હતો. લગભગ ખાર થયા હશે. ચાંદિલું શરીર, અસ્વસ્થ મન અને જોખલી ગાડી લઈ લખમણ તળેલા તરફ દાંધ્યે.

‘હાલો, બાપા! તમેલા બણી.’ એ બજબો અને ઘોડો પશુ જાણે એ સમજ્યો. હોય તેમ, પોતાનાં દુર્બળ પગલાં લપસણા રસ્તા પર મડતો, તમેલાને માર્ગે ચાલ્યો. તળેલો ઘોડોક છેટો હતો. વરસતા વરસાદમાં એણું બીજવાય એટલે લખમણ ગાડીની અંદરની બેઠકે બેઠો બેઠો લગભગ સંભાળતો હતો.

‘કાલ સવારે જઈ કુંવરને તો ખચર કરું. ખચાડીને બહુ દુખ થશે. એકનો એક બાઈ!’ ગાડી હોલતી હતી અને એ બજડતો હતો.

ગાડીવાળા લખમણનો ગોવિંદો દીકરો થાય. બાપડી બે છોકરાં મૂકીને મરી ગયેલી. ગોવિંદો દીકરો ને કુંવર દીકરી. કુંવરને પરણ્યા સાસરે મોકલી હતી. બે ગાઉ છેટે એક ગામડામાં તેનું સાસરું હતું. અને ગોવિંદો આઠ-દસ વરસનો થતાં ઘોડાગાડીના કાઈ કાંઈનાર ભેગો છોકરો તરીકે રહી, પછી મોટો

થતાં મોટર હાંકતાં શીખ્યો હતો. બાપ ભેગો બે છબો નહિ. બ્યાંત્યાં ભેટે ખાઈ સારું રહેતો, નાટક-સિનેમામાં રખડતો, બીડીઓ ફૂંકતો, અને લલકી-સોજતમાં લલકે સ્વચ્છ પંથુ ચડી ગયો હતો.

‘ગોવિંદા! બાપા, આ તારી સારુ ખમીસ.’

‘ગોવિંદા! બાઈ, આ તારી સારુ પછેડી.’

‘બાઈ! આં તોરે ખાવા લાડવો.’

એમ કહી લખમણ, ગોવિંદાને ગોતી ગોતી, એક અથવા બીજી વસ્તુ તેને પહેંચાડી આવતો.

‘કોહો પંથું છે ને સાવ! ઈ બધું ભારી સારુ શું કરવા લાવતો હશે?!’ બાપે આપેલું લઈ લેતાં ગોવિંદો મણુમણુતો.

બાપ રાજી થઈ પાછો ફરતો.

x x x

ગોવિંદાની મોટરહાંકણી બારે વખણાતી. લખણું જ સહેરના લક્ષ્મીપુત્ર કુમેરશેઠે પોતાની નવી નોકર મોટર એને સોંપી હતી.

અને આજ સવારે એ જ નવી મોટર, બજરમાં અચસ્કાત થતાં બાંબીને સુકો થઈ ગઈ હતી. ગોવિંદાની જોપરી વૂટી ગઈ હતી, અને હોરિપટલ પહેંચે પહેંચે ત્યાં તો એ શુજરી ગયો હતો.

કે સાંજે લખમણને વાત મળ્યા ત્યારે ગોવિંદાની રાખ રમચાનમાં ઊડતી હતી.

એક કલાક રોષકંઠળી સંખ્યાટાણે એ ગાડી-મથક પર આવી ઊભો - ઘોડાનાં ચારાચંદી પૂરતું કાંઈક બાકું લાજે એ માટે.

એ તળેલે પહેંચ્યો. ગાડી છોડી. ઘોડાને તળેલામાં ખાલે બાંધ્યો. ચારાની એક-બે પૂળા આણી હતી તે પશુ ઘોડાને નીરી.

તળેલો મોટો હતો. ઘણા ગાડીવાળા એમાં ઘોડાને બાંધતા. સૌના ઘોડા ધાસ-ચંદી ખાતા હતા અને ગાડીવાળાઓ જેમ આવે તેમ આડો પડીને બહારની એસરીમાં ધોરતા હતા. લખમણે પશુ એક ઠેકાણે લખાવ્યું.

એને ઊંધ આવી નહિ. એનું મન આજે અંધધું બન્યું હતું. એને રડ્યું હતું. એને દિવાસો નેઈતો હતો એને કોહો ઠાલવવો હતો.

પાસે સતેલા ગાડીવાળા વલાએ પડ્યું ફેરવ્યું. ઘોડી વારે તે ઊભાક બેઠો-થયો અને માથા પાસે

પડેલી માટલીમાંથી પાણી પીવા પવાહું કરવા હાથ લખાવ્યો. ત્યાં લખમણે કહ્યું: 'વલા ! ઈ તો ખાલી છે. લે હું તને પાણી લાવી આણું.' અને એણે વલાને પાણી લાવી પાડ્યું.

'તો વલા ! સાંભળ્યું ને ? ગોવિંદો શુભરી ગયો. મને તો મોં જોવા પે ન મળ્યું. એની હારે દવાખાને ગયેલો વેલો મને એનાં લોહીનાળાં લૂગડાં આલી ગયો. તારી હારે જ લીધું તું ઈ ખમીસ એણે પહેરેલું. જો આ પોટકી.' અને એણે ઓશાંકિ મૂકેલી પોટકી વલાને ખતાવવા હાથમાં લીધી પણ વલો તો પાણી પી પાડો ઊંઘમાં પડ્યો હતો અને નસકારાના ધોર ખોલાવતો હતો.

લખમણ મૂંઝો પડ્યો રહ્યો. એને ક્યાંય ચેન પડતું ન હતું. રાતના દોઢ-બે યમા હશે મે મોળો પડ્યો હતો.

લખમણ ઊઠ્યો. એ પોતાના ઘોડા પાસે ગયો. ડૂબળે દેહે સ્થિતપ્રઘની જેમ લખમણના ઘોડો ઊભો હતો. ગમાણમાં પડેલાં ઘાસ-ચારાનાં બે-પાંચ તરખાં ગોળાં કરી લખમણે ઘોડાના મોંમાં દીધાં: 'ખા પહા ! ખા, આટલું તો આટલું. હું ચે ધરડો ને તુ ચે ધરડો. ગોવિંદો શુભરી ગયો. તે દી તને ધમારીને એણે કેવો હળવો ફૂલ કર્યો હતો ! ગોવિંદો કાંકે દી આપણા ટસરડા મુકાવત પણ ઈ તો હાલી નીકળ્યો આપણી પહેલાં ! ભગવાન પણ છે ને ! ખાપ પહેલાં દીકરો ! જેવી તારી મરણ ! બીડિયા.' અને એણે અંધારામાં ફરફરતી, પાસેના બીડલજન મહાદેવની ધન લાણી જોયું. થોડી વારે પાડો ઘોડા તરફ ફરી

ગમડવા લાગ્યો: 'કુબેરોકની નવી મોટર ગોવિંદો હાંકતો હો-નથી નકોર, હા, ઈ હાંકતાં હાંકતાં ઈ ખપી ગયો...'. અને 'પછી ભાંગીતૂટી, જે કચની એણે અત્યાર સુધીમાં ખણી હતી તે બધી ઘોડાને કહી પોતાનો ફેડો હાલવ્યો ! માણસને ક્યાંક તો ફેડો હાલવવા કેટલું જોઈએ ને ?

[ચંખાવની નવલિકાનો અનુવાદ

સ્વપ્ન

[પાન ૩૮નું સાંધણ

જવાની રગ આપો, જે માંરી કાખી બાણનાં દૂરનાં વાદળમાં ઊભો ઊભો પાએક કલાકથી મારી સામે સંકેત કર્યા કરે છે.'

મેં નજર ફેરવી જોયું તો તે વાદળમાં ઊભો ઊભો રંગીસો શેરીકાર્ટ લારે ઉત્સાહથી સહિતિક અભિનય કરતો હતો. બીજો મિત્ર શેરીકાર્ટ ! હું ફરી કહું છું કે આ ફૂટડી અને ચાલાક સ્ત્રી મારા બધા મિત્રોને મુખી કરી શકે તેવી જ છે-અનંતકાળ સુધી-આ દુનિયામાં અને પછીની દુનિયામાં પણ !

'તો શા માટે મને તે તુરત જણાવતી નથી ?' પવિત્ર પિતાએ કહ્યું: 'આથી હવે બધી બાબતનો નિવેરો આવી ગય છે. જ્યારે તું એક લક્ષી કિથન બાઈ તરીકે દુનિયામાં રહી છે ત્યારે સ્વર્ગમાં તને સુખનો જીવનકાળ મળે એ જ માત્ર મારી ઇચ્છા છે.'

અને એ જ ક્ષણે હું અચાનકે જાગી ગયો.

અનેક રોગની એક જ દવા જીવનધારા

કોલેરા, સંત્રહણી, શરદી, હાથ, પગ, માથું તથા બદનનો દુઃખાવો, પાણીવિકાર, સંધિવા, અશક્તિ, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાત-દાઢમાં કળતર, ઝેરી કંબ, પ્રેદર, પ્રમેહ, મોઢાની દુર્ગંધ, પેટની ચૂંક, ચળ, પેટ-પેદનેા દુઃખાવો, અમુંચું, દરેક જાતના તાવ, ઘાં પડવો, લોહી નીકળવું ઇત્યાદિ અનેક જાતનાં દરદોમાં તેમજ રેવે, રતીમર તથા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિંમત મોટી બાટલી રૂ. ૧૫૫, વચલી બાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની બાટલી રૂ. ૦૫૫ ચો. જુડું. દરેક ઢેકાણે વેચાય છે.

રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નંબર ૩૦૨

જે. એન. શેકના-નડીઆદ

જેમાં ભેરિયો ગારુડી લિખારી બની સગઈની ઘેન તગઈનાં પારખાં લેવાં નીકળે છે

સંગઠ સંગાર

લેખક
મધૂર

ભેરિયે તો ડરે જઈ કરીને પીળાં પીતંબર ઉતારી નાખ્યાં છે ને 'વરવો વેળ લીધો છે, આખે ડિલે લીરાલધરા ને ગાલા' વીંટલા છે. માથે ચીંચરાં ખાંખ્યાં છે, સાત યીગા-વાળા પછેડીમાં માથું જર લીધી છે. ને સગઈની બહેન તગઈને ખાંડિયિયાં ધાન ખંડાવવા લિખારો હાલી નીકળ્યો છે.

‘એ બા! અમારું આટલું ધાન ખાંડી આપો ને. અમારાં હોરુકાં બૂબે ટળવળે છે.’ લિખારે તો તગઈને દરબાર બીખની રેલ નાખી છે.

તગઈને ઘેર તો આખા રાજતો ઇજરા. બધી વસ્તીનાં ધાન એને ખાંડિયિયાં ખંડાય. ખાંડિયિયા-નો કાંઈ આરોવારો નથી. હારની હારો હાગી ગઈ છે. લોહા લોહા જેવા મજૂરો હાથમાં લક જેવાં સાંબેલાં ઉપાડી ધાન ખાંડી રવા છે. ધુઆકધુઆ ધુઆકધુઆ ધુઆકધુઆ ધનકારા આડે કાને પશું સંભળાતું નથી.

તગઈને દરબાર માથુસનો મેળો ક્યાંઈ માતો નથી. કાકને પાલી જર ખંડાવતી છે. કાઈની પાસે માથું છે તો કાકે વળી પાંચ માથાનું પોટકું ઉપાડું છે. સવાર સંવારના રંગી રીયા છે તો ય કાઈનો આરો આવતો નથી.

ભેરિયો તો ટોળામાં કાણી લગવતો જાય છે ને મારગ કરતો જાય છે. ‘એ બા! મારું આટલું ધાન ખાંડી આપો ને.’ કહેત કહેતો તે આગળ હાલ્યો જાય છે. મેદની તો એને નેઈ નેઈને હસે છે. જત જતની બોલીયું કરે છે. ‘ઓહોહો! આવ્યો છે ને કાંઈ થોડે ચડીને!’

‘એના મનમાં તો એમ જ હશે કે તગઈએ ધાનનું સદાવત માંડ્યું છે.’

‘એને મારગ લી મારગ. એ તો તગઈનો કાક સગલો મહેમાન થઈને આવ્યો છે.’

‘એનાં દરહથુ તો જુઓ; કિયા કરીગરે એની આ કાયા કંઠારી હશે! ને કિયા લરમાએ એને આ કરિયાવર આપ્યો હશે!’

‘હશેને કાક કાનેશરી વિક્રમનો દીકરો.’

ને માનખ્યો ખડખડ ખડખડ હસી પડે છે.

ભેરિયો તો મારગ કરતો કરતો દરવાજને મોઢે આવી જાતો છે. ‘એ બા! મારું આટલું ધાન ખાંડી લો ને. હોરુકાં બૂબે ટળવળે છે.’

ધુઆકધુઆ ધુઆકધુઆ ધુઆકધુઆ. ખાંડિયિયામાં સાંબેલાં પડી રીયાં છે. પજો બોલ સંભળાતો નથી;

કાઈને ધડીની નવરાચ નથી.

દરવાણીએ આઠ હાથ ધર્પા છે. મેતાંએ કદાર એકાથી છે. બંધા ગોઠીરો કરે છે: ‘એલા કયાં ન છે! એલા કયાં જ છે?’

પણ ભેરિયો તો કાઈને ગાંઠતો નથી. વાટ જોતે નથી, વગત પૂછતો નથી ને જઈને એક ખાંડિયિયામ ધન દઈને જર ધનકાવે છે.

ખાંડિયિયાનો પાળિયો તો ભેરિયાની સામું જો રહે છે. એની આંખે રંગ ચડી આવ્યો છે, એને સાંબેલું લોચું કહ્યું છે. ‘એલા લિખારડા! પૂછતો નથી, માછતો નથી ને આવીને આ જર ધનકારી જોતો નથી અંદર જર પડી છે તે! તારા બાપને માલ હશે કાં!’

ભેરિયો કહે છે: ‘લિખારાને વળી બાપનું શું? પરબાપનું શું? એને તો બીખમાં જે મળે એ બધું પોતાનું ‘તો તારે આ જર એળવી જવી હશે!’

તો કે ‘એમ માનજે ને બા, કે બીખમાં દીધી’લી.

‘સાંબેલાં ઉપાડી ઉપાડીને જીવ અમારો નીકળ જાય છે. ને હાલી નીકળ્યો છે મફતનો માલ ખાત.

‘તને બળ પડતું હોય તો લાવને ભાં, તારૂં સાંબેલું. હું મારી મેળે બે ટાચ ખાંડી લઈશ. મારે પંડ કાંઈ થોડો જ બસાઈ જવાનો છે.’

પાળો જોતજોતો રહી જાય છે ને એના હાથ માંનું સાંબેલું જઈને ભેરિયાના હાથમાં પડ્યું છે.

ભેરિયે તો લઈને સાંબેલું ખાંડિયિયામાં ધુઆ કાબ્યું છે. ધુઆકા ચાતામાં તો બધાય પાળાના હાથ માંથી સાંબેલાં વફટયાં છે. વફટી વફટીને એ તે નાધારા બની જાતો છે. નથી કાંઈ આધાર, નથી કાં આશરો. ભેરિયો સાંબેલું ખાંડિયિયામાં નાખે છે ને સાંચે બધાં ય સાંબેલાં ખાંડિયિયામાં પડે છે. ધુઆકધુઆ ધુઆકધુઆ ધુઆકધુઆ ધનકારા થાય છે. ખાંડિયિયાં જર ખંડાય છે ને બધા પાળિયા તો આગવા જ

જાલા છે, દીવીના આકાશની જેમ.

સહુ વિભાસણમાં પડી ગયા છે. એક તો અચ-
રજ થાય છે ને બીજી હાથની માથે બે છે.

પાળિયો કરગરે છે: 'ભાઈ પરદેશી! તારી કળાનો
કાંઈ પાર નથી. પણ મને મારું સંમિલન પાછું દઈ
દે. હું તારી મર ખાંડી દઈશ.'

તો કે 'તારે તે ધાન ખંડાય એનું કામ છે કે
સંમિલનનું કામ છે? તારે તે ભાઈ રોટલાનું કામ
છે કે ટપટપનું કામ છે? એલ્યે એલ્યે ધાન ખંડાય
છે, પછી હાથની ચળ ભાગવા શીદને ઉતાવળો
થા છે?'

પાળો કહે છે: 'પણ મારા વાંસામાં સળવળાટ
થઈ રીયો છે ભાઈ. વળી પાછા કારડા પડશે.'

તો કે 'આકુડો આકુડો કાંઈ મારે ખરે?
તારા શોકને તો ધાન ખંડાય એ જ નેવે છે ને?'
'બેગી બેગી અમારી કાયા ચે ખંડાય એની
એને ચીવટ છે.'

'તો કે એવો કંટો તારો શોક છે?'

'એવી અનેસી અમારી શોકાણી છે. આ ખાંડણિયે
તો તગઈ સંગારનો ઈન્દ્રો છે.'

તો કે 'સગઈ સંગારની બહેન તગઈ સંગાર?'

'ભારે કામભૂટ્ટી છે ભાઈ. હાથમાં કારડો લઈ
ફેરે છે ને પૂજ્યા-ગાછ્યા વિના સખોડે છે. અમારા
તો બરડા ચીરી નાખ્યા છે રાંડો.'

કહેતકહેતામાં તો તગઈ સંગાર ત્યાં આવી
પહોંચી છે.

પૂરા પાંચ હાથ જાંચી કાયા છે. ડિલે મેદનો
કાંઈ પાર નથી. મોહું જાણે વંતરવેતાલે ધડી આપ્યું
છે. ને માથે વાળનો ઝુંડો જાણે ખજૂરીને પાન
આવ્યાં છે. અંગ ઉપર વસ્તરમાં વસ્તર એક ધાધરો
પહેવો છે ને એનો ચ કહેટો વાળો છે. જાતીએ
મણ મણના લખાયા વળગાયા છે ને ઉપર તાણીને
કસો બાંધી છે જાણે કે જીંદને માથે પલાણુ નાખ્યું
છે. હાથમાં મીઠાનું પાણી પાંધેલો કારડો છે. અવળ-
ચંડાઈનો કાંઈ પાર નથી. વાંક નેતી નથી, યુનો
પૂજતી નથી, જે સામું મળ્યું એના વાંસામાં ફેડાફેડ
ફેડાફેડ કારડા મૂડે છે. એને કારડે જ એની હાંકિ
બોલે છે. મોહાની મોળ ઉતારતી ન હોય એમ
ગાળોનો વરસાદ વરસાવે છે. બાપબોતર સારો રાખે

જાણે શીખી જ નથી.

સાસઘાટ કરતી એ તો બેરિયા પાસે હાલી આવી
છે. નથી કાંઈ પૂછતી-ગાછતી ને ફડ કરીને પાળિયાના
વાંસામાં કારડો સખોડે છે.

પાળિયો તો બચાડો બેવડ વળી ગયો છે. એના
વાંસાની ખાલ જાપડી ગઈ છે.

બેરિયાની આંખ ફાટી ગઈ છે. તે બોલી જોડે
છે. 'અરેરે શોકાણી! તું તે કસાઈ છે કે ધાણુ છે?
બચાડો ધાન ખાંડીને અધમુઓ થઈ ગીયો છે ને
ઉપર ભત્તા કારડા માર છે?'

તગઈ તો હજી ધૂંવાંધૂંવાં છે. બેરિયાનો શબ્દ
એને કાને પડતો નથી. એ તો લવે છે: 'હરામનાં
હાડકાં થઈ ગીનાં છે. ધડીક આધાપાછા થયા કે આ
સંમિલનાં હેડે મૂક્યાં છે ને આ વાતે વળગ્યા છે. પણ
ખબર નથી વાંસા ફાટી જશે.'

બેરિયો વળી કહે છે: 'તારે તે આંખ છે કે
ફાંકાં શોકાણી? બચાડાએ સંમિલનાં હેડાં મૂક્યાં હોય
તો ચ મારે ને ન મૂક્યા હોય તો ચ મારે? તારા
તો હાથ જ ચળવળતા લાગે છે.' બેરિયા તગઈની
સાથે વાંદે ચડે છે.

સંમિલનાં તો કચારનાં સહુ પાળિયાના હાથમાં
પહેંચી ગયાં છે. હુબાકહુબ હુબાકહુબ હુબાકહુબ. ધાન
ખંડાયે જાય છે.

પાળાને મૂકીને શોકાણીએ બેરિયાને લીધો છે.
ધડીક તો એ એની સામે નોંદે રહી છે: 'કાણુ છે
તું, ભામટા! આખું ગામ દરવાજા બહાર જાયું રહે
છે ને તું અંદર હાલી નીકળ્યો છે તે કાંઈ ને પૂછ્યું-
ગાછ્યું?'

તો કે 'કાને પૂછું-ગાછું? રોકવાવાળો કાંઈ
સામે મળ્યો હોય તો ને?'

'તે દરવાણી બધા ક્યાં મરી ગયા?'

તો કે 'અહાંથી ગયા હશે તે તો મોતમાંથી
છૂટશે, શોકાણી. આ બચાડા અહાં પુરાણા છે એનો
જ મરવા વારો છે.'

'ભારે કાંખરો લાગે છો એલા તારે અમારી
પંચાતમાં પડવાનું કાંઈ કારણુ?'

તો કે 'પંચાત તો તે જામી કરી શોકાણી! હું
તો જાનો જાનો ધાન ખંડાવતો તો.'

નીકળ બહાર.

તો કે 'મારું આટલું ધાન ખંડાઈ રહે પછી નીકળું.'

'પૈસા-પૈસા આપ્યા કે બસ હાલિ, આવીને ખાંડણિયામાં ધાને ધબકાવી દીધું?'

તો કે 'તારા મેતા તો ખચાડા બહુ દાનસ્તા. કહે કે અમારી શેઠાણી તો ભારે દાનેશરી. ભગત-બિખારનો દોકડો વ નો લે.'

'કહે જ ને મારા રાયા. મેં તો અહીં ધાનનાં સદામત માંજાં હશે કં! ક્યાં ગયા મારા રાયા? આજ તો પાર જ પાડી દઉં.'

તો કે 'આજ તો હવે હાથ આવી રીયા. માંક બંધીખાનેથી છૂટ્યા છે.'

'એલા બિખારા! તારામાં એટલી રાઈ? મારા માણસને તું ભગાડી મૂકે?'

તો કે 'હું શું ભગાડીશ, શેઠાણી? તોડાવી તોડાવીને લાગ્યા છે. કોરડા કાને સારા લાગે?'

'તું હવે જ છ કે નહિ?'

તો કે 'આટલું ધાન લઈ લઉં પછી જાઉં.'

'ધાન હવે મળી રીયું.'

તો કે 'એ તો ભગત-બિખારાનું ધાન, ખેડત-નો માલ. તારાથી ઝાળવી ન લેવાય શેઠાણી!'

'તે અહીં તારે માટે ધાન ખાંડતાં હશે! ખજર નહિ હોય. હાથમાં છોડા પડે છે ને અંકોડે અંકોડા નોખા થઈ જાય છે.'

તો કે 'એમાં જ આ કાપા લખડી પડી છે, શેઠાણી!'

તગઈ તો એવી ખિન્નણી, એવી ખિન્નણી. એને રોમે રોમે લાય લાગી છે. એની આંખોમાં લાલ દોરા ફરી નીકળ્યા છે. આટલો અમથો બિખારો એની સામે ખોલી કરી જાય! એણે એક હાંક મારી: 'એલા ક્યાં મરી ગયા બધા?'

બેરિયો તો ખડખડ હસે છે: 'બચાડા ક્યાં સુધી જીવતા રહે? કાંઈ થોડા કોરડા પડે છે?'

'તો તું જે એની ભેગો સોડી જા. તને વ ખજર પડે કે મળીતી.'

તગઈએ કોરડો ફેરવ્યો છે. બેરિયાના વાંસમાં પડે એટલી જ વાર.

પણ ત્યાં તો બેરિયો વળી ખડખડ હસી પડ્યો છે. 'રાયા હસ છ શું? કાંઈ ને નાખોળામાં લાવ્યાં?'

તો કે 'આમાં હવે લાંકણું શું રહ્યું છે? તું જ તારી આંખે જોઈ લે ને.'

તગઈના કાપડાની કસ તૂટી ગઈ છે. એના અંગનાં લાંકણુ દૂર થયાં છે. તો વ એને ભોંકામણુ નથી. એ તો કહે છે: 'મારે વળી વસ્તરના વગજાં શા? આ તો અંગ આડા હાંકે નો ચડે એટલે આટલો લાંકાદુખો કં. આ લે તારે જોતાં હોય તો તું લઈ જા.'

એણે તો વસ્તર લઈને બેરિયા ઉપર ફગાવ્યા છે. બેરિયો તરત ચેતી ગયો છે. કામરુદેશની કામિનીએ એની વિદા અજમાવી છે. વસ્તર બેરિયા ઉપર પડે એટલી જ વાર. તરત જ નરમાંથી નારી થઈ જા. પણ બેરિયો લખણુરોનો એકો હતો. એ કાંઈ એ તગઈથી માંન્યો જાય એમ ન હતો. એણે તો વસ્તર અદરથી પાછાં ઉડાડ્યાં છે. 'તને ભોંકપ નથી શેઠાણી પણ અમને શરમ આવે છે. અમારો તો ભગત બિખારનો અવતાર. ધરધરનાં આંગણાં ખૂંદી વળીએ અમારાથી નવજો નારી નો નીરખાય. અમારે બિખારીનો ધરમ જાય. લે મારાં દીધાં તું પહેરી લે.'

કહેતકતામાં વસ્તર તો પાંખાં તગઈને ચોઈ ગયાં છે. ચોઈ ગયાં છે ને તગઈ સંગારને આંખે ડિંકાળો બળતરા હાંલી નીકળી છે.

ને તગઈ સંગાર ચેતી ગઈ છે. આ કાંઈ કાલ કાલોમૂલો ભગત-બિખારો નો હોય. નક્કી પદમણીને એકાર ઉતારનાર બેરિયો ગારુડી મારે ખાંડણિયે ધાન ખંડાવવા આવ્યો છે.

એણે તો લૂગડાં તરત જ આંખે ઉડાડ્યાં છે 'ભામટા! કાંઈનાં નહિ ને તારાં લૂગડાં હું પહેરીશ! હું કાણુ? હું તગઈ સંગાર. એક દીમાં સો થાપું ને લાખ ઉથાપું તને વ હવે કેખાડી દઉં કે કેટલી વીરે સો સાય છે.'

લૂગડાં તો આંખે જોયાં છે. બગલાં થઈને અસો થઈ ગયાં છે. ને માથે જળીતી એવી તગઈ સંગાર બેરિયા ગારુડીની સામેસામ મણમણનાં આરદાન ઉલાળતી જોઈ છે.

બેરિયો તો હસી હસીને દગલો વળી જાય છે. 'લૂગડાં તો લઈ લીધાં શેઠાણી, હવે શું ખાડી રીયું છે?'

પણ તગઈને લાગે નથી ને શરમે નથી. અજો જોવી જાત છે. સામે મરદ જેવો મરદ જોલો છે. તો વ

એને બોંકપ નથી, બોંકામણ નથી. એ તો કામરુ-
દેશની કામિની. મળે ત્યાંથી માનવીને એની જાળમાં
લ્યે. દિવસે પોપટ કરી પાંજરે પૂરે ને રાતે માનવી
બનાવી એની સાથે રહે રમે. એ તો લાખ થાય
ને લાખ ઉથાપે, એની છાતીએ ચડકાર નહિ ને
એની કાયામાં કાચબી નહિ. એણે તો વળા કારડો
ધીંજ્યો છે. કારડો બેરિયાની ડોક વીંટાયો છે. બેરિયા
તો અલખ જોગીને અવતારી. એની ડોકે તો મોટા
બોરીંગ વીંટાય. એની કાયા તો ધરતીના બેટકા ચણુ-
ગારે. બેરિયાનો સ્પર્શ થતાં તો કારડો તગઈના
હાથમાંથી સરવા લાગ્યો છે. સરતો જાય છે ને
બેરિયાને મળે વીંટાતો જાય છે. તગઈ સંગારના
હાથ હેઠા પડ્યા છે. એને હાથથી વહૂટીને એનો
કાળજી કારડો કાળોતરે નાગ બની બેરિયાના
ગળાનો શણગાર બની ગયો છે. બીજી દ્રષ્ટા કરીને
એ તો જીવી લખાયે છે.

બેરિયા હસે છે: 'હવે તગઈ સંગાર! હવે ક્યો
કામિયાનો આરોવાશે નહિ.'

તગઈ આથે જરાણી છે. એણે સમિજી ઉપાણું
છે, છૂટું બેરિયાના માથામાં માણું છે. પથુ બેરિયાને
માથે તો કાલખાંદ શિલા જાણે ઢળી છે. સમિજી
શિલાને અધકાઈ પાણું બીજું છે. બીડીને તગઈને માથે
ટાકર દીધી છે. જઈને પાણું ખાંડિયામાં પડ્યું છે.

કામરુદેશની કામિનીએ હવે કામજીડમણ ને મારણ
વશીકરણનો આશરો લીધો છે. ખાંડિયામાંથી જીવાર-
ના દાણા લીધા છે. કૂંક મારીને બેરિયા ઉપર ફેંક્યા
છે. બેરિયા સામી કૂંક મારી છે. દાણા બીડીને પાસે
બોલેલા પાણિયા ઉપર પડ્યા છે. પાણિયો બચાડો પથર
બની ધરતીએ ઢળી પડ્યો છે.

ફરી વાર તગઈએ દાણા મંતર્યા છે. મંતરની
દાણા બેરિયા ઉપર જાંટ્યા છે.
બેરિયા કહે છે: 'આ વખતે તો તગઈ! તારે
માથે જ મૂક પાછી વાણું એમ થાય છે. પથુ વળી
પાછા કાને વસવસો રહી જશે. તારી વિદ્યાના એકારનો
તને જોરતો રહી જશે.'

એણે તો આવતા દાણા હવામાં ઉછાળ્યા છે.
હવામાં રંગરંગનાં કુંડાળાં પ્રગટ્યાં છે. કુંડાળે કુંડાળે
આતો પડી છે. આતે આતે બહુલા દેખાયા છે, ને

મદીથી લીલાંબીળાં તેલરંગ પાંખો ફડકાવી અંદર
ચડી ગયાં છે.

તગઈએ અંબોડેથી બનતો દોરો જોડ્યો છે.
દોરો છોડીને એણે સાત સાત ગાંઠ વાળી છે. ગાંઠ
ગાંઠ મંતર મૂક્યા છે. મંતરની કરીને દોરો બેરિયા
ઉપર ફેંક્યો છે. 'પોપટ બન જા.''

બેરિયા સાત ધીંગાં વાળી પછેડીને ગાળિયો ક્યોઈ
છે. ગાળિયો તગઈ ઉપર ફેંક્યો છે. 'ગાંઠો બન જા.'

તગઈનો દોરો તો ધરતીએ પડ્યો છે. ધરતીની
ધૂળ બીંચે ચડી છે. ધૂળમાંથી પોપટનાં બન્નાં તિતર-
વિતર કરતાં બીડી ગયાં છે.

બેરિયાનો ગાળિયો જઈને તગઈની ડોકમાં આવી
ભરાણો છે. આઠ મણુની કાયાવાળી તગઈ ગાળિયો
પડતામાં તો ગધેડી બની ગઈ છે. ઘોળી ઘોળી આસ્તા
જેની. લાંબા લાંબા કાન છે ને મણુ મણુનાં ટીંકાં છે.
આંચળ તો ધરતીએ દસરકાય છે. ગધેડી બનતાં તો
એણે ગાન શરૂ કર્યું છે. હોં ચી હોં ચી હોં ચી.
એના પાળિયા ને દરવાણી, મેતા ને મસુદો બધા
ખડખડ ખડખડ હસવા લાગી ગયા છે.

બેરિયા તો ખાંડિયામાંથી ધાન ભેળું કર્યું છે.
પાંચ માણુ ધાનની પોટડી બાંધી છે. પોટડી માથે
મૂંઠી એણે ગધેડી ઉપર રાંચ વાળી છે. એ તો પડખા-
માં પાડુ ભરાવતો જાય છે ને કચકચાર કરતો જાય છે.
તગઈને દરવાણેથી બેરિયા તગડ તગડ છડી સવારીએ
લાલી નીકળ્યો છે.

વાંસે ગામેકું બેમટણું છે. બધાં દાંત કાઢી કાઢીને
ઢગલો ચર્ચ જાય છે. ને બીજે મારગે ગધેડી ચૂંકતી જાય છે.

સગઈ સંગારે શરત તો કરી છે પણ રહી રહીને
એના મનમાં વિમાસણ થાય છે. અરે શા માટે મેં
સુખને જીવ કુઝામ્યો નાખ્યો? મનપણી આવી મળ્યો,
પછી આઠાં અંતરપટ મેં તે શીઠને ધપાવ્યો? અવળ-
ચઢીએ અવળા મત સુઝાડી ને મેં બોળાંએ કાંઈને
નહિ ને તગઈને હવાલે જોગદાર સોંપી દીધો. એ
કામજીગારી નારી એને માથે કાણુ જાણે કેવળે વીતક
વિતાકરો. બાવન વીર ને ચોસક જોગણીની ઉપાસક
જરૂર એનો જોગ ચડાવી દેશે. કાંતો કાયા માંસની
ખાનારી એને ભરખી જશે.

ચાતાં યું ચર્ચ ગયું છે પણ પછી પસ્તાવાનો
પાર રહ્યો નથી. માંડ કરીને મનનો માળવો હેઠો બેઠો તો

ત્યાં ફરી પાછા લોટ ફરી વળ્યા છે. જીવડો હાલક-લોલક યથા રીતે છે. અરેરે મારા ભેરિયાનું શું થશે? મારા ભેરિયાનું શું થશે? મારા ભેરિયાનું શું થશે? પદમણીને એ એક જ કંખના છે.

ત્યાં તો સામેથી સોઢાગર હાલો આવે છે. રાંગમાં જાડી પાછળ જેવી ગધેડી છે ને માથે મણનો પાર છે. ગમે તેવો વેશખાદો ક્યો હોય તો પણ હંમે એ જોના હાકમને નો જોળખે તો તો ચર્મજ રીયું ને! મન સાથે મનનો મેળ મળી ગયો છે. દૂધમાં સાકર જળી છે. તું મન લાગી મું મના, મું મન લાગી તું. ખેય એકમેકમાં જોતજોત ચર્મ ગયાં છે. એણે તો ભેરિયાને આધેથી જ જોળખી કાઢ્યો છે. જોળખ્યો છે ને આવતાં જાણ્યો છે એવી જ પદમણીએ કહી કાઢી છે. લોકની લાજ-શરમ એણે તેવે મૂકી છે: ને મોરલાને ઝાલી લેવા દેલડી દૂધી પડી છે.

ભેરિયે માથેથી ચોટલી હેડી નાખી છે. લીરા-લધરા આધા કર્યા છે ને જોલ્યો છે: 'લે પદમણી! તારી શરત પૂરી ચર્મ. જરી લે, પૂરેપૂરા પાંચ માથા છે. એકના પાંચગણા લીધા છે ને દામ ત્યારે દેડડો થે નથી આવ્યો.'

'ને તગઈ ખેન સાંખી રહી?'

તો કે 'એણે તો માની તો ખેલ્યે મનાવી.'

'ખેન છે તો સાજનરવી ને?'

તો કે 'સાવ સાજનરવી છે. ફક્ત માથુસના મોઝે નથી રહી.'

'તથે?'

તો કે 'તારી મેળે જ પારખું કરી લે ને. તમે તો ત્રણે કાળનું જાણો ને! કહોજ ને કે બધી વિદાનો તમારે ઘેર ઈજારો?'

પદમણીએ તો આહું 'જોયું' છે ને અવળું 'જોયું' છે. ક્યાં થે તગઈ સંગાર રીડી નથી.

સામે જીભી જીભી ગધેડી પૂછડું પટપટાવે છે ને હોંઘી હોંઘી કરી રાવ કરે છે. એની આંખે આંસુમની ધારા છે. તો ય પદમણી એને અણસારે ય જોળખતી નથી. માની જણી ખેન તો રસરસ રુવે છે.

ભેરિયો કહે છે: 'હવે તો રખ છે ને પદમણી! તારી શરત મેં પૂરી કરી. હવે અમે મુકામે જાણું મારી ગધેડી જૂખી ચર્મ છે. છટી મેઝું તે ઉડરડા તો વરખોળે.'

સગઈ તો બહેન વિના થાંધી ચર્મ છે. તે જોમંદરને વીનવે છે. 'જોમંદર! મારી બહેન લાતી આપો. બહેન વિના મને થડી થે નહિ સોરવે.'

તો કે 'તમે તો બધી વિદા જાણો, પદમણી. જૂયર, ખેયર ને અગોચર પરમાણુ. તમારાથી શું અજાણ્યું છે? નજર લાંબી કરે એટલે બહેન નજરે પડશે.'

પદમણીએ તો અગોચર વિદા યાદ કરી છે ને ગધેડીના રૂપમાં તગઈ સંગારને જોઈ છે. એણે તો કાળો રાઠ સાંધી છે. 'હાય! હાય! જોગીશ! કમી કુવારી મારી બહેન ઉપર પલાણુ માંડ્યું?'

તો કે 'માથે મણુ એકનો જોજ હતો. ઘોડી ન બળે પછી ગધેડી તો જીજ મે.'

'એનો એક ઝુંતો નાક કરી દે જોમંદર! એને બંધનમાંથી છોડી દે.'

તો કે 'પછી પદમણી-પોપટ તો નહિ ખનાવી દે ને?'

'પોપટ બનાવીને હેવાને પાંજર તો પૂરી દીધો છે.' જોસ જોસતાં તો પદમણીનું હૈયું વેંત વેંત ઉલાળા મારે છે.

તો કે 'તું કહેતી હો તો કાઢી દઉં. પણ એને લૂગડાં તો નાખ. જરી બગરો નવચી જૂંડી લાગશે.'

'તે એનાં લૂગડાં થે, લઈ લીધાં જોગીશ?'

તો કે 'ના રે ના, એને તો નર લોગીને નારી કરવીતી. તે લૂગડાં તો બગલાં ઉપાડી ગયાં, ને મારાં દીધાં લૂગડાં એ થોડાં જ પહેરાવાની હતી?'

'તારે તે કેટલીને લૂગડાં પહેરાવવાં છે, જોગીશ! એકને પહેરાવ્યાં છે એ બસ છે.' પદમણીનું મોઢું મરકે છે.

તો કે 'એ વારતે તો અહીં લઈ આવ્યો છું. તારી બહેનનો દેહ તું લઈ. એની આજરતી તને ખેવના. મારે ભગત-જિખારાને શું?'

સગઈએ ઘરમાંથી ચીર, ચરણિયો ને જોળી મંગાવ્યાં છે. મંગાવીને ગધેડી ઉપર નાખ્યાં છે. ભેરિયે ગળામાંથી ગાળિયો કાઢી નાખ્યો છે. તગઈ સંગાર નીચે જોડે સામી જીભી રહી ગઈ છે.

ભેરિયો કહે છે: 'હવે તો શરત પૂરી ચર્મને, પદમણી?'

તો કે 'પૂરી ચર્મ ચર્મ, જોમંદર!'

'પૂછવું હોય તો પૂછી લેજો તારી બહેનને.

વળી પાણું કાંઈ બાકી નો રહી નય.

તો કે 'પૂછી મેથુ' છે મેં તો.'

તગઈ સંગાર તો કાંઈ ખોલે કે ચાલે. જામે માર-
ગડે ગધેડી કરીને હાંકી છે. એની ભોંકામથુનો કાંઈ
પાર નથી. એનો એકાર જિતરી ગયો છે.

હાથ ઝાલીને સગઈ સંગાર ભેરિયાને ઓરડે લેવા
ફમ છે ત્યાં તો રમઝુમ રમઝુમ ઝાંઝરના ઝમઝારા
થાય છે ને એક સોળ વરસની સુંદરી ત્યાં આગળ
આવીને જામી રહી ગઈ છે.

સગઈ તો સુંદરીને જોઈને હરખાઈ ગઈ છે.
'સાડું થયું બહેન કલાલણ! તું' મેં આવી ચડી. આજે
મારે મોલ ઉત્તવ છે. આજે જોગંદર મારા ધરમાં
પગલાં કરશે.'

'પગલાં ક્યાંથી કરશે, પદમણી! આડી હું જામી
હું ને. હું કબલી, કલાલણ.' કલાલણ આડી ફરે છે.

કલાલણ એક તો રૂપે ઈંદરની અપસરા જેવી છે
ને તેમાં વળી ઉપર જોખનનો ઠાંક ક્યો છે. રૂપે મોટા
મણિધર-ફણીધરનાં માન મુકાવે છે ને લખણે કંઈકને
ધરખાર વિનાનાં ક્યાં છે. પૂરેપૂરી લખણવંતી છે.
આખું ગામ એનાથી આતરીને ચાલે છે. એને જોઈએ
પણ કાંઈ ચડતું નથી.

આખા ખેટમાં ઇમમાં ઇગ કાંઈ હોય તો એક
કબલી કલાલણ. જારી બન્ધરે પીડું માંડીને ખેસે ને
આખા મલકને લૂટે. દામ લ્યે ત્યારે દારૂના ને પાપ
ત્યારે દાડું બોળ પાણી.

રાતે મધરાતના પહોર થાય ત્યાં સુધી મેડી
શણગારીને ખેસે ને જોખનની હોડ મારે. જે કાંઈ
એને જીતે એના પંગમાંથી નીસરી બંધ ને હારે એના
હીરમીર બધું લૂંટી લ્યે. હજી સુધી તો કાંઈ માઈ તો
પૂત એની મેડીએથી રંગે રળિયાતે હેડો જિત્યો નથી.

મધરાતના પહોર જિતરે ને એની મેડીએ દીવા
હોલવાય. પાછલી રાતનાં એનાં કરવૂંકની કાંઈને
ખમર નો મળે. કાંઈ કહે એ મસાણે જઈ ભેરવને
સાધે છે, તો કાંઈ કહે ઈંદરની સજામાં એ નાચ કરવા
નય છે. કાંઈ કહે નવતેરી નગરીમાં એ ખાતર પાકવા
નીકળે છે ને કાંઈ કહે એ સાટાદોઢાં કરવા હાલી નય
છે. કાંઈ કાંઈ કહે છે ને કાંઈ કાંઈ કહે છે તરેહ
તરેહની વાતો લોકોને મોઝે ચડી નય છે પણ ખરી
વાતનો ભેદ કાંઈના કબ્બામાં નથી. એનો ભેદ તો

એ એકલી જ જાણે છે.

પથી પરદેશીનો ઉતારો એને ધેર. ગામમાં દાઈ
નવતર માણસ આવ્યો કે એને ઉપાડી આવે. કી
બધો આગતા-સ્વાગતા કરે ને સવાર પડે ને પરદેશી
અલોપ થઈ જાય.

ત્રણે બહેનપણીઓમાં કબલી કલાલણ એ ટાશ
ચડે. આખા ખેટમાં એનો નોટો નહિ. બધાંય એનાથી
ખીતાં હાલે.

કલાલણે તાબડ કરતું ને કહી નાખ્યું છે: 'એમ
ક્યાંથી પગલાં કરશે, પદમણી! આડી હું બેડી છું ને.'

એના તો ખોલ જાણે એક ધા ને એ કટકા.

સગઈ પૂછે છે: 'તારે ય હજી પરદેશીનાં પારખાં
લેવાં છે, એન? એકવાર તગઈ બહેનને પૂછી જ્યે.'

તો કે 'એમાં શી મોટી મોય મારી છે? ગધેડી
હતી ને' ગધેડી કરી છે.

તગઈને તો રામ રામ લાગી ગઈ છે, પણ શું
કરે? મન વાળીને ખેસી રહી છે.

કબલી કહે છે: 'પરદેશીના ઉતારા મારે ધેર.
એકવાર મારા મહેમાન થઈને રહે, એટલે હાલે.'

સગઈ કહે છે: 'પરદેશીને તો મેં ઉતારા-ઓરડા
દીધા છે.'

તો કે 'એકવાર મારે પીઠે ખેસી દારૂ પીએ
એટલે હાલે.'

સગઈ કહે છે: 'જોગીજીતિને દારૂની આખડી છે.'

ભેરિયા કહે છે: 'એટલી અમથી વાતમાં વડછડ શું
કામ કરો છો? એની ચે શરત પૂરી કરું, પછી કાંઈ?'

સગઈ કહે છે: 'ત્રણે બહેનપણી છીએ.'

તો કે: 'એકમેકને ખોડું લાગે એ શા કામનું?
જલે હું મારે શરત પૂરી કરીને પછી આવીશ.'

જોગંદર તો ત્યાંથી હાલી નીકળ્યો છે.

સગઈ સંગાર વળી વળી કલાલણને વીનવે છે:
'શા માટે સખનો જીવ દખમાં નાખે છે એન? તારા
જોરખધા, કાંઈ કામ નહિ આવે ને પછી ખસ્તાવે
ચશે.'

કબલી કહે છે: 'એ વાતનો ઓરતો તારે ન
રાખવો બહેન સગઈ! આટલાં વરસ કાંઈ પાણું માં
નથી નાખ્યાં.'

તો કે 'જલે બહેન કબલી! તારાંય પારખાં
લઈએ.'

ધી ઝાંખે લાઈફ એસ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ

(સ્થાપના ૧૯૦૮)

એક સદ્ગત સ્વદેશી વીમા કંપની

૧૯૪૪માં મેળવેલું કામઠાજ

રૂ. ૨,૭૯,૦૦,૦૦૦ થી વધુ

એજન્ટો માટે ઉદાર શરતો

એજન્સી માટે અગર વીમાની
પોલીસી માટેની વિગતો માટે

લખો—

વિજેન્દ્ર એલ. મહેતા

એજન્સી ઈન્સ્પેક્ટર

ખારગેઈટ : ભાવનગર

સગઈ સંગારે ધરમાં પાછી વળી છે. તમઈ તમઈને
ધેર ગઈ છે ને કબલી પોતાના ગોરખધા ગોતરા
ચાલી નીસરી છે.

બીજી સવારે પચ્છમએટને માથે એક પરદેશી
મુસાફરનાં મેલાણુ થયાં છે. રૂઠો રૂપાણો રાજકુમાર છે.
લીલી ઘોડી ને પાતળિયો અસવાર છે. ખાંડ્યામાં ખરચી
માટે હીરામોતી ને કવેરાતનો કાંઈ આરાવારો નથી.

ગામને પાંદર પાણિયારીઓ પાણી બારે છે. પર-
દેશી પંથીએ તો પાણિયારીને પૂછ્યું છે. 'ખાધું!
તમારા મુલકમાં ક્યાંઈ ધરમશાળા, ક્યાંઈ મુસાફર-
ખાનું ! પરદેશી પંથી ઘડી બે ઘડીનો વિસાગો લે એવું
કાંઈ ટેકાણું ખરું ?'

કબલી કલાલણે પંથી પરદેશીના બોલ સાંભળ્યા
છે, એણે તો ઝટ ઝટ પાણી બરી લીધું છે. એક ગાઈને
સાનમાં સમજાવો ત્યાંથી ગામ બહાર વહેતી મૂકી છે
ને પોતે પરદેશીની સાથે વાંતે વળગી છે. 'હ'અ ને
પરદેશી ! અમારા બેટમાં તો રૂમા રાજમહેલ જેવા
ઉતારા. પંથી પરદેશી તો અમારા છવ સાટે.'

તો કે 'ખાઈ ! એવો એકાદ ઉતારો થીપી રૂ
ને. મારે તો આંજનો હો પગા રહેલું છે. કાલ સવારે
તો પથે પળી જશું.'

કબલી કહે છે: 'પરદેશી ! ધરે ધરે કાલાં દેલાં શું
કામ આશો ! મારેજ ધેર પંધારો. ધનધડી, ધનભાગ્યા
મારાં એવો નસીબ ક્યાંથી ?'

તો કે 'હાલ્યને ખાઈ, તારે ધેર. મારે તો રાતની
રાત પડ્યા રહેવાનું કામ છે. ખરચીનો તો કાંઈ
આરાવારો નથી. નોંધતી બીજી-વસત મળી રહે
તો હાઈ.'

'અરે એ વાત શું બોલ્યા પરદેશી ! અમારે તો
પરદેશીને પરતાવે લીલાલહેર છે. ખાઓપીઓ ને
લહેર કરો. તમારું જ ધર છે એમ માનવો.'

તો કે 'એ તો વળી સહુથી રૂકું. તમારા બેટનાં
આદરમાન તો સહુથી અડિયાતાં.'

કબલી કહે છે: 'અમારા તો પચ્છમદેશ. અમારે
ધેર સુરજદો રાત રહે.'

કબલી મોઢામળ થઈ છે ને પરદેશી ઘોડે ચડીને
વાંસે હાલી નીકળ્યો છે. [આધુ

હીરાની એક વીંટી છે. ઓહ ! શું છે હીરા ! તું જે તો તારી આંખ જ અંતઃજન્ય

હીરાની વીંટીમાંના હીરા ન્યારે નીકળી જતો હોય ત્યારે એ આંખમાં પહેરવો આકર્ષક છે. ધ્યાન બહાર કાઢી એ પડી જાય તે ખોવાઈ જાય, માટે એ પહેરનારા સહુ ધ્યાન રાખજો. સેત્રમોહનની વીંટીનો હીરા ધણી દિવસ પહેલાં ખોવાઈ ગયો હતો. પણ એનો શોક સહજમાં બૂલી જઈ, એની જગ્યાએ એક ખોટો પત્થર એસાડાવી તે એ પહેરતો હતો. અજણા સહુ એ ભેઈ બુલાવામાં જ પડી જતા. પણ આજખી તાઓ માટે તો તે જગ્યાએ કિંમતી નહોતો.

સેત્રમોહન બિજળા લેખાસમાં મીઠાભોલો પણ એક ઉઘાવગીર હતો. આ વાત એની સ્ત્રી ચપળા જાણતી હતી. એ બાવીસેક વર્ષની હતી. રૂપ અને યુવાની બન્ને હતાં પણ જાળકો નહોતાં. એનાં રૂપ અને યૌવનમાં એક તીવ્ર તેજસ્વીતા હતી, આંખ આંજી નાખે એવો ઉગ્ર ચળકાટ હતો. બાવીસ વર્ષની વયે બંગાળી જાતના યૌવન સામાન્ય રીતે નથી રહેતું. જે રહે છે છે તે માત્ર સ્પર્શિત પછીની ફિટ્ટી લાલાશ. પરંતુ ચપળામાં કોઈ અકળિત કારણે યૌવન ટકી રહ્યું હતું. એના મનોનિગ્રહ જ કદાચ આને માટે જરૂરનો અધિકારી હશે. મનની સહજ વૃત્તિ અને સંસ્કારો ન્યારે દુષ્ટાર્થને અંતર્મુખી થાય છે, સારે એ કંચે માર્ગે અને જેવું રૂપ ધરી પ્રગટ થાય છે તે કહેવું દેવતાઓ માટે પણ અસંભવિત છે. ક્રોધ સાહેબ એ અતલ સાગરને તાગવા ચટગાંવના ખલાસીઓની જમ મથે છે પણ એના તાગ નથી મળતો.

સેત્રમોહન એક પૂરપૂરા બદમાશ માણસ હતો. અને ખુશમદ જ હતો એના ધધો. મોટા માણસોના ઉમર લાયક સંતાનોને અપ્સરાલોકને આજીવે પહોંચતા કરવા એ હતો એનો પેટપૂરણનો માર્ગ. છતાં પોતાની પત્નીને એ ખૂબ જ ચાહતો. બેહોશ દારૂડિયાના ખીસામાંથી રૂપિયા-ચૈસાતું પાકીટ તકડાવતાં એને વંધો ન આવતો. છતાં એ પોતે દારૂનો ખોટો સરખોયે ન લેતો. અને આવાં બીજાં વ્યસનો વિષે પણ એને સ્વભાવથી જ ચીડ હતી. અપ્સરાઓના દરવાજા સુધી જઈ એ પાછો વળી આવતો.

શંકરાચાર્યે ખુરુ જ કહ્યું છે કે 'આ સંસાર

શ્રી શરદિન્દુ
બંધોપાધ્યાયકૃત

વીંટી

અનુવાદક
રમણિક મેઘાણી

વિચિત્ર અંતિ રં.

પતિનું આ ચરિત્ર ચપળાએ ન્યારે પહેલવપહેલું જાણ્યું ત્યારે એ બધ અને વિરમ્યે ઠરી જ ગઈ હતી. ત્યાર બાદ કેટલાક દિવસ શોકકળ અને રિસામણુ-મનામણુના ગયા. સેત્રમોહને પ્રેમ-પૂર્વક પરિશ્રમ લઈ પોતાની ચાલક નીતિ ચપળાને સમજાવી દીધી. તે એ પછી ચપળા ધીરે ધીરે આ વિષે ઉદારસીન થવા લાગી. હવે એના મનમાં એનો કંઈ ખેદ ન હતો.

દ્રામના ધર્મરાટવાળા એક રસ્તા ઉપર નાનાં એવા એક મકાનને બીજે માળે એ ચોરડાઓમાં એ રહેતો હતો. સુવાના ચોરડાનો એક ઝૂંપો જાહેર માર્ગ પર પડતો હતો. ત્યાં જોવા રહો એટલે માર્ગ પરનાં તમામ દરેકો તમે સહેજાઈથી ભેઈ ચકો.

તે દિવસે સાંજે ચપળા ઝૂંપા પાસે જોશી રહી માર્ગ તરફ ભેઈ રહી હતી. એ વખતે દારૂ પર ભેડા ખખડાવાનો અવાજ આવ્યો. એણે પાછા ફરીને નેહ્યું તો સેત્રમોહન હસતો હસતો આવતો હતો.

સેત્રમોહનનું વય ત્રીસેક વર્ષનું હશે. એ મુંદર, ચપળ ને વાફપટુ હતો. હસતો હસતો ચપળા પાસે આવીને જોશી રહ્યો ને બોલ્યોઃ 'બધુ' બરાબર કરી નાખ્યું છે, આજે રાત્રે જ સમજી ને ? ખેલ ખતમ, માલ હજમ.'

ચપળા એના મોં સામે ભેઈહસી, ચમકાયું--આંજી નાખે એવું હસી. એના હાંત તો જાણે હીરા, અજણામાં એ ક્રમગી ઊઠ્યા. સેત્ર માટે એ દારૂ નહું નહોતું, છતાં એનાથી ન રહેવાયું, ને એણે ચપળાને એક ચુમન લઈ લીધું.

હાતીએ હાથ મુકી એને જરા દૂર કરતાં ચપળા બોલીઃ 'શું થયું ?'

સેત્રની એક પણ વાત ચપળાથી છૂપી નહોતી. જિલ્લાનું કેમ કરીને કોની પાસેથી કેટલા રૂપિયા ઝોઝા-વ્યા અને કોને દારૂડિયો બનાવી તેની પાકીટચુકમાંથી નોટ કાઢી લીધી આ બધી વાતો, એક પછી એક વિગતથી ચપળાને કહેતી એને મળતી. એમાં એ એક જાતની આત્મશાંતિ અનુભવતો. હવે એણે બારીનો સળિયો પકડી ઉત્સાહથી પોતાની વાત કહેતી ચડ

કરી-‘તને આજ સુધી નથી કહ્યું પણ એક નવો શિકાર પકડ્યો છે. ઠીક ઠીક પૈસાવાળા એક જમીન-દારનો દીકરો છે. કલકત્તા જરા હાથેર કરવા આવ્યો છે. નરેન ચૌધરી છે એનું નામ. ફરિયાદુરમાં એક મકાન લઈ એકસો રહે છે. આ એક મહિનાથી એને ફરજી હતું—’

‘દીકરાની ઉંમર તો વધુ નથી. ત્રેવીસ-ચોવીસ હશે. પણ છે મોટા મોટા ઉરતાદોના યે કાન કાપે એવો પાકા ગડિયો. એને આ મહિના ફિવસથી મરોઢ લગાવું છું’ છતાં હજી એક પાવલી ચે નથી મેળવી શક્યો. સાળો દારૂ ખરીદે, પણ એના પૈસા યે મારા હાથમાં ન મૂકે; પોતે જ જમીને લઈ આવે, યા દીકરા દરવાનને મોકલે. એની પાસેથી તો બે પૈસા મેળવવા યે કોણીનો ગોળ છે. છે ગજબનો દારૂડિયો, પણ દારૂ પીવા પહેલાં શું કરે છે જાણે છે? ફરિયા, પૈસા હાથની વીંટી સુદાં કાઢીને ટેબલમાં મૂકી દે, ને ટેબલ ખૂંચ કરી ચાવી દરવાનને આપી દે ને કહે: ‘જાવ, મોજ કરો’ અને આઠલું કબી એને એકદમ મકાન બહાર કાઢી મૂકે. ને પછી મારી સામે, જોઈ દસે. એક નંબરનો ચંડાળ છે દીકરો.’

ચપળા મન દઈને સાંભળતી હતી. પતિના આકરિમક ઉતાપે સકોતુક હસીને એણે પૂછ્યું: ‘ત્યારે શું કહેતા હતા કે ખુદ’ જરાખર કરી નાખ્યું છે?’ શ્વેતમોહને કંટાળો ખતાવીને કહ્યું: ‘નેત્રું કે આ સાળો બદમાશ આમ સહેજે હાથમાં આવે એમ નથી. એને તો પરબારો જ લેવો પડશે એટલે હવે મેં પણ ગાંઠ વાળી છે. નક્કી ક્યું’ છે, આજ રાતે જ દીકરાનું ટેબલ ફાડીશ. આ ને આવી!’ મોલી એણે ખીસા-માંથી નવી ચમકતી ચાવીઓ બહાર કાઢી.

‘ચોરી કરશો?’

‘હા, ખુશામદ ખૂબ કરી, હવે નહીં કરું, હવે તો દીકરાને મહમદ છેલવાળો એકાદ પરચો ખતાવી દઉં. ફરિયા-પૈસા દીકરો ટેબલમાં બહુ નથી રાખતો, ક્યાં રાખે છે એ તો લગવાન જાણે, પણ દીરાની એક વીંટી છે. રાત્રે બહાર નીકળતી વખતે તે એ ટેબલના ખાનામાં રાખીને જાય છે, એના પર જ મારી નજર છે. એહા! શું છે એ હીરો! તું ને તો તારી આંખ જ અંજળ જાય. હજાર ફરિયાથી એક પાઈ ચે એહી નહીં હોય એની કિંમત. ને પાંચ-

સોમાં વેચવા કાહું’ તો તો પેલો રામજી સોની પડે પડતો આવે!’

‘પણ એ પકડાઈ જવાય તો?’

‘એનો ડર નથી. બંદોબસ્ત બધો પાકા કર્યો છે. આજે અગિયારથી બારની વચ્ચે દીકરો બહાર નીકળવાનો છે. રાત આખી ઘેર પાછો ફરવાનો નથી, ને જરા અન્યમનરક ચઈ વિચાર કરતાં એ બોલ્યો: ‘ક્યાં જાય છે’ એ કાઈ પણ રીતે કહેતો નથી, કદાચ કલાકાર ઘિયેટરવાળો પેલી સૌદામિની પાસે જતો હોય-પણ સૌદામિની તો મેના મિતરની, જવા દો’ એ વાંતને. બહેને પડે જાંડી ખાકમાં. મૂલે વાત એક જ કે દીકરો અગિયાર-બાર પછી ઘેર નથી રહેવાનો, ને દરવાન પણ બહાર જાય એવી ગોઠવણ કરી છે. બસ, ગલીને નાકે તૈયાર રહીશ, એ શે મકાનમાંથી નીકળશે ને આ શેક ધપ કરતા અંદર ચાલ્યા જશે. ને પછી એલ ખતમ, પૈસા હજમ સાળો લૂંટી ગયો, સાળો લૂંટી ગયો-’ રસ્તા તરફ નેતાં એ ઊંચે સાદે હસી પડ્યો.

પણ ખીજ જ પંજે એ બિલાડીની જેમ દોડતો હતો બારી પાસેથી દૂર ખસીને. ધીમે સાદે બોલ્યો: ‘આ બાલુ, આ બાલુ. સામેના ફૂટપાથ પરથી એ હાલો જાય છે!’

ચપળાએ ત્યાં ઊભાં ઊભાં જ પૂછ્યું: ‘કાણ?’

‘નરેન ચૌધરી, ખસી જા ત્યાંથી.’

‘શું જરૂર છે ખસવાની! મને તો ઝાળખતો નથી.’

‘એ સાચું!’ ને ત્યાર બાદ ધરના અંદરના અંધારામાંથી ડોકિયું કરી એ બોલ્યો: ‘પણે જોઈ શકે છે પેણું ઘઉંવણું’ મો, પંજળી પહેરણ ને હાથમાં હરણના ઝિંગડાના હાયાવાળો લાકડી લઈ ચાલ્યા જતા માણસ ને? એ જ છે નરેન ચૌધરી. એના હાથમાંની વીંટી દેખાય છે!’

‘હા, દેખાય છે.’ મોલી બહારની બાલુએ જોઈ ચપળા હસી, હળતા ફિવસનો ગુલાબી પ્રકાશ તો એના મોં પર હતો જ, ધડીભર લાગ્યું જાણે થોડા હીરો ખરી ગયા.-‘હા, કિંમત શું કીધી તમે?’ એ મોલી.

‘હજારકનો - તો હશે જ.’ શ્વેતમોહને જમીને બિજાના પર મોકા. ‘વધારે ચે હોઈ શકે.-આ વખતે

તો તને એરીંગ કરાવી જ દેવાનો છું. પેલા રામજી સોનીને જ આપશું. સસ્તામાં યર્ધ જશે. ઘણા દિવસ થી તને વચન આપ્યું છે—

માર્ગ પરથી આખ ફેરવ્યા વિના જ ચપળા બોલી: 'હા...'

ક્ષેત્રમોહને પૂછ્યું: 'ચાલ્યો ગયો કે હજી છે?'

પળવાર માટે ચપળાના હોઠ પર એક હાસ્ય રમી ગયું ક્ષેત્રમોહન એ જોઈ ન શક્યો. ચપળા બોલી: 'નાકા સુધી જઈ હવે પાછો ફરે છે.'

'પાછો ફરે છે?' ક્ષેત્રના શબ્દોમાં અસ્વસ્થતા હતી. ત્યારે એને આપણા ધરની ખજાર પડી ગઈ કે શું? દીકરા એવો તો કુટિલ ને શેતાન છે કે...તું અહીં આવી જા. કોણ જાણે—'

છતાં ચપળા રોકું બહાર કાઢી બારી પાસે જીવી જ રહી. ઘોડી વાર પછી અંદર આવી એ બોલી: 'ચાલ્યો ગયો એ.'

'હટકો ગયો. એ તો અમરતો જ અટ્ટા મારતો હશે.' કહીને એણે નિરાંતનો એક શ્વાસ લીધો.

ચપળા કંઈક અવ્યમનસ્ક ભાવે ક્ષેત્રમોહન સામે જોઈ રહી ને પછી બોલી— 'વૈસા માટે માથુસ બધું થે કરી શકે કેમ બધા?'

ખુશખબર હતીને ક્ષેત્ર બોલ્યો: 'કરી શકે! વૈસા માટે માથુસ ન કરે એવું એક કામ તો દેખાડ જોઈએ? મારામારી, ખૂન, ડગો-ફટકો, ભુગાર. દુનિયા આલે છે તો વૈસા પાછળ ને! અને એમાં ખાટું થે શું છે? વૈસા વિના કોઈને એક ધડી થે ચાલે છે ખરું! ત્યારે હું એને ત્યાં ખાતર પાડવા મળે છું એમાં તો મારો એક ખીજે થે સ્વાર્થ છે. દીકરાએ મને ખૂબ હેરાન કર્યો છે. ગમે તે ભોગે એની વાંટી તો હું તફાવવાનો જ.'

અને હાથ ઊંચા કરી આજસ મરડતાં ચપળા બોલી: 'જઈ, જરા માથું સરખું કરી આવું.'

રાતે સાડા દસ વાગે ક્ષેત્રમોહને ગલીને નાકે અણે જમાવી દીધો હતો. બરાબર એની સામે યર્ધ ને જ ફડિયાપુકુરનો રસ્તો પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ જતો હતો. ગલીનું નાકું ન્યાં એની સાથે મળતું હતું. ત્યાં લાકડાની એક વખાર હતી. એ વખારને ધસાઈને જાણ રહીએ તો સહેજે રાહદારીની નજરથી બચી શકાય તેમ હતું. ત્યાં માર્ગ પર ગેસની બત્તી પાસે પાસે નહોતી.

અહીંથી નરેન ચૌધરીનું મકાન સાફ સાફ દેખાય છે. બહુ બહુ તો વીસેક વાર જેટલું છેડું હશે. માર્ગ પર જ દરવાજો પડે છે. દરવાજો ખોલતાં અંદર એક નાની ગલી છે. ને એની બન્ને બાજુ રસ્તા ઉપર જ બે નાના ચોરસ છે. ને એની બહારની બાજુએ બારી છે.

ક્ષેત્રે જોયું: પાસેના એક ચોરસમાં બત્તી બળે છે. આ જ મૂળ ચોરસ છે. અહીં એક સેક્રેટરીએટ ટેબલ છે. ને એ ટેબલના જમણી બાજુના ખાનામાં—

એણે ખીસામાં હાથ નાખી જોયો. ચાવી બરાબર હતી. મનમાં ને મનમાં એણે ગણતરી કરી. કામ પૂરું કરી બહાર આવતાં દસ મિનિટથી વધુ વાર નહીં લાગે. એના હાથમાં ચણચણીટી ઊપડી. સ્નાયુઓની અધીરતાએ એના શરીરને ચંચળ કરી મૂક્યું, ક્યારે એ બહાર નીકળશે?

એણે ખીડી ને દીવાસળી કાઢ્યાં ને ખીડીને ફૂં કરતાં હોઠ વચ્ચે ગોઠવી થે ખરી. પછી દીવાસળી સળગાવતાં એ અટક્યો. ના, આ બરાબર નથી. ગલીમાં લોકોની આવ-જા ઝાણી યર્ધ ગઈ છે એ ખરું પછી બન્ને બાજુ મકાનો છે. કોણ જાણે કોઈ દીવાસળીનો પ્રકાશ જોઈ જાય તો! ને એણે ધુન્નપાનનો વિચાર માંડી વાળી ખીડી-ખાકસ ખીસામાં મૂક્યાં. એને કાંડે ધડિયાળ હતી. આંખની ખૂબ પાસે લાવી એણે એમાં જોયું. અગિયારમાં પાંચ બાજી હતી. વખત યત્તા આવતો હતો.

એ જ વખતે નરેન ચૌધરીના ચોરસની બત્તી છુટાણી. ક્ષેત્ર શ્વાસ રોકીને એ મકાનના મુખ્ય દરવાજા તરફ તાકી રહ્યો. ને પછી એણે ધીરે ધીરે શ્વાસ હેઠો મૂક્યો. હવે!

મુખ્ય દરવાજો ખોલી નરેન ચૌધરી બહાર નીકળ્યો. ક્ષેત્ર લાકડાની વખારની દીવાલને જોઈ પર ચોંટાડેલા પોસ્ટરની જેમ ચોંટી ગયો. પુટપાપ પર જભા રહી નરેન સિગારેટ સળગાવી. ક્ષેત્રે હજાર આંખોવાળા યર્ધને જોયું, એના હાથમાં વાંટી છે કે નહીં? ના, વાંટી નહોતી. ને પછી એણે રૂધિરો શ્વાસ ધીરે ધીરે હેઠો મૂક્યો. નરેન સોટી ફેરવતો ફેરવતો ચાલ્યો ગયો હતો.

અધારમાં કાંત બહાર કાઢીને ક્ષેત્ર હત્યો. એણે એક જ નજરમાં નરેનને પૂરેપૂરા નિહાળી લીધો હતો. આવા રાતના પતંગિયા પ્રત્યે એનાં મનમાં એક

અવગાપૂર્ણ થોર તિરસ્કાર હતો. એ મનમાં ને મનમાં બોલ્યો: 'મૂર્તિ અભિસારે નીકળ્યા છે!' ને કાંઈ એક સ્ત્રી આ નરેન ચૌધરીને નિગોળી-નિગોળીને આખરે કસવિહીન છેતા જેવો બનાવી દૂર ફાંચી દેશે એ વિચારે એને ખૂબ સંતોષ થયો. એ મનમાં ને મનમાં બોલ્યો: 'કરો, કરો, આ ખોટા સુવર્ણચંદ્રને પૂરેપૂરો નાગો કરીને ફાંચી દેજો.'

પણ હવે આ દરવાન કેમ બહાર નથી નીકળતો! એ ભૂતને વળા શું થયું? કાંઈ પીછેને સંધિ તો નથી ગયો ને?

ને બીજી થોડીક વાર રાહ જોયા પછી એણે ધડિયાળમાં જોયું. સવા અગિયાર થયા હતા. ત્યારે! શું થયું? એ પહેલાં તો નહિ નીકળ્યા ગયો હોય ને? ના. એ એમ હોત તો તો નરેને તાણું માયું હોતને! ત્યારે! એ શું સાચે જ સંધિ ગયો હશે? એને દૂર કરવા માટે આટલી મહેનત કરી સક્યુંલર રોડ પાસેનું તાડીનું પીડું દેખાડી દીધું. અને આખરે—

એ જ વખતે દરવાન બહાર નીકળ્યો. દરવાજો તાણું દઈ પાછડી આંધતાં આંધતાં ચાપડી ખખડાવતો એ ચાલ્યો ગયો.

હવે સમય મળ્યો. દરવાનની ચાપડીને ખખડાટ બંધ થયા પછી એ લાકડાની વખારના અંધારામાંથી બહાર નીકળ્યો. માર્ગ નિર્જન વિશ્વ-વિહીન-નિર્જન હતો. આમ છતાં એ ડગલાં આગળ વધી એ પાછળ દેક્યો. 'જરાક ખમી જાઉં, કદાચ દરવાન કંઈ ભૂલી ગયો હશે તો હમણાં પાછો આવી ચડશે.'

દસ મિનિટ વીતી ગઈ. દરવાન પાછો ન ફર્યો. ને ત્યારે તે અંધારામાંથી બહાર નીકળ્યો. અને તદ્દન સ્વાભાવિક પણ્ય ઝડપી ચાલે પોતાને ઘેર જ જતો હોય એ રીતે દરવાજા પાસે આવીને બિજો રહ્યો. ખીસામાંથી ચાવી કાઢી એણે પૂરતા ખખડાટ સાથે ખારણું ખોલ્યું. ને ફરી પાછું વાસી દીધું.

ખીસામાંથી નાનકડી ટોચ કાઢી એણે એની ચાંપ દબાવી એકવાર ચારે બાજુ જોઈ લીધું ને પછી ડાબી બાજુના દરવાજા તરફ ટોચ ફરી. દરવાજા પર તાણું હતું. એણે એક બીજી ચાવી કાઢી તાજામાં તાખી ને ખટ... અવાજ સાથે તાણું ખૂલી ગયું.

ને પછી ટોચ બંધ કરી એ ઝોરકામાં પ્રવેશ્યો. ઘરમાં ક્યાં ક્યાં શું શું છે એ જાણું તો એ જાણતો

જ હતો. અંધારામાં હાથ લખાવી પ્રથમ એણે ૧ પર પડતી ખારી બંધ કરી. ને પછી અંદરની ૨ ફરી ટોચ કરી.

ટોચ તો પ્રકાર એક, ટેમલ પર પડતો ૩ એના પર ખાસ કંઈ જ ન હતું. થોડાક કાળે એ પર એક પેપર વેઈટ, કલમ ને ખડિયો, ટેમ આલુબાલુ બે-ત્રણ પુરશી પડી હતી.

વધુ સમય ન બચાડતાં એ પોતાને કામે લગ્યો. ટેમલ-સામેની પુરશી પર બેસી એ ૫ ખોલવામાં પેરાવાયો. જમણી બાજુનાં ખાનાં ૧ હતાં. પછી ડાબી બાજુનાં ખાનાં બેને ચાવી ખારણું હતું. એણે ઢળવેકથી એમાં ચાવી ફેરવી. ખૂલી ગયું.

એમાં ચાર ખાનાં હતાં. નરેન ઉપરના ખા-વાંડી રાખતો. ક્ષેત્રે એની અંદર પ્રકાશ ન ક એમાં એમ ને એમ હાથ ફેરવ્યો તો કાળ-અને પાનનો ડબો એના હાથ સાથે અથડાયો. વાંડીની અંતિ પરિમિત ડાબી એના હાથમાં ન બ એણે અંદર પ્રકાશ કરીને જોયું તો ત્યાં વાંડી નહો

વાંડી નથી? ક્યાં ગઈ? પહેલાં તો એ સમજી જ ન શક્યો. એ આમાં જ રહેતી તે હતું. આ અણુચિંતના બનાવે એ ડહાંધળું ને એની છાતીમાં ફક્કાટ થયા લાગ્યો.

ત્યારે શું—?

લપભીત બની એણે એકવાર ચારે બાજુ ૬ ધારીને જોયું. એણે ઘરને ખૂણે ખૂણે ટોચ ફેરવીને ને ના, કોઈ નથી. એને થીક લાગી હતી કે કદાચ ન એને ફસાવવાનું કાવતું કયું હશે! પણ એમ નહે

વાંડી કદાચ બીજા ખાનામાં હશે એમ મ જમીન પર ઘૂંટણોએ બેસીને એણે બીજું ૭ ખોલ્યું. એ એકદમ ખાલી હતું. એક ટાંચણું એમાં નહોતી.

ત્રીજું ખાનું! એ પછી તદ્દન ખાલી... એ હ એ ચે ખાલી. એને કપાળે પરસેવો વળી ગયો. ને કંઈ નથી. વાંડી તો દૂર રહી, એકે રાતી પાઈ પછી ૮ ટોચ બંધ કરી તે અંધારા ઘરમાં એ કાજ બિજો રહ્યો. હવે એની છાતી ફરીથી ધક્કા લા નકી નરેન જાણી ગયો છે, અને એથી ને ૯ છેતરવા માટે—

પણ ના, વીંટી નક્કી હોવી જ નોંધવું. કદાચ ઉતાવળમાં નરેને એ જમણી ખાલુના ખુલ્લા ખાનામાં મૂકી દીધી હશે. એણે ફરી ટોચની ચાંપ દાખી. એ જમણી ખાલુનાં ખાનાં બોલવા લાગ્યો. પણ એકપણ એ કંઈ ન પામ્યો. દારૂની કેટલીક જાહેરાત, ઓઝોની છાંયીઓ, તે થોડીક અસ્લીલ વિદ્યાવતી નવલકથાઓ—

હવે ભૂતના ભય જેવો એક ભય એને ડારવા લાગ્યો. એને થયું કે આ ખાલી મકાનની દીવાલો ચોરી કરવાના એના નિષ્ફળ પ્રયત્નને નોંધ એની સામે મૂક અટકાવ કરે છે. આ ઓરડો ધીરે ધીરે નાનો થઈ એને દાખી દેવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. એ જરૂરથી ગયો છે. હવે છૂટવું સંકેત નથી.

એ જ વખતે દૂર કોઈ દેવળમાં ટન...ટન... ખારના ટકાર થયા. ધડિયાળના એ ટકારા હેતુના કાનને બોમ્બ-ગોળા જેવા લાગ્યા. ખાર! આટલી વાર સૂધી પોતે અહીં છે! જો કોઈ આવી ચડે તો! નરેન જ જો પાછો ફરે તો!

એ હવે જોતો ન રહ્યો. ખાનાંઓ ખુલ્લાં જ પડ્યાં રહ્યાં. એ હાંફતો હાંફતો ઓરડામાંથી બહાર નીકળ્યો. પછી મકાન બહાર નીકળ્યો. એકવાર ભયભીત નજરે ચારે બાજુ નોંધ લીધું. માર્ગ તીરવ હતો. ને ત્યારે મુખ્ય દરવાજાનું તાળું માંડ માંડ બંધ કરી એ ઝડપથી ચાંદી નીકળ્યો.

એ વખતે એને એટલું જ લાન નહોતું રહ્યું કે એ પોતાના ધરથી સાવ જીલ્લી દિશામાં જ ચાલ્યો જતો હતો.

* * *

લગભગ એક વાગે એ ફરતો ફરતો પોતાના ઘર સામે આવીને જોતો રહ્યો. આટલી વારમાં એનું માથું ઠીક ઠીક ઠેકું થયું હતું. હવે એને ખીક નહોતી. એટલું જ નહીં પણ નાહકના કરીને, રેખલનાં ખાનાંઓ ખુલ્લાં મૂકી ચાલ્યા આવવા માટે એ ચરમાયો. છતાં કેમે ક્યું એનું આશ્ચર્ય ઘટતું નહોતું. નરેન છું ખરે જ એને સંકાતી નજરે ભેટતો હશે! પણ એ કંઈ રીતે સંભવે! નરેન વીંટી પહેરીને બહાર નહોતો નીકળ્યો એ એણે સગી આંખે જોયું હતું. ત્યારે વીંટી ગઈ ક્યાં!

એણે પોતાના દાંતરાનો દરવાજો ખખડાવ્યો ઉપર જવા માટે એને સ્વતંત્ર દાંતરા હતો. જેને તીચલા

માળના રહેવાસીઓ સાથે કંઈ જ સંબંધ નહોતો. તે એથી એની ખાલુનાંઓ પણ ન જાણે એમ એ રાત્રે કહેવું ત્યારે ઘેર પાછો ફરતો થોડી વાર ચપળાએ આંતરી દરવાજો ખોલ્યો. સ્નેહ કાંઈ જ ન બોલતાં ઉપર ચાલ્યો. ચપળા દાંતરાનો દરવાજો બંધ કરી સૂતાના ઓરડામાં પાછો ફરી. ને કંઈ પણ બોલ્યાચાલ્યા વગર જિજ્ઞાસામાં સૂઈ ગઈ. સ્નેહ પહેરણ ઉતારતાં ઉતારતાં વિચારતો હતો કે ચપળા પૂછશે તો શું કહીશ? પણ ભયારે ચપળાએ કંઈ જ ન પૂછ્યું, ત્યારે એ પોતે જ વાત કહેવા ઉતાવળો થવા લાગ્યો. - હાથ-મેંડ પોઈ બતી જરા ઝાંખી કરતાં એ બોલ્યો: 'આજે તો ભારે નવાઈની વાત બની, સૂઈ ગઈ શું!' નિષ્ફળતાને અંગે એના અવાજમાં ભ્રમ નહોતું.

ચપળાએ કંઈ જ જવાબ ન આપ્યો. એણે માત્ર જરા ગળું ખંખેર્યું. સ્નેહ જિજ્ઞાસામાં લાંબા થતાં જોયું તો ચપળા ચતીપાટ ચતી હતી. એનો જમણો હાથ આંખ ઉપર હતો. ઝાંખા અજવાળામાં એનું મોં બરાબર દેખાતું નહોતું.

'વીંટી ન મળી, સમજ ને!'

ચપળા તરફથી કંઈ જ જવાબ ન મળતાં એ સૂઈ ગઈ છે કે નહીં તે જોવા સ્નેહ ચપળાના મોં પાસે લગીને બોલ્યો: 'જાણે છે કે સૂઈ ગઈ?'

આંખ પર રાખેલો ચપળાનો હાથ સહેજ હલ્યો ને સાથે સાથે એની આંગળી ઉપર જરા પ્રકાશ મળ્યો.

ને યજ્ઞ બોધતાં હોય એમ સ્નેહ જિજ્ઞાસામાંથી જીડીને બેસો થઈ ગયો. ચપળાનો હાથ ખેંચી પોતાની આંખ સામે લાવી દબાવેલા નિષ્કૃત સાદે એ બોલી જાડ્યો: 'વીંટી! આ વીંટી તને ક્યાંથી મળી! તને ક્યાંથી મળી આ વીંટી!!'

મુખર્ષ, બિટીરા ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં
દુકાનનામાં દરાવવા, લેણું વચ્ચલ કરવા
લખો યા મળો .

મગનલાલ એચ. ભટ્ટ

આંતરપ્રાંતીય નિષ્ણાત, આપાર-પ્રતિનિધિ,
દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ.

ખજાનર બિલ્ડિંગ, સી. પી. રોડ

મુખર્ષ ૪

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.

દ્રાક્ષાસવ



અઠસીર હવા	
શરદી	મઘાનાર
બૂખ	લગાડનાર
દસ્ત સાફ	લાવનાર
જીંઘ	લાવનાર
તાકાત	આપનાર
તાજગી	બક્ષનાર
લજ્જતદાર પેય	

જીવન સાથે વાપરવાથી અજબ-શુભ થાય છે.

અયવન પ્રાશાવ લેહ એટલે જીવન

પુષ્ટિકારક ખોરાક !

માંદા, સાખ, નળણાં,

સખળાં, તાનાં, મોરાં,

સી, યુરુષ સૌન મારે

જીવનવર્ધક હવા !



દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી ખૂબ ફાયદો થાય છે.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

પા. બો. નં. ૫૫૧૩ : મુંબઈ ૧૪

પ્રણય-પુષ્પો ચૂંટવાનું સ્વપ્ન રોળાઈ જતાં જીવનની ઊંડી ખીણમાં જઈ પડેલી
 દિવાકર! જરા સંભાળીને. એ કરતાં એ નથી જ ભેટતાં, નથી
 તોડવાં. નકામા ક્યાંક ગમડી પડશે તો !' નલિનીનો અવાજ જરા
 વિકળ બન્યો.

સંજનો સમય હતો. સૂર્ય સ્થિતિ પર ઊતર્યો હતો. સામેની
 ખીણની પેલી બાલુના કુંગર પર પથરાયેલી ઝાડી પર પ્રસરેલાં સૂર્યનાં
 તારંગી-સોનેરી કિરણો એ વાતની પ્રતીતિ કરાવતાં હતાં કે સૂર્ય
 હજી સાવ અસ્ત નહોતો થયો. ખીણની આ બાલુ ને કુંગર પર
 દિવાકર ને નલિની હતાં ત્યાં તો ગીચ ઝાડીને લીધે સૂર્યપ્રકાશે ઓસરી
 ગયો હતો.

ખંડાળાના ઘાટમાંની એ ખીણ એટલી તો ઊંડી
 હતી કે એમાં નજર નાખતાં ખીણી ચક્ર આવી
 જતાં. ખીણમાં મોટા મોટા અનેક ખડક હતા. એ
 ખીણમાં એકાદ નદીનું ઉગમ-સ્થાન હતું. ઉનાળાને
 કારણે એમાંનું પાણી સાવ સુકાયું હતું અને એમાંના
 પત્થરો બહાર જણાઈ આવતા હતા. ખીણમાં એક
 જગ્યાએ એક જગાવર મરેહું પથ્થું જણાતું હતું. એકં
 મોટું ગીધનું શેણું એ હાડપિંજરની આસપાસ ઘેરા
 વધુ હતું. વચ્ચેથી જ એમાંનું એકાદ ગીધ માંસનો
 સોસો લઈ ઊડતું તે વખતે ચણ ચણીને પોતાનાં
 માળામાં પાછાં ફરતાં પંખીઓ કલબલાટ કરી મૂકતાં
 અને આડાંબળનાં અસ્તબ્યસ્ત લીધારાજીવતાં. પેહું
 ગીધ તો બહુ મૃત્યુનો એકાદો સજીવ હત હોય
 એવો જ ભાસ થતો હતો. એકંદરે એ ખીણ એટલે
 મૃત્યુએ પોતાનું બોલેલું વિકરાળ જડથું જ હોય
 એવું લાગતું હતું.

ખીણની આ બાલુના કુંગર પર, એક એવી
 જગ્યાએ જ્યાં રહીને દિવાકર કૂલના ઝૂમખાને તોડી
 લેવા પ્રયાસ કરતો હતો કે ન્તાંધી, ને જરાકેય સમ-
 તોલપણું યુમાવે તો એના કુરંગુરુચા ઊડી ભય.
 એ કૂલ એના હાથમાં આવતાં ન હતાં એટલે એ
 વધું ને વધુ લંઘાતો હતો. નલિની એના એ પ્રયાસ
 નિહાળી રહી હતી. દિવાકરને એમ કરતાં સહેજ
 આંચકો લાગ્યો એટલે નલિનીના હોથ ઊડી જવા
 જેવું થયું ને તેણે વિકળ અવાજે કહ્યું, 'દિવાકર!
 જરા સંભાળીને! એ કરતાં એ નથી જ ભેટતાં, નથી
 તોડવાં. નકામા ક્યાંક ગમડી પડશે તો !'

પણ દિવાકરના શરીરમાં તો એ ભેખરી જગ્યાએ
 ઊઠેલાં કૂલને મેળવવાનો ઉત્સાહ આવ્યો હતો. એમ
 રહે રહે એ બોલ્યો:

નલિનીનાં આંસુ

અનુવાદક
 ચંદુલાલ વ. ભટ્ટ

'શા માટે નહીં! આવી ભેખમભરી જગ્યાએથી જ
 કૂલ તોડવામાં મજ હોય છે, હું તો કહું છું કે તમે ય
 આવો તોડવા.'

'એ ય સરસ! એટલે એમ કે હું પણ તમારી
 ભેગી જ ખીણ ભેગી થાઉં.' નલિનીએ હસીને
 જણાવ્યું.

'હા, એમાં શી હરકત છે?' દિવાકરે મંભીર-
 તાથી કહ્યું: 'આપણે બન્ને લપડીશું તો જમીનને
 આપણાં બન્નેનાં લોહીની પ્રસાદી આખવા મળશે
 આપણા બન્નેનાં લોહી એકાં થશે ને-' દિવાકર બોલતાં
 બોલતાં એકદમ અટકી પડ્યો.

'અને શું?' નલિનીના અવાજમાં મંભીરતા
 અને વિસ્મયનું એક વિચિત્ર સમિશ્રણ થયું હતું.

'અને-અને' દિવાકર પોતાની નિષ્વળ નજર
 નીચે ખીણ તરફ રાખીને બોલ્યો: 'આપણા લોહીથી
 હોંઝાએલી જમીનમાંથી આવું જ એકાદ કૂલઝાડ
 ઊગશે ને ઠાક સમયે એકાદ પ્રણયી ભેડું અદા
 આવશે. એ યુગલ્યમાં પ્રિયતમ મારી જેમ તે ઝાડ
 ઉપરનું એકાદ કૂલ તોડીને પોતાની પ્રિયાના કેશ-
 કલાપમાં ખોસશે.' બોલતાં બોલતાં દિવાકરની નજરેથી
 એક સ્વપ્નરુપિ પસાર થઈ ગઈ.

'દિવાકર!' નલિની એકદમ ઉત્તેજિત થઈને
 બોલી: 'તમારા અખડાદત્તો શો અર્થ થાય એ હાંઈ
 તમને સમજાય છે? હું તમારી બાબી છું. તમારા મોટા-
 ભાઈની સ્ત્રી છું! તમને આવું બોલવું શોભતું નથી.'

નલિનીનાં આ વાંધા તાબે એવાં વેઢાંથી દિવાકર
 લાનમાં આવ્યો. તેણે હાથમાંની ડાગખી છોડી દીધી.
 કૂલ નીચે ખીણમાં ફાગવી દીધાં અને નલિની તરફ
 'દયામણી ને અપરાધી નજરે જોતાં બોલ્યો:

'નલિનીભાબી! મને માફ કરો. મારાથી બોલતાં

શું બોલાઈ ગયું. એના હોઠ ધ્રુવતા હતા.

નલિની કશું જ બોલી નહીં. શું બોલતું તે જ તેને ન સમજાયું.

દિવાકરની આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. ગળ-ગળા અવાજે તે બોલ્યો: 'ખરેખર બાબી! મારે એવું કોઈ બોલતું જ ન હતું.' આજ પહેલાં મારાથી આવું કશું બોલાયું ન હોત. પરંતુ આજ બપોરે જન્મતી વખતે 'મેઘદૂત'માંની પેલી લીંટી પર તમે ગમ્મત કરી તેણે મને આ પ્રકારનું ઉત્તેજન આપ્યું અને આ રીતે મને પાગલ બનાવ્યો. બાબી! બાબી! મને ક્ષમા કરો. હું તમને વચન આપું છું. 'ફરી કદી' આવું બળતું મારા મોંમાંથી કશું નહીં નીકળે.'

'આટલું' બોલી દિવાકર એકદમ મોં ફેરી ચાલવા લાગ્યો. નલિની પણ તેની પાછળ ધીમે પમલે ચાલી.

સૂર્ય હવે સાવ અસ્ત થઈ ગયો હતો. ધીરે ધીરે અંધારું મસરવા લાગ્યું હતું.

બન્ને ય જડ, બેધ્યાન પગલે ઘર તરફ ચાલ્યા જતાં હતાં. નલિનીનું તો ચાલવામાં થોડું ય ધ્યાન હતું પણ દિવાકર તો તદ્દન અચેતન જણાતો હતો. કોઈ સૂત્ર-સંચાલિત પૂતળાની માફક બંને તેના પગ ઊપડતા હતા.

એ સાંકડા રસ્તે પાછળથી આવતી એક મોટર બિલકુલ તેની પાસે આવી મોટીથી બુંગણું વગાડી ઊભી રહી. નલિનએ બહાણે દિવાકરના નાખતી ખૂમ પાડી. દિવાકર તો ફક્ત યાત્રિક રીતે મોંમાંથી શબ્દ પણ કાઢ્યા સિવાય, આંખુઆંખુ જોયા સિવાય બાંહુએ ખસી ગયો અને મોટર આગળ નીકળી ગઈ.

એમના માથા પરથી બે પક્ષીઓ પોતાના માળા તરફ જતાં જતાં દલખણાટ કરતાં પસાર થઈ ગયાં. છતાં નીચેની શાંતિમાં બગ થયો નહીં.

થોડી વાર પછી સામેથી એક પારસી બ્લેઝ્ક હાથમાં હાથ નાખી, હસતું-એલતું, પ્રેમચેષ્ટા કરતું બાંહુમાંથી પસાર થયું. નલિનીએ દિવાકર તરફ જોયું પરંતુ એ તો મૂઠ શો ચાલ્યો જતો હતો.

x x x
ટેકરીઓમાં ફરી આવીને આંચળામાં પુરશીઓ નાખી, ગપ્પાં મારતાં બેસવાનો અને પછી જમીને સવાનો તેમના નિલ્સનો કાપક્રમ હતો પણ આજ આંચળામાં પુરશીઓ નાખી નહીં અને રસોડામાં

જન્મવાની સૂચના અપાઈ ગઈ.

દિવાકર આવીને તરત પોતાની ઓરડીમાં બેઠો. નલિની પણ થોડો સમય અહીંથી પસાર કરી પોતાની ઓરડીમાં ગઈ. દિવાકર આટલો ભેચન ન બન્યો હોત તો નલિનીની અસ્વચ્છતા બોહી થઈ ગઈ હોત. ઓરડીમાં જઈ તેણે થોડો સમય કંઈક વાંચવાનું પ્રયત્ન કર્યો. તેમાં તે ફાવી નહીં એટલે દીવો બાંધી એ સૂતી પણ ઊંચ આવે તો ને! રહી રહીને સાંજે બંનેલ બતાવ તેના મનમાં ઘોળાવા કરતો હતો. તેની નજરે દિવાકરની એ ક્યામણી નજર, આંસુભરી આંખો અને ધ્રુવતા હોઠ ચડવા લાગ્યા. છેવટના તેના બાકુળ શબ્દો પણ તે યાદ કરવા લાગી—'આજ બપોરે જન્મતી વખતે 'મેઘદૂત'માંની એ લીંટીઓ પર તમે ગમ્મત કરી તેણે મને આ પ્રકારનું ઉત્તેજન આપ્યું અને આ રીતે મને પાગલ બનાવ્યો.' આ શબ્દો જેમ જેમ તેના મનમાં ઘોળાવા લાગ્યા તેમ તેમ બપોરે જન્મતાં જન્મતાં થએલી એ મરકરી તેના મનને કંબળા લાગી.

'...ખરેખર શું પોતાની મરકરીતો એવો અર્થ થતો હતો? શું એનો એવો એક જ અર્થ થઈ શકે? અને દિવાકરે પણ તેનો એવો જ અર્થ શા માટે કરવો જોઈએ?...'

ફરી ફરીને તેનું મન એ જ સવાલ કરી રહ્યું હતું: '...પરંતુ દિવાકરે તેનો એવો અર્થ કયો એમાં બધો વાંક શું એનો જ હતો? પોતાના મોંબિયી પણ તેવી મરકરી બિલકુલ સહજ બાવે શા માટે થઈ ગઈ...?'

આ છેવટના સવાલથી નલિનીને પોતાને થોડી ખીક લાગી. ઘડીક તેનું મન શૂન્ય થઈ ગયું. ધીરે ધીરે તેની નજર સમક્ષ બપોરનો આખો ય પ્રસંગ ખરો થયો.

દિવાકરને સંસ્કૃત કાવ્યનો ખૂબ જ શાખ હતો. તેના હાથમાં એકાદું પુસ્તક તો હોય જ: ક્યારેક 'મેઘદૂત' હોય, ક્યારેક 'કુમારસંભવ' હોય અથવા તો 'ખીલું' કોઈ કાવ્યનું પુસ્તક હોય. વચ્ચે વચ્ચે ક્યારેક ક્યારેક તેના મોંમાંથી એકાદ સંસ્કૃત સુભાષિત અથવા તો કાવ્યનું એકાદ ચરણ સહજ જ મોટીથી બોલાતું પણ સંભળાયા.

આજ બપોરે જન્મતાં જન્મતાં દિવાકર 'મેઘદૂત'નો આ શ્લોક બોલેલો:

પ્રલેખારે કમલવદનાદ્ લોડપિ દર્શુ નલિન્યા:

પ્રમાદતલ્લભિ કરશિષ્યાવદનકુવાન્યલ્લય: ||

શ્લોકમાંના 'નલિની' શબ્દે નલિનીનું બ્ધન બેઝ્યું. તેણે પૂછ્યું:

‘દિવાકર! આનો અર્થ શો?’

‘મેધહત્ત’માંની આ લાંઠીઓ છે. યક્ષ મેધને કહે છે: ‘આ વખતે એટલે સુશોધને વખતે, તે પછી નલિનીના કમલાદ્વીપી મુખ ઉપરથી દ્વિમદ્વીપી અશ્વ નિહાળવાને પાછો આવેશે હોય છે—’

‘પછી એ એટલે કાણ?’

‘એ એટલે લાનુ. ઉપરની જ લાંઠીમાં યક્ષ મેધને કહેલું હોય છે કે લાનુનો રસ્તો તત્કાળ છોડી દે. લાનુ એટલે સ્વર્ગ.’

આટલું સાંભળતાં જ નલિની એકદમ બોલી બહી: ‘એટલે કે, દિવાકર જ!’

એટલું બોલીને નલિની મોટેથી હસી. દિવાકર પણ હસ્યો અને હસતાં હસતાં પાછો એકદમ ગંભીર બની ગયો.

એ આમ ગંભીર કેમ બની ગયો એ નલિની ન સમજી. છતાં તેના મનમાં આવો કંઈ અર્થ આવ્યો હશે તેવું તેને ન લાગ્યું.

...પછી પોતાના મનમાં એવું ન આવ્યું તેવું કારણ પોતાના મને પોતાને ફેસલાવી એવું તો નહીં હોય! દિવાકર આવો અર્થ લે તેવા પ્રકારનું પોતાનું વર્તન શું કદી નહીં બન્યું હોય?

પરંતુ મેં પોતે આવી મસ્કરી કરી જ શા માટે? નલિનીનું મન ચક્રાંતે ચર્ચ.

...ખરેખર શું એ ગમત પોતાના મેમિયાથી બિલકુલ સદંજ ભાવે, નિષ્પાપ છુટ્ટથી નીકળી ગઈ? તો પછી બપોરે પોતે અસ્વસ્થ બની હતી તેવું શું?

અને સાંજે પોતે દિવાકર સાથે ઉત્તેજિત યર્ષને બોલી ગઈ તેનો આ અસ્વસ્થતા સાથે કશો જ સંબંધ ન હતો શું?

આ વિચારથી નલિની એકદમ બેચેન બની ગઈ. પથારીમાંથી એ બેઠી યર્ષ ગઈ. બંને હાથે એણે પોતાનું મોથું પકડીને દબાવી દીધું. તેના મગજમાં જૂનાં સ્મરણોનું તોફાન મચ્યું. ગયાં બે-અડી વર્ષેનો ઇતિહાસ તેની સમક્ષ ખડો થયો. લામ પછીના-નહીં, લામ પહેલાંના પાંચ અનેક પ્રસંગ તેના મગજમાં ગોટાળા બોલા કરવા લાગ્યા.

દિવાકરને તેણે પહેલવહેલો જોયો-કેવો વિલપ્પણ

એ યોગાયોગ હતો! તે યોગાયોગથી તેનું પોતાનું આખું જીવન ઢબરાઈ ગયું હતું.

...ખરેખર, કેટલો લયંકર તે યોગાયોગ હતો.

‘યોગાયોગ!’ નલિનીના મગજમાં એ અક્ષરો ઉદ્ગાર-ચિહ્નો સહિત ઉછાળા મારવા લાગ્યા.

નલિની ત્યારે પૂનાની કોલેજમાં સીનીઅર બી. એ.માં હતી. નાતાલની રમઝો ડાહ્યાપુરમાં પોતાને ઘેર ગાળી તે પાછી પૂના જવા નીકળી ત્યારે એની ખાબે કહ્યું: ‘બેટા, નીલા! આ પેલાં સાવિત્રીકાકી ધણી ય વખતથી સતારા બોલાવે તો આ વખતે ટ્રેઈનમાં જવાને બદલે મોટરમાં સતારા યઈને જ ને? સાવિત્રીકાકીને ત્યાં એકાદ રાત ભીતરીશ તો તેમને સાડું લાગશે.’

સાવિત્રીકાકીને ત્યાંની એ રાત! તે એક જ રાત્રિએ નલિનીને કેવો વિલપ્પણ અનુભવ કરાવી દીધો!

નલિનીનું મન એ રાત્રિનાં સ્મૃતિસ્વપ્નોમાં વિહાર કરવા લાગ્યું.

...તે રાત્રે દિવાકરનાં દર્શન થયાં. દિવાકરની એ મોહક મૂર્તિ-ભાંગી, સ્તીધી, તેજસ્વી! નિર્મળ આકર્ષક ચહેરો, નાળુકે ચિથ્થકને સુંદર નાક! એના મનમાં એની મૂર્તિ સમાઈ ગઈ.

કેવા કેવા ય વિચાર તેના મનમાં ધોળાવા લાગ્યા.

...પછી માત્ર દર્શન જ થયાં તેવું નહીં આંતરિક અનુભવ પણ થયો. રાત્રે જમીને પોતે સૂવા માટે બેઠી પર ગઈ ને નીચે સંગીત શરૂ થયું. દિવાકર જ ગાતો હતો. કેવું સુંદર એ સંગીત હતું. સંગીતનો પોતાને બ્યયપણથી શોખ હતો. પોતાનાં માતપિતાએ એને માટે કદી-સગવડ કરી આપી ન હતી. ઘરનું વાતાવરણ પણ સંગીતશૂન્ય હતું; છતાં સંગીત તરડેનો સદંજ શોખ બિછટાનો તીવ્ર બન્યો હતો. સંગીતની અસરમાં એ સહેજે પોતાપણું બૂલી જતી.

બી. એ. યઈને ખૂબ ખૂબ સંગીત શીખી લેવું એવો નિર્ણય પણ કરી નાખેલો. પોતાના એ નિર્ણયને પોષણ આપે તેવો પ્રવાદ નીચે વહેતો જોઈને તેણે પોતાનું જ્ઞાન ગુમાવ્યું. દિવાકરે તો અર્થેક કલાક ગાયું પછી પોતે તો કેટલા ય વખત સુધી એ મીઠી સમાધિમાં તણીન બની હતી. સંગીતની સહેજે હિમમાં ‘પણ અવનવા સરોદરે તેના ધીન આગળ ગુંબજ કરી રહી હતી.

“તે રાત્રિના અનુભવે, નલિનીને જમીન પરથી જીવે હવામાં ઊડતાં શીખવ્યું.”

બીજે દિવસે સવારની મોટરમાં નલિની પૂના ગઈ. જતી વખતે અંતઃકરણમાં એક મૂર્તિ દારીને એ લેતી ગઈ. છતાં એ મૂર્તિની એને ઓળખાણ ન હતી કે એનું નામ પણ એણે પૂછ્યું ન હતું.

દોઢ-એ મહિને નલિનીની ખાનો એના પર પત્ર આવ્યો: ‘મારા મનમાં છે કે તને સાવિત્રીકાકીને લાં આપવી. તેનો દીકરો મુબઈમાં મેડિકલ કોલેજમાં છે. પૂના જતાં તું તેમને લાં રહી આવી છે. એ સ્થળ તને પસંદ છે? હોકરાએ તને જોઈ છે અને તેને તું પસંદ આવી છે. અને તને એ પસંદ છે? પસંદ હોય તો જણાવજો.’ તારા જવાબ પછી આગળ નકી કરીશું. હોશિયાર થાએ પોતાની પુત્રીને લખ્યું હતું.

નલિનીએ તરફાળ પત્ર લખી પોતાની સમતિ દર્શાવી. પરંતુ—

આગલા ખનાવોનો વિચાર કરવાનું પણ તેને માટે અશક્ય બન્યું. એ પક્ષંગ ઉપરથી જીડી અને પોતાના ઓરડામાં આંટા મારવા લાગી.

કારણ, પછી તેને જેવા જે મુશ્કેલી આવ્યા તે દિવાકર ન હતા. તે દિવાકરના મોટાભાઈ હતા. સમજણુરેનો એ બધા મોટાઓ હતા.

એ દિવાકર તો ન હતા, પરંતુ દિવાકર જેવા ય ન હતા. દિવાકરથી ખૂબ જ લુહા પ્રકારના એ હતા.

છતાંય નલિનીનું એમની સાથે લગ્ન થયું.

‘...બીજું’ હું શું કરી શકવાની હતી? નલિની પોતે જ હાથ સાથે હાથ ધસતી પોતાના મન સાથે જ દલીલો કરી રહી: ‘મને એ જેવા આવ્યા એ તો આવવા ખાતર જ. બાકી એમણે મને પસંદ તો પહેલેથી જ કરી લીધી હતી. સાવિત્રીકાકીનો પણ મને વહુ કરી લેવાનો નિર્ણય થઈ જ ગયો હતો. અને બાકે પણ મારા પત્રનો આધાર લઈ લગ્નની એવી મોટી જાહેરાત કરી મૂકી હતી કે પછી તો બને પહે મુહૂર્તની જ રાહ નેવાતી હતી.’

નલિનીનાં લગ્ન થયાં અને જૂનમાં તે દિવાકરની બાબી બની.

નલિનીનો પતિ મુબઈમાં ‘પોસ્ટગ્રેજ્યુએટનો અભ્યાસ પૂરો કરતો હતો. તે પૂરો થાય ત્યાં સુધી નલિનીએ સતારામાં રહેવાનું હતું.

દિવાકર સતારામાં જ હતો. તેનું દર્શન થતાં જ નલિનીના અંતઃકરણમાં જીડી જીડી પણ થરથરાટ વણૂરતો થરથરાટ અને પછી ધડધડાટ.

સતારાના એ શરૂઆતના દિવસોમાં નલિનીન છવનમાં એક જાતની બધિરતા આપી ગઈ હતી તે પોતાની આસપાસ નિરાણું જગત નિર્માણ કરીને તેમાં જ પોતાની જાતને પૂરી દેવા ઇચ્છત હતી છતાં દિવાકરનું સંગીત વચ્ચે વચ્ચે તેને એમાંથી ખેંચી કાઢતું.

નલિનીને પહેલી મંગળાગૌરીને એ પ્રસંગ યા આવ્યો. તે દિવસે તેણે પોતાના મન સાથે કંઈ નિશ્ચય કર્યો હતો. એ નિશ્ચયથી તેણે ગયાં દોઢ-એ વાં પદ્ધતિસર પોતાના વ્યક્તિત્વનો હાસ કર્યો હતો. એ નિશ્ચયને લીધે જ આજે સાંજે દિવાકર સાથે એ ઉત્તેજિત થઈને બોલી હતી.

...તે દિવસે પોતે નકી કંઈકું કે હવે સંગીત શીખવું નથી. દિવાકરે પોતાને મંગળાગૌરીની આરતી ની એક નવીન અંગણી તરજ શીખવી હતી. સવાર ની પૂજા પછી તે તરજ પ્રમાણ પોતે જ્યારે આરતી બોલતી હતી ત્યારે સાવિત્રીકાકી પોતાનું કામ છોડીને, જિમરમાં આવીને એ સંભળવા બેઠાં રહી ગયાં હતાં. મંગળાગૌરીના ઉત્તવણમાં આવેલી બહેનપણીઓ પણ ખૂબ જ ખુશી થઈ ગઈ હતી.

રાત્રિની પૂજા પછી બહેનપણીઓએ એ આરતી શીખવવાનો પોતાને આમ્રદ કરેલ. ગામમાંથી પણ આમંત્રિત મહેમાનો જમવા આવ્યાં હતાં. ઝોઝર પણ મુબઈથી ખાસ આવ્યા હતા. આ બધા જ લોકો આરતી સંભળવા એકઠા મળ્યા હતા. છતાં એ બધાંમાં પોતાને દિવાકર કયાંય દેખાતો ન હતો. એ કયાં ગયો હશે? આરતી બોલતાં બોલતાં પોતાની નજર દિવાકરની મૂર્તિ શોધવા લાગી. ફરી ફરી એ, પુરુષ વર્ગ જે બાજુ હતો તે તરફ ફરતી. બહેનપણીઓના પ્યાનમાં એ વાત આવી. પરંતુ તેમણે તો ‘ધારણ’ કે એની નજર ઝોઝરને શોધે છે. તેમને નલિનીની મરકરી કરવાનું આ નિમિત્ત જડી ગયું. રાત આખી ય તેમણે એની એ મરકરી કરેં રાખી, બહેનપણીઓને તો એમાં આનંદ આવતો પણ નલિનીના હેવામાં એ અંગારાની જેમ ચંપાતી.

ખીજે દિવસે એણે જાણ્યું કે દિવાકર એ જ દિવસે સાંજે પૂના ગયો હતો.

કોઈક ખાસ મોટું કારણ તેણે જણાવ્યું હતું. પરંતુ પોતાને એ ગળે જીત્યું ન હતું.

એ પૂના શા માટે ગયેલો ?

અને ગયો તો ગયો પણ ફરી ફરીને પોતાની નજર અને કાં શોધતી હતી ?

ફક્ત એણે શીખવેલી તરજ તેને એકવાર સંભળાવવાની જ માન તે નિર્દોષ ઇચ્છા હતી ?

ના, ના !

પોતાને એકાએક બચકર જાન થયું !

ખરેખર હવે આ બંધ થયું જ નોંધ્યો.

આ વસ્તુ પોતાને કઈ તરફ લઈ જશે ? એનું પરિણામ શું આવશે ?

અ-હા ! હવે એ બંધ થયું જ નોંધ્યો.

ગમે તે થાય પણ પોતે સતારા છોડવું જ નોંધ્યો.

અને સંગીત...

ઓક્ટોબરમાં ડોક્ટરને બેઠાસ પૂરે થયો. સાવિત્રીકાકીની ઇચ્છા હતી કે ડોક્ટરે સતારામાં જ ડોક્ટરી કરવી. પરંતુ ડોક્ટરને સરકારી નોકરી મળી.

એ નોકરી સ્વીકારવાનો પોતે તેને આગ્રહ કર્યો.

ડોક્ટરે એ નોકરી લીધી. સતારાને રામરામ

હરી પોતે ડોક્ટર સાથે અઢમઢનગર આવી પહોંચી.

નહિનીએ એક લાંબો નિસાસો નાખ્યો. એમ

ને એમ કેટલોક વખત એ ઝિંજાના પર પડી રહી.

છતાં મન થોડું જ નિષ્ક્રિય પડ્યું રહે છે ? વળી પાછું

એ આગસા અનેલા ખનાવોમાં વિહરવા લાગ્યું. નોકરીના

ગામમાંનો જીવનક્રમ નહિનીના મનમાં ઘોળાવા લાગ્યો-

ડોક્ટરના સંગાથમાં પોતાના દિવસો જઠ વ્યવહાર-

માં વ્યતીત થવા લાગ્યા. ડોક્ટર મોટે ભાગે કામમાં

રહેતા. નોકરી ઉપરાંત ખાનગી પ્રેક્ટીસ હતી અને

કુરસદના વખતમાં ધીજ ! પોતે સંગીત શીખી હોત

તો તેટલી નિરાંત પોતાને મળી હોત. પરંતુ સંગીત-

ના વિચારને તો પોતે ટકવા જ દીધો નહોતો. પછી તો

કોઈ કોઈ વાર મન કહેતું : 'હવે શી હરકત છે ? હવે

અમારે કયાં સતારા રહેવું છે ? અને દિવાકર પણ

કયાં એકલા રહેવાના છે ? તેનાં બે હાથ યઈ જશે.

પણ ના, ના. આજે બસે દૂર છીએ. ડોક્ટરના તે

સગા ભાઈ છે. ક્યારેક તો તે અહીં આવશે. ક્યારેક

અમારેય સતારા જવું પડશે. નથી ચક્રું એ સંગીત-

ના રવાડે !

પત્ની તરીકેનું કર્તવ્ય બજાવવા જણી-
બૂજીને પોતે પોતાના વ્યક્તિત્વનો ધ્યાસ કરવાની

ચક્રાવત કરી.

સંગીત માટે પોતાને કેટલો પ્રેમ છે એ ડોક્ટર

જણતા ન હતા એવું નહોતું પરંતુ તેણે તે માટે કદી

પૂછ્યું પણ ન હતું.

તેમને તો તેમની નોકરી, ખાનગી પ્રેક્ટીસ અને

ધીજ જ મુખ્યાર્થ હતી !

નહિનીના અસહાય મનમાં આ બધું યાદ આવતાં

અતિશય વેદના થવા લાગી. તેનું મન ગુસ્સાથી અને

તિરસ્કારથી ભરાઈ ગયું.

પણ એ કરે શું ? પોતાના અભાગિયા જીવનનો

વિચાર કરતી તે જેમની તેમ પડી રહી.

પતિના સહવાસમાં તેના વ્યક્તિત્વનો કપાટાબંધ

ધ્યાસ ચર્ચ રહ્યો હતો. મીથુની મૂર્તિ કણ કણ યઈને

ઓગળી જાય તેમ પોતાનો આ ધ્યાસ ચર્ચ રહ્યો

હતો. એ તેની જાણ બહાર નહોતું. પરિણામે તેના

મન પર એક પ્રકારનું ન કળી ચક્રાય તેવું તાણ રચા

કરતું. આ બધાનું જે નિશ્ચિત પરિણામ હોઈ શકે

તે જ નીપજ્યું. તે માંદી પડી. ડોક્ટરે સારી હવા

ખાવાની જગ્યાએ બે-ચાર માસ જઈને રહેવાની

સલાહ આપી. પહેલાં એક-બે મહિના તે સતારા

જઈને રહી. એ મહિનાની રજામાં તે દિવાકરની સાથે

લોનાવલા આવીને રહી.

જેને ટાળવાનો તે પ્રયાસ કરતી હતી. તે જ તેના

ભાગ્યમાં આણું. સાવિત્રીકાકી લોનાવલા આવવાનાં

હતાં પરંતુ તેમની પૂના આવેલી દીકરીને સુવાવક

આવે તેવું હતું એટલે તેમને સતારા રહેવું પડ્યું.

સતારામાં નહિનીની તબિયત સુધરતી હતી.

લોનાવલા આવ્યા પછી તો કપાટાબંધ સુધરવા લાગી.

નહિની ખૂબ જ સંભાળીને વર્તતી. છતાં અંત-

કરણની જ્ઞાતિએ કાંઈ થોડી જ કાળજી રહે છે ? જે

દિશામાં તેને નથી જવા દેવી હોતી તે જ દિશામાં

જવાનો તેનો સતત પ્રયાસ હોય છે.

દિવાકર અને નહિનીની વચ્ચે સાદી કુદ વાતોમાં

પણ ધીરે ધીરે છુદ જ પ્રકારની આદર્શતા, છુદ જ

પ્રકારનો અનુભવ થવા લાગ્યો.

નલિનીનું અંતઃકરણ કાષ્ઠક વાર આ કંઠી જતું અને તે વખતે તેના અંતઃકરણમાં એકદમ બીકનો ચરચરાટ થતો. પરિણામે એ અતડી રહેવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગતી.

દિવાકરને આ અતડાપણું ખટકતું. તે એકદમ વિચિત્ર રીતે વર્તવા લાગતો. બે બે દિવસ એ સીધી રીતે બોલતો નહોતો, સીધી રીતે વર્તતો નહોતો ને સીધી રીતે જમતો પણ નહોતો.

આ બધાનું તેના પર બેંચાણ રહેતું. એ બે દિવસોમાં તો તેના ચહેરા પરની રેખાઓ પણ સાવ બદલાઈ જતી. એનો ચહેરો કરમાઈ જતો.

દિવાકરના એ કરમાએલા દર્શનથી નલિનીના હૈયામાં દુઃખ થતું. એની પાસે જઈને તેની ઉપર માયા ને પ્રેમનો વરસાદ કરવો એવું તેને થઈ આવતું. પણ એનામાં એવી દિંમત ન હતી. એટલે એવી ને એવી દૂર રહીને તે તેના વિચાર કરતી.

...પણ આ રીતે વિચાર કરતાં બેસવામાં પણ તેને એક પ્રકારનું સુખ જ થતું ન હતું શું...?— નલિનીને એક વિચિત્ર પ્રકારનું જ્ઞાન થયું. તેને એક દિવસનો પ્રસંગ યાદ આવ્યો—

એ કેટલો સારો પ્રસંગ હતો! દિવાકર ને એ પોતે હમેશા સાથે જમવાં બેસતાં. કાષ્ઠક વાર પોતાને જમવા આવતાં મોડું થતું તો દિવાકર રાહ જોઈને બેસી રહેતો. માંદાં લાભીને એકલાં તે શી રીતે જમવું ગમે એવું તેને થતું હશે એમ પોતે માનેલું. પણ તે દિવસે—

દિવાકર એક મિત્રને ત્યાં ગયો હતો. તેને આવતાં મોડું થયું. પોતાને થયું કે તેણે મિત્રને ત્યાં જ જમી લીધું હશે. એટલે પોતે જમી લીધું. એટલામાં દિવાકર આવ્યો. પોતે જમી લીધું છે એની જાણ થતાં એનો ચહેરો કેવો ઊતરી ગયો! તેણે શુષ્ક અને નિરાશા-ભર્યા અવાજે જમવું નથી એમ જણાવ્યું. પોતે પૂછેલું: 'તમે જમ્યા નથી?' તેણે થોડા કોર અવાજે ઉત્તર આપેલ: 'ના, જૂન નથી.' તેના એ ઉત્તરમાં કેટલોય ત્રિષાદ લયો હતો..

પોતે વહેવાં જમી લીધું એ બદલ તેને પોતાને જ પોતે જૂડીં લાગેલી. અને એ વેળાએ શું એ એક પ્રકારના સુખની સમજ ન હતી?

બિલકુલ જરાક જેટલી એ વાત-હંમેશ પોતે

જમ્યા પછી એને પાનની પટ્ટી કરી આપતી. કાષ્ઠક વાર પોતે એ આપી શકતી નહીં તો એ ખાતો જ ન જે દિવસે પોતાને આ વસ્તુ ધ્યાનમાં આવે દિવસે શું પોતે એક જાતનો આનંદ અનુભવ્યો ન હોય આ બધું યાદ આવતાં નલિની એકદમ અચ્ચત બની ગઈ. ઊડીને એ બેડી થઈ ગઈ. છતાં વિચાર તો ચાલુ જ હતો.

પોતે દિવાકરને દૂર કરવા માટે, પોતાનું પતરીકેનું કર્તવ્ય પાળવા માટે કેટલું કष्ट ઉઠાવ્યું, પોતે વ્યક્તિત્વનું કેટલું બલિદાન આપ્યું અને છતાંય આજ અપોરે જમતાં જમતાં 'મેધદૂત'ના એ 'ભાગ્ય' પર પોતે ગમ્મત કરી. સહજ ભાવે, સાભાવે જ શું પોતે એ ગમ્મત કરી હતી? ખરે નિષ્પાપ ભુદિધી! એ ગમ્મત પાછળ કરી જ નહોતો રહેલો?

નલિનીને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એકદમ મળી ગયો તેના અંતરમાં એક નાનો એવો ધક્કો લાગ્યો.

ખરે જ આ વિપરીત આકર્ષણનું પરિણામ આવશે? આમ ક્યાં સુધી એ ચાલ્યા કરશે? હૃદ...એ અટકવું જ જોઈએ.

તે કેશું જ નહીં, મારે હવે આ ધડીએ લોનાવણા ઊડીને ચાલ્યા જવું જોઈએ.

બીજે જ દિવસે પોતે આવે છે એવો પત્ર હોજર ને લખી નાખેલો. એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો. આ નિશ્ચય નલિનીનું મન થોડું શાંત બન્યું. તેના મન ભાર હળવો થયો. તે બોધવાની તૈયારી કરવા લાગે એટલામાં દરવાજા ખડાર, આંગણમાં તેની નજર પડી. દિવાકર સમસામ, અસ્વચ્છ હાલતમાં આ મારી રહ્યો હતો. અંતઃકરણમાં સાલતું દુઃખ તે પ્રત્યેક હલનચલનમાં વ્યક્ત થઈ રહ્યું હતું. નલિની થયું કે પોતે તેને પાસે બોલાવી તેની સાથે વાતચીત કરે અને તેને શાંત કરે.

...પરંતુ તેણે જે નિશ્ચય કરી મૂકેલ હતો નિશ્ચયના બળે તેને તેમ કરતાં વારી. તે જઈ ગઈ ગઈ ગઈ.

x x x

સવારમાં ઊઠી નલિની પત્ર લખવા બેસે તે પહેલાં નલિનીના નામનો એક પત્ર આવ્યો. સરનામાના અક્ષરો પરિચિત ન હતા. પત્ર બિલકુલ સ્વચ્છ હોવાથી ફરવતી ફરવત

નસિની ઓરડામાં આવી. પોસ્ટની છાપ અહમદનગરની જ હતી. નસિનીને જરા ચિંતા થઈ. ઉતાવળે ઉતાવળે એણે પત્ર ફેરવે અને પલંગ ઉપર ખેંચી પત્ર વાંચવા લાગી.

સૌથી પહેલાં તેણે પત્રની નીચેની સદી જોઈ લીધી. તેને બહુ જ આશ્ચર્ય થયું. તેના મોં પર અરપટ ભયનું વાદળ છવાઈ ગયું.

પત્રની હકીકત પર જેમ જેમ તેની નજર ફરતી ગઈ તેમ તેમ તેના ચહેરા પર વિપાદ, ખેદ, દુઃખ તથા સંતાપની લાગણીઓના ભાવ છવાતા ગયા. તેનો ચહેરો એકદમ વ્યાકુળ બની ગયો. ધીરે ધીરે તેની આંખોમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં. તેણે પત્રને એક બાજુ ફેંકી દીધો અને ઓશીમાં માથું ધરાવી મુસ્કે મુસ્કે રડી રહી.

દિવાકરે આ રવાનો અવાજ સાંભળ્યો. તે એકદમ નસિનીની ઓરડીમાં ગયો. દરવાજામાં જતાં જ તેણે નસિનીની આ સ્થિતિ જોઈ. ફરજે અંદર જતાં ખચકાચો ને પછી પલંગ પાસે જઈ બેસી રહ્યો.

નસિનીનું બિચારું એના તરફ ન હતું. એ તે આંધાર આંસુએ રડી રહી હતી.

‘ભાભી ! શું થયું ?’ દિવાકરે પૂછ્યું.

નસિની કંઈ જ જોલી નહાં. એ જેમની તેમ આંસુભરી આંખે તેની સામે તાકી રહી.

‘શું થયું, ભાભી ?’ દિવાકરે ફરી પૂછ્યું.

તેણે કંઈ જ ન જોઈતાં પેલા પત્ર તરફ આંખો ચાંધી. ફરી તે ઓશીમાં પત્ર માથું ઢાળી દઈ રડવા લાગી.

દિવાકરે પેલો પત્ર ઉપાડ્યો. ઉપાડીને તે વાંચવા લાગ્યો—

અહમદનગર તા. ૨૮-૧૧-૪૩

સૌ. નસિની દેશપાંડે,

સવિનય વિનંતિ કે હું મારા અધિકાર હોદી આ હકીકત લખું છું તેનું મને જ્ઞાન છે, છતાં રહેવાઈ નથી એટલે લખું છું. લખવું એ મારું કર્તવ્ય હોય એમ મને લાગે છે.

આપના ગયા પછી ડોહટર સાહેબે નિવૃત્ત મર્ખતા હોડી છે. હોસ્પિટલમાંની મશરૂકર નામની નર્સની એમને નાદ લાગ્યો છે. આપ ગયાં તે પહેલાં પથ્થ તે દવાખાને આવતી; પરંતુ હવે તે તે દવાખાનું ને ઘર બંને કે પોતાનું જ હોય તે રીતે વર્તે છે. મારી

નવું વાર્તાસાહિત્ય

*

ગુજરાણી	લે. સ્વ. પ્રેમચંદ્ર	૩-૮
પ્રેમ-પ્રતિજ્ઞા	"	૩-૮
પ્રેમ અને પૂજા ભા. ૧-૨	લે. દશક	૫-૦
બહિષ્કાર	પલાશ	૩-૦
વિસર્જન	"	૨-૮
વિવાહમંદિર	નારાયણ બાબુ	૩-૦
અગ્નિતા	સુ. વ. શાહ	૧-૮
ધૂવડ બોલ્યું	નીરુ દેસાઈ	છપાય છે
પરિહાસ	સ્વ. નવલરામ ત્રિવેદી	"
અભિસારિકા	નવલકથા	"

+

ગુજરાતી સાહિત્યની બે અનેાળી

ગ્રંથાવલિઓ

•

મૃદુલ અને યુગધર્મ
વર્ષ બીજું વર્ષ ત્રીજું

•

વાર્ષિક લવાજમ

રૂ. ૮-૦-૦

•

આદર્શ પુસ્તક બંડાર

ધનજીભાઈની ફેક્ટરી સામે

રાયબઝ વોડ

અમદાવાદ

વૃદ્ધ આંખો આ બધું નોંધી શકતી નથી એટલે આ વસ્તુ તમને જણાવું છું. આ પત્ર મેળતાં જ તમે આવી પહોંચો અને આ બાંધને હાથે કાઢો. વંધુ શું લખ્યું ?

આપને એક વિનંતિ છે. આ પત્ર આપ બાળી નાખજો. બહેનચૂકે તે આ પત્રની વાત ડોક્ટર સાહેબ પાસે કરશે નહીં. ડોક્ટર સાહેબને એની ગંધ પથ્થુ આવશે તો મારા ગરીબના પેટ પર પગ મૂક્યા જેવું બનશે.

આપનો નમ્ર ગોવિંદ ફ. પેટે.

દિવાકર બધું જ સમજી ગયો. તે નંદિનીની પાસે જઈને બેઠો. તેણે પોતાનો પ્રેમાળ હાથ હળવેથી નંદિનીને ખમો મૂક્યો અને સ્નેહભર્યા અવાજે પૂછ્યું :

‘આ ગોવિંદ પેટે કાણુ ?’

નંદિનીએ કશો જ જવાબ આપ્યો નહીં. ઓસીકા પરથી મોં ઊંચું કરીને તે બહારનાં ફૂલગ્રાંહ પર નાચતાં સૂર્યનાં કિરણો તરફ ચંચળ નજરે જોતી હતી. તેની આંખોમાંથી તો આંસુ ટપકતાં જ હતાં.

દિવાકરે ફરી પૂછ્યું : ‘આ ગોવિંદ કાણુ ? એનો કમ્પાઉન્ડર ને ?’

નંદિનીએ કોણું હલાવી હા કહી.

દિવાકરના હોઠ કંઈક બોલવા સૂકા પડ્યા પરંતુ અવાજ ન નીકળ્યો. એ બંદિનીની સામે નોંધી રહ્યો. કોડો સમય બેમાંથી કાઈ કશું જ ન બોલ્યું.

અંતે નંદિની જ બોલી : ‘દિવાકર ! મને જ સુખ કરે. કાલે સાંજે હું નકામી તમારા ઉપર ઉત્તેજિત થઈને બોલી ગઈ.’

શ્લેષક નંદિની અટકી અને ફરી પાછી બોલી :

‘શા માટે ઉત્તેજિત થઈને બોલી તે હું જણાવું.’

મર્મા બે વર્ષથી હું મારા મનને મારતી હતી. મારા જ મન સાથે હું ઝઘડતી હતી. કાલે તમને મેં જે કશું તે તેટલા જ માટે. પરંતુ, પરંતુ ‘નબોલતાં બોલતાં નંદિનીનું હૈયું ભરાર્થ આપ્યું-’ એ ઝંખડો હવે સાવ ફોગટ ગયો.’

નંદિની ફરી હીમકર્ક ભરવા લાગી. હીમકર્ક ભરતી ભરતી તે આગળ બોલી : ‘ફોગટ ગયો એ ઝંખડો દિવાકર ! હવે એનો કશો જ અર્થ નથી-’

એટલું બોલીને રકત્તાં રકત્તાં જ તેણે પોતાનું માથું દિવાકરના બોળામાં નાખી દીધું. દિવાકર પોતાના ધોતિપાના ઉકા વડે નંદિનીની આંખમાંથી વહેતાં આંસુઓને લૂછવા લાગ્યો.

[‘સમીક્ષક’ માંની શ્રી પ્રસાદે પાંચેની ‘નંદિની’ અમુ’ ઉપરથી]

પ્રચુચ્ચિકેણુની અનોખી

નવલકથા

બિ મિ લા

લેખક : પારશર્ય

સમગ્રાલીનં સાહિત્યમાં ખરે અનિવર્ય રૂપ ગણાય ને તેથી ફરી ફરી રસસ્વાદને પાત્ર હોય તેવાં રસકથનાં બહુવર પુસ્તકોમાં ‘બિ મિ લા’ને સ્થાન છે. (માનસી)

કિંમત ૪-૮-૦

સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર

દાણાપીઠ-સાવનગર

અન્યથાને થતાં ઝાડા, બેઠકી, વાવ, કમિને બપોરે, ધુર આવાથી પેટનું મોટું થવું, હાથપગ અગ્નિ જવા, ફસતની કબજાત, ધાવણુ કે કુખનું પાચન ન થવું વિગેરે અનેક દરદો મટાડી અખૂટ કૌવટ આપતારી અમૃત વૃક્ષ આપવિ.

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી [વાપરો રણસરક]

દર્દથી રૂખાતાં હજારો બાળકો આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

ઈ. રૂબી એકના આના બાર. (વી. પી. ચો. નંક)

વૈધ નવનીધરાય દુરજીવનદાસ મહેતા

કે. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી ડીપો-આંબાચોક-સાવનગર

મુખ્યમાં મળવાનું કેકાણું-કેશકદવાણુ મસાસા ડીપો, ૧ લી સુતારગણીના નાકે-મુખ્ય નં. ૪

કુંવરી કે' પરણું' તો એ ય રાજકુમારોને પરણું' પણ દાદીમા કે' એમ નો થાય

મેડકુમારી

એક હતો રાજા. એને હતી એક રાજકુમારી. રાજકુમારી તો રૂપાળી, બહુવજ રૂપાળી. ગોરી શોરી શુભાષના ફૂલ જેવી. રાજકુમારીના રૂપની વાતો તો દેશેદેશમાં થાય. દેશેદેશના રાજકુમારોનાં એને પરણવાનાં માર્ગાં આવે.

પણ રાજકુમારીને તો એકેય પસંદ નહિ. દરેકમાં કાંક ને કાંક ખોડ હોય હોય ને હોય જ. ન હોય તોય કાંક ખોડ રાજકુમારી શોધી કાઢે ને માથું પાછું દેલે.

રાજકુમારી રાજાને બહુ જ વહાલી. રાજા એને જરાય નારાજ ન કરે. એ હા કહે તો હા અને ના કહે તો ના. રાજકુંવરી કહે એટલું જ રાજા કરે.

એક દિવસ ફરતાં ફરતાં એ રાજકુમારો જોઈ શહેરમાં આવી ચડ્યા. બસે સમોવડિયા. રૂપરૂપનો અવતાર. એકને બુલો ને બીજાને બૂલો એવા. રાજાને યથું, ખરેખર કુંવરીને લાયક રાજકુમારો છે. આ બેમાંથી એકને તો જરૂર પસંદ કરશે. રાજા તો રાજકુમારોને રાજકુમારી પાસે લઈ ગયો.

કુંવરી તો રાજકુમારોને ભેતાવેંત જ મોહી પડી. કહે: 'મને તો બસે ગમે છે. બસેની સાથે પરણીય !'

આ તો બારે ઝુસીબત ઊભી થઈ. એક કુંવરી કાંઈ એ કુંવરીને પરણી શકે ખરી ? રાજાએ કહ્યું: 'રાજકુમારી ! બેમાંથી ગમે તે એકને પસંદ કરી લે. એ કુંવરીને કાંઈ થોડુંજ પરણાય ?'

રાજકુમારી કહે: 'પરણું' તો બેમને પરણું નહિતર એકેયને નો પરણું.'

કુંવરીનાં દાદીમા હોડતાં હોડતાં આવ્યાં. 'કુંવરી ! બેને તો નજ પરણાય. એકને પસંદ કરી લે.'

કુંવરી કહે: 'બેને શું કામ નો પરણાય ? રાજાને તો ઘણી રાણીઓ હોય છે. તો રાણી ઘણા રાજાને પરણે એમાં શું વાંધો છે ?'

દાદીમા કહે: 'છી છી કેવી વાત કરે છ ? રાજાનો વાઢ કાંઈ કુંવરીએ ન ભેવાય. કુંવરી તો એક જ કુંવરીને પરણે.'

કુંવરી કહે: 'તો પછી હું બેમાંથી એકેયને નહિ પરણું. કોને હા પાડું ને કોને ના પાડું ? મને તો એ ય રાજકુમાર એવા ગમે છે. જેને ના પાડું એને ખોટું લાગે.'

રાજકુમારો તો કુંવરીને ભેતાવેંત જ પાણી પાણી થઈ ગયા હતા. બસે કહે: 'બસ પરણીએ તો આને જ પરણીએ.'

રાજકુમારી એક અને રાજકુમારો બે. કોણ કુંવરીને પરણે ? બસે વચ્ચે હોંસાતોંસી ચાલી. એક કહે: 'હું પરણું. બીજો કહે: 'હું પરણું. કોઈ ખસીને મારગ નો દે. એકેય જરા પણ મચક ન આવે. એમ કરતાં કરતાં તો વાત વધી પડી. બસે તકરાર કરી બેઠા.

રાજકુમારી વચ્ચે પડી: 'તમે ધીરા પડો. આપણે કાંઈક રસ્તો કાઢશું.'

તે વખતે તો બસે ચાંત પડ્યા. પણ શું રસ્તો કાઢવો ? કુંવરીને તો એ બસે કુમારો ગમતાંતા. બસેને કુંવરી ગમતીતી. કોઈને ખોટું લગાડવું પાલવે તેમ ન હતું.

કુંવરી તો બરાબરની મૂંઝાણી. મૂંઝાઈ ને એ તો બગીચામાં ચાલી ગઈ.

ચાલતાં ચાલતાં એક નાનકડું સરેવર આવ્યું. મળતું આવું આવું પાણી હતું. અને અંદર રંગરંગનાં કમળ ખીલેલાં.

કુંવરી સરેવરને કાઢે વિચાર કરતી બેઠી. બેઠી બેઠી એ તો વિચાર કરે ને આગળીમાં પહેરેલી દીરાની વીંટી રમીડે.

રમાડતાં રમાડતાં વીંટી આંગળીમાંથી સરી પડી. જઈને સરોવરને તળિયે બેઠી. કુંવરી તો ગભરાઈ ગઈ. વીંટી એને જીવ જેવી વહાલી હતી. રાજાએ એને લેટ આપેલી. હવે શું થાય? વીંટી કોણ કાઢી આપે? એ તો છેક સરોવરને તળિયે જઈને બેઠી હતી.

કુંવરી રોવા જેવી થઈ ગઈ. એની આંખ-માંથી ઠળઠળ આંસુમાં પડ્યાં માંડ્યાં. આંસુમાં સરોવરના પાણીમાં પડ્યાં ત્યાં તો સરોવરના પાણીમાંથી એક દેડકો સરસર કરતો ઉપર આવ્યો. 'વીંટી પડી ગઈને રાજકુંવરી?'

રાજકુમારી રોતાં રોતાં બોલી: 'આંગળી-માંથી સરી પડી. હવે કોણ લાવી આપશે? એ તો છેક તળિયે બેઠી છે.'

દેડકો કહે: 'એમાં તે શી મોટી વાત છે? હું લાવી આપીશ. પણ મારી ચરત પાળવી જોઈશે.'

રાજકુમારી કહે: 'શાની ચરત?'

દેડકો કહે: 'પહેલાં હા પાડ, પછી કહું.'

રાજકુમારી કહે: 'ચરત જાણ્યા વિના હા શી રીતે પડાય?'

દેડકો કહે: 'તો કાંઈ નહિ. હું મારે આ આવ્યો.'

વીંટી તો રાજકુમારીને બહુ જ વહાલી હતી. એણે કહ્યું: 'બહે તારી ચરત કબૂલ છે. મારી વીંટી લાવી દે.'

દેડકાએ તો તરત જ ફૂંચી મારી. સરસર કરતો તળિયે પહોંચ્યો. આખ મીઠીને ઉઘાડીએ એટલી વારમાં તો તે પાછો ઉપર આવ્યો. તેના મોઢામાં કુંવરીની વીંટી હતી.

દેડકાએ કુંવરીને વીંટી આપી દીધી. રાજકુમારી તો રાજીના રેડ થઈ ગઈ. તે તો નાચવા લાગી ગઈ.

દેડકો કહે: 'કુંવરી મારી ચરતનું શું?'

કુંવરી કહે: 'અરે એ તો હું ભૂલી જ ગઈ.'

દેડકો કહે: 'પણ હું ક્યાં ભૂલી જાઉં'

એમ હતું?'

કુંવરી કહે: 'બાલ તારી ચરત શું છે?'

દેડકો કહે: 'એક રાત તારી પથારીમાં સૂવા દે.'

કુંવરી તો દેડકાની વાત સાંભળી ચમકી પડી. 'એણું તે ક્યાંઈ જાનતું હશે?'

દેડકો કહે: 'તો કાંઈ નહિ. વચન આપ્યું હોય તો હા કહે નહિતર ના કહે.'

કુંવરીએ વચન તો આપી દીધું હતું. હવે ના કેવી રીતે કહી શકાય? કુંવરીએ કહ્યું: 'બહે આજે રાતના આવજો.'

દેડકો તો હરખાતો હરખાતો સરોવરના પ્રાણીમાં સરકી ગયો.

રાજકુમારી ઘર તરફ દોડી ગઈ.

ઘેર જઈને એણે દાદીમાને વાત કરી. દાદીમા તો જમાનાનાં પ્રાણી: એમણે તો કેટલાય જમાના જોઈ નાખેલ. રાજકુમારીની વાત સાંભળી એ તો હેમતાઈ ગયાં.

દાદીમા કહે: 'રાજકુમારી! આવી ચરત તે કાંઈ હોઈ શકે?'

કુંવરી કહે: 'દાદીમા! એણે મારી વીંટી કાઢી આપેલી એટલે માડું વચન તો મારે પાળવું જ જોઈએ ને?'

દાદીમા કહે: 'પણ દેડકાને કાંઈ આપણી પથારીમાં સૂવા દેવાય?'

કુંવરી કહે: 'એમાં શું વાંધો છે? એક તરફ પડ્યો રહેશે.'

દાદીમા કહે: 'એ દેડકા બહુ લુચ્ચા હોય છે.'

કુંવરી કહે: 'એ કાંઈ મને કરડે તો નહિ જ હો દાદીમા.'

દાદીમા કહે: 'અરે આખી ને આખી ઉપાડી જશે.'

કુંવરી તો દાદીમાની વાત સાંભળી હસવા લાગી ગઈ. હસતાં હસતાં કહે: 'તમે તે કેવી વાત કરો છો દાદીમા? દેડકો તે મને કેમ ઉપાડી શકે?'

દાદીમા કહે: 'આપણને ખબર નો પડે ને ઉપાડી જાય.'

કુંવરી કહે: 'લઈ જઈને પછી સરોવરને તળિયે રાખે ને ?'

દાદીમા કહે: 'તું તો સાવ અછલ વગરની છે, રાજકુમારી !'

કુંવરી કહે: 'સરોવરને તળિયે એના મહેલ હોય ને દાદીમા ? સરસ મળનેા ળગીચો હોય. અંદર જાતજાતનાં ને ભાતભાતનાં ફૂલ હોય. દાદીમા ! એવાં ફૂલ તો આપણે ત્યાં નો જ થાય હો. એના મહેલમાં તો સોનાના હિંટોળા ને રૂપાના પતંગ હોય. હીરા-મોતીના દીવા હોય....'

દાદીમા કહે: 'તું તો સાવ જ ગાંડી થઈ ગઈ છે, કુંવરી !'

કુંવરી કહે: 'એવું એવું મને બહુ જ ગમે દાદીમા. હું તો દેડકાને કહીશ કે મને એને ઘેર નોડી જાય.'

દાદીમા કહે: 'પણ એ દેડકો જ નથી. એ તો કોઈ ઘુરૂચો રાજકુમાર હશે. દેડકાનો વેશ લઈને આવ્યો હશે.'

કુંવરી કહે: 'રાજકુમાર કાંઈ દેડકાનો વેશ લઈ શકે ?'

દાદીમા કહે: 'હા, હા....'

કુંવરી વચ્ચે બોલી ઊઠી: 'દાદીમા મારે પોપટ બનવું હોય તો ?'

દાદીમા કહે: 'સાંભળ તો ખરી. તું તો બહુ ઉતાવળી. જો એક વાર્તા કહું.'

કુંવરી કહે: 'વાર્તા તો મને બહુ જ ગમે કહેા તો દાદીમા.'

દાદીમા કહે: 'એક હતી રાજકુમારી....'

કુંવરી વચ્ચે બોલી ઊઠી: 'અહા રાજકુમારી'

દાદીમા ખિન્ન થયાં: 'વળી પાછી વચ્ચે બોલી ?'

કુંવરી કહે: 'નહિ બોલું. કહેા.'

દાદીમાએ વાત આગળ ચલાવી: 'રાજ-

કુમારી જેવી જ રાજકુમારી. ને એક હતો રાજકુમાર. રાજકુમાર જેવો જ રાજકુમાર. રાજકુમાર એક વખત રાજકુમારીને જોઈ. જોતાંવેત જ એ તો મોહી પડ્યો. કહે: 'પરણું તો આને જ પરણું.'

કુંવરી બોલી ઊઠી: 'પછી એ પરણ્યો ?'

દાદીમાએ કહ્યું: 'વળી વચ્ચે બોલી ?'

કુંવરી કહે: 'બોલાર્થ જવાબુ. કેવી સરસ વાત છે ?'

દાદીમા કહે: 'પણ રાજકુમારી કહે: બીજા બધાને પરણું પણ એને તો ન જ પરણું. એ તો વાત વધી પડી. રાજકુમાર તો ગુસ્સે થઈ ગયો. કહે: જોઈ લઈશ, નહિ પરણું ને જઈશ ક્યાં ?....'

કુંવરી વળી બોલી ઊઠી: 'પછી એ એને પરણ્યો ?'

દાદીમાએ કહ્યું: 'સાંભળ તો ખરી. રાજકુમાર તો રોડમાં ને રોડમાં ચાલ્યો ગયો. બીજે દિવસે કુંવરી ફરવા નીકળી....'

કુંવરી વળી બોલી ઊઠી: 'પછી પેલો એને ઉપાડી ગયો ને ?'

દાદીમા કહે: 'બહુ ઉતાવળી તું તો. એ તો ફરતી ફરતી એક તળાવ પાસે આવી પહોંચી.'

કુંવરી કહે: 'આપણું જ તળાવ ને ?'

દાદીમા કહે: 'ગમે તે એક તળાવ. તળાવ કાંઈ થોડાં છે ? રાજકુમારી તો તળાવને કાંઠે જોડી જોડી રમતી'તી. ત્યાં તો એના હાર તળાવમાં પડી ગયો. હાર પડ્યો એવો એક દેડકો તળાવમાંથી સરસર કરતો બહાર આવ્યો.'

કુંવરી ઊભી થઈ ગઈ. 'ખરે બંદાહર. પછી એણે હાર લાવી આપ્યોને દાદીમા ?'

દાદીમા કહે: 'હાર તો લાવી આપે જ ને ? પણ કુંવરીએ વચન આપ્યું પછી જ.'

કુંવરી કહે: 'એક રાત સૂવાની જ શરત લગાવી હશે ?'

દાદીમા કહે: 'હા. ને પછી રાજકુમારીએ એ દેડકાને એક રાત પોતાની સાથે સૂવા દીધો. સવારમાં જાગીને જુએ તો દેડકો કેવો ને વાત

કેવી? મળતો રાજકુમાર રાજકુમારીની પથારીમાં સૂતો હતો....’

‘પછી?’ કુંવરીને વાતમાં રસ પડ્યો. દાદીમા કહે: ‘પછી શું? રાજકુમારીને એ રાજકુમાર સાથે પરણવું પડ્યું.’

‘ભારે સરસ, ભારે સરસ!’ કુંવરી બોલી બિટી.

‘એમાં શું સરસ છે?’ દાદીમા ચિડાઈ ગયાં. કુંવરીએ કહ્યું: ‘તે હેં દાદીમા! આ દેડકો એ કોઈ રાજકુમાર હશે ને?’

દાદીમા કહે: ‘કોને ખબર છે?’

કુંવરી કહે: ‘રૂપાળો રૂપાળો રાજકુમાર હોય તો કેવું સારું? પછી તો હું તેની સાથે જ પરણી જાઉં. પેલા બે કુમારોમાંથી કોને પસંદ કરવો, એની પંચાત તો મટી જાય.’

દાદીમા કહે: ‘રાખ રાખ મૂરખી. એમ તે કોઈ ગમે તેની સાથે પરણી જવાતું હશે.’

કુંવરી કહે: ‘પણ દાદીમા! મેં દેડકાને વચન આપ્યું છે એટલે આજે રાત્રે એને મારી પથારીમાં સૂવા દેવો પડશે.’

દાદીમા કહે: ‘તું તો સાવ ગાંડી યઈ ગઈ છે.’

કુંવરી કહે: ‘પણ મારું વચન કોઈ જાય?’

દાદીમા કહે: ‘તો હું એ તારા ચોરડામાં પથારી કરીશ.’

દાદીમાએ તો કહ્યું હતું તેમ જ કર્યું. પોતાની પથારી રાજકુમારીના ચોરડામાં પાથરવાની નોકરને સૂચના આપી દીધી.

રાજકુમારીએ તો દેડકાની વાત બીજા કોઈને ન કરી. રાજાને ન કરી. પેલા બે રાજકુમારોને પણ ન કરી. એને તો યયું કે હાથ દેડકામાંથી રાજકુમાર થશે અને એની સાથે પરણી જશું, એટલે બધી પંચાત મટી જશે.

પણ પેલા બે રાજકુમારમાંથી એકને આ વાતની ગંધ આવી ગઈ. એને યયું કે ‘રાજકુમાર થવાને બદલે દેડકો થયો હોત તો કેવું

સારું હતું? એક રાત રાજકુમારીની પથારીમાં સૂવાતું તો મળત.

પણ એમ કોઈ એનાથી દેડકો થવાય તેમ હતું?

તોય એણે તો દેડકો થવા માટે આકાશ પાતાળ એક કરી નાખ્યાં. પેલાં સરોવરના પાણીમાં નાહવાથી દેડકો થવાતું હશે? એ તો દોડતો દોડતો સરોવરના ટાઢાબોળ પાણીમાં નાહી આવ્યો, પણ દેડકો થઈ શક્યો નહિ.

એ તો જે મળે એને કહે: ‘મને કોઈ દેડકો બનાવી દોને. મને કોઈ દેડકો બનાવી દોને. દેડકો બનવાનું મને બહુ ગમે છે.’

પણ બધા કોઈ દેવના દીકરા થોડા જ હતા! કોઈને માણસમાંથી દેડકો બનાવતાં આવડે નહિ અને રાજકુમાર ચારે તરફ રથવાયો રથવાયો રથ્યાં કરે.

એમ કરતાં કરતાં એને એક બહુગર મળી ગયો. બહુગર મહા હુશિયાર. બતબતના હાથે ચાલાકીના જેલ કરી બાણે. અનેક બતના બહુમંત્ર આવડે. એ તો ઘડીકમાં માણસને બાનવર અને બાનવરને માણસ બનાવી શકે. દેશદેશાવરમાં એની ભારે નામના.

રાજકુમારે બહુગરને કહ્યું: ‘મને દેડકો બનાવી દઈશ?’

બહુગર કહે: ‘દેડકો ચા માટે? હાથી બનાવી દઉં, થોડો બનાવી દઉં, વાઘ બનાવી દઉં.’

રાજકુમાર કહે: ‘ના, મારે તો દેડકો બનવું છે.’

બહુગરે તો તરત ઇલમડી લકડી કાઢી. મંત્ર બાણીને એક, બે ને ત્રણ વાર લકડી રાજકુમારના માથા ઉપર ફેરવી. રાજકુમાર તરત જ દેડકો બની ગયો. ચારે પગે ઠેકવા લાગી ગયો અને ડ્રાઉ ડ્રાઉ બોલવા લાગ્યો.

રાત પડી એટલે એ તો ઠેકતો ઠેકતો રાજકુમારીના ચોરડા તરફ બેસ્યો. એનો હરખ તો કયાંય માય નહિ. હાહા આજે તો રાજ

કુમારીની સાથે સૂવાનું મળશે. એક રાત કેવી મજા પડશે ? પછી લલેને આખી જિંદગી દેડકો બનીને સરોવરમાં રહેવું પડે. આવી એક રાતની મજા કાંઈ ફરી ફરીને થોડી જ આવવાની હતી ! એ તો છાનોમાનો કાંઈ ન જુએ તેમ જોજુકુમારીના ઝોરડામાં સરકી ગયો અને પલંગ નીચે સંતાઈ ને બેસી ગયો. ભાઈસાહેબના મનમાં એમ કે રાજકુમારી આવશે એટલે મોટેથી ડાંઙ કરી ચમકાવી દઈશ. રાજકુમારી તો મને જ સવારવાળો દેડકો માનીને પથારીમાં સુવાડી દેશે અને બારણાં બંધ કરી દેશે. પેલા દેડકાભાઈ બહાર ટાંઢે ઠરશે અને આપણને લહેરલહેરા થશે.

પણ ભાઈસાહેબને દાદીમાની રગતની કાંઈ ખબર નહિ. રાજકુમારીના ઝોરડામાં દાદીમાએ પોતાની પથારી પથરાવી હતી એની ખબર નહિ. એને તો એમ કે હમણાં રાજકુમારી આવશે, હમણાં રાજકુમારી આવશે.

થોડી વાર થઈ ત્યાં તો દાદીમા લાકડી ઠોકતા ઠોકતા આવી પહોંચ્યાં. એમણે એક હાથમાં લાકડી પકડેલી અને બીજા હાથમાં મોટો ચીપિયો પકડેલો.

દેડકાભાઈ તો દાદીમાને ભેળંને હેબતાઈ ગયા. એને થયું કે ચોતે ઝોરડો લૂલી ગયો કે શું ? એ તો એક ખૂણમાં લપાઈને બેસી ગયો.

દાદીમાએ લાકડી એક તરફ મૂકી. એ તો ઝોરડાનો ખૂણેખૂણો તપાસવા લાગી ગયાં. એમના હાથમાં મોટો ચીપિયો.

દેડકાભાઈ તો ઘણા લપાઈ ને બેસી ગયા, પણ દાદીમાની નજરે પડ્યા વગર રહે ? એ તો દાદીમાની નજરે ચડી ગયા.

નજરે ચડ્યા એટલી જ વાર. દાદીમાએ તો ચીપિયો લાંબો કરી દેડકાભાઈને પકડવા પ્રયાસ કર્યો. દેડકાભાઈ તો ઠેકતા ઠેકતા આમ ભાગે ને તેમ ભાગે. અહીં સંતાય ને ત્યાં સંતાય. પણ દાદીમા પાછળનાં પાછળ. હાથમાં લાંબો

લાંબો ચીપિયો ખખડાવે.

ભાઈસાહેબ ભાગી ભાગીને ફેટલેક ભાગવાના હતા ? દાદીમા કાંઈ એને છોડે તેમ ન હતાં. એક ખૂણમાં ભાઈબંધ આબાદ સપડાઈ ગયા. દાદીમાએ જળ કરતો દેડકાનો પગ ચીપિયાથી પકડ્યો અને બારી પાસે પહોંચ્યાં. બારી ઉઘાડીને દેડકાભાઈનો અને ચીપિયાનો બહાર ધા કરી નાખ્યો.

‘હાથ.’ દાદીમા ધાકી ગયાં. ‘માંડ માંડ પકડાણો. હવે ભલે કુવરી આવે. દેડકાભાઈને કાંઈ સવાર-સુધી કળ ઊતરવાની નથી. આપણે તો કુવરીને કહી દેશું કે તું જાણે ને તારો દેડકો જાણે.’ દાદીમા પથારીમાં આડાં પડ્યાં.

એટલામાં તો રાજકુમારી આવી પહોંચી. એણે તો નવાં નક્કોર લગડાં પહેરેલાં. જાત-જાતનાં ઘરેણાં પહેરેલાં. અંબોડે સુગંધી ફૂલોની વેણી નાખેલી.

આવતાવેંત એણે દાદીમાને પૂછ્યું : ‘દાદીમા ! દેડકાને જોયો ?’

દાદીમા તો ભારેખમ મોહું રાખીને જોત્યાં : ‘તું જાણે ને તારો દેડકો જાણે. મારે શું ? મને તો જાણ આવે છે.’

કુવરી કહે : ‘દાદીમા દેડકો જૂલો પડ્યો હશે ?’

દાદીમા કહે : ‘મને તે શું કામ પૂછે છે બાઈ ?’

કુવરી કહે : ‘પણ એ વચન આપ્યું છે, દાદીમા !’

દાદીમા કહે : ‘કાણ જાણે ક્યારે ચ આવશે ? મને તો જાણ આવે છે.’

ત્યાં તો ‘હું આવી પહોંચ્યો છું’ એમ જાલતા જાલતા દેડકાભાઈ અંદર દાખલ થયા.

દાદીમા તો વિચારમાં પડી ગયાં. હજી તો હમણાં જ દેડકાને બારીએથી બહાર ફેંકી દીધો હતો ને આટલી વારમાં ક્યાંથી આવી પહોંચ્યો ? એમને તો એમ જ હતું કે કાં તો મરી

ગયો હશે ને કાં તો હાડકાં ભાંગી ગયાં હશે. પણ આ તો સાબેસારે ચાલ્યો આવે છે. એને તો ભીની આંચે આવી નથી. દેડકાને ભેઈને દાદીમા બોંકાં પડી ગયાં. એ તો ચૂપ જ થઈ ગયાં. એમને થયું કે દેડકો ગંધી વાત કહી દેશે તો પંચાત થશે. એમણે ઝટ ઝટ માથે ઓઢી લીધું ને ખોટાં ખોટાં નાખોરાં બોલાવવા લાગી ગયાં.

દેડકાએ તો આવતાવેંત જ કહ્યું: 'રાજકુમારી! મને સુવાડી દે. મને તો જીંધ આવે છે.'

રાજકુમારીએ દેડકાને ઊંચકીને પોતાની પથારીમાં સુવાડી દીધો.

'રાજકુમારી! મને ઓઢાડી દે. મને તો ટાઢ વાય છે.' દેડકાએ કહ્યું.

રાજકુમારીએ સરસ મળની ચાલ ઓઢાડી દીધી.

'તું ચે હવે સૂઈ જા, રાજકુમારી! રાત ઘણી ગઈ છે.' દેડકાએ કહ્યું.

ત્યાં તો દાદીમા મોઢા ઉપર ઓઢેલું દર કરી બોલી જઈયાં: 'અહીં મારી પાસે સૂઈ ને દીકરી!'

દેડકો બોલી જઈયો: 'નહિ, અહીં મારી પાસે. રાજકુમારી! મને વચન આપ્યું છે.'

'દાદીમા! હું શું કરું?' કુંવરી દાદીમા સાસું ભેઈ રહી.

દાદીમા બોલ્યાં: 'તું જાણે ને તારો દેડકો જાણે. મને તો જીંધ આવે છે.'

દીવો હોલવીને રાજકુમારી તો દેડકા સાથે સૂઈ ગઈ. એને તો ઘસઘસાટ જીંધ આવી ગઈ.

દાદીમાને કેમેય જીંધ ન આવે. એ તો વારે વારે પૂછ્યા કરે: 'કુંવરી! હજી દેડકો જ છે કે રાજકુમાર થઈ ગયો?'

કુંવરી તો ઘસઘસાટ જીંધે ને દેડકો ઝૂંઝૂં કરે.

આખરે તો યાત્રીપાકીને દાદીમા જીંધી ગયાં. દેડકાભાઈને તો રાતમાં પાણીની તરસ

લાગી. ઠેકડો મારીને એ તો પથારીમાંથી હોં બિતર્યો. 'ઢંઢોળી! ઢંઢોળીને' પાણી પીધું. પાછો ફરકો મારીને પથારીમાં ચડી ગયો. અને ઘસઘસાટ જીંધવા મંડ્યો.

રાજકુમારી ચે ઘસઘસાટ જીંધે ને દાદીમા ચે ધોરે.

એમ કરતાં કરતાં સવાર પડ્યું. રાજકુમારી અંબકીને જાગી ગઈ. આંખો ચોળીને એણે પથારીમાં જોયું. પથારીમાં તો કોઈ ન હતું. દેડકો ચે ન હતો કે એને ખદલે રાજકુમારે ન હતો. કુંવરીને થયું કે એ તો વહેલો વહેલો જીડીને ખહાર ચાલ્યો ગયો હશે.

દાદીમા તો હજી ચે ઘસઘસાટ જીંધતાં હતાં. કુંવરીએ દાદીમાની પથારી તરફ જોયું. જોયું ને એ ચમકી પડી. દાદીમાની પથારીમાં તો બીજું કોઈ સૂતું હતું.

રાજકુમારીએ ખૂમ પાડી: 'દાદીમા! દાદીમા?'

દાદીમા જીંધમાંથી અંબકી ગયાં: 'શું થયું કુંવરી? દેડકામાંથી રાજકુમાર જાગી ગયો? કેવો છે?'

કુંવરી કહે: 'અહીં તો રાજકુમારે નથી ને કોઈ નથી.'

દાદીમાએ પૂછ્યું: 'ત્યારે પેલા દેડકાનું શું થયું?'

કુંવરી કહે: 'એ તો કોણ જાણે? પણ દાદીમા! તમારી પથારીમાં બીજું કોણ સૂતું છે?'

'મારી પથારીમાં?' દાદીમા ચમકી પડ્યાં. 'મારી પથારીમાં એ કયાંથી ચડી ગયો?'

દાદીમાએ પડખું ફરીને જોયું તો કોઈ તેમની જાણમાં સોડ. તાણીને સૂતું હતું. દાદીમાએ ધીમે ધીમે ઓઢવાનું ખેંચી લીધું ને જોયું તો એક સુંદર રાજકુમારી નિરાંતે જીંધતી હતી.

કુંવરી તો રાજકુમારીને ભેઈ ને થંભી જ ગઈ. રાજકુમારી તો એવી રૂપાળી હતી.

દાદીમા બોલ્યાં: 'ત્યારે તો એ રાજકુમાર નહિ, પણ રાજકુમારી હતી. એવું યે કોકવાર બને છે. દેડકાને રાજકુમારે થાય ને રાજકુમારી યે થાય. ચાલો જે થયું તે સારું થયું.' મને તો બહુ ચિંતા થતી હતી. કોણ બલે કેવો યે રાજકુમાર હશે. અને પછી ગમે તેવાની સાથે મારે મારી દીકરીને પરણાવી દેવી પડશે. ચાલો નિરાંત થઈ.'

નવી રાજકુમારી બગી. તેણે આસપાસ જોયું. દાદીમાને જોઈ ને તે બોલી: 'તમે છો? મેં તો માન્યું કે હું પરી સાથે પોલી હતી.'

'તું નહિ હું પરી સાથે પોલી હતી.' દાદીમાએ નવી રાજકુમારીને બાથમાં લીધી અને તેના ગાલ ઉપર એક મીઠકું ચુંબન કર્યું.

આખા રાજમહેલમાં બધાને આ વાતની ખબર પડી. શહેરમાં પણ વા-વેગે વાત ફેલાઈ ગઈ. દેડકામાંથી રાજકુમારી! દેડકામાંથી રાજકુમારી! રૂઢિચુપાળી રાજકુમારી! જાકળનાં ટીપાં જેવી રાજકુમારી! નવી રાજકુમારીને જોવા બધાં એકઠાં થયાં. માણસ તો ક્યાં ય માય નહિ.

પેલા એ રાજકુમાર હતા ને! એમાંથી એક રાજકુમારને આ નવી રાજકુમારીની ખબર પડી. એ પણ બધા સાથે એને જોવા આવ્યો. એણે નવી રાજકુમારીને જોઈ. જોતાં-વેંત જ મોહી પડ્યો. પરણું તો એને જ પરણું. એ તો સીધો નવી રાજકુમારી પાસે ગયો.

નવી રાજકુમારીએ રાજકુમારને જોયો. એ પણ જોતાં જ મોહી પડી. બસ પરણું તો એને જ પરણું. બન્ને એકબીજાને હાથ પકડી ત્યાંથી રવાના થઈ ગયાં.

દાદીમાએ કહ્યું: 'ચાલો એ રાજકુમારમાંથી એકની તો ચિંતા ટળી. એકની ચિંતા રહી.'

કુવરી કહે: 'દાદીમા! એને હું પરણી બહાર?'

દાદીમા કહે: 'ડાહી મારી દીકરી.'

કુવરી કહે: 'તમે યે કેવાં ડાહ્યાં છો દાદીમા! એ હતા ત્યારે મૂંઝવણ હતી. બેયને કાંઈ પર-

ણાય નહિ અને કોને પરણવું અને કોને ન પરણવું એ મોટી મૂંઝવણ. પણ હવે એક તો પેલીને પરણી ગયો....'

દાદીમા કહે: 'ને બીજાને તું પરણી બા.'

કુવરી કહે: 'તમે કેવાં ડાહ્યાં છો, દાદીમા!'

દાદીમા કહે: 'મેં તો જમાના જોઈ નાખ્યા છે.'

પણ બીજો રાજકુમાર તો ક્યાં હતો? રાજકુમારી રાજકુમારને શોધવા ચાલી નીસરી. એણે તો મહેલના ખડેખડ જોઈ નાખ્યા. બગીચાનો ખૂણેખૂણો જોયો પણ રાજકુમાર તો ક્યાંયથી જડે નહિ.

રાજકુમારીને થયું કે રાજકુમાર રિસાઈને આવ્યો ગયો કે શું? એણે તો ચારે તરફ માણસોને દોડાવ્યા. જે મળે તેને પૂછી જોયું. પણ રાજકુમારને કોઈ એ જોયો હોય તો જવાબ દેને?

રાજકુમારી તો થાકી થાકીને પેલા સરોવર પાસે આવી. લમણે હાથ ઢઈને બેઠી. ત્યાં તો સરોવરના પાણીમાંથી સરસ કરતો એક દેડકો ઉપર આવ્યો. બરાબર પહેલાંના જેવો જ દેડકો.

દેડકો તો રાજકુમારીને જોતાં જ બોલી ઊઠ્યો: 'રાજકુમારી! મને તારી પથારીમાં એક રાત સૂવા દે.'

રાજકુમારી કહે: 'વળી તું બીજી રાજકુમારી ક્યાંથી આવી ચડી?'

દેડકો કહે: 'હું રાજકુમારી નથી. હું તો રાજકુમાર છું.'

રાજકુમારી કહે: 'તું રૂપાળો છે?'

દેડકો કહે: 'રૂપાળો, બહુ જ રૂપાળો.'

રાજકુમારી કહે: 'પણ હું તો મારા રાજકુમારને શોધું છું. મને તો ઘડીની નવ-રાય નથી.'

દેડકો કહે: 'હું જ તારો રાજકુમાર છું.'

રાજકુમારી કહે: 'તું જ પેલો રાજકુમાર છે?'

દેડકો કહે: 'હા. મને પેલા બહુગરે

દેડકો બનાવી દીધો છે.'

સમગ્ર અંક 'ઉદ્ધી નિયમિત પ્રગટ થતું
ગુજરાત મુસ્લિમોનું અંગ્રેજી માસિક

.....કારવાં.....

તંત્રીઓ : 'વહુશી' : નિસારઅહમદ

દર અંગ્રેજી માસની તા. ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.
જ. મોહરની 'આવાઝી કુન્વા', પ્રસ્લામી શિક્ષણ,
રા. વજુજારાની 'પોઠ', કુતાબ, ગઝલો અને
ગઝલ-સાહિત્યને લગતા લેખો એ એની ખાસ
વિશિષ્ટતાઓ છે. જો આપે વધુ જાણે ન હોય
તો સાત આના મોકલી નમૂનો મંગાવો.
નમૂનો મુફત મોકલતા નથી.

વાર્ષિક લવાજમ દિંદ ૩. ૫-૦-૦

પરદેશ ચિલિંગ ૧૦ (૩. ૬-૮-૦)

પ્રકાશક : વહુશી સાહિત્ય કાર્યાલય
ટાવર રોડ : સુરત

ભાઈબંધ પોતે જ દેડકો જનવા ગયા હતા
એવી વાત કાંઈ રાજકુમારીને થોડી જ કહેવાઈ
રાજકુમારી કહે : 'તો તો હું તને જ શોધું
છું. આજે રાતના તું મારે ઝોરડે આવજો.'
રાજકુમારી હરખાતી હરખાતી ઘેર ગઈ,
પણ કેમકે કરી રાત પડે નહિ. રાજકુ
મારીને પરણવાની ખૂબ જ ઉતાવળ અને
દિવસ કહે હું વિલંબ કરું.

રાત પડે તો જ દેડકામાંથી રાજકુમાર થાય
'દિવસે કેમ દેડકામાંથી રાજકુમાર ન થાય!'
રાજકુમારીએ જાદુગરને પૂછ્યું. જાદુગરે માથું
ધુણાવ્યું. 'રાતે જ એ અપરકાર જાને.'
રાજકુમારી મન વાળીને બેસી રહી.
જેમતેમ કરતાં રાત પડી.
બીજા દિવસનું સવાર પડ્યું.
રાજકુમાર અને રાજકુમારી પરણી બીતર્થી.
ખાધું પીધું ને રાજ કર્યું. [સુધિ

ઓમાસામાં

અરુચિ, મંદાગ્નિ, ચૂંક, ગોળો, કબજિયાત, લીવરદોષ,
વગેરે વિકારો માણસને ગભરાવી મૂકે છે;
એ સર્વે દરદો ઉપર ચોક્કસ ઉપાય

ગેસ્ટો

પેટના વાયુ (ગેસીઝ) માટે

લખો :—

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી

૪૪૬ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨,

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ :: લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ :: હાઈ રોડ, સુરત
કરાંચી, મોખાસા, વડોદરા વગેરે



લેખક
મયૂર

દેવ અને દાનવ

સમુદ્રમંથન

દેવોને સંજીવની વિદ્યા મળી ગઈ. પછી તો દેવો દાનવોના સમોવડિયા બની ગયા. હવે તો દાનવોની જેમ મરેલા દેવો પણ સંજીવન થઈ જાય. એમની સંખ્યા એટલી ને એટલી જ રહે.

પણ દેવોને થયું કે સમોવડિયા બન્યા તેમાં શું ફાટો વળ્યો? દાનવોથી ચડિયાતા થઈએ તો જ દેવો ખરા. અને આ રીતે મરીને જીવતા થઈએ એમાં દેવોનું મહાત્મ્ય પણ શું? એવો કોઈ કિમિયો હાથ લાગી જાય કે મરવાનું જ મટી જાય, માથે મરણની બીજ જ ન રહે. તો જ ખરી મજા આવે. પછી જ દાનવોને ખરેખરો હાથ બતાવી શકાય.

દેવોએ તો જાતજાતની ઔષધિના અખતરા કરવા માંડ્યા. મોટા મોટા ઋષિમુનિઓને પૂછી જોયું. પૂછતાં પૂછતાં ભાળ લાગી કે અમૃત મળી જાય તો માથેથી માત ટળે. અમૃત પીધું એટલે કાયા અમર થઈ જાય.

બસ ખબર પડી એટલી જ વાર. દેવોએ અમૃતની શોધમાં ત્રણે લોકમાં ઉપલબ્ધ હોય તેવી મૂઠી, પાણેપાણી ઉમેડી નાખ્યા. ગડ-વેલી જે જે મળ્યા તેને રસ કાઢી કાઢીને ચાખી જોયો. પણ અમૃતને તો કોઈ જોળખે નહિ. હીકું હોય તો જોળખે ને? ખાલી નામ સાંભળ્યે શું વળે? એકલું નામ સાંભળ્યે કાંઈ અમર થઈ જવાય? ચારે તરફ શોધી શોધીને થાક્યા પણ કયાંયથી અમૃત ન મળ્યું.

દેવો મૂંઝાયા. અમૃત મેળવવું હતું એ ચોક્કસ. પણ મેળવવું કેવી રીતે એ જ સવાલ હતો. થાકી થાકીને ન્યારે લોથ થઈ ગયા ત્યારે એમને થયું કે આમ તો અમૃતનો પત્તો નહિ જાય. ચાલો પ્રજ્ઞાલ પાસે જઈએ. આધાર-માં મોટો આધાર એક પ્રજ્ઞાલ.

બધા ય પહોંચ્યા પ્રજ્ઞાલ પાસે: 'પ્રજ્ઞાલ! પ્રજ્ઞાલ! અમને અમૃત બતાવો ને.'

પ્રજ્ઞાલ કહે: 'ભાઈ! અમૃત તો સમુદ્રને તળિયે પડ્યું છે.'

દેવો કહે: 'ચાલો સમુદ્રનાં તળિયાં સાફ કરીએ.'

પ્રજ્ઞાલ કહે: 'એમ અમૃત રેડું પડ્યું નથી ભાઈ.'

દેવો કહે: 'તો તે મળે કેમ?'

પ્રજ્ઞાલ કહે: 'એની તો મને ખબર નથી. નારાયણને પૂછવું જોઈશે.'

નારાયણ ભાંગ્યાના લેટુ. કોઈને કાંઈ સૂફેલી આવી પડે કે લાગલા જ નારાયણ પાસે પહોંચી જાય. નારાયણ તરત જ રસ્તો કાઢી આવે. પ્રજ્ઞાલ પહોંચ્યા નારાયણ પાસે. જઈને કહે: 'નારાયણ! દેવોને અમૃત જોઈએ છે. અમૃત તો પડ્યું છે સમુદ્રને તળિયે. એ મેળવવાનો કાંઈ માર્ગ હોય તો બતાવો ને.'

નારાયણ કહે: 'એ તો દરિયો વલોવો તો નીકળે.'

પ્રજ્ઞાલએ પૂછ્યું: 'દરિયો શી રીતે વલોવાય?'

નારાયણ કહે: 'મંદાર પર્વતનો રવેયો કરો, વાસુકિ નાગનું નેતડું કરો. દેવો અને દાનવો સલાહસંપન્ન કરી એકઠા થાઓ અને પછી સમુદ્રને વલોવો.'

પ્રજ્ઞાલ કહે: 'બીજું બધું તો હીક, પણ દેવો અને દાનવો લોગા મળે એ કોઈ કાળે બનવાનું નથી.'

નારાયણ કહે: 'એ વિના અમૃત મળે તેમ નથી. સમુદ્રને વલોવવો એ કાંઈ સહેલી વાત તો નથી જ.'

પ્રજ્ઞાલ કહે: 'પણ દાનવો કેવી રીતે માને?'

નારાયણ કહે: 'ન માને તો પગમાં પડી મનાવવા જોઈએ. હમણાં દાનવોનું જોર બહુ વધી ગયું છે. એમના ઉપર કાળની કૃપા છે. દેવોનું તેજ નાશ પામ્યું છે. યજ્ઞયાગ બંધ થઈ ગયા છે. એટલે દાનવોને મનાવી દેવા એ જ સારી વાત છે. એ તો કહેવત છે ને કે સ્વાસ્થ્ય સરતો હોય તો હુશ્મન સાથે પણ દોસ્તી કરવી જોઈએ.'

પ્રજ્ઞાણ કહે: 'ભલે હું દેવોને વાત કરી જોઈશ.'

નારાયણ કહે: 'એકલી વાત કરવાથી કંઈ નહિ વળે. સંધિ કરવી જ જોઈશે. ગમે તે હિસાબે દેવો અને દાનવો વચ્ચે સંધિ કરાવો.'

પ્રજ્ઞાણ કહે: 'પણ સંધિ કરાવ્યા પછી પણ દાનવો એ તો દાનવો. તેઓ તો જોરાવર છે. અમૃત ઉપાડી જાય તો દેવોને તો મહેનત માથે પડે ને?'

નારાયણ કહે: 'પણ હું દેવોની ભેર છું ને?'

પ્રજ્ઞાણ કહે: 'તો પછી કંઈ વાંધો નથી.'

પ્રજ્ઞાણ એ જઈને દેવોને વાત કરી. દેવો હા-ના કરવા લાગ્યા. દાનવોની સાથે સલાહ કરવાનું એમને કેમ પાલવે? દાનવોના સ્વભાવથી તેઓ પૂરેપૂરા પરિચિત હતાં. દાનવોનું તો અબી બોલા અબી ફેક જેવું. એટલે એમને કહેથત લાગે જ ને! પણ નારાયણ પોતાની ભેર છે એ વાતથી તેમને હિંમત આવી અને તેમણે દાનવો સાથે વાટાઘાટ શરૂ કરી.

દેવોએ દાનવોના રાજ બહિ પાસે પોતાનો માણસ મોકલ્યો.

પહેલાં તો બહિરાબ્ત એ વાત સાંભળવાનો જ ઈન્કાર કર્યો. દાનવોને સુલેહ જોઈતી જ ન હતી. એમને તો સ્વર્ગ સુધાં ત્રણે લોકનું રાજ્ય જોઈતું હતું. દાનવો સિવાય જગતમાં બીજો કોઈ હોવો જ જોઈએ નહિ એવું તેઓ ધ્વજતા હતા. અને વળી કંઠામાં જોર હતું. આ માટે તેઓ દેવો સાથે સંધિ કરે? તે

ઉપરાંત તેમને લાગ્યું કે દેવો સામે આદીને સંધિ કરવા આવ્યા છે એટલે જરૂર વાતમાં કંઈ લેહ છે. એટલે બહિરાબ્ત એ તો ઘસીને ના સંભળાવી દીધી.

પરંતુ દેવોને ગમે તે લોભે સંધિ કરવી જ હતી. દાનવો જે શરતો રજૂ કરે તે શરતો કબૂલ રાખવા દેવો તૈયાર હતા. એટલે એક વખત વાટાઘાટ થઈ થઈ. પછી તોડનોડ થવામાં વિલંબ થયો નહિ અને અમૃતમાં લાગ આપવાની શરત પર દેવો અને દાનવો વચ્ચે સમાધાન થઈ ગયું.

પછી તો સમુદ્રમંથનની તડામાર તૈયારીઓ ચાલવા માંડી.

દેવો અને દાનવો પહોંચ્યા મંદાર પર્વત પાસે. જઈને પર્વતની પૂજા કરી. ભૂતભૂતની ભેટસોમોદો પર્વતને ચરણે ધરી. મીઠી મીઠી વાણીથી થઈ શકે એટલી ખુશામત કરી. પર્વત રાજ તો મુશ મુશ થઈ ગયા, કહે: 'બોલેશું મારા સરખું કંઈ કામ?'

દેવોને તો એટલું જ જોઈતું હતું. તેમણે કહ્યું: 'અમૃત માટે સમુદ્રનું મંથન કરવું છે. એને માટે સ્વેયો જોઈએ. તમે જો સ્વેયો બનવાની હા પાડો તો અમારું કામ થઈ જાય.'

મંદરાચળ કહે: 'ભલે તમારું કામ થતું હોય તો મને લઈ જાઓ હું ખુશીથી તમારો સ્વેયો બનીશ.'

દેવો અને દાનવો તો મુશ મુશ થઈ ગયા. આમ મંદરાચળ અટકીને હા પાડી દેશે એવો તો એમને સ્વપ્ને પણ જ્યાલ ન હતો. તેઓ ઉત્સાહમાં આવી મંદરાચળને ખેંચવા લાગી ગયા પણ મંદરાચળ કંઈ જોવાતેવો પર્વત હતો? પૂરા અગિયાર યોજન ઊંચો હતો અને લાંબો હતો એટલો જ પૃથ્વીની અંદર હતો. દેવો અને દાનવો તો થાથ એટલું જોર કરે, પણ પર્વત એક ડગલું થે નો ચસકે. બળ કરી કરીને ઘાડી ગયા, પણ પર્વત કહે: એમ ચસકે એ

ખીન્ન. બધા મૂંઝાઈને લમણે હાથ દઈને બેઠા. પણ એમ મૂંઝાઈ બેઠે કાંઈ પાર આવે તેમ હતો? અમૃત મેળવતું હતું એ વાત નક્કી હતી. એટલે કાંઈ પણ હિસાબે મંદરાયળને લઈ ગયે જ છૂટકો હતો. પણ પોતામાં તો એટલું જોર ન હતું એટલે વળી પાછા નારાયણને યાદ કરવા પડ્યા. નારાયણ વિના ખીન્ને કાંઈ આધાર ન હતો. દેવો પહોંચ્યા નારાયણ પાસે. માંડીને વાત કરી. નારાયણ કહે: 'એમાં તે શી મોટી વાત છે? અનંત નાગને જઈને કહો ને. એ એકલો મંદરાયળ ઉપાડી લાવશે.'

અનંત નાગ તો આખી પૃથ્વીનો ભાર ઉપાડે એને એક મંદરાયળ શી વિસાતમાં? દેવોએ અનંત નાગને વિનંતિ કરી અને નારાયણની ભલામણ હતી, એટલે અનંત તો તરત જ ઊપડ્યો અને થોડી વારમાં જ મંદરાયળને હરિયાને કંઠે લઈ આવ્યો.

રવેયો તો મળી ગયો. પણ એને મૂકવો શેના ઉપર એ સવાલ ઊભો થયો. આવડો મોટો રવેયો ટેકા વગરનો ફરે તો એ તો જાડો ને જાડો ઊતરતો નય અને કદાચ પાતાળમાં પણ પેસી નય. એટલે નીચે કાંઈક ટેકણ તો ભેઈએ જ. દેવો વળી વિચારમાં પડી ગયા.

પણ નારાયણના સહવાસે એમને કાવટ આવી ગઈ હતી એમને યશું કે આવા મોટા મંદરાયળનો ભાર ઉપાડી શકે એવો તો એક કાચબાનો રાજ છે. એ જ મંદરાયળને પોતાની પીઠ ઉપર ધરી રાણવાનું કબૂલ કરે તો મુરંકેડી મટી નય. બધા પહોંચ્યા કુર્મરાજ પાસે.

કુર્મરાજ તો આખી પૃથ્વીનો અને તે સાથે અનંત નાગનો પણ ભાર ઉપાડે. એને મન મંદરાયળ તો નાનું તણખડું જ. કુર્મરાજે વાત સાંભળી એટલે તરત જ હાં લાણી દીધી. કહે: 'એમાં પૂછા છે શું? પુશીધી મારી પીઠ ઉપર મૂકી દો. થોડાંક ગલગલિયાં તો થશે, પણ મજા આવશે.'

એ સવાલ પણ પતી ગયો. પણ સવાલ કાંઈ થોડો હતો? એકનો ઉકેલ આવ્યો કે ખીન્ને ઊભો જ છે. રવેયાનો સવાલ પત્યો કે બેસણાનો સવાલ ઊભો થયો. બેસણાનો સવાલ પત્યો કે નેતરાનો સવાલ ઊભો થયો. આવડો મોટો પર્વતને વીંટાઈ વળે અને જાને તરફ પકડવાના છેડા રહે એવડું મોટું નેતડું ભેઈએ. એવડો મોટો તો એક વાસુકિ નાગ હતો. નારાયણે પણ વાસુકિ નાગનું નેતડું કરવાની સલાહ આપી હતી. કાંઈ પણ હિસાબે વાસુકિને સમજાવ્યા વિના છૂટકો ન હતો. બધા પહોંચ્યા વાસુકિ નાગ પાસે. ખૂબ પ્રુથાંભત કરીને પોતાની વાત કરી.

વાસુકિ કહે: 'આપણું એ કામ નહિ. તમારે ઠીક છે. લટુડાપટુડા કરીને વાત કરો છો, પણ મારાં હાડકાંપાંસળાં ખોખરાં થઈ નય એનો કાંઈ ખ્યાલ છે?'

દેવો કહે: 'અમારું એટલું કામ નહિ કરી આપે? જગરો નાણી શરણે આવ્યા છીએ. હાલીમવાલીને કાંઈ બોલાવે ખડું? તું ના પાડે તો પછી તારી મોટપ થા કામની?'

વાસુકિ કહે: 'પણ મારા જંતરડે જંતરડા નોખા પડી નય એનું શું? એની પીડા કાંઈ નેવીતેવી છે?'

દેવો કહે: 'તને પીડા ન થાય એનો ઉપાય કરીશું. નારાયણને કહીશું તે તને કાંઈક ઘેનરી દવા પાઈ દેશે. પછી પીડા થશે તો પ કળાશે નહિ.'

વાસુકિ કહે: 'એવો બંદોબસ્ત થાય તો આપણને નેતડું બનવામાં વાંધો નથી.'

દેવો અને દાનવો પ્રુથપ્રુથ થઈ ગયા. નેતરાના સવાલનો પણ આ રીતે ઉકેલ આવી ગયો. પછી તો બધી તૈયારીઓ પૂરી થઈ. બધા દેવો અને દાનવો ઠડાંનાંધીને સસુદને ઠાંઠે મંથન કરવા આવી પહોંચ્યા. એક તરફ દેવોનો સસુદાય અને બીજી તરફ દાનવોનાં ધાડાં.

માણસો તો ક્યાંય માય નહિ. દુનિયાના આ મહાન આશ્ચર્યને નજરે લેવા અધિમુનિઓ, સિદ્ધો અને સાધ્યગણો, ખેયરો અને બૂયરો બધાં ત્યાં આવી પહોંચ્યાં.

હવે સવાલ એક સમુદ્રને મનાવવાનો રહ્યો હતો. એનાં હૈયેદૈયાં વલોવાઈ બધાં એવી સ્થિતિ હતી. પણ એને મનાવી લેતાં વાર લાગી નહિ. અમૃતમાં ભાગ મળવાનો છે એ વાતે એણે હાં પાડી દીધી.

પણ હવે જ ખરી મજા બની. વાસુકિ નાગનું પૂછડું કોણ પકડે અને મોઢું કોણ પકડે એ ગૂંચવાડાં ભરેલો પ્રશ્ન ઊભો થયો. પૂછડું આમ તો અપવિત્ર ગણાય પણ મોઢું તો ખૂબ જ ભયંકર હતું. મંથન થાય એટલે વાસુકિનાં અંગો વલોવાય, એનાં સુખમાંથી અગ્નિની જ્વાળાઓ નીકળે, એનાં ઢગલા ઢલવાય. મોઢું પકડીને જે ઊભા હોય એમને જ એ એરની અસર થાય. એટલે મોઢું પકડવા કોઈ તૈયાર થાય તેમ ન હતું. બધા જ પૂછડે વળગવાની વાત કરતા હતા. પણ નારાયણ ભારે દુરથા. દાનવો મોઢું પકડે તો જ દેવોનું કામ થઈ જાય. કારણકે પછી તો વાસુકિનાં એરથી દાનવોની કાંતિ હજારો બધાં અને તેઓ નજાળા પડી બધાં. એટલે એમણે રમત કરી. એમણે ઊંચ લઈને વાસુકિનું મોઢું પકડી લીધું અને કહ્યું: 'આલો બધા દેવો આ તરફ આવી બાજો. બધા દાનવો પૂછડે વળગી બધા.'

દાનવો બળવાન ખરા, પણ એમનામાં અક્કલ ઓછી. નારાયણની સુક્તિ દાનવો સમજી શકે તો પછી એ નારાયણની સુક્તિ જ થાની? એમણે તો એમ જ માન્યું કે દેવો મોઢું પકડીને આપણને અપવિત્ર પૂછડું પકડવાનું કહે છે. એ તો આપણું અપમાન કરવા ખરાબર છે. દાનવો ખિમઈ પડ્યા: 'અમને શું સમજે છે? અમે કાંઈ જેવાતેવા છીએ? અમે પણ વેદ બાણીએ છીએ, શાસ્ત્ર બાણીએ છીએ.

પૂછડું તો અમંગળ કહેવાય. અમે પૂછડું નહિ પકડીએ. મોઢું પકડીશું.'

નારાયણને તો એટલું જ જોઈતું હતું. એમણે તરત જ કહી નાખ્યું: 'તમારું અપમાન કરવાનો જરાય ધરાદો નથી. તમને એમ જ હોય તો બલે તમે મોઢું પકડો. દેવો પૂછડું પકડશે. આ બધું આંખના પલકારામાં બની ગયું. દેવો નાગને પૂછડે વળગ્યા અને દાનવોએ મોઢું પકડ્યું.'

પછી તો મંથન શરૂ થયું. મંદરાચળનો રહેલો ફરર ફર ફરર ફર ફરવા લાગ્યો. એક તરફથી દેવો જોર કરીને ખેંચે અને દેવો લીધું મૂકે એટલે બીજી તરફથી દાનવો જોર કરીને ખેંચે એમ મંદરાચળ ધૂમણે ચડ્યો ને સમુદ્રનાં દેવાં વલોવાવા લાગ્યાં.

વાસુકિ નાગ તો આમથી તેમ વીંટાય અને તેમથી આમ વીંટાય. એને નારાયણે ઘેનની દવા પાયેલી એટલે એને જેખીતી તો જરાય ખીંચ થાય નહિ. પણ આંતરડે આંતરડાં વલોવાઈ જતાં હોય, હાડકે હાડકાં ભાંગી જતાં હોય, એટલે વેદના તો થાય જ ને. દવાને લીધે છદ્ધિયો બહેરી થઈ ગઈ હોય એટલે વેદનાની ખર ન પડે એટલું જ. સમુદ્ર તો વલોવાતો રહ્યો, પણ સહુથી પહેલો વાસુકિ વલોવવા લાગ્યો. એની આંખમાંથી, નાકમાંથી, સુખમાંથી બીની બીની વરાળો નીકળવા લાગી. અગ્નિના ભડકાં ચારે તરફ ઊડવા લાગ્યા. એ કાંઈ અગ્નિના ભડકાં થોડા જ હતા? એ તો બિતું બિતું બિતું જોર હતું. દેવાને તો એ એરની કાંઈ જ અસર ન થાય. દેવો તો પૂછડે હતા. દાનવો ઉપર જ એ એરનો વરસાદ વરસે. દાનવો અકળાઈ ગયા. એમનું જોર ઓછું થવા લાગ્યું: 'થાય જ તો? એરની કાંઈ અસર થયા વિના રહે? એટલા માટે તો બગવાને સુક્તિ કરી એમને મોઢે વળગાડ્યા હતા. દાનવો મૂંઝાયા. એમને યાદ ચડ્યો.

[યાદ

સાહિત્યકાર, વાદન વરીકે ગદ્યને ઉપયોગ કરતો હોય ત્યારે એની પ્રવિસાના સર્વોચ્ચ વ્યાપારને અવકાશ આપી વાચકચિત્તને રસમય ઉદ્વેગ કરવામાં એને સર્વોત્તમ સાધનરૂપ યદ્યપરે એવો કોઈ સાહિત્યપ્રકાર હોય તો તે પો કહે છે તેમ નવલિકા જ એમ સ્વીકારવામાં વધી નથી, અને તેથી એને ગદ્યદેહે વિચરતું મનોરમ ભૂમિકાન્ય કહેવામાં હેરામનાર અત્યુક્તિ થતી નથી. [સાહિત્યશ્રીદા]

—વિશ્વનાથ મ. બેટ

ઉલ્લાસ અને ઉદ્વેગોદયન આપતી વાર્તાઓનું અનોખું માસિક

અંક ખારમો

કાલિદાસ

સપ્ટેમ્બર '૪૫

કાવ્યેષુ રમ્યા કથા

માણસો પશુ પર પોતાનો પ્રભાવ જમાવી શક્યા ન હતા તે સમયની આ વાર્તા છે

કહે છે કે તે વખતે પૃથ્વી પર પશુ-ઓનું રાજ્ય હતું. માણસો હજી પશુ પર પોતાનો પ્રભાવ જમાવી શક્યા ન હતા એ સમયની આ વાર્તા છે. એ વખતે માણસ પશુથી કરતો, મોસતો, છુપાતો કરતો હતો. ગાદ જંગલના બીડાણમાં રહીને વનરાજ સિંહ પૃથ્વીનું રાજ્ય કરતો હતો.

વંશપરંપરામાં શાસનશક્તિ હંમેશા સરખા પ્રમાણમાં ઊતરી આવતી નથી, વારસો રાજનો મળે છે પણ રાજ ચલાવવાની શક્તિ એ વારસામાં મળે જ એવું બનતું નથી. એટલે સમર્થ સિંહોના વંશમાં એક નબળા મનનો સિંહ ગાદીનશીન થયો.

આ રાજને પ્રરંપરાથી ઊતરી આવેલી જૂની પરાક્રમની પદ્ધતિ ન ફાળી. તેણે પદ્ધતિ ફેરવી અને કાર્યકર્તાઓ ફેરવ્યા. એક માનસરોવરથી બોલાવીને એક હંસને તેણે પ્રધાન બનાવ્યો. એની એકધારી ઊંડા આકાશમાં ઊડવાની કળા ઉપર તે મુગ્ધ હતો.

રાજસભા બોલાવીને સિંહે ઉલ્લેખ કરતાં કહ્યું: 'હંસની દૂરદર્શી, ઉત્તમ, વિશાળ, સર્વગ્રાહી વિદગ-દષ્ટિની આ રાજ્યને ધણી જરૂર હતી. આખી દુનિયા વિકાસને પથે આગળ વધી રહી છે એટલે જમાને જમાને નવી રીત, નવાં સાધન, નવી દૃષ્ટિ એ આપણે ચોજવાં જોઈએ. એ રીતે, હંસ આ સમયમાં

પ્રધાન ત્રિપુટી

લેખક

વલ્લેરાંકર કાનંદ

આપણને ખૂબ ઉપકારક બનશે તેમ હું માનું છું. ખરું છે કે હંસની ચેટ ખીજા યોદ્ધાક પંખી ખૂબ ઊંચે ઊંચે છે તે તીણી નજરે જોઈ શકે છે, મને એ ખ્યાલ છે. પણ એ પંખીની આંખો માત્ર પોતાનો શિકાર શોધે છે; ખીજાનું દિલ શોમાં છે, ખીજા કંઈકઈ પ્રતિષ્ઠા યા માટે ચાલી રહી છે તેનો એમને વિચાર આવતો નથી. વળી તમે જાણીને ખુશી યશો કે હંસ તો

માનસનાં શુદ્ધ મોતી ચરનારો છે. હંસ કોઈ દિવસ અખાજ ખાય નહીં. અખાજ ખાવાની ટેવ રાજ્ય અને પ્રજાને ચૂરીને પાપમાલ કરી દે છે તે તમે સમજી શકશો. આપણે આશા રાખીએ કે આ હંસના પ્રધાનપદ નીચે આપણે ઉત્તિ પામીએ.

સિંહરાજનો અને પશુઓનો આભાર માનતાં હંસે કહ્યું: 'આ અગાઉ મને શાસનનો કોઈ અનુભવ મળ્યો નથી. માનસસરમાં અમારા હંસલોકમાં કોઈ શાસન કરતું નથી. દરેક પોતપોતાની મેળે ન્યાય અને દિનના વર્તુળમાં રહે છે.'

હંસના આ વાક્યથી આશ્ચર્ય પામી યોદ્ધાક પશુ-પંખી વચમાં બોલ્યા: 'અમે આનું આ અગાઉ જોઈ-સાંભળ્યું નથી. દરો.'

હંસે આગળ કહ્યું: 'મેં તો પૃથ્વી પરનાં પ્રાણી-ઓનો આકાશમાં, જમણ કરતાં કરતાં ધ્યાયકિત-

તમારી વાત અકલવાળી છે' રીછે કહ્યું.

'અક્લ કંઈ રૂંછા પર ભમતી નથી સાહેબ ! રાજ પાપમાલ યાશે એને તો વિચાર કરો.' શિયાળે કહ્યું.

ચિત્તાને મળતાં શિયાળે કહ્યું : 'હંસ, ભલે મોતી ખાતા હોય પણ ખાનગીમાં શું નહીં ખાતા હોય એ વિચાર કર્યો છે ?'

પ્રચાર તો લણે થયો, એક સાથે કહ્યું : 'પણ શિયાળભાઈ વળૂવાળાં કારણે તો વનરાજ આમળ થરવાં નોઈએ, પાયો તો ખતાયો.' ..

'ખરાબર છે.' શિયાળે કહ્યું, ને તેણે ઉપાયો શોધ્યા.

કૂતરાંએને ભેગાં કરી તેણે કહ્યું : 'તમે અમારાં નજીકનાં સગાં છો, મહેરબાની કરી એક કામ કરો એ માણસ ગયો એનાં પગેરાંના આધારે અને ગધે ગધે તેની પાછળ નહીંને જુઓ તો ખરા કે તે માણસ કાણ છે, શું કરે છે, ગજમૌકિતકાનો શો ઉપયોગ કરે છે.'

'શા માટે બાઈ ? તમે પ્રધાનપદે હતા તે દિવસે પણ અમને કંઈ લાભ મળ્યો નથી.' કૂતરાંએ કહ્યું.

'એ ખરું, હું મારો કાન પકડું છું. તે દિવસે અમારામાં પૂરી સમજ ન હતી. હોર ખાધી એટલે સમજ્યા. પણ હવે તેવું નહીં થાય અને હવે તો આપણે એક થઈને કામ કરવું નોઈએ. નહિ તો મર્યા પડ્યા સમજો.'

'જોજો, પછી ટાણે ફરી ન જતા.' કૂતરાંએ કહ્યું.

'અરે ! શિયાળબચ્ચો કાઈ દી રૂંચો નવર્યો છે ? વાત શું કરો છો ?'

કૂતરાં તો તપાસ માટે ગયાં. માણસનાં, જૂથ રહેતાં હતાં તે જગ્યા શોધી કાઢી. પણ માણસનો વિશ્વાસ મેળવ્યા વગર વાત કહાવી સૂકાય તેમ ન હતું ત્યાં શિયાળ પાસેથી પૂછ્યાં પટપટાવવાં, ગંધાયાના કરવા, પગ માટવા વગેરે કળા શીખી લીધી, અને હકીકત જાણી શિયાળને કહી. શિયાળે પણ એને મળી મળીને કહેવું શરૂ કર્યું : 'જે માણસ અહીં આવ્યો હતો તે આપણા પ્રધાન ભેગો મૂકેલો હતો. જે ગજમૌકિતકા, માણસ અહીંથી લઈ ગયા તેની ભલે આપણને કિંમત ન હતી પણ માણસ તો તેનો ઉપયોગ કરે છે. તેને એ કિંમતી વસ્તુ છે. એને આપીને તેના બદલામાં તે બીજી વસ્તુ એ ને ખાવાનું મેળવે છે. સિંહને મળીને પણ શિયાળે એ જ વાત કરી ને ઉમેર્યું : 'એટલે અમારો તો આપણી જાણ માટે

હકીકત રજૂ કરવા જ જાણ અ. તમ ન કરાવ અમારી જાત કળત કહેવાય. નામદાર ! એટલું જ રાખશો કે ગજમૌતી લઈ જવામાં માણસે હુમ્મ કરી હતી. અને પ્રધાનસાહેબ તથા માણસે સમજીને આપને છેલ્લાં છે. હંસ ભલે આ બાબત નિરોધ હોય પણ તેથી હકીકતમાં ફેર પડતો નથી

'તારી વાત ખરી છે. ભારે બનાવટ કર સિંહે કહ્યું : 'સીધી રીતે ગજમૌતી ખાઈ લેત હું-કંઈ નાન કહેત, બહાલ વધારે રાજ થાત.

પણ આ બાબતમાં સિંહે હંસને વધુ પૂછ્યું ના બધે સારા સંબંધ બાંધેલો એ હંસની વાત એને સા લાગતી હતી પણ આવી માણસજાત સંબંધ બાંધેની છે કે કેમ તે વિષે સિંહરાજને બીડી શકા હા. પછી એવું બન્યું કે કૂતરાંએ પશુઓની સાથે સંબંધ તોડી નાખ્યો. એટલે જગલમાં ખાતમી આવ બધે થઈ. કૂતરાંએ માણસના શેટલા ખાઈ માણ વધાં થઈ ગયાં અને માણસ પેટે જગલી પણ કરવાં પણ લાગ્યાં. શેટલાનો અને સહવાસનો પ્રભાવ તો છે જ ને !

'કૂતરાંએ નિમકદરામ છો.' શિયાળે વિચાર તે હારી જ ગયું. તેણે ખાનગીમાં રાજના કાન લગીરે રાખ્યા. 'આપને આ આકરું લાગતું હશે પણ આપનો કોષ વહોરીને પણ સત્ય કહેવા આવ્યો ! આ ચાકર પોતાનો ધર્મ સમજે છે.'

શિયાળના કહેવાની ધારી અસર થવા લાગ એક દિવસ સિંહરાજે હંસને ખાનગીમાં બોલાવી કહ્યું 'હું તમારા પર બરાસો રાખું છું. તમે પ્રમાણ છો, રાજતંત્રમાં કુશળ છો, પણ કંઈક બોળા જે માણસ જાતને છેલ્લી ગયી તે તમને જોઈ ને ? મા નવા સંબંધ બાંધવામાં સાવચેત રહેજો.'

તેણે કહ્યું : 'મને માણસજાતની ખબર છે. પ મને લાગે છે કે કાઈના તરફ ઉપકારનું વર્તન કે વાધી તે જગીર પોતાનું બની ગય છે. એ વિચાર જ માણસજાતને અપનાવી લેવાની આશાએ આપણે પગલું બધું છે. તમે એ જાણો છો. સામાના હોય જો કરીએ તો તેના તરફ રેત હ ઉત્પન્ન ન થાય. માટે સાં જાણુ તરફ જ નેવું નોઈએ. એમ મને લાગે છે.

'મેં તો તમને વાત કરવા બોલાવ્યા હતા. મા વધુ બધું નથી.' સિંહે કહ્યું.

હંસ વિચારમાં પડ્યો. તેણે જોયું કે સિંહ રાજ-
કારણમાં ઝાંઝો ભાગ લેતો નથી. પૂછીએ તો કહે
છે 'કીક લાગે તે પ્રમાણે કરો.' અને શિયાળ તથા
બીજાં પશુઓ સાથે બીજાંસ વધારી દીધી છે અને
મારી સાથે વાત કરવાનો પ્રસંગ ટાળે છે. શંકા
અને તેનો ખુલાસો સારાં પશુ આવી ઉઘસીતનાતું
અરિયામ સારું નથી. આમાં તો શંકા પોષાય અને
પરંપરા ગેરસમજ વધે.

શિયાળની ખટપટ તો વધતી હતી. પૂંકીને ફાલી
ખાય તેવા ઉદર અને સુંવાળા છતાં ઝેરી દાઢવાળા
સરપ સિંહરાજના નવા હજૂરિયા થયા. એક પાખી
હંસે રાજને કહ્યું: 'હું મારે માનસસરોવરે જવા ઇચ્છું
છું. માટે મને નિવૃત્ત કરો.'

હંસ માટે સિંહને હજુ મમતા હતી. તેણે શેકાવા
આગ્રહ કર્યો પશુ હંસે તો વિદાય લીધી.

શિયાળને પ્રધાનપદે આવવા સિંહે કહ્યું. શિયાળે
કહ્યું: 'નામદાર! હંસ તો મારા અંગત મિત્ર. એનું
પદ હું લઉં એમાં મારું ખરાબ દેખાય.'

શિયાળને હતું કે રાજ વધુ આગ્રહ કરશે. પશુ
રાજાએ કહ્યું: 'બહુ સારું.'

અને વળતે દિવસે સિંહરાજાએ એક પોપટને
નવો પ્રધાન બનાવ્યો. આ પોપટ અવ્યાસી, ઘણો
વિદ્વાન અને યાદશક્તિવાળો હતો. ધારે તેવું બોલી
શકનાર હતો. રાજનીતિ, જૂના દાખલાઓ બધું એને
મોઢે રહી ગયેલું.

એ પોપટના પ્રધાનપદ નીચે રાજ ચાલવા લાગ્યું.
પશુ સિંહને સતોષ થયો નહોતો. તેને હંસ યાદ આવ્યા
કરતો. હંસનો સ્વભાવ, શુદ્ધિ, ક્રિયાશક્તિ, કામ કર-
વાની એકાગ્રતા, સહુનું સારું કરવાની ઇચ્છા, ઉદા-
રતા એ બધું એને ગમતું. પશુ આ સિંહ પાસે આવી
શકનાર પશુઓનો મોટો ભાગ એ હંસની વિરુદ્ધ જ
અને યુક્તિભરી છતાં નેરદાર વાતો કરનાર હતો.
તેથી જ તેને લાગેલું કે પ્રજામાં સતોષને બદલે
આલેશ વિરોધ છે એ પ્રધાનમાં કોઈ ખામી છે તેમ
ખતાવે છે. આજે સિંહને સમજતું હતું કે સાકું
શાસન એ દરેક ચોર તથા દરામચોરને નડે છે.
સમર્થ યુક્તિખાજ સ્વાર્થીઓને એ નડે, ત્યારે તેનો
વિરોધ જ થવાનો. નજાણા શાસનને વશ થાય છે.
પશુ જે સમર્થ હોય છે તે તો પોતાને નડુએ એવા

શાસનને ઉપલાવી પાડવા મથે છે. હંસને પશુ એમ
થયું. એણે કેતવ્ય ગણી ઘણું કામ કર્યું. પશુ મેં એની
કદર કરી નહોતી તેથી જ હંસ ગયો.

૧૬ :

એક કહેવત છે કે 'વાવર્યો સાગર મુકાર્જી નય.'
આજસુ અને ઉડાઉ માણસ નિર્ધન જ રહે છે. પેલો
ગજમોતી, લઈ ગયેલો માણસ નિરુદ્ધમી અને ઉડાઉ
હતો એટલે એ ગરીબ થઈ ગયો. ફરી ગજમોતીની
આશાએ તે જંગલ તરફ ગયો.

પશુઓએ માણસને આવતો જોયો. સિંહ આગળ
આવી શિયાળે કહ્યું: 'નામદાર! આપનું ખાજ આવે
છે. આપને છેતરી જનાર માણસ એ જ છે. એને
શિક્ષા કરો.'

'આ બાબતમાં પ્રધાનસાહેબ શું કહે છે?'

સિંહરાજે પૂછ્યું: 'જૂના દાખલા પ્રમાણે કરવું થશે. માણસનાત
સાથે સારો સંબંધ બાંધવાનું ધોરણ છે તે, પ્રમાણે
અમલ; થયો નોંધાવો.'

પ્રધાનના કહેવા પ્રમાણે ફરી માણસનો સંકાર
થયો અને તેને ગજમોતી આપ્યા. વિદાયવેળા સિંહે
કહ્યું: 'તમારે ગજમોતી ખડું ઉપયોગનાં છે તે હું
જાણું છું. મને છેતરીને કે મૂર્ખ બનાવીને તમને એ
લઈ જાયો છો. તેમ ન ધારતા. હું તો પ્રણાલિકા
જળવવા અને તમારી જાત સાથે સારો, સંબંધ
રાખવા તમને, એ આપું છું. અને ઇચ્છું છું કે જો
માણસ જ છે તો વધુ સારા માણસ થાઓ.'

માયું નમાવી માણસ આશ્વો ગયો. મોઢું કરાણું
કરી શિયાળ યુક્તિ શોધવા આશ્ચર્ય થયું.

એ વાતને ઝાઝો સમય ન થયો ત્યાં એક દિવસ
પ્રધાન પોપટનું અચાનક અવસાન થયું. કોઈ એક
સુંવાળા સર્પની મૈત્રી સાધી પોપટ તેની સાથે
ગેઝ કરતા હતા એ ઉદ્દેશા ખબર હતા. થોડા દિવસ
શેક પળાયો. શેકસંજોમાં બોલવા બેઠા. યઈ શિયાળે
કહ્યું: 'આવે સમયે હું બોલી શકું તેવી મારી માન-
સિક રિયતિ નથી. મારા દિવમાં શું થાય છે તે હું
કેમ જણાવી શકું! હંસ આપણો સદવાસ છેડી
ગયા. તેમને ગયે વધુ વખત ન થયો ત્યાં આપણા
નવા પ્રધાન પોપટ અચાનક આપણા હૃદયમાં કારબો
ખા કરી અવસાન પામ્યા! મારા તો બન્ને અંગત

એટલે તને મોતી મળ્યાં પણ હવે એ બેમાંથી કોઈ નથી. હવે તો શિયાળ પ્રધાન ને હું રાજી એમ છે. હવે તો એવું થયું છે કે જે તું ફરી આવીશ તો મરી જઈશ. તું અમારું ખાજ છે. મારી મતિ પણ કદાચ બદલી જાય. માટે અહીં જ આ મોતી લઈને પાછો ચાલતો યા.

૪. સિંહ આ પ્રમાણે માથુસ સાથે વાત કરતાં હતા તો થોડાં પશુ જોઈ ગયાં. પ્રધાન નોંધ ગયો. તેણે કહ્યું: 'આપણા રાજ આપણા શત્રુ સાથે મળી ગયા! જુઓ જુઓ. છીછી. કેટલું હલકું કર્મ! આપણને પૂછતા નથી. ખરે જ મિત્રો! આપણા રાજા આપણી વિરુદ્ધ દુશ્મન સાથે મળીને આપણા વિનાશનું કાવતરું કરતા હોય તેમ જણાય છે. તેમને આપણે રાજના ઉપરી-પદ પરથી ખેસવવા જોઈએ. દંડ દેવો જોઈએ. આવા રાજ ન હોય...'

બધાં પશુઓએ કહ્યું: 'ખરાબર છે. પણ પછી રાજ કોણ થશે?'

'એ તો પછી જોયું જશે.' શિયાળે કહ્યું.

'હીક છે.'

૫. 'ખરાબર છે!' પશુઓ વાતો કરતાં હતાં. દરેકને પોતે રાજ થવા લાયક છે તેમ વિચાર-ચતો હતો. સિંહને આ પશુઓનું વર્તન જોઈ ખૂબ અચ્છ ગમેા થયો. તે એકલો ફરતો.

એક દિવસ અચાનક સિંહ ગુમ થઈ ગયો. ઘણી શોધ થઈ પણ સિંહરાજ મળ્યા નહીં. 'રાજદ્રોહ!' શિયાળે સભા ભરી કહ્યું: 'નાસી જવાનાં ધણાં કારણો હોઈ શકે. રાજ નાસી જાય એટલે શું તે વિચાર તો કરો! સાધારણ રીતે તો દરેકને રાજ થવા ઈચ્છા થાય. આ તો જીલડું રાજ પોતે પોખાર ચઈ ગયા. એની પાછળનાં કારણોમાં એ જ હોઈ શકે કે સિંહરાજ માથુસ સાથે મળીને કાવતરું કરતા હતા તે આપણે પકડી પાડ્યું. એટલે દંડના લાયકી તે નાસી ગયા, કદાચ એ માથુસ સાથે મળી આપણા પર હુમલો કરવાની પેરવી પણ કરતા હોય. એવે વખતે સામનો કરવા આપણે તૈયાર રહેવું જોશે અને મુખ્ય નેતાની મરૂર પડશે. સામી છાતીએ મરવા જવા જે તૈયાર હોય તે રાજ થાય.'

'કોઈ મરવા તૈયાર ન હતું.'

'હું તો આપનો સેવક છું, રાજ એટલે સેવક.'

શિયાળે કહ્યું: 'અહીંને વખતે હું ને કોઈ વ્યવહાર ન કરું તો મારી માની કૃપ લાગે.'

'ધન્ય છે, ધન્ય છે શિયાળ પ્રધાનને.' પશુઓએ કહ્યું. એમને ખબર ન હતી કે રાજ સિંહ તો મંત્રી હંસની શોધમાં કાણ જાયે ક્યાંય બટકે છે. પશુઓની કલ્પના પણ પશુ જોવી જ હોય.

અને એક દિવસ એવો આવ્યો કે શિયાળે એક માથુસને પકડીને દોપડા પાસે મારી નાખાવ્યો. બીજા એક માથુસ નાસી છૂટ્યો. માથુસનું માંસ બહુ વખ-થાયું. પશુઓએ શિયાળની દુરંદેશ બુદ્ધિનાં વખાણ કર્યાં. પણ એ વાતને બહુ સમય નહીં ગયેલો ત્યાં એક દિવસ ધણાં માથુસો જંગલ તરફ ધસી આવ્યાં. આ વખતે તે ખાલી હાથે ન હતાં કોઈના હાથમાં તીરકામાં હતાં તો કોઈના હાથમાં લાલ્લા હતાં.

સવારે જાગીને પશુઓએ જોયું તો ઝાઝ પર માંચડા બધાઈ ગયા હતા. ને જેવું કોઈ પશુ બહાર નીકળે કે તીર શરીરમાં ખૂંચી જવું હતું. પશુઓ મરવા લાગ્યાં. ત્રાસ વધવા લાગ્યો. નાસવાગ થઈ. શિયાળને મદદ માટે બોલાવવા જવા લાગ્યાં. પણ તે જુદા કામમાં રોકાઈ રહેવા લાગ્યો. પશુઓ લાગ્યાં. જંગલના ઓ બાંગમાંથી પેલા લાગ તરફ તે ધસ્યાં. હાં તો એ તરફ બંદૂકની ગોળાઓ ફૂટતી હતી. થોડા વખતમાં તો પશુઓથી લગપૂર જંગલ વસ્તી વગરનું વેરાન થઈ ગયું.

'આ બધું કેમ થઈ રહ્યું છે' તેવો વિચાર ખચત પશુઓમાંથી કોઈકને થઈ આવતો પણ કોઈને કારણ નજીકનું નહીં. એ વાત તો સમજાઈ ગઈ હતી કે વનરાજ સિંહ હવે રાજ રહ્યો ન હતો. પશુઓ પર માથુસ રાજ કરવા ચડી આવ્યો હતો. ★

મુજબ, સિટીશ ઇન્ડિયા અને દેશી રાજ્યોમાં હુકમનામાં કરાવવા, લેણું વસૂ કરવા લેણાં યા મળે

મગનલાલ એચ. ભટ્ટ

આંતરરાષ્ટ્રીય નિષ્ણાત, વ્યાપાર-પ્રતિનિધિ, દાવા-નિષ્ણાત અને વિમા-એજન્ટ

ખખખ જિલ્લા, સી. પી. રોડ

મુજબ ૪

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ, હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.

દ્રાક્ષાસવ



અમરસીર હવા	
શરદી	મટાડનાર
બૂખ	લગાડનાર
ઠંડા	લાવનાર
ઊંઘ	લાવનાર
તાકાત	આપનાર
તાજગી	બક્ષનાર
લગ્નજીવનનાર પેય	

જીવન સાથે વાપરવાથી અન્યથા ગુણ થાય છે.

અવન પ્રાશાવલેહ એટલે જીવન

પુષ્ટિકારક ખોરાક !
માંસ, સાળા, નખળાં,
સખળાં, નાનાં, મોટાં,
સ્રી, પુરુષ સૌને માટે
જીવનવર્ધક હવા !



દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી ખેલદ ફાયદો થાય છે.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.
પો. બો. નં. ૫૫૧૩ : મુંબઈ ૧૪

હોંધમાં પણ મનોરમ જેવું વારંવાર રટણ કર્યા કરતો હતો એ વાણી કાણ હતી?

પતિ-પત્ની વચ્ચે વાતચીત ચાલતી હતી. સુષમા સ્વામીને શરીર ધોમો ધક્કો મારી કહેતી હતી: 'સાચું કહોને તમે ક્યારેય કાઈ સ્ત્રી સાથે પ્રેમ કર્યો છે કે નહીં?'

પરકીયા

કેટલાક દિવસથી સ્વામીના અંતરની ચુપ્ત વાત જાણવાની ઈચ્છા સુષમાના મગજમાં ધર કરી બેસી છે. એના પતિ મનોરમ એ વસ્તુ ટાળવા જેમ જેમ પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ સુષમાની છદ વધતી જાય છે. એ બારંવાર એ જ પ્રશ્ન કર્યા કરે છે. રાતે વાણી પરવારી પ્રેમલાપ કરતાં બને બેઠાં હોય ત્યારે પણ પાછો સુષમાનો એનો એ જ પ્રશ્ન.

રાતે પણ પાછું એ જ પૂછ્યું. મનોરમે પડખું ફેરવી બગાસું ખાઈ કહ્યું: 'તું તો માયું ખાઈ ગઈ. પ્રેમ શું એમ રેહો પગો છે કે ઈચ્છા કરી કે મળે?'

સુષમા કૌતુકપ્રકુલ થઈ બોલી: 'છેવટ બોલ્યા ખરા. વારુ ઈચ્છા કરતાં જ ન મળે એ માતું છું. બલેને તમે તમારી ઈચ્છાથી ન પગા હો. પણ... એ વાતની તો તમે ના નહીં પારી શકો. પુરુષનો એ જ દોષ છે.'

કંઠાળાને ઘણી વાર મૂંઝા રહ્યા પછી મનોરમ બોલ્યો: 'કદાચ ઘણાના પ્રેમમાં પડવાની ઈચ્છા પુરુષમાં હોઈ શકે. કાઈ વળા સાથે જ પ્રેમમાં પડે છે. તોપણ સર્વ પુરુષો એવા નથી હોતા. વારુ સુષિ! પુરુષનો ચુલ્લુ બહુ ગાંધા પણ હવે કહે નોઈએ કે સ્ત્રીઓમાં પણ એ ચુલ્લુ છે કે નહીં?'

સુષમાએ કહ્યું: 'બિલકુલ નહીં, સ્ત્રીઓ એક પતિ સિવાય બીજા કાઈનેય ચાહી નથી શકતી. એવી રીતે પ્રેમ કરવાની એને ટેવ જ નથી તોપણ એવી સ્ત્રીઓ પણ નીકળી તો આવે. પણ એ તો અપવાદ તરીકે.'

મનોરમ બોલ્યો: 'હે સુષિ! તમારે ને અમારી માફક સગવડ હોત, પ્રેમમાં પડતું એ ખાસ દોષ ન ગણાતો હોત તો તમે પણ અમારી માફક મોકો પ્રેમજતા પ્રેમમાં પડી શકત કે નહીં?'

સુષમા કાણુભર વિચારી બોલી: 'એમ લાગે છે ખરું. એવી બાબતોમાં કેળવણી, સુધારો, રૂઢિ વગેરે ને રીતે ચાલતાં હોય તે રીતે મનુષ્યો પણ ચાલે. તોપણ સ્ત્રીઓમાં કેટલીક રૂઢિઓ તદ્દન લોહીમાં બળી ગઈ છે. એ હવે કદી બદલાશે કે કેમ એ વિષે શંકા છે.'

મનોરમે કહ્યું: 'ધાર કે વિધવા-વિવાહ સમાજમાં

અનુવાદક

મણિલાલ અલગારી

ઠીક ઠીક પ્રચલિત થઈ જાય તો તું ફરી પરણી શકે ખરી?'

સુષમા કોધથી લુબ્ધ થઈ બોલી: 'ખરું, જેમ-તેમ શું બોલતા-હશે! હું શું કામ વિધવા થાઉં? હું તો સધવા અવસ્થામાં જ મરવાની.'

એમ કહી સ્વામીને પગે હાથ અડાડી કપાળે લગાડ્યો ને ગમગીન બની ગઈ.

મનોરમે સુષમાને માથે હાથ રાખી મનામણી કરતાં કહ્યું: 'ગુસ્સે ન થઈશ, સુષિ! તારી સાથે દલીલ કરવા જતાં તું રિસાઈ બેસે છે એટલે જ કહું છું કે તારી આગળ દલીલ નથી ચાલતી.'

સુષમા રોષથી બોલી: 'બહુ સારું. ન ચાલતી હોય તો ન કરવી. મારા પ્રશ્નનો ચ જવાબ ન આપતા. સાવ સાદી સીધી વાત છે. હા કે ના કહેતાં જ પતી જાય છે છતાં મૂળ વાત દબાવી આડીઅવળી વાતો કરવી એનું નામ જ દલીલ ને! મારે એ બધી દલીલો નથી સાંભળવી. એના કરતાં મારા પશ્ચતો જવાબ આપ્યો હોત તો ખસ હતું.'

મનોરમે કહ્યું: 'કહે નોઈએ સુષિ! સ્ત્રી વિધવા-વિવાહ કરે તો તે નવા સ્વામીને ચાહી શકે?'

સુષમાએ મોં મચકાડી કહ્યું: 'પાછી બળા એ જ વાત! કેમ ન ચાહી શકે? વિધવા-વિવાહનું ને ચલણ થાય તો ચાહશે જ પણ તમે કહો નોઈએ. તમે કાઈ દી કાંઈના પ્રેમમાં પડ્યા છો કે નહીં?'

મનોરમ મોઢા પર કૌતુકપ્રજ્વળ ગંભીરતા લાવી બોલ્યો: 'સ્વકીયાના કે પરકીયાના?'

સુષમાએ કહ્યું: 'તમને તો ખસ ઉઝામણી જ સૂએ છે. સ્વકીયાનો પ્રેમ તો નોઈ છું જ. મારે તો પરકીયાનો સાંભળવો છે.'

મનોરમે પહેલાંના જેવી ગંભીરતાથી જ કહ્યું: 'એ જ તારો મોટો ભ્રમ છે કે પ્રેમમાં પડવા માટે પરકીયા જ નોઈએ. પુરુષોમાં આવી ધારણા હોય છે પણ તારામાં એ નોઈને મને નવાઈ લાગે છે.'

સુખમાએ કહ્યું : 'તમારા જેવા સદાચારી નવાઈ જ પામે તો ! વારુ, કહેા જોઈએ, વાણી તમારે શું થાય ?'

સાંભળતા જ મનોરમની કૌતુક-ગંભીરતા કર્યાં જ જાડી ગઈ. મોહું સંદેહ પૂછી જેવું થઈ ગયું. થોથવાતી જીએ કહ્યું : 'વાણી કાણુ ? તું આ શું બોલે છે ? મને કંઈ સમજતું નથી. પેલી તારી એક બેનપણી વાણીને ઓળખું છું. બીજી કાઈ વાણીને હું ઓળખતો નથી.'

સુખમાએ પોતાની તેજદાર આંખો સ્વામીની શંકાભરી આંખો પર ટેવવીને કહ્યું : 'ઓહો, સાધુ-પુરુષ, સીમા આકાશથી જીન્યાં ખરા ને ! જાણે કંઈ જાણતા જ નથી ! જાણતાવસ્થામાં કંઈ વાણીની ચિંતા થોડાક કરો છો એટલે જ રાતે જીંધમાં 'વાણી વાણી' કરો છો ખરું ને ?'

મનોરમ ચમક્યો. દિવસે તો કાઈ ચિહ્ન સુખમા કદી પથ જાણી શકી નહોતી પણ સ્વપ્ને આ શું જોઈું માયું !

સુખમાએ કહ્યું : 'મારી વાતનો જવાબ આપો જોઈએ. જીંધમાં વારેવારે જે એકનું એક નામ બોલો છો તે વાણી તમારે શું થાય ?'

મનોરમે બગાડું ખાઈ થોથવાતાં કહ્યું : 'વાણી કાણુ ? કોની વાત મેં સ્વપ્નમાં કરી છે ! ને સુષિ ! સ્વપ્નમાં તો લોકો એવું ધણું જ બોલે છે. સ્વપ્નમાં જો સાચાં હોય તો મનુષ્ય જીંધીને જો કે ફકીર કે રાજા ને થઈ જાત ! અરે એક દિવસ મેં એવું આશ્ચર્ય-કારક સ્વપ્ન જોયું હતું... સીધા જાઓ પહાડ હતો. એની ઉપરથી ધીમે ધીમે હું નીચે ગયું છું. સારું થયું કે એવામાં જીંધ જાડી ગઈ નહીં તો હાડકાં ભાંગીને જૂકા થઈ જાત. વળા એકવાર એવું સ્વપ્ન આવ્યું હતું કે વાઘ મને ખાઈ જવા આવે છે પણ મેં એને મુક્કા મારી મારીને મિયાંની મોંદરી જેવો કરી નાખ્યો. અને એક દિવસ તો એવું મનનું સ્વપ્ન આવ્યું... જાણે એક પરમ સુંદર સ્ત્રી હાથમાં માળા લઈને મારી તરફ ચાલી આવે છે. પાસે આવી લાંબે માલુમ પડ્યું કે એ તો બીજી કાઈ નહીં પણ મારી સુષમા...

હસતું શેકી સુષમા બોલી : 'તમે તો સાવ દંજ-ધડા વિનાના છો. મારે તમારી આડીઅવળી વાતો નથી સાંભળવી, જલદી કહેવું છે કે એ વાણી કાણુ છે ?'

મનોરમે કહ્યું : 'વાણી મારી વિવાદો છો-

સરસ્વતીનું બીજી' નામ છે અને બીજી વાણી તે પેલી દાહીલીંગમાં રહેતી તારી બેનપણી. એ સિવાય બીજી કાઈ વાણીને હું જાણતો નથી.'

સુખમા કૃત્રિમ કોપથી લાલ થઈ બોલી : 'પુરુષો ને માત્ર જીન કરતાં આવડે છે. કાઈ વાણીને તમે ચાહો છો કે નહીં ? નથી કહેવું ને ! બને જાઓ ન કહેતા...'

એટલું બોલી સુખમાં પડ્યું ફેરવી સ્ત્રી. મનોરમે એનો હાથ ખેંચી કહ્યું : 'મારી સામે ને તો સુષિ ! શુસ્તો આવ્યો કે મોહું ફેરવી લેવું એ પ સ્ત્રીઓની એક કુટ્ટે છે. સાંભળ, કહું છું.'

પડ્યું ફેરવી સુખમાં સ્વામી સામે જિજ્ઞાસુ તેને જોઈ રહી. મનોરમે અસ્તીભરી રીતે કહ્યું : 'ને સુષમા ! મારો સેખનનો વ્યવસાય એટલે રાતે સ્વપ્નમાં વાણીવંદના-સરસ્વતીની ઉપાસના કરતો હઈશ.'

સુખમા કોપથી બોલી : 'રાખ કરતાં તો, હવે ને એવી હિમાયતી કરવી હોય તો હું નથી બોલવાની જાણે તમારી વાણી પાસે જઈને રહો. એક વાત પથ હેયું બોલી કહેતા નથી...'

મનોરમે કહ્યું : 'વારુ સુષિ ! ને અંતરની વાત કહું તો શુસ્તે નહીં થાય ને ?'

સુખમાએ કહ્યું : 'નહીં થાઉં-કહેા જોઈએ.'

મનોરમે કહ્યું : 'ને સુષિ ! તારી બેનપણી વાણી ઉપર મારો થોડો ભાવ છે પણ એટલે બધો નથી કે સ્વપ્નમાં પણ તેના નામનું રટણ કર્યું કરું. પણ સ્વપ્નમાં ખડું જ અસંભવિત બને છે એટલે જ કદાચ એવું નામ હું બોલ્યો હઈશ હેં સુષિ ! સાચે જ કે 'વાણી, વાણી' કરતો હતો કે તે ગોઠવી કાઢ્યું છે !'

સુખમાએ સ્વામીના શરીરને વહાલસોઈ રીતે દયાવી કહ્યું : 'ના, ના. જીંધમાં તમે સાચે જ એ બે વાર 'વાણી વાણી' બોલ્યા હતા. નહીં તો હું જાણું કેવી રીતે ! પણ મારી 'બુદ્ધલક્ષ' વાણી ઉપર તમારી નજર કેવી રીતે પડી એ જ મને નવાઈ લાગે છે. એને તો તમે કાઈ દી પૂરી જોઈ પણ નથી. વળા એમનામાં પડદાનો કક્ક, રિવાજ છે. તમે મારી દ્વારા એને સેજો લખવાનું પ્રોત્સાહન આપ્યું છે અને સેજો માસિકામાં પ્રસિદ્ધ કરાવી એને તમે સેખિકા બનાવી દીધી છે. તેમ જ તે તમને કાજો

લખે છે એ બધું હું જાણું છું પંચું જોયા વિના પ્રેમમાં પડ્યા કે લેખેથી ગાંઠા યઈ ગયા ? કે પછી એના ફોટો જોઈને ?'

મનોરમે કહ્યું : 'ધણ્ણખર' એમ જ. દાજીલીંગમાં તમારા પહેલા પરિચય વખતે તું તારી અવિવાહિતા ફિશોરી એનપ્લોના સોઈર્સના બે મોઢે વખાણુ કરતા શ્રાક્તી નહો. ત્યાર પછી એને જોવા માટે મારું મન વ્યાકુળ યઈ ગયું. એને છાનીછપની રીતે જોવા ધણી વાર કોશિશ કરી પણ સંપૂર્ણ નથી જોઈ શક્યો તોપણ તેનું જે અર્ધપૂર્ણ રૂપ મેં જોયું છે તે બહુ રમણીય લાગ્યું હતું.'

સુષમા બોલી : 'હે રામ ! તમારા મનમાં આટલું બધું.....'

'.....હું એટલે જ ઓઝો સ્વામી આગળ બીજી ઓઝોના રૂપની પ્રશંસા કરતાં સંકોચાતી હશે. મને એમ થતું કે એ નારીસ્વભાવની સંકુચિતતા છે પણ હવે લાગે છે એમાં ગૂઢ અર્થ સમાયે છે.'

હસતાં હસતાં મનોરમે આગળ કહ્યું : 'પણ સુષિ ! તારે તો બીજી ઓઝોના રૂપની પ્રશંસા કરતાં સંકોચ યોગ્યવાનું કંઈ કારણ નથી. કારણ તું પોતે કંઈ કમ નથી....'

રીસપૂર્વક સુષમા બોલી : 'હં...ને હું સુંદર છું તો પછી વાણી ઉપર કેમ લટુ યઈ ગયા ?'

મનોરમે કહ્યું : 'એ જ તારી જૂલ છે. મને લટુ યતાં ક્યારે જોયો ? તોપણ વાણી ઉપર મારો થોડો ભાવ છે ખરો. એ પુરુષની સાથે જ-નેલી એક આકાંક્ષા છે. સ્વક્રીયાને યથેક આદા છતાં મેકિ મળતાં પરક્રીયા ઉપર એને થોડો પ્રેમ યઈ જાય છે. જે દોષ દેવો જ હોય તો આખી પુરુષજાતિને દેવો જોઈએ. જે બીજા નહો તો બાકીની વાત પણ કરું. જોકે મારા અંતરની અરધી વાત તો તે જાણી છે.'

સુષમાએ કહ્યું : 'ગુસ્સો કયો શો લાભ છે ? કહો.'

મનોરમે કહ્યું : 'એની પ્રથમ ઝોળખાણ પછી તે મારાં લખાણો એને દેખાયાં. એને પણ લખવાનો શોખ હતો. તક મળે તો તે લેખિકા પણ યઈ શકે એ વાત પણ મેં તને જણાવી હતી. પછી તો હું જાણું છે. તેના વિવાહ થયા એનાં લખાણો તો, પછી પણ મારી ઉપર આવ્યે જ નહતાં. મેં માસિકામાં પ્રગટ કર્યાં. એના કાગળો પણ આવતા. હજી પણ આવે

છે. એ ઉપરથી હું જાણી શક્યો છું કે તેનું વિવાહિત જીવન તેણે જેવી આશા રાખી હતી તેનું સુખદ ન નીવડ્યું. સ્વામી વેસ્થામાં આસકત છે ને રોગગ્રસ્ત છે. આક વરસના વિવાહિત જીવનમાં તેને એક સંતાન થયું નથી. એના સાસરાના ગામમાં હું કેટલાક દિવસો જઈને રહ્યો હતો. એક દિવસ મારા મિત્ર સાથે એ શહેરની જાણીતી બાઈજના ઘરે સંગીત સાંભળવા જતાં વાણીના વરના હાથે લખેલી ગાયત્રીના નોંધપોથી અને બીજી વિવિધ મેટો જોવા મળી. મિત્ર પાસેથી પાછળથી જાણ્યું કે તે બાઈજ વાણીના વરની રખાત છે. વાણીના કાગળમાં અને લખાણોમાં જે નિરાશા પ્રગટ થતી હતી એનું કારણ ખાસ કરીને ત્યાં જ જાણવા મળ્યું.

એકવાર વાણીના ઘરે પણ તેને મળવા ગયો હતો. ઘૂમટામાંથી વાતચીત પણ યઈ હતી. ત્યારે ય એનું મોહું તો હું ન જોઈ શક્યો.

ત્યાર પછી લખાણો ને કાગળો દ્વારા એનો સંબંધ વિશેષ ધનિષ્ઠ થયો પણ પ્રેમની લેવદેવક ક્યારે ય નથી યઈ. લગ્ન પહેલાં કુમારી અવસ્થાની સ્વામી-ભક્તિનું જે ચિત્ર તેણે તને કાગળમાં દોરી બતાવ્યું હતું તે મેં જોયું છે અને આજે રખાતમાં આસકત સ્વામી માટે એ જે કહે છે તે પણ જોઈ છું. એથી મને એને માટે પ્રેમ જ થાય છે. બીજી પણ ધણી ક્ષુદ્ર ઘટનાઓ માટે વાણીને મેં ખૂબ આહી છે. પણ કઈ રીતે આહી છે તે હજી પણ હું નથી જાણતો-કામ-ભાવ હશે કે પ્રેમભાવ ? કદાચ કામની લેશ પણ ગંધ નથી પણ નારી અને પુરુષની ચિરંતન મિલન-કામના એમાં પૂરતા પ્રમાણમાં છે. પણ એની સાથેના મિલનમાં અનેક અંતરાયો રહ્યા છે. તે પરક્રીયા યઈ ઘૂમટામાં રહે છે.'

સુષમાએ કહ્યું : 'એ વાણીને તમે આ રીતે આહી છે એ વિષે તો તમે મને કોઈ દી કંઈ કહ્યું જ નહોં.'

મનોરમે કહ્યું : 'કહું તો હું મહેણાં માર ને !'

સુષમા રીસપૂર્વક બોલી : 'હા, હા અને તો-મહેણાં જ મારીએ છીએ ને ! પ્રેમની સારાસારતા સમજવા જેટલી શક્તિ પણ હું મારામાં નથી ?'

મનોરમ સુષમાને વીંટળાઈને બોલ્યો : 'પ્રેમની સારાસારતા સમજવા જેટલી શક્તિ તારામાં છે તે હું જાણું છું. સ્થિર ચિત્તે આજે તે જે અભિપ્રાય પ્રગટ કર્યો તેથી એનો વિશેષ પરિચય મળ્યો.'

સમગ્ર અર 'ઉદ્ધવી નિયમિત પ્રગટ થતું'
ગુજર મુસ્લિમોનું અંગ્રેજી માસિક

કારવાં.....

તંત્રી : 'વહુશી'

દર અંગ્રેજી માસની તા. ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે.
જ. બેઝારની 'આવાઝી દુન્યા', 'દરલામી શિક્ષણ',
રા. વજુઝારાની 'પોક', 'ફતાવા, મજલો અને
મજલ-સાહિત્યને લગતા લેખો એ એની ખાસ
વિશિષ્ટતાઓ છે. નો આપે અંક નોરો ન હોય
તો સાત આના મોકલી નમૂનો મંગાવો.

નમૂનો મુક્ત મોકલતા નથી.

વાર્ષિક લવાજમ દિંદ ૩. ૫-૦-૦

પરદેશ શિલિંગ ૧૦ (૩. ૬-૮-૦).

પ્રકાશક : વહુશી સાહિત્ય કાર્યાલય

દાવર રોડ : સુરત

સુષમા દસીને બોલી : 'તમે કહેને મને તેટલું
પ્રશંસા કરો પણ નો સાચે જ વાણીના પ્રેમમાં પડ
જશો તો કળા કરીશ.'

મનોરમે કહ્યું : 'એના પ્રેમમાં પડું તોય એ તે
તારું 'બુલ્લુલ' છે અને પ્રેમનો પ્રકાર તો તે નોરે
પણ મારો પ્રેમ સાંચો છે કે ખોટો તે દેખાડવાને
કંઈ જ ઉપાય નથી. એ તો પરકીયા રહી.'

સુષમાએ કહ્યું : 'કહેને પરકીયા રહી. મારી તે
એ બેનપણી છે ને હવે ન્યારે હું એને મળીય ત્યારે
તમે જે તેને જણાવી શક્યા નથી, પરકીયા પરકીયા કરી
દુઃખી થયા છે એ બધી વસ્તુ હું એને જણાવીશ. મારા
સ્વામીને પરકીયા-પ્રીતિ કેટલી બધી છે તે તો ખાસ.'

મનોરમે સુષમાની અંગે થૂમી કહ્યું : 'હવે મારી
મુક્ત પ્રેમકથા જણવાની જિજ્ઞાસા તુલ્ય થઈ ને.'

હિંદા વિશ્વાસ અને અધીનતાથી સુષમાએ સ્વામીની
હાતી ઉપર માથું ઢાળી દીધું.

ચોમાસામાં

અરુચિ, મંદાગ્નિ, ચૂક, ગોળો, કમજિયાત, લીવરદોષ,
વગેરે વિકારો માણસને ગભરાવી મૂકે છે;
એ સર્વે દરદો ઉપર ચોક્કસ ઉપાય

ગેસ્ટો

પેટના વાયુ (ગેસીઝ) માટે

લખો :—

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી

૪૪૬ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨,

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ :: લાખાજીરાજ રોડ, રાજકોટ :: હાઈ રોડ, સુરત

કરાંચી, મોમ્બાસા, વડોદરા વગેરે

પૃતા: ૨૦ સપ્ટેમ્બર '૮૮

પ્રિય મહેશભાઈ,
મુંબઈ થઈને તમારું વિમાન-કર આજે સવારે
મળ્યું.

બીનાનાં દહિબિંદુઓ સગળ થકું છું માટે હું
શૈતાઓ લખવાની શક્તિ ધરાવું છું એમ તમે મને
હો. તમારી આશ્રય છે માટે એ બાળકમાં હું પ્રભવ
હું છું. ચાર-પાંચ પ્રવલ્લો કર્યા છે. પણ મને ઠીક
ન જણાયા માટે તમને જોવા શ્રદ્ધા નથી. પ્રવલ્લો
પછી લાગે છે કે હું ખરેખર સંતોષ થાય તેવું નહીં
લખી શકું. એના કારણમાં મને લાગે છે કે હું
ચિત્રકાર છું તે છે. ચિત્રકાર રેખા અને રંગથી કામ સાધે
છે. સાદિતકારનાં સાધનો છતાં જ હોય છે, એટલે
એની નિરૂપણપદ્ધતિમાં પણ ફેર પડે છે.

તમે એમ કહે છે કે ચન્દ્ર એ સાદિતકારનું
સાધન છે અને ભાષા એ શૈક્ષણિક બધાકારની વસ્તુ
હોઈ એ સાધનનો ઉપયોગ ઘણી સારી રીતે કરી
શકાય તે વાત હું સ્વીકારું છું. સાથે સાથે એ વાત
પણ હું કહેવા માગું છું કે આદ્યતિ-રેખા અને રંગ
પરથી માણસના શ્રમ પરના મનોભાવથી યાદચોના
પલટા મુખી ઘણી વસ્તુ વગર શબ્દે આપણે જોઈ
શકીએ છીએ. ત્યાં ખુબ મોન છે છતાં રેખા અને
રંગ લાંબા-બધાકારમાં જખમર સાધન છે. ચૈતિકાસિક
દહિએ જોઈએ તો આ સાધનની પછી જ ચન્દ્ર-
સાધનની સગવડતા મળી છે એ બહી જનું ન જોઈએ.
એના અર્થ એ નથી કે હું બાળને નિંદુ છું. એ
બાળનો વિકાસ અને આ હું આટલે દુધી વિચારો
બક્ત કરું છું તે બાળનું સાધન બહુ મોટી વસ્તુ
છે એ તો સ્પષ્ટ જ છે.

સર વિશ્વલક્ષ્મણે લાં તેમનાં કુટુંબી જનોનાં
નૈતિકચિત્રો તૈયાર કરવા હું અહીં આવ્યો છું. પણ
આવ્યો છું ત્યારથી કામ હાથમાં લઈ શક્યો નથી.
મન બીજા વિચારોમાં જ કર્યા કરે છે. જે રંગ અને
રેખાની કામગીરી અને સુરેખતા હું મંથુ છું તેની
પાછળ પાછળ કલ્પના કર્યા કરે છે. તમારી સાથે
એટલો પરિચય સાધ્યો છે એટલે કહેતાં સંકાય નથી
યતો કે મારું હૃદય હવે કાઈ સહચરિની શોધમાં બદલ
કરે છે. સ્ત્રીની જરૂરિયાત છે એમ મેં માન્યું

ન હતું પણ હમણાં હમણાં બધા વિચારોની ઉપરવટ
બઈને 'પણ મન કહે છે કે એકલું નહીં રહેવામાં
એટલે કાઈ મેળ શોધું છું.' થોડી ઈંગ્લીશોના પરિ-
ચયમાં આવ્યો પણ હું ચિત્રકાર છું એટલે જ હશે-
મન માનતું નથી. મનમાં એક એવી લલિતાંગના ધર
કરી એકી છે કે એવું આશિર્વાદ જીવનમાં ન મળે તો
જો તેને સાથે લેવાનો અર્થ નથી. વિચિત્ર વાત તો
એ છે કે કલ્પનામાં માનવી પણ આ પૃથ્વી પર ફરતા
હોય છે. એ મારી કલ્પનાનું મોહું મેં અહીં આવતી
વખતે વિક્ટોરિયા ટરમીનસ પર ભેળું છે સારથી
મને સ્વસ્થતા નથી. મન એના જ વિચારે ચડી જાય
છે. હજી પણ અહીં ફરતાં ફરતાં મારું મન એ
રેસનના પ્લેટફોર્મ પર પહોંચી જઈને સેકન્ડ ક્લાસ
કમ્પાર્ટમેન્ટ પાસે એને શોધવા લાગી જાય છે.

હું તમને એ વાત કહું. મુંબઈ શહેરમાં હજારો
આણસો દરેક મિનિટે રરતાં પર આકર્ષતાં આંખ આગ-
ળથી નીકળી ગય છે અને ખાસ કરીને તો વિક્ટો-
રિયા ટરમીનસ જેવા રેસન પર કેટલી ઘીડ હોય
છે? એવી મહોમાં કાઈના મુખ પર એવા જેટલો
પણ વખત હોતો નથી. અને એ ઉતાવળવાળી વસ્તીમાં
કલ્પનાની સી નજરે પડે તો દિશમાં કેટલો યાદ
થઈ આવે એ તો એને શોધવાની તાલાવેલી હોય
છે તે જ જાણી શકે. પણ હું કહેવા એ માગતોં હતો
કે પૂતા આવવા માટે હું દ્રુષ્ટનમાં ખેડો એ પછી થોડી
જ વારે મારા કમ્પાર્ટમેન્ટમાં મજૂર સામાન લઈને
દાખલ થયો. મેં જાપામાંથી આંખ 'જે'ની કરીને
ભેળું તો એ મજૂરની પાછળ એક અજ્ઞાત સૌંદર્યનો
બેનમન નમ્યો. લાગે તેવી તરુણ સ્ત્રી પસંદ લઈને
ચડી આવી. હું તેની સામે જોઈ જ રહ્યો. કાલુજર
એમ જ થઈ ગયું કે હું કલ્પનાએ ચડી ગયો છું,
પણ દુરત સમજાયું કે આ તો જીવતાં-જગતાં પૃથ્વી
પરનો અનુભવ છે, કેવળ વાસ્તવ છે અને એ લાન
વતાં આવ્યા અજ્ઞાત અનુભવની તક મળી તે બદલ
હું આનંદથી તે સ્ત્રી તરફ જ જોઈ રહ્યો. હું રંગ-
રેખામાં ધોઈથી ચીતરી દઈ એમ થઈ આવે છે.
પણ પાછી કલમ જેટલી વેગવાન નથી. ધોઈ એ દશ્ય
દેરે લાં કલમ બાળક દશ્ય બતાવે એ સગવડ છે.
પણ એ દશ્ય જે ચિત્રકારના દિલમાં દોરાએલું હોય

છે તેનું વર્ણન કાણુ સમજે છે।

એ પ્રેયસીનું વર્ણન હું ક્ષમથી કરી શકું તેમ નથી. અને તમારી પાસે એનું વર્ણન કરતાં મને જરા સંકાય પણ થાય છે. તોપણ એટલું જણાવીશ કે સૌંદર્યની જેને પરખ છે એવા કલાકારને લાંબી ઉત્કંઠા પછી પણ વખતે અચાનક સન્મુખ સૌંદર્યનું દર્શન થાય ત્યારે દિલમાં કેવો સળવળાટ થઈ આવે છે ! એ જ સમજે છે તેને એટલું કહેવું બસ છે કે એ સળવળાટ મને જરાય જાણવા દેતો નથી. અને એ પોતે જાણે નથી.

એ તરુણી સાથે તેનાં માળાયા હતાં. અને થયું ઠીક પૂના સુધી સાથે મળ્યો. રસ્તામાં પરિચય કરી લઈશ. હવે જવા દેવી નથી. પણ તુરત મને તેમની વાત પરથી સમજાવું કે એ તો તેનાં માળાપત્ને સ્ટેશને વળાવવા આવી હતી. મેં ધમિયાળમાં નેહ લીધું. ગાડી ઊપકવાને હજુ ૨૦ મિનિટની વાર હતી. દરમિયાનમાં અને તેટલી હકીકત મેળવવામાં તથા એને ધરાઈને નેહ લેવા મેં યત્ન કર્યો.

એ ત્રણે જણાનો ખૂબ સદાકબરો સ્વચ્છ પહેરવેશ અને સંસ્કારી વાતચીતની રીત પરથી જ જણાઈ આવતું હતું કે તેઓ ખાનદાન કુટુંબનાં છે. મને એમની સાથે વાતો કરવાની બારે મજા આવી. અપરિચિત છતાં સમાન બુધ્ધિનાં માણસો મળી આવે છે ત્યારે બારે આનંદ થાય છે.

એમની સાથે શી વાતો થઈ તે અહીં લખવાની ખજા નથી. એ યુવતીએ પણ વાતોમાં ભાગ લીધો હતો અને ટ્રેઈન ઊપડી ત્યારે તેના આપને તે રૂમાલ હલાવતી પેટકોઈ પર જીભી જીભી વિદાય આપતી હતી એ દ્રશ્ય તો આંખ આગળ તરે છે. અહીં આવ્યા પછી તો એના થોડા રોકેચ મેં દોરી રાખ્યા છે. ઉપર ચડી તે, સામે બેઠી હતી તે, હસતી હતી તે, કુતુહળ બતાવતી હતી તે અને છેવટે વિદાય દેતી રૂમાલ હલાવતી જીભી હતી તે. મળણ ત્યારે જતાવીશ.

મુંબઈથી પૂના જતી ગાડી કેટલી ઝડપથી આપણને પત્થરની હીવાલો અને માણસની બીકમાંથી અચાનક સુંદર કુદરતને જોળે લઈ જાય છે તે તમને ખ્યાલ હશે. મને ખબર નથી કે તમે આ બાબતુ આવ્યા છો કે નહીં ? કિયા પદરડો, જોડી ખીણો, પાણીના ધોધ, કુંગરના ઢોળાવ પરનાં આંઘાં વનો

વચ્ચે વચ્ચે ક્યાંક નાનાં ગામ દેખાતાં હોય એવો આ રેલ્વે રસ્તો. આ સંપ્રેમ્પર માસમાં કેવો લાગે તેનો ખ્યાલ કરશો. વાદળો આવે ને ચાલ્યાં જાય, વરસાદ આવે ને રહી જાય, તકો સંતાકુકડી રમતો જાય, ધુમ્મસ પોકે વાદળો દૂર કુંગર પર ધસાતાં જાય, અને હવા એ બંધાના પલટામાં લહરી વહાવતી રમતી જાય એ તો બારે સરસ લાગે છે. આવા સુંદર પ્રદેશમાં અમારી ગાડી ચાલી જતી હતી. અને આ સુંદરતા જોતાં મનમાં કંઈક વિચાર કરતો હતો.

સુંદર સ્થળો જોઈને કે મધુર ગીત સંભળીને આપણાં પ્રિયજન આપણી સાથે હોય તો ધણું સારું એમ સહેજે થઈ આવે છે અને એ વખતે સાથે હોય તો શું શું કરીએ, કેવો આનંદ થાય તેની કલ્પના કરીએ છીએ. આનું બને છે તે તમે પણ કહો છો. એટલે બારીમાંથી બહાર જોતાં જોતો હું અતે એવા જ વિચારે સડી ગયો.

મેં જે જે કલ્પના કરી તે બધી જલ્દી અનુભવ થઈ ગયો હોય તેટલી મનમાં હદ બંધાઈ મઈ છે. જલ્દી એ પ્રસંગો ખરેખર બની જ ગયા છે એમ જ લાગ્યા કરે છે. એ કલ્પનામાં સાથે કાણુ હતી તે કહેવાનું શી જરૂર છે ! એ જો આ ચાલતી ટ્રેઈન પહેલી વખત નજરે પડી હોત તો હું કેમ મળત ! એ વિચારથી કલ્પના ચરે ચર્ચે હું શું કરત ! એના પર જ બધું મંકાણુ હતું ! માત્ર કલ્પના હતી. એટલે એ તમને જણાવું છું. મને લાગે છે કે મારી જીવનકથાની નવકથાનું એ પહેલું પ્રકરણ છે. આ રહી કલ્પના.

સંપ્રેમ્પર માસમાં હું એક વખત મારા ચિત્રોના કાગ માટે મુંબઈથી વિવશની ટ્રેઈનમાં પૂના જતો હતો. હવો જહુ પુસ્તકમાં હતી અને હું બારી પાસે બેઠો બેઠો કોનિનનું સિટાડેલ નામનું પુસ્તક વાંચતો હતો. એક નાના સ્ટેશને ટ્રેઈન જીભી રહી ને મારા કમ્પાર્ટમેન્ટમાંથી બે બેનારુ ઝેતરી ગયા. મેં બારીમાંથી નજર કરી તો સામે સુંદર ગિરિપ્રદેશ પથરાયેલો હતો. કુંગર પરથી ધોધ દડતા હતા ને વાદળો ધસાતાં ધસાતાં આગળ વધતાં હતાં.

ટ્રેઈન ઊપડી ને મેં મારા કમ્પાર્ટમેન્ટમાં નજર કરી. સામેના એક બર્થના ખૂણામાં બારી પાસે એક યુવતી બેઠી હતી. એની નજર બારીમાંથી બહાર હતી. બારીમાંથી પ્રકાશ આવતો હતો તેથી

એના મુખ પરની બધી રેખાઓ હું જોઈ શક્યો. આખા કમ્પાર્ટમેન્ટમાં એના વગર બીજું કોઈ ન હતું.

એ તરુણી જેવું ૩૫ મેં હજી કોઈનું જોયું નથી. હું ચિત્રકાર છું. રેખા અને રંગ શી વીજ છે અને સૌંદર્ય એ શી વસ્તુ છે તે હું જાણું છું. સાથે એ પણ કહી લઈ કે ઔગસ્ટોલ્વ-સમ્રાજ્યતા તથા રંગ અને માર્શવતાની સાથે તંદુરસ્તી અને સ્ફૂર્તિને પણ હું સૌંદર્યનું આવશ્યક ઔગ જાણું છું. મારા મનમાં એક કલ્પનામૂર્તિ સદાયરી તરીકે મેં ધરી રાખી છે તેના જ એ નમૂનો હતી એટલે જ આજ સુધી જે મેં ક્યું ન હતું તે કરવા હું તત્પર થઈ ગયો. મોઢવશ થઈ કોઈ સ્ત્રી સાથે હું વાતો કરવા બેઠો નથી. પણ આ સ્ત્રી સાથે એ જ પળથી પરિચય કેળવી લેવાની ઈચ્છા થઈ આવી

નેવેલ જાણુ પર મૂકી મેં ટિશીનબોક્સ કાઢીને બે ડિશ તૈયાર કરી તેમાંથી એક તેની તરફ ધરી મેં કહ્યું: 'તમે સાથે આપશો કે ?'

'ઓહા! આભાર.' મારું ટિશીન પણ સાથે જ છે.' તેણે કહ્યું.

મેં 'એ એક જ છે.' મેં કહ્યું: 'હો.'

તેણે જરા આનાકાની માટે હાથ હલાવ્યો. મેં કહ્યું: 'તમારે વાંધો હોય તો મારો આગ્રહ નથી.'

'વાંધો નથી.' તેણે હસીને કહ્યું.

'ત્યારે હો ને.' મેં ડિશ ધરી. તેણે લઈ લીધું.

તેણે પણ પોતાનું ટિશીન કાઢ્યું અને અમે બન્નેએ સાથે શરૂ કર્યું. પોતાના ટિશીનમાંથી થોડું મને આપી તેણે કહ્યું: 'તમને લાવશે એવી આચારાણું છું.'

'હું તો રખડતો માણસ છું એટલે બધું લાવે છે. પણ કોઈ વખત માયાળુ સ્વભાવ જોઈને જાણે.

ખુશી થાઉં છું તેવો ભાગ્યે જ ખોરાકથી યાઉં છું.' શરમથી નીચું જોઈ તેણે આંખો બંધકીને કહ્યું:

'તમે કેમ રખડતા માણસ છો? તમારા જેટલી વયે તો માણસ એસ્ટાબ્લિશ થઈ ગયો હોય છે. કોઈ બિઝનેસમાં....'

'નહિ.' મેં કહ્યું: 'હું ચિત્રકાર છું અને મારા કામ માટે ફરવું પડે છે. સર વિહંગદાસનાં કુટુંબી-જનોનાં તૈલચિત્રો દોરવા માટે હું આજે પૂના જાઉં છું. તમે પણ પૂના સુધી સાથે જ છો ?'

'ના.' તેણે કહ્યું: 'હું તો બે સ્ટેશન-આગળ

બીતરી જવાની છું.' ને તેણે આગળ કહ્યું: 'ત્યાં મારાં માતપિતા રહે છે.'

'સાસરથી પીર જતાં હશો.' મેં કહ્યું.

'શરમથી આંકું જોઈ હસીને તેણે કહ્યું: 'હું હજી લગનથી જોડાઈ નથી. વેવિશાળ પણ ખાધો છે.'

આશ્ચર્યની સાથે ખુશી થઈ હું તેની આંખો તરફ જોઈ રહ્યો. ને બોલ્યો: 'ત્યારે બાંગ્મેમાં લાઈને ત્યાં રહેતાં હશો ?'

'ના. હું એકલી જ છું. ત્યાં દેવી ઈન્દિરા ગલ્સ્ટ દાઈસ્કલમાં હું આસિસ્ટન્ટ લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે કામ કરું છું અને એના ટસ્ટીક્રના પ્રમુખ વીમન-લાક્ષને ત્યાં બાળકાનું ખ્યાન રાખું છું.'

'ત્યારે તો રહેતાં પણ ત્યાં હશો.'

'હા.'

'હું તમારું નામ જાણી શકું ?'

'મંદાકિની.'

'પણ હાલમાં કોઈ વેકેશન નથી. કોઈ ખાસ કારણસર જતાં હશો.'

'કારણ છે.' કહી તે અટકીને મારા તરફ જોઈ રહી. હું તેની સામે જોઈ રહ્યો. પછી મેં કહ્યું: 'માફ કરશો પણ મને એક શંકા છે. તમે બહારથી આવતાં સ્વસ્થ અને મિલનસાર દેખાવા છતાં તમે જ્યાં છો ત્યાં તમને ફાવતું ન હોય અને કોઈ દિલ ખોલી શકાય એવા સંબંધને આતુરતાપૂર્વક તમે શોધતાં હો તેવી અકળામણ મને તમારી આંખમાં લાગે છે.'

તેણે આંખો ફેરવી બારી બહાર જોયું. મેં કહ્યું: 'હું આ પારખી શકું છું. કારણકે હું કળાકાર છું. કળાકારની મોટી શક્તિ એ છે કે બહારનાં ચિહ્નો જોઈ તે અંદરની રિયલિટી પકડે છે. જેમ જૂસ્તરશાસ્ત્રીઓનું છે. તેઓ જમીનનું પકડ જોઈ અંદર પાણી છે કે જ્વાળામુખી છે તે કહી આપે તેવું જ કળાકારનું છે.'

'તમે તદ્દન સાચા છો. એ લોકો એવા સ્વભાવનાં છે કે મારાથી ત્યાં હવે રહું સહુ જવું નથી. પણ આર્થિક કારણોને ધ્યાને રહેવું પડે છે. હમણાં મારા લગ્ન વિષે માત્ર ચાલે છે. કોઈ દેવે કંઠીને ખૂલેધરમાં સૂકે મરીનો વેપાર ચલાવે છે. ઉમરે ૪૦ ઉપર હશે. ઠીક રહે છે ને પિતા સાથે સંબંધ સારો છે.'

'તમે એના પરિચયમાં તો હશો જ ?'

'નહી.' નિરાશા બતાવી તેણે કહ્યું: 'મેં તેનો

એક ફોટો નોંધો છે. સામાન્ય લાગે છે. પણ ૭૦૦ ૮૦૦ ત્રાસમાંથી છૂટી સામાન્યમાં આવવું એ એક રીતે સ્વર્ગ જેવું છે. હું આજે જઈ છું ત્યાં એ આજે આવી બચાવશે. આજે બધું નક્કી થશે.

અમે ખાણ પૂરું કર્યું હતું. મેં કહ્યું: 'I only know nothing of this life.' (આ જિંદગી વિશે તમને કશો ખ્યાલ જ નથી.) તમારા જેવી સ્ત્રીએ એમ તે કંઈ લક્ષ કરી લેવાય! હું કહ્યું કે તમે કાંઈ પસંદગી કરો.

'It is all right. (જે છે તે બધું જરાબર છે.)' તેણે કહ્યું.

'No (ના)!' મેં આવેશમાં મોટીથી ઉત્તર આપ્યો. 'એમ બને નહીં.'

તે આશ્ચર્યથી મારા પ્રત્યે નોંધ રહી ને પછી હસીને બોલી: 'ફરી વિચિત્ર વાત છે કે આજ તમે અચાનક મારી વફારે ચડ્યા છો!'

'એમકે' મેં કહ્યું: 'હું તમને એમ પરજીવા લઈશ? સૌંદર્યને વેચાઈ જવું નોંધ શક તે કસાકસ નથી. તમારું ગૌરવ વધે તેમ થવું નોંધ એ.'

'પાણી લેશો?' કહી તેણે મને પાણી આપ્યું. અને હેન્ડલેગમાંથી એક પુસ્તક કાઢ્યું.

'આ માર્યા વિષે વધુ દલીલ આપવી છે?' મેં પૂછ્યો આપતાં કહ્યું.

'નવો વિષય શરૂ કરવા માગું છું.' તેણે કહ્યું: 'તમને આ પુસ્તક ગમશે.'

'શું છે!'

એ Pictorial life of Birds. (સચિત્ર પંખીજીવન)નું પુસ્તક હતું. 'પંખી વિષે એક વસ્તુ હું જાણું છું તે કંઈ. તેમાં નર-માદાની પરસ્પર પસંદગી બહુ સરસ હોય છે. પંખીના યુગલ જેવું સરસ યુગલ માણસજાતમાં કાઠ્યે જ મળશે. માણસે પણ સહચર શોધતાં સર્વોત્તમ જ શોધવો નોંધ એ.' મેં કહ્યું. થોડાં પાનાં ફેરવતાં તેણે કહ્યું: 'તમે આવ્યાં નવાં ચિત્રો ફોટો આપો ખરા?'

'જરૂર.' મેં કહ્યું: 'હું તો તમારા ચિત્રો ફોટોવાનો છું.'

'મારા!'

'હાર્તો. તમે શું છે તે તમને ખબર નથી. હું ખરું કંઈ છું. અને સ્પષ્ટતા માટે કંઈ કે—'

તે મારી સામે નોંધ રહી. હું તેની ખૂબ નજીક બેઠો હતો. તેના ખભા પર હાથ મૂકી મેં કહ્યું: 'તમને મારા જેવો કાંઈ કળાકાર પરજીવા ઇચ્છે તો ના ન કહેશો.'

આવકારભર્યા સ્મિતને યાંત્રે તેના ચાલમાં ખાણ પહોં. તેણે પોતાનો હાથ મારા હાથમાં આપી કહ્યું: 'તમે કેટલી મમતા બતાવી શકો છો!'

મેં કાંઈ સ્ત્રી તરફ આટલી મમતા બતાવી નથી. હું તમને આહું છું...' મેં કહ્યું.

'એહ!.' તેણે કહ્યું. ટ્રેઈન એક નાના સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ પર ધીમી પડતી હતી. 'આપણને આ રીતે કાંઈ નેહો.' કહી તે બેઠી થઈ સામેના અર્થ પર બેઠી.

ફરી વ્હીસલ મારી ટ્રેઈન બેઠી ને અમને કુદરતને બોળે રમાડતી ડુંગરાઓમાંથી આગળ વધવા લાગી. હું ફરી મંદાકિની પાસે બેઠો અને તેના હાથ હાથમાં લઈ કહ્યું: 'મારી વાત તમને કેમ સ્વીકારવા જેવી નથી લાગતી?'

'હું એ રીતે વિચાર જ કરી શકતી નથી. આ તદ્દન નવી જાતનો અનુભવ છે.'

'જિંદગી એવો છે.' મેં કહ્યું: 'તે તેના વાંસણ પરથી હાથ ફરતો લીધો. ને એ વખતે ટ્રેઈન બોયરામાંથી પસાર થવા લાગી. મેં મંદાકિનીને નજીક લેવા ઇચ્છા કરી. તેણે અચરોષ ન કર્યો ને તે વખતે ટ્રેઈન બોયરામાંથી નીકળી બહારની ધારે ધારે વળાંક લઈ ચાલતી હતી. પ્રકાશ એકદમ વધી ગયો. ફરતા ડુંગરનાં શિખરો એક પાછળે છુપાતાં હતાં. નીચે ધીમ જીછળતા પડતાં હતાં, સર્વત્ર વનસ્પતિ જામી પડી હતી.

'આપણે તો આ પ્રદેશનાં પ્રાણી છીએ.' મેં કહ્યું.

'હવે તો હમણાં જ માડું બિતરવાનું સ્ટેશન આવશે.' કહી તે બાર પાસે જઈ ને ડોકું કાઢી જોતી રહી.

મેં પણ બારીમાંથી બહાર નજર કરી. વરસાદની આછી ફરફટ મોઢા પર પથરાતી હતી. પવનની લહેર મંદાકિનીના વાળમાં વીંજણા ટોળતી હતી. તે જોતી હતી તે તરફ મેં જોયું. ફર સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ જેવું જણાયું. ને ત્યાં સંતા પ્લેટફોર્મ પર વધુ આંખી નાની આકૃતિ કળાઈ.

'બસ એ જ.' મંદાકિનીએ કહ્યું.

'કાણુ એ?' મેં કહ્યું.

‘મારા માતૃપિતા અને એ મિ. દવે.’ કહી તેના સામાન તરફ ગઈ.

બારી બંધ કરી, બાર આડા બિંબા રહી મેં કહ્યું: ‘હું તમને અહીં બિતરવા દેવાને નથી.’

‘કેમ!’ ટ્રેનિ પ્લેટફોર્મ પર આવતી હતી.

‘હું તમને મારી સાથે લઈ જવા માથું છું.’

‘એ કેમ બને?’

‘હું તમને આમ લઈ કરવા દેનાર નથી.’

‘મારે બિતરવું છે.’

‘એ નહીં બને.’ મેં મક્કમતાથી કહ્યું. ટ્રેનિ બિભી રહી.

તે હેન્ડબેગ લઈ સામે આવી. મેં માથું હલાવી ના કહી.

‘મંદાકિની! મંદાકિની!’ બહારથી બે-ચાર અવાજ આવ્યા.

‘મને મહેરગાની કરી મારું આપો.’ તેના સ્વરમાં જરા દીનતાનો રણછો હતો.

‘એ કેમ બને?’ મેં કહ્યું તે સાથે જ બ્લીસલ થઈ.

‘જવા દો.’

મેં ઉત્તર ન આપ્યો. ટ્રેનિ સ્ટાર્ટ થઈ.

અર્થ પર હેન્ડબેગ ને ટ્રેનિ કોટ મૂકીને તે પૂણામાં બેસી ગઈ. એનું મોઢું વીણું અને કોથળી સહેજે લાલ થઈ ગયું. તેણે નજર મારા તરફ કરી જ નહીં.

ટ્રેનિ વેગમાં આવી એટલે હું તેની નજીક ગયો.

તેણે અંગ ને કપડાં સંકીર્ણ લીધાં.

મેં કહ્યું: ‘જનનમાં કોઈ અસંગો એવા પશુ આવે છે કે જોના, પર શાંત ચિત્તે વિચાર કરવો જોઈએ.’

‘મને નિરાંતે બેસવા દો.’ તેણે કહ્યું.

‘કશું જ અણગમતું બન્યું નથી.’ મેં કહ્યું.

‘મારે માટે એ તમે વિચારી આપો છો તે બદલ આભાર.’ તેણે હોઠ ડસીને કહ્યું.

‘થોડાક સમયમાં આપણે પૂતા પહોંચી જઈશું.’

તમારે ચિંતાનું કોઈ કારણ નથી એમ તમને પશુ થઈ આવશે.’

તેણે જવાબ ન આપ્યો.

‘પંખીઓમાં આ રીતે માનુસની અદાથી અદ્ય

રાખવાની ટેવ હશે ખરું?’ મેં હસીને કહ્યું.

‘એ કલાકાર બન્યોતો હશે.’

‘એક કલાકારને શું થતું હશે તે તમે કહી

શકો છો?’ મેં કહ્યું.

‘એક સ્ત્રીને શું થતું હશે એ જો કલાકાર સમ-

જતો હોય તો સ્ત્રી સમજવા યત્ન કરશે.’ તેણે કહ્યું.

‘તો કલાકાર જરૂર સમજશે.’ મેં કહ્યું: ‘હું

તમને કઈ દિશી જોઈ છું તે બોલો છો?’

તેણે ઉત્તર ન આપ્યો. બિલકુલ તેનું મુખ પડી ગયું.

એક રેશન આબુ. મને હતું કે કમ્પાર્ટમેન્ટમાં

કોઈ આવશે નહીં પણ બે પેસેન્જરો ચઢ્યા એટલે

હું મારી સીટ પર ગોઠવાઈ ગયો. મંદાકિની એક જ

દિશી બારી બહાર જોતી બેસી રહી. બન્ને પેસેન્જરો

અંદર અંદર વાતો કરતા હતા. ટ્રેનિ ચાલી જતી

હતી. મંદાકિની સાથે કઈ રીતે વર્તવું તે હું વિચાર

કરતો હતો.

પૂતા રેશન આબુ. મેં કહ્યું: ‘ચાલો આપણે

અહીં જ બિતરી જવું છે.’

મંદાકિની હેન્ડબેગ લઈ બેસી ગઈ. સામાન ઉપ-

ક્રમી અમે રેશન બહાર ગયાં. સર વિદુષદાસની

ખોટર સામે આવી હતી, તેમાં બેસી અમે અમારે

ઉતારે ગયાં. બધી સગવડતાવાળો એ ઉતારો હતો.

અમે અંદર ગયાં. મેં આ મગાવી.

હું અને મંદાકિની એક ટેબલ પર સામસામે

બેઠાં હતાં. મંદાકિનીએ બે-કપ ખનાવ્યા. એક મને

આપ્યો. મેં બિરકોટ લીધું ને એક મંદાકિનીને આપ્યું.

તેણે તે ચામાં બોળી મોઢામાં મૂક્યું. હું તેના સામે જ

જોતો-તો. ચાવીને તે ગળી શકતી ન હતી. તેની

આંખો લાલ લાલ હતી. કોથળે બદલે વિપાદ હતો. હેઠ

વિવર્યું થઈ ગયા હતા. ને તેને કમકમાં આવતાં હતાં.

મેં કહ્યું: ‘કંઠી લાગે છે?’

નકારમાં માથું હલાવી તેણે મારા તરફ ધ્યાન

થી જોયું. હું એ નજર સહી શક્યો નહીં. મેં કહ્યું:

‘અત્યારે જ તૈયાર થઈને આપણે બહાર ફરવા જઈશું.’

એણે મારા કહેવા પર ધ્યાન ન આપ્યું ને બોલી:

‘તમે ચા લો. મને નહીં કાપે.’ કહી તે બેસી થઈ ગઈ.

‘કેમ?’ કહી હું બેઠો થયો.

‘નહીં. મને નહીં કાપે.’ કહી તે મુખ ફેરવી

બાણના ફરમાં ચાલી ગઈ.

પાછળ જઈને જોઈ તો તે પવન પર ઓશિ-

કામાં માથું નાખીને રડતી હતી. ‘આ શું કરો છો

મંદાકિની!’ મેં કહ્યું ને તેની પાસે જઈ તેના વાંસા

પર હાથ ફેરવવા લાગ્યો. ઉત્તર આપવાને બદલે તે વધુ રકવા લાગી.

‘આ તે કેવી સ્થિતિ !’ મને થયું. મેં પ્રયત્ન કરી જોયા. પણ તે કેમેય કરીને છાતી રહી શકી નહીં.

‘હું શું કરું? તો તને માફ આવે એ કહીશ?’ મેં કહ્યું.

‘મને તમે કેવી સ્થિતિમાં મૂકી?’

‘કેમ?’

ઉત્તરમાં તે રહી.

‘રુદન એ કારણ નથી.’ મેં કહ્યું. ‘વાત કરીશ તો જ હું સમજી શકીશ.’

‘મારે તમારું કામ નથી.’ તેણે કહ્યું.

‘મને તારે માટે શું થાય છે તે તું જાણે છે?’

‘મારે માટે જો જરૂરિયાત લાગણી હોય તો મારે માટે તમારે કશું જ કરવું નહીં. જોડ કેવી સ્થિતિ ! મારાં માથાપ મુઠાઈ તારે કરશે. તે લોકો જાણે છે કે હું ટ્રેઈનમાં નીકળી છું. મને બદનામ કરવા તે તૈયાર જ છે. દુનિયા મારે માટે તકે કરશે. અને મારાં માથાપ કેમ વિચાર કરશે! મને રાજીનામું મળશે તો માથાપનું શું થશે! એમનાં દિલને બદનામીથી ફેટાં આપાત થશે! આ તમારે અંગે જ થયું છે. મારાં માથાપ તમને નામથી પણ પિજાનતાં નથી.’

‘મેં તેનો હાથ હાથમાં લઈ કહ્યું: ‘બેડી થા. વધારે રકવાનું કારણ નથી. હું તને અત્યારે જ રોડન પર લઈ જઈ છું. પહેલી ટ્રેઈનમાં બેસાડી દઈ. તું સીધી તારે ઘેર જા. અને કહે જે કે ટ્રેઈનમાં બેઠી જવાના કારણે રોડન ચાલ્યું ગયું તેથી પૂના થઈને પાછું આવવું પડ્યું. તારી બધી મુશ્કેલીને અંત આવી જશે. આંખો લૂછી નાખ. પાણી લે. તે સાથે ચાનો કેપ લઈ લે. હું કહું છું કે હું તને રક્તી જોઈ શકતો નથી. મારો અંદરનો કલાકાર ના કહે છે.’

તેની બીની આંખો ચમકી ને રિમતથી તેના ખૂંને હોંઠા ભુલા થયા. તેણે કહ્યું: ‘ખરેખર!’

આ પીતી વખતે તેની આંખો હતી તેની તેજસ્વી અને આનંદિત બની. આ પી હું તેને પાછો રોડન પર લઈ ગયો ને ટ્રેઈનમાં બેસાડી. હસીને મારો હાથ હાથમાં લઈ પાખાતાં તેણે કહ્યું: ‘આવું તો જિંદગીમાં ઘણું થઈ જવું દશે. કલાકાર!’

‘હું એ જ વિચારું છું.’ મેં કહ્યું.

‘મને જરૂર પાડ કરશે. કારણકે મને પણ મળ્યું છે!’ કહી તે હસી. એ હાસ્યના એ નિર્મલ ખખડાટ સાથે ટ્રેઈન બ્લિસલ મારીને બિપડી. તેણે પોતાનો કમાલ ઉઠાડ્યો.

‘કેવી વિચિત્ર હકીકત છે!’ મને થયું: ‘આ યુવતી મિ. દેવને પરણવાની છે.’

મીઠીકર હું પ્લેટફોર્મ પરથી કમલું આગળ ભરી શક્યો નહીં.

મને મૂકીને તે ટ્રેઈનમાં ચાલી ચઈ ત્યાં મારી કલ્પના પૂરી થાય છે. એની સાથે મેં થોડી છૂટ લીધી. જોને હું મારી કરી શકીશ એવા નિર્ભયથી મળ્યો તેની સાથે છૂટ લેતાં મને બહુ સંકોચ ન થયો. પણ એ મારી ચઈ શકી નહીં. એનાં માથાપ તરફની તેની લાગણી એટલી તીવ્ર હતી કે તે જતી કરી શકે તેમ હું માની જ ન શક્યો. એટલે તે રહી ત્યારે મેં જવા લીધી. બધા માણસો સોઈર્વને આપાત થાય તેવું જો હું કલાકાર ચઈને સહી લઉં તો તે મારી કલા લખાય. મેં એના મુખ પર એવું જ સુરખ સોઈર્વ જોવા બારે હૃદયે વિશ્વાસ આપી છે. મારું પ્રકરણ જોઈ પૂરું થાય છે. આગળ કેમ ચાલવું એ સમજવું નહીં. મનઝમતો પ્રિયજનને બેલાવીને હું આમ કલ્પનામાં જતી રહ્યો છું. હજી મને લાગે છે કે ટ્રેઈનના પ્રકર બની જ ગયો છે, અમે સાથે ખાધું, વાતો કરી, મેં પરણવા ઉમંગ બતાવી, તેણે મુશ્કેલી બતાવી, તેને હું અહીં બેઠી આબો, તે રહી આ બધું બન્યું જ છે. અને એટલે જ મને વધુ અકાગમ થાય છે.

હીક છે. એ વાતો લખાવીને તમને શું લાગે! આ કલ્પના લખી તેમાં હકીકતો છે તે તો વાસ્તવ છે એટલું જણાવું છું. એનાં એ રીતે લમ થવાનાં છે તે હું જાણી શક્યો છું. એટલે જ દિલ બેચક ચઈ જાય છે ને!

ઘણા માણસો વાતોઓ વાંચે છે. વાચકને મન બનેલી હકીકત કે કલ્પિત બનાવ બધું એકસરખું જ છે. પણ લેખકને મન એ વચ્ચે કેટલો ભેદ છે! એ ભેદ ક્યારેક નથી એ પણ કેવી દયાબળક સ્થિતિ છે! આ તો તમે સમજશો. હું ચિત્રકાર તો એ મંદા કિનીનું ચિત્ર દોરી રહ્યો છું.

તમારાં એ-ચાર કાવ્યો મોકલશે. વધુ થી લખવું હોય! એ જ

લિ. સેઠાધીન
વિનાયકનાં વંદન

સર્વેશ્વર

ક્રમક્રમ તરફથી એક ગાડી સવારે પાંચ વાગે અને બીજી છેક સાંજે સાડા ચારે આવે છે. આ દરમિયાન કલકત્તા જનારી એક ગાડી આવે છે, પણ એ વખતે વેચાણની શક્યતા નથી જાણી રોશન બાલુના દુકાનદારે વધુઆગે સાંજની ગાડીની જ રાહ જોતાં તૈયાર થઈને રહે છે. દુકાન સામેના આંગણમાં પાણી છાંટી, ચાનું પાણી ચૂંદે ચડાવી, વસ્તુઓ સુદર રીતે સજતીને રોશન તરફ તાકીને જ તેઓ બેઠા હોય છે.

એ દિવસે પણ સદુ રોશન તરફ જોતા બેઠા હતા. મુસાફર બેઠાં પાંચ એક જ. જોકે હલુ ચે રાત પહેલાં બીજી બે ગાડી અર્ધાથી પસાર થવાની છે; પણ એના ઉપર મદાર બાંધી શકાય તેમ નથી. આશા અને વિશ્વાસ જેના પર દર્તા તે તો હમણાં જ સાધી ગઈ.

એક અશ્લીલ ગાળ કાઢી વનમાળી બોલ્યો: 'આજે શું' વેપલો થવાનો એ તો વરતાઈ ગયું. એક જાણી જાણી. દુકાનદાર સુરેને ગણત્યા આપણે આઠ જણ છીએ. હવે પાડી લ્યો એના લાભ!' 'જે' સુરેન બીડી વાળતો. મોં જીયું કરી મુસાફર તરફ નિહાળી એ બોલ્યો: 'પહેરવેશ ઉપરથી તો લાગે છે કે એ આઠક હશે તો મારે જ હશે. તમારાં નસીબમાં તો આજ રામપાતર છે રામપાતર! જોકે બીડી લેવાય અધું' દોઢિયું ખિસ્સામાં હશે કે કેમ એ પણ શંકા છે.'

મુસાફર વધુ નજીક આવતાં સહુને લાગ્યું કે સુરેનની વાત સાવ જોડી તો નથી જ. દુશ્મનું એક-વડિયું શરીર, વાળ લેલવિદોષાળ; ધૂળની દોસ્તીને કારણે જટા જેવા. શરીર પર જીનનો એક કોટ છે; પરંતુ એ કદી ધોળો હશે કે કેમ એ પણ એક પ્રશ્ન છે. પગમાંના કેનવાસનાં જોડા પણ જીર્ણતાની આખરી હદે પહોંચી ગયા છે. મોં પરની શુષ્કતાએ એની ખરી ઉંમર કળવી પણ સુરેક છે. પચ્ચીસથી પિરતાળીશ વચ્ચેનો ગમે તે આંકડો કલ્પી શકાય.

રોશનની હદ મૂકી રસ્તાને નાંકે આવી એ જાણે જરા વિચારમાં પડી ગયો, ને પછી વિપ્રદાસની અર્ધ-મણીઆરી અને અર્ધા હોટલ જેવી દુકાનની સામેના માંકડા પર ધોળા પડેલી પતરાની નાની બેઠા મૂકી બોલ્યો: "જરાક બેસું કે ધોળાપાણું?"

જોકે વિપ્રદાસ ધોળા નથી છતાં એણે એ વિશે કંઈ વધી ન લેતા કહ્યું: 'બેસો બેસો, મહાશય! ક્યાં રહેવું?'

મુસાફર જોરથી હસીને તરત થોડી વાર મૂંગો રહ્યો, ને પછી બોલ્યો: 'ક્યાં રહું છું' તે કહેવાનો નિષેધ છે-ગુરુનો નિષેધ છે. રહેઠાણ હવે મારે નથી. હવે મારે નિવાસ અત્યારે તમારે ત્યાં-આઠ તળે, જ્યાં મરજી પડે ત્યાં કલ્પી શકો છો?'

કહેવાની જરૂર નથી કે આ વાતો સાંભળવા ચારે બાલુનાં લોકોને કાન માંડવાની જરૂર પડે તેમ નહોતું. સુરેન બીડીનું સૂપકું એક બાલુ મૂકી પાસે આવી જામે રહ્યો, વનમાળી પણ આવ્યો. માત્ર હરીશ રસ-ગુલાની કાઠાઈ ચૂંદે ચડાવી હોઈને એ હલાવતો હલાવતો આવતર થઈને આ બાલુ જોઈ રહ્યો હતો.

વિપ્રદાસ જરા માથું ખજવાળીને બોલ્યો: 'તો તમે સંન્યાસી છો કે શું?'

મુસાફર હળવેકથી વિપ્રદાસના હાથમાંના હોઠા પર-થી ચુંગી લઈ એક-બે દમ ખેંચીને બોલ્યો: 'સંન્યાસી થવું જોઈએ' સહેલ છે ભાઈ! માયા મૂકવી બહુ મુશ્કેલ છે ને? કંઈ નથી. બટકનો ફૂં' છું' તો ય મનમાં યાય છે કે સંસાર બહુ મોઠો છે! આ ચક્રરમાંથી છૂટવાનો કોઈ ઉપાય જ ક્યાં છે ભાઈ?'

વિપ્રદાસે હવે આદરસૂચક અવાજે પૂછ્યું: 'આજે ક્યાંથી આવો છો?'

'અત્યારે? કલકત્તાથી.'

સુરેને ઉત્સુક થઈને પૂછ્યું: 'આમ ક્યાં જવાના છો?'

એણે જવાબ દીધો: 'ક્યાં જઈશ એ તો જરા ચે જાણતો નથી. અહીં લદ લોકોનો કોઈ ખાસ મહેલો છે?'

એ વાતનો જવાબ ન આપતા વિસ્મિત કંઠે સુરેને પૂછ્યું: 'તો પછી શું કામે તમે અહીં આવ્યા છો?'

એ એક મિનિટ મૂંગા રહ્યા પછી મુસાફર ઉતર દીધો: 'ગુરુ પાસે સંન્યાસ લેવા ગયો હતો. ગુરુએ આદેશ આપ્યો કે-દીક્ષા તને આપું છું બેટા, પણ લાગવા હલુ હમણાં નહિ આપું, હલુ ઘણા દિવસ તારે સંસારમાં રખડપાટ કરતાં રહ્યાનું પડશે. મેં

છતાં એક અનુપમા બટકેલને ઘરમાં લઈ જવાની દિનિત એ કેમ કરી શકતો હશે ?

‘ક્યારેક નહિ ને ક્યારેક મરશે સાળો, ને ને ને ! શીલું શું થાય ?’ સુરને ટાપશી પૂરી.

વિપ્રદાસ દુકાનની નજીકજ રહે છે. ઘેર જઈ સર્વેશ્વરને બહારના ઓરડામાં બેસાડી એ અંદર ગયો. એને થોડીવાર બહાર આવીને બોલ્યો : ‘નહાવું છે ને ?’

‘નહાવું ? ના. હું ખાસ બહુ નહાતો નથી. હાથ-મેં ધોવા થોડુંક પાણી આપશે તો ચાલશે.’ સર્વેશ્વરે જવાબ દીધો.

‘તો તમારે માટે હાથ-મેં ધોવાનું પાણી આપી જવા દીધું છું. તમે બેસો ને જરાક યાક ઉતારો,’ હું જરા ખીજ ગાડી બેઠાને આ બોલો.’ ને આટલું કહી ઘરમાં સૂચના આપી વિપ્રદાસ ચાલ્યો ગયો.

પાટ પર એક ચટાઈ પાથરેલી હતી. એના ઉપર લાંબા પડા પડા સર્વેશ્વરે ખીડી ચેતાવી. થોડી જ વારમાં એને જરાક તંદા આવી ચર્મ હોય એમ લાગ્યું. એકાએક કાઈ સ્ત્રી-સાદ સાંભળી એ ચમક્યો. એણે નિહું તો એક છોકરી; કદાચ એ વિપ્રદાસની જ હશે એવેને બોલાવી રહી હતી-‘તમારે માટે હાથ-મેં ધોવાનું પાણી મૂક્યું છે. હાથ-મેં ધોઈ લો.’

સર્વેશ્વરે બેઠા ચર્મ નિહાળી નિહાળીને એ છોકરી તરફ નેહું. જેવી લાંબી એવી જ કાળી. શી જેવું કંઈ જ એનામાં દેખાતું નહોતું. વરસ સોળ-સત્તર હશે અઢાર-ઓગણીસ હોય તો તે કંઈ કહેવાય નહિ. અવગણી એના હોઠ જરાક સંકોચાયો ને એ મોં ફેરવી ઝડપથી બહાર ચાલ્યો ગયો.

વરડામાં એક ચકચકતા હાંકમાં પાણી અને મિના ઉપર જ ઘડી કરેલો એક અંચુલો મૂક્યા હતા. એ બેઠાં જ સર્વેશ્વરનું મન ધણી દિવસ પછી એકાએક બંધે આનંદન ચર્મ ઝડપું; ને એ માથે અને આખે શરીરે પાણી રેડી ડિલ ચોળીને સારી રીતે નાહો. ડિલ વૃક્ષીને ઘરમાં પ્રવેશતાં જ એણે નેહું કે આ દરમિયાન પેલી છોકરી આ મૂકી ચર્મ છે-યા સાથે નાનાં નાનાં બે રસગુલ્લાં પણ છે એ આ-પાન પતાવી ફરી એક ખીડી સળગાવી ‘હાથ’ કરતો ફરી આડો પડ્યો.

એને સાચેસાચ ‘હાથ’ કરવાજેવો આરામ જણાતો હતો. ધણી દિવસથી એ રજાખાટ કરે છે. રનાન, આહાર કે ઉંચ કંઈ જ નિયમિત નથી બનતું. આજની

એને માટે લેવાયેલી આ કાળજી બેઠાં ધણી દિવસો પહેલાંનું થોતાનું ચુકચુકવન એને યાદ આવી ગયું.

થોડીવાર વિપ્રદાસ પાછો ફર્યો. ઓરડામાં આવતાં જ એણે પૂછ્યું : ‘પુનિએ પાણી પાણી આપ્યું હતું ને ? આ મળી હતી ને થોડીક ?’

છીનને બેઠાં થતાં સર્વેશ્વરે ઉત્તર આપ્યો : ‘હા, બધું જ બરાબર મળ્યું હતું. બહુ જ કાળજી રાખી છે તમારી પુત્રીએ. એ જ તમારી દીકરી ને ?’

એક છીન નિસાસો મૂકી વિપ્રદાસે કહ્યું : ‘હા એક જ સંતાપ છે અમારે. પરણવા જવડી ચર્મ છે ધણી દિ’ થયા. પણ કઈ રીતે પરણાવવી એ જ ચિન્તા છે ?’

થોડીવાર મુંઝા મુંઝા ખીડીના ધુમાડા કાઢ્યા પછી સર્વેશ્વરે કહ્યું : ‘ભુએ; એક’ વાત તમને કહેવી જરૂરી છે. તમે મને સામેથી બોલાવી આશરો આપ્યો છે, કાળજી પણ સારી રાખી છે. તમને હું છેતરવા નથી માગતો.’

વિપ્રદાસ જિજ્ઞાસુ નેત્રે એની તરફ નેહું રહ્યો. સર્વેશ્વરે કહ્યું : ‘થોડીવાર પહેલાં જે સંન્યાસી બંન્યાસીની વાત કરેલી એ અંધી બનાવટ હતી. હકીકતમાં હું તો કેન્વાસર છું. આ રીતે વાત વહેતી કરવાનો હેતુ એ હતો કે મારા વિષેની વાત લોકોમાં પ્રસરતી રહે; ને સારી એવી બહેરાત ચર્મ બધ તો થયે દિ’ હાટ વખતે ગ્રાહકોને અભાવ ન રહે. તમે મને સંન્યાસી માની આદરસતકાર કરો છો એટલે સાચી વાત કહી દીધી. હવે આટલું બધા પછી આશરો આપવો હોય તો આપજો યા સાફ ના પાડી દેજો કે જેથી હું રસ્તો માપું. ને મારે સાચ એમ ને એમ રહેવું થે નથી, ખર્ચ વગેરે બધું હું આપીશ.’

વિપ્રદાસ આ વાતે થોડીવાર મોન બની બંધે ત્રિચારમાં પડી ગયો. એણે કહ્યું : ‘ખર્ચ વગેરેની ચિન્તા નથી. બાહ્યબુના દીકરાને એકવાર આશરો આપી હવે શું કાઢી મૂકીશ ? ના ના. તમે કૃપા કરીને મારે ત્યાં રહો, એટલું જ મારે ખસ છે.’

એ અંદર જઈ થોડીવાર હોઠો તથા બહાર આંખો ને નિરાંત કરીને બેસતાં બેસતાં એણે પૂછ્યું : ‘તો તમારું ગામ કયાં આવ્યું ?’

‘ગામ તો હુમલી, પણ ત્યાં મારું કાઈ છે નહિ. કલકત્તા રહું છું. ત્યાં હોઈ છું ત્યારે એક મેંસમાં રહું છું. બાકી જાહે ભાગે તો. આંગ રજાખાટમાં જ

હોઈ' છું. ભમતો ભમું છું. મગ્ન છું છું. માલ પૂરો થતાં ફરી કલકતા નર્ત-બનાવી મેસના મહારાજને લગાવી આવું છું. ટોઢાણું આપી કાગળ લખું છું એટલે એ જ પાર્શ્વ કરીને માલ મોકલી આપે છે.' વિરમિત દહિએ એનાં મોં તરફ નોંધ વિપ્રદાસે પૂછ્યું: 'તો ધર માંજું જ નથી શું?'

પગવાર નીચ રહી સર્વેશ્વર બોલ્યો: 'ધર ફાલ, ધર માંજું હતું, પણ સુતાવડમાં જ પત્ની અને જાગક બને ચાલ્યાં ગયાં. ને પછી ફરી ધર નથી માંજું; ને હવે તો એ ગમતું પણ નથી, ધણી જાતની કંઠ ને ચિંતા. એનાં કરતાં આ શુભ ન જ સારું છે.'

થોડી વાર બેઠે ચૂપચાપ બેઠા રહ્યા. વિપ્રદાસે સર્વેશ્વરના હાથમાં હોઠા આપતા સંક્રાંચતા સંક્રાંચતા કહ્યું: 'પેલા બધા મને લાડતા હતા કે એના આપ દાદા ય કોઈ સંન્યાસી નહિ હોય. ટોંગી બદમાશને ઘરમાં ધાલ્યો છે તે ભોગવશે એનું કશું?'

'પણ ને ને, એ લોકો જ મારાં સરતાં માદ-જિમ લેવા પડાપડી કરશે.' સર્વેશ્વરે પ્રચાત અંદરે ઉત્તર આપ્યો.

વળતે દિવસે સવારે જાગીને એક મોટું પૂઠું લાવી મોટા મોટા અક્ષરે મંન્યાસીનાં માદજિયાં અને દવાની જાહેરખબર લખી એણે હાટ-દિનની તૈયારી કરી, અને વિપ્રદાસને કહ્યું કે 'આ ટોંગીને હું ગૂપ-ત્રોપ બજારમાં એક બાલુએ બેઠો રહીશ. આઠકો આપોઆપ આવીને જાણાં રહેશે.'

એ ન્યારે જાહેરખબર લખતો હતો ત્યારે ગઈ કાલની જેમ જ ચૂપચાપ આવીને પુટિ એને માટે રસચૂર્ણ અને વ્યા મૂકી ગઈ હતી. પણ એને વધુ વિરમય તો ત્યારે થયું ન્યારે એણે ઘરમાં આવીને જોયું કે એનાં કાટના પિરસામાંથી રૂપિયા પૈસા કાગળો વગેરે બહાર કાઢી ચટાઈ ઉપર મૂકી પુટિ કાટ લઈ ગઈ હતી. આશ્ચર્ય પામી અંદરનાં આંગણમાં નર્તને એણે જોયું તો માત્ર કાટ ને ગંજ જ નહિ પણ એની બેગમાંનાં તમામ મેલાં કપડાં પણ બહાર કાઢી ધોઈ કરીને કોઈએ દોરી પર સૂકવી દીધાં હતાં.

થોડી વાર આમ તેમ ફરી એણે પૂછ્યું: 'અર-વતી મકાશય પાછા આવી ગયા કે?'

'બાપા એક વાગ્યાની ગાડી નોંધને આવનાના છે.' રસોડામાંથી પુટિએ જવાબ આપ્યો.

'પણ મારો જન્મો-ધોતિયું વગેરે—' સર્વેશ્વર હજી આટલું બોલ્યો ત્યાં તો અંદરથી ઉત્તર આવ્યો: 'એ તો મેં જ સાચું દર્ષને ધોઈ નાખ્યા છે. એના મેલાં કપડાં નોંધને મને તો કંઈનું કંઈ થઈ જતું હતું જરા રાપીત બની સર્વેશ્વરે કહ્યું: 'એ તો હી, પણ હવે—આ કરચલીઆલો કાટ મારાથી પહેરાશે કેમ?'

આ વેળા પૂણ્ય અગાઉ જેવો જ વણજખામે ઉત્તર આવ્યો: 'પાછળ જ પાંચું ધોળી રહે છે. એ એક પૈસો આપતાં જ મજાની ઈચ્છો કરી આપશે.' સર્વેશ્વર ગમ ખાઈ ગયો, જવાબમાં એણે માત્ર જરાક 'હી...ક' કહ્યું.

'હવે તમે નાહી લો ને.' પુટિએ કહ્યું. સર્વેશ્વરે તપીને ઉત્તર આપ્યો: 'નહાઈ તો ખરો પણ આ તજાવડીના પાણીએ નાંતાં ટાંચિયો તાર આવશે તો?'

પુટિએ જવાબ દીધો: 'પાણી ગરમ કરેલું છે. તમે તેમ જોળીને નાહી લો. વરડામાં ગોખસામાં તેલની કચોળી મૂકી છે.'

સર્વેશ્વર થોડી વાર તો ઝુગો બની જોતો જ રહ્યો. પછી તેલની કચોળી લઈ આંગણમાં આવી તેમ જોળતો જોળતો મનોમન બોલ્યો: 'છોકરી છે તો આવડી જ પણ પક્કી થઈ ગઈ છે?'

વિપ્રદાસ દુકાનેથી પાછો ફરી બહુ સાંભળીને જરા દરચો. ને બોલ્યો: 'એ જરાક પાગલ જેવી છે. મેયું કે ગંધાતું' ખરેખર એ નોંધ ચકતી જ નથી.'

'અને એક છોડા નિસાસો મૂકી એ બોલ્યો-માથે જાણે કોનાં હાથમાં પડવાની દશે!'

એણે પુટિને બોલાવી અને ધમકાવીને કહ્યું: 'તે આમનાં કપડાં લીધાં તે પૂછીને લીધાં હોત તો! રૂપિયા પૈસા કંઈ બોવાશે તો તું આપીશ?'

પુટિએ પણ હીક હીક મોટે સાદે જવાબ આપ્યો: 'પૂછ્યું હોત-તો એ ધોવા આપત ખરા? કેના લથરા છે?'

આજ હાટ દિન હતો. સર્વેશ્વર ચણચણતો મીત ગાતો હાટથી પાછો આવતો હતો. વિપ્રદાસને એણે કહ્યું: 'અરવતી, તમારું શામ તો બાઈ સરસ છે. ત્રણ માદજિયાં ને સાત શીશી દવાની વેચાણી. એમાં એ માદજિયાં તો પૂરી કિંમતે વેચાયા.'

‘એમ ?’ વિપ્રદાસે વિરમય પામતા પૂછ્યું.

‘હા. અને તમારો પેલો ખીડીવાળો સુરેન છે ને ? એ હાથ-પગ ઝાલીને એક માદળિયું ત્રણ રૂપિયામાં લઈ ગયો. મેં નહોતું કહ્યું કે એ લઈ જશે ?’ સર્વેશ્વરે વાત કરી.

તે હસીને એ આગળ બોલ્યો : ‘આજ જઈને એનો હાથ જ નોતો ને ? કાળા દોરા વતી બાંધવા કહ્યું છે.’ ભોજન પતાવી બેઠે બેઠા. વિપ્રદાસને એણે કહ્યું ‘જુઓ. વિચાર કર’ છું કે એક ખીજ હાટ નોંધને જાઉં. અહીંની ખજાર સારી લાગે છે એટલે જ મન થઈ જાય છે.’

કદાચ વિપ્રદાસને શંકાયે આવી હોય, છતાં એણે કહ્યું : ‘ખરાખર છે.’

પાંચ રૂપિયાની એક નોટ બહાર કાઢી સર્વેશ્વરે કહ્યું : ‘પણ પાંચ-છ દિવસ હું એમને એમ નહિ રહું. આ તમારે લેવા જ પડશે.’

વિપ્રદાસ કંઈ કહેવા જતો હતો ત્યાં ધમકી આપતો હોય તેમ સર્વેશ્વર બોલ્યો : ‘વધુ ચાલાકી રહેવા દેતો ચકરવતી મહાશય ! નહિ તો હમણાં જ પેટુરે લૂંટી ચાલ્યો જઈશ ને કહું છું એ સાંભળી લો.’

આખરે વિપ્રદાસને એ પાંચ રૂપિયાની નોટ લેવી જ પડી. પણ ખીજ જ પળે અંદરથી પુટિનો સાદ સર્વેશ્વરના કાને અથડાયો કે ‘તમે શા માટે રૂપિયા લીધા. આ તે શું એણે હોટલ લાખી છે ?’

નિર્જન ઝોરાડામાં બેઠો સર્વેશ્વર અંદર તરફ મોં તાકી રહી બોલ્યો : ‘રાજનન્દિનીની આખરમાં જાણે ધોમો પડી ગયો !’ એની વાત તો જુઓ ?’

પણ ખીજે દિવસે વાત જહું આગળ વધી ગઈ, ત્યારે પુટિએ કહ્યું કે નહાવાનું પાણી ચૂકે ચડાવ્યું છે, તેલ ચોળી લો. ત્યારે એ આડો પડ્યો પડ્યો ખીડી કૂંતો હતો. એણે જવાબ વાળ્યો : ‘હું રોજ કંઈ નથી નહાતો. આજે હું નથી નહાવાનો.’

તે પુટિએ તીણા અવાજે એને સંભળાવ્યું ‘સારા માણસોને ઘેર રહેવું હોય તો સારા માણસની રીતે રહેવું પડશે. નહાવાના આટલા બધા કાપર છે તો ગામને ચોરે ઉતારો છો હોત તો ચે ચાલત !’ રસોડામાંથી એની મા ગુસ્સે થઈને આજળ આવી : ‘આ શું બંકે છે, પુટિ ! મોઢાને કંઈ લગામ જ નથી !’

પુટિ સામે ઝંકારીને બોલી : ‘તે નથી તે શું છે ? એ નહાય નહિ, ને પછી પરસેવામાંથી જુ થાય અને એ આપણાં ઘરમાં જ ન્યાં ત્યાં ચડે ને ?’

સર્વેશ્વર થાકીને બોલ્યો : ‘ઝખ મારવા આવ્યો અહીં ! હવે ખીજ હાટ-દિનની રાહ નહિ જોવાય આજે જ જવું પડશે એમ લાગે છે.’

છતાં આશ્ચર્યની વાત છે કે એ સારા માણસની જેમ તેલ ચોળવા બેસી ગયો.

વિપ્રદાસ ઘેર આવી પુટિની મા પાસેથી બધી વાત સાંભળી ઉતાવળે પગલે આવ્યો. ને એ સર્વેશ્વરના બેઠે હાથ ઝાલીને બોલ્યો : ‘એ ઘેલીની વાતે મનમાં કંઈ ન લાવશો લાઈ. એ ખરેખર ગાંડી છે.’

‘તમે તે કંઈ ગાંડા કે શું ચકરવતી ? ઈ આંબડિક છોડરીની વાતે તે ગુસ્સે થઈને હું ચાલ્યો જાઉં ખરો ? હું જોઉં કંઈ એનો ગોસો છું ? હું લહેર-માં જ છું. એ ખાતે મારી ચિંતા ન કરશો.’

પરંતુ એ પછીના હાટને દિવસે, ત્યાર બાદ ના હાટ દિને, અને એ પછી તો ફેટલાય હાટ-દિનો ગયો છતાં સર્વેશ્વરે ત્યાંથી જવાનાં કંઈ જ લક્ષણ પતાવ્યાં નહિ. ઊલટાનું દેખાણ કે હવે એ પુટિ કહે એમ જ કરે છે. દર ત્રીજે દિવસે અચૂક દાંડી કરે છે. ઝઘા ધોતિયાં પણ થોડાક વધારીને નિયમિત રીતે ધોળીને ધોવા આપે છે. ને નહાવાનું પણ ગરમ પાણીને બદલે કંડા પાણીએ નિયમિત શરૂ કરી દીધું છે. બેથક, એક ખીજું કારણ પણ એને અહીં રોકાવાનું બન્યું છે. વનમાળી એક આકરા મુકદ્દમામાં સંડોવાતા થોડા દિવસો પહેલાં એક માદળિયું ત્રણ રૂપિયામાં ખરીદી ગયેલો અને જોગાન જોગ એ મુકદ્દમામાં તે છતી ગયો. આ વાત લોકોમાં ગામ પરગામ ફેલાતા એનાં માદળિયાનું વેચાણ અત્યંત વધી ગયું. હવાનું એક પાર્સલ પણ એને કલકત્તાથી મંગાવતું પડ્યું છે. આ દરમિયાન એણે ખીજાં પણ થોડાક રૂપિયા વિપ્રદાસને આપ્યા છે. પુટિ માટે એક રંગીન સાડી લાવવાનો વિચાર પણ એણે દર્શાવેલો; પરંતુ અંદરથી પુટિએ જ જવાબ આપેલો કે ‘કેમ ! હું શું તમારી આકરડી છું કે મને બધીસ આપે છે ?’

પરિણામે ભયના માર્યાં એણે એ વાત પડતી મૂકી હતી.

પહેલા જોયો વિપ્રદાસને એનાં આ ગમારપણાં

માટે તિસ્કારતા, તેઓ હવે એની ઈર્ષા કરવા લાગ્યા છે. આ વાત વિપ્રદાસ જાણતો. અને માણતો યે. અને એ વાત વિચારતા વિચારતા એના મગજમાં એક ચિન્તા પશુ ઊપસી આવતી, પરંતુ દિ'મત કરીને તે વાત એ સર્વેશ્વર પાસે કાઢી શકતો નહિ. તે દિવસે બપોરે એને એની પાસે જઈ, અંદર તરફનું બારણું વાસી વાતની ચર્ચાત કરતાં કહ્યું: 'મુખુ-જને લો. આ હેઠા પીઓ.'

હાથ લંબાવી હેઠા હાથમાં લેતાં સર્વેશ્વર કહ્યું: 'શું' વાત છે ચકરવતી! હજુ તો તમે જમીને બિંધે નથી કરી ત્યાં-એ પહેલાં જ આને આ ઝોરકામાં?'

'બિંધ નથી આવતી. પશુ મુખુજને, એક વાત પૂછું?' વિપ્રદાસે દિ'મત કરી.

'-શું' વાત છે? વિના સંજ્ઞાએ જે પૂછવું હોય તે પૂછો!' સર્વેશ્વરે ઉત્તર આપ્યો.

આમ છતાં પૂછવું તું એ વિપ્રદાસ ન પૂછી શક્યો. એણે બળવું જ પૂછ્યું: 'તમારા આ માદ-જિયામાં શું છે કહેશો? સાચેસાચ કંઈ ઔષધ-ઔષધ છે કે—'

'અરે ચકરવતી! તમે બહેલા થઈને યે આ બધામાં માનો છો? એમાં છે તુલસીનાં પાન. બીજું ન હોય! ને તુલસીથી વધુ છે યે શું?' સર્વેશ્વરે કહ્યું. વિપ્રદાસે હસીને બોલ્યો: 'ગમે તેમ. પણ તમે ખડાદુર.'

એ પછી થોડીવાર બેઠે મૂળા બેઠા રહ્યા. પાંચેક મિનિટ પછી વિપ્રદાસે એકદમ વીલા થઈ વાત શરૂ કરી દીધી: 'કે હું કહેતો હતો કે અહીં તમારા ધંધો, તો ઠીક ઠીક જાયો. જ છે, તો. હવે ગમેગામ હેરાન થતાનું માંડી વાળી અહીં જ રચાયી બેતો ને?'

તીણી નગરે એની સામે જોઈ સર્વેશ્વરે કહ્યું: 'વાત શું છે કહેા જોઈ.' પહેલાં તમારી વાત તો જાણી લઉં!'

પાણી પાણી થતાં વિપ્રદાસે ઉત્તર આપ્યો: 'કહેતો હતો કે હમેશા તો આમ ફરતા રહેવાનું નહિ પાલવે. તો ફરી વાર સંસાર માંડો ને?'

'સંસાર!' એ બોલી બીજો: 'સંસાર હવે શું માંડું? ઉમ્મર કેટલી થઈ એનાં પછું કંઈ ખ્યાલ છે? આલીસે તો પહેાંચી ગયો છું!'

'તે બોલેને એમ હોય. આ ઉમ્મરે પશુ કે-લાયે પહેલીવાર જ ધર માંડે છે. પુરિને લઈ તમે ફરી સંસાર માંડો. ના-ના. કંઈ જ વાંધો નથી. તમારે એને તમારા ચરણમાં રાખવી જ પડશે!' વિપ્રદાસે કહ્યું. અચિંતા આશ્ચર્યના અચ્ચકાથી ચોતાની જાતને સંભાળતાં સર્વેશ્વર બોલ્યો: 'શું' કહેા છો? તમારી દીકરી મને દેશો? ધર નથી. ખાર નથી, ઉત્તરપાંડી કરીને પેટિયું કાઢું છું. એ વીસું ઉપરાંત ઉમ્મર થઈ છે. તમારી તે કંઈ સુદ્ધિ ફરી મઈ છે કે શું? દુનિયામાં મારા સિવાય બીજું કાઈ પાત્ર જ નથી કે શું?'

'પાત્ર ક્યાં મળે છે બાઈ? બહુ તર-તપાસ કરી. પણ એક તો છોકરી કાળજી ને વધારામાં હું ધેસા વિનાતો. એક મુરતિયો તો આ ગામનો જ છે. પેલા બીડીવાળા સુરેનનો બાઈ. કલકતામાં ક્યાં ઈકે નોકરી કરે છે. મંદિને પૂરા ત્રીસ કમાય છે. એને માટે પણ મહેનત કરી હતી પણ સુરેન ત્રણસોથી ઓછામાં રાજ ન થયો.'

ને સર્વેશ્વરનાં એકે હાથ ટ્રાલી એ બોલ્યો: 'પણ બધા થઈને તમે ના ન પાડશો. પુરિ બહે-દેખાવે સારી નથી. પણ એની રીતભાતને આવડત તો તમે સગી આંખે જ જુઓ છો. તમારે એને સ્વી-કારવી જ પડશે.'

સર્વેશ્વરે આકુળ થઈ બીજો: 'પણ મારાથી હવે ફરી સંસાર નહિ માંડી શકાય, ચકરવતી મહાશય! ના. ના. તમે કાઈ બીજું ઠેકાણું શોધો-હવે ફરી હું સંસારી નહિ બની શકું.'

માથું ઢલાવતાં વિપ્રદાસે બોલ્યો: 'જલ્દી ઉનાચળ કરવાની જરૂર નથી મુખુજને. અસારે ને અત્યારે જ્યાં જ નહીં આપે. તમે તિથ્યારી જુઓ. એને પરણીને તમે દુઃખી તો નહિ જ થાવ—...'

ને વંટોળિયાની, જેમ વિપ્રદાસે ત્યાંથી આંધ્યો ગયો. સર્વેશ્વરે પણ વધુ વખત એમને એમ પગો રહી ન શક્યો. થોડીવાર જયવત બેઠો રહી એ જાળના બપોરને ટાણે પણ ધર ખદાર નીકળી પડ્યો. કેટલો વખત એ મેદાનમાં ફર્યો એની ખબર નથી પણ ન્યારે પાછો ફર્યો ત્યારે એને વિપ્રદાસની વાત, જલ્દી અચકચ નહોતી લાગતી. ને એ વિચારે એને ચોતાને પણ વિસ્મય થયું.

એણે વિચારી એણે કે પુરિ છેલ્લા દોઢ મહિ-

નાથી એની જે કાળજી જરી સેવા કરતી એને ઘેરી રહી છે તેથી એની રઝળપાટની ટેવ તદ્દન બૂલાઈ ગઈ છે. આટલા દિવસ થયા ફક્ત રૂપિયાના લોભે જ એ અહીંથી ખસી નહોતો શકતો કે આ પુટિ પણ એનું એક ખાસ કારણ હતી ?

ને એ મનોમન કલ્પના કરવા લાગ્યો: એનાં નૈવ-પરિણિત જીવનની. જાણે ફરીને એણે સંસાર શરૂ કર્યો છે. ધરતો ધણી-રણી એ જ છે, ને એની બાજુમાં આ ગુંજન કરતી વાચાળ પુટી. કલ્પના જેટલી અસલ લાગશે એમ એણે માનેલું એટલી અસલ તે કલ્પનાં ન લાગી.

તો યે એક બંધન તો ખરું જા' ફરીને આ સ્વાધીન રવૈરવિહારી જીવન તો નહિ ને. પાછી એ જ હજાર વતની જન્મ્યા...

એ ઘેર પાછો ફર્યો કે તુરત પુટીએ પૂછ્યું કે 'ક્યાં ગયા હતા ? આ કરી રાખેલી, તે ફરીને ઠીકરું થઈ ગઈ ! વખતનો કંઈ ખ્યાલ પણ નથી રહેતો શું ? મોં, હાથપગ ધુઓ...મેં ફરીને ચાતું પાણી ચૂસે મૂક્યું છે.'

બીજીને વખત હોત તો આ વર્તન એને અસલ લાગત. પરંતુ આજે કોણ જાણે કેમ એ એને અણ-ગમતું નહોતું. ઊઘટાતું કંઈક ગમતું જ હતું. મનમાં થતું હતું જાણે આમ-આવો છું તો યે એક મનની મારે માટે આ બનાવીને રાહ જોતું બેઠું હતું. કદાચ મારી ચિંતા પણ કરતું હશે !

પુટિ આ લઈ ધરમાં આવી. એ બોલી: 'હવે યે હાથ મોં ધોયા નથી ? ક્યારની યે કહી ગઈ હતી તોપણ ?'

'પુટિ સાંભળ, તારા બાપ તને મારી સાથે પરણાવવા માગે છે !' સર્વેશ્વરે ધીમે સાટે કહ્યું.

'પુટિના હાથમોંના કપ જરા ઝંઝકાઈ ઊઠ્યો. એ બોલી: 'હત !' છતાં એનાં સાદમાં કોઈક અકળ કારણે કેટલાંકને અલ્લે શરમ જ ફૂટી ઊઠતી હતી.

'હા, હા, સાચેસાચ એ કહેતા હતા.' સર્વેશ્વર બોલ્યો.

'કંઈ નહિ ને આવું ટીબળ શું કરવા લાગ્યા ? મને એ નથી ગમતું.' પુટિ બોલી.

'સાચું કહું છું, ટીબળ નથી કરતો. કેમ હું તને નથી ગમતો શું ?' સર્વેશ્વરે કહ્યું.

તીરછી નજરે એકવાર એના તરફ જોઈને પુટિ બોલી: 'મને શું ખબર પડે. એવી નક્કામી વાતો હું નથી કરી શકતી !'

ને પછી 'હક' કરતાં કપ મૂકી એ ચાલી ગઈ. સર્વેશ્વરને લાગ્યું કે લગ્નની લાલિમાં એ પુટિ સુંદર જણાતી હતી, પણ પુટિને શું પોતે નહોતો ગમતો ? તો...શું ?

ને ઘણા યે દિવસોના જોવાયેલો-બૂલાયેલો એક સૂર એના મનમાં ગૂંજી ઊઠ્યો. ચાની વાત જૂલી એ દૂર-સુ-દૂરના મેદાનો તરફ જોતો મૌન બેસી રહ્યો. એને લાગ્યું જાણે, બાલ જગતનું રૂપ એકાએક કાઈએક કારણે બદલાઈ ગયું છે. જેને હવે ફરીથી જાળખી નહિ શકાય !

વિપ્રદાસ બીજે જ દિવસે ગાર મહારાજને ત્યાં જઈ શુભ દિવસ પૂછી આવ્યો. ને જાનો જાનો બગર-હાટમાંથી ખરીદી કરવા લાગ્યો. ને સહુને વારંવાર ચેતાવી દેવા લાગ્યો કે-ખબરદાર, આ વાત કોઈને કહેશો નહિ. હજી તો આટલામાં જ બેટાઓ ઈર્ષ્યા સળગી ગય છે. આ વાત સાંભળ્યા પછી તો એનો આશ-વાશ નહિ રહે.

શરૂશરૂમાં તો સર્વેશ્વરને આ વાત બહુ અણ-ગમતી નહોતી. આ બધું જાણે નશાની જેમ એને સદી થતું હતું. પણ એક દિવસ વનમાળીની વાતે જોયિતો જાણે એ અમટી ઊઠ્યો. વનમાળીએ એને આદરપૂર્વક બોલાવીને કહ્યું: 'તમારા શુભ ખબર ચક્ર-રવતીને મોંએ સાંભળી ખૂબ આનંદ થયો. બંધન ન્યારે હવે રસીકારું જ છે તો સુંદર રીતે સંસાર શરૂ કરો. ખારે મહિના સાસરે રહેવું તો સારું ન કહેવાય. ભલેને એકતી એક દીકરી રહી. હું કહું છું કે આ શેરીને નાકે એક ખોરડું તમે પોતે જ ચણાવી લો ને ! ખર્ચ શું છે ! બહુ બહુ તો ખરસો રૂપિયા—'

આ સાંભળી થોડીવાર એ એવેન રહેલો. ને પછી એણે આટલું જ કહ્યું: 'હા, એમ જ કરવું પડશે.'

તે દિવસે પાછા વળતાં કંઈ જ કારણ વિના રસ્તામાં એક બકુલ-વૃક્ષ તળે બેઠાણે કલાક બેઠો રહ્યો. લગ્ન આડે હવે માત્ર ત્રણ જ દિવસ રહ્યા છે. એ પછી તો હાથપગ સંકારીને જાળમાં ફસાઈ જ જવું પડશે. એ બંધનની વાત યાદ આવતાં અત્યારે એનું હૃદય કંપના લાગ્યું...

પૂજ્ય મોડેથી એ ઘેર પાછો ફર્યો. વિપ્રદાસ સ્નાન પતાવીને એની રાહ નેતો ખેડો હતો. એણે પૂછ્યું: 'ક્યાં હતા હલુ સુધી?'

સર્વેશ્વરે અન્ય મનરૂપણે જવાબ દીધો: 'ક્યાં જ નહિ, અમરતો જ.....'

પુટિ તેલની કચોળા મૂકી ગઈ. પુટિ હલુ ચે એની સામે આવે છે, પણ હવે એ એની સામે મોં જિયું કરી નોઈ શકતી નથી. સર્વેશ્વરે એને નિહાળીને નોઈ. જોરા આવનાં લગ્નના આનંદે જાણે એનામાં પણ લોહી ભરાયું હતું. એની સાથેનાં લગ્નમાં પણ આનંદ! આશ્ચર્ય જ!...

તે દિવસે સાંજે શું ચે વિચારીને સર્વેશ્વર સુરેનની દુકાને જઈ ખેડો. વાતમાંથી વાત કાઢતાં સુરેને કહ્યું:

'ભાઈ, તમારું માદળિયું પહેલો પછી હમણાંના મારા દિવસો સારા જ મળ્ય છે; પરંતુ પૂરતા પૈસા વિના ચાલતું નથી. હું લાઠાણુનો દોકરો, આમ ક્યાં સુધી બીડી વાળું કહેશે?'

'મોટરીની ટિકિટ ખરીદો, તો હાથ નસીબ કરી જાય.' સર્વેશ્વરે કહ્યું.

સુરેન જરા ધીમેથી બોલ્યો: 'ટિકિટ તો લીધી છે ભાઈ, રેન્જર્સની એક; પણ તમારા ગુરુદેવ પાસે કાઈ એવું માદળિયું નથી કે જેથી મોટરી નક્કી લાગે જ.' અચાનક સર્વેશ્વરની આંખો ચમકી ઊઠી. એણે કહ્યું: 'છે-છે સુરેન, પણ એની કિંમત આપનાર ક્યાં છે? એની કિંમત ચૂકવવા જતાં તારે આ દુકાન ગીરો મૂકવી પડશે?'

હાથમાંનું બીડીનું સપકું એક બાજુ ટેલી સર્વેશ્વરના ખેડે હાથ ઝાલતાં સુરેને પૂછ્યું: 'શું કિંમત છે ભાઈ, કિંમત તો તમારે મને કહેવી જ પડશે.'

સર્વેશ્વરે ટળેકધી કહ્યું: 'અસી રૂપિયા. પૂરા બરુસો રૂપિયા! એ માદળિયું પહેલાંથી તમારી બધી આજ્ઞા પૂરી થશે.'

સુરેનનું મોં પડી ગયું, એ બોલ્યો: 'એટલા બધા રૂપિયા!... એથી એણું ન ચાય?'

માયું હલાવી સર્વેશ્વરે ના પાડી. તે એ બોલ્યો: 'એથી એણું કંવાનો કંઈ ઉપાય જ નથી. આ માટે જ તો તને આ વિષે વાત નહોતો કરતો.'

ઠીક ઠીકવાર સુધી સુરેન મૂંગો બેઠો રહ્યો. એનાં

મોં પરથી સર્વેશ્વર કળા ગયો કે એ માદળિયા માટે અત્યંત લોચુપ થઈ ઊઠી ચિન્તામાં પડી ગયો છે. થોડી વાર રહી એણે કહ્યું: 'ઠીક ત્યારે, ખેસો ભાઈ, હું જાઉં છું.'

અહીં-તહીં નજર ફેરવી એકાએક એનાં ખેડે હાથ પકડી મળમળા સાથે સુરેન બોલ્યો: 'એ ભાઈ ચાખ, તમારે પગે પકડું. દોઢસો રૂપિયામાં તમારે મને એ આપતું જ પડશે.'

એણે માયું હલાવી જવાબ આપ્યો: 'પણ એટલામાં એ નહિ ચાય ભાઈ! ને શા માટે એમાં પગે પડે છે? ધાર કે કળદાથી ન નીવડતું તો? પછી તો તું છાતી કુટતો અને મને માળો ભાડતો જ રહીય ને!'

સુરેને ભેરથી માયું હલાવી કહ્યું: 'એ તો મારા નસીબમાં હશે એ થશે. તમે તમારે મને એ આપો ને. ઘોરોડા આડે હવે અંકવાડિયું જ બાકી રહ્યું છે.'

'તો પછી ગુરુદેવને રૂપિયા મોકલી આજે જ કાગળ લખી નાખવો નોંધજે.' સર્વેશ્વર બોલ્યો.

'તમે કાગળ લખી નાખજો. સાંજ પહેલા જ તમને લાવી દઈશ.' સુરેને કહ્યું.

'ઠીક, ભલે.' કહી સર્વેશ્વર ઊઠ્યો.

*

એ દિવસે વહેલી સવારે, લગભાંબળામાં જ સર્વેશ્વર ઊઠ્યો. એણે જોયું તો પુટિ આંગણું સાફ કરતી હતી. ઈસારાથી એને પાસે બોલાવી એણે કહ્યું: 'જરા સાંભળ તો!'

પુટિ જરા અચકાઈ, લગ્નને અંગે એનાં કાન લાલચોળ થઈ ઊઠ્યા, છતાં આખરે 'સર્વેશ્વર પાસે આવીને એણે પૂછ્યું: 'કેમ? શું કહ્યો છો?'

'પુટિ, તને થોડુંક પૂછવાનું છે, સાચેસાચું કહેજે. બોલ કહીય ને?'

'શું વાત છે? પુટિએ એની સામે નોંઈને પૂછ્યું.

'પેલા બીડીવાળા સુરેનના ભાઈ સાથે તારી વાત ચાલતી હતી તેને તેં જોયો છે?'

'જરા માયું નમાવી પુટિએ હા બાધી.

'દેખાવમાં મારા કરતાં એ સારો છે ને?'

અરુપટ અંકાર કરીને પુટિ બોલી ઊઠી: 'જાવ, હું એ નથી જાણતી.'

અપ કરતાંક પુટિનો હાથ ઝાલી સર્વેશ્વરે પૂછ્યું
'મારા સોગંદ છે પુટિ, મારું માથું આ મા. સાચેસાચું
કહી દે નેહ !'

પુટિ અત્યંત દુઃખ સહ માંક માંક બોલી: 'હા,
દેખાવમાં એ સારો છે.'

'કેવડાંક હશે ? ૨૩-૨૪ નો ને ?' સર્વેશ્વરે
ફરી પૂછ્યું.

'એ મને ખતર નથી.' પુટિએ કહ્યું.

'સ્વભાવે ને રીતભાતે એ કેવો છે ?'

માયું જરા નીચું નમાવી પુટિ બોલી: 'સાંભ-
લ્યું છે કે એ બહુ સારો છોકરો છે.'

ને સર્વેશ્વરે નિરાંતનો એક શ્વાસ હોઠા મૂક્યો.
ખીસામાંથી નોટનું એક બંધ કાઢી પરાણે પરાણે.
પુટિના હાથમાં એ આપી એણે કહ્યું: 'તારા બાપુજી
ઊંઠે ત્યારે આ રૂપિયા એમને આપજે ને કહેજે કે
આ તારાં લક્ષ માટેની મારા તરફની ભેટ છે.

ને એક પણ માટે લગ્ન-શરમને છોડી પુટિએ
પૂછ્યું: 'તમે જાવ છો શું ? બાપુજી—'

એને અર્ધે અટકાવીને જ સર્વેશ્વર બોલી ઊઠ્યો:
જે 'ચૂપ ! ચૂપ ! તારે પણ પડું છું.' પુટિ. હો હા ન
કરીશ. ખરું કહું છું કે મારી સાથેનાં લક્ષથી તારા
કમનસીબની કમીના નહોં રહે. તારા ભલા માટે જ
હું ચાલ્યો જાઉં છું. હવે કદીયે હું સંસારી જનીને
રહી શકું એમ નથી. મારે પક્ષે પડવાથી તારે
રાત-દિ' આંસુડે વહેતું પડશે.'

'આટલું બોલતાં બોલતાં, લગભગ દોડતો દોડતો
એ બહાર ચાલ્યો ગયો. એના હાથમાં એની એ જ
ધોઆવાળા બેગ હતી, પણ એમાં એણે પોતાનાં કપડાં
પણ નહોતા લીધાં.

પુટિ કંઈક કહેવા ગઈ, પણ કહી ન શકી. શા
માટે ? એની ખતર નથી. પણ એની આંખો આંસુએ
જલકાઈ ગઈ હતી. ઉધાડાં ખાંચ્યાં તરફ જોતી મૂંગી
મૂંગી એ જોતી જ રહી... જોતી જ રહી...

દોડતો દોડતો રોશને પહોંચેલા સર્વેશ્વર વિના
ટિકિટ જ સવારે ઊપડતી ગાડીમાં ચડી ગયો. ગાડી
રોશન વાડે વટાવી ચૂકી ત્યારે નિરાંતનો એક મોટો
શ્વાસ મૂકી એ બાંકડા ઉપર બેઠો ને મનોમન જ
બોલ્યો: 'જરાક મોડું થાત તો ખલાસ જ હતો ને !'

ધી. બોમ્બે લાઇફ
એસ્યુરન્સ કંપની

લિમિટેડ

(સ્થાપના ૧૯૦૮)

એક સદ્ગર સ્વદેશી વીમા કંપની

૧૯૪૪માં મેળવેલું કામકાજ

રૂ. ૨,૭૯,૦૦,૦૦૦ થી વધુ

એજન્ટો માટે ઉદ્ધાર શરતો

એજન્સી માટે અગર વીમાની
પોલીસી માટેની વિગતો માટે

લખો:—

ચિજેન્દ્ર એલ. મહેતા

એજન્સી ઈન્સ્પેક્ટર

ખારગેઠ : ભાવનગર

બા. બા પા ને બા જા કો
સાથે બેસી વાંચી શકે તેવાં નવાં

—હાસ્યરસિક આઠ પુસ્તકો—

મસ્તકંકીરનાં હાસ્યરત્નો

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના

પંડિતજીની હાસ્ય પ્રભા

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના

બુદ્ધિવિલાસ

કિંમત રૂ. ૫-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના

ખીરખલની ચિત્રમય ખાલવાતો

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦ વી. પી. ખર્ચ ૬ આના

લગ્ને લગ્ને કુંવારા ને ખીજ વાતો

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦ વી. પી. ખર્ચ ૬ આના

બુદ્ધિધન ખીરખલ

(આમ ૧-૨ તેર ત્રિંગળી ચિત્રોવાળા નવા ન રૂપરંગમાં)

કિંમત રૂ. ૬-૧૨-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના

બુદ્ધિનો બાદશાહ

કિંમત રૂ. ૨-૪-૦ વી. પી. ખર્ચ ૬ આના

ટુંકું અને ટચ

કિંમત રૂ. ૩-૮-૦ વી. પી. ખર્ચ ૮ આના

ખડખડાટ હસાવે તેવાં ત્રેવીસ હાસ્યરત્નો
બહુવા બરેલી શા. મસ્તકંકીર કૃત 'વધુ
રૂપિયામાં રત્ન' કરે છે. બધી વાર્તા નવીન છે.

બાલસાહિત્યના બહુવા લેખક શ્રી.
નામરૂપાસ છે. પટેલ આ પુસ્તકમાં પંડિત-
જીનાં હાસ્યરસિક પરાક્રમે રત્ન કરે છે.

જ્ઞાન, ગમતનાં અને વિનોદ સાથે બુદ્ધિને
કસોટીએ ચઢાવી મગજને પ્રફુલ્લ કરનાં
આનંદી પ્રકાશન, જેમાં પાંચસો હાસ્ય-
રસિક કાષ્ઠકા કલાણાં વગેરે આપ્યા છે.

પચાસ ચિત્રોવાળી પાંચઠા બાલવાર્તાનું
આ પુસ્તક બુદ્ધિનો વિકાસ કરી
સંસ્કાર રેડે છે.

ન્યોવીન્દ્ર દવે, મસ્તકંકીર, કનુ સુનરમી,
લીલાવતી સુનરમી, ધનસુખલાલ મહેતા,
બાહિયા બેરમી, મૂલરાજ અંભરિયા વગેરે
સર્વશ્રેષ્ઠ હાસ્યકથાકારોની રસ ને રંગભરી
હાસ્યકથાઓ.

'આમપાલી'ના કર્તા શ્રી રામચંદ્ર ઠાકર
કૃત આ સર્જન નવલકથામાં વિનોદ ને
ચાણાક્ય મૂર્તિ ખીરખલને નવા ન
સ્વરૂપમાં રત્ન કરે છે.

ન્યાય તલવાર કામ નથી કરી શકતી ત્યાં
બુદ્ધિ કેવું કામ કરે છે તે આ બુદ્ધિધનક
પચાસ વાર્તામાં હાસ્યભરીરીતે બહુરસીયો.

શ્રી મૂલરાજ અંભરિયાની 'નવચેતન'માં
લખાવી 'નિવ નવી વાર્તા'ના પાંચ વર્ણના
પરિવાકમાંથી ચૂંટી કઢાવેલી હાસ્યતમ
રમૂજોનો સંગ્રહ.

આ આઠ પુસ્તકોના સેટના રૂ. ૨૯ (વી. પી. ખર્ચ જુદું)

આખો સેટ યા મનપસંદ પુસ્તક મંગાવી લો. ખલાસ થતાં ફરી મળશે નહિ.

એન. એમ. ઠક્કરની કંપની

બુકસેલર્સ, પબ્લીશર્સ

:

૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ

સાચી પણ અદ્ભુત વાતો

▷ લેખક : છોટાલાલ માનસિંગ ઠાંગદાર ◁

: ૧ :

નોખિયો અને સર્પ

સુસાદર વેપારી તરીકે મને કેટલીક સાચી પણ વિચિત્ર વાતો અને બનાવો વિષે જાણવાનું મળ્યું છે. જે માણસોની સમ્માર્થ વિષે લેણ માત્ર પણ શંકા ન કરી શકાય તેવાઓની પાસેથી મેં કેટલીક વાતો એકઠાં નથી સાંભળી છે. હું પણ આમાંની કેટલીક ખરેખર ન માની શકાય પણ સાચી વાતોનો નજરે જોનાર સાક્ષી હતો.

મેં આ વાત સેંકડો વ્યક્તિઓને કહી છે પણ તેમાંના એક પણ જણે તે વાત સાચી માની નથી. કેટલાકે તો તે વાતને હસી કાઢી હતી તો કેટલાકે મને જરા ઓછો દારૂ લેવાની લાલામણ કરી હતી. હું તેમને દોષપાત્ર ગણતો નથી કેમકે મેં મેં પોતે મારી નજરે આ વાત જોઈ ન હોત તો મેં પણ નોંધે માની હોત નહિ.

*

વીસ અમર પચીસ વર્ષ પહેલાં ઉનાળાની સાંજ હતી. અસલ ગરમી પડી રહી હતી. હું કડબોરમાં હતો. સાંજના ચાર વાગ્યા હતા ત્યારે હું તથા મારો એક મિત્ર એક જોયા ઝાંકની મોટી ડાળી પર બેઠા હતા. પાકી કેરી ચૂસતાં ચૂસતાં અમે અમારા મિત્રના તાંજેતરમાં થનારા લગ્નની ચર્ચા કરતા હતા. અમારી ડાળી બાજુએ આવી રહેલ શિવમંદિરનું ગોપુરમ સૂર્યના પ્રકાશમાં ચળકાટ મારી રહ્યું હતું અને મંદિરનું તળાવ શાંત અને મોજા વિનાનું હતું. રસથી ખરડાગેલ અમારા હાથને પાંદડા વતી સાફ કરી અમે સિગરેટ સળગાવીને ઊંડા સંતોષથી ધુમાડા કાઢવા લાગ્યા. આમ થોડી મિનિટો પીતી ગઈ.

અચાનક મારા મિત્ર કિટુની આંખો લપ્પી વિશ્કારિત થઈ અને તે બેઠો હતો ત્યાં અક્કડ થઈ ગયો. હું તેને તેમ થવાનું કારણ પૂછું ત્યાર પહેલાં તો તેણે જે ઝાડ પર અમે બેઠા હતા ત્યાં નીચે ધૂળતી આંગળી વડે નિશાની કરી. મેં ત્યાં નજર નાખી. અને જે મેં જોયું-તેથી હું પહેલાં તો ડહાંઈ ગયો. ઝાડના

થડ પાસે મોટા રાફડાની નજીક એક મોટાં સર્પ મૂંચળું વળીને પક્રો હતો. થોડે દૂર સર્પની બન્ને બાજુએ બે નોખિયા બેઠા હતા.

*

ધીમે ધીમે આ દશ્ય થાળે પડી જતાં, અમારો લપ્પ શાંત થયો અને અમે મટકું માર્યા વિના આ અપૂર્વ દશ્ય જોવા લાગ્યા. ઠાઈ પણ સમયે એક જ નોખિયો એક સર્પ માટે પૂરતો છે, પરંતુ એક સાથે બે નોખિયા સર્પની વિસ્તાર પામેલી ફેણ ધીમે ધીમે ચાલતી હતી અને તેની ચક્રચકિત નજરમાં મૃત્યુના ઓળા હતા. તેમની નાકની ઘંડીથી માંડીને તેમની પૂંછડીના છેડા સુધી વિશ્વાસ ધરાવતા નોખિયાઓ સર્પની પ્રત્યેક દિલચાલની ચોક્કસ રાખતા ત્યાં બેઠા હતા. અમે જાણતા હતા કે નાસવાનો એક જ યત્ન કરતાં સર્પના સેંકડો ટુકડાઓ થઈ જશે. પણ સર્પ જરા પણ હલ્થો-ચલ્થો નહિ. પહેલાં કોણ આક્રમણ કરે છે તે જ પ્રશ્ન હતો. દેખીતી રીતે જ સર્પ પહેલું પગલું ભરતાં ડરતો હતો. નોખિયાને પણ કંઈ પડી નહોતી. એક કલાકથી વધારે સમય પીતી ગયો પણ કોઈએ યુદ્ધની નિશાની દાખવી નહિ. અમારી અધીરાઈ વધતી જતી હતી.

*

અચાનક સર્પની જમણી બાજુનો નોખિયો દેખાતો બંધ થયો. જણે અગાઉથી નક્કી કર્યું હોય તેમ ડાળી બાજુના નોખિયાએ પોતાનું સ્થાન મધ્યમાં લીધું. સર્પે હવે પોતાનું સમગ્ર ધ્યાન તેના આ શત્રુ પ્રત્યે આપ્યું, પરંતુ તેણે લડવાનો કે નાસી જવાનો જરા પણ પ્રયત્ન કર્યો નહિ તે જોઈ અમે કંટાળ્યા. હું તથા મારો મિત્ર પૂરેપૂર્ણ ચાક્યા હતા. પરંતુ અમે ન્યાં હતા ત્યાં બેસી રહ્યા સિવાય અમારાથી બીજું થઈ શકે તેમ નહોતું. નીચે જોતરતું તે મૃત્યુને ચોક્કસ આમંત્રણ આપવા જેવું હતું. કંઈક અનવાની આશાથી રાહ જોઈને અમે ત્યાં શાંતિથી બેઠા. અને જરૂર કંઈક બન્યું !

અમે હજી તો દશ મિનિટ રાહ જોઈ નહિ ત્યાં તો અમને અપૂર્વ દશ્ય જોવાનો લાગ મગ્ગો. બહુ જ યોગ્ય કુદરતશાસ્ત્રીઓએ આવું દશ્ય જોયું હશે.

સામાન્ય નોખિયા કરતાં કદમાં ઘણું નાનો તથા દેખાવમાં વધારે ઝાળ અને અસ્ત પામતા સર્પના રંગો નોખિયો બીજા નોખિયા પર બેસીને ખચર ન પડે તેવા સ્થળથી આવી ચઢે.

મારા મિત્ર કિટુ બોલ્યો: 'નોખિયાનો રાજા હવે મળ્યો નેઈ હોય!'

હું ખરું કહું છું કે તેમાં કંઈ મળ્યું નહોતી. યુદ્ધનો દેખાવ પણ ન થયો. બીજા નોખિયા પર સ્થાવર યથેશ નોખિયાનો રાજા સર્પ પાસે લાયક રીતે જઈ પહોંચ્યો.

નોખિયાના રાજાને નેતાંજ સર્પ તો સધી યજ્ઞને પાકો હતો! નોખિયો અચેતન તથા ગતિ વિહીન સર્પ પર કૂચો અને તેના હુકડેહુકડા કરી નાખ્યા. નોખિયાનો રાજા આ બધું આનંદ તથા મગ્નગીથી જોઈ રહ્યો હતો.

દુઃખમાં સમડતા, ચામડી ઊખડી ગયેલ અને લોહી વહેતા સર્પનું દશ્ય અમારાથી નેવાય તેમ નહોતું. એક વખતના રાધસી સર્પના માવાને ત્યાં છોડી દઈ નોખિયો તથા તેનો રાજા નજરમાંથી અદશ્ય થઈ ગયા.

: ૨ :

મારે સાડી નથી જોઈતી

નિસાસો લાંબો અને શોકથી ભરપૂર હતો. ખાસ કરીને કાઈ અગત્ય સ્થળથી આવતા આ અવાજમાં કેઈક ગહન તથા જગતનું ન હોય તેવું લાગતું હતું.

'ખેટા મારા પૈસા અહીં મૂકીને અમે બીજા ક્યાં

જઈએ? અમે બીજા ક્યાં જઈ શકીએ? હું આ આ પેટીનું ખાન રાખું છું' ભારે મારી પત્ની લે બીજી પેટીનું ખાન રાખે છે.'

યુવાન વહુને આ શબ્દો સાંભળતાં પરસેરે વળા ગયો. ઝોરકાની બહાર નીકળતાં તેને અત્યંત કમકર્માં આવી ગયાં. તેનો શ્વાસ જલદીથી ચાલુ લાગ્યો. કેમકે એણે જે અવાજ સાંભળ્યો તે છે મનુષ્યનો અવાજ નહોતો. તે પૃથ્વી પર જટકા આત્માનો વિષાદઘોષો અવાજ હતો. વર્ષો પહેલાં મૃત્યુ પામેલ મનુષ્યનો તે અવાજ હતો.

*

ક્યાકા પછી પોતાની બીધેલ પત્ની પાસેથી અધિકૃત જરિયા જતાંત સુદરેસમ આરામ ખુરશી લાંબો થઈને સાંભળતો હતો ત્યારે તે ખૂબ હસી પડે.

ફરીથી હસતાં તેણે કહ્યું: 'તે જ કારણસર તે તને તે નાલાયક ઝોરકામાં પગ મૂકવા સામે ચેતવણ આપી છે. કમળા! આપણે તે ત્રાસ મલાવી લીધેલ છૂટકા છે. આપણે તેમને કંપકો આપી ચક્રતા નહીં.

પત્નીએ વચ્ચે જ કહ્યું: 'તમે મને કહ્યું કાળી ખાળુની પેટીમાં સાડીઓ અને બીજાં કંઈ પુણ્ય પૂર્ણ છે એટલે મને તે જોવાની ઇચ્છા થઈ હું લંકણું ઉઘાડવા જાતી હતી ત્યાં તો—' બાંધે સ્મરણ થઈ આવતાં તે અટકી ગઈ.

સુદરેસમે પૂરું કહ્યું: 'ત્યાં મારા પિતાના અગર પેટીને અડવા સામે તને ચેતવણી આપી.'

ચકિત યથેલ પત્નીએ કહ્યું: 'તમારા પિતા'

અનેક રોગની એક જ દવા જીવનધારા

કાલેરા, સંઘ્રહણી, શરદી, હાથ, પગ, માથું તથા જનનનો દુઃખાવો, પાણીવિકાર, સંધિવા, અચક્ષિ, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દ્વાત-દાહમાં કળતર, ઝેરી ડાંગ, પ્રદર, પ્રમેહ, મોઢાની કુર્ચ, પેટની ચૂંક, શૂળ, પેટ-પેહુનો દુઃખાવો, અમુચ્ચ, દરેક જાતના તાવ, લા પડવો, લોહી નીકળતું કન્યાદિ અનેક જાતનાં દરોમાં તેમજ રેલ્વે, રટીમર વા મોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપચોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિંમત મોટી બાટલી રૂ. ૧૦૦, વચલી બાટલી રૂ. ૧૦ અને નાની બાટલી રૂ. ૧૦૦ પો. બુલ્ડ. દરેક ડોકલે વેચાય છે.

રજીસ્ટર્ડ ટ્રેડમાર્ક 'જેનસ' નંબર ૩૦૨

જે. એન. શેઠના-નડીઆદ

પતિએ કહ્યું: 'હા, મને જોળે લીધેલ હતો તે પિતા.'

'આ જરા વિચિત્ર છે કે પ્રેતાત્માઓ—'

*

પતિએ કબૂલ કર્યું: 'કમળા, તું ધારે છે તે ફરતાં વધારે વિચિત્ર છે. હું તને આખી વાત કહું છું. તે માનતા મન અચકાય તેવી છે, પણ તે સંપૂર્ણ ખાત્રી છે. હું જાણું છું કેમકે હું તેમની સાથે રહ્યો છું. જ્યારે તેઓ જીવતા હતા ત્યારે તેઓ ખૂબ જ રાખીચૂસ હતા. અને જે પેટીમાં તેમના પૈસા, ઝીંખીના તથા કપડાં હજુ એમ ને એમ છે ત્યાં તેમના જીવ લખ્યા કરે છે તે કમનસીબ છે.

તેણે સંશયાત્મક સાધનો વડે પૈસા ભેગા કરીને ૧ પેટીમાં ભરી રાખ્યા હતા.

શ્રીમંત અને સંતાનહીન હોવાથી તે યુગલે મને થોડે ભેસાડવાનો નિર્ણય કર્યો. મારા માતપિતા ખૂબ ગરીબ હોવાથી તેઓએ તે કબૂલ કર્યું. તે ખતે મારી ઉમર તેર વર્ષની હતી. પરંતુ હું જોઈ રહ્યો કે મારા નવા માતપિતા વિચિત્ર તથા કંજુસ તા. હું તિરૂપથી ખાતે પહેલવહેલાં તેમની સાથે જોઈ રહ્યો ત્યારે મારું જીવન અત્યંત દુઃખી હતું. મારા પિતા કોઈ દિવસ મને શુદ્ધાચ ચઢી લેવા એક સો પચ્ચ આપતા નહિ. પતંગ લેવા મારી માતાએ ને એક પૈસો આપ્યો ત્યારે તે તેની સાથે ખૂબ પ્રકાશ હતા તે મને યાદ છે. આ અર્થને તેણે નકામું થા ઉડાઉ ગણ્યું હતું. હું મારા માતપિતા પાસે રૂબરૂ પાછો આવ્યો અને એક જ વખત

તિરૂપથી ખાતે ગયો હતો. તેની પત્ની નવી સાડી પહેરે તે પણ તેનાથી ટૂંકી ચકાવું નહોતું. હું જાણું છું સાં સુધી તેણે કદી બિખારીને એક પાઈ પણ આપી ન હોતી. તે મોંઘા પગ ત્યારે મારી ઉમર તે વખતે ત્રેસ વર્ષની થઈ હતી. મેં ડોક્ટરને બોલાવવા દયાથી કહ્યું: 'પણ તેણે જરા પણ નમતું આપ્યું નહિ. તેણે ટીકા કરી 'આ વળી ખીલું નકામું' અર્થ. ને મારું મૃત્યુ નિર્માણ થયું હશે તો ડોક્ટરે મને નવું જીવન આપી શકવાના નથી.' તેણે મને ઉલ્લી શીખામણ એ આપી કે 'મારી અંતેષિ કિયામાં જરૂર કરતાં એક પાઈ પણ વધારે ખર્ચ કરતો નહિ.'

*

તેના પછી દશ મહિને માતા મૃત્યુ પામી. તે પણ કંજુસ હતી પણ પતિ જીવતી નહિ. અરે, કમળા તેની સાડીમાં ધીમગીતો આરોવારે નહોતો. મૂળ સાડી કઈ તે જ જોળાખતું સુરેલ હતું!

૧૯૨૮ માં તેના મૃત્યુ પછી મેં પેટીજોત કરકંબડી ફેરવી નાખી. હજુ તે બંનેના જીવ પેટીમાં રહ્યા છે અને તેની પાસે આવતા કાઠને પણ તે જીટકાવે છે. તેણે હસીને કહ્યું: 'હું તેમનો જોળે ભેસાડેલ પુત્ર તથા કાપડેસર વારસ છું તે તો તું જાણે છે.' કમળાએ નિસાસો નાખતાં કહ્યું: 'જરા વિચિત્ર તો છે.'

'માન કે ન માન પણ તે સાચું છે. અને તારે સાડી જોઈતી હોય—'

'તે પેટીમાંથી એક પણ સાડીને આંગળી લગાડવા કરતાં હું નમ રહેવાનું વધારે પસંદ કરીશ.'

મુબઈ

અમ્યજિને યતાં જાડા, ભેલી, લાવ, કમિને ભવદ્વ, છુક ખાવાથી પેટનું મોઢું થયું, દાષપત્ર અળી જવા, ફરતની કબજાબાત, ધાવણ કે કુધનું પાયન ન થયું વિગેરે અનેક દરદે મટાડી અખૂદ કોવત આપનારી અમૃત દુલ્લબ ઔષધિ.

કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી

વાપરો

[૨૪૨૨૮૬]

દર્દથી દખ્ખાતાં હજારો આગકે આરોગ્ય આનંદ અને નવચેતન પામ્યાં છે.

કો. હાથી એકના આના ખાર (વી. પી. પો. નં. ૬)

વૈદ્ય નયનીધરાય હરજીવનદાસ મહેતા

કે. કાઠીયાવાડી બાલામૃત સોગડી કીપો—આંબાચાક—ભાવનગર

મુબઈમાં મળવાનું કેકાલું-કેરાકલ્યાણ મસાલા ડીપો, ૧ લી મુતારગલીના નકિ-મુબઈ નં. ૪.

અમારાં નવાં જ પ્રકારનો

૧. મહાદેવભાઈ દ્વિરંગી મુખપૃષ્ઠ [પાનાં રચક પાંકું પૂરું] રૂ. ૨-૮-૦

પૂર્ણ પચીસ વરસ સુધી ગાંધીજીના યુવ, યિવ્ય, વજા અને મંત્રીનું ચતુર્વિધ સ્થાન યોજાવીને આખરે એમનામાં જ આત્મસાક્ષાત્કાર પામી જનાર શુભચિત્તા સુપુત્ર રવ. શ્રી મહાદેવ દેસાઈની શ્રુતચાષા દ્વારા એમના સાધનાત્મક જીવનના સાંત પ્રમસંતું વાંચનારને દર્શન કરાવતું પુસ્તક.

૨. ચમનલાલ વૈષ્ણવના પત્રો બીજી આવૃત્તિ રૂ. ૨-૦-૦

આ પત્રોમાંથી વિચારપૂર્વક જીવન પસંદ કરનાર તરફથી તેમજ બીજાને પણ મલ્લો મોખ મળી શકે તેમ છે. મને તો તેમાંથી વિચારવા અને જોષ લેવા માટે ઠીકઠીક સામગ્રી મળી છે... આ પત્રોમાંના કેટલાંક તો ગુજરાતી સાહિત્યમાં રીધાંધુષ્ય પ્રાપ્ત કર્યો એવી મારી આપા છે.

—કિશોરલાલ ઘ. મશરૂવાળા

૩. ચિરંતન નારી (સિયારામશરણ ગુપ્ત) રૂ. ૩-૦-૦

આ કથાની વાણીના બોલ : બતાવત કે નખરાખોરી, ચાલણી કે કુચિત્રપ્રયુક્તિ કરી ચકતા નથી. એને પાખંડવેશી કલાનો આશ્રય લેવા પડતો નથી. એને રોનક જમાવવા આડકથાઓનાં ડાળાં, ડાંખણાં આજળ કરવાં પડતાં નથી. આત્માને જોલતો સાંકળવો હોય તો હિંદીમાં સિયારામ-શરણજીની વાણી વાંચવી.

—જવેરજી મેઘાણી

૪. દુર્ભિક્ષ (કાન્તિલાલ શાહ) રૂ. ૩-૪-૦

બંધાણના પ્રથમ પંક્તિના કલાકારોએ સ્વયંપદના અને જીવનમાહિતી ઉપરથી લખેલી આ વાર્તાઓ 'રૂઝના બંધાણના દુષ્કાળને વાંચનારની આંખ આજળ મુલિમંત કરે છે. આ વાર્તાઓના વાંચન નાર પોતે જ બૂખ અને રોગ, પૂર અને પ્રલયનાં દરથો નજરે જોતો હોય એમ અનુસંધવે. પુસ્તાકનાં પાત્રોમાંથી નીતરતી કઠણા એની આંખ છોની બનાવશે અને વેદના દિલને દહાડશે.

૫. ધરતીને મથાળે (અમૃત. મૂળશંકર મો. ભટ્ટ) રૂ. ૩-૦-૦

એક પણ જન ગુમાળ્યા સિવાય દિવસો અને મહિનાઓ સુધી બરફનાં તરવાં મેલનો ઉપર રહી રશિયાના વિમાનવીરો અને વૈજ્ઞાનિકોએ કેવાં સાહસો અને જોખમો ખેળીને નવી શોધખોળો કરી એના સંકળ પ્રવાસતું બધા 'સાહસિકોની સૃષ્ટિ' 'સામરસમ્રાટ' 'પાતાળપ્રવેશ' અને 'મહાન મુસાફરો'ના સંકળ આવેખકે અહીં કીટાયું છે.

૬. એકાન્તના સામ્રાજ્યમાં (એડમિરલ બાયડ) રૂ. ૩-૪-૦

એકથો! કૃત એકથો! દક્ષિણધ્રુવમાં નાખી નજર ન પડે એ ત્યાં સુધી બરફનાં મેલનોમાં બરફનું ઘર બનાવીને પાંચ મહિના વસવાટ કરી યોતને બતલેથી પાછો આવનાર એકલ પ્રવાસી એડમિરલ બાયડ પોતે જ પોતાની સાહસકથા અહીં રજૂ કરે છે.

૭. લોહાના ચણા (મૂળ લેખક : ઈવાન ટર્કોનેવ) રૂ. ૪-૮-૦

રશિયન સાહિત્ય સાથે સંપર્ક કરાવનારાઓમાં ટોલ્સ્ટોયના સમાકાલીન અને એના જેવા જ સમર્થ લેખક ઈવાન ટર્કોનેવના નામથી ભાષ્યે જ કોઈ અનુભુ હશે. એમની સર્વોત્કૃષ્ટ કૃતિ 'વર્જિન સોઈલ'નું આ સંક્ષિપ્ત બાષાંતર હિંદીની આજની રિયલિટી કાન્તિ પહેલાંના રશિયન સમાજ સાથે કેટલું બહુ સામ્ય છે તેનો અરજો ખ્યાલ આપી જાય છે.

૮. હરતાં-ફરતાં હાડપિંજરો વચ્ચે (કાન્તિલાલ શાહ) (છપાય છે)

એડમિરલના દુષ્કાળને આવેખતી જીવતાં હાડપિંજરોની એથેલી-સાંસળેલી અને કલ્પનાના રંગ વિનાની સીધીસાદી પ્રવાસકથા લેખક પોતાના જીમણરતાં દ્વારા અહીં રજૂ કરે છે.

સંસ્કાર સાહિત્ય મંદિર : આવનગર (કાઠિયાવાડ)



લેખક
મયૂર

દેવ અને દાનવ

પણ તો ય એ તો દાનવો. એમનાં બળનો કાંઈ પાર નહિ. ગમે તે થાય પણ દીધી વાત ન મૂકે. મોટી મોટી લડાઈઓ હારી ગયા હતા તો એ એમણે મેદાન કોઈ દિવસ છોડ્યું ન હતું. તે આટલા અમથા એરથી બી જવાના હતા? એમણે તો ખેંચવાતું ચર જ રાખ્યું. મંદરાચળ ફરતો જ રહ્યો, ફરર ફર ફરર ફર.

દેવોમાં એટલું બધું ભેર ન મળે. એમની કાયા તો નરમ ગાભલા જેવી. અને ભેર પણ કાંઈ થોડું વાપરવાતું હતું? આવડો મોટો મંદરાચળ ફેરવવાનો હતો. દેવો લોથ થઈ ગયા. એમને એમ થયું કે આમાં કાંઈ વળવાતું નથી. અમૃતનો તો હજુ પત્તો નથી. અમૃત નીકળશે કેમ એની ગાણ કોને ખબર છે? આ માથા-ટ જ નકામી છે. એમણે તો મંથનનો વિચાર કે માંડી વાળ્યો અને વાસુકિતું પૂછડું ઢીકું ફૂંકી દીધું.

લગવાન દેવોના મનની વાત કળી ગયા. એમને થયું કે આ તો કર્યું કાર્યું ધૂળ મેળવશે. પા રીતે અડધે રસ્તે મંથન છોડી દેવાય એ એમને રુચતું ન હતું. એમણે દેવોને પડકાર્યા: હં મારો બાપો! ખેંચ્યે રાખો. હમણું અમૃત લેકળશે. હવે ઝાઝી વાર નથી.'

દેવોને બીજે રસ્તો ન હતો, મંકોડે મંકોડા કા થઈ ગયા હતા, તોય ચરમના માર્યા વિચારે અડધે રસ્તે હતા. મંદરાચળ ફર્યા કરતો તો. ફરર ફર ફરર ફર.

મંથન તો બરાબરતું મંકોડું. પર્વત પરનાં ઝાડપાન એકબીજા સાથે અથડાવા ગયાં. ઝાડની ડાળીઓ એકબીજી સાથે ઘસાયા. માંથી તણખા બરે થોડી વારમાં તો ડુંગર પર દબ લાગ્યો. ચારે તરફ ભડકે ભડકા બિંબા ગયા. એ દાવાનળમાં ઝાડપાન બધું બળવા

લાગ્યું. ડુંગર ઉપર ધાતુની જે ખાણો હતી તે ઓગળવા લાગી. બધી વસ્તુનો રસ થઈ યઈને સમુદ્રમાં ઢોળાવા લાગ્યો. વનસ્પતિ કાંઈ થોડી હતી? ભતભતની અને ભાતભાતની વનસ્પતિ હતી. ઔષધિનો કાંઈ પાર ન હતો. ધાતુઓ પણ તરેહતરેહની હતી. એ બધો રસ એક થઈને સમુદ્રમાં રેલાયો. સમુદ્રના પાણીમાં ફેરફાર થવા લાગ્યો અને થોડી વારમાં તો પાણી હતું તે બધું દૂધ બની ગયું.

મંથન તો ચાલુ જ હતું. રવેયો ધૂમી રહ્યો હતો. ફરર ફર ફરર ફર. દૂધ વલોવાઈ રહ્યું હતું. થોડી વારે દૂધમાંથી ઘી નીકળ્યું.

દેવો ઉત્સાહમાં આવી ગયા. એમણે જોર-જોરથી ખેંચવાતું ચર ફરી દીધું. સમુદ્રનાં મોજાં ભાથે ભાથે ઠેક આકાશ સુધી બિડવા લાગ્યાં. એના શીલુના ફોદા ચારે દિશાએ ફેલાઈ ગયા.

અને પછી થોડી વારે તો એ શીલુના ફોદામાંથી લાખ લાખ શીતળ કિરણોવાળો, બિજળો બિજળો બડાંગ જેવો અને હસક્રમતો ચંદ્ર બહાર નીકળ્યો. એના રૂપનો કાંઈ પાર નહિ. મળતું શીતળ શીતળ વદન, દીઠે આંખને ટાંક વળે એવું અને રૂપમાં કોઈને ભેટો નહિ.

ચંદ્રમાએ તો બહાર નીકળી આમ ભેયું ને તેમ ભેયું. એક તરફ રૂડારૂપાળા દેવો હતા. બીજી તરફ ગિડામણા મોટાવાળા દાનવો હતા. એવા બૂંડા મોંવાળા દાનવો તે કોને ગમે? ચંદ્ર તો દેવો તરફ વળી ગયો અને દેવોમાં ભળી ગયો.

મંથન તો ચાલુ જ હતું. રવેયો ફરતો હતો. ફરર ફર ફરર ફર.

થોડી વાર થઈ ને સમુદ્રમાંથી એક કમળ-ફૂલ પ્રગટ્યું કમળફૂલમાં લક્ષ્મીજી ગિરાજેલાં.

કમળની પાંખડી જેવાં ગોરાં ગોરાં. હરે ત્યાં મોતીયાં વેરાય ને ચાલે ત્યાં કુકુમનાં પગલાં પડે. કુકુમને પગલે લક્ષ્મીજી ધરતી ઉપર પધાર્યાં અને પોતાને યોગ્ય સ્થાનની શોધમાં પડ્યાં. દેવો અને દાનવો ઘડીલરાધાલી ગયા. બધા લક્ષ્મીજી સામું જોઈ રહ્યા. સહુના મનમાં એમ કે એ આપણને મળે તો કેવું સારું.

લક્ષ્મીજી તો આગળ ચાલતા જાય અને બધાને ફરીફરીને જોતા જાય. ફરતા ફરતા નારાયણ જિભા હતા ત્યાં જઈ ચડ્યા. ત્યાં એમનાં પગલાં સ્થિર થયાં એમની આંખો હસી જડી. એમને જે જોઈતું હતું તે મળી ગયું. એ તો નારાયણને પડખે જઈ જિભા અને એમના થઈ રહ્યા.

થયું. લક્ષ્મીજી તો નારાયણને જઈ વર્ષા. દેવો અને દાનવોનું એમાં કાંઈ વળ્યું નહિ. એમણે ફરીથી મંથન શરૂ કર્યું.

શોડી વારે સમાન નેત્રોવાળી અને કમળ સરખા રૂપવાળી વારુણી ઉત્પત્ત થઈ. એના જીછળતા પ્રીણ અને મજાનો રંગ જોઈ દાનવોને થયું કે આ જ અમૃત છે. દાનવોએ લગવાને કહ્યું, 'એ અમને આપી દો.'

લગવાને તો બહુતા જ હતા કે એ કાંઈ અમૃત નથી. એ તો મદિરા છે. ભલેને અમુરો લઈ જાય. એ પીશે એટલે તો એમને નશો ચડશે. નશો ચડશે એટલે તો ભાન ભૂલશે. એથી તો દેવોને જ લાલ થયો. લગવાને કહ્યું, 'ભલે તમે રાખો.'

દાનવોએ હોંશમાં ને હોંશમાં મદિરા પીધી. તેઓ ખરેખર રંગમાં આવી ગયાં એમને થયું કે મહેનત તો દેવોએ પણ સાથેસાથ કરી હતી અને અમૃત તો આપણને એકલાને જ મળ્યું. એટલે એ તો બહાઈ મારતા હતા.

નારાયણને થયું કે દાનવોનો ભ્રમ ભાંગવો જોઈશે. નહિતર તેઓ કદાચ મંથનનું કામ

અધુરું મૂકીને ચાલ્યા જશે. એટલે તેમણે હસતા હસતા કહ્યું: 'તમે અમૃત પીધું છે એમ માનતા હો તો ખાંડ ખાઓ છો. અમૃત કાંઈ રેડું નથી પડ્યું કે એમ વાતવાતમાં મળી જાય. અમૃત મેળવતાં તો હજી આંખો ઓઠે જશે. તમે પીધી તે તો મદિરા હતી. દાનવોનો ભ્રમ ભાંગી ગયો. દેવોને થતું હતું કે આ તો દાનવો જ અમૃત ઉપાડી ગયા. એને પણ છત્ત હેઠો બેઠો અને મંથન પાણું ચા થયું. મંદરાચળ ફરવા લાગ્યો. ફરર ફર ફરર ફર પછી તો સમુદ્રમાંથી ઉચ્ચેશવા નામનો ઘોડો નીકળ્યો. ઘોળો ઘોળો બાસ્તા જેવો અને રૂપાળો રૂપાળો.'

ઈદ્ર કહે: 'એ ઘોડો મારો.'

દાનવો કહે: 'ભલે એ ઘોડો ઈદ્રનો. અમારો ઘોડાની કાંઈ અચરજ નથી. અમારે તો અમૃત જોઈએ છે.'

ઉચ્ચેશવા ઈદ્રે રાખી લીધો.

પછી કૌસ્તુભમણી નીકળ્યો.

નારાયણ કહે: 'એ તો મને જ આપી દો.'

દેવો કહે: હા, એ તો નારાયણને જ આપી દો. એમને એ સારો લાગશે.'

દાનવો કહે: 'ભલે અમને વાંધો નથી.'

કૌસ્તુભમણી નારાયણે રાખી લીધો.

પછી કલ્પવૃક્ષ નીકળ્યું.

દેવો કહે: 'એ તો અમે લઈ જઈશું. લઈ જઈને સ્વર્ગમાં રોપીશું. સ્વર્ગની સુંદરતામાં વધારો થશે.'

દાનવો કહે: 'ભલે તમે લઈ જાઓ. અમને એવા ઝાડવાની કાંઈ નગાઈ નથી.'

પછી કામધેનુ નીકળી.

ઋષિમુનિઓ દૂર જિભા જિભા મંથન જોઈ રહ્યા હતા. તેમણે કામધેનુ જોઈ, દોડતા દોડતા તેઓ આગળ આવ્યા: 'એ ગાય તો અમને જ આપી દો ચર્યાગને અંગે એ અમને કામ આવશે.'

દેવોએ કહ્યું: 'ભલે એ ગાય તમે રાખો.'
દાનવો-પણ સંમત થયા.

કામધેનુ ઋષિઓએ રાખી લીધી.

મંથન ચાલુ હતું. સમુદ્રમાંથી એક પછી એક નવનવી વસ્તુઓ નીકળી રહી હતી. એટલે જાનને પક્ષ પૂરા ઉત્સાહમાં આવી ગયા હતા. મંદરાચળ ભેરશોરથી ધૂમી રહ્યો હતો. ફરર ફરર ફરર ફર.

થોડીવારે ભગવાનના પોતાના અંશમાંથી જ પ્રગટ થયેલા ભગવાન ધનવંતરિ સમુદ્રમાંથી બહાર આવ્યા એમણે શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કર્યા હતા. એમના હાથમાં શ્વેત કમંડળ હતું. એ કમંડળમાં દેવો અને દાનવો જેને માટે સમુદ્ર વલોવી રહ્યા હતા તે અમૃત હતું.

દાનવોએ તે ભગવાન ધનવંતરિને ભોયા. એમના હાથમાંનું કમંડળ ભોયું. એ કમંડળમાંનું અમૃત ભોયું. અમૃત ભોઈને એમણે ઘોર ગર્જના કરી. 'બસ એ અમૃત તો અમારું છે.' એમ કહીને અમૃત ભરેલું કમંડળ તેમણે આંચકી લીધું.

દેવો હતાથ ધ્રુવ ગયા. એમનું કંઈ ચાહે તેમ ન હતું. રકમસ ચહેરો કરી તેઓ નારાયણ સાચું ભોઈ રહ્યાં. ગિચાશ ભણે કે કહેતા હતા કે મહેનત કરી કરીને મરી ગયા અને અમૃત તો દાનવોએ પકાવી લીધું.

ભગવાન એમના મનનો ભાવ સમજી ગયા એમણે ઈશારો કરી દેવોને સમજાવી દીધા 'ગભરાઓ છો શું કામ? ભલેને દાનવો અમૃતનું કમંડળ લઈ ગયા. લઈ લઈને ક્યાં જવાના હતા. આગળ તો હું છું ને. તમે તમારે મંથનનું કામ શરૂ રાખો.'

મંથન શરૂ રહ્યું. રવૈયો ફરી રહ્યો. ફરર ફર ફરર ફર.

ઐરાવત હાથી નીકળ્યો.

ઈંદ્ર કહે: 'એ તો મારો જ. એના ઉપર

અંગાડી મૂકીને હું જ સવારી કરીશ.'

દાનવો કહે: 'ભલે એ તારો.'

ઐરાવત ઈંદ્રને મળી ગયો.

મંથન કરવા એવું હવે કશું રહ્યું ન હતું. નારાયણે કહ્યું: 'હવે બસ કરી જાઓ. બસ કરી જાઓ.'

પણ લોભને કાંઈ થોભ હોય છે. નવી નવી વસ્તુઓ સમુદ્રમાંથી નીકળતી હતી. બધાને એમ થયું કે નારાયણ તો કદા કરે, આપણે ચલાવ્યે રાખો. હજી તો ટોણ બહુ કેવી કેવી નવાઈઓ અંદરથી નીકળશે!

પણ પછી તો કાલકૂટ નામનું મહા બયાનક જેર નીકળ્યું. એનો વેગ એટલો બધો હતો કે થોડીવારમાં તો એ ચારે તરફ પ્રસરી ગયું. એ જેર એટલું બધું કાતીક હતું કે ચારે તરફ બહુ આગ લાગી. બળું છું, બળું છું, થઈ રહ્યું. બધા નાસભાગ કરવા લાગી ગયા. દેવો નાઠા, ઋષિઓ નાઠા, દાનવો પણ એની ઝાળમાંથી ગળવા નાઠા. એ જેર છુરવવાની કોઈની તાકાદ ન હતી. એના વેગ સામે જિભા રહેવાની કોઈની શક્તિ ન હતી. બધાને એમ થયું કે હમણાં બગીને ભસ્મ થઈ જશું.

બ્રહ્માજી દૂર જિભા જિભા મંથન ભોઈ રહ્યા હતા. એમણે આ નાસભાગ દીડી. એમને થયું કે વળી આ ઉલ્કાપાત શું મચી ગયો! આ જેર એકાએક ક્યાંથી ફૂટી નીકળ્યું. પૃથ્વી પર એ પથરાઈ જશે તો મારી તો મહેનત ધૂળમાં મળશે. કેટલી મહેનત કરીને આ સૃષ્ટિની રચના કરી છે? અગધરી આ બધું બગીને ઢગલો થઈ જશે.

એ તો ખૂબ જ ગભરાઈ ગયા. હાંફાહાંફા શંકર પાસે દોડી ગયા. કહે: 'શંકર ભગવાન! આ તો કેપ થવા બેઠો. આ જેરનું હવે શું કરશું?' આણે તો કારમો પ્રલયકાળ આગળે આંદરી દીધો.'

શંકર કહે: 'તે એ એરને છોડવાની કોઈની તાકાદ નથી?'

બ્રહ્માજી કહે: 'જુઓને કોઈની તાકાદ છે? બધા ચારેતરફ નાસભાગ કરવા લાગી ગયા છે.'

શંકર કહે 'તો પછી કોઈને કરે તે હું કરીશ. એ એર હું પી જઈશ.'

લગવાન શંકરે પછી એ કાલકૂટ પીધું. એ તો મોટા ભોગંદર. એમને એવા એરની અસર શું થાય? અને અસર થાય પણ કેવી રીતે? એ એર એમણે પેટમાં થોડું જ ઉતારી દીધું હતું? એ તો એમણે કંઠમાં જ સાચવી રાખ્યું. એમના કંઠમાં એ એરથી એક કાળો ડાઘો પડ્યો. એટલું જ થયું. પણ એ કાળો ડાઘાથી તો એ વધારે રૂપાળા લાગ્યા. અને તે દિવસથી એમનું બીજું નામ નીલકંઠ પડ્યું.

આ પ્રમાણે લગવાન શંકરે હળાહળ એર પી જઈ જગતને વિનાશમાંથી બચાવી દીધું. દેવો, દાનવો, ઋષિઓ વગેરે ખુશ થઈ ગયા. બધા શંકરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

પણ પછી દેવો અને દાનવોને થયું કે હવે મંથન શરૂ રાખવામાં કાંઈ સાર નથી. મળી પાણું કાળકૂટ જેવું કાંઈ નીકળી પડશે તો ઉપાધિ થશે. એમણે મન વાજ્યું કે સમુદ્રના હૈયામાં જે કાંઈ સારું હતું એ તો આપણે કાઢી લીધું છે. હવે જે કાંઈ બાકી રહ્યું છે તે બધું ખરાબ જ છે. એ લલે સમુદ્ર સાચવી રાખે તો. દેવો અને દાનવોએ મંથન બંધ કર્યું.

મંથન તો બંધ થયું, પણ દેવોના નસીબે તો ધૂડની પાલી રાખ જ રહી. દેવોને અમૃત ભોઈતું હતું. એ માટે આ બધી દોડધામ કરી હતી અને અંતે અમૃત નીકળ્યું તે તો દાનવો ઉપાડી ગયા.

દયામળાં મોઢાં કરી દેવો દાનવો પાસે અમૃતમાં ભાગ માગવા ગયા. દાનવોં એમ ભાગ આપે એવા સુવાળા ખરા ને? એમણે તો

રોકડું પરખાવી દીધું: 'અમૃત કેવું ને વાત કેવી?'

દેવો કહે: 'અડધો અડધ ભાગની બોલી કરી હતી.'

દાનવો કહે: 'બીજી વસ્તુઓ નીકળી તે તો સુવાંગ પડાવી ગયા. હવે અમૃત અમે સુવાંગ રાખીશું.'

દેવો કહે: 'એવું તે કાંઈ હોય?'

દાનવો કહે: 'ત્યારે અમૃત જેવા અમૃત માં તે કાંઈ ભાગ આપે?'

દેવો કહે: 'પણ બોલી કરીને ફરી બલે એ કાંઈ ઠીક કહેવાય?'

દાનવો કહે: 'સાત વારે કીધું નહિ આપીએ, નહિ આપીએ, નહિ આપીએ. તાકાત હોય તો લઈ લો.'

દાનવોએ બંધો ચડાવી, આમે બળમાં પૂરા અને ઓછામાં પૂરું મદિરા પીધેલી. દેવો બાપડા શું કરી શકે? થાકીને ઠેં થઈ ગયા હતા. દીલાવીલા એક તરફ ઊભા રહ્યા.

પણ ત્યાં તો દાનવોમાં જ અંદર અંદર લાગી. એક કહે એ અમૃત માડું, બીજા કોઈનું નહિ. બીજો કહે એ અમૃત મારું, બીજા કોઈનું નહિ. એવી વંછીક મચી કે ન પૂછે વાત. ખરાખરાનું ધંમેસાણ મચી રહ્યું અંદર અંદર ઢેટલાય પક્ષ પડી ગયા. સહુ અમૃત માટે એચાએચી કરે. આમથી તેમ ને તેમથી આમ અમૃતનું કમંડળ અચડાય. ઘડીક આના હાથમાં તો ઘડીક તેના હાથમાં. મોઢે માંડના નય ત્યાં બીજો આંચકી નય. કમંડળ એક તરફ રહી નય ને બંધબધા શરૂ થાય.

દાનવો અંદર અંદર ગાખણ્યા, એટલે દેવોને પાછી આશા બંધાણી. એમને થયું કે આમ ને આમ દાનવો અંદર અંદર કપાઈ મરે તો કાથ મટે અને અમૃત પણ મળી નય એ તો ફર જીભા જીભા તાલ જોયા કરે.

નારાયણ પણ એક તરફ ઊભા ઊભા બધો તાલ જોયા કરતા હતા. પણ એમના મનમાં બીજા વિચાર ઘોળાતા હતા. એમને થતું હતું હતું કે અત્યારે તો દાનવો અમૃત માટે અંદર અંદર વહે છે પણ એથી કાંઈ બધાનો નાશ થયે એવું માનવાને કારણ નથી. લડી લડીને જેઓ બળિયા હશે તેઓ તો ઊભા રહેશે. એ કાંઈ અમૃત છોડવાના નથી. અને આ રીતે તો દેવોને અમૃત મળવાતું નથી. દેવોને અમૃત ન મળે અને એકલા દાનવો જ અમૃત લઈ લેતે તો તો બધાનું આવી બને. દેવોનો નાશ થાય, હુનિયાનો નાશ થાય અને એકલા દાનવો જ હુનિયામાં સર્વોપરિ થઈ પડે. એમની પાસેથી અમૃત ગમે તે હિસાબે પડાવી લેવું જ લોઈ એ. દેવો વિના અમૃત બીજા કોઈને ન આપી શકાય. એ માટે યુદ્ધિત કરવી પડશે.

વિચાર થયો એટલે એને અમલમાં મૂકતાં નારાયણને વાર કેટલી? એ તો નારાયણ. પલમાં ચાલ સો કરે. એમણે તરત જ મોહિની રૂપ ધર્યું. સોળ વરસની સુંદરી બની ગયા. લટક મટક ચાલતા એ તો દાનવોના બેડા તરફ ઊપડ્યા.

દાનવોએ દૂરથી મોહિનીને લોઈ. પગના આંતર ઝણકે છે ને દીમેળવાની ધૂધરીઓ રણકે છે. રૂપનાં તો બાલે કુંડાળા પડે છે. દાનવો એક તો મદિરા પી છડી ગયેલા, તેમાં આ સુંદરી સાગી મળી. સુરા અને સુંદરી પત્રી ચીતડું કચાંધી ઠેકાણે રહે. લડવાનું લડવાને ઠેકાણે રહ્યું. અમૃતની વાત બુલાઈ ગઈ. બધા મોહિનીને ઘેરી વળ્યા. ચારે તરફ ણસ એક મોહિનીને જ લાગી રહ્યા.

‘ધન ઘડી ધનભાગ્ય. અમારાં નસીબ કેવાં સારાં કે તમે અનાયાસે આવી મળ્યા સુંદરી.’ દાનવો મોહિનીની ખુશામત કરતા લાગી ગયા.

મોહિની હસી પડી. ફૂલોનો બાલે વર-

સાંઠ વરસ્યો. કહે: ‘તમે જાધા તો મોટા તપસ્વી છો. મારી જેવી વેશ્યાની ખુશામત કરો એ કાંઈ સારું કહેવાય?’

દાનવો કહે: ‘અમે તપેશરી તપ કરતા’તા તમને મેળવવા માટે જ સુંદરી. વેશ્યા કે સતીની અમારે ત્યાં બુદ્ધિ નથી. રૂપ હોય, રસ હોય, ગંધ હોય, ણસ અમારે તો એટલું જ લોઈએ.’

મોહિની કહે: ‘પણ હું તો તમને છેતરવા આવી છું. આજ સુધીમાં મેં ઘણાને છેતર્યા છે એટલે પહેલેથી જ વિચાર કરી લેજો. પછી પસ્તાશો એ કામ નહિ લાગે.’

એટલે તો દાનવોને મોહિનીમાં ખૂબ જ શ્રદ્ધા બેડી. કહે: ‘નહિ, નહિ, સુંદરી! તું કરીશ તે બધું અમારે કબૂલ છે. તું અમને છેતરે જ નહિ.’

મોહિની કહે: ‘તો હું કહું તમ કરવું પડશે.’

દાનવો ખરેખર મોહિનીમાં પરવશ બની ગયા હતા. કહે: ‘કબૂલ, કબૂલ.’

મોહિની કહે: ‘તો આ અમૃતનું કમંડળ મને આપી દો.’

દાનવો ચમક્યા. એકબીજાનાં મોઢાં સામું જોવા લાગ્યા. એમનાથી બોલાઈ જવાયું, ‘અમૃત?’

મોહિની કહે: ‘એ મને આપી દો.’

દાનવો કહે: ‘અમૃતનું કમંડળ કાંઈ આપી દેવાય?’

મોહિની કહે: ‘તમે એ નહિ વહેંચી શકો. અંદર અંદર લડયા જ કરશો ને કપાઈ મરશો. હું તમને વહેંચી આપીશ. કોઈને ઓછુંવતું નહિ, સહુને સરખું.’

દાનવો ઘડીક વિચારમાં પડી ગયા. પછી કહ્યું. ‘શરે કબૂલ છે.’

મોહિનીના હાથમાં અમૃતનું કમંડળ આવી ગયું: તોણે કહ્યું: ‘કેવા ઠાઠા! હવે

બીજી વાત. બધા એક હારમાં બેસી બેઠા.
‘દાનવો કાચાકમરા બની ગયા હતા. બધા
એક હારમાં બેસી ગયા.’

મોહિની તો અનેક પ્રકારના નખરાં કરતી
બંધ અને હુકમો છોડતી બંધ. બુઝો તકરાર
કરી બેસશે એ કામ નહિ આવે. હું કહું તેમ
કરવું પડશે.’

દાનવો કહે: ‘કબૂલ. કબૂલ.’

મોહિની કહે: ‘આ અમૃતમાંથી દેવોને
ભાગ આપવો પડશે.’

દાનવો એ સાંભળી ઊભા થઈ ગયા. એકી
સાથે બોલી ઊઠ્યા: ‘દેવોને તો નહિ જ દઈએ.’

• મોહિની છણકો કરી બોલી: ‘વળી પાછા
તોફાને ચડ્યા? દેવોને ન આપો એ કાંઈ
ચાલે. તમે તો કશ્યપ ઋષિના પુત્રો. બોલી
કરીને પછી ફરી બેઠા એ કાંઈ સારું કહેવાય.’

દાનવો જરા નરમ પડ્યા. ‘પણ પછી તો
દેવો જ બધું અમૃત પડાવી બંધ.’

મોહિની કહે: ‘ભાર છે દેવોના? ભાર
હાથમાંથી દેવો અમૃત લઈ બંધ એ વાતમાં
શું માલ છે. હું જ બધાને વહેંચી આપવાની.’

દાનવો કહે: ‘તો ભલે.’

મોહિની કહે: ‘તો ચાલો બધા હારબંધ
બેસી બેઠા. એક તરફ દેવોની હાર. બીજી
તરફ દાનવોની હાર.’

દેવો ખુશી ખુશી થઈ ગયા. દાનવો સંમત
થયા. બધા સામસામા હારબંધ ગોઠવાઈ ગયા.

પછી તો મોહિનીએ અમૃત વહેંચવાનું
શરૂ કર્યું.

એ અમૃત દેવોને આપે અને દાનવોને
મીઠી મીઠી વાતો કરી ખુશ રાખે.

‘ઝોહો આ તો બલિરાજ! એમના
બળને તો પાર જ નહિ. જગતમાં એમની
તોલે કોઈ ન આવે.’

‘આ તો જંબાસુર! લકષ્મી એને તો

કોઈ જ છતી શકે નહિ.’

‘આ બલના બળ પાસે તો ઇંદ્ર પર
સંતાઈ બંધ.’

‘આ પાકનો પ્રભાવ તો સલસલાને
મૂંઝવી દે.’

‘આ નસુચિને તો કોઈ મારી શકે નહિ
એ તો લીલે ન મરે, સૂકે ન મરે.’

‘દાનવોની કાંઈ વાત થાય? દુનિયામ
એમનો ભેટો જ ન મળે.’

એમ દાનવોની ખુશામત કરતી બંધ અને
આગળ વધતી બંધ.

દાનવો મોહિનીના હાવભાવમાં એના મીઠા
મીઠા વચનોમાં ભાન ભૂલી બેઠા. મોહિની તો
દેવોને જ અમૃત વહેંચવા લાગી.

એક રાહુ નામનો દાનવ હતો, દક્ષની
પુત્રી દત્તના પુત્ર વિપ્રચિત્તિનો એ પુત્ર. એની
માનું નામ સિદ્ધિકા એ બડો પક્ષો હતો
એને થયું કે આ દાનવો બધા ગદ્ગદમાં પડે
ગયા છે. મોહિનીના રૂપમાં અને તેના હાંવ
ભાવમાં લડુ બની ગયા છે. એ મોહિની હો
કે ગમે તે હો, એ બધું અમૃત દેવોને આપી
દેવાની છે. દાનવો તો એના રૂપથી અંબાઈ
ગયા છે. એ કોઈનું સાંભળવાના નથી. આપણે
પણ અહીં ને અહીં ઝુંગા ઝુંગા બેસી રહીશું
તો અમૃત વિતાવના રહી જવાના. એણે તો નહીં
કર્યું કે આપણે અમૃત તો મેળવવું જ.

વિચાર કર્યો એટલી જ વાર. એ તો માયા
નો બંધુનારો. તરત જ દેવનું રૂપ લઈ લીધું
અને છાનોમાનો દેવોની હારમાં પેસી ગયો.
સૂર્ય અને ચંદ્ર બેઠા હતા એમની વચ્ચે ગોઠ
વાઈ ગયો.

સૂર્ય ચંદ્ર ઘણા ઊંચાનીચા થાય પણ
એમનાથી કાંઈ બોલી શકાય નહિ. બોલવા બંધ
તો બાલુમાં બેઠેલા રાહુ ઠોંસાવે. આખી વાત
બહાર પડી બંધ અને દાનવો ચેતી બંધ. એ
તો ઝુંગા બેઠા રહ્યા.

મોહિની તો દાનવોને રમાડતી જાય અને દેવોને અમૃત પીરસતી જાય. વહેંચતી વહેંચતી એ તો સૂર્ય-ચંદ્ર પાસે આવી રાહુ વચ્ચે બેઠો છે એની એને કાંઈ ખબર નહિ. એણે તો અમૃત સૂર્યને આપ્યું. વચ્ચે બેઠેલા રાહુને આપ્યું અને ચંદ્રને પણ આપ્યું. રાહુ તો અમૃત પી ગયો.

પણ પછી તો સૂરજ-ચંદ્રે ચાકી ગાધી. 'વચમાં બેઠેલા કાંઈ દેવ નથી. એ તો દાનવ છે. દેવનું રૂપ લઈ વચમાં પેસી ગયો છે.'

મોહિનીરૂપમાં રહેલા ભગવાન તરત જ ચેતી ગયા. એમણે ચક્ર સ્પર્શન છોડ્યું. રાહુનું ડોકું ધડથી જુદું થઈ ગયું. પણ અમૃત પીધેલું એટલે એનું ડોકું અમર થઈ ગયું.

મોટા પર્વતના શિખર જેવડું એ દાનવનું બાથું ચક્રથી છેદાઈને આકાશે ઊડ્યું ચિચિ-ચારી પાડતું જાય અને આકાશે ઊડ્યું જાય. મોટેટો તો તરફડી તરફડીને નીચે પૃથ્વી ઉપર પડ્યું અને એ પડ્યું એટલે અનેક પર્વતો, પનો, વનનાં ઝાડો અને વનનાં વસનારાં પશુ-પક્ષીઓ તે નીચે ચગદાઈ ગયાં. ધરતી એક-સામટી ધૂણી બીડી.

સૂર્ય અને ચંદ્રે રાવ ખાપેલી એટલે રાહુને એમના ઉપર પૂરું વેર જ્યારે લાગ મળે ત્યારે ખંતેને ગળી જાય. પણ એટલું સારું કે એના ગળામાં કાણું હતું. રાહુ સૂરજ-ચંદ્રને ગળી જાય અને સૂરજ-ચંદ્ર એના ગળાના કાણામાંથી છટકી જાય. લોકો કહે છે કે રાહુ સૂરજ-ચંદ્રને ગળે છે ત્યારે અહણ થાય છે અને સૂરજ-ચંદ્ર ગળામાંથી બહાર નીકળી જાય છે ત્યારે અહણ મુકાય છે.

આમ મોહિનીએ દેવોને અમૃત પાઈ દીધું અને દાનવો ધર્મા રહ્યા. પછી તો મોહિનીએ પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ત્યારે જ દાનવોને ખબર પડી કે આ તો ભગવાને આપણને છેતર્યા.

નવું વાર્તા સાહિત્ય

★

વૃજરાણી	લે. રવ. ગ્રેમચંદ્ર	૩-૮
ગ્રેમ-પ્રતિજ્ઞા	"	૩-૮
ગ્રેમ અને પૂજા ભા. ૧-૨	લે. દર્શક	૫-૦
બહિષ્કાર	પલાશ	૩-૦
વિસર્જન	"	૨-૮
વિનાહમંદિર	નારાયણ બાણ	૩-૦
અજ્ઞાતા	ચુ. વ. શાહ	૧-૮
દુવડ બોલ્યું	નીરુ દેસાઈ	છપાય છે
પરિહાસ	સ્વ. નવલરામ ત્રિવેદી	"
અભિસારિકા	નવલકથા	"

★

ગુજરાતી સાહિત્યની બે અનોખી

ગ્રંથાવલિઓ

●

મૃદુલ અને યુગંધર્મ
વર્ષ બીજું વર્ષ ત્રીજું

●

વાર્ષિક લવાજમ

રૂ. ૮-૦-૦

●

આદર્શ પુસ્તક ભંડાર

ધનજીભાઈની ફેક્ટરી સામે

રાયખડ રોડ

અમદાવાદ

‘નેયો નહિ હોય સરમની પૂછડી! બે પહેરનો આવ્યો છે. લગ્નમાં તો રાગમાં બે જ છે પણ ક્યારનો ચોંટ્યો જ રહ્યો છે, ચોંટ્યો જ રહ્યો છે. અમારે તો જલ્દી નાનું-ધોનું નહિ જ હોય!’

‘તે તને કાચ ના પાડે છે! આખી નદી પડી છે. હું કાંઈ આડો થોડો જ બોલો છું!’

‘સાવ લાજ-શરમ વગરનો!’

અને એ લાજ-શરમ વગરનો એ બેબલે બેબલે પાણી ઉછાળી હીરને સમજાવી બોજવી નાખી.

‘હવે તો નાર્તા શરમ નહિ આવે ને!’ તે હસી પડ્યો.

‘પણ જરાક તો વિચાર રાખ. કડાને કાંઈ એકાં છીએ. કાંક નીકળશે તે...’

એટલું બોલતાં તો હીરની નજર નદીની બાજી બેબલ ઉપર ઝૂંબી રહેલી વડમાળાની વડા તરફ ગઈ. કહેવું એની નજર ત્યાં ચોંટી રહી અને ખીજ જ કહે એક કાળી ચીસ તેના ઝુબમાંથી નીકળી પડી; ‘આય મા.’

એ ચીસ સાંચે જ તે નદીના પાણીમાં ઢળી પડી.

‘શું થયું? શું થયું?’ દેશજ એકદમ તેની જગ્યાએથી હાજો. પાણીમાં લયનય ઢળી પડેલી હીરને તેણે જોયકા લીધી. વહેનની આંધે નદીના વેકરામાં સુરાડી પહેડી વતી પવન નાખવા લાગી ગયો.

થોડી વાર હીરની સાન ઠેકાણે આવી. તેણે આંખો ઉઘાડી. ફરીથી તેની નજર વણથેરી વડથા તરફ વળી. ત્યાંથી એ દૃષ્ટિ પાછી દેઝાણી અને તે દેશજના મોં સામું ભેઈ રહી.

‘એકાએક શું થઈ ગયું, હીર!’ દેશજ તેના વસિા પંપાળી રહ્યો.

‘પણ ઉપર તો બે.’

દેશજે વડમાળાના જૂથ તરફ નેચું. વડમાળાની ઢાળાઓ એક એક ઉપર ઢળતી હતી અને મઠી પક્ષીઓ કલેલેલ કરતાં હતી.

‘ત્યાં શું છે!’

‘બે તો ખરા.’

‘મને તો કાંઈ દેખાતું નથી.’

‘પણ મને કાંક દેખાતું.’

‘પણ ત્યાં તો કાંઈ નથી.’ દેશજ ફરીથી એક

મીણી નજર વડમાળાને પાંદડે પાંદડે ફેરવી.

‘ત્યાં કાંક બહુ હતું. પણ વડમાળા બધે બેબલની કાર ઉપર.’

‘હશે કાંક ગાવાળિયો. એમાં આવી રાક સાંધી!’

‘ત્યાં...ત્યાં...’ હીરની નજર હજી પણ ત્યાં જ ચોંટી હતી.

‘ત્યાં કાંઈ નથી, હીર.’

‘ત્યાં સાંધાનો બેબો હતો.’

‘સાંધાનો?’

‘કરચન પગીનો સાંધાનો. જીવાનભેષ, કિલમાં લથપથ, મોટા જલ્દી વારલા વાપ જેવો...’

‘પણ સાંધાનો કેવો? સાંધાનો તો પાંચ-સાત વરસથી નીકળી ગયો છે. એના તો પત્તો જ નથી. માણસો તો વાતો કરે છે કે એ તો મરી ગયો.’

‘મરી જ ગયો છે તો. તોય આજ જલ્દી મને એ દેખાજો. મોટા બધો...’

‘તને જમણા મઈ દરી.’

‘જમણા વળી કેરી? સગી આંખે નેયો ને કતરાઈ કતરાઈને આપણી સામું ભેતોતો. મૂંઝાવાળા વાળાને ઉઘામતોતો.’

‘પણ સાંધાનો જીવતો હોય તોય અહીં નોં આવી શકે. એણે તો ખૂન ક્યું છે. એની વાંસે તો પોલીસના સપાઈ કરે છે.’

‘હો’ દેશજ! મરેલા માણસ ભૂત ચામ ઈ સાચી વાત!’ ‘હીરે એકાએક પૂછ્યું.’

‘ભૂત!’ દેશજ ધાકી ગયો. એની નજર વણથેરી વનરાઈમાં આધરી વળી. ત્યાં કાંઈ જ ન હતું.

‘માણસની મનની મનમાં રહી ગઈ હોય તો કહે છે કે એ મરીને જૂન સરજે ને જીવતા માણસને કનડે. એ સાચી વાત!’

‘વાત તો સાચી છે. એમાં વળમાર તો થરે થરે છે. કાંક ને કાંક કારણ હોય હોય ને હોય જ. મરેલા માણસની સરમાં આવે.’

‘સારે સાંધાનો થે ભૂત થયો દરી ને!’

‘પણ તે સાચોસાચ સાંધાનો નેયેલો!’

‘સાંધાનો જ, ખીને કાંક નહિ. મોટા બધો મઈ ગયો છે, પણ એમ કાંઈ હું અણસાર બૂલી જઈ!’

‘ત્યારે તો...’ દેશજ આજળ બોલી યાચો નહિ.

‘તે હવે મને એ કનઆ કરી ને!’ હીરની શરીરમાં એક કંપારી વણકી.

દેશન ચુપ રહ્યો.

‘ભોગ લાગ્યા ત્યારે તો.’ હીરની આંખો તણવા લાગી.

‘પણ તને એ શું કામ હતું? એ તો કાઠની સાથે દરદાઓ હોય એને હતું. તે કાંઈ એનું શેકું જ બગાડ્યું છે!’

‘મારું સગપણ તો એની સાથે થયેલું ને!’

‘એટલે શું થઈ ગયું? તે કાંઈ એને આછો જ મારી નાખ્યો છે!’

‘એમ તો એ એના લખણે મુલો. ખૂન કરીને બાગી ગયો ને રખડી રખડીને મુલો.’

‘તે એમાં તારા શા ગમે!’

‘મારા બાપે પછી તારી હારે મારું સગપણ ક્યું ને?’

‘હીરની ઠેકાણે પાડવી તો નેવે જ ને?’ દેશન હસ્યો.

‘પણ હું એની સવેલી ખરી ને?’

‘સવેલી તો જીવતા માણસને હોય. મરી ગયેલાને વળી સવેલા શા?’

‘પણ તે ઈશ્ટિગિસ્તી કરીને આપણું ચોમકું બેસાડ્યું...’

‘હમણાં તો કહેલી’તી ને તારા બાપે ક્યું?’

‘એ તો મોટરાને નામે જ જશ ચકાવાય.’

‘જખરી છે.’ દેશને હીરના ગાલ ઉપર એક ટપલી મારી.

‘ઓય મા.’ હીર જાછળાને દેશનના ચરીર ઉપર જઈ પડી.

દેશને એને એ હાથમાં ઝાલી લીધી. ‘વળા શું થઈ ગયું?’

‘વળગાડ.’ હીર આંખો બંધ કરી દેશનના જોળામાં પડી રહી.

‘હું મંતર લખ્યું છું, હો.’ એણે હીરને એ હાથમાં લઈ કોંસી નાખી અને ગાલ ઉપર ચુમી લીધી.

હીરના ગાલ ઉપર લાલ ટચરો ફટી નીકળ્યા તો હસી પડી.

‘હવે તો વળગાડ દૂર થયો ને?’ દેશન ખુલ્લો હસ્યો.

‘વળગાડ એમ તે કેમ દૂર થયો? કાંઈ એક જો દિવસનો છે? જિંદગીભરતો ચોંટ્યો છે.’

‘તો મને મંતર લખ્યા ક્યાં નથી આવડતા!’

‘હું એ એ એ એ’ આથે આથેથી ‘કારવાડની રીડ બોલી.’

હીર દેશનના હાથમાંથી છૂટી થઈ ગઈ. ‘હાલો હવે કટકટ ધરભેળા થઈ જઈએ. કેટલું ઝોડું થયું છે!’

‘હું ક્યાં રસ્તો રોકીને બેઠો છું? વળગાડ તો તને થયો છે.’

‘થાય જ ને. વળગાડ વગર બહા કમ સોરવે!’

‘ત્યારે એલી સાડુળાની વાત? સાવ જ ઉપ-જલવી કાઢેલી ને?’

‘તારા સમ ઝોડું નો’તી બોલતી.’ હું તો એવી બી ગયેલી. પણ તું હતો એટલે ધરપંત રહી.’ એની નજર પાછી વડલા તરફ ગઈ.

દેશન કપડાં બદલાવવા લાગ્યો.

હીરની નજર વારે વારે વડલા તરફ વળતી હતી.

દેશન પડખોપડખ હતો, તો ય કાણ જાણે કાક એની સામે ડાળા કાઢતું હતું. એને વિચડાવતું હતું.

ઘેર પહોંચતાં મુખીમાં તો એણે કેટલીયે વાર પાછું ફરી ફરીને જોયું. એની સાથે સાથે જાણે કાક આશ્વ આશ્વતું હતું. એની પડખોપડખ જાણે કાકની પગલાં પડતાં હતાં.

હીરને એ ખંડામાં ગડી ગઈ.

: ૨ :

તે પછી તો સાડુળાનો પડખોયો કેટલીયે વાર હીરને દેખાયો. નહીને એકલ આરે, વડમાળાની ઘટા નીચે, રામજી મંદિર પાસેની નરકાળામાં, ઘર પછ-વાડેના વાડાની છાંડીએ, ઢોરની ગમાણ પાસે, વાડીએ જતા મોરગતી ગાળીમાં, એમ અનેક જગ્યાએ દિવસમાં કેટલીયે વખત ખરે ખરોડે કે સમી સાંજે સાડુળાનો પડખોયો એને દેખાયા થયો.

હીરનું મન ચકડોળે ચડ્યું. એનો રમવાટ વધી ગયો. એના મનમાં પ્રશ્ન ઊઠ્યો કે આ તે ખરેખર સાડુળો છે કે પછી સાડુળાનું જૂત છે!

એ જાણે કે એની પાછળ પાછળ ફર્યા જ કરતો હતો. ખૂંચેખૂંચે એની વાટ ભેટો જ જાણે સંતાઈ બેસતો. હીરની નજર વધુપ્રેરી એના તરફ દોઢી. સાડુળો પૂનળાની જેમ નિશ્ચેત બેઠો હોય, એકદલ હીરની સાથે જોઈ રહ્યો હોય. એની આંખમાં જાણે કે અંધારા ભર્યાં હતાં. એના વર્તનમાં તિર-રોર હતો.

હીરને થયું આ તે શું થઈ રહ્યું છે ? વારે વારે
પ્રીતિને ને પહોરે સાદુળા જ એની નજરે ચમકા કરે
છે. બોલતો નથી, ચાલતો નથી, બસ તાકી તાકીને
જોયા જ કરે છે. મને તે આવી ભ્રમણા થઈ છે કે શું ?

એણે એની બહેનપણીઓમાં પૂછ્યારહ કરી.
'બાઈશું ! તમે કાંઈએ સાદુળાને જોયા ?'

'સાદુળા વળી ક્યાંથી સંભર્યો હીર ?' એ
બહેનપણીએ પૂછ્યું.

'સાદુળા તે હવે આ ગામ ફરી આવી શકવાનો
હતો ?'

'શું મોહું લઇને આવે ?'

'અરે એ તો મરી ગયાના વાવડ છે.'

'પણ...પણ...' હીર બોલી સમી નહિ.

એણે સાદુળાને ઘેર ખાનગી રીતે તપાસ કરાવી.
ત્યાંથી જે ખબર મળ્યા. 'સાદુળા હવે કેવો ? સાદુળા
અમારા કરમમાંથી નીકળી ગયો, બાઈ. રખડી
રખડીને કાણ જાણે ક્યાં ય કેદાણે થઈ ગયો હશે.'

—ત્યારે ?—ત્યારે ?

આ સાદુળાનું જૂત તો એને એકલીને જ દેખાવ
છે. ગામમાં કોઇને કરો. પરંતુ દેખાજો નથી ને
એની એકલીની પાછળ જ એ પગો છે. મેં તે એનું
એવું શું બગાડ્યું છે ? મારામાં એવું તે શું રહી
ગયું હશે ?

તે વિચાર કરતી વાડીએથી ચાલી આવતી હતી.
બયોરા બળી રહ્યા હતા. સાંકડી ગાળીના રસ્તાની
બંને બાજુ આવી રહેલી કાંઠિયા ચોરની વાડ રસ્તાને
વધુ સાંકડો બનાવી રહી હતી. આસપાસ ચરકણું ચ
ફરકણું ન હતું.

એવે ટાણે એના કાન ઉપર કાકની રીંક સંભ-
ળાણી: 'હીરડી !'

તે ચમકીને જીભી રહી. તેણે પાછળ જોયું.
'હીરડી ! નાં ને ન્યાં જીભી રહેજે, નહિતર...'

હીરને અંગે એક કંપારી આવી મઈ. ચોરના
એક મોટા થુંબડા આડેથી સાદુળા બહાર નીકળતો
હતો. તેના હાથમાં બપૂક હતી,

હીરનાં અંગે અંગે મૂંઝૂકી ગયાં. તેના પગ ધરતી
જાણે બગાઈ ગયાં.

સાદુળા, તેની સામે આવી જોયો. 'હીરડી !'

હીરની બાચા બંધ થઈ થઈ હતી. તે ફાટી આંસે

સાદુળા સામે જોઈ રહી.

'તને તો એમ જ હશે કે સાદુળા મરી ગયો.
પણ સાદુળા એમ મરે એમ નથી. બીજા કંઈએ
મારીને મર્યો.'

'શું...ત.' હીરથી ત્રીસ નખાઈ મઈ.

'તને તો જુનની ભ્રમણા ચાપ ને. પણ છત્રો
માથસ જૂત સરજતો નથી, હીરડીને પરવશ વડો
સાદુળા મરી જશે ?—'

'પણ...પણ...' હીર બોલવા જતી હતી.

'મારી વાતનો ખુલાસો કર. શોધા દિવસ આજે
પાછો થઈ ગયો, એટલી વારમાં તું એના દેશગિરાવ
પગખામાં જઈ બેઠી ?'

'શોધાને મણી સાત વરસા' હીરથી બોલ્યાં
જવાબ.

'સાત શું સાતસો વરસ વાટ જોવી પડે ?'

'હું તારી પરજોતર ખરી ને ! તારા મનમાં જે
એમ જ હશે કે હું તારું મોટાળ બાંધીને બેસી છું
ને તું ખૂન કરીને સંતાતો ફરે.' હીરએ હવે પૂરેપૂરી
સ્વરથતા મેળવી હતી. જૂતનો બમ લાગી ગયો હતો.

'હા હા, બેસી રહેવું પડે. હજી તો એક જ બૂં
કયું છે, એવાં કેટલાંય ખૂન કરીશ. સાત પેઢીની
જૂમ કરી છે.'

'ને ત્યાં સુધી હું તારી વાટ જોઈ ને કુંવારી
બેસી રહું કેમ ?'

'વેણુ દેવાઈ ગયું' છં દેવાઈ ગયું.'

'જોયો નહિ હોય મોટા વેણુનો દેનારો !—અરે
મરખ ! એ તો અમારી મરજની વાત છે. તું તે
કાણુ કહેનારો ? નો મનતું હોય તો તું એક મોજ
ડીનો ધણી...ને એ ચ મેં ક્યાં દેખાવેખીને કયું છે !
સાત વરસથી તો તારા વાવડ નોંતા. મામ આજું
બોલે છે કે સાદુળા મરી ગયો...'

'એમ સાદુળા મરવાનો હતો !'

'કાને ખબર છે ?—'

'તે તારે મન હું સાદુળાનું જૂત છું !'

'શું...ત.'

'બેઠી નો રહે તો કાંઈ નહિ, પણ જઈ જઈને
એનાં દેશગિરાવને મઈ ! અમારા સાત મરના વેરીને !'

'તમારો વેરી એમાં મારે શું ? અમારે કાંઈ
એની હારે. શોડી જ અગવત છે !'

‘પણ તારું સગપણ તો મારી હારે જ ચલેલું ને!’

‘તે શું ચર્ચ ગયું! ઈયે તોડી નાખતાં ક્યાં વાર લામત? ખૂતીની હારે કાંઈ થોડી જ પરણવાની હતી!’

‘હીરડી! મેં તો એક જ ખૂન ક્યું’ છે. પણ દેશળિયાના ઘર ઉપર તો મારી સાત પેઢીનાં ખૂન છે.’

‘એ તો તમારા કુટુંબજાની વાત. તારી જેમ એણે ગામના માણસને થોડો જ ગુડી નાખ્યો છે!’

‘દેશળિયાની ભેર તાણુશે એ બધા વગર મોતે મરવાના.’

‘હું ચ તે!’

‘તે તું સાચોસાચ દેશળિયાને પરણવાની! હું છવતો બેઠો છું તો ચ!’

‘તું તો હવે મારે મન ભૂત છે. જૂતાના વળચાડ હવે મારે કેવા!’

‘એટલે તું નહિ માને એમ જ ને!’

‘ધરાસાર દેશળિયાને પરણવાની. તારાથી કામ તે કરી લેજે.’

‘હીરડી!’ સાદુળાએ બંધૂક તોળી.

‘માર તો ખરા!’

‘હીરડી!’ એની બંધૂકની નાળ નીચી નખી.

‘હકચ છે નામરદ. બાપડીની સામે બંધૂક તાકે છે!’

‘હીરડી! છેલ્લી વારકાં માર્યાં જે વેણુ સાંભળી લે.’ સાદુળાએ બંધૂક ખભે ભરાવી. ‘હું ખૂતી છું. સરકારનો યુનેગાર હતો. કાંઈ તારું તો મેં જગાડ્યું નથી ને! હું રાનરાન ને પાનપાન રખકતો હતો, પણ તને મડીયે જૂલ્યો નથી. અહાં આભો’તો તે પણ નજરે તને ભેઈ લેતા...’

‘ને ભેઈ લીધી.’ હીરડી વચ્ચે બોલી.

‘હા ભેઈ લીધું. જેતું રાત-દી ચિંતવન કરતો હતો એ બીજાના પડખામાં જઈ બેઠી હતી. મારી તો મનની મનમાં રહી ગઈ હીરડી. પણ હું તને કહી રાખું છું હીરડી, એમાં તું સુખી નહિ યા. એમાંથી કાંઈ સારાવાટ નહિ નીકળે.’

હીરડી એના મોઢા સાથું ભેઈ રહી. એ જવાબ દેવા જતી હતી. પરંતુ સાદુળા એકાએક પાછો ફરી ગયો અને થોરકના યુબકા આડે અદક્ષ ચર્ચ ગયો.

આ પછી સાદુળા ફરીથી દબે પડ્યો નહિ. પરંતુ એના છેલ્લા શબ્દો ‘આમાંથી કાંઈ સારાવાટ નહિ નીકળે.’ હીરડીને રહી રહીને માદ આવતા. એ શબ્દો એને ચમક બેસતી, એ બાધોક્ષા જેવી બની જતી અને ન કરવા જેવી કલ્પના કર્યા કરતી.

પરંતુ ધીમે ધીમે એ વાત પણ બુધાઈ ગઈ અને થોડા વખત પછી એના બાપે, એનાં લમ લીધાં. લમનાં મંગળગીતો ગવાતાં હતાં. ઢોલ-ઘરણા-ઈના સરોદોથી આપું ગામ ગાછ રહ્યું હતું. ગામમાં ગામને તો રિવાજ જ એવો કે ગામમાં એકને ધરે લમ હોય તો બીજો કે આખા ગામને ઉત્સવ છે એમ લાગે. સાજન-માજનનો કોઈ પાર ન હતો. રંગેચંગે બધાં લગન માણી રહ્યાં હતાં. હીરડીના બાપે લગનને દિવસે આપું ગામ ખુપાડા-અંધ જમાણું હતું.

લગનની આગલી રાતે વરરાજનું કુંડેકું ચડ્યું. શેરીએ શેરીએ અને ઘરે ઘરે રમણ-દીવડો અને મથાલેનાં તેજ ફરી વળ્યાં. સહુ સહુના વહેવાર પ્રમાણે થોડાંએ કુંડેકું વધાવ્યું અને બીજે દિવસે વરકન્યા પરણી ગીતયાં. માથે માથુસ ક્યાં ચ માતા ન હતા.

ફક્કડે રમતાં વરકન્યા થોડે ચડી બાજરે નીકળ્યાં. માથું માથું યુવાલ લઈ બંને બેઠેલાં. લેરખડો દેશળ ઘેરેઘાર કેડિયું અને માથે ઊગલિયાળો રેટો બાંધી ગલાલની મૂડીએ ભરી ભરીને હીરડીને મૂંઝરી રહી હતો. પાનેતર ચૂંદડીને ધ્રુમટો તાણીને બેઠેલી હીરડી પણ ટોક ચૂકતી ન હતી. બરાબર દેશળના મોઢા પર જ ગલાલની મૂડીએ મારતી હતી, આજુબાજુ જેલ્લા નીકળતા એ બધાને આ લકાણુ મળતી હતી.

વરકન્યા દેશળને ઘેર આવી ગીમાં રહ્યાં. વરકન્યાનાં પોંખણાં કરવા દેશળની મા દોડી દોડી અંદર ગઈ. વરકન્યાની પાછળ ગીબી ગીબી જનડીએ ગાઈ રહી હતી:

આજ બરિયાં સરોવર ઇલિયાં રે આનંદમયાં.

મોટેરાંઓ ટોળે મળીને આડીબવળી વાતો કરતાં હતાં.

તે વખતે એકાએક હીરડીને કાણુ બીજું શાથી પણ કોઈક મૂંઝારા જેવું ચર્ચ આવ્યું. તેણે લાજનો ધ્રુમટો દર કર્યો અને ચક્રવકર દિલ્લે આરે તરફ નેવા લાગી.

નનદીએને હીરની મુજબની કાંઈ ખબર નહિ. એ તો ગીત ગાતી નવ યઈ અને બંદર બંદર બોલવા લાગી. 'હે સરમ જેવી વાત! હજુ તો હાલી આવે-હે ત્યાં આટલા બધા માથુસ વચ્ચે હાજરોડી નાખી.'

પણ દેશળ હીરની મુજબ પારખી ગયો. તેણે કીધેથી પૂછ્યું: 'શું થાય છે હીર.'

'મને... મને...!' હીર પૂરું બોલી ચક્રી નહિ. તે ચક્રવર્તી ચારે તરફ જોઈ રહી હતી.

'કોઈ દી હાજર કહેલી નહિ ને, એટલે મુજબ મઈ.'

પણ હીરએ તે સાંભળ્યું નહિ. તે બોલી, બીડી: 'મને પાછો સાદુળો દેખાવો.'

'સાદુળો!' દેશળ ચમકી પડ્યો.

'હમણાં હમણાં દેખાતો ન હતો. પણ બે દિવસથી પાછો નજરે ચડવા લાગ્યો છે. બરી બધુંકે એ જાણે કે મારી પાછળ પાછળ ફરી રહ્યો છે.'

'પણ અત્યારે ક્યાં દેખાવો! આમાં મને તો ક્યાં મ નજરે પડતો નથી. તમે ખાલી જમ થયો લાગે છે.'

'પણ હીર એવું કાંઈ જ સાંભળતી ન હતી. એ તો એકાએક પાછી ફરીને બીડી રહી. દેશળ પણ તેની સાથે સાથે પાછો ફરી બીડો રહ્યો. નનદીએનાં જૂથ પોંખણની તૈયારી કરવાં ઘરમાં ગયાં હતાં. આખી શરીરો માર્ગ ખુલ્લો હતો. મરાલનાં આંખાં અજવાળા સિવાય આજો માર્ગ અંધકારમાં પડ્યો હતો. એ સાંકડી શરીરને સામે છેડે એક બંદર તરફ હીરએ આંખો ચાંધી. 'પણ જો દેશળ! એટલા બંદરમાં સાદુળો સંતાવ્યો છે. એની બંધૂકની નમમરી તખ્ત છે.'

દેશળે બંદર તરફ જોયું. બંદર તો દેખાતું ન હતું. કાળા કિંજાણ જેવી રાત તેના ઉપર ફરી વળી હતી. પણ એ કાળજળી દીવાલમાં તેણે પછુ કાંક તખ્તનું જોયું. કાંક જાણે ત્યાં જોઈ જોઈ બીડી પીતું હતું. સાજન-માજન તો સહુ સહુની આંખમાં પડ્યું હતું. વરવહુની ચણમણની એમને કાંઈ જ ખબર ન હતી. વરકન્યા બોદાં ફેરવી કચારે બિલા રહી ગયા એની પણ એમને ખબર ન હતી.

ત્યાં તો હીરએ બીસ પાડી. 'દેશળિયા! એણે જમમરી ચાંધી.'

દેશળ ચમકી પડ્યો હીરની કારમી શક્ય બધાને

ચમકે આવી મઈ. કાણે જમમરી ચાંધી! હીરને શું કાળરાડા સધી! એની કાંઈને સમજાય ના પડી.

દેશળ બંદર તરફ નજર નોંધી. બીડો હતો.

'તું આધી ધસી જ દેશળિયા! એણે તારી જ નોક લીધી છે.' હીરએ દેશળને ધકો લીધો. દેશળ થોડે દૂર જાણી પડ્યો. પરંતુ પાછો સ્વરથ ગની હીર તરફ ધસી આવ્યો.

'હીર! તું ખસી જ આવ્યુંકાર હાલી આવ.'

તે હીરનું આવડું પકડ્યું ગયો.

પરંતુ જમમરી ચાંધાઈ મઈ હતી. બંધૂકને બાકી વાતાવરણમાં ધડેણી બીડ્યો.

હીર નિશ્ચય પ્રતિમા સમી ન્યાં હતી ત્યાંની ત્યાં જાતી કાદીને બીડી હતી.

'હીર!' દેશળે હીરને અચાવી. લેવા પ્રયાસ કર્યો. પરંતુ લોકોએ તેનો માર્ગ રોકી લીધો હતો.

અને બંધૂકની ગોળાનો વેગ તેના કરતાં ધડે વધારે હતો. હીરની સ્વસ્થતા તો એથી થે વધારે હતી. સાદુળાની ગોળા ઝીલવા એ જાણે સામી જાતીએ બીડી હતી. એની આંખમાંથી સમર્પણનું તેમ પ્રગટી રહ્યું હતું. તેં કહેતી હતી 'દેશળ! મારી ચિંતા કરીયા નહિ.'

દેશળ કાંઈ પણ કરી શકે, લોકો શું બની રહ્યું છે તેના ખંબલ પામી શકે તે પહેલાં તો સતનન કરતી ગોળો આવીને હીરની જાતીમાં પેસી મઈ.

એકાદ પછ હીર તે ગોળા સામે ટક્કર ઝીલી ચક્રી. બીજી પળે તે અચેત ગની ધરતીએ ઢળી પડી. લોકોમાં ગજરાટ ફરી વળ્યો. ચારે તરફ દોડાદોડી થઈ રહી. કાણે ગોળા છોડી? કાણે ગોળા છોડી? ચારે તરફ જમમરી મેચી રહ્યું. પરંતુ કોઈ જ કાંઈ અનુમાન કરી શક્યું નહિ.

હિમાદીલો ગની દેશળે બંદર તરફ દોડ્યો. બે-ચાર જણા તેની પાછળ દોડ્યા. આખું બંદર ફરી વળ્યો. પરંતુ ત્યાં કોઈ નો પત્તો ન લાગ્યો.

અને પાછો આવીને તે હીરની લોથ ઉપર બીડી પડ્યો.

સાત સાત વરસે ફરી પાછો ગામમાં ઉઠવાપાલ ફરી વળ્યો. સાત વરસની યાંત્રિ પછી ફરીથી ગામમાં ખૂનામરખાની 'ફે ફાટી' સાદુળાના અને દેશળના

કુટુંબ વચ્ચે કંઈ કાળજીનાં વેર હતાં. શેમાંથી એ વેર બંધાયો હતાં એની બેમાંથી કાઢીને ખચર ન હતી. પરંતુ એ વેર ચાલ્યાં આવતાં હતાં. એ વેરના તણુખા કપારે ગામની શેરીઓમાં ઊંડો તેની કાંઈ કદપના કરી શકતું નહિ. અણુધાર્યાં બે પછી સામસામા મળી જતા, તલવારો ઊછળતી અને બેમાંથી એક લોથ ચઢીને ધરણીએ ઢળી પડતો. એની ફરિયાદો દરબારમાં ન ચલી. એ ખૂનની નોંધો ક્યાંય ન રહેતી, કક્ત એ કુટુંબોનાં હેવાં ઉપર એ કારાઈ રહેતી અને એમ દિવસ જતાં વેર વધે જતાં. એક કુટુંબના ઉછા અવશેષ સમે સાદુજો ખૂન કરીને ગામમાંથી સાતેક વરસ પહેલાં નીકળી ગયેલો તે પછી ગામમાં ચાંતિ હતી. આજે ફરીથી એ હુતાશ ગામમાં પ્રજાની ઊંઘો અને ફરી પાછો એ જુવાઈ ગયેલાં વેરઝેર ગામમાં તાજાં ચઈ ગયાં. ભાવિ વિનાશના વટોળાની કદપનાએ લોહાનાં કાળજાં ફફડી ઊઠ્યાં.

અને મારવાનો હતો દેશળને જ. દેશળના કુટુંબ સાથે જ સાદુજાના. કુટુંબને સાત પેઢીનું વેર હતું. હીર એક વખતની તેની વગડતા હતી એ એના દુરમનને જ પરણતી હતી! પોતે બેઠો છે છતાં હીર ખીજને કેમ પરણી શકે? કાંઈ એક ગામેથી ખીજે ગામે કાઢતી સવેલી કન્યા. સર્ષ આવે તો આખા ગામની સાથે વેર બંધાય. કંઈક ઉત્કાષ્ટાત યાવ. જનસાચિથીએ બંધાય, આગના કાકા કોઠે, ગંજીએ સળગે, જનમાલ લૂંટાય. એવો એ જમાનાનો રિવાજ, એટલે આમાં તો એક કરતાં બે કારણ ભેગાં મળ્યાં હતાં. લોકોને ધયું કે હવે ગામ ઉપર કંઈ કંઈ આફતો ઊતરવાની! લોકોમાં આ જ વાત બે દિવસથી ચોરે ને ચોટે ચર્ચાઈ રહી હતી.

અને બે દિવસથી દેશળ ધુમધુમ બનીને તેને ઝોરડે બરાઈ બેઠો હતો. એને ક્યાંઈ સોરવતું નથી, જોને કાંઈની સાથે બોલતું-ચાલતું ગમતું નથી. એના મગજમાં રહી રહીને એક હીરના જ વિચારો ઘોળાઈ રહ્યા છે.

પૂર્વજનમંતી જાણે પ્રીતકી હોય એવું જુગલ જોડું જાણ્યું હતું. કંઈ કંઈ મતોરથો સેવ્યા હતા. કંઈ કંઈ કદપનાઓ કરી રાખી હતી, પરંતુ અધી મનની મનમાં રહી ગઈ. આખું જીવન જાણે સ્વપ્નવત મની ગયું. દીધેલા કાચ જૂલી જઈને હીર પોતાને આ

કુનિયામાં રખડતો મૂકી ગામતરે ચાલી નીસરી. 'શે જિવાશે રે શે જિવાશે.' દેશળ માથા ફરી રહ્યો હતો.

દીકરાની આ ઘેલજાથી ધરનાં બંધાને ખીક લાગી ગઈ હતી. દીકરાની વહુ તો આંગણમાં પગ મૂક્યો ન-મૂક્યો ને ચાલી નીસરી. દીકરો પણ ક્યાંક રિસાઈ તો જાય એની ધરનાંને ચિંતા હતી. દેશળનાં ઝોર-કામાંથી એક એક કરીને બધાં હથિયાર સર્ષ લીધાં હતાં. સર્ષ કરીને પટારામાં સંતાડી દીધાં હતાં. શેરી-દોરડાને બંકડમાં મૂકી તાણું મારી દીધું હતું. દીકરો કાણ જાણે કપારે શુંનું શું કરી બેસે એની બંધાને ખીક હતી. એટલે દીકરા ઉપર એકધારે ચોકાપહેરો બેસાડી દીધો હતો. ચોતીસે કલાક એના ઉપર કોક ને કોકની નજર તો રહ્યા જ કરતી.

પણ દેશળને આ બધી વાતની કંઈ ખચર ન હતી. એ તો ઝોરકામાં એક ખૂણે ધુમધુમ પડ્યો રહેતો. એના મોઢામાં જાણે જીમ જ ન મળે. એની નાડીઓમાંથી લોહી ઊડી ગયું હતું.

મધરાતના મજર બાંચા દરેક દેશળ પંચારીમાં પડ્યો પડ્યો માળજીના વાંસડાં ને વળીઓ ગળ્યો હતો. એક ગોખત્રામાં એક કોડિયામાં ઝાંખો ઝાંખો તેલનો દીવો ટમટમતો હતો.

બહાર પકસાળમાં ઊમરાનું ઝોરશીકું કરીને ધરને માણસ નેધો ચૂતો હતો એને સાં ચોકીદાર તરીકે બેસાડ્યો હતો. પણ ચોકીદારમાં ચોકી કરવાની તેજ ન હતી. એની ઝાંખો મળી ગઈ હતી અને નસકોરાં બોલી રહ્યાં હતાં.

તે વખતે એકાએક જાણે કે પવનનો! કોંકો આવ્યો અને ઝાંખો ટમટમતો દીવડો જુગાઈ ગયો. આખા ઝોરકામાં અંધારું ફરી વળ્યું. પરંતુ દેશળને અંધારું-અંજવાળું અને સરખાં હતાં. એના બજોસે કલામાં અંધકાર ફરી વળ્યો હતો. બહારના દીવા એમાં પ્રકાશની રેખા દોરવાને અસમર્થ હતા. એવું કાળરાત્રિનું ઘોર તિમિર ફરી વળ્યું હતું.

પરંતુ થોડી વારે એ દીવાની જગ્યાએ તેજનું એક નાનું તમકકું દેખાયું. સળગતી જામમરી જેવું નાનું. દેશળની ઝાંખો તે તરફ વંચપેરી થોડી. ત્યારે શું સાદુજો આવી પડ્યોએ? સાદુજાની બંધુકની જામ-મરી જ કંઈક છે? દેશળ ઝીમો થયા ગયો. પણ તેના ઉપર અસાધારણ બોજ પડ્યો હતો. તે ઝીમો ચઈ

ચક્રો નહિ. 'સે સે. હવે વાર લગાડ્ય મા. મારી ખાતીમાં ચે ગોળા ધરખી દે.' તે કહેવા જતો હતો, પણ બોલી ચક્રો નહિ. ટગર ટગર સળગતી જામગરી સામું જોઈ રહ્યો.

પણ આ શું! તળકણું ધીમે ધીમે વધી રહ્યું હતું. તેનું વર્તુળ મોટું ને મોટું. ચર્પી રહ્યું હતું. ચારકામાં તેજની-લીલી ઝાંખ ફરી વળી હતી. દેશજના દેવાના ધનકારા વધી ગયા. તેની આંખો પહેળી ને પહેળી ચર્પી ગઈ.

અને પછી તો એ તેજમાંથી એક આકૃતિ બની ચર્પી. દેશજ સીસ પાકવા જતો હતો, પરંતુ આકૃતિ તેને ચૂપ રહેવાનો છયારો કરી રહી હતી. ક્યાંય સુધી તે આકૃતિ દેશજની સામું-એકનજરે જોઈ રહી.

સજ્જ સૌદર્ય જાણે તેજના વર્તુળની આડે આવી બિચું રહી ગયું હતું. પરંતુ એના વદન ઉપર કાણ જાણે કેવાં ચે તેજ ફરી વળ્યાં હતાં કે મોઢાની રેખાઓ નજરે પડતી ન હતી. રૂપ જાણે ઠોંગાઈ જતું હતું, પરંતુ એ રૂપની રેખાઓ ઉપર અઘા-નતાનો છુરખો હતો. દેશજ એકદમ એ આકૃતિ સામું જોઈ રહ્યો.

'દેશજ!' આકૃતિને જાણે કે વાચા આવી.

કેતો એ અવાજ! ચિરપરિચિત, રાજ રાજ શાનને મધુરો લાગતો અને સાંભળવો અમતો એ હીરનો અવાજ તો નહિ! પણ—

'દેશજ! અહીંથી એ ગોળા અંદર પેસી ગઈ.' આકૃતિના સદેઃ પૂણી જેવા હાથ જાતી ઉપર પડ્યા.

દેશજની નજર આકૃતિના જીજ્ઞાસા દેવા પર પડી. હીરચીરના પાનેતર ઉપર મોટું બધું ભોંકીનું ધાણું હતું. દેશજ તો દમ્પ જોઈ ચક્રો નહિ, તેણે આંખો મીચવા પ્રયાસ કર્યો. પરંતુ તેની આંખનાં પડળ કાઢકે જાણે કાપી નાખ્યાં હતાં.

'દેશજ!' સાદુળાની ગોળા અહીંથી પેસી ગઈ. મારા દેવામાં એ ખટકી રહી છે. મને વેદના થાય છે. કાળી વેદના...' આકૃતિ ફરીથી બોલી.

દેશજની તો વાચા બધે હતી.

'અને તું અહીં સતો છે, પગો પગો વળા અને વાંસડા ગણી રહ્યો છે!'

દેશજના મનમાં ચતું હતું. 'એ ગોળાની વેદના તને એકલીને જ યાપ છે શું! એ ગોળાએ મારું

કાળજી પણ કાણું નથી કરી નાખ્યું! ચરીરમાંથી ભોંકી નિયોવાઈ ગયું છે. અંગમાંથી ચેતન શરી પડ્યું છે. જીવતે મુલેલા જેવો જ બની ગયો. ધું.'

પણ...પણ...એની જામ કાણે સીવી લીધી હતી! એના અંતરની વેદના પ્રગટ કરવાનો એના માર્ગ ફેધી કાણુ બેઠું હતું!

'કાળી વેદના થાય છે, દેશજિયા! એને મદમ પટ્ટાની જરૂર છે. એ ધા રજવવાનાં આસક્ષિયાં તને આવડે છે!' આકૃતિ પૂછતી હતી.

'આવડે છે, આવડે છે. નહિ આવડતાં હોય તે વેદને પૂછી લઈશ.' તે કહેવા જતો હતો. પણ વેદ હવે કેની દવા કરવાનો હતો! હીરની કાપા તો બગ્ગે દગરો ચર્પી છે. આ તો...આ તો...

'વેર! વેર!' આકૃતિ પોકારી રહી.

'વેર! વેર!' દેશજનું અંતર બોલી જાયું.

'સૂતાં સૂતાં કાઈ દી નહિ વળે દેશજ! વેરી મોજ માણી રહ્યો છે. મૂંઝે વળ દઈ રહ્યો છે. અને તું અહીં ધુમધુમ બનીને પગો છે...'

'ધુમધુમ જ પગો છું. કાઈ યજ્ઞનું નથી, કપાઈ સોરવતું નથી. તું જતે મારું અંતર રાંડી બેઠું છે...' તે મનમાં મનમાં પપડતો હતો.

'નહિ દેશજ! એમ પડી રહ્યો કામ નહિ આવે. જાડોને કોનો થા. બંધૂક હાથમાં લે. એ જ ગોળાથી સાદુળાની ખાતી વીધી નાખ.'

'એ જ ગોળાથી...'

'રાખતો દગરો તો હજી મસાણામાં પગો જ છે. એ દટોળો જે. મોટી બધી ગોળી માંહી પડી છે. એ ગોળી સાદુળાની ખાતીમાં જ્યાં સુધી નહિ ધરખાય ત્યાં સુધી મારા જીવને જ નથી. એવરે...' આકૃતિ કચ્ચસતી હતી.

દેશજ બધું સાંભળી રહ્યો હતો. આકૃતિ સામું મીટ માંડી રહ્યો હતો. એનાં અંગ અંગમાં અકથ વેદના ચર્પી રહી હતી. એ વેદનાનો એક સિદ્ધાર મુખેથી નીકળી પડ્યો. એની આંખો એકાએક બંધ થઈ ગઈ.

બંધ થઈ ગઈ એવી જ આંખો જિલ્કી. આખા ચારકામાં કાઈ જ ન હતું. તેજનો દીવો આંખો આંખો ટમટમી રહ્યો હતો. પડસાળમાં પગો પગો નેપિરો ધોરતો હતો.

'નોંધા!' દેશજે એકાએક જૂમ પાડી.

‘કમ કાઈ!’ નોખો જામમાંથી એમએક
જમણી જોડ્યો.

‘નોખા! થોડું પાણી દે તો.’

‘અમધરી લાવું, હો કાઈ.’

નોખો એકપાસે પાણી લેવા દોડ્યો. આજે એ
ખૂબ જ લહેરમાં આવી ગયો હતો. આજે એ દિવસે
દેહન બોલ્યો હતો. એ દિવસના નોકરના અપવાસ
પછી આજે એણે પાણી માગ્યું હતું. હરખમાં ને
હરખમાં એ પાણી દેવાનું ભૂલી ગયો. અને ધરનાં બધાને
જગાડી જગાડીને આ શુભ સમાચાર આપી આવ્યો.

:૫:

આઠ દિવસ વીતી ગયા. દેશન ઘરમાં રહે છે,
હરે છે, ફરે છે, ખાય છે, પીએ છે. પણ ગામડેના
બધા વખત ઓરડામાં ધુમધુમ પડ્યો રહે છે. એનો
એ ઓરડો અને એની એ પથારી. પડ્યો પડ્યો તે
માળજીના વળીવાંસા ગયે છે. રાતે ટમટમતા દીવાની
ન્યોત સાધું ટીકી રહે છે.

ફરીથી પાછી એ દીવાની ન્યોત છુટાણી નથી,
એ તેમનું વર્તણ પ્રગટ્યું નથી, એ આકૃતિ ચે
દેખાણી નથી. તો ય રહી રહીને એના કાનમાં એ
આકૃતિના શબ્દો ગુંછ જોડે છે: ‘વેર! વેર!’ એનો
આત્મા ચે પોકારી જોડે છે: ‘વેર! વેર!’ એની
જાતીમાં સજાકા નીકળે છે, એની જાતીમાં શંક
ખટકી રહ્યું છે. એની જાતીના પડામાં ચે બંધૂકની
ગોળી પેસી ગઈ છે કે શું! જાતી ઉપર હાથ દબાવી
એ પડ્યો રહે છે. ધુમધુમ ધુમધુમ.

નવમી રાતે વળી દીવડો છુટાય છે. તેજનાં
વર્તણ પ્રગટે છે ને એની એ આકૃતિ દેખા દે છે.
આ વખતે તો એની મોટી મોટી આંખો ચોખ્ખો-
ચોખ્ખી દેખાય છે. એમાંથી જાણે અંગારા વરસી રહ્યા
છે. એ કપકાઢરી નજરે દેશન સાધું ભેઈકે રહી છે.
કર્યાં ય સુધી એક જ નજરે ભેઈકે રહી છે. દેશનના
અંગ એમમાં જાણે કુંભારીમાં કાંચી રહી છે.

દેશન મૂંઠની નેમ પડ્યો પડ્યો અંગારાનો આતંક
કઢી રહ્યો છે.

‘તું તો હજી ય પથારીમાં પડ્યો છે, દેશન.’
આકૃતિના હોઠ ફફડે છે.

‘ત્યારે હું શું કરું!’ દેશનનું અંતર બોલે છે.

‘વેર! વેર!’ આકૃતિ તરફેલા નાખે છે.

‘વેર! વેર!’ દેશનનું ડેચું કપી જોડે છે.

‘મને તો એમ હતું કે તું ક્યારેના ય વેરની વાટે
નીકળી ગયો હઈશ, પણ ભેઈકું છું તો રાખતો ઢગલો
હજી ય ધખધખી રહ્યો છે. જાતીના પાટિયામાં હજી ય
ગોળી ખટક્યા કરે છે...’

‘અને હું અહીં ધુમધુમ બની પડ્યો છું.’ દેશ-
નનો આત્મા જાણે ડુલન કરતો હતો.

‘ત્યારે આજ સુધીની મારી આરાધના શું નિષ્ફળ
ગઈ? કાલે ને પગલે હું તોડું રટણ કરતી હતી. ટેલ
વાગે તો ય ‘અમ્મા દેશન ને બોલતી, દેશન પાછળ
પદાવરી બની ફરતી...’

‘અને ય એવાં ઘેલાં લગામીતાં.’ એને કહેવાનું
મન થયું.

‘એ બધા ત્યારે રખવાયા છવના વસોપાત હતા?
ખાલી વસોપાત જ? તારા મનમાં એનું કાંઈ જ
નથી, દેશન? તારી નજર સામે તારી પરણેતરને
ચુડી નાખી...’

‘ચુડી નાખી...’ દેશન પપણો.

‘એ જાણવા જતાં ય તું આમ સાંત પડ્યો રહ્યો
છે!...ત્યારે તો તારો એ ખાલી દેહ જ હતો.
પારવડી ફસાવવાના ગોરખધંધા જ-હતા.’

‘ના ના ના.’ દેશનની આંખો ઢલી રહી હતી.

‘તો પછી માડું વેર લે. મારા મારનારનું લોહી
જાડી મારી ટાંકી નહિ ઠારે લાં સુધી મને જ-પ નથી.’

‘વેર! વેર!’

‘વેર! વેર!’

આકૃતિ અદ્વૈત ધઈ ગઈ. ફરીથી તે રાતે દેશને
નોંધા પાસે પાણી માગ્યું. અને પછી એને ધસધસાટ
જાંઝ આવી ગઈ.

માગવાસ્યામાં તે જોગો થયો. ‘નોખા!’

નોખો સચરાની મીઠી જાંઝમાં પડ્યો હતો. તેણે
જવાબ ન દીધો.

‘નોખા!’ દેશને તેને હલખવાવ્યો.

‘કમ કાઈ!’ નોખો બેચાડળો જગડી જોડ્યો.

‘આસ જોગો યા. આપણે બહાર જવું છે.’

‘અટાણમાં ક્યાં જવું છે, કાઈ! જરા સચાર

તો પંચા દો.’

‘જરા ફરવા યદ જોગો યા.’

પછી વતનમાં એક આંધા મારી, સમજે તો સમજાવીને
અને ન સમજે તો ચોટલે ઝાલીને હીરજીને ઉઠાવી
લાવવામાં ડેટલી વાર હતી ! પણ એને ઉપાડી લાવ-
વાની એને હમણાં ઉતાવળ ન હતી. હીરજી કંઈ
એમ ઉતાવળે ધરવી જવાની થોડી જ હતી ! ભલે ને
નિરાંતે બેઠી રહે.

સાદુજો હશેથી માત્રે સાંધની જેમ વનવગડે
મહાદી રહ્યો હતો. લુગલુગના વેરની તુમિ અનુભવતો
મનિષ્યનાં સુખસ્વપ્નોની મીઠી ખુમારી માણતો હતો.

પણ...પણ...એવું સામ્ય ખરેખર જોરે કરી
રહ્યું હતું. મનમાં જેની અંખના હતી, તે જ જાણે
સાચું મળી રહ્યું હતું. સાત વરસ પહેલાં તે વતનથી
ભાગી નીકળેલો, તે વખતની હૈયામાં હીરજી બૂખ
ભરી હતી. સાત સાત વરસ સુધી એ બૂખ એણે
હૈયામાં વેંદારી હતી. કેવી હતી એ બૂખ ! ઝાડને
ઝાડને અને કોતરે કોતરે, ગીરની દરી વનરાઈમાં
અને કુંગરગાળાની લાંબી લાંબી કતારોમાં એને
હીરજી ધ્યા તરવરતી રેખાતી. મરક મરક કરતું
મીઠું મુખકું અને વસંતના નરંગ સમી જોડતી
રુચાની. સાત વરસની એ બૂખ હરવવી અસહ્ય
થઈ પડી અને એક દિવસ એ જાનોમાનો વતનને
એજાએ આલ્યો, હીરજી એ રીઝવણ ૩૫ એક વખત
નજરે માણી લેવા, સમજ જાય તો ગીરની મહા-
માણી જનાવરા ઉપાડી જવા પણ એણે બીજું જ
જોયું એણે જોયું તો હીર દેશજનનાં હાથ ઝલ્યા એ !
હા, એની આંખમાં ભગણું છે. અને પોતાને તો
જૂન માની રહી છે જૂન, કેવળ જૂન જ. એની
આંખમાં ખુનસ જીભરાયું. એક વખત આખેલા
લોહીની ગંધ એનાં નસકોરાં ધ્રુવાવતી રહી. છતાં
એણે હીરને સમજાવવા પ્રયાસ કરી જોયો. જંગલનો
વસનારો માનવીની રીતરસમ બૂલી ગયો હતો, પણ
ખતી ગયો હતો. એની સમજાવટ હીરને ધમકી જેવી
લાગી હીરજી એના તિરસ્કાર કર્યો. અને...અને...

એની એ હીરજી સાત વરસ પહેલાંની એની
સહચરી આજે સામે ચાલીને એને મળવા આવી
રહી છે. આજે જાણે એવું સામ્ય જોરે કરી રહ્યું છે.
'હીરજી !' તેણે જૂન મારી. જે ઝાડવાને આથારે
હીરજી જોઈ હતી તે તરફ એ દોઢો.
તે પાસે પહોંચ્યો અને હીરને જોતાં તેનો અડધો

ઉઠાસ ઝોસરી ગયો. હીરના અંગ અંગમાંથી લોહી
નિયોવાઈ ગયું હતું. ધોળા પૂણી જેવું એવું ચરીર
ખતી ગયું હતું અને એની છાતી ઉપર—

'તારી છાતીમાં...' તે જોડતો બંધ થઈ ગયો.
હીરના વદન ઉપર બપોડી આવેલી વેદનાની રેખા
વચ્ચે તિરસ્કારનાં ઘુણાનાં વર્તુળો બચરી રહ્યાં હતાં.
તેની આંખો અંગારા વરસી રહી હતી. એ જાણે કે
અંખી રહી હતી. 'વેર ! વેર !'

'એ જોળી અડો છાતીના પાટિયામાં પેસી
ગઈ.' એ જાણે લવતી હતી.

'જાણે તને જોળી મારી, હીરજી ! મારી હીરના
મારતલતું લોહી પીધ.'

'એવું લોહી પીવા તો હું જ આવી છું. કાળા
કામના કરનારા. નામરદની જેમ ખરેખરની આંખે છુપાઈ
રહીને જોળી છોડીને પછી ભાગી નીકળ્યો. હવે અડો
અંખરો અને છે !'

'ત્યારે...ત્યારે...' સાદુજો મૂંઝોતો હતો.

'બહુ બળ હતું તો સામી છાતીએ આવી
જવું હતું ને.'

ખલ્લાસ ! કલ્પનાસૃષ્ટિ ઝોસરી ગઈ હતી જીવ-
નનું સ્વપ્ન સામે ડોળા ફાડી જીજી હતું. ત્યારે એ
હીર ન હતી. પોતાની જોળીયા જ વીંચાયેલી હીરજી
એ પ્રેન હતું ! સાદુજોનાં વાચા બધ થઈ ગઈ. પાછા
પગે ત્યાંના નાસી રટવાની તે કાંચક કરવા લાગ્યો.

પરંતુ ક્યાંય છટકા બહી ન હતી. તેની ચારે
ખાલુ પ્રેનસૃષ્ટિના અસંખ્ય જીવ ખાઉ ખાઉ કરતા
ડોળા ડમકાવી રહ્યા હતા. 'વેર ! વેર !' ના કારમી
ચીમો ચારે તરફથી જીજી રહી હતી. એ જૂનાવળની
વચ્ચે સાદુજો લાન બૂલી રહ્યો હતો.

'વેર લઈશ ત્યારે જ મને શાંતિ મારો.' હીર
જોડતી હતી.

'વેર ! વેર !' જૂનમાં ચીસ પાડતાં હતાં.

'એ જ જોળીયા તારાં હૈયાં ચીરી નાખીશ.'
તે સાથે એક કારમી ચિચિયારી ચોતઃક્રયા જીજી.
સાદુજો ધન દઈ ને ધરણીએ ઢળો પડ્યો ચારે ખાલુની
જૂનાવળ અંધાર અંદારસ્ય કરી જીજી.

: ૭ :

હીરજી જૂન થઈ ગયું હતું. જૂનીની તલાશ માટે
ચોલીસ આકાશ-પાતાળ એક કરી રહી હતી. જૂન

સાદુળાએ જ કહેલું એ ખાતમી તો શંકા જ ન હતી. એટલે પોલીસ કચેરીએ ચહેલો આ ગુનો પોલીસની દૃષ્ટિએ ધણો ગંભીર હતો. ગંભીર એટલા માટે હતો કે આ કુટુંબોને આગલો ઇતિહાસ જોતાં ફરી પાછી ખૂનખરાખાની પરંપરા ચડે ચવાની પોલીસને લાગતી હતી. એટલે ગુનેગારને વહેલી તકે કબજે કરી ગુનાનું ઉગમસ્થાન ઢાળી દેવું ધણું મહત્વનું હતું. કાદું, કાચો અને પોલીસનો યુગ ચડે નહોતો ગયો તે પહેલાં આ કુટુંબોએ ગમે તેટલા ખૂનખરાખા કર્યા હોય પણ હવે ન્યારે વ્યવસ્થા અમલમાં આવી હતી ત્યારે આ અરાજકતા ઢાળી દેવાની ખૂબ જ જરૂર હતી. આગળ-પાછળનાં વેર એ કાંઈ કાચવાની નજરે ખૂન કરવાનો પરવાનો ન હતો.

પોલીસે પગેડું કાઢ્યું હતું અને સમગ્ર ગીરની વનરાઈઓમાં અદરપ થઈ જતી હતી. પોલીસ એ સખન વનરાઈઓમાં ખૂનીની પાછળ અટવાઈ રહી હતી. ખૂનીનો પત્તો મેળવી આપનાર માટે મોટું ઈનામ કાઢવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ પોલીસને હજી સુધી તેમના પ્રયાસમાં સફળતા મળી ન હતી. ખૂની તેમની નજરથી દૂરનો દૂર જ રહ્યો હતો.

પરંતુ એક દિવસ પોલીસને પાકી ખાતમી મળી કે સાદુળો સાણાના કુંગરામાં ભરાયો છે. પોલીસે પોતાના બધા સાથીદારોને એકઠા કર્યા. સાણાના કુંગરાને ચારે તરફથી ઘેરા લાવ્યો. એક પથ્થુ છટકાચારી રહેવા લીધી નહિ. ખૂન જ સાવચેતીથી વ્યવસ્થિત રીતે તેઓ ચારે તરફથી આગળ વધવા લાગ્યા. હવે સાદુળો છટકી શકવાનો નથી એની પોલીસને ખાતરી હતી. અને સામે ભરી બંધૂક સાદુળા જેવો ખૂની હતો, છતાં પોલીસ ઉત્સાહમાં હતી.

તે વખતે નજીબા કુંગરાની એક ધાર ઉપર પોલીસ ફોજદારે એક ઓને ઊભેલી જોઈ. આસપાસની હરિયાળી ભોમકામાં એનાં ગોધન ચરી રહ્યાં હતાં. અને જો તેનાં રખોપાં કરતી હતી. પોલીસ પાસે પાકી ખાતમી હતી. છતાં ફોજદારને ખાતરી કરી લેવાનું મન થયું. ફોજદારે તે બાઈને બોલાવી.

બાઈના કુંખેનાં કાંઈ પાર ન હતો. તેનાં મેલાં-થેલાં લૂગડાંમાંથી તેની કાયાના રંગ માનસીની નજરે પડતાં હતાં. ફોજદાર ધડીક તો તે બાઈના રૂપ સાચું જોઈ રહ્યો. અને બાઈ પણ ફોજદાર તરફ કાંઈ નવતર

વસ્તુ તરફ જોતી હોય એમ જોતી જાણી રહી.

‘તે’ આટલામાં સાદુળાને લોહો-છે બાઈ!’ ફોજદારે પૂછ્યું.

‘સાદુળો!’ બાઈ ફોજદાર સાચું હજી પણ એવી ને એવી દૃષ્ટિથી જોઈ રહી હતી.

‘હીડ્યું ખૂન કરી નાસી ગયો છે તે.’

‘મારી બલા જાણે.’

‘તું ફોજ તારી માથો લઈને આ તરફ આવે છે ને?’

‘ફોજ કાંઈ એક જ સીમમાં આવતાં હયું! ન્યાં ચારાની મંધ આવે ત્યાં ટોર ચાલે. હું તો એની પાછળ પાછળ હાણું.’

‘તે તે’ સાદુળાને કાંઈ દિવસ જોયો નથી!’

‘પથ સાદુળો તે છે કાણુ! અહીં તો ધણ માનવી મણી થે વાર હારે ચડે.’

‘મોટો ધડો આદમી છે, મોટો શીળાનાં આંધાં છે ને કાળા ગાંધ ઉપર બાની નિશાની છે. જમણે કાંઈ ત્રાજવાં છે...’

‘ને ખબરે બંધૂક રાખે છે?’

‘હા હા...’

‘મોટો મહારાણી જેવો?’

‘એવો જ, એવો જ...’

‘મારો શયો. એ તો એક દિવસ માં પડ્યોતો. અને હશે ખસ અને પદય, પરણ ને પરણ.’

‘પછી એ ક્યાં ગયો?’

પથ બાઈ તો એની ધૂનમાં મરતાન હતી. ‘પથ મારી તો પરણે બલા. મેં તો કહી નાખ્યું કે શયા આજ બોલ્યો છ’ બોલ્યો, ફરી વખત છ’ વાત બોલ્યો તો ધરસો ભાંગી નાખીય. ખબરે બંધૂક રાખી ફર છ તે તારી કાંઈ બીક લાગવાની નથી. સમજ્યો ને...’

‘ત્યારે તો છ’ આટલામાં જ રહેતો હશે?’

‘અરે મેં તો એનો એવો કુડિયો બોલાવ્યો કે કુતરાની જેમ પૂંછડી ફાવતો ભાગી ગયો તે આજની ધડી ને કાઢતો હી.’

‘પથ છ’ પાછો સાણાના કુંગરામાં ભરાયો છે.’

‘ભરાય જ ને? સાણામાં તો મારાં રાખ આવી તો જોવે!’

‘પથ અમને ચોક્કસ ખાતમી છે.’

‘તમારી ખાતખી ખોટી. બે દિવસ પહેલાં હતો
ઈ સાચી વાત. પણ પછી તો મેં એને તગડી મેલ્યો.
દેન છે એના કે હવે અહીં ફરી. પણ મુકી શકે ?’
બાઈ બોલી.

‘તો પછી...’

‘અરે બે દિવસમાં તો ક્યાંનો ક્યાં પહેંચી
ઈયો દરો. અહીં હવે આવી રહ્યો. કાળજાળ જેવી
બેડી છું તે...’

તે વખતે ગાયોનાં ધણુ એકાએક બાકયાં.
ગાયો પૂંછડા ઉભાળી ચારેકાર ભાગવા લાગી.

‘હે હે. મારો રાયો વળી પાછો ક્યાંથી આવી
ચ્યો ?’ બાઈ દોડી.

‘કોણ છે, કોણ છે ?’ ફોજદારે એની વાંસે
દોટ મરી.

‘વાઘ-દીપડો, ખીજું શું હોય ?’ બાઈ દોડ્યે
જતી હતી.

‘ને સાદુળો ?’ ફોજદાર વાંસે દોઝો જતો હતો.

‘તમે એને પકડી રીયા. ઈ તમારા હાથમાં
નહિ આવે.’ બાઈ એકાએક અદસ્ત થઈ ગઈ.

ફોજદાર એના માર્ગે સાચું જોઈ રહ્યો. ધડીકમાં
બાઈ ક્યાં અથોપ થઈ ગઈ? એ વિચાર કરતો હતો.

ત્યાં એક પોલીસ પાસે આવી પહોંચ્યો: ‘સાખ !’
ફોજદાર ચમકી પડ્યો.

‘સાદુળાના વાવડ મળ્યા ?’

‘એલી બાઈ તો કહે છ કે સાદુળો તો બે
દિવસ પહેલાં સટકી ગયો.’

‘પણ સામેના કાતરમાં કાંક જમગરી જેવું
ચમકતું’.

ફોજદાર તેની સામે જોઈ રહ્યો.

‘ને સાખ ! આઈનું મોહું નેયું ? આખાદ હીરકી
જેવું હતું.’

‘હીરકી ?’ ફોજદાર બોલનાર સામે જોઈ રહ્યો.

‘રાધવ મુખીની હીરકી.’

‘એવું તો ખૂન થઈ ગયું.’

‘એની જેવું જ આખાદ મોહું હતું.’ સિપાઈ
એ કહ્યું.

‘ને વાતની વાતમાં નેયું નહિ ગપટ થઈ ગઈ ?’
ખીજો બોલ્યો.

ફોજદારની વાચા બંધ થઈ ગઈ હતી. તે બોલ-

નાર સાચું ફાટી આંખે જોઈ રહ્યો. તેને ક્યાં
પરસેવો વળી ગયો.

‘કોને ખબર છે—’ સિપાઈ બોલવા જતો હતો.

‘પાછા વળી જાઓ.’ ફોજદારે આઠા આપી,

‘આલ્યા કાતરમાં કાંક જમગરી જેવું...’

ખીજો કહેવા જતો હતો.

‘દરો કાંકની ખીડી.’ ફોજદારે કહ્યું. અને ફરીથી
આઠા કરી: ‘પાછા ફરી જાઓ.’

:૮:

બરમના ઢગલામાંથી ગોળી હાથ લાગી હતી. તે
સાથે જ દેશળના હૈયામાં વેરની આગ પ્રજ્વળી ઊડી
હતી. એ ગોળી એની પ્રિયતમાના હૈયામાં પેસી ગઈ
હતી. અંધર પડી પડી ખટકતી હતી. દેશળના હૈયામાં
યે એની વેદના થઈ રહી હતી.

માર્ગ-ગૃહ્યા પ્રવાસીની જેમ એની મતિ મૂંઝાઈ
રહી હતી. વેરનો હુતાશ ધખતો હતો, પરંતુ એકેય
માર્ગ સૂઝતો ન હતો. અને એ ઢગલો ખનીને ધરામાં
સૂનમૂન પડી રહ્યો હતો.

પરંતુ હીરના રાખના ઢગલામાંથી રહી રહીને
હજીયે બાકા ઊડી રહ્યા હતા. એની ચિનમીરોએ
ઊડી ઊડીને દેશળને કાંકતી હતી. ખીસામાં પડી પડી
ગોળી એના પડખામાં ખટકતી હતી. સામે ઊભી
ઊભી આકૃતિ પોઠારતી હતી, ‘વેર ! વેર !’ વાતા-
વરણમાંથી એના પડખા ઊડી રહ્યા હતા. નાડીના ધન-
કારા અવિરત ધારાથી વેરનો જાપ જાપી રહ્યા હતા.

અને દેશળ પણ એક દિવસ પોઠારી ઊઠ્યો:
‘વેર ! વેર !’

તે આળસ ધરડીને ઊભો થયો. આખા બરમાં
તે ફરી વળ્યો. બરનો ખૂણેખૂણે જોઈ વળ્યો. તે
કાંક શોધી રહ્યો હતો. શું શોધી રહ્યો હતો તેની
કાઈને ખબર ન હતી. નિર્ધરો એની પાછળ પાછળ
મૂંઝી જેમ ફરતો હતો. ભાઈના આ ચેનચાળા એને
સારા નહોતા લાગતા.

બરના પેરી-પટારા ઉઘાડવા તેણે પ્રયાસ કર્યો.
પરંતુ પટારાને મથુ મથૂનાં તાળાં માર્યાં હતાં. આજ
દિવસ સુધી ઉઘાડા પડી રહેતા પટારાને શું કામે તાળાં
માર્યાં દરો ? ગામમાં ચોરાકાતી ખીક લાગતી દરો શું ?

આખરે ચાકીને તેણે નિર્ધરને પકડ્યો, ‘નિર્ધર !’

‘કમ બાઈ!’ નોંધેલા દેશળ સામું જોઈ રહ્યો.
 ‘એલા ધરમાં તો બારેા એક હથિયારે હતો!’
 ‘હથિયાર!’ નોંધેા હથિયારની વાત સાંભળી
 ચમકી ગયો.

‘એ બધા હથિયાર કયાં ગયાં? મારી બધૂક
 કયાં!’

‘હથિયાર તો...હથિયાર તો...’ નોંધેા બોલી
 ચક્રો નહિ.

‘કયાં ગયાં એ બધા હથિયાર?’

‘હથિયાર તો બાઈ પોલીસે કમળે કયાં.’

આખરે નોંધેાને જવાબ જડી ગયો.

‘પોલીસ શું કામ કમળે કરે?’

‘ધરમાં ખૂન થાય પછી પોલીસ કમળે કરે જ ને.’

‘પણ ખૂન તો બીજાએ કર્યું’ હતું. એ કયાં

આપણું હથિયાર હતું?’

‘તો ય કમળે કરે બાઈ. તમે એમાં ન સમજો.’

‘તો આ પેટી-પટારાને તાળાં શું કામ માર્યા છે?’

‘પોલીસની બીક જ તો.’

‘એમાં ય પોલીસની બીક?’

‘જાતી લે બાઈ જાતી. એ તો રાજદરબારના

મામલા. તમે એમાં ન સમજો.’

‘તે બાપુની બધૂકે પોલીસ લઈ મઈ?’

‘ના.’

‘ત્યારે ઈ ક્યાં છે?’

‘ઈ તો બાપુ કને છે.’

‘બધા હથિયાર લઈ લીધાં ને બાપુની બધૂક

કામ ના લીધી?’

‘ઈ તો પરવાનાવાળી.’

‘મારી બધૂકનો ય ધરસનો હતો.’

એનો જવાબ નોંધેાએ ન આપ્યો.

‘એલા બાપુની બધૂક ક્યાં છે?’ થોડી વાર

રહીને દેશળે નોંધેાને પૂછ્યું.

‘બાપુ કને.’

‘તે હારે ને હારે જ રાખે છે?’

‘હારે જ રાખે ને. હથિયાર કાઈ રહ્યું મુકાય?’

‘રાતે ય હારે?’

‘રાતે ઓશીકા હેણ-પણ બાઈ! હથિયારની

વાત કાં કરી? તમારે હથિયારને શું કરવાં છે?’

‘હથિયારને મારે શું કરવાં છે?’ તે પૂછ્યો.

થોડી વાર રહીને બોલ્યો: ‘હથિયારને મારે શું કરવાં
 હોય? આ તો નવરા બેઠું’ છું તે બેઠો બેઠો કાઢ્યું.’

‘આપણે એવું કાંઈ કરવું નથી.’ નોંધેાએ કહ્યું.

‘પણ હથિયાર જ નથી ને.’

‘હા હથિયાર જ ક્યાં છે?’

તે દેશળ પાછો પથારીમાં પડ્યો.

આખી રાતે એ પથારીમાંથી બેઠો થયો. નોંધેાને

ઓશીકામાં પડ્યો પડ્યો ઘેરતો હતો. ઓશીકામાં નોંધેા

સિવાય બીજું કાંઈ ન હતું. તે બહાર આવ્યો. ચારે

તરફ નજર કરી, કાંઈ જ ન હતું.

હેલીના ખાનામાં બાપુ ખાટલો ઢાળીને સૂતા

હતા. એમના ઓશીકા નીચે એ બેઠાળી બધૂક હતી.

દેશળ ચોરપગે હેલીમાં આવ્યો અને તરસઝરી આંખે

બધૂક સામું જોઈ રહ્યો. એ બધૂક મળી જાય તો!

એવું અંતર ‘વેર! વેર!’ પોકારી રહ્યું હતું.

એની નજર બધૂક માથે એડી હતી.

પરંતુ બધૂક તો બાપુએ બરાબરની દબાવી હતી.

એને સોરવી લેતી મુરલ હતું. બાપુની તો કાગાનિર

જરાક સંભળ થાય કે જાગી જાય. એમના ઓશીકા

હેંટથી બધૂક શે લીધી જાય? તો ય એને એ બધૂક

નોંધી હતી.

ખીસામાં ગોળી હતી. એ ઊંચીન ઘી થતી હતી.

પરંતુ બધૂક વિના એને ધરમવી શેમાં? દેશળ ખૂંટાઈ

રહ્યો હતો. એટલે બધૂક સામું જોઈ રહ્યો હતો.

ત્યાં તો હેલું બાર ખખડ્યું. દેશળ ચમકી ગયો.

ખૂણમાં એક પાકી પડી હતી તેની એથે છુપાઈ ગયો.

બાળું ખખડ્યું ને બાપુ જાગી ગયા. ‘કોણ છ?’

જવાબ ન મળ્યો. બાળું ફરીયા ખખડ્યું.

‘કોણ છે?’

જવાબમાં બાળું ફરીયા ખખડ્યું.

‘અત્યારે મારું સાળું કોણ છે?’ બાપુ બીમા

દયા. ઘડીક પથારીમાં બેઠો. બાળું ખખડ્યું બધે

થયું ‘હશે કોક ઢેર-ઢાંખર.’ તેમણે ફરીયા પથારીમાં

લંબાવ્યું.

ત્યાં તો બાળું જોસથી ખખડ્યું.

બીમા ચક્રને બાપુએ હેલીની બારી ઉઘાડી બહાર

નજર કરી. બહાર કોઈ જ ન હતું. રહ્યું રખડ્યું ઢેર

પણ શેરીમાં ન હતું. પવન પડી ગયો હતો. પાંદડે

તોતું ફરકતું 'આ તે મારું સંજીવનું?' આપુએ બારી-
માંથી બહાર નીકળી રસ્તા ઉપર નજર ફેરવવા માંડી.

કોડી પાછળ સંતાઈ બેઠેલા દેશળ આપુની દિશ-
ચાલ જોઈ રહ્યો હતો. એના કાનમાં કેઈકે કહ્યું:
'લઈ લે.'

'આપુ આવી પહોંચશે તો?' એના મનમાં
પ્રશ્ન થયો.

'લઈ લે.' અવાજ ફરી કહ્યું.

'આપુ આવશે ને અધુન નહિ જુઓ તો?'

'લઈ લે.' અવાજ કહી દતો.

દેશળ જોમો થયો. ધીમે ધીમે આપુની પથારી
તરફ ગયો. અવાજ ન થાય એ રીતે અંધૂર ઉઠાડી
લીધી. પાછો કોડી પાછળ સંતાઈ બેઠો.

'મારા સાળા રાતેય સળે સૂવા દેવા નથી.
અળવીતના.' પપડા પપડા આપુ અંદર આવ્યા
અને પથારીમાં લંગાવ્યું. કોડી વારમાં તો એમનાં
નરકારાં જોલવા લાગ્યાં.

'હવે કાતી વાટ જુઓ છે?' અવાજ આગ્યો.

દેશળ જોમો ધઈ ગયો. તેના હાથ પકડીને કાઈ
તેને ખેંચી રહ્યું હતું. તે ઠસડાયે જતો હતો.

'બારી ઉઘાડી છે.' અવાજ કહ્યું.

દેશળ ઠસડાયો. બારીમાંથી બહાર નીકળી ગયો.
તેણે આસપાસ એક નજર કરી. બહારની દુનિયા એક-
રાત્રે લપી રહી હતી: 'વેર! વેર!'

પ્રતિદિસના ઝોળા ચારે તરફ ગડી રહ્યા હતા.
એ બંધા જાણે પોકારી રહ્યા હતા: 'વેર! વેર!'

દેશળનું હૃદય તે સાથે સર પુરાવી રહ્યું: 'વેર!
વેર!'

અને ખંભે અંધૂર બેસી અળણી દિશામાં તેણે
ઢાટ દીધી.

કોઈક જાણે તેની આગળ આગળ દોડતું હતું.
એને પગલે પગલે એ પળી રહ્યો હતો.

૧૬:

દોડ્યો જ નહોતો, દોડ્યો જ નહોતો. ક્યાં નહોતો
છે એની એને ખબર નથી. કોણ દોરી નહોતો
એની એને ગતાગમ નથી. કાઈ અનુભવ માર્ગે વેરની
ધૂનમાં એ ધર્યો નહોતો. દિશાએ બાર ઉઘાડી દીધી
છે. આડા આવરણ અળણી ક્યાં છે. પ્રતિદિસને

પાછળ પાછળ એ વેરીને અને વેરને શોધતો આગળ
આગળ વલો જાય છે.

એના ખીસામાં પડી પડી જોળી અધીરી બની
રહી છે. એ જોળીએ એની પ્રિયતમાની જાતી ચીંચી
નાખી હતી. વેરીના કાળજી શોધતો તે આગળ
ચાલ્યો જાય છે.

કોઈએ પાછળ ધક્કા મારી રહ્યું છે. આગળી
ચીંચી ચીંચીને કાઈ એને મારગ બતાવી રહ્યું છે.
ધ-ધીર અંદરનો વાટે વેગન કુંગરાની વસમી ફડીએ,
વિનટ કાનદોમાં ધઈને એ આગળ અને આગળ
ચાલ્યો જાય છે.

સાદુળાને વનવગડનાં વાસ હવે તો અમરા થઈ
પડ્યા છે. ઝાઝવે ઝાઝવે અને કાતરે કાતરે એને પ્રતિ-
દિસના એ જવા દેવાય છે. કાળની ખંજરી
જાણી છે, પ્રત્યક્ષ તત્ત્વ આરંભાયું છે. જોપરીનાં
ખંખર હાથમાં લઈ લઈને જોગણીઓ અનેક રૂપે
તેની આસપાસ મૃત્યુના રાસ લઈ રહી છે. લાંબી
લાંબી જીમ લગમગારનાં, મોટા મોટા પાવડા જેવા
નખ દેખાડનાં, કરાળ રૂપ ધારણ કરેલા અનેક મૂન
વેંત લો તેની સામે દાંતવડકિયાં કરી રહ્યા છે. તે
પણ નાહો જાય છે. દિશા એને માર્ગે મુશ્કેલી નથી,
કોઈ એને સંપરક નથી. રથવાયા જીવે તે આમથી
તેમ ને તેમથી આમ અંટવાઈ રહ્યો છે.

પોલીસના રખડપાટનો પણ પાર નથી. બાતમી
એળથી એળથી તે સાદુળાને ફેરો પકડે છે. હમણાં
પકડ્યો, હમણાં પકડ્યો એમ ચાલ છે. ત્યાં તો
પ્રતિદિસ પહોંચી વળે છે. પોલીસનાં દળકટક કોઈ
દિશાએ દોડે છે. અને સાદુળાનો પતો મળતો નથી.
પોલીસનાં દળ પણ ઘીર અંટવીમાં અવિશ્રાંત બાટકી
રહ્યાં છે.

અને પ્રતિદિસ અનેક રૂપે સર્વ સ્થળે ધૂમી રહી
છે. ધડીકમાં તે પોલીસને જુલાવામાં નાખી દે છે,
જોધે રસ્તે ઉઘાડી જાય છે, ધડીકમાં તે સાદુળાને
રથવાયો કરી એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે ફાંકે છે,
ધડીકમાં તે દેશળને માર્ગદર્શન કરાવવા પહોંચી જાય
છે. અંદોતદો અધે પ્રતિદિસ ફરી વળી છે. એના
વેગનો પાર નથી. એની પ્રવૃત્તિ સીમા નથી.

અને એક દિવસ પ્રતિદિસ દેશળને સાદુળાને

સામેસામ થાવી શકે છે. 'એ રહો તારા વેરી, ગોળા તો તારા ખીસામાં છે ને।' પ્રતિદિંસા પોકારી બેઠે છે.

સામેના કાતરમાં સાદુળો બસાયો છે. પોલીસની ખીક એને સતાવી રહી છે અને એથી વિશેષ ખીક તો એને-એની આસપાસ ભેંગી મળેલી શૂતાવળની લાગે છે. ધડીક શ્વાસ લેવા એ કાતરમાં બસાયો છે. દેશળ બરી બંધુક કાતરને મોઢે બોમો હશે એની તો એને કપવા સરખી પશુ નથી. ધડીક આગમ મળે તો-ધડીક શરીરને સુવાણુ થાય તો-એમ ધારીને એ કાતરમાં બસાયો છે.

પશુ પ્રતિદિંસા એને જપવા દે તેમ નથી. કાતર આપુ' બડકે ગળી રહ્યું છે. અનેક સર્પવીંછી ગળે કે એમાં કુંકામ મારતા અને વિષ વાગેલતા પડ્યા છે. પથ્થરે પથ્થરને નળે કે આકાર પ્રત્યો છે અને એ આકારમાં શૂત-પ્રેતનાં અવનવાં રૂપો-કોઈક આંખના અંગારા વરસતા, કોઈક લાંબી છલ લખ-લખાવતા, કોઈક મોટા હાંત કચકચાવતા, હાંપિજરનાં માળખાં જેવા કે મોટા મોટા લોંસાસુર જેવા, માથા વિનાના અને ફંદમાળ પહેરેલા, મોટી મોટી રુપાંદી-વાળા અને કાળાં કાળાં વનવાળા-એવાં એવાં અનેક રૂપો સાદુળાની આંખ સામે તરવરી રહ્યાં છે. એ ધડીને વિસામો પાપવાને તે આવ્યો છે, ત્યાં તો આપુ' કાતર એને ખાઈ જવા તૈયાર થઈ ગયું છે.

સાદુળો ત્યાંથી પશુ નાસવા નમ છે. પશુ જેવો કાતરની બહાર નીકળવા નમ છે તેવો જ સામે દેશળને બુલે છે. દેશળ બરી બંધુક કાતરની સામે-સામ બોમો છે. એની જ નળે વાટ નેઈ રહ્યો છે.

સાદુળાએ એને બોલ્યો. પાછળ શૂતાવળ ખસતી રહી છે, સામે કાળ જેવો દેશળ બરી બંધુક બોમો છે. દિશાનાં આરણ્યુ નળે દેવાઈ ગયાં છે. મૃત્યુ તેનો કાળિયો કરી જવા મોં ફાડી રહ્યું છે.

સાદુળો ધડીક તો થંભી ગયો છે, પશુ ખીજ પળે સાવધ બને છે. એની પાસે પશુ બરેલી બંધુક છે. શૂતાવળના ટોળાને એની ગોળા અસર કરતી નથી, પરંતુ એની નામમરી હલુ સળગે છે, માનવીનાં દેવા વીંધી નાખવાનું તો એ બંધુકમાં સામર્થ્ય છે. કાતરના અંધારા ખૂણામાં બોમો બોમો તે દેશળનો દૃષ્ટિએ પડ્યા. વિના તેને વીંધી નાખી શકે તેમ છે.

સામેનો માર્ગ મોકળો થાય તો દુનિયા હજુ પશુ વિશાળ હતી અને શૂતાવળ વિદોલો કાઠક ખૂણો તો મળી આવશે એમ એને આશા હતી. તેણે બંધુક તોળી.

દેશળ સ્વસ્થ ચિત્તે બોમો હતો. એની બંધુક તૈયાર હતી, પશુ એની દૃષ્ટિ કાતરના બેઠાણનાં અંધારા-વીંધી શકતી ન હતી અને સાદુળો ખરાબર સામે છતાં દેશળની નજર પડતો ન હતો. એ તો સાદુળાના બહાર નીકળવાની વાટ નેતો હતો.

પશુ સાદુળાએ આ તક જવા દીધી નહિ. એણે નામમરીને કૂંકે મારી સતેજ મતાવી, પરિવાનમાં ચાંપી. તે સાથે આપુ' કાતર અનેક મુખે એકાએક ચીસ પાડી બેઠું. સાદુળાના હાથ ઉપર કોઈની છકપ લાગી. બંધુકમાંથી ભડકા થયો, પરંતુ તેનું મુખ અવળી દિશામાં હતું. તેની ગોળી સસકાટ કરતી કાતરના પથ્થરને બટકાણી. ધસી આવતી શૂતાવળની જેમ કાતરના પથ્થરે ચારે તરફથી બીડી બીડીને સાદુળા ઉપર આવી પડ્યા.

બંધુક તેના હાથમાંથી સરી પડી. તે લાગ્યો. એક કાળના મુખમાંથી ખીજ કાળના મુખમાં જઈ પડ્યા તેણે હોટ દીધી.

કાતરની શૂતાવળની દેશળને ખબર ન હતી. પરંતુ બંધુકનો ભડકો તેણે સાંભળ્યો. તે ચમકી ગયો. પરંતુ ખીજ જ પળે સાવધ બનીને તે બોમો રહી ગયો.

સાદુળો કાતરમાંથી બહાર નીકળતો હતો.

દેશળની બંધુક તોળાણી. ભડકો થયો. તે સાથે ચારે તરફથી અટકાસ્થનો ધોર નિનાદ વાતાવરણમાં ફરી વળ્યો. સાદુળો લોહીમાં લથથ બનીને ધરતીએ ઢળી પડ્યો હતો.

પ્રતિદિંસા પૂરી થઈ હતી. એ જ આકૃતિ જે વારંવારે આવીને દેશળને આદેશ દેતી હતી, સાદુળાને જે જપવા દેતી ન હતી, એ જ હીરની આકૃતિ સાદુળાના હેઠામાંથી ધખધખ વહેતા રુધિરને બોલે બોલે પી રહી હતી. એના મુખ ઉપર તૃપ્તિ હતી.

દેશળ જેમનો તેમ સ્થિર ચિત્તે એ દસ્થ અંક લોકતો બોમો હતો.



નવાં બાબુજીએ ચાલીનું બાડું ઘટાડ્યું પણ કોઈ બાડૂત તે માનવા તૈયાર નહોતો.

આ મ તો ઘણા જીનીનદાર હતા. પણ જીનીનદાર હરદત ચક્રવર્તી જેવો કોઈ જાણીતો થયો ન હતો. એ ખૂબ જાણીતો ગયેલો તેનું એક જ કારણ-તેની કંજૂસાઈ હતી. તેની કાંત્રી કારકિર્દી દરમિયાન અપનાવે રૂપે પણ કોઈ પ્રસંગે તેણે શાંતી પાઈ જતી કરી હોય તેવું કાંઈને યાદ નથી.

ઘર બાડું

સેબક
'મંત્રોગમ'

અઠગક સંપત્તિના માલેક હોવાં છતાં હરદતને કોઈ સંતાન હતું નહીં. લોકો કહેતાં: 'ખીનના ઉપયોગ માટે અંતે એ દ્રવ્યનો ઉપયોગ થશે. ખીન માટે એ ધન એમું કરવાનું પાપકર્મ કરે છે.' એ પાપકર્મ હતું કે શું હતું એ વાત બાબુ પર રહેવા દઈએ. પણ થયું એવું કે દવા પાછળ થોડોક ખર્ચ કરવા જેટલો સમય આપ્યા વગર એક દિવસ એકાએક તેઓ રામચરણ યંયા. એ પરદોહની અમણી યાત્રામાં લૂંટાઈ જવાના ભયે કે ગમે તે કારણે તેઓ પોતાની ગઠિ નાનીસતી દમડી પણ ખાંધી ગયા નહીં.

તેનો બધો વારસો તેના જતીન વિપીનજીને મળ્યો. સદંતર મતભેદને અંગે કાકા વારસો સોંપી જશે તેવી વિપીનને આશા હતી નહીં. આચાર અને વિચારભેદ વગર મતભેદ સંભવતો નથી. વિપીન મૂળથી હરદતથી વિરુદ્ધ પ્રકૃતિનો હતો. હરદતે એને પોતાની તાલીમ આપવા ખૂબ યત્ન કર્યા પણ એ પૈયર પર પાણી સમાન નીવડ્યા. વિપીન આશ્રા માલ્યો ગયેલો અને ત્યાં 'બદ' નામક તરીકે તેણે ખ્યાતિ મેળવેલી.

વારસો મળ્યો કે તુરંત તેની વ્યવસ્થા કરવામાં તે પડી ગયો. કાકાનું દ્રવ્ય તેને વારસામાં મળ્યું હતું પણ કંજૂસાઈ નહીં એમ તે જાણતો હતો. સ્થાવર-જંગમ મિલકત તપાસતાં તે 'હરદતની ચાલી' નામથી ઓળખાતા મકાનના પ્રકરણ પર આવ્યો. તેને ખચ્ખર પડી કે ૧૮૬૫માં ૩૭૦૦૦ રૂપિયાથી ખરીદેલું આ મકાન, જેમાં સમરાવીને નવી સજવડ તાઓ આપવામાં આવી નથી એ મકાનની વાર્ષિક આવક રૂપિયા ૮૦૦૦ની છે.

'આ તો બહુ કહેવાય!' તે વિચારવા લાગ્યો. 'કાકા તો મજબૂત હતા. મારા જેવા 'બદ' ગણાતા માણસે માણસાઈ જતાવતી નોંધેલું હતું એમ લૂંટારો નથી. હું બાડૂતો પાસેથી બાડું જાણું લઈશ.' આ વિચાર કરી, જાણે કાકાના કર્યા પર પાણી ફેરવવા બેઠો. હોય તેવી મુખમુદા ધારણ કરી તેણે વિખ્યુ-દાસને બોલાવ્યો. વિખ્યુદાસ હરદતનો સમવયસ્ક અને

મિત્ર સમો જૂનો ગુમાસ્તો હતો. હરદતનો વિચાર-વારસો તેને સંબોધને અંગે મળી ગયો હતો. હરદત અને વિખ્યુદાસ બંને પૈસા આગતમાં કંજૂસ ગણાતા પણ કોઈને માલો દઈ પાડી દેવાની આગતમાં તેની ચપ્પડપાવસિતી તોલે આવે એવો ઉદાર કોઈ શોધ્યો જડે તેમ ન હતો.

'વિખ્યુદાસ! તમે આજે જ જાઓ અને 'હરદત ચાલી'નાં અર્ધ બાડૂતોને જાહેર કરો કે ચાલુ મહિનાથી તેમના રોકાણનું બાડું ૨૫ ટકા ઘટાડવામાં આવેલ છે.'

'બાડું ઘટાડવામાં આવે છે!!!' આવો ચપ્પડ વિખ્યુદાસે જિંદગીમાં હજી સુધી શેક પાસેથી સાંભળ્યો ન હતો. એવો ચપ્પડ જ હોઈ શકે એવી તેને કલ્પના સુધા ન હતી. આ ચપ્પડ તેને પૈયર પેટે વાગ્યો. માથા પર હાથ મૂકી આંખો પટપટાવી તે સ્વસ્થ થયો.

'બાડું ઘટાડવું!! બાડું!! ઘટાડવું!!' વિખ્યુદાસે કહ્યું. 'આપ બાબુજી મારી મસ્કરી કરો છો! ના, ના. આપ બાડું વધારવાનું કહો છો. બરાબર છે. બાડું વધારવું છે.'

'નહીં.' વિપીને ગુસ્સે થઈ કહ્યું: 'હું બરાબર કહું છું કે 'હરદતની ચાલી'નું બાડું ૨૫ ટકા ઘટાડવું છે. તમે આજે જહી આવો-બાડું ઘટાડવું છે.' વિપીને 'ઘટાડવું' ચપ્પડ પર બાર મૂક્યો.

'અરે! અરે! બાબુજી! આપનું માથું દુઃખે છે! પાણી મંગાવું! પટાવાળા, શેકજી માટે પાણી લાવ.' વિપીને તરફ શંકામયી આશ્ચર્યપૂર્ણ નજર કરી વિખ્યુદાસે કહ્યું.

'મારે પાણી નથી નોંધેલું.'

'વૈવ-હાકતરને બોલાવી મંગાવું, બાબુજી!'

'વિખ્યુદાસ! મારી તબિયત સાવ સારી છે. ચિંતા ન કરો. તમે ખીજી રીતે વિચારી શકતા નથી તેથી તમારા માથાની દવા થવી જરૂરી છે. તેને માટે હું વૈવ ને દવા બંને શોધી કાઢીશ. અત્યારે તમે જાઓ અને મારા કુકમ મુજબ અમલ કરો. સમજ્યા!'' જરા

૪૬૬. અવાજે વિપીને કહ્યું.

‘હાજી.’

‘શું?’

‘આપે કહ્યું તે.’ વિષ્ણુદાસે કહ્યું.

‘મેં શું કહ્યું?’

‘મહાન વિષે.’

‘શું મહાન વિષે? બાહુને કહો કે ચાલુ માસથી બાહુના દરમાં ૨૫ ટકાનો ઘટાડો કરવાનો છે.’

‘સમજ્યા?’

‘હાજી.’

‘જાઓ, કેમ જાઓ છો?’

‘બાહુજી! આપું કદી થયું નથી. આજ તો બાહુ વધારવાનો ટેમ છે, વધારવાનો. બાહુ ઘટાડશે તો શેઠિયા આપને વિષે શું ધારશે! બાહુને કેવું લાગશે?’

‘એ મારે જોવાનું છે. તમે મારા હુકમ પ્રમાણે કરો.’

‘બાહુજી! આ નવું કામ છે. જાણું છું. સમજતું નથી પણ અહીં છું.’ કદી વિષ્ણુદાસ ચાલ્યો ગયો.

એનું બધું વિચારતું અટકાઈ ગયું. આ નરીન ખુલ્લો પ્રશ્ન હતો. એને તે સાચો ગણી ચક્રો નહીં. ઉમરનું ચિહ્ન ગણી તેણે આગળ કરી જોઈ ને ચેચારવા લાગ્યો. ‘બાહુ’ ઘટાડવું! બાહુ! એ કેમ માની સમજાય! બાહુને કાઈએ કાઈ ફરિયાદ કરી નથી. ફરિયાદો કરી હોય તો તો જરૂરી વાત. આ તો બિલકુલ બાહુના સારા છે. ખુશી થઈને બાહુ આપે છે. એ વખતે બાહુ ઘટાડવું! એ દરદત્ત ચક્રવર્તી એ જાણી જશે તો! તો તો મસાજોથી પાછો આવશે! મૂત થઈને વગશે. વિપીનને તો કીક પણ મારી મોચી પડીને કહેશે કે હું જૂનો નોકર થઈને આ પુ’ કરવા મોકો! હેં! દરદત્ત ચક્રવર્તી! ધન એકદુ’ કરવા તો જીવતો હતો. હું બાહુ ઘટાડવા જઈ મરાઈ જ જાઉંને! આપ રે!’

‘દરદત્ત ચાલી ના આવડત હાઉસમાં વિષ્ણુદાસ રહેતો હતો. તે નિમ્નમિત બાહુ ઉપરાવતો ને શેઠના મીઠા કામમાં જોડાતો. આજે જ્યારે સાયંકાળે ઉપરના વિચાર કરતો કરતો તે ઘેર આવ્યો ત્યારે તેની સ્ત્રી આશ્વ પામીને બોલી: ‘શું થયું છે તમને?’

‘મને? કાંઈ નથી થયું.’

‘ના, ના. જે હોય તે કહો, હું કેં કરતી નથી. નવાં બાહુજીએ રજા આપી! મુગાર કાઢ્યો!’ તેની

સ્ત્રીએ પૂછ્યું. આનંદા નામની તેની યુવાન પુત્રી પણ નજીક આવી ગઈ. ‘તમે કેંકે છુપાવો છો બાહુજી!’ આનંદાએ કહ્યું: ‘તમારું મોઢું કાણું મરઘ મરઘ થઈ ગયું છે!’

‘મારું મોઢું! હેં, હેં! વાત એમ છે કે આ સામેની ચાલીનું બાહુ ઘટાડવાની શેઠ વાત કરી છે. હુકમ કર્યો છે.’

‘હા, હા, હા,’ પેટ ભરીને મા-દીકરી હસવા લાગી. ‘શેઠ દીવ્યને હુકમ કર્યો કરો! યુવાનકો ખરો ને! સમજ્યા વગર બોલો.’

‘ના, ના. પૂરો કાળે છે. માયું ઠંકાણે હતું.’ વિષ્ણુદાસે કહ્યું.

‘હોય નહીં.’ તેની સ્ત્રીએ કહ્યું. લેખિત આપું છે? કાલે સવારે કેશે, ‘જા, જા. હુકમ ખતાવ. જોને પૂછીને બાહુ ઘટાડવાનું કદી આવ્યો!’ એ દરદત્તનો બનીને છે. આજ આમ કહ્યું. કાલ સવારે ચોટલી પડશે.’

‘તારી વાત ખરી છે. મારે પછી બાઈ છો તું તારે લીધે જ મારે આગાહી છે.’ વિષ્ણુદાસે કહ્યું.

‘હા હા. પણ તમે જ્યારે જ શેઠ પાસે જઈને લેખિત હુકમ લઈ આવો.’

‘હું જ્યારે રાતે?’

‘રાતે શું છે? આ ઉમરે તમારે ડરવા જેવું શું છે?’

‘મારે?’ વિષ્ણુદાસે કહ્યું. ‘આમ તો કાંઈ નહીં પણ દરદત્ત શેઠના વિચાર આવ્યા કરે છે.’

‘વેચ! કાને કે જૂત દેખાય છે! હાલો હું ભેગી આવું.’ રહી તે તૈયાર થઈ.

વિષ્ણુદાસ તેની સ્ત્રીને સાથે લઈ લેખિત હુકમ લઈ આવ્યો.

હુકમ તો લીધો પણ વિષ્ણુદાસનું મન માનવું ન હતું. તેણે કહ્યું: ‘દરદત્તનું અત્ત હજી આ ચરીરમાં છે એટલે એના ધરતું મારે ખ્યાન રાખવું જોઈએ. વિપીનજાણુની આ ભેવફૂરી છે. એના સગાસાઈને બેલાવીને આપણે હકીકત જાહેર કરીને કહેવું જોઈએ કે આ નરી ભેવફૂરી છે, નરી ભેવફૂરી!’

‘વિપીનજાણુના સગામાં કાંઈમાં ચપડી મીઠું હોય તેમ હું માનતી નથી. એને કહેવા જશો તો આ ઉમરે રહેલો ખોશો.’

‘તું બારે પક્કી અક્ષત્રવાળી ખાઈ છે.’ વિષ્ણુ-
દાસે કહ્યું. ‘ભલે જે થાતી હોય તે યાય. આપણે
તો હુકમ પ્રમાણે અમલ કરનારા.’

ખીજે દિવસે વિષ્ણુદાસ પોતાનાં કપડાં પહેરી,
પાઘડી અરાખર ગોઠવી, ખેસ લગાવીને ચાલીના દરેક
બાહુતને ખજર આપવા બહાર નીકળી પડ્યા.

અર્ધા કલાકમાં એ ચાલીનું વાતાવરણ અદ્ભુત
ગયું. બારે ધમાલ ખેલી ગઈ. દરેક એરકામાંથી બાહુતો
બહાર ધસી આવ્યાં. એક જ માળમાં બહુજે પેટીથી
વસતી હોવા છતાં જેઓ સામા મળતી વખતે ઓળ-
ખાણ ન બતાવતાં તેવાં બાહુતો પણ સામસામા
જેરજોરથી વાતો કરવા લાગ્યાં. તેમના અચંખાનો
પાર ન હતો.

‘આપણા નવા બાણછને—ધરધણીને તમે
ઓળખો છો?’

‘આ તો ખરેખર બહુ આશ્ચર્યકારક છે.’

‘અરે! સાંભળે એ માને નહીં એવી વાત યઈ
ગઈ.’

‘ધરધણીએ મારા ધરનું બાહુ આપમેળે ધટાડ્યું!’

‘૨૫ ટકા નહિ! મારું બાહુ પણ ધટાડ્યું.’

‘બારે વિચિત્ર! કાંઈક નક્કી જૂલ યઈ લાગે છે.’

‘જૂલ શું?’ વિષ્ણુદાસે કહ્યું. ‘આ ઉમર કાંઈ
જૂલમાં નથી યઈ ગઈ, આ રહ્યો હુકમખત. મને તમે
શું સમજે છો?’ તેણે મૂંછાને સરખી કરતાં આંખો
ફેરવીને કહ્યું.

‘તમે ૧૦૦ ટકા સાચા અને તમારો આ કાગળ
પણ સાચો. કાંઈ ના કેવું નથી. ને તો ય હું જાતે
આ વાત માની શકતો નથી. બોલો સાહેબ!’
સ્થામપ્રસાદે કહ્યું. તે આ ચાલીમાં ૧૫ વર્ષથી રહેતો
હતો. એકમાં નોકર હતો અને ઠીક ભણેલ ગણીતો.

‘હું કાંઈ માનતો નથી. જાતે લખીને પુછાવીય
ત્યારે ખાતરી થશે.’ તેણે કહ્યું.

રાત્રે એ-ત્રણ બાહુતોએ મળીને ધરધણીને આ
બાળતમાં પુછાવ્યું. વિધીને તુરત ઉત્તર વાળ્યો. લાગ-
માં ૨૫ ટકાનો કાપ ખરેખર મુકાયો હતો. ઉત્તર
વાંમી બાહુતોને શંકા થવા લાગી. તેઓ લાકું ધટા-
ડવા બાળતમાં પાછળનું કારણ શોધવા લાગ્યા.

‘ધરધણીએ બાહુ શા માટે ધટાડ્યું?’

‘હું એ જ પૂછું છું, એ શા માટે!’

‘પાછળ કારણ શું?’ બધા વિચાર બતાવવા
લાગ્યા.

‘મને પહેલાં એમ હતું કે ધરધણીનું ચસાંજી ગયું
છે. પણ એણે કાગળ લખ્યો છે તેમાં ગાંડપણ દેખાતું
નથી. કાંઈક ઊંડા બેદ લાગે છે.’ સ્થામપ્રસાદે કહ્યું.

‘પણ શું બેદ?’

અને આ બેદ શોધવાને ભોંતળિયાધી માડીને
ચોથા માળ સુધીના એકેએક બાહુત પોતાનું મગજ
ચલાવવા લાગ્યો. દુનિયાનું આદિ કારણ શોધવાને
જાણે અધૌકિક બેજાઓ જરાકે નિરાંત વગર ચોટી
પડ્યાં હતાં. દરેક એમ માનતો હતો કે કારણ શોધવું
એ અધરી વાત છે પણ પોતા માટે એટલી અધરી
નથી એટલે જ પોતે જે કારણ શોધી આપે તે કારણ
અરાખર હોવું જોઈએ.

એક બાહુતે એટલે સુધી કહ્યું: ‘આ માણસે
જરૂર કાંઈ ભયંકર છૂપો યુનો કર્યો છે અને તેથી
પરોપકાર બતાવી સારો દહેરાવવા આ કામ કરે છે.’

‘આ મકાન જ કદાચ અરાખર રીતે બંધાયું હોય!
કાંચો પાચો હોય!’

‘હું.’ એક બાહુતે કહ્યું: ‘એ આપણે કયાં
જેવા ગયા હતા, પણ એક વાત ખરી છે કે આ
મકાન ધણું જૂનું છે. કદાચ આદમના વખતનું છે.’

‘ખરું’ કહ્યું. ગયે વરસે ખાળકેનો ખોદતી વખતે
યાદ છે ને! પાયામાં છૂણો લાગ્યો છે એવી ઝીઝીએ
વાત કરી હતી. સમારકામ થયું હતું! ભોંતળિયે
રહેનાર બાહુતે કહ્યું.

‘વળી આવા પાયાવાળા મકાન પર એ માળ
વધુ ઉતાર્યા! પાચો ભાર શો ખરે?’ ચોથે માળે
રહેનાર બાહુતે કહ્યું.

‘એક મિનિટ!’ એક બાહુતે હાથ ઊંચો કરી
કહ્યું: ‘જરા મૂંઝા. રહી મારી વાત તો સાંભળો.’

‘તમારે શું કહેવાનું છે?’ ચારપાંચ બાહુતે કહ્યું.

‘તમને યાદ છે કે નવા ધરધણી થોડા દિવસ
પહેલાં આ મકાન જેવા વરસતે વરસાદે સાંજે
આવ્યા હતા!’

‘હાં, હાં, પણ એ કયાં ઉપર આત્મા હતા?’

‘હું એ જ કહું છું. ઉપર શા માટે નોંતા અ.આ
જાણો છો!’ બાહુતે કહ્યું. અને ખોંખારો ખાઈ
આગળ બોલ્યો. ‘તમે માનો ન માનો પણ નવા

હિંદુસ્તાનના વતનીને હવા જેમ હિંદુસ્તાનની તેમ હવા પણ
હિંદુસ્તાનની જ વધારે માફક આવે.

દ્રાક્ષાસવ



અકસીર દવા	
શરદી	મથાડનાર
ભૂખ	લગાડનાર
દસ્ત સાફ	લાવનાર
લેંધ	લાવનાર
તાકાત	આપનાર
તાજગી	બક્ષનાર
લગજતદાર પેય	

જીવન સાથે વાપરવાથી અજબ ગુણ થાય છે.

અવન પ્રાશાવલેહ એટલે **જીવન**

પ્રતિકારક ઝોરાક !
માંદા, સાગ, નખળાં,
સખળાં, નાનાં, મોટાં,
સી, પુરુષ સોને માટે
જીવનવર્ધક દવા !



દ્રાક્ષાસવ સાથે લેવાથી ખેહદ ફાયદો થાય છે.

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.

પા. બો. નં. ૫૫૨૩ : સુંબઈ ૧૪

૨ મુલ્લ શેઠ પાસે આપ દાદેની વારાનું એક રાસ્કાપ પેટન્ટ ટાઈમ-પીસ હતું. તે તેમણના મમાવાએ રૂપિયા સાતતી ગંભીર કિંમતે વેસ્ટ એન્ડ વોય કંપનીની દુકાન શરૂ થઈ તે દિવસે લીધેલું હતું. અને ટેમુલ્લજને મન તે ઘણું કિંમતી હતું.

એક દિવસ અપેરાતા ટેમુલ્લ શેઠના ચાર-પાંચ દોસ્ત આસ્નાવો તેમણની સાથે ચામ-નાસ્તો કરતા આવ્યા. તેમાં સરદાર બહાદુર સાપુરજી, પાલનજી, પેરતનજી, ગમાસજી, મેંવાનજી, કોઝાદ, બંદા-ગીરજી વગેરે આવ્યા હતા. ટેમુલ્લ ઉપર પાંઉ કાતરીને મૂકેલું હતું અને પાસે રકબીમાં મરકો હતો. ટેમુલ્લ શેઠ, બધા દોસ્તો આવે ત્યાં વેર વખત ગુજરતા માટે અવરતા ખુદ્દી રાખી અશ્રેમ શ્રોત્રીના પાંડે લખતા હતા. અને વખત જોવા માટે ટાઈમ-પીસ પાસે રાખ્યું હતું. સાથે લાગા પાસેના ટેમલ પરથી કોટ્ટનીય લઈ ધીમે ધીમે મોઢિયાંમાં ઝોરતા હતા. તેવામાં સોરાણ છિરાનીએ ખજર આપ્યા કે શાપુરજી શેઠ આવ્યા છે. એટલે ટેમુલ્લજે ઉનાવળમાં શુક્રમાર્ક મોઢામાં મૂક્યું અને પાંઉ અવરતાની વચ્ચે મૂકવા જતા હતા, ત્યાં જ બૂલ સમજતાં તે સુધારી લઈ અવરતા બંધ કરી શેઠને આવકાર આપતા ઊભા થયા. એક પછી એક દોસ્તો આવ્યા એટલે વાતોચીતો ચાલી પછી બધા વીખરાય તે પહેલાં ટેમુલ્લજે અવરતા કબાટમાં મૂકી અને થોડી વારે માલૂમ પડ્યું કે તેમનું ટાઈમ-પીસ ત્યાં હતું નહીં. પહેલાં તો કાઈકે મરકરી કરી હશે તેમ માન્યું પણ પછીથી મામલો ગંભીર બની ગયો, અને રાસ્કાપ પેટન્ટ ઘડિયાળો હવે મળતાં નથી માટે કાઈએ ઉઠાવ્યું હશે તેમ ગણી ટેમુલ્લ શેઠ પોલીસમાં ફરિયાદ નોંધાવી.

ફરિયાદ થઈ ત્યારે હાજર રહેલા બધાએ જુવાની આપી કે ટેમુલ્લજનું ટાઈમ-પીસ તેઓ બધાએ જરાજર જોયેલું છે, હજારમાંથી તેને ઝોળખી આવે. પણ તેઓમાંના કાઈએ તે લીધું હતું નહીં.

ત્યાર બાદ ટેમુલ્લજે પોલીસને વધારે ખજર આપી કે શાપુરજી શેઠને જૂની-ઝીજ એકઠી કરવાનો શોખ છે માટે તેની ઉપર શક છે, પાલનજીને લોકોને

ખોવાયેલું અને શોધાયેલું

ટેમુલ્લજનું ટાઈમ-પીસ

લેખક

મુનિકુમાર, મ. ભટ્ટ

ગાડ છે તેને ઘડિયાળની જરૂર પડે માટે તેની ઉપર શક છે એમ જોડવા તે દિવસે હાજર હતા તેને શકદાર કહાવ્યા.

પોલીસનો વડો હોસંગશા ઘરે. આત્રાક અમલદાર હતો. વળી તે ટેમુલ્લજને ઝોળખતો હતો. તેણે કહ્યું કે ઘડિયાળ તો ટેમુલ્લજના એકાદ ખીસામાં જ

પડેલું હોશે પણ ટેમુલ્લજ તો તરિયાપાત્ર બાવી ગયા. 'તમે બી શું હોસંગશા, મને કાંઈ ગંધેરો સમજાવે કે ખાવા. હું એટલું બી ધક બાન મારું ચરવા જતું હોસે ?'

હોસંગશાહ મૂંઝા રહ્યા.

બીજી તરફ જેમ જેમ દોસ્ત આસ્નાવોને ઘેર ઝડતી થવા લાગી તેમ તેઓ ટેમુલ્લજ તરફ ધ્રુસે થતા લાગ્યા અને ટેમુલ્લજ સાથે કાઈ વાત બી કરે નહીં તેવું બની ગયું. અને ટેમુલ્લજ બી એરડિયાતો જોલાખ લીધા જેવું કાચું કરી ફરી કરે.

છ માસ વીતી ગયા. જમશેદી નવરોઝને દિવસે કાંઈ કામ સળગ કબાટમાં અજારાઈ એધી અવરતાનું પુસ્તક કહાણું અને ઉધાડીને જોતાં તેમાંથી રાસ્કાપ પેટન્ટ રેલું ટાઈમ-પીસ નીકળી પડ્યું.

વાત સાંભરી હોસંગશાએ કહ્યું: મારો નકામે ટાઈમ ગુમાવ્યો.

શાપુરજી સરદારે કહ્યું: મારા મગજની પીસ ગુમાવી. ટેમુલ્લજે કહ્યું: પણ મેં તો બેઠે ગુમાવ્યાં હતાંની. હોસંગશાએ કહ્યું: બેઠે સાનાં ગુમાવ્યાં, ખરેખાર તો બેસું જ ગુમાવ્યું હતું તેમ બોલોની.

અને ફરી ટાઈમ-પીસ જજાની ખુશાલીમાં નાસ્તો કરી ટેમુલ્લજે ખરેખર શું ગુમાવ્યું તેનો વિચાર કરતાં બધાં છતાં પડ્યાં.

હાહા

☆ ક હા ની ☆

એ. એચ. વહીલરના

બુકસ્ટોલ પરથી મળી શકે છે.

જેમાં ભરથો આરુડી કબડી કંઠાસંણુની મહેમાનગતી માણુવા નીકળી પડે છે

સંગ. ૬ સંગાર

સેખ

મધૂર

ધેર નર્મ કરીને કલાલે મહેમાનને ઓઠરીમાં રંગત દેલિયો હાળી દીધો છે. ઉપર મખમલ મથરતી તળાઈ અને ગાલમથરિયાં ગોઠવી દીધાં છે ને નવી નજાર કિનખાખના છુટા બદેલી ધકઠી પાંખે મૂકી દીધી છે. રૂપ-રૂપના અવતાર જેવી બે બાઈએ મહેમાનની સરભરામાં ખડે પડે બેઠી છે. એમને મુખે મરકલ્યાં પડે છે ને ગાંઘ ઉપર મુઠાખતી કૂલ બેઠકાં છે. એ બોલે છે ત્યારે જાણે સોદામનાં સોણાં સાંપડે છે. એક બાઈએ મહેમાનની ધોડી ધોરારમાં આંધી દીધી છે ને બીજીએ મહેમાનને અડિયો ખાંડીએ બરાતી દીધો છે.

મહેમાન કહે: 'બાણી! મારા અડિયાની રખ્યા કરજો. મારી વાટખરચી મરણમુડી જે ગળે એ બાણી અડિયામાં છે.'

તો કે: 'તમતમારે છવ હોડો રાખો મહેમાન! કાઈની દેન નથી કે કલાલજીને ધેર આવીને ખાતર પાડી જાય.'

તો કે: 'ખાતર તો શું પાડી જાય! એમ તો હું મે ઉઘાડી આંખે બેઠો છું ને! પણ આ તો આંખે ગોખલો દાર ગળી ગયો તો ઈ વાણું નો અને.'

તો કે: 'ઈ વળી શું વાત છે મહેમાન!'

ને મહેમાને વાત માંડી છે:—

કાઈ એક દેશનો રાજા ને રાજાને રૂઝરૂપાણો કુંવર કુંવર તો રાજાની આંખની કીકા જેવો. આઠે પહોર ને બગીચી ધડી રાજાને મોઢે કુંવરનું નામ. ડગલે ને પગલે ખમા કુંવરને યાવ. કુંવરનાં તો એવાં માન કે બીરવ્યો ન બીપડે.

પણ દેવને કરજું છે ને તે ધરમા રાજાને એક દિવસ ધડપણનો બાર લાગ્યો. એને બોખે દાંતે ને ધોળા વાળે જુવાનીના મનસખા જાગ્યા. એણે તો પ્રધાનોને હુકમ કર્યો: 'હા! કાઈ સજાજપરી જેવી રાજકુમારી શોધી લાવો.'

પ્રધાનોએ ધણું સમગળ્યો, પણ રાજા સમજે તો વળી એ રાજકુમારીની! અને આ તો ધરડો દટું. પૂરેપૂરો અડિયલ. એવો અડયો એવો અઓ કે કાઈના આપની દેન નહિ કે એને સમજવે! બધાની ઉપરવટ જઈને ધરડે ધડપણ એણે પીડી ચોળાવી, કિનખાખના વાધા સળ્યા, ગસોડામાં સોપારી ચઢાવી ને કાચે કંઠીકા બરાવી એ ધોડે ચડ્યો. મોટી ધામધૂમ કરીને સોળ વરસની સુંદરી પરણી લાવ્યો.

રાજકુમારીનું જોજન તો ફાટાંટ યાવ. ધરમા ધણીની સાથે પરણીતી પણ એનો છવ કાઈ શોડો જ ધરડો ધઈ ગયો તો! એ તો દિવસ ને રાત પ્રજ્જ

નામને જખ્યા કરે. રાજા તો યોગ મહિનાનું માટણ. એનો તો માયલો જ મરી ગયેલો. એનામાં કાળકાળ અસતરીની અજન છુટાવવાની તેવડ ન દતી ને રણી નરબમર ગોતતી આરે તરફ રધવાયાની જેમ કૂચી કરે.

એવામાં એક દિવસ રાજકુમાર નખરે પડી ચો. કમરેવનો જાણે અવતાર બીજો માધવોનજા જ નોઈ લ્યો. એને જોઈને અસતરીનું દેવું હાથ રહે તો ચડચડા. રાણીએ જોતાં શું કુમારને જોયો ને હાં હાથ રહ્યું નથી. એ રદિયાળા રાજકુમારને મળવાને રાણી તલપાપક ધઈ રહી છે.

બાનડીએ બાઈના મનની વાત જાણી છે ને ધડીક તો એને ધ કમકમાટી આવી ગઈ છે. અરે! આ તે કેવો કાળ આવ્યો છે! મા બીડીને દીકરા ઉપર જરા તૈયાર ધઈ છે!

એણે રાણીને વારી છે: 'અરે બાઈ! આ તે તારો કેવો રંગ! મા બીડીને દીકરા ઉપર જરા બેસી છે!'

રાણી કહે છે: 'હું' તે ધરડી છુટક જુદાની વેંના શું જાણે! કેવો દીકરો ને કેવી વાત! દીકરો તો મારી કૂખે જન્મ્યો હોય ને માડું ધાવજી ધાવ્યો હોય તે દીકરો. આજી તો નાના એટલા આજુબાને ધરમા એટલા આપ. જુવાની તો રંગમાં રમેજામાં માઈ જ છે. બાનડી! હું એને લાડી દે નહર હ નહર ના. એના ચિના મને ચેન નથી.'

બાનડી કહે છે: 'રાજકુમારની આજા મૂકી મારી બાઈ. અમારો કુંવર તો મોટો ચંકરનો અવતારી છે. અસતરી નામ મોઢે ન લ્યે.'

તો કે: 'એ મોટો ચંકરનો અવતારી હશે, છે હું બીડી રાણી બનીય. અસતરીનું નામ બલેને મે લ્યે, અસતરીને દીડે જોળખે તો ધ ધણું છે. હું એ ગમે તેમ કરીને અડી લઈ આવ હીરા-મોતીના જાળ આપીય. નવરત્ત સીર આપીય. મો-માર્ગ જ સુધીય.'

આનડીને થયું છે કે એનો જ દી ભપારે વંદ્યો છે ત્યારે આપણે દી વાળાને શું કામ છે ! બહેને એનાં કપાં એ બોલવે. 'બહે તો બાઈ ! દુઝેને કઈ આવીય. પછીની વાત તું જાણે.'

તો કે : 'તું તારે બત્રીસે કોઠે નિર્ગત રાખજે. તારો વાળ પશુ વડો નહિ યામ. આપણી બેની વાત ત્રોતેને-કોને નહિ જાણ, હાંકે.'

આનડી આવી નીકળી. જઈને રાજકુમાર સામે બેસી રહી. 'અરેરે કુમાર ! તમે તે કાંઈ રીતમાં સમજો છો કે નહિ ! નવી મા આવી છે. આવ્યાં ને જુનાં ય ઈર્ષ્યામાં.'

તો કે : 'મારી કાંઈ બૂલ ઈર્ષ્યા આનડી !'

તો કે : 'માનાં ચરણ વાંદવા તો જવું પડે !'

તો કે : 'વાત તો સાચી. એ વાતનું તો ઓસાણુ જ ન રહ્યું. હાંસો જઈ આવીએ.'

'કુમાર આવે છે ! રાજકુમાર નવી રાણીને મોલ પધારે છે.' આનડીએ દોડીને વધામણી દીધી છે.

સાંભળીને બાઈને બત્રીસે કોઠે દીવા ઈર્ષ્યા ગયા છે. અંગે અંગમાંથી સોડમ વહી છે. કપોત-કપોતીની ભેડી જેવાં એનાં ઉરપારેમાં અંધીરાં બની હેલ-પ્રીતની વાતો ન કરતાં હોય એમ બેઠગી બેઠગીને એકબેકને બેઠી રહ્યાં છે.

'આનડી ! તારા કુંવરને જરા વાતે વળગાડજે. હું જરા સાબદી થાઉં.'

રાણીએ રંગરંગિયાતે સોળ ચણચાર સળ્યા છે. બનીકનીને કુંવરને વધાવવા બેસી છે.

કટકટ દાદર ચડતો કુંવર નવી રાણીને મોલ આવ્યો છે. આવીને કિમરામાં બેસે રહ્યો છે. જુએ છે તો કાંઈ મીઠાકારીએ મહેકા સોનાના એકાવળા હાર જેમ જળાંજળાં ચતી સુંદરી સામી બેસી છે. કુમારે તો નજર નાખી ન નાખી ને પાછી વાળી લીધી છે. એ આનડીની સાથું જોઈ રહ્યો છે.

આનડીએ કાનમાં કહ્યું છે : 'મા છે. વંદના કશે. 'ને બાઈને અણસારે સમજાવી દીધી છે : 'માડું કામ મેં કયું, હવે તારું કામ તું કરી સેજે.' ને આનડી સંકળી ગઈ છે.

કુંવરની તો સાપે હાંધુદર ગળ્યા જેવી સ્થિતિ થઈ છે. આગળ જવાઈ નથી, પાછા ચે વળાઈ નથી. એ તો સજ્જ-ઈને બારણામાં બેસે છે.

ત્યાં તો આમેથી રૂપાની ખંટડી જેવો મધુર રણકાર સંભળાયો છે : 'પધારો રાજકુમાર !'

લડકડતે પડે કુંવર આગળ આવ્યો છે. મોઢવાતી છત્રે બેસે છે : 'મ...મા...ને પડે પડવા આવ્યો છું.'

કુંવર પડે પડવા જાય છે, ત્યાં તો બાઈએ કુંવરનો હાથ પકડી લીધો છે : 'કેવી મા ને કેવું કાંઈ ! આ સોળ વરસની અવસ્થાએ દું મા ચવાને લાયક છું !'

ને કુંવરને માથે જાણે લીજળા પડી છે. તે ફાટી આંખે રાણી સાથું જોઈ રહ્યો છે.

'મે' તો તમને રંગરંગમાં રંગે રમવા બોલાવ્યા છે, કુંવર !' રાણી ખડખડાટ હસે છે.

કુંવરને કળ વળી છે : 'મા ! તમારે મન હું દીકરો નહિ હોઈ, પશુ મારે મન તમે મા છો. આવી વાત કરતાં ય પાપ લાગે.'

તો કે : 'શા સગપણે મા-દીકરોને સંમંધ !'

તો કે : 'મારા આપને પરણીને આવે ઈર્ષ્યા મા.'

તો કે : 'મા નહિ કુંવર ! રાજની રાણી. ધરમ વરની નાજને તો માથે ઓઢણું રહે એટલાની જ જરૂર. એ તો નૌતમ વેષે હરેહરે. રંગેરંગે રમેજમે ને ધરમ વરને. હોડા માથે ઓઢી રાખે.'

સાંભળીને કુંવરને કમકમાં આમાં છે. એના પગ હોંટથી ધરતી સરવા લાગી છે, એનું માથું બમી ગયું છે. તો ય એ મમ બાઈ ગયો છે : 'અરેરે મા ! તારી જાત સાથું મા ને. જેનું ઓઢણું ઓઢણું છે એના કુળ સાથું તો ને.'

તો કે : 'જાત ને કાળત, કુંવર ! મારું કહ્યું માનો છો કે નહિ !'

તો કે : 'લાખે ય નહિ.'

તો કે : 'ફળેત યારો ને માનખમાઈથી જાણી.'

તો કે : 'જે ધારી હોય તે યાય. પશુ માને ઠેકણે જે આવી છે તે તો મા જ રહેવાની.'

ને રાણીએ દીરનાં ચીર ચીરી નાખ્યાં છે. દીરા-મેલીનાં આમૂષણુ તોડીફોડી નાખ્યાં છે ને દોડારે મચાવ્યો છે : 'દોડો રે દોડો ! આ રાખાએ મારી આખરે ઉપર. હાથ નાખ્યો.'

થયું. કુંવરને તો જાણે આખ ને નીચે ધરતી. કપાં ય કરતાં કપાં ય આધાર રહ્યો નથી. 'આ રડો તો ક્યારે કરી પશુ હવે. થયું ન થયું થાવાનું નથી. કીક છે, ને થાય તે યાવા જો. એ તો જેવા પકડે તેવા

દેવાશે' એ તો નીચી મૂંડી કરી એક કોરાણે બોલો રહી ગયો છે.

રાજા આવ્યો છે. પૂછ્યું નથી ગાછ્યું નથી ને કદાચી કુંવરને દેશવટો દઈ દીધો છે.

કુંવર પશુ ખુશાશે કરવા શકાયો નથી. એ તો ખડિયામાં ખરચી બરી કાળે ઘોડે ને કાળે લૂગડે નગરમાંથી દાલી નીકળ્યો છે.

દાલતો દાલતો એક સવારે કુંવર એક ગામમાં આવી ગયો છે. બીજી બજારે દાલતો જાય છે. ચારે બાજુ જોતો જાય છે, પશુ કોઈ કરતાં કોઈ માનવીનું જવડું સાચું મળતું નથી. કુંવર તો વિચાર કરે છે કે આ ગામમાં તે વસ્તી હશે કે પછી સાવ જીવડું છે! વિચાર કરતો એ તો આગળ ચાલ્યો જાય છે.

એમ કરતાં કરતાં ગામની વચાળે જોયો ચોરા છે ને ચોરા પાસે આવીને રાજકુમાર બોલો રહી ગયો છે. ચોરે હાથે જાયો છે. હાથરાના અડીખરોએ કુંવર સામી નજર મારી છે. કાળો ઘોડો છે ને કાળા લૂગડા છે, તો ય જાત હાંકી રહેતી નથી. ડોકમાં સચાશખને હાર ઝળાંઝળાં થઈ રહ્યો છે. ખડિયામાં સોનામહેરો ખખડી રહી છે. હાથરામણે પરદેશીનું માથ કાઢી લીધું. અંદર અંદર આખને ઈશારે ન સમજાય એવી વાતો કરી લીધી ને પછી મુખીએ પરદેશીને આવકાર દીધો: 'પધારો પધારો! કાંઈ આ તરફ મૂકા પડ્યા?'

કુંવર પૂછે છે: 'તમારા ગામમાં ક્યાંઈ ધરમ-શાળા? ક્યાંઈ મુસાફરખાનું?'

તો કે: 'અરે બાઈ પરદેશી! તારે વળી મુસાફરખાનું ને ધરમશાળા શીને જોતવાં? અમારા ગામમાં આવ્યો છ' હાથરાનો મહેમાન; તારા ઉતારાની સોઈ થઈ રહે પછી કાંઈ?'

તો કે: 'હાઉ. મારે તો ટંકપડોર શકાયું છે.'
તો કે: 'એવી તે શી ઉતાવળ છે, બાઈ! તું તારે નિરોતે બે દી ચાર દી દિવ ચકાવ ત્યાં સુધી રહેજે.'

ને મુખીનો કુકમ વજૂઓ: 'એલાન પરદેશીને આપણે ફળિયે લઈ જાઓ. જોને ખરદાસમાં ખામી ન આવે.'

રાજકુમારને મુખીને ઘેર ઉતારાની સગવડ થઈ ગઈ. હવે એ મોંમનું નામ પુતારપુત એ ગામમાં જોડે

દાનરતો માણસ નો વસે. બધા ચોર ચોર ને ચોરના સરદાર વાટે લૂંટે, ધાટે લૂંટે, ધરને ખૂણે ધાલીને લૂંટે.

રાજકુમારને આ પુતારાના દેશની કાંઈ જ ખબર નહિ. એણે તો બોલે કાવે પુતારાના મુખીને ઘેર ઉતારી ક્યો.

મુખીને એક દીકરી. રાતે જુઓ તો જાણે પૂનમનો ચંદિ જાગ્યો ને દીએ જુઓ તો જાણે તેજની કુડાળે પડે. મહેમાનની સરભરા કરવાનું દીકરીને માથે આજ સુધીમાં કાંઈ કેટલાયે મહેમાન આ ગામમાં આવી ગયા હશે. બધાની સરભરા મુખીની દીકરીએ કરેલી. રાત સુધી મહેમાન સાંજેસમો હોય ને સવાર પડે ત્યાં કાણું જાણે ક્યાંયે બજારફળક થઈ જાય એવી. એની મહેમાનગતી એને અંતરે એ વાતનો વસવસો નહિ ને હેડે યાકારો નહિ.

પશુ આજે તો દીકરીને દાલતાં દેશ-વારે છે ને બોલતાં જીને લોચા વળે છે. એના રૂપાળા ચોલા ઉપર અચાહની વાઢળી ઢળી પડી છે. કુંવરને નજર દીઠો છે ત્યારથી એના અંતરમાં કાણું જાણે રુંડે થોડા જીવડા છે!

દીકરી મહેમાનની તહેનાતમાં ખડેપગે છે, પછી કુંવરને એ વાતનું કાંઈ નથી, એ તો એની સાચું જોતો નથી. મૂંઝો મૂંઝો મુખીની દીકરી કહે છે તેમ ક્યે જાય છે. 'દાલો પરદેશી નાહી લ્યો,' તો એવે નાહી લીધું છે. 'દાલો પરદેશી જખી લ્યો,' તો એણે જખી લીધું છે. આગના-સ્વાગતમાં કાંઈ મજા નથી, તો ય કુંવરને બધું ઉડકિડ લાગે છે. કાણું જાણે ક્રિયા યે બીડેરા મુલકમાં જીતરી ગયો છે.

જખી કરીને ચોડી વાર આડેપડએ થઈ કુંવર બોલો થયો. ડોકે હાથ ફેરવે તો હાર ન મળે. ચાં કાર ઢોળા જોયું પશુ હારનો પત્તો ન મળ્યો. પથ ત્યાં તો માદ આવ્યું કે હાર તો નાતી વખતે જોખુ લામાં મૂકેલો. જોખલામાં જુઓ તો જોખલો ખાલી જખ. કુંવર તો વિચારમાં પડી ગયો. એમ ધીી વારમાં હાર ક્યાં મળપ થઈ ગયો? આ તો કાંઈ થઈ કાણું કહેવાય તેમ નથી ને જોયું બહાર પડે એવી રિયત છે. ચાઈ-ચલાવીને અખરવાને ઉઠાવે દીધો છે, એવા દાનરતા માણસના ઘર ઉપર આ પશુ કેમ ચકાચાય?

એ તો મુમમુમ પમારીમાં પડ્યો છે.

પણ એના જન હાથ રહેતો નથી. વળા પાછો જોએ. યદને એણે જોખલામાં હાથ ફેરવ્યો છે. જુઓ છે તે જોખલો પોલો છે. અંદર હાથ દોડ હાથનું મોઢું બધું ભોંલું છે.

ને એના હૈયામાં ઉકલત થવા મંડી છે. કુંવર પોતાની જાતને કપકા. ઘે છે કે સવાર સવારનો જોખ ફેર છે ને આંટલી વારે ખમર પડી ? તારું કાળજું શું કૃતરા ખાઈ ગયા ? આ જાણ હરે છે ફેર છે, બોલે છે ચાલે છે, એના રંગરંગની ચે તને સુખ ન રહી. કહ કહ બૂઝા ! આ બધા ચોર ચોર ને ચોરના સરદાર છે એટલું પારખતા આંટલી બધી વાર ?

કુંવર પુતારાના ઘરમાં સપ્તાર્ધ ગયો છે. પણ હવે ગોકિરો કયે દી વળવાનો નથી. કળથી કામ લેવું પડશે. આમેય હાર તો ગયો જ છે. હવે ખડિયો ન ચોરાઈ જાય એની તેવડ રાખવાની છે.

એ તો જાણે કંઈ બન્યું નથી એમ ફરી પથારીમાં આડો પડ્યો.

ત્યાં તો મુખીની દીકરી સામી આવીને જાણી રહી : 'તમે તો બારે જીંધજીંધી પરદેશી ! કંઈ કાળજા ઉત્તમજા કરેલા ?'

તો કે : 'ઉત્તમજા તો એકવીસ ને સાત કરેલા. તપેશરી થયા વિના સિદ્ધિ થોડી જ મળે !'

તો કે : 'શા કાળે તપિયા તપ તપતા ?'

તો કે : 'તપ તપ્યા તે સિદ્ધિ મળ્યા.'

તો કે : 'એવી તે શી સિદ્ધિ મળવી ?'

તો કે : 'સામાં જોઈએ ને પાછાં પૂછે છે કે શી સિદ્ધિ મળ્યા ? તમારા જ માયદાને પૂછી જુઓને !'

તો કે : 'અમારા મુલકમાં માયદો જ ન મળે.'

તો કે : 'એવું તે ક્યાંઈ હોયું હશે ? પણ હારના બાર દેશ માયદો મૂંઝાઈ ગયો હશે.'

ને મુખીની દીકરી ચમકી પડી. એણે ઉતાવળે ઉતાવળે પાછાં પગલાં ભરવા માંડ્યાં.

કુંવર કહે છે : 'પણ એમ ચોરીને શું કામે હાર લઈ લીધો ? માગી નોંતા લેવો ! તમારે મટે તો અહીં સુધી આટો ખાધો છે. એ નવલખો હાર તો તમારી સાડુ જ ઘડાવીને લાવ્યો તો.'

પુતારી દીકરી છીંકા ઉઠે છે : 'અજાણ્યને ઉતારો દીધો એનો બહો બહો દીધો. અમારે માથે જ ચોરીનું આળ ચડાવ્યું. આ તો તમે આત્મા બગાડ

ને મુસાફરવાળી વાત કરી.'

તો કે : 'એ વળા શું વાત છે ?'

તો કે : 'કાઈ એક જંગલમાં એક ઝાડ ઉપર એક બગલો રહે. બગલો ખૂબ જ સેવાધર્મી. રસ્તે નીકળે એ બધાની આગતાસ્વાગતા કરે. એક દિવસ એક મુસાફર રખડતો રખડતો એ ઝાડ નીચે આવી ચઢ્યો. બગલાએ પંડ તોડીને એની પરોણાગત કરી. પાકાં પાકાં વનફળ લાવી આપ્યાં. ફૂલાં ફૂલાં પાંદડાંની પથારી કરી આપી. ઠંડીના દિવસો હતા એટલે યકાં કરગરિયાં વીણી લાવી તાપણી કરી દીધી ને આખી રાત બગલો ચોટી કરતો બેઠો. સવાર પશ્યું. એટલે મુસાફર રસ્તે પડ્યો. આલતાં આલતાં એને વિચાર આવ્યો કે મુસાફરી લાંબી છે કાશ્ય જાણે કેવાં ચે-સંકટ આવશે. રસ્તામાં ખાવાનું મગશે કે કેમ ? હાલતને પેલા બગલાને જ મારીને ભેગો લઈ લઉં. ખાનાની ચિંતા તો મટી જાય. મુસાફર તો પાછો આવશે. બગલાને મુસાફરના મનની કંઈજ ખબર નહિ. એ તો સામે આવીને કહે : 'કેમ લાઈ ? કંઈ રહી ગયું ?' મુસાફર બગલાની વાત સાંભળે જ શું કામ ? એણે તો જોત્યા આત્મા વિના બગલાને પકડ્યો ને ડોકી મરડી નાખી, મરી ગયેલા બગલાને ફાંદમાં ખાધી કરીને એ રસ્તે પડી ગયો.

તમે પણ ઈ વાળી વાત કરી. અમારી સરભરાને બહો બહો દીધો પરદેશી !'

તો કે : 'હારની વાત ન જાણતાં હો તો કંઈ નહિ. આ તો કાલું જીવે આખું તે કહી નાખ્યું. હાર તો જોખલો ગળી ગયો હશે. નગરાજની દમ-ચંતીને હાર રોડલો તહેાતો ગળા ગયો ? એમ જ તો. કીક, જવા ઘો એ વાત. આવો સુંદરી ! આવી સરસ એકાંત છે, આપણે હેતપ્રીતની વાતો કરીએ.'

તો કે : 'મને તો જરાકે કુરસદ નથી. પુતારાની દીકરી જીજ્ઞાસુ કરીને ત્યાંથી ચાલી ગઈ.'

આ તો વાતની વાત છે, આયું. આપણે વાત વધારીને ચે શું કામ છે ? મારો ખડિયો ખીટી નો ગળા જાય એટલું જાન રાખજો. મહેમાને વાત સમેટી.

આયું કહે : 'તમે નરો રહો, મહેમાન ! તમારા ખડિયાની રંખવાળી અમારે માથે. તમારો ખડિયો આધોપાધો ચાપ તો અમારાં પરખાર આપી દઈએ.

‘ઠાકરી આવી એટલે સુખપાલે ઢાંઠા રાઈ કર્યો :
‘તું આવી જાજા. મારે તારું કામ જ નથી; સારા
માણસને વળી વેશ્યાની સંભવ કેવી ?’

ઠાકરી કહે : ‘તમે તે શું બોલો છો, શેડ ?
તમારા વિના તો મારાથી બીડી થે નહિ રહેવાય. તમે
આસા મેલ્યા એટલે તો હું મરવા પડેલી. તમે અને
તરછોડો તો ‘હું-ફૂરે પડું.’

માંડ માંડ શેડ રિઝાયા : ઠાકરી એને પોતાને ઘેર
લઈ આવી.

યશપાલ કહે : ‘મારા શેડ એકલા નહિ આવે.
હું પણ સાથે આવીશ.’

ઠાકરી કહે : ‘મારે તમારું કાંઈ જ કામ નથી.
મેની વાતમાં ત્રીજે શું કામ માયું-મારે ?’

યશપાલ કહે : ‘તમારી મેની વાત તમે જો જણો.
મારી વાત હું જણું. હું તો શેડનો મુનીમ શેડની સાથે
સાથે જ ચાલું.’

જન્મે મિત્રો વચ્ચે પ્રથમથી જ બધી વાત નક્કી
યઈ ગયેલી. એટલે સુખપાલ કહે : ‘મારો મુનીમ તો
સાથે જોઈએ જ. એના વિના દિસામ-કિતામ કે.યુ
કરે ?’

ઠાકરી નહોય સોય કબૂલ યઈ.

યશપાલ પોતાના વાંદરાને લઈને સુખપાલની
ઠાથે વેશ્યાને ઘેર ગયો.

મોડી રાતે જન્મે વિત્રા ઘેર પાછા જતા તૈયાર
થા એટલે સુખપાલે યશપાલને કહ્યું : ‘મુનીમ છા !
ઠાઈજીને કાંઈ ઇનામ તો આપો.’

યશપાલે તરત જ પેલા વાંદરાને કહ્યું : ‘અચ્ચાહા !
ખાઈજીને સો સોનામહોર ગણી આપો.’

વાંદરાને અગાઉથી એક હળર સોનામહોર મળાવી
રાખેલી. વાંદરાએ તરત જ સો સોનામહોર ગણી આપી.

યશપાલ કહે : ‘અચ્ચાહા ! માયજીને સો સોના-
મહોર ઇનામ આપો.’

વાંદરાએ બીજી સો સોનામહોર ગણી આપી.

એમ એક યા બીજા કારણે વાંદરાએ એક હળર
સોનામહોર કાઢી આપી અને યશપાલે તે બધી વેશ્યાના
મરમાં વહેંચી દીધી.

યશપાલ સોનામહોર માંગે ને વાંદરા સોનામહોર
કાઢી આપે. છુટ્ટી અને તેની ઠાકરી તો નેઈ જ

રહી. પરંતુ સુખપાલ અને યશપાલ જાણે કાંઈ જ
અન્ય નથી એવો દેખાવ કરી વાંદરાને લઈને ત્યાંથી
આવી નીકળ્યા.

બીજે દિવસે પણ આ કેમ ચાલુ રહ્યો ત્રીજે
અને ચોથે દિવસે પણ વાંદરાએ મળેલી સોનામહોર
કાઢી આપી.

પછી તો પેલી છુટ્ટીને યશુ કે આ વાંદરા કરામતી
લાગે છે. કાંઈ પણ દિસામે એ પડાવી લેવો નેઈએ.
છુટ્ટીએ ઠાકરીને શીખવી રાખ્યું કે શેડ પાછો આવે
ત્યારે મને તેમ કરીને વાંદરા પડાવી લેવો.

ત્રીજાના વખતે સુખપાલ અને યશપાલ આવી
પહોંચ્યા. પેલી ઠાકરીએ અનેક જાતના હાવભાવ અને
લડુકાપડુકા કરતાં કહ્યું : ‘મને આ વાંદરા આપી દો ને.’

શેડ તો જાણે અમટી પડ્યા. એ તો યશપાલ
સાથે નેઈ રહ્યા.

યશપાલ કહે : ‘વાંદરા કેમ અપાય ? એ તો
જંગલના જોગીએ આપ્યો છે. એ તો શેડનું કાપડ
છે. વાંદરા ન જ અપાય.’

છુટ્ટી પણ તે ઠાણે આવી પહોંચીને કહેવા લાગી
‘શેડ ! એક વાંદરા જેવી વસ્તુમાં શું ના પાડો છો ?’
ઠાકરીને મોઢ મયો છે તે આપી દો ને.’

યશપાલ કહે : ‘વાંદરા તો ન જ અપાય.’

છુટ્ટી કહે : ‘તમારે મોઢાપણા પૈસા લેવા હેવ
તો કો, ઠાકરીએ વેન લીધું છે તે.’

શેડ કહે : ‘વાંદરાની કિંમત જ ન થાય.’

છુટ્ટીને વાંદરાની કિંમત કરવા માંડી. પાંચ હળર
દસ હળર. લાખ, દસ લાખ. છુટ્ટી રકમ વધારે જત
ને યશપાલ ડાકું ધુણાવ્યા કરે. એનું નેઈ ને સુખપાલ
પણ ડાકું ધુણાવે.

પછી તો છુટ્ટીએ એની બધી મિલકત, ઘરગાર,
ખડું લઈને પણ વાંદરા આપી દેવા રહ્યું. એના
મનમાં એમ કે હમણાં તો ભમેને શેડ બધી મિલકત
લઈ જાય. લઈ લઈને ક્યાં જવાનો હવો ? એ
મિલકત પડાવી લેતાં વાર થી ? એટલે મિલકત તો
પાછી પડાવી જ લેયું ને ઉપરિયામણ વાંદરા મળી
જરી રાજની એક હળર સોનામહોર ગણી આપે છે.
એવો વાંદરા ક્યાંથી મળવાનો હવો ?

છુટ્ટીએ બધી મિલકત ઢોઢાં મૂકી. તો ય યશપાલ
તો માયું જ ધુણાવ્યા કરે.

સુખપાલ કહે: 'મુનીમજી! બાઈજીની ઇચ્છા છે તો પછી સોદો કબજ કરી લો. એમને ક્યાં ના પાડવી ?'

યશપાલ કહે: 'તમે તે શેડ, શી વાત કરો છો? આખી દુનિયાની માલમતા આપે તોય વાંદરાની કિંમત ન થઈ શકે. આ તે કાંઈ વાંદરા છે? સોના-મહેરનો કોણ છે.'

સુખપાલ કહે: 'હવે એ રાજ થતાં.'

સોદો નક્કી થયો. છુટ્ટી તો રાજ રાજ થઈ ગઈ. બધી મિલકત શેડને સોંપી કરી વાંદરાનો કબજો મેળવીને વેરવા તેવા પરિવાર સાથે ધરમાંથી બહાર નીકળી ગઈ.

છુટ્ટી આંલી ગઈ એટલે બંને મિત્રે એ તરત જ બધી માંવાંચડી એઠી કરવા માંડી. ધરનાર વેચી નાખ્યાં. ગરબ માટે આંધીને બંને લાઈએ રાતો-રાત ત્યાંથી રવાના થઈ ગયા.

આ તરફ છુટ્ટીએ ગામમાં બીજું ધર લીધું. વાંદરા પાસેથી સોનામહેરો માંગી. વાંદરા અગવિચી બે દહાસર સોનામહેર ગણી ગયેલા એટલે બે દિવસ

સુધી તો એણે એક એક દહાસર સોનામહેર ગણી આપી. ત્રીજે દિવસે વાંદરાએ દીવાળું ૧૧૫૫. છુટ્ટી વાંદરાને મળ્યું સમજાવે, ફાસલાવે, પટાવે, પણ વાંદરા પેટમાં હોય તો સોનામહેરો કાઢી આપે ને! પછી તે છુટ્ટીને વાંદરા ઉપર ખૂબ જ ખીજ ચડી. એ તો સોદી, લઈને એને સમોડવા લાગી. વાંદરાને આર પાવા લાગ્યા એટલે એ પણ સામેા ચિડાયે. જીજ્ઞાસી જીજ્ઞાસીને છુટ્ટીને, તેની છાકરીને, આસપાસ જોતેલા તમામને વચકાં, હરવા લાગ્યા. કોકનાં નાક, કરડી ખાધાં, કોકના કાન ખાઈ ગયા, કોકને ગાલે નચકાં લીધાં એમ બધાનો હાલદવાલ કરીને વાંદરા બપોરો ઉપર ચડી ગયો અને ત્યાંથી નાસી છૂટ્યો.

આમ છુટ્ટીનું ધન મળ્યું, કાયાનો વેગ ગયો ને પેલા બંને મિત્રે એ આમુનું-હવું તેથી સ્વાસ્થ્ય પાછું મેળવ્યું. એ તો દેતા ય. આવડતું નેહએ ને લેતા ય આવડતું નેહએ.



ચોમાસામાં

અરુચિ, મંદાગ્નિ, ચૂંક, ગોળો, કબજિયાત, લીવરદોષ, વગેરે વિકારો માણસને ગભરાવી મૂકે છે; એ સર્વે દરેદો ઉપર ચોક્કસ ઉપાય

ગેસ્ટો

પેટના વાયુ (ગેસીક) માટે

લખો!—

ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસી

૪૪૬ કાલ્યાણેવી રોડ, અંબાઈ ૨,

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ : : કાંપાણેયમ રોડ, રાજકોટ : : હાઈ રોડ, સુરત

કરાંચી, મોમ્બાસા, વડોદરા વગેરે

બા. બા પા ને બા જ કો સા થે બે સી વાંચી શકે તેવાં નવાં

== હાસ્યરસિક આઠ પુસ્તકો ==

મસ્તકકીરનાં હાસ્યરત્નો

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦ વી. પી. અર્થ ૮ આના

પંડિતજીની હાસ્ય પ્રભા

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦ વી. પી. અર્થ ૮ આના

બુદ્ધિવિલાસ

કિંમત રૂ. ૫ ૦-૦ વી. પી. અર્થ ૮ આના

ખીરખલની ચિત્રમય બાલવાતો

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦ વી. પી. અર્થ ૬ આના

લગ્ને લગ્ને કુંવારા ને ખીજ વાતો

કિંમત રૂ. ૨-૮-૦ વી. પી. અર્થ ૬ આના

બુદ્ધિધન ખીરખલ

(ભાગ ૧-૨ તેર ત્રિશી ચિત્રવાળા નવા ન ૧૫૨ખંખાં)

કિંમત રૂ. ૬-૧૫-૦ વી. પી. અર્થ ૮ આના

બુદ્ધિનો બાદશાહ

કિંમત રૂ. ૨-૪-૦ વી. પી. અર્થ ૬ આના

ટુંકું અને ટચ

કિંમત રૂ. ૩-૮-૦ વી. પી. અર્થ ૮ આના

આ આઠ પુસ્તકોના સેટના રૂ. ૨૯) (વી. પી. અર્થ જુદું)
આખો સેટ યા મનપસંદ પુસ્તક અંગાવી લો. ખલાસ થતાં ફરી મળશે નહિ.

એન. એમ. ઠક્કરની કંપની

બુકસેલર્સ, પબ્લીશર્સ, ૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : અંબઈ

ખડખડાદ હસાવે તેવાં ત્રેવીસ હાસ્યરત્નો
ભણીવા એરેડી સા. મસ્તકકીર કૃત ત્રણ
૧૫૫ખામાં રત્ન કરે છે. બધી વાર્તા નવીન છે.

બાલકાદિત્યના ભણીવા લેખક શ્રી.
નામચંદાસ ઈ. પટેલ આ પુસ્તકમાં પંડિત-
જીનાં હાસ્યરસિક પરાક્રમે રત્ન કરે છે.

જ્ઞાન, અમત, અને વિનોદ સાથે બુદ્ધિને
કસોટીએ ચડાવી મનજને પ્રફુલ્લ કરતું
આનંદી પ્રકાસન, જેમાં પાંચસો હાસ્ય-
રસિક કાવ્યકાવ્યો વગેરે આપ્યા છે.

-પચાસ ચિત્રોવાળી પાંચ હાલવાતોનું
આ પુસ્તક બુદ્ધિનો વિલાસ કરી
સંસ્કારે રહે છે.

ન્યાયીન્દ્ર દવે, મસ્તકકીર, કવિ સુનરી,
લીલાવતી સુનરી, ધનસુખલાલ મહેતા,
આદિવા એરેડી, મૂલરાજ અન્ભરીયા વગેરે
સર્વમેદ હાસ્યરસિકોની રસ ને રંભભરી
હાસ્યકથાઓ.

‘આખપાણી’ના કર્તા શ્રી રામચંદ્ર ઠાકર
કૃત આ રૂબેન નવલકથામાં વિનોદ ને
આલોક્ય મુર્તિ ખીરખલને નવા ન
૧૫૨ખામાં રત્ન કરે છે.

જ્યાં તલવાર કામ નથી કરી શકતી ત્યાં
બુદ્ધિ રત્ન કામ કરે છે તે આ બુદ્ધિવર્ધક
પચાસ વાર્તામાં હાસ્યભરી રીતે ભણીકથા.

શ્રી મૂલરાજ અન્ભરીયાની ‘નવચેતન’માં
હજારો નિત નવી વાર્તાના પાંચે વર્ષના
પરિણામોથી ચૂરી કરાએલી હાસ્યવત
રમૂએના સમૃદ્ધ.

તેલ નેતરમાં સરશીરો-
જશા મહેતાની

જન્મશતવર્ષા મુંગઈમાં ઉજ-
વવામાં આવી હતી. એટલે
તેમનાં જીવનસ્મરણો આ
અંકમાં અતુરૂપ ગણીશે.

સાત વર્ષની ઉમરે
શીરોજશા સખત માંદા થઈ

ગયા હતા. દિવસો સુધી તે બેઠાન પડ્યા રહ્યા અને
તેના જીવનની આશા છોડી દેવામાં આવી. મુંગઈના
પ્રખ્યાત ડોક્ટર લાઉ લાજીએ તેના વિશિષ્ટ દરદને
ઠકપી તથા બેચેન મગજને આભારી હોવાનું જણાવ્યું.
તેણે એક વાત એવી કહી કે ને બાળક સાને ધરો
તો તે મહાપુરુષ ધરો. આ આગાહી સાંચી નીવડી.
શીરોજશાના કાકા સોરાબજીએ, જન્મ પછી તરત જ
ધોડિયામાં તેનું માથું નેઈને તે જ દિવસે તેનું જ
અવિધ્ય બાપ્તું હતું.

શ્રી એચ. પી. મોદીના લખેલ સર શીરોજશાના
જીવન વૃત્તાંતમાં જણાવ્યા મુજબ દુઃખદ આશંકા
પછી બાળક સાને થયો. એક દિવસે ખૂબ રડતાં
રડતાં તે અચાનક જાગી ઊઠ્યા. રડવાનું કારણ
પૂછતાં તેણે ફસફાં ભરતાં ભરતાં જણાવ્યું કે, 'મેં
પુષ્પોની વાડીમાં દાદીમાને જોયાં. તેણે મને ધક્કો
મારી કાઢી મૂક્યો.' મહેતા કુટુંબના વૃદ્ધ મનુષ્યોએ
તેને સારું શુકન ન ગણ્યું અને નિત્યારથી બાળક સાને
થવા લાગ્યો.

સર કાંવસજી જહાંગીર જણાવે છે કે ૧૮૮૭ ના
ઉનાળામાં સર શીરોજશા મહાબળેશ્વર આવ્યા હતા
અને લગભગ હંમેશાં તેમના મિત્રો સાથે મારા માત-
પિતાને મળવા આવતા હતા. આ વર્ષે મહાબળેશ્વરના
ફિરકર હોલ સંબંધી ગરમાગરમ તકરાર ચાલતી હતી.
અમે બાળકો તો એક બ્યાને બંધી વાત સાંભળી લેતા-
આ હોલ જાહેર ફાળાથી બાંધવામાં આવ્યો હતો
પરંતુ તે સમયે મહાબળેશ્વર કલએ તેનો બોડી રીતે
કબજો લીધો હતો અને મહાબળેશ્વર કલજ યુરોપિયનો-
ની હતી. શીરોજશાહે હોલમાં પ્રવેશ કરવાના પોતાના
હક્કની જાહેરાત કરી અને કલબમાંથી પોતાને હાંકી
કાઢવાનું અધિકારીઓને આજ્ઞાવાનું આપ્યું. તેણે

જીવન-સૌરભ

સર શીરોજશાહ મહેતા

લેખક

છાટાલાલ માનસિંગ કામદાર

૯૭

હોલને જાહેર પુસ્તકાલય
હોવાનો દાવો આગળ ધર્યો
અને લોકોના હક્કોને સાબિત
કરાવવામાં સફળ થયા.
ત્યારથી જનતાને તે પુસ્ત-
કાલયનો લાભ મળતો
રહ્યો છે.

X X X

એક વખત ઇમ્પ્રુવમેન્ટ ટ્રસ્ટમાં એક અગત્યનો
વિવાદાર્પદ પ્રશ્ન હતો. જે વખતે કારપોરેશનમાં તેની
ચર્ચા થવાની હતી તે જ સમયે એક અગત્યના કેસ
માટે શીરોજશાને હૈદરાબાદ જવાનું હતું. તેણે તો
મોટી રકમની શ્રી જતી કરવાનો વિચાર કર્યો પણ
મિત્રોએ તેને સમજાવ્યો કે આટલો મોટો ભાગ
આપના જેવી તમારી આર્થિક સ્થિતિ નથી. તેથી તે
હૈદરાબાદ ગયા પણ તેની જૈરફાજરીમાં તેની દૃષ્ટિથી
મુંગઈની ચર્ચા લાભકારક રીતે ચાલી નહિ. તેથી તે
ચર્ચા બીજા દિવસ પર મુલતવી રાખવામાં આવી.
શીરોજશાહ કેસ છોડી દઈ મોટી શીનો ભોગ આપી
મુલતવી રહેલ ચર્ચામાં વખતસર મુંગઈ આવી પહોંચ્યા.

X X X

ઈ. સ. ૧૯૦૭ માં એકાઉન્ટન્ટ જનરલ મિ.
હેરિસનની આગેવાની હેઠળ તથા મ્યુનિસિપલ કમિ-
શનર મિ. શેપાર્ડની મદદથી કારપોરેશનના કેટલાક
યુરોપિયન સભ્યોએ કારપોરેશનની ચૂંટણીમાં શીરોજ-
શાને હરાવવાનો વિચાર કર્યો. શીરોજશા હંમેશા
જરૂરીસ વિભાગ તરફથી ચૂંટાતા હતા. આ વિભાગ
૧૬ સભ્યો ચૂંટતો હતો. તે વિભાગના થણા સભ્યો
યુરોપિયનો હોવાથી આ કાવતરામાં લગવા તેમને
સમજાવી લેવામાં આવ્યા હતા. કેટલાક દિંદી સભ્યો
પણ આ યુક્તિનો ભોગ થઈ પડ્યા. પરિણામે શીરો-
જશા હારી ગયા. ચૂંટણીમાં તે સત્તરમાં આવ્યા.
મ્યુનિસિપલ કમિશનરે પોતાની સત્તાની જહાર જાહેર
ચૂંટણીની તારીખ ફેરવી હતી તે માટે તથા ચૂંટણી
સ્વતંત્ર ચૂંટણી ન હોવાના કારણસર આ ચૂંટણી
રદ કરવા માટે સ્મોલ કોઝીક કોર્ટમાં તથા હાઈ-
કોર્ટમાં અરજીઓ આપવામાં આવી હતી.

સ્મોલ કોઝીક કોર્ટમાં મિ. ઝીણા વજીલ તરફ
હતા. કોર્ટનું કારકાજ દિવસો સુધી ચાલ્યું અને આ

ખનાં સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવતા કેટલાય માણસોને આ તપાસમાં મૂકી બનવું પડ્યું. ૧૬ મા વિજયી ઉમેદવાર મિ. મુલેમાન અબ્દુલ્લાહેલ હતા. તેની પેઠીને કારપોરેશન તરફથી કોન્ટ્રેક્ટ મળ્યા હતા. તેથી તેને નાણાયક હરાવતા ફીરોજશા તેના સ્થાને આવ્યા. કારપોરેશનમાં શીરાજશાને પ્રભાવ ઓછો કરવાને જે મંહેલે કાવતરું કંડવું હતું તેનો પ્રયત્ન તદ્દન નિષ્ફળ ગયો. બેઠક પરિણામ એ આવ્યું કે તેની લોકપ્રિયતા તથા માન, સહેર તથા ઇલાકામાં સેકેડોગ્રાફ વધી ગયું.

‘ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા’ના તે વખતના તંત્રી ‘લેવેલેટ્ટર’ આ ચળવળમાં આગળ પડતો હાથ લીધો હતો અને કારપોરેશનમાંથી શીરાજશાને હાંકી કાઢવાની ચળવળને પોતાના પત્રમાં ટેકા આપ્યો હતો. પરિણામે લોકોનો ‘ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા’ પ્રત્યે અંશુભાવો થયા અને મુખ્યદેશ સહેરીઓની માધ્યમ-બાગમાં જાહેર સભા મળી. સ્વ. ગોખલે તેના પ્રમુખ હતા. તે સભામાં ‘ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા’ના વક્તવ્યને વખોડી કાઢવામાં આવ્યું હતું. આને અંગે હિંદી-ઓની લાગણી તથા મત દર્શાવે તેવા પત્રની મુશ્કેલી જરૂર જણાઈ અને તેથી ૧૯૧૩માં ‘મુન્શિફ કોનિકલ’ની સ્થાપના થઈ અને બી. ઇ. હોર્નિંગેન તેના પહેલા તંત્રી થયા.

x x x

ઇંગ્લેન્ડમાં હતા ત્યારે શીરાજશાએ કાયદાના અભ્યાસ દરમિયાન થોડા સમય ફ્રેંચભાષાના અભ્યાસ પાછળ ગાળ્યો હતો. તે બાબતો તેમને સારા પરિચય દેક વખતમાં થઈ ગયો. જેણે ક્રાંતિ દરમિયાનનું ફ્રેંચ સાહિત્ય પ્રજ્ઞા પ્રમાણમાં વાંચ્યું અને તે ગિરગો અને બીજા ક્રાંતિકારીના પ્રશંસક થયા. તેનો ફ્રેંચનો શાખ હિંદમાં આવ્યા પછી પણ એટલો બધો કાયમ રહ્યો કે તે તેના કેટલાક મિત્રોને ફ્રેંચના પાઠ આપતા હતા કેમકે તે વખતે અસીલોની કઈ પડાપડી નહોતી. સમય જતાં જેમ ખાનગી તથા જાહેર શિક્ષણ વધતી ગઈ તેમ તે બાબત સાંચેના પરિચય ઓછા થઈ ગયો. અને સાર પછીની યુરોપની મુલાકાતોમાં તે બાબત બોલવાની તેણે હિંમત કરી નહિ.

x x x

ઇંગ્લેન્ડમાં તેમના સમકાલીનોમાં જમશેદજી તાતા, લાલોમોદન ધોષ, બોમ્બેસન્ટ જેનરલ તથા બલ્દેવી

તૈયજીનો સમાવેશ થતો હતો. આ બધા પાંચગણી હિંદના જાહેર જીવનમાં પોતાની છાપ મૂકતા ગયા હતા. તેમના મુરબ્બી સલાહકાર તરીકે લાલમોદન નવરોલ હતા. આમાંના ધણીખરા મિત્રો રવિવારે મિ. એ મિસિસ ડી. ડી. કામાના ઘેર ભેગા થતા અને પારસી લાનીઓનું આસ્વાદન કરી પાસા અથવા ઝાડીઓથી ચોપાટ રમતા હતા. શીરાજશા આ રમતમાં એકી હતા. ચોપાટને અંગે એટલો બધો ધોંધાટ તથા ઉત્તેજ થતો હતો કે કામાના પાડોશીએ એક વખત તેને મહેલ્વારે પૂછ્યું કે ‘તમે દર રવિવારે ચિત્રા ટીંગાવનાર કેમ શોખાયેલ રહો છો? તમારા હિંદી મિત્રોને દર રવિવારે તમે શા માટે મારો છો?’

x * x

વિરોધ તરીકે ધારાસભામાંથી આવ્યા જવાની પ્રથા આપણા સમયથી જ શરૂ થઈ નથી, કે જે સ્વરાજવાદીઓ અથવા અસંદર્ભરી મહાસભાવાદીઓને ઇંગ્લેન્ડ નથી. સર શીરાજશા, સર બાલચંદ્રજી સર ગોકળદાસ પારેખ તથા હજી આગાજી ખરે તથા ગોપાળકૃષ્ણ ગોખલે ઈ. સ. ૧૯૦૦ માં સર શીરાજશાનું આગેવાની હેઠળ મુંબઈ ધારાસભામાંથી પહેલવહેલા ચાલી નીકળ્યા હતા. પ્રથમ જમીન મહેસૂલ બિલના મુધારાનો હતો. સાહુકારથી રૂપતનું રક્ષણ કરવાની બહાના હેઠળ, પોતાની જમીન બીજાને આપવાની રૂપતના હક્કને નાબૂદ કરવા તથા હવેકટરને ઠીક પો તે શરતોથી તથા તેટલા સમય માટે, જમ મહેલ જમીન આપવાને કારોબારીને સત્તા અપાતી હતી ‘કેસરી’માં તિલકના તે સમયના ભેખે ખતાવી આપે છે કે તેણે સર શીરાજશા તથા તેના મિત્રોનો પલ્લીયો હતો. લેવેલેટ્ટરના તંત્રીપદ હેઠળ આવ્યા ‘ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા’એ મહેલો અને તેના સાથીઓ પર, દાસ અને નહેરુની આગેવાની હેઠળના સ્વરાજ પક્ષ પર જેવા હુમલા કર્યા હતા, તેના હુમલા કર્યા.

x x x

હિંદી રાષ્ટ્રીય દષ્ટિગંધુનો પ્રચાર કરવાં જોગે કોનિકલ ની સ્થાપના, સ્વ. શીરાજશા મહેલોનું પક્ષ કારિત્વ જમતમાં પહેલું સાદસ નહોતું. ઇન્ડિય બિલની ચળવળ દેશના રાષ્ટ્રીય જીવનને વેગ આપ્યો હતો અને તે સમયની ત્રિપુડી—તૈયજી, તેજજી તથા શીરાજશા રાજ્યવહીવંદની દરેક સંખ્યામાં મુધારો

કરવા અવિરત ઘડત ચલાવી રહ્યા હતા. પરંતુ તેમની નીતિ તથા સિદ્ધિતિને, સારા તથા માફા પ્રસંગોએ ટેકા આપે તેવા પત્રની ખોટને અંગે તેઓને ઘણી મુંઝવેલી પડતી હતી. 'ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' ખુલી રીતે હિંદ વિરોધી હતું અને 'બોમ્બે ગેઝેટ'ની સહાનુભૂતિ ખરા હૃદયની નહોતી.

તે વખતે 'એક્સપ્રેસ ઓફ ઇન્ડિયા' મરવાના વાંકે છવતું હતું. સર શીરોજીશાએ મિ. જ્ઞાગીર મર્ઝ્યાનના બાગમાં ૧૮૮૮ માં તેને પુનઃવન આપવાનું નક્કી કર્યું. તે વખતે ડૉ. બ્લેન્ફીના અંકુશ હેઠળ હતું તે સત્વર શીરોજીશાના અંકુશ હેઠળ આવ્યું. મંગળાચરણ સત્તર થયું હતું. શીરોજીશાને મદદ કરવાને દિનશા વામ્જાની કલમ તૈયાર જ હતી. પરંતુ એક જ વર્ષમાં તેના બાગીદાર સાથેના મત-બેદને અંગે તેના હાથમાંથી તે આલ્યું ગયું. પાછળથી મિ. ગોડનના હાથ હેઠળ તે શીરોજીશા સામે વિરોધ ઉઠાવવાનું સાધન થઈ પડ્યું.

X X X

જે જગ્યાએ આજે આપણે સર શીરોજીશાનું નોંધણીએ છીએ તે જગ્યાને તુકડા ૧૯૧૧માં લીલા ધાસથી આમ્જાહિત હતો. તે જગ્યા પર મહાન શિવાજીનું થોડા પરનું પૂતળું બેસી કરવા માટે કોલ્લેજ પુરના મહારાજાએ લાખ રૂપિયા આપવા તૈયાર હતા. પણ કોરપોરેશન તે જગ્યા આપવા ખુશી નહોતા. ઈ. સ. ૧૯૧૧માં શહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જ હિંદમાં આવ્યા અને દિલ્હી દરબાર બરાપો તે રથજે રાજનું પૂતળું મૂકવા માટે સરકારે ફરીથી જગ્યા

મેળવવાનો ચત્ત કર્યો. સર શીરોજીશા તે વખતે તમિ-ચત્તને અંગે ઈંગ્લેંડ હતા. શહેનશાહને આપવાનું માન-પત્ર વાંચવા માટે તેને ખાસ આમંત્રણ આપી ઈંગ્લેંડથી બોલાવવામાં આવ્યા હતા. શીરોજીશા એક સ્ટીમર વહેલાં આવ્યા અને તેને આગેવાની લેવાનું કબ્જાં કર્યું. શીરોજીશા મહેતાના મિત્ર અને સાથી દિનશા વામ્જાએ દરખાસ્ત મૂકી કે 'જમીન આપી દેવી' શીરોજીશાએ તે દરખાસ્તનો વિરોધ કર્યો. કોર-પોરેશનમાં આ પ્રશ્ન પર બન્ને પાણુ સરખા મત પડ્યા. શીરોજીશાએ પ્રમુખ તરીકેના પોતાનો મત આપી દરખાસ્તને ઉઠાવી દીધી. વામ્જાએ ખૂબ ગુસ્સે થઈને કહ્યું કે 'શીરોજીશા, તમે તમારા બાવલા માટે આ જગ્યા અનામત તો નથી રાખી ને?' શીરોજીશાએ શાંતિથી જવાબ આપ્યો, 'જો ઈશ્વરની ઝીવી ઈચ્છા હશે તો તે પણ અસંભવિત નથી.'

આજે આપણે નોંધણીએ છીએ કે શીરોજીશાને ઈશ્વરની ઈચ્છાની ખમર હતી કેમકે આજે આપણે તે જ સ્થાન પર તેનું પૂતળું નોંધણીએ છીએ.

શીરોજીશાને આપ આપવા ખાતર એટલી નોંધ લેવાની જરૂર છે કે અરેબર કોઈ મહાન હિંદીના બાવલા માટે તે જગ્યાનો તે ઉપયોગ કરવા ઈચ્છતા હતા અને તેણે પોતાના બાવલા માટે આ જગ્યા અનામત રખાવી નહોતી.

વૈશાખી પુનમ

(ચાર ભૂતકથાઓ)

લેખક : મયૂર : પાકું પંકું : કિં. ૨-૨૨-૦

અનેક રોગની એક જ દવા જીવનધારા

કાલેરા, સંત્રહણી, શરદી, હાથ, પગ, માથું તથા બદનનો દુઃખાવો, પાણીવિકાર, સધિવા, અશક્તિ, સોજો, અજીર્ણ, અપચો, ખાંસી, શ્વાસ, દમ, દાંત-દાંઢમાં કળતર, ઝેરી ડંખ, અદર, પ્રમેહ, મોઢાની ફૂગંધ, પેટની ચૂંક, શળ, પેટ-પેહનો દુઃખાવો, અમુંચણ, દરેક જાતના તાવ, ઘા પડવો, લોહી નીકળવું, ઇત્યાદિ અનેક જાતનાં દરોમાં તેમજ રેલ્વે, સ્ટીમર વા ખોટરની મુસાફરીમાં તાત્કાલિક ઉપયોગી થઈ પડનારી અમુલ્ય ઔષધિ. કિંમત મોટી બાટલી રૂ. ૧૫, વચલી બાટલી રૂ. ૧૧ અને નાની બાટલી રૂ. ૭.૫૦ પો. લુહ. દરેક ઠેકાણે વેચાય છે.

જે. એન. શેઠના-નડીઆદ

૨૭૪૨૬૧ રૂઝમાકે 'જેનસ' નંબર ૩૦૨

મને મળી આવેલી જટા ધારણ કરી મેં પ્રમીલાને બિચરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો

જટિલ વ્યાપાર

લેખક

અનુવાદક

શરદિન્દુ બેંદ્રાપાધ્યાય : મણિલાલ અલગારી

એ

કે જટા હાથ આવી હતી.

વાળનો મારે વેપાર નથી. તેમ જ એધરીંગ

કરવાના દિવસો પશુ ગયા છે એટલે ગોચિત્રા હાથ આવેલી આ પોમળી જટાનું શું કરવું તેની મને મુશ્કેલ યર્ષ.

રવિવારે સવારે બહાર એસરીમાં ખુરશી પર બેઠા બેઠા તરફ ખાતો હતો એવામાં એક સંપાસી આવી બિલા રહ્યા ને બોલ્યા, 'બોમ્બકર, બિલાનકેદિ.'

બાવાજીની નાજિપપત સર્પાકાર જટા બૂલતી હતી ને મોઢે લગાવેલી. પશુ તોય બંકિત ન બપણ. મેં કહ્યું, 'અહીં બિલા નહીં મળે.'

બાવાજી ડોળા ચક્રવળ કરી બોલ્યા, 'કર્ચો, દુમ મોચ છે ! સાધુસંતકે નહીં માનતા ?'

બાવાજીનાં વેણ સાંભળી નખશીખ સળગી જાંબો. કહ્યું, 'ના નથી માનતો.'

એટલે બાવાજી ખડખડાટ મોઢેથી હસ્યા ને આખી શરી ગળવી મૂકી. પછી બોલ્યા, 'દુમ બંગાલી છે. બંગાલી લોક બ્રહ્મ હોતા છે.'

પછી મારાથી ન રહેવાયું. બિલા મર્ષ બાવાજીની જટા પકડી એક અચ્ચકા માર્યો.

ધીક બેઠ સામસામે નેઈ રહ્યા. પછી જટા મારા હાથમાં જ રહેતા દર્ષ મુંઝવાળા બાવાજી લાગ્યા. રાહદારીઓએ હોહા કરી મૂકી પશુ બાવાજીએ તો પાછું વાળીને ભેયું સુઢાં નહીં.

એક રાહદારીએ ખખર આપી કે એ તો નામ-ચીન ચોર છે. હમણે જ હજી જેલમાંથી છૂટ્યો છે તે ભેખ લીધો-છે. એ મને તે હોય પરંતુ હવે આ જટાનું શું કરવું ? ખખર દેનારને ભેટ તરીકે દેવા માંડી પશુ તેણે લેવા ના પાડી.

એકએક મને એક ચોળના સૂઝી આવી.

પ્રમીલા. નેકે મોઢેથી નથી કહેતી તો પશુ એના મનમાં પોતે આધુનિક હોવાનો ઠીક ઠીક ગર્વ છે. ગયાં

પશુ વરસના લગ્નજીવનમાં ક્યારેય તેને જીનવાણી કહેવાની તક મળી નથી તે પોતાને પુરુષની સમ્મન માને છે લાજમાં તે માનતી નથી. કોઈ પણ અવસ્થામાં લગ્નનું કે બીનું એ નારીને માટે તે સ્વાભાવિક સમજતી નથી.

એની આવી અસહાય આત્મનિર્ભરતા ક્યારેક ક્યારેક મારા પૌરુષને કંબળી. ક્યારેક અરપટ કાંકે પશુ મારા મનમાં ડોકિયું કરી જતી.

એટલે મને થયું કે આજ બેલે પ્રમીલાની પરીક્ષા થાય, એના મનનો આ ભાવ કટલો સાચો છે ? કટલો ખોટો છે એ ખખર પડશે.

જટા સંતાડી ધરમાં એક આટા મારી આવ્યો. પ્રમીલા ધરના પાછલી બાલુના ચોરડામાં બેઠી હતી એના હાથમાં એક કાગળ હતો. જટા અંગે ધરેલી ગરબાની જરૂર એને ખખર નહીં હોય.

મારો પગરવ સાંભળી એણે મારી સામે ભેયું મુખ ગંબીર હતું. તેણે મને પૂછ્યું, 'કેમ કેઈ નેઈ એ છીએ ?'

મેં કહ્યું, 'ના. કાનો કાગળ છે ?'

'આપુજીને.'

'આજ આવ્યો ?'

'હા.'

'ધરે છે તો સૌ સારા ને ?'

પ્રમીલાએ મૂંગાં મૂંગાં માથુ હલાવ્યું. મેં ધરમાં આટા મારતાં મારતાં કહ્યું, 'આજ બપોરે મારે જંકશને જવું પડશે. રાતે અગીઆરની ગાડીમાં આવતો રહીશ.'

'સારું.'

'રાતે એકલા બીક નહીં લાગે ને ?'

'બીક ! જગાં બાવા બોલ્યાં કરી તે બોલી, 'હ બીતી નથી.'

'સારું.' કહી હું બહાર નીકળ્યો. પશુ તે આજ એકએક આટલી ગંબીર કેમ ?

વાર આજ રાતે જ એની ગંબીરતાની પરીક્ષા થશે. રાતે સાહાદય વાગે મારા મિત્રને ત્યાં મોઢે થોડી રાખ ચોળી અને શરીરે ઝબ્બો ને માથે પેલી જટા પહેરી લીધી. એકવાર અરિસામાં પશુ નેઈ લીધું.

મિત્ર પ્રશંસાપૂર્વક બોલ્યા, 'આબેહુજ બાબે નેઈ થયો. તું ઢોંગી થાવો છે એમ કહેવાની કે

કેદારી મગદૂર છે ? એક ચલમ ગાંભે પી તો પાક પૂરો થાય.'

'ના, ગાંભની મને ટેવ નથી.' એમ કહી હું બહાર નીકળ્યો.

મારા મકાન પાસે આવ્યો. ખાકી બધે હતી. પાછલી વંડી ટેકા અંદર દાખલ થયો.

શયનાગારમાં દોવો તળતો હતો. બારણાની તકમાંથી જોયું તો પ્રમીલા ખુરશીમાં બેઠાં બેઠાં એક ચિત્તે બેઠાં ગંજીરાક ગૂંચતી હતી.

એકએક અંદર દાખલ થઈ વિદૂત કંઠે બોલ્યો, 'હર હર મહાદેવ.'

પ્રમીલાના હાથમાંથી ગંજીરાક પડી ગયું. હાંફળી ફાંફળી બિભી થઈ ચમકેલા અવાજે તે બોલી, 'કાણુ ?'

મનમાં મનમાં હસતું રાકી બોલ્યો, 'જોમુ શકેર, જય ચામુંડે.' પ્રમીલા ફાટેલી આંખે સ્થિર દૃષ્ટિથી મારી સામે જોઈ રહી. બી જઈને લાગવાનો તેણે લેય પશુ પ્રયત્ન ન કર્યો. પછી જોડો નિસાસો નાખી છાતી પર હાથ રાખી બોલી, 'સુરેશદા તમે આવ્યા વેશે કેમ ?'

હું આભો બની ગયો. સુરેશદા ! હું તો પાકો સંન્યાસી છું. મને સુરેશદા કેમ કહ્યો ?

પ્રમીલા સ્ખલિત કંઠે બોલી, 'હું તમને જાણખી ગઈ છું. પણ તમે આવ્યા કેમ ? મેં તમને નહોતું કહ્યું કે મારી પાસે હવે આવતા ના. તો ય શા માટે આવી આવ્યા ?'

મારા માથામાં વીજળીના આંચકા સર થયા. સુરેશ મારા સાસરાના ગામનો હતો અને તે મારા સાસરાના ઘર સાથે ધરોળો રાખતો. એ માણસ પ્રત્યે પહેલેથી જ મને અણગમો હતો. કારણ કે તે પ્રમીલા સાથે વિશેષ સંબંધ દાખવતો. પણ એ સંબંધ શું આટલી દદ સુધી....

ભગ્ન કંઠે મેં કહ્યું, 'પ્રમીલા...હું...'

પ્રમીલાએ બે હાથની મૂઠી સખત કરી તીજી ધીમા કંઠે કહ્યું, 'ના, ના, તમે જાઓ. આ જન્મે આપણા સર્વ સંબંધનો અંત આવ્યો છે. આગલી બધી વાતો ભૂલી જાઓ. હવે હું તમારી પાસે આવી નહીં શકું.'

દાંત કચકચાવી મેં કહ્યું, 'પ્રમીલા, ત્યારે શું તું મને એક દિવસ માટે પણ આહતી.....'

'આહતી'તી. હજી પણ આહું છું.' પણ તેમ જાઓ, તમે સુરેશદા. તમને મારા સમ ન જાઓ તો-હમણે જ તેઓ આવી પહોંચશે. મારો સંસાર ખારો ઝેર થઈ પડશે.'

હું તેની નજીક ગયો. પણ તે જરાય ખસી નહો. ઉત્તેજિત કંઠે બોલી, 'નહોં જાઓ ? મારી સાથે મસ્તી કરવા આવ્યા છો ? તમારે પગે પડું સુરેશદા. હમણે જ તેઓ આવી પહોંચશે....

'હજી-જીમાં છો ? વાર.' એમ કહી મારા ભરમ લિપી હોંક ઉપર સુખન કયું. 'હવે જાઓ' એમ કહી મારો હાથ પકડી મને ઝારકા બહાર લઈ ચાલી.

હું બાધાની જેમ અનુસર્યો.

ખાકીનું બારણું ખોલી પ્રમીલા બોલી, 'હવે કદી પણ આવું શકેપણુ ન કરતા. જો ન રહેશય તો પત્ર લખજો. એ મારા કાગળ નથી વાંચતા. પણ હવે કાઈ દી આવી રીતે મારી પાસે ન આવતા. અને એટલું વાદ રાખજો કે મને તેટલી દૂર હોઈ તોય હું તમારી જ છું, બીજા કાઈની નહોં.'

અધારામાં એનું મોઢું હું જોઈ ન શક્યો પણ મને એમ લાગ્યું કે તે ઉઘરાતા રુદનને દબાવવાની કોશિષ કરી રહી હતી.

મારી જ ખાકીમાંથી ચોર માફક સુપચાપ આવ્યો આવ્યો.

શું કરવા ગયો હતો ને શું નીકળી પડ્યું ! અશે-જાઓને બદલે સર્પ ! પરંતુ આંધળાની માફક હંમેશા જેતરાવા કરતા તો આ સારું.

પ્રમીલાનું સુખન મારા હોઠને અંગારા જેવું થઈ પડ્યું. અને એનાં વેણો મારું હૈયું ચીરી જોડા ખૂંચી ગયાં.

'આજન્મે આપણા સર્વ સંબંધનો અંત આવ્યો છે.' આમાં કેવા પ્રકારના સંબંધનું સચન છે ? 'આહતી'તી આજ પણ આહું છું' -ત્યારે મારી સાથે કેવળ અભિનય જ ચાલે છે ને ? હું તમારી જ છું, બીજા કાઈની નહોં' હં...પતિ તો માત્ર વિલાસનાં સાધનો પૂરા પાડનાર એક યંત્ર જ ને ? આહ...આજ આધુનિક શિક્ષિત નારી કે ?

મિત્રને ઘેર આવ્યો ત્યારે મિત્રે પૂછ્યું, 'કેમ શું થયું ? વિદુષી વહુએ સંન્યાસી મહારાજનું કેવું સ્વાગત કયું ?'

મેં ઉપરની રાખ ઘોતાં ઘોતાં કહ્યું, 'સરસ.'
'ક્યાઈ ગઈ હતી ને ?'
મનમાં મનમાં કહ્યું, 'એ નહીં પણ હું ક્યાઈ
ગયો હતો.'

મેં નક્કી કર્યું, 'આ નાટકી લીલા હવે મારે ન
જોઈએ. પ્રમીલા હવે મને કેવીકે હેતરી શકે છે તે
જાણ્યો જોઈશ. ત્યાર પછી એની હેતરપોડી ઉધાડી પાડી
ખરે છેડી ચાલી નીકળીશ. સજ્જન માણસ એથી
વિશેષ શું કરી શકે ? આ પછી પણ જો પ્રમીલા
પોતાના આધુનિક કલ્પર (સરકારો)ને મરં રાખી
જીવતી રહી શકે તો જાણે રહે. આવો નાટકી અભિ-
નય કરી હું પોતાની જાતને કલકિત નહીં કરું.'

ખરે જઈ કહું ખખડાયું: પ્રમીલાએ આવી ખારણું
કમાયું. જોયું તો તેનું મુખ રાત હતું. મુખ અપ-
કારાધનું કાઈ પણ ચિહ્ન એની આંખમાં નહોતું.

તે બોલી, 'ટૂન આવ્યાને તો હજી પાંચ મિનિટ
પણ ચર્ચ નથી ત્યાં તમે ઘેર કેવી રીતે પહોંચી ગયા ?
સીડી તો મેં હજી દબાવે જ સાંભળી !'

જેમ ને કપાઈ કાઢતાં કાઢતાં કહ્યું, 'તું એકલી
છો. એટલે દોડતો આવ્યો.' પહેલાં મારે ય અભિનય
કરવો પડશે.

'તમારે મારે ખાવાનું ઢાકી રાખ્યું છે. ચાલો
ખાઈશો.'

'ના, ખાઈને આવ્યો છું.' એમ કહી હીવાની
વાટ વધારી ખુરશી ઉપર બેઠો.

'દોવો કેમ વધાર્યો-ચૂંકું નથી ?'

હું મારી બધી ઇન્દ્રિયોદ્ધાર એના કંઠમાં, હાવ-
ભાવમાં, એના હલનચલનમાં એકાદુ નિર્દશક ચિહ્ન
શોધતો હતો. પણ એના અભિનય આશ્ચર્યકારક છે
એના આંખના મટકામાં પણ એના મનની વાત ન
પકડાઈ-આમ જ મને તે અંધ રાખતી આવી છે
આહ.....

મેં કહ્યું, 'તારું મોઢું સારી રીતે જોવાય એટલે
દોવો વધાર્યો.' તે ગ્રીવાકર્મ કરી દર્શાવે બોલી,
'કેમ મારું મોઢું આ પહેલવહેલું જ જુઓ છો કે શું ?'

મેં કહ્યું, 'ના, પણ ઈચ્છીએ ત્યારે મોઢું ચોક્કે
જોઈ શકાય છે ! મારું મોઢું તું શું જોઈ શકી છે ?'

'હા જોઈ શકી છું. પણ આવી મોડી રાતે

એવી ઉખાણા જેવી વાતો નથી કરવી. સૂઈ જવો
હું આ આવી.' પાસેનાં ઝોરડામાં જઈ કપાઈ જા-
ણવી ઘણી ત્વરાથી તે પાછી આવી. ને બોલી,
'હજી નથી સૂતા ? ટાંટે ય નથી વાતો. મને તો
બહુ વાય છે. મારાથી તો જીભા નહીં રહેવાય.' એમ
કહી જરાકે દસી.

ત્યાર પછી મારો હાથ જેમ્મી બોલી, 'ચાલોને
સૂઈ જઈએ.' આ બેચાર વાક્યોમાં એની તો
ઘનિષ્ઠતા અને અંતરંગતા હતી કે મને એમ થયું કે
આ બધું દુઃસ્વપ્ન તો નહીં હોય ?

મેં કહ્યું, 'પ્રમીલા !...'

ચંકામરી આંખે તે બોલી, 'કેમ શું છે ?'

ગમ ખાઈ કહ્યું, 'ના, કંઈ નહીં. ચાલ સહ
જઈએ. મોઢું બહુ થયું છે.'

સૂતા પછી થોડી વાર બે ય ચૂપ રહ્યાં. પાસે
સૂતા છતાં બંનેમાં કેટલી સંતાકકડી !

એકાએક પ્રમીલા બોલી, 'આજ સાંજે કાનન
આવી હતી.'

'કાનન ?'

'હા, કાનનખાળા. જેને લઈ પહેલાં ખૂબ ચાલતા
હતા તે. અત્યારે થાકે પણ નથી આવતી ?'

ચંકીરતાથી કહ્યું, 'ચોક્કે નહોતો. તે મારી
ખાળપણની મિત્ર હતી.'

'વારુ. અહીં તે એવજી દિવસથી એના સાસરેથી
આવી છે. આજ આપણે ત્યાં આવી હતી. એની
સાથે ઘણી ઘણી વાતો થઈ.'

'શું વાત થઈ ?'

'તમે ક્યારેક એક વાર મોઢે શાદી ચોપડી
જૂત જની રાત્રે એના સૂતાના ઝોરડામાં ઘૂસ્યા હતા તે.'

થોડી વાર મૂંઝા રહી મેં કહ્યું, 'બીલું શું કહ્યું !'

'બીજી યે ઘણી વાતો થઈ. પણ તમે રાતે
જૂત જની એના ઝોરડામાં કેમ ઘૂસ્યા હતા એ તો કહો.'

'ખીરાવવા માટે.'

મારો કોષ વધ્યે જતો હતો. પ્રમીલા શું મોઢે
મારું જિદ્દ શોધવા ઈચ્છે છે ? કહાય આ યે હેતર-
પોડીનો એક પ્રકાર દર્શો.

હમ અવાજે મેં કહ્યું, 'એ સિવાય બીજું કંઈ
વિચાર તો સારી લાગીશ.' [અનુસંધાન થાન ૪૪

ઈતના જુદામાંથી ખોડો શેખ ઈંટ લુટી પાડતો હતો. એના ખરા નામની ખબર કોઈને ન હતી, ને કદાચ એને પોતાને પણ નથી. બાળપણમાં એનો કાચો પગ લાંબો ત્યારથી જ એ ખોડિયાને નામે જાણખાવ છે. અને એનો ફક્ત પગ જ લાંબો હતો એમ નહોતું. જુવાનીમાં દુરાચારને અંગે લયંકર વ્યાધિએનો ભોગ થઈ પડતા એનું નાક સદાને માટે અદૃશ્ય બન્યું હતું. નાકની જગ્યાએ ઘુચું આવે એવું એક કાણું જ માત્ર દેખાય છે. તે ત્યાર બાદ શિતળા નીકળતા શિતળાના કાઢથી વધુ લયંકર દેખાત છે.

એ આપમેળે જ ઈંટ લુટી પાડતો હતો.

થોડે જ દૂર અદાઈ ઉર્દૂ વાહેદ શેખ ગારૂં હાંકતો આવતો હતો. એક સાથે બંને બળદનાં પૂંછડાં આમળતા એણે એક અશ્વીસ ગીત ઉપાડ્યું. પણ એચિંતો એનો તાલ તૂટ્યો. બળદ એસાએક અટકીને જાણ રહ્યા. અદાઈ એક આંચકા ખાતો ગીત થંભાવીને ખોલી જાયો— 'છ ને કાંઈ સાળા બળદ! કાંઈ કહેતો નથી તો ચે—'

તે ગરમના રેપથી બળદને સીધા દોર કરવા એણે પરાણો ઉપાડ્યો, પણ એને એ લીંકરો ન પડ્યો. બળદ હુકાટા કરી ગાજતા હતા. એ ચીસ પાડી જાયો— 'ખોડા, ખોડા સાપ, સાપ!'

બરાબર એના ગાઢાની પાસે જ ફેણ જાતી કરી એક કિશોર સાપ ધીરે ધીરે ડાલતો હતો. એણે ગાઢામાંથી ફૂટકો મારી એક ઈંટ ઉપાડી.

વેલી બાલુએથી ખોડો ખોડાંમાંતો ખોડાંમાંતો દોડતો આવતો હતો. એ ખોલી જાયો— 'મારીશ મા, અદાઈ એને મારીશ મા. આ બાળ્યો હું આ બાળ્યો.'

ઉપારેલી ઈંટ અદાઈના હાથમાં જ રહી ગઈ. એ નુ બોલ્યો: 'શું સાપ છે કાંઈ સાપ, મારા બાપ! સિંકુર જેવું લાંબ તમતમતું મોં, અને ફેણ પણ શું સુંદર છે! પણ એલા બાળ્યો, આ બાળ્યો-જલદી આવ.' સાપ ઝાપથી લાગ્યે જતો હતો. પણ એ જતો હતો ખોડા તરફ જ. અદાઈને પાછળ મૂકી એ લાગી જવા સામનો હતો. ખોડાને એણે જોયો જ ન હતો.

ખોડાએ સાદ પાઓ; 'લાવ તો અદાઈ, જરાક તારો પરાણો લાવ તો. બે...બે. આ તો -બહાઈ

ચાલ્યો ગયો. પણ ઉલ્લનાગ છે ઉલ્લનાગ. આવા સાપ બહુ દેખાતા નથી. પકડી શકાય તો કાંઈક લઈને જાણવાર કરી શકાત.

ખોડો સાપનો ઉતારનાર છે, એટલું જ નહિ, એ સાપનો ખેલ કરનાર મારૂં પણ છે. એને ઘેર બોટરીના ખૂણમાં મોં બંધેલા મોટા મોટા માટલા પડ્યા જ હોય છે. એણે પકડેલા સાપ એ એમાં જ પૂરી રાખે છે. લાંબો સમય વાંચે તે જીજ્ઞાસુ યત્ન એ એને દૂર જ જઈમાં જઈને નાંખી આવે છે. એ દંડમિયાન ઘણાંક મરી પણ જાય છે. ત્યાં સુધી એની પાસે સાપ હોય છે ત્યાં સુધી એ મજૂરી નથી કરતો. ત્યારે એ-હાથમાં એક મોડું 'મઠ' અને મોંમાં મોરલી સાથે ખબરો કાઢ નાંખી સાપના ખેલ દેખાડતા ફરે છે. અને એ લઈને કાંઈ ખોડો ચે નથી. પરંતુ ગાંજ-બચીલું બચન ત્યારે વધી જાય છે. ક્યારેક ક્યારેક દારૂ-દારૂનો પણ જી છે. પરિણામે સાપ અલ્લાસ થતાંની સાથેસાથ ખોડો ફરી ટાપતો લઈ બહાર નીકળી પડે છે, અને સ્થિતિસ્થાપન લોભને બારણે બારણે પોતાનું વક મોં લંબાવી સાદ પાડે છે કે 'મજૂર ભોંઈ એ શેઠ મજૂર!'

ખુરામદ કરી એ હસતો. એનું અદ્ભુત લયંકર મોં ત્યારે વધુ અદ્ભુત-વધુ લયંકર થઈ જાયું. મજૂરી મળતાં એ તનતેડ મહેનત કરતો. એમાં એ મન ન ચોરતો. જે દિવસે મજૂરી ન મળતી તે દિવસે ટોપલો ખબરે મૂકી એ બીજા મામતો, તે ને કાંઈ મળતું તેમથી થોડોક ગાંજે અચીજી લેતો. એ પછી ચે કાંઈક ખચડું તો જરાક દારૂનો ચડાવતો. તે ઘેર આવી જુએલા બીબીના પગ ઝાલી રહ્યા જેમતો ને કહેતો કે મારે પુનારે પડીને તારી અવધાનો પાર નથી રહ્યો. પૂરું ધાન પણ તારે પેટ નથી પાડ્યું.

તે હસતા હસતા એને માથે હાથ ફેરવતા જુએલા કહેલી— 'ઠીક, ઠીક, ગાંડા કાઢો મા. -કોડો મને. થોડક જોખા લઈ આવું ક્યાંકથી.'

એનું રહન વધી જતું. જુએલાને મળે વળગી એ કહેતો 'તને એકાદ નવું કપડું પણ હું કહી નથી લઈ લઈ શક્યો. તેં સદા ચે જૂના કપડાંથી જ ચલાવ્યું છે, જુએલાં હું કેવો.....!'

૧૧. પશુ જન્મોદો એ બધી વાત. ખીજે દિવસે વહેલી સવારે ખોડો ઇટના બહુ પાંસે હાજર થઈ ગયો. એના હાથમાં હતી નેતરની એક નાની એક સાકડી, અને બગલમાં હતી એક હાલ જેવી લાંકણી. સામે પૂર્વ દિશામાંથી રતુંજોડો પ્રકાશ રેલાવો હતુ હમંણાં જ રહે થયો હતો. વૃદ્ધોની ડાબા પર ખેડેલા પંખીએ કિલકાર કરતાં ગૂંછ રલા હતા. ગામના ડોંક દેવમંદિરમાંથી પ્રભાતની પૂજના શંખબંટા સંજોગાતા હતા. એક જિયા ટેકરા પર ખેડો ખેડો ખોડો ચારે બાજુ કીચુવટપૂર્વક નિહાળી રહ્યો હતો. પૂર્વમાંના આછો લાલ પ્રકાશ ધીરે ધીરે ગાદ થઈ પરિધિમાં વધતો જતો હતો. એની અમાએ બહુની પાડી ઇટા વધુ લાલ થઈ જીડી. ખોડાના મેલાં કપડાંએ સુઢાં લાલ ઝંપ ધરી હતી. ખોડો હવે જીમેો થઈ ગયો.

‘ସିଏ-ସିଏ...ଏ!’

થોડે દૂર પેલો કિશોર સાપ પૂર્વાકાશ તરફ મો
જાંચું કરી દેખી નચાવતો ખેંધી રહ્યો હતો. પ્રાતઃસ્વર્ણના
રત્નમા પ્રકાશમાં એનો રંગ ગાંઠ લાલ જણાતો હતો.
એ લાલરંગમાં એની દેખ પરનું ધોર કાળું ચંદ્ર અપૂર્વ
સુંદર જણાતું હતું પતંગિયાની લાલ પાંખોમાં દેખાતી
સુંદર કાળી લાત જેવું જ મનોહર એ લામતું હતું.

ખોડા સુખ થઈ એને જોઈ રહીને મનોમન જ
એ મૃદુ સ્વરે બોલી જઈયો, 'વાહ !' ને પછી એ
આગળ વધ્યો. જગતા સૂરને અભિનંદના સર્પશિશુ
એવો તો પાગલ થઈ જઈયો હતો કે ખોડાના પગરવનું
પણ એને લાન ન રહ્યું. ખોડા ખૂબ જ નજીક પહોં-
ચતાં ચમકીને એણે મોં ફેરવ્યું, તે બીજી જ પળે
ફૂંકા સાહ એ આગળ પુધ્યો. પણ ફેણ એ ફરી
જિંની કરી ન શક્યો. ખોડાએ ચપળતાથી ડાબા
હાથમાંની લાકડી વતી એનું માથું દબાવી રાખ્યું અને
જમણા હાથે એની પૂંછડી પકડી બેએક વાર ઝડપી.
મોરી નિહાળી એ બોલ્યો: 'નાગણી.'

...છએક મહિના પછી....

‘‘જુનેદા, કહે નેહં હું થી લાગ્યો દર્શય !’’
 જાનની કુકાનેથી પાછા ફરતા ખોડાએ જુનેદાને પૂછ્યું.
 ‘‘આગણામાં વાસીકું વાળતી જુનેદાએ આઠાઈથી
 પૂછ્યું, ‘થું છે નેહં ?’

રાખેલી એક ચંચળીત વસ્તુ હથેળીમાં લઈ જોખાયે
તે ખુમેદા સામે ધરી. એ વસ્તુ એક નાની વાળી હતી.
‘આટલી નાની વાળાને શું કરશું ?’ ખુમેદાએ
પૂછ્યું.

હસીને ખોડાએ કહ્યું—'ખીખીને પહેનાવીયું.'

જુભેદા અવારુ થઈ ગઈ.

ખોડો દસતો દસતો ધરમાં ગયો. અને ગજાપે
એક સાપ વીંટાળીને બહાર આપ્યો. પેલી નાગણી જ.
પથુ દલે એ મોટી થઈ છે. એનામાં તેજ નથી.
શાંત, કોષકીન આવે ધીરે ધીરે મોં જરા જીયું કરી
એ એના ખંખરા ઉપર ફરતી હતી.

સુભદ્રા ખોલી-‘ જો જો, કરડે નહિ. જાણેને તેજ
ન હોય છતાં એનો વિશ્વાસ નહિ.’

આડા હસ્યો. તે બોલ્યો- 'વિશ્વાસ ન મૂક્ય
એની ઝરી દાદ ઉપર. નહિ તો એ લોકોમાં ય મરતા
તો હોય જ છે ખુબેદા. ઝરી દાદ નથી પણ ખીખ
દાંત તો છે ને ! છતાં એ શા માટે મને નથી કરાતી !
કેવી શાણી ઓનીની જેમ આ ખીખી માથે મળે વીંટ
ખાઈ રહે છે કહે બોલ ! કેવી એલું એનાં બેઉ હાથ
જરા દાખી એક ચમી ભરી.

સુમેદા ચમકી નહિ. કારણ એ દરમિયાન માટે નવું નહોતું, છતાં એ ત્રાસીને ખોલી. 'અ-ક-ક-ક-ક'. તમને સૂરા પથ નથી ચડતી શું ? કેટલીવાર તમને ના પાડી છે, કહેો તો ?'

પણ એ વાતને થે જોડાએ કાન ન દીધો. એને કહ્યું, 'જો, જો. મારા હાથને પ્તવી ચોટી પડી છે. જાણે છે; સાપથી ને સાપ જ્યારે રમે છે ત્યારે બરાબર આમ જ વીટણાઈ પડે છે. જોયું છે કહી! જોહા! શું જોવા જેવું હોય છે!'

સુબેદાર ખોલી, 'એ જોવાનું કામ મારું નથી. તે જોયું એટલે ખસ છે. પણ ખ્યાન રાખજો' તારા ખેલ પણ એક દિવસ એ જ પૂરા કરશે.' ।

ખોડા ત્યારે સોય લઈ બીબીનું નાક વાંધા
ખેડો હતો. પથના આંગળા વડે એની પૂંછડી દબાવી.
માળા હાથે એનું મોં દબાવ્યું હતું. જમણા હાથે
સોયથી એનું નાક વાંધી, વાળા પહેરાવાી એણે એને
છેડી મૂકી. 'વેદનાના રાપથી જીંજીયાસેલી બીબી વારં-
વાર એને ફટકાવવા લાગી. માટલીનું ઢાંઢળું ઢાલવી-
જેમ એની સામે ધરી એનો વિરોધ કરતો ખોડો

બોલ્યો: 'ખીખીય મો ખીખી, રોવ કર મા નાપુ, ને તો ખરી તું કેવી સુંદર લાગે; છે આ વાળીમાં.' 'હુમેદા, જરા ચાટલું આપ તો, આને એકવાર એનું રૂપ તો જોવા દે.' હુમેદા સામે નોઈ એલે કહ્યું.

'હું નહિ આપું.' હુમેદા બોલી.

'દે, દે. એકવાર દે, તારે પગે પડું. નોઈએ તો ખેરા! પોતાનું રૂપ નોઈને એ શું કરે છે?'

સ્વામીની આ વિનંતીની ઉપેક્ષા હુમેદા ન કરી શકી. ચાટલું લેવા એ અંદર ગઈ. 'જોડો બોલ્યો. 'મેં રબાની કરીને થોડાક સિંદુર પથ્થુ લેતી આવજો.'

'શું કરવું છે એનું?.' હુમેદાએ પૂછ્યું.

'નોજે ને શું થાય છે તે. પહેલેથી શું કહેવું હતું? એક કોતુકમય હાસ્ય કરીને જોડો બોલ્યો.

હુમેદાએ ચરીસો અને સિંદુર લાવી એની પાસે મૂકી દીધા.

જોડાએ કુચળતાપૂર્વક ખીખીને પકડી એક સળી વડે સિંદુર લઈ ખીખીના માથા ઉપર લાદરેખા આંધી દીધી. અને મને પછી હા-હા કરીને હસતા એ બોલ્યો, 'આની સાથે મેં નીકાં કર્યાં, હવે એ તારી શોકમ ધઈ હુમેદા.'

તે પછી ખીખીને પંખાળતા એ બોલ્યો, 'ને-ને ખીખી, આજ તું કેવી સુંદર લાગે છે, જરા ને તો? ને એલું. એની સામે ચરીસો ધર્યો અને મેરલી વગાડતા વગાડતા વચ્ચે કંઈક સરે એલું ગીત ઉવાડ્યું:

માન્યું નહોતું કે આમ જ ચારો.

ગાકુળ છોડી કૃષ્ણ મયુરા જરો.

માન્યું નહોતું કે

ખીખી પણ થોડાક મહિના ગયા ચોમાસાના દિવસ છે. જોડો ક્યાંક બહાર ગામ ગયો છે. વરસાદના તોફાનને અંગે એ પાછો ફરી શક્યો નથી. ઘરમાંથી કંઈક વ્યાછી એવી ગંધ આવે છે એમ હુમેદાને લાગ્યું. એ ગંધ આછી હતી પણ મીઠી અને કંઈક નવા જ પ્રકારની હતી. આમ તેમ જોવા તપાસ્યા છતાંયે એ કંઈ જ સમજી શકી નહિ.

એ દિવસ પછી જોડો પાછો ફર્યો. જળદેવને અક્ષતીલ ગાળો લોડતે લોડતે એ બોલ્યો, 'બહુ ભૂખ લાગી છે. હટ કંઈક ખાવાનું દે હુમેદા.' હુમેદા તરત વાહું લઈ આવી. હાથપગ ધોઈને ઘરમાં પ્રવેશતાં જ જોડાએ પૂછ્યું, 'આ રાત્રી ગંધ આવે

છે કહે તો હુમેદા!'

'કાણુ જાણે! કેટલાય દિ' થયા આવી જ ગંધ આવે છે. હું તો બહુ યે નોઈ વળી પથ્થુ કંઈ ખજાર ન પડી.'

જોડો કંઈ બોલ્યો નહિ. લાંબા લાંબા આંસ લઈ એ ગંધ પારખવા મથતો હતો. આમ તેમ ફરી એ ખીખીનાળા માટલા તરફ ગયો. માનવીનો પમરવ સંભળતા જ નાગણી માટલામાં મજી જોડી.

જોડો બોલ્યો, 'હં.'

હુમેદાએ આતુરતાથી પૂછ્યું- 'શું! કહો તો.'

'ખીખીના શરીરની આ ગંધ છે, નાગણી છે ને! નાગને મળવાનો વખત ધઈ ગયો છે એથી જ. આ ગંધે નાગ આપોઆપ એની પાસે આંધો આવે છે.' જોડો બોલ્યો.

હુમેદા અવાક ધઈ ગઈ. એ બોલી, 'રામ જાણે. બાપુ, તારી વાત તારી પાસે જ લાલી. ઠીક, હવે એકવાર ધરાઈને જમી તો લે.'

'હવે એને રોષી રાખી નહિ યકાય. આજે જ સીમમાં મૂકી આવતી પકરો.' જોડો જમતા જમતા બોલ્યો, ને પછી એલે એક ઉડો નિસાસો મૂક્યો.

નિરાંતનો લમિા આંસ લઈ હુમેદા બોલી: 'એ જ ખરામંર છે. હું તો એને બે આંખે નોઈ પણ નથી ચકતી. આટ-આટલા સાપ મરે છે પણ એક આનું જ મોત નથી આવતું.

ખીખીને જોડાએ માટલામાંથી 'ખીખી' ને જહાર કાઢી એનું મોં દલાવી લાખીને પકડી રાખી કેટકેટલીયે પ્રેમની વાતો કરી.

'એ જરા નોજે હો! ધણા ધ દિવસથી એની દાંતનું ઝેર ઉતાયું' નથી એટલે ઝેર વધી ગયું હશે. અને એની સાથે આટલી મહોબત પણ સા મરે? જાન, હટ મૂકી આવો. એને જંગલમાં.' હુમેદાએ કહ્યું.

'પથ્થુ તું ને તો ખરી આણે મારા હાથ કેવા પકડી રાખ્યા છે.' જોડો બોલ્યો.

એ સાંજે એ ઉદાસ યજને બેઠો હતો, ખીખીને એ પાસેના એક જંગલમાં મૂકી આવ્યો હતો.

હુમેદાએ પૂછ્યું, 'આમ કેમ બેઠો? મનને-જાનને કેમ પીતા નથી?'

'ખીખીને અંજ બહુ ઉચાટ થાય છે.' જોડો બોલ્યો. હવે રાખો રાખો. સંભારી આ વાત સંભળીને

‘તો મને કંઈનું કંઈ થઈ જાય છે,’ ઝુમેદા શેષથી બોલી.
‘એમ નહિ ઝુમેદા, પણ મનને કંઈ જ ગમતું નથી.’ બોડા ધીમે સાથે બોલ્યો.

ઝુમેદા જઈને એની પાસે બેસી ગઈ. હળવેકથી બોલતો ગયો હાથ વીંટાળીને એ બોલી, ‘કાં એવા, હું તને વહાલી નથી લાગતી ?’

ખૂબ જ પ્રેમપૂર્વક એને ચૂમી લેતા બોડા બોલ્યો, ‘તારે લઈને તો હું જીવતો રહ્યો છું,’ ઝુમેદા. તું તો મને મારા પ્રાણ કરતાં ચે વધુ છે.’

એકાએક ઝુમેદા ચમકીને બોલી બીડી, ‘જુઓ, જુઓ. બીબી પાછી વળી છે, પછે નાળામાં જુઓ.’

પાણીના નાળામાં સાથે જ બીબી ફેણ માંડીને ખાંટા મારતી હતી. બોડા બિહારા મથતો બોલ્યો, ‘ગભી રહે, હમણાં એને પકડી લઉં છું.’

ઝુમેદા એને વળગી રહીને બોલી, ‘ના, હું હવે ફરી એને લાવવા તમને નહિ જ જવા દઉં.’ અને પછી નાગણી તરફ જોઈએ કંઈક કંઈ બોલી, ‘હટ, હટ,’ ને ડાંગા હાથે એક પથ્થર બોપાડી એણે એ બીબી ઉપર ફેંક્યો. નાગણી ઇંછાઈને ફેણ પહાડી નાળા બહાર નીકળી કચાંક ચાલી ગઈ.

રાત્રે બીબા પહોરે એકાએક ઝુમેદા ચીસે પાડી બીડી- બીડા, બીડા, મને કંઈક કરજી.’

બોડાએ ઝટપટ બીડીને ખતી કરીને બેસું તો ઝુમેદાના પગની ટચલી આંગળીએ ઝાકળાગિન્દુની જેમ લોહીનું એક બિન્દુ ઝગમગતું હતું. ઝુમેદા ફરી ચીસ પાડી બીડી, ‘બીબી, તારી બીબી મને કરડી, પછે ને.’

બોડાએ બેસું તો માટલાની ઢાંકણી ખાંચી થયેલી હતી ને નાગણી તેમણી બહાર નીકળી ગઈ હતી.

એણે ઉતાવળે બીડી એને પકડી ફરી માટલામાં પૂરી ને ‘ઝુમેદા ને નહિ ખચે તો હું તને પૂરી કરીશ.’ એમ એ બોલ્યો. પણ જુમેદા ન ખચી. સવાર પડતા પડતામાં એના કરીરમાં મુલુનાં લસણો જણાયાં. માથાના વાળ ખરવા લાગ્યા. સાપ ઉતારનાર બધા નિરાશ થઈ ચાલ્યા ગયા. પોતાના બિહારમાં કાપ મોંને ઠરજી ખનાવી એ એને ઝોરીક બેઠો હતો.

‘બોડા, તું ખરાખર ખચી ગયો. નહિ તો તું ચે જાત. તને ખચ નથી નાગણીનો કોણ મજબ હોય છે? એ આવી હતી તો તને જ કરડવા પણ બૂલ્યા ઝુમેદાને કરડી ગઈ.’ એક પાંડોથી બોલ્યો.

‘ના, એમ નહિ હોય.’ બોડા સજબ નેત્રે એની સામે જોઈને બોલ્યો.

હવે એ ફિર થયો છે. એનું ઘર હવે ટીમે બની ગયું છે. એ રસ્તેથી હવે કોઈ નીકળતું નથી. કહે છે કે ત્યાં સાપનો બહુ ભય છે. અને સાપ પણ બહુ ખરાબ ઉદ્યનાગ. વહેલી સવારે સુર્યોદય થયે રાજ ત્યાં એક સાપ દેખાય છે. ઘેસ લાલ રંગનો સાપ ફેણ માંડીને ત્યાં ડોલી રહ્યો હોય છે.

બીબીને બોડાએ મારી ન હોતી. એણે આંખ કઢીને એને છોડી મૂકી હતી કે ‘એમાં તારો એ નો જ દોષ શા માટે? સ્ત્રી જાતનો જ એ સ્વભાવ છે, ઝુમેદાએ તને કયાં સાંખી ચકતી હતી!’

૯૬

ગુણવંત શર્મા

[હસ્તરેખાશાસ્ત્ર અને યુખાકૃતિવિશારદ]

ફજીનગર પોસ્ટઓફિસ પછીની ગલીમાં

પ્લોટ નં. ૬૧૦

ફજીનગર-લાવનગર

સંજ્ઞામર 'ઉડથી નિયમિત પ્રગટ થતું
ગુર્જર મુસ્લિમોનું અલોડ માસિક

કારવાં

તંત્રી : 'વહરી'

દર અંગ્રેજી માસની તા. ૧૫મીએ પ્રગટ થાય છે. જ. બેદારની 'આવાઝી દુન્યા', ઈસ્લામી શિશુ, રા. વણુઝારની 'પોક', ફતાવા, જહોલા અને ગઝલ-સાહિત્યને લગતા લેખો એ એની ખાસ વિશિષ્ટતાઓ છે. નો આપે અંક નેચો ત હોય તો સાત-આના મોકલી નમરો મંગાવો.

નમરો મુફત મોકલતા નથી.

વાર્ષિક લવાજમ ઢિંદ રૂ. ૫-૦-૦

પરદેશ શિલિંગ ૧૦ (રૂ. ૬-૮-૦)

પ્રકાશક : વહરી સાહિત્ય કાર્યાલય

ટાવર રોડ : સુરત

સાચી પણ અદ્ભુત વાતો

◆ લેખક : છાયાલાલ માનસિંગ કામદાર ◆

: ૩ :

નોળિયાના રાજની વાતથી મને ખીજ અસાધારણ સ્ત્રીઓ-દરક વિગતમાં સાચી-અને તેટલી જ વિચિત્ર વાત યાદ આવે છે, અદ્યતન મારા ગામમાં પુષ્કળ સર્પો તથા નોળિયા છે પણ મારે કબૂલ કરવું નોખું એ કે સર્પ નોળિયાનું યુદ્ધ જોવા હું કદી શામ્ભાળી થયો નથી.

હું તો તમે જેને ગામડેયો કહો તેવો માણસ છું. તાના ગામડામાં જન્મીને મોટો થયો છું. સવારથી સાંજ સુધી ખેતરમાં કામ કરવામાં રહ્યો પડ્યો રહું છું. અમારા શાખમાં સાંજે જલદ તાડી તથા અમારા આનંદપ્રમોદનું સાધન ગમના ગરનું 'કાલ્લેપમ' છે. સર્પ અને તેના ઘેરની વાતોથી મારામાં અણગમતી ઉત્પત્તિ થતી નથી. સર્પદંડથી મરી જતા મુખ્યાબંધ મનુષ્યોને મેં જોયા છે. સર્પદંડથી મૃત્યુ પામેલા મનુષ્યોને દવા અગર મંત્રથી ફરી જીવતા થતાં પણ મેં જોયા છે. પરંતુ નીચેની સાચી વાત એટલી વિચિત્ર, ખીજ વાતોથી એટલી ભુદી પડતી છે કે ખીજઓ પણ તે જાણે તેમ હું કહ્યું છું.

*

અમારું નાનું કુટુંબ સિંગરોપકોડામાં ચિટગુટવામાં એક ગ્રૂપમાં રહેતું હતું. અમારા કુટુંબમાં હું, મારી બે બહેનો, મામાપ તથા દાદાને સમાવેશ થતો હતો. વળી અમારે ત્યાં લગભગ અઢારસંની ઉમરના બે નોકરો રાજી અને ચિત્રાપથન હતા.

મારા પિતા પાસે ગામના કાંઈ પણ માણસ કરતાં વધારે જમીન તથા ઘેર હોવાથી ગામના લોકો તેના પ્રત્યે માનની દૃષ્ટિ જોતાં હતા. ગામમાંથી રાત્રે ફરતા કોન્ટેન્જેન્સોએ તેમની કાલરીમાં મારા પિતાની સહી લેવાની રહેતી.

સાંજના છ વાગી ગયા હતા. ઘાસની મંછ પર હજુ સહેજ તડકો હતો. ચિત્રાપથને ઘેરને ખરવાવા માટે ઘાસનો બારો ઉપાડ્યો. અચાનક તેણે ચીસ પાડી. તેના હાથમાંથી ઘાસ પડી ગયું. તે મંછને અટકીને ઊભો અને તેના કાયા પછની પાંડી

પર મૂકી મારવા લાગ્યો. નોકરો સહિત અમે બધા તેની આસપાસ ટોળું વળી ઊભા પણ અમારામાંથી કોઈ પણ કશું કરી શકે તેમ નહોતું.

તેણે અખિમાં આંસુ સહિત કચ્છસતાં કચ્છસતાં કહ્યું: 'મેં ઘાસ ઉપાડ્યું ત્યાં જાણે ગરમાગરમ ટાંચણી બોંકાણી હોય તેવું મને લાગ્યું. મેં નીચે જોયું અને ખીજે છેડે સર્પને આવ્યો જતો જોયો.'

*

ચોડા જ સમયમાં અમારું ઘર પારોશ્વીઆથી બરપૂર થઈ ગયું. કેટલાક પાસેના ગામમાંથી દોકેટરને બોલાવવા ઉતાવળથી ગયા. કેટલાક મંત્ર જાણનારને બોલાવવા ગયા. વધતા જતા ગાદ અંધકારમાં મને ખાતરી ન હોતી પરંતુ ચિત્રાપથન દર મિનિટે વધારે ને વધારે કાળો પડતો જતો હતો. તેના હોઠમાંથી અર્ધ દવાવેશ ફસકા નીકળતાં હતાં.

બરાબર આ જ સમયે રાતનો ચોડીઘર અબ્દુલ ખુદોસ પોતાની ચોપડી લઈને અંદર આવ્યો. રોજામાંથી રસ્તો કરીને તે ખેજાન થતા ચિત્રાપથન પર વંચી વળ્યો. તેણે સામાન્ય પ્રશ્ન પૂછ્યો: 'આ આવી રીતે કેટલા સમયથી પશ્ચો છે?'

મારા પિતાએ જવાબ આપ્યો: 'લગભગ અર્ધ કલાકથી.'

તેણે પૂછ્યું: 'કાંઈએ સર્પને જોયો છે? તે એરી નામ છે?'

પિતાએ કહ્યું: 'ચિત્રાપથનાએ મંછની ખીજ જાણુ એરીનાગને સરી જતાં જોયો છે.'

*

અબ્દુલ ખુદોસે પોતાના પાધડી ફોટ ચંપક ઉતાર્યા અને રોજાને દીવાલ નજીક જવાનું કહ્યું. તેણે મારા પિતાને બે દંડા તથા દૂધનો એક ખાલો લાવવાનું કહ્યું. અને ગરમ પાણી તૈયાર કરવાનું પણ કહ્યું.

ચિત્રાપથન પાસે પશ્ચાદી વાળીને બેસીને કોન્ટેન્જલ, ન સમજી શકાય તેવું કંઈ ગણગણતો હતો. તેણે આંખો મંદ કરી નહોતી. તે માંગા ફરતો નહોતો. અર્ધ કલાક બાગ્યે જ લીંચો ઢરી ત્યાં તો અમે

બધા બીકથી મંત્રા ચર્ચ ગયા. અને મુખ્ય દારમાંથી એક મોટા સર્પને આવતો જોયો. કોન્ટેનર તથા ચિનાપથ્થનની વચ્ચે આવીને સર્પે ફેણ ચડાવી. તેની ચક્રચક્રિત આંખોમાં મૃત્યુ કમળ હતું. પોતાની પાસે આવેલા સર્પથી જરા પણ ગમરાવા વિના કોન્ટેનરને સર્પની ફેણ પર પેલા ગરમ પાણીમાંથી કેટલાક છાંટા નાખ્યા.

સર્પે પોતાની ફેણ જોડેથી આવી બેઠી. એક મિનિટ વીતી ગઈ પણ કશું બન્યું નહિ. સર્પે પોતાની ફેણ આંખે પાછળ દલાવતો દેતો. અબ્દુલ ધણે મંત્રોત્તર લાગતો હતો. ન સાંભળી શકાય તેવી રીતે મંત્રો બોલીને તેણે ફરીથી સર્પની ફેણ પર છાંટા નાખ્યા. સર્પે જરા લંબાયો અને ત્યાર પછી બે-લાન ચિનાપથ્થન તરફ ફરકો મારીને ગયો. તેની પોડીમાં દંડ દીધો અને પાછો ફરકો મારીને આવતો રહ્યો. અમારામાંથી એક પણ જણે પોતાના સ્થાનેથી ખસવાની કિંમત કરી નહિ. મુઠ્ઠી નાખે તેવું મીન હતું. અને ત્રીસી આંખે સર્પને-અબ્દુલખુદોસને તથા ચિનાપથ્થનને વારા ફરતી જોવા કરતા હતા.

સર્પે ફેણ ઉતારી નાખી અને એક મિનિટમાં તો તે નિહાવ દોષ તેવો દેખાવા લાગ્યો. વાતનો અણબધો થાય તો સર્પનું પુનર્જીવન છે. જોકે મેં મંત્રોથી મનુષ્યોને સર્પદંડ ઊતરી જવાનું સાબિત્ય છે. પરંતુ સર્પને ફરી દંડ દેવાની ફરજ પાડીને ઝેરને ચૂસાવી લઈ અને મૃત્યુ પામેલ સર્પને ફરીથી સજીવન તેવા મંત્રિકોને એક પણ દાખલો મેં સાબિત્યો નથી. કારણકે બીજી વખત દંડ આપી તે ઝેર ચૂસવાની ક્રિયામાં સર્પનું મૃત્યુ થાય છે. મિનિટો વીતી ગઈ. અબ્દુલખુદોસે મૃત્યુ પામેલ સર્પ પર ફરીથી છાંટા નાખ્યા. સર્પે ધીમે ધીમે જીવનના ચિન્હો બતાવવા લાગ્યો. જ્યારે તે પૂરેપૂરા સાને થયો ત્યારે તેણે ઝેરનો એક કોમળો બકાર કાઢ્યો. અબ્દુલખુદોસે હવે તેની સમક્ષ છંટા તથા દંડ મૂક્યું. સર્પે દંડ પીધને ધરમાંથી ચાસ્યો ગયો. સર્પે ધરની બકાર ગયો. એટલે તે ક્યાં અને ક્યારે ગયો તે જોવાની અમે દરકાર કરી નહિ.

બાકીની વાત સહેલાઈથી કહી શકાય તેવી છે. બરાબર એક કલાક પછી ચિનાપથ્થને પડખું ફેરવ્યું. આંખો ઉપાડી અને અમારા ઝર હેડા બેઠા. ધીમે ધીમે સાળ થતાં તેને તૈયાર રાખેલ ગરમ પાણીમાં સ્નાન

કરાવ્યું. બીજો દિવસ સવારે તો તે હંમેશા જે આનંદમાં હતો. અબ્દુલખુદોસને તેની મહેનત થયે શું મળ્યું? તેની કામગીરીમાં મારા પિતાની સહી સિવાય કશું નહિ. અલગત, બદલા તરિકે કંઈ પણ લેવાની તેણે ના જ પાડી હતી.



જટિલ વ્યાપાર

[પાન કટનું સાંભળ

‘કમ!’

હું બેઠો ચર્ચ ગયો. કહ્યું, ‘પ્રમીલા!...’

‘શું છે?’

‘તારા સુરેશ અત્યારે ક્યાં છે?’

સીધુંકંઠે પ્રમીલા બોલી, ‘સુરેશદા!’

‘હા. સુરેશદા. જોને તું હમ પહેલાં આહતી હતી તે. કમ... યાદ આવે છે?’

ચોડી વાર સ્તબ્ધ રહી પ્રમીલા ધીરે ધીરે બોલી, ‘યાદ છે. એને હમ પહેલાં પણ આહતી આજે ન આહું છું.’

હું તો આંખો બંધી ગયો. મારી સામે આવી રીતે એકરાર કરતાં તેને સરમ પણ ન થઈ.

હાત કચકચાવી બોલ્યો, ‘તારા એ સુરેશ અત્યારે ક્યાં છે એ કહે નેપછી.’

‘હું છું; તમારે સાંભળવું છે?’

‘હા તારે મોટેથી જ એ સાંભળું.’

પ્રમીલાએ ઊંચે આંગળી ચીંધી કહ્યું, ‘સ્વર્ગમાં.’

‘સ્વર્ગમાં! એટલે!’

પ્રમીલા ગંદગંદ કંઠે બોલી, ‘આજે સવારે આપણનો કામગ આંખો છે. સુરેશદા ગુજરી ગયા. તમને સુરેશદાં પ્રત્યે અણગમો હતો એટલે મેં તમને એ વાત નથી કહી.’ એકાએક ઊંડો નિસાસો નાખી બોલી, ‘સુરેશદા દેવ સમાન હતા. મને માનવ્થી બેન કરતાં પણ વધારે આહતી.’

મગજમાંની ગુંચ ઊપસતા ચોડી વાર લાગી. પ્રમીલાએ મારે ગળે હાથ વીંટળાઈ મુઠ્ઠુ દાસપથી કહ્યું, ‘હવે સુધ્ધ જાઓ.’ ત્યાર પછી પેલા વાક્યો ફરી બોલી, ‘હવે કહી આવું મોકળું ન કરતા. એટલું યાદ રાખજો, હું તમારી જ છું, બીજા કોઈની નહીં.’

જળદેવતા

એ ઠંડી નદી ને નદીને તળિયે મોટું
ખડું શહેર. શહેર તે કાંઈ જેવું તેવું
શહેર ! ખાસું મળતું સોનાતું શહેર. સોનાના
સ્ત્રોત ને સોનાનાં મકાનો. સોનાનાં ઝાડપાન
ને સોનાનાં ફળફૂલ. અંદર સોનાના પંખીડાં
ફિલોલું કરે. સોનાના માનવી ને સોનાના શબ્દ-
ગાર. આખું શહેર પીત્તું ધમરક જેવું લાગે.

એ શહેરના માનવી શહેરમાં ફરેફરે ત્યારે
માણસ જેવા માણસ ને નદીના પાણીમાં ફરવા
નય ત્યારે મોટા મોટા મગરમચ્છ. એ તો
જળદેવતાનું શહેર. એ શહેરનો રાજા મગરકુમાર.

મગરકુમાર તો રૂપાળો રાજાના કુવર જેવો.
એની કાયા સોનાની. એ તો મગર. યદીને ફરે
ત્યારે ય સોનાનો ને માણસ યદીને ફરે ત્યારે
ય સોનાનો.

ફરતો ફરતો એક દિવસ જળદેવતા નદીને
આરે આવ્યો છે. નદીને કાંઠે એક ગામ. ગામના
માણસ એ આરે પાણી ભરે.

એ ગામમાં એક પ્રાદ્યુ અને પ્રાદ્યુણી
રહે.

પ્રાદ્યુને એક દીકરી. આસના અંદરમાં
જેવી રૂપાળી.

પ્રાદ્યુની દીકરી નદીએ પાણી ભરવા
આવી છે. જળદેવતાએ એને દીકી છે. જોતા-
વેંત જ એ તો પ્રાદ્યુની દીકરી ઉપર મોહી
પડ્યો. બસ વરું તો આ પ્રાદ્યુની દીકરીને જ
વરું. એણે તો રહ લીધી છે.

નદીને કાંઠે પ્રાદ્યુનું ખેતર છે. ખેતરમાં
બાજરો વાવેલો છે. જળદેવતા મગરકુમારનું
રૂપ લઈને પ્રાદ્યુના ખેતરમાં આગોટે છે ને
ભાંભરડે ભાંભરડા નાખે છે.

એની રોકકળ સાંભળી બીજા કેટલાયે
મગર ત્યાં આવી ચડ્યા. બધાંય લાંબા લસ

યદીને પ્રાદ્યુના ખેતરમાં આગોટવા લાગ્યા.

પ્રાદ્યુને ઘરે રાવ પહોંચી: 'મહારાજ !
તમારા ખેતરમાં તો મગર પડ્યા છે. બાજરોનો
સોય વાળે છે.'

પ્રાદ્યુને તો કાળ પડી. અરેરે મારું
ખેતર ખેતરમેદાન કરી નાખ્યો. બહુ વરસ
પછી ખાસું થું ?

પ્રાદ્યુને કાંઈમાં પરાણો લીધાં. બોલે
છેતા ઘાડી. એ તો આસનાર્યો ખેતર ભણી
હોલ્યો. હુડકારા કરતો નય છે ને હોલ્યો નય છે.

પણ મગરમચ્છ કાંઈ લેલાં તેતર થોડાં જ
ઠતાં કે પ્રાદ્યુને હુડકારે બિડી નય ? એ કાંઈ
વનનાં મરગલાં થોડાં જ છે કે માણસને દેખી
ભાગવા મટે ?

પ્રાદ્યુ તો કાકલા પડકારા કરે છે, છોટા
ફેંકે છે, ચાળી વગાડે છે. તો ય મગર તો લાંબા
લસ યદીને પડ્યા છે. કાલતા ય નથી ને
આલતા ય નથી.

પછી તો પ્રાદ્યુ યાકચો. એણે હાય બોલ્યા:
'હે જળદેવતા ! મારો કાંઈ અપરાધ હોય તો
માફ કરો. વગર વાંકે મારી મોલાત કાં જગાડો ?
ભલા યદીને ધાનકે પધારી બન્યો.'

તો ય મગરો તો બોલે કે ચાલે.

પ્રાદ્યુ કકળાટ કરે છે: 'અરેરે મારી
બિસા વરસની મહેનત મૂળધાણી ને વાપાણી
થયે. મારા ઉપર મહેર કરો દેવતા.'

એટલે તો મગરને વાચા આવી છે: 'તારી
દીકરી અમારા કુમારને પરણાવે તો અમે બધા
ચાલ્યા નઈએ.'

પ્રાદ્યુ તો વિચારમાં પડી ગયો. આ તે
કેવી વાત કરે છે. માણસ જેવા માણસની
દીકરી કાંઈ જળચરને પરણી શકે ? પણ મગરો
તો ઘરાબરના હંઠે ચડ્યા હતા. થોડીવારમાં તો

‘બ્રાહ્મણ’ એતર જેદાનમેદાન કરી નાખશે. જીવું વરસ પછી આશે શું? બ્રાહ્મણની મૂંઝવણુ નો પાર રહ્યો નથી.

પણ બીજો મારગ નથી. એતરનો હાથો રહેતો હોય તો બલે દીકરી જળદેવતાને ચડે. બ્રાહ્મણે કહ્યું: ‘બલે તમે કહેા છો તેમ કરશું. મારી દીકરી તમારા રાજકુમાર સાથે પરણાવીશ બલો યદ્યપે એતરનો કેડો મૂકો.’

એટલું કહેતામાં તો બધા મગર એતરમાંથી સરકી ગયા છે. જઈ જઈને જળમાં પડ્યા છે.

ને બ્રાહ્મણ ભાંગલ દાંટિયે ઘરે આવ્યો.

ઘરે આવીને એણે બ્રાહ્મણીને વાત કરી. બ્રાહ્મણી તો વાત સાંભળી ઘોડો ને ઘડકી લઈને બેઠી. ‘તમે તો હા પાડો જ ને. મારી તો દેવની દીધેલ દીકરી છે. દેખીપેખીને હું મગરને નહિ પરણાવું.’

બ્રાહ્મણ કહે: ‘પણ તું વાત તો સાંભળ.’

બ્રાહ્મણી કહે: ‘મારે કંઈ જ સાંભળવું નથી.’

બ્રાહ્મણે બ્રાહ્મણીને ઘણું ઘણું સમજાવી. પણ બ્રાહ્મણી એકની બે યદ્યપે નહિ. એણે તો રૂઢોરૂપાળો મૂરતિયો ગોતી કાઢી દીકરીના લગન લીધાં.

આજીકાર મગરકુમાર તો રોજ પાણીના થર વીંધીને કાંઠે આવે. આરેકાર નજર ફેરવે. કયાંય બ્રાહ્મણના વાવડ? કયાંય બ્રાહ્મણના વાવડ? પણ બ્રાહ્મણ તો કયાંય દીકો નજરે પડતો નથી. એ તો કોણ બલે કયાંનો કયાં સંતાઈ ગયો છે. મગરકુમાર તો બોર બોર આંસુકે રૂએ છે.

બ્રાહ્મણને આંગણે તો માંડવો નખાણો. લીલા આંગાના ને આશોપાલવનાં તોરણ બંધાણાં. મંગળ ગીતો ગવાય છે ને દોલીકા ધડૂસે છે. બ્રાહ્મણીએ દીકરીનાં લગન લીધાં છે.

મગરકુમારે દોલીકા સાંભળ્યા. એને હેયે ફાળ પડી. એને ખબર પડી ગયા કે બ્રાહ્મણ

વઢાડે પડ્યો નથી. એણે તો દીકરીને બીજે ઘર દેવાની તૈયારી કરી છે.

એટલે તો મગરકુમારના રોષનો પાર રહ્યો નથી. બધા મગરને લોગા કર્યા અને મંદિરને વાત કરી. મગરો કહે: ‘ભાર છે બ્રાહ્મણના વઢાડ કરીને પછી ફરી જશે?’

લાંબા લાંબા વિકરાળ મગરો ગામમાં છિપડ્યા. જઈને જાનને ઉતારે સંતાણા. સાંભળેને વરરાજાને આખો ને આખો ગળી ગયા. પછી બલે કાંઈ જાન્યું નથી એમ માછા. આવી નદીના પાણીમાં સંતાઈ ગયા.

વરથોડાનો વખત થયો પણ વરરાજા કયાંય જડતો નથી. કોઈ કહે આંહી હતો ને કોઈ કહે ત્યાં હતો. આરે તરફ ગોતાગોત ધઈ રહી. પણ વરરાજા ન જાણ્યો તે ન જ જાણ્યો. કયાંથી જડે? એ તો મગરમંછતા પેટમાં જઈ પડ્યો હતો!

વરનો પતો ન લાગ્યો. અને બ્રાહ્મણની દીકરી લીધે લગને ધરી રહી.

બ્રાહ્મણીએ દીકરીનો બીજો વિવાહ લીધો. પણ લગનને દિવસે જ વરરાજાને કાંક આભરી ગયું. શું કરશું એની કોઈને ખબર ન પડી ને વર લીલો કાચ બની ઘડીકવારમાં મરી ગયો.

એમ કરતા કરતા તો બ્રાહ્મણીએ કેટલાય મૂરતિયા ગોત્યા. દીકરી રૂઢોરૂપાળી ઇત્રની અપ્સરા જેવી. એટલે મૂરતિયા તો માગ્યા મળે. પણ કોઈની સાથે પાટો બાંધ્યો નહિ. બરાબર લગનને દિવસે જ કાંઈક નહિ ને કાંઈક નવાબૂની યાય. બીજા કોઈને જીની આંચ ન આવે ને એકલા વરરાજાને માથે સાહસતી જિતરે. કોઈકને કાંક તો કોઈકને કાંક, એમ જાતજાતની ઉપાધિ આવી પડી છે ને દીકરી કુંવારી રહી છે.

પછી તો કોઈ કરતાં કોઈ મૂરતિયો મળતો નથી. બધાને એમ થયું છે કે દીકરી જૂડેલ છે.

ને પરણવા જાય છે એને ભરખી જાય છે. ગામમાં તો પ્રાણલુની દીકરીની બીક ગરી ગઈ છે. કોઈ કરતાં કોઈ એને ઓછાંયેય જીતરતું નથી.

પ્રાણલુ મૂંઝાણી છે. આ તો કુદરતના ઘરનો કોપ જ જીતરી આવ્યો છે. મૂંઝાઈ મૂંઝાઈને આખરે એણે પ્રાણલુ સામે હાર કબૂલ કરી છે.

એણે પ્રાણલુને કહ્યું છે: 'દેવતાને કુભવીને આપણે કયાં જશું? જળદેવતા કોપ્યા છે. જઈને કહી આવો કે દીધું વચન કબૂલ છે. વહેલા વહેલા દીકરીને ઘરેણુંલૂગડાં મોકલાવે.'

પ્રાણલુનું વચન રહ્યું છે. એ તો હરખાતો હરખાતો નદીએ આવ્યો છે.

નદીના જળમાં મગરમંછો ડાયાં કાઢીને પડ્યા છે. એણે પ્રાણલુને આવતો બાળ્યો છે ને સહુને આશા બંધાવી છે.

મગરકુમાર તો રોઈ રોઈને અડધો ચઈ ખાઈ છે.

પ્રાણલુ આવીને વધામણી ખાધી છે. નોતરાં દઈ કરીને એ તો પાછો વળ્યો છે.

બીજો દિવસે ગામની ચેરીઓ હાલકલોલક ચઈ છે. ચેરીમાં માનખ્યો કયાંય માતો નથી. પ્રાણલુની દીકરીને ઘરેણુંલૂગડાં ચડાવવા મગરકુમારીઓ આવી છે. લીલાંપીળાં હીરચીર પહેર્યાં છે. કાંસીકાંસીને ઘરેણાં ઘાલ્યાં છે. અડધા અંગ મગરના ને અડધા અંગ માનવીનાં છે. હાથમાં સોનાનાં ચાળ છે ને ચાળમાં મોંઘા મૂલના હીરા માણેકના દાગીના ને હીરચીરના ઓઢણાં છે.

આખું ગામ કહે છે: 'અરેરે દીકરીનું નસીળ તો જુઓ. નહોતું ત્યારે કાંઈ એ નહોતું. એક એક કરીને ટેલસાય વરરાજ આવ્યા ને બધા અળકેહળકે ચઈ ગયા. ને હવે આવી પડ્યું છે ત્યારે તો ખળાં ને ઢળાં ચઈ જયાં છે. કહે છે ને કે નસીળ આડું પાંદડું હોય છે.'

પ્રાણલુને આંગણે મગરકુમારીઓ છાળ લઈને આવી. દીકરીને ખજર પડી કે એના

માખાપે તો એને જળદેવતા સાથે વરાવી છે. એ તો બોર બોર આંસુડે રૂએ છે. અરેરે કોઈ કરતાં કોઈ માણસનો જરૂયો ના મળ્યો તે મને મગરમંછને દીધી? મગરની હારે તે મારો જન્મારો કેમ જશે? એ કાળમુખા તો મને આખી ને આખી ગળી જશે. અરેરે માવતરને આ તો શું સૂઝ્યું? દીકરી તો રસ રસ રૂએ છે.

દીકરી તો માવતરને પગે પડીને વિનવે છે, આડેશીપાડેશી પણ કોઈ કરતાં કોઈએ એની ભેર તાણી નથી. બધાંય એને કહે છે: 'અરેરે મૂર્છ! તારા નસીળનું તો પાંદડું જ ફરી ગયું છે. આવે ટાણે તું તે કાં બેડી બેડી રૂવે?'

બીજો દિવસે તો લગન છે. સાંજ પડી છે ને વરરાજની જાન આવી છે. દેવી વાહાં વાગી રહ્યાં છે. સાજનમાજનનો કાંઈ પાર નથી. સહુની વચમાં વરણગિયો બનીને જળદેવતા મદગળતા હાથીની આલે હાલ્યો આવે છે.

હથેયગો મળ્યો છે ને ચોરીના ચાર ફેરા ફર્યા છે. દીકરીની આંખમાંથી તો આંસુ સુકાતા જ નથી. એ તો કહેત કેવી રહે છે: 'અરેરે આ તે માવતર છે કે કસાઈ?' પણ કોઈ એનું સાંભળતું નથી.

દીકરીને વળાવવા ટાણું યયું છે. માની આંખમાં બોર બોર જેવડાં આંસુ છે. દીકરીને એ તો હળીમળી છે ને શિખામણ દીધી છે: 'દીકરી ડાહી ચઈને રહેજે. મારી કુખ દીપાવજે.'

ને દીકરી તો હીળકેહીળકા ભરે છે. એણે તો કળકળતે અવાજે કહ્યું છે: 'અરેરે માડી! તને અડધાનું અશ્રીષ્ટ પણ ન મળ્યું? મગરને મોઢે સોંપી કરીને હવે શિખામણની વાત શીઠને કરજ મા.'

પણ એ તો દીકરીની જાત છે એને તો માવતર મોકલે ત્યાં ગયા વિના છૂટકો નથી. માટીમધી સોનારૂપાની પાલખી આવી છે. દીકરી પાલખીમાં બેડી છે. ને વાજતોગાજતે સાજન-

માનન નદીને કાંઠે આવ્યું છે.

મગર તો એક પછી એક નદીમાં જઈ પડ્યા છે.

પણુ પ્રાદ્યુની દીકરીના પગ થંભી ગયા છે જળદેવતા એને હાથ પકડીને એણે છે

તોય ઈ તો ધરતી સાથે ચોંટી રહી છે.

પછી તો બાપે એને ધક્કો દીધો છે.

દીકરીને થયું છે, માવતર જ બહારે દેયે છે. હવે જીવીને શું કરવું છે?

એણે તો નદીના પાણી સાથે દોટ દીધી છે.

પણુ એના પગ નદીના પાણીને અડ્યા ત્યાં તો રોનક થયું છે. લોકો સગી આંખે જોઈ રહ્યા છે ને નદીના પાણી બેઈ તરફ ખસી ગયા છે. વચમાં સીધો સટ લાગે લાગે રસ્તો પડી ગયો છે. દીકરી એ રસ્તે રસ્તે આગળ ચાલી છે. એના મારગ ઉપર નદીનાં પાણી ફરી વળ્યાં છે.

જળદેવતાએ જતાં જતાં પ્રાદ્યુને કહ્યું છે: 'તમારી દીકરીની કાંઈ ફિકર કરશે. મા. એ તો અમારા દેશમાં બેઠી બેઠી ખાશે પીશે ને મોજ કરશે. તમારે દીકરીની બાળ લેવા આવવું હોય ત્યારે આ ઈટ નદીના પાણીમાં નાખજો. નદી મારગ દેખાડશે.' એમ કહીને એણે પ્રાદ્યુને એક સોનાની ઈટ આપી છે.

જળદેવતા બધાને હજ્યોમહ્યો ને પછી નદીના પાણીમાં અલોપ થઈ ગયો.

પ્રાદ્યુ દીકરીને વળાવી કરીને ઘર આવ્યો. ઘરે પ્રાદ્યુ બેઠી બેઠી ખારા આંસુએ રૂએ છે. 'અરે! મેં અભાગણીએ મારી પેટની દીકરીને કોઈને નહિ ને જળદેવતાને ચડાવી દીધી.'

પ્રાદ્યુ તો એને ઘણી ધીરજ દે, પણુ જનેતાને ધરપત થતી નથી. એણે તો ખાવું પીવું છોડી દીધું છે ને દિવસ અને રાત રોયા કરે છે.

એટલે તો પ્રાદ્યુ એક દિવસ દીકરીના ખખર કાઢવા તૈયાર થયો છે.

પ્રાદ્યુ નદીને કાંઠે આવ્યો. જળદેવતાની દીધેલી ઈટ નદીના પાણીમાં ફેંકી ત્યાં તો લાંબાલચ અને સીધોસટ રસ્તો દેખાયો. પ્રાદ્યુ દીઠે મારગડે આગળ ને આગળ હાલી નીકળ્યો.

હાલતાં હાલતાં જળદેવતાનું નગર આવ્યું. સાવ સોનાનું એતું શહેર છે ને સાવ સોનાનું એના માનવી છે. રૂપે કામદેવ જેવાં અને રંગે સોનાના વરખ જેવાં.

પ્રાદ્યુ તો જોતો જોતો ને અચરત પામતો આગળ હાલ્યો ગયો છે.

એમ કરતાં કરતાં એક મોટા મહેલ પાસે તે આવી પહોંચ્યો. મહેલના ઝડખામાં બેઠી બેઠી પ્રાદ્યુની દીકરી વાળ એળે છે. એની કાયા સાબલી પલટાઈ ગઈ છે. એળખી એળખાતી નથી. પ્રાદ્યુ તો બાઈને એળખતો નથી ને એક નજરે સાચું ને સાચું જોઈ રહ્યો છે.

પણુ દીકરીએ બાપને એળખી કાઢ્યો. 'બાપા! બાપા!' એણે બૂમ પાડી.

પ્રાદ્યુ અવાજ ઉપરથી દીકરીને એળખી. 'મારી દીકરી! હો તો સાચી નરવીને.' હોં બીલા બીલા બાપે કહ્યું છે.

ને હરખપડો બાપ દીકરીને મળતા દર વાતમાં પેસવા જાય છે, ત્યાં તો દરવાનોએ આડા સોનાના લાલા ધર્યા છે. 'અંદર જવાની મના છે.'

પ્રાદ્યુને વેષ તો લીરાલધરા જેવો. એને સોનાના મહેલમાં કોણ પેસવા દે?

પ્રાદ્યુ તો દીકરી પાસે રાવ બાધી.

દીકરીએ ઝડપેથી કહ્યું: 'બાપા! ઉતાવળ ન કરતા. જળદેવતાની આણ છે. કોઈ માણસનું જન્મ્યું એની રજા વિના અંદર નહિ પેસી શકે.'

પ્રાદ્યુ કહે. 'તો દીકરી હું મળ્યા વગર પાછો જઈશ ?'

દીકરી કહે: 'ના બાપા! હમણાં જળદેવતા ચિકારેથી પાછા આવશે. એટલે તમારો મારગ મોકળો થશે.'

અવસાન પાન પાંચ



લેખક
મપૂર

દેવ અને દાનવ

બલિ અને વામન

દેવો અને દાનવોએ અમૃત માટે મહેનત કરી. પણ અમૃત તો દેવોને જ મળ્યું અને દાનવોના નસીબમાં તો ધૂળની પાલી રાખ રહી. લડાઈમાં હારી ગયા તે હાંસલમાં.

પણ શુક્રાચાર્ય દાનવોના શુર ખરા ને! એમનાથી દાનવોની હાર શી રીતે સાંખી જાય? એમની પાસે તો સંજીવની વિદ્યા. એમણે તો તરત જ સંજીવની મંત્ર બાણીને વાધા દાનવોને સંજીવન કરી દીધા.

દાનવો તો જીવતા થયા એવાજ પૂર્વાપૂર્વા થઈ ગયા. એક તો અમૃત ગયું, બીજું મૂરખ બન્યા અને ઉપરાંત હાર ખાધી. એમને તો રોમ રોમ આગ લાગી ગઈ હતી. શુર શુક્રાચાર્યને દીઠ એવા જીધડા લીધા: 'તમારી જેવા અમારે માથે શુર ને અમારો આમ વિનાશ થાય?'

શુર કહે: 'એમાં હું શું કરું? હું તો મૂવેલા સંજીવન કરી બાણ. જીવતાને મારી નાખવાની કાંઈ મારી શું જાય છે? મને કાંઈ કુચિયાર ચલાવતાં થોડું જ આવડે છે?'

દાનવો કહે: 'તમે તો મારો તે કરી શકો. શુરજી અમારો પરાજય સાંખીને બેસી રહો, મેંમાં તો તમારી આજરૂ જાય છે.'

શુર કહે: 'તમારો પરાજય તો તમારા માથે કરીને થયો છે. એમાં મારો કાંઈ દોષ થી. તમારું અભિમાન એટલું બધું વધી ગયેલું કે તમે કાંઈનું સાંભળો ત્યારે ને? દેવોની માથે સલાહ કરી ત્યારે મને પૂછવા આવેલા? ને આજે હારી બેઠા ત્યારે મેંમાં બોલો છો.'

દાનવો કહે: 'અમે ન પૂછવા આવ્યા, પણ શુર તરીકેની તમારી ફરજ તો હતી ને? અને શું હામ ન ચેતવ્યા?'

શુર કહે: 'હું તમને ચેતાવું અને તમે માની બાંધો એવા સીધા કં? પણ હવે જવા દો એ વાત. તમારો પરાજય થયો છે, એ તો મારો પરાજય થયો છે. બૃહસ્પતિના શિષ્યો છતે એ હું સાંખી લેવાનો નથી. હું પણ શુર શુક્રાચાર્ય છું. બોઈ લઈશ, દેવો છતી છતીને ક્યાં સુધી છતે છે.'

દાનવો કહે: 'તે તમે શું કરશો?'

શુક્રાચાર્ય કહે: 'શું કરીશ શું? તમને સ્વર્ગનું રાજ અપાવીશ.'

શુક્રાચાર્યે તો વાતની વાતમાં કહી નાખ્યું. કહી નાખ્યું એટલે પછી થઈ જ રહ્યું. એ તો ભૂશુવંશી. એ તો મારે તે કરી શકે.

એમણે બલિરાજને કહ્યું: 'આપણે વિચિત્ર વચ્ચ કરવો છે.'

બલિ કહે: 'યજ્ઞ કરવાથી શું હી વળશે?'

શુર કહે: 'યજ્ઞથી જ બધું મળશે. યજ્ઞ કરાવીને હું દાનવોને અજય કરીશ. એમને સ્વર્ગનું રાજ અપાવીશ.'

બલિ કાંઈ શુર સામે બોલી શકે તેમ ન હતું. એ તો શુરના અક્ષર પ્રક્ષાક્ષર જેવા તાબડોળ યજ્ઞની તૈયારીઓ ચાલી. થોડીવારમાં દાનવોના વિચિત્ર વચ્ચ શરૂ થઈ ગયો.

એ યજ્ઞના દૂંઠમાંથી એક રથ, ઘોડા, ધન, ધનુષ, અષ્ટ બાણવાળાં બે ભાયાં અને દિવ્ય કવચ નીકળ્યા.

બલિરાજ ભેરમાં આવી ગયો. એણે દાનવોનું લશ્કર તૈયાર કર્યું. સ્વર્ગ ઉપર ચડાઈ કરી.

થોડા વખતમાં તો દાનવોએ ચારે તરફથી સ્વર્ગને ઘેરી લીધું.

દેવોને અમૃત મળી ગયેલું અને દાનવોનો કચરખાણ નીકળી ગયેલો. એટલે દેવો તો એમ જ માની બેઠેલા કે હવે દાનવો મારું

ધી બોમ્બે લાઇફ એસ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ

(સ્થાપના ૧૯૦૮)

૪

એક અદ્વર સ્વદેશી વીમા કંપની

૪

૧૯૪૪માં મેળવેલું દામદાન

રૂ. ૨,૭૯,૦૦,૦૦૦થી વધુ

●

એજન્ટો માટે ઉદાર શરતો

●

એજન્ટો માટે અગર વીમાની
પોલીસી માટેની વિગતો માટે

લખો—

વજેન્દ્ર એલ. મહેતા

એજન્ટી કંપ્લેક્સ

ખારગેઈટ : ભાવનગર

એમ કરતા કરતા ઘણા દિવસ નીકળી
હું ને જાણવું જાણવી સાબરી છે: 'જળદેવતાને કહ્યું: 'યોગ દિવસની રમ
તો દીકરીને એની મા પાસે તેણી બેઠી.'

જળદેવતા કહે: 'અમે તો જળના
અમારાથી જમીન ઉપર રહેવાય નહિ. ત
દીકરી અમને વરી એટલે એ ય જળની
બાની ગઈ. તમારે એમ હોય તો તમે
મહા આવીને રહો. મોટે બધા મહેલ
બધી બાતની સાથથી આપીશ.'

જાણી કહે: 'તો જલે જઈને
પણથી જોઈ.'

જાણી જાણીને મનાવવા આદ્યે
દેવતા એને દાંડા ધુધી વળાવવા આ
જાણીને જોળો જરીને સોનાની ઈટ આ
કહ્યું: 'જર પડે ત્યારે ઈટ પાણીમાં
નદી મારગ બતાવશે.'

જાણી ઘેર આવ્યો. ઘેર આવીને એ
જાણીને દીકરીના સુખની વાત કરી.

પણ જાણીને દેશે ધરપત ધલી
એ તો બસ રોયા જ કરે, રોયા જ કરે.
જાણીને જાણવું જળદેવતાને સ
કહ્યો:

જાણી કહે: 'હું દાંડ પાણીમાં
ગરવા નવરી નથી.'

જાણી કહે: 'બુદ્ધિ મરતાની વાત જ
હું જઈને પાછો આવ્યો એ ભોલી ન
જાણી અને કમને સાબરી થઈ.

જાણી નદીને કાઠે આવ્યાં. નદીએ મા
ટુખાઓ. કાઠે મારગે જાણી આવી ન
આસતાં આસતાં જળદેવતાના નગ
આવ્યાં. દીકરીને કહ્યાંમહ્યાં.

અને પછી તો જાણીને પણ ત્યાં
ગયું. જાણી ત્યાં રહી ગયાં.
ને ખાધું પીધું ને મોજ કરી.